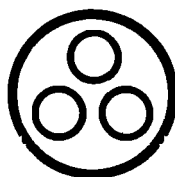

ШАРАФУДИН АЛИ ЙАЗДИЙ

Зафарнома

«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБЕАА КОНЦЕРНИНИНГ
БОШ ТАХРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ — 1997

Ҳазрати Соҳибқирон Амир Темур таваллудининг 660 йиллигига бағишланган нашрда — «Зафарнома»дек табарруқ ва буюк асарнинг 1516 йилдаги таржимаеида солноманинг форсча матнига ишланмиш турли мактабларга мансуб миниатюралар зарвараги илова этилди.

Сўз боши, табдил, изоҳлар ва кўрсаткичлар муаллифлари:

*АШРАФ АҲМАД
ҲАЙДАРБЕК БОБОБЕКОВ*

Масъул муҳаррир: *БАРНОБЕК ЭШПЎЛАТОВ*

НОШИРЛАР ВА МАТБААЧИЛАР ГУРУҲИ:

Ислом ШОҒУЛОМОВ — (раҳбар)

Тўхтасин БОБОЖОНОВ,

Одилжон РАҲИМОВ,

Журақул АЗИЗОВ,

Бобур А.ТИМОВ,

Ахрор АҲМЕДОВ,

Ибодулла ШОЙМАРДОНОВ,

Оттабек ҒУЛОМОВ,

Ғудомжон ҲАКИМОВ,

Муҳаббат АСЛОНОВ,

Роза БЛЯЗИТОВА,

Абдулла ЗОКИРОВ,

Аваз БОБОХОНОВ,

Шоругтам ШОТУРСУНОВ,

Маҳмуд МУНАВВАРОВ,

Барнобек ЭШПЎЛАТОВ,

Ҳаловат СУЛТОНОВА,

Ғулиора ЗОКИРОВА,

Ғалина ЖУКОВА,

Татьяна БУХАРЦЕВА,

Максим БАЦЕВ,

Рая ЕРЖОКОВА,

Вадим РЕЗНИЧЕНКО,

Абдукарим НИШОНОВ,

Зайнутдин ЗИЯМОВ,

Ҳикмат АҲМЕДОВ,

Марат КАЛИМУЛИН,

Татьяна ОҒАЙ,

Вера БАЛОВА,

Борис ЦОЙ,

Раҳим РАЖАБОВ,

Айта НУРДАВЛАТОВА.

СЎЗ БОШИ

Азиз ватандошлар! Биз ажиб бир замонда яшайтмиз. Яқин йилларгача буюк бобомиз Амир Темур ҳақида китоб ёзиш у ёқда турсин, ҳатто номини айтишдаёқ қўрқа-писа олазarak бўлинарди. Мустақилликка эришишимиз шарофати билан аҳвол бутунлай ўзгарди. Бугун пойтахтимизнинг марказий хиёбонини бобомизнинг ҳайкали безаб турибди. Бугун 1996 йилда Амир Темурнинг 660 йиллигини нишонлаш ҳақида Президентимизнинг Фармони эълон қилинди. Унда «Жаҳон тарихидаги буюк сиймолардан бири, Марказий Осиё халқларининг иқтисодий, сиёсий ва маънавий тараққиётига улкан ҳисса қўшган улут давлат арбоби ва саркарда, фан ва маданият ҳомийси соҳибқирон Амир Темур» деган виқорли иборалар бор. Бу сўзлар, биз, кўп йиллардан бери орау қилган кўнлар келганидан далолат беради. Ўша Фармоннинг бандларида Ўзбекистон нашриётлари Амир Темур ва унинг даври фани, маданияти ва санъатига оид қўлёзма ва янги асарларни, шу жумладан, чет элларда нашр этилган адабиётлардан намуналарни нашр этишни ўз режасига киритиши ҳавола этилган бўлиб, бу бизга катта масъулият юклайди. Тангри таолога минг қатла шукурки, шу буюк воқеа туфайли кучимизга куч қўшилиб, ушбу китобни нашрга тайёрладик.

Амир соҳибқироннинг ҳаёти ва фаолияти Марказий Осиё халқларининг тарихида том маънода инқилобий ўзгариш ясади. Бу ўзгаришлар шу қадар улкан тарихий аҳамиятга молик бўлдики, мана бир неча асрдирки, дунё олимлари томонидан Темур ва Темурийлар даври турли фанлар нуқтаи назаридан ўрганиляпти. Темур ва Темурийлар даври тарихи, энг аввало, уларнинг ўзига замондош бўлган муаррихлар асарларида акс эттирилди. Булар эса ўз галида Темурнинг ҳарбий юришларида иштирок этган кишилар бўлган ёки улар шундай шохидларнинг кундалик ёзувларидан ва эсдаликларидан фойдаланганлар. Ана шундай кишилардан энг биринчиси Гиёсиддин Али ибн Жамол Йаздий «Ҳиндустоннинг газавоти рўнома»сини 1399 ва 1403 йиллар орасида ёзиб, Темурга тақдим этган. Лекин асар воқеаларнинг тавсифи нуқтаи назаридан ҳаққоний бўлса ҳам, ҳаддан ташқари хушомадгўйлик руҳида ёзилган бўлиб, Амирга ёқмаган. Бироқ, бу асар кейинроқ Низомиддин Шомий ва Шарафуддин Али Йаздий асарларига асос вазифасини бажарган. Бу асарнинг матни нашр этилган¹ ва русча таржимаси ҳам чоп этилган².

Гиёсиддиннинг асари ёқмагани сабабли Амир Темур ҳижрий 804 /мелодий 1401-02 йили ўзи билан 1392 йилдан бери ҳарбий юришларида иштирок этган Низомиддин Шомийга содда тил билан ва сарой солномаларига асосланиб, унинг тарихини ёзишни буюради. Низомиддин 1404 йил ёзида асарини ёзиб тугатиб, Амир соҳибқиронга тақдим этади ва ватанига қайтишга рухсат олади.

Биринчи бўлиб Низомиддин ўз асарини «Зафарнома» деб атади. Унда ҳижрий 806 йил охиригача, яъни мелодий 1404 йилнинг июлигача бўлган воқеалар акс эттирилган. Амир Темур ҳаётининг қолган қарийб саккиз ойига тааллуқли воқеалар ва вафотидан кейинги ойлардаги ҳодисалар унга кирмаган. Демак, шу нуқтаи назардан асарни мукаммал деб бўлмайди.

Ана шундай энг мукаммал асарни Шарафуддин Али Йаздий яратди. Шарафуддин ҳам Гиёсиддин Али каби Эронзаминдаги Форс вилоятининг шимолидаги Йазд шаҳрида тутилган. У обдон зукколиги ва донолиги билан Темурийларнинг диққатини ўзига жалб қилади. Шарафуддин бир неча йил Ҳиротда Шоҳрух мирзонинг ҳамда Форсда унинг кичик ўгли Иброҳим Султоннинг саройида хизмат қилади. У шеърят, фалсафа ва илми нўжумдан обдон хабардор олим эди. «Шараф» тахаллуси билан шеърлар битар эди. Шарафуддин ўз ҳаётида бажарган икки шарафли ишининг бири шу эдики, Улўбек ҳарбий юришларининг бирида ҳижрий 832/мелодий 1428-29 йили ёш мўғул хони Юнусхонни асир қилганида Шоҳрухнинг буйруғи билан Шарафуддин асир хоннинг устози этиб тайинланади. Шарафуддин бир муддат Юнусхон билан Йазда яшаб, унинг тарбияси билан шўғулланади ва

¹ Дневник похода Тимура в Индию Гийас-ад-дина Али. С приложением соответствующих отрывков из «Зафарнама» Низам-ад-дина Шами. Издание Л. А. Зиминова, под ред. В. В. Бартольда, Петроград, 1913.

² Гийасаддин Али. Дневник похода Тимура в Индию. Перевод с персидского, предисловия и примечания А. А. Семенова. Москва, 1958.

афтидан, ўз билимларидан унга анча сингдира олган. Ана шу ёш хон кейинчалик Ҳиндистонда уч асрдан кўпроқ ҳукм сурган Темурийлар сулоласининг асосчиси Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг она тарафидан бўлажак бобоси эди.

Шарафуддин Али Йаздийнинг иккинчи ва асосий шарафли иши — унинг ўз «Зафарнома»сини яратишидир. Шарафуддин асарининг дебочасида кўрсатишича, уни ҳижрий 828 йили/мелодий 1424-25 ёзиб тутатган. Шу тарих Абдуразоқ Самарқандийнинг «Матлаи саъдайн ва мажмаи баҳрайн» асарида ҳам кўрсатилган¹. Асар Амирнинг муфассал ва шаҳзода Халил Султоннинг қисқача тарихидан иборат бўлиб, замондошларига ута манзур бўлган. Бу асарга асос бўлган илк нусхани Темурнинг сарой кундаликлари ва бошқа маъналар асосида ва сарой котибларининг ёрдамида Иброҳим Султон ёзган. Бу нусхани қайта ишлаб ва яна бошқа маъналардан фойдаланиб Шарафуддин ўз «Зафарнома»сини яратган. Муаллиф ўз асарини биринчи мақола деб атайди ва Шохрухга аталган иккинчи мақола ҳамда Иброҳим Султонга аталган учинчи мақолани ёзишни ҳам режалаштириб қўяди. Бу ҳол матнда ҳам ўз аксини топган ва ўқувчи қўйида бунинг гувоҳи бўлади.

Асар турк хонларнинг шажараси ва Чингизхон тарихига бағишланган улкан (82 варақ) Муқаддима билан бошланган. Асар кўпдан-кўп шеърлар билан зийнатланган бўлиб, улар Шарафуддиннинг шахсий ижоди эканлиги шубҳасиз. Шуниси диққатга сазоворки, Шарафуддиннинг «ёрдами» билан Темур ҳам, унинг фарзандлари ва лашкарбошлари ҳам кўпинча баъзи воқеалар муносабати билан форсий шеърлар айтадилар. Шарафуддин баъзи руҳий кечинмаларини ҳам лирик чекинли сифатида узундан-узоқ шеърлар билан ифодалайди. Шундай жойларда муаллиф ўқувчининг диққати ва вақтини суистеъмол қилётгани сезилади. чунки бундай саҳифаларда ҳарбий, сиёсий воқеаларнинг ривожланиши суғлашиб кетади, ёки умуман тўхтайдди. Лекин талқин услуби қандайлигидан қатъи назар Шарафуддин Али Йаздийнинг «Зафарнома»си Амир Темур тарихига бағишланган асарларнинг энг ҳақиқатга яқини ва энг мукаммали ҳисобланади. Шунинг учун ҳам асар ёзилганидан бери ўтган беш ярим асрдан ортиқ вақт ичида у қайта-қайта кучирилган, турли Шарқ ва Ғарб тилларига ҳам тўла, ҳам қисман таржима қилинган ва бир неча марта нашр этилган. Шундай нашрларнинг энг мукаммали 1972 йили А. Ўринбоев томонидан чоп этилган нусхавий танқидий матн ҳисобланади².

Ёзлатилган таржималар орасида Муҳаммад Али ибн Дарвеш Али ал-Бухорий томонидан Шайбонийлар сулоласидан хон Кўчкунчихон (1510—1529) фармонида кўра 1519 йилда бажарилган ўзбекча таржима муҳим ўрин тутайди. Асар эски ўзбекчага яна икки марта таржима этилган бўлиб, буларнинг биринчиси номаълум таржимон томонидан Йароқбўй Қўнғирот деган шахснинг буйруғига кўра 1550 йили бажарилган. Охириги ўзбекча таржимани 1826 йили Шермуҳаммад Муниснинг тавсияси билан Хевада Худойберди ибн Қўшмуҳаммад Суфи Хевақий бажарган бўлиб, бу анча қисқартирилган таржимадир.

Муҳаммад Алининг ўзбекча таржимасига келсак, бу, бизнингча, том маънода ўзбек мумтоз насрининг илк буюк обидаларидан биридир. Биз қўйида кўраимизки, бу асарнинг нафақат таржимаси, балки Шарафуддин шеърлигига тааллуқли айрим ерларда қайта ишланиши ҳам дейилмоғи керак.

Муҳаммад Али таржимаси ягона нодир нусхада мавжуд бўлиб, у Истанбулда, Нури Усмония кутубхонасида 3268 рақам билан сақланади. Бу ерга у турк султони Мустафо Учинчи томонидан ҳижрий 1171/мелодий 1757 йили вақф қилинган. Демак, қўлёзма у ерга олинроқ бориб қолган. Қўлёзма ҳали теран ўрганилмаган. У ҳақда фақат венгер шарқшуноси Янош Экман 1964 йили қисқачина маълумот келтирган³ ва ватандошимиз Миён Бузрук 1927 йили «Маориф ва ўқитувчи» журналида хабар берган⁴. Бироқ, қўлёзма саҳифаларида бир турк ўқувчисининг лотин ҳарфи билан ҳозирги турк тилида ёзган айрим сўзлари ва қатор белгилари ҳам бор. Шунга кўра бу қўлёзма ҳақида туркча бирор тадқиқот бўлса керак деб тахмин қилиш мумкин. Лекин ўша «турк ўқувчиси» аслида Янош Экман бўлганлиги эҳтимоли ҳам туғилди. >

Қўлёзма асл матни саҳифалари рақамланмаган. Лекин ўша номаълум турк, асар билан қисқа фурсатда танишибди шекилли, уни рақамлаганига кўра қўлёзма 319 варақ бўлган.

¹ Абдуразоқ Самарқандий. Матлаи саъдайн ва мажмаи баҳрайн. Таржимон ва нашрга тайёрловчи А. Ўринбоев. Тошкент, «Фан», 1969, 337-саҳифа.

² Шарафуддин Али Йаздий. Зафарнома. Нашрга тайёрлаш, сўз боши, изоҳ ва кўрсаткичлар А. Ўринбоевники. Тошкент, «Фан», 1972. Шу нашрнинг IX-XX саҳифаларида ношир сўз бошида асарнинг қўлёзмалари ва санлиш тарихи ҳақида муфассал маълумотлар келтирилган.

³ Eckmann J. Die tschagataische Literatur Philologia turcicae fundamenta, t. 11, Leiden, 1964. 366-саҳифа.

⁴ Миён Бузрук. Ўзбек тарихига оид тўрт муҳим китоб. «Маориф ва ўқитувчи» журнали, 1927, №№9—10, 36—60 бетлар.

«Қисқа фурсатда танишиш» дейишимизга сабаб шунки, асарни чевириб нашрга тайёрлаш жараёнида аниқладикки, унинг кўплаб варақларини жилдланиш пайтида ўрни алмашган экан. Бу варақларни тартиби билан ўрнига қўйишда уларнинг ҳаммасини «Зафарнома»нинг форсча матни билан солиштиришга тўғри келди. Қўлёманнинг 46-варағигача «турк» ўқувчи қўйган рақамлар мазмун баёни билан мос келади. Сўнг асар жилдидаги «турк»нинг варақ рақамларида номослик келиб чиқади, 47-варақдан то 65-варақгача, яъни 19 варақдаги ҳодисалар асарнинг анча кейинги қисмига тегишли. Шунинг учун орқадаги варақларни олдинга олиб, варақларни бошқатдан қирқиб, ямаш ва рақамлашга тўғри келди. Худди шунингдек 119, 120, 134, 157, 164-варақларни таржима жараёнида «топиб, жойинга қўйилди». Бундай варақ «силжишлари» асарнинг кейинги қисмида ҳам кўн. Умуман олганда, ҳаммаси бўлиб 35 варақнинг ўрни алмашган бўлиб, уларни форсча мати билан солиштириб, ўз жойинга қўйдик.

Энди асарнинг таркиби ва мазмунига келсак, Муҳаммад Али «Зафарнома»нинг форсча матнидаги турк-мўғул халқларининг келиб чиқиши ҳақидаги 82 варақ Муҳаммаднинг тушириб қолдирган. Бундан ташқари бу муаллиф Шарафуддиннинг узундан-узун мулоҳаза ва шеърларини ҳам атайин тушириб қолдиради.

Муҳаммад Али асар бошида ўзининг қисқа кириш сўзини келтиради ва асардаги энг биринчи сарлавҳасини «Темурбекнинг мугаваллуд бўлгани ва олами ўз жамолни билга йаруқ қилгани сўзлари» деб атайди. Бу эса форсча матнининг 86-варағидаги сарлавҳага мос келади. Асар давомида Темурнинг ўзи ҳақида кўпдан-кўп биографик маълумотлар келтирилганлиги учун уни фақат Амирнинг гапбалари тавсифи эмас, балки ҳаётномаси деб аташ мумкин. Асарда Амирнинг барча оила аъзолари ва қариндош-уруғлари ҳақида ҳам кўплаб маълумотлар келтирилади.

«Зафарнома» фақат соҳибқироннинг ҳарбий юришларини мақтаб, кўкларга кўтаришдан иборат, десак хато бўлурди. Унда инсон характерлари ҳам жуда яхши тавсифланган. Хусусан, Темурнинг шахсий характери Шарафуддин Али томонидан зўр маҳорат билан кўрсатилган. Муҳаммад Али эса ўзбек тилига ана шундай саҳифаларни юксак маҳорат билан аксантирган. Баъзи саҳифаларда Темур қаҳрининг қаттиқлиги тавсифланиб, унинг бу борадаги фаолияти ҳаққоний баён қилинган ва уни асослашга уринишлар сезилади ва унинг мислсиз оламгирлиги кўрсатилган бўлса, бошқа саҳифаларда, чунончи, қизи Тағайшоҳнинг ва ўғли Жаҳонгир мирзонинг вафотлариға тааллуқли саҳифаларда соҳибқирон инсоний заифликларга эга бўлган киши эканлиги ҳам кўрсатилган. Лекин иккала муаллиф Шарафуддин, Муҳаммад Али ҳам Амир соҳибқироннинг буюк шерқатблиги, мислсиз қаҳрамонлиги, довюраклиги ва баҳодурлигини катта ҳаққоният ва маҳорат билан кўрсатган. Бу саҳифалар ўқувчида заррача шубҳа туғдирмайди. Ва Темур сиймоси кўз олдимизда чекинмас, енгилмас ва забардаст жангчи сифатида гавдаланади.

Асарда нафақат Темур сиймоси, балки унинг атрофидаги баъзи бошқа шахсларнинг сиймолари ҳам юксак маҳорат билан тавсифланган. Масалан, соҳибқироннинг эгачиси (опаси) Қўтлуг Туркон ого ҳақида қисқагина маълумотлар келтирилган бўлса ҳам, шу маълумотларнинг ўзини уни муштинар ва ғамхўр опа, нафис дилли, идрокли ва доно ҳамда жасур ва ватанларвар аёл сифатида гавдалантиради. Бу аёл тили билан айтилган бир неча оғиз сўзларнинг ўзини унинг бутун Эрон ва Туронда катта қудратга эга бўлган ҳамда халқаро сиёсатга кучли таъсир кўрсата оладиган юксак продалн ҳокима аёл бўлганлигини кўрсатади. Унинг оти Туркон ого бўлганлиги ҳам бежиз эмасдек туюлади кишига.

Амир Ҳожи Сайфуддин ва амир Ҳусайн сиймолари ҳам юксак маҳорат билан тавсифланган. Буларнинг биринчиси соҳибқироннинг энг ишончли дўсти ва сафдошларидан бири эди. Амир энг масъулиятли ва оғир вазифаларни фарзандларидан ҳам унга кўпроқ ишонарди ва юкларди. У умрининг охиригача соҳибқиронга содиқлигича қолади.

Амир Ҳусайн аввалига Темурнинг қайноғаси ва бошланғич пайтлар сафдоши эди. Лекин у ўз табиатидаги тубанликлар туфайли юксак инсонийлик хусусиятларига эришолмайди ва ниҳоят, Темурга нисбатан хойинликка оғиб, ҳалокатга юз тутади. Бу шахс Темурга нисбатан қандай разилликлар қилган бўлишига қарамай, Амир соҳибқирон унга доимо олижаноблик билан ва инсонийлик билан жавоб қайтаради.

Амир Ҳусайн вақти-соати тугаб, ҳаёти билан мамоти оралниги қилча қолган дақиқаларда муаллифлар соҳибқироннинг юксак инсоний кечинмаларини моҳирлик билан тавсифлаганлар.

Лекин қандай бўлишидан қатъи назар, асарнинг марказида Амир Темур туради. Муаллифлар уни бир дақиқа ҳам унутмайдилар, хоҳ узоқ ва машаққатли юришларми, хоҳ зафарли жангларми, хоҳ сиёсий, маданий ёки маърифий ишларми — барчасида Амир

шахсан иштирок этиб, албатта масаланинг энг тўғри ва доно ечимини топади, ва ҳар қандай огир шароитдан ҳам лашкарини усталлик билан олиб чиқиб кетади ва аскарларининг ҳаётини сақлаб қолади. Масалан, 1391 йили Тўхтамишга қарши қилинган юришда 200 минг кишилик лашкар огир озуқа танқислигига учрайди: бир аскарга кунига фақат бир товоқ атала бериларди. Бошқа егулик нарса йўқ эди. Бундай огир аҳвол яна неча кун давом этиши ҳам номаълум эди. Шунда Амир соҳибқирон оригинал йўл билан бу овқат танқислиги муаммосини ечади: у бутун аскарлари билан чўлнн ҳалқа қилиб урашни буюради. Аввалига диаметри бир неча ўнлаб километрга етадиган улкан ҳалқа ҳосил бўлади. Сўнгра ҳалқа торайиб, кичрайиши натижасида «ортган» аскарлар иккинчи ҳалқани ҳосил қилади. Ҳалқа ичида қолган тирик жониворларни сони шу қадар кўп эдики, муаллифларнинг айтишнча, аскарлар уларни саралаб, фақат семизларини қолдириб, озгинларини қўйиб юборадилар. Бундан отиб олинган ов натижасида бир неча ойлик овқат жамғарилади. 9 ой давом этган бу юришда лашкар ўзини-ўзи овқат билан таъминлайди.

Шундан ҳарбий тактика масалаларида XIV аср иккинчи ярми ва XV аср бошида Амир соҳибқирондан ўтадиган бошқа бир шахс йўқ эди дейиш мумкин. Бу борада огир бўлиб кўринган ҳарбий масалани ҳазрат Амир оз сонлик аскар билан ва содда усул билан ҳал қилганидан муаллифларимиз ҳам ҳайрон қолишади. 1364 йили Илёс Хожани Кешдан ҳайдаб чиқаришда бор-йўғи 300 кишидан иборат отлик аскарларнинг икки тарафига шох-шаббаларни бойлаб, чап-тўзон кўтариб, йирик лашкар келаятгандек душман кўнглига ваҳима солиши; ёки яна бир гал ўрду бўлиб турган ва «они Темурниқидан бир неча бор ортнқ бўлган душманнинг атрофига қоронги тунда гулханлар ёқиб яна душманларни қўрқитиши бунга мисол бўла олади. Кавказда Кура дарёсидан кўприксиз жойда қамишдан кўприк ясаб, осонлик билан сувдан ўтиши ҳам шундай ҳарбий зеҳн ва фаросатнинг намойиш қилинишидир.

Асарда XIV асрга хос бўлган бой географик маълумотлар келтирилган. Шуниси диққатга сазоворки, Ироқ ва Шарқий Анатўлиядан то ҳозирги Хитой марказигача ва Форс кўрфазидан то Кама дарёси ҳавзасигача бўлган жой, сув, кент, шаҳар, тоғ ва доvonларнинг ўзбекча (қарлўқча) номлари келтирилади. Бу эса учала мўғул улусида ҳам XIV асрда чингачой туркнй тили тарқалганлигидан далолат беради.

Энди бир нозик масала устида тўхталмай иложимиз йўқ. Темурнинг «уч йиллик», «беш йиллик» ва «етти йиллик» юриш жангларида ва бошқа бу атамаларга кирмаган урушларидан олдинга қўйган мақсади нима эди? деган савол туғилади. Одатда рус ва совет муаллифлари бу саволга, мақсади фақат бойлик орттириш учун олиб борилган босқинчилик ва қирғинбарот урушлари эди, деб жавоб бериб келганлар. Масалага юзаки ёндашганда шундай туюлиши мумкин. Лекин 1385 йилгача Темурнинг мамлакатларни босиб олиш нияти бўлмаганлиги аниқ. Уша йил бошида Тўхтамишхоннинг Табризга бостириб келиб, шаҳарни вайрон қилиши унинг режаларига қатъий ўзгартириш киритади. Бундан бир неча йил аввалроқ у «Худо битта бўлганидек бутун дунёда подшо ҳам битта бўлиши керак» деган бўлса-да, бу фикрини у ҳеч қачон тўла амалга оширишга ҳаракат қилмаган эди. Мазкур йилгача олиб борган урушлари асосан 5 турли вақтларда орттирган душманларидан ўч олиш, ёки аҳолига зулм ўтказаятган ҳокимларнинг танбиҳини бериш, ёхуд шаръий фарз деб ҳисобланган диний душманлар билан олиб борилган газавот урушлари эди. Газавот урушларини ҳам у фақат мусулмонларга нисбатан зулм ўтказаятган гайридинларга қарши олиб борарди. Бу ҳол асарда ўз аксини топган. Лекин Тўхтамишнинг мазкур юришларидан сўнг у бутун Эронни босиб, Олтин Ўрдага қўшиб олиши хавфи туғилади. Шунинг учун Амир Темур Тўхтамишдан аввал Эронни ўз мулкига қўшиб олишга қарор қилади. Эронни забт этганидан сўнг умуман Ҳулоғу мулкани тамоман забт этиш гоёси туғилади. Ҳақиқатан ҳам Ҳулоғу мулкнинг асосий қисми бўлиши Эрон ва у мулкнинг иккала пойтахти Табриз ва Султония забт этилганидан сўнг бу мулкнинг парчалари бўлиши Ироқ, Сурия ва Шарқий Анатўлияни қўшиб олмай иложи йўқ эди. Чунки бу ерларнинг ҳокимлари Темурнинг душманларига паноҳ бериб, ерлари Амирга нисбатан итво ва ҳужум илацдарми-базасига айланган эди.

Темур ҳарбий юришларининг яна бир сабаби бор эди. Бу ҳам бўлса, Буюк Ипак йўлини бир мамлакатга бирлаштириб, ундаги хавфсизликни таъминлаш эди. Шарафуддин бир неча марта Мўғулистон, Эрон ва Ироқда маҳаллий ҳокимларнинг зўравонлиги ёки қароқчилар кўпайганлиги сабабли карвонлар ва ҳатто элчилар юролмай қолганликлари ва ҳажга ҳам бориш хавфи бўлиб қолганлигини айтади.

Тўхтамиш ва Боязид билан олиб борилган жангларда эса ҳақиқат тўла равишда Темур тарафида эди. Бунга ўқувчининг ўзи мутотлаа чоғида гувоҳ бўлади.

Хулоса қилиб айтганда, Амир Темур ўз даврининг фарзанди ва энг йирик лашкарбо-

шиси эди. Унинг даври эса ниҳоятда мураккаб эди. XIV аср ўртасига келиб мўғулларнинг учала гарбий улуслари — Олтин Ўрда, Чигатой улуси, Хулогу улуси ҳарбий ва сиёсий ишқироғга учраган эди. Агар Темур бўлмаса, Тўхтамиш ёки бошқа кучли шахс бу парчаланиб кучсизланган мулкларни албатта бирлаштиришга, ўзига қўшиб олишга уринарди.

Ундан ташқари 1368 йили Хитойда мўғул ҳукмига барҳам берилиб, ҳокимият тенасига хитойларнинг Мин сулоласи келиши гарбий мўғул улусларига ҳам хавф туғдирган эди. Чунки хитойлар дарҳол Мўғулистонни ўзларига тобеъ эттириб, ўзларини Чингизхоннинг вориси деб эълон қилдилар, ва бундан кейин Хитой императорлари гарбий улуслар ҳам уларга бўйсунганини талаб қилишлари табиий эди. Шунинг учун ҳам гарбда Темур ва Тўхтамишхон каби икки йирик шахснинг саҳнага чиқиши тасодифий эмас эди.

Амир Темур юришларига баҳо беришда шу ҳолатларни ҳам эътиборга олиш керак.

Энди бир печа оғиз сўз асарининг тили ҳақида. Мўхаммад Алининг тили эски ўзбек тилининг ажойиб бир намунасидир. Уни бирор-бир ҳозирги лаҳжа билан бутунлай боғлаб бўлмайди. Бир тарафдан бу тил биз кўникканимиз Заҳириддин Мўхаммад Бобурнинг тилига ўхшаса, иккинчи тарафдан шимолий Бухоро билан Хоразмининг шарқи ва Сирдарё бўйларидаги тилни эслатади. Умуман олганда, бу тил қарлұқ, қичоқ ва ўғуз элементларини ўз ичига олган бўлса ҳам, қарлұқ элементи унда устун келади. Ва шу жиҳатдан ҳақли равишда уни ўзбек тили деймиз.

Бу тил XIV—XVI асрларда нафақат Моваруннаҳрда, балки Волганинг қуйи оқимидаги Царициндан (Волгоград) то Спид дарёси ҳавзасигача оралиқда тарқалган эди¹.

Мўхаммад Алининг баён услуби шу қадар мафтункорки, биз бу услубни сақлаш учун асарининг тилини ҳозирги адабий тилга кўчирмай ўзича қолдиришга қарор қилдик. Чунки бу асар XVI аср биринчи чорагидаги ўзбек прозасининг йирик ва жонли намунасидир. Шу билан бирга бу асар тили ҳозирги замон тилшуносларида ҳам қизиқини уйғотар деган ниятдамиз.

Мўхаммад Али ўзи таржимасини бажараётганида айтарлик ёш бўлмаган кўришади. Чунки унда катта ёшдагиларга хос бўлган унутини аломатлари сезилади. Масалан, баъзи бетларда айрим гаплар тугамай қолгани ҳамда гапнинг ўртасида айрим жумлалар тушиб қолган ҳоллари ҳам учрайди. Бундай ҳолларда биз у гапларни форсча матига кўра тикладик ва тушиб қолган жумлаларини шартли қавсда келтирдик. Таржимон баъзи сўзларни ёзишда аниқ қондага риоя қилмайди. Масалан, шоҳ, ва шоҳзода сўзларини «нин»дан сўнг «алиф» билан ҳам, «алиф»сиз ҳам ёзади. Бундай ҳолларда биз мати орфографиясини сақлаш учун биринчи ҳолда шоҳ, шоҳзода ва иккинчи ҳолда шах, шахзода шаклида келтирдик; кўприк ва фил деган сўзларини у бир бетнинг ўзиде кўфрук ва пил шаклида келтиради. Бундай ҳолларда ҳам бу сўзларни тузатиб ўтирмай, матидагидек келтирдик. Кўп ҳолларда ҳозир «я» билан бошланадиган сўзлар икки ҳарф билан келтирилганлиги учун биз орфографияни сақлаш учун бу ўрнида дифтонг «йя» билан ёздик (масалан: Йязд, йанги, йамғур ва ҳ.к.). Қирилча «я» «ю» ёки «ё» сақлангани эса ўқувчи эҳтиёжига боғланди. Буни хато ўрнида кўрмагайлар.

Икки оғиз сўз асардаги шеърят ҳақида. Аввало, шунини айтиш керакки, форсча матида Шарафуддин классик араб ва форс шеърятдаги анъанани давом эттириб, асарининг ҳар бир бетига қатор шеърларни киритган. Лекин кўпинча бу шеърятда у айтарлик юксак маҳоратга эришолмаган ва шунинг учун келтирилган шеърларнинг баъзилари анча савз бўлиб қолган. Табиий, Мўхаммад Али бу шеърларнинг ҳаммасини ўзбекчага чекуравермаган. Фақат у баъзи шеърларнигина қолдирган ва уларни анча усталлик билан ўзбекчага ағдарган.

Бундай шеърлар Мўхаммад Алининг шеърят бобида анча маҳорати бўлганлигидан гувоҳлик беради.

Қўлимиздаги ксерокопия нусхасига кўра, Истамбул қўлёзмасининг яна бир камчилиги бўлган: унда асарнинг турли ерларида ўн тўрт вараги тушиб қолган. Уларни Мўхаммад Алининг услубига солиб, форсчадан таржима қилинди.

Азиз китобхон! Халқимиз қадимги қаҳрамонлар ҳақида дostonларини севиб ўқиганликларини яхши биламиз. 40-нчи ва 50-нчи йиллар охириларигача ҳам эски араб ёзувида совет давридан илгари чоп этилган «Або Муслим», «Искандарнома», «Шоҳнома» каби китобларни гап-гаштаклар ва шунга ўхшаш йиғинларда эски ёзувини билган бир одам ўқирди, қолган иштирок этувчилар диққат билан эшитардилар. Шунда китобдаги воқеа ривожланишига қараб тингловчиларда кулги ҳам, кўз ёши ҳам бўларди. Лекин у китоблар, айниқса

¹ Хождение за три моря Афанасия Никитина. М.: — Л.: 1948. 205-бет, 368-шоҳ.

«Шоҳнома», афсонавий ёки ярим афсонавий Эрон шоҳлари ҳақидаги ўйдирмаларнинг моҳирона шеърятга солингани эди. «Зафарнома» эса реал қаҳрамон ва паҳлавон, аждодимиз соҳибқирон Амир Темур Гурагоннинг ҳаёти ва фаолияти ҳақидаги ҳаққоний хабарларнинг тавсифидир. Уйлаймизки, қаҳрамон бобомизнинг ҳаётномаси сиёга манзур бўлмай.

Ушбу нашрда ҳошиядаги рақамлар ва сатр ичидаги оғма /чизиқ саҳифа рақами ва унинг бошланиш жойини билдиради. Ҳижрий тарихлардан кейин қавс ичида уларнинг мелодийга ўтказилганларини келтирдик. Шартли қавс ичида келтирилган сўз ва иборалар форсча матнга қўра тикланган. Китобнинг охирида баъзи жуғрофий иборалар ва тушунчалар изоҳланган. Қуръони карим оятлари тажвид асосида эмас, транскрипция қоидалари асосида ўқилди ва изоҳларда уларнинг тегишли суралардаги ўрни кўрсатилди.

Тагин: раъия, тобъ, воқеъ, воқеъа, тааллуқ каби бир қатор калималар таржимон-муаллиф ёган ҳолда қолдирилди, жузъий ўзгаришлар билан табиблиланмади. Қўлёзмадаги баъзи сийрак учрайдиган, жумладан, арабчаси дол, коф, лом ва ёо ҳарфларидан таркиб топган, бир қарашда «даклай» деб ўқиш мумкин бўлган сўзни шартли равишда «диккалай» — деб ўқилди. Бу, дарвоқеъ, душман бошига тик, тиккалай борди деган Бухоро ва Хоразмда сақланган иборага ҳам мос келади. Бу нарса айрим бошқа ҳолларда ҳам учрайди. Дунёдаги ягона ўзбекча қўлёзмаси асосида тайёрлангани учун ҳам китобда бундай сакталликлар бўлиши табиий. Кўрсаткичлардаги рақамлар қўлёзма матнининг варақ саҳифаларини билдиради. Мундарижада эса ушбу нашр бетларни кўрсатилди.

Китоб кенг ўқувчилар оммасининг ўқиши қулай бўлиши учун сўзбошида ҳам, изоҳларда ҳам ҳадеб фойдаланилган адабиёт саҳифаларига ҳавола қилавермадик ва кўп ҳолларда уларни эслатмадик.

Ўтган 1996 йилнинг энг улуг ва тарихан зийнатли умуммиллий маъракаси — Ҳазрати Соҳибқирон Амир Темур ибн Тарағай Баҳодурхоннинг 660 йиллиги шукӯҳида кечган санамиз ноширчилигининг энг кўркем намунасини Ўзбекистонга ва ўзбек халқига тақдим этгани учун заковатли матбаачи, тарихчи олим Ислоҳ Шогўломов етакчилиги қилаётган «Шарқ» нашриёт-матбаа концерни меҳнат жамоасига алоҳида миннатдорчилик изҳор этамиз.

Ашраф АҲМАД,
Ҳайдарбек БОБОБЕК.

Зафарнома

БИСМИЛЛАҲИР РОҲМАНИР РОҲИЙМ!

МУҚАДДИМА

16 /Ҳамду сипос ул Ҳолиқиғаким, араб ва ажам фусаҳо ва булаголари анинг васфидин ожиз турурлар.

Ва ҳаддсиз сано ул Қодиригақим, ҳидоят арбоби ва дирият асҳоби анинг баъзи сифатида қосир бўлдилар. Уламо ва фузалоларга ўз карами бирла кунгуллари Ислому нури била ораста қилди.

Ва сано ул Подшоҳигақим, барча подшоҳ анинг даргоҳида ниёз юзини туфроққа қуйиб, тилак тиларлар. Назм:

Анинг васфида ақл ҳайрон эрур,
Ки ақл анда бир тифли нодон эрур.
Агар киши юз йил деса васфиини,
Дейолмас анинг васфидин бирини.
Камолида йўқ ҳақду гоят анинг,
Сифотида ҳам йўқ ниҳоят анинг.

Юз шукур ул Султониғақим, ер устида кўкдин боргоҳни устунсиз йасадиқим: *Аллоҳул-лазий рафи 'ас-самавати биғайри 'амадин таравнаҳа'*. Ва алтоғ хизонасидин ҳар бандага бир турлук иноят ва шафқат бирла хосе қилиб, баъзи бандаларига нубувват мартабасини каромат қилиб, халқ учун йибарди. Ва барчадин афзал ва акмал, ул Хожа турурким, анинг дин ва миллати барча динларнинг носихи бўлди. Салот ва саловоти зокиёт ва туҳафи таҳийётнисор равзаи муаттари Пайғамбарийким, ҳидоятлари била/иллатларни йўқ этти: *Ва ҳува*¹...

2а

Ва латиф раҳматлари ва ризвони шарифлари ул шароиъ кўкининг ойиға ҳардамда юз қатла нисор ўлеун: *салл Аллоҳу 'алайҳи ва 'ала алиҳи ва асҳобиҳи ва саллам таслиман касиран, касираи*.

Аммо баъд, билғилким, бу даврони шарифда ва авони латифдақим, назм:

Жаҳон эрди хуррам чу боғи биҳишт,
Ба даври шаҳаншоҳи нукусиришт.
Шаҳаншоҳи динпарвари додгар,
Давридин адли берди хабар.
Ишидур аҳодис ва Қуръон била,
Кеча-кундуз ул ёди Субҳон била.
Замони эмас холи аз ёди Ҳаққ,
Жаҳон ичра шаҳлардин элти сабақ.
Шижоъатда Рустам⁴ киби номдор,
Саховатда Ҳотам⁵ киби номдор.
Жаҳоне эрур адлидин шодмон,
Эрур дунёда шоҳи соҳибқирон.
Шаҳаншоҳи диндор Кучкунчихон⁶,
Ки олам эрур жисм ва ул ҳам чу жон.
Илоҳо, ки то бўлғай арзу само,
Бу шоҳи жаҳондор тобқай бақо⁷.

Муборак кунгулларида ва саодатманд хотирларига кечтиқим, «Зафарнома»ким, мавлоно Шарафуддин Йаздий⁸ — *равваҳаҳу Аллоҳ ал-азиз* — форсий тили билан Темурбекнинг⁹ воқиётини айтиб турур, тожиклар андин баҳра топиб, турк элига файз тегмай турур, эрса керакким, бу китоб туркий билан бўлғай, то андин эл-улус фойда топқайлар. Чунким бу андиша латиф кўзгу киби муборак кунгуллариға кечти, баъзи доноларким, бу

ҳазратнинг мулозиматиға ҳозир эрдилар, бу андишадин шод бўлуб, пора дуо қилиб айттилар, шеър:

Йахши табъинг йахши қилгай фикрни.

26

Бас, андин сўнг бу бандаи камина /беиститоъати туроб, итмомул-фуқаро Муҳаммад Али ибн Дарвеш Али Бухорийға¹⁰ ишорат бўлдим, туркий тили била «Зафарнома»ни буюрулгай. Бас, агарчи бу бандаи ҳақири хоксорға ул иститоъат йўқ эрдиким, бу ишга духули қилгай. Аммо бу оятнинг мазмуни билаким: «*Атиъ-л-Таҳа ва ати'у бир-Расула ва ул-л-амири минкум*»¹¹ воқиф бўлуб турур, йўқ дейолмай анбиё ва авлиё руҳидин мададу ҳиммат тилаб, бу амрға машғул бўлдим. Умид ул турурким, мақбули табъи хони олиймиқдор ва умарои бузруквор ва вузарои никушиёор ва зурафои номдор бўлгай, иншоаллоҳ таоло.

Бас, умид ул турурким, агар саҳви ва хатои бу китоб ичинда муборак назарлариға келса, марҳамат қалами бирла ислоҳ қилиб, анинг саҳв ва хатосиға боқмағайлар. *Ва ҳува ал-Азиз ил-Вадуд*¹².

Темурбекнинг мутаваллид бўлғони ва оламни уз жамоли била йаруқ қилғони сўзлари¹³

3а

Заволсиз подшоҳ каломидин мундоқ маълум бўлурким, фаёз алалитлоқ хизонасидин: *Аъта кулла шайъин халқаҳу сумма ҳуда*¹⁴ салоҳ ва муҳаббат хилъатини йахшилиқ тариқасини бандасига иноят қилур бўлса, бу иноятни бу банданинг фарзандларидин курсатур. Нечукким, Пайғамбар салли Аллоҳи алайҳи васаллам айтиб турурлар: «*Ва инна салоҳар-ражули...*» ҳадисининг маъниси ҳазрат соҳибқироннинг атоси шаънида турурким, амир Тарагай дейур¹⁵. Тарагайбек уламо ва сулаҳо ва муттақийларға мушфиқ ва меҳрибон эрди ва буларнинг мажлисида борур эрди. Ложурма, бу жиҳатдинким, ҳазрат Ҳаққнинг севар бандаларини севар эрди ва буларнинг дўстлуқ донасини сидқи гаштиға парвариш бергон учун «*Анбатаҳа Аллоҳ набатан ҳасан*»¹⁶ чиқиб, давлат ва саодат саҳроси/каромат ва афзодин тўлди. Байт:

Чу тобти бу иқболу бахтдин нишон,
Анга берди Ҳаққ пури соҳибқирон.

Қазон султон¹⁷ замонида давлатнинг куни ва саодат кўкининг ои зоҳир бўлди ва олам сақлагучи юлдузи инояти Раббонийнинг авжидин йаруқ бўлди. Шаъбон ойининг йигирми бешида, торих етти юз ўттуз олтида, сичқон йиликим (8.04.1336), мўғулларнинг йили била мувофиқ турур, Каши¹⁸ дилкаш вилоятида, Такина Хотунким¹⁹, шаръи мутаҳҳара йўсуни била ул амири динпарварнинг никоҳида эрди, андин ҳазрат соҳибқирон кун киби зоҳир бўлди. Ва оламафруз моҳи буржи саодатдин чиқти. Байт:

Йанги бошдин бўлди бир ой ошкор,
Бўлди зоҳир дунёда бир номдор.
Инсон суратида ҳар жони жаҳон ичра келди,
Ва оламни ҳумоюн мақдами била музаййан қилди.

Токим анинг зоти шарифи йамон кўздин саломат қолгай: *Ва ин йукаду*²⁰ тиловати била спехрнинг тасбиҳ айтқучилар машғул бўлдилар: «*Вал малокату йусаббиҳуна би-ҳамди Раббихим ва йастағфируна ли-ман фил-арди*²¹.

Бас, то анинг улўғ қадри камол тариқиға етса, дуо вазоифи била мадад қилдилар. Байт:

Сарсабз бўлсун бу зебо ниҳол,
Паноҳида тутсун ани Зул-жалол.
Жувонбахту фируз бўлсун мудом,
Анинг амрида олам ўлсун тамом.

Анинг адлидин тоза ўлсун фалак,
Муғиъи анинг барча мулку малак.

36

Ва ул саодат кунининг партавидин ҳақиқат сирри зоҳир бўлуб, иқбол буржидин кўрунуб, Қачули Баҳодурнинг²² тушининг таъбириким, Туманайхон²³ айтиб эрди, муҳаққақ бўлди. Саккизинчи кавкабким, таъбир тили билан соҳибдавлатидин нишона бўлғай, Қачули Баҳодурнинг саккизинчи наслидин /зоҳир бўлуб, салтанат оламни нуруний қилди ва андин сўнг адл овозаси ва инсоф тариқаси машриқ оламдин мағрибқача тўлуб, фатҳ ва фирузлуқ осори ҳазрат Субҳон июнотидин анга муяссар бўлуб, бари олам мусаххар бўлди. Байт:

На хуш тушким, анга таъбир сенсин,
На хуш оятки, анга тафсир сенсин.

Ва бу сўзнунг таҳқиқи бу турурким, салтанат қавоъидида ва хилофат тўрида анинг муборак вужуди ва саодатманд бунёди жаҳон ичра охируззамоннинг соҳибқирони бўлғай ва мундин йахшироқ далили булмағай. Анинг учунким, бу соҳибдавлатнинг толиғи Жадий буржида тушти. Ва бу буржининг хосийати ул турурким, ҳар ким бу бурждағи толиғида мутавваллуд бўлса, камоли салтанат авжида етқай ва барча салотинларга сарвар бўлуб, ҳар наким кўнглига кечқай, анга муйассар бўлғай.

Ва наййири аъзам, яъни Офтобким, жалолатнинг юлдузи турур, тўртинчи ватадаким²⁴, қарор ва сабот эви турур ва ўз ерида шараф била Уторидқа нечукким, Офтоб даври бўлғай, йигирми иккинчи даража Ҳамалда фатҳ ва фирузлуқ аламини кўтариб, иқбол маншурунинг саодат тавқиғи била йасаб турурким, зуҳури маҳаллийда ўз мақоми аслида зоҳир бўлғай ва анда подшоҳлиқ қилғай. Ва ул мамлакатни зебу зийнат бобида барча мамлакатлардин йахшироқ тарбият қилғай.

Ва Мушгарийким, саодатнинг кавкаби турур, ва Миррихким, қувват ва шавкат йулдузи турур, бешинчи толиғким, фарзанд эви турур, бу кавкаблар билан йирик бу хосият бердиким, бу саодатманд фарзандқа Ҳаққ субҳонаҳу ва таоло давлатманд ўғуллар каромат қилғай ва давлат аларнинг ичида мустадом бўлғай.

4а

Сўнг, ложурма, бу қобилият жиҳатидин ҳазрат Ҳаққ субҳонаҳу ва таоло истиқомат бешигидин чиқориб ва лутф дояси /сути билан парвариш берди. Сўнг ҳадди тамйиз ва ақлда етконда ҳаракот ва қилигидин салтанат иши андин зоҳир бўлур эрди ва анинг эш-қучидин ва айтмоқ ва эшитмоқларидин подшоҳлиқ ва шахриёрлиқ тариқаси кун киби йаруқ кўринур эрди. Назм:

Чу ёшлар била ўйнар эрди мудом,
Дер эрди аларга: «Келинлар тамом.
Ки мен шоҳ булғайман ва барчангиз
Мани шоҳ атаб, ўзга сўз демангиз».

Келур эрдилар ёшлар қошига,
Ани шоҳ атаб, кўтариб бошига.
Булур эрди бир гўдак анга амир,
Яна бири анга чу дово вазир.

Яғоч ва қамиш бирла инсон этиб,
Ҳар иш буюриб анга, фармон этиб.
Дер эрдиким, ул ёрлиқ эшитмади,
Ёзуғлуқ қилиб ани буюрмади.

Дер эрди: «Кесинлар бошини равон,
Ки мундин нари ҳеч киши дар жаҳон
Шаҳаншоҳ ҳукмидин ул чиқмағай,
На ким шаҳ дегай, ўзга иш қилмағай».²⁵

Ва бас, девони *наҳну қасамна* парвонаи июнот *Йарфаъу даражатин ман йашаъу*²⁶ ва маншури давлат замоноро тугроси биланким, *Атахуллоҳул мулка*²⁷ мувашшаҳ бўлиб эрди, муборак хотири отламоқ ва чопмоқ ва ўқ

отмоқ ва уруш асбоби билан майл қилур эрди. Ва ҳар кунда овға борур эрди. Байт:

Кеча-кундуз иши эди чун шикор,
Бу иш бирла ўткарур эди рўзгор.

Ва анинг давлатманд зотиким, мазҳари лутфи Илоҳий эрди, шафқат ва хайрдин ўзга иш муборак кўнглига кечмас эрди. Ва ул ҳолда, агарчи қаҳр ва сиёсат қилур эрди, нечукким ул сўзлар келгуси турур, ул қаҳр ва газаб подшоҳлик жиҳатидин ва мамлакат забти учун эрди. Шеър:

Мулкни гар қарор бергайсен,
Тигни беқарор қилгайсен.

46 Ва далили бу /сўздаким, такаллуфдин йироқ ва риёдин бегона турур, бу турурким, ҳазрат *Рисолат*, *салла Аллоҳу алайҳи ва саллам*, айтиб турурларким: *Ал-валаду сирра абиҳи*. Бу ҳазрат соҳибқирондин тахт узра додлиқ хусравий ўлтуруб турурким, ҳаргиз ул ҳазратдин муваддажа озурда бўлмагон турур. Йироқ-яқиндин тамом оламни бу сўзда иттифоқлари бор турур ва жувонбахти турурким, бовужуди улким, ҳазрат *Ҳаққ* субҳонаҳу ва таолодин анга кулли асбоби давлат муяссар бўлуб эрди, ҳаргиз бу шуруъ ишгаким, муноқи турур, майл қилмади ва ичмак сори майл қилмади ва бу подшоҳи комкор оғзини жоғир сори элтмади ва бир дами тоату ибодат фикридин ўзга иш кўнглида кечмади. Ва муттасил иши Қуръон ўқумоқ ва фақиру мискиннинг гамини емак эди.

Ва хилофатпаноҳиким, Фаридун ҳашамати ва Исфандиёр шижоати ва Зуннун ибодати анга жамъ бўлиб эрди²⁸, ҳар ердаким бир гўшанишинни эшитур эрди, жон дилига камари мулозимат боғлаб аларнинг мулозиматлариға борур эрди.

Ва ҳува ас-султон ал-аъзам вал-хоқон ал-аъдалул-акмал муъаййин ал-Ҳаққ ас-салтанат вал-дунё вал-дин Абу-Наср Шоҳрух Баҳодурхон²⁹, халлада Аллоҳ таоло ва мулкӯҳу ва султонуҳу.

Бас, мундин сўнг қалами мушкинрақам иккинчи мақолада бу шоҳнинг воқиютини зикр қилгуси турур, анинг учун тил торттук. Ва яна бир анинг ўғлонларидирким, кўз анинг жамолидин йаруқ бўлур. Салтанат паноҳи эрурким, бовужуд улким, ҳусну сийрат ва сурат ва айни давлат ва салтанатда йахши маъош қилиб, даййон қилиқни хотириға кечурмай кам озорлиқ тариқасини зоҳир қилди ва анинг малаксифот зотиким, барча фазоил ва камолотнинг жомийи эрди ва йахши зеҳни дақоиқи ҳақоиқда йуруб мушқил сўзларни ҳал қилур эрди. Байт:

Малак сурати эрди туфроқдин,
Ки равшан эди анга илм ал-йақин.

5a /Муъжиз баён тиликим, маъно илҳом тавфиқ турурким, *Инна мин ал-байани ля-сиҳран* равшан қилур эрди. Бас, гавҳар сочқон тилидинким, фазлу маҳз калиди турур, баён вақтида ҳар ким мушоҳида қилгай. Байт:

Ақл анга далли ва кўнгул ҳайрон,
Сўзлари ҳар бири кўнгулда чу жон.

Ва хатти латификим, бадоиъ осори шариф қасри турур би-китобиҳи: *Нун вал-қалами ва ма Йастурун*³⁰ музаййан турур, рўзгор номаларида йахши сурат билан битиб, ҳожат баён қилмоқ йўқтурур. Шеър:

На доим анинг васфин, эй сарфароз,
Эрур кун сифат бобдин бе ниёз.

Бас, чун қалами хужастарақам васфинда ҳаёт суйидин шама битди, мундин нари, агар ҳумоюн алқомға юз қўйса, йахшироқ бўлгай. Байт:

Анинг сифотини чунким қалам баён қилгай,
Ажиб эмас, агар андин томизса оби ҳаёт.

Анинг муборак юзидинким, дониш аҳли зайн ва бинеш хайлининг кўзла-
ри йаруқ эрди, сурати раҳмат ва лутфи арҳама-р-роҳимийн турур. Шейр:

Чу бўлди жаҳон ичра ул подшоҳ,
Юрур эрди фармонида муру моҳ.
Худо қилди ани шаҳаншоҳи дин,
Сари тождорони рўйи замин.

Вориси мулки Сулаймон ал-муъаййад мин ас-само ал-музаффар алал-
аъдо пайрави шаръи саййидул-мурсалин муийси ал-Ҳаққ вас-салтана вад-дин
Абул Фатҳ Иброҳим Султон³¹, халлада Аллоҳ таоло фи маосир мулкуху ва
султонуху ва афода алал-олабийн фазлуху ва эҳсонуху. Назм:

Чу ул соатки бахш қилди Йаздон³²,
Ики Иброҳим³³ анда бўлди аъён.
Бири миллат саро обод қилди,
Бири дунёда адл ва дод қилди.
Биридин бўлди оташ чун гулшан,
Биридин бўлди дуди зулм пинҳон.
/Биридин бўлди Макка эви пурнур,
Биридин бўлди олам бари маъмур.
Бири синдурди Озар бутларини,
Бири берди ривож Аҳмад³⁴ динини.
Худовандо, бу шоҳи додгустар,
Ҳамиша дар жаҳон бўлгай музаффар.

56

Бас, ул ерким, жавҳар сифотидин ва муфоҳар ва маосари онҳазрат
мурассаъ бўлгай, учунчи мақола ахбор ва осори соҳибқирони гитиситонда
келгуси турур. *Ва мин Аллоҳи-л-авн ва-т-таъйид, иннаху Ҳамидун ва Ма-
жид.*

Қазағанбекнинг³⁵ хуруж қилғони сўзи

Қазон султонхон, Йасур Уғлоннинг³⁶ ўғли товуқ йилда, торих етти юз
ўттуз учда (1332—1333) Чигатойхоннинг³⁷ улусида хон бўлуб зулм ва
бедодлик қила бошлади ва адл ва шаръ тўридин аёгин ташқари қўйди: «*Ал-
мулку йабқа маъ-л-куфри ва ла йабқа маъ-з-зулми*». Халойиқ анинг
йамон қилиғидин фарёдқа келдилар ва анинг қўрқунчидин ҳар қачонким,
бекларини суҳбатда ё кенгашда чорлар эрди, ул бек ўғлон-ушоқи била
васиятлар қилиб, андин сўнг анинг қошига борур эрмишлар. Байт:

Йамон зулмидин жумла халқи жаҳон,
Қилурлар эди жавридин юз фиғон.

ба

Қазағанбекким, барча беклардин улуг эди, ул вилоятни олмоқни эли
билан ва Чигатойхоннинг улусидан бўлгон беклар билан иттифоқ қилиб,
йаағи булдилар ва Соли Саройда³⁸ йиғин қилиб, черик йиғиштуруб, анинг
урушига юзландилар. Қазон султонхон бу хабарни эшитиб, ул тақи черики-
ни йиғиштуруб Дори Занги³⁹ саҳросида торих етти юз қирқ олтида (1346)
уруштилар ва ул урушда Қазағанбекнинг бир кўзига Қазон султонхоннинг
ўқи тегиб, зойи бўлди. /Икки черик бир-биридин айрилиб, Қазон султонхон
Қаршига⁴⁰ келиб, ул қиш анда турди. Бас, асру совуқ бўлуб, булгон от-
улоги ул совуқда талаф бўлди. Бас, бу хабарни амир Қазаған эшитиб, яна
черик йиғиштуруб, торих етти юз қирқ еттида (1346—1347) келиб урушди.
Эрса Қазонхонни босиб, хонни тутуб ўлтурди ва Қазонхоннинг подшоҳлиғи
Мовароуннаҳр⁴¹ ва Туркистонда⁴² ун тўрт йил эрди⁴³, андин сўнг анинг
вилоятида Қазағанбек ҳоким бўлуб, Донишмандча Уғлонки, Уқдайхоннинг
ўғлонларидин⁴⁴ эрди, ани хон кутарди. Икки йилдан сўнг ани тақи шунқор

қилди. Баёнқули Ўғлонким, Суйургатмишхоннинг ўғли эрди⁴⁵, ани хон кўтарди. Шезъ:

Хониким, анга жуду сахо эрди тариқ,
Бўлди зафару нусрат анга ёру рафиқ.
Даврида эмас эди жаҳонда ҳеч гам,
Эл эрди бари бир-бирига ёру шафиқ.

66

Бас, бу хоннинг хонлиги ўн йилгача борди ва Қазаганбек анга тааллуқ вилоятларни андоқ забт қилдиким, андин йахшироқ бўлмағай. Ва анинг йахшилиги олам ичра ёдгор қолди ва шарият йўсуни била амал қилур эрди. Аҳли фаал ва маййиз анинг инъомида бахраманд бўлиб, барча хушҳол эрдилар. Ва анинг замонида бир ажойиб ишким, воқиъ бўлиб турур, бу эрдиким, Арханг⁴⁶ ва Саройдин⁴⁷ черик тортиб Хуросон⁴⁸ вилояти сори борди. Ва мунунг латифати бу турурким, султон Абу Саъидхонким, Чингиз наслидин эрди ва Эрон вилоятида подшоҳлик қилур эрди, ул ўлгач, мундин сунг узга Чингизхон ўғлонларидин ул вилоятда подшоҳлик қилмади⁴⁹. Қазон султон хон бўлгонда анинг жавру зулмидин эл анга бош йандурмай, Муъизуддин Хусайнким, Малик Гиёсуддиннинг ўғли эрди, Ҳирот вилоятида подшоҳ бўлди⁵⁰. /Шайх Ҳасан Жувайний ва амир Важихуддин Масъуд Сарбадор Сабзавор вилоятидин черик тортиб Малик Муъизуддин Хусайн бошига келдилар⁵¹. Бас, Малик Хусайн тақи черик йиғиштуруб, шаҳардин чиқиб сафар оининг ўн учида, торих етти юз қирқ учда (18,07.1342) икки черик бир-бирига йиқиб урушгилар. Асру қаттиқ уруш бўлуб, Муъизуддин Хусайнни босгилар ва сарбадорларнинг черики ўлжага мол олмоққа машғул бўлдилар. Бу маҳалда Муъизуддин Хусайн бир тепа устида чиқиб, уч юз киши анга йиғилди. Муъизуддин Хусайн аларга айттиким: «Бу черик ўлжа олмоққа машғул турурлар. Келинг, ўзумизни буларга урали». Бу сўзда эрдиким, Масъуд Сарбадорнинг кўзи Муъизуддин Хусайнга тушуб, анинг сори йурув берди. Амир Шайх Ҳасан тақи анинг кейнида юрур эди. Эrsa ул ҳолда давлат мундоқ иш қилдиким, бир киши ҳам алардин қилич бирла Шайх Ҳасаннинг ёнида санчтиким, яна бир ёнидин чиқиб, у шул соатда ўлди. Амир Масъуд Сарбадор бу воқиъани билиб, ва тақи Шайх Ҳасан анга айтиб эрдиким, «Агар ман бу черикда ўлсам, сен зинҳор қайтқайсен», амир Масъуд анинг васияти била амал қилиб қочти. Маликнинг қочқон черики бу хабарни эшитиб, севунуб қайтгилар ва сарбадорларнинг черикидин кўб киши ўлтуруб, мол бисёр олдилар.

Бу фатҳ бўлгондин сунг Малик Муъизуддин бошига бу ҳавас туштиким, Чингизхон наслидин қолгон шаҳзодаларнинг вилоятларини олғай. Бовужуд улким, аларнинг ҳимматидин ул мартабага етиб эрди, тарбият ҳаққини унутуб, алар билан йамонлиқ хаёлин кўнглига кечуруб, Андхуд ва Шибиргон вилоятини чобти⁵². Байт:

Чу бўлғай холи гавҳардин хазина,
Дегайким, «Ман гуҳарман, обгина».

7a

Мовароуннаҳр мамлақати Қазаган маликнинг адлидин қарор топиб эрди. Жом вилоятининг машойихлариким, Малик Хусайнга уруғ/ бўлурлар эрдилар ва анинг йамон ҳаракотидин кўнгуллари нохуш бўлиб, Қазаганнинг хизматиға келиб, Малик Хусайндин шикоят қилдилар. Арлот беклари ва апардий беклариким, Малик Хусайндин қочиб Қазаганбекнинг хизматиға келиб эрдилар, алар тақи айтгиларким, байт:

Ки Чингиз насли магар қолмади,
Ки ёд этмас алардин киши эмди.
Ки ул Ғурий андоқ бўлубтур гурур,
Ки мен-мен дебон шоҳу айлар сурур.

Қазаганбек бу сўзларни эшитиб дедиким, «Тожиққа не ҳадд бўлғай, подшоҳлик даъво қилғай ва подшоҳларнинг фармонидин бош тортқай. Гурур елини қиличим зарби била бурнидин чиқарайим ва черик отларининг

туйноқи била анинг қалъау ҳисорини туфроқ билан тенг қилайм ва черикидин Жайхун киби қон оқтурайм». Бас, тожиклар ҳар сори чобтуруб, Аму суйидин утуб, Балх вилоятида йигилдилар ва Қазаганбек Баёнқулихон била Хирот сори йузданди ва улусларнинг беклари Баён Сулдуз ва Муҳаммад Ҳожа Апардий ва Сатилмиш ва Улжайту Апардий ва Абдуллоҳким, Тайғунунг ўгли эрди ва Бадахшон шоҳлари барча йигилиб, Қазаганбекка қушулуб, Хирот сори юридилар. Ва бу хабарни Малик Хусайн эшитти, эрса мирохурини уч юз киши бирла қаровуллуққа йибардиким, «Борил ва хабар таҳқиқ қилгилким, чигатой черики сувдин кечиб турурлар. Агар кечқон бўлсалар, бот ёнғил». Бас, мирохур Мурғоб суйидин кечиб, хабар таҳқиқ тобтиким, Турон вилоятининг черики сувдин кечиб турурлар. Бас, ёниб Малик Хусайн қошига келиб арз қилди. Байт:

Ки келур Қазаган сипоҳи билан,
Ким эрур бари гурди лашкаршикан.
Ки бошдин айоқ темур ичинда гарқ,
Қаронгу алар гардидин гарбу шарқ.

76 Малик Хусайн бекларини йиғиштуруб, бу хабарни аларга деди. Андин сўнг беклари била кенгашти. Эрса алар дедиларким, «Турон вилоятининг / черики асру қуб турур ва бизнинг черикимиз тўрт минг отлиқ ва беш минг йайоқ турур. Бу черик била аларнинг ўтравеиға борса бўлмас». Маслаҳат мундоқ кўрдиларким, ҳар қачон шаҳарға йақин келсалар, анда урушқайлар. Малик Хусайн бу кенгашни қабул қилди. Андин сўнг Хирот шаҳрида кунчиқар соридин, Пойи Мурғон деган ердин Кўҳдистонгача бир томи урдилар ва хандақи чуқур қаздилар⁵³. Уруш асбобини шаҳардин чиқориб, анда йигдилар ва Малик ҳар лаҳза уруш ҳавасин қилиб айтур эрди, байт:

Келинг, қилалинг баримиз корзор,
На ғам душманар бўлсалар бешумор.
Кўнгул бирла куч иккини ёр этай,
Адув⁵⁴ кўзига даҳрни тор этай.

Бас, Қазаганбек черики била Боштон дарасидин⁵⁵ кечиб, Кўҳдистонга тушти. Тонгласи хон била ва Улжайту ва Сатилмиш ва ўзга беклар билан отланиб, Козиргоҳ тоғиға чиқиб, Малик Хусайннинг черикини кўруб, Қазаганбек дедиким: «Тожик уруш тариқасини билмас эрмиш. Бу ерда ки ул туруб турур, ани бот хароб қилтурбиз. Икки жиҳатдин бири улким, аларнинг черики бизнинг сори келса, йўқори чиқмоқ керак ва бизнинг черикимиз қуйи сори борур. Йана бири улким, чун кун чиқса аларнинг ўтравеида чиқар ва аларнинг кўзлари кун сори бўлур ва бизнинг сори боқолмағайлар ва ўтравларида бўлгон кишини кўролмағайлар». Муни деб қайтиб тушти. Тонгласи отланиб алар сори йуриди ва икки черик бир-бирига етконда Қазаганбек бир тепа устида чиқиб, ўз черикини урушқа фармонлади. Ва Турон вилоятининг баҳодурлари Хирот черики сори чобтиллар ва Хирот йигиллари алар сори йуридилар ва асру қаттиқ уруш бўлди. Байт:

8а

/Диловарлар қонидин сероб бўлди олам,
Шафақдек қип-қизил ер юзи ул дам.
Урушуб бир-бири бирла сипоҳи,
Фигонларин эшитиб мурғу моҳи.

Малик Хусайннинг черики уруш қилгондин сўнг тура олмай шаҳар сори йузданди. Ҳар ерда чуқур қозиб, сув қуйиб эрдиларким, андин киши утолмағай (деб), ўзлари ўқ ушул чуқурларда тушуб ўлдилар. Ва Қазаганбекнинг баҳодурлари Малик Хусайн черикининг кейинда тушуб шаҳаргача қавладилар⁵⁶. Малик Хусайн шаҳарға кирди ва шаҳарнинг кўча, боғларини беркитди. Қазаганбек музаффар ва мансур черики билан ёнди. Тонгласи кўчуб шаҳарнинг йақиниға келиб тушти. Ҳар кунда намози шомгача урушур эрдилар. Шеър:

Урушур эди черики қирқ кун,
Ки ер йузи ҳар кун эди ғарқи кун.

Малик Хусайн қамални тоқат қила олмай, шаҳар ақобирини ва шайх ва донишмандларини орада солди, йарашқали учун. Бу шарт билаким, «Қазағанбек давлат била қайтиб, вилояти сори борсун. Келдур йилда мен бекнинг хизматига борайим». Ақобирлар пешкаш билан шаҳардин чиқиб, Қазағанбек қошига келиб, Малик сўзини арз қилдилар. Бу бек одил ва раъиятпарвар эрди. Билдиким, шаҳар раъиятлари хароб бўлдилар ва вилоят тақи хароб бўлғуси турур. Ризо бериб, яраштилар. Шейр:

Раъойои мискин хароб бўлдилар,
Бу меҳнатда барча қабоб бўлдилар.
Мурувват эмае мулк қилмақ хароб,
Раъойои мискинни қилмақ азоб.

86 Қазағанбек Малик Хусайн била йарашиб, қайтиб вилоятига тушти ва воқия етти юз элик иккида (1351) воқия бўлди. Андин сўнг Малик Хусайннинг нодшоҳлигининг ҳеч киши ҳисоб тутмай ва сиёсати кўнгуллари-га қолмади ва беклар анинг сўзини эшитмай, барчаси иттифоқ/ қилдилар-ким, Малик Хусайнни тутуб, иниси Малик Боқирни⁵⁷ подшоҳ кўтаргайлар. Малик Хусайн бу андишадин хабардор бўлуб, аммо ҳеч иш қила олмас эди ва ўзини сақлар эрди.

Ғурийлар⁵⁸ бир-бири билан иттифоқ қилиб эдиларким, ҳар қачон Малик отланса, тутуб беркиткайлар. Бир кун Малик Бўстон Саройдин⁵⁹ отланиб ташқари чиқти, эрса Ғурийларни кўрдиким, ўзлари била кенгашлари бор турур. Билдиким, анинг қасдида турурлар. Бодғисдин⁶⁰ бир булак киши от келтуруб сотарлар эди ва қалин эл йиғилиб савдо қилурлар эдилар⁶¹. Малик аларни кўруб Ғурийларга буюрдиким, бу элни таланглар. Ғурийлар талон била машғул бўлуб, Малик фурсат топиб, ўзини бир кўчада солиб, Ашқалча қалъаси⁶² сори юзланди, Ҳирот жилгасида, жануб ва ғарб ўртасида ясаб эдилар, ул вақт маъмур эрди ва анда молу неъмат бисёр эрди. Етти юз элик уч (1352) тарихида Малик Хусайн ваъдага вафо қилиб, қалъадин Мовароуннаҳр сори юзланди. Қазағанбек анинг хабарини эшитиб, анга утрув чиқиб, иззат ва ҳурмат тутуб йахши сўруб ваъда бердиким, «Ҳирот мулки-никим, Ғурийлар Малик Боқирга бериб турурлар, алардин олиб сенга бер-райим».

9a Аммо улус беклари Малик билан йамон эдилар, ҳар маҳалда Қазаған-бекка айтурлар эдиларким, «Маликни ўлтурмак керак». Қазағанбек алар сўзини қулоққа олмай, ҳеч нима демас эрди. Беклар кўрдиларким, Қазаған-бек алар сўзи билан амал қилмас. Бир-бири бирла иттифоқ қилдиларким, «Маликни ўлтурали, ул ўлгондин сўнг ҳеч киши бизга нима дея олмас». Қазағанбек бу ҳолдин хабар топиб, Маликни чорлади ва бекларнинг андешаларидин анга хабар бердиким, «Маслаҳат бу турурким, ушбу кеча ўз вилоятинг сори борғайсенким, сенга зарар еткуролмагайлар». Малик бекка дуо қилиб, ушул замон ўз вилояти сори юзланди./ Ҳиротқа етконда андеша қилмай ҳисорга кириб, ҳукумат кўшки устида ўлтурди ва киши йибарди-ким, Малик Боқирни беркиткайлар. Малик Боқирни беркитти⁶³. Ва яна бир воқия ул маҳалдаким, воқия бўлиб турур, бу эрдиким, Қазағанбекнинг ўгли Абдуллоҳ мирзо Самарқанддин черик тартиб этиб Хоразм сори борди ва ул вилоятни олди. Қазағанбек қишда Соли Саройда қишлар эрди ва ул ёз Қаронур⁶⁴ гулзориди ёзлар эрди ва ёзу куз Мунк шаҳрида⁶⁵ тулар эрди ва оила бисёр майли бор эрди. Бир кун замона ишининг гофил ўн беш киши билан бариси йарағисиз Соли Саройдин отланиб, Жайхундин ўтиб, Арханг сори қуш сола борди. Ва қуш солиб юрур эрдиким, *Айнама тақуну йудриккуму-л-мавту*⁶⁶ камин этиб, Бурулдай ўгли Қутлуғ Темур отлиқким, ўмоғи уйрот эди ва Қазағанбекка кув эди ва кечтин бери каминда эрдиким⁶⁷, фурсат топиб ул одил бекнинг ишини охир қилгай. Мундоқ амални топиб, бир неча бадбахт киши била гофил бошига туқулуб ул азиз бекни шаҳид қилдилар ва андин қочиб Қундуз⁶⁸ сори кеттилар. Шаҳид бўлгон бекнинг бир неча хосса кишилари бу ҳолдин хабардор бўлуб, Қутлуғ Темурнунг кейнида тушуб, Қундузнунг яқиниға анга етиштилар ва ани

тутуб сон-сон қилдилар. Қазағанбекни Соли Саройда кўмдилар ва анинг гури нур бўлсин мудом.

96

Бу воқия етти юз эллик туққузда (1358) воқия бўлди. Қазағанбекнинг ўгли Абдуллоҳ мирзобек ҳукумат қилгон эрди. Атоси ўлгонидин сўнг Самарқанддин келиб, атоси ерида ўлтурди ва беклар барча анга мутиъ бўдилар. Давлатқа ул ўлтурғонда Баёнқулихонни атосидек хон билиб, анга фармонбардорлиқ қилур эрди. Атоси тирикида ул доим Самарқандда ўлтурур эрди. /Ул ернинг обу ҳавоси анга хуш келур эрди. Қўнғлида кечтиким, Самарқандда бориб ўлтурғай ва Баёнқулихонни ўзи билан элтқай. Ва нечаким Қаратғубек ва ўзга бекларким, атосининг беклари эдилар, давлатхоҳлиқдин насиҳат қилдиларким, «Атонгдин қолгон юртдин ўзга ерга бормоқ йахши эрмас». Аларнинг сўзини эшитмади. Байт:

Улки, насиҳат сўзин эшитмаси, билгил,
Кўб чайнагусидир куйина бармоқи надомат.

Ушул ерда ва ўшул йил Баёнқулихоннинг ҳарамига тамаъ қилиб хонни ўлтурди ва Темуршоҳ ўғлон, Йасун Темурхоннинг⁶⁹ ўгли эрди, ани хон кўгарди ва Баёнқулихонни Бухоро вилоятида шайхулолам шайх Сайфуддин Бохарзий⁷⁰ ёнида кўмдилар. Гури жаннат шамъидин пурнур бўлғай доимо.

Баён Сулдузбек⁷¹ Абдуллоҳ мирзонинг бошига черик тортиб келгони

Абдуллоҳ мирзога Баёнқулихонни шаҳид қилгондин сўнг анга йахши келмай, Баён Сулдуз Ҳисордин черик йиғиштуруб, Самарқанд сори юзланди. Кеш вилоятида амир Ҳожи Барлос ибн Нуралқи ибн Намула ибн Йасу Мунка ибн Қарочор Нўён⁷² черики билан анга қушудди. Ва иттифоқ била мирзо Абдуллоҳ бошига бордилар ва анинг билан урушиб, Абдуллоҳни қочурдилар ва инилари Темуршоҳниким, хон қилиб эдилар, ани ародин кўтардилар. Байт:

Чу қилдинг сен йамонлиқ, булма гофил,
Ки вожибтур йамонлиққа мукофот.

10a

Ва Абдуллоҳ мирзо қочиб, Аму суйидин кечиб, Бақлон⁷³ устида Андаробқа⁷⁴ борди ва ўшул ерда авқот кечирур эрди ул вақт қанчаким, ҳаёт нақдини қабзи арвоҳга тобшурди. Ва Қазағанбекнинг уруг-қийши ва киши-қароси ва анга тааллуқ мулозимлари саргашта бўлуб, ҳар бири бир сори кетти. Ва Баён Сулдузбек ва Ҳожи Барлосбекким, нўёнлардин эрдилар ва ул замонда алардин иззатлиқ киши йўқ эрди, ул мамлакатларни нусрат ила қабз қилдилар. Ва Баён/Сулдузбек ҳалим ва озорсиз киши эрди. Аммо доим ичар эрди ва гунча ва лаола киби суроҳи ва пиёласиздами йўқ эрди. Йилда бир ҳафта хушёр эмас эрди. Ул жиҳатдин олам ичра ҳар тарафда гавғолар пайдо бўлди.

Ва нўёнлардин ҳар кишидаким, оз-чуқ кучи бор эрди, салтанат даъво қилур эрди.

Ва Кеш вилояти тавобиъи биланким, қадимдин бери ҳазрат соҳибқирон ато-атоларида эрди, Ҳожи Барлосбекка тааллуқ эрди, ўз қарорида эрди.

Ва Хўжанд вилояти Боязид Жалойирда⁷⁵ эрди ва батъи вилоят Ҳусайн ибн Мусалло ибн Қазағанбекда⁷⁶ эрди. Ва ул ўз киши-қароси билан атосининг юртини тилар эрди.

Ўлжай Буға Сулдуз⁷⁷ Балхда эрди ва анда салтанат даъвоси қилур эрди.

Ва Шибурғонда⁷⁸ Муҳаммад Хожа Апардийким, наймондин эрди, ул тақи даъвои салтанат қилур эрди⁷⁹.

Бадахшон шоҳлари бир-бирига бош эндурмай, бир-бирининг бошида бир даъвои бор эрди⁸⁰. Ва Кайхусрав ва Ўлжайту Апардий Хутталон вилоятида эрдилар⁸¹. Ва Хизр Йасурийким, анинг қадим юрти Сарипул ва Тотқантким, Самарқандда тааллуқ вилоятлар эрди, барча йасурийларни жамъ қилиб ҳеч кишини кўзига илмас эрди⁸². Ва кўрсатилган бекларнинг орасида яна муқотила урушлар бўлуб, кўп киши талаф бўлди. Ва Сатилмишким, Қўҳистоннинг ҳокими эрди, Малик Муъизуддин Ҳусайндин қочиб Мовароуннаҳрга келиб эрди, яна андин қайтиб, Муҳаммад Хожа Апардий билан

бирикиб, дўстлуқ орада булди. Ва бир-бири билан аҳд қилдиларким, Малик Хусайннинг бошига боргайлар. Бу пият била черик йиғиштуруб Хирот сори мутаважжих бўлдилар. Малик тақи бу хабарни эшитиб Хуросон черикини йиғиштуруб, алар утрусида⁸⁴ келди. Ва Муҳаммад Хожа ва Сатилмиш бир-бири била иттифоқ қилиб эрдиларким, ҳар қачон аларнинг кўзи Маликка тушса, иккаласи чошиб Маликни ултурмағунча ёнмайлар. Малик Мурғоб суйидин кечиб, Йабғу саҳросида⁸⁵ икки черик бир-бирига еттилар. Муҳаммад Хожа ва Сатилмиш қилич тортиб /барчадин бурун чобтилар. Қазодин Малик черикидин икки ўқ келиб ул икки номдорга тегиб, ўшул замон жонларини топшурдилар. Ўзга ҳеч кишига зарар тегмай чериклари бир-бир бўлуб, ҳар сори кеттилар. Чигатой улусидинким, ҳар бири бир бош бўлуб эрдилар, алар жиҳатидин вилоят паришон ва рабиятлар бехонумон бўлуб эрдилар.

Туғлуқ Темурхон⁸⁶ черик йиғиб, Мовароуннаҳр сори келгони

Мовароуннаҳр вилояти айтилгон қиссадин паришон бўлиб эрди. Туғлуқ Темурхонким, Эмил Хожа ўғли эрди ва Эмил Хожа Дувахоннинг ўғли эрди ва бу Дувахон⁸⁷ Чигатой наслидин эрди, Жета вилоятида⁸⁸ подшоҳ эрди. Эл-улусини йиғиштуруб, рабиъ ас-соний ойида, тарих етги юз олтмиш бирда, сичқон йилида (январ, 1360) Мовароуннаҳр вилоятининг паришонлигини эшитиб, черик тортиб Мовароуннаҳр сори юзланди. Тармаширин хондин бери ўттуз уч йил кечкон эрди ва бу ўттуз уч йилда саккиз хон Чигатой улусида подшоҳлик қилдилар⁸⁹.

Туғлуқ Темур Чаноқ Булоқким, Хўжанд суйига⁹⁰ яқин турур, Тошканд саҳросидин⁹¹ чиқиб анди тушти. Анда беклари била кенгашти. Маслаҳат бу кўрдиларким, Улуғ Темурким, ўмоги кераит эрди, ва Хожибекким, ўмоги арканут эрди, ва Беккичикким, ўмоги қанқли эрди, илгари юругайлар⁹². Бу уч бек хон ёрлиги била юридилар. Хўжанд суйидин кечиб эрдиларким, Боязид Жалойир эл-улуси билан аларга қўшулди ва иттифоқ билан Кеш вилояти сори юридилар. Амир Хожидин Барлос Кеш ва Қарши черикини йиғиштуруб, урушур хаёлини қилди. Аммо ўзи билан ҳар нечаким фикр эттиким, бу келгон йаагини нечук дафъ қила олмай, билмади. Оқибат маслаҳат мундоқ кўрдиким, алар еткондин бурун эл-улуси билан Хуросон сори боргай. Эл-улусини ва киши-қаросини ва уруғ-қийшини барчани кучуруб Хуросон сори борди.

Ҳазрат соҳибқирон Хожидин Барлос билан кенгашиб, ва яна/
йулдин айрилиб, Аму суйидин кечиб, Кеш вилояти сори келиб, Туғлуқ Темурхоннинг беклари билан мулоқот қилгони

Ҳазрат Қодир нечун дунёда на ишким, ўз қудрати била амр қилгон турур, ҳар ишда бирор нимани сабаб қилгон турур. Ва ҳар мақсадким, ҳосил бўлса, биров жиҳатидин ҳосил турур. Ва подшоҳлик ишиким, барча ишлардин куллийроқ турур, икки жиҳатдин бандасига иноят қилур. Бири улким, бу ишда ақл ва фаросати бўлса андоқким, агар қаронгулуқ кунни воқиб бўлса, ақл ва фаросат била ул қаронгу кунни йаруқ кун била мубаддал қилгай. Яна бири шижоат ва баҳодурлуқ турурким, ғанимдин ҳеч андиша қилмағай, ўз ишини мардона бўлуб, ғаним ўтрусидида тургай. Шейр:

На ердаки бўлгай анга кор танг,
Кунгул қуйуб, ул ерда қилгай даранг.

Аммо тадбир ва ақл ва раъй шижоатдин йахшироқ турурким, қилич ҳар неча этанг бўлса, ояти фатҳ тадбирдин ўгрангай ва сўнгу нечаким шамъ киби майдон ичида йаруқ кўрунур, зафар шамъини тадбир нуридин йаруқ қилгай. Ва қиличнинг ҳукми агар тадбир била бирикса, душманнинг

бўйнига етмай ва ўқнунг хабари тадбир сўзи била бирикса, душманнинг кўнглига ер қилгай. Байт:

Чу тадбир эрур ҳам дам ва раъйи нек,
Эрур юз черикдин билинг йахшироқ.

Ва бу сўздин арз ул турурким, Ҳожи Барлосбек Жета черикидин кўрқуб, қадимдаки юртини қўйуб, Хуросон сори борди. Чун чўлдин утуб Аму суйиға етти, ҳазрат соҳибқирон, назм:

Жаҳон билгучи Темури номдор,
Ки бўлгай анга раҳмати кирдикор,

яқин билдиким, агар ул Ҳожи Барлосбек билан борса, Кешда қолгон уруғ-қийиши ва эл-улуси зоёе бўлгуси турур. Анинг учунким, атоси Тарагай ушул йилда раҳмати Ҳаққа бориб эрди⁸³. Шеър:

Атоси ўлуб гами ҳам ул замон,
Адув ваҳмидин кўрқуб ўлди равон.
/Мухолифдин эрди жаҳоне хароб,
Бу ўтгин улус кўнгли эрди кабоб.

116

Бу маҳалдаким, Темур соҳибқироннинг ёши йигирми бешдин утмай эрди, кўз кавкаби кўнглида кечтиким, Ҳожи Барлосбек била кенгаш қилгайким, ҳадисда «*Ва шовирҳум фил-амри*» воқия турур. Темурбек кенгашиб Ҳожибекка айттиким, «Мамлакат агар ҳокимсиз қолса, ул мамлакатда юз паришонлиқ воқия бўлуб ва бўлгон эл-улус мухолифлардин хароб бўлгайлар. Маслаҳат ул турурким, сиз Хуросон сори борсангиз, мен Кеш вилояти сори ёнгаймен, ва эл-улусқа кўнгул бериб, келган беклар билан йарашиб, хон хизматиға боргайменким, вилоят хароб бўлмагай ва раъиятларким, ҳазрат Парвардигорнинг бандалари турурлар, заҳмат ва ташвишда тушмагайлар»⁸⁴.

Ҳожибек бу сўздинким, илҳомоти Раббонийдин натижа эрди, саодат ва иқбол иси бурнига тегиб, бу сўзни йахшилаб ижозат берди. Ҳазрат соҳибқирон андин айрилиб вилоятиға борди ва Хузорга етконда Ҳожи Муҳаммадшоҳ Йасурийни кўрдиким, Жета черикини бошлаб келиб эдиким, ул вилоятни талагай. Ҳазрат соҳибқирон ани кўруб деди: «Анча таҳаммул қилким, мен бориб бекларни кўрайим, наким алар маслаҳат кўрсалар, андоқ қилгайсен». Чун ул ҳазратнинг сўзи давлат илҳомидин эрди, ҳеч нима дея олмай ушул ерда турди. Ва ҳазрат соҳибқирон саодат ва давлат била Кеш вилоятиға бориб ва Жета беклари ҳам ул ерда етиб эдилар. Бас, бориб ул уч бек билан кўрушти. Беклар давлат ва саодат нишонасин анинг муборак юзига кўрдилар, ани азиз тутуб, йахши сўрдилар. Андин сўнг айттиларким, «Хонга мутиъ бўлмоқ керак». Ҳазрат соҳибқирон деди: «Мен қуллуққа келибман, ҳар на буюрсангиз туруб /мен». Беклар Кеш вилоятининг даругалигини ва Қарочорбекнинг⁸⁶ вилоятини тавобиълари била анга бердилар ва анинг сабабидин қаҳр бало ўтиким, ул вилоятларға юзланиб эрди, анинг марҳамат булутидин ул ўт ўчти. Рубоъий:

12a

Ғам булди анинг давлатидин йўқ ул дам,
Булди караму лутфида олам Ҳарам.
Эл ичида онча шодмонлик булди,
Ким, топмади нечаким, киши истади ғам.

Элга таҳқиқ булдиким, бу ишким, анинг сабабидин воқия булди, улуғ давлат турурким, кўрунди. Аммо қазо минг тил била айтур эрдиким, байт:

Эшкни сабо жаҳонда фош этмайдур,
Турғилки, жаҳон ичинда бўлгайсен фош.

Ҳазрат соҳибқирон Жета беклари била мулоқот қилиб, алардин ижозат тилаб вилоятлари сори қайтти. Ва ул вилоятларни забт қилгондин сўнг

черик йиғиштуруб, Кешдин Жайхунгача оз фурсатда наким сипоҳий бор эрди барча йигилдилар. Ва андин қайтиб Ҳизр Йасурий билан бирикти. Ва бу маҳалда Жета беклари ичинда мухолифат пайдо бўлиб, ул ердин кучуб қайтиб, Туглуқ Темурхоннинг урдусига бордилар. Ва Боязид Жалойир ўз киши-қароси⁹⁷ (била) ҳазрат соҳибқирон қошига келдилар.

Хусайнбеким, Қазаганбекнинг набираси эрди, Баён Сулдузбек бошига черик тортиб келгони ва ҳазрат соҳибқирон била беклардин мадад тилағони

126

Хусайнбек, Қазаганбекнинг набираси, бу маҳалда Кобулдин черик тортиб, Баён Сулдузнинг бошига келурига ҳавас қилди. Ва элчи йибариб, ҳазрат соҳибқирондин ва амир Боязид Жалойирдин ва амир Ҳизр Йасурийдин кўмак тилади⁹⁸. Эrsa алар кенгашдин сўнг маслаҳат ул кўрдиларким, ҳазрат соҳибқирон била амир Ҳизр Йасурийни йибаргайлар ва Боязид Туглуқ Темурхон /қошига боргайларким, Жета беклари алардин шикоят қилмагайлар. Амир Боязид бу кенгаш била амал қилиб, Хужанд вилоятига етконда эшиттиким, Туглуқ Темурхон черики била қайтиб турур, уруғи била ўшул ерда турди. Ва бу шарафдин ҳазрат соҳибқирон ва Ҳизрбек чериклари биланким, байт:

Ки ҳар бири Рустам киби номдор,
Уруш бобида ҳар бири Исфандиёр⁹⁹,

амир Хусайн кўмакига таважжуҳ айлаб Қаҳлағаким, ани Дарбанди Оҳанинг дерлар¹⁰⁰, андин ўтуб амир Хусайнбекка етдилар. Ва иттифоқ била Ҳисори Шодмон¹⁰¹ сори бордилар. Баён Сулдузбек анда эрди ва анга ул миқдор қувват йўқ эрдиким, булар билан урушқай. Зарураттин андин чиқиб Бадахшон сори кетти. Ва булар анинг кейнига тушуб, Шоҳ Баҳоуддинким, Бадахшоннинг ҳокими эрди, вилоятини қўйуб қочди. Амир Хусайн ул вилоятда кириб забт қилгондин сўнг, Кайқубодким, Кайхусрав Хутталонийнинг иниси эрди, ани ўлтурди. Ва Хусайннинг давлат саҳифасида ҳазрат соҳибқирон мадади билан ва амир Ҳизр Йасурий кўмакидин давлат нуқуши зоҳир бўлди. Хусайнбек буларни йахши сийлаб ва иззат ва ҳурматлар қилиб ва тўй тортиб, отлар миндуруб ижозат берди. Алар тақи ўз вилоятлари сори қайттилар ва саодат ва иқбол билан вилоятларига етдилар. Байт:

Зафар чоқару бахт аларга гулом,
Ватанлари сори қайттилар шодқом.

13а

Ҳизрбекнинг борур йўли ҳазрат соҳибқироннинг вилоятидин эрди. Ҳазратнинг кўнглида кечтиким, Ҳизрбекка меҳмондорлиқ қилгай. Кашм¹⁰² Бадахшон мавзеидин илгари бўлуб, ўн беш кунлуқ йўлни тўрт кунда келиб, чошттоқ бўлгонда Улуғ Майдонким¹⁰³, Кешнинг йайлоқларидин турур, тушти ва тўй тартибига машғул бўлди. Ҳизрбек яқин етконда ҳазрат соҳибқирон Расул алайҳиссаломнинг /ҳадиси ишорати билаким *Акриму ад-дайфа*¹⁰⁴ амал қилиб, меҳмонга ўтрав бериб, иззат ва ҳурматтин наким керак эрди, қилди. Меҳмонни юртига келтуруб тушурти ва ўшул замон мажлис ораста қилиб ўлтурдилар. Байт:

Ўшул дам этиб мажлиси аржуманд,
Муҳайё эди ҳар на бўлса писанд.
Емак едилар, жом бўлди равон,
Муганний кўтарди хурушу фиғон.

Туйдин сўнг Ҳизрбек вилояти сори юзланди. Ва ҳазрат соҳибқирон ўз вилоятида ўлтурди ва марҳамат ва эҳсондин барча улуг кичикка файз еткуруб, давлат маснади узра ўлтурди. Байт:

Йаруқ бўлди аллидин андоқ жаҳон,
Ки бермай турур ҳеч ким андоқ нишон.

Ҳусайнбек яна ҳазрат соҳибқиронга киши йибариб мадад тилагани

Бу маҳалда Туглуқ Сулдуз Ҳусайнбек билан муҳолифат қилди. Ва Ҳусайнбекка чун давлат орқаси ҳазрат соҳибқирон лутфидин иссиқ эрди, бир муътамад кишисини йибарди ва воқия булгон кайфиятни хабар берди. Ва Боязидбекка ва Ҳизрбекка тақи хабар йибарди. Ва ҳазрат соҳибқиронга-ким, мурувват ва лутф тариқаси эрди, ушул замон фармонладиким, черик йиғилеунлар. Қурдиким, разм базми ва қилич дамани хубларнинг дудагитек билурлар эдилар. Ва каманднинг нечу тобини Хўтан хубларининг зулфитек кўрур эдилар. Назм:

Бари баҳодур ва уқ атқучи ва мард афкан,
Бариси найзадору тигрон ва шершикор.
Йиғлади бариси дарё киби ҳама пуржўш,
Булут киби юридилар адув сори жаррор.

136 Ҳазрат соҳибқирон черики билан Ҳусайнбекнинг мададига юриди. Қаҳ-лага мавзеида Ҳизрбек ҳазрат соҳибқиронга қўшулуб иттифоқ била йуридилар. Ва Ҳисор вилоятида Ҳусайнбекка қўшудилар. Ва душманлар чибин кибиким, элдин қочқай ё битовсиз томиким, сел анга тегмай бузулғай, қочтилар. /Ҳусайнбек аларнинг мақдамани азиз тутуб, тўйлар қилиб азизлади. Андин сўнг аларга ижозат бериб, уз вилоятларига йибарди.

Ҳазрат соҳибқирон Дарбанди Оҳаниндин ўтқонда эшиттиким, амир Ҳожи Барлоским, Ҳета бекларидин қўрқуб Хуросонга бориб эрди, қайтиб Боязидбек билан мулоқот қилиб турурлар. Ва иттифоқ қилибтурларким, черик йиғиштуруб Ҳизр Йасурий бошига борғайлар. Ва Ҳожибек тегиш қайтадин келгани турурким, ул ернинг черикининг йиғиштурғай. Ва чун бу хабарни эшитти черик билаким анинг қоғида бор эрди саодат ва иқбол билан Кеш аёғидин ўтуб Ҳизрбек билан бирикти ва иттифоқ била Кеш сори юзландилар.

Ҳазрат соҳибқирон ва Ҳизрбек Ҳожи Барлос билан урушқонлари ва Ҳожи Барлоснинг қочқони сўзи

Ҳожи Барлосбек эшиттиким, ҳазрат соҳибқирон ва Ҳизр Йасурий черик йиғиштуруб булар сори юриди. Ва Оқйор мавзеида икки черик бир-бирига етиштилар. Байт:

Тула булди кавс унидин мағзи миғ,
Йигитлар жони сори юзланди тиг.
Уруштилар андоқ ул икки гуруҳ,
Кўрунмас эди гарддин дашту кўҳ.
Қилич зарбидин анча тўкулди қон,
Ки дарё киби булди ҳар су равон.

14a Икки черикнинг баҳодурлари анча ишладиларким, замона Рустам ва Исфандиёр сўзидин уётлиқ булди. Ва беклардин Ардавон Бахши талаф булди ва оқибатуламр зафар субҳи матлаъ анвори ҳазрат соҳибқирондин кўрунди. Ва Ҳожибек андин қочиб Самарқанд сори бориб Бойазидбекка қўшулди. Ҳазрат соҳибқирон Кеш черики билан ва Ҳизрбек Йасурийлар билан Самарқанд сори юзландилар. Ва бу маҳалдаким, йўлда кириб борурлар эдилар, черики саодат ва иқбол мартабани элиқдин бериб, муҳолифат тариқасини тутуб, қочиб Ҳожибекка /қўшилдилар.

Жакубек ибн Муборак ибн Тугон ибн Қодон ибн Шаръа ибн Қарочор нўендин узга ҳеч киши ҳазрат соҳибқирон қошида қолмади. Ва Ҳизрбек бу маънони узгача тавр фаҳм қилиб қўрқунчлуғи тушуб, дўстлуқ ва муҳаббатким ҳазрат соҳибқирон била бор эрди бад гумон бўлиб, йамон элтур эрди ва сўзидин ва ишидин фаҳм булур эрди. Соҳибқирон ҳазратига яқин булдиким, Йасурий анинг била йамон булуб турур. Нечаким, оти Ҳизр била машҳур турур, аммо савоб йўлини қўйуб турур, андин айрилиб саллои раҳмни

мулоҳиза қилиб, Жакубек билан бориб Ҳожи Барлосқа қўшулдилар. Ва иттифоқ била Боязидбек қотига бордилар. Ва Боязидбек алар келгонидин хушҳол бўлуб, фахр раъятиқа куторди. Наким таъзим ва такрим вазоиғ ва лавозими эрди, аларга еткурди. Байт:

На хуш давлат ул кишигаки, булғай сенга гулом,
Хуррам вилоятики, сен этсанг ани мақом.

Ҳазрат соҳибқирон Ҳизр Йасурий билан урушқони

Ҳазрат соҳибқирон муддати эрдиким, Ҳизрбек билан мусоҳиблик қилур эрди ва анинг хотирини сақлар эрди. Бас, ул ҳазрат соҳибқирондин бад гумон бўлуб эрдиким, бу бад гумонлик ҳаргиз анинг муборак кўнглига кечмайдур эрди. Ҳазрат соҳиб қироннинг кўнгли андин қолиб, хотири асру озурда бўлди. Ва Бойазидбек ва Ҳожибек анинг била йамон эрдилар ва бу фикрда эрдиларким, анинг бошига черик тортиб боргайлар. Бу маҳалда иттифоқ қилиб черик йиғиштуруб Ҳизрбек сори мутаважжих бўлдилар. Ва ҳазрат соҳибқирон, қитъа:

Улки, сўнгусидин жаводат чиқса,
Куйдирур бир замонда барча жаҳон.
Фатҳнинг авжидин эрур зоҳир,
Нусрат эрур анга мутиъ бажон,

146 илгари юриди. Кеш уқбасидин¹⁰⁵ ўтуб, Суруш мавзеида икки черик бир-бирига /еттилар. Ва амир Ҳизр билур эрдиким, давлат саррйиштасини хато била эликдин бериб турур. Ва қайтқон рўзгори жонининг қулоғи айтур эрди, байт:

Умрлар жоми Ҳам эликда эди,
Билмадинг қадрини на қилса киши.

Аммо ҳеч фойда билмай, баҳодурлуқ изҳор қилиб, черик тартибини қилиб, утрув чиқиб турди. Икки тарафдин наққора ва нафир ва кавс чолиб, баҳодурлар бир-бирига чоптилар. Қитъа:

Чарх узра элитги ҳаво туфроқни,
Куйди сўнгу ўтидин бисёр жон.
Ўқ башоғи кўнгул ичра ишқдек,
Кирди ва хуш келди анга ул макон.
Маърака кушталари учун эди
Даҳр кўзи нола бирла хунфишон.

Марака ҳавоси синоҳ юзидин қоронгу бўлиб, уруш пири баҳодурларнинг қонидин латыдек бўлди. Ҳизрбекка чун уруш тоқати йўқ эрди ва давлатидек орқасини бериб ва қайтқон бахтидек қочарга юзланди. Байт:

Паланг ар-чи бордур урушда далер,
Вале андин ортуқ эрур нарра шер.

Ва Боязидбек ҳазрат соҳибқирон давлатидин ҳукумат маснадида ўлтурди ва амир Ҳожи тақи ўз элига ҳоким бўлди. Байт:

Зафар гар истасанг муқбил сори бор,
Ки муқбиллардин ўлғайму киши мард.

Аммо йашура латоифким, тақдироти Илоҳийда турур ва ҳар кишининг ақли анга етмай турурким, на бўлғай. Бу маҳалда Боязидбек савоб кўзини юмуб ва ямон андиша кўнглида кечтуруб, хаёли маҳол қилиб, хотирига кечтиким, ҳазрат соҳибқиронга макр қилгай. Чун ҳазрат соҳибқироннинг кўнгли илҳомоти Раббонийдин йаруқ эрди суҳбатда ул макрин фаҳм қилиб

15a

бир баҳона билан суҳбатдин чиқиб отланди ва от устида белига тиркаш боглаб, ҳазрат Ҳаққнинг иноятига таваккал қилиб, саҳро сори юзланди. Ва аввал хавфлуқ ердин узини чиқориб юриди. Ул кишигаким, инояти Илоҳий муҳофизат қилса, ҳеч душмандин анга хатар текмагай. Ва давлат қушиким/ иноят куйидин учса, макр ва ҳийла қилгон сайёднинг домига тушмагай. Байт:

Агар бўлса олам тўла тиғу тир,
Чу тақдир эмас андин айирмас ғами.

Ва чун Ҳожи Барлосбек ҳазрат соҳибқироннинг кетганидин хабардор бўлди, кейнида киши чобтуруб, хабар йибардиким, «Абдуллоҳ Тайғу ва Зинда Чашм Муҳаммад Хожа Апардий ўғли черик йиғиштуруб, муҳолифат ҳавасларида тушиб турурлар, сувдин ўтмасунлар ва чўлдаки черикни йиғиштурсун. Бу тарафдин тақи Чўғомни бир неча киши била кейинингда йиборғум турурким, аларнинг дафъини қилгайлар. Ва бу фитнанинг ўти юқори бўлмагай ва анинг иложини бурун қилмоқ керак». Ва Чўғомким, Элод ўғли эрди ва ул Учар ўғли эрди ва бу тақи Лола ўғли ва бу Лола Қарочор нўеннинг ўғли эрди, ҳазрат соҳибқирон сори мадад учун борди. Аммо ҳазрат соҳибқирон чун кайфият ҳолдин воқиф бўлди Чўғом келгонидин бурун чўл черики билан саодат юзини ул ишнинг дафъи учун қўйди. Ва Боязидбек Кеш бўлғасидин ёниб Хўжанд сори кетти.

Ҳазрат соҳибқирон Термизқа етти, шайх Али Жаржарий¹⁰⁶ аёғини ўз ҳаддидин ташқари босиб, черики билан илғари келди ва Ангор мавзеъида¹⁰⁷ икки черик бир-бирига етти. Ва муҳолиф черики ҳазрат соҳибқирон черикини қаросин кўруб, турмай қочтилар. Ва зафаршаноҳ баҳодурлар аларнинг кейнида тушуб, Эски Термизқача¹⁰⁸ аларни қавладилар. Ва душманларни бир-бир қилиб, Эски Термизда туштилар.

Тўғлуқ Темурхон Мовароуннаҳр сори иккинчи қатла черик тортиб келгони

Тўғлуқ Темурхонга яна Мовароуннаҳрнинг салтанати ҳавоси бошига тушуб, ҳадсиз черик йиғиштуруб, жумоди аввал ойида, тарих етти юз олтмиш иккида, уд (сигир) йилида (1361 март) Мовароуннаҳр вилоятига юзланди. Хўжандқа етконда Бойазидбек Жалойир хон хизматиға борди.

15b

Байн Сулдузбек ҳам хизматиға кетти ва Ҳожибек Барлос тақи хизматқа юзланди. Бовужуд улким, аввал хон келгонда муҳолифат қилиб эрди, таваккал қилиб хидматиға келди. Бу маҳалда хон буордиким, Боязидбекни/ ясоққа еткургайлар¹⁰⁹. Ҳожи Барлос бу ваҳимдин қўрқуб, хон мулозматидин қочиб, Кеш вилоятига келди ва андаги эл-улусини кўчуруб Аму сўйидин кечти. Ва Жета черики Ҳожибекнинг кейнида тушуб, бир-бирига етконда уруш бўлди. Ва Чўғом Барлос ул урушда шаҳид бўлди. Ва Ҳожибек Хуросон сори борди. Хурошаким, Сабзавор кентларидин бир кент эрди, Жўвайн булукида бир жамоат фитналиқ кишилар амир Ҳожи (Барлос) ва иниси (Идику Барлос) икавунунг бошида хабарсиз тўкиб, икаласини ўлдурдилар¹¹⁰.

Ҳазрат соҳибқирон Хуросонни олгонда ул кентдаги кишилардин кўп ўлдурди ва ул кентни Ҳожибекнинг ворислариға берди. Бу чоққача ул кент аларға тааллуқ турур¹¹¹.

Жета бекларидин Ҳамидбекким, ўмоғи кирликут эрди ва асру оқил ва доно киши эрди ва Тўғлуқ Темурхон қошида йахши эрди ва ҳар сўзким давлатхоҳлиғидин айтур эрди, хон ул сўзи қабул қилур эрди. Бу маҳалда ҳазрат соҳибқиронни хонга таъриф қилиб, вилоятиким, атоларидин мерос эрди, барини тавобиъ ва лавоҳиқлари била ҳазрат соҳибқиронға берди. Хон соҳибқиронға киши йибариб тилади. Ва Ҳамидбек тақи хатлар битиб, хоннинг шафқатини айтиб йибарди. Ул ҳазрат хон хизматиға келиб, асру қўб иноят ва шафқат кўрди. Ул қиш хон Ҳусайнбек урушиға мутаважжих бўлди. Ва Ҳусайнбек тақи черик йиғиштуруб, Вахш сўйиғача келди. Хон Дарбанди Оҳаниндин ўтуб Ҳусайнбекка таъйин етти ва икки черик бир-бирининг қароларининг кўруб, жирга тортиб турдилар. Кайхусрав Хутталоий киши-қаролари билан Ҳусайнбекдин йамонлаб, хон хизматиға келди.

Хусайнбек бу жиҳатдин тура олмади, қочди ва хон нусрат била анинг кейнида юруб, Қундузгача борди. Ва черики андаги эл ва улусни Ҳиндукуш уқбасигача таладилар. Ва ул баҳор ва ёз ул вилоятда турди¹¹².

Туглуқ Темур ўз вилоятига қайтиб борғони

16a

Куз бўлгонда хон Самарқанд /сори мутаважжих бўлди ва йўлда ёрлиқ қилиб, Баён Сулдузбекни ясоққа етқуздилар. Самарқандда етконда Мовароуннаҳр мамлақати томми хон тасарруфига кирди. Беклариким нуёниёндин эрдилар, иззаттин хон фармониға кирдилар. Хон ҳар кимдинким, кўнглида тарадуди бор эрди, ясоққа еткурди. Ва баъзиларгаким, иътамини бор эрди, иноят ва тарбият қилиб, ўз ўгли Илёс Хожа Уғлонни Мовароуннаҳр вилоятида подшоҳ этиб, Жета бекларидин кўп киши анга тобшурди. Ва барчадин улуг бек Беккичикни қилиб, ўғлиға тобшурди. Ва ҳазрат соҳиб қиронни иноят ва шафқат этиб, ўғлиға тобшурди. Ва ул ҳазратдин давлат ва саодат зоҳир эрди, мамлакат забтини анга берди¹¹³. Ва ўзи азимат ва шавкат билан ўз вилоятига қайтти.

Ҳазрат соҳибқирон Ҳусайнбекнинг кейнида борғони сўз

Қола Аллоҳ таборак ва таоло: *Суннатуллоҳи ил-лати қад халат минн қабли ва лангажда ли-суннати-Лаҳи табдилан*¹¹⁴. Ҳазрат Малик алломнинг суннати турурким, кўнгулни йаруқ қилгон лутф гулаори бағир куйгучи очиг етконидин холи бўлмас ва анинг файзу инъоми йаруқлуғи меҳнат қаронгулуғидин йироқ эрмас. Ва танаъумининг бийиклигим, *Тувти-л-мулка*¹¹⁵ турур, қуйи тушмақданким, *Ва танзаъу-л-мулка*¹¹⁶ ўтруссида турур.

Ҳар давлатқа бир фалокот кейнида бор ва ҳар меҳнатқа бир роҳати кейнида бўлур, бу сабабдинким суннати Аллоҳ бўлуб турур. Ҳазрат Изад таоло ва тақаддус ҳар бандасигаким, давлат ва саодат берур, ул ани бало ва машаққат била синаб, ранж ва ташвиш била парвариш берур. Нечунким Юсуф алайҳиссалом қудуқнунг бало ва меҳнатини кўрмагунча давлат ва шаҳриёрлиққа етмади¹¹⁷. Ва, Одам алайҳиссаломким, барчанинг атоси турур, йаланғочлиқким, тортмагунча лутф хилъатиғаким, *фа-жтабаху Раббу-ҳу*¹¹⁸ мушарраф бўлмади. Ва ҳазрат *Хотим ал-анбиё афзалу-с-саловат ва акмалу-т-таҳиййот* ким, барча анбиёдин йахшироқ ул турур, гурбат машаққатини ва ҳижрат заҳматиғи тортмагунча минг мартаба *Инна фаттахна лака фатҳан мубийн*¹¹⁹ га мушарраф/ бўлмади. *Ва йансурука-л-Лаҳу насран азиз*¹²⁰ давлатиға етмади. Байт:

166

Висол агар тиласанг, эй кўнгул, жафо чеккил,

Ки гул тикансиз эмастур жаҳон ичинда бил.

Жаҳон ичинда агар сен мурод истарсанг,

Жафо ва жавринаким, келса сен, таҳаммул қил.

Ва мақсуд бу сўздин ҳазрат соҳибқироннинг воқифоти турурким, чун Туглуқ Темурхон Мовароуннаҳр мамлақатидин ўз вилоятига қайтти ва Беккичикни барча беклардин улуг этиб, мамлакат забтини ҳазрат соҳибқирон уҳдасида қилди ва Беккичик хон буйруғи била амал этмай, зулм ва жавр қила бошлади ва элу улус билан ўзга тариқа маош қилди¹²¹. Ҳазрат соҳибқирон бу тариқа ишларни андин кўруб, кўнгли йамон бўлди ва тақи хонга тааллуқ йасоқ қарори билан қолмади ва мамлакат бузилмоққа юзланди ва элу улус қолмади. Ҳазрат соҳибқирон анда турмоққа маслаҳат кўрмай, Ҳусайнбекни тиламакка жозим бўлуб, йўлга кирди. Ва чун билмас эрдиким, Ҳусайнбек қандадур чўлларда ва биёбонларда юруб эрди, чун Хивақ¹²² чулида Соғиж қудуғининг бошида анга етти. Ва бир-бирини кўруб, кўрушуб севиндилар. Андин Хивақ даруғасигаким, оти Тукал эрди, қошиға бордилар. Ва ул йамонфельлиқ бадбахтнинг кўнглида кечтиким, буларни тутуб беркиттай. Байт:

Сен йамондин йахшилиқ тутма умид,
Ақл озгина ҳам бор, қоч андин равон.

17а

Ҳазрат соҳибқирон ва Ҳусайнбек анинг йамон ҳаёлидин воқиф бўлуб, ул ердин отланиб, олтмиш киши билан таваккал қилиб Пойоб сори юридилар¹²³. Тукал минг киши билан барча яроқлиқ аларнинг кейнида тушти. Аввали сабоҳ эрдиким, аларга етиб уруштилари, ва қиличнинг тили *Куллу ман 'алайҳа фан'*²⁴ жон қулогига ўқур эрди ва ўқунунг уни *Куллу нафсин зайиқату-л-мавти'*²⁵ яқин йироқдин еткурур эрди. Ва ҳазрат соҳибқироннинг кишиси Тағай Буға Барлос ва Сайфуддинбек¹²⁶ асру кўб уруш /қилгон жиҳатидан отлари ишдин қолди. Ва иккаласи ул қумлоқда йайоқ қолдилар. Ва Элчи Буға Баҳодурнинг тақи оти ҳориб қолди. Аммо ул ғайратидин қайтмай туруб, урушур эрди. Учаласи йармоғ туруб, шер киби жўшу хурушлар қилурлар эрдилар. Байт:

Учаласи ул ерда ҳам чун наҳанг,
Уруш қилдилар ҳам чун паланг.

Ҳазрат соҳибқиронгаким, муборак хотирларида заифларнинг ғами доим бор эрди, ул ҳолатни кўрди, деди: «Бу баҳодур йигитлар бу бадбахтларнинг эликларида зойиъ бўлмағайлар». Ва икки тарафдин анча уруштилариким, Тукалнинг минг кишисидин элик киши қолди. Ва бу тарафдинким, олтмиш киши эрди, етти киши қолди. Ҳусайнбек баҳодурлуқ эликини чиқоруб, Тукал бошига чопиб, ўзини туғига еткуруб, туғини чопиб тушурди. Байт:

Тукал туғини икки қилди равон
Қилич бирла ул номвар паҳлавон.

Ва Тукалнинг кишилари Ҳусайнбекнинг бошига туктилар. Ва ҳазрат соҳибқирон ул ҳолатни кўруб, нуурат ва зафар тигини тортиб, аларга чобти ва барчани бир-бир этиб, Ҳусайнбекни чиқорди ва йўлга кирдилар. Аммо ул будбахтлар яна жамъ бўлуб, аларнинг кейнида тушуб, урушурлар эрдилар ва Ҳусайнбекнинг отини ўқладилар¹²⁷. Ҳусайнбек йайоқ қолди, хотуни Дилшод ого¹²⁸ отидин тушуб, Ҳусайнбекни миндурди. Ва ҳазрат соҳибқирон душманлар била урушур эрди. Охирида ҳазрат соҳибқирон ўқ-ёйи эликида олди. Шеър:

Чу ўқ отти ул хусрави номдор,
Адув жонидин қилди ул ўқгузор.
Чу убти башоқ шоҳ бармағини,¹²⁹
Йўқ этти ўшул дам ўқи йаағини.¹³⁰
Чиқарди адув жонидин шоҳ гард,
Фалак деди: «Аҳсанта, эй шери мард».

Ул ўқким отти, Тукал бадбахтқа тегиб, от орқасидин тиқилди. Ва ўзгаларни ўқ саҳми билан бир-бир этиб, Ҳусайнбекни отландуруб чулга кирдилар.

176

Фалак юлдузининг ададитек етти киши қолди¹³¹. Ва ул етти кишидин уч киши наҳси акбардин наҳсроқ ва хуросонлиқ, /балки инсон суратида ғули биебоний эрдилар. Ул ҳолда аларнинг отларини олиб қочтилар. Ва ҳазрат соҳибқирон ҳеч парво қилмай, ёронларга кўнгул берди ва Ўлжай Туркон огоким, Ҳусайнбекнинг сингиси эрди ва ҳазрат соҳибқироннинг ҳарами эрди¹³², алар била чулга кирдилар ва чулдин чиқиб Жўйиқийға еттилар ва анда бир булак турклар ултурур эрдилар¹³³. Чун буларни кўруб, бир-бирини чорлаб йўлларини туттилар. Ва ҳазрат соҳибқирон ғайрат ва ҳимматидин ўз ҳарамини бир ашлиқ қудуғига солиб яшурди ва ҳазрат Жабборга тобшуруб, турклар сори бордилар. Ва қиличини белидин чиқориб юриди. Ул жамоатдин бир киши, Ҳожи Муҳаммад отлиқ, ҳазрат соҳибқиронни таниб, туркларни урушдин манъ қилиб, келиб ҳазрат соҳибқиронни кўруб, бир йахши от тортти¹³⁴. Ва ул кеча аларни эвига тушуруб меҳмондорлиқ қилди. Ва турклар тақи йахши хизматлар қилдилар. Тонгласи ҳазрат соҳибқиронким, ҳимматда беназири олам эрди, байт:

Берур эрди ул шаҳриёри карим,
Агар бўлса эрди жаҳон пур зи сим,

ҳиммат эликини очиб ул туркмонларга маҳтоб бир лаълким, анинг қиймати хирожи олам эрди, аларга берди. Ва Ҳожи Муҳаммад яна уч от ва озуқ тартиб этиб, бир ғажирчи, Саруқ Қулончи отлиқ мулозиматига тобшурди¹³⁵. Ва ҳазрат соҳибқирон Ҳусайнбек қошига бориб, ани отлантуруб, Маҳмудийга¹³⁶ бордилар. Ва ул ерда бир қудуқ қаздилар ва ул ерда ўн икки кун турдилар.

Алибек Ҳониқурбонининг йамон ҳаракотлариким, Ҳусайнбек ва ҳазрат соҳибқиронга қилуб турур

18а Ул вақтдаким, Ҳусайнбек ва ҳазрат соҳибқирон Маҳмудий мавзеъида эрдилар, Алибек Аргуншоҳ Ҳониқурбони ўгли алардин хабар топиб, бас, тақдир қаламиким, *Ҷаффул-қалами би-ма хува кайнун* ул бадкирдорнинг ҳолига юруб эрдиким, ул ният бўлғай. Ва анинг йамонлиги аҳлу авлодига етқай ва барча хору зор талаф бўлғайлар. Ул жиҳатдин анинг хотирига туштиким, ҳазрат соҳибқиронни тутқай. Олтмиш /кишини йароғлаб, аларнинг бошига йибарди. Ва алар беҳабар эрдиларким, бошларига тўкуб, аларни тутуб Мохонга¹³⁷ элттиллар. Ва бир қаронгу эвдаким, тўла бурга эди, солдилар ва ул даркаронамоя неча кун ул эвда гирифторм эрди. Муҳаммадбек, Алибекнинг иниси эрди, чун ул йамон ҳаракотидин хабар тобти яқин билдиким, бу ишдин аларга оқибат зарар еткуси турур. Байт:

Сурсангиз гар тоғдин кони жавоб,
Бермағай шохи хато мейваи савоб.

Тус жилгасидин¹³⁸ Ҳусайнбек учун ва ҳазрат соҳибқиронга туҳфалар йибариб, инисиға маломат қилиб ва кўб муболиға қилдиким, «Менинг кишим сенга етқач аларни қўйбергил ва узрхоҳлик қилгил ва аларнинг кўнгуллларин олиб йахши сийлагил». Аммо Алибекка шақоват пардаси кўрар кўзини ёпиб эрди, ағоси насихат қилган сўзни эшитмади. Қитъа:

Насихат қилмағил нодон кишиға,
Ки нодондур жаҳонда зишту бадхў.
Чу турмас ел қафас ичинда ҳаргиз,
Ки гарбол¹³⁹ ичинда турмайдурур сув.

Ва бадбахтлиғидин ул нималарким, ағоси йибариб эрди, ўзи олди ва олтмиш икки кундин сўнг аларни чиқориб, оруқ отлар ва тева бериб йибарди. Ул маҳалда Муборакшоҳ Санжарийга давлат мадад қилиб ва саодат рафиқ бўлуб, ўғлонлари билан ул ҳазрат қошига келди ва узрлар қилуб, йахши отлар тортиб, хизматлар қилди¹⁴⁰. Ул жиҳатдин минг мартабаға улуг мансабларга тегди. Ва ҳазрат соҳибқирон ул отларни Ҳусайнбекка торгти.

Ҳазрат соҳибқироннинг Ҳусайнбекдин айрилиб, Кеш вилоятиға борғони

18б Андин сўнг Ҳусайнбек ва ҳазрат соҳибқирон бир-бири бирла кенгашиб, муборак кўнгуллариға андоқ туштиким, Ҳусайнбек Гармсери Ҳирманд¹⁴¹ сори борғай ва ҳазрат соҳибқирон ўз вилоятиға мурожият қилғай ва ҳар қачонки бир-бирини тилағайлар, Гармсери Ҳирмандда тобқайлар ва Туман қошиғаким, /ҳазора ва нукударийнинг¹⁴² улуг беги эрди, борғайлар.

Ҳусайнбек Гармсери Ҳирманд сори борди ва ҳазрат соҳибқирон Кеш сори юзлаиди. Сувдин кечиб, Бухорзиндонким, Бухоро вилоятининг кентларидин эрди, етти. Маҳди исматпаноҳ Улжай Турконни ўшул кентда қўйди.

Ул жаҳатдинким, давлат ойи спехр салтанатида ҳануз ҳилол эрди, йашура-борур эрди. Бас, андин йуруб вилоятнинг ўртасида эл ичинда кирди. Тамука Қавчин ул ҳазраттин хабардор бўлуб, ўн беш жаррор киши билан хизматқа етти. Ва ҳазрат соҳибқирон алар била Хузор¹⁴³ сори бориб, субҳ бўлгонда бир илқи отни суруб, намози дигарда Оқуйға егтиллар. Ва сувдин ўтуб, чулу қумлоққа ҳаво иссигидин боролмай, қайтиб, жангал ичида кириб, бир ойғача турдилар. Ва ул ерда маҳди улё Ўлжай Туркон Бухорзиндондин¹⁴⁴ келиб ҳазратга қушулди. Ва бир ойдин сўнг йироқдин қаро кўруб, сувдин бари ўгтиллар. Назм:

Кириб от била сувга ул шаҳриёр
Саодат била қилди андин гузор.
Анинг кейнида маҳди исматпаноҳ,
Таваккал қилиб кирди ул ҳам чу моҳ.
Навкарлар тақи от солиб кечтилар,
Саодат майин анда худ ичтилар.
Бари қилдилар сувдин андоқ гузар,
Ки бир кишига тегмади бир зарар.
Янги бошдин берди мужда жаҳон,
Ким эрур бу шаҳаншоҳ соҳибқирон.
Чи ғам гар худо бўлса ёройи нау,
Агар бўлса олам тўла ўту сув.

19a

Ва сувдин ўтуб, қўлларға кириб, неча кун турдиларким, эл-улус йайлоқдин қайтти ва ул ерлар холи қолди. Ҳазрат соҳибқирон йайлоқ сори бориб, бир ойғача анда турди. Ва андин Самарқанд сори таважжуҳ этиб, анда етконда Қутлуқ Туркон оғоким¹⁴⁵, ҳазрат соҳибқироннинг эгачиси эрди, эвида тушти ва қирқ саккиз кун анда турди. Баъзи кишилар анинг келгонидин хабардор бўлуб, ҳар ерда айта бошладилар. /Чун ҳазрат билдиким, анинг келгонидин баъзи кишилар воқиф бўлубтурур, андин отланиб Кешнинг жилгасида кирди ва Ачиги отлиқ кентда қутбдек турди¹⁴⁶. Ва анда тақи қирқ саккиз кун турди. Андин тақи отланиб, ора қўнуб, сув йақосига етти¹⁴⁷ ва ул ерда Темур Хожа Ўғлон ва Баҳром Жалойир келиб ҳазратнинг мулозиматиға мушарраф бўлуб, иттифоқ била Қандаҳор сори бордилар. Ва тақдир мувофиқ келиб, Ҳирманда, Туман қошиғаким, ваъда бериб эрдилар, Ҳусайнбекка қушулдилар. Ва Баҳром Жалойир қочиб Ҳиндустон сори кетти¹⁴⁸.

Ҳусайнбек била ҳазрат соҳибқирон Сейистон сори борғонлари

Бу маҳалда Сейистон¹⁴⁹ даругасида бир йамон ғаними бор эрдиким, анинг била уруша олмас эрди. Бу жиҳатдин Ҳусайнбекка ва ҳазрат соҳибқиронга киши йибариб тазарруъ ва ниёз била аҳволини арзадошт қилиб йибарди. Деб эрдиким, «Умид ул турурким, менинг фарёдимға етгайсиз». Чун буларға ҳимматлари доим заифлар сори эрди, бас, вожиб кўрдиларким, бориб анга мададкорлиқ қилгайлар. Минг киши биланким, ҳар бири уруш кунда шертек ё наҳангтек эрдилар, Сейистон сори бордилар. Ва Сейистон ҳокими ўтрув чиқиб, хизматкорлиқлар қилди ва шарт қилдиким, «Ҳар қачон анинг душмани бир тараф бўлғай жавоҳир ва қумошдин нечаким керак бўлса, шукрона учун берайин ва то тирик бўлсам, хизматкорлиқ қилгаймен». Алар ул душман сори йуруб, рўзгорини қилич зарби билан қаро ердек қилдилар. Сейистон даругасига ул миқдор журъат йўқ эрдиким, аҳдига вафо қилгай ва ул нимаким, қабул қилиб эрди, беролгай. Бас, Ҳусайнбек ва ҳазрат соҳибқирон анинг нимасига илтифот қилмай, андин ёндилар.

19б

Қалин киши¹⁵⁰ Мекрондин¹⁵¹ келиб, йул бошида туруб беадаблиқ /қилад бошладилар, уруш бўлди. Алар барча ҳазрат соҳибқирон бошиға тушуб, ўқ ота бошладилар. Ва ул ҳазратнинг муборак эликигаким, шоҳларнинг ўпар ери эрди, ўқ тегиб мажруҳ бўлди ва асру қаттиқ уруштиллар. Мекрон сипохи таҳаммул қила олмай бир-бир бўлдилар. Ҳусайнбек ва ҳазрат соҳибқирон

Гармеир сори бордилар ва ул ҳазрат элики жиҳатидинким, муъолижа қилгай, Туманнинг чодирда тушуб турди¹⁵². Ва Хусайнбек туқсон киши била Бақлон сори борди. Ул ерда етконда Ажунимким, Беккичикнинг иниси эрди, қалин черик билан йулини тутти ва уруш бўлуб, ва Хусайнбекнинг кишиси оз эрди ва душман асру қўб, таҳаммул қила олмай қочтилар. Ва Хусайнбек ўн икки киши билаким, тўрт отлиқ ва саккиз йайоқ эрди, Шабарту сори мутаважежих бўлди.

Ҳазрат соҳибқироннинг элиги йахши бўлгондин сўнг Арсаф¹⁵³ сори боргони

20а Чашми захмиким, ҳазрат соҳибқироннинг эликига тегиб эрди, роҳатқа мубаддал бўлуб, ул ҳазрат Темур Хожа Уғлон била йигирми тўрт кишиким, мулозиматида бор эрди, Арсаф сори борди. Қўҳимардқа¹⁵⁴ етконда Хусайнбекнинг хабарин эшитиб, Севинч отлиқ навкарини анга йибарди, то сиҳхат-саломатлиқ хабарин анга еткургай. Ва муқаррар қилгайким, Арсафда бир-бирини кўргайлар. Ва Арсаф сори борурда Арсаф ва Қўҳимарднинг урталиғида Сиддиқ Барлоским, Қарочор нўённинг уғлонларидин эрди¹⁵⁵, ўн бир киши била ҳазрат соҳибқирон қуллуғига келди. Ва ул ҳазрат Сиддиқни Хусайнбекка йибардиким, ботроқ келсун ва ўзи анинг кейнида юриди. Бу маҳалда Арсаф соридин юзча отлиқнинг қароси кўрунди ва ҳазрат соҳибқирон Баржаст Йаноқни алар сори йибардиким, бориб аҳволларини маълум қилгай. /Ул Йаноқ бориб маълум қилдиким, Хусайн уғли Қарончи эрурким, Хусайнбекнинг хабарин эшитиб эрдиким, Бағлонга келиб турур, анга истай келиб турур. Ул боргон Йаноқ кайфияттин маълум қилиб, бир тена устида чиқиб, баро бурулди. Ҳазрат соҳибқирон камоли ақлидин фаҳм қилдиким, бу келур киши дўст эрур, душман эрмас. Бас, таъжил билан юриди. Қарончи ул тарафдин келиб ҳазрат соҳибқиронни кўруб, мулозиматиға юриди. Арсафга етконда бир неча кишини қаровуллуққа йибарди. Сўбх бўлгонда хабар келтурдиларким, йироқдин қаро кўринур. Ҳазрат соҳибқирон отланиб, аларнинг кейнидин кириб сўрдиким, «Сизлар на кишиларсиз?» Жавоб бердиларким, «Биз фалон кишининг навкарларидин турурмиз», яъни ҳазрат соҳибқироннинг. Ул ҳазрат илғари бориб Туглуқ Хожа Барлос ва Сайфуддинбек ва Отша ва Тутак ва яна бир неча кишиким барча ул ҳазратнинг мулозимлари эрдилар, ҳазратни кўруб, севиниб, ўз мақсудларига етиб, отларидан тушуб, юзларини аёғига сурттилар. Ва ўшул ерда туруб, кеча анда туруб, тонгласи отланадургонда йироқдин қаро кўрунди. Тафаҳхус қилгондин сўнг Шер Баҳром эрдиким, ҳазрат соҳибқирон Туманнинг чодириндн чиққонда ул анда қолиб эрди, ҳазрат боргонидин сўнг пушаймон бўлуб, отланиб, ҳазратнинг кейнида тушуб, бу ерда ҳазратқа етти.

20б Сиддиқ ва Севинч ҳазрат соҳибқироннинг сиҳхат ва саломатлиқ башоратини Хусайнбекка етқурдилар. Хусайнбекнинг давлат ниҳолидин саодат мева гунчаси очилди ва амонлиқ чаманидин шодмонлиқ насими еткура бошлади. Ҳеч таваққуф қилмай отланиб юруберди. Ва анинг хизматида Улам уғли юз ўтгуз киши била ва Маҳмуд Гули юз эллик киши била йайоқ ва отлиқ Арсафда/ ул ҳазратқа қўшулдилар. Ва бир-бири била кўрушуб, меҳру муҳаббат бисотида ўлтурдилар ва ҳар кимгаким, бу муддатда рўзгордин не нимаким тегиб эрди, ҳикоят қилдилар. Хабар топтиларким, Мангли Буға Сулдуз Алачу қалъасида ўлтуруб, кўнглини адоватқа боғлаб турур. Ул ҳисор сори юридилар. Шер Баҳромни Мангли Буға била дўстлуғи бор жиҳатидин қабул қилдиким, «Бориб ани насиҳат қилиб, олиб келайин». Ҳазрат соҳибқирон Шер Баҳром сўзини эшитиб Мангли Буға сори йибарди. Ул анинг келгонидин хабар топиб, қалъадин чиқиб қочти. Ва яна бу маҳалда уч юз киши дўлон жовун қавмидинким, Хулм¹⁵⁶ ҳазорасидин эрдилар, қадимдин бери ҳазрат соҳибқироннинг давлатхоҳларидин эрдилар, келиб қўшулдилар. Ва ҳазрат соҳибқиронга шавкат ва азимат ва давлати кунда ортурур эрди.

Ул ердин отланиб, Суф дарасида¹⁵⁷ туштилар. Ва Туман уғли Амлос икки юз киши била келиб эрдиким, Балх теғрасидаги отларни чобқай. Ҳазрат соҳибқирондин ва Хусайнбекдин хабар топти, келиб аларга қўшулди.

Ул ҳазрат Тамукани уч юз киши била Қаҳлаға сори йибардиким, хабар билиб келгай. Ул Термиз гузоридин ўтуб, Қаҳлағаға етти.Кўрдиким Жета черики вилоятни талаб қайтиб турурлар.Ва Тамука қазодин уз уруқи қошиға учраб, алар билан кўрушуб, ўғлонларидин хабар сўрди. Алар дедиларким, «Ўғлон-ушогинг барча саломат турурлар ва Ушмунда яқин ерда тушуб турурлар. Бориб аларни кўрса бўлур».Ва кўб муболаға қилдиларким, «Бир соат бориб ўғлонларингни кўргил». Ул муҳибби содиқ қабул қилмай дедиким, «Чун бизнинг валшйнеъматимиз эвидин йироқ турур, бизга раво йўқ турурким, эвимизга боргайбиз». Байт:

21a

Мундоқ керак муҳаббат ва хизмати тариқат,
/Раҳмат ангаки, хизматини қилса ушбу тавр.

Хусайнбек ва ҳазрат соҳибқирон Суф дарасидин кўчуб, Дараигизда¹⁵⁸ кирдилар ва Элчи Буға майдонида туштилар. Ва ул ерда эшиттиларким Сулаймон Барлос ва Мусабек ва Жаку Барлос ва Жалолиддин Барлос ва Ҳиндука Барлос¹⁵⁹ бир жамоат киши билан ҳазрат соҳибқироннинг хабарин эшитиб, Жета черики била муҳолифат қилиб, аларнинг ўртасидин чиқиб, Термизқа келиб, тушуб турурлар. Ҳазрат бу хабарни эшитиб, Тўлон Буғани чобтурдиким, сувдин ўтуб, аларни кўруб, кент ҳолидин хабардор қилгай. Ва андин кўчуб Балх жилгасида кирдилар. Таянгу ўғли Абу Саъид ва Мангли Буға Сулдуз ва Ҳайдар Анхудий учаласи¹⁶⁰ бирикиб, олти минг киши билан адоват камарини беллариға боглаб, субҳ эрдиким, ҳазрат соҳибқиронға етиб, Қаросувгаким¹⁶¹ ўртада эрди, тушти ва икки тарафдин ўтар йўлларини тутуб, бир-бирига камин қилиб ўлтурдилар.

Ҳазрат соҳибқирон ўзи оглаиб келди ва алар била сўзлашиб,кўб насиҳатлар қилди. Ва алар насиҳат сўзларини эшитиб, ул жўшу хурушдин бир нима таскин топтилар. Байт:

Оқил ишини сўз ила андоқ қиладур туз,
Ким юз черик ила киши андоқ қилаолмас.

Душман черики Дараигиз суйини ёқалаб борур эрди. Ва нусратшиъор черики қувват аригининг йақосида юрур эрдилар. Икки тарафдин ўтар йўли тобмай борур эрдилар, то Балх ўтрисида етиштилар.

Хусайнбек ва ҳазрат соҳибқирон Абу Саъид била ва Мангли Буға ва Ҳайдар била уруш қилғони

21b

Икки тарафдин черик Балх муқобиласида етишиб, Абдуллоҳ аригини¹⁶² ўртада олиб, йасол туздилар ва урушқа юзландилар. Бу маҳалда бекларким, Термизда/ келиб эрдилар, ҳазрат соҳибқиронға еттилар, ва Тамука илгари келиб алардин на сўзким эшитиб эрди, арзаг еткурди. Ул кун намози пешиндин оқшомғача уруштилар. Икки тарифдин бир-бирига ўқ отиб шайба тўкдилар.

Чу ёйдин чиқор эрди ўқ ул замон,
Жудо жон бўлур эрди тандин равон.

Ва Тамука ул кун ўқ еб захмдор бўлди. Назм:

Кириб тоғ пардасида офтоб,
Йаруқ кун бошин қўйди ул дам ба хоб.
Тушуб икки ёндин ул икки сипоҳ,
Алар ваҳмидин қўрқубон меҳру моҳ.

Тонгласиким, шоҳи фирузаи спехр уфқдин тулуъ этиб, сайёра сипоҳини қочуруб, оламни жамолидин йаруқ қилди, икки тарафдаги черик яна жўшу хуруш қилиб, кавс ва наққора ва нафир унидин фалак ичра зилзила тушти. Ул кун ҳазрат соҳибқирон худони иноятига сиғиниб, таваккал этиб душман

сори юриди. Кўнруқдин ўтуб, қаҳругина юзини ул черик сори қилди. Ҳар нечаким, алар юлдуз киби ҳисобсиз эрдилар ва урушда ҳар бири арислон ва пилдек эрдилар, аммо ҳазратнинг ҳамласига тоқат қила олмай, қочмоқдин ўзга чора кўрмадилар. Байт:

Юлдуз агар-чи бордур сонсиз дар замона,
Кўн чиқса кўрмас андин киши дигар нишона.

Ҳусайнбек ва ҳазрат соҳибқирон бу фатҳ бўлгонидин сунг ўз кишисини сонини кўриб, минг отлиқ йиғилгон эрди, ҳазрат соҳиб қирон бир пора киши билан илғари тушуб юриди. Жайҳунга етконда Термиз гузоридин ўттилар ва Қаҳлаға сори қаровул йибардиларким, хабар билиб ёнғай. Ва булар сувдин ўтуб, йақода туштилар ва боргон қаровуллар ҳоргон учун йўлда тушуб йўқладилар. Ажуну черикиким, Беккичикнинг иниси эрди, еттилар ва қаровулдин ўтуб, ҳазрат соҳибқирон сори бордилар.

22a /Ва ҳазрат соҳибқирон қаровулларга иътамид қилиб, фароғат била ўлтурур эрди. Ва ҳар киши ўз хаймасида гофил ётиб эрдиларким, душман черики қаровул билан бийла етти. Назм:

Шаҳаншоҳ чу қилғай қаровул равон,
Тиласун жаҳондиду кордон.
Ки бўлғай ўз ишида бусту далер,
Адув хайлидин кўрқмағай ҳамчу шер.
Сўзи чин, иши туз, ўзи бовафо,
Иши бобида қилмағай ул хато.

Черикка фурсат бўлмадиким, иш қила олғайлар. Зарураттин кемаларига кириб, чодирларини қўйуб, сувдин нари ўттилар. Ва ҳазрат соҳибқирон неча киши билан бир жазира ичида кириб, аларнинг дафъига машғул бўлуб, анча турдиким, черик барчаси сувдин ўттилар. Андин сунг ўзи тақи ўтуб, бир ойғача сув йақосида ўлтурди. Ва душмаи черики тақи бери ўлтурур эрди, бир ойдии сунг ҳазрат соҳибқирон кемаларни куйдуруб, андин кўчуб, Хулм сори мутаважжих бўлдиким, Балхқа тааллуқ турур. Анда Ҳусайнбек қолгон черики билан етти.

Ҳусайнбек била ҳазрат соҳибқирон Тайхон¹⁶³ ва Бадахшон¹⁶⁴ сори боргонлари

226 Ҳусайнбек ва ҳазрат соҳибқирон иттифоқ била Қундуз сори мутаважжих бўлдилар ва ул ерда Бурулдай элини йиғиштуруб, Бадахшон сори юридилар. Ва Тайхонга етконда Бадахшон шоҳлари сулҳ эшикидин кириб, ваҳшат ва мухолифат аччиқини сулҳ тўнг шарбати билан чучук қилдилар. Ва муидин Арҳанг сори қайттилар. Ва сувдин ўтуб, Соли Сарой сори юзланиб, Хутталон сори бордилар. Чўлға кириб, Дашти Қўланқда¹⁶⁵ кеча билан туштилар ва ҳар киши ўз ерида роҳат сори майл этиб ётти. Ҳазрат соҳибқирон тақи тўн ва этик чиқориб, ётурға майл қилур эрдиким, Ҳусайнбекдин киши келиб, ул ҳазратни чорлади. Ҳазрат соҳибқирон Ҳусайнбек сори /бориб, мажлисида кириб ўлтурди. Ҳозирлардин Пулод Буга ва Шер Баҳром эрди, Ҳусайнбек Шер Баҳромдин шикоят қила бошлади. Дедиким: «Бу маҳалдаким, душманға яқин етиб биз, ул айтадурким, «Ўз уйим ва элим сори борурмен». Мурувват ва вафо аёғи била мувофиқат тариқида юрмайдур». Соҳибқирон тақи ани куб насиҳат қилди. Аммо ул эшитмай айтур эрди. Шерь:

«Насиҳат сўзунг менга йўқтур қабул».

Ҳусайнбекнинг аччиғи келур эрди. Аммо замона иқтисоси учун таҳаммулни йахшироқ кўрди. Байт:

Эр кишига нечаким қувват ва қудрат бўлғай,
Йўқ турур анга таҳаммул ишидин йахшироқ.

Охируламр, Шер Баҳром Балжувон¹⁶⁶ сори кетти. Бу маҳалда хабар келдиким, Туғлуқ Сулдуз ва Кайхусрав Жета черикини бошлаб беклари билан илгари келиб турурлар. Ва Йумкон ўғли Темур ва Сариқ ва Шингум ва Туғлуқ Хожа — Ҳожибекнинг иниси ва Беккичик ўғли Темур ва ўзга ҳазора беклари ва қўшун беклари йигирми минг киши билан Чала Бошидин Тошкўфруккача ўлтуруб турурлар. Ва ҳазрат соҳибқирон ва Ҳусайнбек кишиси олти минг киши эрди. Аммо ҳазрат соҳибқирони пок эътиқодқа бу оятнинг мазмунидинким: *Кам мин фиъатин қалилатин ғалабат фиъатан касиратан би-изни-Ллаҳи*¹⁶⁷ сидқ ва ихлос қулоғи била ҳотиф тавфиқидин нусрат хабарини эшитур эрди. Ва давлати рўзафзун кўзгусида фатҳ ва зафар йаруғлуғин куруб яқин билур эрдиким, байт:

Ки гар олам ўлғай бариси наҳанг,
Ва гар кўҳу саҳро эрур пур наланг,
Кишигаки, ёр улса бахти баланд,
Ки тегмас анинг бир тукига газанд.

23а Соҳибқирон икки минг киши билан таваккал юзини душман сори қилиб, илгари юрив берди ва Тошкўпрукнунг бошида икки черик бир-бирига етиб чоштдин бериким раъият салтанат донгини кўтариб /эрди, то ул вақтқача-ким: *Вал-лайли иза сажо*¹⁶⁸ парчамини тарақ урдилар. Урушнунг қуввати забону нору ҳошиядин ҳикоят қилур эрди ва ер йайақ ва отлиқдин *Иза зулзилат-л-арду зилзалаҳа*¹⁶⁹ тафсирын айтур эрди ва ўқнунг уни *фата ва таммат ат-тақата*¹⁷⁰ жон қулоғига солур эрди. Ва сўнгунын бору галваси *Йукаду-л-барқу йахтафу абсараҳум*¹⁷¹ бурҳону қотиғидин баён қилур эрди.

Алқисса, ул кун оқишомғача баҳодурлар икки тарафдин кўпрук бошида анча уруштиларким, ўзга ҳеч диловарнинг бағрида тоқат қолмади. Кеча бўлгондин сўнг қайтиб туштилар. Мухолиф черики кўб эркон жиҳатидин ҳазрат соҳибқирон давлат илҳомидин яқин билдиким, бу черикка раъй ва тадбирини илгари солиб иш ишламак керак. Шижоат ва баҳодурлуқ бу ерда фойда қилмас. Шижоат қиличинини раъй ва тадбир сайқали бирла йаруқ қилмагунча зафар юзини анда кўрса бўлмас. Ва жалодат ўқи тадбир шастидин чиқмагунча нусрат унини эшитса бўлмас. Хотирини бу ишнинг дафъига қуйуб, тадбир қалами бирла лавҳ замирида мундоқ нақш чекти.

Ҳазрат соҳибқирон Тошкўпрукдин ўтуб, Жета черикини қочурғони

236 Ҳазрат соҳибқирон Мусабек билан Муъаййид Арлот ва Уч Қаро Баҳодурни¹⁷² беш юз киши биланким, ҳар бири минг кишининг қайтмас эрди, Тошкўфрукда душман муқобиласида қўйди ва ўзи минг беш юз отлиқ биланким, разм майдоннинг гардини кўзларига орав сурмасидек тортарлар эди, иқбол замонида саодат юзларини сувнунг юқори сори қўйуб, Асин майдони сориға етдилар. Ва андин йарим кеча сувдин /ўтуб, тоғ сори бордилар. Тонглаеи йаағининг қаровуллари от изидин маълум қилдиларким, черик сувдин ўтуб турур. Ул жиҳатдин аларнинг кўнгулларига ваҳм тушуб қўрқдилар. Байт:

Чў кийди қаро тўн яна бу спехр,
Юзини йашурди фалак ичра меҳр.

Кешвар очқучи соҳибқирони комкор фармон бердиким, «Бийик тоғлар устида чиқиб, кўб ўт ёндурунглар!» Бас, фармони била амал қилиб, ҳар бир киши ўн ерда ўт ёндурди. Мухолиф черики кечада ул ўтни кўруб, кўнгулларига ваҳм тушуб, туролмай, бузулуб кетдилар. Ва Тенгрининг иноятини кўрунгим андоқ черикким, ҳар бир киши муқобиласида ўн йароқлиқ киши бор эди, уруш қилмай бузулдилар: *Вал-Тоҳу йуъаййиду би-насриҳи ман йашаъу*¹⁷³. Ажаб нику тадбириким, ўтнунг йаруғлуғиниким, йироқтин кўреатти, мухолифларнинг такаббур ва ғурур хирманини куйдурди. Ва на ажаб бўлғай мундоқ ишлар ангаким, Ҳаққ таборак ва таоло

лутфи мадад қилгай. Худонинг лутфи мадад бўлгондин сўнг муқаррар турурким, душман зору хор бўлгуси турур. Байт:

Бу шоҳға завол ҳар ки қилгай хайл,
Анга ўқ тегар, бил, жаҳонда завол.

Душманлар қўрқуб, қочурга юз қўйдилар. Ҳазрат соҳибқирон пилтек тоғ устиди жўшу хуруш этиб тушти ва душман кейнида шертек чопиб, Гужарот майдониғача аларни қовлаб, қўб кишини тушуруб ўлдурдилар¹⁷⁴. Байт:

Ўшул ерда анча адув ўлдиму,
Ўлуклардин пушталар бўлдиму?

Ва адув тушкон юртида юз шодмонлиқлар билан туштилар. Ва Ҳусайнбек тақи қолгон черик билан етдилар. Ва бу фатҳнинг насимидин иқбол шохи тик бўлуб, давлат ва саодатлари кучланди ва шоҳу черикнинг шавкату журъатларин бири миинг бўлди.

24а Ҳазрат соҳибқиронга бу фатҳ ва нусрат муяссар бўлгон жиҳатидин икки миинг киши билан илгари юруберди. Қаҳлагага етконда Кеш вилоятининг йигитлари/булак-булак қочиб келурлар эди ва саодатманд мулозимлариға қўшулур эдилар.

Ул ҳазратнинг икки миинг кишиесиким бор эрди, аидин уч юз киши олиб саодат ва иқбол юзини Кеш сори қўйуб, ўзгаларни ўшул ерда турғузди. Ва ул уч юз кишидин юз киши Сулаймон Барлос билан Жаку Барлос ва Баҳром Яқалойир ва Жалолидин Барлос ва Сайфуддинбек ва Йул Темурға қўшулуб, Кеш сори йибарди ва буюрдиким, «Тург булак бўлунгуз. Ва ҳар бир отлиқ икки улуг боғ шох олиб, отнинг икки ёнида боғласунким, ул шох жиҳатидин гарду-ғубор бўлғай ва андаги даругалар ул гардни кўруб, туролмай қочқайлар». Алар наким, ҳазрат буюриб эрди амал қилиб, бу тадбир тақдирға мувофиқ тушуб, Кеш жилғасида кирдилар. Ва андаги даругалар ул гардни кўруб, қўрқуб қочтилар. Ва булар Кешға кириб, забтқа машғул бўлдилар. Тенгрининг иноятини кўрунгим, бу шоҳи соҳибқиронға на турлук мададлар қилурким, тадбир юзидин бир ўтиким ёндурди, неча миинг черик қочти. Ва яна гурдинким, ул ҳам тадбирдин эрди, мулки мусаххар бўлди. Шёър:

Бандаға ҳазрат Ҳаққини бу турур лутфу карам.

24б Ва ул маҳалда Илёс Хожохон Тош аригида¹⁷⁵ ким, Кешдин тўрт йағач йироқ турур, ўлтурур эрди авжи азимат била. Ва Туглуқ Темурхон вафот бўлуб, Ҳамидбек келиб эрдиким, Илёс Хожохонни элтиб, андаги эл-улусқа хон қилгай ва юртида ўлтургай. Ҳазрат соҳибқирон юз отлиқ била тун қайтиб, Хузурға тушти ва андаги эл-улус анинг келгонидин хабар топиб, мулозиматға келдилар. Бас, ёрлиқ эттиким, «Хузур ва Кеш черики йигилсун!» Ул черик Хожо Салбариди йигилдилар. Ҳазрат соҳибқирон яна Чекдалик¹⁷⁶ сори қайтти. Анда етконда Баён Сулдуз ўғли Шайх Муҳаммад етти қўшун черик билан келиб ул ҳазратқа қўшулди¹⁷⁷./ Ва ул ерда етти кун таваққуф қилдиким, Ҳусайнбек черики билан етти. Ва Шер Баҳромким, Дашти Кўланқдин айрилиб, эли сори бориб эрди, қирқ уч кундин сўнг Хутгалои черики била келди.

Ҳусайнбек ва ҳазрат соҳибқирон бўлгон черик билан кучуб, Хузурға келдилар ва ул ерда мазори мутабаррук Хожо Шаме¹⁷⁸ *таби сирруҳуга* кириб, тавоф қилиб ва анинг руҳидин ҳиммат ва мадад тилаб, яна икки бошдин аҳд қилдилар ва дўстлуқ ва ихлос тариқасини бирикитиб, иттифоқ қилдилар. Шёър:

Жаҳонни олса бўлур, оре, иттифақ била.

Ҳазрат соҳибқирон туш кўргони ва ул тушдин севунуб, Илёс
Хожахон сори черик тортқони

*Қола ан-набиййу, алайҳис-салом: Ар-руйъа ас-солиҳа жузъуи мин ситта-тин ва арбаъина жузъан мина-н-нубуввати*⁷⁹. Қадимдин эр ўтиким, Ҳакимул Алим бир соҳибдавлат бандасига иноят қилса, анинг саодат ва иқбол бўйинни ўз хизонасидинким: *Инна жаъалинака халифатаи фил-арди*⁸⁰ лутф хилъати била ораста қилур ва анинг кўз кавкабини замирини тавфиқ сайқалидин таҳқиқ нури билан мунаввар қилур, то гайбдин келур нима анда юзини кўрсатқай. Ва на нимаким, воқибъ бўлгуси турур, воқибъ бўлмоқдин бурун анга маълум бўлғай. Нечукким Юсуф алайҳиссаломга кўрунди-лар: *Ва рафаа абавайҳи'ала-л-арши ва харру- лаҳу сужжадаи*⁸¹ андин хабар берурким, неча йилдин бурун анга келган ҳолатларни кўрсаттилар. Ва яна расул алайҳиссаломгаким, Макка фатҳини кўрсаттиларким: *Лақал садақа Аллоҳу расулаҳу ар-руйъа бил-ҳақим*⁸² анинг баёнида турур. Ва ул Пайгамбарларнинг Султони, *алайҳи афъалус-салават ва акмалут-таҳийют-ғаким*, салотинлар банда ва фармонбардор бўлди.

25а Ҳазрат соҳибқиронга тақи бу давлат кўрундилар ва ул ҳолдаким муш-кул иш анга воқибъ бўлур эрди, анинг учунким, кишиси оз ва душман асру кўп эрди ва алар билан уруш қилмағунча муяссар бўлмас эрди. Бир кун камарда⁸³ эрдиким, на /қилғай ва на чора бўлғай. Чошт эрди. Бу андишада анга уйқу тутуб, йўқлади. Ул уйқуда бировнинг унини эшиттиким, биров айттиким, «Ғам сма ва кўнглунгни хуш тутким, нусрат ва фирузи худойи таоло сенга берди». Ул уйқудин уйғониб, теградаги киши-қарони чорлаб, сўрдиким, «Сиз ҳеч сўз дедингизларму?» Алар дедилар: «Йуқ».

Бас, анга яқин бўлдиким, бу ун ҳотифи гайбдин эрдиким, анинг қулогига етти. Ва ул башорат оли лутфи илоҳий гулшаиндин эрур. Бас, эътимодини ҳазрат Ҳаққа биркитиб, шодлиқ билан Ҳусайнбек қошига борди ва сурати воқибъани анга айтти. Ҳар ким бу сўзни эшитти, севунуб, барча хушҳол бўлдилар.

Ҳусайнбек била ҳазрат соҳибқирон Жета черики билан уру-
шуб, музаффар ва мансур бўлгонлари

Ҳусайнбек ва ҳазрат соҳибқирон ҳазрат Ҳаққнинг шукр ва сипосидин сўнг саодат ва давлат билан отланиб, икки қўл тартиб эттилар: Ҳусайнбек ўнг қўл сори бўлди ва ҳазрат соҳибқирон сўл қўл бўлуб юридилар. Ва душман черикиким, Тош аригида эрди, ул тақи икки қўл бўлуб, ўнг қўлда Илёс Хожахон ва Ҳамидбек турдилар. Ва сўл қўлда Туг Темур ва Беккичик турди. Ва икки тарафдин йасол бағлаб, бир-бири сори юридилар. Назм:

Чу тебранди ул икки черик равои,
Дедингким, йиқилгусидур бу жаҳон.
Чу чиқти фалак узра гарди сипоҳ,
Кўрунмади ул гарддин меҳру моҳ.
Ул икки черик андоқ этти фиғон,
Ки бўлди қиёмат жаҳонда аён.

Қуббаи метин⁸⁴ мавзъида икки сипоҳ бир-бирига етиб, кавсу каврга ва наққораю нафира ушидин, диловарлар фиғонидинким фалак узра чиқиб эрди, хаёл қилур эрдингки, фалак йиқилгуси турур.

25б Ул ҳазрат соҳибқирон ўтрусида муолифларнинг ҳировуликим, ўзларининг кўбраки /жиҳатидин гурур бошларида бор эрди, от солдилар. Ва ҳазрат соҳибқирон еридин тебранмай ўз давлатининг асоситек берк бўлуб турди. Ва нусрат элигини ўқ-ёйи сори элтиб, сўл қўлини алифтек ва ўнг қўлини долтек қилиб, ўқ ота бошладилар⁸⁵. [Ҳозир] бўлгон йигитлар ва баҳодурлар ҳазрат била мувофиқат қилиб, душман сори ўқ ота бошладилар. Ва андоқ ўқ тўктиларким, душман черикининг баҳодурлариким, ел киби келурлар эди, йамғур киби туфроққа туштилар ва ҳаёт сувини туфроққа бериб, аёқдин

туштилар. Ва ул урушда икки улуг бекким, баҳрин қавмидин эрдилар, ва алартек баҳодур йўқ эрди, бири Туғ Темур ва бири Беккичикнинг иниен Давлатшаҳ ва икки шаҳзодаким, ҳар бири бир черикнинг боши эрдилар, талаф бўдилар. Назм:

Кишиларда йўқ эрди анда қарор,
Магар хаста ё ўлубон зору хор.

Икки тарафдин икки черик бариси бир-бирига чобишиб андоқ уруштиларким, ул уруш жиҳатидин замона муҳолифлар гами учун зарра киби минг кўздин қон тўқар эрди. Назм:

Чу бир-бирига тегди икки гуруҳ,
Дединг, урди бир-бирига икки куҳ.
Ёзи қиб-қизил булди қон жўшидин,
Чиқиб лола тутти бари ер юзин.

Баҳодурлар бир-бирини қовлаб урушур эрдилар ва бало баҳри мавж уруб эрдиким, мубашшири айний ваъда бергон учун ҳазрат соҳибқиронга ва авлиёларнинг руҳи мадад қилиб, *ал-ҳамду ли-Лаҳи-л-лази садақано ваъда-ҳу*¹⁸⁶ ҳазрат соҳибқирон рўзгорига шомил бўлуб, душманларким, асру азамати бор эрди, *«валлава 'ала адбарихим»* мудаббирин¹⁸⁷ аларнинг сурат ҳолларига келиб, андоқ черикким, йамғур қатратидин ва йағоч йафроқидин кўбрак эдилар, мутафарриқ бўлуб қочтилар: *Ва ма ан-насру илла мин 'инди-Лаҳи*¹⁸⁸.

26а Илёс Хожахон ва Беккичикбек ва Искандар /Ўғлон ва Ҳамидбек ва Юсуф Хожабек эликка туштилар. Аммо хонни бир жамоат ҳаводорлари ва кишиларким, ани тушуруб эдилар, таниб, беклардин хабар бўлгондин бурун Беккичик билан хонни отландуруб йибара бердилар. Ва ўзгаларни боғлаб беркиттилар. Ва ўшул кеча ҳазрат соҳибқирон тун қайтиб Йом суйиғача¹⁸⁹ юриди ва анда душманлардин кўб кишини ўлтурди. Жақубек ва Сайфуддинбек Самарқанд сори кеттилар. Ва бу фатҳ торихи етти юз олтмиш бешда, Лу йилнинг мувофиқида (1364) бўлди¹⁹⁰.

Ҳазрат соҳибқироннинг бийик ҳиммати — ҳар ишнинг охиригача еткурмагунча ўлтурмас эрди. Хусайнбек кенгаши билан Шер Баҳром била илғор қилиб душман кейнида юридилар ва Хўжанд суйидин кечиб, Тошкандда туштилар. Ва ул ерда ҳазрат соҳибқиронга андак марази воқия бўлди. Ва Ҳаққ субҳонаҳу ва таоло шифохонасидинким: *Ва нуназзилу минал-Қуръони ма ҳува шифаъун ва раҳматун лил-муъминин*¹⁹¹ турур, сихҳат тобтилар.

Ва маҳди улё Ўлжай Туркон ого саодат ва комронлиқ била Гармсир тарафидин келди. Шеър:

Билқис келди, кўр, бу Сулаймон сори яна¹⁹².

Ва ҳазрат соҳибқирон андин ёниб, Хўжанд суйидин бери кечиб, овға машғул булди. Ва Хусайнбек тақи Дизақда¹⁹³ келиб ов солиб, ишрат била туруб, неча кун ўзини ғанимат билиб, айш ва танаъум била ўткордилар. Ва андин отланиб, Самарқанд сори қайттилар ва ул мамлакатни ойин боғлаб, шаҳардаги раъиятнинг умид кўзлари губор давлатидин йаруқ булди ва захматиким, Жета элидин кўруб эдилар, анинг шарвати истимолатидин тавиялиқ аччиғи чучуклук била мубаддал бўлди. *Ал-ҳамду ли-Лаҳи 'ала ин'омихи. Қад ража 'а ал-Ҳаққу ила мақомиҳи.*

266 /Ҳазрат соҳибқирон Хусайнбек била қурултой қилгонлари ва Кобулшоҳ Ўғлонни хон кўтаргонлари

Мовароуннаҳр мамлақати Жета қавмининг эликидин чиқиб, давлат ва саодат яна бурунғи ерига келди. Хусайнбек била ҳазрат соҳибқирон кенгашиб, дедилар: «Ҳаққ субҳонаҳу ва таоло бизга фатҳ ва нусрат каромат

қилди ва вилоят бизга таиллуқ бўлди. Аммо бизга бир бош керак турур. Аромизда бош бўлмаса, ишимизда саранжом бўлмағуси турур». Байт:

Жаҳонда жаҳонбои агар бўлмағай,
Эрур жисмиким, анда жон бўлмағай.

Бу жиҳаттин кенгашлаб, бўлган нуёнлар жамъ бўлуб, қурултой қилиб, хонлиқ Кобулшоҳ Уғлонким, Дуржи ибн Элчикдай ибн Дувахон уғлонларидин эрди, хон кутардилар. Ва бу Кобулшоҳ замона жиҳатидин дарвешларнинг либосига кириб юрур эрди. Иқбол ва саодат анга юз қўйуб, вилоятда хон бўлди. Назм:

Яки суҳбати қилдилар барча соз,
Ки бордур анинг васфи асру дароз.
Бари ер юзи бўлди андоқ латиф,
Ки қолмади даҳр ичра ўзга касиф.
Чу ўзларига қилдилар ани хон,
Юкунди тўқуз қатла хурду калон.

Ҳайдар Андхудийким, бандда эрди, Зида Чашмға¹⁹⁴ тобшурдилар ва ушул кеча анинг ишини охир қилди.

Бу вилоят қадимдин бери ҳазрат соҳибқироннинг ато-атоларига тааллуқ эрди ва мерос юзидин ҳазратқа тегар эрди. Ул жиҳатдин ҳазрат тўй қилиб, Ҳусайнбека тўққузлар тортиб, вилоятни тилаб олди.

27а Ҳамидбекнинг атоси ҳазрат соҳибқироннинг атоси била дўстлуқ бор эркан эрмиш. Ул тўйда Ўлжайту Апардий билан ҳазрат соҳиб қирон Ҳамидбек билан Искандар Уғлоннинг гуноҳини тиладилар. Аларнинг хотирлари жиҳатидин гуноҳидин кечиб аларга бағишлади. Аммо аларга *Ва'даху ли-кулли ажалин китобу*¹⁹⁵ яқин етиб эрди, бекларнинг дархост қилгонлари фойда қилмади. Чун Ҳусайнбек қадимдаги юрти сориким, / Соли Сарой эрди, мутаважжих бўлди, ҳазрат соҳибқирон Довудбек билан Сайфулдинбекни йибардиким, бориб Ҳамидбекни банддин чиқориб, иззат ва ҳурмат билан келтургайлар. Боязид билан Эминким, Ҳамидбек аларга тутқун эрди, келгон бекларни йироқдин кўруб, хаёл қилдиларким, булар Ҳамидбекни ўлдурғали келурлар. Булар юғуруб, бири кистон била ва бири қилич била уруб, Ҳамидбекни ўлдурдилар. Байт:

Ҳаёт ариғидин чунки сувни боғладилар,
Хизр жомид аяна кўрмағай магар ҳумори мамот.

Ва Ҳусайнбек бу ҳолдин воқиф бўлиб дедиким: «Навкарнинг иши бекидин йахшироқ воқиф бўлди». Киши чобтуруб, Искандар Уғлонни келтуруб, йасоққа еткурди. Ва ул қишда Ҳусайнбек ўз юртида ва ҳазрат соҳибқирон ўз вилоятида айшу ишрат била ўлтурдилар. *Вал-ҳамду ли-ллоҳи-л-мунъим ал-муфзал*.

Лой урушининг шарҳи

Ҳазрат Малики алломдин бандасига давлат берса, ул аввал бандани жафо ва нақбат¹⁹⁶ била азоб қилур. Ва агар ҳамъият ва хузур берса, яна ани паришонлиқ ва номуродлиқ ичида солур. Басе, давлатким, анда бор меҳнат, хорлуқким анда бор — иззат. Ва бу сўз ҳазрат соҳибқироннинг шаънида турурким, чун ул қиш ўтуб, баҳор мавсумиким, оламни яна жаннатдек қилди, назм:

Тортти сабо черик қилибон азми корзор,
Тузди курунг йасоланай бар атрофи жўйбор.
Пайкони эрди гунчадину қалқони э-гул,
Сувдин зарра қилиб ўзига сўнгу қилди хор.

Бу мавсумда хабар келдиким, Ифета черики яна бу сори азимат қилиб турур¹⁹⁷. Ҳазрат соҳибқирон черик йиғиштурмакка машғул бўлуб, Ҳусайн-

бекка киши йибарди ва кайфияти аҳволдин хабар йибарди. Хусайнбек бу хабарни эшиткондин сунг Пўлод Буға ва Зинда Чашм ва Малик /Баҳодурни дедиким, «Черикингизни жамъ этиб, ўзунгузни ҳазрат соҳибқиронга бот еткурунг». Алар черикларини йиғиштуруб, илгор солиб, ҳазрат соҳибқиронга келиб қушудилар. Иттифоқ била таважжуқ юзларини душман сори қўйуб, Ақар мавзеида¹⁹⁸ етконда неча кун анда турдиларким, гала-қаро жол топқай¹⁹⁹. Ва андип кучуб, Хўжанд суйидин кечиб туштилар. Ва Хусайнбек тақи қалин киши йиғиштуруб келур эрди.

Мухолиф черики яқин етиб эрди ва ҳазрат соҳибқирон душман сори кучуб, Чинос ва Тошканднинг уртасида, сув йақосида туштилар. Ва черикка фармонладиким, ўз аҳволларидин гофил бўлмагайлар ва ўз ишларини аҳтиёт қилсуилар. Ва Хусайнбек черики билан сувдин ўтуб, буржалига²⁰⁰ тушти. Ва ул тарафдин мухолиф тақи Кандибодом суйининг²⁰¹ йақосида етиб туштилар. Хусайнбек ва ҳазрат соҳибқирон ул ердин кучуб юрубердилар. Икки тарафдаги қаровуллар бир-бирини кўруб, черик тартибига машғул бўлуб, йасол боғладилар. Ўнг қўлда Хусайнбек азимат била турди. Ҳировулида Ўлкайти Апардий ва Шер Баҳром ва Пўлод Буға ва Фарҳод ва Малик Баҳодур ва ўзга баҳодурлар бўлуб эрдилар.

Ва ҳазрат соҳибқирон сўл қўлда бўлуб, ҳировули Темур Хожа Ўғлон бўлди. Ва Жақубек ва Сайфуддинбек ва Мурод Барлоос ва Аббос Баҳодур ва ўзга баҳодурни қабулда турғузди. Ва бу тартиб билан юруб, душман била уруштилар. Ва Жета черики кўрдиларким, бу черик била уруша олмаслар, йада тоши била хийла ва макр қилдилар. Назм:

Йўқ эрди Жета элига тоби жанг,
Йада тош била қилдилар реву ранг.
Йада тоши била солдилар ул гуруҳ,
Жаҳон ичра ел бирла йамғур сутуҳ.
Булут бўлди пайдо ва қубти афғон,
Тула бўлди раъд унидин бу жаҳон.

28a Бовужуд улким, жавзо мавсуми эрди²⁰², анча йамғур тўқдиким, олам тўла сув бўлди ва андоқ батчиқ бўлдиким, / от еридин тебрана олмай ва отлиқу йайққа мажоли ҳаракат йўқ эрди. Ва ўз ерларига ҳайрон бўлуб, йамғур жиҳатидин бошларига капанак тортиб туруб эдиларким, мухолиф черики аларга етти, капанакларини бошларидин ташлаб, уруш қилдилар. Шър:

Ул икки черикдин яна қўпди жўш,
Жаҳон ичра тўлди фиғону хурўш.

Ҳазрат соҳибқирон худойнинг инояти билан майсарадин чопиб, мухолифларниким, аларнинг улуғи Шингум нўйон, Ҳамидбекнинг иниси эрди, қочти ва Илѐс Хожохон бу ҳолни кўруб, ул тақи қочти. Аммо мухолиф соридин сўл қўлда турғон Широул била Ҳожибек эди, ўнг қўл сори чопиб, Тилончи ва Зинда Чашмини қочуруб, Хусайнбекка етқурдилар. Ва қўл бир-бир бўлуб, мутафарриқ бўлдилар. Шер Баҳром ва Пўлод Буға мардона туруб, йахши ишлар қилдилар. Ва Ҳожибекким, бу тарафдаги майманани суруб юруб эрдилар, ул ҳолни кўруб, мутаҳайир турдилар. Ва душман соридини Шамсуддинбек кўб киши билан мардонлиқ кўрсатур эрди. Ва ҳазрат соҳибқирон бу ҳолни кўруб, гайрат ўти бошига букуруб, қиличини белидин чиқориб юруберди. Назм:

Чиқартти қилич белидин ҳамчу об,
Ки бўлди хира аксидин офтоб.
Равон чобти душман сори ҳамчу шер,
Жаҳон ичра ул аждаҳойи далер.

Ўн етти қўшун киши билан алар сори чобти ва ул ҳамла елидин қўрқунч ўти аларнинг кўнгулларига тушуб, Шамсуддинбек тура олмай қочти. Ва

Хусайбек бу зафарни кўруб шод бўлди, қайтқон черикини йигиштуруб, бир ерга турди. Байт:

Чу ул фатҳ қилди шери комрон,
Слеҳрга яна кирди тап ичра жон.

286 Ҳазрат соҳибқирон Тобон Баҳодурким, ўз навқари эрди, Хусайнбек қошига йибардиким: «Маслаҳат мундоқ кўринурким, бек, илғари /келиб, иттифоқ била душманга юругайби». Ва бас, ҳазрат соҳибқироннинг саҳоват ва иқбол голиядин Хусайнбекнинг иқбол кавкаби қайтиб, давлат куни накбат шомига яқин етиб эрди, бу маҳалда табъи ўзгача бўлуб эрди ва йамон ҳаракот андин зоҳир бўлур эрди. Тобон Баҳодур анга етконда ани сўкуб андоқ урдиким, ул йиқилди. Яна ҳазрат соҳибқирон (Хусайнбекнинг) ўз кишилариким, Малик ва Ҳамди эрди, йибариб айттиким: «Албатта бек илғари келеулларким, фурсат фавт бўлмағай». Аларни тақи уруб, сўкуб йибардиким: «Мен магар қочибменким, мени илғари чорлайдур. Агар сизлар душманга голиб бўлсангиз, гумон элтмағайсизким, меинг иитиқомимдин жон илинғайсиз».

Малик ва Ҳамди бу сўзни эшитиб, озурда хотир бўлуб қайттилар, ва ҳазрат соҳибқирон қошига келиб жиловига ёпиниб дедиларким: «Бу ишга саъйи қилмангиз ва мундин ортуғ аҳтимом қилмангиз». Ул ҳазрат аларнинг сўзидин чиқмай, аҳтимом элигини тортти. Ва икки черик бир-биридин айрилиб, ўз юртларига бориб туштилар. Назм:

Жаҳонжўй тушти чу от устидин,
Черики тақи туштилар бир-бирин.
Черикнинг чу осойиш ўлди иши,
Тонг отқунча тебрамади бир киши.

Ва ул кеча Хусайнбек неча қатла киши йибардиким, ҳазрат соҳиб қирон келгай. Аммо ҳазрат соҳибқироннинг кўнгли анинг бу ҳаракотидин қолиб эрди, бормади. Шер:

Яна кунга чиқти фалак узра Хур,
Мунаввар этиб даҳрни сарбасар.
Равон бўлди икки черик тоғдек,
Аламлари ранго-ранг гули боғдек.
Жаҳон ичра қўбти фиғону хуруш,
Кишига жаҳон ичра қолмади хуш.

29a Баҳодурлар икки тарафдин бир-бирига чопишиб уруштилар, Икети черики туролмай қочтилар. Ва ҳазрат соҳибқироннинг баҳодурлари ва Хусайнбекнинг йигитлари душманнинг кейнида тушуб, чопиб юрур /эрдилар. Бу маҳалда Шамеуддинбек черикдин айрилиб, туғи била бориб бир сори турди. Қочқон черик ул туғни кўруб йиғилдилар ва яна андин от солиб уруштилар. Назм:

Яна чобти ул душмани пур экин,
Қилич, ўқ била тўктилар қонларин.
Башоқдин бари худ бўлди зарра,
Синон кўзу кўнгулда бўлди карра.

Замонанинг бевафолигидин раъбиятиким, давлат кўториб эрди, накбат елидин тушуб, душман голиб бўлуб, булар қочтилар. Байт:

Слеҳри зиштқа мундоқ эрур киш,
Ки роҳати кўрсатур, берур яна ниш.

Бисёр киши балчиқда қолди ва забун бўлгон душманлар кучланиб, муродлари била қилич уруб, ўн минг киши анда талаф бўлди. Ва бу воқеъа рамазоннинг аввалида, торих етти юз олтмиш олтида, йилон йилда воқий бўлди (1365, 22 май).

Беклар урушдин қайтиб Кешка туштилар ва беклар эл-улусни сувдин ўткармакка жозим бўдилар. Хусайнбек ҳазрат соҳибқироиға айтти: «Эвларимиз била эл-улусни сувдин ўткарсак, йахши бўлмай турур». Ул ҳазрат жаноб бердиким: «Ҳар ким борса борсун. Менга ҳиммат қўймаским, қўйгайменким ётлар вилоятқа кириб, элга жафо қилгай. Яна бир қатла черик йиғиштируб, мухолифлар билан урушурмен».

Хусайнбек Соли Сарой сори мутаважжих бўлди ва анда етконда узига тааллуқли кишиларни кўчуруб, пушта ва уқбалардин ўткариб, Шабарту мавзеида тушди ва кишилар қўйдиким, Ўста черикидин хабардор бўлсунлар. Агар Ўста черики бу сори майл қилса, ул Ҳиндустон сори кеткай.

296

Ҳазрат соҳибқирон Хусайнбек боргондин сўнг черик йиғиштируб, ун беш қўшун қилди ва Темур Хожа Ўғлон ва Жовурчи ва Аббос Баҳодурни етти қўшун била илгари Самарқанд сори йибарди. Ва ул йўлда Жовурчи ва Аббос гайрда кайфият пайдо қилиб, Довудшоҳ ва Ҳинду Хожани қўрқуттим, «Ҳазрат соҳибқироннинг кўнглида борким, сизларни тутуб Хусайнбекка /йибаргай, ва Хусайнбек сизларни тирик қўймас». Алар қўрқуб душман сори қочтилар. Кўкнак мавзеида²⁰³ етконда Ўста черикидин Кўпшак Темур Улуғ Туғ Темур ўғли ва Широул, Ўнгаржоқ Ҳожибек ўғли илгари келиб эрдилар, бу боргон кишилар аларга гажирчи бўлуб, Темур Хожа Ўғлон ва Жовурчи ва Аббос бошиға келтурдилар. Ва алар тура олмай қочтилар. Ҳазрат соҳибқирон бу ҳолдин воқиф бўлди, билдиким, давлат ишида ҳануз таълили бор, ва саяй ва жаҳд фойда қилмас.

Аму суйидин ўтуб, Балхқа борди ва эл-улусиким, мутафарриқ бўлиб эдилар, Кўпшакхонниш туманини ва Элчи Бугай Сулдуз туманини жамъ этиб, сув йақосига йибардиким, анда туруб душманди хабардор бўлгалар. Ва Темур Хожа Ўғлонким, урушда тақсир этиб эрди, сийёсат қилдурди ва андин сўнг фароғатқа машғул бўлуб, айш била кун кечирур эрди²⁰⁴.

Ўста черики Самарқанд шаҳрини қамал қилгонлари

30a

Ўста черики Самарқандға еттилар. Ва ул маҳалда Самарқанднинг қалъаси йўқ эрди. Мавлонозода Самарқандий ва Хурдак Бухорий ва Абу Бакр Қалавий Паддоф²⁰⁵ шаҳар элига дедиларким, кўчабанд ва муҳофизатқа машғул бўдилар. Ва муддати ул шаҳарнинг раъиятлари бовужуд улким, алар ичида ҳокими йўқ эрди, андог уруштиларким, малак фалақда аларга махтади. Ва Ўста черикини қўймадиларким, шаҳарнинг яқинида келгайлар. Қамал асру узун бўлгон жиҳатидин ожиз бўлуб, худойға ёлбордилар. Аларнинг дуолари мустажоб бўлуб, ҳазрат Ҳаққнинг лутфи фарёдлариға етиб, насими руҳбахш *Фа-ниша маъна-л-ъусри йусран инна маъал-усри йусро*^{205a} раҳмати Илоҳийдин келиб, Ўста черикининг отлари ичида вабо тушуб, анча от ўлдиким, тўрт киши орасида бир от қолмади. Ва бу жиҳатдин барча паришон бўлуб қайттилар. Кўпи эгарларини орқалариға солиб, тиркашларини қўлтуклариға тутуб кеттилар. Бу фатҳ ва нусрат шаҳарнинг элига муяссар бўлди. Раъиятлар /бир-бириға зулм қила бошладилар. Ҳар кимдаким куч-қувват бор эрди, гурур ели бошида пайдо бўлуб, аёғини ўз ҳаддидин юқори қўяр эрди, жавр элигини узотиб, фасод қилур эрди. Қитъа:

Ё Рабб, андоқ этмаким, бўлмай гадога эътибор.

Ул вақтдаким, Ўста черики қайтурға юз қўйуб эрди, ҳазрат соҳибқирон Аббос Баҳодурни Қаҳлаға сори йибариб эрдиким, Самарқанддин хабар олгай. Аббос Қаҳлағаға етконда хабарларни таҳқиқ қилиб, ҳазрат соҳибқирон қошиға келиб, иа-нимаким эшитиб эрди, арз қилди. Ҳазрат соҳибқирон бу хабарлардин суюнуб, Хусайнбекка киши чобтуруб, хабарларни анга айтиб йибарди. Ва дедиким: «Бу хабар етгач бери мутаважжих бўлунгуз, анда турмоқ маслаҳат йўқ турур». Хусайнбек тақи бу хабарлардин суюнуб, Шабартудин кўчуб, Соли Саройға келдилар. Ва ҳазрат соҳибқирон элини кўчуруб, сувдин ўтқориб, қадимдаги юртлариға йибарди. Ва Хусайнбекка ўтрав бормоқ учун отланди ва Бағлон жилғасида бир-бири била

мулоқот қилдилар. Ва ҳазрат соҳибқирон Ҳусайнбекдин ижозат тилаб қайтти ва Аму суйидин утуб, Қаршига тушти. Ва Қарши анинг учун дерларким, Кўпакхон Насафдин икки йағоч йул йироқ бир қасри ясаб эрди ва мўғул тилида «қаср»ни «қарши» дерлар. Ул жиҳатдин «Қарши» билан машҳур бўлди.

Ҳазрат соҳибқирон ул қиш анда қишлади ва Қаршининг қалъа иморатиға машғул эрди. Ушул қишда қалъа иморатини тугаттилар.

Ҳусайнбек била ҳазрат соҳибқирон Самарқанд сори боргонлари

Ул баҳордаким, Жамшид гардунсарир Хуршид шараф буржидин чиқиб, оламда давлат кўланкасини солиб ва захҳок фирузалиқ тахт, яъни гул сабза ва раёҳиндин боғ ичида давлат бисотини солдуруб мақом қилди. Назм:

306

Чаман ичинда тушуб лашкари баҳор яна,
/Чаманда қилди йана жилва юз нигор яна,
Сабо очилди, ниқобики гул юзида эрди,
Булут кўзларини қилди, насим борди.

Ҳусайнбек келиб ҳазрат соҳибқирон била Самарқанд сори юридилар, давлат ва шавкат била шаҳарнинг яқинига келиб туштилар. Аввал ул кишиларким, алардин йамон ҳаракатлар воқия бўлуб эрди, аларни тугқали фармон бўлди. Ва ҳазрат соҳибқирон Мавлонозоданинг гуноҳини Ҳусайнбекдин тилаб, ўзгаларни Кониғилда сиёсат қилдилар.

Қазодин мундоқ муқаррар бўлгон турурким, Ҳусайнбек маъдум бўлмагунча ҳазрат соҳибқироннинг давлат кунини тулуб қилмағай. Бу маҳалда накбат асбоби Ҳусайнбекка ҳар кун артуғ бўлуб, бир ҳаракат қилур эрдиким, давлатига муносиб йўқ эрди. Ул ҳаракатлардин бири бу турурким, хасис бўлуб, мол йиғиштурмоққа ҳире пайдо қилиб эрдиким, бу тариқ салотинларга муносиб йўқ турур. Ва тамъаи анча бўлуб эрдиким, ҳазрат соҳибқиронга тааллуқ мулозимларининг моллариға кўз қаратиб тамъа қилди. Жақубек ва Сайфуддин ва Оқ Буға ва Элчи Баҳодур ва Давлатшоҳ Бахшига буларга ҳар бириға маблағ рақам қилди ва муҳассал қўйдиким, рақам бўлгон молни тушурғай. Ул яқинда бу баҳодурлар мол ва яроқларини лой урушида олдуруб эдилар, рақам бўлгон молнинг уҳдасидин чиқа олмадилар, келиб ҳазрат соҳибқиронга арз қилдилар. Ҳазратнинг ҳиммати андоқ буюрдиким, алар учун не-нимасиким бор турур, берғай. Ул жумладин икки исиргаким, маҳди улё Ўлжай Турконнинг эрди, Ҳусайнбекка йибарди. Ва Ҳусайнбек ани кўруб билдиким, синглининг турур. Аммо ҳиреи андоқ бўлуб эрдиким, синглининг ҳаққини кўрмай, аларни олди. Байт:

Рост келмасму бу ҳиммат бирла сарварлиқ иши,
Мундоқ ар бўлса, жаҳонда ҳиммати бўлмас киши.

31a

Ва ул рақам бўлгон яроқдин уч минг олтун /эксук бўлди. Ҳазрат соҳибқирон ул важҳ учун хосса отларини йибарди. Ҳусайнбек билдиким, ҳазратнинг хосса отлари турур, қабул қилмади ва узрхоҳлуқ қилиб деди: «Мен Соли Саройға борурмен ва ниягим бу турурким, бу яроқдин маблағи Ҳусайн Суфийға йибарғайманким, қизини ўғлумга берғай. Агар дўстлуқ этиб мен боргондин сўнг бу яроқни менинг кейнимда йибарсангиз, асру вужуб бўлгуси турур». Этиб, отланиб Соли Саройға борди ва ҳазрат соҳибқирон Кеш вилоятиким, анинг юрт мақоми эрди, анда бориб ўлтурди. Ул яроқни нақд этиб Ҳусайнбекка йибариб, узи овға чиқиб юриди.

Ҳусайнбек билан ҳазрат соҳибқирон аросида муҳолифат пайдо бўлгонининг сўзи

Ул найрангдин сўнг рўзгор ўзга тарҳиники бошдин солди ва макр маҳрасини тазвир арзасида солди. Анинг учунким, элнинг кўнгуллари

Хусайнбекнинг йамон ҳаракотидин мутанаффир бўлуб, барча анинг била кийпа тутуб, йамон бўлдилар ва билурлар эрдиларким, то ҳазрат соҳибқирон анинг била муттафиқ бор, ҳеч ким анга иш қила олмас. Ул жиҳаттин фасод бунёд эттилар. Мусабекким, Бойазид Жалойир угли эрди ва Али Дарвешким, қийин ағоси эрди, иккаласи иттифоқ қилиб, макр ҳуққасин бошин очтуруб, Ўрда Хотун билан машварат қилиб, йалгон хати битиб, Хусайнбекка йибардилар. Ва бу Ўрда Хотун Тармаширинхоннинг хотуни эрди ва анинг қизиким, Хусайнбекнинг никоҳида эрди, хатни анга йибардилар. Мазмуни улким, «Фалон киши, яъни ҳазрат соҳибқирон, хон била ва сенинг била муҳолифат андишаси бор ва сенинг ишингдин ва сўзингдин асру кун хогири озурда бўлуб турур. Азм этибтурким, сенинг била разм қилгай ва уруш тартиби била машгул турур».

316

Ул хотун хатини Хусайнбекка кўрсатти. Хусайнбек ул воқеани хонга айтти ва хон ёрлиги бўлдим, ҳазрат соҳибқирон била ул жамъиким, бу сўзни/ айтиб йибариб турурлар, Самарқандда бориб Ўрда Хотун қошига йигилсулар ва бу сўзни йахши тафиххус қилсулар. Ҳазрат соҳибқироннинг кунглида ҳеч йамонлиқ йўқ эрди, андиша қилмай бетаваққуф Самарқанд сори юриди. Мусабек ва Али Дарвеш эшиттиларким, ҳазрат соҳибқирон Самарқанд сори таважжух этиб турур, қўрқунчдинким расво бўлмагайлар, Хўжанд сори кеттилар. Байт:

На ердаки, юланса чин сўзлари,
Эмас ҳеч йалгончига эътибор.

Бу сўзим, Хусайнбек эшитиб эрди, таҳқиқ бўлмай қолди. Ҳазрат соҳибқиронким, давлат илҳоми махфий сирлардин анга хабар берур эрди, анинг учунким, ҳар кишигаким, бировдин кунглига малолати бордур, агарчи ани зоҳир этмас. Аммо ҳаракотидин зоҳир бўлур. Ҳазрат соҳибқирон билдиким, Хусайнбекнинг хотирида губори пайдо бўлуб турур ва бурунгидек маош қилмайдур. Ҳазрат соҳибқирон ани ўзгача кўруб билдиким, анга ўзга эътамид қилса бўлмас. Ва бу андишада доим ўзи била фикр этар эди. Шер Баҳром ва Баҳром Жалойирким, ашр Хусайнбек билан йамон эрдилар ва доим бу фикрда эрдиларким, нечук иш қилгайларким Хусайнбек билан соҳибқирон орасида муҳолифат воқия бўлгай, билмаслар эрди. Бир кун ҳазрат соҳибқирон аларни чорлаб бу сўзни айтти. Аларким, бу сўзни эшиттилар муродлариға этиб дедиларким: «Хусайнбек ҳеч қайсимиз билан йахши эрмас. Савоб улдурким, ҳар неча анинг ишини ботроқ қилсақ йахши ўқ бўлгуси турур, андин бурунким ул фикрини қилгон бўлгай. Ва ул ишни қилгондин сўнг пушаймонлиқ фойда қилмас». Байт:

Ризо қулоғи била ҳар ким ул эшитти панд,
Адув соридин анга тегмагай зарар ҳарғиз.

32a

Алар беҳад бўлуб, муболага қилдилар. Ва дағдагаким, ҳазрат соҳибқироннинг муборак кунглида тушуб эрди, кўбрак бўлуб, алар билан Хусайнбекнинг муҳолифатиға иттифоқ қилиб аҳд қилдилар. Қарор мундоқ бўлдим, Шер Баҳром Хутталон сори боргайким, анинг асл юрти ул эрди, анда бариб черик жамъ қилгай ва/ ҳазрат соҳибқирон бу тарафдин черик йиғиштуртурмоққа машгул бўлди. Ва Шер Баҳром борурда ҳазрат соҳибқирон навкарларидин Одил отлиқ кишини ўзи билан элтти. Ва ўз навқаридин Той Хожа отлиқ бировни ҳазрат қошида қўйдиким, ҳар қачон Одил келмаса Той Хожа боргай, бу икки черикнинг аҳволидин хабар билгайлар. Шер Баҳром Хутталонга этиб, черикини жамъ этиб йайлоқ Бастарк²⁰⁰ устида тушти ва анда Хусайнбек билан изҳор муҳолифат қилди. Хусайнбек анинг муҳолифатини билиб, макр тариқасини ўтрув тутуб, ани аҳд билаким давлат асосидин сустроқ эрди, Шер Баҳромни тушуруб, ўзига мугъи қилди.

Ҳазрат соҳибқирон ул маънидин хабар топиб, Шер Баҳромга хат битиб йибардиким: «Муҳолифат бунёдини сен қилдинг ва эмди анинг билан бирикиб, ўзингни анга йахши кўрсатурсен. Бот бўлгайким, сенинг жазонгни ушул ўқ бергай ва пушаймонлиқ фойда қилмагай, ва ўшандоқ бўлди. Бу тарафдин ҳазрат соҳибқирон Баҳром Жалойир била Жақуббекка ва Аббос

Баҳодурга черик бериб Хўжанд сори йибарди, то жалоийр элини забт қилгайлар. Ва Мусабек ва Боязид угли Али Дарвешким, бу мухолифатқа алар сабаб бўлуб эрди, аларни тутқайлар. Ва ашр бу маънидин хабар билиб қочтилар. Баҳром Жалоийр улусини йиғиштуруб, вилоятига ҳоким бўлди ва бу қўрқуичдинким, хоп ва Хусайнбекнинг мухолифати уҳдасидин чиқмоқ мушкил турур, ҳазрат соҳибқирондиг вуқуфғиз бир жамоат билаким, анинг била якжиҳат эрдилар, отланиб Али Дарвешга тааллуқ элини қатл қилди ва ўз эли билан Жета сори борди.

Ҳазрат соҳибқирон черик йиғиштурмак учун Самарқандка борғони

326

Ҳазрат соҳибқирони зафарқарин Самарқанд сори мутаважжих бўлдим, андаги черикни жамъ қилгай. Бу маҳалда Сулаймонбек ва Йовурчим, Хусайнбекнинг мухолифатига /ашр тақи сабаб эрдилар, қочиб Хусайнбек қошига бордилар.

Хизр Йасурий вафот бўлуб эрди, иниси Али ва Илос ва Ҳожи Маҳмудшоҳ Йасурийлар била итоат камарини жон беллариға боғлаб, ҳазрат соҳибқирон хизматида келдилар. Ва ҳазрат Қаро Ҳиндука Барлосни Самарқанд ичиди даруга қўйиб қайтти. Ва Ҳиндука йамон бахтидин қочар хайлин қилиб, Хусайнбек қошига борди ва қаро забт ва исақдин ожиз эрди, узини телбалиққа солди.

Ҳазрат соҳибқирон черик йиғиштурмак учун давлатхонасидин азм қилиб борур хайлин қилиб эрдиким, маҳди улё Ўлкай Туркон оғога марази воқеъ бўлди. Ҳазрат отланур эрдиким, анинг позшнин жони мувофиқат қилиб, нозанин танидин чиқиб, Парвардигор ҳамиятига борди²⁰⁷. Ва замона анинг васфи ҳолидин юз тил била айтур эрди, байт:

Жой улдурки, жаҳон ичра биҳишт ҳурларин,
Бошида барча тўқулгай қаро бодомларин.

Чунки тобут ичинда ани кўргайлар зор,
Сунбул зулф кесиб, барча булурлар гамгин.

Ҳазрат соҳибқироннинг бузруквор хотири андуҳкин бўлуб, бағоят наришон бўлди ва кўзлари дарё киби бўлуб, эликидек гавҳар соча бошлади. Байт:

Кўз ёшидин бу воқеъа саъб учун кўрунг,
Ҳар сори бўлди сел чу дарё яна равон.

Ва чун бу воқеъадин тадбир элиги қисқа турур ва ҳеч чораси бўлмас. Сабр элигин хайли матин, *Инно ли-Алоҳи ва иншо илайҳи рожиъуна*²⁰⁸ га бирикти. Байт:

Ҳар ишда эрур чоран худ бидид,
Магар маргким, йўқ гурур чораси.

Ва ҳазрат соҳибқироннинг Султонбахт бегим отлиқ қизи андин эрди²⁰⁹. Байт:

Ки бўлсун мақоми биҳиштбарин,
Биҳишт ичра ҳурлар анга ҳамнишини.

Хусайнбек бу хабарни эшитиб, меҳру муҳаббатким, жиҳатидинким қардошларда бўлур, гамгин бўлуб, мотамда ўлтурди. Яна улким, ҳазрат соҳибқирон била қардошлиги бор эрди, бартараф бўлди ва паришон аҳиоли /ҳазрат тили била айтур эрди, қитъа:

33а

Туфроққа борди синглим ва ёр ўлди узга тавр,
Бу гуссадин кўнгул яна асру фиғордур.
Ул кишиким, қариндош ва ёр эрди менга кўр,
Бегона бўлди мандин ва жон хору зордур.

Ҳазрат соҳибқирон Ҳусайнбекнинг устига черик тортиб борғони

Торих етти юз олтмиш еттида, от йилининг мувофиқида (1366) ҳазрат соҳибқирон қалин черик йиғиштуруб, Ҳусайнбек урушига отланди ва Сайфуддинбекни кўп киши билан илгари йибарди. Ҳусайнбек Шер Баҳромни макру ҳийла била домига мутиъ қилиб эрди, хаёл эттиким ҳазрат соҳибқирон билан ушандоқ ҳийла қила олғай. Ҳайҳот, ҳайҳот раво бўлғайким, андоқ шоҳ душман макрини билмағай. Байт:

Шаҳаншоҳи дин, хусрави некном,
Ўйин бирла худ кирмағай ул ба дом.

Бу маҳалда Ибодуллоҳ Баҳодур била Малик Баҳодурни аҳдономалар билан ҳазрат соҳибқирон қошига йибарди. Ва анда фиребомиз сўзлар сўзлаб эдиким: «Бу чоққача бир-биримиз билан иттифоқ бор эрди ва иттифоқ билан иш ишладук ва давлатқа етгук. Эмди ҳам йўлимиз таваққуъ ултурурким, бурунги дастурни ўзга қилмай ва ўшул дастур билан бир-биримизга йарлиқ қилиб, йамон ниятни кўнглимиздин чиқарғаймиз. Ва бу аҳдономага эътамид қилғайсен ва ҳеч тарафдин дағдага хотирингда йўл бермағайсен».

Мансур черики Қаҳлағадин ўтуб, Бойсунда тушуб эрдиким, Малик ва Ибодуллоҳ етиштилар. Ва Ҳусайнбек сўзини ва аҳдономасини арзадошт қилдилар ва муболага қилиб дедиларким, «Албатта керакким, йараш қилғайсиз». Соҳибқирон ғайб илҳомидин билдиким, анинг аҳдига эътимод қилса бўлмас, қабул қилмади. Аммо Йасурийлар ул қўрқунчдинким шояд булар сулҳ қилғайлар, қўрқуб мухталиф бўдилар.

336 Ул маҳалда Жақубек ва Аббос Баҳодурким Баҳром, Жалойир билан Хўжанд сори бориб эдилар, еттилар. Ва иттифоқ билан маслаҳат мундоқ/кўрдиларким, Йасурийларнинг улуглариниким, муҳолифат андишаси кўнгулларида бор турур, тутуб беркитгайлар. Аммо ҳазрат соҳибқирон бу маънига рози бўлмади маъ қилди ва давлат тилини очиб дедиким, «Агар мундоқ иш қилсак мундин пори аларга бир нек соридин эътимодлари бўлмағай ва бизга зарар теккай. Давлат эвимиз йахшилиқ била бино бўлса анга ҳеч киши зарар еткура олмағай. Ва ул йағочким адл ва эҳсондин сув ича комронлиқ мевасин бергай».

Бу сўздин сўнг Йасурийларни йахши сийлаб ижозат бериб, ўз юртларига қайтурди. Ва ўзга черикни тақи ижозат бериб, ўзи қайтиб Қаршига тушти. Ва Ҳусайнбек қалин черик йиғиштуруб Шер Баҳром била ҳазрат соҳибқирон сори мутаважжих бўлди. Муборакшоҳ ва Шайх Муҳаммад Баён Сулдузнунг ўгликим, ҳазрат соҳибқирон сори қўб майллари бор эрди, аммо Ҳусайнбек бор жиҳатидин зарурат бўлуб анга қўшуддилар.

Ҳусайнбекнинг макру ҳийла қилғонлари ва Хизр Хазиначини сулҳ учун соҳибқиронга йибарғони

Ҳусайнбекнинг макру ҳийла қилиб, Хизр Хазиначини, бир Муҳаф билаким анинг била онт ичиб эрди, ҳазрат соҳибқирон қошига йибардиким», «Бир-биримиз била агар муҳолифат қилсақ, вилоят бузулур ва раъият хароб бўлур ва яқин билурменким, сен муслмонларнинг некхоҳисен ва марҳамат ва лутф сенинг ишинг турур. Мундоқ ишга дахл қилмасанг, йахшироқ бўлғай. Эмди андоқ салоҳ кўрдумким, менинг чериким Чағонийенда²¹⁰ туруб, сенинг черикинг Хўзорда туруб, мен юз киши билан ва сен тақи юз киши билан Чақчакка²¹¹ келгил, анда бир-биримизни кўруб, янги бошдин шарт ва аҳд қилайликким ҳеч, арз айтқучига сўз деяолмағай. Бир-биримизни кўрмагунча қарор топмас».

Соҳибқирон яқин билдиким, мунда макр ва тадбири бор, кўнгли ризолик бермади. Байт:

Йилон тил чиқарур, агарчи аён,
Вале тишида оғу бордур ниҳон.

34а Аммо беклари барча сулҳқа рози бўлуб, дедиларким, «Маслаҳат /бу турурким, яраш қилгайсиз». Аларнинг хотиридин чиқа олмай, черикини Хузорга қўйуб, уч юз йахши киши билан бари йароқлик ва отлари қўшлук ўзи била олиб бордиким, икки юз кишини Янгикентда²¹² қўйуб, юз киши билан боргай. Бу ният қилиб, отланур хаёлида эрдиким, хабар келдиким, Хусайнбек Нундакда²¹³ Шер Бахромни ўлтурди. Наким ҳазрат соҳибқирон айтиб эрди, ўшандоқ бўлди. Байт:

Аҳли давлатқа наким келса алар тилларида,
Бўлмагай ўзга алар сўзи, ўшандоқ бўлгай.

Хусайнбек уч минг кишини ҳазрат соҳибқирон сори йибарди. Ул ҳазратнинг қўлларидин бир тожик қул алар ичида бор эрди, алардин қочиб, кеча-кундуз тинмай юрур эрдиким, ул хабарни ҳазратқа еткургай. Ул ҳазрат Янгикентда тушуб эрдиким, ул қул намозшомга таяйин ҳазратнинг эшикига етти. Ул кеча Бахром отлик бир навқариким ақл ва фаросати анча йўқ эрди, келиб ул хабарни анга айтти. Ул ақлсиз хаёл қилдиким, агар бу сўзни арқа еткургай, яна мухалифат бўлгай ва бекларни кўрар эрдиким, барчанинг ярашқа майллари бор. Ул жиҳаттин ул сўзни арзга еткурмай, келгон кишини уруб қовлади. Хусайнбекнинг кишиси саҳар эрдиким, селдек еттилар. Аммо ҳазрат соҳибқирон ваъда қилгон ерда алардин бурун отланиб бориб эрди, чун маълум қилдиким, Хусайнбекнинг кишиси етти, илгари боруб тор ердин ул кишисини ўтқориб, душманнинг йўлини туттилар ва уруш бўлди. Назм:

Фалак узра чиқти хуруши нафир,
Ки йамғур киби тўкти зубин ва тир.
Қизил бўлди қон жўшидин тиги шоҳ,
Бўлуб лоладек қиб-қизил хоки роҳ.

Ва қилич зарби била адувни тургузуб, уруша-уруша Қатлашким²¹⁴, Чекдаликнинг икки суви анда бир-бирига етарди, етти. Ва мухалифларга ул тоқат қолмадиким, илгари келгай. Ва бу хабар Хузорга етканда черикким, анда бор эрди, барчаси мутафарриқ бўлуб кеттилар. Байт:

34б

Бу чарх ситамгарга билмам недур,
/Ки ҳар лаҳза бир ўзгача эврлуру?
Бировга гоҳи кўрсатур юз жафо,
Яна қилур анга ушул дам жафо.

Ҳазрат соҳибқирон оз киши биланким анинг қошига туруб эрдилар, Хузордин ўтуб, Қаршига туштилар, ва беклар била кенгашиб, маслаҳат андоқ кўрдиларким, номус ва ҳамият учун кўчларини Мохон²¹⁵ сори Санжарийларга йибаргайларким, алар ҳазрат соҳибқироннинг давлатхоҳлари эрдилар ва алар била эътимодлари бор эрди. Кўч боргондин сўнг фароғат юзидин душманнинг фикрига машғул бўлгайлар. Бу кенгаш билан барча муттафиқ бўлуб, Исҳақ қудугида²¹⁶ жамъ бўлурга ваъда бериб, ҳар киши ўз эли сори бориб, кўчларини келтуриб, ўшул кеча юрубдилар. Тонгласи Хусайнбекнинг чериги Қаршига етиб, Мусабек ва Ҳиндушоҳбек ҳисорга кириб ўлтирдилар.

Ҳазрат соҳибқирон Исҳақ қудугида келиб анча таваққуф қилдиким, навқарлари кўчларини олиб келдилар. Барча жамъ бўлгондин сўнг андин кўчуб Мохон сори бордилар на Аму сўйидин кечиб чўлга кирдилар. Ҳазрат-соҳибқирон Ҳирот бекларига ва Муҳаммадбеқ Жониқурбонига элчи йибардиким, алардин хабар билгайким, на ишда турурлар. Элчи бориб келгунча икки ой ярим²¹⁷ Шўроб қудугида²¹⁸ турдилар. Ва бу муддатда ҳар қарвопким, Хуросон соридин келиб, Мовароуннаҳр сори борурга хаёли бор эрди, аларни манъ этиб, сақлар эрди. Элчи келгонда овоза солдиким, Ҳирот маликлари бизни чорлаб турур. Қарвонийларга ижозат берди ва ўзи Хуросон йўлига кирди. Бозургонлар Қаршига етконда хабар бердиларким, ҳазрат соҳибқирон Хуросонга кетти. Малик ва Мусабек бу хабарни эшитиб, эътимод қилди, Қарши қалъасидин чиқиб, черик йиғиштуруб, етти минг

отлиқ била Баймароғ мавзъида²¹⁹ тушти. Ва ҳаёли бор эрдиким, Ўзганд²²⁰ сори борғай. Ва Малик Баҳодур тақи қўшун беклари била беш минг отлиқким, қароунос элидин эрдилар, Ҳусайибек қошидин келиб эрдилар, Хузордин ўтуб, Қўроғшун тўба Валвалий /кендида ултурди²²¹.

Ҳазрат соҳибқирон Қаршиға келгони

Аллоҳ таборак ва таоло айтган: *Ва ман йатаваккалу ала-л-Лаҳи фа-ҳува ҳасбуҳу, инша-л-Лаҳа балиғу амриҳи, қад жа'ала-л-Лаҳу ли-кулли шайъин қадирин*²²². Олам ичида паким воқиф булур йахши-йамоидин ул нима ҳазрат Ҳақиқ таборак ва таолонинг тақдиридин турур. Шеръ:

Агар кучда слесну ва гар заъфда мўр,
Худодин эрур барчага заъфу зўр.
Чу тақдир қилса худованди пок,
Қилур мўрча шери нарни ҳалок.

Ҳар муроднинг гули гулзор, аммо педа инолти раббоний насимидин очилса, ўзга асбоб ўртада баҳона. Ва нусрат ва зафар қилмай ҳар бандаси рақам урсаким: *Йансуру ман йансаъу ва ҳува-л-азизур-р-роҳийм*²²³, черикнинг азмати ва шавкати бу даргоҳда фасод турур. Ҳар кимгаким басират кўзи тавфиқ сирасидин йааруқ бўлса, ҳар ишдаким юз қўйса ва ҳар муҳимиким анга воқиф бўлғай, ул муҳимнинг кифоят анга юз кўрсатур. Ва жабали матинга элик уруб, таваккалда барака бўлғай. Мисрат:

Худо бирла бўлғай умиди анинг.

Ҳар мурод эшикани орзу ҳалқасин тебрата. таваққуфсиз очилғай ва умид юзини ҳар сориким қилса, мақсуди анга ўтру келғай. Байт:

Таваккал отиким, бўлди сувор,
Анга бўлди бас сайди давлат шикор.

Бу сўздин гараз ул турурким, ҳазрат соҳибқиронга воқиф бўлбтурким, чўлда корвонийларни сақлаб яна ижозат берди ва алар қошига Хуросон сори отланди. Ва карвон боргондин сўнг яна қайтиб ўшул ерда анча таваққуф қилдиким, карвон Қаршига борди, андин сўнг душман сори юз қўйуб борурға ният қилди. Ул маҳалда мулозимлардин икки юз қирқ уч кишидин артуқ кишиси йуқ эрди. Бу ишорат билаким: *фа-иза 'азимта фатаваккал 'ала-л-Лаҳ*²²⁴ камоли ихлосидин худойига таваккал қилиб, ул оз киши билан Қарши сори борди. Ва Қаршида ўн икки минг киши отлиқ ва йароғлиқ неча бек билан ўлтурур эдилар. Тул қайтиб Аму суйиға етиб, кечада қирқ киши /била ўзини сувға солиб, от билан кечтилар. Ва Хусор кентини²²⁵ ўртада олдиким, киши андин чиқа олмағай. Ва андин кемалар олиб нари юзга йибардиким, қолгон кишилар кема билан ўтуб келдилар. Ва хоёс кишиларким, ул юрунда мулозиматда эрди: Сўроғатмиш Ўғлон ва Довудбекким, ўмоғи дуглат эрди ва ҳазрат соҳибқироннинг синглиси Қутлуқ Туркон оғо²²⁶ анинг никоҳида эрди, ва Жақу Барлоғ ва Муаййид Арлотким, мунда тақи ҳазратнинг яна синглиси Шириибек оғо²²⁷ анинг никоҳида эрди, Сари Буға Жақойир ва Ҳусайн Баҳодур ва Сайфутдинбекким, Нукуздин²²⁸ эрди ва Аббос Баҳодур Қипчоқ ва Оқ Буға Баҳодур Наймон ва Маҳмудшоҳ Бухорий эрди.

Андин юруб, кеча Бурдалиққа еттилар. Мусабекнинг элчилари анда эрди, аларни туттилар ва ул кеча анда туруб, тонгласи отланиб йўлга кириб, кеча Фарди Кўҳна мавзъида туштилар. Тонгласи йўлларини забт этиб, ҳар кимки сувға келур эрди ани тутуб қўймадилар. Кеча анда отланиб, саодат била Шаҳрикантда туштилар²³⁰. Жақубек анда айттиким: «Маслаҳат бу турурким, таваккал этиб, Мусабек бошиға шабихун²³¹ элтқайбизким, агар у эликка тушса муродимизга старбиз». Ҳазрат соҳибқирон дедиким: «Бизнинг кишимиз оз турур. Наузу биллоҳ, агар чашм раҳми воқиф бўлса, ўзга жамъ бўлмоқ мушкил турур. Сизлар мунда турунг, мен Қаршига

36a

бориб кирар ва чиқар йўллариини эҳтиёт қилиб келайим». Филҳол саодат ва иқбол била отланиб Қаршига борди. Ва қалъанинг хандақиға етиб тушти ва хандаққа сув солиб эрдилар отларни Мубашширға тобинуруб, тарнов йўлидинким, андин шаҳар ичинда сув кирар эрди, ул ердин тизигача сувга кириб хокрезга чиқти. Ва Абдуллоҳ анинг кейнида эрди. Чун дарвозаға еттиларким, Хузор сори эрди, соҳибқирон дарвозаға элик уруб маълум қилдиким, дарвоза кейнида туфроқ солиб турурлар. Андин ёниб, барча ерини эҳтиёт қилиб, бир наст ерини кўруб деди: «Бу ерда шоту қўйса бўлур». Ва Абдуллоҳга кўрсатти ва андин /отга миниб, черики сори йуриди. Ва алар била ўшул кечада Қаршига келди, қирқ уч кишини от сақламоққа қўйди ва юз кишини шотулар билаким, Бурдалигдан келтуруб эдилар, ўшул ердинким ўтуб эрдилар, аларни ўтқориб йибарди. Ва юз киши била дарвозада турди.

Ул диловарлар хокрезга чиқиб, ул ерниким, Абдуллоҳга кўрсотиб эрди, етиб шотулар қўйиб, қалъанинг устида чиқиб, дарвозаға келдилар ва ҳар кимниким, дарвоза ичинда тобтилар, ўлтурдилар. Ва Дарвенбўкка билди дарвозани болту била синдурди. Ва ҳазрат соҳибқирон фармонладиким, нафир тортилар. Байт:

Буюрдиким, тортқайлар алар нафир,
Аларга деб «Аҳсанга»²³² бу чархи нир.

Таваққуф қилмай қалъа ичида чоғиб кирдилар ва Қаршининг эли нафир унини эшитиб, уйқудин уйғониб, ҳайрон қолдилар. Ҳазрат соҳибқироннинг тадбир уқи зафар нишоасига туз келиб, қалъани олдилар. Забтига машғул бўлуб, Мусабекнинг хотуни, ўғлон-ушоқи эликка тушти, эрларни зиндонга соддилар. Ва Мусабекнинг ўгли Муҳаммадбекким, кичик эрди, эликка тушуб эрди, ҳазрат буюрдиким ани қўйсунларким, атосига борғай, ани кўрсалар черики бузулур. Муҳаммадбек ўшул кеча атосига етиб воқъани деди. Аммо аларга ҳеч тараддуд бўлмади. Ва Мусабек ўшул замон Малик Баҳодур қошига киши йибариб, бу ҳолдин огоҳ қилди ва ул келиб, бир-бири била бирикиб, черикларини йиғиштуруб, иттифоқ била юруб, туш эрдиким, келиб қалъани ўртада олдилар, ўн икки минг киши билан. Мусабекким, ўмоғи тайжиют эрди, шаҳар дарвозасига утирув келиб туштилар ва Малик Баҳодур қароунос черики била Хузор дарвозасига туштилар.

36b

Ҳазрат соҳибқирон ўз муборак нафаси билан шаҳар дарвозасига ўлтурди ва Сари Бугабек мулозиматида эрди. Ва Довудбек ва Муъаййидбек ва Сайфуддинбекни Хузор дарвозасига /йибардиким, ул дарвозани забт қилғайлар. Суйурғатмиш ўғлон ва Аббосбек ва Ҳусайн Баҳодур ва Оқ Буга ва ўзга бекларни мўлжалларга йибарди ва буржларни аларга тобинурди. Ва Муъаййидбек ўттуз киши билан дарвозадин чиқиб, ўзини аларга уруб, инлар қилдиким, Рустам ва Исфандиёр қилмай турур ва олтмиш от тутуб, ҳисор ичида кийурди. Байт:

Шаҳаншоҳ давлатидин чиқти Муъаййидбек даҳр ичра,
Тушурди қўб киши ва отлар кийурди шаҳр ичра.

Бу маҳалда Дуррака Баҳодур давлаттек муҳолифлардин юз эвуруб, шаҳарга кирди ва бисёр иноят ва шафқат кўрди. Соҳибқирон азм қилдиким, ўшул кун чиқиб душман била урунқай. Аммо Сайфуддинбекким, нужум илмидин хабардор эрди, арздонит қилдиким, «Буқун таҳаммул қилсанғиз йахши турур. Тоғига чоғида соат бағоят йахши булғуси турур». Бас, ул сўзни эшитиб, таҳаммул қилди.

Душман соридин Тезакчи Баҳодур икки юз киши билан барча қалқонлари бошларига тортиб, дарвозанинг яқиниға келиб, ул кеча анда турди. Субҳ эрдиким, Оқ Буга Баҳодур ва Оқ Темур Баҳодур дарвозанинг кўфрукани солиб, элик киши билан шаҳардин чиқиб, хабарсиз аларнинг бошларида туктилар ва қўб киши ўлтуруб, қон дарё киби юриди. Байт:

Етти фалакка ханжар уни етти ул замон,
Қон булди Қаршидин яна Жайҳун сори равон.

Ҳазрат соҳибқирон фармони била Алишоҳ ва Дарвенак Бурғучи йигирми отлиқ киши билан йайоқларнинг кўмакига қалъадин чиқиб чобтилар.

Тағай Буға Баҳадур қилич тортиб келди. Оқ Темур Баҳадур йўлини тутуб, бир зарб била ани аёғиди тушурти.

Ва Мусабекнинг черикида бир ўзбек йигит бор эрдиким, баҳадурлуқда машҳур эрди, илгари келиб, асру йамои урушти. Қазон Буға илгари бориб, (анинг) икки элигини тутуб, андоқ бирик туттиким, у тебрана олмади, биров келиб бир қилич уруб ани ўлтурди. Байт:

37а

/Кишиким, ўз-ўзига мағрур эрур,
Хирад ул кишидин, баес, дур эрур.

Сари Буға ва Элчи Баҳадур ёйларини эликларига олиб, дарвоза устидин ўқ отарлар эдилар ва аларнинг ўқи юқоридин келиб қўйи тургон муҳолифларнинг жонин олиб, юқори оламиға элтурур эрди. Душманлар қўрқунчдин тирларини ташлаб, қўйнакларни бошларига чирмаб хандақ сориким, ўзлари учун қазиб эдилар, кириб турдилар. Мансур черики аларни ул ердин қовлаб хаймаларидин чиқориб, шаҳар кўчаларида бир-бир этгилар. Ва яна душман соридин Тўкал юз киши билан келиб урушиб, юзларини қайтарди. Соҳибқирон комкор ун беш отлиқ билан қалъадин чиқиб чобти. Баҳадурларким ани кўрдилар, аларға куч-қувват пайдо бўлуб, Элчи Буға ва Баҳром Тўкал сори юрдилар. Ул бир томии ўзига пана қилиб ўлтुरुв эрди, Элчи Буға томдин анга қилич била ҳамла қилиб, ул мундин қочиб борурда бир хуросоний йигит қилич била ани уруб ўлтурди. Мусабекким, етти минг киши билан туруб урушур эрди, ҳазрат соҳибқироннинг урушиға тоқат қила олмай, тек ва номусни қўйуб қочти. Малик Баҳадур беш минг киши билан қароунос элидинким, Хузор дарвозасига туруб урушур эрди, ҳазрат соҳибқирон олтимиш киши билан шижоат юзини ул сори қилди. Малик чуи билдиким, ул ҳазрат анинг сори мутаваажжих бўлди, тура олмай юрти сори қочти. Ва ҳазрат соҳибқирон кейнида тушуб, Малик ҳазратнинг қаросини кўруб, юртида тура олмай андин тақи бир-бир бўлуб қочтилар.

37б

Инояти илоҳийни кўрунгим, бир кишигаким иноятдин ани хоес қилса, анга андоқ журъат берурким, икки юз қирқ уч киши билан ун икки минг киши билан урушуб босқай ва икки кунда аларнинг шаҳар ва ҳисорини олғай ва аҳл /аёлларин асир қилиб, молларини олғай. Ва бу сўз йалғон эрмас, анинг учунким, ул маъракада бўлгон кишилардин эшитиб ва кўргонлардин таҳқиқ қилиб битдук. Душманларнинг азимат ва шавкатлари бир тараф бўлуб, ҳар бири бир сори қочтилар. Ва ҳазрат соҳибқирон кун кибиким, йалғуз ўзини йулдуз черикига уруб, аларни йўқ эткай, ё шериким, печаси билан авайлаб шикори кейнида тушкай, ганим кейнида тушуб ва Довудбек зафар киби илгари юруб, адувни қовлаб юрур эрди. Душман тарафидин юз кишиким, черик кейнида черик сақлагали туруб эрдилар, икки қўшун бўлуб, бири ўзини Элчи Буға Баҳадурга урди ва бири ҳазрат соҳибқирон сори чоптилар. Ҳазрат соҳибқирон қилич тортиб, алар сори чопиб, ел кибиким, хашакни сурғай, аларни ушандоқ суруб бир-бир этти. Ўзгаларким, ул ҳамлаини кўрдилар, алар тақи турмай қочтилар ва аларнинг кўтал отларини олдилар. Байт:

На ердаки юз қўйди ул шаҳриёр,
Зафар чокари эрдиву бахт ёр.

Ва Орузу Малик оғоким, Бойазид йқалойирнинг қизи эрди ва Мусабекнинг хотун эрди, Малик Баҳадурнинг черики билан қўшулуб қочиб юрур эрди, ҳазрат соҳибқирон алар кейнида тушуб, Маликни чорлаб дедиким: «Сенинг қайинингдин кечтим. Хотунлар аросидин чиққил». Малик бу муждаи эшитиб хотунлардин айрилиб, елтек кетти. Ва хотунлар тақи чопиб борурлар эрдилар ва ҳазрат соҳибқирон хуршидтек йалғуз аларнинг кейнида тушуб борур эрди. Ва алар била Ошиқ отлиқ бир навкар бор эрди ва ўқ ёй эликида олиб, чопиб борур эрди. Агарчи ул ишда анинг сўзи йўқ эрди, аммо ул ҳазрат андинна этар эрдиким, бу киши йахши отқучи бўлмағай деб, аларға ганирмас эрди. Бу киши ўқ отиб бир заҳмати воқия бўлғай ва эл дегайким, хотун /тамаъига бўлуб ўқ еди.

38а

Бу маҳалда қазондин ҳазрат соҳибқироннинг отиға арна тутуб, ерида турди, Давлатшоҳ Бахши етиб, қалқон бошида тортиб хотунларнинг кейни-

да чошти ва ул кишидаким, эликида ўқ-ёй эрди, заруратни бир ўқ отти, ва ямби маълум бўлуб, хотунлар била қочти. Ва Давлатшоҳ ҳар нечаким, аларнинг кейнида чобти, аларга етмади. Ва ул маҳалда Орзу Малик ого ҳомила эрди ва туққуз ойлиқ Туман ого бўйнида эрди, фарзанди саодатманднинг саодати эрдиким, таарруз элиги аларга етмади, чи азалда ул давлатманд қизнинг ақдини ҳазрат соҳибқирон била боғлаб эрдилар. Нечуким анинг шарҳи келгуси турур.

Ул ҳазрат Ақубидинким, Қизилқоққа²³¹ яқин турур, қайтиб черикига қўшулди. Ва Жақубек ва Сайфуддинбек Чекдаликгача душманининг кейнида чобтилар ва жалойир ҳазорасиниким, қочиб эрдилар, қайтардилар. Байт:

Ҳар сори кўз солса, эрур жилваи зафар,
Ҳар ёнга боқса, давлат анга берадур хабар.

Ҳазрат соҳибқирон ул қиш саодат ва иқбол билан Қаршида турди ва лутфу эҳсон била андағи улғу, кичик, фақир, мискин раъиятларга шифқат кўзи била боқиб, зироатқа ва иморатқа савъи қилди. Ва Маҳмудшоҳни Бухорога йибарди, то ул вилоятни забт қилғай ва мол хирождин наким тушса, хазина қилиб йибарғай. Ва Бекишоҳким, Хуросонда хароб аҳвол юрур эрди, нишон йибариб чорлади ва Амуйани тавобити билан анга берди ва ҳазратнинг давлатидин ўз юрт ва мақомига ҳоким бўлди. Ва Али Йасурийким, Йасурийлар билан саргардон юрур эрди, Маҳмудшоҳким анинг кўёви эрди, келиб қўшулди. Ва ҳазрат неча қатла аларга киши йибариб, лутфлар қилиб чорлади, алар бу саодатқа мушарраф бўлмадилар. Ва Муаййидбек ўз ҳараминиким, Ширинбек ого турур, Мохон сори йибарди. /Гармачи Бахши тақи ўз кўчини алар билан йибарди ва булар йўлни йитуруб, қўб от-улоғлари талаф бўлди. Бир кишиким йўлни билур эрди, аларии бошлаб Мохонда ҳазрат соҳибқирон ўғруқида еткурди.

386

Хусайнбек ҳазрат соҳибқирон сори черик тортқони

Мусабек ҳазрат соҳибқирондин қочиб Хусайнбекка борди ва бўлгон воқияотни арз қилди. Хусайнбек ул воқеъадин ҳайрон қолиб қўрқти ва андин сўнг черик йиғиштуруб, Соли Саройдин ҳазрат соҳибқирон сори мутаважжих бўлди. Амир Ўлжайту Анардий ва Тайғу ўғли Жаҳоншоҳ ва Пўлод Буға ва ўн минг киши қароупосдин Мусабек билан илғари юридилар. Ва алар Қаҳлағадин уғуб, Чакчакнинг торлигида туштилар, ва уруш тартибига манғул бўлуб турдилар. Ҳазрат соҳибқиронга хабар бўлди, шабихун урмоқ учун алар сори мутаважжих бўлди ва Йалғузбоғ йўлидин юриди. Ва неча кишини юқори йўлдин тил олмоқ учун йибардиким, аҳволдин хабар келтургайлар. Алар йигирми киши йағидин олиб келтурдилар. Алардин хабар таҳқиқ қилғондин сўнг маълум булдиким, алар кечада Чакчакнинг торлигинин кечиб турурлар. Яна ҳазрат соҳибқирон хабар учун киши йибарди. Боргон киши хабар келтурдиким, Мусабек ва Ўлжайту Анардий ва ўзга беклар ўн минг отлиқ била мукамал Оққийё устида туруб турурлар. Ҳазрат соҳибқиронда икки юз кишидин артуқ киши йўқ эрди. Бовужуд улким, кишиси оз эрди, таваккал қилиб йасол тортиб, душман сори юриди. Бир-бирига етконда сурон солиб турдилар. Аммо ҳазрат соҳибқирон ғайб илҳомидин андиша қилиб дедиким: «Мундоқ фатҳиким, ҳазрат Жаббор сенга бердиким, олам бўлгунча бу сўз бўлгуси турур. Ул фатҳга шукур қилиб, бу урушда далиллик қилмамак керак». /Ҳазрат кўрдиким, душман ўз ишига берк турур ва шабихун урса бўлмас. Қайтгонин йахшироқ кўруб, Кўрданг йўлидин юриди. Муҳолиф черики ул азимат ва шавкат била муояна кўрдиларким, бу келган киши оз турур. Аммо ҳеч кишига мажол бўлмадиким, алар кейнида тушуб бир иш қила олғай, ерларидин тебрана олмай турдилар. Ҳазрат соҳибқирон Қарши сори борди ва андин Бухорога кетти, Али Йасурий ва Маҳмудшоҳ ўғрув чиқиб, хизматкорлик қилдилар ва Бухорода туштилар. Аммо Жақуб Барлосқа тараддуд бўлуб, Маҳмудшоҳдин йамон элтти. Анинг учуниким, мундин бурун Маҳмудшоҳни от қуйруғига боғлаб югуртуб эди ва йамон тайоғлаб эди. Анга эътиمود этмай давлатхоҳ-

39a

лиқ юзидин ҳазрат соҳибқиронга дедиким: «Маслаҳат йўқ турурким, мунда тургайбиз ва Хуросон сори борсақ йахшироқ турур». Аммо ҳазрат анинг сўзига қулоқ солмас эди.

Жақуббек ва Сайфуддин ва Аббос Баҳодур иттифоқ қилиб, ижозатеиз Хуросон сори Мохонга бордилар. Неча кундин сўнг хабар келдиким, Хусайнбек киши ва Ўлжайту қалин киши билан яқин етдилар. Ҳазрат соҳибқирон Али Йасурий ва Маҳмудшоҳга дедиким: «Давлатнинг маслаҳати учун маслаҳат бу турурким, чиқиб, аларга шабихун урғайбиз». Байт:

Ки шаҳрдин черик бирла чиқсақ равон,
Уролинг шабихун аларга ниҳон.

396 Чунким аларга бу қувват йўқ эрдиким, шаҳардин чиқа олғайлар. Қабул қилмай дедиларким: «Бизларга маслаҳат бу турурким, шаҳримизни сақла-гайбиз. Қачон душман яқин келса дафъий қила олғайбиз». Соҳибқирон аларнинг тузини ўзга курди, билдиким, буларга эътимоқ қилса бўлмас. Андин чиқиб, Хуросон сори борди. Аму сўйиға етконда кема учун маҳтал бўлуб туруб эрдиким, кўрди неча кема сув юқорисидин кела турур. Буюрди-ким, ул кемаларни бери келтурдилар. Ҳазрат/ кема била сувдин ўтуб, чўлга кириб Марвга борди. Ва андин Мохонга етиб, саодат била ўғруққа қотилди.

Хусайнбек Бухорога бориб қамал қилғони

Хусайнбек черики била Бухорога етти. Али ва Муҳаммадшоҳ Бухоро-нинг арбоблари била иттифоқ қилиб, шаҳарни беркитдилар. Хусайнбек черики шаҳарга яқин келиб уруи солдилар. Ва шаҳар аҳли Калобод дарвозасидин²³¹ чиқиб уруштилар. Хусайнбек мақр қилиб, шайхул олам шайх Сайфуддин Бохарзий мазоригача қайтиб кетти. Тожиқ эли тасаввур қилдиларким, магар, булар қочтилар, аларнинг кейнида тушуб ўқ-ёй ва қилич ва фаллохуи била уруштилар. Черик қайтиб от солиб, чиққон элни дарвозагача сурдилар ва кўб киши от аёғига қолиб шаҳарга кирдилар. Шеръ:

Ҳар кишиким, ўз ҳаддини билмағай,
Даҳрдин етқай анга юз дарду ғам.

Андин сўнг ҳар неча жаҳд қилдиларким, элни йиғиштуруб шаҳарни сақлағайлар. Ҳеч киши аларнинг сўзини эшитмади, зарураттин шаҳардин чиқиб, Мохон йўлини тутдилар. Хусайнбек аларнинг (кейиндин) киши йибариб, сув йақосигача чониб, кўброки навкарларини тушуруб, молу жи-ҳотларини олдириди. Али била Маҳмудшоҳ бир неча киши билан йайоғ қолиб, юз машаққат била жон элттилар. Ва сувдин ўтуб, чўлга кириб, Марвга етиб ва андин Мохонга бориб, ҳазрат соҳибқирон хизматиға етишти-лар ва тафсирларидин шарманда эрдилар. Аммо ҳазрат соҳибқирон ўз лутфи била аларни йахши сўруб, умидвор қилди ва от, тўн бериб сийлади. Ва андин ов сори чиқиб, давлат билан ов солиб юрур эрди.

Аммо Хусайнбекка чун Бухоро мусаххар бўлди, неча (кун) анда турди. Андин Халилбек билан неча бекни вилоятнинг муҳофизати учун қўйиб, ўзи Соти Саройға /қайтиб борди.

40a Ҳазрат соҳибқирон Мохонда фармонладиким, бўлгон нишлиқларни ўт уруб куйдурди. Чун янги бондин яна кўкарди отларни ани билан семиртти-лар.

Ҳазрат соҳибқирон Аму сўйидин ўтуб, Қарши черикининг устига келғони баёни

Ҳазрат соҳибқирон Мохонда хабар тоبتиким, Бекиноҳким, ҳазратнинг бандаларидин эрди, Хусайнбекка тобей бўлуб Аму йақосидаки кентларга ва элларга даруға бўлуб келиб, сув йақосида ҳукумат тушакида ўлтуруб турур

ва аёғини итоат тариқасидин ташқари қўйиб, исён ва туғён йўлида кириб турур. Даҳр кишиниким билурким, бу тараф ҳазратқа бандалик учун борадур, ани туруб беркитур. Соҳибқирон бу сўзни эшитиб ғазаб ўти бошида югуруб, Тўрткўл йўлидин олти юз киши билан бир кечада сув йақосида келиб тушти. Ва ул маҳалда сувнинг туғёни эрди ва бағоят ва таңд тез эрди. Ул ҳазрат ўз муборак нафаси билан ўтар йўлини истаб, ҳар сори юруб боқти. Бурдалиғнинг аёғидин ўтар ерни топиб, бекларига буюрдиким: «Тўрт юз киши билан сизлар қўйи боринглар» ва ўзи икки юз киши билан чоштгоҳ эрдиким, ўзини сувга солиб, намози пешин эрдиким, ул сори ўтти. Андин тун қайтиб, саҳар эрдиким, Бекишоҳнинг бошига етиб, тўрт ёнини туттилар. Ул паҳлавон киши эрди ва йахши отқучи: ўқ-ёйини олиб чиқти, аммо Ҳаққ неъматни сақлатгон учун ул ўқ отарда ёйнинг чала узди ва ўқи Хитойи Баҳодурнинг қалқониға теғди. Дуррака билан Хитойи Баҳодур етиб ани тутуб беркиттилар.

406 Ҳазрат соҳибқирон фармонладиким: «Кемаларни нари юзига элтеунларким, анда қолгон беклар бери ўткайлар!». Беклар бери ўтуб хизматқа / келдилар. Ҳазрат соҳибқирон эшиттиким, қароунас черики Бухоро тегарасида ўлтуруб турурлар. Ҳазратнинг олий ҳиммати анга муңдоқ буюрдиким, бориб ул черикниким жамъ ўлтуруб турурлар, тафарруқа ели била бир-бир эткай. Андин тун қайтиб Бермас²³⁵ мавзёида аларға етиб, икки черик бир-бири билан андоқ уруштиларким, андин қаттиқроқ олам ичра бўлмағай. Назм:

Ул икки черик андоқ айлади жўш,
Ки етти фалак узра етти хуруш.
Зи бас, қонки тўқди дар он корзор,
Жаҳон бўлди қон рангидин лозазор.

Нусрат насими ва фатҳ ели инояти илоҳийдин ҳазрат соҳибқирон сори бўлуб, Халилбекким, барчадин улуг эрди, қочти ва черики бир-бир бўлди. Байт:

Давлати кўб муңдоқ ишлар, ишлади ва ишлағай,
Ким бу ишлар давлати бир памудори эрур.

Ул ҳазрат зафар ва нусрат тобқондин сўнг саодат билан қайтиб Аму суйидин ўтуб, бир ойғача қаровулнунг қудуғлари бошида ўлтурдилар ва андин Мохон сори бориб, Бекишоҳни ўзга оламға йибардилар.

Ҳазрат соҳибқирон Жақубекни Ҳирот вилоятиға, Малик Хусайн Курт²³⁶ қошиға йибарғони

41a Ҳазрат соҳибқирон Мохонда ўлтурғонда Жақубекни элчиликка Малик Хусайнгаким, Ҳирот вилоятиға подшоҳ эрди, йибарди. Дўстлуқ ва муҳаббатни изҳор этиб деди: «Мен Сарахсқа келурмен. Агар ҳазрат Малик ул тарафдин келсаларким бир-биримизни кўруб, аҳду шарт аромизда бўлғай, асру хуб бўлғай турур». Малик Жақубекни йахши кўруб, қайтариб йибарди. Ва Жақубек ҳазрат қошиға келиб, Маликдин сўзлариниким, эшитиб эрди, арз қилди. Ва ҳазрат мундин бурун Ҳожи Барлос маслаҳатида Ҳиротқа бориб эрди ва анинг ҳаракотиди билиб эрдиким, ул нечук киши турур. Билур эрдиким, анинг сўзига эътимод йўқ турур, кўнгли қабул/қилмади. Аммо зарураттин фарзиди аржуманди мирзо Жаҳонгир била Муборакшоҳ Санжарийни қўшулуб йибарди. Дедиким: «Бизға матқум турурким, ҳазрат Маликнинг муборак кўнгулларига йахшиликдин ўзга нима йироқ турур: анинг учун ўғлумни мулозиматқа йибардим. Биз бу вилоятда туролмасбиз. Ниятимиз борким, юрт ва манзимизға (қайта) биз. Аммо биз борғонда бир неча кун эв-элимизни бу вилоятта қўйибиз. Сиздин умидимиз ул турурким, қолгон кишиларимиздин хабардор бўлуб, иноят ва шафқатингизни кам қилмағайсиз, вассалом».

Ҳазрат соҳибқирон Мовароуннаҳр сори бориб, Ҳусайнбек черикини сиққони

Ҳазрат Ҳаққ субҳонаҳу ва таолодин ҳазрат соҳибқиронга азалда шоҳи ва шаҳриёрлиқ каромат бўлгон турурким: *Ва жа'алинокум халоифа фил-арди га*²³⁷ мушарраф бўлгай. Ул ҳазратнинг ҳиммати қўймас эрдиким, бир ерда қаноат қилиб ўлтургай. Бовужуд улким, барча нима муяссар бўлур эрди. Бу маҳалдаким, Мовароуннаҳр вилояти муҳолифлар эликида эрди ва ҳар ерда душмандин бўлак-бўлак ўлтуруб эрди ва ўз еридин хабардор эрди, соҳибқирони комкор Мовароуннаҳр сори азм этиб, Тенгри июнотиға сиғи-ииб, олти юз киши билан тун қайтиб, саҳар эрдиким, Аму суйидин ўтуб, бир қишлоқда еттилар. Ва анда бир эски чаҳор боғи бор эрди, анда кириб туштилар ва отлар осойиш топқондин сўнг отланиб, Жўйбари мавзъидин²³⁸ ўтуб, Хузордин кечиб, Қаршини ўртада туттилар. Ва Мусабекнинг бир пора кишиси айда эрди, ани тутуб беркиттилар. Атончук ва Қўдаҳ ва Довудшоҳ ўз эли билан қочтилар. Ва Дуррака ва Шайх Али Баҳодур бозургонлар била урушуб, аларни босиб, икки тева юки камхо ҳазрат соҳибқирон қошиға келтурди²³⁹. Ҳазрат билдиким, бозургон моли турур, буюрдиким эйаларига берсунлар, ва ҳеч бир андин тасарруф қилмади. Ва қароунас элидин /беш минг киши Қўзи Мундоқда ўлтуруб эрдилар. Ва Сулаймонбек Йасурий аларға қотилиб ва Барот Хожа ва Ҳиндушоҳ тақи чериклари билан аларға қўшулдилар. Атончук ва Қўдаҳ Хузордин ўтиб бориб аларға қўшулдилар.

416

Ҳазрат соҳибқиронга бу ҳолдин хабар йўқ эрди. Кун ўлтургон маҳалда Қаршидин саодат била, йарим кеча Навқатқа²⁴⁰ етти ва анда эшиттиким қароунас черики йиғилиб, жамъиятлари бор турур. Ушул замон кент ичидин ташқари чиқиб, йозиди тушти²⁴¹. Байт:

Йна кунга бу гумбази ложувард,
Жаҳон ичра кўрсатти ёқути зард.

Ҳазрат соҳибқирон саодат била юриди. Бу маҳалда Жакубек отдин тушуб, йамон хаста бўлди. Ҳазрат соҳибқирон ўттуз киши анга қўшулуб, Моҳон сори йибарди ва ҳиммат юзини ганим сори қилди. Беклар ва баҳодурларнинг, барчанинг кўнгли бир эрди. Аммо Али Йасурий бу урушқа маслаҳат кўрмас эрди. Баъзи уруғлари бу маънини ҳазрат соҳибқиронга арз қилдилар ва соҳибқирон ани кўч била отландурди. Ва Шайх Али Баҳодур ва Оқ Буға Баҳодур олтмиш киши билан илгари бордилар. Ва душман соридии Ҳиндушоҳ уч юз отлиқ билан илгари келиб эрди, икки тарафдаки баҳодурлар бир-бирига етиб чобтилар ва қилич зарби била маърака туфроғини қон била бўйадилар. Назм:

Булут ва ҳаво киби қотилдилар,
Чу йамғур киби қонларин тўктилар.
Черик гардидин бўлди олам қаро,
Жаҳон ичра тўлди ғиреву садо.

42a

Ҳазрат Ҳаққ таолодин фатҳ ва фирузлуқ каромат бўлуб, Ёвмурд, улким ҳазрат соҳибқироннинг кишиси эрди ва душман кўб, ҳазратнинг баҳодурлари душманни суруб қўлиға еткурди ва андин қайтиб келдилар. Ҳазрат отдин тушуб, бир дам осойиш қилди. Ва ҳазрат билур эрдиким, душман асру кун турур ва булар оз. Аммо лутфу карам сўзлари билан барчаға кўнгул бериб, ваъда /билан умидвор қилиб дедиким: «Бугун эрларнинг куни турур, мардона бўлмоқ керак».

Эр кишининг базм ери арсаи майдон эрур,
Бодаси душман қони ва жоми зар қалқон эрур.

Довудбек ва Сари Буғабек ва Ҳусайн Барлос ва Сайфуддинбек ва Аббос Баҳодур ва Оқ Буға Баҳодур ва Ҳинду ва Элчи Дуррака ва Шайх Али Баҳодур ва Али Йасурий ва Маҳмудшоҳни буларни қўл этиб тургузди. Ўзи муборак нафаси билан қаровул бўлуб, илгари бориб турди. Ва йаағи таъйин

етконда баҳодурларга буюрди: «Уч тўп бўлуб урушунглар!». Икки тарафдин сипоҳ бир-бирига етконда Мавлоно Бадриддин угли била қочти ва Али Йасурий икки навқари билан ул тақи қочти. Аммо ҳазрат соҳибқирон худойи таборак ва таолога таваккал қилиб, ҳамла қилди. Назм:

Юриди адув сори ул комкор,
Чу шерика, қилгай жаҳонда шикор.
Қиличи йаруқ бўлди хуришидтек,
Адув сори юзланди Жамшидтек.
Ушандоқ черикни чу бахт эрди ер,
Жаҳон ичра қилди паришону хор.
Кишигаки, Ҳаққ бўлди дамсоз анга,
На гам чериқи эрур оз анга.

Ушандоқ азимат черик бир дам тура олмай, соҳибқироннинг бир ҳамла-сини тоқат келтура олмай қочтилар. Зафарпаноҳ черики аларнинг кейнида тушуб, Чекдаликкача чобтилар, ва аларнинг улуғини тутуб, кўб мол ва от ва тева ва қумош²⁴² аларга тушуб, олиб ёндилар. Байт:

Чу қочти яна ул гуруҳи дани,
Басе, элдин бўлди барча гани.

426

Ул черикдин Ўлжайту Тайанхони ва Пулодким, ҳазрат соҳибқирон била бурун дўстлугу бор эрди, эмди муҳолифлар бийлан бирла эрдилар. Ҳазрат соҳибқироннинг баҳодурлари аларни тутуб, бошларини кесиб, ҳазрат соҳибқирон қошига келтурдилар. Бу ҳолатдин ҳазрат соҳибқироннинг кунгли озурда бўлди, бовужуд улким, алар душман била бир — як эрдилар. Аммо қадимдаки мусоҳабат ҳаққини ёд айлади /ва бу фатҳ бўлгондин сунг ул ҳазратнинг ҳиммати мундоқ азм қилдиким, душманни Ҳисоргача қовла-гай ва анда черик жамъ этиб, Ҳусайнбекнинг урушига боргай. Беклар бу кенгашга рози бўлмай, иттифоқ била дедиларким: «Бу бандалар маслаҳати мундоқ кўруб турурларким, Ҳисорга бормағайсен, Самарқанд сори борсақ, йахшироқ турур».

Ҳазрат соҳибқирон алар сўзи била амал қилиб ризо берди²⁴³.

Ҳазрат соҳибқирон саодат ва иқбол била Самарқанд сори борғони

43а

Соҳибқирони комкор Кеш черикини жамъ этиб, Самарқанд сори мута-важжих бўлдилар. Тармочуқ Уйгур ва Тагайшоҳни Кеш вилоятида даруга қуйуб, ўзи давлат билан Самарқанд сори юзланди. Самарқандқа яқин етконда Уч Қаро Баҳодур Мусабекнинг черики билан шаҳардин чиқиб, Раҳматобининг²⁴⁴ йақосида йасол тортиб турди. Ҳазрат соҳибқирон алар сори юруб, бир ҳамла била барчани бир-бир этти. Ва Оқ Темур Баҳодур Уч Қаро Баҳодурнинг кейнида чошиб, анга етиб бир қилич солдиким, садақи-га²⁴⁵ тегиб, тамом ўқларини икки кесилди. Ва Уч Қаро эгар устида ўзини тўлаб бир қилич солди. Ул қилич Оқ Темур Баҳодурнинг оти бошига тегиб, отга йиқилди ва ул йаёқ қолди. Уч Қаро қочиб шаҳарга кирди. Соҳибқирон саодатқарин Ревтан мавзеида²⁴⁶ тушти. Ва Уч Қаро яна минг беш юз киши отландуруб урушқа чиқди. Ва сипоҳ нусратпаноҳ шер кибиким ов сори юз қўйса, алар сори чоптилар. Ва алар қўрқунчдин туролмай урушдин бурун, қочтилар. Қочқон черик шаҳар маҳалласида киргонда кўчаларни тор қилиб эдилар. Отларни эгарини олмай тор кўчаларга кирганда барчанинг эгарлари синди ва юз нақбат билан шаҳарга кирдилар. Андин ҳазрат соҳибқирон саодат ва иқбол била саъд сори /Фарингент ва Соғарж мавзеида²⁴⁷ бориб, неча кун ўлтурди. Бу маҳалда хабар келдиким, Ўлжайту ва Пулот Буга қароунас черикин жамъ этиб бери келатурурлар. Бу хабардин сунг Тагайшоҳ Кешдин қочиб келди ва дедиким: «Бир пора киши хабарсиз Тармо-чуқ бошига келиб, ани тутуб ўлтуруб турурлар». Ва ҳазрат соҳибқирон бу хабарни эшитиб отланиб, Йомга тушти²⁴⁸ ва Арғуншоҳ Будалиғийким,

хабар билгали бориб эрди, келиб бир киши ўзи била олиб келтурди. Ул кишидин хабар сўрдилар, йукунуб жавоб бердиким, «Ўлжайту ва Пўлод Буга Тум суйига²⁴⁰ етиб турурлар ва Ҳусайнбек черик билан Қаршига тушти. Ҳазрат соҳибқироннинг савоб раъйиким тафриқ сайқалидин йаруқ булгон эрди, маслаҳатни андоқ кўрдиким, *ал-умур марҳунатун би авқоти-ҳа*²⁵⁰ неча кун рўзгор била чиқишмоқ керак, то маҳал етгайким душманларни ўз муроди била эликка кийургай. *Ва мо залика ала-Длоҳил-азизин*²⁵¹. Байт:

Еқут булди сабр ила тошдин бурун,
Сабр қилгонидин ўлди анинг қиймати фузун.

436 Бу сабабдин ҳар черикким, Кеш вилоятининг жамъ этиб эрди, ижозат берди ва олти юз киши биланким, Хуросон вилоятининг анинг била эрди, Самарқанднинг сув қуйи сори борди. Ва Ҳусайнбек Мусабекка айтиб йибариб эрдиким, ҳазрат соҳибқироннинг йўлини тутуб кеткали қўймагай. Мусабек ва Уч Қаро Баҳодур чериклари билан Қўқалдара Очиғида тушуб эрдилар ва урушқа тайёр туруб эрдилар, ул ҳазрат аларга етконда ҳамла қилиб, пашшадекким елдин қочқай, тура олмай қочиб Самарқандга кеттилар. Ва ҳазрат соҳиб қирон андин тун қайтиб, Соғаржда тушти ва отларни қўйдиким осойиш қилгай. Саҳарда отланиб намоз /шомга яқин Қўрчуққа тушти²⁵² ва анда бир соат ором топиб, андин тақи кўчуб, субҳ эрдиким, Тева Бўйнида тушти²⁵³. Ва андин чоштгоҳ булгонда отланиб кеча Қўқнак²⁵⁴ ичида еттилар ва Ҳўжанд суйидин ўтуб, анда тушти. Ва Кайхусрав ва Баҳром Ҳалойирким, жеталарнинг хони сори бориб эрдилар, ул хондин кўмак учун Темур ва Шировулни бошлаб етти. Минг киши Ҳета черикидин келтуруб, Тошкандда ўлтуруб эрдилар. Яна хондин ҳукм келтуруб эрдиким, ул вилоятдаги черик билан эл-улус Баҳром қошига йиғилеунлар. Ул ҳукм жиҳатининг ул вилоятқа ҳукумат қилур эрди. Ҳазрат соҳибқирон аларни эшитиб, Тошканд сори борди. Ва Баҳром ҳазрат била бурун дўстлуғи бор эрди ва аҳд қилиб эрдиким: «Сенинг била Ҳусайнбекнинг муҳиммини бир сори қилгайбиз». Бу жиҳатдин ҳазрат соҳибқирон анинг қошига борди. Аммо ул аҳд қилгонидин ҳеч ёд этмади ва ул ҳазратқа тақи хизматиким лойиқ булгай, қилмади. Ва ҳар ерким, ҳазрат соҳибқиронга тааллуқ эрди, дедиким: «Молини хонга забт қилурмен» ва ул ерларни тасарруф қилди. Байт:

Умидим бор эди сендинки, булгайсен ҳаводорим,
Сен уқ булдунг жаҳон ичра адуви жонафкорим.

Ложурма²⁵⁵, ҳазрат соҳибқирон гайраттин анга деди:

«Мен сени ёр мувофиқ деб, хон била ва Ҳусайнбек била мухалифат қилдим ва бу жиҳаттин мамлакатда, баса, ташвиш етти. Ва сени дўст деб ул ҳолдин бу давлатқа еткурдим ва сени мухалифларга мусаллут қилдурдим. Ва букунким сенга андак қуввати бор, муруватда бирлик бу турурким, менинг била мундоқ маош қилгайсен. Умидим худойи Ҳабабордин бу турурким, сени яна бир қатла ўз эшигимда муҳтож кутгаймен». Ва бот уқ ушандоқ булди.

44a Кайхусрав ҳазрат соҳибқирон келгонидин суйунуб, ул ҳазрат /эвиға элтиб тўйлар тортти. Ва анчаким ҳавоҳоҳлуқдин ва хизматтин керак эрди, қилди.

Кайхусравбек ул вақтдаким, Туғлуқ Темурхон қошига бориб эрди ва Йасун Темурхоннинг қизини анга бериб эрди. Ва ул хотундин Кайхусравбекка бир йахши чиройлик қизи бор эрди ва оти Руқия Хоника эрди, ҳазрат соҳибқирон ул қизни шаҳзодаи аржуманд Ҳаҳонгир мирзоким, ҳазрат соҳибқироннинг саодатманд фарзанди эрди, анинг учун тилади. Ул тақи қабул қилди ва бир ойгача айшу ишрат била ўткардилар.

Ҳазрат соҳибқирон сори Ҳусайнбек черик йибаргани ва черики бузуллуб қочқони

Ҳусайнбек хон била қароунас черики била Шаҳрисабздин²⁵⁶ ўтуб, Солор Булоққа тушти ва улуг беклардин Мусабек ва Шайх Муҳаммад Баён Сулдуз, Ўлжайту Апардий ва ўзга баҳодурларни йигирми минг киши билан

ҳазрат соҳибқирон сори уруш учун илгари йибарди. Алар Самарқанддин ўтуб, Булунгур суйининг²⁵⁷ канорида туштилар. Мусабек ва ўзга баҳодурлар неча қатла ҳазрат соҳибқирон била урушуб, анинг баҳодурлуғин билур эрдилар, ва ҳазратнинг сийсати аларнинг кунглида бор эрди. Уч булак черик илгари йибариб, дедиларким: «Бориб йўлларни тутуб ўлтургайлар». Бири Малик Баҳодур эрдиким, уч минг киши билан Сузангарон мавзёида бориб ўлтурди ва ул йўлни сақлаб эрди. Ва Жаҳоншоҳбек бир минг беш юз киши билан Работи Маликда²⁵⁸ келиб ўлтурди. Ва Хирман минг киши билан Дизақда ўлтуруб эрди ва Етти қудуқ²⁵⁹ йўлини сақлаб эрди.

Соҳибқирони комкор инояти Жабборга таваккал қилиб, душман черики ҳар неча куб бўлса эрди, анга ҳеч тараддуд бўлмас эди .Назм:

Кишигаки, ёр улса Яздони пок,
Агар бўлса душман куб, анга на бок.

446 /Ул ҳазрат бу хабарни эшитиб, Қайхусравбек иттифоқ қилиб, икки минг киши Жетадин олиб, муҳолифлар сори юридилар²⁶⁰. Ва ул ҳазрат беш юз киши билан илгари юриди ва Ховос мавзёидин чиқиб, Хужанд суйидин ўтуб, тун қайтиб, Жаҳоншоҳ сипоҳини шабихун элтиб, ани бир-бир қилди. Ва ушул кун Дизаққа бориб Хирманни қочуруб, тамом молини олиб, ул ерда бир дам таваққуф эттиким, отлари тинди. Олгон молларини Жета черикига тобшуруб, ўшул ерда аларни қўйуб, таваккал этиб, икки юз киши билан Малик сори борди. Ва ўттуз йахши киши илгари йибарди²⁶¹ ва икки киши ўнг қўлга ва икки кишини сул қўлга қаровуллуққа йибарди. Ўзи эрса муборак нафаси билан юз олтмиш олти киши билан отланиб, аларнинг кейнида юриди. Муҳолифлар ул ўттуз кишини кўрдиларким, анденасиз келадурлар, аларга ваҳм бўлдиким, мўгул черики келди ва аларнинг кейнида қалин киши бор. Маликнинг черики тура олмай, бир-бир бўлуб қочтилар. Ва ҳазрат соҳибқироннинг кишиси аларнинг кейнида тушуб, куб кишини тушурдилар. Қочқонлар Мусабек ва Шайх Муҳаммад ва Ўлжайтуга етиб, қиссани шарҳ қилдилар. Ва ҳазрат соҳибқирон ваҳми аларнинг кунглида бор эрди, эмди куброқ бўлди. Бовужуд улким, йигирми минг киши барча яроқлиқ эрдилар, хавф аларга голиб бўлуб, ўшул кеча таваққуф қилмай отландилар: *Йавма йафирру ал-маръу мин ахиҳи*²⁶² ҳолати аларнинг шаънида бўлуб, бир-бирига боқмай Хусайнбек сори бордилар.

Бу маҳалда Қайхусравбек ҳазрат соҳибқироннинг кейнида киши йибариб, хабар қилдиким: «Жета черики мусулмонларни асир этиб ва талаб Дизақдин қайттилар. Мен юз киши билан Работи Маликда сизга мунгазир ўлтурубмен». Бу хабар келгон жиҳатидин ҳазрат соҳибқироннинг муборак хогири малул бўлуб, / филҳол қайтуб Қайхусравбекка қўшулди ва дедиким: «Мусулмонларни кофирлар эликида қўйса бўлмас. Аларни қутқармоқ фикрин қилмоқ керак»²⁶³ деб кунглида туттиким, олтмиш кишини тоғ соридин йибаргайким, тоғдин ўзларини Жета черикига кўрсатгайлар. Булгайким, алар қўрқуб қочқайлар ва асир бўлгон мусулмонлар халос бўлгайлар. Бу тадбир мувофиқи тақдир тушуб, ул кишилар тоғ сори бориб, ўзларини Жета черикига кўрсаттилар. Жета черики аларни кўруб, асирлар била молни қўйуб қочтилар. Мансур черики асирларни моли билан заҳматсиз эликка тушуруб қайттилар ва ул йахши тадбир билан мусулмонлар кофирлардин халос бўлдилар. Байт:

Ҳар кишигаки, эрур давлат анга ёру рафиқ,
Ҳарна тадбир қилур барча мувофиқ булгай.

Ҳазрат соҳибқирон андин қайтиб, Сайхун суйидин ўтиб, Хумрак мавзёида²⁶⁴ тушти. Хусайнбекнинг черики қочиб ва отлари ҳориб ва молларини олдуруб, юз расволиқ билан еттилар. Хусайнбекнинг аччиги келиб, келгон кишиларни гуноҳкор қилиб, куб изза қилдурди ва ўзи қаҳру газабдин хон билан отланиб юрубурди. Оқ Куталга етконда ун минг кишиким, ҳар бири ўзини Рустам ва Исфандиёрдин артуқ кўрар эрди, аларни сийлаб, куб ваъдалар қилиб дедиким: «Хужанд суйига етконда турмай бот ўтунглар». Назм:

Дедиким: «Қилинг барча мардоналиқ,
Туруб қилмангиз анда девоналиқ.
Уруш куни барча кўнгул бир қилинг,
Ғанимни йўқ этмакка тадбир қилинг».

Хусайнбекнинг черики ҳазрат соҳибқирон қўрқунчидин қочқони ва Хусайнбек қайтқони

456 Ҳазрат соҳибқирон эшиттиким, Хусайнбекнинг черики келаду. Ва
кечадаким, олам кун қаросида саҳоб парда тортқон учун андоқ қаронгу
эрдиким, фалак моҳу шаме била йўлни кўрмас эрди/ ва булут саховатлук
кишининг эликидек кумиш сочар эрди. Байт:

Ҳавода булут эрди ва ерда қор,
Қаронгу эрди олам андоққи гор.
Ушул ҳолда ул хусрави комкор
Тилаб от ва бўлди ҳамул дам сувор.

Кайхусравбек давлат киби анга мадаккор бўлуб, иттифоқ била беш юз
киши билан таваккал юзини душман сори қилиб, йарим кечада Барсин
гузарига²⁶⁵ етиб, ўзга гузарларни тутуб, буюрдиким, нафир торттилар. Ҳаққ
таоло соҳибқироннинг салобатини кўнгуллар ичида солиб эрди, андоқ черик
ул азимат ва шавкат била ваҳший Рамадек²⁶⁶ нафир унини эшитиб, бир-бир
бўлуб, ушул кечада сув йақосидин тун қайтиб қайттилар ва Хусайнбек
қошига бордилар. Байт:

Синаҳ бўлди барча ишидин хижил,
Синаҳдор ўз бахтидин мунфаъил.

Ва бу маҳалда Баҳром Жалойир ҳазрат соҳибқирондин ижозатсиз
(Тошкентдин) Жета черики била қайтиб, Сайрам сори кетти. Ҳазрат
соҳибқироннинг ўғруқи ва Кайхусравбекнинг ўғруқи Баҳром била эрди,
ўғруқлари жиҳатидин қайтиб, Сайрам²⁶⁷ сори бориб, Чаманкентда²⁶⁸ ўғруқ-
қа етиштилар ва Баҳром ҳазрат соҳибқирондин бурун ул ердин кетиб эрди.
Ул ҳазрат Ғари Буға ва Оқ Буға Баҳодурни Жета сори Шамсуддинбек ва
Ҳожибекка кўмак учун йибарди. Ўзи қишлоқ учун Кайхусрав билан кенгаш
этиб, Кайхусрав Утрорга²⁶⁹ борди. Ҳазрат соҳибқирон олти юз хосса киши
билан Тошкандда қишлай борди; ва Тошкандни Фирдавсий «Шоҳнома»да
Ҳаштканд деб турур ва Чоч ва Шош тақи айтурлар²⁷⁰.

Тақи Хусайнбек ва хон ҳар неча саъий қилдиларким, муродқа етиб
ҳазрат соҳибқиронни ародин кўтарғайлар, муяссар бўлмади. Қиш келгонда
зарураттин қайттилар. Ва йўлда Пулод Бугани бир неча бек била Самар-
қандда қўйуб, ўзлари Арҳангу Сарой сори қайттилар²⁷¹.

Хусайнбек ҳазрат соҳибқирон била яраш қилгонлари

46a /Қиш мавсуми кетиб, сабо ва шамол расуллари баҳор черикин етишко-
нидин олам ичра хабар соддилар. Ва насиҳат этгучилар Қумрий ва (Ҳазор)
сулҳ сўзиниким айтқон била умуман йарашқайлар, сулҳ сўзини айттилар.

Сари Буға ва Оқ Буға Баҳодурким, ҳазрат соҳибқирон аларни Жета
сори йибариб эрди, келдилар. Ва хабар келтурдиларким, Жетадин сонсиз
черик кўмак учун келаду. Ва чун ул ҳазрат ҳақиқат билан соҳибқирон
эрди ва *муаййадун мин инди Аллоҳ*²⁷² ҳар вақтда андак киши билан қалин
черикни босар эрди ва улуг ишларни оз киши билан қилур эрди. Ва
давлатидин ғаройиб ишлар олам ичра зоҳир булур эрди. Хусайнбек бу
жиҳаттин доим тарадуд қилур эрди ва ҳар нечаким фикр этар эрди,
йарашдин ўзга ҳеч ишни йахши кўрмас. Ва тақи эшиттиким, қалин черик
Жетадин ҳазрат соҳибқиронга кўмак учун келаду ва ул ҳазрат буён
келгуси турур. Хусайнбек ўзи билан фикр этиб дедиким: «Агар Жета
черики келиб анга қўшулса, олам агар тўла черик бўлса, анинг уҳдасидин
чиқа олмағайлар. Андаким киши оз эрди на ишларким қилмади, киши кўб
булгондин сунг ҳеч ким тирик қолгусидур». Синоҳ андоқ кўрдиким, уламо
ва машойихки, Хужанд ва Тошкандда эрди, ҳар бирига хатлар битиб

йибардиким, «Керак аларга саъйи қилиб, андоқ қилсунларким, мусулмонларнинг маслаҳати учун аромизда кина ва адоватиким бор, барт тараф бўлмай. Ва мундин нори бурунгидек бир-биримизга аго-ини бўлуб, Ислом қилчичин чобқайбиз. Ва ҳар ердин Ислом душмани бўлеа ани йўқ этгайбиз ва кинаким аромизда бор, меҳру муҳаббат била мубаддал бўлмай. Ва илло насиҳат зилоли била кинанинг ўтиким, аромизда турур, ўлтурмай».

466 Андағи уламо ва машойих, зуҳду тасаввуф арбоби ояти Қуръон иқтизоси биланким: */Ва ин тоифатони минал муъминин ақта-галу фааслиҳу байнаҳумо²⁷³* мувофиқат тўнини кийиб, йенгдин сулҳ элигини чиқориб ва ихлос аёғи билан ҳазрат соҳибқирон қошига бордилар. Ҳазратни кўриб, дуодин сўнг арзадошт қилдиларким, «Чун ҳазрат соҳибқироннинг ҳиммати доим ултурурким, мусулмонлар рафоҳиятда бўлғайлар, бизлар бу умид билан келибизким, бу тариқа сиздин зоҳир бўлғай ва сиз Ҳусайнбек билан йарашқайсиз. Ва сизларнинг муҳолиф бўлгонингиздин мусулмонларнинг паришонлигидин ўзга нима ҳосил бўлмас. Умидимиз ул турурким, бу дарвешларнинг сўзин эшитиб, сулҳ қилғайсизким: *Ас-сулҳу хайрун²⁷⁴* турур. Ва аронгизда губор кудуратиким воқеъ турур, сулҳ сайқали билан йааруқ бўлғай».

Ҳазрат соҳибқирон бу сўзларни эшитиб, қазодин ул яқинда бир кеча ҳазрат соҳибқирон тушида кўрдиким, Хўжанд суйида ҳар соридин сел кирор эрди. Ва ул бир йиғоч устида ўлтуруб, ҳазрат Ҳаққ таолога сажда қилур эрди. Бу ул сувдин нажот тилаб, ўзидин кеткон эрмиш. Кўзин очса, ўзин сув йақосида кўрар эрди. Ва Хўжанд суйи ўшандоқ қайнаб юрур. Яна ўзини Самарқандда кўрар эрди, ул сувлардин халос бўлубтурур.

Ҳазрат соҳибқирон ул уйқудин уйғониб, давлат илҳомидин мундоқ таъбир қилдиким, ул сув ва сел черик турур ва билдиким, анга агар давлати ва фатҳи етса, Самарқанддин бўлғуси турур. Йета черикидин умидин кести.

47а Бу маҳалда уламо ва зуҳҳод келиб, сулҳ сўзин арода солдилар. Ҳазрат яқин билдиким, бу йараш маслаҳати турур. Аларга дедиким: «Агар Ҳусайнбек соридин киши келгунча ўлтурсак, узун-узоқ бўлғай. Ўзум Ҳусайнбек қошига бориб ҳарна сўзким бор, айтиб эшиткай». Бу андиша қилиб, Панжишанба отлич навкарини Ҳусайнбек қошига йибарди ва ўзи муборак нафаси билан /сафо Каъбаси сори юз қўйуб, ҳеч даҳшат қилмай Сайхун суйидин кечиб, Самарқанд борди. Ва офтоб жамолидин Самарқандни мунаввар қилди. Кун чиққонда келдиким, шаҳарга киргай. Бир киши шаҳардин чиқиб ўтурук²⁷⁵ хабар дедиким: «Ҳусайнбек вафот бўлуб турур». Ҳазрат ул хабарни эшиткондин сўнг шаҳарга кирмакка маслаҳат кўрмай, Шодмон (қалъаси) сори кетти. Ва Шодмонга етконда неча қўшун черикким, Ҳусайнбекка тааллуқ эрди, келур эрдилар. Чун ҳазратнинг хабарин эшитгач, қасд қилдиларким, ҳазратни олғайлар. Соҳибқирон аларга бир ҳамла этиб қочурди. Андин Йомға бориб тушти ва анда бир замон осойиш этиб, кўч қилиб, Ниёзий мавзёида²⁷⁶ бориб тушти. Мусабек ҳазораи ганчиким, анга тааллуқ эрди, ҳазратнинг хабарин эшитиб, черик йиғиштуруб, ҳазрат сори юриди. Соҳибқироннинг баҳодурлари Мусабекка киши йибардиларким, ҳазрат йараш учун келиб турурким, Ҳусайнбек билан йарашқай. Ва ҳарнаким бурун кечкан турур узр қилғай. Аммо Мусабек бу сўзни эшитмай ўз кишисига гурра бўлуб, йўлини тутуб турди, бовужуд улким, неча қатла ҳазратдин таёқ еб эрди, ани унутуб, яна уруш ҳавасин қилди. Ҳазрат соҳибқирон Сайфуддин ва Хитой Баҳодурни эллик киши билан йибардиким: «Аларнинг кейинин кириб, ҳамла қилинлар!» Ва ўзи етмиш киши билан аларга ўтрув туруб турди. Бас, алар кўрдиларким, илгаридин ва кейинларидин черик кирди ва булардин неча қатла кўтак (*чамаси, калтак ёхуд зарба маъносид* — Масъ. муҳ.) еб эдилар, филҳол қочтилар. Мансур черики аларнинг кейнида тушуб, кўб кишини тушурдилар.

476 Андин сўнг ҳазрат соҳибқирон Аргуншоҳ Бурдалиғийни бўлак билан Мохонга йибарди. Ва бу маҳалда хабар келдиким, Ҳусайнбекнинг черики етти. Ҳазрат огланиб, олти /юз кишиси билан бир тспа устида чиқиб турди. Ва қароунас черики ўлгуз қўшун киши келиб йасол тортиб турдилар ва икки тарафдин йасол тортиб сурун солдилар. Байт:

Икки соридин чиқти андоқ хуруш,
Фалак ичра борди малойик э-хуш.

Ҳазрат бир замони турдиким, келгон кишилардин келиб уруш қилғайлар. Ҳеч киши майдон сори аёқ босмади. Ул ҳазрат Кўҳак сори юриди ва Кўҳак

суйидин²⁷⁷ ўтуб Қинор Шақшорда²⁷⁸ тушти. Ва Панжшанба отлиқ навқариким, Ҳусайнбек сори йараш учун бориб эрдиким, Ҳусайнбекни кўриб келгай. Панжшанба бориб Ҳусайнбекни кўруб, йараш сўзин айтиб, Ҳусайнбек бу сўздип севунуб, онтлар ичиб, Туроншоҳ отлиқ навқарини Панжшанбага қайтиб йибарди. Туроншоҳ ва Панжшанба келиб, Ҳусайнбекнинг сўзларини айттилар. Ҳазрат соҳибқирон Аббос Баҳодурни Туроншоҳ била Ҳусайнбекка йибарди, ва Ҳусайнбек Аббос Баҳодурни йахши кўруб, яна бошдин онтлар ичиб ва аҳдлар қилиб, Мусабек билан Ўлжайтубекни ўн минг киши била йибарди. Ва аларга муболига қилдиким: «Албатта фалон кишининг хотирин, яъни ҳазрат соҳибқироннинг, кўнглин олиб, йарашинглар ва саъйи этиб, андоқ қилинарким, бир-биримизни кургайбиз». Алар Қаҳлага ва Кешдин ўтуб. Самарқанднинг қўйи сори Қумишкент кентидаким, мазори мутабаррук Али ота, қаддаса сирруҳу, анда турур, туштилар ва ҳазрат соҳибқирон Алиободга²⁷⁹ тушти. Алар ҳазрат соҳибқиронга йараш учун киши йибардилар. Ул киши ҳазрат қошига келиб, бекларнинг сўзини арзадошт қилди. Ҳазрат мундоқ қарор бердиким: «Беклар юз киши билан ва мен юз киши билан келиб, бир-биримизни кўруб йараш қилали».

48a Бу сўз бекларга етиб, ўшул замон юз киши билан отландилар, ва ҳазрат соҳибқирон икки юз киши /билан отланиб келиб, бир-бирига яқин келдилар. Ҳазратнинг мулозимлари дедиларким, «Ҳусайнбекнинг йахши беклари булар турур, ўз аёқлари билан келиб турурлар. Агар буларни тутсақ, Ҳусайнбекка ўзга куч-қувват қолмагай, фурсат ганимат турур. Ва фалак ажойиб иш қилиб турур. Агар бу ишни қилсақ давлатқа лойиқ иш турур». Ҳазрат дедиким: «Эрлик ишида аҳдни синдурмоқ раво йўқтур ва аҳдни синдургон кишини эр деса бўлмас». Байт:

Ҳар ки қилмас аҳдига билгил вафо,
Эр деса бўлмас ани бу даҳр аро.

Ўлжайтубек ва Мусабек ҳазрат соҳибқиронга етиб, отларидин тушуб, кўруштилар ва дўстлуқ тариқасини йанги бошдин қилиб, меҳру муҳаббат ирод бўлди. Ва черикларин ижозат бериб, неча кун тўйлар қилиб, суҳбатлар туттилар. Ҳазрат соҳибқирон Мусабекнинг эвигга тушуб, бурунғидин йахшироқ бўдилар ва аидин сўнг беклар эвларига қайттилар. Ва ҳазрат соҳибқирон Кешга бориб, бурунғи юртига тушуб, андаги эл-улуснунг улуг-кичиклари ва вилоятнинг содот ва қози ва уламо ва машойихлари, барча келиб, ҳазратни кўруб, севунуб, дуо қилди. Ҳазрат тақи аларни йахши сўруб, сарафроз қилди. Байт:

Яна ерига келди соҳибқирон,
Анинг келгонидин жаҳон шодмон.

Ҳусайнбекнинг Бадахшонга черик тортиб борғони

48b Аввал вақтда Бадахшон шоҳлари хон ва Ҳусайнбек билан йаағи бўлуб эрдилар. Ҳусайнбек черик тортиб аларнинг бошига борди ва Бадахшон шоҳлари черик жамъ этиб, ўтрув келдилар. Ва икки тарафдаги черик бир-бирига яқин ўлтурдилар. Малик Ҳусайнким, Ҳирот подшоҳи эрди, шоҳларнинг мухолифатидин хабар топиб, эшиттиким, Ҳусайнбек алар сори боргон турур. Қалин кишинини Балхқа йибардиким, андаги /эл-улусни чобқайлар. Ҳазрат соҳибқирон бу ҳолдин хабардор бўлуб, Кешдин черики била отланиб, Термиздин ўтиб, Балх сори кетти. Хуросонийлар эшитгач ёндилар²⁸⁰. Ҳазрат соҳибқирон билдиким, хуросонийлар қайтиб бориб турурлар, хон ва Ҳусайнбек сори юриди. Ҳусайнбек эшиттиким, ҳазрат соҳибқирон келадур, Бадахшон шоҳлари била йарашуб, Қундузга келиб, анда бир-бирини кўрдилар. Ҳар кудуратиким арода бор эрди, барча бартараф бўлди ва неча кун тўйлар бериб, айшү-ишрат қилдилар. Андин Ишқамиш²⁸¹ йайлоқи сори бордилар. Ҳазрат соҳибқирон Мохонга киши йибардиким, шаҳзода Жаҳонгир билан ўгруқ Кешга келгайлар.

Ҳазрат соҳибқирон била Ҳусайнбек Кобулистонга²⁸² черик тортиб борғонлари

Ул маҳалда Пулод билан Оқ Буға Йасурий мухолифат орқаларини Кобул ҳисориға қўйуб, аёғларини инқийд тариқасидин ташқари қўйуб турур

эрдилар. Ҳазрат соҳибқирон ва Ҳусайнбек черик жамъ этиб, Кобул сори таважжух қилдилар. Ҳиндукуш уқбасидин утуб²⁸³, Кобулга еттилар. Пулод билан Оқ Буға черикларини йиғиштуруб, қалъани беркиттилар²⁸⁴. Ҳазрат соҳибқирон ва Ҳусайнбек шаҳарга йақин келиб, уруш солдилар. Назм:

Ҳисор устидин қилдилар азми жанг,
Чу йамғур киби тўкти тири хадаиғ.
Дедингким, булуттур магар ул ҳисор,
Ки қилди хуруш андарон корзор.

Ҳазрат соҳибқирон қалъага йақин келиб, баҳодурлариким, Хитой Баҳодур ва Шайх Али Баҳодур ва ўзга баҳодур бор эрди, ул кун баҳодурлуқ кўрсатиб, кўкраги уқ еб, захмлиқ бўлдилар. Мухолифлар кўрдиларким, соҳибқирон ўзи илгари тушуб урушадур. Ул ваҳмдин кўрқуб, ҳар сори қоча бошладилар. Нусратшиғор черики урушуб, қалъани бир бетини тушуруб, ҳисорга кириб, Пулод билан Оқ Бугани туттилар. Шъър:

49а

/Чу соҳибқирони — шоҳи нусратшиғор,
Ўзи қилди Рустам киби корзор.
Чу ҳиммат била боғлади ул камар,
Худо берди ул шоҳга фатҳу зафар.

Ҳисор олгондин сўнг Ҳусайнбек соҳибқиронга дедиким: «Ҳаёлим борким, ултурур ерим Балх бўлғай ва Ҳиндувон қалъасинким, бузулуб турур, иморат қилайим». Ҳазрат соҳибқирон дедиким: «Абдуллоҳким, сизнинг амак бўлур эрди ва Қазағанбекнинг воқъасидин сўнг ният қилдиким, «Самарқандда бориб ултурурмен». Беклариким давлатхоҳлари эрдилар, дедиларким: «Ўз ерингизни қўйиб, ёт ерга бормоқ маслаҳат йўқтурур. Анинг учунким, агар воқъа бўлғай, бегона киши ҳаргиз кишига йарамағуси турур». Абдуллоҳ аларнинг насихат сўзларини эшитмай, оқибат етти ангаким, кўрди. Ва бу фикрким сиз қилибсиз, анга ўшар».

Ҳусайнбек анинг сўзини йахшиладиким: «Бу сўзларким, сен дединг, шафқат юзидин турур». Аммо тавфиқ рафиқи бўлмай, Балхга келиб, ул ишга машғул бўлди. Анга нақбат ва машаққатким тегди, жиҳати бу бўлди.

Кобулдин қайтқанда муқаррар андоқ эрдиким, ҳазрат соҳибқирон вилояти сори қайтқай. Аммо соҳибқирон вилоятига бормаи, анинг била ҳамроҳ бўлиб, Балхқа келди ва Ҳиндувон ҳисорига соҳибқирон тақи ўз кишисини солиб ишлади ва оз фурсатда ул қалъа туганиб, Балхнинг рийоят ва арбоб ва улуғларини кўчуруб анда келтурдилар ва [эски] Балх қалъаси хароб бўлди. Бу воқъанинг тарихи етти юз олтимиш тўққузда эрди, сичен йилида (1368).

Бу маҳалда Самарқанд сориди хабар келдиким, Жета черики яна ул сори мутаважжих бўлгон турур. Ҳусайнбек билдиким, маслаҳат турурким, ҳазрат соҳибқиронга ижозат бериб, Самарқандқа йибарғай, зарураттин соҳибқиронга ижозат бериб йибарди.

Ҳазрат соҳибқирон Жета сори борғони

49б

/Жета черикининг (уруши) таҳқиқ бўлди. Ҳазрат соҳибқирон Мусабек билан Жайхундин утуб, Мовароуннаҳр сори душман дафъи учун бордилар, Жета черики Тошкентга етиб эрди. Қиш жиҳатидин ўшул ерда турдилар. Ҳазрат соҳибқирон Мусабек билан Самарқанддин утуб, Қарода қишлоқ қилдилар. Ҳусайнбек тақи черики билан келиб, Кешда тушти. Ул маҳалда давлат мадад қилиб, Жета беклари ичида ихтилоф воқъа бўлиб, Қамариддинким, умоғи дуглат эрди ва Кўппак Темур Шировул баъзи черики билан Ҳожибек Арканутка қасд қилдилар. Ва Ҳожибек мундин хабар тониб, аларнинг урушига отланди ва алар тақи отланиб, чун бир-бирига яқин етиб, сўзлашиб қайттилар, Қамариддин ва Кўппак Темур макр этиб, ўз кишиси била қочти. Ва Ҳожибек Шировул ўгли бориб, аларни тутуб, ўлтурди. Ва бу жиҳаттин Жета черики бузулуб, бир-бир бўлуб қайттилар. Ва ҳазрат

соҳибқирон давлатидин андоқ қаттиқ йааги заҳматсиз, уруш бўлмаи кифоят бўлди. Байт:

Чу душман черикида тушгай хилоф,
Чиқарма қиличингни сен аз ғилоф.

Андин сўнг ҳазрат соҳибқирон ва Мусабек хон ва Хусайнбекка киши йибардиларким, «Жета черики бузулуб кеттилар. Маслаҳат ул турурким, аларнинг кейнида юругайбиз».

Аммо Бадахшон шоҳлари ул киш вилоятни чошиб эдилар ва Қундузни талаб эдилар. Хусайнбек Бадахшонга боргонин йахшироқ кўруб, ҳазратқа моний бўлиб айтиб йибардиким, байт:

Чу ўз кешваримизда бордур аду,
Недин борали ётга, эй некхў.

«Маслаҳат бу турурким, келиб Балахшонга иттифоқ қилиб боргайбиз».

Ҳазрат соҳибқирон Бадахшонга черик тортиб, Хусайнбек била борғони

50a Давлат юзидин /Жета черикидин фароғат бўлди. Хусайнбек ва ҳазрат соҳибқирон йанги бошдин (черик) йигиштуруб, Бадахшонга мутаважжиҳ бўлдилар. Жайхундин ўтуб, Таллиқондин Кашмким²⁸⁵, Бадахшонга тааллуқ турур, туштилар. Ҳазрат соҳибқирон илгари бўлуб юриди, Хусайнбекининг ўгли Жаҳонмалик анга қўшулди, ва ўзи хон била Кашмда ўлтурди. Ва ул тарафдин бадахшонийлар Каркас уқбасин тутуб йайоғ бўлуб турдиларким, ҳеч киши андин ўта олмағай. Аммо ҳазрат соҳибқироннинг қаросини кўруб, қочтилар. Шер:

Анинг гардини ҳар ким кўрса,
Туролмас ул агарчи бўлса фағфур.

Андин қочиб Жарм уқбасида²⁸⁶ турдилар. Ҳазрат соҳибқироннинг раъияти анда ҳам тура олмай қочтилар ва Жарм суйидин²⁸⁷ ўтуб, гузарларини тутуб турдилар. Ҳазрат соҳибқирон ўзга ердин гузар топиб, ўз кишисини ёндира, ўтқариб йибарди. Ва аларга черик ўтаридин хабар бўлғач андин қочиб, Бадахшоннинг юқориси сори қочтилар. Ва Дараи Артинчким²⁸⁸, бағоят тор ер турур ва икки улуг сув анда бир-бирига қўшулур, Бадахшон шоҳлари барча анда турдилар.

50a Ҳазрат соҳибқирон нуератшиёр черики билан анда еттилар. Андин тақи қочиб, Қўнғуз аланг²⁸⁹ сори кеттилар. Жайхун суйининг бошидин ўтиб, ўтар йўлларини тутуб турдилар. Нуератқарин черики аларнинг кейнида юруб, анда урушуб, ул саргашталарни чошиб, Шайх Али Бадахшоний эликка тушти ва отлар ва қўйларини тутуб, муфассал ҳазрат соҳибқиронга арз қилдилар. Бир жамоат бадахшонийлар қочиб, дарага кириб эдилар, ул ҳазрат Жаҳонмаликни қалин киши билан йибарди. Алар бориб ул элни талаб қайтиб келур эдиларким, бадахшонийлар/ бир тор йўлин тутуб, алар била уруштилар. Ва ул урушда Жаҳонмалик қочти ва мухалифлар ҳар нимаким черик олиб эди, барчани олиб баъзи кишини ўлтурдилар ва олти юз ўтгуз отлиқни тушуруб, от ва жайбаларини²⁹⁰ олдилар. Қочқон киши келиб бу воқсани ҳазрат соҳибқиронга арз қилди. Соҳибқиронга ғайрат ўти бошига йугуриб, филҳол отланиб, тоғ устида чиқди. Ва бу хабар жиҳатидин аксари черик бузулуб қочтилар. Соҳибқирони комкор ун уч киши билан аларнинг ўтар йўлини тутуб, шижоат эликени чиқориб, андоқ иш ишладиларким, фалакда Миррих таажжуб бармоғини оғзига тутуб турди. Ва соҳибқирон айтур эрдиким: «Мунча урушларким қилдуқ, мундоқ қаттиқ уруш йўқ эрди». Яна душман соридин элик йайоқ қалқонлар бошларига тортиб, ул ҳазрат сори юридилар ва икки юз киши аларга кўмак келди. Ул маҳалда Элчи Буга отдин тушуб, йайоқ аларнинг ичинда кириб, бир-иккини таскин

уруб, чучук тил билан аларга дедиким: «Ул кишиким турур, ҳазрат соҳибқирон турур ва сизларнинг асирларингизни черик эликидин қутқориб келиб-турким, сизларга топшургай, сизларни учун урушур. Сиз агар ўлсангиз ё асир бўлсангиз, гуноҳ сизнинг бўйунгузга бўлгуси турур». Йайоғлар чун ҳазрат соҳибқироннинг отини эшитдилар, урушдин элик тортиб, бошларини ерга қўйиб дуо қилдилар. Икки киши алардин илгари келиб, тазарруъ ва зори билан амон тиладилар.

Соҳибқирон дедиким: «Жайба ва отларким, бизнинг кишимиздин олиб-сиз, барчани жамъ этиб келтурунгуз, то сизларнинг асирларингизни бергайбиз». Қабул қилиб қайтдилар. Байт:

Ки биз бандабиз сенга, фармон сенинг,
Бошимиз сенингдур, балки жон сенинг.

51a

Ҳазрат соҳибқирон /зафар ва нусрат била черикига тушти. Байт:

Фатҳ анга чун мулозим ва бахт анга ҳамчу ёр,
Борди ва тушти ерига ул шоҳи комкор.

Бадахшонийлар ҳар нимаким, черикдин олиб эдилар, барчани ўз нуфузлари билан келиб ҳазратқа қайтардилар. Ҳазрат тақи лутф этиб асирларни қайтариб берди: олти юз ўтгуз киши барча йароғлиқ сипоҳий йигитлар аларга асир бўлиб эрдилар. Соҳибқирон ўн уч киши билан аларга музаффар будди. Назм:

Қилолмам анинг ипларини баён,
Ки ҳаддин бурундур иши дар жаҳон.
Саодат анга ҳамдам ва бахт ёр,
Рафиқи анинг лутфи Парвардигор.
Черикидин эмас мунча фатҳу зафар,
Ки бор ўзга ердин анга бу назар.

Андин сўнг фатҳ ва ферузлуқ била қайтиб, Бадахшон шаҳрига тушти. Ва Туркчи Жалойир ва ўзга кишиларким, қочиб эдилар, анда етконда аларга утоб хитоб қилди. Умаро дедиларким: «Аларнинг йарғуси мавқуф бўлсун. Қайтқондин сўнг сўргайсиз». Аммо ул соҳибқиронга ғайрат қўймай буюрдиким, аларни ҳозир қилдилар. Барчани йасоқ-таёқ урди.

Соҳибқирон Бадахшонда эрдиким, Ҳусайнбек киши йибардиким: «Шайх Муҳаммад Баён Сулдуз ва Кайхусрав черикларини йиғиштуруб, муҳолифат қилурга хаёллари бор турур²⁹¹. Алар келмасдин бурун жаҳд қилиб, аларга ўзунгни еткурғил». Ҳусайнбек ўзи хон била Соли Саройга кетти.

Ҳазрат соҳибқирон Бадахшон вилоятининг қайтқони

Ҳазрат соҳибқиронга чун хабар келдиким, Шайх Муҳаммад Баён Сулдуз ва Кайхусрав мутобиғат йўлидин чиқиб, ўзга тариқ билан сулук этарлар, давлат билан қайтти. Шайх Муҳаммад Баён Сулдуз ва Кайхусрав эшитдиларким, соҳибқирон Бадахшондин чиқиб келиб турур, алар тақи умид эликларини ҳазрат соҳибқироннинг этагини уруб, арзадошлар қилиб (хат) йибардилар. Мазмуни улким, «Тавқий ишидин ул турурким, бизнинг сори бўлиб, бизга мадад қилгайсен ва Минкамари вилоятни бергайсен. Сўнг ҳарнаким сенинг хотиринг тиласа, андоқ қилгумиз турур²⁹². Ул хат Ҳусайнбекнинг эликига тушти. /Ҳазрат соҳибқиронга ул хатдин хабардор қилдилар. Ва Арҳангда етдилар ва бир-бирини кўрдилар. Ҳусайнбек шодмонлиқ изҳор этиб, ҳазратни кўб таъзим этти. Аммо ҳазрат соҳибқиронга муборак кўнглига кечар эдиким: «Чун аромизда Ҳусайнбек била мунча дўстлугумиз бор турур, керакким ул хатни кўрсаткай ва йашурмагай ва дўстлуқ нишонаси ул турурким, агар ҳар нима йамон ва йахшидин бўлса бир-биридин йашурмагайлар». Байт:

51b

Дуст улдурким, йашурмағай гамини дустдин,
Ҳарнаким кўнглида булғай, ул баён қилғай анга.

Ҳусайнбек ул хатдин мутлақ сўламади. Соҳибқиронга бу жиҳатдин кўнглига йамон (фикр) келди. Ва тун қайтиб Муборак манзилига тушти, уч киши кириб иттифоқ била айттиларким, «Ҳусайнбек сизнинг била араз қилғали хаёл қилиб турур ва сизни тутуб беркитгай хоҳиши бор». Ҳазратнинг кўнгли бу хабардин асеру йамон булди. Аммо таҳаммул этиб, узига келтурмади ва андин сўнг бир киши келиб бир хат келтурдиким, Одил Султонким, ул маҳалда хон эрди, ҳазратқа айтиб йибардиким: «Ҳусайнбек бу хаёл қилиб турурким, фурсат сақлаб сизни тутқайлар». Ул сўзни эшитиб, анда ҳам ҳазрат таҳаммул этиб, ҳеч нима демай, деди, байт:

«Тулки нечук қилур бу жаҳон ичра шери нар шикор,
Йалғон эрур бу сўз, билинг, эй аҳли рўзгор».

Ҳазрат отланиб Ҳусайнбек қошига бордиким, анинг йўсунидин маълум қилғай ва ҳижобсиз андин сураб, бу дағдагадин кўнглини жамъ қилғай.

52а Ҳусайнбекка етканда Ҳусайнбек ҳам отланиб, сув йақосида туруб эди. Ҳазрат еткон замонда бир кема сувнинг нариги юзидин келиб, бир киши андин чиқиб, Ҳусайнбек қошига югуриб бордиким: «На турубсизким, йаағи мунга етти». Ҳусайнбек бу сўзни эшитгач билдиким, ҳазрат соҳибқиронни йибармақдин ўзга чора йўқ турур. Ва ул ҳазратқа деди ва айттиким: «Турмамак керак, бот кишингни йиғиштуруб, сувдин ўтуб, /душман дафъига машғул бўлғил ва Зинда Чашм ва ўзга бекларким, бориб турурлар, аларнинг уҳдасидин чиқа олмаслар».

Соҳибқирон сувдин ўтиб Зинда Чашмга етти. Алар билан бирикиб, душман сори юридилар. Келган йаағилар ҳазрат соҳибқирондин хабар эшитиб, турмай қочтилар. Кайхусрав Қора Текин ва Олой сори борди ва Шайх Муҳаммад Баён Сулдуз Хужанд сори қочти. Ва ҳазрат соҳибқирон анинг кейнида тушуб, Хужандқача сурди ва Сайхундин ўтуб, Тошканд ва Утрор сори кетти. Ҳазрат соҳибқирон фатҳ ва нусрат била қайтиб, Кешда тушти ва давлат била ўз ерига ултурди. Шейр:

Умиди йанги ва давлати қавий ва бахти жавон,
Муроди ҳосил ва душмани жаҳонда саргардон.

Ҳусайнбек ҳазрат соҳибқирон давлатидин душмандин халос бўлуб, Архангдин Балхда келиб, Ҳисори Ҳиндувонда²⁹³ ултурди.

Ҳазрат соҳибқирон ва Ҳусайнбек иккинчи қатла бир-бирига мухолифат қилгонлари

Ҳазрат Ҳаққ субҳонаҳу ва таоло бандасигаким, давлат ва нусрат бергуси турур, анга бир нимани сабаб қилурким, то ул сабабдин ул давлатқа етқай. Мақсуд бу сўздин бу турурким, чун ҳазрат соҳибқиронга Ҳаққ таборак ва таоло азалда мундоқ тақдир эткон турурким, ер юзининг подшоҳи булғай. Ва подшоҳлиқ асбоби ҳар навъ била анга юз кўрсатур эрдиким, ақл анга ҳайрон ва саргардон эрди.

Ас-султон зилл Аллоҳ фил-арди воқияъ бўлуб турур, яъни подшоҳлар Ҳаққнинг кўланкаси турурлар. *Ва ло илоҳа илло Аллоҳу, ваҳдуҳу, ло шарика лаҳу* турур. Ва мўйунг маъниси андоқтур: салтанат амрида шарик бўлмоқ маҳол турур, нечукким айтиб турурлар. Назм:

Бир шаҳар икки шоҳ мақоми эмас,
Икки қилич ери қиёми эмас.

Танг эрур мамлакате бар ду шоҳ,
Кўрдиму киши фалак ичра ду моҳ?

Суннатуллоҳ воқияъ бўлуб турурким, чун ҳазрат Файз жалла ва ала, вақти буюрсаким: *Инна маканно лаҳу фил-арди* ким, соҳиб давлати илмини

526 шоҳлиқ авжида бош чиқарса /ва ер юзидаги майдони анинг жавлонгоҳи бўлмай. Анинг замонида ҳар бошдаким савдои маҳол бўлмай, фано қиличи билан ани кўтаргайлар. Ва ҳар кимгаким, ширкат ҳаёли хотирида киргай, тирик қолмағай.

Ҳазрат соҳибқирон замонида даъвойи салтанат қилғувчи ва азимат ва шавкатлиқ киши Ҳусайнбек эрди. Ложурма, анга завол келур асбоби афъолидин ва ахлоқидин кўрунабошлади. Бири аввал улким, ҳирси мол бағоят камоли анинг мизожига ғолиб бўлуб эрди. Ва яна феъли йамон бўлуб эрдиким, кишига қаттиг сўзлар эди. Ва бу жиҳаттин элнинг хотири ва кўнгли озурда бўлуб эрди. Байт:

Кишиким, анинг феъли бўлди йамон,
Ани ўзга севмас киши дар жаҳон.

Ҳазрат соҳибқирон анинг била мувофиқ эканда эл ҳам зарураттин анга фармонбардорлиқ қилур эрдилар. Ва агар кишига мухолифат даъвоси бўлса эрди, ҳазратнинг кўркунчидин иш қила олмай тек ўлтурур эрдилар. Ва ҳазрат анинг мулозиматида ва мувофиқат тариқасида бор эрди. Ул гоятқаким, Одил Султонхон Ҳусайнбекдин мутаваҳҳим бўлуб қочиб борур эрди, Кеш вилоятидин ўтарда ҳазрат соҳибқирон анинг кейнида бориб, анинг била урушуб ани тутуб, Ҳусайнбекка йибарди. Ва ҳазрат соҳибқирон Ҳусайнбекни ато-аго урнида кўрар эрди, анинг учунким, бир-бирига қариндош эрдилар. Аммо Ҳусайнбекнинг кўнглида доим йамонлиқ фикри бор эрди ва хотирида бу андиша бор эрдиким, ҳазратқа на қилгайким, йўқ бўлмай. Бовужуд улким, ҳазрат била бир қатла мухолифат қилиб, юз меҳнат ва танвиш анга еткарди ва бисер саъйи эттиким, яна арода дўстлук пайдо бўлди. Яна ўз йамонлигига бас кела олмай, Пулод Бугаким, анга қариндош эрди, анинг жиҳатидин ва Халилбек саъйидин яна адоват ва мухолифат қилабошлади. Кеш вилоятига киши йибардиким, андаги элулусни кучуруб, Балхқа келтургай. Муъаййидбек жогир ичарда Жовурчибекнинг ўғлини ўлтурур эрди ва андин /қочиб бориб эрди, Ҳусайнбек киши йибариб эрдиким, анинг ҳарамини келтургайлар. Ва анинг ҳарами ҳазрат соҳибқироннинг синглиси эрди. Ва амирзода Жаҳонгирким, ул ҳазратнинг ўғли эрди ва Ҳусайнбек қошида турар эрди, ҳазратқа йибардиким, «Мусабекни кучи билан бизнинг сори йибаргил».

53а

Ҳазрат соҳибқироннинг муборак хотирида Ҳусайнбекнинг қасд қилғонин ва Кайхурравнинг хатини йашургон жиҳатидин озурда эрди.

Бу ишлар бўлгонда ҳазрат соҳибқироига таҳқиқ бўлдиким, Ҳусайнбекнинг ҳаёли ўзга турур ва анинг ишини саҳл тутмамақ керак ва гофил бўлмамақ керак. Назм:

Бу даҳр ичра сен ётмагил бечиз,
Ки қилгай сени сел зеру забар.
Чу тобсанг бориб ерга ётқил далер,
Ки анда бора олмағай нари шер.

Суннат сиййами била амал этиб, Мусабек билан ва хосс маҳрамлари била машварат қилиб дедиким: «Ҳусайнбек мухолифат қила бошлабтур. Ва андоқ маълум бўлурким, ўзга тавр ҳаёллари бор. Андин гофил бўлмоқ ақлдин эрмас». Ҳозирлар бу сўзни эшитиб, Мусабек ва ўзга беклар, мисли Довудбек ва Сари Бугабек ва Жақубек ва Муъаййидбек ва Сайфуддинбек ва Аббос Баҳодур ва Оқ Буга Баҳодур ва Элчи Буга Баҳодур ва Шайх Али Баҳодур ва Давлатшоҳ Бахшийким, уйгурдин эрди, барча иттифоқ била дедиларким, «Ҳусайнбекнинг аҳдига эътимоди йўқтурур ва доим сизнинг қасдингизда турур. Андоқ қилмангизким, фурсат фавт бўлмай ва анинг тадоруки мушкил бўлмай ва пушаймонлиқ фойда қилмағай. Анинг мухолифатига якжиҳат бўлмоқ керак. Ва жаҳд қилмоқ керакким, анинг иши бир сори бўлмай». Шеръ:

Бари беклари очтилар тилларин.
Дедиларки: «Эй шоҳи рўйи замин,
Чу душман бўлубтур сенга кийнахоҳ.
Равон, эй шаҳаншоҳ, қил ани табоҳ».

Раъйيات анинг зулмидин дар фиғон,
Булбугтур жаҳон ичра халқи жаҳон.
Чиқорғил анга зуд шамшири кин,
Жаҳонни халос эт анинг шаридин».

536 Ва Жақубек ва Давлатшоҳ асру қуб муболага қилдилар. /Ҳазрат соҳибқирон аларнинг сўзини қабул этиб, Мусабек ул ҳазрат билан йанги бошидин яна аҳд этиб, барча беклар якжиҳат бўлуб, Ҳусайнбекнинг муҳолифатиға кунгул қўйдилар. Хизр Йасурийнинг ўғли Али отлични йасоққа еткурдилар.

Ҳазрат соҳибқирон Ҳусайнбек била урушуб, зафар тобқонлари

Ҳусайнбекнинг иши ва феълидин таҳқиқ бўлдим, аҳд ва онтни синдуруб, ҳазрат соҳибқиронға қасд қилгон турур. Ҳазратқа вожиб бўлдим, анинг дафъини қилгай. Ҳазрат Ҳаққға таваккал қилиб, дафъиға жозим бўлуб, Ҳусайнбек сори юриди ва муҳолифатни зоҳир қилди. Ва черик йиғиштурмоққа машғул бўлиб, Шайх Муҳаммад Баён Сулдузким, қочиб Сайхундин ўтуб Ўтрорға бориб эрди, Ҳинду Қарқара Қипчоқни анга йибарди. Ҳазрат соҳибқироннинг черики йиғилгондин сўнг Мусабекни қули-гўл этиб, муборак нафаси билан фархунда соатда Кешдин чиқиб, баҳодурлар билан илгари юриди. Қитъа:

Зафар рафиқи, фалак чокари, малак йўлдоши,
Умиди йанги, давлати қавий ва бахти жавон.
Кейнида юриди фатҳ ва саъд бўлди бисёр,
Снеҳр бўлди жиловида ҳамчу пайки равон.

Хузорға етконда Мусабек ваҳм этиб, аҳду паймонни синдуруб, Самарқанд сори қочти. Ҳазрат соҳибқирон анинг боргонидин ҳеч андиша қилмай, «Боргонидип қайтмасун» деб, Суюрғатмиш Ўғлон била Муъаййидбек ва Ҳусайн Барлосни бир неча баҳодурлар билан илгари йибарди. Ва гўлда ўзи туруб юридилар.

54a Илгари боргон баҳодурлар Қаҳлағадин ўтуб, Термизқа еттилар. Ҳусайнбекнинг тақи бери келгон кишилари Ҳиндушоҳ ва Халил Апардий ҳазрат соҳибқироннинг кишисини йироқдин қароларин кўруб қочтилар ва Аму суйидин ўтуб, Балхқа кеттилар. Ҳазрат соҳибқирон Бева мавзъидаким, Термиздин уч йағоч бери эрди, тушги²⁹⁴. Ул ерда ҳазрат олийжаноб, нақобаттоб, муртазои аъзам, акрам, Саййид Баракаким²⁹⁵, Макканинг шарифларидин эрди, ва ул маҳалда ери юзининг содотлариға акрам ва ашрафи эрди, ул ерда ҳазрат соҳибқирон қошиға табла ва аламким, салтанатнинг аломати турур, ўзи била келтуруб, пешнаш қилди ва муборак тилини очиб шаҳаншоҳлик муждасин берди. Назм:

Ки шоҳо, сенга Ҳаққ нигоҳбон эрур,
Жаҳон сенга чун бандфармон эрур.
Мусаллам сенга бўлди шаҳаншаҳи,
Жаҳон ичра берди сенга Ҳаққ маҳи.

Ва бу башорат бергондин сўнг арода ҳеч нохайр бўлмай ушандоқ бўлди.
Шеър:

Чу хайма уруб шоҳи дин дар по,
Қазо давлатиға дедиким, биё.
Келиб давлатда нидо урди рақам,
Кутармагай ул остондин қадам.
Муборак юзин кўрди давлат равон,
Севинди ва бўлди йақдаёт ул замон.
На давлатдин ул шаҳ эди аржуманд,
Ки давлат оти андин ўлди баланд.

Ҳазрат соҳибқиронга ул воқеъаи гароибдин давлати рӯзафзун фотиҳаси юз кӯрсатиб, наво элининг давлат аъломининг этакида урдиким: *Иннама юриду-л-Лаху ли-йуъзиба анкум ур-рижа аҳла-л-байти ва йутаҳҳи-рақум татҳиран*²⁹⁶. Муқаддам шариф саййидни бағоят азиз тутуб, анчаким шарт таъзим турур, сидқ ва ихлосдин бажой келдурди. Ул ҳазрат соҳибқирон била дӯстлуқ қилиб андоқ бўлдиким, муддати ҳаётида давлат белгиси андин айрилмади ва вафот бўлгондин сўнг иккаласи бир ерда ёттилар. Ҳазрат соҳибқиронга анча эътиқодиким, аҳли байтда эрмиш, Шаме киби жаҳон ичра равшан турур, муҳтожи шарҳ эмас ва ул йахши хислатнинг осори эрдиким, зулматдин чиқиб давлат нурига етти.

Ҳазрат соҳибқирон Бевадин отланиб Чағониён сори юриди ва Чағониён-да етконда Жақубекни черик йиғиштурмакка фармонлади. Ул бу амрга машғул бўлуб, мутаважжих бўлди ва ул ердаги черикни жамъ этиб, урду сори йибарди. Ва ўзи Хутталон сори бордиким, ул ердаги черикни ҳам сарапжом қилгай.

546 Раъйياتи нусратшиёр Авзач гузарида²⁹⁷ етти, Шайх Муҳаммад Баён Сулдуз /Ҳиндуй Қарқара билан келиб ҳазрат соҳибқиронни кӯруб сарафроз бўлди. Ва Жаҳун суйидин ўтуб Хулм мавзеъида туштилар. Ул ернинг ҳазораси келиб соҳибқирон черикига қўшулди. Ва Ўлжайтубекким, Ҳусайнбек ани Қундузда қўйиб эрди ва Шоҳ Муҳаммадким, Бадахшоннинг ҳокими эрди, ҳазрат аларга киши йибариб эрди, чериклари билан еттилар. Аларни йахши сийлади. Барчанинг Ҳусайнбекдин кўнгуллари қолиб эрди, эшиттиларким, ҳазрат соҳибқирон анинг била муҳолифат қилиб турур, барча севунуб, дуо била дедилар, Байт:

Адувунгдин бўлубтур бари халқ сер,
Аёқ қуй адув сори, эй шаҳи далер.

Ва Кайхусравким, анинг вилояти Хутталон эрди, Ҳусайнбек ваҳмидин вилоятни қўйиб, Олойга қочиб эрди, соҳибқирондин хабар топиб, севунуб, хизматқа келди. Ва Жақубек тақи Хутталон черики билан етти.

Нуёниёндин ҳар ердаким, бир бек бор эрди, барча ҳазрат соҳибқирон хизматида келиб, бандалик камарини жон белларига боғладилар ва иттифоқ била Ҳусайнбек сори юридилар.

Ҳазрат соҳибқирон бир неча баҳодурни илгари йибарди ва Ҳусайнбекдин тақи бир жамоати келиб эрди, Шайх Али Баҳодурким, аларни кўрди, қилич тортиб алар сори чобти. Шър:

Анингдек адув сори чобти равон,
Ки душманда қолмади тобу тавон.

55a Ва Хитойи Баҳодур Арҳанг соридин чобиб, муҳолифларни бир-бир қилиб сурдилар. Ва Шайх Али Баҳодур Чўпон Сарбадорни тутуб келтурди. Нусратшиёр раъяти кўчуб, черики бўлак-бўлак (қилиб) Шодин тоғининг²⁹⁸ этагидин шодмон келур эрдилар. Келиб Дарайгиз суйининг йақосида туштилар. Ва ҳазрат соҳибқирон Суюратмиш Ўғлонни хон кўтариб, черик тартиб этиб, саодат ва ферузлуқ билан Балх сори юриди. Ва Зинда Чашмиким, Муҳаммад Хожа Анардийнинг ўғли эрди, /анардий черики билан Шибиргондин келиб, ҳазрат соҳибқиронга қўшулди. Ҳазрат соҳибқирон шаҳарнинг тўрт (тарафидин) қалъасига кириб туштилар. Ва бу қалъа Ҳиндувон била машҳур турур. Байт:

Шаҳаншоҳи дин, шоҳи соҳибқирон,
Қабал эгти чун қалъаи Ҳиндувон.
Черик эрди сонсиз, бари номвар.
Бариси мусаллаҳ бо тигу табар.
Анингдек сурон солдилар ул гуруҳ,
Ки тебранди ул ваҳмдин дашту қўҳ.

Ва қалъадин тақи отлиқ ва йайоқ кўп киши чиқиб, уруш бўлди. Назм:

Урушуб эл икки сипоҳи далер,
Қилиб ҳамла бир-бирига чун нарра шер.

Алар гардин бўлди олам сиёҳ,
Уруш ваҳмидин титради меҳру моҳ.
Мунаққаш этиб қон била ер юзин,
Қилиб ҳар ки жон олмоқ учун камин.

Ушул кунда шаҳзода Умаршайхким, ёши ўн олтида эрди, майдон ичра кириб, шинжоат ва паҳлавонлиқ кўрсатдилар. Аммо қазодин бир ўқ келиб аёғига тегдиким, ул юзидин бу юзига ўтти. Бир жарроҳ келиб шишни қизартиб, ушул ўқ теккан ерни доғлади. Ва ул шамс монанд андоғ доғлади-ким, аёғидин бир юзидин яна бир юзига ўтти. Ул шаҳзодаи олиймиқдор, бовужуд улким, кичик ёшлиқ эрди, таҳаммул этиб, ўзга асло кетурмади ва яна тонгласи икки тарафдин уруш бўлуб, Хусайнбекнинг баҳодурлари шаҳардин чиқиб урушдилар.

Аммо нусратшиёр черикидин баҳодурлари алар сори чошиб, бир ҳамла билан аларни қочуруб, қўб кишини олиб ўлтурдилар. Хусайнбек қалъа устидин бу ҳолатни кўруб, бисёр малул бўлди. Ҳазрат соҳибқирон Хусайнбекка киши йибариб айттиким: «Ўз жонингга раҳм қил ва шаҳардин чиқиб келиб бизга мутий бўлгил. Ҳар нечукким кўнглунг тиласа, андоқ қилур-мен». Хусайнбек кўрдиким, иш ўзгача турур ва шаҳарни қабул қилиб ўлтурмоқ била мўяссар бўлмас. Улуғ ўгликим, ани хон кўтариб эрди, шаҳардин чиқартиб, ҳазрат соҳибқирон қошига йибарди ва дедиким: «Итоат /камарини белимизга боғларбиз. Илтимос ултурурким, қонимиздин кечкайсен. Давлат мендин қайтиб сенга мусаллам турур. Эмди сендин шафқат ва ҳурмат бизларга тегса йамон бўлмағуси турур.

Сенга бўлди мусаллам давлату бахт,
Ишимга тутмағил мудин нари сахт.

Мулк ва молдин кўнгул кўтардим. Сендин умидим ултурурким, менга йўл бергайсенким, Каъбага борсам ва анда туруб ибодат била қолгон умрумни кечурсам».

Ҳазрат соҳибқирон (анинг) сўзини эшитиб қабул қилди. Ҳукм эттиким, «Ҳеч киши анга музоҳим бўлмасун, ҳар ердаким хотири тиласун, борсун». Ва мундоқ муқаррар қилиб аҳд қилдилар ва муқаррар бўлдиким, тонгла чиқиб кетгай.

Хусайнбекнинг хотирида доим эгрилик бор эрди ва сўзи сўз эмас эрди, ўзгаларни ҳам ўзидек ҳаёл қилиб, ҳазрат соҳибқироннинг сўзига эътиمود қилмай, қўрқунчдин ушул кеча қалъадин чиқиб, ваҳмдин билмадиким, қайси сори бормоқ керак, субҳгача борди. Кўрдиким, тонг яқин бўлди ва кун чиқиб, қўрқунчинким, киши ани кўруб танимагай деб, эски шаҳарга кириб манориким, масжиди жомийида эрди, анда чиқиб йашунди. Итти-фоқо, бировнинг оти йўқ бўлуб, ҳар неча истади топмади. Ўзи билан дедиким: «Манора устида чиқайим ва ҳар сори кўз солайим. Бўлгайким, огимни кўргаймен». Бу ният билан манора устида чиқди. Хусайнбекни кўруб, таниди. Хусайнбекким, ҳаргиз кишига бир қаро пул бермас эрди, қўрқунчдин бир авуч инжу анга берди. Ва қабул қилдиким: «Агар бу балодин қутулсам, сени йахши тарбият қилайим». Ва зори қилиб анга онт бердиким, «Кишига айтмагайсен». Ул киши аҳд қилиб, манорадин тушуб, югуруб ҳазрат соҳибқирон қошига бориб, сурати воқеани айтти ва дедиким: «Менга қўб зори қилди ва онт берди. Аммо менга ул қувват йўқ/ эрдиким, мундоқ ишни йашургаймен». Ҳазрат била беклар бу сўзни эшитиб, чериктин йайоқ ва отлиқ манора сори юридилар. Хусайнбек манора устидин кўрдиким, қалин эл бери келадур, манорадин тушуб, масжид ичида бир тешикка кириб йашунди ва йамон бахтидин ул тешукка киргонда тўнидин бир бурчи ташқари қолди. Ани истагон кишилар истамакка жаҳд этиб тобдилар, ва эликларини боғлаб, ҳазрат соҳибқирон қошига кетурдилар. Давлати сано тили билан айтур, байт:

Кишики, тортар эди сендин ул бўйун, кўргил,
Ки даҳр ани нечук зору хор қилди сенга.

Соҳибқироннинг кўнгли бўлмадиким, анга зарар еткургай. Бекларга айттиким: «Мен анинг қонидин кечибмен». Аммо Кайхусрав Хутталоний

тазаллум тилини очиб дедиким: «Ул менинг ағомни ўлтуруб турур. Эмди керакким, ани менга тошбурғайсизким, шаръ йусуни билан амал қилайим». Ҳазрат соҳибқирон анга таскин бериб дедиким: «Сен анинг қонидин кечгилким, ағонинг қони ани қўймағуси турур». Бу маҳалда ҳазрат соҳибқиронга Ҳусайнбекнинг бурунги дўстлуқ ва мусоҳибатлиқ қилгонлари кўнглига тушуб андоқ малул бўлдимким, йиғлади. Ўлжайтубек мундин ҳолни кўруб ўзи билан дедиким: «Андоқ бўлмағайким, Ҳусайнбек мундин халос бўлғай ва яна олам ўзга тавр бўлуб, пушаймонлиқ фойда қилмағай». Йашура Кайхусравбек билан Муъаййидбекка ишорат қилди. Алар мажлисдин чиқиб, ҳазратдин ижозатсиз отганиб бориб, Ҳусайнбек ишини ясадилар. Анинг жонини танидин ва ўз жонларини анинг андишасидин халос қилдилар. Ул қасос шаръ ҳукми билан анга раво эрди. Ҳазрат соҳибқироннинг химояти анга фойда қилмади ва ул қиссани эшитиб деди, шерь:

566

/*Менга йўқ эди анга майли жафо,
Хаёлим эди қилсам анга вафо.
Ва лекин қилди кўнгул ўзга тавр,
Фалак сткурур анга даҳр ичра жавр».

Ва Ҳусайнбекни Хожа Ақоша кендида²⁹⁹ кўмдилар. Ва мансур черики Хундувон қалъасида кириб, ани забт қилдилар ва Ҳусайнбекнинг икки ўгли Хон Саъид ва Турур Султонни атоси қошига йибардилар³⁰⁰. Ва яна икки ўгли Жаҳонмалик ва Халил Султон қочиб, Ҳиндустонга бориб, ўшул ерда йўқ бўлдилар. Ва хониким, Ҳусайнбек ани хон қилиб эрди, ани тақи ўлтурдилар. Ҳусайнбекнинг хотунлари била моллариниким, жамъ этиб эрди, ҳазрат соҳибқирон қошига келтурдилар. Ҳазрат Ҳусайнбекнинг хотунларидин Сарой Мулк хонимни, Қазон султонхоннинг қизи эрди ва Улус оғоким, Баён Сулдузнинг қизи эрди, ва Исломо оғоким, Хизр Иасурийнинг қизи эрди, ва Тағай Туркон хотун — буларни хосе ҳарамига йибарди; ва Севинч Қутлуқ оғоким, Тармаширинхоннинг қизи эрди ва Ҳусайнбекнинг улуг хотуни эрди, Баҳром Жалойирга берди, ва Дилшод оғони Зинда Чашмга берди ва Одил Маликким, Кайқубод Хутталонийнинг қизи эрди, Жакубекка берди. Ва ўзга хотунларини ҳар бирини бир кишига берди. Ҳусайнбекнинг қизини Элчи Бугаким, Тобон Баҳодурнинг иниси эрди, (анга) берди. Ва фармон бўлди шаҳр элигаким, яна эски шаҳарга борсулар ва иморат ва зироатга машғул бўлсулар. Ва қалъани туб-туб қилиб, Ҳусайнбек солгон иморатлари бузилар.

Бу фатҳ бўлгондин сўнг барча бекларким, Чигатой улусидин эрдилар, анда жамъ бўлдилар, мисли Шайх Муҳаммад Баён Сулдуз ва Кайхусрав Хутталоний ва Ўлжайту Апардий ва Муъаййид Арлот ва Довуд Дуғлат ва Сари Буга Жалойир ва Жаку Барлос ва Зинда Чашм Апардий ва Шоҳ Муҳаммад Бадахшон шаҳи ва Ҳусайн Баҳодур ва ўзга беклар рўзгор содотлари била мисли Саййид Барака ва Термизининг хонзодалари, мисли хонзода Абулмаолий ва ағоси хонзода Али Акбар барча яқдил иттифоқ қилиб, ҳазратни шоҳлиққа муносиб /кўриб, барча анга тобиъ бўлуб, ул ҳазрат била байъат қилиб, дуо ва сано била тилларин очиб дедилар: назм,

57a

Ки эй шоҳи диндори никушиъор,
Сени доимо сақлағай кирдикор.
Сенгадур мусаллам кулоҳу камар,
Сенга бахтдур чоқару қул зафар.
Кунун шод ўлтурғил, эй шаҳриёр,
Ки тобти жаҳон давлатингдин қарор.

Қиш ўтуб жаҳон яна биҳиштдек гул ва лоладин тўлуб, чаманлар хўб рухсоралартек юзлари зебо бўлди. Мундоқ мавсимда беклар барча йиғилиб, нечукким дастурлари бор эрди, келиб юкунуб, шоҳлиқ учун муборакбод дедилар.

Ва ул маҳалда ҳазрат соҳибқироннинг ёши ўтгуз тўртда эрди ва бу иттифоқ чаҳоршанба кунда, рамазон ойининг ўн иккисиди, торих етти юз етмиш бирда, ит йилда (9.04.1370) бўлди. Шерь:

Етти юз етмиш бир эрдик, даҳр
 Жаҳон ичра топти Темурбек баҳр.
 Жаҳонким бор эрди жафодин хароб,
 Йаруқ этти оламни ул офтоб.
 Ойиким кўрунур эди Кешдин,
 Бўлуб кун тутти бари ер юзин.
 Темур Тарағай шаҳи шермард
 Киби қилди даҳр ичра разму набард.
 Фалак ичра бисёр кўрди азоб,
 Ки бўлди жаҳон ичра чун офтоб.

Давлат билан салтанат тахтида ўлтурғонда адлу дод қилиб, халойиқ барча хурраму шод бўлуб, даҳр ичра ғам оти йўқ бўлди ва айшу ишратдин ўзга эл ичида иш йўқ эрди.

Ҳазрат соҳибқирон салтаиат тахтида ўлтирғонда буюрдиким, хазойинларни очиб, ганж ва молдин ҳар нимаким бор эрди, чиқориб, ҳазрат қошида келтурдилар. Ул кун улуг тўй этиб, барча беклар жамъ бўлуб ўлтурдилар. Ул ганж ва молни бекларга улаштуруб, ҳар кимга анинг жойига яраша берди. Андин сўнг бекларига навозишлар қилиб, ҳар кимга ҳар ердин келиб эрди, ўз вилоятларига ижозат бериб йибарди. Беклар хуррам ва хушҳол ўз вилоятларига чошиб бордилар³⁰¹.

Ҳазрат соҳибқирон Балхдин Самарқандқа келгонин баёни

576 /Ҳазрат соҳибқирон Чўғом Барлос ўғли Муродни Балхқа қўйди ва ўзи давлат, саодат била Кеш сори юриди. Жайхун суйига кўприк боғлаб ўтуб³⁰², Кеш жилгасида Хушмиш мурғзорида тушти. Ул вилоятдаги элинг улуг-кичиги барчасин севунуб, кўзлари муборак жамолидин йаруқ бўлди. Ва икки ой анда ўлтурди. Ва анда ўлтурғонда беклариким, юқорида мазкур бўлуб эрди, барчасин сийлаб ҳар қайсига бир вилоят ва мансаб берди: Довудбекка Самарқандни берди ва девон мансабини ҳам берди. Жақубек ва Сайфуддинбек ва Аббосбек ва Искандар ва Олий Шайх ва Алқа Қавчин ва Ардашер Қавчин ва Қиморий Иноқ, Тамука Қавчин иниси, буларни черикнинг беклари қилди. Ва Сари Бугабек ва Хусайн Барлос ва Оқ Бугабек ва Ҳожи Маҳмудшоҳ ва Элчи Буга Баҳодур ва Давлатшоҳ Бахшига — буларнинг девон беклари қилди. Ва Хитойи Баҳодур ва Шайх Али Баҳодур ва Оқ Темур Баҳодур ва Тобон Баҳодур ва Дакна Қавчин ва Бахтишоҳ ва Қаро Ҳинду ва Тагнак ва Апачи Калта (ва Қирон Буга Арислон), бас, буларни ҳировул қилиб, ҳар бирига бир саф берди. Ва Хитойи (Баҳодур) билан Шайх Али Баҳодурни барча баҳодурларинг улуғи қилди. Ва бу тариқ билан ҳар кишига бир мансаби муқаррар қилдурди. Андин сўнг саодат ва хайрулуқ билан Самарқанд сори мутаважжих бўлуб, ул шаҳрим, биҳиштбариннинг рашки эрди, пойтахт қилиб ўлтурди. Ва ҳисору қалъа бино қилдурди ва кўшқару қасрлар солдурди. Ва ҳар бир бекни бир саркор устида муҳассил қўйди. Мундин бурун ул шаҳарга кўб жафо тегиб эрди ва хароб бўлуб эрди. Ҳазрат соҳибқироннинг давлатиди андоқ бўлдиким, ер юзидаги шаҳарларнинг рашки бўлди ва оламда анинг овозаси тўлди.

58a Мусабекким, Балхга борғонда ҳазрат соҳибқирондин қочиб эрди, чун ҳазратнинг фатҳ хабарини эшитти, қочиб Туркистонга кетиб эрди, /ҳазрат анга Жанги Қавчинни йибарди. Анга етконда Мусабек анинг била урушти. Жанги Қавчин ани босиб, ул қочиб Танги Балога борди ва ул тоғлар ичида саргашта ва ҳайрон юрур эрди. Яна ҳазрат соҳибқирон Қаралғочбек — Хусайнбекнинг инисини йибарди. Ул отланиб, Мусабекка яқин келди. Мусабек буларнинг қаросин кўруб, қочти. Амир Қаралғоч анинг кейнида тушти. Ҳар неча суруб жаҳд қилди, анга етишолмади. Мусабек икки хотуни билан Жайхундин ўтуб, Шибирғонга, Зинда Чашм қошига борди ва анда оғози фитна ва фасод қилди, ва анинг асаридин Зинда Чашм тирик қолмай, чашии ўзгаларга бўлди³⁰³.

Ҳазрат соҳибқирон давлат ва саодат ва иқбол била қурултой қилғони

Ушбу йилнинг кузида³⁰⁴ ҳазрат соҳибқирон фармонладиким, анга тааллуқ вилоятлардин ва туманлардин ва ҳазоралардин, ҳар кимки бор — даруға ва арбоб ва мингбеги ва юзбеги, барча даргоҳи олийда йиғилсунлар³⁰⁵. Ҳар ердаким бу хабар борди, ул ердаги даруға билан эл улуглари йиғилиб келдилар ва анинг олий даргоҳида жамъ бўлдилар. Шеър:

На ердаки бор эрди бир шаҳриёр,
Равон бўлди жон бирла ул номдор.
Бари жон била келдилар, ул замон,
Ба даргоҳи султони соҳибқирон.

Муҳаммад Хожа Апардий ўгликим, оти Зинда Чашм эрди, ул келмади, Андин ўзга барча келдилар. Ул бедавлатдин саодат қочиб ва нақбат юзланиб эрди, келмади. Ҳазрат анга киши йибардиким, «Мундоқ қилмагил. Исёндин қўрқуб, йамон феълдин тавба қилгил ва бизнинг сори келгил». Элчи анга бориб дедиким: «Албатта сенга бормоқ керак. Агар бормасанг, ҳазратнинг кўнгли сендин қолур, ва сени йаағи булди деб сенга черик йибаргуси турур». Ул дедиким, «Мен ҳазратнинг камина бандасимен, менга не ҳадқим йаағи бўлгайман».

586 /Ва элчини сийлаб йибарди ва дедиким: «Сен боргил, мен келурмен». Аммо ул сўзи билан амал қилмади. Ва андин биров келиб дедиким: «Зинда Чашм, таҳқиқ, сизнинг била йаағи турур».

Ушул маҳалда Бек Пиримшоҳ Арлот ва ўгли Тилончиким, Ҳусайнбек билан йаағи эрдилар, ҳазрат соҳибқироннинг фатҳ хабарин эшитиб, шодмон бўлуб, Хуросон соридин итоат учун ҳазратқа боруб эрдилар. Зинда Чашм алардин хабар билиб макр қилиб, соврин ва пешкаклар ва жогир ва ҳар не ишратқа керактур, ўзи билан шаҳардин олиб чиқти. Ва аларға ўтрув бориб, Далба Йайлоқ мавзеида аларға учраб, анда тушуруб тўй берди. Алар маст бўлгонда ато ўғулни тутуб беркитиб инисиға тобшурди ва эл ичида дедиким: «Буларни соҳибқирон қошиға элтгил» ва яшура инисиғақим, оти Пир Муҳаммад эрди, дедиким: «Буларни ўлтургил». Пир Муҳаммад йарим кунчилик йўл борди ва кечада аларнинг ишини қилиб қайтти, агоси қошиға келди. Ҳазрат соҳибқирон бу ҳолдин хабар билиб, Ўлжайтубекка буюрдиким: «Боргил, қардошингни насихат қилиб келтургилким, ниҳоли ҳаёти сар-сар қаҳримиздин пинжидин чиқмағай». Ва бу иш билгучи бир жаҳондида узр тили била дедиким: «Мундин қўрқарамким, менинг насихатимни эшитмағай, ва мен ўртада уятлиқ бўлгаймен. Агар ҳазрат қабул қилса, ўғлум Хожа Юсуфни йибарайим». Ҳазрат анинг узрин эшитиб, Тобон Баҳодур билан Хожа Юсуфни йибардиким, Зинда Чашмни насихат қилиб келтургайлар. Ул худрай беоқибат аларни тутуб банд қилди.

Ҳазрат соҳибқирон Шибурғонға черик тортиб борғони

59a Ҳазрати соҳибйамин амир Темур Гурагон Зинда Чашмнинг йамои ҳаракатидин хабар топиб, қаҳр ўти ичида тушуб, бўлгон черики билан анга мутаважжиқ бўлди. Аму суйидин ўтуб Шибурғонға етти. Зинда Чашм андин қочиб Анжо қалъасигаки, «Шоҳнома»да /Сафиддиз айтиб турур, анда бориб кирди. Нусратшиёр черики қалъаға етиб, кавс ва наққора чалдилар. Ва Зинда Чашм ул черикни кўруб кўнглида ваҳм тушуб, чора мундин ўзга кўрмадиким, йамон феълидин қайтиб гуноҳидин тавба қилгай. Ўлжайтубекка киши йибариб дедиким: «Менинг гуноҳимни ҳазрат соҳибқирондин тилагил». Ўлжайтубек ҳазрат қошиға келиб анинг арзадоштини ҳазратқа арз қилди ва йиглаб дедиким: «Анинг гуноҳини ўз караминг била бу қари қулунға башгишлағил ва ул нодонлигидин ва йамои феълидин тавба қилди». Ҳазрат соҳибқирон Ўлжайтубекнинг хогири учун гуноҳидин кечиб бағишлади. Ва Зинда Чашм Мусабекниким, бу фасодқа ул сабаб эрди, қалъадин чиқариб иниси билан ҳазрат қошиға йибарди. Ва ҳазрат соҳибқирон черикни ижозат бериб, ўзи қайтиб Кеш вилоятиға тушти ва Мусабекнинг

гуноҳидин кечиб, лутфу қарам била сийлаб тўйлар қилиб, отлар ва қатор теваалар ва хачирлар ва ола боргоҳлар бериб, ул элким анга бурун тааллуқ эрди, яна анга берди. Байт:

Токи бордур олам ва оламда бордур подшоҳ,
Шоҳлардин афв хушдур, банда гар қилса гуноҳ.

Ҳазрат соҳибқирон Балх ва Термиз сори черик йибарғони

Қазодин Зинда Чашмнинг давлат саҳифасида нақбат рақами тортиб эрдилар, бовужуд улким, ҳазрат соҳибқирон андоқ лутф ва марҳамат анинг ҳаққида қилди. Яна анинг кўнглида васваса солиб ва гурур деви ани мувофиқат йулидин чиқориб мутобиъат тариқидин бадбахтлик ағғини ташқари қуйуб, йамон ҳаваслар кўнглига тушти. Ва ажиб бу турурким, хонзода Абулмаоли анинг била мувофиқ булди ва фалак юз тил билан айтур эрди. Байт:

Йўқ турур бу ишдин охир ғайри нодонлик сенга,
Оқибат булғай бу ишлардин пушаймонлик сенга.

596

/Иккаласи иттифоқ қилиб, Балх ва Термизда ўлтургон улусларни таладилар. Ва бу ишдин ҳазрат соҳибқирон хабар билиб, Хитойи Баҳодур билан Аргуншоҳким, Бурдалиғдин эрди, черик билан алар сори йибардим, аларнинг шарр ва фасодларини дафъ қилгайлар. Нуератпаноҳ черики Термизқа еттилар. Андағи эл сувга кўпрук боғлаб, мухолиф элидин бир неча киши кечада қочиб, кўпрукдин ўтуб, бир бошини бузулуб эдилар. Қолгон мухолифлар нуератшиъор черикнинг қаросин кўруб, қўрқунчдин қочиб, кўпрукнунг бузулгонидин гофил келиб, кўфрукка кирдилар. Ул бошига етканда кўрдуларким, кема бузулгон эрмиш, ҳайрон қолиб турдилар. Мансур черикининг баҳодурлари аларнинг кейнидин чопиб аларни ўқга тутдилар. Қитъа:

Кейнида ўқ ва олдида булди сув,
Бари турдилар анда ҳайрону зор.
Агар қайтсалар, ўқ турур бедариг,
Ва гар қочсалар, йўқтур андин канор.

Кўб киши анда ўқ билан талаф булди ва баъзилар ўзларини сувга солиб, ўзга канорга чиқмадилар. Келган мухолифдин ўн кишидин бир киши юз меҳнат ва машаққат билан жон элтти. Ва Зинда Чашм қочиб Шибурғонга кириб, ул қалъани беркитиб ўлтурди.

Ҳазрат соҳибқирон Жакубекни Шибурғонга йибарғони

60a

Ҳазрат соҳибқирон эшиттиким, Зинда Чашм Шибурғон қалъасини беркитиб, ўлтурур турур, Жакубекни йибарди. Жакубек черики билан сувдин ўтуб, Шибурғонга келиб, қалъани ўртада олиб тушти, ва ул қиш анда қишлади. Ва Зинда Чашм ўлук кишидек тешукда қолиб, бош чиқара олмас эрди, ул дўстлуққа умид қилиб, қалъадин чиқиб, анинг қошига келиб тавба ва тазарруъ билан дедиким: «Сендин умидим ул турурким, менинг / гуноҳимни ҳазрат соҳибқирондин тилагайсен». Жакубек ҳазрат соҳибқироннинг марҳамат ва лутфидин умидвор қилдуруб, ўзи билан олиб юриди. Беклар бу хабардин вуқуф топиб, ҳазрат аълоға арз қилдилар. Зинда Чашм яқин етконда барча беклар анга ўтрув бериб, иззат ва ҳурмат қилдилар. Жакубек беклар била иттифоқ қилиб, Зинда Чашмни ҳазрат аъло қошига келтурдилар ва ҳазратдин гуноҳин тиладилар. Ва ҳазрат гуноҳидин кечиб, кўп насиҳатлар қилди ва дедиким: «Мундоқ ҳавасларни бошингдин чиқарғил. Давлат, салтанат ҳар кишига лойиқ эрмас. Давлат бир тўни турурким, *Йахтассу би-раҳматиҳи ман йашаъу*³⁰⁶ турур. Ҳар кимгаки лойиқ кўргайлар, ул тўнни анга кийдургайлар. Ҳар кишига саъйи кушеш билан элиги бутуннунг этаги етмас». Шеър:

Гар азалдин булмагандур давлат анга ҳамнишин,
Чун кушеш бирла кирмастур эликига, бил, яқин.

Насихат қилгондин сўнг рибоят зийиат айлаб олтун камар ва табучоқ от,
эгар ва югани била ва қатор тевалар ва хачирлар ва сонсиз қуй анга инъом
қилди. Ул тақи хизматкорлиқ камарин белига боглаб, бандалиққа машғул
бўлди.

Ҳазрат соҳибқирон (Жета) сори борғони

Тўнгуз йилда, торих етти юз етмиш иккида (1371) ҳазрат соҳибқирон
Жета сори черик тортиб борди. Шезър:

Бир сипоҳики, тўлди жумла жаҳон,
Ки юз сипоҳ этди сөз Яздон.
Чун саодат юзи қўйди ба роҳ,
Анга йўлдош бўлди фаали Илоҳ.

606

Сайхундин утуб тушти, Кумаз ва Ўрнак Темур эл бўлуб, бандалиқ
ҳалқасини жон қулогига солдилар ва итоат камарини белларига боғлади-
лар. Ул эл удус ҳазрат тасарруфида бўлди. Ҳазрат Кўппак Темурни аларни-
нг забтига қўйди ва андин кўчуб, ўзга ерга бориб тушти. Хабар келдиким,
Кўппак Темур итоат йўлидин чиқиб, ўзга ҳаёт бошида /тушкан турур. Со-
ҳибқирон бу хабарни эшитиб, Баҳром Жалойир билан Аббосбек ва Хитойи
Баҳодур ва Шайх Али Баҳодурни Кўппак Темур бошига йибардиким, ул
кофирнеъматнинг ишини бир сори қилсунлар. Алар ҳукм билан амал этиб,
Кўппак Темур бошига юридилар. Йаағига етиб муқобиласинда йасол тортиб
турдилар. Баҳром Жалойир эли юзбеги биланким, оти Тезгичи эрди, ва
Баҳром билан ҳусумати бор эрди, иттифоқ қилдиларким, Баҳромни тут-
қайлар. Баҳром бу ҳолдин хабар билиб, бекларга айтти ва ўз ишига эҳтиёт
қилди. Аларнинг ҳаёли фосид бўлуб, ҳеч иш қила олмадилар ва икки черик
бир-бирининг муқобиласида тургонда Хитойи Баҳодур Шайх Али Баҳодур
била уруш маслаҳати учун сўзладилар. Шайх Али Баҳодур ани эшитмади.
Хитойи Баҳодур дедиким: «Магар Шайх Али Баҳодур ҳаёт қилдиким, мен
душмандин қўрқубмеи». Ҳазрат ўти бошига чиқиб, Ойша хотун³⁰⁷ суйидин
кечиб, йалғуз ўзини душманларга урушти ва печа кишини алардин тушур-
ди. Алар қўб эрди, Шайх Али Баҳодур анинг кейнидин бориб, ул тақи
душманларга ўзини уруб урушти ва Хитойи Баҳодурни қўб такаллуф қилиб
қайтарди ва иккаласи саломат чиқиб, черикларига қўшулдилар.

Мундоқ ишларким ажойиб турур, барча соҳибқироннинг давлатидин
турур. Андин сўнг беклар сулҳ қилиб, йаршиб ёндилар. Ва борурда
жалойир элиниким, Баҳром била йамон андиша қилиб эдилар, барчани
йасоққа еткурдилар ва соҳибқирон қошига бордилар. Ҳазрат бекларга сулҳ
қилгон учун ачиқланди.

Ҳазрат соҳибқирон иккинчи қатла Жета сори черик тортиб борғони

61a

Ҳазрат соҳибқироннинг ҳиммати ҳар ишгаким юз қўйса эрди, ул ишни
тамом қилмагунча қўнгли тинмас эрди. Бекларким, адув била ярашиб қайтиб
келиб эдилар /ҳазратқа ул иш ёқмай, ложурма, муборак нафаси билан яна
душман сори озим бўлди. Ҳукм қилдиким, черик жамъ бўлсун. Ҳар ердаким,
черик бор эрди, ул соҳибқирони комкор эшигида йиғилдилар. Назм:

Чу ноҳ эшикида йиғилди сипоҳ,
Бари паҳлавон ва бари кийнахоҳ.
Биббондаги қумдин афзун эди,
Тамур ичра гўёки Жайхун эди.

Ул ҳазрат нусратшиъор черики била Сайрам ва Янгидин³⁰⁸ утти. Мухо-
лифлар эшитиб, бир-бир бўлди ва ҳар бири бир сори кетдилар. Ва ҳазрат
сақкиз йағочгача борди ва черикка мол ва асир қўб тушти. Давлат ва саодат

била қайттилар³⁰⁹ ва Одун кўзи мавзёида Мусабек ва Зинда Чашм бовужуд мунча алтоф ва карамким, ҳазрат соҳибқирон аларга қилди, яна ул бадбахтларнинг кўшилларида муҳолифат тушуб, Мусабек Хизр Йасурий угли Исҳақ била бу иш учун кенгаштилар. Ойлар ичиб аҳд қилдиларки, Қаро Самои мавзёида³¹⁰ етконда ҳазрат соҳибқирон овға чиққанда анга иш қилгайлар. Биров ул ҳолдин соҳибвуқуф бўлуб, келиб ҳазратқа арз қилди. Ҳазрат бу ҳолдин хабардор бўлуб, ҳукм қилдиким, булар ҳозир бўлеунлар. Ва барча ҳозир бўлуб алардин бу сўзни сўрди ва сўргондин сўнг маълум бўлдиким, бу сўз чин эрмиш³¹¹.

Маҳди улё Сарой Мулк хоним, Мусабекнинг эгачисининг қизи эрди ва маҳзараи тишиқисмат Ака Бегини³¹² анинг ўглига номзод қилиб эдилар. Ҳазрат соҳибқирон Мусабекка дедиким: «Ҳар неча улуг ўзуқ чиндин зоҳир бўлуб турур. Аммо аромизда қариндошлиқ бўлгон учун бу ўзуқни афв қилдим, ва тақи сақолини оқи ҳурматидин кечтим». Ва хонзодага дедиким: «Мен аҳли байтга муҳибби давлатхоҳ турурмен. Бас, бу жиҳатдинким сен сийидсен, гуноҳиндин кечтим. Аммо бу вилоятта турмағайсен». Ва Шайх Абуллайсини Каъба сори йибарди ва Хизр Йасурий Сайфуддинбекнинг/қайи ииниси бўлур эрди, Сайфуддинбек гуноҳини тилади. Ҳукм бўлдиким, Зинда Чашмин банд қилиб, Самарқандда элтеунлар. Ани ул ерға элттиларким, андин ўзга чиқмоқ мушқил турур.

Ҳазрат соҳибқирон Самарқандда бориб саодат ва иқбол била тушти. Ва Шибургон вилоятиким, Зинда Чашмда эрди, Оқ Буганин ўгли Баён Темурга берди.

Ҳазрат соҳибқирон Хоразм валийсига элчи йибаргони

Ҳазрат соҳибқирон Мовароуннаҳр вилоятини муҳолифларнинг эликлари-дин чиқарди ва Чигатой дастури билан забт қилди. Аммо беш-олти йил эрдиким, (Кот ва) Хевақ вилоятининг закотини Хусайн Сўфийким, Тунгдай ўгли эрди ва умоги қўшпирот эрди ва Хоразм вилоятида ҳоким эрди, закотдин ҳосил бўлгон йармоқни олур эрди. Ҳазратнинг олий ҳиммати ул ҳолдин воқиф бўлуб, Алфа Тавочини бир жамоат киши билан элчиликка Хусайн Сўфийга йибарди ва дедиким: «Хевақ (ва Кот) закоти Чигатой улусига тааллуқ турур ва эйаси йўқ жиҳатини сен олур эрдинг. Дахл қилмағайсен ва бизга тааллуқ кишига тобшургайсенким, дўстлуқ аромизда бўлгай»³¹³.

Алфа Тавочи Хоразмга бориб, ҳазрат соҳибқирон айтқон сўзларни анга айтти ва анга кўб муболага қилдиким: «Албатта бу ишда дахл қилмағайсен». Аммо Хусайн Сўфий неча маҳал эрмишким, ўз муроди била ҳукумат суруб, ҳар на хогири тилагандур, андоқ қилиб турур ва ҳеч киши анга моний бўлмай турур. Бу жиҳаттин йахши жавоб бермади ва дедиким: «Мен бу вилоятни қилич била олибмен, яна қилич била мендин олгайлар»³¹⁴. Боргон Тавочи қайтиб анинг айтқон сўзини арзга еткурди. Ҳазратга ғайрат бўлуб, Хоразмга мутаважжих бўлди.

Аммо мавлоно Жалолидин Кешийким, асру солиҳ ва обид киши эрди ва доим ҳазрат соҳибқироннинг мулозиматида /эрди, ул дедиким: «Сиз агар борсангиз, мусулмонлар ташвинда бўлурлар. Мен бориб анга насиҳат қилайим ва андоқ қилайимким, сизга мутеъ бўлгай». Ҳазрат ул дегон сўзни қабул қилиб, ижозат берди ва мавлоно Жалолидин мусулмонларнинг искҳоҳлуғи учун Хоразмга борди. Ва Хусайн Сўфийни кўруб, насиҳатлар ва пандлар анга деди ва ойоти Қуръондин ва ҳадисдин анга йахши сўзлар деди. Аммо ул бу давлатқа лойиқ бўлмагон жиҳатини қабул қилмади ва буюрдиким, ул азизни беркитиб қалъада солди. Ҳазрат соҳибқирон бу хабарни эшитгач черик йигилмоққа фармонлади. Мисраъ:

Буюрдиким, то жамъ бўлгай синоҳ.

Ҳазрат соҳибқирон Хоразмга боргони

Баҳордаким, торих етти юз етмиш уч эрди, сичқон йилда (1372, баҳор) ҳазратнинг черики йигилиб, черикка улўфа³¹⁵ улаштирди. Назм:

Очилди дурру ганж ва қилди нидо,
Черик ичра ҳар кимки, бор бенаво.
Равон манга келсунким, зар берайим,
На зарким, барига гуҳар берайим.
Келиб олур эрди черик симу зар,
Бири зар олиб, бири лаълу гуҳар.

Ва Самарқанддин отланиб, Қарши ёзида³¹⁶ ов солиб, Қуббаи Метин мавзёида тушти. Анда Малик Гийёсуддинким, Муъиззуддиннинг ўғли эрди ва атоси улгондин сўнг Хирот мамлакатади подшоҳ бўлуб эрди ва Ғуру Қўхистон анга тааллуқ эрди, Ҳожи Вазир отлиқ шавқарини куб булақлар³¹⁷ билан ва отлар ва қатор хачирлару тевалар ва қумошдин беҳадд ҳазратқа йибарди. Ва ул йибаргон пешкашларнинг ичида бир бўз от бор эрди, оти Ханг Аглақ, олтун эгари билан. Шейр:

Қавий филдек ҳайбати чун ҳизабр,
Юрунда чу ел ва бийик ҳамчу абр.
Ҳаёлдин эди тезроқ юриши,
Анинг киби от кўрмайдур киши.

626 Бу пешкашлар билан Ҳожи Вазир келиб соҳибқирон дийдорига мушарраф бўлди, ва келтурган булақларни тортти. Ва Малик тилидин давлат-хоҳлуқ ва ҳавохоҳлуқ сўзларини арз қилди. Ул соҳибқирон давлатманд/келгон Вазирга куб нима инъом, Маликка хатлар битиб, пешкашлар билан бир муътаמיד кишисини³¹⁸ келгон киши била қўшулуб, Хиротқа Малик қонига йибарди. Андин сўнг ҳазрат соҳибқирон Жаку Барлосни Қундуз ва Бағлон ва Кобулга ул тарафдаги вилоятларға ҳоким бўлгай (деб йибарди). Ва куб киши черикидин анга қўшулуб йибарди. Ва «буралди» элиниким, аларнинг юрти анда эрди, ани тақи берди³¹⁹. Ва Сайфуддин-бекни Самарқандда қўйди ва ўзи давлат билан Хоразм сори мутаважжих бўлди. Шейр:

Юрур эрди ул йўлда елдек равон,
Шаҳаншоҳи дин, шоҳи соҳибқирон.
Зафар чоқару бахт анга ҳамнинин,
Ғажирчи анга эрди фатҳи мубин.

Бухородин ўтуб, Жайхуннинг йақосида Сеноя мавзёида³²⁰ етти, душманнинг қаровули илгари келиб эрди, мансур черикининг қаровули аларга учраб, урушуб, душманнинг қаровулига зафар тобтилар ва аларни тутуб келтурдилар. «Шу кунга йахши» деб, барчани ўлтурдилар ва андин ўтуб, Кот³²¹ қалъасига етконда Пирим йасовул ва Шайх Муҳаммад Муъаййидким, Ҳусайн Сўфийнинг беклари эрдилар ва бири даруға ва бири қози эрди, иттифоқ билан ҳисор дарвозасини беркитдилар ва забт ва муҳофизатқа машғул бўлдилар.

Ҳазрат мансур черики билан Котга келиб, қалъани ўртада олиб туштилар. Назм:

Чу икки тарафдин уруш бўлди танг,
Йараш энигин боғладилар чу санг.
Равон эттилар ўқ ва тош қалъадин,
Ўқ ва тош била тўлди рўйи замин.
Ва лекин бироқ қилмади ҳеч қор,
Буён эрди чун лутфи Парвардигор.

63a Ҳазрат гайратидин дедиким: «Раво бўлгайким, Ҳусайн Сўфийнинг қўлининг қундузи кечага етқай ва ул эликига тушмағай». Буюрдиким, барча хас ва хашак келтуруб, хандақни тўлдурсунлар, ва муборак нафаси билан хандаққа яқин бориб, /тўлдургондин сўнг ишорат қилдиким, Кўча Малик хандаққа кириб бореун. Кўча Малик кирмай, ваҳмдин илгари бора олмади, Хумори ясовулга ишорат қилди. Ул югуруб хандаққа кирди. Байт:

Диловар киши қилур ул қорзор,
Кўнгулсиз киши қилмас ул ҳеч қор.

Ва Мубашшир ва Той Хожа тақи сунгида кириб бордилар. Черик эли бу суратни куруб, барча хандаққа кириб, қалъа томига³²² ёпуштилар. Барчадин бурун Шайх Али Баҳодур томға ёпуштиким, чиққай. Мубашшир аёгини туттиким, ул тақи чиққай: биров юқоридин найза билан эликига урди. Жаҳон Паҳлавон анинг найзасин тутиб синдурди ва анинг бошига қилич урди. Черик ҳар соридин ёпушуб, ҳар соридин йўл қилдилар ва шаҳарга кириб, улугларин тутуб ўлтурдилар ва кўб кишини (йарадор) қилдилар.

Тонгласи ҳазрат соҳибқирон асирларни куймакка фармонлади, ва андин кўчуб, Хоразм сори мутаважжих бўлди. Ва Кўча Маликниким, — хандақ ичинда кирмайдур эди, йасоқ таёқи уруб, эшак қуйругига боғлаб, Самарқандга йибарди. Ва Гийсиддин Тархонким, Қишлиқ наслидин эрди ва Чингизхон атоларини тархон қилиб эрди ва Улжайту угли Хожа Юсуф Улжайту иккаласини баҳодурлар билан илгари йибардилар ва алар Керай ариғига аёғи соридин, Дакалак отлиқ, бир бўлак киши билан ўтуруб эрдилар. Жумла этиб, от солдилар. Аммо ҳазрат соҳибқироннинг баҳодурлари аларга голиб бўлуб, қочурдилар ва андин юруб, Хоразмнинг теграсидаги вилоятларни таладилар.

636 Хусайн Сўфийнинг ул миқдор қуввати ва журъати йўқ эрдиким, туруб урушқай. Ҳисор ичида кириб, шаҳарни беркитти ва киши чиқариб зори ва тазарруъ билан амон тилади. Аммо ҳазрат соҳибқирон /анинг гуноҳидин лутф қарам била кечариға ҳаёл эттилар, вале Кайхусрав Хутталонийким, ҳазрат соҳибқирон адовати кўнглида бор эрди ва заруратдин ул ҳазратқа мулозимат қилур эрди, йашура бир кишини Хусайн Сўфийга йибардиким, «Зинҳор Темурбекнинг сўзига эътамид қилмағайсен ва черикнингни тайёр этиб, шаҳардин чиқиб тургил. Мен ўз элим била келиб сенга қўшулурмен»³²³. Хусайн Сўфий анинг сўзига кириб, шаҳардин сипоҳий ва раъият билан чиқиб, наққора ва нафир чалдуруб, сурон солдурди. Ва Қовун аригиким, шаҳардин икки йағоч йироқ эрди, анда келиб, йасол тузуб турди. Ва ул маҳалда черикнинг кўбраки ҳар сори чоққунга бориб эрди, ҳазрат соҳибқирон қолгон кишилари била Хусайн Сўфий сори юриди. Байт:

Чу бир-бирига икки черик торгти саф,
Дудоғлариға келтуруб барча каф.
Чу қилдилар ораста майсара,
Бари сув сори торгти бору бара.

Аначи Қалта била Пашойи ва Шунқор Жирғату сув ичида от билан кириб, кемадек ул отлар сув ичида юруб, ул сори чиқтилар.

Ва йаағи черикка ҳамла этиб уруштилар. Ва Шайх Али Баҳодур беш киши билан сувдин ўтуб, Хожа Шайхзодага ҳамла қилдилар ва ани қочурдилар. Муъаййидбек ва Хитойи Баҳодур ва Оқ Темур Баҳодур сувдин ўттилар ва Элчи Баҳодур ўтарда умри тугангани учун сувга кетти.

Ҳазрат тақи майл эттиким, сувдин ўткай, Шайх Муҳаммад Баён Сулдуз қўймади ва деди: Байт:

Ки мундин нари йўқ раво сенга разм,
Сенга тахт эрур лойиқ ва мулк ва базм.

64a Ва ўзи отини сувга солиб, ул сори саломат ўтти. Термиз хонзодаларидин Абулмаоли анинг кейнидин кечти. Сувдин кечкон диловарлар душманга юруб урушуб, бостилар ва дарвозағача сурдилар. Ва алар ҳисор ичида кириб дарвозаларни беркиттилар. Ва /нусратқарин черики фатҳ ва ферузулук билан шаҳарнинг йақиниға туштилар.

Ва чоққунга боргон черик моли олам билан келдилар ва шаҳарни қамал этиб ўлтурдилар. Хусайн Сўфий қалъа ичида ўз ишидин пушаймон ўлуб андоқ ғам едиким, вафот бўлди. Назм:

Ўшул ғамда андоқ забун бўлди ул,
Ки ул ғусса ва дарддин ўлди ул.

Ҳусайн Сүфий ўлуб, Юсуф Сүфий анинг ерига
ўлтурғони ва ул ҳазрат билан йараш қилғони ва ҳазрат
Хонзодани шаҳзода Жаҳонгир учун тилагонининг сўзи

Ҳусайн Сүфий ўлгонидин (сўнг) иниси Юсуф Сүфий анинг ерига ўлтурди ва арода киши солиб йараш сўзин айтурди. Юсуф Сүфийдин соҳибқиронга ҳеч навъ йамонлиқ келмайдур эрди. Ҳазрат анинг бирла йарашти. Ва анинг иниси Оқ Сүфий хон қизи Шакарбекани олиб эрди ва ул хотундин бир қиз бор эрди, оти Свинбека, аммо «Хонзода» билан машҳур бўлуб эрди. Назм:

Малоҳатда бир бўстони эди,
Жаҳон ичра бир дилситони эди.
Паридек юзи, хуйи-фъъли малак,
Лаби шакар ва ўзи кони намак.

Ҳазратнинг муборак кўнглида туштиким, ул пари пайкарии шаҳзода Жаҳонгир учун олгай³²¹. Келгон кишилар била йахши сўзлашиб, бу сўзни аларга деди ва бу кишилар хушҳол бўлуб ёниб, Юсуф Сүфийга дедилар. Ул тақи миннат тутуб қабул этти ва дедиким: «Бу моҳпайкарнинг йароғи³²³ тайёр йўқтурур. Алар давлат билан қайтсунлар, мен йароғини қилиб, саранжомким маслаҳат кўрсалар йибарайим». Ва қазийа мунунг била қарор тапиб, соҳибқирон қайтти ва Хос³²⁵ жилгасида тушконда буюрдиким, Кайхусрав Хутталонийни келтуруб, беклар анинг йаргусини сўрсунлар. Кайхусрав ҳозир бўлгонидин сўнг беклар сўруб билдиларким, Ҳусайн / Сүфийга киши йибариб, муҳолифат ҳавасин қилгон эмиш. Бу сўз таҳқиқ бўлгондин сўнг ани беркитиб, Самарқанд сори йибардилар ва Ҳусайнбекнинг навкарлариға тобшурдилар. Ул Ҳусайнбекни ўлтурғони учун Ҳусайнбекнинг навкарлари Кайхусравни ўлтурдилар. Ва Хутталонни ҳазрат соҳибқирон Шер Баҳром ўгли Муҳаммад Миракким, Кайхусравға ҳам уруғ бўлуб эрди, берди. Ва соҳибқирон ул қишни давлат ва саодат билан ўткарди.

646

Ҳазрат соҳибқирон иккинчи қатла Хоразмға борғони

Ул маҳалдаким, Кайхусрав Хутталонийни тутдилар, Муҳаммадбек анинг ўгли эрди ва Хизр Йасурийнинг ўгли Исҳақ ва Маҳмудшоҳ Бухорий учаласи қочиб, Хоразмға бордилар. Юсуф Сүфийга анда борғонда дедиларким: «Темурбекнинг сўзига эътиمود қилмағайсен» ва анча сўзладиларким, анинг кўнглини ҳазрат соҳибқирон дўстлуғидин чиқардилар. Ва аларнинг сўзига кириб, муҳолифат қилабошлади ва аҳду шартни бузуб, келиб Котни хароб қилди ва андаги кишиларни бир-бир қилди. Аммо рўзгор таажжуб тили била қулоғиға айтур эрди: «Мундоқ қилмаким, бу ишдин пушаймон бўлгундур».

Чун қишнинг золим черики ўтуб, муаддалатшиёро султон — баҳор изҳори шавкат қилди, ҳазрат соҳибқирон рамазон ойида торих етти юз етмиш тўртда, ут йилда (1373, январ) Қаршиға бориб тушти. Ва ҳар ердаги черик, барча жамъ бўлди. Назм:

Йиғилди черик анда ҳаддин берун,
Биебондаги қумлардин фузун.
Бариси баҳодур, бари комрон.
Саодат била барчаси шодмон.

Черик йиғилгондин сўнг ҳазрат соҳибқирон саодат юзини Хоразм сори қилиб, қумлоқдин Хоразмға етти. Юсуф Сүфий ўз ишидин пушаймон бўлуб, тазарруъ ва нийоз билан³²⁶ амон тилади ва қабул қилдиким, / Хонзодани йароғи билан нечукким, муносиб бўлса, йибарайим. Ҳазрат ўз карами ва лутфа била гуноҳидин кечиб, қайтти. Ва Самарқандким, анинг дорусеалтанати эрди, давлат ва иқбол била бориб ва тўй йароғини қилиб, асбобиға машғул бўлди.

65а

Ҳазрат соҳибқирон бекларини Хоразмга Хонзода хоним учун йибарғони

Шаввол ойида, торих етти юз етмиш бешда, барс йилида (1374, март) аввал баҳорда соҳибқирони комкор фармонладиким, Ёдгор Барлос бинни Лолаким, Қарочор нўённинг ўғлонларидин эрди ва Довудбек ва Ўлжайтубекни подшоҳона бўлақлар билан Хоразмга йибардиким, маҳди улё Хонзодани келтургайлар. Беклар Хоразмга бориб, Юсуф Сўфий аларни азиз тутуб, тўйлар берди. Ва алар таки ўзлари била келтургон бўлақларни анга торгтиллар. Назм:

Ким эрди бари лаъл ва мушқу абир,
Қумошлари зарбофт ва хаазу ҳарир.
Хитойи қумошлар, хачирлар қатор,
Тўбучоқ отлар бари раҳвор.
Додаларки, ҳар бири эрди қамар,
Яна қул баччалар мурассаъ камар.

Бўлақларни олгондин сўнг Юсуф йахши тўй тортиб, Хонзодани йибарди, йахши йароқ биланким, подшоҳларга муносиб бўлмай. Беклар бировни Самарқандга чобгурдилар ва келгонлардин хабар йибардилар. Бекларниинг келгонидин ҳазрат соҳибқирон хабар топиб, Қўртқач хотунким, Қайдухоннинг³²⁷ ўглининг хотуни эрди, бўлгон бекларнинг хотунлари ўтрав йибарди. Алардин сўнг шаҳарнинг содот ва қазот ва уламо ва машойиху арбоблари Қотқача ўтрав бордилар. Ва юз тумон таъзим ва тақрим билан Хонзодани Самарқандда кетурдилар. Андин сўнг тўй тартибига машғул бўдилар ва шаҳарни ойин боғлаб, анвоъ такалуф била ораста қилдилар. Ва эл ичида/ андоқ айшу ҳузур ва шодмонлиқ пайдо бўлдики, ҳам оти жаҳондин йўқ бўлди. Назм:

Бари шаҳр эрди тўла айшу сур,
Раъиятлар ичинда завқу ҳузур.
Йўқ эрди жаҳон ичра андуҳу гам,
Кўнгулларда бир зарра дарду алам.

Ақд бўлгонда анча олтун ва кумуш ва лаълу жавоҳир сочтиларким, қуб киши остида қолди³²⁸.

Шаҳзода Жаҳонгир Хонзода хоним билан зифоф³²⁹ қилғони

Беклар тўй тартибига машғул бўлуб, анча чодир ва шомийона ва оқ уй тикдиларким, фалакнинг юлдузларидин қубрак. Ва хосса учун бир оқ уй кўк киби тикдиларким, ичи-да таши лаълу жавҳар билан мурассаъ эрди.

Висоқи шаҳаншоҳ учун тиктилар,
Ким эрди мурассаъ ба лаълу гуҳар.
Ичинда қўйуб тахти гавҳарнигор,
Анинг устида ултуруб шаҳриёр.
Ёнин ётиб ул хусрави комёб,
Фалак устидадур магар офтоб,
Йиғилиб эшиқда маҳону қаҳон,
Бариға кўнгул хурраму шодмон.
Бари ер юзи тўлди шаҳду шакар,
Жаҳон то жаҳон тўла бўлди самар.

Моҳ юзлук соқийларнинг карашмалари аччиқ жоғирнинг нашъаси билан бир бўлуб, ошиқларнинг ақлу ҳушларини талаб элтур эрдилар. Ва мутрибларнинг нағмалари наво оҳанги билан ошиқларни беҳуш этар эрдилар. Уламоу фузалю соатда ул ҳазратнинг мажлисида шаръи мутаҳҳара

йўсуни билан ул ойни шаҳзода билан ақд боғладилар. Ва ҳар соридин «Муборақбод» деб, дуою сано унини кўкка етқуздилар. Бас, анижумани хусравий хилват эвиға кирди ва олам қаро бурунчак бошиға борди. Назм:

Дема кечаким, ул шаби қадр эди,
Бари юлдузу ҳар бири бадр эди.
Саодатнарвар эрди ул дам спехр
Юрур эрди маҳ хизматида ба меҳр.

66а Зифоф хилватхонасиқим, файзи Илоҳийдин ораста эрди, маҳалли ижтимоъи спехр салтанати ва буржи муқарина саъддин бўлди ва бу туй етти юз етмиш бешда бўлди³³⁰. *Вил-ҳамду ли-л Лоҳи Раббил-оламинин, вас-салом/ вас-салот ала саййидил-мурсалини ва хотами-н-набиййини.*

Ҳазрат соҳибқирон учунчи қатла Жета сори черик тортиб борғони

Панжшанба куни шабон ойи аввалида, тарих етти юз етмиш олтида (1375,5-январ) ҳазрат соҳибқирон черик жамъ этиб³³¹, Жета сори мутаважжих бўлди, Қатагон работида³³² тушти. Ҳаво булут бўлуб, қор билан йамғур тукабошлади ва андоқ совуқ бўлдиқим, ҳеч ким элик чиқараолмас эрди. Ва от-улоғларига самон қаламоқ учун ожиз бўлдилар. Ва бу совуқ жиҳатидин кўб киши талаф бўлди. Ҳазрат соҳибқиронга раҳм келиб, дедиким: «Қайтиб Самарқандда бориб икки ой анда турали, совуқ бир сори бўлгунча». Қайтиб Самарқандда тушгилар ва анча таҳаммул қилдиларқим, совуқ бир тараф бўлуб, ҳаво йахши бўлди. Ва яна душанбаи шавволда (20.03.1375) Жета сори мутаважжих бўлдилар.

Шаҳзода Жаҳонгир илгари бўлди ва Шайх Муҳаммад Баён Сулдуз ва Одилшоҳ Баҳром Жалойир ўзелиқим, атоси ўлганда жалойир элини соҳибқирон анга бериб эрди, шаҳзодаға қушудди.

Сайрамдин ўтқонда Чорун мавзеъида³³³ еттилар, Жетадин бир киши тутуб келтурдилар. Ҳазрат ул кишидин аҳвол сўрди. (Ул) дедиким: «Қамариддинқим, ўмоги дуглат турур ва Жета эли анга тааллуқ турур, сиздин хабари йўқ турур³³⁴. Аммо черикини йиғиштириб, Ҳожибекка муъаттал ўлтуруб турур». Соҳибқирон бу хабарни эшиткач фармонладиқим, «Илгари бўлгон киши таважҷуф қилмай юрсунлар». Ва ўзи тақи таъжил билан юриди. Қамариддин (тарафидин) хабар топтиқим, нусратшиъор черики етти, (ул ерида) тура олмай Барака Ғуриён³³⁵ дегон ерга бориб кирди. Ва ул ерда уч дара бор эрди, асру чуқур ва уч улуг сувдин чиқиб борур эрди. Қамариддин черики билан икки сувдин ўтуб, у черики дараға тушти ва йўлларни беркитиб, киши қўйдуруб ўлтурди.

66б Шаҳзода Жаҳонгир анинг бошиға юруб, наққора ва нафир унини фалак ичида солдуруб, баҳодурлар/ илгари юридилар ва душманга етиб, бир-бировга ўқ оттилар. Андин сўнг алар муқобиласида туштилар. Кеча бўлгонда Қамариддин Жета черики билан қочти. Баҳодурлар алардин хабар топиб, кейинларида тушуб, кўб кишини ул кофирлардин олиб ўлтурдилар.

Тонг отқонда соҳибқирон авжи азамат билан етти ва Жета аҳволин билиб, Довудбек ва Хусайнбек ва Уч Қаро Баҳодурни Жета (черики) кейнида йибарди. Алар ҳукм йўсини била амал қилиб, Ила суйининг³³⁶ қуйиси сори юридилар. Ва Хусайнбек сувға тушуб вафот бўлди ва узга беклар йаағига етиб, таладилар. Сонсиз от ва тева тушти. Ва баъзи ҳазоралар буларға кириб, эл бўлди³³⁷. Аларнинг кўчуруб, куран³³⁸ қилдуруб, Самарқанд сори йибардилар. Ва соҳибқирон душман кейнида Пойтоғ мавзеъига³³⁹ буюрдиким, «Борсунлар!» Ва шаҳзода Жаҳонгирни баҳодурлар билан қушуб дедиким: «Жаҳд килинқим, Қамариддин эликка тушқай». Шаҳзода баҳодурлар билан ва ҳазораларқим, Жетаға тааллуқ эрди ва Учқармон мавзеъида³⁴⁰ ўлтурур эрдилар, таладилар. Ва Қамариддиннинг хабарин эшиттиларқим, тоғ ичида турур, тоғ сори юрилиб, эл-улусидин чиқиб, қочти. Баҳодурлар анга таллуқ эл-улусни чобтилар. Шамсуддинбекнинг хотуни Буен ого ва қизи Дилшод ого эликка тушти. Ва шаҳзода

соҳибқирон қошига киши чобтуруб, бўлгон аҳволни арзадошт қилдилар. Соҳибқирон хабарларни эшитиб, кўчуб, Қаро Қисмоқ устида чиқиб тушти. Ва шаҳзода Жаҳонгир саодат билан қайтиб, ҳазрат қошига келиб, сонсиз мол тортиб, Дилшод оғони торти. Кичик ёшидин мундоқ улуг иш эликидин келди.

67а Соҳибқирон андин қайтиб, Отбошига келиб, андин Арпа ёзида³⁴¹ тушти ва неча кун айшу ишрат билан ўлтурди. Буюрдиким, Муборақшоҳ Макритким, ҳазора бекларидин эрди ва соҳибқироннинг эртаги /давлатхоҳи эрди, «Туй йароғини қилсун!» Туй этиб, йахши тўққузлар тортиб, хизмат қилди. Ва соҳибқирон ани махтаб, тарбият ва иноят кўзи билан боқти. Ва Хусайнбек бу сафарда охират сори сафар килиб эрди, анинг мансабини углигаким, оти Худойдод эрди, берди.

Ҳазрат соҳибқирон Дилшод оғо билан зифоф қилғони

Қола Аллоҳу таборак ва таоло: *Фа-анкиҳу мо таби лақум минан-нисоъи масна ва сулоса ва рубоъа*³⁴². Ҳазрат Аллоҳ файзи мундоғ воқиф бўлуб турурким, тўрт хотун олинглар, соҳибқирони жувонбахтқа ул сахройи дилкушода майл бўлдиким, Дилшод оғони олғай, туй асбобиға ҳукм қилди. Байт:

Буюрди ўшул ерда ул шаҳриёр,
Ки қилғайлар асбоби туй ошкор.

Ҳазрат давлатидин хоссу омм барча шодком ва айшу ишрат била машғул бўдилар. Ва ишрат асбобидин наким хаёлда кечар эрди, барчаси муҳайё ва тайёр эрди.

Ва ҳар сориким, кўрар эрдинг бир гули тоза баҳордек, эликида олтун пиёла тўла шароби аргувонидин олиб тутар эрди. Ва ҳар тарафким, қулоқ солур эрдинг, бир тарафи ўлтуруб, суруд садосин олам ичра солиб, йахши уни билан айтур ашула. Байт:

Ки соҳибқирон шод бўлеун мудом,
Мамолики хушу давлати мустадом.

67б Тўйдин сўнг кўчуб, Йасси Дабондин^{342а} ўтуб, Ўзгандда туштиллар. Ва маҳди улё Қутлуқ Туркон бекларнинг хотунлари била Самарқанддин келиб, барча соҳибқиронга муборақбод дедилар. Ўзганддин ўтуб, Хўжандда еттилар³⁴³, Баҳром Жалойир ўгли Одилшоҳ хизмат камарини белига боғлаб, ҳазратқа туй тортиб, отлар пешкаш қилди. Аммо кўнглида бу хаёл эрдиким, соҳибқиронга ул туйда мақр қилгай. Аммо соҳибқиронга ҳазрат Ҳаққнинг инояти сақлар эрди, давлат илҳомидин қулоғи еткурдиким, «Мунда турмагил» ва Одилшоҳнинг ишидин/ соҳибқироннинг муборақ кўнглида кечтиким, мунда ўлтурмоқ маслахат йўқтурур: филҳол, ул мажлисдин қўпуб отланди ва ўрдуға бориб тушти. Ва ул вақтдаким, соҳибқирон Қамаридин сори борур эрди, Шайх Муҳаммад Сулдуз ва Одилшоҳ Жалойир ва Туркон Арлот учаласи аҳд қилиб эрдиларким, агар фурсат топсалар, ҳазратни тутқайлар ва мунда тушканда хаёллар қилдилар. Аммо ул ҳазратни инояти Раббоний сақлар эрди, ҳеч иш қила олмадилар.

Соҳибқирон андин кўп черикни ижозат берди, ўзи давлат билан Занжир Саройгаким³⁴⁴, Қаршидин икки манзил йироқ турур, бориб қишлоқ солди.

Ва ушбу қишда Одилшоҳ хизматда келиб, соҳибқиронга кўрунуш қилиб, ул андишаи фосидким, қилиб эрдилар, ўз тили билан ҳазратқа деди. Соҳибқирон ул сўзини эшитиб, ўзига келтурмай ҳеч нима демади ва Одишоҳни йахши сийлади.

Қиш ўтуб ёз бўлгонда йарлиғ бўлдиким, «Черик йиғилсунким, Хоразм сори борурмен!» Ҳар тарафдин черик йиғилиб келди. Ҳазрат соҳибқирон Шайх Муҳаммад Байн Сулдузни туттурди. Бас, таҳқиқ қилгондин гуноҳи зоҳир бўлди. Мири Маликким, инисини бу Шайх Муҳаммад ўлтуруб эрди, анга тобшурди, то андин инисининг қонини тилагай. Мири Малик ани

ултурди ва Боязид Жалойирнинг икки ўглипи: Али Дарвеш ва Муҳаммад Дарвешни ултурди. Ва сулдуз туманини Оқ Темур Баҳодурга берди.

Ҳазрат соҳибқирон учунчи қатла Хоразмга
борғони зикри ва Сари Буга билан Одилшоҳ
йаағи булғон учун йўлдин қайтқони

68a Аввал баҳорда, торих етти юз етмиш еттида (1376, март) табиъат султонининг фармонидин сабза черики ҳар соридин тебраиди. Шикүфанинг сардори шаҳар ва ҳисор боғларини муҳофизат қилмоқ учун муқаррар бўлди. Ва сабза черики ферузлуқ билан /саҳрога юзин қўйди. Байт:

Сабза черикига ҳукм этти чу султони баҳор,
Борди саҳро сори хушҳол ҳумоюносор.

Соҳибқирон давлат ва иқбол билан Хоразм сори юз қўйуб, борурга жозим бўлди. Оқ Бугани Самарқандда қўйди ва Сари Буга билан Одилшоҳ Жалойирни ва Хитойи Баҳодур ва Элчи Баҳодурни ўзга беклар била ўттуз минг киши қўшуб, Жета сори йибарди ва фармон қилдиким, Қамариддин бошига бориб жаҳд қилсуларким, ул адм бўлғай³⁴⁵. Байт:

Ўттуз минг киши, барчаси помдор,
Йибарди Жета сори ул шаҳриёр.

Ва ўзи нусрат ва саодат била Хоразм сори мутаважжих бўлди. Ва сув йақосида Сепоя мавзеида давлат била тушти. Туркон Арлот сувнинг ул юзидин мутаважжих ўлуб эрдиким, ҳазрат қошига келгай. Яна йамон андиша хотирига кечиб анди бориб, Гурзувон³⁴⁶ сориким, анинг қадимий юрти эрди, борди. Ҳазрат соҳибқирон Пулодни бир жамоат киши билан анинг кейнида йибардилар ва алар кеча-кундуз суруб, Андхуд суйидин ўтуб, Форёб суйининг³⁴⁷ йақосида анга еттилар. Туркон билан иниси ўз чериклари билан сув йақосини тутуб уруштилар: бир ҳамлага тоқат қилаолмай бариси наришон бўлуб қочтилар. Зафарқарин черики аларнинг кейнида тушуб, Пулод йалғуз Турконга етти ва Турконнинг оти ҳориб эрди, филҳол оттин тушуб Пулоднинг отини ўқлади ва Пулод анииг била йиқилди ва қупарди. Туркон анга бир уқ отти, ул ўқ дубулғасига тегиб, анга ҳеч зарар етмади. Ва Пулод анинг сори югуруб, анга ёнушти ва Турконни кўтариб ерга уруб, бошини кесди. Байт:

Адув бошини ул ели номдор
Танидин жудо айлади хору зор.

Ва Амон Сарбадол Турконнинг инисини тушуруб ўлтурди ва икки бошни соҳибқирон қошига келтурдилар.

686 Бекларким, ҳазрат соҳибқирон аларни Жета сори йибариб эрди, Сари Буга билан Одилшоҳ вилоятни холи кўруб, бир-бири била йамон андиша этиб, Хитойи Баҳодур билан /Элчи Буга Баҳодурни туттилар. Ва Ҳамдиким, ҳазрат ани Андижон вилоятининг даругаси қилиб эрди, алар билан иттифоқ қилди. Ва алар эллари билаким, жалойир ва қипчоқ эрди, барчани йиғиштуруб, Самарқанд устида юридилар. Ва келиб шаҳарни қабол этиб туштилар. Ва шаҳар эли ўқ захми била қўймадиларким, шаҳарнинг йақинида келгайлар. Ва Оқ Бугаким, шаҳарда ҳоким эрди, сурат соғъани арзадошт этиб, ҳазратқа йибарди. Ҳазрат олий Котдин ўтуб Хосга³⁴⁸ этиб эрдиким, бу хабар етти. Андин қайтиб, амирзода Жаҳонгирни ўзидин илгари йибарди ва ўзи кейнида юриди. Ва Бухорога етканда андин ўтуб, Работ Маликка туштилар. Шаҳода Кармина мавзеида³⁴⁹ душманларга этиб, икки тарафдин сафлар тузатиб, уруш эттилар. Амирзода Жаҳонгир Тенгри иноятидин мухолифларга нусрат топиб, душманлар қочтилар ва Дашти Қипчоққа бориб, Ўрусхонга сиғиндилар. Ва ҳазрат соҳибқирон музаффар ва мансур келиб Самарқандда тушти. Жалойир улусини бекларга

улаштиким, мутафарриқ бўдилар. Ва амирзода Умаршайхни Андижонга йибарди ва Одишноҳ ва Сари Буға Ҳусеҳоннинг мулозиматиға турдилар. Анда тақи аларнинг йамон феъли зоҳир бўлуб, Ҳусеҳон йайлоқ борғанда андин қочиб, Жета улусиға Қамариддин қошиға бордилар ва ани фитна ва фасодға далолат эттилар.

Тўртинчи қатла ҳазрат соҳибқирон Жета сори борғони

69a Сари Буға билан Одишноҳ Қамариддин қошиға келдилар. Ҳар лаҳза ани шарру фасодға далолат қилур эрдилар. Ва Қамариддин аларнинг сўзи билан амал этиб, Андижон вилоятиға кирдилар. Қазоқ ҳазораси³⁵⁰ амирзода Умаршайхдин қочиб Қамариддинға кирдилар ва шаҳзода тоғқа кириб мутаҳассин бўлди, донишманд ақлли бир кишини ҳазрат соҳибқирон қошиға йибарди ва воқеъани арзадошт қилдиким, «Йаағи осурд кўб келиб, Андижон вилоятини хароб /қилди». Ул ҳазрат бу хабарни эшиткач филҳол отланиб, таъжил билан Самарқанддин чиқиб, Андижонга юриди.

Қамариддин ул ҳазратдин хабар топғач, туролмай қайтти ва Отбоши мавзъидин эл ва уйини қочтуруб, ўзи тўрт минг киши билан бир камин ерни тутуб ўлтурди. Ҳазрат соҳибқирон ул мавзъда етконда Қамариддиндин гофил эрди ва бекларни тамом черики билан душман кейнида йибарди. Ва номдорлардин беш минг киши Муъаййидбек, ва Хитойи Баҳодур, ва Шайх Али Баҳодур қолиб эдилар, аларни тақи черики билан душман кейнида йибарди. Ва ҳазрат қошида икки юз кишидин ортиқ киши қолмади. Бу маҳалда тўрт минг киши билан Қамариддин камин қилғон еридин чиқиб, соҳибқирон устида тўкти. Ва ул ҳазратнинг кўнглида ҳеч ваҳм ва тарадуд бўлмай, ўз кишиларига кўнгул бериб, зафар қиличин белидин чиқориб, душманлар сори чобти. Ва муборак нафаси билан андоқ кушеш эттиким, ақл ва фаҳм ани ишида ҳайрон эрди. Ва муқаррар турурким, бу кўнгул ва ҳиммат ҳазрат Ҳаққнинг лутфидин эрди. Йўқ эрса, кимга мажол турурким, мундоқ маҳалда туруб душман била туриб уруш қилғай? Анинг била бўлғон йигитлар андоқ уруштиларким, таъриф қилса бўлмас. Ва икки юз киши билан тўрт минг кишини қочурдилар.

69b Ул фатҳ бўлғондин сўнг бир кеча шайх Бурҳониддин Қилични³⁵¹, раҳматуллоҳ, тушида кўруб, шайхдин илтимос қилдиким, «Ўғлум Жаҳонгир Самарқанд ичида ҳаста эрди. Анга дуо қилғил». Шайх дедиларким, «Худойи била бўлғил», ва ўзга сўз демади. Тушдин уйғониб билдиким, шаҳзоданинг иши мушкил турур. Кўнгли наришон бўлғон учун Йул Қутлуққим, хосе кишиси эрди, Самарқанд сори йибардиким, шаҳзодадин хабар таҳқиқ келтургай. Ул борғонда яна наришон туш кўруб, хотири бисер мулул бўлди. Бекларға дедиким, «Гумон элтурменким, фарзандимдин айрилуремен». Ва бекларға (яна) дедиким, /«Ҳарнаким воқий бўлубтур мендин йашурманлар». Юкунуб онт ичтиларким, «Бизларға бу маънидин асло хабар йўқ турур». Андин кўчуб, саккиз йағочда яна Қамариддинға еттилар ва уруш бўлди ва яна Қамариддин қочиб, Уч Қаробек анинг кейнида тушуб, бир неча сурди. Қамариддин саккиз киши билан қайтиб урушти ва кўб заҳмлар еб, чиқиб қочти. Пулод Баҳодурнинг эликида йамон ўқ тегиб эрди, қайтиб бир ерда тушканда анда ўт тушти. Ўзи қунуб савийи эттиким, утни учургай. Ул жиҳатдан жароҳати тоза бўлуб, вафот бўлди.

Амирзода Жаҳонгирнинг вафот бўлғони зикри

Ҳазрат соҳибқирон Отақумдин қайтиб³⁵², Сайхундин ўтуб, Самарқандда йақин еттилар. Самарқандтаки бузурғлар ва донишмандлар барча ўтирув чиқиб, қаро тўнлар кийиб, ҳазрат қошиға келиб, байт:

Бариси қаро тўн кийиб келдилар,
Дуо тилларин барча очилдилар,

ҳазратни курғонда барча дедилар, байт:

Дариого, ул шаҳаншоҳи бо дину дод,
Ки бўлди йигитликда гулдек ба бод,

ва хурущу фиғон била келдилар. Ҳазратким аларни андоқ курди,
билдики туши чин бўлбтурур ва ўз ишини фалак қилиб турур. Назм:

Чу ул ҳолдин бўлди огоҳ амир,
Чиқиб жонидин нола ҳамчун нафир.
Икки кўзидин бўлди ёш ошкор,
Чу селики келгай ба вақти баҳор.
Бас, ўлтурди мотамда бари синоҳ,
Кийиб тўнлар ул дам кабуду сиёҳ.
Бари анжуман зору гирён бўлуб,
Ул ўт сўзидин барча бирён бўлуб.

Ҳазрат соҳибқирон бу воқеадин бағоят андуҳнок бўлди. Аммо ул шоҳнинг кўнгли дар ҳадик эрди ва йақин билур эрдиким, ҳар нимаким жаҳонда бақоси бор, фано офати анинг кейпида турур. Ва ҳар тандаким ҳаёт бор, мамот анга еткуси турур: *Ас-собиринга ал-лазиза иза асобатҳум мусибату, қолу инно ли-Ллоҳи ва инно илайҳи рожиъуна*¹.

70а Ул жароҳатқа марҳам қилди ва шоҳзоданинг руҳиға ҳайрот қилиб ва садақот берди /ва таъомлар фуқаро ва масокиниға ва мустаҳаққларға берди ва анинг муборак жисмини Кешға элтиб кўмдилар ва иморати бағоят зебо солдурди.

Шаҳзоданинг ёши йигирмада эрди ва андин икки ўгул қолди, амирзода Муҳаммад Султон, Хонзодадин туғуб эрди ва амирзода Пир Муҳаммад, Бахт Малик огоким, Илёс Йасурийнинг қизи эрди, андин туғуб эрди. Шаҳзода ўлгандин сўнг қирқ кун ўтуб эрдиким, мутаваллуд бўлди. Шаҳзоданинг вафот бўлгон торихи етти юз етмиш еттида лу йилда эрди (1376).

Ва Сайфуддинбек бу жиҳатдин барча индин эликини ювуб, дунё билан ҳеч эътиқоди қолмай, ижозат тилаб, Каъбаға борди.

Ҳазрат соҳибқирон Қамариддин бошиға яна черик йибарғони

Ҳазрат соҳиб қирон фарзанди жиҳатидин дунёдин безътиқод бўлуб,
мамлакат забтидин ҳеч парво қилмади ва айтар эрди, байт:

Гирйа қилмас эрмиш бу дунёи дун,
Ки бўлғай киши анинг учун забун.
Чу биздин жаҳон қолгусидур недин,
Егайбиз жаҳон ичра мардум гамин?

бу жиҳатдин беклар барча йиғилиб соҳиб қирон қошиға келиб, юкунуб, дуо билан тилларини очиб дедилар: «Ҳазрат Ҳаққ, таборак ва таоло, оламнинг тузуклугуни подшоҳларнинг вужуди билан қилиб турур. Домин ва амонлиқким, Одам ичида турурким офаринашдин мақсуд бу эрмиш, подшоҳларнинг адолат ва сиёсати билан турур. Байт:

Эрур подшоҳ сояи Зул-жалол,
Ки андин товар барча олам камол.

706 Агар ҳазрат соҳибқироннинг хотирида парвардигорнинг ризоси турур, мунга ҳеч ғам емамак керак ва доду адлга машғул бўлмоқ керак, ва раъият ва фақиру мискиннинг аҳволларидин воқиф бўлмақ керакким, *Ҳазрат Саййиди олам, салл-Аллоҳу алайҳи ва саллам, айтиб турурким: «шоҳларнинг умридин бир соатким, алл ва дод билан кечгай, олтмиш ё етмиш йиллик/ибодаттин йахшироқ турур».*

Ҳазрат соҳибқирон бекларнинг насиҳат йузидин деган сўзлари таъсир этиб, ҳиммат юзини яна мамлакат маслаҳатиға қўйди ва черик жамъ қилмоққа машғул бўлди.

Бу маҳалда хабар келдиким, Одишноҳ Жалойир неча киши билан Қорачуқ тоғида³⁵⁴ саргашта юридур. Соҳибқирон Барот Хожа Қукалтош ва Элчи Буғани ўн беш киши билан анга йибарди. Ва алар Самарқанддин тун қайтиб, Утторға етконда, андин киши олиб тоғ ичида кирдилар. Ва анда истаб юрү эрдиларким, Оқсув мавзесида³⁵⁵ топиб йасоққа еткурдилар. Ва Оқсув бир ҳисор турурким, тоғнинг бурнида йасаб турурларким, анда қаровул ултургай. Дашти Қипчоқ соридин ҳар ким пайдо бўлса, алар хабардор булғайлар.

Ва Сари Буғаким, йаағи бўлуб қочиб эрди, икки йилдин сўнг яна ул ҳазрат қошиға келди. Соҳибқирон ўз лутфу карамидин гуноҳидин кечиб, анга тааллуқ улусни берди. Андин сўнг оламоро раъйи билан амирзода Умаршайх ва Оқ Буға ва Хитойи Баҳодур ва ўзга бекларга фармонладиким, «Қамариддин бошиға борғайлар. Ва жаҳд қилсунларким, ани эликка тушурғайлар!» Алар ҳукм йўсуни билан юруб, Қора Туба мавзесида³⁵⁶ Қамариддинға еттилар. Ва соҳибқирон давлатидин анинг билан урушуб, Қамариддинни бостилар ва эл-улусини талаб қайттилар.

Ҳазрат соҳибқирон бешинчи қатла Жета сори борғони

Нусратшиҳор черики ўлжа ва асир билан Жетадин қайтиб, соҳибқирон мулозиматида келдилар. Ҳазрат яна ўшул йилда Жета сори азимат этиб, Муҳаммадбекким, Мусабекнинг ўғли эрди ва соҳибқирон хизматида эрди, Аббос ва Оқ Темур Баҳодур билан илгари йибарди. Ва алар ҳукм йўсуни билан кеча-кундуз турмай Буғом Ойқўлда³⁵⁷ Қамариддинға еттилар ва урушуб, ани қочурдилар ва элини талаб ва асир еттилар.

71a

Ҳазрат соҳибқирон муборак нафаси билан /Қўчқор мвзесиғача³⁵⁸ борди ва ул ерда эшиттиким, Тўқтамиш Ўғлон Ўрусхондин қўрқуб, қочиб хизматқа келгуси турур³⁵⁹. Ҳазрат соҳибқирон Туманбек (Темурким), ўзбек бекларидин эрди, утрав йибарди ва буюрдиким, ани иззат ва ҳурмат билан келтургайлар. Ўзи саодат билан Йабағу³⁶⁰ йўлидин қайтиб, Ўзгандда³⁶¹ тушти. Ва андин қўчуб Самарқанд сори бориб тушти.

Туманбек (Темур) Тўқтамиш Ўғлонни келтурди ва беклар барча анга ўтрав бориб, соҳибқирон қошиға келтурдилар. Ул ҳазрат анинг мақдамини азиз тутуб, таъазум ва иноятлар қилди ва тўй бериб, хайма-ҳиргоҳ ва наққора ва нафир ва қатор тевалар ва отлар ва яна нимаким, подшоҳлиғда керак турур, барчани йасаб берди ва ани ўғул ўқуди³⁶².

Ҳазрат соҳибқирон Тўқтамиш Ўғлонни Уттор ва Сабронға йибарғони

Соҳибқирони олийҳиммат Саброн ва Сигнақ³⁶³ вилоятини Тўқтамиш Ўғлонға берди. Тўқтамиш анда бориб ўлтурди. Қўтлуғ Буға Ўрусхоннинг ўғли қалин черик билан анинг бошиға келди. Аларнинг аросида уруш воқий бўлуб, бовужуд улким, Қўтлуғ Буға ул урушда ўқ еб ўлди; Тўқтамиш туролмай қочти ва андаги элни таладилар. Тўқтамиш қочиб, соҳибқирон қошиға келди. Ҳазрат ани аввал келгонидин йахшироқ иззат тутуб, яна йароғини қилиб, вилоятиға ендурди. У Сабронға етконда Ўрусхоннинг улўғ ўғли Тўхта Қия, неча султонзодаларким, Жўчихон наслидин эрдилар ва Алибек ва ўзга беклар қалин черик билан Тўқтамиш бошида юридилар. Байт:

Черикдин тула бўлди саҳни жаҳон,
Бари Тўқтамиш сори бўлди равон.

Тўқтамиш ҳам черикини йиғиб, аларнинг ўтравсида борди; уруш булғонда яна Тўқтамишхон туролмай, қочти. Ва Сайхун суйиға етконда қўрқунчдин тўнин чиқариб, узини сувға солди. Қазончи Баҳодур анинг кейнида келиб, ани сув ичида кўруб, ўқ отиб, эликини захмлиқ қилди. Тўқтамиш юз ташвиш била /сувдин кечиб, жангал ичида кириб, хас ва хашак устида йиқилиб ётти.

71b

Ва гаройиби рӯзгордин бу турурким, ҳазрат соҳибқирон Идику Барлосни анга йибариб эрдиким, анга насиҳат қилгай ва эш-кучига мардона бўлгай. Қазодин Идику Барлоснинг йўли ул жангал ичида тушти. Жангал ичида кириб боргонда қулогига бировнинг уни келдиким, ингранадур. Тафохус қилғонидин сўнг Туқтамишонни кўрди: йаланғоч ва узидин кетиб, хас ва хашак устида йиқилиб ётиб турур. Ул оддин тушуб, ани ул ердин кўториб, чодир уруб, чодирга кийурди; шарбат ва таом бериб, жароҳатиға марҳам қўйди ва бош-аёқ кийдурди ва андин кўчуб, соҳибқирон сори ёнди.

Ул маҳалда соҳибқирон Бухорода ўлтуруб эрди, Туқтамишнинг ҳолатидин хабар билиб, яна анга шафқат қилиб, барча йароғини қилди.

Идикуким, ўмоғи манғқит эрди³⁶⁴ ва Ўрусхоннинг бекларидин эрди, андин қочиб соҳибқирон мулозаматиға келди. Ва дедиким: «Ўрусхон черик жамъ этиб, бу сори мутаважжих бўлди».

Ушул замонда Ўрусхондин икки элчи келди; бири Кўппак Манғқит ва бири Тулужон. Келиб, Ўрусхондин ҳазрат қошида сўзлар дедилар: «Мақсуд буким, Туқтамиш менинг ўғлумни ўлтуруб, сенга қочуб боргон турур. Ани менга йибаргил ва агар бермасанг, уруш ерини айтиб йибаргил».

Ҳазрат соҳибқирон ҳиммат тилини очиб, жавоб бердиким: «Ул бизга сигниб келиб турур. Мен ани ҳеч кимга бермасмен. Аммо уруш десангиз тайёр турубтурбиз». Байт:

Дедиким: «Борғил, ва мендин баён қил,
Ўрусхон қошиға мундоқ аён қил.

Ким мен суқушай менга не парво,

Агар бўлгай йаари ер юзи дарё.

Сипоҳимнинг ишидур кинаю жанг,

Ҳунарсиз кишидин буларга юрт танг».

Ҳазрат соҳибқирон Ўрусхон урушиға черик тортиб борғони

72a

Соҳибқирон Ўрусхоннинг элчиларини йибаргондин сўнг ҳукм қилдиким: «Черик йиғилсун!» ва /Жаку Барлосни Самарқандда қўйди ва Чигатой улусини йиғиштуруб, лу йилда (1376) черик тортиб, Ўрусхонга мутаважжих бўлди. Назм:

Чу жамъ ўлди ул лашкари бекарон,

Ки ер кўк киби тебради у замон.

Черик тузи чун чиқти олам аро,

Ки кун бўлди тундек яна қаш-қаро.

Сайхундин ўтуб Ўтрор саҳросида туштилар. Ул тарафдин Ўрусхон Жўчионга тааллуқ улусини йиғиштуруб, Сигнақда келиб тушти. Ва Ўтрордин Сигнаққача йиғирми тўрт йағоч турур³⁶⁵.

Ул маҳалда анча йамғур ва қор ёдиким, таъриф қилса бўлмас ва андоқ совуқ бўлдиким, ҳеч киши элик чиқара олмади. Ва уч ой ўшандоқ совуқ эрди ва қор ёғар эрди. Ва бу икки черик ерларида ўлтуруб эрдилар, ҳазрат соҳибқирон Йаруқ Темур ва Хитойи Баҳодур ва Муҳаммад Султоншоқким, Ҳирот маликидин қочиб келиб эрди, буюрдиким, «Таъжил этиб, душманға шабихун элтинлар!» Бас, булар беш юз киши билан юридилар ва кечада Ўрусхоннинг ўғли Темур Малик Ўғлонга учрадилар. Ва алар уч минг киши бор эрди. Ушул кечада тонгга йақин уруштилар ва мансур черики ғолиб бўлуб, душманлар қочти. Элчи Буга ва Темур Маликка ўқ тегиб, захмлик бўлдилар. Ва ул урушда Йаруқ Темур билан Хитойи Баҳодур иккаласи шаҳид бўлдилар. Мансур черики фатҳ ва нусрат билан қайтдилар. Яна соҳибқирондин ҳукм бўлдиким, «Муҳаммад Султоншоқ душман сори тил олмоққа борсун!» Ва ул ҳукм йўсуни била амал қилиб, бориб бировни келтурдилар. Андин маълум қилдиларким, душман черикидин икки баҳодурким, бирини Улуғ Сотқин, яна бирини Кичик Сотқин дер эрдилар, юз киши билан тил олмоққа келиб турур. Ва бу маҳалда Оқ Темур Баҳодур ва

Аллоҳдод Утрор шаҳрида бориб черикка озуқ берур эрдилар. Алар шаҳардин чиқиб, урду сори келур эрдиларким; йаағига учрадилар. Ва бу йаағи ул киши эрмишким, тил олмоққа келгон эрмишлар ва Оқ Темур билан ун беш киши эрмиш.

726

/Соҳибқироннинг давлатига сиғиниб, мухолифлар билан уруштилар ва мухолифларни фириб бермак учун қочтилар. Ва йаағи аларнинг кейнида тушконда қайтиб қиличларин чиқариб, икки кишини тушурдилар. Душман чериклари қочти ва ўзларини жарларда ва ариқларда солдилар. Ва Кўппакчи Юртчиким, Оқ Темурнинг иниси эрди, Кичик Сотқунни ўлтурди. Улуг Сотқунни Ҳиндушоҳ тутти; ҳазрат соҳибқирон қошига келтурдилар ва маълум бўлдиким, Урусхон қайтқон эрмиш ва Қаро Кўппакни ўз ўрнида қўйиб турур.

Ҳазрат соҳибқирон Ҳиндушоҳга кўп иноятлар қилди ва соҳибқирон муборак нафаси билан душман сори юриди. Қаро Кўппак тақи турмай кетган эрмиш ва мухолифлардин киши қолмагон жиҳатидин давлат ва иқбол билан қайтиб, Кеш жилгасига бориб, хумойун ўрдусида тушти ва саккиз кун анда турди.

Ҳазрат соҳибқирон Урусхоннинг улусини чобқони

Саккиз кундин сўнг яна соҳибқирон Урусхон сори мутаважжих бўлуб юриди ва Тўқтамишхон гажирчи³⁶⁶ бўлуб юриди. Кеча-кундуз суруб, ун беш кундин сўнг душанба кечасининг субҳи эрдиким, Жайрон Қамишқа еттилар. Душман эли чизсиз ўлтуруб эрдиким, ҳазратнинг черики аларни таладилар: қўйу от ва тева сонсиз тушти. Ҳазратнинг давлатидин Урусхон ўшул яқинда ўлуб, улуг ўғли Тўхта Қия хон ўлуб, ато ерида ўлтуруб эрди. Ва ул тақи атосининг кейнида борди ва ҳазрат Тўқтамишни Дашти Қипчоқда хон қилди. Ул ерни бўлгон эл-улуси биланким, Жўчихоннинг улуси эрди, (анга) берди. Ва бир отким, оти Ханг Ўғлақ эрди ва оламда андоқ от йўқ эрди, берди. Шёър:

Бир отким, эди барқдин тезтар,

Қила олмас эди ел андин гузар.

Юрурда фалақдин эди тезроқ,

Анинг гардиға етмас эрди Буроқ.

73a

Дедиким: «Бу отни йахши сақлағайсен». Андин қайтиб, /Самарқандда келиб тушти. Йилон йилнинг аввалида, тарих етти юз етмиш секкизда (1377, март) келиб, давлат ва саодат билан манзилига қарор топти.

Ҳазрат соҳибқирон Дашти Қипчоқдин ёнгондин сўнг Урусхон ўғли Темур Малик Уғлон³⁶⁷ хон бўлди ва черик тортиб, Тўқтамиш бошига келди ва уруш қилгондин сўнг Тўқтамиш черики бузулди. Ва Тўқтамиш ул (от)никим, ҳазрат соҳибқирон бериб эрди, миниб қочти ва кўб машаққат кўргондин сўнг ҳазратқа етти. Соҳибқироннинг ҳиммати анинг аҳволига тушуб, анинг йарогини қилиб, улуг беклардин Туман Темур Ўзбек ва Бахти Хожа ва Гийёсидин Тархон ва Йанғи Қавчин, буларни Тўқтамиш билан Сигноққа йибардиким, ани ул вилоятда хон қилгайлар³⁶⁸. Беклар анинг билан Сигноққа бориб, Тўқтамишни хонлиқ тахтига ўлтургуздилар ва наким расм турур эрди, қилдилар.

Ҳазрат соҳибқиронга саодатманд ўғул бўлғони зикри

Йилон йилнинг аввалида, рабиъ ал-охир ойининг ўн тўртида, тарих етти юз етмиш тўққузда (20.08.1377) ҳазрат соҳибқироннинг давлат кўзи файзу фазли Раббонийдин йаруқ бўлуб, Самарқанд шаҳрида давлат ва иқболдин бир муборак юзлук фарзанд гайб пардасидин юз кўрсатти. Назм:

Чу бўлди ано қорнидин ул жудо,

Хабар тобти ул ойдин подишо.

Кетурди ва қўйнида олди равон,
Анинг юзидин бўлди бас шодмон.
Буюрди анга доялар шахрийор,
Ки қилгай ани парвариш дар канор.
Кишиким, тутуб эрди ани йар,
Тўла эрди бошдин аёги ба зар.

Давлат ва саодат юзидин кун киби зоҳир эрдиким, ер юзининг подшоҳи бўлгуси турур ва оламдаки подшоҳлар анга божу хирож бергайлар. Ва бу шахриёрнинг ҳолати иккинчи мақолада келгуси турур. Ва мунда мақсуд мутаваллуд бўлгон зикриким, маълум бўлгайким, қачон таваллуд бўлуб эрди ва йили ва тарихи маълум бўлгай³⁶⁹.

736

/Ҳазрат соҳибқирон Тўқтамишхонни
йана йароғини қилиб, Темур Малик бошига йибарғони ва
Темур Малик била урушуб зафар тобқони³⁷⁰

Аввалдаким, Тўқтамиш Ўғлон Ўрусхондин қочиб, ҳазрат қошида келиб эрди, Ўрунг Темур анинг била келиб эрди. Ва ҳазрат ани йахши сийлаб эрди, ва йанаким, Тўқтамиш Темур Маликдин қочиб келди, Ўрунг Темур эликка тушуб эрди ва ани Темур Малик қошига элттилар. Темур Малик қонини бағишлаб қўябердиким, аларнинг ичида фалокат била юругай. Бир кун Темур Маликка юкунуб дедиким, «Менга тааллуқ элимни иноят қилгил». Темур Малик анинг сўзини эшитмай дедиким, «Кўнглунг тиласа тургил. Агар тура олмасанг, ҳар қаёнким хотиринг тиласа, боргил». Ва Ўрунг Темур ушул қишда қочиб, ҳазрат соҳибқирон қошига борди. Ва ҳазрат анга кўп иноятлар қилди ва Темур Маликхоннинг аҳволини сурди. Ул дедиким, «Кеча ва кундуз ичадур ва чоштгача юқлайдур. Ва агар юз муҳим бўлса, ҳеч кишига ул мажол йўқ турурким, ани уйғотгай. Ва бу жиҳатдин эл андии ноумид бўлуб турурлар. Ва Жўчихоннинг улуси Тўқтамишни тиларлар».

Соҳибқирон буюрдиким, Тўқтамиш Темур Малик бошига юрусун. Ва Темур Малик ул қишда Қаро Толда қишлоқ қилиб эрди. Тўқтамишхон черик йиғиштуруб, Темур Малик бошига борди ва анда етконда асру қаттиқ уруш бўлди. Ва соҳибқирон давлатидин Тўқтамишқа зафар ҳамдам бўлуб, Темур Маликни бости ва Қипчоқ Даштида атолари урнида шоҳлиқ тахтида ўлтурди. Ўрус Хожани чобтуруб, ҳазрат аъло қошига йибарди ва фатҳ муждасин еткурди.

Ҳазрат ул хабардин севунуб, неча кун айшу ишрат била ўлтурди ва бу жиҳатдин зиндондаги бандиларни озод қилди ва Ўрус Хожани куб иноят ва шафқат қилди. Байт:

Йибаргон кишига бериб тожу зар,
Эгар бирла от ва мурассаъ камар.

74а

/Ани ижозат бериб қайтарди. Ва Тўқтамишхон Сигноқда келиб қишлади. Баҳор бўлгонда Тўқтамишхон қалин киши йиғиштуруб Сарой мамлакатига бориб, Мамоқ элини мусаххар қилди ва анинг азимати ҳар кунда соҳибқирон давлатидин ортар эрди. Ва Жўчихон улуси барча анга мутиъ бўлдилар.

Ҳазрат соҳибқирон Хоразмга элчи йибарғони

Ул йилдаким, ҳазрат соҳибқирон қишда Ўрусхон муқобаласида ўлтуруб эрди, Юсуф Сўфий ҳеч андиша этмай фурсат топиб киши йибардиким, Бухорони чобтиллар ва ҳар нимаким тобтиллар, элттиллар. Ҳазрат соҳибқирон Жаловатийни элчиликқа Юсуф Сўфий қошига йибарди ва дедиким, «Қариндош бўлгондин мухолифат қилмоқ яна не жиҳаттин турур?» Юсуф Сўфий элчини тутуб беркитти³⁷¹. Ҳазрат соҳибқирон ул йамон ҳаракатидин воқиф бўлуб, назм:

Ва парҳезпарвари неқном,
 Тилади шаҳаншоҳи боэҳтиром.
 Буюрдики, сочқил гуҳар хомадин,
 Баён қил чу дур сўзларим номадин.
 Сари нома қилгил номи худой,
 Ки гумроҳларга эрур раҳнамой.
 Кишиники, ул қилди ферузбахт,
 Анга қолғусидур жаҳон ичра тахт.
 Кишиники, ул қилди хору нажанд,
 Анга тегмагай офтоби баланд.

Йахши хат битди. Хатнинг мазмуни бу эрдиким: «Подшоҳлардин раво эрмаским, элчини банд қилгай, анинг учунким, аларда гуноҳ булмас. Агар сенинг сўзунг булса сенинг била турур, элчи била не ишинг? Боргон элчини йибаргил ва мундоқ ишлар қилмағилким, пушаймон бўлгунг турур» битиб, хатни муҳрлаб Юсуф Сўфийга йибарди. Ул нодон беоқибат, ноандиша бу борган кишини ҳам банд қилдурди ва шарру фасод эликини очиб, Туй Буга угрини йибардиким, Бухоро вилоятини теграсидаги ўлтургон туркларнинг теваларини суруб, элттилар.

746

Бу маҳалда Ҳожи Сайфуддинбек Ҳижоз сафаридин қайтиб, ҳазрат соҳибқирон қошида келди ва Эрон мамлақатида бўлгон подшоҳларнинг/аҳволларини арзадошт қилди. Ва ушул йилда ҳазрат соҳибқирон маҳди аъло Туман оғоқим, Мусабекнинг қизи эрди, шарият тариқаси билан никоҳида кийурди³⁷². Ва ҳазратнинг хотири шарифида кечтиким, бу хотун учун бир ери солгай. Ҳукм эттиким, Самарқанднинг кун ботар сорисида фалак буружининг ададича ўн икки боғ солдилар ва барчани бир қилдилар. Ва бир боғ ичида бир кўшки солди ва бу боғнинг оти «Боғи давоздах бурж» бўлди. Ва ҳазрат ул қишни Занжир Саройда қишлади.

Ҳазрат соҳибқирон тўртинчи қатла Хоразмга бориб, фатҳ қилғони

Юсуф Сўфий жаррот аёгин тариқатдин ташқари қўйди ва гурурдин элик чиқариб, вилоятларга узатти ва мусулмонларнинг молларига тамаъ қилди. Шаввол ойида, тарих етти юз саксонда, қўй йилдаким, кун Ҳут буржида борди (19-20.02.1379); ҳазрат нусратшиёор черикини йиғиштуруб, Хоразм сори мутаважжих бўлди. Эски Ҳукуздин³⁷³ утуб, Хоразм қалъасини³⁷¹ уртада олди ва эҳтиёт учун бутурдиким, яна ҳисори солгайлар. Ва барча йўлларни маҳкам қилдурди ва ҳар кеча-кундуз сурон солиб, олам ичида зилзила тушар эрди.

Ҳазрат соҳибқирон зафарпаноҳ черикини ҳар сори йибирдиким, алар чопиб мол келтурдилар. Бу маҳалда Юсуф Сўфий бир хат ҳазрат қошига йибардиким, «Неча эл азобда бўлгай биз, икки киши жиҳатидин? Вазифа улким, иккаламиз майдонга чиқиб урушқайбиз». Назм:

Таваккал қилиб икимиз Ҳаққ била,
 Худованди сабуру мутлақ била,
 Кўралики, будур гардуни спехр,
 Кима жавр курсаткай ва кимга меҳр.
 Ки майдон ичинда бўлур сарбаланд,
 Ки бўлур жаҳон ичра хору нажанд.

75a

Ҳазрат соҳибқиронга бу сўз хуш келиб дедиким, «Мен худойдин ушбуни тилар эрдим» ва таваққуф қилмай, уруш асбобини кийиб, ўзини мукамал қилиб, ҳисори сори юриди. Беклар илгари келиб дедиларким, «Бу бормоқ маслаҳат /йўқ турур». Аммо соҳибқирон аларнинг сўзларига илтифот қилмай, юриди. Ҳожи Сайфуддинбек беихтиёр бўлуб, жиловини тутуб, давлат-хоҳлуқ тили билан арзадошт қилди ва дедиким, «Бандалар тирик туруб раво эрмаским, сиз урушқали боргайсиз». Соҳибқироннинг аччиги келиб, ани

сўқуб, йалғуз қалъа сори юриди. Хандаққа етконда чорлаб дедиким, «Юсуф Сўфийга айтингизким, биз сенинг сўзунг била келдук. Сен ҳам керакким, ваъдага вафо қилгайсен, шаҳардин чиқиб келгайсенким, кўрали, Худой кимга нуерат берур». Юсуф Сўфий қўрқуб, сўзидин пушаймон бўлуб, жавоб бермади. Ҳазрат яна чорлаб деди ким, «Ҳар кимки қавлига вафо қилмас, улмак анинг тириклигидин йахшироқ турур». Ҳар нечаким мундоқ сўзлар деди, ул ҳеч унамади ва соҳибқирон қуб туруб кўрдиким, ҳеч киинци чиқмади, ёниб борди. Барча эл анинг журъатиди таажжубқа қолдилар. Байт:

Бари дедилар анга «Юз офарин,
Ки сенсиз дами булмагай ер юзин».

756 Бу маҳалла Термиздин йанги қовун³⁷⁵ ҳазратқа келтурдилар. Ҳазрат дедиким, «Юсуф Сўфий бизга утрув ўлтуруб турур. Бу янги мевадин олтун табақ ичра солиб йибарали». Беклар дедиларким, «Олтун табақ не ҳожат турур, йағоч табақ етар». Ҳазрат деди: «Бизнинг ҳимматимизда қусур турур». Олтун табақ ичра қовунни қўюб, хандаққа йақин элтиб дедиларким, «Йанги қовун турурким, соҳибқирон Юсуф Сўфий учун йибариб турур». Қовунни анда қўюб қайттилар. Алар қалъадин тушуб, қовунни олиб Юсуф Сўфийга элттилар. Ул бадбахт йамонлигидин буюрдиким, қовунни хандақ ичида ташладилар ва табақни дарбошига берди³⁷⁶. Андин сўнг қалъа ичидин бир бек, Ҳожиди отлиқ, куп киши билан урушқали чиқти. Амирзода Умаршайх баҳодурлари қиличлар тортиб анга чобтилар, уруштилар /ва икки тарафдин қуб киши захмлиқ бўлуб, Хоразмдин чиққан кишилар қочтилар. Ул ишда Элчи Буға билан Навширвон йахши ишлар қилдилар ва иккаласи захмдор бўлдилар. Аларни ўрдуга келтуруб, муолажа қилиб, Элчи Буға йахши бўлуб, Навширвон вафот бўлди. Андин сўнг асокири нуератшиъор фармон йўсуни била манжаниқ тартиб этиб, тош зарби билан Юсуф Сўфийнинг қасрини буздилар. Ва Юсуф Сўфий бу ҳолатни кўруб, қўрқуб ўзга ерга бориб ўлтурди. Уч ойи ун олти кунгача шаҳар қамал эрди. Аммо ҳар кунда фатҳ осори ва аломати мансур черикида зоҳир эрди ва Юсуф Сўфийнинг жойинда гам ва андуҳ қўбрак бўлур эрди, токим бу гаму андуҳда ўлди.

Ҳазратнинг давлатидин мундоқ воқеъ бўлдиким, ул кунким хазрат йалғуз қалъага йақин бориб эрдиким, Юсуф Сўфий билан урушқай ва Юсуф Сўфий чиқмади, муборак тилига бордиким, «Ҳар кимки ўз сўзига вафо қилмагай, марг андоқ кишига йахшироқ турур». Ва неча кундин сўнг Юсуф Сўфийнинг ҳаёт куни мамот шомига мубаддал бўлди.

Ва мансур черикининг баҳодурлари чаҳоршанба кунда шижоат юзларини ҳисорга қўйуб, ҳар соридин рахналар қилиб, урушуб шаҳарга кирдилар. Ва ул шаҳарни тоб-тоз қилиб, анда бўлгон донишмандлар ва ҳафғоз ва ҳунармандлар барчасини кўчуруб, Кешга элттилар. Ва бу фатҳ қўй йилида, торих етти юз сексан бирда бўлди³⁷⁷.

Соҳибқирон фатҳ ва давлат билан қайтиб ул қиш Занжир Саройда қишлади. Байт:

Давлатдин ўлди ҳосил анвоъи комрони,
Бўлди анга муҳайё асбоби шодмони.

Соҳибқирони саодатманд Кеш қалъасини солиб, Оқсарой иморатини буюргони

76a Баъзи китобда манқул турурким, Кеш шаҳри бурун уламои Исломининг ери эрмиш ва бузругвор муҳаддислардин уч имом анда ватан қилгон турурлар: бири Абу Муҳаммад (Абдуллоҳ ибн Абдулҳамид ибн) Наср (ибн Хумайд) ал-Кашший³⁷⁸ /ва яна бири (Абу Муҳаммад) Абдуллоҳ ибн Абдурахмон ад-Дорамий ас-Самарқандий³⁷⁹ ва Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий³⁸⁰, разийаллоҳи анҳум. Ул маҳалда олам аҳли масъала ва масоили диний учун атроф оламдин Кеш вилоятига келур эрмишлар. Ва

ул жумладин Абу-л-Хусайн Муслим ибн Ҳажжож ал-Қушайрий ан-Нишопурий³⁸¹ келиб Абдурахмон ибн Хумайд ал-Каший қошига истифода қилгон турур ва кўб аймма ва афозил анда бўлгон эрмишлар ва барчанинг дарелари бор эрмиш. Бу жиҳатдин Кешни «Қуббатул илм вал адаб» лақаби бўлуб турур. Баҳор вақти ул шаҳарнинг тому тоши кўм-кўк бўлур ва кўк кўрунгон жиҳатидин анга Шаҳрисабз от бўлуб турур. Сичен³⁸² йилда, торих етти юз сексан бирда (1380, март) ул шаҳарга қалъа солдурди ва жаҳдлаб тамом қилдурди. Ва андоқ шаҳри бўлдим, гардун Муҳандиси мунча ёши билан оламни кезиб, ҳеч бир ерда мундоқ шаҳар ва кўшк кўрмаган турур.

Соҳибқирони зафарқарин Ҳожи Сайфулдинбекни Малик Гиёсуддинга, Ҳирот вилоятига йибарғони

Ҳазрат соҳибқирон қишлоқдин Ҳирот вилоятига Малик Гиёсуддинга элчи йибардиким, «Аввал баҳорда бекларким, нўениендин турурлар, барча жамъ бўлуб қурултой қилгумиз турур. Малик керакким, бу қурултойда ҳозир бўлғай». Боргон элчи Малик қошида бориб сўзни дегонда Малик элчини йахши сийлаб қайтариб йибарди. Ва жавоб мундоқ дедиким, «Агар Ҳожи Сайфулдинбек бу сори келса, мен анинг била хизматқа борғум турур». Зоҳири била мундоқ, аммо ботинида қўрқар эрди.

766 Ҳазрат соҳибқирон бу сўзни эшитгач, Ҳожи Сайфулдинбекни йибарди. Бек Ҳиротқа етконда Малик анинг мақдами азият тутуб, муддати бекни сақлади, бу баҳона биланким, «Пешкашларим тайёр бўлмагон турур», вале хисорга устлиқ кийирур эрди. Ва мундин бурун бир қалъа солиб эрдиким, анинг давраси икки йағоч эрди; ул қалъани жаҳд қилур эрди, /тамом бўлғай. Ва маҳаллот ва боготким, шаҳардин ташқари эрди, кўброки шаҳар ичида кириб эрди. Бу умид билаким, агар ганим пайдо бўлса, анда кира олмағай. Ҳожи Сайфулдинбек Маликнинг афъолидин фаҳм қилдиким, ўзга хаёли бор. Андин ижозат тиламай, шаҳардин чиқиб, Самарқанд йулига кириб, мулозиматқа етти ва Маликнинг афъоли ва кирдорини шарҳ қилди.

Бу маҳалда Алибек ибн Арғуншоҳ Жониқурбони соҳибқирон мулозиматига келди: бовужуд улким, андин гуноҳлар зоҳир бўлуб эрди, ҳазрат ул ҳаракотларни хотирига келтурмай, иноят в шафқат анинг ҳаққида қилди. Ва анинг қизини амирзода Муҳаммад Султон учун қалинлиқ қилди ва неча кун тўйлар тортиб, аиға отлар миндуруб, хилъатлар кийдурди. Хуросон бормоқ учун анинг била кенгашти ва муқаррар мундоқ бўлдиким, аввал баҳорда ҳозир бўлғай, то иттифоқ била Хуросонга борғайлар. Алибек бу маънини қабул этиб, ҳазрат яна анга иноятлар қилиб ижозат берди. Байт:

Чу бўлди сарафроз шаҳ лутфидин,
Ёниб, қўйди ўз юрти сори юзин.

Ҳазрат соҳибқирон шаҳзода Мироншоҳни Хуросонга йибарғони

Ҳазрат соҳибқироннинг ҳиммати раво кўрмас эрдиким, олам ичинда андин ўзга киши мамолик амрида дахл қилғай, ё «Вилоят менга тегар» деб даъво қилғай. Доим муборак тилида кечар эрдиким, «Дунё андоқ ер йўқ турурким, икки киши анда дахл қилғай ва дунёни йасагон Парвардигор бир турур. Дунёда ҳам подшоҳ бир керак».

77a Ул маҳалда Эрон вилоятида ҳар мамлакатда бир жамоат бош чиқариб, подшоҳлиқ қилур эрдилар. Ҳазрат соҳибқирон Турон вилоятини мусаххар қилгондин сўнг муборак хотирига туштиким, Эрон вилоятини забт қилғай. Эрон сори мутаважжих бўлуб, сичен йилда фарзанди аржуманди мирзо Мироншоҳким, ўн тўрт ёшида эрди, Хуросон вилоятининг /ҳукуматига муқаррар бўлди. Ҳожи Барлосбек билан Ҳожи Сайфулдинбек ва Оқ Бугабек ва Умонбек ва Муҳаммад Султон ва Хумори, Тамуканунг иниси ва Тобон Баҳодур ва Урус Буга, Сари Буганинг иниси ва Пир Ҳусайн Барлос, Мусабек угли Ҳамза ва Муҳаммад (Қузагон) ва Сариқ Атка, Уч Қаронинг

ўгли Музаффар ва ўзга беклар эллик қушун черики била отланиб, ҳазрат шаҳзоданинг мулозиматида барчани Хуросон вилоятига йибарди³⁸³. Шаҳзода ҳукм йўсуни била амал қилиб, қалин черик билан ҳазрат Изад таоло паноҳида сигиниб, Эрон сори мутаважжих бўлдилар. Шэър:

Чу Турондин Эрон сори шахриёр,
Йибарди ўгулни шаҳи номдор.
Амунунг йақосида қилди мақарр,
Буюрдики, жамъ ўлсун аҳли ҳунар.
Йасасунлар анда кемадин равон,
Сув устида кўфрукким, ўтсам аён,
Хунарвар равон қилди бино ва кор,
Мураттаб қилиб, кўфрук устувор.
Ки ўттилар андин черики равон,
На қўрқунч эди анда, на ваҳми жон.

Сувдин ўтуб ул қиш Балхда ўлтурди. Қишнинг охирида Бадғисда³⁸⁴ черик йибариб, чобтилар ва бисёр мол олиб ёндилар. Хунинг ун бешида Алибек Жониқурбони ҳазрат қошида элчи йибардиким, «Агар ҳазрат ўзи мутаважжих бўлуб, бери келтурлар (эрс) банда хизматда бел боғлаб, ғажирчи бўлурмен».

Ҳазрат соҳибқирон Эрон вилоятига черик тортиб борғони

Товуқ йилда, торих етти юз сексон иккида аввал фасли баҳордаким, (1381, феврал) олам маҳбулларнинг юзидек гуллардин ораста бўлуб эрди, ҳазрат соҳибқирон Эрон вилоятига таважжуҳ этиб, фармон қилдиким, «Черик жамъ бўлсун!» Атроф ва жавонибдин анча киши йиғилдиким, тамом саҳро чодир ва оқ уй ва шомиёнадин тўлди. Ҳазрат соҳибқирон авжи азимат ва давлат билан сувдин ўтуб, Андхудқа етти³⁸⁶. Ва гоят сидқ ва ихлодин Бобо Сангуким, авлиёлардин эрди, тавофиға борди. Ва Бобо Сангу, жазаба ва ҳолатиким, анда бор эрди, бир қўйунунг тўшини ҳазрат қошига ташлади. 776 Ул ҳазрат /шу куп тутуб, тўшни олиб дедиким, «Хуросонким, ер юзининг тўши турур, бизга Тангри бергуси турур». Ва ўшандоқ бўлди ва андин саодат ва иқбол билан юриди.

Малик Муҳаммадким, Малик Гиёсуддиннинг иниси эрди ва Сарахс қалъасида эрди, ҳазратнинг келгониди хабар билиб, мулозиматқа келди, ва ҳазратнинг иноят ва шафқати сарафроз бўлди.

Марварудинким, машҳури Мурғоб³⁸⁷ била турур, анди ўтуб, Чекдаликким, Ҳиротнинг ўн бир йағочида турур, туштилар. Ва Алибекка киши йибардиким, «Черикингни жамъ этиб, бизга бот етишакўргил!» Алибек аҳд юзини бевафолиқ тирноғи билан бузуб, келтурға тааллул қилди ва аёқини гурурдин ташқари қўйиб, боргон кишини ҳам йибармади.

Малик Гиёсуддин ул йақинда Нишопурни сарбадоллардин олиб, черикининг кўпи анда эрди. Ҳазрат соҳибқирон Кусуй ва Жом сори равон бўлдиким, андаги черик Маликка қўшулмағай. Кусуйға етконда Паҳлавон Маҳдийким, ул ернинг улуғи эрди, ўтрув чиқиб, саврин била келиб ҳазратни кўрди. Ва ҳазрат ани йахши кўруб, андаги элга ҳеч зарар тегмади.

Ҳазрат соҳибқирони покъятиқод мавлоно Зайниддин Абу Бакр Тайободийга³⁸⁸ бориб, ул яғонаи даҳрнинг суҳбатиға мушарраф бўлди. Ва ул олим диннарвар йахши насиҳатлар деб, бир-бирини дуо қилиб, Ҳирот сори мутаважжих бўлди.

Ҳазрат соҳибқирон Фушанж қалъасини мусаххар қилғони

Ҳазратнинг фотиҳ раъияти Фушанж қалъасига³⁸⁹ етти. Нусратшиёор черики ул қалъани ўртада олиб туштилар, хандақида суви кўп жиҳатидин уч кун тавақуф бўлди, ва уч кун қалъанинг олмоқиға ва уруш асбобиға машғул эрдилар. Тўртинчи кунда отланиб келиб уруш солди. Назм:

Чу тўртинчи кундаки, султони меҳр,
 Ки тожи эрур нур ва тахти спехр.
 Юриди шаҳаншоҳи олийтабор,
 /Ким ул қалъани олгай ул шаҳриёр.

Йарлиқ бўлдим, «Ҳар киши туш-тушидин уруш солсун!» Ҳар тарафдин ҳисорға юз қўйиб урушладилар. Баҳодурлар синочлар билан ва йағочлар билан ел киби ул сувдин утуб, ҳисорнинг хокризига чиқтилар. Ва ҳазрат соҳибқирон жайбасиз бир диккалай била қалъа тегарасида юруб, баҳодурларга кўнгул берур эрди. Баҳодурлар ани кўруб, аларга куч-қувват бўлуб, урушқа юридилар. Ҳисор устидин тош ва ўқ йамғур киби келур эрди, андоқким, икки ўқ ҳазратнинг қалқониға тегди. Амирзода Аликим, Муъаййидбекнинг ўғли эрди ва ҳазратнинг сингисидин туғуб, ҳазрат анга тағоси булур эрди ва Ийгу Темур Билгут ва Умар Аббос ўғли ва Мубашширлар ва ўзга баҳодурлар илгари бориб, фасилга еттилар. Ва элик уруб, фасилдин юқори чиқтилар. Ҳар нечаким душманлар ўқ ва тош оттилар, қайтмадилар ва шижоат пешасининг шери Шайх Али Баҳодур ва кичик иниси Султон ва Элчи Буганинг ўғли Мирак қиличларин чиқариб, баҳодурлуқ била ҳамла қилиб, дарвозаға юридилар ва хандақдин ўтуб, дарвозаға бориб, душманлар била урушуб, аларни қочуруб, дарвозани олиб очтилар. Ва мансур черики ҳар тарафдин қалъаға ёпушди, рахналар қилиб, қалъаға кирдилар ва ичидаги душманларни барчани ўлтурдилар ва гонат ва торож эликани чиқариб, ҳар нимаким топтилар, таладилар.

Бу фатҳ оқил ва зийракларнинг қошида ишорати азим эрди; Эрон вилоятида аввал ериким фатҳ бўлди, бу эрди. Ва бу қалъа бағоят берк қалъа эрди ва Хуросон вилоятида андоқ мазбут қалъа йўқ эрди. Хандақи асру чуқур ва тўла сув ва ичида эли кўб. Мундоқ қалъани мусаххар қилмоқ асру улғу иш турур ва мундин маълум бўлдим, Эрон мамлакати тамом фатҳ бўлгуси турур. Ва бу урушда йамон кўзининг дафъи учун Илёс билан баъзи кишилар хандақнинг суви ичида талаф бўдилар.

/Ҳазрат соҳибқирон, яъни Темур Гурагон Ҳирот сори бориб, ани тақи фатҳ қилғони

Ҳазратнинг муборак хогири Фушанж қалъасидин жамъ бўлуб, азимат ипониини Ҳирот сори қилди. Малик Гийсуддинга гурури ва ҳисорининг берклигига ва кишисининг қўплигига мағрур бўлуб, уруш асбобини тайёр этиб, қалъани беркитти. Чаҳоршанба куни соҳибқирон мансур черики била анда етиб, ташқаридаги боғларни бузуб, томларини йиқиб, хандақ қазиб туштилар. Ва ҳазрат ўзи муборак нафаси билан шаҳарии (атрофини) бир эврүлуб, тушар ва кирар йўлларини кўзлади. Мухолифлар кийна камарларини беллариға боглаб, дарвозаларни очиб, гўрийлардин бир жамоат киши чиқиб, уруштилар. Номдор беклардин ва баҳодурлардин, алалхусус, Қиморшоҳ Барлос ул кун йахши ишлар қилдилар ва душманларни дарвозағача суруб, шаҳарға кийурдилар ва андип ёниб, ҳар киши ўз ерига тушуб, фароғат қилдилар. Тонгласи нусратпаноҳ черики отланиб, йасол тортиб, қалъанинг ўтрусидида келиб турдилар. Охшомғача ул кун уруш солмадилар. Тонгласиким, жумъа куни эрди, чошттоқ бўлғонда зафар черики оҳанги уруш қилиб, қалъа сори юридилар. Урус Буға билан Мубашшир бир пора баҳодурлар билан ҳисор тубида келиб турдилар ва саъйи қилур эрдиларким, юқори чиққайлар. Душманлар ҳисор устидин мардоналиқ кўрсатиб, ҳисорни сақлар эрдилар.

Саодат ва иқбол билаи ҳазрат соҳибқирон ҳар сори юруб кўрар эрдиким, баҳодурлар нечук иш қилурлар, ва ҳар ердаким етар эрди, турғон баҳодурларға кўнгул бериб ўтар эрди. Аларға бир кўнгул минг бўлуб, ишлариға жаҳди ва жаҳд қилур эрдилар.

Фармон бўлдим, «Бари соридин султоний уруш солиб юрусунлар!» Ийгу Темур ва Мубашшир ва Севинчак илгари бориб, ҳисор тубиға кирдилар. Ва ҳар нечаким ўқ /ва тош ҳисор устидин отар эрдилар, қалқонлари билан олиб илгари бордилар ва шотулар қалъаға қўйиб, юқори чиқтилар. Ва яна диловар Мамарри Ганий кўшкидин, андинким Ижал суйи шаҳарға

кирар эрди, кирдилар. Шаҳар улут эркан жиҳатидин эл бир-биридип хабардор эмас эрдилар. Ва ул кун Малик Гиёсуддин ул дарвозодаким, Ижал суйининг кўфруки устида эрди, туруб уруш қилур эрди. Аммо ул иш ҳеч фойда қилмади ва мансур черикидин аввал кишиким қалъага чиқти, Халил Ясовул эрди. Ҳар соридин беклар ва баҳодурлар юруб, қалъага чиқтиллар ва баҳодурлар дарвозаларни душманларнинг кўнглидек синдуруб, ичкари кирдилар. Ва хазон елидекким, йағоч устидин йафроқни тўкулгай, мухолифларни тепадин ушандоқ ташладилар.

Малик Гиёсуддин қочиб ичкари қалъага кирди. Мансур черик Малик кишиларидин икки минг киши тутуб ҳазрат қошига келтурдилар. Ҳазрат соҳибқирон аларнинг гуноҳларидин кечиб буюрдиким, «Хатлар битиб, булар билан шаҳар ичида йибаринг!» Хатнинг мазмуни бу эрдиким, «Ҳар кишиким ўз ерида ўлтуруб фасил устида чиқмағай, амонда бўлгай турур. Ва ҳар ким чиқиб урушса гуноҳи ўз бўйида». Ва мундоқ хат битиб, бу олгон кишиларга бериб, шаҳар ичида йибардилар ва дедиким, «Элга кўрсатгайсиз!» Шаҳар эли бу хатларни кўруб, ҳар киши ўз уйига кириб ўлтурди. Малик ичкари ҳисорга кириб ҳаёл эттиким, қалъани беркитиб сақлағай. Ҳар нечаким элни чорлади, ҳеч киши эвидин чиқмади ва сўзини ҳеч киши эшитмади. Билдиким, қалъани сақласа бўлмас, ҳазрат соҳибқиронга бўйун қўйуб, таслим бўлмоқ керак. Аносиниким, оти Султон Хотун эрди ва Тағай Темурхоннинг қизи эрди ва улут ўғли Пир Муҳаммадни, Искандар Шайхийким, Бижан наслидин эрди, аносига қўшулуб, ҳазрат соҳибқирон қошига йибарди.

796

/Ҳазрат соҳибқироннинг хулқ ва карами қўймай, келгон кишиларни йахши кўруб, иноят ва шафқат қилди ва маликзодага хилъат ва олтун камар била сарафроз қилди. Ва аларни яна қайтариб йибарди ва дедиким, «Маликка айтингиз: шаҳардин чиқиб келиб, бизни кўрсун ва агар на уруш билан шаҳарни олсак, кўб киши талаф бўлур ва мусулмонларнинг моли ва аҳл-аёли талаф бўлур. Ва аларнинг ёзуқи анинг бўйида бўлгуси турур». Ва Искандар Шайхийни сақлаб, йибармади ва шаҳарнинг аҳвол ва авзоини сўруб, барчасидин соҳибвуқуф бўлди. Ва Боғи Зоғон кўшикида келиб тушти. Малик Гиёсуддин чиқмоқ йароғига машгул бўлуб, якшанба куну ҳисордин чиқиб келиб, соҳибқирон дийдорига мушарраф бўлди. Ва юкунуб ҳазрат била кўрушти ва тақсир бўлгон ишларидин узр қилди. Шеър:

Йамон кишига иши чун бўлса сахт,
Қочар ул йамон кишидин фатҳу бахт.
Чу кўргайки бўлмас муяссар зафар,
Ки кун-кундин аҳволи бўлур баттар.
Тилин очса анга тазарруъ била,
Дегай ишидин узру зори қила.

Ҳазрат анга амон бериб, хосса хилъатлар билан ва олтун камар билан сарафроз қилиб, шаҳарга йибарди. Тонгласи шаҳарнинг содот ва қазот ва машойих ва донишманд ва ақобирлари чиқиб, ҳазратнинг мулозиматиға келдилар. Ва ҳазратни кўруб, кўб навозишлар топиб хушвақт бўлуб, сенидилар.

Бу фатҳ муҳаррам ойида, товуқ йилда, торих етти юз сексон учда бўлди (1381, апрел).

Раъйат нусратшиёро андин кўчуб, Ҳиротнинг кун чиқари сори Кўҳдистонда тушти ва неча кун туруб, Ғўр маликларининг жамъ қилгон молларини бу чоққачаким, йиғиштуруб хазоин қилиб эрдилар, барчани келтурмакка фармон бўлди. Шеър:

Буюрди шаҳаншоҳи никушиёро,
Хазина ичида на-нимаки бор:
Агар бўлса тож ва агар рахт,
Ва ҳам олтун камар била рахт,
Қаторлаб барини менга келтурунг,
Равон келтурунг менга, тезроқ юрунг³⁹⁰.

Хазинадип булгон молни чиқариб келтургондин сўнг фармон бўлдим,
«Ташқи қалъани бузулсунлар!» Шейр:

80a

/Чу олди хазоин молини тамом,
Буюрди ҳамул дам шаҳи искном.
Ҳисор томини ер била тенг қилинг.
Бу ишга равон, барча оҳанг қилинг.

Ва моли амон шаҳарга солиб, тўрт кунда олдилар. Мавлоно Низомуддин ўгли мавлоно Қутбуддин аъламу уламо эрди, икки юз йахши кадхудолар била муқаррар бўлдим, Шаҳрисабзга боргайлар. Термиз даругаси, Темуртош Оқ Буганинг иниси эрди, буларга муҳассил қўйдиким, буларни кўчуруб, Шаҳрисабзга элткай. Шаҳардаги дарвозаларким, темурдин эрди ва барчаси наққошлиқ аларни тақи ҳукм бўлдим, «Кешга элтеунлар!» Ва Маликка тааллуқ бир ҳисор бор эрдиким, ани Ишкалча дер эдилар ва Амонкуҳ тақи айтурлар, кичик ўгликим, оти Амир Ғурий эрди ва бисёр диловар ва паҳлавон эрди, ул қалъада эрди. Соҳибқирон Маликка деди: «Ўглунга киши йибаргилким, келиб бизни кўргай ва агар келмаса сен тақи ўглунг қошига боргил!» Малик ҳукм била амал қилиб, Ишкалча қалъасига бориб, ўглини юз айтмоқ ва эшитмоқ била тушуруб, ҳазрат қошига келтурди. Ва ҳазрат ани тақи йахши кўруб, хилъат ва камар била сарафроз қилди.

Ҳазрат соҳибқирон Тус ва Калот сори таважжуҳ қилиб борғони

Соҳибқирон Ҳирот забтидин кўнгул жамъ қилиб, амир Жаҳоншоҳ Жақуни черик билан Нишопур сори йибарди ва Алибек жиҳатидин ўзи Калот³⁰¹ ва Тус³⁰² сори таважжуҳ қилди. Ва йўлда Абу Муслим³⁰³ алайҳирраҳмат мазорига етти, камоли сидқи ва ихлосидин тушуб зиёрат қилди ва анинг руҳидин ҳиммат ва мадад тилаб, тиланди.

Алибек (Жониқурбони) эшиттиким, ул ҳазрат фатҳ ва нусрат билан келаду, кўрқунч ва изтироб куткалида тушуб, заруратдин ҳеч чора топмай, ҳазрат қошига келди. Ҳазрат ўз лутф ва карамидин анга ҳеч нима демай, йахши сўрди.

80б Хожа Али Муъаййид Сарбадол Сабзаворда хабар билиб, ул тақи хизмат ва мулозиматда келиб, лутф ва инъом /била сарафроз бўлди. Шейр:

Икковини карам бирла қилди карам,
Аларни қилиб лутфидин муҳташам.
Камар берди ва тўн ва шамшири хос,
Яна топилар иккиси ихтисос.

Ва андин отланиб саодат била Исфароинга³⁰⁴ юриди: Валибекнинг кишилари анда эрди. Ва Исфароинга етканда черик ҳануз тушмайду эрдиким, ҳукм бўлдим, «Қалъа ишига машғул бўлсунлар!» Черик тушмай, қалқонлар олиб, ҳисор сори юридилар. Ва ҳисорга етконда филҳол ёпушуб, томини тушуруб кирдилар ва кўб кишини ўлтуруб, булгон иморатини ер била тенг қилдилар.

Андин сўнг ҳазрат соҳибқирон Мозандаронга Валибекка элчи йибардиким, «Агар келиб бизни кўрарсенмиким, мақсудунг бўлса ўшандоқ бўлгуси турур. Ва агар тааллул қилиб келмасанг, бало ва меҳнат эшикини ўзунгга ўзунг ачқунг турур». Элчи Валибек қошига борди. Элчини йахши кўруб, иззат қилди ва ҳазратнинг йибаргон хатини кўруб, ўпуб, бошига қўйиб дедиким, «Мен ҳазратқа дўст ва давлатхоҳмен. Ҳазратнинг хизматида боргумду». Яна элчига дедиким, «Мендин ҳазратқа дегин, назм:

Ўпуб ер ва мендин дегасен шоҳга,
Шаҳаншоҳи диндору огоҳга.
Ки жон бирла бандамсн эй шаҳриёр,
Сенга эй шаҳаншоҳи олийтабор».

Ҳазрат Исфароиндин отланиб Ўғулчату йайлоқида чиқиб неча кун анда ултурдиким, хоригон отлар ўзига келгунча.

Бу маҳалда аҳолийи Хурошаким, мундин бурун мазкур бўлуб эрдиким³⁹⁵, амир Ҳожи Барлос била Идику Барлосни ўлдуруб эрдилар, ул элни тутуб ўлдурдилар. Ва ул мавзёни Идику Барлоснинг ўгли Муҳаммад Дарвешқа ва Ҳожи Барлоснинг набираси Али Дарвешга берди ва бу чоққача аларга тааллуқ кишиларда турур.

Ҳазрат соҳибқирон Самарқанд сори қайтқони

81a /Ҳазрат соҳибқирон андин қайтиб, Самарқанд сори мутаважжих бўлди. Ва Хуросон вилояткиким, мусаххар бўлуб эрди, вилоятнинг забти учун Ҳирот маликини ва ўзга вилоятларнинг даруғаларини ҳар бирини ўз вилоятларига йибарди. Ва амир Шайх Сабзаворийкиким, Хуросон фатҳидин бурун қочиб ҳазрат қошига келиб эрди, ани Сабзаворда пешво қилди. Ва Тобон Баҳодурни даруға қўйди ва таважжуҳ юзини салтанат тахти сори қўйди. Ва спехр юз тил била айтур эрди, назм:

Етишти хусрави соҳибқирони жамъкирдор,
Зафарқарин ва саодатанис ва давлатйор.

Жамолидин яна Турон бўлуб бихиштбарин,
Ва висолидин яна тобти ҳаёт аҳли диёр.

Юз азимат ва шодкомлиқ (била) Самарқандда кириб, ул диёрнинг улукчикининг кўзлари жамолидин йаруқ бўлди. Ҳазрат тақи ул элга иноятлар қилиб, ҳеч киши қолмадиким, андин ул кишига файз тегмаган бўлгай. Ва қиш булғонда Бухорога бориб, ул қиш анда қишлоқ солиб, давлат била ултурди. Ва Мироншоҳ мирзо ҳукм билаким Сарахсқа бориб эрди, Малик Гийёсуддиннинг инисини Самарқандқа йибариб, ўзи анда қишлади.

Ака Бегининг вафот бўлғони зикри

Замонаи бадмеҳру бадкирдор, давлат гулшанини тароват била ороста кўруб, ҳасаддин ўзга бўлди ва дунёнинг иши мундоқ турурким, агар бировни кўнгулни шод кўрса, ул шодлиқ кейнида юз гам келтурур. Ва агар суруре кўрсатса, яна анинг кейнида моний туруб турур. Мақсуд улким, хотири фархундафол ҳазрат соҳибқиронийкиким, аини шодмонлиқ ва комронийда эрди, меҳнат ва гам бирла озурда қилди.

816 Ҳазратнинг исмат пардасининг кейнида бир кизи бор эрди. Тағайшоҳ отлиқким, ани севгон жиҳатидин Ака Беги дер эдилар ва Мусабекнинг ўгли Муҳаммадбекка бериб эдилар³⁹⁶. / Ул бонуйи нукужамолким, анингдек замонада яна бири йуқ эрди ва ҳазрат ани куб севар эрди, ул гул боги салтанатқа малолати пайдо бўлуб, марази анга ориз бўлди. Ҳар нечук табиблар савийи эттилар, ҳеч фойда қилмади ва жони шарифини топшурди: *Инно ли-Ллоҳи ва инно илайҳи рожиъуна*³⁹⁷. Андин бир ўгул қолди, Султон Хусайн отлиқ.

Ҳазрат бу воқеадин андоқ мутааллам бўлдиким, дунёнинг иши ва кучидин тамом эликини ювди ва оламни бу аламдин барча багирлари чок ва бошларига нола ва зори била доду фарёд қилур эрдилар. Марсия:

Қон тўкти фалак кўзлари бу мотам учун,
Кийди қаро даҳр кечада бу гам учун,
Ой юзини йиртти, Зухра кести сочин,
Кук кийди бу даҳр ул шаҳи олам учун.

Ва шаръи мутаҳҳара йўсуни била кафанини тартиб этиб, тобутқа қўйуб, Кешга элтиб қўйдилар. Ва ҳазрат соҳибқирон анинг руҳи учун таъзият очиб, фуқаро ва масокинларга таомлар бериб, тасаддуқ ва хайру эҳсон қилди.

82a

Бу маҳалда хабар келдиким, Алибек амир Вали билан муттафиқ бўлуб, Валибекни андоқ этиб турурким, черик тортиб Сабзаворға келиб, Али Муъаййидни муҳосара қилиб турур. Ҳазрат фарзанд воқиъасидин андоқ бўлуб эрдиким, олам кўзига кўрунмас эди. Ул хабарларни эшитиб ҳеч парво қилмади. Аммо ҳазратнинг эгачиси Қутлуқ Туркон ого³⁹⁸ кириб ҳазратқа шафқат юзидин деди: «Агар мундоқ бепарволик қилсанг, олам бир-бир бўлуб бузулмай. Худойнинг хостиға ҳеч чора йўқ турур. То олам бор эрмиш, ушбу тариқ эмиш. Ғам емак фойда қилмас. Агар мундоқ бўлсанг раъият ва мамолик паришон бўлуб, худойнинг бандалари бехонумон бўлмай. Нечук бир жамоат бебоклар Мозандарондин чиқиб, бисёр мусулмонларни бехонумон қилиб турурлар? Тариқа /бу турурким, алар дафъи учун отланиб, андоқ гушмол бергайсенким, ўзга ҳеч кишига мундоқ ҳаво ва ҳавас бўлма-гай». Бу калимотким, аини некхоҳлуқдин эрди, ҳазрат соҳибқироннинг кўнглига асари Хуросон сори азимат қилди.

Ҳазрат соҳибқирони зафарқарин Хуросон сори таважжух қилғони

Соҳибқирон қишнинг ўртасида фармон қилдиким, «Черик йиғилсун!» Черик жамъ бўлгондин сўнг саодат юзини Хуросон сори қилиб, Бухородин отланди ва фатҳ ва зафарининг овозаси олам ичра тўлди. Байт:

Яна чиқти Турон соридин хуруш,
Яна бўлди бу олам ичинда жуш.

826

Мохон йўлидан ўтуб, Калотқа яқин тушти. Амирзода Мироншоҳким, Сарахсда эрди, келиб ҳазратқа қўшулди. Ва Малик Ғиёсуддин черики била Ҳиротдин келди ва Алибек³⁹⁹ ҳазратнинг келгонидин бурун аҳли ва аёлини ва гала-қаросини Калот ҳисорига кийуруб эрди. Соҳибқирон қариндошлиқ ҳаққини сақлаб андоқ этмадиким, анинг вилояти хароб бўлмай. Анга киши йибардиким, «Мендин кўрқуб қалъага кириб турур. Эмди тараддуд қилмай бизнинг сори келги. Ва агар келмасанг, ҳар наким бўлмай, гуноҳи ўз бўйунингга бўлгуси турур». Алибекка азалдин анга нақбат насиб бўлгон эрди. Ул насиҳат анга иссиқ қилмади ва Калотнинг берклигига мағрур бўлуб, ҳазрат қошида келмади. Соҳибқирон Гаранким, Абивардга⁴⁰⁰ тааллуқ турур, бориб анда тушти. Ва черикка жар еткурдиким, «Валибекнинг бошига борурсиз!» ва овоза солиб хабарсиз Калот сори юриди. Алибек ва анга тобеъ бўлгон кишилар хотирларини жамъ этиб, дедиларким: «Соҳибқирон Мозандаронга кетти» ва бўлгон қўй ва от ва теваларни ҳисордин чиқариб, ўтлоққа қўйдиларким, нусратшиёр черики келиб барча молни суруб элтти. /Ва ҳазрат келиб Калот дарвозасигаким, Чаҳордах жиҳати билан машхур турур, тушти. Хайма ва ҳиргоҳ уруб ўлтурди. Амирзода Мироншоҳ дарвоза Даҳчага тушти ва амирзода Аликим, Муъаййидбекнинг ўгли эрди, Бахра гузарида тушти ва амир Ҳожи Сайфуддин Дарбанди Аргуншоҳда⁴⁰¹ тушти ва амирзода Умаршайх яна бир дарвозада тушти. Алибек бу черикни кўруб, кўрқуб узру ниёз ва тазарруъ билан арзадошт қилиб, йибардиким, «Йамон ҳаракатдин тавба қилдим ва ишимдин ўётлик бўлубтурмен. Ҳазрат лутф қилиб, дарвозага яқин келиб турсунлар, то мен чиқиб аларнинг аёгин ўпуб, кўзумга суртайим». Ҳазрат соҳибқирон камоли марҳаматидин сўзини қабул қилиб, беш киши била ҳисор эшикида борди. Ва ул ҳисорнинг бир йўли бор эрди, асру тор ва иничка. Алибек маълум қилдиким, соҳибқирон оз киши билан келиб турур, яна бадбахтлиги ва шайтоннинг васвасаси кўнглига тушуб, хотирига кечтиким, макри қилмай. Бир жамоат бадкирдорни каминларда қўйдиким, маҳал тобқанда ишлағайлар ва ўзи аҳлига вафо қилмай ҳисордин чиқмади. Ва бу маънидин гофилким, байт:

Ангаким, эрур ҳифзи Илоҳий йовар,
Йўқтур ғам, агар жумла жаҳон бўлса адув.

Ҳазрат соҳибқирон бу адувгоҳда келиб, қўб туруб кўрдиким, Алибек сўзига вафо қилмади, ёнди. Ва ҳазрат Ҳаққ иноятиндиким: *Ва жаълино*

83a

мин байни айдиҳим саддав ва мин халфиҳим саддан фа-ағшайнаҳум фаҳум ла йубсирун¹⁰²: барча бадандишалар кўр ва қар бўлуб, ҳеч кимга ул мажол бўлмадиким борурда ва келурда элик чиқора олғай. Ложурма, ул ҳазрат саломат ва саодат андин чиқиб ерига келди. Ва Алибекнинг макр қилгонини маълум қилиб, ғазаб ути бошига тугашиб, буюрдиким, «Уруш солсулар!» Ҳар киши ўз турғон жойидин илгари бориб уруш солдилар. Бир жамоат макритдин ва бадахшонийлардин, алар тоғ /ичида ўсган кишилар эрдилар ва ҳар бири юрурда какликдин ўзар эрдилар, аларга ҳукм бўлдиким, «Тоғ устида чиқсунлар!» Ул гуруҳ тоғ сори юруб, кечада чиқтилар ва наққора уруб ва нафир чалдуруб, сурон солдилар. Яна ҳазрат бир жамоат баҳодурлардин аларнинг кейнида йибарди, мисли Оқ Темур ва Ййгу Темур, Баҳра йўлидин тоғ камаридин чиқтилар. Ва Оқ Темур анда турғон душманлари суруб қалъага чиқтиким, муҳолифларга мушарраф эрди. Ва Ййгу Темур анда сунгу еткурди¹⁰³ ва ўзга баҳодурлар ҳар киши ҳар соридин чиқиб душманларни қовлаб, тоғ устида чиқтилар. Ва Умар Аббос ва Мубашшир неча киши билан илгари бориб, тоғ камарида чиқиб турдилар ва душманлар бу ҳолни кўруб қўрқуб амон тиладилар. Алибек яна зори ва тазарруъ қилиб, ҳазрат қошига киши йибариб дедиким, «Лутф қилиб тоғқа чиққан кишиларни қайтарсулар. Мен тонгласи бандалиққа келайим». Онтлар ичиб бекларидин Некрўзбек ва Муҳаммадшайх Ҳожини йибарди ва ўз қизиниким, амирзода Султон Муҳаммаднинг¹⁰¹ қалинлиги эрди, йибарди. Алар келиб, адаб била юкунуб, Алибекнинг сўзини арзадошт қилдилар. Яна ҳазратнинг лутфу карами қўймай буюрдиким, «Черик қайтеун!» Барча беклар ва баҳодурлар қайтиб хизматда келдилар. Тонгласиким, байт:

Чу чиқти яна шоҳи зарринкулоҳ,
Қаро тўнини ташлади яна моҳ,

83b

ҳазрат соҳибқирон давлат ва саодат била отланиб, Қалот дарвозасига борди. Алибек заруратдан чиқиб келди ва ҳазратнинг аёғини ўпуб, гуноҳидин узр қилди. Ҳазрат гуноҳидин кечиб, узрини қабул этти. Ул узр билан дедиким, «Бугун мулозиматдин мени муъаф тутеунлар. Тонгла мулозиматда келайим». Соҳибқирон анинг сўзини қабул этиб, ани ижозат бериб, ўзи қайтиб юртида /хуршидтег келиб тушти.

Алибекнинг завол қуни ахшомига етиб эрди ва бахт андин қайтиб эрди, ани қўймадиким, туз йўлида борғай¹⁰⁵: яна йамон андиша кўнглига тушуб, ул ерлардинким, черик чиқиб эрди, барчани беркитти ва аҳдни синдуруб йаағи бўлди.

Ҳазрат соҳибқирон ун тўрт кундин сўнг Қаҳқа ҳисориға, Бовард ва Қалот ўртасида турур ва хароб эрди, иморат қилмоққа фармон бўлди¹⁰⁶. Ва зифарпаноҳ сипоҳийни икки кунда маъмур эттилар. Ва Ҳожи Хожани бир жамоат баҳодурлар билан анда қўйдурди. Суюрғатмишхон ва амирзода Али ва Шайх Али Баҳодурни ўзга йўлдин Қалот муҳофазасига таъйин қилдурдиким, қалъага киши киролмағай ва чиқолмағайлар¹⁰⁷. Йўлларни беркитиб андоқ эттиларким, ҳеч киши анда боролмас эрди.

Ҳазрат соҳибқирон Туршиз сори бориб, қалъасини фатҳ қилғони

Ҳазрат соҳибқирон чун Қалот қалъасини мазбут қилиб, ўзи давлат ва саодат била Туршиз сори юриди¹⁰⁸. Ва Ясси Дабондин ўтуб, Хабушонга кирди¹⁰⁹. Ва Маҳди улё Дилшод оғога марази пайдо бўлуб, Самарқанд сори йибардилар ва ўзи нуслат ва саодат била юруб, Туршиз вилоятига кирди ва қалъага яқин келиб тушти. Ул қалъа асру берк эрди ва ичида Амир Али Садидий садидийлар била ултуруб эрди: садидийлар Ғўр вилоятидин эрдилар ва алардек қалъа сақламоқда ва баҳодурлуқда ул замон киши йўғ эрди ва Малик Ғиёсуддин аларга эътимод қилиб, тобшуруб эрди. Ҳазрат Малик Ғиёсуддинга айттиким, «Булар сенинг навкарларинг турур ва бу қалъани сен буларга берибсен. Сен бизга мутиъ бўлубсен. Не учун булар ҳисорни

сақлайлар?» Малик деди: «Ақлсизлиқдин». Малик ҳисор тубига бориб ҳар нечаким насихат қилди, анинг сўзини эшитмадилар. Соҳибқирон буюрди-ким, қалъани/ ўртада олиб, урушқа машғул бўлдилар. Ҳазрат соҳибқирон отланиб, қалъа тегарасида юруб, чиқар тушар срини кўзлади ва манжаниқ буюрди. Ва хандаққа нақаб¹¹⁰ солиб сувини чиқардилар ва ҳисорнинг тубида нагамлар солдилар¹¹¹. Қалъа эли юқоридин ўқ ва тош отар эрдилар. Шейр:

Гард этар эрди анда кўзни кўр,
Кавс уни ҳам қулогларни кар.
Тир саҳмидин эрди халқи зор,
Қиб-қизил юзлари эрди нилуфар.

Манжаниқ тоши била бурж ва борани йиқитдилар. Садидийлар паришонҳол бўлуб, кўрдиларким қалъапи сақласа бўлмас, тазарруъ ва зори била амон тиладилар. Ҳазрат аларга амон бериб, қалъадин чиқтилар, келиб ҳазратнинг дийдорига мушарраф бўлдилар ва аларга лутфидин йахши кўруб, инъомлар килди ва Туркистон сори йибариб, андаги қалъаларни аларга топшурдиким, анда бориб, ул қалъаларни муҳофизат қилгайлар.

Форс вилоятининг подшоҳидинким, Шоҳ Шужоъ эрди, элчи келгони

Шоҳ Шужоъким, Шероз вилоятининг подшоҳи эрди ва Оли Музаффар эрди¹¹². Ул замонда анингдек улғу подшоҳ йўқ эрди ва асру оқил ва фозил ва доно киши эрди. Соҳибқирондин хабарлар эшитти, яқин билдиким, соҳибқирон баҳр ва бир олам бўлғуси турур. Умаршоҳким, анинг бекларидин эрди, ҳазратқа элчиликқа йибариб, дўстлуқ ва давлатхоҳлуғини изҳор қилдуруб, арзадошт йибарди. Арзадоштнинг мазмуни улким, «Муҳаббат йўлидин сенга киши йибариб, бизнинг вилоятдин йахши нималарким ҳосил бўлур, пешкаш учун борган киши била йибардим. Ва отларким, эгар, юганлари олтуиндин турур ва бардаъий хачирлар ва ракиб хачири била ва қатор тевалар юклари барча қумош саропарда, сикарлот ва оқ уй ва ола боргоҳлар ва шомийопалар йибардим. Ва барчадин ғараз дўстлуқдин ўзга ғараз йўқтурур».

Умаршоҳ айтқон нешкашлар била даргоҳи олийга келиб, кўрунуш килиб, келтурган нималарни тортти. Ҳазрат тақи Умаршоҳни /йахши кўруб, отлар миндуруб, тўнлар кийдуруб, сонсиз йармоқ берди. Ва келтургон хатнинг жавобини битиб, ўз кишисини қўшуб, йахши тўхфалар била йибарди ва қизини Жаҳонгир мирзонинг ўгли мирзо Пир Муҳаммад учун тиладиким, «Чун аромизда дўстлуқ бўлгон турур, эмди керакким, қариндошлиқ воқия бўлгайким, бир-биримизга меҳру муҳаббат артуқ бўлгай» деб, элчини ижозат бериб, ўз кишисини қўшуб Шерозга йибарди.

Соҳибқирон Мозандаронга борғони

Туршиз ҳисорини олгондин сўнг Мозандарон¹¹³ сори мутаважжих бўлди ва Руғд йўлидин Кабуджома ва Шоосмон¹¹⁴ мавзесида тушги. Мозандароннинг ҳокими Валибек чун эшиттиким, ҳазрат соҳибқирон етти, қўрқуб Ҳожибек билан ўзга бекларни йахши пешкашлар била ҳазратнинг мулозиматиға йибарди ва тазарруъ тили била айтиб эрдиким, «Ҳазрат давлат била қайтсеулар. Мен фароғат нуридин йахши тўхфалар тартиб этиб, хизмат камарини белимга боғлаб келгаймен». Мозандарон беклари пешкашлар била ҳазратнинг даргоҳи олийда келиб, дийдорига мушарраф бўлуб, Валибекнинг арзадоштини арз қилдилар. Ҳазрат буларни йахши кўруб, ижозат бериб, Мозандаронга йибарди.

Ушул маҳалда хабар келдиким, Шайх Али Баҳодур тоғ йўлларини йахши таҳқиқ қилиб, бир кеча ўз навкарлари била Калот ҳисорига чиқиб турур. Ул кеча қаронғулук жиҳатидин йўлни ғажат қилиб, бир бек камарга чиқиб тургон эрмиш. Душманлар воқиф бўлуб, йўлларни тутуб урушуб

85а

турурлар. Ва анда урушуб турурларким, баҳодурнунг кишиларига тиркашлариди уқ қолмаган турур ва йигитлардин кўб киши талаф бўлуб турур. Аммо узга баҳодурлар хабар билиб келиб, ул ердин қолғои йигитларни чиқариб турурлар. Аммо Алибек била Шайх Али Баҳодур бир-бирини кўруб, аҳд қилиб, йарашиб турурлар. Ва Алибек Шайх Али Баҳодурни / тушуруб йахши хизмат қилган турур ва ҳоло кеча-кундуз бир-бирига мусоҳиб турур. Ва Алибекнинг умиди ултурурким, ҳазрат гуноҳидин кечкай.

Ҳазрат бу хабарни билиб, Мозандарон ҳокими била йарашиб, ёнди. Шумулқон ва Жармиқон йўлидин ўтуб, Радқон¹¹⁵ мурғзориди тушти. Ул ерда Шайх Али Баҳодур Алибекни қилич ва кафан била келтуруб, қонини тилади¹¹⁶. Ҳазрат яна марҳамат ва лутф қилиб, гуноҳидин кечти, ва лутфу иноят анинг ҳаққида қилди ва Радқонни анга суюрғал берди ва Сабзаворни Али Муъаййид Сарбадолга берди ва фармон бўлдиким, «Малик Гиёсуддинни ўғлон-ушоғи била ва Алибек тақи ўғлон-ушоғи била Самарқанд сори борсунлар» ва Жониқурбон элини бекларига улаштурди ва барчани хона-кўч (била) Самарқандга йибарди¹¹⁷.

Ҳазрат соҳибқирон Самарқанд сори борғони

Хуросон мамолики муҳолифларнинг дағдағасидин қутулди. Амирзода Мироншоҳнинг кишиларини ул вилоятларда даруга ва ҳоким кўйдилар. Ва ҳазрат давлат ва иқбол била Самарқанд сори таважжух этиб фатҳ ва нусрат била бориб, ул биҳишттеқ вилоятқа тушти. Ва андағи эл-улуснунг умид кўзлари жамолидин йаруқ бўлди. Ва тахтда ўлтуруб Алибек била Ғурийбекким, Малик Гиёсуддиннинг ўғли эрди, ва агоси Муҳаммадни банд қилиб Андижонга йибарди, Умаршайх мирзо қошида. Ва Жониқурбониларни Тошқандга йибарди ва Малик Гиёсуддинни ўғли Пир Муҳаммад била Самарқандда сақлади.

85б

Ул қишда тақдири Илоҳийдин Ҳирот вилоятида ажойиб иш воқиъ бўлди ва баёни андоқ турурким, Малик Фахрудиннинг ўғлонлари Пир Муҳаммад била агоси Ҳиротда эрдилар. Ва Малик Гиёсуддин аларни эътибор қилмайдур эрди ва гоят фалокат кун кечуруб юрур эрдилар. Чун ҳазрат соҳибқирон Хуросонни олғонидин сўнг алар ҳазрат қошида арз қилдиларким, «Бизлар Малик Гиёсуддин била аго-ини ўғлонлари бўлурбиз ва / бизнинг атоларимиздин қолғон ер-сувимиэни олиб, бу бечораларни зору-хор қилибтур». Ҳазрат аларга шафқат қилиб, Ғурнунг ҳукуматини улғуғиким, оти Пир Муҳаммад эрди, иноят қилди. Ва ўшул маҳалда Абу Саъид Испаҳбадким, Ғурий бача эрди ва Малик Гиёсуддин ани банд қилиб, ўн йил мундин кечиб эрди. Ҳазрат лутфидин ул банддин халос бўлуб эрди. Ва амирзода Мироншоҳ беклари Мурғобда Пандех¹¹⁸ мавзёсида қишлоқ этиб эрди, Малик Пир Муҳаммад Абу Саъид Испаҳбад бир неча нодон ғурийлар била муҳолифат қилиб, Ҳирот сори мутаважжих бўлдилар. Ва Ҳиротқа яқин етиб шаҳардаки авбош етимлар алар била муттафиқ бўлуб, даруга билан муҳассилларким, ҳар бири бир муҳим (иш) учун беклар йибаргон эрдилар, бу ҳолдин хабардор бўлуб, Ихтиёриддин қалъасига кирдилар. Ул бадбахтлар шаҳарга кириб, зулм эликларини узаттилар ва мусулмонларнинг жафоларига машғул бўлдилар ва қалъа эшикига келиб, дарвозага ўт қўйдилар. Ичидаки турклар қўрқуб, ўзларини қалъадин ташладиларким, жонлари саломат қолғай. Аммо ул зolimлар аларни тирик қўймас эрдилар. Ва хабар амирзода Мироншоҳга етти. Амир Ҳожи Сайфуддин ва Оқ Бугабек таъжил билан Ҳиротқа юридилар ва амирзода Мироншоҳ тақи аларнинг кейнида черики билан юриди. Беклар Ҳиротқа етқанда ғурийлар шаҳардин чиқиб, Хиёбон кўчасида уруштилар ва муҳолифларни босиб, кўб киши алардин ўлтурдилар ва қолғони шаҳар ичида қочиб кирдилар. Ва бўлғонда ҳар бири бир сори қочти. Амирзода Мироншоҳ етиб, нусратнаноҳ черики қилич чиқариб, ул бадбахтлардин кўб кишини ўлтуруб, бошларидин миноралар қўпордилар. Ва бу хабар Самарқандда етиб, ҳазрат соҳибқирон бу ҳолдин огоҳ бўлуб, Малик Гиёсуддинким арқ ичида маҳбус эрди ва иниси Малик Муҳаммад ва кичик /ўғли Амир Ғурий ва Алибек Жониқурбониким, Андижонда эрди — буларни барчасини узга оламга йибарди.

86а

Дилшод ого ва Қутлуғ Туркон оғонинг вафот бўлғони зикри

Тунғуз йилида, етти юз сексон бешда (1383, ёзи) ҳазрат соҳибқироннинг ҳарам муҳтарами Дилшод ого вафот бўлди. Ва неча кундин сунг ул ҳазратнинг эгачиси Қутлуғ Туркон оғоким, анвоъи хайр андин воқеъ бўлуб эрди ва мадрасалар ва хонақоҳлар йасаб, мискину фақирлар анинг хайротидин кеча-кундуз файз топар эрдилар, ул тақи жаннати аъло сори борди ва анинг қабрини шаҳзода Қусам ибн ал-Аббоснинг¹¹⁹ мазорига яқин қаздилар ва қўйдилар. Ва ҳазрат соҳибқиронга бу икки ҳодисадин муборак кунгли бисёр малул бўлди ва таъзият тутуб, анча ош ва садақа бердиким, ҳисобини Тангридин ўзга билмас эрди.

Ҳазратнинг муборак кунгли дунёдин совуқ бўлуб, дунё муҳиммотиға ҳеч парвоси қолмадиким, подшоҳлиқ ва салтанат оламда борму ё йуқ. Уламо ва машойих ва содот ва сулаҳо, мисли Саййид Баракадек ва Хожа Абдулмалик ва Шайхзода Соғаржи иттифоқ қилиб ҳазрат қошиға кириб ўлтурдилар ва давлатхоҳлиқ юзидин ваъз ва насиҳат била тилларин очиб, оёт ва аҳодис била хотирини тасалли бериб, дедиларким, «Фақир ва мискин ва раъоё ғамини ссангиз афзал турур, барча нимадин ва адл ва дод била машғул бўлулгким, ғам смак била ҳеч ҳосил булмас». Анча сўзлар ва ҳикоятлар дедиларким, ул ҳазратнинг муборак кунгли яна фақиру мискин ва раъоё ва черикка майл қилиб, мамлакат забтига машғул бўлди.

Соҳибқирон Жета сори черик йибарғони

866 Ҳазрат соҳибқирон ўшул йилда (1383) амирзода Алини черик билан Жета сориким, кўбраки иймонсиз ва кофир эрдилар, йибарди¹²⁰. Ва Қамариддин аларнинг улуғи эрди ва баҳрин қавмидин эрди ва фитна дарёсининг паҳанги эрди, камин этиб Алибекнинг ўғруқини талади. Ул ёниб келди. Ул ҳазрат Шайх Али Баҳодур ва Хожжи Сайфуддин ўгли /Сайфулмулк ва Аталмиш ва Аргуношоҳ Ахтачини черик била Жета сори йибарди. Булар кеч қолган жиҳатидин амир Жаҳоншоҳ Жаку ва Элчи Бугани ва Шамсуддин Уч Қаро ва Сайин Темур Баҳодурни ўн минг киши билан аларнинг кейнида йибарди. Отақумга стконда бекларким, илгари бориб эрдилар, баҳрин элини топиб, кўб киши алардин ўлтурдилар ва углон-ушоқларини асир этиб ёндилар. Аммо амир Жаҳоншоҳга ҳукм бўлуб эрдиким, Қамариддин бошиға бориб, жаҳд қилиб, ани эликка кийургай. Ёнгон беклар барча иттифоқ била Қамариддин бошиға бориб, Исси Қўлдин ўтуб, Кўктубағача бордилар¹²¹ ва ҳар неча Қамариддинни тиладилар, топмадилар. Андин ёниб, Самарқандда тушуб, ҳазрат хизматида келдилар.

Ҳазрат соҳибқирон Мозандарон сори мутаважжих бўлуб, йўлдин Сейистонға борғони

Соҳибқирон ўшул йилда (1383) Мозандарон сори мутаважжих бўлди ва ҳиммат юзини ул вилоятнинг тасхириға қўйуб, сонсиз черик жамъ этиб юриди. Ва Самарқанддин отланиб, Термиз гузарида кўпрук боғлаб ўтти ва андин Мурғоб йақосида давлат била тушти. Жакубекким, Кобулистон вилоятининг ҳокими бўлуб эрди, келиб ҳазратни кўруб, муборак дийдорига мушарраф бўлди ва баъзи муҳиммотеким мамлакати учун эрди, арз қилиб, барчани саранжом қилиб, Кобулга қайтти.

87a Бу маҳалда хабар келтурдиларким, Никударийлар йаағи бўлуб, вилоятга ташвиш берурлар ва тақи Шайх Довуд Сабзаворийким, ҳазратнинг иноятини Сабзаворнинг пешвоси бўлуб эрди, муҳолифат қилиб, Тобон Баҳодурким, ул ернинг даругаси эрди, ўлтўруб турурлар. Ва мирзо Мироншоҳ бу ҳолдин хабар билиб, Оқ Бугабекни Хиротдин йибариб турур ва Хожжи Сайфуддин тақи бориб, Сабзаворни қамал этиб, урушуб турурлар ва Сабзаворни уруш била олиб кўб кишини ўлдургон турурлар. Ва Шайх Довуд андин қочиб, Бадробод қалъасиға /етиб, ул қалъани беркитиб турур.

Ва ул қалъа бир тоғ устида турур, асру берк ер турур. Ҳожи Сайфуддинбек ва Оқ Бугабек ул қалъа сори бориб, қалъаани ўртада олиб, ўлтуруб турурлар. Бу хабарларни ҳазрат соҳибқирон эшиткондин сўнг ва Сейстон эли тақи муҳолиф эрдилар, Шайх Али Баҳодур ва Уч Қаро Баҳодурни куб киши била Валибек сори йибардиким, анда бориб сарҳадда ўлтуруб вилоятдин хабардор бўлсунлар. Ва ўзи давлат билан Сейстон сори мутаважжих бўлди. Ва ҳазрат аввали рамазонда (1383, 29-30 октябр) Ҳиротда бориб тушти ва шаҳардаги кишиларни гўрийлар била иттифоқ қилгон жиҳатидин аларга моли амон солиб олди. Ва андин отланиб, Сабзаворға бориб тушти ва ҳукм бўлдиким, «Ул қалъага нағам солсунлар!» Ва Шайх Йаҳё Хуросонийни нағамчилар бошига муҳассил қўйдурди ва ул қалъани занбурхонадек тамоми таҳини ковак қилдилар. Ул қалъа йиқилди, ҳар ким анда эрди, ҳалок бўлди. Ва Шайх Йаҳё бир том остида қолди ва Сабзавор элидин икки минг кишини тирик бир-бири устида қўйиб, гириҳ ва балчиқ билан бирки-тиб, миноралар қўпордилар, то олам эли бу қаҳрдин воқиф бўлуб, мундоқ ишлар қилмағайлар⁴²². Ва андии сўнг (Сейстон) сори борди. Шеър:

Кучуб чалди ул шоҳдин таблу кўс,
Жаҳон гардидин бўлди чун обунус.
Борур эрди ул черики номдор,
Ким отлиқ ичинда эди юз ҳазор.

876 Шоҳ Жалолиддинким, Фароҳнинг⁴²³ ҳокими эрди, бандалиқ камарин белига боғлаб, қалъадин чиқиб, пешкашлар била келиб ҳазратни кўрди. Ул ҳазрат тақи ани йаҳши куруб, андин Оқ Темур Баҳодур билан бир жамоат қўшун йигитларни йибардиким, Сейстонни чобқайлар. Ҳукм бўлгондин сўнг Сейстоннинг дарвозасига чобтилар ва куб мол олдилар. Нуератшиёор черики Риза⁴²¹ қалъасига еттилар. Ушул замон уруш солиб қалъани олдилар. Азим жанг бўлди ва қалъадин чиққон беш минг киши, алардин кўпраги/талаф бўлди. Ва ўлган кишиларнинг бошларидин миноралар қўпордилар⁴²⁵.

Сейстон қалъасини қамал қилгонлари

Ҳазрат соҳибқирон Риза қалъасидин черики билан йасол тортиб юриди ва бир жамоат хосса кишилар била илгари юруб, шаҳарга яқин етконда бир қавм устида чиқиб турди. Шоҳшоҳон Тожуддин Сейистоний Шоҳ Қутбуддин қошидин келиб, ул ерда ҳазратни кўрди ва зори ва тазарруъ била хирожу мол қабул қилди. Ва ҳазрат аларнинг сўзига қулоқ солмай туруб эрдиким, шаҳардин душманлар йароглари била мукамал чиқиб уруш солдилар. Ҳазрат соҳибқирон икки минг кишини бир камин ерда қўйди ва Муҳаммад Султоншоҳға буюрдиким, «Оз киши билан илгари юрусун ва душманлар била урушуб, ўнг қўл сори қочсун!» Ва Муҳаммад Султоншоҳ ҳукм йўсуни била амал қилиб, оз киши била юруб душманга ўграв келдилар. Душманлар буларни кўруб от солдилар. Булар қочиб, ўнг қўл сори кеттилар. Душманлар аларнинг кейнида тушуб, чопар эрдиларким, каминда тургон баҳодурлар чиқиб, аларни қилич остида тутуб, асру азим уруш бўлди. Муҳолифлар кўпраги йайоғ эрдилар, ханжар захми била куб кишини мажруҳ қилдилар ва аларнинг кўпраги қилич зарби билан кеттилар ва дарвозагача суруб, муҳолифлардин ўлтурдилар. Байт:

Чу туфроқ бўяди қизил қон била,
Зафар тобтилар тиги буррон била.
Кўрунмади қон жушидин майдона,
Ичида бош эрди бари бетана.
Жаҳон бўлди қондин чу дарёи Об⁴²⁶,
Ки бошлар ичинда эди чун беҳисоб.

Кеч бўлгон жиҳатидин қайттилар ва ул қалъани ўртада олиб туштилар. Ва ул кеча ўн минг киши билан шаҳардин⁴²⁷ чиқиб шабихун солдилар. Ва булар Шамсуддин Аббос ва Барот Хожага учрадилар. Алар анча таҳаммул

қилдиларким, хандақдин ўтуб, чодирларға яқин еттилар ва бир неча от ва тевани ханжар била талаф қилдилар. Андин сўнг ҳар ердин ўқ отиб, куб киши алардин /ўлди ва қолгонлари қалъага қочиб кирдилар. Яна тонгласиким спехрнинг Ўамшиди¹²⁸ оламини сеҳр қилгон учун забаржад ҳисорига нурдин олам кўтарди ва жаҳонни юлдуз черикидин қутқорди. Шейр:

Чиқарди каминдин яна тиги меҳр.
Халос этти зи анжум паёмин спехр.
Буюрди шаҳаншоҳи соҳибқирон,
Ки бўлеун черикдин жаҳон то жаҳон.

Черикдин бўлгои йигитлар ва баҳодурлар отланиб, юзларини шаҳар сори қилдилар ва шаҳарға етиб бир тарафдин уруш солдилар. Амирзода Али¹²⁹ беш юз отлиқ била уруш солиб, ул дарвозаким аларнинг ўтрусиди эрди, чопиб дарвозага еттилар ва ҳар бир йигит Рустами Достондек ишлади ва дарвозага кирдилар. Муҳолифлар урушуб, дарвозани тутуб, алар дарвоза ичиди қолдилар.

Ўшул маҳалда Оқ Темур Баҳодур минг киши биланким, ҳар бири Рустам ва Исфандиёрдин ўзларини ортуқ кўрар эрдилар, чопиб қилич зарби билан дарвозани олгон душманларни қочуруб кирдилар. Ул жамоат йигитларким, дарвоза ичиди қолиб эрдилар, амирзода Али билан саломат чиқиб, музаффар ва мансур ҳумоюн черикка қўшулдилар. Шоҳ Қутбуддин билдиким, бу соҳибқирон била урушса бўлмас, ниёз ва тазарруъ элидин кирди ва қалъадин чиқиб, ҳазрат қошига кирди. Келиб юзини аёғига суртти. Ҳазрат гуноҳидин кечиб, лутф ва марҳамат кўзи била анга назар солдилар. Ҳазрат диккалай келиб жайбасиз ўн беш киши билан чериктек тафаххус қилгали учун бориб эрдиким, Сисстон жоҳилларидин йигирми минг киши, бовужуд улким, аларнинг подшоҳи мулозиматқа келгон турур, ўқ-ёйлари била қалъа устидип тушуб, пуератшиёор черики сори юридилар. Соҳибқирон аларни кўруб, гўл сори чопиб ҳирнинг¹³⁰ забтига машғул бўлди. Жоҳиллар ўқ отиб, ҳазратнинг отига ўқ тегиб, мажруҳ бўлди. Аммо соҳибқирон гўлга /етконда буюрдиким, Қутбуддинни беркитгилар ва черикни мурабтаб қилиб, муборак нафаси била урушқали юриди. Беклар юкунуб дедиларким, «Йиллар турурким, сенинг давлатингда айшу ишрат ва фароғат асбоби бизга муҳайё турур. Ва юз шодмонлиқ ва танаъум била умр кечирурбиз. Эмди бизлардин бир киши тирик бўлгунча раво кўрмасбизким, сен урушқа киргайсен. Байт:

«Гар бўлса бизга минг жон, эй шаҳриёри олам,
Барча эрур туфайлинг, эй фаҳри жумла одам».

Ҳазрат бекларнинг сўзин қабул этиб, ерига турди. Беклар ҳар соридин юруб, ўқ ва қилич била ул бадбахтлардин димор чиқортиллар¹³¹ ва кубраги от остида қолиб ўлди ва қолгонлари юз машаққат била қочиб, ҳисорга кирдилар ва дарвозани беркитгилар. Ва сипоҳи зафарпаноҳ яна ҳамла этиб, хандақдин ўтуб қалъа томига ёпушуб, раҳналар қилиб чиқитилар ва шаҳарни олиб қалъани бузулдилар. Шаҳар ичиди сипоҳийлардин ҳар ким қолиб эрди, ултурдилар. Ва ҳазрат соҳибқирон буюрдиким, «Шоҳларнинг молини шаҳардин чиқарсунлар!» Шейр:

Чу достони Сом еридин шаҳриёр,
Буюрди чиқоринг яна нимаки бор.
Кумиш бирла олтун, мурассаъ камар,
Яна тахти зар била ҳам тожи зар.
Зи мисрий қилич, жайбалар бешумор,
Қизил била оқ тангалар бешумор.
Тубучоқ отлар, ҳачирлар қатор,
Теванинг қатори эди бешумор.

Молни чиқариб ҳазрат қошида келтурдилар ва ҳар наким шаҳар ичиди бор эрди, талонга кетти. Ва талон ўти ул шаҳарнинг ичиди тушуб, ҳўлуқуруқ барча куйди: на синоҳий ва на раъиягдин анда киши қолмади. Бу фатҳ шаввол ойида, торих етти юз сексон бешда, тўнгқуз йилда воқеъ бўлди ва Офтоб жадий буржида эрди (1383, 22-25 декабри).

Шоҳ Қутбуддин била ул ернинг улугларини Самарқандда йибардилар, уламо ва сулаҳони кўчуруб, Фароҳ ҳисорига йибарди. Ва баҳодурлар тиглари чашмасидин ва фатҳ фирузидин сероб бўлуб, /соҳибқирон иноятидин сарафроз бўдилар. Шеър:

Талади чу Сеистонни ул шаҳриёр,
Бериб нусрат ва фатҳ анга кирдикор.
Кишиларким, анда қилиб эрди кор,
Қилиб барига лутф ул номдор.

Ва Сеистон ҳукуматини Шоҳшоҳонга берди⁴³².

Ҳазрат соҳибқирон Бўст сори борғони

Ҳазрат соҳибқирон Сеистон фатҳидин сўнг Бўст⁴³³ сори мутаважжих бўлди ва йўлда борувда нусратшиёр черики Қалъайи Тоқни⁴³⁴ мусаххар қилиб буздилар ва Ҳирманд суйининг⁴³⁵ йақосида туштилар. Ва андин Бўст қалъасига бориб, ани ҳам олдилар ва ани бузуб андоқ қилдиларким, андин ҳеч асар қолмади. Ва андин Кука Қалъа⁴³⁶ йўлидин юридилар ва анда хабар топтиларким, Туман Никударий Кач ва Мекрон⁴³⁷ йўлини тутуб, ҳеч карвонни қўймаским, бери келгай. Соҳибқирон мирзо Мироншоҳниким, ўн етти ёшида эрди, Туман Никударий устида йибарди⁴³⁸. Ва Шер Баҳром ўгли амир Муҳаммадким, соҳибқироннинг била қўб назари бор эрди ва Шайх Али Аргун Барлос ва Севинчак Баҳодур ва ўзга бекларни шаҳзодага қўшулуб йибарди. Булар илгор қилиб, кеча-кундуз суруб, чўлдин ўтуб, Қарн жилгасида кирдилар. Туман Никударий ҳашами била ул саҳрода ўлтуруб эрдилар. Черикдин хабар топиб, урушқали отландилар. Амир Сайфуддин Ҳожини анинг била бурун дўстлуғи бор жиҳатидин ва яна улким улуг ёшлиқ эрди, дўстлуқ ҳаққини мулоҳаза қилиб, киши йибариб, ани ҳурмат била сўрди ва некхоҳлик юзидин айттиким, «Ҳеч даҳшат қилмай ва мухолифат қилманг. Мен сени соҳибқирон қошида элтиб, наким муродинг бўлса, андоқ қилайим». Аммо Туманнинг умри йамондин тўлуб эрди, ул насиҳатни қабул қилмай, уруш солди. Булар тақи урушуб, ани бостилар ва Туманин тушуруб, бошини кесиб, ҳазратқа йибардилар.

Ва соҳибқирон мансур черики билан Ҳирманд суйининг юқорисидин юриди. Ва Парвардигори олам иноятидин бири ул эрдиким, ҳар ким бир кун /йамонлиқ қилиб эрди, ул киши зору хор бўлуб, даргоҳида келур эрди. Мамақтувким,⁴³⁹ Ҳусайнбек ва соҳибқирон Сеистондин қайтиб келур эрдилар йўлни тутуб, урушуб, соҳибқирон эликига ўқ уруб эрди, бу маҳалда пешкашлар била ҳазрат қошида келди. Ва соҳибқироннинг муборак кўзи анга тушуб, таниди ва мажлисдин чиққанда ҳазратнинг ишорати била ани ўқлатиб ўлтурдилар. Мамақтувга тааллуқ қалъалар мусаххар бўлди.

Ҳазорбаро қалъасида тўқайи садасидин туман элидин уч минг киши жамъ бўлуб, йўлларни тутуб эрдилар ва барча иймонсиз ва кофир эрдилар, ва фасод эликларини чиқариб, мусулмонларга зарар ва захмат берур эрдилар. Нусратшиёр черики анда етканда ул қалъани ўртада олиб, уруш солдилар ва баҳодурлар мардлик кўрсатиб андоқ берк қалъани бир замонда олдилар. Ва кофирларким анда эрди, баъзисини тоғ устидин ташлаб, баъзини қилич била ўлтурдилар ва бошлардин миноралар қўпордилар.

Андин Даҳна қалъасига бориб, тағочи эли анда эрди, ул қалъага етиб, уруш солиб олдилар. Ичидаги элни қатл қилиб, бошларидин миноралар қўпордиларким, анда иқбол муқарриси чиқиб, фатҳ ва ферузлуқ овозасини олам ичида солгай.

Авғонийлар била уруш қилғонлари

Мундин бурун авғонийлар Сулаймон тоғидин киши йибариб, даруға тилаб эрдилар⁴⁴⁰. Аммо бу маҳалда хабар келдиким, авғонийлар йаағи бўлуб, тобиъат йўлидин чиқиб турурлар ва йаағи бўлуб турурлар. Нусрат-

90a

шиёор туғи алар сори юзланиб юриди. Ва ушул кунким, мансур черики анда етти, уруш солдилар, асру қаттиқ уруш бўлди. Амирзода Али ва Ийгу Темур ва жамоати черикдин захмлик бўлдилар. Муборакшоҳ ўғли Йангишоҳ шаҳид бўлди. Оқ Темур Баҳодур бу ҳолатни кўруб гайрат ўти бошига йугурди ва ҳазрат қошида келиб юкунуб, ижозат тиладиким, «Бу йўлда/ҳазрат учун жонимни фидо қилтурмен». Ҳазрат анинг гайратини билур эрди, қўймади ва деди: «Хайф бўлгайким, сендек киши зоъе бўлгай». Ва қушун бекларидин кўб киши ерларини буш қўйиб қайттилар, магар Рамазон Хожаким ерида туруб эрди.

Ҳазрат соҳибқирон Бахт Хожа Ўзбек билан Шамсуддин Аббосқа ишорат қилдиким, ҳамла қилсунлар. Ва Ийд Хожа бир тош кейнида камин этиб туруб эрди, душманлар анинг қошидин утарда (алардин) бировни сочидин тутуб, ерга урди ва бошини кесиб ҳазрат қошида йибарди. Кичик ёшида мундоқ иш қилди. Ва баҳодурлар яна ҳар соридин уруш келтуруб, ҳазратнинг давлатидин қалъага ёнушуб олдилар ва ичидаги бўлгон ўғлонларни тутуб, қалъадин тушурдилар. Ва ҳазорижот ва қушунотқа улаштурдиларким, барчани ўлтурдилар. Шейр:

Ўшул ўғрилардин шаҳи комрон
Бировни тирик қўймади дар жаҳон.

Андин отланиб, ҳазрат Ҳаббор наноҳида Қандаҳор⁴¹¹ сори юриди ва Ҳаҳоншоҳ Баҳодур ва Мубашшир ва Искандар Шайхийни сийлаб, киши билан илгари йибарди. Ва алар анда етконда қалъани ўртада олиб туштилар. Уруш солиб ҳазрат давлатидин Қандаҳорни олдилар ва анинг даругасини тутуб ҳазратқа йибардилар. Ҳазрат ишорати била ани дорға осиб ўлтурдилар ва ҳазрат соҳибқирон Қандаҳорға бориб тушти.

Ҳаҳоншоҳ Ҳақуни кўб мақтаб, лутфлар қилди ва ани черик била Калот⁴¹² ҳисорига йибарди. Ва Ҳаҳоншоҳ ул қалъага бориб уруш солиб, ани тақи мусаххар қилди ва музаффар ва мансур қайтиб, ҳазрат қошида келди.

Бу маҳалда амирзода Мироншоҳ Хустор йўлидин Султон Маҳмуд Работидин⁴¹³ ўтуб, ҳазрат қошида келди. Шейр:

Ва боргон черик ёнди аз ҳар диёр,
Зафар бирла ҳамдам, саодатқа ёр.
/Тегиб бахту давлатдин онларға баҳр,
Мусаххар бўлубтур чи қалъа, чи шаҳр.

90b

Ҳазрат соҳибқирони саодатманд Самарқанд сори мутаважжих бўлғони зикри

Систон ва Зобулистон вилояти мусаххар бўлғонидип сўнг муҳолифлардин ҳеч киши ул вилоятларда қолмади. Кўнгли жамъ бўлуб, Қандаҳор вилоятини Сайфал Барлосқа берди ва Туманинг элини Сайфал Никударийга берди. Ул киши Ҳақубек раҳмати Ҳаққа бориб эрди, анинг ерини Ҳаҳоншоҳким, Ҳақубекнинг ўғли эрди, (анга берди). Ва черикни ижозат бериб, ўзи саодат ва иқбол била кечаяо-кундуз суруб, ўн тўрт кунда Самарқандда тушти. Самарқанднинг ақобиру ашрофлари ўтрув чиқиб, пешкашлар била ҳазрат дийдорига мушарраф бўлуб, шукроналар бердилар. Бу маҳалда ҳазрат Ҳаббор иноятидин соҳибқиронга ўғул бўлуб, севинди ва ул ўғулни Султон Иброҳим от қўйдилар ва улғ тўйлар қилиб, айшу ишрат қилдилар. Ва уч ой Самарқандда ўлтуруб, фароғат ва комронлик била ўткурди. Уч ойдин сўнг соҳибқироннинг муборак кўнғлида Мозандарон вилоятининг фатҳи тушуб, черик йигилмакка фармон қилди.

Ҳазрат соҳибқирон Мозандаронга мутаважжих бўлғонининг сўзи

Сичқон йилида, тарих етти юз сексон олтида (1384, баҳор) ҳазрат соҳибқирон Мозандарон сори черик тортиб, мутаважжих бўлди. Назм:

На ергаки борди шаҳи некном,
 Ушул ер анга бўлди жондин гулом.
 Юрур эрди коми била бу фалак,
 Ҳавохоҳи эрди жаҳонда малак.
 Чу Термизқа етти шаҳи муътабар,
 Тилади ушул ерда аҳли ҳунар.
 Йасагай суви устида куфруки равон,
 Ким уткайлар андин черики аён.

Шаҳриёри соҳибқирон черик била кўфрукдин ўтуб, Балхда тушти. Неча кун анда таваққуф қилдиким, черик йиғилгай.

91a

/Бурун мазкур бўлуб эрдиким, Форс подшоҳи Жалолидин Шужоъдин қизини амирзода Пир Муҳаммад Жаҳонгир учун тилаб эрди ва кишилар йибариб эрди. Торих етти юз сексон бешда (1383) боргон кишиларким, — Узун Улжайту ва Ҳожи Хожа эрди, бу йилда алар ул қизни юз тажаммул билан даргоҳи олийда келтурдилар. Ва ҳазрат соҳибқирон бу келгонларнинг аёгини шавкун тутуб, бисёр хушҳол бўлди. Маҳди улё (Сарой Мулк) хоним ва Тумон ого ва ўзга оғолар келгон қизга ўтрув бериб, мақдамини азиз тутуб, иззатлар била ани кўруб, сочиқлар бошига сочтилар. Ва анинг била келиб, ўрдуға тушти ва тўй ангизи бўлуб, тўй яроғига машғул бўдилар.

Назм:

Йасадилар анда саропардалар,
 Ки бўлди жаҳон богдек сар басар.
 Сароҳи йамин ва заррин қадах,
 Тилади шаҳаншоҳ ва қилди фараҳ.
 Чиқарди муганний суруду наво,
 Фалак ичра солди хуруши садо.
 Йўқ эрди ғам ул дамда билгил аён,
 Танаъъум била била эрди пиру жавон.

Ҳожи Хожа ул сафарда аёгини ўз ҳадидин ташқари қўйуб, йахши маош қилмас эрди, ҳазратқа арз қилдилар. Ҳазрат анинг афъолини сўруб, тафаҳхус қилгондин сўнг ғуноҳи зоҳир бўлуб, ани ўлдурдилар⁴⁴⁵.

Черик атроф ва жавонибдин жамъ бўлгондин сўнг ҳазрат саодат ва иқбол билан юриди. Мурғоб суйиға етконда мирзо Мироншоҳнинг ҳарамиким, оти Хонзода эрди, Ҳиротдин чиқиб ўтрув келди ва амирзода Халил Султон икки ойлиқ эрди⁴⁴⁶. Маҳди улё Сарой Мулк хоним Хонзодаға тўйлар бериб, амирзода Халил Султонни сақлагали тилади. Соҳибқирон маҳди ифбатмоб Туман оғони ўрдуда қўйуб, Сарой Мулк хоним ва ўзга хотунларини Самарқанд сори йибарди. Ва ул йўлдин кўчуб, /Баракатош йўлидин Сарахсқа борди ва Сарахсдин ўтуб, Абивардқа етиб, андин ўтуб, Насойға⁴⁴⁷ етти. Маъдум қилдиким, Валибекнинг кутвали Дурун қалъасини беркитиб турур. Шайх Али Баҳодур ва Севинчак Баҳодур ва Мубашширким, черикдин илгари юрур эрдилар, Гов Куш мавзеъида Валибекнинг қаровулиға етти ва саф тортиб уруштилар. Мубашшир баҳодурлуқ кўрсатиб, душманларға чопти ва оғзига ўқ тегиб, икки тиши бугзига борди. Ул баҳодур андоқ захм билан қайтмай, яна душманға чопти ва ўқ отқон кишини бир қилич била чопиб солди ва ўзга душманлар қочиб кеттилар. Соҳибқирон анинг баҳодурлуғидин ва ишидин хабар билиб Гов Куш мавзеъини анга ҳудбур суюрғал берди.

916

Андин юруб Дурун қалъасиға еттилар ва ани ўртада олиб, уруш солдилар. Ва филҳол мусаххар қилиб, кутвали билан андағи черикни ўлдурдилар. ва ҳазрат андин юруб, Деҳистон⁴⁴⁸ Жиловуниндин ўтуб, Жўржон суйидин⁴⁵⁰ ўтуб, Шоҳонға туштилар, байт:

Чу Мозандарон даштиға еттилар,
 Шаҳаншаҳ саропардасин тиктилар.

Ва фармон бўлдиким, «Ҳазора ва қўшун беклари черикларидин айрилмасунлар ва ижозатсиз ҳеч қаён бормагайлар ва ҳар ким ижозатсиз черикидин чиқса, боши — ўлумлук, моли — девоний!» деб жарладилар. Ва

яна фармон бўлдиким, «Ариғларда ва сувларда кўфрук йиғласунлар!» Ва ҳар кунда йари йағоч йўл кўчар эрди ва жангалнинг йағочларини кесиб, йўл йасаб юрур эрди. Назм:

Черикнинг йўли эрди чун бешавор,
Бари эрдилар йўлдин андешавор.
Буюрди черикни соҳибқирон,
Ки йўл очмоққа боғласунлар мийон.
Чу ул бешада шердек кирдилар,
/Йағочлар кесиб йўллар очилдилар.

92а

Қаровуллар бир-бирига етиб, нусратшиёор черикининг қаровули душман қаровули била урушуб, кўп кишини тушуруб, ўлтурдилар. Ва ул урушда Ҳожи Маҳмудшоҳ Йасурий йахши ишлар қилди ва ҳар қачонким от солса эрди, киши тушурмагунча ёнмас эрди. Йигирми кунгача ўшмундоқ ҳар кун уруш эрди. Йигирми биринчи кунда ҳазрат соҳибқирон Дарвеш кўпрукидин ўтуб, туштилар. Аммо Валибек ғайрат этиб, илгари келиб эрди, урушуб йахши турди. Аммо кўрдиким, турса бўлмас, шаҳар сори ёнди ва мансур черики анинг кейнида чошиб, баҳодурлардин кўп кишини тушуруб ўлдурдилар.

Валибек шабихун келтурғони

Нусратпаноҳ сипоҳи Валибекнинг урушидин қайтиб туштилар. Соҳибқирондин ҳукм бўлдиким, «Туман беклари ва қўшун беклари хабардор бўлуб гофил бўлмасунлар. Ва ихтиёт қилиб, хандақ қазиб, хандақнинг нари юзида йағочдин ва хасу хашақдин томдек нима йасасунлар ва ул томда шишлар беркитесунлар!» Беклар ёрлиқ била наким ҳукм бўлуб эрди, қилдилар. Ахшом бўлғонда яна соҳибқирон (ҳукм) қилдиким, «Черикдин ўттуз қўшун киши бир каминда йароғлари била ўлтурсунлар!» Ўттуз қўшун киши йароғлари била бир камин ерда бориб ўлтуруб эдилар, кеча бўлғонда Валибек Мозандарондин кўп киши била шабихун урғали чиқиб, нусратшиёор черики сори юриди. Черикка етконда ўнг қўл сориким, мирзо Мироншоҳ анда эрди, етиб сурон солдилар ва хандаққа етконда шишларким, ул томда беркитиб эрдилар, қилич ва сунгу била бузуб, андин ўтуб, хандақ ичида туштилар. Амирзода Мироншоҳ ўз нафаси била ҳамла қилиб буюрдиким, шайба тўксунлар. Черик баҳодурлари шайбани қўйуб кўб кишини ўқ била тушуртилар. Бу маҳалда ўттуз қўшун кишиким, каминда ўлтуруб эрди, каминдин чиқиб, душман бошига чоптилар. /Валибек буюруб эрдиким, йўлда қудуқлар қазиб ичида шишлар қувалаб, оғзини ёпсунларким, соҳибқирон черики андин ўтконда ул қудуқларга тушкайлар. Камин қилгон беклар каминдин чиқиб, бошига чоптилар. Валибек туролмай, шаҳар сори қайтиб қочти ва ул қазигон қудуқларига ўзлари тушуб, кўп киши анда талаф бўлди.

92б

Ҳазрат Ийгу Темурбекни тилади, дедиларким, йўқтур. Сўруб тафаххус қилиб билдиларким, душман кейнида боргон эрмиш. Тонгласиким, шеър:

Шаҳаншоҳи ховар чу чекти алам,
Жаҳон ичидин кетти зангу зулам.
Очилди қанотин чу товус меҳр,
Фалак узра чиқти шаҳи ин спехр.

Нусратшиёор черики отланиб, Астробод¹⁵¹ шаҳрига етиб туштилар. Валибек бу черикни кўруб кўрқуб, кеча бўлғонда хотунлари била ўғлон-ушогини олиб, ўзга йўл била Домғонга¹⁵² борди. Хотун ва ўғлон-ушогини Гардкўҳ қалъасида¹⁵³ қўйуб, ўзи Райга¹⁵⁴ борди.

Ҳазрат соҳибқирон Худодод Хусайний ва Шайх Али Баҳодур ва Умар Аббос ва Қиморий Иноқ ва ўзга баҳодурларни анинг кейнида йибарди. Ва алар таъжил била суруб, Райда анга етиштилар. Ва ул жон кўрқунчидин ўзини Рустамдор вилоятида¹⁵⁵ солдиким, жангал жиҳатидин ел андин ўта олмас эрди ва қалъалари тоғ устида эрди. Валибек ўзини анда солиб,

93a

мансур черикидин қутулди ва бу Валибек Шайх Али Бесуднунг угли эрди ва Тагай Темурхоннинг бекларидин эрди. Ул маҳалдаким, сарбадоллар Тагай Темурхонни ўлдурдилар, Вали анда ўлтуруб эрди, қочиб Насоға борди ва атосини ўшул ерда ўлдурдилар. Ва Вали Насода боргонда куч-қувват пайдо қилиб, Астрободда келиб олди ва Луқмон подшоҳким, Тагай Темурхоннинг ўгли эрди, Валибек қўрқунчидин саргашта юрур эрди ҳазрат соҳибқиронни эшитиб, мулозиматқа келди ва ҳазрат анга кўп иноят / ва шафқат қилди. Бу маҳалдаким Астробод шаҳри мусаххар бўлди, бу шаҳарнинг ҳокимлигини анга берди.

Ҳазрат соҳибқирон Темур Гурагон Ироқ сори таважжух қилғонининг зикри

Андин сўнг ҳазрат соҳибқирон Оқ Буғабек билан Уч Қаробекни ўғруқ устида қўйиб муқаррар қилдиким, Астрободни қишлоқ қилгайлар ва черикдин ҳар ўн кишидин уч йахши кишини муқаррар қилдиким, ўзи бирла олиб боргай. Саодат ва иқбол била отланиб, Рай сори мутаважжих бўлди. Рай жилгасида етконда Султон Шайх Аҳмад Увайс Жалойир⁴⁵⁷ Султонияда эрди. Соҳибқироннинг келганин эшитиб, қалъани бир жамоат муътаמיד кишилари била ўглига топшуруб, ўзи қочиб Табризга борди. Ва Умар Аббос олтмиш отлиқ била, бовужуд улким, қор ёғиб ва совуқ эрди, Султонияга еттилар. Аларни кўруб билдиларким, қалъани сақламоқ била иш муяссар бўлмас. Оқ Буғани олиб Табризга⁴⁵⁸ кеттилар. Ҳануз алар қалъадин йахши чиқмайдур эрдиларким, Умар Аббос олтмиш киши билан етиб қалъага кирди ва забт ва муҳофизасига машғул бўлди. Ва Бармоқчи отлиқ навқарини Рай сори йибардиким, фатҳ хабарини соҳибқиронга арз қилди. Ҳазрат бу хабарни эшитиб ул қиш фароғат била Райда ўлтурди.

Ҳазрат соҳибқирон Султонияга борғони

936

Ҳазрат соҳибқирон ёз бўлгонда Султония сори юриди. Ул маҳалда Сариқ Одилким, Шайх Увайсининг улуг бекларидин эрди ва мундин бурун Шоҳ Шужоъ ани Султониядин ўзи қошида элтиб эрди, ул ўлгондин сўнг Султон Зайналобидинга мулозим эрди. Ҳазрат соҳибқирон анга киши йибардиким, «Келиб бизни кўргил. Нақим хотиринг тиласа, ушандоқ бўлгуси турур». Сариқ Одилга киши борғонидин сўнг мулозимат камарини белига боғлаб, Шероздин /чиқиб, хизматқа мутаважжих бўлуб, ҳазрат қошида келиб, дийдорига мушарраф бўлди. Ва ҳазрат анга кўп иноят ва шафқатлар қилиб, Султония била андаги вилоятларни анга берди ва Султоншоҳ ўгли Муҳаммадни черик билан анда қўйдиким, боқмагон вилоятларни юруб боқтуруб, забтига машғул бўлгай. Ҳазрат Султониядин саодат ва иқбол била етти юз сексон еттида (1385) музаффар ва мансур қайтиб, Рустамдор тоғлари ичида кирди.

Ул вилоятларнинг мулуқлари кўрдиларким, уруш қила олмаслар ва эътиמודлари ҳам йўқ эрдиким, ҳазрат аларга шафқат қилгай ё қилмагай, зарураттин қочиб кеттилар. Ул вилоятлар ташвишсиз фатҳ бўлди ва андаги элни таладилар ва қўб мол олдилар. Валибек андин тақи қочти.

Соҳибқирон Омул⁴⁵⁹ ва Сорига⁴⁶⁰ мутаважжих бўлди ва тоғ соридин ул вилоятларга кирди. Ул вилоятларнинг ҳокимлари Саййид Камолиддин ва Саййид Разиуддинким, анда ҳоким эрдилар, йараш эпикидин кириб, нойибларини пешкашлар била ҳазрат қошида йибардилар ва сикка ва хутба отига ўқудилар. Ҳазрат аларга буюрдиким, «Луқмон подшоҳаким, Астрободқа ҳоким эрди, анга тобиъ бўлсунлар ва анинг сўзидин чиқмасунлар.

Ҳазрат соҳибқирон Темурбек яна Самарқанд сори қайтғони

Мазондарон вилояти ва Рай ва Рустамдор ва Султония мусаххар бўлгондин сўнг соҳибқирон давлат ва нуерат била қайтиб, Жайхундин ўтуб, доруссалтана Самарқандда тушти. Ва ул шаҳарнинг ақобиру ашрофларини

нг кўзлари муборак жамоли била йаруқ бўлуб, пешкашлар била ул ҳазратни кутуб севиндилар. Ва ул ёз соҳибқирон айшу ишрат била анда ултурди. Қиш бўлгонда Занжир Саройда бориб, ул қиш анда қишлади.

94а /Ул қишда Тўқтамишхон тўққуз туман черик била ўн икки ўғлонким, бари Жўчихоннинг наслидин эрдилар ва аларнинг боши Бек Пулод ва беклардин Исабек ва Йағлибой ва Қарончи ва узга нўғниёндиким, кубраги иймонсиз ва кофир эрдилар, Дарбанд йўлидин ўтуб, Табризга келиб туштилар ва Ширвондин ўтуб, Озарбайжонга келиб туштилар. Ва шаҳарнинг эли, аҳли, раъияти учун Валибекким, ҳазраттин қочиб эрди, иттифоқ қилиб, Маҳмуд Халҳолий билан шаҳарни беркитиб, кейин дафъага машғул бўлдилар. Ва бир ҳафтагача урушуб шаҳарни сақладилар. Маҳмуд билан Валибек қочиб, Халҳол⁴⁶¹ вилоятга борди. Ул кофирлар шаҳарга кириб, бедодлиқ элигини чиқориб, зулм ва фасод ва ҳар бадбахтликким, эликларидин чиқар эрди, қилдилар. Ва ҳар молким, шаҳар ичида раъият ва сипоҳийда эрди, барчани олиб, икки кеча-кундуз талаб, шаҳардин чиқиб, келгон йўлларига кириб қайтиб кетдилар.

Бу хабар ҳазрат соҳибқиронга етти, мусулмонлар учун кўнгли асру малул бўлди ва бу жиҳатдин Эрон вилоятининг забтига хотирин қўйуб вожиб кўрдиким, ул вилоятларни забт қилгайким, мундин нари анда йаағи кирмагай. Анинг учунким, Эрон вилоятида андоқ подшоҳким, Эрон вилоятини забт қилгай, йўқ. Ва бир неча подшоҳким бор эрди, барчаси бирибирига йаағи эрдилар, бир-биридин кўрқуб, вилоятларидин чиқа олмас эдилар. Анинг учун мундоқ балолар раъият ва фақир у мискинга теғар эрди⁴⁶². Шеър:

Булса чун шоҳга адув бисёр,
Мулкида бўлмагай тинчлиқ ҳеч.
Бир-бири бирла гар урушса чўнон,
Емагил, қўй гамин, андин кеч.

Ҳазрат соҳибқирон уч йиллик йароғи билан Эрон сори борғони

946 /Барс йилда, тарих етти юз сексон секкизда (1386) соҳибқирони гитиситон Турондин Эрон сори мутаважжиҳ бўлди. Ва ҳукм бўлдиким, «Тавочилар вилоятларга бориб черикка жар еткурсун!». Бу ҳукм бўлгондин сўнг тавочилар юруб, черикни жамъ этиб, даргоҳи олийда келтурдилар. Ул ҳазрат черик жамъ бўлгондин сўнг Сулаймоншоҳбекким, Довудбекнинг ўғли эрди ва Аббосбекни Мовароуннаҳр вилоятларини забти учун қўйдиким, вилоятдин хабардор бўлгайлар. Ва ўзи давлат била саодат юзини Эрон сори қилиб отланди. Назм:

Йна ул шаҳаншоҳи олийтабор,
Черик тортиб бўлди отқа еувор.
Турондин Эрон сори бўлди равон,
Шаҳаншоҳи дин, шоҳи соҳибқирон.

Жайхундин ўтуб, манзилдин манзилга юруб, саодат ва ферузлуқ била Ферузкуҳга етти⁴⁶³. Саййид Камолуддинким, Сорининг ҳокими эрди, ўғли Саййид Гийсуддинни черик билан ҳазратнинг мулозиматида йибарди. Ва ҳазрат вилоятлардин сўруб, ҳар ернинг ҳокимини сўруб, андин йахши йамон ишларини билур эрди. Ва бу ҳикояталр ичида биров Малик Иззуддиннинг йамон ҳаракатидин ҳикоят қилди. Ва бу Малик Иззуддин Лури Кучекнинг⁴⁶⁴ ҳокими эрди ва мундин бурун Маҳозга⁴⁶⁵ боргон карвонни уруб, молларини олиб эрди. Бу сўзларниким, ҳазрат соҳибқирон эшитти, човук хотирида кечтиким, ул бадбахтлардин ҳажжожларнинг интиқомини тортқай. Ҳукм бўлдиким, «Черикдин ҳар ўн киши йароғи била даргоҳда ҳозир бўлгай!» Черик жамъ бўлгондин сўнг ўғруқни қўйуб, ҳиммат юзини аларнинг дафъага қўйуб, Луристон сори мутаважжиҳ бўлди. Ва анда етконда буюрдиким, теғрасилағи кентларни таладилар. Ва Хуррамболким.

95а ул ўғрилларнинг ўлтурур ери эрди, бузулдилар. Ва ул ўғриллардин кошол / олиб, тоғ устидин ташладилар. Ва бу маҳалда Оқ Темур Баҳодур ва Умар Аббос (ва Муҳаммад Султоншоҳ ўғли) бу дунёни фонийдин кечиб, бақо дунёсига бордилар. Ва Хожа Али Муъаййидқа бу юрушда ўқ тегиб эрди, ул тақи умрини ҳазрат соҳибқиронга бағишлаб, кетти. Ва ҳазрат соҳибқирон Лури Кучекни тасхир қилгандин сўнг хотирини ул ўғриллардин жамъ қилиб, аидин кучуб, Неҳованд¹⁶⁰ жилгасида ўғруқдаким кейинда ақарин келур эрди, давлаттек қўшулди.

Ҳазрат соҳибқирон Озарбайжон сори мутаважжих бўлғони

Ул маҳалда ҳазратқа арз қилдиларким, Султон Аҳмад Жалойир черик йиғиштуруб Бағдодин Табризга келиб турур. Ҳазрат соҳибқирон ўғруқни черик била Шайх Али Баҳодурга тобшуруб, саодат била отланиб, баҳодур йигитлари била илғор солиб, Табризга мутаважжих бўлди. Султон Аҳмад ҳазрат соҳибқирондин хабар тониб, пашша кибиким, ел қатида туролмағай, Табриздин қочиб, Бағдоққа борди. Соҳибқирон анинг қочқонин билиб, Ҳожи Сайфуддинбек била бир жамоат йигитларни қўшуб, кейинида йибарди ва алар Султон Аҳмад кейиниға суруб еттилар. Султон Аҳмад кўрдиким, ганим кейнида етти, бўлгон партолини от ва тева ва хачирлариға солиб, оту қамчин била ўз бошин олиб кетти. Зафарпаноҳ черики ул мол ва партолини олгондин сўнг яна кейнида тушуб юридилар. Шайх Али Баҳодурнинг ўғли Илёс Хожа оз киши била Нахчивондин ўтуб, Намакзор мавзёсиде Султон Аҳмадқа етти. Ва анинг била кўб киши эрди қайтиб, Илёс Хожа била урушти ва асру қаттиқ урушуб, кўб киши анда захмлиқ бўлдилар. Ва Илёс Хожаға захми тегдиким, қулоғи эшитмас бўлди. Бу сабабдин Султон Аҳмад қутулуб, ул маъракадин жонин олиб чиқди. Ва Илёс Хожа ул захмдин кўб жафо тортиб, охируламр сиҳхат топти. Байт:

Мараз қаний ва хатарюк эди, вале охир,
Зи юмни давлати соҳибқирон шифо топти.

95б Ва ул воқияда /Нахчивонда¹⁶⁷ кўб кишини ўлдурдилар. Қиморий Иноқ Зиёулмулк¹⁶⁸ кандида беш юз кишини тутун била ўлдурди. Ва ҳазрат соҳибқирон Озарбайжон мамлакатини мусаххар қилиб, Шанби Ғазонда¹⁶⁹ бориб тушти. Табриз вилоятининг ақобиру ашрофлари, мисли Саййид Ризоуддин ва Хожа Ҳожи Муҳаммад Бандгири Хаттот ва Қози Ғиёсуддин ва Қози Абдуллатиф ва гайруҳу барча бандалиқ камарин беллариға боғлаб, мулозиматда келдилар. Ва моли амонни Табризга солиб, муҳассиллар қўйуб олдилар.

Ҳазрат ул ёзда Табризда эрди, фармон бўлдиким, «Сариқ Одилни ўлдургайлар!» ани бир том устида қўйуб ўлдурдилар. Ва Табриз шаҳрида хунармандлардин ҳар кимки машҳур эрди, хона-куч била Самарқандқа йибарди.

Ул маҳалда Валибек жонидин қўрқуб, саросима ва саргашта юрур эрди, Халхол вилоятида бориб, Маҳмуд Халхолий ани тутуб, Қиморий Иноққа тобшурди ва Қиморий ани ўлдуруб, бошини даргоҳи олампаноҳға йибарди. Куз бўлгонда Табриз вилоятининг забтини Муҳаммад Султоншоҳға берди. Ва соҳибқирон Нахчивон сори юриди, Маранд ва Дараизардин ўтуб, Арас суйидин¹⁷⁰ Гаффорулмулк кўфрукидин¹⁷¹ ўтуб тушти. Ва ул кўфрукни андоқ йасаб турурларким, олам ичида ҳеч киши андоқни кўрмай турур, ва барчани тош била қўпориб турурлар. Кўфрукнинг икки бошида икки дарвоза йасаб турурлар ва бу кўфрукда икки тоқ боғлаб турурлар: ҳар бирининг кенглиги олтмиш қари турур¹⁷². Ҳазрат ул кўфрукни тафарруж этиб, Гарни ҳисориға еттилар ва уруш қилиб ул ҳисорни олдилар. Ва Шайх Ҳасанким, ҳисорнинг ҳокими эрди, ани тутуб, бўйинни боғлаб, ҳазрат қошида келтурдилар. Ва андин ўтуб, Сармолука ҳисоригаким, Арас суйининг йақосида воқий бўлуб турур, еттилар ва тўрт ёнини тутуб, уруш солдилар. Ва ул қалъани тақи олиб бузулдилар. Ва Туман Туркманким, ул

96а ернинг даруғаси эрди, тутуб ҳазрат қошида /келтурдилар. Ва андин кучуб Қарс қалъасига¹⁷³ еттилар ва ул қалъа асру берк эрди ва томи тошдин

эрди⁴⁷⁴ ва Фирузбахт отлиқ киши анда ҳоким эрди, қалъанинг берклигига мағрур бўлуб, қалъани беркитти. Фармон бўлдимки, «Черик уруш асбобин тайёр қилсунлар!» Тўрт ёнидин кириб, наққора ва нафир чалдуруб, сурон солдилар. Фирузбахтнинг кўнглида ваҳм тушуб кўрдиким, қалъани олурлар, Ажзу Маскант йўлидин кириб хизматда келди. Ул ҳисорни олиб таладилар ва томларини ер била тенг қилдилар.

Ҳазрат соҳибқирон Гуржистон сори борғони

Хитоби мустатоб ҳазрат Зулжалол воқиф бўлуб турурким: *Йа аййуҳан-набийу, ҳарриз ал-муъминин, алал-қитали*⁴⁷⁵. Ва бу далил турур урушунинг фазилатигаким, дин душманлари била урушқайлар⁴⁷⁶. Бу маъни жиҳатидин доим ҳазрати муборак кўнглида бор эрдиким, кофирлар била газо қилгай. Бу маҳалдаким, гуржи кофирларга йақин етиб эрди, ҳиммат юзини ул сори қилиб, Қарс қалъасидин кўчуб, Оқ Бугра мавзёида тушти. Ва ул маҳалда асру совуқ қаттиқ эрди ва кеча-кундуз қор ёғар эрди. Андоқ маҳалда нусратшиёор черики Кету — Тифлис⁴⁷⁷ йўлидин бориб, гуржи кофирларига еттилар. Гуржилар қалъага кириб, беркитиб ўлтуруб, уруш асбобин тайёр қилдилар. Ва ул қалъа [Тифлис] асру берк эрди. Ҳазрат соҳибқироннинг қўлогига илҳом еттиким: *Қотилуҳум йуаззиббуҳуму Ллах би айдикум ва йуҳзиҳум ва йансуркум алайҳим*⁴⁷⁸ урушқа фармон қилди. Беклар ва баҳодурлар ҳукм била уруш асбобин муҳайё қилиб, ҳисорни ўртада олиб, такбир ва салавот деб ҳисорга ёпушти ва наққора ва нафир чалиб, сурон солиб, қалқонлар ва туралар бошларига олиб, уруш солдилар. Назм:

Хусрави диндор ва шаҳи номвар
Боғлади чун белига ул дам камар,
Тортти зафар тигини ул шаҳриёр.
Чиқди адув жонидин ул дам димор.

966

Ислом черикининг диловарлари жадду жаҳд этиб, /мардоналиқ кўрса-тиб, куффор қалъасини фатҳ қилдилар. Ва соҳибқироннинг ишорати била: *Фа-қтулуҳум хайсу саҳифтумуҳум*⁴⁷⁹ андаги кофирлигин хокисорни қилич зарби била ўт ичидаким: *Маъвоҳум жаҳаннаму ва биъсал миҳад*⁴⁸⁰ йибардилар ва аларнинг улуги малик Букротни асир этиб, ҳазрат қошида келтурдилар. Ҳукм қилдиким, «Ани беркитиб, сақласунлар!» Бу фатҳ бўлгондин сўнг соҳибқирон кўчуб, Тифлисдин ўтуб, кўнглида туштиким, бир ов солгай. Ёрлиқ қилдиким: «Беклар овга чиқсунлар!» Беклар овга чиқиб, икки ёндин жирга солиб, ул дашт ва тоғни тутуб, неча кундин сўнг жирга бир-бирига етти. Анча кийик ва сўғун ва қулон ва товушқон ва шер ва паланг ва тулки ва бўри, ҳар жонивордин ёгилдиким, ҳисобини ҳазрат парвардигордин ўзга киши билмас эрди: *Ва иза-л-вуҳушу ҳушират*⁴⁸² анда зоҳир бўлуб кўрдилар. Ва ҳазрат соҳибқирон била шаҳзодалар жирга ичида кириб, неча сайдни отқондин сўнг ўзга ҳар кимки бор эрди, сайд олур эрди. Ул кун сайд олмагон киши қолмади. Ва черикнинг кўплигидин андоқ бўлдимки, саъйайоқлар эликлари била олиб, оруғини қўйуб, семизини ўлдурур эрдилар. Ва азбаским, сайд кўп тушти, юклагали ер топмас эдилар⁴⁸³.

Ҳазрат соҳибқирон Қаробог⁴⁸⁴ сори ёниб борғони

Ҳазрат андин кўчуб, саодат ва давлат била йўлга кириб, ҳар ердаким, кофирларга тааллуқ қалъаларким бор эрди, нусратшиёор черики қилич зарби била мусаххар қилдилар; қалъаларини бузуб, молларини олиб, ҳазратқа қўшулдилар ва келиб Шеки вилоятида⁴⁸⁵ туштилар. Ҳазрат соҳибқирон куффордин хотирин жамъ этиб, нусратшиёор черикини жамоат-жамоат ҳар сори йибарди. Амир Жаҳоншоҳ баъзи беклар била лакзаларни⁴⁸⁶ чопиб, талади ва кўб киши алардин ўлтурдилар. Ва амир /Муҳаммад Дарвеш Барлос бир жамоат била Шеки тоғига кириб, кўб киши ўлдуруб, молларини

97a

таладилар. Аргуншоҳ Ахтачи ва Рамазон Ҳожа бир жамоат била Тангут вилоятига⁴⁸⁷ етиб, қўб кишини улдуруб, асир қилиб таладилар.

Ҳазрат соҳибқирон муборак нафаси била Албурз кўҳи⁴⁸⁸ этакида юриди ва бекларким, куффор устига ҳар сори кетиб эдилар, куффорларни олиб улдуруб, молларини улжа қилиб, нусрат ва ферузлуқ била келиб, Қабала⁴⁸⁹ мавзеида ҳумоюн ўрдуга қушудилар. Ҳазрат соҳибқирон чериклар ёнгондин сўнг асокири нусратшиёр кўчуб, таважжух юзини Қаробог сори қилиб, келиб, Қур суйининг⁴⁹⁰ йақосида тушти. Ва фармон қилдиким, «Қамиш ва хокдин наволалар йасаб, сув ичида солиб, кўфрук боғласунлар!» Соҳибқирони гозий мансур черики билан сувдин ўтуб, Бардаъ⁴⁹¹ сори мутаважжих бўлди ва ул вилоятнинг эли тамом тобиъ бўлдилар. Шеър:

На ергаки борди шаҳи комрон,
Анга бўлди ул ер мусаххар равон.
Худо анинг учун анга берди руҳ,
Ки бўлғай бари олам анга футуҳ.

Қаробогда, Буқрот Тифлисийким ҳазрат ани ҳукм этиб эдиким, ани беркитиб сақласунлар, бас, [эмди] буюрдиким Буқротни ҳозир қилдилар: *Уд'у ила сабили Раббика бил-ҳикмати-л-мав'иззати-л-ҳасанати*⁴⁹² ояти била амал қилиб, муборак тилин очиб, ваъз ва насиҳат деб, ани Исломга далолат қилдилар. Ҳазратнинг сўзлари кўнглига асар қилиб Буқрот мусулмон бўлди, куфр ва зулмат йўлидин чиқиб, аҳли дини Ислом жиргасига кирди ва ҳазрат ани беклар жиргасига кийуруб, қўб иноят ва шафқат қилди ва ҳисориким, анга тааллуқ эрди, яна анга уқ берди. Ва ижозат бериб, вилоятига йибарди. Анда ани эли барча Ислом саодати била мушарраф бўлуб, иймон келтурдилар.

976 Ул маҳалда Ширвон вилоятининг⁴⁹³ ҳокими амир Шайх Иброҳим келиб, бандалик камарини белига боғлаб, /мулозим бўлди ва пешкашлар тортиб, ҳазрат дийдорига мушарраф бўлди. Ва ҳазрат тақи ани йахши кўруб, шафқатлар қилиб, Ширвон вилоятини тавобийлари била анга берди. Ва Гилонот⁴⁹⁴ мулукиким, ҳисорлари берклиги жиҳатидин ва жангалларининг мустаҳкамлиги учун ҳеч подшоҳга тобиъ эмас эрдилар, чун ҳазрат соҳибқироннинг овозасин эшитиб, итоат йўлидин кириб, пешкашлар йибардилар ва моли хирож қабул қилдилар.

Бу маҳалда Шайх Али Баҳодурким, ҳазрат ўғруқни анга тобшуруб эрди, ўрду ва ўғруқ била Ардабил⁴⁹⁵ йўлидин Қаробогқа етти. Ҳазрат давлат ва иқбол била Арас суйининг йақосида қишлоқ солдурди.

Ҳазрат соҳибқирон Бардаъа сори бориб,
Дашти Қипчоқдин Тўқтамишхоннинг черики келгонин зикри

Чун қиш ўтуб баҳор етти,
Фасли гул ва лолазор етти.

Товушқон йилида, торих етти юз сексон тўққузда (1387) нусратшиёр раъияти Бардаъ сори юриди. Бу маҳалда хабар келдиким, Тўқтамишхон итоат йўлидин чиқиб, мухолифат йўлига кириб турур ва Дарбанд йўлидин⁴⁹⁶ черик йибариб турур.

Мунунг қиссаси мундоқ турурким, Алибек Қўнғирот, Ўрунг Темур ва Оқ Буга Баҳринким, Жўчихон авлодининг улўг беклари эрдилар ва булардин улўғроқ ва оқил ва дони киши ул улусда йўқ эрди ва Тўқтамишнинг йахши йўлга тутуб насиҳат қилур эрдиларким, «Зинҳор ҳазрат била мухолифат қилмағайсен ва анинг ҳукмидин чиқмағайсенким, бу давлатким сенга тегди, анинг ҳимматидин ва давлатидин эрди. Ва бу йахшилиқким, сенга ҳазрат Темурбек қилди, бил, агар анга бандалиқ қилсанг ҳануз оздур. Доим керакким, йахши пешкашлар йибарғайсен ва анинг ҳаққини унутмағайсен. Ва агар, наъзу биллоҳ, агар сенга йана воқиъа тушса, ул ҳазратнинг ҳиммати сенга бўлса ҳеч ғам йўқтурур»⁴⁹⁷.

98a Бу йахши беклар жиҳатидин ҳар кунда Тўқтамишхоннинг /давлати ортар эрди. Бу маҳалда Ўрунг Темур ва Оқ Буга вафот бўлдилар ва бир

жамоат номаъкул ва ақлсиз кишилар Туқтамишхон қошида нойиб бўдилар. Ва Қарончиким, уз атосини улдуруб эрди, Туқтамишхоннинг улуг беги бўлди ва Алибекка ихтиёр қолмади ва Туқтамишхон ёт кишиларнинг сўзларига кириб, мутобиъат йўлидин чиқиб, мухолифат тариқасига кирди. Ва ҳазрат била йааги бўлуб, қалин киши йиғиштуруб, Озарбайжон вилоятига йибарди.

Ҳазрат аларнинг келганин эшитиб, маълум қилдиким, йааги кишиси сувнунг нари юзига келгон турур. Ҳазрат Шайх Али Баҳодур ва Ийгу Темур ва Усмон Аббос ва ўзга бекларини қуб киши била йибариб дедиким, «Қур суйидин ўтуб таҳқиқ қилинглар. Агар ул келгон киши Туқтамишнинг кишиси бўлса урушманги». Алар ҳукм бўлгондин сўнг йўлга кириб юридилар. Яна ҳазрат илҳомдин фаҳм бўлуб, мирзо Мироншоҳ ва амир Ҳожи Сайфуддинни бир жамоат киши била боргон бекларнинг кейнида йибарди. Бурун боргон беклар Қур суйидин ўтуб, йаагига еттилар. Яқин билдиларким, Туқтамишнинг черики турур, алар била урушмай қайттилар, чун ҳазратнинг ёрлиги мундоқ эрдиким, урушмағайлар. Ул бадбахтлар хаёл эттиларким, булар қўрқуб қайттилар, хайра бўлуб, беклар сори чопиб, уқ ота бошладилар. Булар ҳам қайтиб, уруш бўлди. Шерь:

Чу ҳар соридин чиқди ул дам сипоҳ,
Булуттек, ки кўк ўзра чиқса сиеҳ,
Анинг йамғури эрди шамширу тир,
Қаро бўлди олам чу дарёйи қир.

986 Бекларнинг урушмоқ ҳукми бўлмагон жиҳатидин жангал ва сув ичида кириб эрди ва от чопмоққа ер йўқ эрди, ул жиҳатдин қирқ киши алардин талаф бўлди. Ва Баҳодурларким, ҳаргиз қочмоқ аларга одати йўқ эрди, ул ердин қочиб қайттилар /ва қочқонда мирзо Мироншоҳга учраб севиндилар. Ва амирзода била қайтиб, душманга етиб, ҳар тарафдин кириб, душманларни қилич остида олиб, қуб киши тушуруб, ўлдурдилар. Йаагилар қочиб, мансур черики аларнинг кейнида тушуб, Дарбанднинг тор еригача қовладилар ва қуб киши алардин тутуб, ҳазрат қошига йибардилар. Ва Мубашширнинг агоси ул урушда вафот бўлди.

Мирзо Мироншоҳ музаффар ва мансур қайтиб, ҳазрат қошида келди. Тушкон бандиларни келтурдилар. Соҳибқирон марҳамат қилиб, гуноҳларидин кечиб, йахши сўрди. Ва Туқтамишхоннинг аҳволин сўруб дедиким: «Анинг ва бизнинг аромизда ато — ўгул ҳаққи турур. Не жиҳатидин мундоқ йамон ҳаракат андин воқиб бўлди? Ва бу жиҳатдин неча минг мусулмон талаф бўлди. Эмди мундин сўнг мундоқ ишлар қилмасун ва бурунгу аҳд ва мувофиқат тариқасини ўзга қилмасун», деб буларга айтти. Ва дедиким: «Сизларни қўярбиз. Бориб анга бу сўзларни дегайсиз». У тутқунлар барчаси бошларини ерга қўйуб, дедиларким, «Миннат тутурабиз!». Аларга от ва тўн ва озук бериб йибарди. Байт:

Дўстларни қачон қилур маҳрум,
Улки душманларига айлар лутф?

Андин сўнг ўрду андин чиқиб, Кўкча тенгиз⁴⁹⁸ сори мутаважжих бўлди.

Сарой Мулк хоним шоҳзодалар била Самарқанддин келгони

99a Ҳумоюн мавкиби Кўкча тенгизга етконда хабар келдиким, маҳди аъло Сарой Мулк хоним амирзода Шоҳрух⁴⁹⁹ ва амирзода Халил⁵⁰⁰ била Самарқанддин кела турурлар. Ул ҳазрат бу хабардин хушқў бўлуб, черикни Кўкча тенгизда қўйуб, ўзи саодат ва иқбол била келгон шоҳзодаларга ўтрув берди ва Шамоҳа Маранд⁵⁰¹ мавзеида бир-бирининг висолларига мушарраф бўлдилар ва анча пешкашлар тортиб ва сочиқлар /сочтиларким, спехрнинг кўзи хайра бўлди.

Ва ҳазрат андин қайтиб, кучуб, Аланчўк⁵⁰² қалъасига яқин туштилар. Султон Аҳмаднинг навкарлари анинг ичида эрди, уч кун анда ўлтуруб,

тўртинчи кунда ҳукм қилдиким, «Баҳодурлар кеча билан тоғ устига чиқсунлар!» Баҳодурлар кеча билан тоғқа чиқиб, тонгласи уруш солиб, қуйидаги қалъани олдилар ва ер била тенг қилдилар. Андаги синоҳийлар қочиб, юқори қалъага чиқтилар ва қалъанинг эли сувсизлиқ жиҳатидин зори ва тазарруёқа кириб, аҳд ва шарт қилиб, «Қалъадин тушарбиз» деб киши йибардилар. Қалъадин тушар хаёлида эрдиларким, булут пайдо бўлуб, анча йамғур ёғдиким, қалъадаги ҳавзлар тўла сув бўлди. Сув бўлгондин сўнг яна аҳдни синдуруб, аҳд қилгон сўзларига амал қилмадилар.

Ҳазрат соҳибқирон Муҳаммад Миракким, Шер Баҳромнинг ўгли эрди, ва Уч Қаро Баҳодурни таъйин этиб буюрдиким, «Қамал этиб, қалъа тегарасида ўлтурунглар!» ва ўзи давлат билан қайтиб, ўрдуға бориб тушти. Ва андин бурун Шайх Али Баҳодурни Боязид⁵⁰³ қалъасига йибариб эрди. Андин сўнг амир Ҳожи Сайфуддин ва Ийгу Темурбекни черик била Шайх Али Баҳодурнунг мадади учун йибарди. Ва алар келиб, иттифоқ била қалъани ўртада олиб туштилар ва қалъага нақбатлар солиб, сувини ўгурлаб, тўрт ёндин уруш солиб, оз фурсатда мусаххар қилдилар ва қалъа даругасини тутуб, ҳазрат қошиға келтурдилар.

Ҳазрат соҳибқирон туркманларнинг дафъи учун черик тортиб боргани

996 Бу маҳалда арз қилдиларким, туркманлар зулм ва фасод эликларини узатиб, мусулмонларга ташвиш берурлар ва Ҳижоз⁵⁰⁴ карвонига мутаарриз бўлурлар ва ҳеч кишини ул йўлдин ўтгали қўймаслар. Ҳазрат аларнинг қиссасин эшитиб, дафъ қилмоқ учун Нахчивон /жилгасидин отланиб, алар сори мутаважжих бўлди ва ҳукм қилдиким, «Муҳаммад Миракким, Аланчўқ қалъасини муҳосара қилиб ўлтуруб турур, андин қайтиб, ўрдуға келсун!» Ва ўзи муборак нафаси била таважжух этиб, ҳукм қилдиким, «Ўрду Олатоққа⁵⁰⁵ борсунлар ва биз келгунча таваққуф қилсунлар!» деб юриди. Ва Боязид қалъасиким, ани Қалъаи Ойдин ҳам айтурлар ва андин улусидин ҳаркимки анда қолиб эрди, барчани таладилар. Андин ўтуб, Авник қалъасига⁵⁰⁶ еттиким, Қаро Муҳаммад ўгли Миер отлиқ киши анда ҳоким эрди. Ва андаги туркманларким, ёзида ва тоғда эрди, барчани таладилар. Ва андин ўтуб Арзирумға⁵⁰⁷ етти ва анинг қалъасини ўшул кунда олдилар, ва Чиечур суйи⁵⁰⁸нинг йақосида тушти ва Арзинжонға⁵⁰⁹ элчи йибарди. Тахуртанким,⁵¹⁰ ул ернинг ҳокими эрди, ҳазратнинг элчисини йахши кўруб, сийлаб кўп нима берди ва итоат йўлидин кириб, божу хирож қабул этиб, элчи била кўп пешкашлар ҳазратқа йибарди. Ҳазрат мансур черикидин уч булак кишини сайлаб, фармон қилдиким, «Қаро Муҳаммадким, Қаро Юсуф Туркманнинг атоси эрди⁵¹¹, истагали борсунлар!» Ҳукм била аввал амирзода Мироншоҳ черики билаким, бариси баҳодур ва диловар эрдилар, мутаважжих бўлуб, ул бадкирдорнинг эли ва хашамиға кириб, булгон мол ва таворини таладилар ва анча от ва тева ва қўй ва бурда олдиларким, ниҳояти йўқ эрди ва кўб қиз ва хотун ўлжа олиб қайттилар ва ҳумоюн ўрдуға қўшулдилар. Ва Муҳаммад Мирак яна бир жамоат баҳодурлар била юриди. Анинг йўли бир тоғ ичида воқий бўлуб эрдиким, даралар ва тор йўллар эрди ва душманлар воқиф бўлуб, йўлларни туттилар ва урушлар воқий бўлуб, охирида соҳибқирон давлатидин ул тор йўллардин саломат чиқиб ўрдуға қўшулди. Ва яна Шайх Али Баҳодур Аргун Барлоснинг ўгли ва Оқёлшоҳ /Бургучи ўгли ва Тилак Қурчи бир жамоат номдорлар била 100a Қаро Муҳаммад устига юридиларким, ани топқайлар. Тоғ ичида анга еттилар ва кўб уруштилар ва Лола Хожа ул урушда ўлди ва душманлар тоғ устида чиқиб эдилар ва урушмоқ ҳеч фойда қилмас эди, қайтиб мансур черикига қўшулдилар.

Соҳибқирони комкор яна Жаҳоншоҳ Баҳодурни қалин киши билан туркманларга йибарди. Ва ул бориб туркманларға етиб, талаб, молларини олдилар ва қайтиб келдилар. Шеър:

Зи баским черик эликига тушти мол,
Қилаолмас эди мол ҳисобин хаёл.

Ва Шоҳ Малик Барлос, Гийёсуддин Барлоснинг ўгли эрди, ҳазратдин ижозатсиз бир сори кетиб эрди, анинг ўлукини бир ёзида топиб келтурдилар.

Ва ҳазрат соҳибқирон андин Муш саҳроси⁵¹² сори мутаважжих бўлди ва андаги эл-улусни талаб, Ахлот⁵¹³ шаҳрига етти ва ул вилоятдаги улуг-кичикни мутиъ қилдуруб, забт қилди. Андин ўтуб, Одилавоз шаҳрига⁵¹⁴ етти ва ул вилоятдаги улуг-кичикни мутиъ қилдуруб забт қилди ва даругаси келиб ҳазратни кўрди ва пешкашлар тортти. Ва ҳазрат шафқат ва иноятлар қилиб, ул вилоятни эл-улуси ва тавобийлари била анга ўқ берди. Ва андин ўтуб, кўлни йақолаб, тамом черики била Дарбанд моҳидин ўтуб, Абақа Сарой мурғзориди ўғруққа қўшулди⁵¹⁵.

Ҳазрат соҳибқирон Ван ва Вастон сори мутаважжих бўлғони

1006 Нусратшиғор черики андин кўчуб, Ван ва Вастон⁵¹⁶ сори мутаважжих бўлди. Малик Иззуддин Шерозий хабар эшитиб, Ван қалъасига кирди. Ван ҳисори асру берк бир тоғ устида бўлуб эрди ва бир ёнида сув эрди. Мансур черики анда етконда ул қалъани олмоқ учун ул сори юридилар ва қўруқ ёнида келиб туштилари ва уруш асбобиға машғул бўлдилар. Малик Иззуддин икки кундин сўнг /ҳисордин чиқиб ҳазратнинг дийдорига мушарраф бўлуб, мулозиматда турди. Аммо қалъанинг эли гоят бадбахтлигинин қалъанинг берклигига гурра бўлуб⁵¹⁷, йаағи бўлуб, ҳисор йўлини беркитдилар ва урушмоққа машғул бўлдилар. Байт:

Зи васвоси шайтон ва жаҳлу гурур,
Саодат йўлидин тушуб барча дур.
Кишиким, қаро бўлди анинг куни,
Бўлур ул киши зешту зор ва дани.

Мансур черики ҳукм била санчиқлар солиб уруш солдилар ва ҳазратнинг давлатидин ул қалъаники, ҳаргиз ҳеч подшоҳ ва салотин анга мусаххар қилмагон турур, йигирми кунда ани мусаххар қилдилар. Ва ул бадкирдорлардин бирини тирик қўймай, кўбрагини қалъа устидин ташладилар. Бу маҳалда Тахуртандинким, Озарбайжонда эрди, элчи келиб, кўб пешкашлар ва тухфалар келтурдилар, ва мазмуни ул эрдиким, «Банда ва хизматкор ва давлатхоҳи ҳазрат соҳибқирондурмен». Назм:

Ки соҳибқиронға камина, бандамен,
Қулунгмен жаҳон ичра то зиндамен,
Ки хизматдин ўзга ишим йўқ турур,
Сузум чин ва Ҳаққ мунга тануқ турур.

Ҳазрат соҳибқирон кўб махтаб, раҳматлар деди ва ул вилоятнинг ҳокимлигини бурунги дастури била анга мусаллам тутти ва келгон элчи била анга хосса хилъат ва ҳукумат нишонини йибарди. Назм:

Ҳар ким анга бўлди жаҳонда мутиъ,
Қадри улуг бўлди, бўлди рафиъ.
Кимки, йибарди анга тожу хирож,
Бўлди мусаллам анга тахту тож.
Кимки, ани ўзига билмади шоҳ,
Кетди қаламдек боши, юзи сиёҳ.

101a Фармон бўлдимки, «Ван қалъасини бузулсунлар!» Ва ул қалъани бино қилгон Шаддоди Од⁵¹⁸ эрдиким, тоғ устида тош ва ганч била қўпориб эрдилар. Ва ҳар бир тоши бир тоғдек ва андог берк эрдиким, Ёдгор Андхудийким, туман бекларидин эрди ва ўзга беклар навкарлари била /ҳар неча қилдиларким, бир тош андин қўпора олғайлар, ул қалъадин бир тошни қўпора олмадилар.

Ҳазрат андин саодат била қайтиб, Салмосга⁵¹⁹ етти ва Малик Иззуддинға

инояти била сарафроз қилиб, Курдистон вилоятини анга мусаллам тутти. Ва андин юруб, йўлда Урмия туркининг ҳокими⁵²⁰ келиб, ҳазратнинг мулозиматида мушарраф бўлуб, мулозим бўлди ва ҳазрат лутф этиб, Урмия вилоятини анга мусаллам гутуб берди ва бир йахши соҳибжамол канизак инъом қилди. Шейр:

Юзи рашкидин эрди хуршид зард,
Субҳнунг бўлди дами меҳрида сард,
Зулфи остида юзи чун офтоб,
Бу жиҳаттин бўлди анга печу тоб.
Лаълида зоҳир эди оби наввот,
Топар эрди мурда ул сувдин ҳаёт.

Соҳибқирон Мароғадин кўчуб, Гилонга⁵²¹ тушти. Неча кун анда таваққуф қилди ва мундин бурун ўз қарам ва лутфи била Шероз вилоятининг шоҳигакам, Зайналобидин эрдиким, Шоҳ Шужоънинг⁵²² ўгли эрди ва анга киши йибариб эрди: «Энди бизнинг ҳимматимиз ул турурким, асари андин зоҳир бўлғайким, барча олам йироқ ва йақиндин эшитгай ва билғайларким, дўстлуқни нечук қилмоқ керак ва сенга йақин келиб, тушуб туриббиз. Таваққуф қилмай бот келгил, то иноят ва шафқатларимизни кўруб қайтқайсенким, дўстлар шод бўлуб, душманлар ғамгин бўлғайлар».

Ва Шоҳ Шужоънинг сипориш хатиким, соҳибқиронга йибариб эрди, мазмуни бу турур:

1016 «Олий ҳазрат, гардунбастат, мамлакатпаноҳ, маъадалатшиёор, макра-
мат, осор, навин, бузурги комкор, иътизоди салотини гардун, иқтидори
аъдали ақобири замину замон, ал-манзур би анзори иноят, /ал-маликудда-
йён, қутбул Ҳаққ вад-Дунё вад-Дин, амир Теймур Гурагон, халлада Аллоҳ
мулкуҳу ва султонуху, Ҳаққу жалла ва ъало. Ул ягона замонга дину дунё
мақосидидин би-аъло мадориж ва муродот ва ақсо маротиби мароматга
еткургай, би-миннатил қадим ва тулуҳум амин.

Таблиғ иддаъийадин сўнг василаи мухлисони ҳақиқий турурким, изҳор этарлар.

Раъйи арбоби албобда равшан турурким, дори дунё маҳалли ҳаводис ва макони савориф турур ва оқиллар анга илтифот қилмай турурлар. Ва неъматни боқийни бу жаҳони фонийдин рожиҳ тутуб турурлар ва ҳақиқат била билиб турурларким, ҳар нимаким дунё ичида мавжуд турур, анга фоний бўлмоқ вожиб турур. Ва ҳар махлуққаким, ҳазрат Парвардигор неча кун бақо бериб, анга ўз қарамни била аршона ва азми султона маншур берур: *Ти'иззу ва ман ташаъ*⁵²³ мавқийи ба тавқийи *Туту-л-мулка ман ташаъ*⁵²⁴ иноят қилиб, бир жамоат бандаларнинг ихтиёрини ҳазрат иззат бу бандаи заифга бериб эрди. Ва анчаким куч ва қувват бор эрди, дин илмига ва шаръ йўли била саъйи ва жаҳд қилдуқ ва раъёе ва зуъафо аҳволидин ҳазрат Ҳаққ иноятидин хабардор бўлуб, эл била йахши маош қилдуқ, шоядким ишларимиз муборак самъларига еткон бўлғай. Ул ҳазратнинг ади ва инсофини ва лутфу қарамини эшитиб, жон била муътақад ва давлатхоҳи бўлуб ва доимо кўнглумизда бу турурким, шейр:

Элтайим тонгла қиёматда сенинг аҳдингни,
То кун, ул кун демагайсенким, вафоинг йўқ эди.

Ва тақи ул ҳазратдин шафқатлар маълум қилиб, бу маънини мавжиб мубоҳот билиб, кибриё боргоҳидин даъват *Ва-Ллоҳу йад'у ила дорус-салами*⁵²⁵ жон мушомига етиб ва мутақози, *Ва ла тажиду ли-суннатино таҳвилиан*⁵²⁶ талаб халқасини кўнгул эшикига уруб дерлар, байт:

Йеринг эрур аршда, деёлмассанким,
Келгайсен ва туфроққа ватан қилгайсен.

102a *Вал ҳамду ли-Ллоҳи таолоким*, ҳеч армоним қолмай турур ва бовужуд анвоъи зиллат ва тақсир ва ажроми ҳар орзуким /хиёлимда кечар эрди, ҳазрат Ҳаққ субҳонаҳу ва таоло эҳсонидин муяссар бўлдиким: *Фа ло та'аламу нафсун ма ухфия лаҳум мин қуррати а'йунин*⁵²⁷ бу эллик уч

йилдаким туфроқ ичида манзил қилиб эрдук, ҳар муродким тиладук, берди.
Аммо нидойи: *Иржӣй ила Раббикӣ разийатан марзӣятан*²⁸ муждаси тегиб, шеър:

Бу муждаға жон бермак осон эрур,
Ки бу мужда осойиши жон эрур.

Ҳазрат даргоҳига юз қўйдук. Ва ҳар наким ҳазрат Ҳаққдин тегса, агарчи заҳмат бўлса, ани марҳамат билурбиз.

Ҳазрат соҳибқироннинг умрига бақо бўлсун. Эмди ул ҳазрат била сидку муҳаббат бор жиҳатидин вожиб кўруб, фарзанди дилбандни — Зайналобидинни, *Таввал Аллоҳу умруҳу фи зилли иноятикум*²⁹, сенга тобшурдум. Ва ўзга ўғлонлар ёш турурлар ва ағо-инимни сипориш қилмоқ ҳожат йўқ турур, чи ҳақиқат била ул ҳазратнинг лутф ва карамини сийлабмен. Ул ҳазратнинг лутфидин нечук лойиқ турур, қилғучи турур ва аҳволларидин хабардор бўлғайлар ва мазмун *инна ҳуснул — аҳду минал-иймани*³⁰ бажой келтуруб, буларни барчани ўзига маҳсус қилиб, шафқат ва марҳамат кўланкаларини булар устида солиб андоқ қилсунларким, улуг-кичик рўзгор ичида бу маънини билиб, қарилардин сўнг этқайлар ва ҳосидларким йиллар бу куннинг орзусида эрдилар, мажол топмағайларким, элик чиқаролғайлар ва бу ишни мавжиби зикр жамилда чизи жазил билғайлар. Ва бу дўсти маҳсуским, дўстлуқ ва аҳд тавфиқин тониб турур, фотиҳа ва дуо била ёд қилсунлар, то ул соҳибдавлатнинг ҳимматидинким, мазмуни оят—*Йа лайта қавмй йа ламуна би ма гафара лй Раббй ва жа аланй минал-мукрамийн*³¹дин маҳрум қилмағай: «Ҳаза ма ва адона илайҳи вал аҳдати фид-дарайни алайҳи»³² доим муродот ва мақсудоти боргоҳ ва умбил — *атиййотдин муяссар бўлғай ва қолгон умрига баракот берғай /бин-набий ва Илоҳил-амждо*».

Ҳазрат соҳибқирон Ироқ⁵³³ ва Форс сори таважжух қилғони

Зайналобидиннинг давлат куни завол шомига етиб эрди, ҳазрат қошига келмакка таъаллул қилиб келмади ва боргон элчини сақлаб йибармади ва хотирида йамон андишалар қилди. Ҳазрат анинг афъолидин воқиф бўлуб, аччиги келиб, Форс сори мутаважжих бўлди. Товушқон йилида, торих етти юз сексон тўққизиди (1387 кузида) ҳазрат соҳибқирон Форс тасхирига юриди. Фармон бердиким, «Ўғруқ Рай сори Сарикқамишда⁵³⁴ қишлоқ қилсунлар!» Амирзода Мироншоҳ ва Амир Ҳожи Сайфулдин ва Шайх Али Баҳодурни ўғруқнунг муҳофизоти учун қўйди ва қолгон черики била Форс сори азм этти. Шеър:

Равон бўлди ул шоҳи нусратқарин,
Черики била барчаси покдин.
Хужаста саманди эди зери рон,
Анга фатҳ ҳамдам зафар ҳаминон.
Рикобида Турон диловарлари,
Бири қул анга, бириси чоқари.
Жаҳон ул сипоҳ гардин қиргун.
Ким эрди сипоҳи чу аз ҳадд бурун.
Юрур эрди бу навъ соҳибқирон,
Нигаҳбони эрди худойи жаҳон.

Ҳамадон вилоятидин ўтуб, Жарбодиқонга⁵³⁵ етти. Лашкарнинг тартиби-га фармонлади ва Исфаҳон шаҳрида йақин етиб тушти. Саййид Музаффар Кошийким, Зайналобидинга тағойи бўлур эрди ва анинг соридин Исфаҳоннинг даруғаси эрди, Хожа Рукниддин Соъид ва ўзга содотлар ва ақобиру ашроф шаҳардин чиқиб, ҳазратнинг хизматида келдилар ва ҳазратнинг лутфу карамидин ҳушвақт бўлуб, подшоҳона инъомлар била сарафроз бўлдилар. Ашроф келгонидин сўнг ҳазрат алар била шаҳар сори тафарруж қилмоқ учун борди ва Табарак қалъасини⁵³⁶ эҳтиёт қилиб, Ийгу Темурбек-

- ни забт учун қалъага йибарди ва ўзи давлат била қайтиб, манзилида тушуб фармонладиким, «Ҳар дарвозада бир-бир /жамоат кишини қўйдурсунлар ва шаҳар ичида от ва тева ва аслаҳадин ҳар на бўлса келтуруб, девонга тобшурсунлар!» Шаҳарнинг арбоблари ҳазратқа «Тақа баҳоси» деб моли амон қабул қилдилар ва бу йармоқ учун муҳассил тиладилар. Фармон бўлдиким, «Маҳаллотни бекларга улаштурсунлар ва ҳар бек ўз тарафини киши йибарсун!» Ва мол забти учун Нур Мулк Барлос ва Муҳаммад Султоншоҳ ва Баён Темур, Оқ Буганинг ўгли муқаррар бўлдилар ва Исфаҳон ақобирини ўрду ичида сақладилар ва муҳассиллар шаҳар ичида кириб, мол еткармакка машғул бўлдилар. Ҳазрат Жабборнинг тақдири бўлгон эрмишким, ул вилоят хароб бўлғай: *Иза арада Плаху шайъан ҳайъаъа асбабаху*⁵³⁷. Ул маҳалда бир неча жоҳиллардин бир кишиким, оти Али Кучапо дер эдилар⁵³⁸, дахл уруб, бир жамоат фитналиқ киши жамъ бўлуб, бебоклик эликларини чиқориб, маҳаллотдаги муҳассилларни ўлтурдилар, магар неча муҳассилким аларга, филжумла ақли бор эрди, ўзларини сақлаб қочтилар. Ва қуб киши шаҳарга баъзи муҳими учун ўрдудин келиб эрди, талаф бўлдилар. Ва амир Баён Темур ва Муҳаммад Хитойи Баҳодурнунг ўглини анда ўлтурдилар. Ул кеча уч минг киши черикдин зойиъ бўлди. Ул ақлеиз қавм қатл қилгондин сўнг дарвозаларга бориб, сақлагон кишиларни қовлаб, мазбут қилдилар. Ул кеча дахл уни ўрдуға бориб эрди ва тонгласи воқеа бўлгон ҳолатни ҳазрат соҳибқиронга арз қилдилар. Ҳазратнинг газаб ўти туташиб, черикка фармон бўлдиким, «Шаҳарнинг тасхирига юрусунлар!» Черик барча аччиғлари била юзларини шаҳар сори қўйдилар ва шаҳарнинг ичидаги кишилар бу қисса воқиъ бўлғони учун зарураттин жон қўрқунчидин уруштилар ва Баён Темур Оқ Буга ул урушда ўлди. Черик уруш /солиб, бир замонда шаҳарни олдилар ва шаҳар мусаххар бўлгондин сўнг ҳазрат соҳибқирон бир жамоат кишини йибардиларким, «Куча Маволи Тарка ва Хожа Имомиддин Воизнинг эвини сақласунлар!», агарчи бир йил бор эрдиким, ул вафот бўлуб эрди. Булардин узга қатли омм ҳукм бўлди. Шейър:

Чу ҳукм этти ул шоҳи олиймақом,
Ки қилсун черик шаҳрни қатли омм.
Мўгуллар чу шаҳар ичида кирдилар,
Басе элни қаҳр ила қирдилар.

Ва баъзи оқил элким, черик элидин ё муҳассилларидин киши сақлагон эрдилар, аларнинг эви саломат қолди ва қуб киши йахшилиқ қилгон жиҳатидин ул балодин қутулдилар.

Ёрлиғ бўлдиким, «Тумонотларга ва элларга бориб қатл қилсунлар!» Ва андоқ қатл бўлдиким, айтурлар баъзи кишилар йасоқийлардин одам бошини сотқун олиб келтуруб, девонга кўрсатур эдилар. Ва аввал ҳолда бир бош йигирми олтин кўшпаки эрмиш ва охирда ҳар кимки, ўз ҳиссасини келтурди, бир бош йарим динор бўлди ва ҳеч киши олмас эрди.

Ва ҳазрат иззат таоло ва тақаддус тақдиридин улким, бир жамоат киши ул кун қиличдин қутулиб, бир ерда йашунгон эрмишлар, кеча бўлгонда ул ердин чиқиб, қочарга ҳаёл қилибтурлар ва қочиб боргонда қор ёғибтур ва аларнинг изи қорда қолгон турур. Тонгласи черикдин бир жамоат киши ул ерни кўруб бориб аларни топиб, ўлдургон эрмишлар: *Ли йақзийя Аллоху амран кона маф'улан*³⁹. Ва қатл бўлгон кишини санаб етмиш минг бош Исфаҳонда жамъ бўлди. Ва ул бошлардин маноралар қўпордилар.

Ҳақиқат бу турурким, ул жоҳиллар беоқибат, подшоҳ амрига буйун қўймай, уч минг мусулмон кишини ноҳақ ўлтурдилар. Ул жиҳатдин бу ҳолат аларга тегди ва мундоқ воқеъа Исфаҳонда ҳаргиз воқиъ бўлмагон турур⁵⁴⁰. Ва бу воқеъа душанба куни, зулқаъда ойининг олтисиди бўлуб турур (15.11.1387).

Ҳазрат соҳибқирон Исфаҳондин Шерозға борғони

104а

Соҳибқирони комёбнинг /хотири Исфаҳон вилоятидин жамъ бўлуб, Амир Ҳожибекким, Сари Буганинг ўгли эрди ва Туманшоҳни Исфаҳонда

қўйди ва узи давлат ва саодат билан Шероз сори юриди. Шероз подшоҳиким, ани Зайналобидин дер эрдилар, хабар эшиттиким, ҳазрат соҳибқирон келадур, Шероздин чиқиб қотти ва анинг аммакисининг ўгли Шоҳ Мансурким, Тустар вилоятида ҳоким ва Зайналобидин била йамон эрди, анга борди. Ва гофил андинким, ҳар ким душманга иътаמיד қилса ва андин андиша қилмагай, саодат эликидан чиққай ва маломат эшикини ўзига очқай. Дуданга суйининг йақосига етконда Шоҳ Мансур анинг бекларини сўз бериб ўзига тортти ва Зайналобидиннинг кишиси бевафолиқ қилиб, андин айрилиб, Шоҳ Мансурга бордилар ва Зайналобидин оз киши била қолди. Шоҳ Мансур киши йибариб, Зайналобидини тутуб, шаҳарга кийурди ва банд қилди. Ва ул кишиларким, Зайналобидинга бевафолиқ қилиб эрди, барчани тутуб беркитти.

1046 Ҳазрат соҳибқироннинг давлат алами⁵⁴¹ зулҳижжа ойининг аввалида, торих етти юз сексан тўққузда (13.12.1387) фатҳ ва ферузлук била шаҳарнинг йақинида Тахти Қарочада⁵⁴² тушти. Шаҳарнинг барча улуглари ва калавиён мулозиматқа келиб ҳазратнинг дийдорига мушарраф бўлдилар ва андин сўнг минг туман кўппаки қабул қилдиларким, хизонага тушургайлар ва бу молга Аббос ўгли Усмонбек шаҳарга кирди ва қабул қилгон йармоқни олиб, хазинага тобшурди ва ийд куни ҳазрат ийдгоҳ сори отланиб, ул ҳазратнинг отига хутба ўқудилар ва ийд намозини ўқуб, юртига тушти. Йаздшоҳ Йаҳёким, Шоҳ Шужоънинг ағосининг ўгли эрди ва куёв ҳам бўлур эрди, улуг ўгли Султон Муҳаммад била келиб, ҳазратни подшоҳона пешкашлар била кўрди. Кермон⁵⁴³ ҳокими Султон Аҳмадким, Шоҳ Шужоънинг иниси бўлур эрди ва Абу Исоҳқим, Шоҳ Шужоънинг набираси эрди, Сиржондин⁵⁴⁴ келди ва барча атроф /ва жавонибдин вилоятларнинг ҳоким ва отабеклариким, Гургин Милоднинг наслидин эрдилар, бандалик камарин белларига боғлаб, барча келиб ҳазрат дийдорига мушарраф бўлдилар ва подшоҳона пешкашлар тортиб, иноят ва шафқат била сарафроз бўлдилар. Ҳазратнинг черики ҳукм била баъзи вилоятларки, боқмайдур эди, бориб чобтилар.

Форе вилояти тавобийлари била мусаххар бўлди. Муншийларга ва бахшиларга ҳукм бўлдиким, «Фатҳномалар битесунлар!» Фатҳномалар битиб, Хуросон вилоятига ва Самарқанд мамлакатига ва ҳазратқа тааллуқ барча вилоятларга йибардилар. Назм:

Битилди равон мунший пурҳунар,
 Чу бўлди муяссар бу фатҳу зафар.
 Рақам урди бу достони шариф,
 Хати ва сўзи бир-биринин зариф.
 Чу бўлди бари хатлар ул дам тамом,
 Барисига муҳр урди ул неқном.
 Чу етти хабарлар ба ҳар кешваре,
 Чиқиб ўқудилар ба ҳар минбаре.
 Жаҳон тўлди барча карон то карон,
 Бо овозайи фатҳи соҳибқирон.

Ҳазрат соҳибқирон Самарқанд сори қайтиб борғони

Бу фатҳ бўлгондин сўнг Мовароуннаҳр соридин чопар элчи ўн етти кунда етиб, хабар бердиким, Тўқтамишхон яна аҳдини синдуруб, қалин кишини Мовароуннаҳр сори йибариб турур. Ва мунунг кайфияти бу турурким, дашт черикиким, улуги Бек Ёруқ ва Илиғмиш Ўғлон ва Алибек ва Сотқин ва ўзга беклар Сигнақдин ўтуб, Сабронга етиб, қамал қилдилар. Оқ Буга ўгли Темур Хожаким, Саброннинг ҳокими эрди, аларнинг дафъига машғул бўлиб, йахши ишлар қилди ва ташқари ултургон йаагилар ҳар неча сўйи қилдиларким қалъани олгайлар, ололмадилар. Ожиз бўлур, андин кўчуб, ўзга ерларни чобтилар. Шаҳзода Умаршайхким, Андигонда⁵⁴⁵ эрди, андаги черикни йиғиштуруб, аларнинг дафъига юриди ва Сулаймонбек ва Аббосбек тақи Самарқанд черикини жамъ этиб, Лаълбекким, Тагай Буга Барлоснинг иниси эрди ва Шайх Темурким, Оқ Темурнунг ўгли эрди,

- 105а Самарқандда қўйуб, ўзи мутаважжих бўлди. Ва келиб амирзода Умаршайхқа қўшулдилар ва иттифоқ билан Сайхундин ўтуб, Чукалаккаким, Ўтрорнинг беш йағочида турур, кун чиқар сорида эрди, икки черик бир-бирига етгилар ва йасоллар тортиб, унғ қўл ва сўл қўл тузулгондин (сўнғ) бир-бирига чопиштилар ва кечагача ўлдирушти. Амирзода Умаршайх баҳодурлигининг ўзини душманларнинг гўлида уруб, нари ўта чиқти ва черикдин айрилди⁵⁴⁶. Черик эли чун ани кўрмадилар, мутаваҳҳим бўлуб, бузулдилар ва Аббосбекка ўқ тегиб, захмлиқ бўлди. Шаҳзода Умаршайх давлат билан душманларнинг ичидин саломат чиқиб, Андижонга кетти ва яна черик жамъ этиб, душманлар сори борур эдиким, хабар келди: Жета соридин Анка Тўраким, Ҳожибек Арканутнунг агосининг ўгли эрди, ҳазрат соҳибқироннинг шафқатларини унутуб, аҳни синдуруб, қалин черик билан Мўғулистондин Сайрам ва Тошканд устига келиб, мусулмонларнинг молларини талади. Амирзода Умаршайх бу ҳолатдин хабар билиб, Ўзганд черикини йиғиштуруб, Хўжанда келиб, анда маълум қилдиким, душманлар Сағимиш⁵⁴⁷ йўлидин Андижонга мутаважжих бўлуб турурлар. Ушул замон отландиким, аларнинг йўлларини тутқай. Ахсикат⁵⁴⁸ сувиким, ани Сайхун дерлар, ани йақолаб борур эдиким, душманлар сувнунг нари юзидин кўрунди. Амирзода Умаршайх сувнунг бери юзида ва алар нари юзида, сувни йақолаб юридилар, гузар топиб бир-бирига иш қилгайлар. Бир кеча Анка Тўра макр этиб, тушканда минг кишини анда тушуруб, буюрдиким, «Ҳар ерда-ҳар ерда кўб ўт ёндурунғ» ва ўзи черики билан сув юқорисида бориб, гузар топиб ўтти ва тонгласи черикини тартиб этиб, амирзода Умаршайх устида келди. Амирзода андин хабардор бўлуб, / отланди ва душманга етиб уруш солдилар ва амирзода Умаршайх йақини ишлар қилди. Аммо душман черики асру кўб эрди, Андижон сори бориб, қалъага кирди. Ва Анка Тўра черики билан шаҳзоданинғ кейнида тушуб, шаҳарга йақин келиб тушти ва тонгласи хаёл эттиким, келиб шаҳарни қабаб ўлтургай. Аммо шаҳзода Умаршайхнинг ғайрати қўймай шаҳардин чиқиб, душманлар била урушти. Байт:

Черик элидин чиқти андоқ хуруш,
Ки кетти фалак жопидин тобу ҳуш.

Жета черики кўп эрди ва шаҳзоданинғ кишиси оз эрди, аммо гоят шижоат ва баҳодурлуғидин душман ичида кириб қилич чопар эрди. Тўқал Баҳодур ўзини шаҳзодага етқуруб, жиловини тутуб, душманларнинг ичидин чиқарди. Андин сўнғ Анка Тўра туролмай ёниб, Кофуристон⁵⁴⁹ сори кетти. Амирзода Умаршайхнинг черики анинг сўнғидин тушуб, уч йағочгача бориб, кўб киши Жета черикидин тушуруб ўлдурдилар.

Сулаймоншоҳбек ва Аббосбек ва қўшун бекларидин Темуртош ва Барот Хожа ва Севинч Темур Дашт черикининг урушидинким, Чукалак мавзёида⁵⁵⁰ воқия бўлуб эрди, андин бузулуб келиб, Самарқанд шаҳрида келиб, шаҳарнинг муҳофазатиға машғул бўлдилар. Ва ташқари ўлтургон элни қалъага кийурдилар ва Темуртошни Термизга йибардиларким, ул ерни беркитиб сақлағай. Аммо муҳолифлар вилоятга кириб, кентларни таладилар ва элни ўлтурдилар. Ва бир пора киши муҳолифдин айрилиб, Бухорога мутаважжих бўлдилар. Аммо Тўқтамишнинг қалин кишиси Хоразм йулидин Бухорога келиб эдилар ва анда етконда аларга бу ҳавас бўлдиким, Бухорони олгайлар; шаҳарга йақин келиб ўлтурдилар. Аталмиш Қавчин ва Дурбой Қавчин қалъани беркитиб, урунқа машғул бўлдилар. Муҳолифлар Мовароуннаҳр вилоятини бузулмоққа машғул бўлдилар ва Занжир Саройни ўт уруб куйдурдилар. Ва аларнинг ғажирчиси Султон Маҳмудким, Кайхусрав Хутгалонийнинг ўгли эрди, аларга қўшулиб, ғажирчи бўлуб эрди. Душманлар Қарши ва Хузордин ўтуб, Қўйитан⁵⁵¹ ва Аму суйиғача чобгилар. Ва ушул маҳалда Аббосбек Чукалак урушида ўқ еб, ул захмдин вафот бўлди.

- 106а

Ҳазрат соҳибқирон Ироқ ва Форс вилоятини мусаххар қилиб,
ҳукуматини Оли Музаффарга бериб, ўзи давлат ва саодат
била қайтиб, Самарқанд вилоятига келгони

Бу маъқур бўлгон қиссаларнинг хабари Шероз вилоятида ҳазрат соҳибқиронга етишти. Амир Усмон¹ Аббосни ўтгуз киши биланким, барчаси баҳодур ва диловар эрди, таъжил била Йазд йўлидин Самарқандга йибарди ва Шерознинг ҳукуматини Шоҳ Йаҳёким, Шоҳ Шужоънинг ағосининг ўгли эрди, иноят қилди ва Исфаҳонни Султон Муҳаммадким, улўғ ўгли эрди, берди ва Кермонни Султон Аҳмадким, Шоҳ Шужоънинг иниси эрди, берди ва Сиржонни қалъаси билаким, анинг сўзи келгуси турур, Султон Абу Исҳоқким, Шоҳ Шужоънинг набираси эрди, шафқат қилди. Ва барчага ҳукумат нишони бериб, Ол тамгаси била муҳр этиб берди. Ва ҳукм бўлдимки, «Жаноби ифодатмаоб, қудватул муҳаққиқин ва афзалул мутаахҳирин Саййид Шариф Жўржоний⁵⁵², қаддаса сирруҳу, Самарқанд вилоятига борсунлар!» Ва Шоҳ Шужоъ бекларидин амир Аловуддин Иноқни кўчи била ва киши-қароси билан Самарқандга йибарди. Ва ҳунармандлардин бир жамоат кишини кўчлари била Самарқандга йибарди. Ва ҳазрат соҳибқирон муҳаррам ойининг охирида, етти юз тўқсонда (9.02.1388) Ироқ вилоятидин Самарқанд сори юриди. Банди Амирга⁵⁵³ етконда Паҳлавон Муҳаззаб Хуросонийким, Абарқўхунг⁵⁵⁴ ҳокими эрди, киши йибариб арзадошт қилдиким, «Шаҳарни даругасиз қўйуб /борғали маслаҳат кўрмайдурмен. Агар бир киши келса, мен хизматда борғум турур». Ҳазрат соҳибқирон Тукал Бавурчини йибарди ва Паҳлавон Муҳаззаб ҳазратнинг хизматига келиб, пешкашлар тортиб, дийдорига мушарраф бўлди. Ҳазрат ани йахши кўруб, Абарқўхунни анга берди. Ва андин таъжил билан Исфаҳон йўлига кириб юриди. Шеър:

Ворур эрди ул шоҳи соҳибқирон,
Саодат рафиқ ва зафар ҳаминон.

Сипаҳ гардидин даҳр эди мушкранг,
Кеча-кундуз ул гарддин тепа-танг.

Ҳазрат соҳибқирон кеча-кундуз суруб Жайхун суйига йақин етиб тушти. Низомиддин Конгарийким, ҳазрат Эрон сори мутаважжих бўлгонда ани Табғурхонким, Хитой подшоҳи эрди, элчиликка йибариб эрди, келди ва қўб тансуқ нималар пешкаш қилди ва Хитой аҳволини арз қилди⁵⁵⁵.

Ҳазратнинг келурининг овозаси Мовароуннаҳр вилоятига тушти, душманлар ҳар бири бир сори кетти; баъзиси Хоразм сори борди ва баъзи Дашти Қипчоқ сори кеттилар. Соҳибқирон Жайхундин ўтуб, Самарқанд вилоятида тушти. Худододи Ҳусайний ва Шайх Али Баҳодур ва Умар Тобон ва ўзга бекларни муҳолифларнинг кейнида йибарди ва алар кеча-кундуз суруб, Йилон мавзеъига сурдилар, қўб киши муҳолифлардин олиб ўлдурдилар ва музаффару мансур қайтиб келдилар.

Ҳазрат соҳибқирон Самарқандда қўйгон бекларини ғазаб қилгони

Соҳибқироннинг черикига ҳеч маҳал андоқ воқия бўлмагон эрмишким, душмандин қочқайлар. Соҳибқирон давлатидин ҳар ерғаким, бориб турурлар, душманга зафар топиб, мансур қайтиб турурлар. Чукалак қиссасини ҳазрат эшитиб, муборак кўнглига асру қаттиқ келиб, бекларким, ул урушда бўлгон эрмиш, барчани чорлаб, қошида турғузди ва урушнунг кайфиятини сўрди. Ҳар кимки ул кун номардлик қилиб қочқондур, бир турлук изза қилди. Барот Хожа Қўкалтошким, анинг /баҳодурлуғи машҳур эрди, аммо ул маърақада иш қилмай ихмол қилгон эрмиш, бу жиҳатдин соҳибқирон буюрдиким, сақолини қирқиб, юзига упа ва йанглик суртуб, шаҳарни кездурди. Ва Кўча Малик ул кун йахши иш ишлаб баҳодурлуқ кўрсатиб эрди ва ўн уч киши била Нахчол мавзеъидаким, Хужандқа йақиндур, уч юз кофирнинг бошига шабихун айлаб аларни бости ва Хужанд вилоя-

тидин тушкан асирларни қутқариб эрди. Бу жиҳатдин ҳазрат соҳибқирон ани йахши сийлаб, суюрғаллар бериб, тархон қилди. Ва шаҳзода Умаршайх ул кун баҳодурлуқ қилгон учун ани қуб иноятлар била сарафроз қилди.

Ҳазрат соҳибқирон бешинчи қатла Хоразмга борғони

Лу йилда, торих етти юз тўқсонда (1388, март-апрел) ҳазрат соҳибқирон Хоразм сори мутаважжих бўлуб, Эгри ёр мавзеъида тушти. Ва Қунча Ўғлон ва Темур Қутлуқ Ўғлонким, Тўқтамишдин йамонлаб ҳазратнинг хизматиға келиб эдилар, Шайх Али Баҳодур ва Шайх Темур Баҳодур била буларни қўшуб, манглай тарзида илгари йибарди. Булар Бағдодак аригидин утуб, Ийд Хожани қаровуллуққа йибардилар. Ийд Хожа юруб, Илиғмиш Ўғлоннинг илқичиларидин бировни тутуб келтурди ва мухолифларнинг аҳволин сўруб, ани соҳибқиронга йибарди. Ҳазрат душманнинг хабарин андин билиб, юруберди. Жадрис аригида етиб ва андин утуб эрдиким, душман соридин биров қочиб келдиким, Илиғмиш Ўғлон ва Сулаймон Суфий Хоразмдин чиқиб қочтилар, Ҳазрат соҳибқирон мирзо Мироншоҳ ва Муҳаммад Султоншоҳ ва Шамсуддин Аббос ва Уч Қаро Баҳодур ва Ийгу Темур ва Севинчак Баҳодурни аларнинг кейиинда йибардиким, «Қумкент ва Қира йулидин юруб, жаҳд қилсунларким, мухолифга етқайлар». Булар елдин чустроқ ва раъддин тезрак суруб, мухолифга еттилар ва қуб киши алардин тутуб ўлдурдилар ва моли бениҳоят эликларига тушуб, музаффар ва мансур қайтиб, мансур черикна қушулдилар.

1076 Соҳибқирон неча кун Хоразмда /туруб ҳукм эттиким, «Хоразм элини кучуруб⁵⁶, Самарқандга йибаринг!» Шаҳарда бўлгон барча элини кучуруб, Самарқанд сори йибардилар ва Хоразмни бузуб, ичида арпа эктилар. Байт:

Чу Хоразмга келди соҳибқирон,
Туролмай адув қочти андин равон.
Мусаххар этиб шаҳарни шаҳриёр,
Буюрдики, «Бу шаҳарда ҳар ки бор,
Самарқандга элтинг барини тамом,
Ки қилсунлар эмди ушанда мақом».

Соҳибқирон Хоразмни олгондин сўнг Самарқанд сори мутаважжих бўлди ва саодату иқбол била келиб, манзилига тушти. Ва соҳибқиронким, баъзи вилоятларни олиб бузар эрди ва баъзини тузуб, иморат қилур эрди, ул подшоҳлиқ маслаҳати учун эрдиким, подшоҳ сиёсат қилмаганча вилоят тузалмас. Уч йил Хоразмнинг бузулғонидин кечти, яна ҳазратнинг иноят ва марҳамату лутфи ул шаҳарнинг аҳволига тушуб, Дашти Қипчоқ юрушидин қайтқонда Мусикаким, Ханки Қавчиннинг ўгли эрди, Хоразмга йибардиким, бориб иморат қилгай. Ул бориб қалъанинг йасади ва ҳозир ушул иморат турурким, соҳибқирон давлатидин бўлгон турур.

Зикри баъзи қиссаларким, соҳибқирон Хоразм борғонда воқия бўлиб турур

Ҳазрат соҳибқирон Хоразм сори мутаважжих бўлғонда Абулфатҳким, Муҳаммад Миракнинг иниси эрди, ҳазратнинг черикидин қочиб, ўзини чўлга солди. Баҳодур Қавчин андин хабарда бўлуб, кейнида тушуб, Ҳисорак мавзеъида анга етти. Ва ул бир йағочнинг кўланкасида етиб эрдиким, Баҳодур Қавчин анга етти ва андин сўрдиким, «Не жиҳатдин мундоқ ҳаракат қилдинг?» Ул дедиким: «Агом Мирак йаағи бўлуб, менга киши йибариб эрди. Бу жиҳатдин анга борур эрдим». Лолам Баҳодур ани боғлаб, отиға миндуруб Бухороғаким, Умаршайх мирзо анда тушуб эрди, келдилар ва сурати воқеани шаҳзодаға арз қилдилар. Буларни соҳибқирон қошига йибариб, ўзи таъжил этиб, Самарқандга борди. Ва анда

108a етконда бу сўз таҳқиқ бўлдиким, / Муҳаммад Мирак соҳибқироннинг куч-

ви эрди ва маҳду улё Султонбахт бегим анинг никоҳида эрди ва ҳазрат соҳибқирон анга тарбият ва иноят қилиб, Хутталон вилоятини дуруст анга бериб эрди. Аммо ул ба ҳукми: *Инна-л-инсана ла-йатго ан роъаҳу истағ-на*⁵⁵⁷ гурури шавкат ва ҳашамат ани йўлдин чиқориб, маҳол савдоси бошида тушуб, муҳолифат қилмаққа хаёл қилди. Аммо рўзгор минг тил била айтур эрди, байт:

Сен, эй ақлсиз, қилма мундоқ хаёл,
Хаёлинг эрур даҳр аро чун маҳол.

Аммо шақоват ва бадбахтлик этагини тутуб эрди, муҳолифатқа юз қўйди ва черики биланким Самарқанд йақинига етиб, йаағи бўлуб қайтти ва Қаҳлагадин утуб Термизқа етиб, Хутталон черики эликларин узатиб, андаги элни таладилар. Ва Термиз даруғасиким, оти Темуртош эрди ва Апачи Сўфийнинг ўғли эрди ва Оқ Буганинг иниси эрди, Термиз шаҳрини беркитти ва кучабандлар солиб, қўймадиким, муҳолифлардин бир киши йақин келгай, ва алар шарридин мусулмонларни сақлади. Аммо амирзода Умаршайхқа кайфияти аҳвол равшан бўлгондин сўнг Самарқанддин отла-ниб, Йалғуз Йағочда тушти ва черикини жамъ этиб, Миракнинг кейнида тушти. Ва Мирак Ҳисорға келиб, Малик Барлос ва Оқ Темур Баҳодурким, Ҳисор аларга тааллуқ эрди, аларга етиб, Ҳисорға кирди ва андаги элни талаб, Ҳисордаги жайбахонани очиб, етим-есир ва бозорчопонийларга жай-ба улаштирди ва оту тўн бериб, черик йиғиштуруб урушмоққа жозим бўлди. Амирзода Умаршайх йақин етконда соҳиб давлатидин Муҳаммад Миракни-нг черики туролмай, бир-бир бўлуб қочтилар. Мирак қочиб, Вахш суйидин ўтуб, Хутталонга борди. Шаҳзода Умаршайх анинг кейнида суруб борур эрди. Аммо Мирак давлатдин юз қайтариб, Жалололидинким, Дара⁵⁵⁸ ва Дарвознинг⁵⁵⁹ ҳокими эрди, анга паноҳ элтти.

1086 Ҳазрат соҳибқиронга Ҳаққ таборак ва таоло азиз ва муҳтарам қилиб эрди, ҳар кимки йамон хаёл қилиб, анга муҳолифат қилса эрди, албатта хору зор бўлуб, несту нисор булур эрди./ Муҳаммад Мирак ишидин пушаймон бўлуб, юз турлук фалокат билан Жалололидинга борди. Шоҳ Жалололидин ани вилоятига йўл бермади, балким киши йибариб, вилоятдин ани қовладилар. Мирак чун кўрдиким, Шоҳ Жалололидин анга ҳимоят бўлмади, ноумид андин қайтти ва анинг била боргон навкарлари ҳар бири бир сори қочти. Шаҳзода Умаршайх киши йибардиким, Миракни топиб келтурсунлар. Бир неча ўғлонлар кезиб юридилар ва андин хабар топмай ёндилар. Шаҳзода Умаршайх Хутталонга келиб, Қифчоқ Дароқ Саройда-ким⁵⁶⁰, Миракнинг кўшки эрди, тушти ва фароғат била машғул бўлуб, кўз тутар эрдиким, соҳибқироннинг давлати бир иш қилгуси турур. Қазодин, Усмонким, Оруғ Умарнинг ўғли эрди, неча навқари била Самарқанд борур эрди. Уқбаи Бугадин⁵⁶¹ ўтуб, бир булоққа етконда отнинг изини кўрди. Анинг кўнглида кечтиким, бу отларнинг изи холи аз маъни бўлмагуси турур. Бас, отнинг изини тутуб борди. Бир неча пушталардин ўтуб эрди, Муҳаммад Миракни кўрдиким, тўрт киши била ўлтуруб турур ва отларини ўтқа қўйуб турур. Филҳол, чопиб аларнинг тўрт ёнини туттилар ва ул отларни олдилар. Андин сўнг аларни тутуб, беркиттилар ва шаҳзода Умаршайх мирзога хабар йибарди ва буларни отларига солиб Умаршайх мирзога бордилар. Душанба куни шаҳзодадин хабар билиб, йўлда аларни йасоққа еткурди. Ва Самарқандда Абулфатҳким, Муҳаммад Миракнинг иниси эрди, ўлтурдилар. Ва барча оламга панд бўлдиким, ҳеч киши валинеъматни била муҳолифат қилмагай ва неъмат ҳаққини сақлагай. Шаҳзода Умаршайх бу дағдагадин фароғат топиб, фатҳ ва нусрат била Самарқанд сори мутаваж-жиҳ бўлди ва анда ҳазратнинг дийдорига мушарраф бўлди.

109а Ушул маҳалдаким, Муҳаммад Мирак йаағи бўлуб эрди, амир Жаҳоншоҳ ҳукм билан буролдай ва таллиқон ва апардий черики билан Қундуздин ҳазрати нусратшиёор сори мутаважжиҳ бўлдилар. Балхда етканда амир Ёдгор Барлос Балх черики била келиб /аларга қўшулди. Йўлда борурда буролдай эли йаағи бўлуб, қайттилар. Жаҳоншоҳбек бу воқеъадин арзадо-шт қилиб йибарди ва Хожа Йусуф Улжайту ва Жунайдиким, Буролдайнинг ағосининг ўғли эрди, буларга қайтиб буролдай элининг кейнида тушуб бордилар ва Бағлонда аларга еттилар ва аларнинг элини таладилар. Бу

маҳалда Жаҳоншоҳбек хабар билдиким, Муҳаммад Мирак йааги бўлуб турур ва черик йиғиштуруб Хисорда ўлтуруб турур. Жаҳоншоҳбек черик йиғиштуруб анинг сори мутаважжих бўлди. Ва Хожа Йусуф ўз черики учун Арханг сори кетти. Ва Али Тоз Балҳқа бордиким, андаги черикни келтургай ва муқаррар қилдиларким, Аму сўйининг йақосида бир-бирига қўшул-гайлар. Неча кундин сўнг барча йигилиб, сув йақосига келиб, сол боғлаб ўттилар ва сувнунг бери юзида тушуб ўлтурдилар. Кеча бўлгонда Буролдай ва иниси Боязид йааги бўлуб, Жаҳоншоҳ бошига шабихун келтурдилар. Буролдай ва Боязиднинг черики уч минг киши эрди ва Жаҳоншоҳбек қошида олтмиш киши эрди. Соҳибқирон давлатига сизиниб, тараддуд қилмай, худойга таваккал қилиб, орқаларини сув сори қилиб ва қалқонларни бошларига тортиб уруштилар. Бу маҳалда Хожа Йусуф бир навкарини сувдин синож била кечтуруб, Жаҳоншоҳбек қошига йибардиким, «Мардона бўлунгларким, Мунк черики билан етайим». Жаҳоншоҳбек ва анга тааллуқ йиғитларким, душман ўтрисида туруб урушур эрдилар, бу хабарни эшитиб, қувватлари бир юз бўлуб, урушабошладилар. Хожа Йусуф ва Пир Али Тоз юз йароқли киши билан сувдин ўтуб еттилар ва иттифоқ била ҳамла этиб, йахши ишлар қилдилар. Тонг отқонда ҳазрат соҳибқирон давлатидин душман черикиниким, бовужуд улким, қалин киши эрди ва ҳар бир кишининг муқобиласида йигирми киши бор эрди, туролмай қочтилар, ва сувдин ўтуб

1096

Бағлонга еттилар: *Фа ин йақун минкум миатун собиратун йағлибу миатайни*⁶² зоҳир бўлуб нуератшиъор черики аларнинг кейнида тушуб, қўб киши алардин тушуруб ўлтурдилар. Ва Жаҳоншоҳбек черик билан Қундузда ўлтурди, Буролдай эли Ҳиндукуш тоғидин ўтуб, Кобулга бордилар. Абу Саъид Бисуд буларнинг йааги бўлгонларини эшитиб, йамон табиъати ва ноқис ақли анга мундоқ йўл кўрсаттиларким, «Сен ҳам булар билан иттифоқ қилгил»; бовужуд улким, ҳазратдин юз турлук шафқат ва иноят кўруб эди. Ва бу маҳалда Оқ Буга Бисудки, Абу Саъиднинг душмани эрди ва ҳазрат соҳибқирон ани тутуб Мўғулистон ва Олтой сори йибариб эрди, ул маҳалда Мўғулистондин қочиб келур эрди. Ани йўлда тутуб ҳазрат соҳибқирон қошига Хоразмга элттилар.

Бу маҳалда ҳазрат эшиттиким, Абу Саъид йааги бўлуб, Буролдай эли била бирикиб турур. Ҳазрат Оқ Бугани чорлаб, бандин чиқариб, Бисуд элини анга иноят қилди ва Жаҳоншоҳбек қошига йибарди. Ва ҳазрат Хоразмдин қайтиб, давлат билан манзилига тушти. Рамазон Хожани ўзга беклар била қўшулуб, неча қўшун черик била амир Жаҳоншоҳга кўмак йибарди ва фармон бердиким, «Ҳар ердаким, душман борса, сизлар ҳам боргайсиз!» Ҳукм йўсуни била Жаҳоншоҳбек ва Хожа Йусуф Қундуз ва Бағлондин отланиб, душман кейнида туштилар. Ва Ҳиндукуш ва Кобулдин ўтуб, Лағмон мавзеида Жунайд ва Абу Саъидга етиб, эл-улусини таладилар ва бўлгон элини олиб ёнди. Абу Саъид билан Жунайд юз машаққат била бошларини олиб, Синдга қочиб кеттилар. Оқ Бугабек бу қиссадин хабар топиб, Хирот вилоятидин отланиб, алар сори қасд этти. Ва Сайфалбек Қандаҳорда бу хабардин воқиф бўлуб, черик жамъ этиб, йўлда Оқ Бугабекка келиб қўшудди ва иттифоқ била жангаллардин ва тоғлардин ўтуб, аларга

110а

/еттилар ва йўлларини туттилар. Зарураттин жон қўрқунчида уруштилар ва қўб кишилари талаф бўлуб, оз киши билан Жунайд ва Боязид ва Абу Саъид бошларини олиб Ҳиндустон сори Деҳли мамлакатига кеттилар. Ва мансур черики саломат қайтиб, ўз вилоятларига туштилар.

Ул маҳалдаким, ҳазрат соҳибқирон Хоразм сори борур эрди, Суйурғатмишхон Бухоро вилоятида хаста бўлди. Неча кундин сўнг вафот бўлди ва анинг сўнгақини Кеш вилоятида Қўпқан Йағоч мавзеида бир гунбаз ичида кўмдиларким, ул гунбаз анинг иморати эрди. Ва Султон Маҳмудким, Суйурғатмишхоннинг ўгли эрди, атосининг ерини анга иноят қилди.

Андин сўнг соҳибқироннинг муборак кўнглига кечтидиким, шаҳзодаларким, бўйи етилиб турурлар, аларни эвландургай. Тўй асбобиға машғул бўлуб, шаҳарни ойин боғладилар. Амирзода Муҳаммад Султон ва амирзода Пир Муҳаммадким, иккаласи ағо-ини эрдилар ва амирзода Шохрухни ҳар бирига бир ҳури нажд қизни шаръи мутаҳҳара йўсуни била берди ва Боги биҳиштда тўй қилди⁶⁴. Ва бу тўй бир сори бўлгондин сўнг ҳазрат соҳибқирон черикни ижозат бердиким, «Ҳар киши ўз вилоятларига бориб бир неча кун фароғат бўлсунлар».

Мирзо Мироншоҳ Хуросонга борди ва амирзода Умаршайх Андижонга борди ва ҳазрат ўзи давлат ва саодат била ул қиш Самарқандда қишлади.

Ҳазрат соҳибқирон Тўқтамиш сори черик тортиб борғони ва музаффар ва мансур қайтқони

1106

Тўқтамишхонга ҳазрат Ҳаққ субҳонаҳу азалда накбат ва фалокат ёзгон эрмиш. Ул сабабдин ҳазрат соҳибқироннинг ҳаққ неъматини унутуб, Жучихоннинг улусини йиғиштуруб йаағилиқ ангиэ этти. Торих етти юз тўқсонда соҳибқирон сори мутаважжих бўлди⁵⁶⁵. Ҳазрат анинг келгонидин хабар билиб, Самарқанд ва Кеш черики била шаҳардин чиқиб Соғарчада⁵⁶⁸ /тушти ва тавачиларни ҳар сори чобтуруб, черик йиғиштурмакка машғул бўлди. Қазодин ул қиш андоқ совуқ бўлдиким, ҳаргиз ҳеч киши андоқ совуқ кўрмайдур эрди. Ва ҳаво мутгасил булут ва қор ёғар эрди. Бу маҳалдин хабар келдиким, Тўқтамишхоннинг черикидин Илиғмиш Уғлон бир пора киши била илгари келиб, Хўжанд суйидин ўтуб, Ачук Зарнуқда⁵⁶⁷ келиб ултуруб турур. Ҳазрат филҳол от тиладиким, отланғай. Беклар юкунуб дедилар: «Анча таҳаммул қилингким, черик йиғилғай, ўзга давлат била отланғайсиз». Аммо бу сўз ҳазратқа ёқмади, анинг учунким: «*Ат-таъхиру фил-афат*» воқиъ турур⁵⁶⁸. Черик йиғилгунча турмади. Ва бовужуд улким, йўлда андоқ қор эрдиким, отнинг қорнига тегар эрди, таваккал қилиб, бир неча хосса кишилари билаи душман сори мутаважжих бўлуб, тун қайтиб, юриди. Назм:

Равон бўлди ул хусрави номвар,
Саодат анга йўлда чун роҳбар.

Зафар йўлдоши, нусрати ҳам аён,
Малойиклар анга бари харэхон.

111а

Умаршайх мирзо Андижондин черики била Хўжанд суйининг йақосида ҳазратнинг мулозиматида етти. Соҳибқирон Кунча Уғлон ва Темур Қутлуг Уғлон ва Шайх Али Баҳодурни бир пора киши била йибардиким, душманларнинг қочар ерларини тутқайлар. Кейинги кун бурнида Анбор тепа устида чиқиб, йаағига еттилар ва сурон тортиб уруш солдилар. Душман билдиким, ҳазрат соҳибқирон ўзи турур, туrolмай қочтилар. Кўп киши алардин от остида қолиб ўлдилар ва баъзилари ўзини Хўжанд суйига солиб, сувга кеттилар ва баъзилари қочиб юрур эрдиларким, бурун боргон нусратшиёор черики йўлларини тутуб туруб эдиларким, йаағи аларга етти. Булар ўтрувдин чиқиб, ўт ва қилич зарбидин қўб кишини ўлдурдилар. Ва Иди Берди Бахшийни тушурдилар, бошини кесарда отини айтти⁵⁶⁹. Ани тониб ўлдурмай сақладилар /ва соҳибқирон қошига ўлттилар. Ҳазрат Тўқтамишнинг аҳволидин сўруб, гуноҳидин кечиб, марҳамат ва шафқат қилиб, ўзи қошида сақлади. Андин кўчуб, сафар ойида етти юз тўқсон бирда (1389, феврал) Ақарда бориб тушти ва анда анча таҳаммул қилдиким, ёз бўлуб йана олам гулистондек бўлди. Атроф ва жавонибдин черик йиғилди ва амирзода Мироншоҳ Хуросон черики била келди ва Балх ва Қундуз ва Бадахшон ва Ҳисор ва ўзга вилоятларнинг черики барча йиғилди. Байт:

Сипоҳ гардидин бўлди олам сиёҳ,
На хуршид кўрунди ўзга, на моҳ.

Ҳазрат соҳибқирон ҳукм қилдиким, «Амирзода Умаршайх ва амир Ҳожи Сайфуддин ва Ййгу Темур бориб Хўжанд суйига кўфрук боғласулар!» Алар ҳукм била келиб, неча ерда кўфрук боғладилар ва хабар йибардиларким, «Кўфрук тайёр бўлди!» Ҳазрат соҳибқирон рабиъ ал аввал ойида, торих етти юз тўқсон бирда, йилон йилда (1389 март) андин кўчуб юрубдилар. Ва кўфрукдин ўтуб Темур Қутлуг Уғлон ва Севинч Баҳодур ва Усмон Баҳодурни илгари йибарди. Ва алар бориб душманнинг қаровулини кўруб ёндилар ва бекларга хабар қилдилар. Беклар каминда туруб, ўзларини душманга кўрсатмадилар ва муҳолифлар чун кишини кўрмади-

лар, бир ерда тушуб, қаро бахтларидек уйқуда бордилар. Нусратниҳор черики отланиб, алар бошига шабихун элтдилар ва аларнинг устига тўқуб, қўб кишини ўлдурдилар ва оз киши алардин юз меҳнат била қутулб қочтилар ва Арж суйидин⁵⁷⁰ ўтуб Тўқтамишхонга еттилар. Тўқтамишнинг черики Сабронни қамал қилиб ўлтуруб эрди. Саброн ичида Якаширча ва Лоду Қушчи шаҳарни беркитиб, ҳар кунда чиқиб муҳолифлар била урушур эрдилар. Тўқтамиш ожиз бўлуб, Саброндин кўчуб Йассига⁵⁷¹ бориб, ул ерни талаб, езида ўлтуруб эрдиким, хабар келдиким, ҳазрат соҳибқирон кела турур, /қўрқунчдин туролмай, андоқ қалин черик билан даштқа чиқиб қочти. Байт:

Адув чун эшиттиким, соҳибқирон
Келадур, туролмади аз бими жон,
Қаросини кўрмай қочиб ҳамчу бод,
Равон кетти ул мудбири бадниҳод.

Соҳибқирон билдиким, душманлар қочиб кетиб турурлар, амир Ҳожи Сайфуддинни угруқ билан Самарқандқа йибарди ва ўзи муборак нафаси билан илғор этиб душман кейнида юриди. Хожа Шайх Қавчин ва Тўплақ Қавчин ва Қароқон Баҳодур ва Омоншоҳ Баҳодур ва Давлатшоҳ Жайбачини қирқ киши билан, барчаси қўш, душманнинг кейнида тил олмоқ учун йибарди. Алар Сариқ Ўзан⁵⁷² мавзёида етиб, душман қаровулига етти. Урушуб музаффар бўдилар ва душман қаровули қочиб кетти. Булар қайтиб, ўшул саҳрода Қибта Дархон юз эвлук киши қароси билан ўлтуруб эрди, булар анга учраб, Қибта Дархон урушти. Бас, баҳодурлар ани босиб олдилар ва Қибта Дархонни элини моли билан кўчуруб, Оқсув⁵⁷³ мавзёида ҳазратқа еттилар. Ва ҳазрат андин кўчуб, Ўранг Чақал йўлидин юруб, чўлдин ўтуб, Билан мавзёида еттилар. Ва андин тақи ўзуб, Сариқ Ўзан ва Кўрчундин ўтуб, Ол Қўшунга туштилар⁵⁷⁴.

Ҳазрат соҳибқирон амирзода Мироншоҳни Хуросонга йибаргани

Ол Қўшун мавзёида хабар келдиким, сарбадоллар ва Ҳожибек Жониқурбони Калот ва Тус черикларини йигинтуруб йааги бўлуб турурлар. Соҳибқирон амирзода Мироншоҳни Хуросон сори йибардиким, андаги пайдо бўлгон фитналарни ўлтургузгай. Амирзода ижозатдин сўнг отланиб, кеча-кундуз суруб, Самарқандда тушти ва Хуросон маликларидин Малик Гийёсуддин ўгли ва Пир Муҳаммаднинг икки ўғлини — Зайналобидин ва Муҳаммадким, Самарқандда эрдилар, барчани ўлдурдилар ва мулуки Курт наслидин киши қолмади. Андин сўнг шаҳзода жувонбахт /мирзо Мироншоҳ Самарқанддин отланиб, таъжил била Хуросон сори юриди ва Баҳробод саҳросида⁵⁷⁵ етконда сарбадол мулуки фидойилартек жонларидин кечиб, илғари келиб уруштилар. Ҳазрат шаҳзода аларни ўртада олиб, ўқ билан қўбрақини тушуруб, ўлдурдилар. Маликлар юз машаққат билан ўзларини андин чиқориб, бир жамоат кишилар биланким, қўбрақи захмлиқ эрдилар, Ироқ сори қочиб кеттилар. Ва Оқ Буғабек Ҳиротди чиқиб, ул фитнанинг дафъи учун юруб, Тусни қабаб⁵⁷⁶ ўлтурди ва неча кундин сўнг Тусни олди. Ҳожибек Жониқурбониким, Алибекнинг иниси эрди, қалъадин қочиб Ироққа кетти ва Семнонға⁵⁷⁷ етконда Ҳазорагирининг сайийиллари ани тутуб йибардилар. Бас, ани сибсат қиличи била ўлтурдилар. Шаҳзода Мироншоҳ муҳолифлар шарридин вилоятни қўтқариб, давлат ва нусрат била қайтиб, Ҳирот мулкида тушти ва айшу ишрат била машғул бўлди.

Аммо ҳазрат соҳибқироннинг хаёли бор эрдиким, Тўқтамишхоннинг кейнида боргай. Аммо беклар барча иттифоқ қилиб, юкунуб дедиларким: «Давлатқа лойиқ бу турурким, аввал Хизр Хожа Ўғлонким, Тўғлуқ Темурхоннинг ўгли турур ва мўгул қавмининг хони турур ва бир улдуғ душманимиз ул турур, анинг бошига борали ва андин кўнгул жамъ этиб, фароғат билан ўзга душман Тўқтамишхон устига борали». Бу сўзни ва бу кенгашни ҳазрат соҳибқирон қабул қилди ва андин қайтти.

Ҳазрат соҳибқирон бешинчи қатла Мўғулистонга, Хизр Хожа
Уғлон ва Анка Тўра бошига борғони

- 1126 Ушул йилдаким, етти юз тўқсон бир эрди (1389), ҳазрат соҳибқирон Мўғулистон сори мутаважжихи бўлди ва Ол Қушун мавзёидин кўчуб, қайтиб, Бўрибош йўлидин черики билан юриди. Қирқ Тубалиқдин ўтуб, Ўртоқ уқбаеида чиқтилар: черикнинг отлари асру ороқ /ва хароб эрди. Бу жиҳатдин ҳар ўн кишидин уч кишини Самарқанд сори қайтарди. Аларнинг отларини бу етти кишига улаштурди ва черикни қўшот қилиб, саодат ва иқбол билан мўғул сори юрубери; Айқан Сури (суийи)га еттилар, анда сув йўқ эрди. Черик сувсаб асру заҳматда бўлдилар ва ҳар ерда қудуқлар қазиб, сув пайдо этиб юрур эрдилар. Инояти Ҳаққдин, ёз чилласида бир утлоқ ерга етиб, анда қор ва муз тобтилар, андоққим, барча черик от улоғлари била сув ичиб тўйдилар. Ҳазрат Ҳаққ субҳонаҳу ва таолоға шукрлар деб юруб, Тўра Утлар мавзёида туштилар, ва ул ерда ов солиб, Айғир ёли саҳросидин юруб анча қулан ва кийик ва тавушқон ва ўзга нималар олдиларким, сони йўқ эрди, ва андоқ бўлдиким, оруғини қўйуб, семизини олур эрдилар. Ва Улан Ҳарлиг мавзёида Чинор Айғирда етиб туштилар. Анка Тўра черикидин, Улан Буга ва Инкачак кишиларидин минг киши келиб ул ёзида баҳрин элини тилаб юрур эрдиларким, Мирак Элчи ва Мир Али Тоз мансур черикининг ўнг қўлунунг қаровули эрдилар, аларга учраб уруштилар. Мухолифлар туролмай қочтилар. Алар бир киши тутуб, соҳибқирон қошига келтурдилар ва ул кишидин аҳвол сўруб маълум қилдиким, Анка Тўра Ўрунг мавзёида ўлтуруб турур. Ҳазрат филҳол Шайх Али Баҳодур билан Ийгу Темурни бир жамоат черик билан анинг бошига йибарди ва буюрдиким, «Турмай, тез сурунглар ва жаҳд қилинқим, узунгузни анга еткурулғайсиз ва йўлда «ўт ёндурма» қилмағайсиз!»⁵⁷⁸ Бу баҳодурлар илгор этиб юридилар ва ҳазрат тақи аларнинг кейнида тун қайтиб юриди. Ва кун чиққанда маълум бўлдиким, ғажирчи йўлни ғалат қилиб, ўзга йўлга тушкан турур. Ул кунни Қуён Қори йўлидин юруб, ақшомда Соли Қулида туштилар.
- 113а Тонгласи йўлни топиб, Ой Уқурга еттилар ва анда етконда соҳибқирон/шаҳзодалар била ва беклар била кенгашиб дедиким, «Биз уч кун йўлни ғалат этиб, ўзга йўлга туштук ва душманлар биздин хабар тобқон бўлғайлар. Маслаҳат бу турурким, икки соридин аларга юругайбиз». Бу кенгашдин сўнг черикни икки бўлди: бирини Умаршайх мирзога қўшулуб, Ҳамидбекнинг ўғли Жалолиддинни аларга ғажирчи қилди; ва ўзи муборак нафаси билан қолгон черики била Шаровушиё ва Тув Қуйи Марог ва Қароған Бўйурлағудин ўтуб, Қароғучур мавзёидин чиқти. Ва амирзода Умаршайх нуератшиёвор черики билан тоғларда ва ёзиларда юруб, бир ердаки душманларга еттилар, алар била урушуб, ўлдуруб, талар эрдилар, то Қубоқ мавзёида Анка Тўрага еттилар. Ва икки тарафдин сурон солиб уруштилар. Шеър:

Баҳодурлари била ул шаҳриёр
Чиқариб элик, қилдилар коризор.

- Ул кофирлардин кўб кишини ўлдуруб, Анка Тўрани қочурдилар ва ани қавлаб, Қоқма⁵⁷⁹ мавзёидин ўтқориб ёндилар ва мол бисёр ва йахши юзлук қизлар ўлжа олдилар. Қайтиб Ахтадек тур мавзёида ҳазрат соҳибқиронга еттилар. Ва муддати кечиб эрдиким Шайх Али Баҳодур ва Ийгу Темур илгорга бориб эрдилар ва алардин ҳеч хабар келмайдур эрди. Ҳукм бўлди-ким, «Амирзода Умаршайх бекларнинг кейнида бориб, алардин хабар бил-сун!» Шаҳзода ҳукм билан отланиб юриди ва неча кундин сўнг беклар ўзга йўл билан келиб, ҳазратқа қўшулдилар. Амирзода Умаршайх Ит Ичмас ёзида Олакўлда⁵⁸⁰ етти. Ногоҳ душманлардин саккиз юз кишиким, аларнинг улуғи Баён Темур эрди, еттилар. Ва ул маҳалда шаҳзода билан эллик киши эрди: Оқ Буга ва Ҳожи Муҳаммадшоҳ Йасурий ва Пир Ҳожи Арлот ва мундоқ кишилар душмани куруб, таваккал этиб, соҳибқироннинг давлатига сизиниб, ҳеч андиша этмай аларга чоптилар. Шаҳзода ул кун андоқ иш қилдиким, кўк ва ер анга офарин ўқудилар. Тиланчи /ўғли Пир Ҳожиким, номдор баҳодурлардин эрди, ул кун анда йахши ишлар қилди. Қазодин анга ўқ тегиб, ўлди: *Ва қаталу ва қатгилу ла- куфранна анҳум сайъатиҳум*⁵⁸¹
- 1136

давлатидин баҳраманд бўлди. Охирда саодат ваъдасидинким: *Ва инна жундано лаҳуму-л-ғалибуна*⁵⁸² нуерат кавкаби фатҳ кўкидин зоҳир бўлуб, душманларга зафар тоبتилар ва қуб киши алардин ўлдуруб, молларини олдилар ва ёниб ҳазрат қошига келдилар.

Ҳазрат соҳибқирон Қароғучур⁵⁸³ мавзеида етиб тушти ва ҳар моликим, ўлжа тушуб эрди, барчани черикка улаштурди. Ва ул ерда неча кун ўлтурдиким, ороқ отлар семиз бўлдилар. Йарлуқ бўлдиким, «амир Жаҳоншоҳ ва Уч Қаро Баҳодур ва ўзга беклар ўттуз минг киши билан отланиб Иртишқа⁵⁸⁴ душманларни истагали борсунлар!» Алар ҳукм била отланиб юридилар, кеча-кундуз суруб, Иртиш суйига етгилар ва черикнинг йарми сувдин нари ўтуб, мухалифларни истаб, сув йақосида юридилар. Ва ҳар ердаким, душмандин киши топар эрдилар, ўлдуруб, талар эрдилар⁵⁸⁵. Ва бу тариқ Мўғулистоннинг элларини бир-бир этиб, моли бисёр ва ўлжаи бешумор ва қизлар асир этиб, музаффар ва мансур қайтиб келиб, ҳазратқа қўшудилар.

Ҳазрат соҳибқирон Мўғулистондаки эл-улусиким, эликига тушуб эрди, барчани бир ерда йиғиштуруб, куран қилиб, Лаълбекким, Тағай Буға Барлоснинг иниси эрди, ва Темур Буға ва ўзга бекларга куран бўлгонларни тобшуруб, Самарқандқа йибарди. Ва ҳазрат соҳибқирон Чурка⁵⁸⁶ мавзеидин ўтуб, кеча-кундуз суруб Эмил Ғучур⁵⁸⁷ мавзеиға етиб, Урдум Саройда тушди.

Ҳазрат соҳибқирон қурултой қилиб, яна баҳодур ва бекларни Мўғулистонга йибаргониким, ҳар ерда мўғул қолгон бўлса, мусаххар қилиб келсунлар

114a Ҳазрат соҳибқирон ҳар ишгаким юз қўяр эрди, ул ишни камолиға еткурмагунча ул ишдин элик торгмас эрди. Бу юрушда бовужуд улким, черики ҳар ердаки борди, нуерат ва саодат /била қайтгилар. Яна муборак кўнглида туштигим, ишни мундин мазбутроқ қилмоқ керак. Шаҳзодалар ва беклар била кенгаш қилиб ҳукм эттиким, «Беклар бўлак-булак ёзида кириб юрсунлар. Ҳар ердаким, билгайларким мўғулдин киши бор, анда бориб мўғулдин бир кишини тирик қўймасунлар ва қайтиб Йулдузда⁵⁸⁸ жамъ бўлсунлар!» Ҳукм йўсуни била шаҳзодалар ва беклар ғажирчи олиб, аввал шаҳзода Умаршайх Андижон черики билан ғажирчиси Бурҳон Уғлон ва Баён Темур Беккичикким, Жетадин эрдилар, ҳозир бўлдилар ва ул сорики муқаррар эрди, бордилар. Ва атроф ва жавонибни кезиб ҳар ердаки, мўғул эли учради, ўлдурдилар. Дубшин Йулдуз уқбасидин⁵⁸⁹ ўтуб, Қаро Хожа қасабасида⁵⁹⁰ етиб, таладилар. Йана бир жамоат Усмонбек ва Аббосбек йиғирми минг киши билан амир Жалол Ҳамидни ғажирчи қилиб Сағизгон йўлидин Сугулгонлиғ ва Кўкёрға⁵⁹¹ бориб, ҳар кимки душманлардин учради, ўлдуруб таладилар⁵⁹². Ва йана бир жамоат Худойдоди Хусайний ва Мубашшир Баҳодур йиғирми минг киши билан Қимор Тақувни ғажирчи қилиб, Аружикур йўлидин йуруб, Ёбқут мавзеида етгилар, булғачи элига етиб уруш қилдилар. Бир кеча-кундуз урушуб, охируламр, нуерат топиб, мухалифларни ўлдурдилар ва молларини таладилар ва музаффар ва мансур қайтиб ҳазратқа қўшудилар. Ва соҳибқирон муборак нафаси била қўл черики билан Калан Дучинни ғажирчи қилиб, Улуғ Қўл йўлида юруб, Сичқон Дабондин чиқиб, булғачиким, беклардин қочиб эрдилар, ҳазратқа учрадилар, барчани олиб ўлдурдилар ва молларини олдилар.

114b Ҳазрат соҳибқирон Тўқтамишқа мутаважжих бўлгонда Ёдгор Барлос ва Сулаймоншоҳ ва Шамсуддин Аббос ва Ғиёсуддин тархонни Туркистонда қўйуб эрди. Тўқтамишхонни босқанда, Мўғулистонга мутаважжих бўлгонда бу бекларга киши йибариб эрдиким, «Сизлар тақи Мўғулистонга кириңлар. Ҳар ердаким, мўғул учраса ўлдурун ва молларини таланглар!» Алар ҳукмдин сўнғ Мўғулистонга кириб, Туй Буға/ Шайхни ул сарҳадда қўйдиларким, зироат била машғул булғай. Бу беклар Мўғулистонга кириб, Урдиендин ўтуб, Ила суйидин кечиб, Суткўл⁵⁹³ ва Чечакликка етгилар. Андағи эл-улусни талаб, қуб мол олдилар ва андин Қоз устида бориб, ҳар ердаким мухалифлардин топар эрдилар, ўлдуруб, молларини олиб юрур эрдилар. Ва булғачи ва салучи

элини ул ёзида истар эрдилар, Мулзуддин ўтуб Хизр Хожа Ўғлонким, Мугу-листоннинг хони эрди, аларга учради ва алар била черик куб эрди, анинг била урушмоқни маслаҳат кўрмадилар, ва қайтмоқни ҳам маслаҳат кўрмадилар. Заруратдин отлардин тушуб, жиловни белларига биркитиб, душман утруссида утуруб, ўқ отабошладилар. Ва икки кеча-кундуз урушуб аларни қўймадиларким, илгари кела олғайлар. Ҳар нечаким кўплик эрдилар ва ўзга бекларким, Жета беклари эрди, бу баҳодурларга ҳамла қилиб уруштилار, ҳеч иш қилаолмадилар. Беклар Хизр Хожа Ўғлон билан онт ичиб йараштилар. Ва Йулдуз мавзёи сориким, ҳазрат соҳибқироннинг муқаррар қилгон булжар ери ул эрди, бордилар. Шоҳ Малик Тархон ул урушдин қочиб, ўзини биёбонга солиб Кайтув мавзёида⁵⁸⁴ ҳазратқа етти ва бекларнинг қиссасини ва Хизр Хожа Ўғлонга учрагонларини арз қилди. Ҳазрат бу сўзни эшитиб, елдек ул сори мугаважжиҳ булди ва Султон Маҳмудхоннинг тумониға етиб, Кўнгуздин ўтуб, Йулдуз мавзёида етти. Амир Ёдгор Барлос ва Сулаймоншоҳ ва Шамсуддин Аббос ва Гийсуддин Тархонки, Хизр Хожа Ўғлон (била) йарашиб, қайтиб, қочиб келур эрдилар, ҳазратнинг дийдорига мунарраф бўлдилар. Ҳазрат андаги черикдин йахши ободон йигитларни олиб, қолгон черик билан ўгруқни анда қўйуб, илгор қилиб юриди. Ало Қиё кечукидин сувдин ўтуб, Хизр Хожа кейнида тушти. Ва ул ёзидаким, на боши бор эрди ва на аёги, юрур эрди, Қаро Булоқ мавзёида етти ва андин ўтуб Тертошга етиб, Қушун

115a

Қояда душманнинг қаросини кўрди./ Кеча ўшул ерда қўнақ тушти. Мухолифлар ҳазратнинг келганин билиб, кўрқуб, ўшул кечада ҳар бири бир сори бошларини олиб кеттилар. Кўрқунчдин бир жамоат мўғул қочиб, билмадиларким қаён борғайлар, ул соридинким ҳазрат келур эрди, юридилар. Амирзода Умаршайхқа учраб, шаҳзоданинг черики аларни ўлдуруб, молларини таладилар. Шер:

Кишидинки қайтти жаҳон ичра бахт,
Ўзи зор булур, иши барча сахт.

Агар қочса ҳар сори елдек, қазо
Анга еткурур жавру дарду бало.

Ҳазрат соҳибқирон Нойри Кўталидин ўтуб Қаротошгача⁵⁸⁶ душманнинг кейнида сурди. Хизр Хожа мулк ва молдин кўнгул узуб, жонин олиб кетти. Назм:

Хизр Хожаким, Жетада эрди хон,
Қочиб кетти аз бими соҳибқирон.

Бўлуб зор ва ўз еридин кетти пок,
Кўзи тўла қон, кўнгли андуҳнок.

На лашкар, на мулк анда эрди, на мол,
Жони ичра бу гуссадин юз малол.

Черики бўлуб барчаси дастгир,
Ўғил-қизлари бари бўлди асир.

Улус бўлди бир йўли зеру забар,
Жаҳон ичра қолмай алардин асар.

Соҳибқироннинг черики мухолифлардин ул саҳро ва тоғларда ҳар ким бор эрди, Қулон кўталигача бориб талади. Ва сонсиз мол отдин, тевадин, қўйдин ва соҳибжамол қизлар ва хотун ўлжа эттилар, музаффар ва мансур қайтиб жайшқа келди ва ул молниким, сонини ҳеч киши билмас эрди, барчани черикига улаштурди. Ва андин саодат ва иқбол билан Қажиртудин ва Баложардин ўтуб, Йулдуз мавзёида тушти. Ва бекларким, ҳар сори бориб эрдилар, сонсиз мол ва ўлжа билан келиб, ҳазратнинг дийдорига мунарраф бўлдилар. Ва ул ери асру латиф ва ҳавоси хуш ва йахши булоқлар ва ўтлоқлар ва турлук гуллар анда бор эрди. Назм:

Булоқлари кўп эрди, бари босафо,
Ани Йулдуз от қўйди аҳли вафо.

Ки йулдуз маънисе ахтар эрур,
Булоқлари асру мунаввар эрур.

Ўтининг кучини на қилсам баён,
Ким андоқ этибтур худойи жаҳон.

Оруқ от агар анда ўтти кун мудом
Йуруб еса ул ўтдин субҳу шом,
/Бўлур тоғдек оруқ от бегазанд,
Семизу тавоно, ва ҳам зўрманд.

Ва андин Самарқандқача карвоннинг икки ойлиқ йули эрди. Ҳазрат соҳибқирон Умаршайх мирзога киши йибардиким, «Қаҳлага йулидин юруб, муҳолифдин ҳарким учраса тирик қўймасун!» Шаҳзода ҳукм билан Қаҳлаганин ўтуб, йўлда Қўп拉克бекким, Ҳета бекларидин эрди, учради ва асру қаттиқ уруш бўлди⁵⁹⁷. Охируламр, шаҳзодаи аржуманд нусрат топиб, Қўп拉克ни тутуб ўлтурдилар ва анга тааллуқ улусни таладилар. Сонсиз от ва қўй тушти. Ва ул мол билан Куран мавзеъидин ва Учқармондин ўтуб, Кошгарга кирди⁵⁹⁸. Ва андин кўчуб, саъд толиғи билан Андижон бориб, ўз манзил ва юртига тушти.

Ҳазрат соҳибқирон Ҳета юрушидин нусрат ва фатҳ билан қайтиб, Самарқандда келгони

Темурбекнинг кўнгли Ҳета элидин фароғат топти. Шеър:

Чу аъдога бўлди музаффар амир,
Черик элига тушти молу асир.
Бадандиш мулкени ул номвар
Бориб тиг била қилди зеру забар.

Самарқанд сори мутаважжих бўлуб, Кичик Йўлдуздин отланиб Улуг Йўлдузга⁵⁹⁹ келди ва анда тушуб йахши тўй этти ва барча бекларга тўнлар била олтун камар ханжарлар инъом қилди. Шеър:

Ўшул дашту саҳрода парда сарой,
Бари эрди зарбафт қилди ба пой.
Хайма ичида қўйдилар тахти зар,
Мурассаъ қилибон ба лаълу гуҳар.
Анинг устида шоҳи Турону сипоҳ
Саодат била ўлтуруб ҳамчу моҳ.

Тўйдин сўнг амир Жаҳоншоҳни ўғруқда қўйуб, шаъбон ойининг ўн бешида, йакшанба кунда, торих етти юз тўқсон бирда (9.08.1389) Самарқанд сори давлат ва саодат билан келиб тушти⁶⁰⁰. Олам бари анинг фатҳидин хурраму шод бўлуб, йахши пешкашлар келтуруб торгтиллар. Ул куз Самарқандда туруб, айшу ишрат қилди. Қиш бўлгонда Бухорога бориб, Фаркати Қўлида⁶⁰¹ қишлоқ солди. Ул қўл ичида ҳар турлук қушдин кўб эрди, барчадин кув қуши кўбрак эрдиким, тожиклар⁶⁰² ул қушни урж дерлар ва қуш / солмоқ учун бисёр йахши ер эрди. Ул жиҳатдин анда қишлоқ солдурди. Ва кунда отланиб ул қўлларда қушни солиб, фароғат қилур эрди. «Жаҳонгушои тарих»да⁶⁰³ айтиб турурким, худойнинг инояти била ул қўлда андоқ қуш келдиким, Чигатой ва Ўқдай шаҳзодалари ҳар ҳафта эллик тева қуш олтуруб ҳазратқа ширилға келтурур эрдилар⁶⁰⁴.

116a

Ул қишдин чиққунча⁶⁰⁵ Сулаймонбекка Султонбахт бегимни бердилар⁶⁰⁶ ва амирзода Мироншоҳ Хуросон вилоятини забт қилиб, муҳолифлардин кўнглини жамъ этиб, соҳибқироннинг мулозиматиға Бухоро вилоятида келди. Назм:

Келиб кўрди шаҳзодаи мўътабар
Атосини, бўлди баса мўътабар.
Шаҳаншоҳи дин, шоҳи соҳибқирон,
Ўғулни кўруб бўлди бас шодмон.
Суруб қиссасини шоҳи комрон,
Деди: «Эй, таним ичра сен ҳамчу жон!
На бўлди, на қилдинг бу даврон аро?
Фалак гардишидин на кўрдунг жафо?»

Тилин очти шаҳзодаи номдор,
Дуо бирла дедиким: «Эй шаҳриёр!
Худодин дурур сенга бу тожу тахт,
Азалдин қилибтур сени некбахт.
Сенинг ҳимматинг кимгаким бўлса ёр,
Ўшул киши бўлмас жаҳон ичра хор».

Ул қиш амирзода Або Бакрким, мирзо Мироншоҳнинг ўғли эрди, амир Ҳожи Сайфуддин қизини бу шаҳзодага қалинлиқ қилдилар. Маҳди улё Хонзода бегим туй қилиб, сочиқлар сочилилар. Аммо рўзгорнинг одати бу турурким, ҳар шодлиқ кейни бир гами берур ва ҳар сурнунг сўнгида бир мотами еткурур. Маҳди аъло Қадоқ Хотунким, соҳибқирон отаси Тарагайбекнинг ҳарамии муҳтарамии эрди, бу жаҳон фонийдин саройи боқий сори кетти⁶⁰⁷. Бу аламдин ҳазратнинг муборак хотири асру мутааллам бўлди. Ани Кешга элтиб дафн этти. Бас, ош-сув бериб, фақир-мискинларга қуб нима анинг руҳи учун берди. Қиш чиққанда ҳазрат Бухородин отланиб Самарқанд сори мутаважжих бўлди. Йўлда ов солиб юруб, Қаршидин ўтуб Кеш вилоятига етиб, Хашка суйига⁶⁰⁸ таъйин Оқёр мавзёида тушти.

Ҳазрат соҳибқирон қурултой қилғони

1166 Ҳазрат соҳибқирон давлатидин турк элининг азимат ва шавкатлари / аъло мартабага етиб эрди, алаҳусус, Чигатой улусиким, аларнинг давлати мағриб оламдин машриққа тўлуб эрди ва аларнинг мол жиҳатларини ҳеч ким санаолмас эрди. Ва йасоқиларига анча мол ва азимат бўлуб эрдиким, ўзга ернинг бекларидин эрдилар. Ҳазратнинг муборак хотирига кеттиким, черикни керак бурунғидин кўбрак қилгай. Бас, қурултой қилмоқ фармон қилди⁶⁰⁹ ва «Ҳар вилоятдин ва тумонот ва ҳазорижотнинг беклари ва вилоятларнинг даругалари ҳозир бўлсун!», деб ҳукм қилди. Вилоят даругалари ва тумонот ва ҳазорижот беклари андоқ азимат ва шавкат билан ва асос била келдиларким, Фаридун ва Афросиёб андоқ асос кўрмагандурлар. Ишорати олий бўлди: «Ҳар бекка не миқдор киши тааллуқ турур ва черик куни неча кинш отландурур, барчани эҳтиёт қилиб, муфассал қилинлар!» Бахшилар ва тавачилар юруб беклардин муфассаллар олиб, тавачиларга тошурдиларким, тонгласи черик ҳар кимки қабул қилгон кишисини отландурмагай, гуноҳкор бўлгай. Мундоқ муқаррар қилиб забт қилдилар. Андин сўнг Ҳожи Сайфуддинбек ва амир Жаҳоншоҳ Жаку ва амир Шамсуддин Аббос ул кун подшоҳона пешкашлар торгтиллар ва туйлар бердилар. Ҳазратнинг кўнглида туштиким, бекларнинг ҳарамларини тафарруж қилгай. Ҳар бекнингким, эвига кирдиким, хотунлари тахтларда ўлтуруб, бошларида олгун буктоқ лаъл ва гавҳар била мурассаъ ва зарбофт тўнлар кийиб, анвоъи тажаммул била ўлтуруб турурлар, ҳазрат кўруб шоду хуррам бўлуб андин чиқар эрди.

Ҳазрат ўз қизиниким, оти Султонбахт бегим эрди, Сулаймоншоҳбекка берди. Туйлар бир сори бўлгондин сўнг мирзо Мироншоҳ Хуросон вилоятига борди. Ва ҳазрат неча кундин сўнг Самарқанд сори кетти ва Йалғуз Йағочда келиб тушти.

Ҳазрат соҳибқирон Жета сори яна черик йибарғони

117a Ҳазрат соҳибқирон /ўшул йилда (1390) Сулаймоншоҳбек била Худойдо-ди Хусайний ва Шамсуддин Аббос ва (унинг) иниси амир Усмон ва қўшун бекларидин Сиддиқ Тобон ва Султон Санжар — Ҳожи Сайфуддинбек ўғли ва Ҳасан Жондор ва Тилак Қавчин ва Ийд Хожа ва Нусрат Қиморий ва Тукал Бавурчини⁶¹⁰ йигирми минг киши билан Жета сори йибарди. Алар Сайхун суйидин кечиб, Тошкандин ўтуб, Исси Кўлга егтиллар. Ва амирзода Умаршайх тақи амир Малаш Апардий ва бунинг ўғли Такаш ва отаси Садр Туркмонни беш минг киши билан йибарди. Алар Андигондин келиб, бу бекларга қушулдилар ва Кўктубага⁶¹¹ етиб, неча кун анда таваққуф қилдилар. Ва аъдоларнинг аҳволини суруштуруб, отларининг изин топиб, Ар-

чатав тоғининг йўлидин юруб, ҳарким душмандин учради, ўлдурдилар ва бу тариқ била ёзида юруб эрдилар. Бас Алмалигдин⁶¹² ўтуб, Ила суйидин кечиб, Қаро Толға⁶¹³ еттилар, Ҳожибек Жета ва Анка Тўранинги юрти эрди. Анда хабар топтиларким, Элчи Буға Мажалкачи тўрт юз киши билан илгари бориб эрдиким, душманлардин хабар тобқайлар, йўлда ов солиб, овға машғул эрмишларким, Қамариддин Жетаға⁶¹⁴ учраб турурлар. Қаттиг уруш этиб, икки тарафди кўб киши талаф бўлуб турур. Ва хабарнинг таҳқиқи учун Ҳасан Жондор ва Малаш ва Такашни йибардилар. Булар юруб, ул ердаким, уруш воқия бўлуб эрди, еттилар ва ўлгонларни кўруб, тафаххус этиб, ўлуқларнинг ичида бир захмлиқ кишини топтиларким, ҳануз тирик эрди. Ва қирқ кун эрмишким, ўт билан кун кечургон эрмиш. Ани таом ва ош-сув бериб, беклар қошиға келтурдилар. Ва андин аҳвол сўруб, дедиким: «Қамариддинға учраб уруштук ва кўб киши ҳам биздин ва ҳам алардин ўлди ва бизнинг киши қочти. Қамариддин Ичин Йувсин саҳроға⁶¹⁵ кириб борди». Беклар бу сўзни эшитиб, таваққуф қилмай Қамариддиннинг кейнида тушуб, Ичин Йувсиндин ўтуб, Ўғар Кечтиға⁶¹⁶ еттилар. Ўғруқни анда қўйуб, илгор солиб, Иртиш /суйиға еттилар. Ва Қамариддин сувдин кечиб, Тўласқаким⁶¹⁷, саммур ва қоқум⁶¹⁸ анда бўлуб, борди. Беклар сувға етиб, соллар ва амдларким, Қамариддин кишиси сувдин ўткан турур, (кўрдилар). Пек йахши баҳодур йигитларини сувдин нари ўткариб, андаги (санавбари олий) йағочларда тамғаларини торттилар. Шейр:

1176

Токи душман юртида қолғай бу бекларди нишон,
Қилдилар тамғаларини ул йағочларида аён.
Бир қариш ер қолмади душман еридаким, булар,
Бормамиш бўлғай сипоҳи ҳазрат соҳибқирон.

Бу беклар юриши олти ойғача тортти ва озўқлари қолмади. Ва ул ерда кийик эти билан неча кунлар авқот кечурдилар ва қиш йақин етиб ҳаво совуқ бўлуб эрди, бу жиҳатлардин фатҳ ва нусрат билан қайтиб, Олтун Кўрка йўлидин юруб, кеча-кундуз суруб, Самарқандда етиб, ҳазрат соҳибқирон хизматида келиб, муборак дийдорига мушарраф бўлдилар.

Ҳазрат соҳибқирон Дашти Қипчоқ сори мутаважжих бўлғони сўзи

Етти юз тўқсон иккида⁶¹⁹ соҳибқирони гитиситон Дашти Қипчоқ сори мутаважжих бўлуб, черик йиғилмоққа фармон этти. Шейр:

Буюрди шаҳаншоҳи гитиситон,
Ким илқидаги отларини равон
Барини суруб менга бот келтурунг,
Равонроқ бориб мунда турмай юрунг.
Кетурди чу отларини илқибон,
Кўруб отларини шаҳи комрон,
Кишиким сипоҳийдин эрди йайоқ,
Анға берди ул шоҳ оу йароқ.

Самарқанддин хужаста толиғи ва саодат кунда отланиб, Хужанд суйиға етти, Порсин⁶²⁰ ва Чинос (орасида Тошқанд)да қишлоқ буюрди. Ва ўшул маҳалда кечтиким, Хужандда бориб, Шайх Маслаҳат Хужандий қаддаса сирруҳунунг мазорини тавоф қилғай. Давлат билан отланиб, ул бузургвор мазорини зиёрат қилиб, ўн минг олтун кўпнакий андаги фақир мискинға садақа қилди. Ва андин қайтиб қишлоқ қилгон юртида тушти. Ва ул ерда ҳазратқа андак марази пайда бўлуб, қирқ кунғача беҳузур бўлуб

118a

етти. Бекларнинг /кўнгуллари бу жиҳатдин бисёр паришон бўлди. Шейр:
Ҳазрат ғамидин барча жаҳон титрар эди.
Танларда кўнгуллар била жон титрар эди.
Ул жону жаҳон эрди анинг ваҳмидин,
Айтмоққа оғилларда забон титрар эди.

Аммо барча ҳалойиқ дуо била тилларини очиб, ҳазрат Жаббордин анинг сиҳҳатини тилаб айтур эрдилар. Рубоъий:

Тиги агар ўртади дамс кам бўлғай,
Бир лаҳзадин узга барча олам бўлғай.
Тунак маразики душманинг еридур,
Вадҳоҳларингта ул дамо-дам бўлғай.

Элнинг дуолари мустажоб бўлуб, *ма ҳува шифаун ва раҳматун лил-муъминин*⁶²¹ доруҳонасидин шифойи куллий каромат бўлуб, сиҳҳат тобти ва барча олам шодмон бўлуб, ҳар киши ўз ҳолига йараша шукрона ва садақа бердилар. Кун Хут буржида боргонда⁶²² амирзода Мироншоҳ Хуросондин чериги била келди ва ҳазратнинг муборак дийдорига мушарраф бўлди. Ул ҳазратқа қувват киргондин сўнг ҳукм бўлдим, «Черикка озуқ ва йароқ берсунлар!» Черикка озуқ бергондин сўнг ҳар бекка бир ғажирчи муқаррар қилдурди. Ва ҳазратнинг ғажирчиси Қутлуқ Темур Ўғлон — Темур Маликхоннинг ўғли ва Кунча Ўғлон ва Идику Ўзбек бўлди.

Панжшанба кунда сафар ойининг ўн иккисиди, торих етти юз тўқсон учда (19.01.1391), офтоб Далвнинг олти даражасида бўлғониди давлат ва саодат билан Тўқтамишхон устига юриди. Амирзода (Пир Муҳаммад) Жаҳонгир ва Амирзода Шоҳрухни мамлакат забти учун вилоятда қўйди ва Лаълбек ва Малакатбекни шаҳзолалар хизматида қўйди ва бегимлар ва оғоларни⁶²³ барчасини қайтарди. Ҳожибек Жста қизиниким⁶²⁴, мўгул юришида ҳазратқа тушуб эрди, ани ўзи била олиб юриди. Вилоят беклари ва туман беклари ва қўшун беклари ҳар бири ўз жиргасида туруб, йўлга кириб юридилар. Қаро Самон мавзъида⁶²⁵ келиб туштилари; анда тушканда Тўқтамишхоннинг элчилари келдилар. Беклар элчиларни йахши ерда тушуруб, / меҳмондорлиқ қилдилар ва йамғур жиҳатидин неча кун анда турдилар.

1186

Тўқтамишхон элчи йибаргонини ҳазрат эшитти, фармон қилдим, «Келгон элчиларни келтурунг!» Беклар элчиларни келтурдилар ва Тўқтамишхон йибаргон тўққуз от ва бир шунқорни тортдилар. Ҳазрат ул шунқорни эликига олиб бировга берди ва элчилар юкунуб, Тўқтамишхоннинг сўзини узр тиллари била арзадошт қилдилар ва дедиларким, «Тўқтамишхон айтадурким, «Ул ҳазрат менинг била ато-ўғулдек эрди ва валинеъмат туруб. Ва бу шафқатларким, менинг ҳаққимда алар қилиб турурлар, ҳеч ато ўғулга қилмас. Агар йиллар шукур десам ҳануз айтмамиш бўлғаймен, мендин хабарсиз бир неча йамон бадбахтлар беадаблиқ қилгон туруб ва ул воқиялардин хабарим йўқ туруб. Эмди умид ултурурким, ул ҳазрат лутфу карам била бу ўзуқлардин кечиби, афв қилғайлар».

Ҳазрат дедиким: «Ул андаким захм еб, бизга келиб эрди, барча оламга маълум турурким, ани фарзанд деб риъоят қилиб, йароғлар бериб, черик тортиб, ул қишда ани миқдори от ва тева зойиъким, бериб, Урухондин элини олиб, анга бериб подшоҳлиқ тахтида ани ултуруғузуб, Жўчихон услусида хон қилдурдум. Агарчи Худойи таоло анга берди, аммо мен сабаб бўлдум. Ва ул менга ўғулдек эрди ва мен анга атодек. Эмдиким, давлатқа етти ва азимат ва шавкат пайдо қилди, ул ҳақларни унутуб, биз Эрон вилоятига борганда келиб бизнинг вилоятимизни чопиб, мусулмонларни ташвиш бериб туруб. Бу қилиғини ўзумга келтурмадим ва дедим, «Бу иш подонлиқдин қилмиш бўлғай, ёниб тавба қилғай». Аммо ул давлатқа андоқ мағрур бўлгон эрмишким, бу ишдин анга ҳеч нарво қилмай, вилоятимизга қасд қилгон эрмиш. Ва киши йибариб эрдиким, биз Эрондин вилоятимизга келдук, келгон кишиси бизнинг хабаримизни тонғач қочтилар. Эмдиким билиб /турурким, биз анинг сори борурбиз, ажзу ниёз йўлидин кириб, узрхоҳлуқ қиладур. Бас, андин неча қатла йамон ишлар воқия бўлди. Эмди анинг сўзига иносат бўлмас ва бу юрушдин қайтмасбиз ва анинг сори борурбиз. Кўргайбизким: Тангри таборак ва таоло кимга нусрат берур. Ва агар сўзи чиндур ва ярашғали кунгли бор бўлса, Алибекни бизга йибарсун, то ул келиб, беклар била кенгашиб, ҳар на маслаҳат кўрсалар, андоқ қилғайбиз».

119a

Бу сўзлардин сўнг ош тортиб, элчиларга зарбофт тўнлар кийдурди ва аларга турғали ер таъйин қилиб, буюрдиким: «Элчиларни йахши сийласунлар!»

Чаҳоршанба кунда, рабиъ ал-аввал ойининг ўн олтисиди (21.02.1391) курултойда шаҳзодалар ва беклар барча йиғилиб, кенгашиб, Тўқтамишхондин келгон элчилари билан ва тамоми черик билан отланиб йўлга кириб, Тўқтамиш сори юридилар. Қарочуқ ва Саброндин ўтуб, уч ҳафта қўлга кириб юридилар ва сув йўқлуғи жиҳатидин, баса, заҳмат кўрдилар ва қуб от ҳориб қолди.

Панжшанба рабиъ ал-охир бошида (14.03.1391) Сариқ Ўзан мавзъида⁶²⁶ етиб от-улоғларини сугордилар ва анда сел келиб сув асру улуг эрди; неча кун андин кўчмай турдилар. Кўч наққорасин чалиб кўчтилар ва ул сувдин ўтуб юридилар. Ул кеча Идику Ўзбекнинг⁶²⁷ икки кишиси қочиб, қўлга кириб, Тўқтамишхон сори кеттилар. Аларнинг кейнида киши чониб ета олмадилар. Нуератшиёв черики чуқурларда сув топиб ичиб юрур эрдилар, чоршанба кунда ойнинг йигирми бирида (28.03.1391) бир тоғқа еттиларким, ани Кичик Тоғ дер эдилар. Анда тушуб бир кун қўнуб, тонгласи кўчуб Улуғ Тоғқа еттилар. Ва соҳибқирон Улуғ Тоға устига чиқиб, саҳроға кўз солиб, барча оламни кўм-кўк кўрди. /Анда туруб ҳукм қилдиким, «Черик мунда тош келтурсулар, то мунда бир нишона қиладиким, биздин едгор қолгай!» Черик тош келтуруб, устакорлар ул тошлар билан анда бир минора қўпордилар⁶²⁸. Андин сўнг кўчуб ов солиб юриди, то Йиланчуқ суйиға⁶²⁹ етти ва у сувдин ўтуб саккиз кундин сўнг Атоқабригўй⁶³⁰ мавзъида етти. Ва тўрт ой эрдиким, черик ёзида⁶³¹ юрур эрди, черик элида завқ қолмай қаттиқлик бўлди ва андоқ қаҳат бўлдиким, бир қўйнинг боши юз олгун кўшпакий бўлди ва бир ботмон улуг тош биланким, ҳар ботмони ўн олти ботмон шарбий бўлгай, йуз олгун кўшпакий бўлди ва топмас эрдилар. Ҳазрат соҳибқирон ҳукм қилдиким, «Туман беклари ва қўшун беклари кумоч ва бугра йашурмасунлар. Барча бўлмоқ била қаноат қилеунлар!» Беклар аҳтиёт қилдилар, бир ботмон улуг тош билан олтмиш аёқ балмоқ бўлди ва муқаррар қилдилар: черик кишиси ҳар кун бир аёғ била қаноат қилеунлар ва қуб киши бор эрдиким, ани Батм тош дер эрдилар. Ва саҳроларда юруб товуқ юмуртқасини ва ўтларким еса бўлур эрди, пайдо қилиб, ер эдилар. Шанба куни жумада ал-охир ойи аввалида⁶³² соҳибқирон ҳукм қилдиким: «Черикка жар еткурсуларким, ов солурбиз!» Тавачилар юруб жар еткурди. Беклар барчаси отланиб ов солғали юридилар. Ҳар ердаким жоювор эрди, суруб икки кундин сўнг черикка бир-бирига етти. Ҳазрат соҳибқирон давлатидин анча қулон ва кийик ва товушқон ва ўзга жонуворлардин анча йиғилдиким, анинг сонини Тангридин ўзга киши билмас эрди. Эл андин анча олдиларким, бовужуд улким, эл ичида андоқ қаҳат воқия эрди, эл ул сайдлардин семизини олиб, оруғини

1196
120а

кўяберур эрдилар. Ва ул саҳрода кийиклар тобтиларким, /говмешдин улугроқ эрдиким, ҳаргиз ҳеч киши андоқ кийик кўрмагон эрди. Мўғуллар ани қундгай дерлар ва дашт эли бэлан дер эдилар ва қуб кунлар черикнинг озуғи андин эрди.

Соҳибқирон черикнинг йароғини кўргони

Ов қилгондин сўнг ҳазрат соҳибқироннинг муборак кўнгида туштиким, черикнинг йароғини кўргай ва тафаххус қилгайким, черикнинг йароғи нечук турур. Ҳукм қилдиким, «Черик йароғ кўрсаткай!» Ҳукм бўлгондин сўнг шаҳзодалар ва беклар, барча йароғлари била отландилар. Ва ул тузда бўлак-бўлак барча йароғлари туздилар, андоқким, ул дашт юзи тўла черик бўлди. Шеръ:

Чу сонсиз эди черики шаҳриёр,
Бариси баҳодур, бари номдор.
Уруш кунда барча чун пили маст,
Бариси тутуб тигу тир ба даст.

Баҳодурлар ва беклар ҳар ким ўз жиргасида ва ўз мурчилида бориб турдилар. Наам:

Бу дастур бирла чу турди сишоҳ,
Йуруб, отланиб шоҳи гитинаноҳ,
Қуиуб бошида ул шоҳи иомвар,
Мурассаъи ёқут ила тожи зар.

Черик барча ҳар ким уз ерида тургондин сўнг соҳибқирон қушун
беклари сори юриди. Худойдоди Хусайний тумонига етиб кўрдиким, асру
ораста ва йароғлиг йигитлар отланиб турурлар. Шеър:

Йигитлар бари сафдару размжўй,
Бариси баҳодур, бари нескхўй.

Худойдод кўрдиким, ҳазрат анинг сори мугаважжиҳ бўлуб келадур, ўтрув
келиб, оттин тушуб, йукунуб от торгтти ва дуо тилини очиб деди, шеър:

Ким, эй шоҳи диндор, гитинаноҳ,
Ҳамиша сенинг ёринг ўлсун Илоҳ.
Фалак чокару бахт ёвар сенга,
Камина қулунг ўлсун охир сенга.

Шаҳаншоҳ ани тақи куб махтади, ани йахшилаб, офаринлар деди.
1206 Андин сўнг Оқ Темур угли Шайх Темур ҳазорасига борди./ Ул сулдуз
ҳазоралари била йасол тортиб туруб эрди, кўрдиким, ҳазрат анинг сори
мугаважжиҳ бўлуб келадур, отдин тушуб, ўтрув йутурди ва йукунуб от
тортиб, дуо қилиб деди, шеър:

Илоҳо, ки то булгай арзу само,
Жаҳонда сенга бўлсун, эй шаҳлиқо.
Сенга бўлсун, эй шаҳ, заминун замон.
Сенинг ҳукмунг остинда бўлсун жаҳон.
Басе, шаҳ ани ҳам кўруб, бўлди шод,
Деди анга: раҳмат, шаҳи нескзод!

Ул жамоатни кўруб, шаҳзода Умаршайх сори юриди. Ул шаҳзода
йасоллар тортиб, туғ-аламлар кўтартиб бир таъжил била туруб эрдиким,
сифат қилса бўлмас⁶³³. Шаҳзода кўрдиким, ҳазрат соҳибқирон анинг сори
келадур, йақин етконда шаҳзода илгари бориб, оттин тушуб пешкашлар
тортиб, дуо била деди, назм:

Ки эй мулки жаҳон феруз сендин,
Жаҳонда толиъу баҳравар сендин.
Демаким, бахтдиндур аржуманди,
Ки бахт сендин тоиibtур сар баланди.

Ҳазрат соҳибқирон анинг йароғини кўруб, ҳушвақт бўлуб, қилди байт:

Тилин очиб дуо қилди шаҳи дин,
Ани махтадийу куб қилди таҳсин.

Андин сўнг Султон Маҳмудхон сори юриди ва Сулаймоншоҳ туманиким,
анга тааллуқ эрди, тамоми саҳрони тутуб туруб эрдилар. Анда етконда
хон⁶³⁴ тақи ўтрув келиб, беклари йайоғ бўлуб, пешкашлар тортгилар ва дуо
тилларини очиб дедилар, шеър:

Дедиларки, эй шоҳи рўйи замин,
Ки сенсиз дами бўлмагай мулку дин.
Худо ёринг бўлсун жаҳонда мудом.
Сихҳат била булгай танинг мустадом.
Аларни тақи мақтади шаҳриёр,
Шаҳаншоҳи дин, мири некушиёор.

Андин сўнг шаҳзодаи жувонбахт мирзо Муҳаммад Султон Баҳодур⁶³³
сори юриди ва ул шаҳзода юз азимат ва тажаммул била йасолларини йасаб

121a туруб эрдилар. Чун ҳазрат анга йақин етконда /шаҳзода оттин тушуб, утруп келиб, йуқунуб пешкашлар торгити ва дуо била тилини очиб деди, шеър:

Ким, эй султон, барча офариниш,
Дуочинг жон биладур аҳли биниш.
Утубтур зи ахтару анжум каломинг,
Бўлубтур машриқу мағриб сипоҳинг.
Сенга бўлсун ҳаёти жовидона,
Ки сенсиз бўлмасун бар дам замона.

Ҳазрат анинг йароғини тафарруж қилиб дуо деди:

Ки бархўрдор бўлгайсен жаҳонда,
Йамонлиқ кўрмагайсен сен замонда.

Ва андин ҳазрат мирзо Мироншоҳ сори юриди. Шаҳзодаи аржуманд саодат ва давлат ва юз азимат ва тажаммул била туруб эрдиким, ҳазрат пайдо бўлди. Шаҳзода илгари бориб оттин тушти ва пешкашлар тортиб, дуо тилин очиб деди, шеър:

Аё Хуерави дин, шаҳи ноқрой,
Сенга йовар ўлсун ҳаминна худой.
Худойи жаҳон то йасади жаҳон,
Сенингдек шаҳи келмаминшдур айн.
Сенга берди оламии Йаздон пок,
Ки амрингда бўлди бари рўйи хок.
Адувеуз бўлсун қиличинг мудом,
Жаҳон ичра шаҳлар сенга чун ғулом.

Соҳибқирон анинг йароғини кўруб, дуоларини эшитуб, шодмон бўлди.
назм:

Шаҳаншоҳи диндори соҳибқирон,
Йароғин кўруб бўлди, бас, шодмон.
Черики била анга юз офарин,
Деди ул шаҳаншоҳи бо доду дин.

Ушбу дастур била соҳибқирон ўнг қул ва сул қулда юриди ва бекларнинг йароғини тафарруж қилиб, улуг беклар сориқим: Муҳаммад Султоншоҳ ва амир Ҳожи Сайфуддин ва Жаҳоншоҳ Жаку ва ўзга бекларининг йароғларини тафарруж қилиб ҳушвақт бўлур эрди. Агар барчани бир-бир баён қилсак, узун-узоқ бўлур.

1216 Икки кунгача ҳазрат сабоҳ эрта отланур эрди ва ақшом тушар эрди ва ҳар бир бек ва шаҳзодага етар эрди. Алар утруп келиб, пешкашлар тортиб, дуо қилур эрдилар. Йароғи кўрдиким, ҳаргиз ҳеч подшоҳ кўрмагон туруп. Беклар нечуким Кеш вилоятида /Оқёр мавзеида муқаррар қилгондин ортуқ эрди. Андин сўнг наққоралар ва нафирларни чалдуруб, сурон солиб тушти.

Ҳазрат соҳибқирон Мирзо Муҳаммад Султонни ҳировул этиб илгари йибарғони

Ҳазрат бекларнинг йароғин кўруб, ҳар бирига бир турлук лутф этиб, инъомлар қилди. Бу маҳалла амирзода Муҳаммад Султон Баҳодур юқунуб илтимос қилдиким, «Бу юрушда, керак, манглай мен бўлгаймен». Ҳазратқа бу сўз асру хуш келиб, анга дуо қилиб мақтади ва илтимосин қабул этиб, жумъа куни, жумада ал-охир ойининг еттисиди (12.05.1391) шаҳзода манглай бўлуб юриди. Беклардин кўб киши анга қўшулди ва бу чоққача душмандин хабар тонмайду эрдилар. Шаҳзода ва беклар икки кун юруб,

бир ерга еттилар, кўрдиларким, тўрт, беш ерда ўт ёндуруб эрдилар ва ўт хануз учмайдур эрди. Бу хабарни ҳазратқа йибардилар. Ҳазрат аларга айтиб йибардиким, «Гофил бўлмасунлар ва ғажирчиларга буюрсунларким, эҳтиёт қилсун, бу кишилар қайн боргон бўлғайлар ва ўзларидин хабардор бўлсунлар!» Шейр:

Ўз ўғлига ҳукм этти ул подшоҳ,
Ки бўлсун хабардори ҳоли сипоҳ.

Гофил бўлмагай йаағидин ҳар нафас,
Ки қолмасун анда фароғат ҳавас.

122a Ҳазратнинг ёрлиги шаҳзода ва беқларга етти, ишларига эҳтиёт қилиб, кеча-кундуз юруб, Тубал суйиға⁶³⁶ етиб, ўттилар. Қаровуллар хабар келтурдиларким, «Етмиш ерда ўт кўрдук, аммо ҳар неча эҳтиёт қилдук, ҳеч кишидин хабар топмадук». Бу хабарни тақри ҳазратқа йибардилар. Ҳазрат бу хабарни эшитиб, кўчуб юриди. Тубал суйиға етконда ҳукм бўлдиким, «Черик хас ва хашак келтуруб, кечук йасасунлар!» Черик хас ва хашиак келтуруб гузар йасадилар. Ҳазрат била барча черик ул сувдин /ўтуб, манглай тарзида юридилар. Ул дашти бепоенда ҳар тарафка кўз ташлар эрдилар, аммо душмандин асар йўқ эрди; ҳеч киши хабар топмай ёниб келдилар.

Соҳибқирон Шайх Довуд Туркмонни неча баҳодурлар била қўшуллуб, хабар олмоқ учун йибарди. Бу Шайх Довуд асру доно ва оқил киши эрди ва ёзиларда ва қумлоқларда ўскан киши эрди. Чўлға кириб юриди, икки кеча-кундуз юруб, учунчи кунда йироқдин бир неча алачуқ кўрдилар. Йақин келиб бир тепа кейнида йашундилар⁶³⁷. Ногоҳ ул алачуқлардин бир киши чиқиб, муҳимми учун борур эрди. Булар неча сабр қилдиларким, бу киши алардин ўтти. Булар анинг кейнида тушуб, ани тутуб ҳазрат қошида элттилар. Ҳазрат Шайх Довудни кўб нима инъом қилди, олгун камар ва хосса тўн берди ва келтурган кишидан хабар сўрдилар. Ул киши дедиким: «Бир ой борким, биз андин чиқиб мунда келиббиз, Тўқтамишхондин хабаримиз йўқ турур. Аммо неча кун борким, ўн жайбалиқ киши бизга таъйин бир жангалда турурлар. Билмасбизким, не кишилар турурлар». Ҳазрат соҳибқирон Ийд Хожани ўтгуз киши била йибардиким, «Ул алачуқдаги кишиларни кўчуруб келтургил!» Ва Ийд Хожа бориб ул элни кўчтуруб келтурди. Ва Қиморий Йасовулга ҳукм бўлдиким, «Йигирми киши билан бориб ул ўн кишиким, ул жангалда эрмишлар, аларни жаҳд қилиб эликка тушургай!» Қиморий ҳукм била юруб аларга етиб урушти, баъзини ўлдуруб, баъзини тирик тутуб келтурдилар. Тўқтамишнинг хабарини алардин таҳқиқ билиб кўчтилар. Душанба куни, жумада ал-охир ойининг йигирми тўртида Йайиқ суйиға еттилар⁶³⁸. Ғажирчи арз қилдиким, «Бу сувнунг уч срида кечуки бор. Бирини Айғир ёни дерлар ва иккинчини Бўри кечик ва

1226 учинчиким, баридин кичик турур, Чапма кечик дерлар». Соҳибқирон дедиким, /«Бу кечукларидин маслаҳат йўқ турурким, кечкайбиз, шоядким, душман камин қилиб тургон бўлғай. Маслаҳат ул турурким, сувнунг юқори сори бориб, таваккал қилиб барчамиз бир йули бир йули сувдин кечкайбиз» деб, кўчуб, сув юқори сори борди. Йайоқ ва отлиғ ўзини сувга солиб ўттилар⁶³⁹. Икки кунда барча черик саломат ул сувдин кечдилар. Ва андин кўчуб, олти кун юридилар. Мансур черикининг қаровули илгари бориб эрди, душманларнинг унин эшитиб, бу хабарни ҳазратқа йибардилар.

Бу маҳалда амирзода Муҳаммад Султон муҳолиф черикидин бировни тутуб келтурдилар. Андин хабар сўрдилар. Дедиким, «Мунда қалин киши бор эрди. Сиздин хабар билиб, бари кўчуб кеттилар». Ҳазрат душмандин таҳқиқ хабар билгандин сўнг ҳукм эттиким: «Ҳеч киши ҳазорасидин ва қўшунидин айрилмасун ва кечада ўт ёндирмасунлар!» деб эҳтиёт била юридилар. Шейр:

Адувдин чу билди хабар подшоҳ,
Равон бўлди машғули забти сипоҳ.

Йасади черикни оийн била,
Юриди адув сори юз кийн била.

Ийик суйига⁶¹⁰ етиб, туштилар. Ҳазрат соҳибқирон ражаб оийнинг аввалида, душанба кунда (5.06.1391) саодат ва иқбол била отланиб, кўфрук бошига келиб турди ва фармон бердиким, «Черик кўфрукдин ўтсун!» Ва анча турдиким, қўл тамом ўтти. Андин сўнг ўзи давлат билан кўфрукдин ўтуб юрубери.

123a Бу маҳалда қаровуллар уч киши душмандин тутуб келтурдилар. Соҳибқирон алардин хабар сўрди. Алар дедиларким, «Тўқтамишхонга сизнинг келганингиздин хабари йўқ эрди, Идикунунг навкарлари сиздин қочиб, хабар келтурдилар. Тўқтамиш бу хабарни эшитиб, черикига киши йибариб турур». Ҳазрат бу хабарларни эшитиб, буюрдиким, «Туралар/ тайёр қилиб турсунлар!» ва буюрдиким, «Черик теграсида хандақ қазиб ўлтурсунлар ва ўларидин хабардор бўлуб, гофил бўлмасунлар!» деб, тушуб қўнди. Байт:

Йна кунга бу хусрави ховари,
Брук этти бу кохи нилуфари.

Андин кўчуб барча бекларига жайба улаштурди ва тўнлар кийдуруб, кўнгул бериб, ваъдалар қилди. Шейр:

Чу баҳри иноят йана этти жўш,
Синоҳ қилдилар жоми ниъом нўш.
Барига бериб хилъати хосе шоҳ,
Шаҳаншоҳдин бўлди хушдил синоҳ.

Ҳазрат соҳибқирон уруш асбобини тартиб этиб юриди, йўлда бир йамон балчиққа учраб, кўб заҳмат била андин ўтиб, туштилар. Ва ул кун қаровуллар киши йибардиларким, «Душмандин уч қўшун киши кўрунди». Ва яна хабар йибардиларким, «Йна кўб киши кўрунди». Ҳазрат ўзи отланиб, илгари борди ва черикка буюрдиким, «Йасолларни тузуб турсунлар!»

123b Бу маҳалда қаровуллар бировни тутуб келтурдилар. Андин хабар сўруб, ўлдурдилар ва Севинч Баҳодур ва Аргуншоҳни йибардиким, «Хабар келтурсунлар!» Алар ҳукм била бориб кўрдиларким, ул кишиларким, илгари барча келиб эрдилар, барча қайтиб, бир киши алардин қолмай турур. Ҳар нечаким юруб саъйи эттилар, мухолифдин хабар билмадилар, қайтиб Ҳазрат қошида келдилар. Ҳазрат Мубашширни йибарди, «Душмандин хабар билмагунча ёнмасунлар!» Мубашшир неча киши билан отланиб юриди, бир жангалга етиб, кўрдиларким, бу жангал ичидин тутун чиқаду. Йахши эҳтиёт қилдилар, киши унин эшиттилар. Бировни йибардиларким, «Бориб эҳтиёт қилгилким, не миқдор киши турур». Бориб кўрдиким, оз киши турур. Келиб урушиб туттилар, Ҳазрат қошига келтурдилар. Ҳазрат Мубашширни кўб иноят қилди. Анинг била боргон кишиларга ҳам иноят қилди. Келтургон кишилардин /Тўқтамишхондин хабар сўрдилар. Дедиларким, «Черикка ҳукм бўлуб эрдиким, Қирқ Кўлда йигилгайлар. Бизлар анда бориб, Тўқтамишхонни тонмадук. Ул жиҳатдин биёбонларда ва жангалларда юруб эрдукким, баҳодурларга учрадук». Аларнинг сўзин билиб, буюрдиким, «Ўлдурсунлар!»

Бу маҳалла Мамоқнинг⁶¹¹ ўглини захмлиқ келтурдилар. Ҳазрат андин хабар сўрди. У деди: «Саройдин хон қошига борур эрдим. Ул ердаким, бўлжар қилиб эрдилар, бориб тонмадук». Ҳазрат соҳибқирон Ҳамидбекнинг ўгли ЙКалални ва Ангила Тархон ва Мавло ва Сайин Темурни бир неча баҳодурлар билан қаровуллуққа муқаррар этти ва дедиким, «Агар душманга етсангиз ва кўрсангизким, кўб киши турур, ўзунгизни кўрсатиб, қочиб келгайсиз ва ҳар нимаким воқиб бўлса бизга хабар йибаргайсиз!». Ва беклар ва баҳодурлар ҳукмдин сўнг юридилар. Сувлардин ва балчиқлардин ўтуб ва душманнинг қаросини кўрдилар. Ва алардин ўн беш киши илгари келдилар. Ва бу тарафдин Сайин Темур илгари бориб, алар билан сўзлашиб, қайтти ва Мавлони Ҳазратқа йибардилар, то воқияни арзага еткургай. Ул елдин тезроқ келиб қиссани арз қилди.

Қаровуллар урушуб, Ийгу Темурбек шаҳид бўлғони зикри

Соҳибқирон на сўз бўлгон хабарни эшитиб ҳукм бўлдимки, «Ийгу Темурбек илгари бориб душманни таҳқиқ қилиб билсунким, не миқдор киши турур ва ўзидин гофил бўлмасун!» Ул бек ҳукмдин сўнг ошуқуб отланди ва сувлардин ва балчиқлардин ўтуб, қаровулга боргон бекларга қушулди. Ва алардин ўтуб, илгари бориб, душман черикидин бир нора кишини кўруб, йигитларидин бир неча ободон кишини алар сори йбарди. Бу йигитлар алар сори мутаважжих бўлуб, алар қайтиб кетти. Булар бир

124а тена устида чиқиб кўрдиларким, /ўтгуз қушун киши, барча жайбалик ва отлиқ бир чуқурлуқда йасол тортиб турубтурлар. Буларни кўруб Ийгу Темурга хабар йбардилар. У бу хабарни эшитиб келиб, тена устида чиқти ва душманнинг кишисини эҳтиёт қилиб кўрдиким, кўб киши турур, урушмоқни маслаҳат кўрмай, қайтти ва дедиким, «Сувлардин ва балчиқлардин ўтмак керак». Кишисини йбариб, ўзи оз кишиси билан черикнинг кейнида турди. Душман билдиким, келгон киши қайтти ва аларнинг кўмаки йироқ турур, Ийгу Темур сори юридилар. Ва ул камоли шижоат ва баҳодурлуғидин ёнмай, ўқ зарби билан неча қушун кишини турғузди. Анча уруштиким, черик барча балчиқдин ва сувдин ўттилар. Бу маҳалда отига ўқ тегиб йиқилди ва узига тақи ўқ тегиб, захмлиқ бўлди. Бовужуд улким, захмлиқ бўлди сувлардин ўтуб оти йиқилди, яна от тортиларким, мингай, қазо шантидин бир ўқ отқа тегиб, ул от ҳам ўлди. Басе, фурсат бўлмадиким, яна отқа мингай. Ва душманлар бошига туқуб, урушуб мардоналиклар қилди. Мухолифлар ани таниб шаҳид қилдилар. *Инно ли-Ллаҳи ва инно илайҳи рожи уна*⁶¹². Марсия:

Жаҳон маргидинким, қутулмади жон.
Ки бордур бу иш қаман ичра аён.

Жаҳон қилмади дўстлуқ бо каси,
Эмас анда худ меҳробнийси.

Ушул маҳалда Ҳарай Маликким, Ёдгор Барлоснинг ўғли эрди, ва Рамазон Қорача Арлотни шаҳид қилдиларким, ҳазрат соҳибқирон оз киши билан етиб, сувларга еттилар. Ва амир Ҳожи Сайфулдин ва Жаҳоншоҳбек мулозиматда эрдилар, ишорат бўлдиким, «Йайоқ бўлуб сувдин ўтсунлар!» Беклар сувдин ўтуб, ўқ ва қилич зарби билан йағини сурдилар. Байт:

Йигитлар камонларидин ёғди тир,
Адув жонидин чиқти ул дам нафир.

Ва ул урушда Жалол Ҳамид йахши ишлар қилиб, ўтгуз киши билан уч

124б қушун киши билан урушуб, баҳодурлуқ /кўрсатти. Боязид Олтибармоқлиқ ҳам йахши ишлар берди.

Ва ҳазрат андин қайтиб черики сори борди. Ва ул жамоатким, ул ерда бориб йахши ишлар қилиб эрдилар, барчани сийлаб, от, тўн берди ва тархонлиқ нишонлари берди ва ҳукм эттиким, «Ҳар маҳалдаким, булар кўрунушга кирсалар, йасовуллар моний бўлмағай. Ва тўққуз ёзуқ булардин ва ўғлон-ушоқларидин бўлмағунча киши сўрмағай!» Ва Ийгу Темурнунг уруғларини иноятлар қилди. Ва ул маҳалдин Шоҳ Маликким, Қилич-қайнинг ўғли эрди, ани бек қилди ва Ийгу Темурнунг ерини анга берди ва улуг муҳр бида кичик муҳрни анга берди.

Олти ой эрдиким, черик ул даштда кириб юрур эрдилар ва (бир) ерга еттиларким, намозином бўлмай шафқат туруб эрдиким, кун чиқар эрди ва намози хуфтан ул ерда шаръ фатвоси билан вожиб йўқ эди⁶⁴³.

Ҳазрат соҳибқирон андин юруб келиб, кеча бир тена устида етти ва андин кўчуб юриди. Аммо Тўқтаминш бир ерда тўқтамас эрди ва ҳар кун қаровуллари ўзларини кўрсатиб, яна кетар эрдилар. Ҳазрат соҳибқирон беклари бида кенгашиб, амирзода Умаршайхни йигирми минг киши билан отландуруб дедиким, «Тез суруб заунгни Тўқтаминшқа еткурғил, то анга зарурат бўлуб, тургай». Беклардин Севинчакбек ва Султон Санжар ва Усмон ва Ҳасан Жондор — бу бекларни ҳам шаҳзодага қушулди. Булар

отланиб, шаҳзода билан душман кейнида юриди. Тонгласи Тўқтамишга етиб, соҳибқиронга хабар йибардилар. Соҳибқирон бу хабарни эшитиб, саяд толиғи, йахши соатда отланиб, душман сори юруберди. Назм:

Равон бўлди душман сори подшоҳ,
Анинг йўлдоши — лутфу фазли Илоҳ.
Ҳаво тийра эрди, булут ашкрез,
Қазо айлабон ханжари фитнатез.

Ҳазрат соҳибқирон Тўқтамишхон била урушқони

125a Ражаб ойининг ўн бешиди, душанба куни, тарих етти юз тўқсон учди, қўй йилиди (18.06.1391) / Қундузча⁶⁴¹ мавзесида Тўқтамишхонга етиб, черикини ораста қилиб, душман сори мугаважжиқ бўлди. Аммо ҳазрат ўзи юруб, черикни етти қўл тартиб эттиким, ҳеч подшоҳ андоқ қилмайдур эрди ва эшитмайдур эрди. Ва бу етти ададида хосият қўб турур ва қўб сир анда бор эрдиким, андин саб'ул-масанининг⁶⁴⁵ воқиғлари андин хабардор эрдилар.

Бир қўл Султон Маҳмудхон бўлди. Барча баҳодурлар билаким: бари жангжўй ва бари номдор. Ва амир Сулаймоншоҳни бошламиш этти. Ва улуг қўл тартиб этиб, шаҳзода Муҳаммад Султонга топшурди ва икки ёнида баҳодурларни турғузди. Шейр:

Урушқа бари боғлаб эрди миёи,
Тутубон эликларда гурзу синон,
Бари қон била сув бериб тигни,
Синон учи билан тикиб миғни.

Ва йигирми қўшун баҳодурларни улуг қўлнинг кейнида турғуздиким, уруш куйинда агар кумак керак бўлса, булар кумак булғайлар. Ва яна ўнг қўлда бир йасол турғуздиким, шейр:

Бариси эрди шермарду далер,
Уруш кўйида ҳар бири нарра шер.
Бари паҳлавон, барча корозмой,
Бариси адувбану кешварғушой.
Адув кўзига ҳар бири сафлари,
Алардин нурдўз адув лашкари.

Ва амирзода Мироншоҳ бош бўлуб турди. Ва Муҳаммад Султоншоҳ, анинг олдида туралар тутуб турди. Ва яна бир йасол амир Ҳожи Сайфуддин черики била жавонғорда турди. Ва бир йасол баронғорда шаҳзода Умаршайхни қилиб, Бердибек Сари Буга ва Худойдоди Хусайнийни бирбулар муборизлар била турғузди. Ва ўнг қўл ва сўл қўл беклари ва туман беклари ва қўшун беклари, ҳар бирини ўз ерида турғузуб, йасоллар туздилар. Ва йайоқлар туралар тутуб турдилар. Назм:

Йасади чу ул черики беҳисоб,
Ки ёбтурди чанги рухи офтоб.
Урушда эди ҳар бири Рустаме,
Алардин нурдўз оламе.

1256

Синоҳки, бўлди қаро меҳру моҳ.
/Зи баским, эди тигу худу кўлоҳ.

Ул тарафдин душман қаровули найдо бўлуб, Тўқтамишхон Жўчихон наслидин булгон шаҳзодаларни илгари, йасол туз этиб келдилар, мисли Тош Темур Уғлон ва Бек Ёруқ Уғлон ва Йилғамиш Уғлон ва Бек Пўлод Уғлон ва Али Уғлон ва беклардин Алибек ва Ҳасанбек ва Сулаймонбек ва Суфи Қўнғирот ва Оқбута ва Ўрус Ҳақ Қиёт ва Исабек ва Сарой ва Кўк Буга ва Қийғурбек ва ўзга беклар ва сардорларким, Жўчихоннинг улусидин эрдилар, йасоллар тартиб эттилар. Шейр:

Синоҳ етди ул ерда чун фавж-фавж,
Чун дарғки урғай жаҳон ичра мавж.

Даштдаги мухалифлардин анча черик еттиким, оқиллар анинг ҳисоби-дин ожиз эрдилар.

Ҳазрат соҳибқироиким, ҳиммат ва шижоат анинг тариқаси эрди, шижоат ва диловарлиқ анинг тариқаси эрди, буюрдиким, барча черик тушуб, чодирлар тикиб туштилар. Тўқтамиш бу ҳолдин таажжубқа қолиб, дедиким: «Мундоқ маҳалда ул биздин ҳеч андиша қилмай тушти». Аммо ҳазрат бир замон тушуб, яна отланди ва яна ушул дастур билан йасоллар била тартиб этиб отланди. Душман черики неча қўшун била ҳазрат черикидин ортуқ эрди. Ҳазрат ҳаргиз черик билан эътимод қилиб кўнгул қўймас эрди, анинг умиди ҳазрат Жаббордин эрди ва одати бу эрдиким, ҳар урушдаким ганим била муқобила бўлуб эрди, тушуб икки ракъат намоз ихлос била ўқуб, тазарруъ ва зори била ҳазрат Ҳаққдин нусрат тилар эрди. Ҳазрат соҳибқирон ушул одат била намоз ўқуб, Ҳаққ субҳонаҳудин фатҳ ва нусрат тилаб отланди. Ва салавот ва такбир деб, гулгула бу чарх ичра аламларини кўтартиб, наққора ва нафирни чалдуруб, сурон солдилар. Шеър:

Жаҳон ичра чиқти хуруши нафир,
Уруш сори борди сагиру кабир.

/Ул ики хашм бўлди чун рубару.

Бари наҳлавону бари жангжў.

На кун эрди пайдо, на тун ваҳмдин,
Ниҳон бўлди хуршид ул ваҳмдин.

126a

Бу маҳалда ашрафи дудмони ҳазрат нубувват салл Аллоҳу алайҳи ва саллам ганий Саййид Барака, қаддаса сирруҳу ки, доим давлат киби ҳазрат соҳибқирон била ҳамдам эрди эликини дуо била чиқариб, ҳазрат иззатдин фатҳ ва нусрат тилади ва ҳазрат соҳибқиронга деди: *Таважжаҳ ҳайсу шийта фа-иннака мансурут*¹¹⁸. Бас, сипоҳнинг кўнгуллик йигитлари уруш сори йуруб, икки черик бир-бирига чопишиб, урушмоққа машғул бўлдилар. Амир Ҳожки Сайфулдин ҳазратнинг давлатидин барчадин бурун қилич тортиб, душманга чобти ва душманнинг сул қўлдаги кишиларини кўтариб, бир-бир қилди. Ул неча қўшун кишиким, душман черикида ортуқ эди, юридиларким, Ҳожки Сайфулдинбекнинг кейнидин киргайлар. Жаҳоншоҳ бу ҳолни кўруб, черики билан аларнинг отини тутуб, қилич зарби била аларни қайтарди. Ва Қўлинчоқ Баҳодур тақи ҳамла этиб, мухалифлардин бир қўшун кишисини қайтарди. Ва амирзода Мироншоҳ тақи ўтруссида тургон мухалифларга чопиб урушуб, куп мардоналиқлар кўрсатиб, душманни суруб қайттилар. Ва Усмон Баҳодур қипчоқ қўшунни била илгари суруб, душманнинг уч қўшун кишиси билан урушуб, баҳодурлук кўрсатур эрдиким, отдин йиқилиб айрилди ва яна ҳазрат соҳибқирон давлатидини филҳол отга минди ва душман сори чопиб, бир-бир этти. Ва Шайх Али Баҳодурким, баҳодурларнинг сурури эрди, йахши ишлар қилди. Ва амирзода Муҳаммад Султон гўлдин илгари душман гўлига чопиб, йахши ишлар қилди. Ва амирзода Умаршайх тақи ул кун ишлар қилдиким, Рустам қилмайдур эрди. У ўтруссидаги душманларни қочурди. Ва Бердибек ва Худойдод иккаласи иттифоқ била душманга чопиб душманнинг ўнг қўлдаги тургон черикини сурдилар /ва маърака туфрогини қон била бўядилар.

126b

Тўқтамишхон кўрдиким, черикида қувват ва куч қолмади ва турмоқ, урушмоққа маслаҳат кўрмади. Соҳибқирон муқобаласидин Умаршайх мирзо сори юриди ва анда етиб, ул черикни мазбут кўрди, юзини Шайх Темур Сулдуз ҳазорасига чобти. Алар урушуб, ҳар нечаким аларни ўқладилар, алар фидойилартек жонларидин кечиб, қайтмадилар ва сулдуз ҳазорасидин кўб кишини талаф қилдилар ва аларнинг ичидин ўтуб, мансур черикининг кейнида йасол тортиб турдилар. Амирзода Умаршайх бу ҳолни кўруб, Тўқтамишнинг ўтруссига бориб, қалқонлар ва туралар бошлариға тортиб, урушга машғул бўлдилар.

Ул маҳалда ҳазрат соҳибқирон Тўқтамишнинг қочқон кишисининг кейнида борур эрдиким, Жаку Тавачи келиб ҳазратқа хабар бердиким, Тўқтамишхон неча қўшун черики билан мансур черикидин ўтуб, черикнинг кейнида йасоли била турубтур. Ул ҳазрат бул сўзни эшитиб, таҳаммулда эрдиким, шаҳзода Умаршайхдин киши келиб ушбу хабарни деди. Ҳазрат соҳибқирони зафарқарин баҳодурлари била қайтиб Тўқтамиш сори юриди. Тўқтамиш

ҳазратнинг асабасини кўруб, тўқта олмай қочти ва тожу-тахтдин эликин ювуб ва мамлакатдин кўнгул кутариб, жон қўрқунчидин саросима ва паришон бўлуб, отининг жиловини қўйуб қочти ва ҳазратнинг неъмат ҳаққи ани тутти, шеър:

Валинсьмат била ҳар кимки қилди
Йамонлиқ, топмади ул умридин баҳра,
Чучук кўрди агарчи анга ул иш,
Вале жонига бўлди оқибат захра.

Бу оятнинг мазмуниким: *Ва лани кафартум инна 'азоби ла шадиду*⁶⁴⁷ зоҳир бўлуб, шеър:

Жўчи улуси тамом бир-бир бўлди.

Тўқтамишхонга ва анга тааллуқ қишиларига бу оятнинг мазмуниким: *Фа-зақат вабала амриҳа ва кана ақибату амриҳа хусрат*⁶⁴⁸, аларнинг холига воқиъ бўлди.

127a Ҳазрат соҳибқирон фатҳ ва фирузлуқ била тушуб, /ҳазрат Молик ал-мулк таоло ва тақаддусга шукрлар деди. Назм:

Худойики қудратдин этти фалак,
Ануқ ваҳдатига жаҳон якба-як.
Бировга берур лутф ила тожу тахт,
Бировни қилур мудаббир ва тийрабахт.

Беклар ва шаҳзодалар барча жамъ бўлуб келиб йукунуб, бу фатҳ учун муборакбод дедилар. Ва ҳазрат бир-бирини чорлаб кўрушур эрди ва махтаб дуо қилур эрди ва барчани иноятлар била сарафроз қилди. Ва черикдин ҳар ўн кишидин етти кишини душман кейнида йибарди. Баҳодурлар отланиб, душман кейнида тушуб, ул бадкирдорларга еттилар. Ва аларнинг ўтрувларига Атил суйи⁶⁴⁹ эрди ва кейнида этик қилич, на қочар ерлари бор эрди ва на турғали ер топар эрдилар. Шеър:

На ул кучки қилгайлар анда ситез,
На турмоққа тоқат, на роҳи гурез.
На ул ерки тобқайлар анда амон,
На ёроки боргайлар андин равон.

Ўтрувларига Атил суйи эрди, асру чуқур ва кенг дарё турурким, анда кирса бўлмас эрди. Ва кейнида соҳибқироннинг черики этик қиличлар била, ложурма, икки бало ичида қолиб, кўпраги фано баҳрига гарқ бўлдилар ва оз киши андин қутулди. Ўғлон-ушоқлари ва хотун ва қизлари, барча эликка тушти ва молларини олдилар. Ва Жўчихон наслидин икки шаҳзодаким, Тўқтамишхон била йамон эрдилар, қочиб ҳазрат қошида келдилар. Соҳибқирон аларга кўб иноят ва шафқат қилди, олтул камар ва хосса тўн кийдурди ва йахши отлар миндурди.

Бу маҳалдаким, Тўқтамишхон юз меҳнат била жонин олиб кетти ва улуси тамом бир-бир бўлди, бу икки келгон шаҳзодалар ҳазрат қошида келиб, юкунуб дедиларким, «Агар ҳазратнинг ёрлиги бўлса, бизлар бориб эл-улусга истимолат бериб келтурали». Ҳазрат аларнинг сўзини қабул қилиб нишонлар бердиким, ҳеч офарида буларга мазохим бўлмағай ва алар билан келган кишига ташвиш бермағай. Алар нишон олиб, хушхол улусларига бордилар.

1276 Ҳазратнинг черикиким, душманнинг сўнгиди бориб эрдилар, аларнинг кейнида йўлга кириб юриди ва Атил суйига етиб, сув йақосида саҳройи бор эрди, асру зебо ва ўтлоқ ер Ўр Тўба⁶⁵⁰ отлиқ, ул ерда туштилар ва саропардалар ва чодирлар ва шомияналар тикиб, айш била машгул бўлдилар. Ва Темур Қўтлуқ Ўғлонким, элини истагали бориб эрди, элини топиб йиғиштурди, бошига холиқ ҳаваси тушуб, ҳазратнинг риъоят ва шафқат ҳаққини унутуб, аҳдига вафа қилмай, эли била саҳрога чиқиб кетти. Ва Идику тақи элига етиб, кўп киши анга йиғилди. Ул тақи аҳдига вафо қилмай, бир сори кетти. Шеър:

Адув булмағай ҳеч гаҳ дўстдор,
Тиканда киши кўрмағандур анор.
Адувдии нафю истамас хушманд,
Ки бермас гулу лола тухми сипанд.
Чу булмас найи буриёда шакар,
Ки толнинг йағочида булмас самар.

Кунча Ёғлон бориб баъзи элини топиб йиғиштуруб, ваъдага вафю (қилиб), ҳазратнинг хизматида келди.

Черикларким, ҳукм била ҳар сори бориб эдилар, барча музаффар ва мансур моллар билан келдилар: от ва тева ва қуй анча тушуб эрдиким, сони йўқ эрди. Мухолифлардин ҳар ким ҳар ерда бориб йашунуб эрди, барчани топиб асир этиб, баъзини ўлдуруб, баъзини тирик келтурдилар. Ул фатҳда анча мол туштиким, анинг сонини худойдин ўзга билмас эрди. Ва анча қуй ва тева ва от туштиким, қайтқанда баъзи кишилар ожиз булиб, молни ташладилар.

Зурафодин бировким, анда ҳозир эрмиш, назмда мундоқ айтиб турур.
Байт:

Қолса гар ҳаётимиз боқи,
Бизга ҳам тегса турк тўқмоқи⁶⁵¹.

Анча ҳурдек мўғул қизлари тушуб эрдиким, ҳазратқа йиғилғони беш мингдин ортуқча эрди. Қизлари барча ойтек ва ўғлонлари офтобтек, шеър:

128a

Паридек ориқ барчаси чун гуҳар,
Юзи ҳамчу моҳ, лаблари чун шакар.
/Хиромон бари сарву шамшодтек,
Алар буйлари сарви арродтек.

Ул юртким, беҳишттек ер эрди, айш билан машғул бўлуб суҳбат ангиз қилди. Шеър:

Ўшул ерда бир мажлиси этти шоҳ,
Ки боғи эрам бўлди ул базмгоҳ.
Шаҳаншоҳи дин давлатидин томм,
Ўшул ерда барча черик шодком.

Ҳазрат соҳибқирон давлат ва комронлиқ била Жўчи тахтгоҳида тахт устида ўлтуруб айш қилди ва гаму андуҳ черики қочиб, душман соридин ҳеч гам қолмай, мутриблар наволар чекиб, фараҳ ва шодлиқ овозасин олам ичида солиб айтур эдилар. Шеър:

Ки жовид бўлсун бу соҳибқирон,
Анинг ҳукмида бари мулки жаҳон.
Жаҳон «фариндин анга «фарин,
Саодат анга ёр ва давлат қарин.
Чу гулшан бўлубтур жаҳон тахтидин,
Йаруқ бўлди олам яна бахтидин.
Фалак банда ва йулдуз ёр анга,
Худованди гити ниғаҳдор анга.

Йиғирми олти кун ул ерда ўлтуруб, айшу ишрат қилди. *Валил-Лоҳул-хамду вал-минна.*

Ҳазрат соҳибқирони саодатманд Қипчоқ даштидин фатҳ ва ферузлуқ билан ёниб, Самарқанд борғони

Ҳазрат Ҳаққ таборак ва таоло фазл ва карамидин андоқ фатҳ муяссар бўлди ва ул ерда мухолифлардин ҳеч киши қолмади; саодат ва иқбол билан Самарқанд сори мутаважжих бўлди. Тамом саҳрони нуератшиғор черики

туғуб, саодат билан юридилар, айш ва комронлиқ била манзил баманзил борур эрдилар. Ва соҳибжамол маҳбублар билан моллари била (айш) қилур эрди. Ул элнинг ҳиргоҳи андоқ булурким, бир-биридин ажилмас⁶⁵². Ҳар қачонким кучар булсалар ани кўтариб, ароба устида солур эрдилар ва ҳар қачонким тушса эдилар, ани кўтариб ерда қўйар эрдилар. Ва андоқ ҳиргоҳлар черикда бисёр тушуб эрди. Андоқ ҳиргоҳлар ичида парирухлар била фароғат қилур эрдилар. Ва андоқ қалин черик бўлуб эрдиким, агар киши ўтагини йитуурса эрди, бир ойда, икки ойда топмас эрди⁶⁵³.

1286 /Йайиқ суйига етконда Кунча Ўғлон даштдин кўнгул узолмай, ҳазратдин қочти. Йайиқ суйидин кечиб, неча манзил боргондин сўнг Ҳожи Сайфуддин ва ўзга бекларни ўғруқда қўйиб, ўзи таъжил билан юриди. Ва ҳазрат Ҳаққнинг паноҳида йўлда кириб, ул хатарлиқ чўлларда кириб зулқабда ойида торих етти юз тўқсон учда (1391 октябри) Саброндин ўтуб, Утрорга етдилар. Ва андин саодат ва давлат билан кучуб, Сайхун суйидин кечиб, Самарқанд вилоятида тушти. Ва андағи шаҳзодалар ва оғолар, барча ўтрув чиқиб, пешкашлар ва садақалар келтуруб, соҳибқирон дийдориға мушарраф бўлуб, пешкашларини тортиб, садақаларини фуқароларға улаштурдилар ва тўйлар тортиб, фароғат била машғул булдилар. Шеър:

Яна ул шаҳаншоҳи соҳибқирон,
Ясаб базми анда чу боғи жинон.
Муҳайё бари анда асбоби айш,
Саодат ариғида равон оби айш.
Равон этти соқий симин узор,
Ким олгун қадаҳда майи хушқвор.
Муганилар анда чалиб созини,
Чиқариб дуо бирла овозини.
Ки бордур сенинг давлатинг баркамол,
Бу давлатқа, ё Рабб, еткурма завол.

Неча кун шодмонлиқ била айш ва фароғат қилдилар. Амирзода Мироншоҳ ижозат тилаб Хуросон сори юриди. Соҳибқирон Тошкандда бордиким, анда қишлоқ қилғай ва муҳаррам ойида етти юз тўқсон тўртда (1391, декабр) амир Ҳожи Сайфуддин ўғруқни Тошкандда келтурди. Бу юруш ўн бир ойғача тортти.

Андин сўнг соҳибқирон карам элигини очиб, шаҳзодалар била оғоларға ва шаҳар ақобирларига моҳ юзлук канизақлар ва офтобдек қуллар ва қўйдин ва один ва тевадин ҳар кишиға миқдориғача берди. Ва ул қишни анда ўткариб, аввали ёзим, офтоб Ҳамал буржида келди (1392, 21 март), ҳазрат соҳибқирон андин кучуб, Самарқанд сори борди. Ва Ҳўжанд суйидин ўтконда муборак кўнгида туштиким ов солғай, беклар била ов солиб кўб сайд олдилар.

/Ҳазрат соҳибқирон Зобулистон ва Кобулистон вилоятини амирзода Пир Муҳаммад Жаҳонгирға бергони

129a

Ақар саҳросида тушканда ҳазрат соҳибқирон Султон Маҳмуд Ғозий, анора Аллоҳ бурҳонаҳунунг вилоятини Ғазнин ва Кобул ва Зобулистонни то Ҳинд ҳаддиғача ва Қандаҳор ва ул вилояту авоҳийларни то Синд суйиғача амирзода Пир Муҳаммад Жаҳонгирға помзод қилиб берди ва беклардин амир Сулаймоншоҳ Қутбуддин ва Али Ғончи — амир Муса ўғли ва Баҳлул Муҳаммад — Дарвеш Барлос ўғли ва Ислом — Элчи Хожа ўғли ва Темур Хожа — Оқ Буга ўғли ва Барот Хожа Кўкалтош ва Ҳубби Хожа — Аббосбекнинг қариндоши ва Иқболшоҳ Барғужини ва Шамсуддин Уч Қаро ва Севинч Темур Телба — бу жамоатким бек ўғлонлари эрдилар, барчани шаҳзодаға бериб тобшурди⁶⁵⁵. Ва буларни кўчлари била ул вилоят сори йибарди.

Ҳазрат соҳибқирон етти юз тўқсон тўртда, сичен йилида (1392) Самарқандда тушти ва неча кундин сўнг муборак хотириға кечтиким, набиралариким, ҳар бири сарви боғи жинонтек бўйун тортиб эдилар ва булуг ҳаддиға етиб эдилар, бу фарзандларини эвлантирғай. Шаҳардин чиқиб, Кониғилда

бориб ўлтурди ва фармонладиким, «Тўй тартибига машғул бўлғайлар!» Ул латиф ерда ранго-ранг чодирлар ва оқ уйлар ва шомийналар тикиб, бихишт-тек ораста бўлди. Ва шаҳардаги устодлар ҳар жамоат бир турлук ҳунар кўрсатиб, таъбиялар йасадиларким, ақл ҳайрон эди. Шёър:

Яна бир базмгоҳи саз этти,
Ки фирдавс эшикани боз этти.
 Шаҳаншоҳ ўлтуруб бар маснади ноз,
 Фароғат бирла бўлди ганжнاردоз.
Йўқ эрди давлатидин даҳр аро гам,
Жаҳони эрди ул кун шоду хуррам.
 Туруб ҳар беги — бир афросиёби,
 Азимат кўкида чун офтоби.
Барида эрди айшу комрони,
Ба даври давлати соҳибқирони.
 Замона айшу ишрат саз этиб,
 Фалак давлат эшигин боз этиб.
Чекиб мутриблари чун Зухра оҳанг,
Эликларида даф бирла най ва чанг.
 Наво эткучилар барча навосоз,
 Чиқариб нагма бирла барча овоз.
Соқийлар ҳар бири хуршиди анвар,
/Тутуб эликларида соғари зар.
 Зи баским, айш эди ва шодимони,
 Жаҳон тутти яна расми жавони.

1296

Ҳазрат соҳибқирон айшу шод коми била амирзода Пир Муҳаммад Умаршайх ва амирзода Рустамким, иниси эрди, Ғиёсуддин Тархоннинг икки қизини буларга берди. Ва амирзода Або Бақрким, мирзо Мироншоҳнинг ўгли эрди, амир Сайфуддиннинг қизини шаръи мутаҳҳара йўсуни билан бердилар. Бари еру кўк муборақбод деб, шодлиқ қилдилар.

Ҳазрат соҳибқирон беш йиллиқ йароғи билан Эрон сори мутаважжих бўлғони

Жалолат курсиси тахтинда ўлтургон подшоҳидинким: *Ва ма арсалнака илла каффатан лийнае*⁶⁵⁶ ва Рисолатнапоҳ боргоҳида фармон бергучи суруриким: *Фа-ттаби'уни йўхбикуму-Тлаҳу*⁶⁵⁷ шоҳсувори мизмор *Ана-ан-набийус сайфу, алайҳи мин-ас-саловоти мин-аш таҳиййоти*⁶⁵⁸ айтиб турурким, «бихишт қиличнинг кўланкаси остида турур». Ва бу маънида мундоқ маълум бўлурким, иқбол ва давлат равзаси қилич суйидин равнақ топар эрмиш. Ва ниҳоли омом ва омони қилич суйи бўлмагунча пирузлуқ меваси бермас эрмиш. Амин ва омони бихишти подшоҳларнинг қиличларидин зеб ва равнақ топар эрмиш. Бу маънода фирдавсбарин адл қилгучи подшоҳларнинг қиличи эрмиш. Қилич бўлмагунча ҳашамат ва комкорлиқ маснадида қарор топмас эрмишлар. Ва ул подшоҳ ҳашамат ва давлат тахтида қарор топарким, меҳнат ва ранж ва балодин андиша қилмағай. Жаҳондорлик ва подшоҳи ул кишига лойиқ турурким, бийик ҳиммати уруш машаққатидин ҳеч андишаси бўлмағай. Ва ул хусравга умид кўзи, мурод жамолидин ёруқ бўлғайким, давлат кўзига маърака ғуборини кўзига сурмадек билғай. Ва ул комкор мамлакат арусининг бўйнига орау элигини солурким, сарвдек сўнгу билан ишқбозлиқ қилғай. Байт:

130а

/Киши солур эликини мурод бўйнигаким,
Ўзини тутса било ўқиға чу қалқон ул.

Тахтнинг бийиклиги ва пойдор бўлғони сўнгунишг бўйнидин эрмиш.
Шёър:

Ниҳоли эрур ул зафар богида,
Ки фатҳ аригидин эрур анга сув.
Уруш мавсумида ангадур баҳор,
Анинг меваси бўлди жони адув.

Давлат — юзи очуқ ёй, эгрилигидин бўлур кериш, тили уқ, огизга кириб, бу маънони баён қилур. Байт:

Арқомки, эрур хизмати Ислом учун эгри,
Бу эгрилик учун зафар орқаси бўлур туз.

Чаҳорбош давлатқа маҳаллий қарор топқайким, бир ерда ултурмай, душманлар сори йуруғай. Ва азимат учида анда етқайким, қаттиқ ишларга юруб, кунгул қўйгай ва давлат куни азимат кўкидин анда кўрунғайким, кеча-кундуз демай юруғай. Рубоъий:

Хуррам кишидурки, гам ила ёр ўлди,
Ком тобти кишики, даҳр аро кор этти,
Ой кеча била йарашти, бўлди анга нур,
Ис тобти гул чу ҳамдами хор ўлди.

Мақсуд бу сўзлардин ғараз ул турурким, ҳазрат соҳибқирон Дашти Қипчоқ юришидин қайтиб, дорулмулжида қарор тобти. Аммо олий ҳиммати иқтизо қилдиким, Эрон мамлакатиким, мусаххар бўлуб эрди, яна ул сори бориб, баъзи ерлардаким, йамон кишилар бор эрур, бориб аларнинг фикрини қилгай. Ва баъзи бадбахтлар бош кўтариб, кўб ерларни хароб этиб эдилар ва ишларига мағрур бўлуб эдилар. Байт:

Кўрунғай ёруқ ой ул дамки, кун
Юзини йашургай, дами бўлса тун.

1306 Тавачиларга фармон бўлдиким, «Атроф ва жавонибга бориб черикка жар етқургайким, беш йиллик йарогларини (тайёр) қилиб, ҳозир бўлғайлар!» Ражаб ойининг ўн бешида, торих етти юз тўқсон тўртда, сичен йилда (7.06.1392) ҳазрат соҳибқирон Ёз палласида /Бухоро сори мутаважжиҳ бўлди. Ва анда етиб, йакшанба кунда аввали шаъбонда (23.06.1392) ҳазратнинг муборак мизожи тағаййур топиб, марази воқеъ бўлди. Ва анга илтифот қилмай кўчуб, Жўйи Зарким⁶⁵⁹, Бухоро вилоятидин турур, анда бориб, давлат била тушти. Ва марази кўбрак бўлуб, хотунларини ва ўғлон-ушоғиким, Самарқандда эрди, чорлагали киши йибарди. Маҳди улё Сарой Мулк хоним ва Туман ого ва Султон Бахт бегим фарзандлари била Самарқанддин чиқиб келдилар. Фармон бўлдиким, «Амирзода Муҳаммад Султонким, Жайхун суйидин ўтуб, ҳировул бўлуб борур эрди, ҳар ерда еткон бўлса, черикни анда қўйуб, ўзи тўрт-беш киши билан келсун!»

Ажаб ҳолати саломатиким, олам анинг саломатида саломат турур, сиҳҳат тўнидин чиқиб, маразга гирифтор бўлди. Ва вужудиким, низоми силсилаи вужуд анинг адл вужудидин низом топти, эътидолидин чиқиб, зор бўлди. Атиббоъи ҳозиқ турк ва тожикдин жамъ бўлуб, амир Ҳожи Сайфуддин аларнинг бошига туруб, дору-дармонга машғул бўлдилар. Аммо хотунлари била фарзандлари билур эрдиларким, ҳазрат соҳибқироннинг эътиқоди ҳазрат Жабборда турур ва анбиё ва авлиёдин ўзга ҳеч нимага эътиқоди йўқ турур. Ихлос ва сидқ билан мазороти шарифга ва мавозиъи мутабарруқларга кўп ҳадиялар йибардилар. Ва фуқаро ва сулаҳо ва масокинларга кўб йармоқ бердилар, ва отлар ва қўйлар садақа этиб, фақир-мискинга улаштирдилар. Аларнинг дуои баракотидин йакшанба куниким, шаъбон ойининг ўн беши эрди (7.07.1392) ва ул кечани барот дерлар, ул ҳазратқа бароти сиҳҳат ва мазиди ҳаёт ҳазрат Жаббордин каромат бўлди. Халойиқ бу хабарни билиб, барча севунуб, Халлоқи безаволга шукрлар қилдилар. Байт:

Шукрким, тобти сиҳҳат ул хусрави ғитипаноҳ,
Йанги бошдин кийди сиҳҳат тўни аз фаъли Илоҳ.

131a /Муборак мизожи ўз ҳолига келиб, ишорати алайҳи бўлдим, «Амирзода Муҳаммад Султон черик забти учун борсун!» Ойнинг йигирми бешиди, чаҳоршанба куни (17.07.1392) давлат била отланди ва рўзгорнинг кўзи анинг саломатлигини кўруб, йаруқ бўлди. Ва улуг-кичикнинг кўнгли анинг сиҳхатидин шод бўлди. *Вал-ҳамду лилЛаҳи Раббил-оламин.*

Ҳазрат соҳибқирон сиҳхат тобқондин сўнг Жўйи Зардин отланиб Эрон сори борғони

Рамазон ойининг аввалида, душанба куниди (22.07.1392) сафар асбобиға машғул бўлуб, ойнинг олтисиди сешанба куни (27.07.1392) отланур нақорасини чалдуруб, саъд толиғиди кўчуб, Эрон сори мутаважжих бўлди. Амир Ҳожи Сайфуддинни Самарқандқа йибарди ва чаҳоршанба куни (30.07.1392) Аму суйиға йақин етиб, ҳарамларини — Сарой Мулк хоним ва Туман оғони ўзга оғолар била Самарқандда йибарди ва ўзи саодат била Жайхундин ўтуб тушти. Ва шаҳзодаи жувонбахт Шохрух мирзони ҳам Самарқандда йибарди. Шъър:

Йана чорлади шоҳи соҳибқирон,
Кироми уғулни чу бўлди равон.

Упуб қучти ани шаҳи некзод.

Деди лутф ила шаҳ ани: «Хайр бод!»

Чу лутфи била қилди хушнуд ани,
Ижозат бериб қилди падруд ани.

1316 Жумъа куниди (1.08.1392) шаҳзода Самарқанд сори кетти. Ҳазрат чўлга кириб юруб, Мохондин ўтуб, Абивардқа борди ва андин кўчуб, Йасси Дабондин ўтуб, чаҳоршанба кунидаким, ийд куни⁶⁶⁰ эрди, ул ерда намози ийд ўқуб, ниёз юзини туфроққа суртуб, анда ийд қилди. Ва андин кўчуб, душанба куни Йалғуз Йағочда Хабушон⁶⁶¹ мавзёида амирзода Муҳаммад Султонким, анда бориб тушуб туруб эрди, келиб ҳазратқа қўшулди. Ва амирзода Пир Муҳаммад Жаҳонгир ва амир Жаҳоншоҳ Қундуз ва Бағлондин келиб, ҳазратқа қўшулдилар. Ва ҳазрат андин кўчуб, душанба куни, /шаввол ойининг йигирмисиди (19.09.1392) Астрободқа етиб, Жўржон суйининг йақосиди тушти. Ушул кун жаноби сиёдатмаоб Саййид Барака Саййид Гиёсуддинким, Саййид Камолуддиннинг уғли эрди, пешкашлар била келтурди ва ҳазратқа кўрсатиб, сўзини арз қилди. Байт:

Деди сўзини ул шаҳаншоҳга,
Шаҳоншоҳи дин, шоҳи оғоҳга.

Ва сўзи буким, Саййид Камолуддин итоат ва хизматкорлиқ устида туруп ва молу хирож қабул қилур. Ҳазрат Саййид Гиёсуддинни йахши кўруб, кўп иноятлар қилди. Астрободқа етканди Пир Пошшоким, Луқмон Пошшонинг уғли эрди, Астрободдин чиқиб, йахши пешкашлар била ўтрав келиб, соҳибқиронни кўрди.

Ҳазрат соҳибқирон Омул ва Сори ва Қалъаи Моҳонани мусаххар қилғони

Ҳазрат соҳибқирон Астрободдин уч кўч илғари бориб, бир улуг жангал учради ва андоқ қалин йағочи бор эрдиким, ўткали ер йўқ эрди. Ҳазрат ҳукм қилдиким, «Черик жангалга кириб, йағочларни кесиб, йўл қилсунлар!» Ёрлиқ булгондин сўнг уч йўл очтилар. Ҳар бир йўлнинг кенглиги бир ўқ отқунча борур эрди⁶⁶³. Ва ушбу дастур билан йўл очиб борур эрдилар токим, Сориға еттилар. Саййид Камолуддин ақлсизлигини қочиб, Саййид Ризоуддинким, Моҳонада эрди, анда борди. Ва Моҳона Сер кенти

- турур, Омулнунг түрт йағочида дарё йақосида эрди⁶⁶¹. Ва бир қалъа анда йасаб эдиларким, бир ёни дарё била туташ эрди ва яна бир ёнини хандақ қазиб, дарёдин анда сув кирар эрди. Ва бу хандақнинг кенглиги бир мил бор эрди. Ва бу қалъанинг тегарасида йағочлар тикиб эрдилар, бир-бирининг ёнида. Ва йағочлар улуг бўлуб, бир-бирига ёпушуб, томдек бўлуб эрди, ва йана бир қалъа бу йағочлар бўлуб эрди. Ул вақтда Сорининг ҳоқими ва Омулнунг барча уруг-қийёш ва мулозимлари /ва чериклари билан анда эрдилар. Соҳибқирон алардин хабар билиб ул сори юриди. Уч кунда йақин келиб тушти ва ҳукм бўлдики, «Саййид Гийёсуддин бориб атосини насиҳат қилгай!» Аммо аларнинг йамон феъллари ҳақдин ўтуб эрди. Ҳазрат Ҳаққнинг тақдири бўлуб эрдиким, аларга завол бўлғай. Саййидзоданинг тилига кечтиким, буларнинг мазҳаби йамон турур ва суннат била амал қилмаслар, балким фарзни ҳам. Ва бонги намоз анда йўқ турур. Агар киши бонги намоз деса изза қилурлар, балким ултурурлар⁶⁶⁵. Ва анда жумъа намози ва жамоат йўқтурур. Саййидзода бу сўзни дегонидин сўнг Ҳазрат ҳукм эттиким, «Черик жангалдин йағоч кесиб, ҳар ердиким балчиқ бўлса, анда солсеунлар!» Черик йағоч кесиб балчиқларга солиб, йўл қилур эрди. Ҳар кунда бир йағоч йўлгача мундоқ йасаб кўчар эрдилар. Душанба куни, зул-қаъда ойининг олтисида (24.09.1392) қаровуллар бир-бирига етиб уруштиллар. Шайх Али Баҳодурнунг ўғли Ҳуббий Хожа анда йахши ишлар қилди, ва ул урушда захм еб вафот бўлди. Уч кундин сўнг Саййид Камолуддин Дароз ва Мавлоно Имоуддин қўргондин чиқиб Ҳазрат қошига келиб, узрхоҳлуқ била ва ниёз била тилларини очиб, амон тиладилар. Соҳибқирон дедиким: «Сизнинг сўзунгузни қабул қилурмен, бу шарт биланким, бу ердаги саййидлар ўғлонларини моллари била бизга йибарсеунларким, бизнинг қошимизда тургайлар, то алар билан эътимодимиз бўлғай ва алар фароғат била ерларига ўлтургайлар!» Бул сўзни ул ақлсизлар эшитиб, қабул қилмадилар ва ўзга ботил хаёллар қилдилар ва наққора чалиб мухолифат эттиллар. Ҳазрат соҳибқирондин «Пир Пошшо била Аргушоҳ Бурдалигийнни ва Нодиршоҳ Қароқўлий ва Шайх Али
- 1326 Мусани Жайхундаги кемачилар билан ва раъд отқучилар⁶⁶⁶ била Қулзум сори йўлидин юруб, мухолифларнинг кемаларини олиб, /Моҳона қалъасининг тасхирига жаҳд қилсеунлар!»⁶⁶⁷ Ерлиқ бўлгондин сўнг бу баҳодурларниким, дедук, Қулзум дарёсига⁶⁶⁸ кириб, соҳибқирон давлатидин мухолифларга тааллуқ кемаларни олдилар ва турмай, кемаларга кириб, наққора ва нафир била қалъа сори юридилар. Ва қалъага етиб, андоқ уруш бўлдики, ҳеч офарида андоғ уруш кўрмагон турур. Соҳибқирон давлатидин баҳодурлар душманларни суруб, ташқи қалъани олдилар ва мухолифлар жон қўрқунчидин ичкаридаги қўргонга кирдилар. Шанба куни, зул-ҳижжа ойининг аввалида (19.10.1392) Ҳазрат Парвардигор иноятдин соҳибқирони гитиситон қалъа сори мутаважжих бўлди. Душманлар соҳибқирон салобатидин қўрқуб, заруратдин бўлак-бўлак қўргондин чиқиб, Ҳазрат қошида тазарруъ ва зори билан келдилар. Соҳибқирон аввалда аларга қаҳр ва газаб билан боқти. Аммо охир саййидлиглари жиҳатидин йана лутф ва марҳамат кўзи билан аларга боқиб, шафқат ва инъомлар қилди ва аларга дедиким: «Йамон мазҳаблар негизидин қайтинглар!» Алар бурунги мазҳабларидин қайтиб, суннат ва жамоат мазҳабига кирдилар. Буларни Сориға йибарди ва Омул қалъасидин соҳибқирон черикига сонсиз мол тушти. Ва анча мол туштиким, Ҳазрат соҳибқирон ул молни кема билан беқларига улаштурди. Ва андин сўнг қалъани бузулдилар. Ва Ҳазрат қулоғига еткурдиларким, бу вилоятда бадмазҳаб кишилар кўб турур ва андоқ бадбахтлар борким, агар бировнунг қўлига бир парча қоғоз кўрсалар ани фақиҳ ва толиб илм деб ўлтурурлар. Ҳазрат мун эшитиб ҳукм қилдиким, «Ҳар кимки саййид бўлғай, сипоҳий ва раъийат ичида ани элдин чиқареунлар ва саййидлардин бошқа ўзга сипоҳий ва раъийатни ўлдуреунлар!». Ҳукм бўлгондин ул элдин кўб кишини ўлдурдилар. Хоссап, Шайх/ Али Баҳодурким, ўғли Ҳуббий Хожани алар ўлдуруб эдилар, анча киши ўлдурдиким, сони йўқ эрди.
- 133a Андин сўнг ҳукм бўлдиким, «Саййид Камолуддинни ўғлон-ушоқи ва хотунлари била кемага ўлтургузуб, Хоразмга элтеунлар»⁶⁶⁹. Ва Саййид Муртазо ва Саййид Абдуллоҳни ўғлонлари била Самарқанддин ўтқариб, Тошкандка йибарсеунлар!»

Ҳазрат соҳибқирон фатҳномалар
Самарқандга йибариб, ҳарамларини ва саодатманд
ўғлонларини тилағони

Мазондарон вилояти барча мусаххар бўлгондин сўнг соҳибқирон фатҳномалар биттуруб, йахши бўлак билан ўғлонларига йибарди. Ва ўгли амирзода Шоҳрух билан набиралариким, амирзода Халил ва амирзода Рустам⁸⁷⁰ ва Султон Хусайнким, ҳазратнинг қизидин эрди, ва мирзо Мироншоҳнинг қизини ва маҳди аъло Сарой Мулк хоним ва Туман ого ва ўзга оғоларни келтурғали киши йибарди. Ва муҳаррам ойида, торих етти юз тўқсон бешда (1392, ноябр-декабр) Жўржон вилоятида Шосмон мавзеъида⁸⁷¹ бир иморати олий солдурди. Ва Сорининг даруғалиғини Жамшид Қорунга бердиким, Қайини Қўхистонидин⁸⁷² эрди. Андағи саййидлар Искандар Шайхийнинг атоси билон агосининг ўлдуруб эрдилар ва Омўлини алардин олиб, Искандар қочиб ҳазрат хизматида келиб юрўр эрди, бу маҳалда ҳазратнинг иноят ва шафқат кўзи анга тушуб, Омўлини анга берди. Узи саодат ва иқбол билан юрўб, Шосмон мавзеъида солғон иморатида тушти. Ва тавачилар йибардиким, «Черик ҳарён боргон бўлса, қайтиб барча бир ерда йигилсунлар!» Байт:

Чу ҳар сори боргон черик бўлди жамъ,
Йигилди чу парвонадек назди шамъ.

1336 Фатҳнома ва бўлақларким, хотунлари била ўғлонларига ҳазрат соҳибқирон йибариб эрди (торих етти юз тўқсон тўртда), зулҳижжа ойининг ўн саккизида сешанба кунида (5.11.1392) Самарқанд вилоятида /етти. Ул хабардин барча суйунуб, боргон элчиға анча нима бердилар, ниҳояти йўқ эрди. Ва анча садақа фақиру мискинларға бердиларким, хожаларил тенг бўлдилар.

Маҳди аъло Сарой Мулк хоним ва Туман ого ва ўзга оғолар шаҳзодалар билан душанба кунни, зулҳижжа ойининг йигирми тўртда (9.11.1392) доруссалтана Самарқанддин отланиб, Тутак мавзеъида⁸⁷³ туштилар. Шанба кунни (14.11.1392) қор тушуб, қўб ёғди ва совуқ бўлуб, ул кун оғолар ва шаҳзодалар Шодмон⁸⁷⁴ мавзеъида келиб том уйларға туштилар. Ва чаҳоршанба кунни (18.11.1392) кўчуб, Дамашқ мавзеъида хонақоҳиким, ҳазрат соҳибқирон солиб эрди, анда туштилар. Уч кун анда туруб, ҳаво очилғандин сўнг отланиб, Қаршиға еттилар (21.11.1392). Анда етконда соҳибқирон қошидин киши келиб, нишон келтурдиким, «Оғолар ўғруқни қўйуб, шаҳзодалар билан илгари тез келсунлар!»

Ул маҳалда шаҳзода Шоҳрухким, барчанинги кўрар кўзи эрди, муборак кўзларига оғриқ пайдо бўлди, таъжил қила олмадилар. Ақарин-ақарин йўлга кириб борур эрдилар, муҳаррам ойининг ўн олтисида, шанба (2.12.1392) куннида Аму суйиға еттилар ва сувдин нари ўтуб туштилар. Ва андин сўнг кеча-кундуз суруб, Марвдин ўтуб, Мохонда еттилар, ва шаҳзодаи жувонбахтнинг кўзи йахши бўлди. Маҳди аъло Сарой Мулк хоним арзадошти соҳибқиронға йибарди, мазмуни улким; «Фарзандлар барча саломат ва саодат турурлар. Ва ёрлиғиким, ул ҳазраттин келиб эрди, ўпуб кўзларимизға суртуб, бошларимизға қўйдук. Ва ўшул замон отланиб, Қаршиға етконда яна муборак ёрлигингиз келдиким, «Ўғруқни қўйуб, бот келинлар!» Аммо қудратулайин шаҳзода Шоҳрухнинг муборак кўзига андак марази пайдо бўлди. Ул жиҳатдин тез юролмадук. Эмди *би-ҳамдил-Лоҳ* ул заҳмат бикулли дафъ бўлди ва таъжил билан келурбиз» /деб арзадошт йибарилди. Ва Мохондин кўчуб, уч кеча-кундуз суруб, Жилувун мавзеъида⁸⁷⁵ етиб туштилар. Ва ҳазрат соҳибқирон гояти муҳаббатидин аларға ўтуб келиб, бир-бириға етиб кўруштилар ва ўғлон-ушоқларининг кўзлари муборак жамолидин ёруқ бўлди. Оғолар ва шаҳзодалар садақалар бошидин эврўлуб, фақиру мискинға бердилар ва келтургон пешкашларини торгтилар. Ва андин кўчуб Шосмонға бордилар ва айшу-ишрат асбоби барча муҳайё эрди, фароғат била ултурдилар.

134a

Ҳазрат соҳибқирон иккинчи қатла Ироқ ва Форс сори таважжуҳ қилиб борғони

Соҳибқироннинг ҳиммати қўймас эрдиким, авқоти айшу-ишрат била кечгай. Қишининг охиридаким, офтоб Жадий буржи охирида эрди⁶⁷⁶, Ироқ ва Форс сори азимат қилди ва амирзода Муҳаммад Султон ва иниси Пир Муҳаммад мирзони илгари черик билан йибарди. Ва Шайх Али Баҳодур ва Севинч Баҳодур ва Темур Хожа Оқ Буға ва Мубашшир ва ўзга бекларни шаҳзодаларга қўшулди. Ва черикдин ҳар ўн кишидин уч киши сайлаб отландурди.

Сафар ойининг йигирми тўртида, ианжшанба куни, торих етти юз тўқсон бешда (9.01.1393) Мозардарондин юридилар. Байт:

Магарким, черики эди осмон,
Ки типмас эди даҳр аро бир замон.

1346 Едгор Барлос ва Жаҳоншоҳ Баҳодур ва Шамсуддин Аббос ва Ҳожи Маҳмудшоҳ ва Уч Қаро бекларни ўғруқ забти учун қўйдиким, кейнида ақарин⁶⁷⁷ келгайлар. Ва ҳарамлардин Сарой Мулк хоним ва Туман оғони ўғруқда қўйди. (Чўлпон) Мулк оғо ва Дур Султон оғо ва Нигор оғони⁶⁷⁸ узи билан олиб юриди ва шаҳзода Шохрухни илгари йибарди. Вали йайлогидин ўтуб, Домгон ва Семнон ва Рай ва Шаҳриёрдин⁶⁷⁹ черикка озуқ бериб юруб эрди. Ва /амирзода Муҳаммад Султон ва мирзо Пир Муҳаммадким, илгари бориб эдилар, Қазвинда⁶⁸⁰ еттилар. Шайх Шахсуворким, ул ернинг даруғаси эрди, урушти. Шаҳзодаларининг мулозимлари ани босиб, тушуруб, шаҳзодалар қошида келтурдилар. Ва шаҳзодалар андин Султония сори мутаважжих бўлдилар. Вали Оқчакийким, Султониянинг ҳокими эрди, вафот бўлгон эрди. Ва Нақашоҳким, анинг навқари эрди, анинг ерида ўлтуруб, даруғалиқ қилур эрди.

Мансур черики анда етконда, қалъадин чиқиб қочти. Шаҳзодалар бир ҳафта анда турдилар ва черикка озуқ бериб, қалъани забт қилиб, Бағдод сори мутаважжих бўлдилар. Курдистонга етканда ҳазрат соҳибқирондин элчи келдиким, «Алар ба иттифоқ Жимжимол⁶⁸¹ йўлидин юрсунлар!» Ҳукм йўсуни билан Бағдод йўлидин қайтиб, Сонгур⁶⁸² қалъасига еттилар ва ошлиғини едуруб, молларини таладилар. Назм:

Чу эли эди барча бедодгар,
Худо қаҳридин бўлди зеру забар.
Экинларини еди гала-қаро,
Ўшул ерда қолмай боғу саро.

135a Ва субҳдаким, кўч маҳали эрди, яна ҳазратдин киши келди: «Курт эли била андаги даруғаларини ўзларига мутиъ қилеунлар ва ҳар ким мухалифат қилса, ани ўлдуруб, молини таласунлар. Ва андаги тоғдаги ва ёзидаги муфсидларини чошиб, алардин йўлларини эмин қилеунлар!» Ҳукм йўсуни билан юруб, Жимжимол ва Бисутун⁶⁸³ тоғида етиб, Севинчак Баҳодур ва Темур Хожа Оқ Буға ва Мубашшир Баҳодур илғор қилиб Курдистонга кириб бордилар. Ва шаҳзодалар Боши Хотун дарбандига бордилар ва анда етконда андаги сардорлардин биров бу тамъ биланким, вилоятни эликка кийургайлар, қочиб шаҳзодаларга келди ва арзадошт қилдиким, «Бу йўлларни мендин киши йахшироқ билмас. /Агар ҳукм бўлса, гажирчи бўлуб, йўлларни кўрсата борайим». Амирзода Муҳаммад Султон ани махтаб, хосса тун ва олгун камар берди ва бир қилич бердиким, барча банду бори олгун эрди ва Шайх Али Баҳодурни бу гажирчи билан қўшулуб илгари йибарди. Иброҳимшоҳким, Курдистоннинг улуг бекларидин эрди ва Курдистонда ҳоким эрди, мутобият йўлидин кириб, Султоншоҳ отлиқ ўғлини пешкашлар билан шаҳзодаларга йибарди. Келиб шаҳзодаларни кўруб пешкашларини торти. Ва Шайх Али Баҳодур учун йахши туҳфалар келтуруб эрди, шаҳзода киши йибариб, баҳодурни қайтарди.

Жаҳон Паҳлавон мурожаат этиб, йўлда келурда бир ерда туштиким, нима егай. Ул гажирчи бадбахтким, йўлдош бўлуб эди, умидидин ноумид бўлгон жиҳатидин ул паҳлавони диловарга бечиз келиб, пичоқ урди. Ул

доим қилич ва ўқ ичида кириб, мардоналиқ кўрсатиб, саломат чиқар эди. Чун *ваъдан ла йастаъхируна са'атан ва ла йастақдамуна*⁶⁸¹ етти, бир захми пичоқ билан кетти. Байт:

Ушандоқ эрур бу жаҳони ҳавас,
Ки жовид турмас анга ҳеч кас.

Ушул замон гажирчини тутуб, парча-парча ва сон-сон қилдилар.

Ҳазрат соҳибқирон Луристон ва Хузистонга⁶⁸⁵ илғор йибарғони

Соҳибқирони комкор Шаҳриёр мавзеъидин черикдин йахши кишисини сайлаб, амирзода Мироншоҳни ўрдуга қўюб, дедиким: «Анча таваққуф қилингларким, ўғруқ Астрободдин келгай!» ва ўзи сайлаган кишилари билан Буружирд⁶⁸⁶ сори мутаважжих бўлди, таъжил билан суруб борди. Ва амирзода Умаршайх сўл қўлнунг кишилари билан Ава⁶⁸⁷ йўлига кириб юриди ва Кўшки Чупон мавзеъидин⁶⁸⁸ ўтуб, Авага етдилар. Ва андин ўтуб, Кив қалъасига етиб, уруш солиб, бир замонда олдилар. Ва Муҳаммад Қуммийким, қалъанинг кутвали эрди, ани тутдилар. Байт:

1356

/Черик бирла шаҳзодаи номдор
Етиб олдилар уртада ул ҳисор.
Наққора уруб, чалди кавсу нафир,
Олиб шаҳр ва кутвали бўлди асир.

Ул кеча анда туруб, Марун мавзеъига борди. Музаффар Фароҳонийким, Муҳаммад Қуммий соридин ул қалъада даруга эрди, шаҳзодадин хабар билиб, қалъадин пешкашлар билан чиқиб келиб, шаҳзода дийдорига мушарраф бўлди. Ва андин кўчуб Гармрудқа етдилар. Исфандиёр ажзу ниёз билан келиб шаҳзодани кўрди. Шаҳзода Муҳаммад Қуммий билан Исфандиёрни ҳазрат соҳибқиронга йибарди. Ва ҳазрат жумъа куни рабиъ ал-охир муборак оии бошида саъд толиъида давлату саодат билан Буружирдда тушуб эрди. Амирзода Умаршайх Тарундин ўтуб, ул ерда келиб, ҳазратқа қўшулди. Соҳибқирон Сайфуддин Қулдошни Буружирд қалъасида кутвол қўйди ва Шайх Микойилни Наҳованд қалъасида кутвол қўйди. Ва андин кучуб, уч кун юруб Хуррамободқа⁶⁸⁹ етти. Ул ернинг даругаси Иззуддин туролмай қочиб кетти. Ҳазрат анда бир кеча туруб, тонгласи бир жамоат кишини қалъа сори йибарди ва амирзода Умаршайхни Иззуддиннинг кейнида йибарди. Ўзга ҳар ердаким душманлардин хабар тобти, алар сори черик йибарди ва муборак нафаси билан Хуррамободдин кўчуб, Тустар⁶⁹⁰ сори мутаважжих бўлди. Ва ҳар ердаким, тушар эрди, йахши кишиларни ва баҳодурларни каминларда қўйуб, кўчар эрдиким, агар кейнидин ўғри, ҳароми келса, аларни тутуб ўлдургайлар. Ўн бир кўчда Зол суйининг⁶⁹¹ кўфрукида етдилар. Ва амирзода Умаршайхким, Иззуддиннинг кейнида бориб эрди, Манкара ҳисоригача борди ва тоғларда юруб кўб истадилар, андин ҳеч хабар топмади. Андин қайтиб, Зол суйида келиб, мансур черикка қўшулди.

136a

Амирзода Мироншоҳким, ўғруқда эрди, бир жамоат киши билан илғор этиб Кошонга борди. Ва Кошонда сарбадол машқларидинким, соҳибқирондин қочиб, /Ироққа Шоҳ Мансурга бориб эрди, Шоҳ Мансур Кошонни аларга бериб эди ва алар анда даруга бўлуб ўлтуруб эдилар, эшиттиларким, шоҳзода черики билан келди, ажзу ниёз билан киши йибариб омон тиладилар. Шаҳзода аларга омон берди. Алар пешкашлар билан қалъадин чиқиб келиб, мулозим бўлдилар. Шаҳзода саодат ва иқбол билан қайтиб, ўғруқда келиб тушти.

Тақи ҳазрат соҳибқирон амирзода Умаршайхни черики билан ўнг қўл сори йибардиким, «Ҳар ерда душмандин киши учраса қилич зарби била аларни йўқ эткай!»

Ҳувайзага⁶⁹² етиб, даругаси Ислом отлиқким, Шоҳ Мансурнинг навқари

эрди, жонидин кўрқуб қотти ва амирзода Умаршайх Хувайзани забт қилди.

Ҳазрат соҳибқирон шанба кечаси, ойнинг ун олтисида (1.03.1393) давлат билан отланиб, чошт бўлгонда кўфрукдин утуб, Дизфулнунг ичида тушди⁶⁹³. Ва оламда машҳур турурким, ул кўфрукни Шопур Зул Актоф иморат қилгон турур ва анда йигирми секкиз тоқ боғлагон турурлар⁶⁹¹.

1366 Алқисса, чун соҳибқирон Дизфулни муборак қадами била масарри жомийи саодат ва иқбол қилди, Шамсуддин Деҳдор йигирми харвор кумиш пешкаш қилди. Ва ҳазратнинг мулозимлари ҳар от ва хачирким, анда бор эрди, барчани олдилар. Ва намози пешинда кўчуб, Тустар сори мутаважжих бўлди. Бориб бир тепа устида тушуб, отларни ўтқа қўйдилар. Андин тун қайтиб, саҳар вақтида Тустарга еттилар ва Чаҳор Донга суйининг⁶⁹⁵ йақосида туштилар. Али кутвал ва Исфандиёрким, Шоҳ Мансур соридан ул ерда даруға эрдилар, хабар эшитиб, қочиб Шерозга кетиб эдилар. Тустарнинг ақобиру ашрофлари бандалиқ йулидин кириб, инқиёд ва итоат қилиб, шаҳардин чиқтилар ва сувдин ўтуб, даргоҳи олампаҳоға /келдилар. Беклар ва мансур черики тамоми атроф ва акнофни горат қилиб, қуб от ва тевалар келтурдилар. Соҳибқирони дарёнавол ул моллар мажмуъини черика улашти.

Чаҳоршанба куни, ойнинг йигирмасинда (5.03.1393) Чаҳор Донга суйидин кечиб, шаҳар йақинида келдилар. Амирзода Муҳаммад Султон ва амирзода (Пир) Муҳаммаднинг Боши Хотун йулидин кўчуб, Мурчил сори кеттилар ва сувлар ва кечиклардин ўтуб, Курдистон ва Луристон вилоятларининг тамоми дашт ва тоғларини бир-бир мусаххар қилдилар. Ва ул тарафдаги душманлар ишини қилиб, яна саодат ва иқбол била нусрат ва зафарпаҳоҳ ҳузурига келдилар.

Форс ва Ироқ ҳокимлари ҳаққиндаги баъзи хабарлар зикри

Ҳазрат соҳибқирони гитиситоннинг уч йиллик йурушдин мурожиат эттони хусусида айтилгон эрдиким, ул ҳазрат доруссалтана Самарқандқа Шероздин муовидат этмакка жазм қилғонида Оли Музаффарийнинг аксарияти ул ҳазратқа ҳамроҳ бўлуб, даргоҳи олампаҳоға келгон ва камарбанд бўлуб, саодат била мулозиматда бўлгон эрдилар. Подшоҳона отифат ила Шероз ҳукуматини Шоҳ Йаҳёга бергон эрди, чунки ушул вақтда ул ҳазрат ани қуб сийлар эрди. Йазд ҳам анга берилгон эрди. Ва Исфаҳон Султон Муҳаммадким, анинг улуг ўғли эрди, анга мусаллам этилиб эди. Ва Кермон⁶⁹⁶ Султон Аҳмадким, Шоҳ Шужоънинг акаси эрди, анга мусаллам бўлуб эрди. Ва Султон Абу Исҳоқ ибн Увайс ибн Шоҳ Шужоъни Сиржон қалъаси ва тобиъларида сарафроз этиб эрди. Ва Паҳлавон Муҳаззаб Хуросонийким, Шоҳ Шужоънинг бекларидин эди ва андин бир муддат бурун ва анинг вафотидин сунг ўғли Султон Зайналобидин томонидан Абарқўхнунг ҳокими бўлуб турур эрди, анинг ҳокимлиги йахши бўлгонидин ўз ўрнида забти муқаррар бўлуб эрди. Ул маҳалда Шоҳ Мансурким, Шоҳ Йаҳёнинг иниси эрди, Тустарнинг ҳокими эрди.

137a Султон Зайналобидин, Шоҳ Шужоънинг ўғли, /мансур черикининг таважжуҳидин кўрқуб, Шероздин қочиб, Тустарга келди ва Шоҳ Мансур ани тутуб, банд қилди.

Чун ҳазрат соҳибқирон Йаздоннинг ҳифзи ва таъйиди остида Туронга қайтқонида, ҳижрий етти юз тўқсон йилданким (1388), ул қисса торихи эрди, то етти юз тўқсон беш йилигачаким (1392), соҳибқирони комкор Мозандарондин Форс ва Ироққа яна мутаважжих бўлуб эрди, ул вилоятлар Оли Музаффар қулида эрди, ва баъзи воқеалар воқий бўлуб эрди. Ул жумладин Султон Зайналобидин Шоҳ Мансур бандини халос бўлуб, Исфаҳонга боргон эрди. Исфаҳон сардорлари анинг тарафига майл билдургонларида Султон Муҳаммад тура олмай, Шерозга атоси олдиға борди. Султон Зайналобидин Исфаҳон вилоятини тасарруфига олиб, тасхир айлади. Ва бу аҳвол асносида Шоҳ Мансур Тустардин черик тортиб, Шероз дарвозасига келди. Шаҳар ичидаги Шероз содотларидин бир жамоат анга иттифоқ

бўлуб, тобёлик ва тарафдорлик изҳор эттилар ва Салим дарвозасин очиб, ани шаҳарга кийурдилар. Шоҳ Йаҳё Шоҳ Шужоънунг айвонига ултуруб эрди, ул йақин келгониди отланиб, Саодат дарвозасидин ташқари чиқиб, Йаъдга кетти ва Шоҳ Мансур келиб, ул айвонда тушти ва акасига асло эътироз билдирмади.

Чун Шероз салтанатини Шоҳ Мансур ўз эликига олди, черики била ўшул вилоятдаги қалъаларга Марвиет⁶⁹⁷ ҳисорини ва ўзга қалъаларни фатҳ қилди ва Абарқўҳқа келди. Ул маҳалда анинг валийси Паҳлавон Муҳаззаб эрди. Шоҳ Мансур ани қамал қилмади ва Шерозқа қайтти.

1376 Султон Зайналобидин Исфаҳонда черик йиғиштируб, Шоҳ Мансурнунг амирлариким, анинг атоси Шоҳ Шужоънунг тарбиятида бўлуб эрдилар, ҳуқуқи вожибқа риёят қилиб, анга мойил бўлғайлар, хаёли бирла Шерозга мутаважжих бўлди. Ва Шоҳ Мансур Шероздин алар била мудофаа ва муқобила урушига чиқти ва Истаҳр қалъаси⁶⁹⁸ остиди Талоқи Фатин лиги кўфрукида учраштиллар. Ва Султон Зайналобидин калака бўлиб, ўз хаёли сурати била дуохоҳлуқда қараб тура берди. Шоҳ / Мансур черики ўзларини сувга солиб, нари ўтуб уруштиллар ва Зайналобидинни бостилар. Зайналобидин қочиб, Исфаҳонга кетти. Ва Паҳлавон Муҳаззаб Шоҳ Мансурдин кўрқуб, Шоҳ Йаҳё била дўстлуқ қилди. Ул маҳалдаким, Шоҳ Йаҳё Йаъд тоғларидин Абарқўҳга бориб эрди, Паҳлавон Муҳаззаб қалъадин чиқиб, Шоҳ Йаҳёни кўруб, аҳд ва шарт қилиб, ани қалъага кийурди ва ўзи қасрига тушти. Ва Шоҳ Йаҳё қалъага киргондин сўнг бир жамоат фитналик кишиларнинг сўзларига кириб, Паҳлавон Муҳаззабни тутуб беркиттиллар, Малус қалъасигақим, Йаъд қалъаларидин эрди, анда йибарди. Ва анда Шоҳ Йаҳё ишорати билан Паҳлавонни ўлдурдилар. Ва Шоҳ Йаҳё Абарқўҳни забт қилиб, Муҳаммад Қўрчиким, бекларидин эрди, қалъани анга тобшурди ва ўзи Йаъд сори қайтиб борди. Ва Шоҳ Мансур Шероздин черик тортиб, Абарқўҳга келди ва ташқаридаги шаҳрини олди. Шоҳ Йаҳёнинг навқари ичкари қалъага қочиб кирди. Ва Шоҳ Мансур бир жамоат кишини анда қўйуб, ўзи Йаъд сори борди. Шоҳ Йаҳё бу ҳолдин хабар билиб, Муҳаммад Қўрчиға киши йибардиким, «Қалъани тобшурсун! Бу шарт биланким, алар Йаъд сори келмағайлар». Шоҳ Мансур йўлдин қайтиб, қалъани анга бердилар, ва забт қилгондин сўнг Исфаҳон сори мутаважжих бўлди ва ошлигини едуруб, Шерозга ёниб борди. Ва йана йил черик тортиб Исфаҳонга борди, ва бултургидек хароблик қилиб, ёнди. Ва Султон Зайналобидин анинг ҳаракотидин бажон келиб, уруғ-қиешига киши йибариб, алардин кўмак тилади. Султон Аҳмад (ва иниси) Султон Боязид Кермондин ва Султон Абу Исҳоқ Сиржондин⁶⁹⁹ чериклари билан кўмакка келдилар. Шоҳ Йаҳё тақри ваъда бериб, Йаъддин чиқти, аммо аларга қўшулмади. Ва ўзга Музаффарийлар барча йигилиб, иттифоқ билан 138а қишда / Шероз сори мутаважжих бўлдилар, ва вилоятларни хароб эттилар, хоссатан Гирболни. Ва Шоҳ Мансур черикини йиғиштируб, шаҳардин чиқти. Алар Гирболдин Гармсир сори бордилар. Шоҳ Мансур бу хабарни эшитиб, алар сори борди. Алар ҳам андин хабар билиб, Фасо⁷⁰⁰ жилгасида Ҳарур мавзёида уруштиллар. Шоҳ Мансур аларга музаффар бўлуб, алар қочтилар ва ҳар бири бир сори кетти. Баҳор ўлгонда Шоҳ Мансур йана Исфаҳон сори черик тортти ва шаҳарга таъйин етконда Хожа Азудиддин Саидийким, Луристоннинг ҳокими эрди, анча киши йибариб, чорлади. Ул келиб Шоҳ Мансурга қўшқди. Исфаҳонийлар муни эшитиб, шаҳарни тобшурдилар, ва Зайналобидин қочиб, Рай ва Варомин⁷⁰¹ сори борди. Ва Шаҳриёрда етконда Муса Чавқар ани тутуб, Шоҳ Мансур қошида йибарди. Ва Шоҳ Мансур анинг кўзига мил торттуруб, кўзларини зоеъ қилдурди: *Ман ла йарҳам, ла йурҳамдин андиша қилмади*⁷⁰². Андин сўнг икки қатла черик Йаъд эшикига элтти ва иккинчи қатлада Шоҳ Йаҳёнинг аноси анга ҳам ано бўлуб эрди, икки ўгли билан чиқиб, Шоҳ Мансур қошига келди. Ва анга насиҳат қилди, дедиким: «Шоҳ Йаҳёким, сендин ёши улуг турур, икки ўгли билан бу вилоят била қониъ, Ироқ ва Форени сенга мусаллам тутуб турур. Сен агар бу вилоят учун анга таъарруз қилсанг, камоли бемурувватлик турур ва эл сенга не дегайлар». Шоҳ Мансур бу сўзни эшитиб, жавоб беролмай Йаъд эшикидин кўчуб, Шерозга кетти. Ва бу тўрт-беш йилда Музаффарийлар ичида дойим уруш ва талаш бор эрди. Шер:

Адув эрдилар бир-бирига мудом,
Хароб ўлди ул мамлакатлар тамом.
Алардин танг эрди худи салтанат,
Ким ун подшоҳ эрди бар мамлакат.

1386 Чун аларнинг тарихида воқиялари мазкур турур/ мундин ортуқ баён қилмадук.

Ул маҳалдаким, соҳибқирони комкор Тустарнинг йақинида хайма ва баргоҳ уруб тушти, Шероз, Исфаҳон ва Абарқўҳ Шоҳ Мансурда эрди ва ўзи Шерозда ултурур эрди. Ва Йазд вилоятида Шоҳ Йаҳё эрди икки ўгли била. Ва Кермонда Султон Аҳмад эрди ва Сиржонда — Султон Абу Исҳоқ.

Соҳибқирон Шероз сори таважжуҳ қилғони

Амирзода Муҳаммад Султон ва иниси мирзо Пир Муҳаммад Боши Хотун дарбандидин музаффар ва мансур қайтиб, ҳазрат соҳибқирон ўрдусига келиб қўшулдилар. Соҳибқирон Севинчак Баҳодурни Хувайзага йибардиким, Умаршайх мирзони келтургай, ва Хожа Масъуд Сабзаворийким, Али Муъаййиднинг хоҳарзодаси эрди, Тустарга ҳукм қилди ва Сабзавор черикини анга тобшурди ва ўзи черик билан илгор қилиб, рабиъ алохирнинг йигирми бешиди, душанба куни таҳақу йилда, тарих егги юз тўқсон бешда (10.03.1393) давлат ва саодат билан Шероз сори мутаважжиҳ бўлди⁷⁰³.

Амирзода Умаршайх Хувайзани олиб, ул вилоятларни забт қилиб, пешкашлар билан келур эрдиким, ҳазратдин анга киши бориб, анга хабар бердиким, соҳибқирон Шероз сори кетти ва «Сенга ҳукме бўлдиким, уруқни бошлаб кейиндин келгайсен!» Соҳибқирон оининг йигирми еттисиди, чаҳоршанба куни (12.03.1393) Дудонга суйидин кечиб, жумъа куни йигирма тўққузиди (14.03.1393) Шўрхон қанда суйига етиб тушти. Ва шанба куни, жумада ал-аввал оининг бошида (15.03.1393) Ром Хурмузда⁷⁰⁴ тушти. Отабек Пир Аҳмадким, Лури Бузургнунг ҳоқими эрди, пешкашлар билан олампаҳоқ даргоҳида келиб, бекларни кўруб, беклар ани пешкашлари била соҳибқиронга кўрсатдилар ва ҳазратга мулозим бўлди.

139a Соҳибқирон ўшул куннунг намози пешинида отланиб, йакшанба куни (16.03.1393) Ром Хурмуз суйига⁷⁰⁵ етиб тушти. Ва душанба куни (17.03.1393) андин /кўчуб, Заҳра саҳросиди тушти ва сешанба куни (18.03.1393) Курдистонда Аргун суйидин ўтуб, Меҳонда тушти. Ва чаҳоршанба куни (20.03.1393) Ширин суйидин ўтуб, Тустар саҳросиди тушти⁷⁰⁶. Панжшанба куни (21.03.1393) Кач Хусдин ўтуб, Саробхон Бидакда тушти ва одина куни (22.03.1393) Чулаҳа кенгида тушти, йакшанба куни (24.03.1393) Жовидон суйидин ўтуб, Қалъаи Сафид ҳақида сўраб, Навбинжон⁷⁰⁷ саҳросиди тушти. Душанба куни (25.03.1393) черикини йасаб, Навбинжондин юруб, қалъага етдилар. Саодат отлиқ бесаодат анди Шоҳ Мансур соридин ҳоқим эрди. Назм:

Йаки қалъаким, оти эрди Сафид,
Эрон шоҳларига ул эрди умид.
Бугон зулфидек печ-печу дароз,
Йўли асру тору ўзи сарафроз.
Анинг кенглиги бир йиғоч бор эди,
Ичи тула сув бирла ашжор эди.
Йағочлари пурмеваи киштзор,
Булоғи ичиди суйи хушқвор.
Ўшул қалъа бўлгон бери ҳеч шоҳ
Ани олмагондур ба амри Илоҳ.
Уруш бирла олғони маҳол эрди ул,
Ичи ва таши тула мол эрди ул.

Ул қалъанинг таърифини ва берклигини шарҳ қилса бўлмас эрди ва бир тўғ ўстида эрди. Андағи тоғлардин баландроқ эрди ва манжаниқ ва раяд

анга ҳеч иш қила олмас эрди ва йўли андоғ тор эрдиким, агар уч киши анда турса эрди, ҳама олам тўла душман бўлса эрди, ул йўлдин чиқа олмас эдилар. Ва андоқ берк ерни эҳтиёт учун баъзи ерларини тош ва ганч билан биркитиб эдилар. Ва анинг ичида неча қўш зироат бўлур эрдиким, андаги элга фароғат била озуқ бўлур ва аларга озуқ эҳтиёжи йўқ эрди; ва қўйлари ва галалари анинг ичида юрур эрди. Ва кийик ва сўғун ва ҳар жонувордин анда асру куб эрдиким, алар доим ов солиб, жонуворлардин олур эдилар. Алқисса, ҳеч нимага эҳтиёжлари йўқ эрди. Мундоқ ерни агар саодатманд икки кунда /олса, таажжуб ери турур. Ва оқиллар билгайким, бу кишида ўзга ҳолати бор ва худойи таолонинг лутфи ва карами бу кишида йўлдош турур, баҳодурлуқдин ва черикнинг ишидин эрмас.

1396

Алқисса, ҳазрат соҳибқирон Сафид қалъасига етиб, неча киши бир неча киши билан қалъа сори бориб, дарвозасига еттилар. Ва черик ҳар соридин келиб сурон солдилар ва соҳибқироннинг чодирини ва шомийенасини тоғ устида чиқориб, тиктилар. Ва ҳазрат чодирига тушуб, ҳукм эттиким, «Черик таваққуф қилмай, қалъанинг тасхирига машғул бўлсунлар!» Черикка ҳукм бўлгондин сўнг мўру малахдек йайоғ ва отлиқ ҳисорга мутаважжих бўлдилар. Амирзода Муҳаммад Султон ўнг қўлдин уруш солдурди. Ва амирзода Пир Муҳаммад ва амирзода Шоҳрух қалъа сори юруб, уруш солдилар. Ва сипохийлар йайоғ бўлуб, андоғ уруштиларким, Баҳром бешинчи кўнда⁷⁰⁸ таажжуб бармоғини тишида қўюб, ҳайрон бўлуб, назора қилур эрди. Шейр:

Зи баским, уруш этти ул дам сипоҳ,
Қочиб кетти кун, ниҳон бўлди моҳ.

Кеча бўлгон жиҳатидин диловарлар қайтиб, манзилларига келиб туштилар. Тонгласи яна ҳукм билан шахзодалар ва беклар ва баҳодурлар қалъага уруш солдилар. Ва муҳолифлар қалъа устидин йамғурдек ўқ ва тош ёғдурур эдилар. Ва мансур черикининг баҳодурлари жонларини хашар айлаб Фарҳодтек тоғ устида чиқтилар. Шайх Муҳаммад, Ййгу Темурнунг навқари Оқ Буға отлиқ, ҳазрат соҳибқирон давлатидин бир ердин чиқтиким, ҳеч кишининг гумонида йўқ эрди, салавот йибариб, алар сори ҳамла қилди. Қалъа эликим, бу ҳолатни кўрдилар, кўнгуллари бузулуб, эликлари сус-тайиб, уруш қила олмай ҳайрон қолдилар.

140a

/Амирзода Пир Муҳаммаднинг кишиси дарвоза йўлидин йўқори чиқтилар, душманларни қовлаб, қалъани олдилар. Ва сипохий элидин ҳар кимки, анда бор эрди, барчани тоғдин ташладилар. Ва Муҳаммад Озод Меҳтар Саодат кутволни олиб, соҳибқирон қошига элиб улдурди. Ва Зайналобидинким, Шоҳ Мансур анинг кўзига мил тортиб зоеъ қилиб эрди, бу қалъа ичида бандда эрди. Ани қалъадин чиқариб, соҳибқирон хизматида келтурдилар. Соҳибқирон ани йахши сўруб, куб иноят ва шафқатлар қилди ва дедиким, «Мен сенинг додингни худой инояти била Шоҳ Мансурдин олайим». Ва хотунларким, ул қалъадин асир этиб эдилар, барчани озод эттилар. Ва Малик Муҳаммад Авбаҳийни ул қалъада кутвол қўйдурди ва саодат ва иқбол билан қайтиб, оининг ўн бирида, сешанба куни (25.03.1393) Навбинжонда тушти. Ва Оқ Буғаким, барчадин бурун қалъа устида чиқиб эрди, анга иноят ва шафқат қилиб, анга хайма ва ҳиргоҳ ва бовурчи хона ва қатор тевалар ва хачирлар ва йахши от ва қумошлар ва олгун камар ва йахши қиз берди. Ва анча нима анга инъом эттиким, сони йўқ эрди. Ул кун анга бир от бор эрди, сўнгги кун анча йароғи бўлдиким, ўз-ўзи била дер эрдиким, «Бу давлатким кўрурмен, ё Рабб! уйқудаму турур ё бедорлуқда?» ҳайрон қолиб эрди.

Чаҳоршанба куни (26.03.1393) ҳазрат соҳибқирон саъд толиъи билан юруб, Бавон дарасидин ўтуб, Пири Мардонга тушти ва панжшанба куни (27.03.1393) андин кўчуб, Жаржанда тушти⁷⁰⁹ ва жумъа кунида Жавимга етти. Ва анда ҳар неча Шоҳ Мансурдин хабар сўрар эрди, айтурлар эдиларким, «Аёғини накбад қилиб, сиздин йана бир хабар эшитгач қочар».

Маъқули ҳам бу эрди, қатрани на мажолким дарё билан тенглик талаш қилгай ва ё сағу қарчигай билан урушқай?

/Ҳазрат соҳибқирон Шоҳ Мансур
билан урушуб, Шоҳ Мансур ўлғони ҳикояти

Соҳибқирон Шоҳ Мансурдин ҳеч ҳисоб тутмас эрди, ўшул кунда андоқ азамат черикидин икки қўл киши айрилди. Бир қўл кишини ўзига муқаррар қилди ва йана бир қўл амирзода Муҳаммад Султонга муқаррар бўлди ва ўнг қўлда амирзода Пир Муҳаммад Жаҳонгирни турғузди. Ва Темур Хожа ва Оқ Бугани ҳировул қилди ва Муҳаммад Султон мирзони сўлда қўйдурди. Амирзода Шоҳрухни зафардек ўзи қошида турғузди ва Усмон Аббосни қаровул қилдурди.

Бу тариқа билан черикини йасаб, Шероз сори юрубурди. Усмонбек душман қаровулини боғлар ичида кўруб, бир чуқурда йашунуб турди, то алар ўттилар. Ва Сайин Темур ва Тамука ва Мавло ва Қаро Муҳаммад ва Баҳром Йасурий каминдин чиқиб, душман қаровулининг кейнида тушуб, Баҳром Баҳодур қилич тортиб, аларга етти ва бировни чопиб тушурди, ва ҳазрат соҳибқирон қошига еткурдилар. Ҳазрат андин Шоҳ Мансурдин хабар сўрди ва таҳқиқ етгондин сўнг юрубурди. Ва бир йағоч йўл бориб душман соридин богот ичидин уч-тўрт минг киши барча жайбалик ва отларини кечим куйдуруб⁷¹⁰ чиқтилар. Шоҳ Мансур аларнинг ичида муҳолифат қиличини тортиб келур эрди ва Потила ерида⁷¹¹ жумъа кўни намози вақтида ҳазрат соҳибқироннинг ўтгуз минг кишисига ўзини урди ва черик ўртасидин ўтуб, кўтал отларким, черикнинг кейнида туруб эрди, анда етиб, йана қайтиб, соҳибқирон черикига ҳамла қилди. Соҳибқирон анинг баҳодурлуғига тафарруж қилиб туруб эрдиким, Шоҳ Мансур ҳазрат соҳибқиронга

141a мутаважжих бўлуб, от солди ва анда /тургон баҳодур йигитларни бир-бир этти. Соҳибқирон сўнгсини тиладиким, Шоҳ Мансурнинг ишини йасагай. Аммо ул жухраким сўнгу анга тааллуқ эрди, қочиб эрди. Ва соҳибқирон бовужуд улким, қошида ўн беш кишидан ортуқ киши қолмайду эди, таваккал қилиб, аёгини биркитиб, еридин тебранмади. Ва Шоҳ Мансур икки қатла соҳибқиронга қилич еткурди ва ҳазрат Илоҳ иноятидин ҳеч навъ зарар етмади. Ва Одил офтобачи⁷¹² ул ҳазратнинг боши узра қалқонини тутуб турди ва Қиморий Йасовул анда йахши ишлар қилди ва эликига қилич тегиб, мажруҳ бўлди. Ва Маҳмудшоҳ ва Тўкал Бовурчи ва Амоншоҳ ва Муҳаммад Озод душманлар ичида кириб, йахши ишлар қилдилар. Ва Шоҳ Мансур андин қайтиб, гўлга чобти. Ва амирзода Муҳаммад Султон душманининг ўнг қўлдаги кишисини қочурди. Байт:

Бари маймана бўлди туб-гўла қон,
Адувнинг аламлари бўлди ниҳон.

Мубашшир Баҳодур ва ўзга беклар амирзода билан душманининг кейнида сурдилар. Ва амирзода Пир Муҳаммад Жаҳонгир йаагининг сўл қўлдаги тургон кишисини кўтариб қовлаб йуриди. Ва шаҳзода Шоҳрух туруб урушуб эрди. Ҳазратнинг қочқон черики йана қайтиб жамъ бўлдилар. Жалол Ҳамид ва Пирим Сўфий, Юсуф Сўфийнинг ўғли ва Ғиёсуддин Тархоннинг ўғлонлари ҳазрат қошида баҳодурлуқ кўрсатур эрдилар ва йааги черикини ўқ зарби билан қайтарур эрдилар. Ва Аллоҳдод⁷¹³ қўшуним, вафо била машхур эдилар ва Шайх Нуриддин қўшуну ва қўшун буйи ҳазораи хоссаким, аларни қавчин дер эдилар ва алар гўл эдилар; йана жамъ бўлуб, гўлни йасаб/ турдилар⁷¹⁴. Ва Баҳромнинг қўшуну эрлик кўрсатиб ерлардин тебранмадилар. Ва амирзода Шоҳрух ўн етти ешида эрдиким, ул уруш воқияъ бўлди ва шаҳзода кичик ёши била Шоҳ Мансур билан урушуб, ани суруб, Шоҳ Мансурни тушурдилар ва бошини кесиб, шаҳзода Шоҳрух ҳазрат соҳибқиронга келтуруб юкунуб, бошни ташлади ва фатҳ бўлгон учун муборакбод деди. Ва муборак тилини дуо билан очиб деди, қитъа:

141b

Душманингнинг бошиду, эй сарфароз,
Ким адувга бўлмасун дунёда бош.
Кимки, тортеа қуллугундин бошини,
Доимо ёғсун ўшул бош узра тош.

Шоҳ Мансурни ўлдургондин сўнг анга тааллуқ кишилардин ному нишон қолмади. Соҳибқирон музаффар ва мансур бир тена устида чиқиб, шаҳзода-

ларни бир-бир чорлаб, ўпуб қучти ва ҳазрат Ҳаққ субҳонаҳу ва таолога шукур қилдилар. Ва беклар барча йукунуб, муборакбод дедилар ва муғул дастури билан чирладилар ва юкунуб аёғ тутгилар⁷¹⁵.

Бу маҳалда душманлардин йана бир жамоат пайдо бўлди, барчаси мукамал ва ораста. Соҳибқирон кишиси ўт ва сувдек алар сори чоптилар. Ва ҳазрат соҳибқирон ва шоҳзода Шоҳрух тақи алар сори юридилар ва сурон солиб чобтилар. Душманлар салобатидин қўрқуб, туролмай, қочтилар ва ўзларини Қалот Сурх тоғи ичида соддилар. Соҳибқирон бекларидин неча кишини аларнинг кейнида йибарди, алар барча йўқ бўлуб кетгилар.

142a Соҳибқирони комрон давлат ва нуерат билан тушуб, тонгласиким, кун чиқиб оламни ўз ҳолидин ёруқ этти, /Шерозга мутаважжих бўлди ва келиб Салим дарвозасига тушти. Ва черик шаҳарнинг тўрт ёнида туштилар. Фармон бўлдиким, «Салим дарвозадин бошқа ўзга саккиз дарвозаким, шаҳарда турур, боғлаб очмасунлар!» Ва беклардин неча кишини йибариб, шаҳардин ва маҳаллотдаги улўғлардин, калавиёнлардин мажалка олдиким, Шоҳ Мансурга тааллуқ хазоин ва қумош ва от ва хачир ва тева ва гайруху, ҳар неким бор эрди, шаҳардин чиқариб, ўрдуга келтурдилар. Соҳибқирон бўлгон молни бекларга ва баҳодурларга улаштурди. Ва амирзода Муҳаммад Султонни Исфаҳонга йибардиким, ул мамлакатни забт қилгай. Андин сўнг муншийларни чорлаб, фатҳномалар биттириб, Самарқандқа йибарди. Ва амирзода Умаршайхким, кейин қолиб, ўғруқни бошлаб келур эрди ва ҳар ердаким, муҳолифлардин хабар эшитса эрди, ул сори бориб кўнгли тилаган-тек муҳолифнинг ишини йасар эрди. Навбинжондин утуб, Козерунга⁷¹⁶ етиб эрдиким, ҳазратдин киши келдиким, «Ўшанда туруб андаги эл-улусни, давлатларни забт қилеун!»

Ҳукм келгондин сўнг шоҳзодаи комкор ул ернинг забтига машғул бўлди ва хогири тилагандек ишни йасади. Йана неча кундин сўнг йана ҳукм келдиким, «Бизнинг сори мутаважжих бўлуб келгил!» Шоҳзода соҳибқирон сори мутаважжих бўлуб, Шероз шаҳрига мулозиматиға мушарраф бўлди.

Оли Музаффар Шоҳ Мансур қиссасини эшитиб, барча ҳайрон бўлуб, ҳеч сори боролмай, заруратдин соҳибқирой мулозиматиға юз қўйуб келди-лар. Шоҳ Йаҳё ўғлонлари била Йазддин келди ва Султон Аҳмад Кермондин пешкашлар била келдилар. Ва Шоҳ Шужоь ўгли /Султон Маҳдий ва Шоҳ
1426 Мансур ўгли Султон Ғазанфар Шероз ичида эрдилар.

Соҳибқирон шоҳзодалар била ва беклар била Боғи Майдонда⁷¹⁷ тушуб, бир ой айшу ишрат била машғул бўлди. Шейр:

Фигони арғанун ва иолаи чапг

Солиб эрди жаҳон ичра оҳанг.

Соқийлар ҳар бири моҳи мунаввар,

Тутуб эликларида соғари зар.

Ва Султон Абу Исҳоқким, Шоҳ Шужоьнинг ўглининг ўгли эрди, Сиржондин келди ва пешкашлар тортиб, ҳазратни кўрди. Соҳибқирони одил мамлакат аҳволиға лутф ва марҳамат назарини солиб, адл ва дод эшигини очиб, раъйо ва фақиру бечораларни сўрайбошлади ва Форс мамлакатини шаҳзода Умаршайхқа берди. Ва шоҳзода тўй тартибиға машғул бўлуб, соҳибқиронга йахши тўй бериб, юкунуб, тўққузлар тортти.

Соҳибқирон Оли Музаффарни тушуруб, вилоятларни ўз бекларига бергони

Муҳаммад Музаффарнинг авлоди муддати эрдиким, бу вилоятларда подшоҳлиқ қилур эрдилар ва ҳар бири бир шаҳарда ҳоким эрдилар. Ва хутба ва сиккани ўз отларига ўқур эрдилар. Ва ҳар бириға даъвои ул эрдиким, «Вилоятлар барча менга тааллуқ бўлгай». Ва бовужуд улким, бири-бириға қариндош эрдилар, доим бир-бириға қасд этиб, душман эрдилар. Ва агар бириким, бировнинг эликиға тушса эрди, ани ё ўлдуруб, ё кўр қилур

эрдилар; ато ўгул ва ўгул ато билан ўшул тариқ эдилар ва аларнинг жиҳатидин раёят заҳматда эрди.

143а Бу маҳалдаким, вилоят соҳибқирон тасарруфида бўлди, барча вилоятларнинг содат ва қазот /ва арбоблари келиб, бу воқеаларни арз қилди ва дедиларким, «Умидимиз сиздин ултурурким, бу вилоятларда йана Оли Музаффарни қўймағайсиз. Ва агар йана буларга бу вилоятларда дахл берсангиз, вилоят бузулур ва фақир мискин хароб бўлур». Бу жиҳатдин соҳибқирони динпарвардин душанба куни, жумада ал-охир ойининг йигирми учиди (6.03.1393) ҳукм бўлдиким, «Оли Музаффарни тутуб, беркитесунлар!» Аларни тутуб молларини таладилар. Ва Усмонбек киши йибардиким, Султон Аҳмаднинг хазинасиким, Кермонда эрди, келтурдилар. Ва ҳазрат соҳибқирон Форс вилоятини шаҳзода Умаршайх мирзога берди. Ва амир Бердибек Сари Буға ва амир Зийрак Жақу ва Севинчак Баҳодурни шаҳзода Умаршайх қошида қўйдиким, бир йилгача шаҳзода қошида тургайлар. Ва шаҳзоданинг хосс беклари Беккичик Жетанинг ўгли Баён Темур ва Тукал Ҳинду Қарқара ва Малаш Апардий ва Давлат Хожа ва узгалар мулозиматда эдилар. Ва Гиёсуддин Барлоснинг ўгли Идикуни Кермон вилоятида даруга қўйди. Гиёсуддинким, Жақубекнинг иниси эрди⁷¹⁸, Иаздни анга берди ва Лолам Қўрчини Абарқўҳда ҳоким қилурди ва бир неча кишини Сиржонга йибарди. Ва ул қалъада Султон Абу Исҳоққа тааллуқ Гударз отлиқ бир киши кутвал эрди. Бу қиссани эшитиб, қалъанинг берклигига эътимод қилиб, қалъани беркитти.

143б Соҳибқирон Шоҳ Шужоё ўғлонлариким, кўзларини зоеъ қилиб эдилар, бири Султон Шибли ва бири Зайналобидин эрди, аларни Самарқандда йибарди. Булар Самарқандда бориб, фарогат била ўлтурдилар. Ва Форс вилоятини йахши хунармандларни эв-эли билан кўчуруб, Самарқандда йибарди. Отабек Пир Аҳмадни /иноят кўзи билан боқиб, Луристонни анга берди. Ва Пир Аҳмад ҳазрат соҳибқирон иноятининг икки минг эвлук киши биланким, Шоҳ Мансур аларни талаб кўчуруб, Шерозга келтуруб эрди, йана ўз юртларига ёниб бордилар.

Соҳибқирон Ироқ сори мутаважжих бўлғони

Жумада ал-охир ойининг йигирми еттисида, жумъа куни (10.05.1393) соҳибқирон Шероздин кўчуб, саодат ва иқбол билан Исфаҳон сори юриди ва ишрат ва шодмонлиқ билан йўлда ов солиб борур эрди. Ва ўн икки кўч била Қумишада⁷¹⁹ ражаб ойининг саккизида (20.05.1393) давлат билан тушти ва ҳукм бўлдиким, «Оли Музаффарни тирик қўймасунлар!» Улуккичикни ўлдурдилар. Ва ҳар вилоятдаким, алардин киши бор эрди, анда боргон даругалар аларни ўлдурдилар. Байт:

Кўнгул қўйма дунёғаким, бу жаҳон
Эрур бевафо, балки номехрибон.

144а Соҳибқирон андин кўчуб, панжшанба куни, ойининг ўнида (22.05.1393) Исфаҳонга етти. Амирзода Муҳаммад Султон ўтрув чиқиб келди ва ҳазратни кўруб, тўйлар тортти. Соҳибқирон беш кун Исфаҳон шаҳрида, нақши жаҳонда ўлтурди. Сешанба куни, ражаб ойининг ўн бешиди (27.05.1393) кўчуб, амирзода Шоҳрухни илгари йибарди, ва Деҳи Улвий йўлидин маҳди аъло Сарой Мулк хоним сори мутаважжих бўлди. Ва соҳибқирон тақи Исфаҳондин кўчуб, икки кунда (29.05.1393) Жарбодқонда етти ва андин аро қунуб Ангувон қарйасида туштиллар. Ва анда бир жамоат малхазлар бор эрдиким йаағи бўлуб, нагамлар ичида кириб эдилар. Ҳукм бўлди, «Бийик ердин ариқ қазиб, ул нагамларга сувни келтурсунлар!»
144а Ҳукм билан черик ариқ қазиб, сувни ул нагамларда /келтуруб қўйабердиллар. Ул бадбахтлар сув йўлидин дўзах утига бордилар. Ва соҳибқирон кеча анда туруб, тонгласи йакшанба куни (2.06.1393) кўчуб, Бурҳон саҳросида тушти. Ва андин кўчуб, ул саҳрода ов солиб, кўп нима ҳар турлук жониворлардин олдилар. Ҳазрати исматмаоб Сарой Мулк хоним ва Туман ого ва шаҳзодаларининг ҳарамлари ўғруқдин илгари бўлуб, бу ерда етиб, соҳибқирон дийдорига мушарраф бўлдилар ва пешкашлар ва сочиқлар ва

144a

садақалар торгдилар. Ҳазрат соҳибқирон чаҳоршанба куни (6.06.1393) андин кучуб, Фулхур Дара мургзорида тушти. Уч кун анда туруб, тўртинчи (10.06.1393) кун андин кучуб, Ҳамадонга таъйин тушти. Ва анда чодирлар ва оқ уйлар тикиб ултурди. Панжшанба куни (12.06.1393) ул юртда шаъбон ойини кўрдилар. Ва амирзода Мироншоҳ ўғруқдин илгари булуб, соҳибқирон хизматида етиб келди. Ва амир Шамсуддин Аббос ва Ҳожи Маҳмудшоҳ ва Уч Қаро Баҳодурким, ўғруқда қолиб эдилар, Султония йулидин чериклари била соҳибқирон хизматида етдилар ва соҳибқироннинг муборак дийдорига мушарраф бўдилар. Ва амирзода Муҳаммад Султонким, Исфаҳонда туруб эрди, ул вилоятнинг элини забт этиб, ҳазрат қошида келди. Ва келгон хонимлар ва оғолар Сарой Мулк хоним ва Туман оғо бошлиқ соҳибқиронга тўй бердилар.

Соҳибқирони саодатнишон Ҳулогухон тахтини амирзода Мироншоҳга бергони

1446

Соҳибқирон Озарбайжон мамоликни (ва Рай) ва Дарбанди Боку⁷²⁰ ва Ширвонот ва Гилонотни тавобий ва лавоҳиқлари била Румгача амирзода Мироншоҳга иноят қилди⁷²¹. Ва шаҳзодаи жувонбахт /Табриз ва Султония ва ўзга вилоятлардин нешқашлар келтуруб, соҳибқиронни Ҳамадон вилоятида тўй бериб, пешқашларини торгти ва неча кун анда айшу ишрат қилдилар. Ва сешанба куни, ойнинг ўн учиди (24.06.1393) андин кучуб, амирзода Мироншоҳни Қулоғи сори йибарди ва ўзи ов солиб Илма Қуруқ мургзорида тушти. Тонгласи нусроатшиёор черики тамоми саҳро кизини тутуб, Туман Тур мавзёида етдилар ва беш кун анда ултуруб олтинчи кун андин кучуб, йана ов солиб, ўнг қул ва сул қул беқларини жирга била юруб, Беш Бармоқ саҳросида етиб, жиргалар бир-бирига қўшуллуб, қуб жониворлардин олиб, Қулбуча ўтлогига келиб туштиллар. Ва андин кучуб, Ганбузак жилгасида етиб туштиллар ва анда шакки қилиб, тўйлар қилдилар. Ва душанба куни (30.06.1393) андин кучуб, тўрт йағоч йул бориб туштиллар.

Амирзода Мироншоҳки, м илгари бориб эди, Қулоғи саҳросидин киши йибардиким, Сарик Муҳаммад Туркмон тоғлар ичида кириб ултуруб турур ва кўчини тоғда берк ерларда қўюб, қалин черик йиғиштуруб, мухолифатдин дам урар эрмиш.

Соҳибқирон Сарик Туркмоннинг элини чобқонлари

145a

Соҳибқирон бу хабарларни эшитиб, Сафосун қалъасининг йулидин юруб, уқбадин кечиб, икки кеча-кундуз юруб, Қулоғи мавзёида етти ва Дашти Жаҳода ҳукм эттиким, «Душманларнинг йўлларини ва коризларини сақласунлар!». Ва душманларга бир қалъа бор эрдиким, ани Ҳабаший дер эдилар ва ўзга даралар ва берк ерлари тоғ ичида бор эрдиким, йўллари асру қаттиқ эрди. Ул қалъада ва дараларда кириб, йўллари беркитдилар. Мансур черикининг баҳодурлари ул тоғлар устида чиқиб, қўйлар ва отлар тушурдилар. Ва Барот Хожа Қуқалтош анда йахши ишлар қилди. Аммо қазо ўқи тегиб, вафот бўлди. Ва Шайх Ҳожиким, Қиморийнинг ўгли эрди, ул тақи тоғ устида чиқиб, шеру мардлик кўрсатти. Анга тақи ўқ тегиб, бақо оламига кетти.

Туркман мансур черикининг баҳодурлуғларини кўруб, аввали Рамазонда (11.07.1393) кечасида ҳар нималариким, бор эди, қўйиб қочтиллар. Ва Армон тоғининг уқбаларидин ўтуб кетдилар. Ва мансур черики аларнинг кейнида от ва тева ва хачирлар олдилар. Ва Шайх Темур Баҳодур туркманлар кейнида суруб, қуб киши олиб ўлдурди ва ўзга қолгонлари захмдор булуб, юз меҳнат била қочтиллар ва Гармсирдин ўтуб кетдилар. Анда бир қалъа бор эрдиким, кофирлар ва габрлар анда турар эдилар. Соҳибқирон алардин хабар билиб ҳукм қилдиким, «Ул қалъанинг тасхирига машғул бўлеунлар!» Ҳаққ Черик ул қалъани уртада олиб, ҳар соридин уруш солдилар ва ҳазрат ҳаққидин нусрат булуб, қалъани олдилар ва қалъадаги элни қириб, ер била тенг қилдилар. Ва

соҳибқирон шоҳзодалар ва беклар била қайтиб, Қулоғи даштида тушти. Рамазон ойининг унида, йакшанба куни (21.07.1393) андин кучуб, аро қунуб, Оқсойда⁷²² келиб, ўрдуға қушулдилар. Андин кучуб, ҳар ердаким мухлифлардин хабар эшитур эрдилар, ул сори бориб, душманларнинг ишини бир сори қилмагунча андин кучмас эрдилар.

1456 Мирзо Мироншоҳни Сариқ Қургонига ва Уч Қаро Баҳодурни Курдтуға йибарди. /Алар бориб ул қатъаларни фатҳ қилиб қайтдилар. Ва ул ерда Хонзода хоним тўй йароғи қилиб, соҳибқиронни тўй берур хаёли бор эрди. Соҳибқирон амирзода Муҳаммад Султонни Курдистон дарбандига йибардиким, андағи ўғри ва йул ургучиларни тутуб ўлдургай, то йуллар эмин бўлуб, мусулмонлар фароғат била бориб келгайлар. Шаҳзода тўйға турмай алар сори юриди ва Хонзода ул юртда улуг тўй қилиб, соҳибқиронға тўй берди. Андин кучуб, Оқ Булоққа⁷²³ тушди ва рамазон ойини анда утқариб, йакшанба куниким, ийд куни эрди (10.08.1393), ийд намозини ўқуб, ийд қилди. Ушул кун шайхулислом Нуруддин Абдурраҳмон Исфароиний, *алайҳирраҳмат вар-ризонким*, рўзғори машойихларининг ақобири эрди, Бағдодин Султон Аҳмад Жалойир қошидин элчиликка соҳибқирон хизматиға келди. Соҳибқирон ул азизни қуб иззат тутуб, йахши сўрди. Ва шайхулислом Султон Аҳмаднинг сўзини арз қилди. Сўзининг мазмуни буким, «Соҳибқиронға тобиъ ва хизматкоримен. Аммо ҳазратдин қўрқиб, мулозиматиға бора олмам!» Ва тўққуз-тўққузлару пешкашларким, йибариб эрди, барчани торти. Ҳазрат аларға боқмади ва Шайх Нуруддинға илми жиҳатидин иззат, хосса тўн ва от ва йармоқ бериб, қўп шафқатлар қилиб, ижозат берди.

Соҳибқирони гитиситон Бағдод сори мутаважжих бўлғони

146a Соҳибқирон Султон Аҳмад Жалойирнинг элчисини ёндургондин сўнг Бағдод сори мутаважжих бўлди. Ва ҳукм қилдиким, «Амирзода Пир Муҳаммад Жаҳонгир ўғруқни бошлаб Сарой Мулк хоним ва Туман ого ва ўзга оғолар била Султонияға бориб ўлтурсунлар!»/ Бекларға ҳукм бўлдиким, «Черикка жар еткуресунларким, киши бошиға икки саноч ўзи билан олиб туругайким, тонгла сувдин утарда керак бўлғай турур». Одина куни, шаввол ойининг ўн учида, торих етти юз тўқсон бешда, товуқ йилида (220.08.1393) саодат ва иқбол била отланиб, Бағдод сори мутаважжих бўлуб, Ён Булоқ мавзеида тушти. Ва андин кучуб, кеча-қундуз суруб, тоғлардин ўтуб тушти ва андин кучуб, соҳибқирон ўзи қаровул бўлуб илғари юриди ва Қура Қургонга⁷²⁴ етиб, Муҳаммад Туркмонни қочурди ва ҳукм қилдиким, «Черикким кейиндин келур Шаҳризурдақи туркманларға⁷²⁵ тааллуқ эл-улусларини таласунлар!» Ва анда туруб черикидин бир неча киши олиб, илғор қилиб йўлга кирди. Ва ул йўл асру қаттиқ йўл, тоғлар ва уқбалар эрди ва тор йўллар эрдиким, қуб ташвиш билан киши андин ўтар эрди. Соҳибқирон кечада муҳаффада кириб ўтқонда машғал била ўтар эрди. Ва черики бўлак-бўлак сўнгидин келур эдилар, токим ҳазрат Иброҳим Йаҳё, *қаддаса Аллоҳ сирруҳу*, мазориға етдилар ва ани Қуббаи Иброҳим Молик дерлар. Андағи элдин соҳибқирон сўрдиким, «Бағдодқа кўкарчин⁷²⁶ йибардингиз?» Алар дедилар: «Бале, йибардук!». Ҳазрат буюрдиким, «Йана кўкарчин йибаринг! Ва хат битингларким, ул курдиким қўрдук, черик эрмас эрмиш, туркманлар эмишларким, эв ва эли била қочиб, буён келадурлар». Мундоқ хат битиб, кўкарчиннинг аегиға боғлаб йибардилар. Ул кўкарчин Бағдодқа бориб, Султон Аҳмад хатни ўқуб, хогири жамъ бўлди. Аммо эътимод қилмай, аввал боргон кўкарчиннинг хабаридин молини сувдин утқарди. Соҳибқирон /андағи мазорни тавоф қилиб, руҳи покидин ҳиммат тилаб, ҳазрат Ҳаққдин нусрат тилади ва мазорининг шовурларига қуб йармоқ берди.

1466 Андин отланиб, Усмон Баҳодурни қаровул қилиб, илғари йибарди. Ва андин Бағдодқача йигирми етти йағоч шаръий йўл турур. Соҳибқирон йўлга кириб, шанба куни, ойининг йигирми бирида (12.09.1393) Бағдодқа етти. Султон Аҳмад Жалойир Дажла суйидин ўтуб, кўфрукни бузуб, йасол тортиб туруб эрди. Черикнинг қаросини кўруб, нафир унини эшитиб, таваққуф қилмай қочти, Ҳилла⁷²⁷ сори борди. Черик Бағдоднинг икки тарафидин икки йағоч йўлгача ўзларини сувға наҳангдек солиб, қушдек утдилар. Ва Муҳаммад Озод сувдин кечиб, Султон Аҳмаднинг хосса

- кемасиким, анга Шамс от қўйуб эрдилар, топиб, бери келтурди. Соҳибқирон ул кема била сувдин ўтти ва шоҳзода Мироншоҳ черики билан Бағдоднинг қўйи ёнидин Қарийатул Уқоб⁷²⁸ мавзеъидин сувдин ўтти. Ва Бағдод эли черикнинг ўтарини кўруб, ҳайрон қолиб эдилар. Соҳибқирон шоҳзодалар била Султон Аҳмадининг кейнида елдек сурдилар ва Каибатула еттилар. Анда Ийбож Ўғлон била беклар юкунуб, соҳибқиронга дедилар: «Сиз давлат била қайтиб Бағдодқа боринг, бизлар Султон Аҳмад кейнида борали». Ҳазрат билдиким, бу сўз давлатхоҳлуқдин эрур, қабул қилиб, қайтиб Бағдод шаҳрида келиб тушти ва ҳар нимаким, Султон Аҳмадининг қолиб эрди, тасарруф қилди. Султон Аҳмад кейнига боргон беклар ул кун юруб, кеча тун қайтиб субҳ эрдиким, Фирот суйига еттилар. Ва Султон
- 147a Аҳмад йарим кечада сувдин ўтуб, кўфрукни бузуб кетиб эрди, /Карбало⁷²⁹ йўлидин Дамашқ сори кетиб юриди. Усмон Баҳодур мундин хабар билиб, бекларга дедиким, «Ўзумизни сувга солиб ўтали ва жаҳд қилиб, душманга етқай». Аммо беклар дедилар: «Сувни йақолаб борали. Ҳар ердинким, гузар тобсақ, андин ўтқай». Беклар иттифоқ қилиб юридилар, тўрт кема тобтилар, ул кемалар билан ўтуб, душман кейинларида сурдилар. Душманлар йўлда борурда чодирларини баъзи ортуқ оғир юкларини ташлаб юрур эрдилар. Беклар ул ташлаган чодирларга ва сандуқларга етиб олдилар ва амирзода Мироншоҳ Қиллага бориб, анда турди ва Султон Аҳмад кейнида черик йибарди. Ийбож Ўғлон⁷³⁰ ва Жалол Ҳамид ва Усмон Баҳодур ва Шайх Арислон ва Саййид Хожа ва Шайх Али Баҳодур ва ўзга тумон беклари ва баҳодурлари юруб қирқ беш киши йақшанба куни, ойнаинг йиғирми иккисиди (13.09.1393) Карбало даштида⁷³¹ Султон Аҳмадқа еттилар ва ул қирқ беш киши барча бек ва баҳодур эрдилар ва отлари ҳориб эрди. Султон Аҳмад била икки минг киши эрди, алардин икки юз киши қайтиб, булар била урушти. Беклар отларидин тушуб, ўқ-ёйи эликларига олиб, ўқ зарби била душманларни ёндуруб, отланиб, алар кейнида сурдилар. Йана алар тақи қайтиб чобтилар. Йана беклар отдин тушуб, ўқ зарби билан қочуруб, отландилар. Учунчи қатла ёниб, андоқ илдам чобтиларким, бекларга фурсат бўлмадиким, отлардин тушқайлар. От устидин бир-бирига жапишиб андоқ-андоқ уруштиларким, ҳаргиз мундоқ уруш киши кўрмагон эрди. Усмон Аббос анда йахши қишлар илди. /Аммо эликига қилич тегиб захмлиқ бўлди. Аммо соҳибқирон давлатидин баҳодурлар душманларни босиб, қочурдилар ва кўб мол алардин олдилар. Ва ул кун ҳаво асру иссиқ эрди ва сув йироқ. Барча баҳодурлар сувсадилар. Ийбож Ўғлон ва Жалол Ҳамид неча кишиларини сувга йибардилар, алар боруб кўб жаҳд қилиб, озгина сув топиб келтурдилар. Ийбож Ўғлон ул сувдин йаримини ичти, ҳеч сувсагани таскин топмади. Жалол Ҳамидқа дедиким, «Бу сув била ҳеч нима бўлмадим, ва ҳалок бўлурмен, агар эй Ҳамид, ул сувким, сенга тааллуқ турур, агар менга берсанг ажаб карам қилурсен ва мундин йахши иш бўлмас». Жалол жавобиди дедиким: «Соҳибқирондин эшитибманким, айтиб деди: «Бир кун бир араб ва бир ажам бир йўлда кириб, йўлдош бўлуб турурлар ва бир ёзида кириб, борурлар эрмишлар. Арабда сув бор эрмиш ва ажам сувини ичиб тутанган эрмиш. Ажам сувсаб арабга этиб турур: «Араб эли жувонмардлик била ва карам била машҳур турурлар. На бўлғай, агар менга бир дам сув карам қилсанг?» Араб деди: «Агар мен сенга бу сувни берсам, таҳқиқ билурманким, улармен. Аммо агар мен улсам йахшироқким, арабнинг карам ва муруввати ҳеч кам бўлмағай ва араб элини номовозаси кам бўлмағай». Араб сувини ажамга берди. Андин бу сўз ёдгор қолди». Жалолбек бу сўзни деб, дедиким, «Мен ул арабдек букун иш қилурмен, то чигатой элининг карами оламда ёд қолғай ва билғайларким, чигатой элида не миқдор карам бор эрмиш. Аммо бу шарт биланким, су қошида боргонда арз қилғайсанким, тарих ичида етқайлар». Ийбож Ўғлон қабул қилди. Жалолбек сувини анга берди. Ийбож Ўғлон сувни ичиб юриди. Ва Жалолбекни ҳам ҳазрат Ҳаққ карами жиҳатидин халос қилди ва кун қайтиб, /саломат ва саодат билан ул чўлдин чиқиб амир ал-муъминин Хусайн ибн Али мазори машҳадиға еттилар, ва ул мутабаррук мазорни тавоф қилиб, музаффар ва мансур қайттилар. Ва Султон Аҳмадининг ўгли Алоуддавла ва хотунлари барча эликка тушти. Султон Аҳмад ўғлон-ушоғидин кўнгул узуб, бир неча киши била бошини олиб кетти. Беклар асирлар била ва моллар била қайтиб, ҳазратнинг хизматида келдилар. Ва Ийбож
- 1476
- 148a

Ўғлон Жалолбекнинг қиссасини ҳазрат қошида арз қилди. Соҳибқирон Жалолбекни куб махтаб дедиким: «Сенинг йахшилигинг бизга куб тегиб турур. Аммо бу йахшилиқки Ийбож Ўғлонга қилгонсен, барчадин йахшироқ турур», деб Жалолбекга куб иноятлар қилди.

Ва бу ҳикоятни анинг учун бу китобда баён қилдуқким, оқил кишилар билгайларким, мурувват ва карам ҳам Холиқ қошида ва ҳам халойиқ қошида йахши иш турур. *Валлоҳул муваффақ ва илайҳи туржаъул умур*⁷³².

Амирзода Муҳаммад Султон йул урғувчиларнинг ишини бир сори қилиб қайтқони

1486 Амирзода Муҳаммад Султон Бағдод юришидин илгари Курдистоиға бориб эрди, то андаги ўғри, ҳаромиларнинг ишларини бир сори қилгай. Анда бориб, аларга тааллуқ тоғларга кириб, ул муфсидлардин куб кишилар ўлдурдилар ва баъзини мутиъ қолдурди. Ва алардин етти юз кишиким, Шомихдаги тоғ ичидаги қалъасида бориб туруб, ул қалъани беркитиб ўлтуруб эрдилар, алар сори бориб, ул қалъага егиб, урушуб, фатҳ эттилар ва андаги кишиларни тоғ устидин ташладилар. Ва ул йўллардинким, юз, уч юз киши йароқлиқ ўта олмас эрди, андоқ бўлдиким, икки киши, /уч киши фароғат билан юрур эрди. Ва шаҳзодаи жувонбахт аларнинг ишларидин фароғат топиб, Боши Хотун дарбандидин ўтуб, Бағдод сори мутаважжих бўлуб, Бағдодда соҳибқирон хизматига келиб, анинг дийдорига мушарраф бўлди. Ва неча кундин сўнг соҳибқирон шаҳзодани Восит⁷³³ шаҳрига забт қилгали йибарди. Ва амирзода Миронпоҳга киши йибардиким, «Ҳилладин Басрага бориб, ул ерларни забт қилсун!» Соҳибқирон фармонладиким, «Султон Аҳмадининг ўғлонларини ва хотинларини ва Бағдод шаҳридин йахши ҳунарманд кишиларни кўчлари била Самарқандда элтиб бореунлар!»

Ва Хожа Абдулқодирким, мусиқий илмида оламда машҳур ва нодир-ул аср эрди, ани тақи Самарқанд йибарди. Ва фатҳномалар Самарқанд ва Хоразм ва Озарбайжон ва Форс ва Ироқ ва Хуросон ва Зобулистон ва Мозандарон ва Табаристон ва ўзга вилоятларга битиб туруб йибардилар. Ва соҳибқирон икки ой Бағдодда айшу ишрат қилди. Эшиттиким, Бағдод вилоятида асру жоғир куб турур, ҳукм бўлдиким, «Ҳар ердаким, жоғир тобсалар барчани Шатт сўйига⁷³⁴ тўксунлар!» Сувчилар юруб, ҳар ердаким жоғир тобтилар, дарёга тўктилар. Ва Бағдод аҳли моли омон қабул этиб, муҳассиллар ул молни тушурдилар.

Соҳибқирон Миср вилоятининг подшоҳикаким, оти Барқуқ эрди, элчи йибарғони

149a Соҳибқироннинг ҳиммати ул эрдиким, йўллар анинг аййоми давлатида эмин бўлгай ва худой бандалари ҳар сориким борсалар, аларга ташвиш ва тараддуд бўлмагай, фароғат била бориб келгайлар. Мунга куб саъий қилур эрди. Бу жиҳатдин Шайх Содаким, машҳури рўзгор эрди, соҳибқирон ани элчиликка Миср вилоятига Барқуқ⁷³⁵ шаҳриёр қошида/ туҳфалар била йибарди. Ва сўзи бу эрдиким, «Мундин бурун подшоҳларким, Чингизхон наслидин эрди, алар била мухалифат қилур эрмишлар. Бу жиҳатдин Шом элига ва андаги вилоятларга ташвиш тегар эрмиш. Охирда аларнинг аролариди йараш бўлуб, вилоятлар амон бўлгон эрмиш. Ва подшоҳ Саъид Абу Саъидхон, *анара Аллоҳ бурҳонуху*, раҳмати Ҳаққа кетиб, Чингизхон наслидин Эрон вилоятида подшоҳи қолмади. Ва ҳар мамлакатда бир киши бош чиқариб, элулус ва вилоятлар ҳароб бўлуб эрди. Бу маҳалда ҳазрат Ҳаққ иноятидин Турон ва Эрон мамлақати Ироқи Арабғача бизга мусаххар бўлди.

Эмди мусулмонларнинг неххоҳилиғи бу турурким, ҳамсойалиқ ҳаққини рибоят, аромизда бориш-келиш бўлгай ва икки тарафдин доим элчи бориш-келиш қилгай. Ва бир-биримиздин хабардор бўлгайбиз, то йўллар омон бўлуб, мусулмонлар фароғат билан бориб келгайлар ва эл ичида осойиш ва фароғат бўлгай. *Вассалому аъло ман-ит таба'ал худо. Вал ҳамду ли-Ллаҳи Раббил 'аламин*».

Ҳазрат соҳибқирон Тикрит⁷³⁶
қалъасига бориб, фатҳ қилғони сўзи

Андин сўнгким, Бағдод шаҳрини олдилар, бозургонлар ва мусофирлар ҳазрат қошида келиб, арз қилдиларким, «Бу йақинда қалъа турурким, ани Тикрит дерлар, асру берк ер турур. Ва бир жамоат ўғрилар анда йиғилиб, мусулмонларнинг йўлларини боғлаб турурлар ва ҳеч киши андин саломат ўта олмас. Ва доим Миср ва Шомдин келгон ва боргон карвонларга музоҳим бўлурлар ва неча йиллар турурким, алар ул ерни мақом қилиб турурлар ва ҳеч подшоҳ бориб ул қалъани олмайду. Бу жиҳатдин кўб мусулмонлар ташвишда турурлар».

1496 Ҳазрат соҳибқирон бу сўзни эшитиб дедиким, «Бизнинг ҳимматимиз ва мақсудимиз бу юрмоқдин/ бу турурким, мундоқ нималарни мусулмонларнинг бошидан кетарсак⁷³⁷. Эмди бизга фарз бўлдиким, бу ишнинг фикрини қилгайбиз». Ҳукм эттиким, «Бурҳон Уғлон ва Иятиқ Суфий ва амир Жалол Ҳамид ва Шоҳ Малик ва Саййид Хожа ва Шайх Али Баҳодур отланиб қалъа сори юруб, қамалга машғул бўлсунлар!» Алар ҳукм била отланиб, турмай, кеча-кундуз суруб, етиб қамал қилиб ўлтурдилар. Соҳибқирон Бағдоддин тушкон молни бекларга улаштурди. Ва амир Усмон Аббоским, Карбалода захм еб эрди, ани ўғруқ била Бағдодда қўйди. Ва анга «марҳам баҳо» деб, ҳар кунда минг олтув кўпнакий муқаррар қилдурдиким, шаҳардин бергайлар.

Андин сўнг давлат била отланиб, шанба кунида, зулҳижжа ойининг йигирми тўртида (31.10.1393) кўчуб, Шайх Баҳлул мазорига тушти. Ул мазорни тавориф қилиб, руҳи покидин ҳиммат тилаб, амиrhoда Шоҳрухни манглай этиб отландурди ва йақшанба куни (2.11.1393) Дажла суйининг юқорисидин таважжўх этиб отланиб, бир ерда тушди⁷³⁸. Ва душанба куни (3.11.1393) бир улўғ кўл йақосида тушти⁷³⁹ ва андин кўчуб, Онага тушти ва чаҳоршанба куни (5.11.1393) Баҳрияда тушди ва панжшанба куни (6.11.1393), етти юз тўқсон олтинчи йил муҳаррам бошида Ҳарбия қишлоғида тушти ва жумъа куни (7.11.1393) кўчуб, Банди Асорга келди. Кеча анда туруб, тонгласи (8.11.1393) бир юлғунлуқ ерда қўнди. Ул ерда бир киши шер кўруб, соҳибқиронга хабар келтурди. Соҳибқирон шерни олмоқ учун отланди. Ул ердин беш шер чиқти, баҳодурлар ҳар беш шерни ўқ била ўлдурдилар. Ва андин ўтуб, йақшанба куни (9.11.1393) Тикрит қалъасига еттилар, ва наққора ва кавс ва бургу чалиб, сурон солиб, ҳазрат учун қалъа ўтрусидида оқ уй ва чодирлар тиктилар.

150a /Соҳибқирон давлат билан келиб тушти. Бу маҳалда Мосул⁷⁴¹ ҳокими Ёр Али ва Ирбилнинг даругаси Шайх Али Ўйрот тўққузлар ва пешкашлар била келиб, ҳазратни кўрдилар. Ҳазрат аларни йахши кўруб сийлади. Андин сўнг буюрдиким, «Черик қалъа урушига машғул бўлсун!» Бу қалъа бир тоғ устида воқий бўлуб, бир ёнидин Дажла суйи борур эрди ва бу қалъа бино бўлгонидин бери ҳеч подшоҳ ани мусаххар қилмагон эрмиш. Ва ичида Ҳасан отлиқ киши ҳоким эрди. Ва бу кишининг иши бу эрдиким, доим йўлларни тутуб, карвоиларни уруб, молларини олиб, қалъага кийуруб ўлтурур эрди. Ва ҳеч подшоҳга бош индурмас эрди, ва мол ва хирож бермас эрди, ўзи уруб, ўзи сувар эрди.

Алқисса, соҳибқироннинг хабарини эшитиб, кўнглида ваҳм тушуб инисини пешкашлар била ва ниёз ва тазарруъ била соҳибқирон хизматида йибарди. Ҳазрат ани йахши кўруб, от ва тўн бериб, агосига йибардиким, «Бориб Ҳасанга мандин дегилким, ҳеч тарадуд қилмасун ва қўрқмасун ва бот бизга кўра келсун!» Иниси қайтиб, ҳазратнинг шафқатдин дегон сўзларини анга деди. Аммо ул бедавлат қўрқунчдин қалъадин чиқмади ва муҳолифатда кўнгул қўйуб, урушга машғул бўлдилар. Ва мансур черики этакларини белларига уруб, ҳисорга мутаважжўх бўлуб юридилар. Ва манжаниқлар йасаб, тош захми била аларнинг эвларини бузулдилар. Сешанба куни (11.11.1393) Ҳасан аносини қалъадин чиқориб, соҳибқиронга йибарди, неча от ва пешкашлар била ва ажзу зори била арзадошт қилдиким, «Бизга ул ҳадд йўқ турурким, алар била уруш /қилгайбиз. Ва ул миқдор қудрат ҳам йўқ турурким, чиқиб аларнинг дийдорига мушарраф бўлгайбиз. Агар соҳибқирон гуноҳимдин кечиб, шафқат қилсалар ўғлум била инимни мулозиматларига қуллуқ қилмоқ учун йибарайим». Соҳибқирон аносини йахши кўруб,

150b

дедиким, «Гуноҳини сенга бағишладим. Бориб ўғлунгни йибаргил. Гар кел-маса неча мусулмоннинг қони анинг бўйнида бўлгуси турур». Бу хотун ул сўзлардин андишанок бўлуб, қайтиб қалъага кириб, ўзига соҳибқирон дегон сўзларни деди. Ул қалъадин чиқмай, заруратдин уруш қилмоққа машғул бўлди. Ва соҳибқирон черики қалъага нағам солмоқ била машғул бўлди. Ва Шайх Али Баҳодур (ўгли Саййид Хожа бошқа баҳодурлар била) нағам солиб, бир буржга етиб, ул буржнунг губини бўшади ва кечада ул буржни бўшадилар ва буржни тушуруб, қилич зарби била душманларни қовлаб, ташқи қалъани олдилар. Алар жон қўрқунчидин ички ҳисорга қочиб кирдилар, ва амир Ҳасанга қўрқунчулиги ортиб, беркка кўнгул қўйиб, қалъани беркитти. Ҳукм бўлдики, «Бу қалъага тақи нағамлар солсунлар!» Ва ҳар кишига беклардин бир ер муқаррар қилдурди ва баҳодурлар ишларига машғул бўлдилар. Ва нағам солиб, ўзга қалъа таъйин битиб, тошга етдилар⁷⁴³. Ҳазрат давлатидин уттуз беш қари тошга етиб, ул тошда нағамлар солиб, гори пилдек тешуклар қаздилар. Ҳасан бу ҳолатни кўруб ҳайрон қолди, киши йибардиким, гуноҳини тилаб, амон тилагай. Соҳибқирон дедиким, «Ул чиқмагунча амон йўқ турур». Тонгласи йана зори ва тазарруъ қилиб, шоҳзода Шохрух қошида киши йибарди. Ва айтиб йибардиким, «Шаҳзодадин умидим ул турурким, гуноҳимни / соҳибқирондин тилагайсиз!» Шаҳзода жувонбахт лутф ва карамидин келиб соҳибқиронга Ҳасанбекнинг сўзини арз қилди⁷⁴⁴. Соҳибқирон деди: «Ўзи чиқиб келмагунча ва ўғрилиқ ва қарочилиқдин тавба қилмагунча узри қабул бўлмас. Ва агар чиқиб келса, ҳар аврлукким, анинг хотири тиласа, ўшандоқ бўлгуси турур». Ва инисини шоҳзодага йибариб эрди, ҳазрат инисига этти: «Бориб бу сўзларни анга дегил: агар чиқиб келмаса сен ҳам анинг қошида ўтургил». Иниси анга бориб соҳибқирон деган сўзларни деди. Ул дедиким: «Биз бу ерда муддати турурким, ато-атоларимиз бу ерда ҳукумат қилгон турурлар. Ҳаргиз ҳеч подшоҳга мутиъ бўлмагондурлар ва ўз боши билан ҳар неким, кўнгуллари тилагон турур, қилибтурлар. Ва ҳоло, агар биз чиқсак, ул кишиларким аларнинг молларини олиб, бизда тилагуси турурлар. Соҳибқирондин ҳукм бўлгусидурким, ҳар нимаким олиббиз, ёндурабергайбиз ва анинг уҳдасидинким чиқа олгай ва бизларни қўб азоблар қилгуси дурурлар. Ҳеч нима мундин йахшироқ йўқ турурким, то бизда жонимиз бўлгунча урушқайбиз». Ўғрилар барча йакжиҳат бўлуб, уруш наққорасини чалдилар.

151a

Соҳибқирон аларнинг наққора унини эшитиб, ғазаб ўти бошига туташиб, фармон бўлдики, наққора ва нафирларни чалдилар, андоқким олам ичра зилзила тушиб, тоғлар ваҳмдин титраб, *ал-қори'ату ма ал-қори'а*⁷⁴⁵ йақин эрдиким, *ихнил-манфуш* дек⁷⁴⁶ фано елига боргай. Шеър:

Чу солди сурон анда отлиг, йайоғ,
Алар ваҳмидин титради дашту тоғ.

Ва соҳибқирон бир баланд ерга чиқиб, тафарруж қилур эрди. Қалъага еткургон нағамлар ичида йағочлар қўйиб эрдилар ва ўтун била тўлдуруб / эрдилар андин бурунким, ўт қўйсалар қалъанинг бир ёни йиқилди. Қалъадаги эл фидоийлартек, раҳна бўлгон ерда туруб урушур эрдилар. Ҳукм бўлдики, «Черик барча урушқа мутаважжих бўлсунлар ва нағамлар ичидаки йағоч ва ўтунга ўт қўйсунлар!» Баҳодурлар қалъага мутаважжих бўлуб, нағамларга ўт қўйдилар. Нағамдаги йағоч қўйиб, қалъанинг томи йиқилди ва ул бурждаким, Йатиқ Сўфий нағам солиб эрди, ул бурж йиқилди. Йигирми беш киши душмандин қўйи тушти, қалъа эли бу ҳолатни кўруб зори ва тазарруъ била бекларга киши йибардилар, то аларнинг гуноҳларини соҳибқирондин тилагайлар. Беклар келиб ҳазратқа арз қилдилар. Соҳибқирон эшитмай, черик қалъага ёпушуб, олди ва Ҳасанбек била ҳар кимки, ул қалъада эрди, барчани тугуб бўйинларини боғлаб, ҳазрат қошида келтурдилар. Фармон бўлдики, «Раъийатни сипоҳийдин ажратиб, раъийатқа нима демасунлар ва сипоҳийларни ўлдурсунлар!» Ҳукм била ул ўғриларни барчани ўлдурдилар ва тавачилар бошларидин миноралар қўпордилар. Ва бу муборак фатҳи душанба кўни, ойнинг йигирми олтисида (1.12.1393) муяссар бўлди. Ва ул қалъадин бир томни қўйдиларким, эл кўруб билгайким, бу қалъа нечук йаралмиш ва нечук муни мусаххар қилиб турурлар. Ўзга бўлгон томни ер била тенг қилдилар.

Соҳибқирон қайтиб боргонда кейнида боргон шаҳзодалар келиб қўшулгонлари сўзи

152a

Шаиба кун, сафар ойининг аввалида (6.12.1393) қайтиб борурда йўлда ушалди ва шаҳзодаларким, душман кейнида бориб эрдилар, Ироқи Араб вилоятида ҳар тарафдин ёндилар. Ва амирзода Муҳаммад Султонким, Воситқа бориб эрди ва амирзода Мироншоҳким, Ҳилладин Басраға бориб эрди ва беклар барча юруб, дарёлардин кечиб, саҳроларда юруб бениҳоят мол олиб ёндилар. Ва йўлдаги /арабларким, йўлларни тутуб, қароқчилик қилур эрдилар ва Басра ва Восит шаҳрини забт қилиб мол ва хирож бўйунларига қўйдилар. Ва ҳар кимки, мутиъ бўлмай мухолифат қилди, бошини кесдилар. Амирзода Мироншоҳ сарбадол мулкларидин бировни Басрада қўйуб, Шатт ал-Арабдин утуб, амирзода Муҳаммад Султонга қўшулди, ва бирча беклар ва баҳодурлар келиб қўшулдилар. Ва андин юруб, Ҳарбия мавзеида етиб, соҳибқиронга келиб, муборак дийдорига мушарраф бўлдилар.

Бағдод мамлақати ва Ироқи Араб мусаххар бўлгонидин сўнг бу вилоятларни Қаро Қўйлуқ ва Оқ Қўйлуқ туркманларининг улуғларига берди. Бу шарт билаким: «Бу чоққача вилоят эйясиз эрди; ҳар кимнинг қўнгли не тилар эрди, қилур эрдилар. Эмди итоат аёлларини хизмат йўлига қўймак керак ва мусулмонларга мазоҳим бўлмамак керак; ва корвоңларга зарарзаҳмат бермамак керак, то худой бандалари йўлларда фароғат била бориб келгайлар. Бу тариқ била амал қилсангиз, наким хотирингиз тиласа, ўшандоқ бўлгуси турур. Йўқ эрса ҳар не кўрсангиз ўзунгуздин кўргунгуз турур». Буиндоқ насиҳатлар қилиб ҳар бирига бир вилоятқа йибарди.

Бу маҳалда амир Усмон Аббос ўғруқ била Бағдоддин келиб, соҳибқирон ўрдусига қўшулди. *Вал ҳамду ли-Ллоҳи Раббил оламин.*

Соҳибқирон Диёрбакр⁷⁴⁷ сори борғони

152b

Соҳибқирони никушиёвор Ироқи Араб тасхиридин сўнг Диёрбакр сори мутаваажжих бўлди. Хожа Масъуд Сабзаворийни Бағдоднинг муҳофизатига йибарди ва буюрдиким, «Раёйо ва фақир мискин аҳволларидин хабардор бўлгайсен ва содот ва уламони йахши иззат тутгайсен!»⁷⁴⁸ деб, ани Бағдод сори йибарди. Ўзи Диёрбакр сори мутаваажжих бўлди ва амирзода Мироншоҳни беклар билан Бағдод суйининг юқориси сори йибарди ва сувга кўфрук боғлаб, / овоза солдиким, «Қайтарбиз!», то ҳар ердаким, мухолиф бўлса, муни эшитиб, хотири жамъ бўлгай⁷⁴⁹. Ва черикидин ўн кишидин бир киши олиб, ўзгаларни ўғруқда қўйуб, амирзода Муҳаммад Султон ва Гийёсуддин Тархон ва Уч Қаро Баҳодурни ўрду муҳофизати учун ўрдуда қўйдурдиким, ақарин келгайлар. Ва нусратшиёвор черики таъжил била сув юқорисида юруб, Тавқдин⁷⁵⁰ утуб, Киркўк⁷⁵¹ қалъасига етдилар. Қалъа эли итоат йўлидин илгари келиб, соврин тортиб, соҳибқироннинг муборак дийдорига мушарраф бўлдилар. Соҳибқирон ул қалъани амир Али Мосулийга суюрғал берди. Бу маҳалда Қизил Мир Али Уйрот ва Шир Али ва Жаҳонгир олампаҳо даргоҳида келиб, давлат мулозиматқа мушарраф бўлдилар. Ва ҳар ердаким, даруга ва кутвол бор эрди, барча келиб бандалиқ камарини белларига боғладилар. Ҳазрат соҳибқирон ҳар бирини бир навъ иноят ва шафқат қилиб сўрди. Барчага зарбофт тўнлар била олгун камарлар берди ва аларнинг ўғлонлари била хотунларига қумошлар ва олгун ва жавоҳир иноят қилди, то ўғлонларига қаралгайлар ва қизларига жаҳиз йасагайлар. Ва андин давлат ва иқбол била юруб, (чаҳоршанба кун) Ирбл мавзеиға етишти. Ул ернинг ҳокими (Шайх Али) йахши пешкашлар тортиб, тўй берди. Соҳибқирон анда бир кун туруб, тонгласи Катта Зоб суйиға⁷⁵² келиб тушти. Жумъа кун сувдин ўтуб, Мосул суйиға етиб тушти, Жиржис пайғамбар ва Юнус алайҳиссаломнинг мазорига бориб тавоф қилди ва ҳар мазорға ўн минг олгун кўппакий бердиким, қабрлари устида гунбаалар йасагайлар. Ва фақир мискинға куб садақалар берди. Ва амирзода Мироншоҳ ҳукм била андағи эллар устида бориб мусаххар қилмоқ учун элларни боқтуруб, ёниб келиб, соҳибқиронга қўшулди.

Ҳазрат соҳибқирон, Ёр Аликим, Мосул даругаси эрди, ани гажирчи қилиб, тун қайтиб, Руҳа сори мутаважжих бўлди, ва туман беклари черик тартибини қилиб, булак-булак юридилар.

Борурда Султон Аликим, Мардиннинг⁷⁵⁴ ҳоқими эрди, мутобият йулидин кириб, ўтрав кишисини изҳори муҳаббат ва ихлос қилди. Соҳибқирон сафар ойнинг охирида (3.01.1394) Мардинга етиб, киши йибардиким, «Биз Миср ва Шом сори мутаважжих бўлдук. Сен бизнинг сунгимизда бот келгайсен!» Ва андин ўтуб Раъсалъайнға⁷⁵⁵ тушти ва барча черикини юртовул йибарди. Черик бориб Ҳусайн⁷⁵⁶ вилоятини ва Қаро Қўйлуқни талаб, от ва тева ва қўй сонсиз олдилар ва қайтиб ўрдуға қушулдилар. Андин кучуб Руҳаға еттилар: Кузак отлиқ биров ул қалъанинг даругаси эрди. Баъзи раъийатлар била қалъадин чиқиб, бир бийик тоғда бордилар. Соҳибқирон бир неча бек черик билан аларға йибарди. Беклар бориб барчани талаб, асир қилдилар.

Ҳазрат шаҳзодалар била ва беклар била шаҳарға кирдилар. Ва шаҳардаги иморат барча тошдин эрди. Ва айтурлар ул шаҳарни Нимруд⁷⁵⁷ йасагон турур, ва Иброҳим Халилни, алайҳиссалот вассаломки, анда ўтқа солгондур ва ул ўт нишонаси зоҳир бор турур.

Соҳибқирон ул ерда бориб, тафарруж қилиб, чашмада ғусул қилди. Ўн тўққуз кун анда турдилар. Ва суҳбатлар тутуб, баъзи кишиларга иноят ва шафқатлар қилди ва туркманлардин қуб киши келиб мулозим бўлди. Ва Ҳисн Кайф⁷⁵⁸ даругаси анда келиб, йахши хизматкорлиқ қилди. Ҳазрат тақи ани йахши кўруб, иноятлар қилди.

153b Мардин ҳоқими аҳду шартига вафо қилмай, муҳолифат тариқаси андин зоҳир бўлди. Ҳазрат деди: «Раво /бўлмас буким, йаағини вилоят ичида қўйуб, ўзга сори боргайбиз». Бу жиҳатдин панжшанба куни, рабиъ ал-аввал ойининг йигирми олтисида (29.01.1394) давлат ва саодат била отланиб Мардинга мутаважжих бўлди. Бу маҳалда Арзин⁷⁵⁹ ҳоқими Султон Али келиб, пешкашлар тортиб, соҳибқиронни кўрди. Ва Ботмон⁷⁶⁰ даругаси ҳам келиб хизмат давлатига мушарраф бўлди.

Маҳди аъло Чулпон Мулк ого ва Дилшод ого ўттуз беш кун эрдиким, соҳибқирондин айрилиб, ўғруқда қолиб эдилар, илгари келиб бир тепа устида ҳазрат соҳибқирон дийдорига мушарраф бўлдилар. Ва ўғруқ тақи Мардиндин ўтуб келиб, ҳазратқа қушулдилар. Ва соҳибқирон черикни тартиб этиб Мардинга юриди, етти йағочға етканда Чимликда тушти. Малик Иззуддинким, Жазира ҳоқими эрди, ҳазрат қошида мулозимат учун келди. Пешкашлар тортиб, моли хирож қабул қилиб, ижозат тилаб қайтти. Иса ҳазратнинг келуридин хабар топиб, хизматқа келди ва қуб пешкашлар торгитти, йахши отлар ва хачирлар ва тевалар тортиб, ҳазратнинг дийдорига мушарраф бўлди. Ҳазрат сўрдиким, «Не жиҳатдин кеч келдинг?» Узрлар била ниёз ва тазарруу қилиб, деди: «Баъзи нималар воқиъ бўлгон жиҳатидин келурга тақсир бўлди». Ҳазрат лутф ва карамидин ўзга ҳеч нима демай, тўн кийдуруб, от миндурди ва андин кучуб, Мардинга йақин бир тоғ этагида бориб тушти.

Амирзода Умаршайх шаҳид бўлғони сўзи

154a Шаҳзода Умаршайхким, асру оқил ва доно ва баҳодур эрди, соҳибқирон ани Форс вилоятида қўйуб эрди. Бир йилгача Форс вилоятида муҳолифлардаги қалъаларни фатҳ қилди. Чун Истаҳр қалъасини ва Фадак қалъаси ва Гармсирда Шаҳрийёр қалъасини, буларни барчасини олди ва Сиржон қалъасиниким, баъзи беклар ани қамал қилиб, ҳануз олмайду эдилар, шаҳзода / анда бориб эрди. Соҳибқирон ул вақтда Миср ва Шом сори мутаважжих эрди ва Дийрбакр сори борғонда шаҳзодаи мушори илайҳига киши йибариб эрдиким ва ул киши ул маҳалда еттиким, шоҳзода ул қалъани қамал қилиб ўлтуруб эрди. Шоҳзода соҳибқирондин хабар билиб, Идику Барлос ва Шоҳшоҳонким, Сейистон даругаси эрди ва Пир Али Сулдузни ул қалъаға қўйуб, ўзи Шероз сори мутаважжих бўлуб, анда бориб, йароғини қилди. Ва

Севинчакбекни Форс мамлакатининг забти учун қўйиб, узи ҳазрат соҳибқирон сори мутаважжих бўлди. Ва Севинчак Қўҳандиз қалъасиниким, Шоҳ Шужоъ бузуб эрди, иморатига машгул бўлди. Ва шаҳзода черики билан Шулистон йўлидин юруб, Курдистондин ўтуб, йўлда бир қалъада еттиким, ани Хурматур дер эдилар ва оз киши анда бор эрди. Шаҳзода тафарруж қилмоқ учун ул қалъага йақин келди ва бир нодон бадбахте қалъадин ўқ отиб, қазадин ул ўқ шаҳзоданинг шуркига тегиб шаҳид бўлди. Фарзанди аржуманди шаҳзода Пир Муҳаммад ва беклари ҳайрон қолиб, ҳеч чора тонмадилар. Ва бу воқеъа қиш ўртасида, рабиъ ал-аввал ойида, етти юз тўқсон олтида, товук йилда (январ, 1394) воқеъ бўлди. Ва шаҳзода қирқ йил йашаб эрди. Черик йигламоқ ва ун тортмоқ ва фарёд била машгул бўлуб, ул қалъани ер била тенг қилдилар ва ҳеч кишини анда тирик қўймадилар.

1546 Бу хабар ўрдуға етти, беклар ҳайрон қолиб, на ул қувватким, ҳазрат соҳибқиронга арз қилгайлар ва на тоқат улким, йашургайлар. Барча иттифоқ қилиб, бир хилватда арз қилдилар. Соҳибқирон бу сўзни эшитиб, *ва ма сабрака илло би-Ллоҳи*⁶² /йўсуни била таҳаммул қилиб, қазага ризо бериб, муборак тилини бу оят билаким: *Инна ли-Ллоҳи ва инна илайҳи ражиъуна*⁷⁸³ очиб, йигламай ва хуруж қилмай тик турди. Ва Форс вилоятини тавобийлари била шаҳзода аржуманд Пир Муҳаммадқа бердиким, Умаршайх мирзонинг ўғли эрди, ва амирзода ўн ёшида эрди. Нишон битиб, Уч Қаро Баҳодурга ҳукм бўлдиким, «Нишонни олиб бот юруб, шаҳзодани олиб қайтиб Форс вилоятига борсун!» Уч Қаро Баҳодур таъжил била юруб Жирбатуга аларға етти, нишонни кўрсатиб амир Бердибек ва амир Зийрак Жаку бир неча киши билан ўрдуға бордилар. Ва шаҳзода Пир Муҳаммад атосининг беклари била ва Уч Қаро била Шероз сори етиб борди. Ва шаҳзоданинг сунгагини Шерозга элтиб амонат қўйдилар ва неча кундин сунг хотунлари Севинч Қутлуқ ого ва Бек ого ва Малик ого ва ўғли амирзода Искандарким, кичик ва ҳануз сут эмар эрди, тобутни Шероздин Кешга элтдилар. Анда соҳибқирон йасагон бақъада қўйдилар. Ва ҳазрат соҳибқиронгаким, ҳазрат Ҳаққ таборак ва таоло давлат каромат қилиб эрди, ул ҳазрат айёми давлатида Кешда бир олий иморат солди, Шайх Шамсуддин Қулорнинг (ва падари бузруквори амир Тарагай) йақинида. Ва ул ҳазратқа муваффиқат қилиб, алар тақи анда иморатлар солдиларким, агар ажал етса, аларни анда қўйгайлар.

Алқисса, Султон Исаким, Мардиннинг ҳокими эрди, келиб ҳазратни кўрди. Ҳазрат черики сотиқ-савдо учун шаҳарга кирдилар. Шаҳардаки бир жамоат жоҳиллар бедин гавго қилдилар. Соҳибқирон андин хабар билиб, ўшул замон Султон Исани чорлаб андин сўрдиким, «Не жиҳатдин сенинг элинг бизнинг кишимизни қўймайдурларким, шаҳарга киргайлар?» Ва 155а ҳазрат /соҳибқирон анинг сўзин андоқ маълум қилдиким, ул чиққанда иниларига айтқон турурким, «Зинҳор черикни шаҳарга қўймагайсизким, киргайлар. Ва агар ман минг хат йибарсам, зинҳор хатга инономагайсизким, мен жонимни сизлар учун фидо қилурмен». Бу маъно жиҳатидин ҳукм бўлдиким, ани тутуб банд қилдилар. Черикнинг кўблиги жиҳатидин ва қишнинг охири эрди ва анда ўт йўқ эрдиким, гала-қаро егай. Бу жиҳатлардин маслаҳат кўрмадиларким, кўрғонни қамал қилиб ўлтургайлар, андин кўчуб, тоғлар сори юридилар ва даралардин ўтуб тушдилар. Ва андин кўчуб, Асих сори мутаважжих бўлдилар. Рабиъ ал-охир ойининг ўн бирида, жумъа кунида (13.02.1394) ҳаво булут бўлуб, йамғур ва қор ёғабошлади ва ҳаво асру совуқ бўлди. Ва ул ерда балчиқ бўлуб, асру кўб ташвиш тортиллар ва от, тева кўб зоъ бўлди. Чодирлар тикиб ўлтурдилар. Ва йамғур ёғар эрди андоқким, баъзи эл чодирларини қўйиб йайоғ йўлга кирдилар. Ва соҳибқирон гўл черики била балчиқдин чиқиб, бир ўтлогда тушти, ва шаҳзодалар учун киши қайтарди. Шоҳзодалар ва беклар чодирларини ва қизилжа такйа, намадларини балчиқ устига солиб ўтдилар. Ва 155б андин кўчуб Эски Мосул⁷⁸⁴ сори юридилар. Ва ҳазрат соҳибқирон бировни кўб пешкашлар била фарзандларига Султонияга йибариб эрди, ва Шайх отлиқ, Чимлик мавзеида Малик Иззуддин била келиб, ҳазратни кўруб эрди. Ва ҳазрат ани йахши кўруб, сийлаб йибариб эди. Бу бедавлат эшиттиким, мунча мол йўлдин ўтуб борадур, тамъаи ҳаракатда келиб, отланиб, /ул молни олиб, Жазираға кирди. Ва Малик Иззуддин тақи анинг

била мувофиқат қилиб, соҳибқирон била йаағи бўлдилар. Ҳазрат соҳибқирон бу воқеъадин хабар билиб, икки қатла анга киши йибариб, насихатлар қилди ва дедиким: «Шайхни бизга йибаргил, то сенинг гуноҳингдин кечкайбиз. Йўқ эрса сенинг Ҳазира ва ерингни бир-бир қилғумиз турур». Малик Иззуддинга накбат босиб эрди, эшитмади, қалъасига ва Шатт суйиға иътамид қилиб, ўз ерини беркитиб ўлтурди.

Соҳибқирон Ҳазира сори борғони

Чунким, Малик Иззуддин соҳибқирон сўзини қабул қилмади, душанба куни, жумада ал-аввал ойининг аввалида (4.03.1394) ўғруқни қўйуб, черики била отланиб, Дажла суйидин ўтуб, тун қайтиб, саҳар вақтидаким, ул бедавлатлар уйқуда эрдиларким, аларнинг бошлариға тўктилар. Ва андағи элни талаб, икки-уч қалъани олдилар ва асру беҳад мол тушти. Ва Малик Иззуддин бировнинг қўлиға тушуб, ани танимай, қийнаб кўб мол олиб, қўйабарди. Йарим жони била қочиб, юз меҳнат ва машаққат била кетти. Ва ҳазрат соҳибқирон андин қайтиб ҳукм қилдиким, «Ўлжа тушкан қўйларни Мосулға элтсунлар!» Қирқ кема ўн кеча ва кундуз молни кечтуруб, урдуға элттилар.

Ҳазрат соҳибқирон иккинчи қатла Мардинға борғони

Соҳибқирони гитиситон аввали ёздаким⁷⁶⁵, олам гул ва лоладин йана биҳиштгек хуррам бўлди, Мардинға йана мутаважжих бўлди. Жумада ал-охир ойида, жумъа кунида (3.04.1394) фармон бўлдиким, «Черик йароғ қилиб отлансунлар!» Амирзода Мироншоҳ ҳукм била илгари бўлуб юриди ва андағи эл-улуским, /тоғларида ва ёзиларида ўлтуруб эрдилар, барчани чошиб, таладилар ва йана шапба куни, жумада ал-охир ойининг ўн-иккисида (16.04.1394) Мардинға етиб, шаҳарни ўртада олиб ўлтурдилар. Тонгласиким, кун оламни нуру жамолидин йаруқ қилди, соҳибқирон била шаҳзодалар ва беклар отланиб, наққора ва нафир чалдуруб, қалъаға мутаважжих бўлдилар. Уруш солиб барчадин бурун гўлнунг кишиси қалқонлар бошлариға тортиб юридилар. Ва черик тўрт ёниндин сурон солиб, бари бир йўла ҳамла қилиб, қалъаға етишиб, шотулар қўйуб, қалъа устиға чиқиб, анда тургон мухолифларни сурдилар, шаҳарға кириб шаҳарни олдилар. Ва мухолифлар қочиб, жон қўрқунчидин ўзларини тоғдаки қўрғонға солдилар. Черик аларнинг кейинлариға тушуб, қўрғоннинг дарвозасигача чобтилар, кўб кишини тушуруб ўлдурдилар ва ўғлон-ушоқлари от аёғи остида қолди ва бениҳоят мол олдилар. Ва андин сўнг қалъаға йақин келиб, урушқа машғул бўлдилар. Ва ул қалъа асру берк ер эрди, бир ларча тоғ устида тушуб, йўли бир соридин, ўзга ҳеч соридин йўли йўқ эрди. Ва бир тегирмон сув ичидин чиқар эрди ва анинг отини Шухабо дер эрдилар.

Алқисса, черик ул ахшомғача уруштилар ва кеча бўлгонда черик қалъанинг тубида туштилар. Тонгласиким, олам йана нуруний бўлди, баҳодурлар қалъа сори юридилар. Ва баъзи элким, қалъаға кирмай, тоғнинг камарлариға кириб ўлтуруб эрдилар, баҳодурлар ул тоғ устиға чиқиб ул кишиларни тушурдилар. Қалъа эли мундоқ ишни кўруб қўрқтилар, барча тазарруу ва зори қилиб, ниёз йўлидин кириб, пешкашлар чиқариб, мол ва хирож қабул этиб, тобиъ бўлдилар.

1566 Бу маҳалда Султониядин хабар келдиким, ҳазрат Ҳаққ субҳонаҳу /ва таоло Шохрух мирзоға фарзанд каромат қилди. Соҳибқирон шодмон бўлуб, қалъадаки элининг гуноҳларини бағишлади ва аларға ҳеч зарар-заҳмат бермадилар, лутф ва марҳамат қилиб қайтти.

Улуғбек мирзо мутаваллуд бўлгонининг зикри

Жумада ал-аввал ойи ўн тўққузида, йакшаба кунида тарих етти юз тўқсон олтида, ит йилида (22.03.1394), Султония қалъасида Шохрух

мирзониинг хотунидин кун киби бир ўгул туғди. Мунажжимлар ва донолар йиғилиб, толиъ мавлудини эҳтиёт қилиб кўрдилар. Шейр:

Асад толиъи ва ўзи чун офтоб,
Булур салтанат амрида комёб.

Топубтур шараф офтоб аз Ҳамал,
Анға илм бўлгай насиб ва амал⁷⁶⁶.

157a Бу хабарниким, ҳазрат соҳибқирон эшитти, асру кун севунуб, қаҳр ва газабидин таскин топти. Шукрона учун Мардин қалъасидаки элни бағишлаб гуноҳларидин кечти. Ва ул вилоятни Султон Исанинги иниси Султон Солиҳқа берди; нишон битиб, ол тамға босиб берди. Шанба кунда (28.03.1394) кўч наққорасини чалдуруб, саъд толиъи била кўчуб, Басари сори мутаважжих бўлди. Ва ҳукм қилдиким, «Ҳар бир жамоат бир йўлга кириб боргайлар!» Амирзода Муҳаммад Султон черики била Майдон⁷⁶⁷ йўлига кириб борди ва соҳибқирон Савур йўлидин ва Шохрух мирзо била эрди ва амирзода Мироншоҳ черики билан Ҳасуқ йўлидин ва тумон беклари ҳар бири бир йўлга кириб бордилар. Соҳибқирон Савур йўлидин Шатт суйига етти ва амирзода Мироншоҳни ул навоҳининг забти учун/юқори сори илгор йибарди ва ўзи муборак нафаси била сувдин ўтуб, бир ўтлоқ ерда тушти. Ул кун анда таваққуф қилиб, муборак хотирига андоқ кечтиким, Ола Тоғ сори боргайким, амирзода Мироншоҳ ва Муҳаммад Султон мирзодин хабар келди: Қарача Қаро ҳисорик, Оmid шаҳри турур ва Ҳомид⁷⁶⁸ била машҳур бўлубтур, эли қалъанинги мустаҳкамлигига мағрур бўлуб, итоат қилмай, йааги бўлдилар.

Соҳибқирони комкор Ҳомид қалъасига бориб, фатҳ қилгонининг зикри

Соҳибқирон Ҳомид қалъасининг элидин муҳолифат қилгонларидин хабар тоиб, Жаҳоншоҳбекни илгор йибарди. Душанба кун, жумада ал-охир ойининг йигирми учини (25.04.1394) барча черики билан Ҳомид сори мутаважжих бўлдилар. Аро қўнуб, ҳисорга етдилар. Дажля суйидин ўтуб, наққора ва нафир чалиб, сурон солиб, ҳисорни ўртада олдилар. Ва ул ҳисор андоқ берк эрдиким, оламда ҳеч киши андоқ мустаҳкам ер кўрмайдур. Ва қалъа томини тош ва ганч оҳак била қўпориб эрдилар. Ва қалинлиги андоқ эрдиким, икки отлиг ёндоша анинг устида юрур эрди. Ва ҳисор ичида икки улуг булог бор эрдиким, анинг суйидин шаҳар ичида боғлар ва бустонлар йасаб эдилар. Айтурлар эдиким тўрт минг йил ва уч юз йил эрмишким, ул қалъани йасаб турурлар. Ва бу чоққача ҳеч подшоҳ ани мусаххар қилмагон турур, магар улким, Ислоннинг аввалида Халид ибн Валид, *рази Аллоҳ анҳу*, Ислон черики била камал қилиб, неча маҳалдин сўнг сув кирар йўлидин йашура кириб, шаҳарни фатҳ қилгон турур.

1576 Алқисса, ҳазрат соҳибқирон Ҳомид ҳисорига етиб тушти. Тонгласи отланиб, черикни фармонладиким, уруш солгайлар. Баҳодурлар қалқонлар /ва туралар бошлариға тортиб, ҳар соридин қалъага юридилар. Ва қалъа устидин ҳар нечаким ўқ ва тош аларнинг бошиға тўктилар, ёнмай Қаро Усмон Баҳодур илгари бориб, бир буржқа нағам солди. Ва Аргуншоҳ йана бир буржқа нағам солиб, барчадин бурун бурж устига чиқиб йахши ишлар қилди. Андин сўнг баҳодурлар бир-бир ҳар соридин ҳисор устига чиқиб, андоқ ҳисориким, уч тўрт минг йилдин бери ҳеч киши ани олмагон эрди, давлат ва саодат била икки-уч кунда фатҳ бўлди. Ва черик ҳисор ичида кириб, шаҳарни таладилар ва уйларга ўт қўйдилар ва андаги сипоҳийлар барча нағамлар ичига кириб йашундиларким, ҳеч киши аларни топмади. Ва йасоқийлар болтулар ва метинлар била ҳисорга чиқиб, бузмоққа машғул бўлдилар. Аммо ул қалъа андоқ берк эрдиким, кўб заҳмат чекмак керак эрдиким, бор барча тошни еридин қўпара олгайлар. Батъи юфқа ерларини йиқиб туштилар ва соҳибқирон фатҳдин сўнг кўчуб юриди. Жумада ал-охир ойида, жумъа кунда (29.04.1394) ўзбек элидин биров келиб, ҳазратқа дедиким, «Йатиқ Сўфий⁷⁶⁹ йааги бўлуб, қочарга хаёли бор». Ушбу замон

ҳукм бўлдим, то ани тутқайлар. Ани тутуб, ҳазрат қошида келтурдилар. Андин суруди, ҳеч тонмай деди: «Чиндур. Мундақ ҳаёлим бор эрди», ва ул жамоатким, анинг била иттифоқ қилиб эрдилар, барчани деди. Соҳибқирон неча қатла андин бу ҳаракат кўруб, гуноҳидин кечиб эрди ва анга тумон бериб, шафқат қилиб эрди ва хонлар наслидин андин улугроқ киши йўқ эрди. Аммо бу қатла соҳибқирон буюрдики, ани ўгли била банд қилдилар. Ва ул кишиларким, анинг била иттифоқ қилиб эрдилар, барчани йасоққа еткурдилар.

158a

Ҳазрат соҳибқирон /Ола Тоқ сори қайтиб борғони

Соҳибқирони нуератишёр Ола Тоқ сори мутаважжих бўлуб, Мехрварон навоҳийсига етканда андағи қалъаларнинг ва вилоятларнинг даругалари барча келиб ҳазратнинг мулозиматига мушарраф бўдилар. Ва соҳибқирон Мийфориқин⁷⁷⁰ ва Ботмандин ўтуб, шаҳзодаларга ва бекларга, ҳар қайсисига бир йўл муқаррар қилди. Амирзода Муҳаммад Султон беклар билан Чиёчур (суви) йўлидин юридилар. Ва соҳибқирон ўзи Сивасур йўлидин мутаважжих бўлди ва Шоҳрух мирзо соҳибқирон била эрди. Ва ул йўлда бийик тоғлар ва баланд уқбалар бор эрди, бовужуд улким, баҳор эрди. Қор жиҳатидин қуб от-улоғ йўлда қолди. Шанба куни, ражаб ойининг ўн бешиди (16.05.1394) ул уқбалардин ўтуб, Саҳройи Мушда⁷⁷¹ тушти. Ва амирзода Мироншоҳ ўнг қўлунг беклари била келиб, ўрдуга қўшулди. Ва андағи вилоятларнинг даругалари барча келиб, пешкашлар келтуруб, ҳазратни кўрдилар. Ва ул пешкашлар ичида бир юз от бор эрдиким, андағи даругаларнинг отлари била Саҳройи Мушда чобтуруб, барча отлардин ўзуб эрди, ҳазратқа тортдилар. Ва соҳибқирон аларни йахши кўруб, ул мамлакатларни аларга ўқ берди ва хосса тунлар ва камарлар, барча олтун била мурассаъ берди. Ва Йатиқ Суфийни анда тобшурдики, бар қалъада ани беркитиб сақлағайлар.

Соҳибқирон черикини боқмағон қалъаларга ва тобиъ бўлмағон элларга йибарғони

158b Соҳибқирон ул вилоятқа киргонда боқмағон қалъаларга ва элларга черик йибарди. Муҳаммад Дарвеш Барлосни Аланчуқ қалъасига⁷⁷² қалин черик била йибарди. Қаро Юсуф Туркмон ва ўзга туркман /соҳибқирондин хабар эшитиб, қочиб бориб эдилар, ҳазрат тақи аларнинг келгонидин хабар билиб, шаҳзодалар ва беклар била кенгашиб, мунга қарор бердиларким, туркманларнинг кейнида киши йибарғайлар. Бурҳон Ўғлонни қалин киши била ва Ййбож Ўғлон ва Жаҳоншоҳ Баҳодур ва ўзга бекларни анга қўшуб Муш саҳросидан илғор йибарди. Ва ҳукм қилдиким, «Душманлар ҳар ерда бўлса, бориб аларнинг дафъига саъий қилишлар!» Ва ўзи давлат била неча кун анда ўлтурди. Ва тобиъ бўлмағон элларга мирзо Мироншоҳни йибарди, дедиким: «Ҳар кимки тобиъ бўлса, амон беринглар, тобиъ бўлмағонларни ўлдуруб, молларини таланглар ва андин Аланчуқ қалъасига бориб қамал қилеунлар!» Ва тавочиларга фармон бердиким, «Озарбайжондин ва Курдистондин черик йиғиштурсунлар!» Ва ўзи давлат ва саодат била Ола Тоққа борди. Ва маҳди улё Сарой Мулк хоним ва Туман ого ва ўзга оғоларким, Султонияда қишлаб эдилар, аввал баҳорда андин кўчуб, соҳибқирон сори мутаважжих бўдилар. Табриздин ўтуб келур эрдилар, ҳазрат соҳибқирон шоҳзода Шоҳрухни сешанба куни, ражаб ойининг йигирми бешиди (26.05.1394) хонимларга ва оғоларга ўтрув йибарди. Шоҳзода турт кечакундуз юруб, Маранд ва Хуйнинг⁷⁷³ ўртасида аларга етти.

Соҳибқирон Ахлотда тушконда, Хоқон ҳокими Одил Жузким, ҳазратнинг давлатхоҳларидин эрди, мулозиматқа келди. Ва ҳазратни кўрунуб қилиб, йахши пешкашлар тортиб, муборак дийдорига мушарраф бўлди. Соҳибқирон тақи ани йахши кўруб, июнат ва шафқат қилди ва андағи элни анга суйурғол берди. Сешанба куни шаъбон ойининг иккисиди (02.06.1394) ов солдурди. Қуб сайд олдуруб, қайтиб тушти.

159a /Аммо ўн бир ой эрдиким, шаҳзодалар ўғруқда Султонияда соҳибқирондин айрилиб, қолиб эдилар. Соҳибқироннинг муборак кунглида фарзандларининг муҳаббати пайдо бўлуб, черикни анда қуйуб, оз киши билан илғор қилиб, ўғлонларига ўтрув бордилар. Жумъа куни (08.06.1394) аввал сабоҳда бир-бирига етиб, барчанинг кўзлари муборак дийдоридин йаруқ бўлди. Амирзода Муҳаммад Султон Жаҳонгир ва оғолар сочиқлар сочтилар. Ул ерда шоҳзода Умаршайхдин сўз чиқиб, эски жароҳат тоза бўлди⁷⁷⁴ ва оғолар таъзият очиб ош-сув бердилар. Соҳибқирон муборак тилини сабр сўзи била очиб, барчага насиҳатлар қилди. Андин сўнг Темур Хожай Оқ Буға черик билан Муҳаммад Дарвеш Барлосқаким, Аланчуқ қалъасига бориб эрди, аларга мадад учун йибарди. Душанба куни (11.06.1394) соҳибқирони динпарвар кучуб, Ойдин қалъасига⁷⁷⁵ борди. Анда етконда қалъадаки улуглари барча тобиъ бўлдилар ва пешкашлар, отлар ва тевалар ва қуй ва қумошлар йибариб, тазарруъ ва зори била амон тиладилар. Соҳибқирон лутф ва карамидин аларга амон бериб, андин кучуб, аро қўнуб, Уч Килисада⁷⁷⁶ тушти.

Бу маҳалда Арзинжон⁷⁷⁷ шаҳридинким, Рум вилоятининг сарҳади турур, Тахуртан мулозиматқа келди ва йахши пешкашлар тортиб, қўрунуш қилди. Соҳибқирон тақи ани йахши кўруб, иноятлар қилди.

Авник⁷⁷⁸ қалъасининг фатҳ қилғони сўзи

Мисрким, Қаро Муҳаммаднинг ўғли эрди, ва Авник қалъасининг ҳокими эрди ва соҳибқиронга тобиъ бўлмайдур эди. Соҳибқироннинг кунглида туштиким, анда бориб, ул қалъани мусаххар қилгай. Амирзода Муҳаммад Султонни қалин киши била Авник сори йибарди. Ўзи тақи сешанба куни, шаъбон ойининг ўн олтисида (16.06.1394) кучуб, Алиш жилгасининг/утлоғига тушти. Андин кучуб Қўсагодин⁷⁷⁹ ўтуб, панжшанба куни, ойнинг ўн саккизида (18.06.1394) шоҳзодадин илғари Авникга етти ва наққора ва нафир унидин ва баҳодурларнинг суронидин олам ичра зилзила тушти. Хукм қилдиким, «Қалъага уруш солесунлар!» Қалъанинг тўрт ёнидин кириб, уруш солдилар ва бир замонда қалъани олиб, ер била тенг қилдилар. Ва Миср киши қароси билан қочиб, тоғ устида воқиф бўлуб эрди. Ва ҳар еридаким, эҳтимол бор эрдиким, йайог андин чиқа олмай, ул ерни тош ва ганч била беркитиб эрдилар, то андин йайог киши бора олмайгай. Ва ҳар ёнида том қўпориб, дарвоза ўлтурғузуб эдилар. Туркманлар андин урушқа машғул бўлдилар. Ва соҳибқироннинг баҳодурлари ва тумон беклари йайог бўлуб, тоққа чиқиб, дарвозага йақин бордилар, уруш солиб йахши ишлар қилдилар. Ойнинг ўн тўққизида (19.06.1394) Миср ўглини пешкашлар била қалъадин чиқариб, соҳибқиронга йибарди ва арзадошт қилдиким, «Бандага ул тоқат йўқ турурким, ҳазратнинг йигитлари била муқобила бўлгай. Ва ул миқдор қувватим йўқ турурким, хизматқа кела олмаймен. Бу қатла бандага амон бериб, давлат била қайтсунлар, то хотири жамъ била бандаликка боргаймен». Соҳибқирон Мисрнинг ўглини йахши сийлаб, олгун камар ва хосса тўн берди ва гуноҳидин кечиб дедиким, «Атонг қўрқмасун, келиб бизни кўрсун!» Миср ўғли қайтиб, ҳазрат дегон сўзларни деди. Аммо анга бахт-саодат мадад қилмади ва ул сўзни қабул қилмай қалъадин чиқмади ва урушмоққа машғул бўлди. Тонгласи Тахуртанбек илғари бориб насиҳат қилди: «Мундоқ қилма ва қалъага иътамид қилмағилким, бу соҳибқироннинг, ўзгача турур. /Келиб соҳибқиронни кўргил, агар давлат истареен. Йўқ эрса қўб ташвиш ва заҳмат кўргунгдур ва бу подшоҳ ўзгаларга ўхшамас». Шеър:

Шоҳсудрки, шоҳони рўйи замин,

Анга бердилар барча тожу нигин.

Анга юз чу Рустам бўлубтур гулом,

Анинг эшигида қилибтур мақом.

Фаридун ва Жамшид, хоқони Чин,

Анга барчаси бандаи гузин.

Сенга бу турур маслаҳатким равон,

Бу тоғдин чиқиб, тилагайсен амон.

Миср бу сўзларни эшитиб, қўрқунчилиги ортиб, йана ўглини Сатилмиш биланким, анга йақин уруғ бўлур эрди, йибарди. Йахши отлар ва пешкашлар била ва тазарруу зори қилиб, сўзи ўшул бурунги сўз эрди. Ҳазрат билдиким, ул қалъадин чиқмагусидур. Хукм қилдиким, «Келгон кишиларни беркитсунлар!» Йақшанба куни, ойнинг йигирми бирида (21.06.1394) амирзода Муҳаммад Султон черики била келиб, ҳазратқа қўшулди ва кечада мансур черики тоғқа чиқиб, урушқа машғул бўдилар. Тонг откунча уруштиллар ва тонг отқонда қалъа ичидин бир ўқким, анда хат битиб эрди, оттиллар. Ул ўқни соҳибқирон қошига келтурдилар. Мазмуни бу эрдиким, «Сатилмишким, аларга бориб турур, Мисрнинг ҳосили боқийси ул турур ва андин баҳодурроқ кишиси йўқтурур. Агар ани банд қилсалар, Мисрнинг кўнгли бузулгуси турур». Ҳазрат худ илгари бу ишни қилиб эрди. Мисрнинг ўглини келтурдилар. Ул олти ёшда эрди. Ҳазрат қошига келгач ниёз юзини ерга қўйиб, ҳазратнинг муборака аёғини ўпуб, атосининг гуноҳини тилади ва деди: «Агар ҳазрат анинг қонини бағишласа, мен бориб ани келтурайим». Ҳазрат дедиким, «Атонгнинг қонини сенга бағишладим. Бу шарт билаким, келиб бизни кўргай». Анга олгун ҳамойил буйнига осиб, истимолатнома била атосига / йибарди. Ани ул тажаммул била шаҳарга кийурдилар. Қалъа эли барча соҳибқиронга дуо қилдилар ва ҳазратнинг мулозимлариким, ул ўғлон била ичкари кириб эрдилар, барчани азиз ва мукаррам тутуб, тўнлар кийдуруб ёндурдилар. Аммо Миср қўрқунчдин ҳайрон қолиб эрди, ҳар неча хаёл қилдиким, чиқиб соҳибқироннинг мулозиматиға келгай. Аммо қўрқунчдин чиқа олмади. Ҳазрат билдиким, ул чиқмагусидур. Буюрдиким, «Беклар ҳар киши ўз бўлжаридин⁷⁸⁰ уруш солесунлар!» Наққора ва нафирларни чалиб, сурон солиб, қалъага мутаважжиҳ бўдилар. Ва манжаниқ тоши билан кўб ерларни буздилар.

160b

Бу маҳалда Мисрнинг аноси қалъадин тушти ва соҳибқирон қошида келиб, ниёз ва тазарруу билан ўглининг гуноҳини тилади ва дедиким, «Анга не ҳадким, сизга муқобила булуб тура олгай. Агар шер бўлса, анинг захраси ёрилур. Агар ул қўрқунчдин чиқа олмагай, ҳеч ажаб эрмас». Соҳибқирон ул хотунни йахши кўруб, дедиким: «Агар ўғлун тиларким жони амонда бўлгай, қалъадин чиқиб келмак керак». Соҳибқироннинг ҳарамлари Сарой Мулк хоним ва Туман ого ва ўзга оғолар барча ул хотунга бош-аёғлар кийдурдилар. Тонгласи анга ижозат бериб, қалъага бориб, ўғлиға сурати воқеъани деди. Ул бедавлат қабул қилмай, мухолифат тариқасидин чиқмади. Йана соҳибқирон фармонладиким, «Черик барча бориб ҳар ердаким йағоч бўлса, кестуруб келтурсунлар!» Йағочлар келтуруб, бир-бири устида қўйиб, тош ва балчиқ била биркитур эрди. Андоқ баланд қилдиларким, қалъадин бийикроқ бўлди. Анинг устида манжаниқларни чиқариб, анга тош тўка бошладиларким, хаёл қилур /эрдингим кўкдин тош ёғадур. Рамазон ойидин ўн беш кун кечди (14.07.1394), душманларнинг аҳволи асру хароб бўлди ва сувлари туганди. Бу жиҳатдин раъийатни қалъадин чиқордилар ва Миср ўзига тааллуқ кишилари била қолди ва жон қўрқунчдин элик-аёғ урар эрдилар. Мансур черики манжаниқ тоши била аларнинг эвларини буздилар. Миср асру ожиз бўлуб йана бир йахши кишисини йибардиким, шаҳзода Муҳаммад Султон анинг гуноҳини соҳибқирондин тилагай. Мисрнинг кишиси келиб, амирзодаға сўзини арз қилди. Шоҳзода ул кишини соҳибқирон қошига келтурди ва сўзини арзадошт қилди. Ҳазрат деди: «Ул қалъадин чиқиб келиб бизни кўрмагунча амон йўқ турур!» Ва келгон кишиға тўн кийдуруб, Миср олдиға йибардилар. Боргон киши Мисрға бориб, соҳибқироннинг сўзини деди. Аммо Мисрнинг қўрқунчилиги андин артуқ эрдиким, бу сўзлар била таскин топқай. Ўшул дастур била урушур эрди. Бир жамоъат баҳодурлар тоғнинг камарига чиқиб эрдилар, кеча булгонда Хожа Шоҳин етти киши била тоғ устига чиқиб, бир бийик камарға туруб ўт ёқтиким, черик ани кўргай. Аргуношоҳ Ахтачи ва Амоншоҳ Хазиначи ул ўтни кўруб, неча баҳодурлар била юқори чиқти ва бир тор ерга етиб эдиларким, мухолифлар воқиф бўлуб уруштиллар. Ул урушда Амоншоҳ захм еб қайтти. Ва Аргуношоҳ ва ўзга баҳодурлар бир камарға чиқтиларким, уч юз қаридин бийикроқ эрди ва томға етиб, болту ва метинлар била тештиллар. Қалъа тубиға келиб, нағам солдилар. Миср кишиси бир-бир ўзини қалъадин ташлаб келдилар ва қалъадаки, кишилари барча уруш асбобини ташлаб қалъадин чиқабош-

161a

1616 ладилар./ Миср бу жиҳатдин асру ожиз бўлуб, одина куниким, ийд куни эрди (31.07.1394), йана аносини ўгли била қалъадин чиқориб, ҳазрат қошига йибарди. Алар соҳибқирон қошига келиб, юзларини туфроққа қўйуб, Мисрнинг гуноҳини соҳибқирондин тиладилар. Ҳазрат деди: «Биз анинг гуноҳидин кечарбиз, агар ушбу замон келиб бизни кўрар бўлса. Ва агар келмаса, гуноҳи ўз бўйнига. Биз худ худойнинг инояти била қалъани олурбиз ва неча элнинг қони анинг бўйнида бўлгуси турур».

Мисрнинг аноси ҳайрон ва сарғашта бўлуб, йана қайтиб ўғлига борди ва ҳар нимаким, соҳибқирондин эшитиб эрди, анга деди. Миср аввал чиқмади ва қолгон навкарлари ўзларини қалъадин ташладилар. Миср кўрдиким, қошида киши қолмади ва қолгонлар ҳам кетгуси турурлар, заруратдин бўйнига кафран ва қиличини олиб, шаанба куни, ийднинг иккинчисида (1.08.1394) тушуб, амирзода Муҳаммад Султон миразога келди. Юзини ерга суртуб, зори била дедиким, «Менинг қонимни ҳазратдин тилаб, гуноҳимни дархост қилинг. Мундин иари то тирик бўлсам, хизматдин ўзга иш қилма-гаймен». Шоҳзода анга кўнгул бериб дедиким: «Ғам ема ва қўрқмагилким, соҳибқирон сенга шафқат қилгуси турур».

Шоҳзода Мисрни ўзи била соҳибқирон қошида келтуруб, сўзини арз қилди. Андин сўнг шоҳзода юкунуб, қонини тилади. Ҳазрат соҳибқирон лутф ва карамидин гуноҳини амирзодага бағишлади ва қалъада бўлгон от ва аслаҳаларни тушурдилар. Соҳибқирон ҳукм қилдиким, «Миср била Султон Исаким, Мардин қалъасининг ҳокими эрди, Султонияга элтсунлар ва Мисрни андин Самарқанда элтсунлар!» Ҳукм йўсуни била амал қилиб, аларни Султонияга элттилар./ Андин сўнг баҳодурларким, бу қалъа урушида йахши ишлар қилиб эдилар, барчани соҳибқирон сийлаб иноятлар қилди.

Ҳазрат соҳибқирон Авник қалъасидин қайтқони

Ҳазрат соҳибқирон Авник қалъасини Аталмишбекка берди ва бир жамоат кишини анга тобшурдиким, қалъа забтига машғул бўлғайлар. Соҳибқирон беш кун анда туруб, панжшанба куни, шаввол ойининг етгисиди (5.08.1394) сводат ва давлат била кўчуб юрубери ва одина куниди (6.08.1394) Ҳожи Сайфуддинбек Самарқанддин келиб, нешкашлар била соҳибқиронни кўруб, ҳазрат бекни кўруб, севунуб йахши сўруб, вилоятлардин хабарлар сўрди. Сайфуддинбек дедиким, «Давлатгирда ҳеч кишига ҳақд йўқ турурким, вилоятларга тик боқа олғай. Барча эл, турку тожик ва раъиййат, сипоҳий рафоҳийат ва ҳузурда турурлар ва кеча-кундуз дуодин ўзга ишлари йўқ турур». Соҳибқирон Ҳожи Сайфуддинбек била ҳикоят қилиб юруб эрдиким, бир йахши ўтлоғ ерга етиб тушти. Неча кун анда ўлтуруб, фароғат қилиб, улуг тўй ангиэ қилди. Шейр:

Бу ердаким, эрди чу хулд барин,
Буюрди шаҳаншоҳи рўйи замин:
Ки шоҳона тўй қилинлар асос,
Ки бўлғай сифоти берун аз қиёс.

Бу маҳалда соҳибқирон Таҳуртанбекни чорлаб, вилоят маслаҳати учун насиҳатлар қилди ва Арзинжон вилоятини анга шафқат қилиб, нишон иноят қилиб, ол тамға бостурди ва подшоҳона тўнлар кийдуруб, ижозат бериб, вилоятга йибарди.

1626 Амир Зийрак Жаку бир жамоат киши била кундин бурун соҳибқирон ҳукми била Ойдин қалъасига бориб эрдилар ва ул қалъани қамал қилиб, кўб йахши ишлар қилиб эрдилар. Ва амир /Бойазидким, қалъанинг даругаси эрди, йақин билдиким, бу баҳодурлар қалъани олгусидурлар, амон тилаб аҳд қилдиким, «Сизлар ҳисордин кўчуб, нари тушунлар. Мен қалъадин чиқиб сизни кўрайим». Амир Зийрак анинг сўзи била амал қилиб, кўчуб нари бориб туштилар. Боязид кечада қалъадин чиқиб, Зийрак бекни кўрмай, ҳазрат соҳибқиронга бориб, нешкашлар тортиб, курунуш қилди. Соҳибқирон ани йахши кўруб, иноятлар қилди ва йана вилоятини анга бағишлади.

Ҳазрат соҳибқирон ғазо нияти била Гуржистон вилоятига борғони

Ғозийларнинг мартабалари ва аълаа шонлари ойоти Қуръоший ва ҳадиси ҳабиби ҳазрат Субҳона била муқаррар ва муаййан бўлуб турур: Байон қилмоққа ҳожаг эрмас: *Инна Аллоҳу йухиббу-л-лззина йуқотилуни фи сабилиҳи саффа каъаннаҳум бунйанун марсууғи*⁸¹. Лоҷурма, соҳибқирони гитиситон дойим ҳиммати ул эрдиким, бу давлатдин маҳрум қилмағай ва бу саодатқа мушарраф бўлғай. Бу жиҳатдин муборак кунглига туштиким, бориб кофирлар била ғазо қилғай ё черик йибарғай.

Алқисса, бу маҳалда ғазо нияти учун Бурҳон Уғлон ва Ҳожи Сайфуддин-бекни ва Жаҳоншоҳбекни ва Усмон Баҳодурни қалшн киши била Гуржистонга йибарди. Ва узи муборак нафаси билан Ола Тоқ жангалстон йўлидин Гуржистон сори Ақусқага⁸² мутаважжих бўлди. Байт:

Ранон бўлди ул шоҳи нуератшиъор,
Анинг йўлдоши лутфи Парвардигор.

163a Ҳукм бўлдиким, «Ҳар кимки, бу йўлда бизга йаағи бўлғай, барчани талансулар!» Ва соҳибқирон ул саҳрода ов солиб, кўб сайд олдилар ва овдин сўнг манзилба-манзил юрур эрди. Ва нуератшиъор черикига ҳар ердаким кофирлардин киши учрар эрди./ аларни ўлдуруб, молларини талар эрдилар. Бу юруш ҳазратнинг мақсуди ғазо эрди. Ва дини Ислоннинг равнақи ул жиҳатдин ҳар ердаким етар эрди, ул ерни фитҳ қилур эрдилар. Ҳазрат Ҳаққ таборак ва таоло инояти била мансур бўлур эрди, то Қарс шаҳрига йақин бир ўтлоғ ерда давлат ва саодат била тушти.

Шаҳзода Иброҳим Султон мутаваллуд бўлғони зикри

Шаввол ойининг йигирми олтисида, торих етти юз тўқсон олтида (14.08.1394) амирзода Шоҳрух мирзога ҳазрат Парвардигор бир саодатманд ўғул берди⁸³. Маҳди аъло Сарой Мулк хоним соҳибқирон қошига киши йибариб, севинчи тилади. Темурбек бу хабарни эшитиб севунуб, кўб нима севинчи берди ва буюрдиким, «Сухбат асбобини муҳайё қилсулар!» Барча тайёр бўлгондин сўнг бир суҳбати туттиларким, ҳаргиз ҳеч кўз кўрмайдур эрди. Хазина эшигини ачтуруб, кўб йармоғ элга берди. Ва бу жиҳаттин барча вилоятларким, анга тааллуқ эрди, бир йиллиқ молин ва хирожини бағишлади. Ва буюрдиким, мунажжимлар толиъ мавлудини кўрсунлар. Мавлоно Абдуллоҳ Лисонким, нужум илмида бемисли рўзгор, ўзга донишмандлар била толиъи мавлудини кўруб дедиларким, «Бу шаҳзодаи олийтабор, оламда подшоҳ ва комкор бўлғуси ва хат бобида беназири олам бўлғай. Ва ҳукумат бобида Луқмони вақт бўлғай».

Ҳазрат соҳибқирон бу сўзларни эшитиб шодмон бўлуб, донишмандларга кўб иноятлар ва шавқат қилди.

Ҳазрат соҳибқирон йанги шаҳзода учун тўй қилғони

163b Соҳибқирон айину ишрат ва комрони била Қарс мурғзоридин отланиб Мингкул даштида⁸⁴ тушди. Ва бекларким, ғазо учун Гуржистонга бориб эрдилар, қалғалар очиб ва вилоятлар мусаххар қилиб, кўб мол /била музаффар ва мансур ёниб келдилар, ва ҳазратнинг дийдорига мушарраф бўлуб, пешкашлар торгтиллар. Ва шаҳзоданинг мутаваллуд бўлгонини эшитиб, сочиқлар сочтилар. Шейр:

Сочиқ сочтилар чун барча беклар,
Бари олгун эди ва лаълу гавҳар.
Нисор айлаб дуолар қилдилар соз,
Дедилар: к-эй шаҳаншоҳи сарафроз.
Бу йанги шаҳ муборак бўлсун, эй шоҳ.
Анинг амрига бўлсун меҳр ила моҳ.

Соҳибқирон беклар муборакбод деганлариндин сўнг тўй тартибига ҳукм қилдиким, «Ҳар неким керак бўлса, муҳайё қилсунлар!» Саропардалар била боргоҳлар тиктуруб, тўйга машғул бўдилар. Шеър:

Уруб шоҳ учун хайма ва соябон,
Жаҳон ичра бўлди фароғат аён.
Тикиб ҳар сори хайма чун фалак,
Ичида гуруҳи чу хуру малак.
Аларнииг ичинда йақ боргоҳ —
Ким эрди қуббалари меҳр ила моҳ.
Ичинда йки тахти заррин қўйуб,
Анинг устида шоҳи дин ултуруб.
Санамлар туруб ҳар сории нозанин,
Латофатда ҳар бири чун ҳури тийн.

Комкор шаҳзодалар ва олиймиқдор беклар ва улуг-кичик мулозимлар барча хуррам ва шодмон айшу ишрат била машғул эдилар. Ва вилоятлардин келгон содот ва уламо ва машойихларга лутф ва инъом била сарафроз бўдилар. Дуо била тилларини очиб, ҳазрат соҳибқиронга сано дедилар. Шаҳзодани маҳди аъло Туман оғоким, Билқиси замон эрди, анга тобшурдиларким, андин хабардор бўлуб, муҳофизат қилгай. Ул маликаи олам хушвақт бўлуб, тўйлар бериб, шаҳзоданинг муҳофизатига машғул бўлди. Ва амир Усмон Аббосни отабек қилдилар ва хотуни Сотқин оғоким, соҳибқиронга уруғ бўлур эрди, энагалиққа муқаррар бўлди. Алар тақи бу давлат жиҳатидин тўйлар торгтилар.

Тўйлар бир сории булгондин сўнг соҳибқирон сешанба куни, зулқаъда ойининг ун саккизида (14.09.1394) Мингкўлдин кўчуб, бир уқба устига чиқиб, давлат била тушти.

164a

/Ҳазрат соҳибқирон Шоҳрух мирзони Самарқанднинг забти учун йибарғони

Зулқаъда ойининг йигирми бирида (17.09.1394) соҳибқирони комкор шаҳзода Шоҳрух мирзони Самарқандда йибардиким, анда бориб забтига машғул бўлгай ва дод адди била машғул бўлуб, раъёо, фуқаро ва масокин аҳволларидин гофил бўлмагай деб, шаҳзодага қуб панд сўзлар ва насиҳатлар қилди. Ва аввал насиҳат сўзи бу эрдиким, «Анда борсанг, ўзунгдин гофил бўлмагил ва раъийат аҳволидин хабардор бўлгил. Иккинчи улким, тоат ва ибодатда комиллиқ қилгайсен. Ҳар вилоятдаким, девон ва зобит ва даруга қўйсанг, мўмин ва мусулмон кишини қўйгил ва андоқ кишини қўймагилким, мусулмонларга зулм қилгай. Агар билсанг зулм қилиб турур, ул золимни тирик қўйма». Шаҳзода бу насиҳатларни қабул қилиб, Самарқанд сори мутаважжих бўлди. Ва ҳукм қилдиким, «Сарой Мулк хоним ва Туман оғо ва узга оғолар ва хотунлар ўғруқ била шаҳзодага йўлдош бўлуб, Султониягача шаҳзода била борсунлар!» Оғолар ва хонимлар шаҳзода Шоҳрух била Султонияга бориб туштилар. Ва шаҳзодаи жувонбахт алардин айрилиб, манозил ва мароҳилни қатъ этиб юрур эрди, токим Жайхун суйидин ўтуб тушди. Мовароуннаҳр вилоятининг содот ва қазот ва даругалари барча ўтрув келиб, шаҳзодага кўрунуш этиб, пешкашлар тортиб, сочиқлар сочтилар. Шаҳзода юруб Кеш вилоятига тушди. Сулаймоншоҳбек Самарқанддин пешкашлар билан ўтрув чиқиб, шаҳарни ойна боғладилар. Ва ҳунармандлар ажойиб ва ғаройиб нималар йасаб, юз таъжил била шаҳзода шаҳарга кириб, салтанат тахтида ўлтурди ва доди адл била машғул бўлуб, Самарқанд шаҳрини фирдавс бариндек ораста қилди.

164b

Шаҳзода ҳукм қилдиким, шаҳарда муноди⁷⁸⁵ қилсунларким, ҳар ердиким додхоҳ бўлгай, барча эшикига келсун, то додини тобқай. Ҳар кимгаким, зулм ва жафо тегиб эрди, бориб додини топиб, хотири тилагандек иши кифоят булур эрди. Ва олам эли бу жиҳатдин хушхал бўдилар ва андоқ шодмон ва хуш бўдиларким, сифат қилса бўлмас.

Ҳазрат соҳибқирон Гуржистон кофирлари била газо қилғони

Соҳибқирони гитиситонга йана ҳавас бўлдиким, Гуржистон кофирлари била газо қилгай ва бу давлатқа мушарраф бўлгайким: *Ва-л-йужоҳидуна фи сабили-Лаҳи би-амваликум ва анфусикум заликум хайрун лакум*⁷⁸⁶. Ҳиммат этагини тутуб куффор сори мутаважжих бўлди. Ул ўлтиргон ютидин кучуб, ов солди. Овлаб юруб Гуржистонга кирди ва андаги гуржиларни ўлдуруб, молларини талаб, ўзга гуржилар сориким, аларни «қаро қалқонлиқ» дер эдилар, юриди. Алар мансур черикидин хабар билиб, қалғалар ва ўтоғларда ўзларини беркиттилар. Бу ваъда биланким, *Ва инна жундано лаҳуму-л-ғолибуна*⁷⁸⁷ барча кофирларга мусулмонлар ғолиб бўлуб, қатл ва торож қилдилар. Ва музаффар, мансур Ислом черики тоғлардин қайтиб, жилгаларда юруб, ов солдилар. Ва овлаб юруб, Тифлис шаҳрига-ким, гуржиларнинг пойтахти турур, бордилар ва ул шаҳарни чопиб, Шеки жилгасида кириб туштилар. Ва неча кун анда туруб фароғат қилдиларким, гала-қора жол олди.

165a Соҳибқирон Базтоз вилоятининг тасхири учун амир Ҳожи Сайфулдин ва Жаҳоншоҳ Баҳодурни бир жамоат беклар билаким, барча баҳодур ва номдор эрди, илғор йибарди. Алар ҳукм била бориб, Базтоз вилоятини тоғ ва даштини талаб, эл-улусини куран қилиб суруб, оламианоҳ /даргоҳида келтурдилар.

Соҳибқирон Шайх Нуриддин Сари Бугани қалин киши била Қўҳистон сори йибарди. Ул Қўҳистонга киргонда Саййид Али Шеки Арлот жонидин қўрқуб, мулк ва молидин кечиб, қочти. Шайх Нуриддин анинг эвларини бузуб, ўт солиб куйдурди. Молини талаб, музаффар ва мансур қайтиб, ҳазрат қошига келди.

165b Бу маҳалда хабар келдиким, Тўқтамишхоннинг черикиким, аларнинг улуги Али Уғлон ва Илёс Уғлон ва Исабек ва Йағлибий ва ўзга беклар турур, Дарбанддин ўтуб, Ширвонга тааллуқ вилоятларни чобтилар. Соҳибқирон бу хабарни эшитиб, нусратшиёор черики била аларга таважжуҳ қилиб юруберди. Шоҳзода ва беклар барчаси фатҳ ва зафар киби соҳибқироннинг мулозиматида булак-булак раvon бўлдилар. Тўқтамишхоннинг черики Темурбекдин хабар билиб, тураолмай қочтилар. Соҳибқирон аларнинг қочқонидин хабар билиб, Кур сўйига етти ва сувни йақолаб юриди. Ҳукм бўлдиким, «Юртчилар юруб қишлоқ учун юрт хушласунлар!» Юртчилар юруб, Маҳмудобод ўтлоғини қишлоқ учун муносиб кўрдилар. Келиб арз қилгондин сўнг ҳазарт отланиб, Фаҳробод кентига йақин қалин кандлар бор эрди, анда тушти. Ва барча шаҳзодалар ва бекларга юрт муқаррар қилдурди. Бориб ҳар киши ўз юртларига туштилар. Аммо ҳазратнинг кўнгли ўғлонлари сори ва ҳарамлари сори бўлди. Султонияга киши йибариб, аларни ўғруқ билан келтурдилар. Сарой Мулк хоним ва Туман ого ва Чулпон Мулк ва ўзга хотунлар фарзандлари била ва ўғруқ била келиб қўшулдилар. Ва амирзода Мироншоҳ /Аланчукдин келиб ўғруқга қўшулди. Ва анга худойи таоло бир ўғул каромат қилди. Соҳибқирон бу хабарни эшитиб асру шодмон ва хуррам бўлди. Ул ўғулни Йижал от қўйди. Ва амирзода Пир Муҳаммад ҳукм билан Севинчакбекни ва Ҳасан Чағдовулни ва Алибек ва Исобекни Шерозда қўйуб, ўзи черики била келиб, соҳибқирон мулозиматига мушарраф бўлди. Ва ул қишни айшу ишрат била ўткардилар.

Ҳазрат соҳибқирон иккинчи қатла Тўқтамишхон устига черик тортиб борғони

Қишнинг охиридаким, офтоб Ҳут буржига бориб эрди ва олам йана хазартек йашил тўн кийиб эрди, соҳибқирони гитиситоннинг муборак кўнглида туштиким, Тўқтамишхон сори бориб, анга йана бир гўшмоли бергайким, ўзга мухолифат ҳавасини қилмагай. Бас, буюрдиким, «Черик йароғига машғул бўлеунлар!» ва ҳукм эттиким, «Ўғруқ Султонияга бориб, анда ултургайлар. Ва Сарой Мулк хоним ва Туман ого шаҳзодалар била Самарқандқа борсеунлар. Ва Чулпон Мулк ого ва баъзи хотунлар ўғруқ била

Султонияга бориб турсунлар!» Ва Мусабек ва Камолбекни оголарнинг мулозиматиға қўйди. Ва Ахишоҳким, Султониянинг кутволи эрди, анинг иттифоқи била Султониядин хабардор бўлуб, забтиға машғул бўлғайлар. Оғолар била беклар ва ўғруқ бари Султонияга бордилар. Ҳазрат соҳибқирон жумада ал-аввал ойининг еттисида, йақшанба кўни, тарих етти юз тўқсон еттида (28.02.1395) саодат ва иқбол била андин отланиб, Дашт сори мутаважжих бўлди. Ва нусратшиёр черики йароғлари била тумон-тумон ва қўшун-қўшун шимол сори мутаважжих бўлуб, / андаги вилоятларни барчани мусаххар қилғай ва ҳар ердаким, эл-улус бўлса, аларни мутиъ қилғай. Бу ният била Жўчихонға тааллуқ эл-улуслариға мутаважжих бўлуб юридилар. Ва ўнг қўл ва сўл қўлнунг кишисини нечукким, дастурлари бор эрди, тартиб била юридилар. Соҳибқирон қишлоқда ўлтургонда Тўқтамишхонға мактуби битиб йибарди. Назм:

Ким, эрди бари сўзлари дилфиреб,
Эшитганға йўқ эрди сабру шикеб.
Ки ҳам заҳр эди анда ва ҳам шакар,
Урушу йарашдин дер эрди хабар.
Сўзида икки маъно эрди аён,
Бири сулҳ ва бири эрди бими жон.

Шамсуддин Алмолиғийни ул хат била элчиликка Тўқтамишхонға йибарди. Бас, бу Шамсуддин доно ва иш билгучи ва оқил ва зийрак киши эрди. Ва турани йахши билур эрди, оғзи юмшоқ ва сўзи чучук киши эрди. Соҳибқирон биткон мактубни олиб, Дарбанд йўлидин утуб, Дашти Қипчоққа бориб, Тўқтамишхонға борди. Бас, анда етконда Тўқтамишни кўруб, ҳазрат соҳибқироннинг мактубини бериб, ҳазрат дегон сўзларни чучук тили била анга деди. Тўқтамишнинг кўнглида ул сўзлар таъсир қилиб, хушвақт бўлуб, йарашмоққа майл қилди ва хаёл қилдиким, узр била тилини очиб, эътиқод била мутиъ бўлғай. Ва андоқ қилғайким, ародин мухолифат қулуб, дўстлуқ бўлғай. Аммо беклари жаҳл ва нодонлигиларидин ани қўймадиларким, мутиъ бўлғай, ани йўлдин чиқордилар. Тўқтамишхон ул бедавлатларнинг сўзлариға кириб, савоб йўлидин хато йўлиға кириб, соҳибқирон хатиға «йўқ» жавоб битиб, Шамсуддинға берди. Байт:

Шаҳаншоҳ хатиға битти жавоб,
Ким эрди бари муҳмал ва носавоб.

1666 /Бас, Шамсуддин (Алмолиғийға) тўн кийдуруб, қайтарди. Мушори илайҳи Тўқтамишхон қошидин кеча-кундуз суруб, Самур суйининг⁷⁸⁸ йақосида соҳибқиронға етиб, мулозимат қилди. Тўқтамишхон биткан жавобни кўрсатти. Ҳазрат асру ошифта бўлуб, черик йароғиға машғул бўлди.

Соҳибқирон черикнинг йароғини кўргони

Соҳибқирон фармон қилди: «Черик отланиб, йароқ кўрсатсунлар!» Ва Самур суйи Элбурзқўхнинг этагида⁷⁸⁹ воқия бўлиб турур ва андин (Дарёйи) Қулзумгача беш йағоч йўл турур. Ҳукм била барча черик йароғлари била отланиб, йасол торгилар; андоқким, йасолнинг бир боши Элбурзқўх этагида эрди ва бир боши Дарёйи Қулзумда⁷⁹⁰. Ва андог черик Чингизхондин бери ҳеч киши кўрмагон эрди ва анингдек ораста ва мукамал черик қисасда Ажам мамлакатада⁷⁹¹ подшоҳ бўлгон шоҳларға ҳам зикр қилмагон турурлар. Байт:

Черикики, йўқ эрди анга ҳисоб,
Бари паҳлавон ва бири комёб.

Бас, соҳибқирон черикнинг йароғини кўргали учун отланиб, ўзи юруб, ҳар кишининг йароғини мулоҳаза қилур эрди. Аввал ўнг қўл сори юруб, ҳар бек қошиғаким етар эрди, ул бек баҳодурлари отдин тушуб, юкунуб дуо қилур эрдилар. Байт:

167a Бас, от тортар эрдилар. Ҳазрат соҳибқирон аларни мақтаб, ваъдалар қилиб, кўнгулларини шод қилур эрди. Ушбу тариқа била черикнинг йароғини куруб, қайтиб гулга келиб турди. Булғон наққоралар ва кавслар ва иафирларни чалдурдилар. Ва қиличларини йаланғоч қилиб, душман сори ҳамла /қилиб сурон солдилар. Андин сўнг шаҳзодалар ва беклар ҳар бири ўз кишилари била булук-булук йўлга кириб, Дабанддин ўтуб, Элбурқкўх этагида⁷⁹² бир жамоат кишиким, Тўқтамишхоннинг ҳаводорлари эрдилар ва аларни қайтоғ⁷⁹³ дер эдилар, тобтилар. Бас, ҳазрат шу кун тутуб буюрдиким, «Алар сори борсунлар!» Мансур черики хабарсиз бошларига тўкуб, тўрт ёни тутуб, бир киши алардин қутула олмади ва барчани талаб уйларига ўт солиб куйдурдилар.

Тўқтамишхон Ўртоқ отлиқ бировни элчиликка соҳибқиронга йибариб эрди. Бу маҳалда ҳазратнинг черикига етиб, черикнинг ғалабалиғини кўруб ва азимат ва шавкатларидин соҳибвуқуф бўлуб, қўрқуб, соҳибқиронни кўрмай қайтти ва кеча-кундуз суруб Тўқтамишхонга етти ва дедиким, «Темурбек андоқ қалин черик била Дарбанддин ўтуб келадурким, таъриф қилса бўлмас». Тўқтамишхон бу сўзни эшитиб, ҳайрон қолиб, Қазончини ҳировул қилиб, кўб киши била соҳибқирон сори йибарди. Бас, соҳибқирон черики билан Тарқи⁷⁹⁴ мавзёида етиб тушуб эрдиким, хабар келдиким, «Қазончи бошлиқ кўб киши била Тўқтамишхон черикидин илгори келиб, Хўй сўйининг⁷⁹⁵ йақосида тушуб турур». Ҳазрат соҳибқирон муборак нафаси била йахши ободон йигитлар ва баҳодурларни сайлаб, тун қайтиб юриди. Субҳ вақтида елдек сувдин ўтуб аларнинг бошларига келиб чобтилар ва қилич зарба била алардин тутун чиқардилар. Ва ул саҳро ва дашт душман қонидин лоззордек бўлди.

167b Соҳибқирон андин юруб Севинч сўйининг⁷⁹⁶ /йақосида тушти. Ва Тўқтамишхон Тарак сўйининг⁷⁹⁷ йақосида йиғиштуруб ўлтурди ва ўлтурғон ерида хандақ қазиб, туралар била беркитиб, урушмоққа тайёр бўлуб туруб эрди. Бас, соҳибқирон ораста черики йақин етиб тушти. Тўқтамишхоннинг черики ул азимат ва шавкатни кўруб, туролмай, қайтиб Қурай сўйига⁷⁹⁸ борди ва йана черик йиғиштурмакка машғул бўлди. Ва ҳар ерда келмагон кишиларга киши чобтурди. Аммо соҳибқирон Тарак сўйидин кечук топиб, кечти ва булғон черики барча сувдин кечиб туштилар. Аммо соҳибқироннинг черикида озук туганиб қаҳат бўлди. Соҳибқирон бундин хабардор бўлуб, сув йақолаб, Чўлот вилоятига⁷⁹⁹ мутаважжих бўлдиким, анда бориб черикка озук топиб фароғат билан ўзга душман сори боргай. Бир кучуб бориб эрдиким, хабар келдиким, Тўқтамишхон қалин киши йиғиштуруб келадур. Бас, соҳибқирон ўнг қўл ва сўл қўлни тартиб этиб ёнди ва бир-бирига йақин етконда сешанба куни, жумада ал-охир ойининг йигирми иккисиде, торих етти юз тўқсон еттида, тўнгуз йилида (14.04.1395) икки черик бир-бирига йақин туштилар. Ва тавачиларга ҳукм бўлдиким, «Йар еткурсунларким, черик хандақ қазмоққа машғул бўлсунлар!» Черик хандақ қазмоққа машғул бўлуб, хандақ қаздилар ва туралар била хандақнинг теграида томдек беркиттилар. Фармон бўлдиким, «Кеча булғонда ҳеч киши ўз еридин тебранмагай ва ундашмасунлар ва шабихундин воқиф бўлсунлар (ўт ёқмасунлар)!» Ҳукм йўсуни била барча черик ҳозир воқиф манзилларига туштилар. Кечада бир пас ўтуб эрдиким, Тўқтамишхон шабихун /келтурди. Соҳибқирон черики йақин етиб, наққора ва нафирларини чалдуруб, сурон солди. Нуератшиёор черики ҳукм билан дам урмай тек турдилар. Тўқтамишхоннинг келгон кишиси кўрдиларким, Темурбекнинг кишиси еридин тебранмай, дам урмадилар. Черикка киролмай, қўрқуб, ёниб манзилига борди.

168a

Соҳибқирони гитиситон Темур Гурагон Тўқтамишхон била уруш қилғони

Тонгласиким, фалакнинг шаҳаншоҳи тахти узра чиқиб, оламни жамоли била йаруқ қилди, чаҳоршанба кунида (15.04.1395) икки черик жўшу-хурушқа келиб отландилар. Наққора ва нафир ва кавс ва кўрагаларини

чалиб, бир-бирига юридилар. Соҳибқирони саодатманд давлат ва иқбол била отланиб, черик тартибига машғул бўлуб, етти қўл кишисини тартиб этти. Ва баҳодирлару диловарларни илгари турғузди. Ва черикнинг йаёғи туралар тутуб, илгари юруб турдилар. Ва амирзода Муҳаммад Султонни улуг гўлда турғузди ва икки ёнида баҳодурларни қўйдурди.

1686 Ва муҳолифларнинг черики ҳам сафлар тортиб аламлар кўтариб турдилар. Бас, бу маҳалда хабар келдиким, муҳолифлар тарафидин Кунча Ўғлон ва Бек Ёруқ Ўғлон ва Довуд Сўфийким, Тўқтамишнинг кибори турурлар, қўб киши билан сўл қўл сори келдилар. Соҳибқирон алар сори мутаважжих бўлуб, қўшун беклари ва баҳодурлари била аларга от солдилар. Муҳолифлар мансур черикининг салобатини кўруб қочтилар. Ва йигирми етти қўшунким, соҳибқирон била юруб иш қилур эрдилар, бир қўшун киши муҳолифларни гўлларигача суруб қайттилар. Аммо муҳолифлар гўлга етиб, йана қайтиб, соҳибқироннинг /кишиларига чобтилар ва аларни суруб, ҳазратқа еткурдилар ва қўб кишини тушуриб ўлдурдилар ва баъзилари ҳар сори қочти. Бу жиҳатдин қўшунлар бир-бир бўлди ва муҳолиф далер бўлуб, илгари келиб, соҳибқиронга йақин етиштилар. Шайх Нуриддинбек жонини фидо қилиб, ҳазрат Ҳаққ жалла ва аълога таваккал қилиб, оттин тушти. Ва анинг била эллик киши мувофиқат қилиб отларидин тушуб, ўқ-ёйларини эликларига олиб, ўқ зарби била аларни турғуздилар. Ва Муҳаммад Озод ва Алишоҳ (унинг иниси), ва Тўкал Бовурчи ҳар бириси муҳолифлардин бир ароба тутуб келтурдилар. Соҳибқирон аробаларнинг кейнида турди. Бу маҳалда Аллоҳод Вафодор⁸⁰⁰ қўшунни била кўмакка етти. Ва ул тақи Шайх Нуриддинбек қошида бориб, йайоғ бўлуб турди. Ва Ҳусайн Малик Қавчин тағмалар била еттилар, йайоғ бўлуб алар тақи урушқа машғул бўлдилар. Ва амир Зийрак Жаку тақи қўшунни била келиб қўшулди. Ҳар нечаким душманлар ҳамла қилиб от солдилар, йайоғ бўлгон баҳодурлар аларни қўймадиларким, илгари келгайлар. Ва Худойдоди Ҳусайний сўл қўлда, қанбулда эрди муҳолифларнинг кейнидин кириб (соҳибқирон муқобилида аларни) шабихун этти. Бу маҳалда амирзода Муҳаммад Султон хосса қўшунлари била ораста ва мукамал етиб, соҳибқироннинг сўл қўлидин кириб, душманлар била урушқа машғул бўлди. Баҳодурлар барча иттифоқ қилиб, барча бир йўли ўзларини муҳолифларга уруб, қилич зарби била душманнинг ўнг қўлдаги кишиларини кўтариб сурдилар.

169a Ва Ҳожи Сайфуддинбекким, аввал гўлда илгари туруб эрди, муҳолиф черикидин Исабий ва Бахти Хожа қўб киши била юруб, Ҳожи Сайфуддинбек жонидин кўнгул /узуб, тумони била отларидин тушуб, қалқонларини эликларига олиб, тоғдек аёғларини ерга биркитиб уруштилар. Ҳар нечаким, муҳолиф черики аларга ҳамла қилиб, от солур эрдилар, алар ўқ зарби била аларни қайтариб, илгари келгани қўймадилар. Ва Жаҳоншоҳ Баҳодур тумони била бир ёндин келиб душманларга ҳамла қилди ва асру азим қаттиқ уруш бўлди. Бу икки соҳибдавлат бек бир-бири била иттифоқ қилиб, муҳолифнинг сўл қўлини қочурдилар. Ва Темур Хожа Оқ Буга тақи анда йахши ишлар қилди. Ва амирзода Рустам Умаршайх мулозимлари била барқдек душманларга чобти ва йахши ишлар қилиб, муқобиласида тургон аъдони қочурди. Бовужуд улким, кичик ёшлиқ эди, атосининг отини еткурди⁸⁰¹. Ва Йағлибийким, баҳриндин эрди ва Тўқтамишхоннинг (йақинларидин ва ўзбек лашкарининг) баҳодурларидин эрди, черики билан илгари юруб деди, назм:

Ўзин махтабон дедиким: «Эй сипоҳ!

Ки мен Йағлибиймен, бил, кийнахоҳ.

Паланг йиртарам куч била тоғ аро,

Чопармен агар бўлса шер бог аро».

Бас, ун кўтариб, фарёд қилиб Усмон Баҳодурни тилаб дедиким, «Қайдадур Усмонким, бу кун эранларнинг куч-қувватин кўргай»⁸⁰². Усмон Баҳодур анинг унин эшитиб, гайрат ути бошига югурур, тавакқуф қилмай, анга мутаважжих бўлди. Шерь:

Чу тоғдек равон бўлди ул пурнар,
Адув сори ул пурдили номвар,
Чиқариб қиличнию қилди хуруш,
Ким элдин ашипг саҳмидин кетти хуш.

1696 Усмон Баҳодур қўшуни била душман сори мутаважжих бўлуб, бир-бирига чопишиб, уқ ва қилич зарби била андоқ уруштиларким, таъриф қилса бўлмас. Охируламр, соҳибқирон давлатидин Усмон Баҳодур муҳолифларни қочурди. Ва ўзга беклар ҳам ул кун йахши ишлар /қилиб, муҳолифларни қочурдилар ва аъдодин кўб киши тушуруб, (аларни мутафарриқ ва паришон қилдилар. Тўқтамишхон Жучи наслидин подшоҳзодалар кўксини гурезларга қаратиб қочтилар. Алардин кўб кишини) ўлдурдилар. Шерь:

Худо берди нуерат шаҳаншоҳни,
Ки бости йана қавми бадҳоҳни.
Адувдин, баса, қавми ўлдуруб,
Алар кейнида борди ул кун суруб.
Чу тобти зафар Хусрави комкор,
Ки душманлари бўлдилар зору хор.
Равон тушти отдин шаҳи неқном,
Чу ул дам муродини кўрди ҳамком.
Деди: Шукрлар холиқи покга
Ким, андин эрур фатҳ бу хокга.
Чу деди сано довари хешга,
Баса, симу зар берди дарвешга.

Шаҳзодалар ва беклар ва баҳодурлар барча келиб юкунуб, бу фатҳ учун муборакбод дедилар ва сочиқлар сочиб, садақалар бердилар. Соҳибқирон тақи бир эрни чорлаб кўрушуб, лутф била махтаб, дуолар қилур эрди. Ва андин фатҳ ва нуерат била Қурай суйига келиб тушти. Ва ҳазратнинг ҳиммати андоқ тақозо қилдиким, (жангда жонини фидо қилгон Шайх Нуридинга ва) ҳар кимки, бу урушда мардоналиқ кўрсатиб иш қилиб эрди, барчага иноятлар қилгай. Иш кўрсатган шаҳзодалар ва беклар ва баҳодурларини йахши сийлаб, зарбофт тўн ва мурассаъ камар ва от-эгарким, олтувдин бўлгай, берди. Ва нақд хирмонидин ҳар бирига юз минг олтув (динор) кўппакий инъом қилди. Ва баъзиларига вилоятлар ва тумонлар ва ўлкалар берди.

Тўқтамишхоннинг кейнида Темурбек илғор этиб борғони

170a Соҳибқирон Тўқтамишхонни қочтуруб, сонсиз мол олди ва ул молни утрукда қўйдурди. Амирзода Мироншоҳким, урушдин бурун отдин йиқилиб, элиги чиққон эрди, соҳибқирон амирзода билан Едгор Барлос ва Ҳожи Сайфуддинбекни ўрду била утрукда қўйиб, ўзи муборак нафаси билан йахши йигитларни черикидин сайлаб, Тўқтамишхоннинг кейнида тушиб, кеча-кундуз демай юрур эрди, то Атил суйига етиб, бир гузарига еттиким, ани Туратур /гузари дерлар.

Соҳибқирон Ўрусхоннинг ўгликим, оти Қўйричақ Ўғул эрди ва ҳазратнинг мулозиматида эрди ва ўзбек йигитлариким, алар тақи мулозим эрдилар, анга қўшуб, подшоҳона йароғ бериб, олтув била тиккон жарқон ва олтув камар бериб, Жучихоннинг улусини ашга берди ва ани хон қилиб Атил суйидин кечуруб, улус сори йибарди. Бу шаҳзадаи Жучинажод ҳукм билан юруб, паришон бўлгон эл-улусни йиғиштурмаққа машғул бўлди. Ва соҳибқирон давлат ва нуерат била Тўқтамишнинг кейнида суруб юрур эрди, Ўқак мавзёида душманларга етиб, кўб кишини тушуриб ўлдурдилар.⁸⁰³ Ул бедавлатларга бир тарафларида Атил суйи ва бир соридин соҳибқироннинг мансур черики: икки балонинг ичида ҳайрон ва саргардон қолиб, кўб киши алардин талаф бўлди. Баъзилари уларини Атил суйига солиб, нари уттилар. Тўқтамишхон бўлгон хогуларни била ўғлон-ушогини ва молини ташлаб, Булар жангалига⁸⁰⁴ кириб қочти. Ва ул ер зулматқа йақин турур.

Бас, нусратпаноҳ черики бу навбат Дашти Қипчоқда бўлгон эл-улусни таладилар⁸⁰⁵. Ва амирзода Мироншоҳким, Қурай суйининг йақосида ўғруқ била қолиб эрди ва ақарин келур эрди, Йўлуқлуқ Азуқлуқ⁸⁰⁶ мавзеъида келиб, соҳибқиронга қўшулди. Ул сафарда аксари шаҳзодалар мулозиматда эрдилар, муборак хотирига кечтиким, ҳарамлар сори киши қайтаргай. Бас, ҳукм эттиким, амирзода (Пир) Муҳаммад Умаршайх олти минг кейни киши била Шерозга қайтиб боргай. Ва амир Шамсуддин Аббос уч минг киши билан ва Ғиёсуддин Тархонким, (анинг тумонида эрди), Самарқандқа борсунлар.

1706 Ҳукм бўлгондин/сўнг ушул замон отланиб, йўлга кирдилар. Кеча-кундуз суруб Дарбанддин ўтуб, Ардабилга еттилар. Табриздин хабар келдиким, Қаро Юсуф Туркмон қалин туркмонларни йиғиштуруб, Ола Тоғда келиб, Хўй сори таважжўх қилиб турур. Шамсуддин Аббос ва Ғиёсуддин Тархон шаҳзодадин айрилиб, Самарқанд сори кеттилар. Ва шаҳзода Пир Муҳаммад беклари билаким, Абу Саъид Барлос (ва Бекиш) ва Давлат Хожа ва Таваккал Баҳодур Табризга келдилар ва андағи черикни йиғиштуруб, мухалифлар сори юридилар. Хўйга етконда хабар келдиким, Қаро Юсуфнинг қаровули Қародарада⁸⁰⁷ турур. Шаҳзодаи жувонбахт илғор солиб Қародарага етконда Қаро Юсуфнинг қаровули қочти. Қаро Юсуфга бориб шаҳзодадин хабар дедилар. Қаро Юсуф бу хабарни эшитгач туролмай қочти. Ва амирзода Пир Муҳаммад анинг кейнида суруб, Банди Моҳиғача⁸⁰⁸ сурди. Ва Малик Иззуддин Қурт шаҳзодадин хабар эшитгач келиб шаҳзодага қўшулди. Ва шаҳзода ўз черикини Қаро Юсуфнинг кейнида йибариб, ўзи тақи уч кўч бориб тушти. Шаҳзодадин беклари ва баҳодурлари Қаро Юсуфнинг кейнида Авниқгача бориб, ани топмай қайттилар. Шаҳзода Пир Муҳаммад андин қайтиб, Табриздин ўтуб, Султониёга келди. Андағи хонимлар ва оғолар анга тўй бериб, тўнлар кийдуруб отлар миндуруб, Шероз сори йибардилар.

Соҳибқирон Жўчихоннинг улусини мусаххар қилиб, Рус вилотиёга борғони

Ҳазрат соҳибқирон ҳар ишгаким юз қўйса эрди, ул ишни камолига еткурмагунча қўймас эрди. Бас, Туқғамишхон қочқондин сўнг муборак кўнглида кечтиким, /андағи мамолик ва вилотларни барчани мусаххар қилгай ва ҳар ердаким, эл-улус бўлса, аларни мутий қилгай. Бу ният била Жўчихонга тааллуқ эл-улусларига мутаважжўх бўлди. Дашт ва саҳроларга кириб югур эди, Усмонбекни қаровул қилди. Ва Усмонбек гажирчи олиб, йўлга кириб юриди. Бас, Ўзи суйиға⁸⁰⁹ етконда, Минкерман мавзеъидаким⁸¹⁰, Бек Ёруқ Ўғлон ва баъзи ўзбекларнинг уйи-эли анда эрди, аларни чониб, кўбраки тобий бўлдилар⁸¹¹.

171a Тош Темур Уғлон ва Оқғов қочиб, Ўзи суйидин ўтуб, Сарамдай ўмоғига⁸¹² бордилар: ул улус буларга душман эрдилар. Бас, буларнинг ҳоли таламоқ ва асир бўлмоқдин йамонроқ бўлди ва андин қочиб, Румга бориб Исрайқа саҳросида⁸¹³ турдилар ва бу чоққача анда турурлар.

Ва ҳазрат соҳибқирон Ўзи суйидин қайтиб, Рус сори мутаважжўх бўлди. Ва мансур черики Бек Ёруққа Тана суйида⁸¹⁴ учраб, чирмашиб, йана бир бор кишисини тушуруб олдилар. Ва Қаросувки⁸¹⁵, Рус шаҳарларидин турур, етиб, ичи ва ташини таладилар. Бек Ёруқ Ўғлон асру ожиз ва бечора бўлуб, зарураттин ўғлон ва ушоғини ва хотунларини Абла жанғалида қўйуб, бир ўғли била қочиб кетти. Ва зафарпаноҳ баҳодурлари анинг ўғлонлари била хотунларини тутуб, соҳибқирон қошига келтурдилар. Ва соҳибқирон алар учун хайма ва ҳиргоҳ тиктуруб, кўб марҳамат ва шафқат қилди ва отлару тевалар ва рахту қумош бериб, Бек Ёруқ Ўғлоннинг кейнида йибарди. Ва мирзо Мироншоҳ ва Жаҳоншоҳ Баҳодур ва ўзга беклар қайтиб, йана Жўчихоннинг сул қўлдағи улусига⁸¹⁶ чобқали бордилар. Ва анда етиб, Бек Хожа Хожабек ва ўзга бекларни бўлгон /эл-улуслари била олиб, баъзиларни улдуруб, баъзиларни асир қилиб, Сарой шаҳрини (ва Ўрус) ва Ўрусжуқни таладилар ва андағи бўлгон эл-улусларини мусаххар қилдилар⁸¹⁷. Ва сонсиз от ва тева ва қўй ва ўзга нималарни ва соҳибжамол қизлар ва хотунлар ўлжа олиб қайттилар. Назм:

Шаҳаншоҳи замон, султони офоқ,
Мусаххар чун ки қилди Дашти Қибчоқ,
Паридек қизлар олди барча раъно.
Бариси дилрабо ва саруболо.

Соҳибқирон Маскавға сориким, Руснунг шаҳарларидин эрди, таваж-
жух қилди. Анда етконда нусратшиъор черики ул вилоятни (шаҳар ва
атрофини) чобтилар ва андағи ҳокимларни тобей қилди⁸¹⁸. Ва черикнинг
эликларига сонсиз мол тушти: олтуну кумиш ва қумошу қабш ва ҳатану
қоқам ва каттону қаро самур ва қиличлар, йахши отлар тушти. Ва тақи
амирзода Муҳаммад Султон қуб элларни талади, мисли қавми кўр буқа ва
парлон ва йуркун ва калжиким, соҳибқирон черикидин қочиб ёзиларда
сарғашта ва ҳайрон юрур эрдилар, бас, сўнг амирзода Муҳаммад Султонга
учраб, (ул) барчани талади ва хотунларини ва ўғлонларини асир қилиб,
қайтиб соҳибқиронга қўшулди. Соҳибқирон андағи элдин ғажирчи олиб
Болчимкин⁸¹⁹ сори мутаважжих айлади. Азоқ ҳисориға⁸²⁰ етконда амирзода
Мироншоҳ черики била Тана суйиға етиб, ҳазратнинг ҳумоюн ўрдусига
келиб қўшулди. Бас, ҳукм бўлди, «Мусулмонларни қўябериб, кофирларни
ўлдурсунлар!» Бас, мусулмонларни қўйуб, кофирларни ўлдуруб, эвларига
ўт солдилар.

Соҳибқирони динпарвар Черкас сори борғони

172a Соҳибқирони саодатёр, нусратшиъор андин кўчуб, Қубон сори мута-
важжих бўлди ва черкасларнинг /юртлариким, Азоқ ва Қубон ўртасида
эрди черкаслар ани кўйдуруб эрдилар⁸²¹. Бу жиҳатдин от-улоғ ўт тонмай
қуб зойиъ бўлди. Ва етти-саккиз кун бориб, ҳеч ерда ўт топмадилар, ва
балчиқлардин ва сувлардин утуб, Қубонга еттилар. Неча кун анда туруб
турдилар. Соҳибқирон амирзода Муҳаммад Султон⁸²² ва амирзода Мирон-
шоҳ ва Жаҳоншоҳбек ва ўзга бекларни Черкас сори йибариб муболага
қилдиким, «Жаҳд қилиб тез юрунлар. Ҳар нечаким, ботроқ бориб ул
ерни мусаххар қилсангиз, йахшироқ бўлгуси турур».

Шаҳзодалар ҳукм йўсуни била илғор қилиб, черкасларнинг эл-улуслари-
га еттилар ва бўлгон элни талаб, сонсиз мол олиб, андин саломат ва
саодат била қайтиб, соҳибқироннинг мулозиматиға келдилар.

Соҳибқирон Элбурзқўх сори борғони

Соҳибқироннинг муборак хотири Рус ва Черкасдин фарогат тобқондин
сўнг Элбурзқўх сори қайтти. Ва бу маҳалда ғаразғўй сўзи била амир
Усмон Аббос ҳаққида тухмат воқийъ бўлуб, ҳукм қилдиким, «Ли и ўлдурсун-
лар!» Бас, андоқ баҳодур бек ғаразғўй сўзи била талаф бўлди.

Соҳибқирони саодатманд ғазо нияти била Бўриберди ва Бароқан сори
мутаважжих бўлдиким, ос қавмиға⁸²³ ҳоким эрдилар. Бас, ул йўлда жаи-
галлар бор эрди, йағочларни кестуруб, йўл этиб борур эрдилар. Ҳожи
Сайфуддинбекни ўғруқда қўйуб, Элбурзқўх сори юриди. Ва андағи қалъа-
ларким, тоғда эрди ва берк дараларда кириб аъдолар била урушти. Ва
барча урушда соҳибқироннинг черики мансур бўлуб, кофирлардин қуб
киши ўлдурдилар ва қалъаларини бузуб, сонсиз мол олиб қайтиб ўрдуға
келиб туштилар.

1726 / Бас, ўрдуға тушқондин сўнг (амир Ҳожи Сайфуддинким, ўғруқда
қолиб эрди), тўй тартибиға машғул бўлди. Соҳибқирон учун бир чодире
тиктиларким, сўруғи олтун эрди, латыл ва жавоҳир била мурассаъ қилиб
эрдилар; таноблари ипак ва қозуқлари кумиш эрди. Ва бу чодир ичиди
олтундин сартахти қўйуб, жавоҳирлар била мурассаъ (қилдилар). Соҳиб-
қирон тахт устиға чиқиб ўлтурди. Беклар ва шаҳзодалар барча хизматда
турдилар. Бир ҳафта анда туруб, айш ва ишрат қилди. Иккинчи ҳафтада
ҳукм бўлдиким, «Кўч қилсунлар!»

Соҳибқирони саодатшиёр Темурбек Кула ва Товус қалъалари сори борғони

- Соҳибқирон йана уғруқни қўйиб, Кула ва Товус қалъаларига мутаважжиқ бўлди. Ва бу қалъалар Элбурзқўҳда эрди ва анда бир қалъа бор эрди тоғ устида, асру маҳкам ва йўли қаттиқ эрди ва баланд ерда эрди. Ва Товус қалъаси бир тоғ устида эрди ва баланд ва берк эрди. Анда на ўқ ва на раъд тоши⁸²⁴ етар эрди. Ақл анинг тасхирига ҳайрон эрди. Соҳибқирон мекрит элидинким, мансур черики била бирга юрур эрдилар ва тоғда андоқ юрур эрдиларким, ел аларнинг юрумақларидин ҳасад элтур эрди, бас, аларни чорлаб буюрдиким, «Бориб тоғ устида чиқиб, йўллари тафаҳҳус қилинглар: кўрунгим, ҳеч андоқ ер бормуким, киши анда боролгай». Алар ҳукм била тоғда чиқиб, ҳар нечаким, кириб юридилар, андоқ йўлким, ул қалъага борса бўлгай, топмадилар. Бас, ёниб келиб соҳибқиронга арз қилдилар. Соҳибқироннинг муборак хотирига бир йахши хаёл тушуб, буюрдиким, узун шотулар йасаб, бир-бири била баглаб, тоғнинг аввал камарига қўйдилар. Бир жамоат баҳодурлар юқори чиқиб, аввал камарда турдилар ва йана / шотуни тортиб иккинчи камарда қўйдилар. Ва юқори чиқиб, шотуни тортиб, учунчи камарда қўйдиларким, қалъа анда эрди. Ва ул шери мардлар жонларидин кўнгул узуб, бир-бирининг кейнидин шотуга чиқтилар. Ва йана бир жамоат тақи жонларидин кечиб, иплар солиб, юқори чиқтилар ва қалъанинг муқобиласида келиб турдилар. Ва икки жамоат иттифоқ қилиб, бири қўйидин ва бири юқоридин ҳамла қилдилар. Ҳар нечаким қалъадин ўқ ва тош оттилар, баҳодурлар қайтмади, соҳибқирон давлатига сизиниб қалъа сори юрубдилар. Ва қўб киши анда баҳодурлардин шахид бўлди, аммо қайтмай қалъага еттилар. Қалъа эли бу ҳолини кўруб, саросима бўлуб, элик-аёллари сустайиб, қочабошладилар. Бас, баҳодурлар қалъага кириб, мусаххар қилдилар ва арқудан элидин қўб кишини ўлдурдилар. Ва Кула ва Товуским, қалъа элининг сардори эрдилар, тутуб ўлдурдилар. Ва соҳибқирон андин қайтиб, Булод қалъасига мутаважжиқ бўлди. Ўтургуким, Жўчи улусининг улуг бекларидин эрди, соҳибқирондин қочиб анда бориб эрди. Бас, соҳибқирон йўлда борурда Йалгон мавзёида келиб тушти. Бу мавзёида неча бол (бор) эрди, черик эли ҳар нечаким кўнгуллари тилар юруди, бол кўтардилар. Бир кун туруб, тонгласи кўчуб, саодат ва иқбол била юруди. Ва Булодга хат битиб йибардиким ва хатнинг мазмуни буким, «Ўтургу сенга бориб турур. Ани бизга йибаргил. Йўқ эрса черик билан боргумдур». Бас, бу хат Булодга етиб, ўқуб мазмуниди соҳибвуқуф бўлди.
- 1736 Қалъасига эътимод қилиб дедиким: «Менинг / қалъам берк турур ва уруш асбоби барча муҳайё турур. Ўтургу менга эътимод қилиб келиб турур. Ани нечук душман эликига берайим? То таним ичра жоним бор, ани кишига бермагумдур». Бас, бу жавоб соҳибқиронга етти, соҳибқироннинг аччиғи келиб, анинг сори мутаважжиқ бўлди. Ва ул йўлда қалин жангал эрди. Ҳукм қилдиким, «Черик эли йағоч кесиб йўл очсунлар!» Уч йағоч йўлни йағочларини кесиб, йўл йасадилар. Ва жангалдин чиқиб қалъага еттилар. Ва ул қалъанинг йўли бир дара ичида эрди, асру қаттиқ йўл эрди. Ва қалъанинг эли йўлни тутуб туруб эрдилар. Бас, нусратнаоҳ черики алар била урушуб, зафар топтилар. Қалъани мусаххар қилиб, қўб киши ул кофирлардин ўлдурдилар.
- Ўтургу андин қочиб Элбурзқўҳнинг дараларига борди. Ва мансур черики аларнинг эвларини талаб, ўт солдилар ва сонсиз мол олдилар. Бу маҳалда биров хабар келтурдиким, «Уч бўлак киши барча кофирлар қочиб, бир тоғнинг камарига чиқиб туруб турурлар». Соҳибқирон алар сори мутаважжиқ бўлуб, етиб урушгилар, аларни тутуб ўлдурдилар. Йана бу маҳалда амирозда Мироншоҳдин биров хабар келтурдиким, «Ўтургуни қавлаббиз, ул биздин қочиб Элбурзқўҳ тоғига кириб, Абаса мавзёида кириб турур».
- Соҳибқирон отланиб, ўқбалардин ва даралардин ўтуб, Абасада тушти. Ўшул замон Ўтургуни тутуб, боғлаб соҳибқирон қошида келтурдилар. Фармон бўлдиким, «Ани банд қилиб сақласунлар!» Ва андағи эли талаб, нусрат ва саодат била қайтиб, ўрду сори қайтти. Бас, неча кун Беш Тоқда ўлтуруб, айш ва ишрат қилди.

Ҳазрат соҳибқирон давлат ва нусрат била илғор қилиб, Симсим сори мутаважжих булди. Саодат ва иқбол била анда етиб, андағи эл-улусни мусаххар қилди. Ва Ғайрухоннинг ўғли Муҳаммад мутғи бўлуб, эли била мулозиматда келди. Ва йана бир жамоат эли қочиб, тоғлар ичида кириб эрдилар. Ва андоқ маҳкам ерларда кириб эрдиларким, йайоғ киши анда ташиши била борур эрди. Соҳибқирон ўзи муборак нафаси била алар сори мутаважжих булди ва ул тоғларга чиқиб уруштилар ва анда қочқон элни мусаххар қилдилар. Ва ҳар ердаким қалъалар бор эрди, олдилар ва андоқ баланд ерларга чиқиб элларни тушурдиларким, ақл хайрон эрди. Баъзи ерлардин тушаолмай, ўзларини андин қуйи қўйабердиларким, юмаланиб-юмаланиб қуйи тушар эрдилар. Андоқ ерларга бориб, давлат била қалъаларни мусаххар қилди ва икки кун анда туруб, аччиғидин қўб киши улдурдилар. Ва андағи бутхоналарни буздуруб, бутларни куйдурди. Ул тоғлардин қуйи тушуб, Аҳрор тоғи сори мутаважжих бўлуб, андағи эл-улусни чоғиб, қўб мол олдилар. Ва андин қайтиб Бешкентда борди ва андағи вилоятларни мусаххар қилиб, ади ва дод била ораста этти. Аҳли мавзъеки, мундин олдин келиб эдилар, суюниб ҳазрат соҳибқироннинг июятларидин тиладилар. Бас, соҳибқирон элнинг улуғларини июятлар ва шафқатлар қилиб, ҳукм қилдиким, черик аларга мазоҳим бўлмасун, зарар-заҳмат бермасунлар. Бас, муиндин маълум бўлдиким, ҳар кишигаким, йахши, йамон тегар — ўз феълидин тегар. Нечукким, мундин маълум бўлдиким: *Ман ‘амала солихан фи-ли нафсиҳи, ва ман асатъа-фи‘алайҳа*⁸²⁶ воқий бўлуб турур.

174б

Соҳибқирон андин ўтуб, Чўтур Қазоқ⁸²⁷ вилоятини чобти. Ва зафаршиёор черики андағи гумраҳларким, қочиб баланд / тоғларга чиқиб, камарларга бориб эрдилар, барчани ул ерлардин тушуруб улдурдилар ва Чўтур Қазоқ элини талаб, қўб мол олдилар. Ва андин кўчуб Бўғозқум мавзъега⁸²⁸ еттилар ва анда қишлоқ солиб ўлтурдилар. Мамақту ва Қози Қумуқ⁸²⁹ вилоятининг улуг-кичик эли тобиъ бўлуб, ҳазратнинг мулозиматиға келдилар. Соҳибқирон аларни йахши кўруб, июятлар қилди, тўнлар кийдуруб, отлар миндурди. Ва жазираларда қўи ерлар бор эрдиким, андағи эл сувға иътамид қилиб, анда бориб туриб эрдилар⁸³⁰. Ва мутобият йулидин чиқиб, мухолифат эрдилар ва аларни балиғчи эли дер эдилар. Бас, соҳибқирон аларга киши йибариб насиҳат қилди, эшитмадилар. Оқибат бир жамоат баҳодур йигитларни йибарди. Алар илғор солиб, алар сори мутаважжих булдилар. Қиш мавсуми эрди ва дарё музлаб эрди. Борғон баҳодурлар муз устидин юруб, ул жазираларини чобтилар, молларини талаб, ўзларини асир қилиб қайттилар.

Соҳибқирон Ҳожи Тархон ва Саройни чопқонлари⁸³¹

175а

Умар Тобонким, ҳазратнинг бандаларидин эрди ва ҳукм била Ҳожи Тархоннинг забтиға бориб машғул эрди, Муҳаммадийким, андағи элнинг улуги эрди, аниинг тарафидин мухолифат иши фаҳм қилиб, сурати воқийани арзадошт қилиб йибарди. Соҳибқирон андин хабар билиб, ул сори мутаважжих булди. Амирзода Муҳаммад Султон ва амирзода Мироншоҳ ва Ҳожи Сайфуддинбекни ўғруқда қўйуб, ўзи давлат ва саодат била илғор этиб, қиш мавсумидаким, муттасил қор ёғар эрди ва ҳаво асру совуқ эрди, совуқ ва қордин ҳеч андиша қилмай юриди. Ва Ҳожи Тархон Атил суйининг йақосида / эрур ва ул шаҳарнинг бир ёни сув турурким, томи йўқ эрмиш. Ва совуқ андоқ қаттиқ бўлурким, дарё ва ер тешиа-тенг бўлур. Бас, ул маҳалдаким, дарё муз боғлар эрмиш, шаҳарнинг ул ёниким, сув соритур, муздин том қўпар эрмишлар. Ва муз устиға сув сепар эрмишларким, барча музлар бир бўлур эрмиш. Сўнг анга буржлар ва кунгуралар йасаб, дарвоза қўйар эрмиш. Қиш чиққунча ул шаҳарнинг бир ёнида мундоғ том қилур эрмиш. Ажойиб жиҳатидин мунди зикр қилдик.

Алқисса, ҳазрат соҳибқирон Ҳожи Тархонға мутаважжих бўлуб, субҳ эрдиким, йақин стишиб туштилар. Муҳаммадийким, ҳокими эрди, соҳибқирондин хабар билиб, заруратдин чиқиб келиб, пешкашлар тортиб соҳибқи-

ронни кўрди. Бас, соҳибқирон ани амирзода Пир Муҳаммад Жаҳонгир ила (амир Жаҳоншоҳ) ва Шайх Нуриддин ва Темур Хожя Оқ Буга билан Сарой сори йибарди. Ва соҳибқирон Хожя Тархонга кириб, элга моли амон солиб олди. Моли амондин сўн шаҳарни таладилар ва шахзода беклар била Атил суйидин муз устидин ўтуб, Муҳаммадийни музунг остида йибардилар⁸³². Ва зафарианоҳ черики Саройга етиб, Саройни олдилар, шаҳарга ўт солиб кўйдурдилар ва эл-улусини таладилар ва асир этиб келтурдилар. Бу элга бу жазо андин булдиким, соҳибқирон Ироқ ва Форсқа борғонида алар келиб, Мовароуннаҳр вилоятини буш тониб, чобтилар. Ва Қазон Султонхон йасагон саройким, Заңжир Сарой била манхур турур, ул ерни хароб қилиб эдилар. Анинг учун бу шаҳри Сарой ҳам хароб бўлди. Бас, Хожя Тархоннинг шаҳрида бўлгон элни кўчтуруб, шаҳарга ўт солдилар. Ва андин қайтиб, ўрду сори мутаважжих бўлдилар. / Аммо совуқ ва қор жиҳатидин от-улоқ кўб зойиғ бўлди, гала-қаро ўт тонмай бисёр талаф бўлди ва галла эл ичида қолмай қаҳат пайдо бўлди. Бир ботмон тариқ етминн олтун кўншакий бўлди ва ани ҳам киши тонмас эрди.

1756

Соҳибқирон Хожя Тархон шаҳридин келтургон молни черикка улаштурди. Ва ҳар кимки йайоғ эрди, анга от бердилар ва черикда йайоғ киши қолмади. Барча соҳибқирон давлатидин от миндилар.

Ҳазрат соҳибқирони нусратшиғор Дашти Қипчоқ ва шимолдаги вилоятлардин қайтқони

Соҳибқирони саодатнишон Дашти Қипчоқдаги вилоятларни (ва Дашти Хазар мамоликини) ва Жучихонга тааллуқ ўнг қул ва сўл қулдаги эл-улусини ва шимолдаги вилоятларни мусаххар қилди (ва тасарруфига олди. Нусратниғор черики ул улкалар ва мавзёлардаги қутр ва навоҳийлардин) Ўкак ва Пан ва Мажар ва Рус ва Черкас ва Бонқирд ва Макас (ва Болчимкин) ва Қрим ва Азоқ ва Қубон ва Аллон — бу вилоятларни тавобитлари била чопиб, баъзини мусаххар қилиб, иноят ва шафқат қилди⁸³³. Ва баъзи ерниким, эли муҳолифат қилди, ул ерни бузуб, хароб қилди. Ва тирик қолгон, қочқон душманлари ёзиларда сарғаншта ва аломон ва бехонумон бўлуб юрур эдилар.

Соҳибқирон аввал баҳорда, горих етти юз туқсон саккизда, сичқон йилда (март, 1396) Бўғоққум қишлоғидин саодат ва иқбол билан қайтиб, Дарбанд сори ва Озарбайжон⁸³⁴ сори мутаважжих бўлди. Тарак суйидин муз устидин ўтуб, Тарқи мавзёсига еттилар. Соҳибқирон ўгрукни анда қўйуб, ғазо нияти қилиб, (черикни тартиб қилиб), Анкужа⁸³⁵ сори мутаважжих бўлди. Анда етиб, Анкужани ўртада олиб туштилар, черик ҳар сори бориб талонга манғул бўлдилар. Бу маҳалда Шаңқал Қози қумуқдин уч миңг киши била Ашқужа элининг қумакига келур эрди. Ўнг/қўлунг қаровули алардин хабар билиб, соҳибқиронга кетти, чобтуруб хабардор қилдилар. Соҳибқирон муни эшитиб, беш юз йароқлиқ киши билан отлапиб, аларга ўгрук борди. Ва алар бир тена кейнида тушуб эдилар ва отларини ўтқа қўйуб эдилар. Соҳибқирон йақин етконда ўзи йалғуз илгари юруб, бир тена устига чиқиб, аларни эҳтиёт қилиб, тенадин тушуб, беш юз киши била аларга от солиб човтилар. Ва алар бир-бир бўлуб, кўб киши алардин олиб ўлдурдилар. Мубаншир Баҳодур Шавқалга етиб, ул жон қўрқунчидин йайоғ бўлуб, тоғқа чиқти. Ул паҳлавон ани бир ўқ уруб ишини кифоят қилди, бошини кесиб, соҳибқирон қошига келтурди.

176a

Соҳибқирон тирик қолгон кишилардин сўрдиким, «Сизлар мундин бурун доим кофирлар била урушур эрдингиз. Эмди не булдиким, аларга қумак учун келур эрдингиз?» Алар ҳеч жавоб беролмай, гиналарини бўйунларига олиб, узр ва истиғфор била тилларини очтилар. Ҳазрат аларнинг ёзуқларидин кечиб, лутф ва марҳамат қилиб, барчага тўн кийдуруб, ижозат берди ва деди: «Бориб андаги эл улугларига хабар қилинғким, соҳибқирон айтадур: «Агар дини Исломга мувофиқсиз, таваққуф қилмай келинғлар ва йамои фетъининдин тавба қилинғлар, то барчанғиз иноят ва шафқат била сарафроз бўлғай ва вилоятни сизлар мусаллам тутқайсиз». Аларни йибариб, соҳибқирон қайтиб, черикига қайтиб тушти. Ва мансур черики Анкужани мусаххар қилдилар ва андаги кофирларни ўлдурдилар.

1766 Бу маҳалда Қози Қумуқнинг ва Авҳарнунг⁸³⁶ қози ва акобирлари ва улуглари соҳибқироннинг мулозиматиға/кеддилар. Бас, ҳазрат аларни йахши кўруб, барчага тунлар кийдуруб, олтун камарлар ва зарбофт тунлар ва (зарбанд қиличлар) ва арабий отлар шафқат қилди. Андин сўнг насиҳатлар қилдиким, «Бурунгидек кофирлар била ғазо қилинлар ва дини Ислому учун қилич урунлар». Насиҳатлар қилгондин сўнг вилоятларини аларға мусаллам тутуб, нишонлар бериб, вилоятларига йибарди. Ва андин саодат паиқбол била қайтиб, Нарғис қалъаси сори таважжуҳ этти ва анда етиб, ани тақи уруш била олдилар ва андағи кофирларни ўлдурдилар. Қалъани талаб, ер била тенг қилдилар. Ва кофирлардин кўб киши қочиб, тоғларнинг камарларига бориб, горлар ва тешиқларға кириб, йашундилар. Бас, соҳибқирон аларға сори юруб, тоғларға чиқтилар ва баҳодурларни сандуқлар ичида кийуруб, сандуқларни занжирлар била боғлаб, юқоридин йибарабердилар. Баҳодурларнинг сандуқлари камарларға етиб, горларға ва тешуқларға ўқ зарби билан ва сўнгу саҳми била барчани ўлдурди ва молларини олиб туштилар. Андин сўнг Мика қалъасини ва Болу ва Дараклу қалъасини олиб ер била тенг қилдилар. Ва андин фатҳ ва нуслат билан қайтиб урдуга келиб тушти.

Элбурзқўхнинг орқасидағи вилоятларким, шимол сори эрди, ҳазрат Ҳаққ иноятдин мусаххар бўлди ва кофирлардин ул ерларни аритиб, фатҳ ва нуслат била йулға кириб, Эрон сори мутаважжих бўлди. Паам:

Миниб отиға шоҳи гитинавард,
Ки ердин йана кўкка етқурди гард.
Теванинг дароз уни етти ба моҳ.
Черик кирди ул лаҳза бари ба роҳ.
Аламлар кўтариб бариси зангор,
Алардин бўлуб ер юзи чун баҳор.

177а Бас, черик барча хуррам ва шодмон: ҳар бирига йигирми, ўттуз⁸³⁷ соҳибқирон (жамол) қизлар тушуб, /сонсиз мол ва аробалар била борур эрдилар. Йўлда зириҳгирларнинг⁸³⁸ улуг-кичиклари барча ўтрув келиб, кўҳалар ва жавшанлар келтуруб, соҳибқиронға пешкаш торгтиллар. Ҳазрат тақи аларни йахши кўруб, иноятлар қилди. Ва қайтоғ эли ҳам амон тилаб, тобиъ бўлдилар.

Соҳибқирони гитиситон ҳазрат Ҳаққ субҳонаҳу ва таоло иноятдин Дарбанди Бокудин ўтуб, анда бир қалъа солдурди. Неча кун анда туруб, қалъа тамом бўлгондин сўнг юруберди. Ва ҳазратнинг хайриким, саломат ва саодат қайтиб келадур, оламда тушти. Ва Ширвонотнинг ҳокими Шайх Иброҳимки, ҳазрат соҳибқирон била бу юрушда бирга эрди, ижозат тилади, деди: «Агар фармон бўлса, мен илғари бориб, соврин йароғиға машғул бўлайим». Ижозат била келиб, соврин йароғиға машғул бўлуб эрди. Соҳибқирон Ширвонотға кирди; Шайх Иброҳим ўтрув келиб, кўб пешкашлар ва совринлар торгитти. Соҳибқирон андин кўчуб, Шамохидин ўтуб, Кўр суйининг йақосида тушти. Ва ул ерда Шайх Иброҳим соҳибқиронға тўй бериб, йахши пешкашлар торгитти. Соҳибқирон анга хосса тўни зарбофт кийдуруб, олтун камар, ханжар бериб, Ширвонотни булгон тавобити билан анга иноят қилди. Дедиким: «Дарбандни йахши сақлаб, андин хабардор бўлгил».

Соҳибқирон анда неча кун айш ва фароғат қилиб, андин кўчуб, Кўр суйидин кечиб, Оқтом мавзеида тушти.

Соҳибқирони саодатнишон шаҳзода Мироншоҳни Озарбайжон забтиға ва қалъаи Аланчуқни қамал қилмоқ учун йибарғони

177б Темурбек Озарбайжон тахтини ва ул мамлакатнинг ҳукуматини Дарбанди Бокудин Бағдоқча ва Ҳамадондин Румғача амирзода Мироншоҳға берди ва андин/бурун ҳукм қилиб эрдиким, «Шаҳзодаға тааллуқ мулозимларким, Хуросонда эрдилар, кўчлари била Озарбайжонға келсунлар!» Бас, шаҳзодаи жувоибхат ҳукм булгондин сўнг мутаважжих бўлди. Келиб соҳиб-

қирондин ижозат тилади. Ҳазрат шаҳзода билан кўрушуб, юзига упуб, ижозат берди ва амирзода Рустам⁸³⁹ ва Жаҳоншоҳ Баҳодурни (лашкар била) анга қўшулди. Буюрдиким, «Аланчуқ қалъасини мусаххар қилгайлар!» Неча кундин сўнг шаҳзоданинг ҳарамлари ва бекларнинг хотунлари барча келиб қўшулдилар. Ва унғ қўлдаги кишиси ва черики Қаробог ва Нахчивон ва Авниқгача юртлар тутуб ўлтурдилар. Ва сўл қўлдаги черики Совуқ Булоқ ва Даргизиндин то Ҳамадонгача ов олиб туштилар.

Сиржон фатҳининг қиссаси ва Йазд воқитъаси ва Баҳлул Неҳовандда муҳолифат қилғонининг сўзи

Ул маҳалдаким, соҳибқирони гитиситон Дашти Қипчоқда эрди, Сиржон қалъасиниким, уч йил эрдиким, соҳибқироннинг мулозимлари ани қамал қилиб олаолмайдур эрдилар. Хоссатан Шоҳшоҳонким, Сеистон черики била қамал қилиб ўлтуруб эрди ва ичидаки муҳолифларнинг аҳволи андоқ хароб бўлдиким, Гударз кутволда олти кишидин ўзга тирик киши қолмади; заруратдин қалъани тобшурдилар ва Гударзни ўлдурдилар.

Ул юрушда Тамука Қавчинким, соҳибқирон Йазднинг даруғалигини анга бериб эрди, ўзи мулозиматда эрди, навкарларидин бировни ўз урнида даруға қўйиб эрди. Соҳибқироннинг /бу юруши узун-узоқ бўлгон жиҳатидин Султон Муҳаммадки, Абу Саъид Табасийнинг ўгли эрди, бир жамоат хуросонийлар билаким, Музаффарийларнинг черикларидин Йаздда қолиб эдилар, хаёли фосид ва савдойи маҳол бошларига тушуб, шайтон васвасидин ва нодонлиғларидин иттиғоқ этиб, йаағи бўлдилар. Ва Тамуканинг қўйгон навкарини ўлдурдилар. Ва ул маҳалда вилоятнинг икки йиллик моли нақд бўлуб, (амволи девоний) қобиз эвида эрди. Ва (маҳди аъло) Сарой Мулк хоним учун неча харвор қумош сотқун олиб қўйиб эрдилар. Ул жоҳиллар ул нақд бўлгон молни қумошлар била олиб шаҳардаги дўзиларни йиғиштуруб, тўнлар тиктурдилар ва андак фурсатда қўб киши арозил ва авбошдин ва ўғри ҳаромзодалардин йиғилдилар ва амирзода Пир Муҳаммад Умаршайх бу хабарни эшитиб, черик йиғиштуруб, Шероздин ул фитна дафъи учун Йазд сори мутаважжих бўлди. Бас, даруғалар Исфаҳондин ва Кермондин ва Қўхистондин ва ўзга ерлардин барча чериклари била Йаздга мутаважжих бўлдилар. Ва Йазд вилоятига қўб киши келиб, шаҳарни қамал қилиб ўлтурдилар. Бу хабар соҳибқиронга етиб ҳукм бўлдиким, «Амирзодаи Пир Муҳаммад Жаҳонгир Темур Хожа билан ва ўзга беклар черики била Йазд сори боргайлар!» Бас, анда етконда Йазд теҗрасида андоқ ўт йўқ эрдиким, гала-қаронинг кўни кечгай. Бу жиҳатдин черик эли от-улоғларини Қўшиқзар йайлогда ва Исфаҳон вилоятига йибариб, ўзлари йайоғ қолиб, Йазд эшигига бориб шаҳарни ўртада олиб, ҳар кунда икки навбат уруш қилур эрдилар. Ва ўшул маҳалдаким, /соҳибқирони саодатманд Дашти Қипчоқда эрди, амир Мазид Барлоским, асл ва насабда назири йўқ эрди ва ўзи оқил ва доно киши эрди ва Неҳовандни соҳибқирон анга бериб эрди, ва бу Мазидбекнинг бир навқари бор эрди, Баҳлул отлиқ, йамон ва ҳароми ва бадбахт киши эрди, макр ва ҳийла била бекни тутуб ўлдурди ва Неҳовандни олиб, муҳолифат бунёд қилди. Ҳазрат соҳибқирон давлат иқболи била Ардабилга етти, Шайх Нуриддинбекни Форс вилоятига мол забти учун Шерозга йибарди. Ул Шерозга етконда Севинчакбек Шероздин ҳазрат аъло сори мутаважжих бўлди ва ҳумоюн черики Ардабилдин кўчуб, Султонияга тушти. Ва ҳазратнинг иноят ва шафқат кўзи Султон Исаким, Мардиннинг ҳоқими эрди, анга тушти. Уч йил эрдиким, бу Султон Иса бандда эрди. Ани банддин чиқариб, иноятлар қилиб, Мардинни йана анга берди ва нишон бериб, ол тамга била муҳр қилди. Ва Султон Иса беклар била аҳду шарт қилдиким, «То тирик бўлсам ҳаргиз мутобиъат ва инқиёд йўлидин чиқма-гаймен ва ҳар сорикиим, ҳазрат юрур бўлса, мулозиматдин айрилмагаймен». Бу бобда онт ичти. Ва, басе, Мардин сори ижозат била мутаважжих бўлуб кетти. Ул кеткондин сўнг ҳукм бўлдиким, «Амирзода Султон Ҳусайн ва Худододи Ҳусайний ўзга беклар била илғор этиб, Неҳованд сори бореунлар ва ул ерни муҳосира қилиб, Баҳлул бадбахтни жазосини берсунлар!» Ҳукмдин сўнг амирзода Султон Ҳусайн беклар била илғор солиб бордилар. Ва соҳибқирон Султониядин Ҳамадон сори мутаважжих бўлди. Амирзода

179a Султон Хусайн ва Худододи Хусайний ва ўзга беклар Неҳовандга еттилар; наққора чалиб ва нафир уруб, келиб, /қалъани ўртада олиб, уруш солдилар. Қўб урушқондин сўнг қалъани олиб, мухолифларни ўлдурдилар ва Баҳлул кофирни тутуб, ўтқа куйдурдилар. Бу фатҳ хабари соҳибқиронга етти, соҳибқирондин ҳукм бўлдиким, «Неҳованддаги беклар Тустар сори мутаважжих бўлсунлар ва Курдистондаги йўл ургучиларни истаб, тутуб, ўлдурсунлар. Ва андин сув йақолаб Хурмузгача⁸⁴⁰ бориб, забт қилсунлар!» Алар ҳукм йўсуни била амал қилиб, Неҳованддин юридилар. Аммо ҳазрат соҳибқирон ҳазрат Субҳон иноятидин Ҳамадонга етти ва анда тушуб, рамазон ойини тоат ва ибодат била ўтқариб, ийдни анда қилди.

Соҳибқирони саодатманд фарзанди аржуманди амирзода Муҳаммад Султонни Хурмуз вилоятининг забти учун йибарғони

Ийд куни соҳибқирони динпарвар намози ийд ўқуб, фақиру мискинларга садақалар бериб, тўйлар қилди ва амирзода Муҳаммад Султонни Шероз сори йибарди. Амир Ҳожи Сайфулдин ва амир Жалол Ҳамид ва амир Шоҳ Малик ва Аргуношоҳ Ахтачи ва ўзга бекларни анга қўшуб йибарди, то андаги вилоятларни забт қилиб Хурмузга боргайлар ва Хурмуздаги вилоятларни ҳам забт қилгайлар.

1796 Барча ҳукм билан отланиб юридилар. Бу маҳалла хабар келдиким, «Йазд шаҳри фатҳ бўлди». Ва анинг воқияси андоқ эрмишким, Йазда боргон черик қўб ултуруб, қамал қилиб турурлар. Ва шаҳар ичида озук қолмай, шаҳар эли асру хароб бўлуб, ит, пишакни ебтурлар ва очлиқ жиҳатидин ўттуз минг киши ўлган эрмиш. Ва ул бадбахтлардаким, мухолифат қилиб эдилар, аларда куч ва қувват қолмагон эрмиш. Бас, шаҳар ичидин нағамлар уруб, /чиқиб қочтилар. Нусратшиёр черики алардин хабар билиб, аларнинг кейинларига тушуб юридилар. Абу Саъид Табасийнинг ўгликим, мухолифларнинг улуги эрди, мансур черики Маҳрижирд мавзёида анга етиб, тутуб ўлдурдилар ва анинг била бўлгон кишиларни ҳам ўлдурдилар. Ва ҳазрат соҳибқиронга маълум эрдиким, шаҳар элига гуноҳ йўқ турур ва раъиятда не гуноҳ бўлғай? Ҳукм бўлдиким, «Шаҳар мусаххар бўлгондин сўнг ҳеч киши раъиятқа нима демагай ва таламагай ва моли амон тиламасунлар!»

Ҳукм келгондин сўнг шаҳар фатҳ бўлгонда беклар дарвозаларга туруб ҳеч кишини қўймадиларким, фақиру мискинларга зарар-заҳмат еткургайлар. Тамука Қавчинким, Йазднинг даругаси эрди, навкарлари била шаҳарга кирди ва ўзга черик элидин ҳеч одамни кирғали қўймадилар.

Соҳибқирони динпарвар шафқатидин ҳеч киши ул шаҳар элига музоҳим бўлмади ва фақиру мискинга заҳмат тегмади. Аммо ул бадбахтлар зулмидин шаҳар асру хароб бўлуб эрдиким, ҳеч (бир) дўконда эшик қолмайдур эрди. Аммо фатҳ бўлгондин сўнг оз фурсатда йана андоқ бўлдиким, бурунгидин йахшироқ ва маъмур, обод бўлди.

Бу фатҳ хабари соҳибқиронга етгондин сўнг ҳукм бўлдиким, «Шаҳзодалар вилоятларига борсунлар ва черик эли эвларига ёниб борсунлар!» Ҳукм бўлгондин сўнг амирзода Пир Муҳаммад Жаҳонгир Хуросон йулидин Қундуз ва Бағлон сори мутаважжих бўлди. Ўзга ҳар киши ўз эвлари сори бориб тушуб, айшу фарогат била машғул бўдилар.

Соҳибқирони комкор беш йиллик юришдин қайтиб, Самарқанд бориб тушкони

180a Соҳибқирони гитиситон ёз маҳалида, сичқон йилда, шаввол ойининг ўн бирида, /торих етти юз тўқсон саккизда⁸⁴¹ (18.07.1396) саодат ва иқбол била Ҳамадон вилоятининг Самарқанд сори мутаважжих бўлди. Ва бир йахши утлоқ ерда тушуб киши йибардиким, «Жаҳоншоҳбек Аланчуқ қалъасининг ишини Султон Санжар ва Ҳожи Сайфулдинбекка ва мирзо Мироншоҳнинг мулозимларига тобишуруб, ўзи амирзода Муҳаммад Султоннинг

кейшида Форс вилоятига борсун!», соҳибқирон ўшул кун ов солиб, андаги саҳрода жирга солиб, тамом саҳрони туттилар. Тонгласи жирга бир-бирига етиб, соҳибқирон отланиб, жирга ичига кириб, ҳар турлук жонворлардин кўб отқулаб, йиқиб олди. Ов қилгондин сўнг Абдулмалик Қарохонким, Аланчуқ қалъасидин келиб эрди, ани йибардиким, мирзо Рустамни келтургай. Султонияга етконда амирзодаи мушори илайҳи Аланчуқ қалъасидин қайтиб анда тушуб эрдиким, Абдулмалик етти. Чун шаҳзода билдиким, соҳибқирон ани тилабтур, таваққуф қилмай юруберди. Бас, ҳазрат соҳибқирон черикка ижозат бериб, ўғруқдин илгари бўлуб, саодат била йўлга кириб уч манзил ва тўрт манзилни бир қилиб тез юрур эрди, токим Варомин мавзъида етиб тушти. Амирзода Рустам анда етиб, ҳазратнинг муборак дийдориға мушарраф бўлди. Ва андин ижозат бердиким, «Шерозга бориб амирзода Муҳаммад Султон била турсун!»

180б Соҳибқирон ул маҳалдаким, Дашти Қипчоқдин ёниб келур эрди, Сакизак Тавочини Самарқандга Шоҳрух мирзога йибариб эрдиким, «Амирзода Або Бакрим, анда эрди ва анда қолгон беклар била бизга йибарсун!» Соҳибқирон Бистомга етконда амирзода Або Бакр келиб ҳазратнинг дийдориға мушарраф бўлди. Соҳибқирон/шаҳзодаи йахши кўруб, юз минг олтун кўншакий инъом қилди. Ва Таҳуртан тортқон кумайт отишиким, андоқ от оламда йўқ эрди, анга берди ва анинг била келгон навкарларига инъомлар қилиб, Табриз вилоятига атоси мирзо Мироншоҳ қошига йибарди. Ва ўзи давлат била юруб ҳар ердаким, стар эрди, андаги беклар ва арбоблар ўтрув чиқиб, ҳазратнинг муборак дийдориға мушарраф бўлуб, пешкашлар ва совринлар тортар эрдилар. Ва соҳибқирон тақи ҳар вилоятгаким, етиб тушар эрди, ўзи девонда ўлтуруб, рийоят ва фақиру мискинларнинг аҳволин сўруб ўтар эрди. Аллоҳдобекни Хуросон вилоятида кўйуб, ўзи Мовароуннаҳр сори юриди. Аму суйига етиб, кема била ўтуб, Хузор вилоятида келиб тушди. Ҳарамлари Сарой Мулк хоним ва Туман ого ва ўзга оғолар, оли! Султонбахт бегим ва шаҳзода Шоҳрух била ўтрув чиқиб келиб, давлати дийдориға мушарраф бўлдилар. Ва барчанинг умид кўзлари муборак дийдоридин йааруқ бўлуб, ғамгин кўнгуллари шод бўлуб, хуррам бўлдилар. Ва андин ҳазрат соҳибқирон кўчуб, Кеш вилоятига келиб, ўзи солгон кўшкда тушти. Ва тонгласи отланиб, мутабаррук мазорларнинг тавофиға борди. Аввал Шайх Шамсуддин Кулор мазориға бориб тавоф қилди ва андин сўнг ўзга азияларинг мазорларига бориб тавоф қилди ва андаги мужовирлари била фақиру мискинларга кўб садақалар берди. Андин атоси Тарағайбекнинг мазориға ва ўгли мирзо Жаҳонгир ва қариндошларининг мазорларига бориб тавоф қилди. Ҳофизлар Қуръон ўқуб, дуо ва такбир дедилар. Ҳофизларга кўб нималар шафқат қилди. Ва ҳар ердинким, ушмолар ва фузалолар келиб эрди, барчани лутфу инъом била хушвақт қилди. Подшоҳозодалар ва беклар барча Оқсаройда тўй этиб, айшу ишратқа машғул бўлдилар. Ва андин саодат ва иқбол била кўчуб, Кеш уқбасидин ўтуб, Самарқанд шаҳриға бориб тушти. Шаҳар эли ойин боғлаб, ҳар ажойиб ва гаройибким, шаҳарда ва оламда бор эрди, анда зоҳир бўлуб эрди. Ва йахши созандалар ва хонандалар ҳар ерда туруб, соз чалиб, нағма ўқуб, соҳибқироннинг келгонидин шодмонлиқ қилур эрдилар.

181а Соҳибқирон аввал авлиёларнинг мазорларига тавоф қилди ва фуқаро ва масокинларга кўб садақалар берди. Тавофдин сўнг келиб давлат тахтида ўлтурди ва тўй тартибиға машғул бўлуб, айшу ишрат қилабошлади. Ва мурассаъ оқ уйлар тикиб ва шомиёна чодирлар уруб ўлтурди. Соҳибжамол соқийлар олтун ниёлалар эликларига олиб, «нушбод» ва «хушбод» уни кўкка чиқти. Ва муғаннийлар арғанун ва уд ва қонун ва (қўбуз ва) ҳар турлук соз чалмакка машғул бўлдилар⁸⁴².

181б Печа кун айш-ишрат қилгондин сўнг ўзга вилоятнинг тафаҳхусиға ва раъёойи аҳволиға машғул бўлуб, йахши-йамондин сўрай бошлади. Ва содот ва ушмо ва машойих ва сулаҳоким, мамлакатларда бор эрдилар, барчани чорлаб, инъом ва лутф қилди. Ва алардин фақиру мискиннинг аҳволларини сўруб, йахши тафаҳхус қилди. Ва ҳар кишига зolimлардин зулм тегиб эрди, ул мазлумнунг додини зolimлардин олди. Зулмдорлар ва мутағаллибларни банд қилиб, аёғларига кунда солиб, бўюнларига душоха солиб, йахши иззалар қилди. Ва баъзини ўлдуруб, хонумонини талон қилдурди ва уч йиллик молу харжини раъёойиға бағишлади. Ва ҳар вилоятда бир йахши

кишини йибардиким, «Раъёйо аҳволиди хабардор бўлғай ва ҳар вилоятда-
ким, фақиру мискин ва дарвешу мустаҳаққ бўлса йиғиштуруб, йиллиқ озуқ
ва тўн ва қуиғалак танабон ва кафш ва этук ва фўта ва дастор берсунлар ва
қишлиқ ва ёзиқ тўнлар берсунлар!»⁸⁴³ Бас, барча вилоятларнинг ақобиру
ашрофлари ва раёйо ва фақиру мискинлари анинг давлатидин хуррам ва
хушҳол бўлуб, дуо била айтур эдилар, шерь:

Ки, ё Рабб! Бу султони соҳибқирон,
Ки тобти жаҳон мулки андин амон.
Анинг умрига бергил анча бақо,
Ки бўлғай жаҳон ичра арау само.
Муродиға еткурсин, эй Бирубор,
Фалак ичра, ё Рабб, ани қилма зор.

Бас, соҳибқирон ул қиш Самарқанднинг арки ичинда Куксаройда давлат
била ўлтуруб, адлу дод била машғул бўлди. Ва амирзода Пир Муҳаммад
Умаршайхким, Форс вилоятинин кўрунушға келиб эрди, ижозат бериб,
йана Шерозға йибарди. Ва бу маҳалда амирзода Муҳаммад Султонға Ҳаққ
субҳонаҳу ва таоло бир ўгул каромат қилди. Отини Муҳаммад Жаҳонгир
қўйдилар ва тўйлар қилиб, неча кун йана айшқа машғул бўлдилар. Ва бу
хабарни Тура Малик Қавчин шаҳзодагаким, Форс вилоятида эрди, элтти.

Боғи Шимол тилло қасрини соҳибқирон иморат солғони

182a Бас, аввал баҳордаким, офтоби оламтоб Ҳамал буржида келди, устакор-
лар йахши соатда Боғи Шимол тарҳини солдилар. Ва шаҳарнинг нимоли
сорида эрди. Ул жиҳатдин ани Боғи Шимол от қўйдилар. Анинг ичида бир
кўшк солдурди, бағоят/такаллуфлуқ ва зебо ва ҳар ердаким, устакорларни
соҳибқирон вилоятлардин — Ироқ ва Форс ва Бағдод ва Шероздин йибариб
эрди, барча мунда жамъ бўлуб, ишға машғул бўлдилар. Жумада ал-охир
ойида, торих етти юз тўқсон тўққузда, уг (сигир) йилда (март 1397)
фархунда соатда иморат ишиға машғул бўлдилар. Ва тўрт ҳисса қилиб, ҳар
бир ҳисса устиға бир жамомат устакорларни маингул қилдурди ва алар
устига бир бекни муҳассил қўйди. Беклар ихтимом қилиб, кеча-кундуз
ишлатур эрдилар. Соҳибқирон бир ой йарим ўзи туруб жаҳд этар эрдилар.
Андоқ иморати олий солдурдиарким, бийиклик жиҳатидин кўк била ҳам-
роз бўлуб эрди. Ва ҳар буржида мрамар тошидинким, Табриздин келтуруб
эрдилар, сутунлар қўйдурдилар ва томларини олтуи ва ложувард била нақш
қилдилар, ва фарши (саҳни) тамом мрамар тошидин солдурди. Алқисса,
йари бўлдиким, жаннатбарин ва журналъайн андин рашиқ элтур эрди. Ва
тамом бўлгондин сўнг йахши тўй бериб, беклар ва шаҳзодалар била неча
кун кўшкда суҳбатлар тугуб, фароғатлар қилди.

Соҳибқирони динпарвар Хуросон вилоятини Шоҳрух мирзоға берғони

182b Соҳибқирони мамоликситонға бовужуд улким, ўғлон-ушоқлари куб эрди
ва ҳар бири бир вилоятда подшоҳ эрди. Аммо ҳазрат соҳибқирон давлат
нишонасини шаҳзода Шоҳрухдин зоҳир кўрар эрди. Лоҷурма, бу жиҳатдин
раъйи мамлакаторойи андоқ иқтизо қилдиким, Хуросон вилоятиким, тўр-
тинчи иқлим турур ва маъмура оламнинг ўртаси ул турур ва ҳолоким тирик
турур, бу вилоятни шаҳзодаға/бергай. Ул маҳалдаким, Боғи Шимолда
тўйлар қилиб, фароғат била ўлтуруб эрди. Хуросон ва Сеистон ва Мозанд-
рон ва Рай Ферузкўҳғача шаҳзодаи некбахт шаҳзода Шоҳрухқа берди. Ва
улуғ беклардин Сулаймоншоҳбек ва амир Мизроб Жаку ва Саййид Хожа
Шайх Али Баҳодур ва Абдуссамад Ҳожи Сайфуддин ва (Ҳасан Жондор ва
Малакат ва бунинг ўгли Жаҳонмалик ва Пир Муҳаммад Фулод ва
Гийёсуддин Тархоннинг ўғулларидин Али Тархон ва) Ҳасан Суфий ва
қавчинлардин Тўплоқ ва Кепакчи (Юртчи) ва Тагай Мерган ва Ўлжа

Буғаи Мажалкачи на Шайх Али на Мирак ва ғайруҳум. Бу бекларни хона кўчлари била шаҳзодага тобшурди. Ва ўзга беклардин ҳар бирининг ўғлини, ғ инисини шаҳзоданинг мулозиматиға тобшурди. (Ҳазрат соҳибқирон ёрлиғ била) Хуросон вилоятининг пишонини (анга) иноят қилиб, ижозат берди. Назм:

Агарчи ижозат анга сахт эди,
Вале лойиқи шоҳий ва тахт эди.

Ани чорлатиб қучти ул шаҳриёр,
Ўшуб юзига деди ул комкор:

«Ки Тенгрига тобшурдим, эй жон, сени,
Мудом асрағай лутфи Йаздон сени».

Чу шаҳзода тобти ижозат равон,
Равон бўлди ул хуерави комрон.

Сипоҳий анинг бирла эрди қарин,
Ки ҳар бири эрди чу шер барин.

183а Бас, саодат ва иқбол била йўлга кириб Аму суйиға етти. Шаъбон ойида, етти юз тўқсон тўққузда (май, 1397) барча черик била сувдин утуб Андхудга етти. Ва андин кўчуб, кеча-кундуз суруб, Чечактуға етиб тушти. Оқ Буғабек билан содот ва уламо ва фузало Ҳирот шаҳридин чиқиб, шаҳзодага утрув келиб, пенкашлар тортиб, кўрунуш қилдилар. Бас, шаҳзода била Ҳирот сори мутаважжих бўдилар. Шаъбон ойининг аёғида (28.06.1397) Саъд толийи била ва йахши соатда/Қўҳдистон (мурғзориди) тушти ва ул мамлакатни адл ва ихсон била музаййан ва ораста қилди. Рамазон ойи анда туруб, фароиз ва суннат қиём қилиб, Рамазон ойини кечурди ва Қўҳдистондин шаҳарга кириб, Боғи зороғида ўлтурди. Бас, Хуросон вилоятининг даруғалари ва ҳокимлари ва Мозандарон ва Сеистон вилоятининг даруғалари барча пешкашлар била келиб, шаҳзодани кўрдилар. Ва ҳар вилоятдаким, шаҳзодалар бор эрди, барча муборакбод учун кишиларини нешкан била йибардилар. Ушбу йилнинг охирида, зулҳижжа ойининг йигирми бирида, (жумъа кечаси) тарих етти юз тўқсон тўққузда, ут йилда (15.09.1397) шаҳзодага худойи таборак ва таоло бир ўғул каромат қилди. Ва бу хабарни соҳибқиронга йибарди. Ҳазрат ани Бойсунгур от қуйди.

Соҳибқирони динпарвар Кеш вилоятиға борғони ва амирзода Муҳаммад Султон Форс (юришидин) келғони

183б Шаъбон ойида, мазкур булгон йилда отланиб, Йом работининг йулидин юруб, Кеш жилғасига тушуб, оқ уй ва чодирлар тиктуруб ўлтурди ва айшу инрат била неча кун фароғат қилди. Ва андин кўчуб шаҳарга бориб, (Оқсаройда тушти ва муборак Рамазонни анда ўткарди. Ва саодат билан андин кўчуб), Султон Аргуч йайлоғида тушти. Бу маҳалда беш йиллик юрушдинким, айтиб эрдук ва амирзода Муҳаммад Султон ҳукм била Хурмузга бориб эрди, аларнинг қиссаси мундоқ турур. Чун шаҳзода Шероздин отланур хаёли қилғонда беклар била кенгашти ва ҳар бирига бир йўл муқаррар қилдурди. Ўзи Доробширд⁸¹⁴ йўлидин ва Торимдин⁸¹⁵ юриди. Ва Жаҳоншоҳбек ва ўзга беклар шаҳзоданинг мулозиматида эрдилар. Ва Ҳожи Сайфуддинбекка марази воқиъ бўлуб эрди, бу жиҳатдин Гирболда ўғруқда қуйдурди./Ва амирзода Рустам Умаршайхким, баронғорда эрди, Шоҳ Маликбек билан Козерун йўлидин дарёни йақолаб юридилар. Ва амир Йалол Ҳамид ва Аргуношоҳ Ахтачи ва Баён Темур Беккичик Жета Жаҳрум ва Лор⁸¹⁶ йўлидин мугаважжих бўдилар. Ва сўл қўлдин Идику Барлос Кермондин юруб, Кач, Мекронни чошиб, кун мол олдилар. Ва бу тартиб била ҳар бек бир йўлда юруб, ҳар вилоятқаким еттилар ва ул вилоятнинг даруғаси мутий бўлуб, ниёз йўлидин кирар эрди, ул вилоят амон қолур эрди. Ва тобий бўлмағонларни мулк ва молларини бир-бир этар эдилар, токим Эски Хурмузга⁸¹⁷ еттилар. Ва анда етти қалъани мусаххар қилдилар. Аввал қалъаи Тапг Зиндонни олдилар ва ани бузуб, Кўшакка бордилар.

Ани тақи бузуб, Шомил қалъасига бордилар. Ва ани тақи бузуб, Эски Хурмузга бориб, Мина қалъасини олдилар. Ва ул қалъага ўт солиб, куйдурдилар. Ва Манужон ва Тазрак ва Тозиён қалъаларини тақи олдилар⁸⁴⁸. Ва Хурмуз даругаси Муҳаммад Шоҳ Малик дарёга балигдек кириб, Жарун жазирасида борди ва андин киши йибариб, амон тилади ва қуб туҳфалар йибариб, молу хирож қабул қилди. Ва ул ернинг хирожи уч юз минг олтун кўппакий эрди. Ва тўрт йил эрдиким, ул киши нима бермайдур эрди. Бас, ул тўрт йиллиқ молни ҳам қабул қилди ва бирор нима инжудин ва рахт ва қумош йибарди. Ва қолгонини қабул қилдиким, «Йибаргаймен!»

184a

Бас, амирзода Муҳаммад Султон андин кўчуб, давлат ва иқбол била қайтти. Ва Нурмалик Барлоским, Идику Барлоснинг қардоши эрди, йибардиким, ул қишда Жируфтда туруб, мухолифлардин ҳар ким бош чиқарса ани тутуб ўлдурсун. Ва ул баҳорда Шерозга ёниб/келсун. Узи давлат ва саодат била Шероз сори қайтти ва таваққуф қилмай Хузистон сори юриди. Ва амир Ҳожи Сайфуддин Йазд йўлидин соҳибқирон мулозиматига озим бўлди. Ва шаҳзода Хузистон (ва Луристон ва аларга) таъаллуқ барча ерларни мусаххар қилди. Ва анда юругонда бир кун шаҳзода отланиб туруб эрди Жамолиддин Ферузқўхий йайоғ шаҳзоданинг жиловиди туруб эрди. Ул бадбахтқа ажал етиб, «*ла йастаъхируна са'атан ва ла йастақдимуна*»⁸⁴⁹ мундин хабар берурким, ул бадбахтнинг кўнглида кечтиким, гофилда шаҳзодага пичоқ ургай. Шаҳзода гофил туруб эрдиким, пичоқ солди. Ва ул пичоқдин андак жароҳати шаҳзоданинг муборак вужудиға тегди. Ва ўзи қўрқунчдин тоғ сори қочти, тоғдин бош тубан йиқилиб ўлди. Ва шаҳзоданинг баъзи мулозимлари анинг кейнида югурдилар. Ани бир дара ичида тобтиларким, ўлуб ётиб эрди. Бас, бошини кесиб келтурдилар. Шаҳзода андин музаффар ва мансур қайтиб, Буружирд ва Ҳамадон йулидин Самарқанд сори таважжух айлади. Ва Султон Артуҷ йайлоғида келиб соҳибқироннинг дийдориға мушарраф бўлди ва пешкашлар тортиб, ҳар неким воқеъ бўлуб эрди, арз қилди. Ҳазрат соҳибқирон шаҳзоданинг дийдоридин суйунуб, оғоз айшу ишрат қилиб, суҳбатлар тутуб, фароғатлар қилди. Бас, ул йайлоқдин кўчуб, йана Самарқанд борди.

184b

Ва маҳди аъло Хонзода Табриздин соҳибқирон мулозиматига келди, Бас, Самарқандқа йақин етконда фарзанди аржуманди Муҳаммад Султон мирзо ўтрав чиқиб, аносини кўрди. Ва у хотуннунг кўзи фарзанд жамолидин йааруқ бўлди. Ва соҳибқирон дийдоридин ҳам йааруқ бўлуб, «*нуран*» анга муйассар бўлди ва қуб пешкашлар, зардўзлук тўнлар/ва эгар-югани олтун отлар соҳибқиронға тортти. Ва бўлгон шаҳзодаларға ҳам ушбу тариқ отлар миндуруб, тўнлар кийдурди.

Соҳибқирон Хизр Хожохоннинг⁸⁵⁰ қизини ўзига тилағони ва шаҳзода Исқандар⁸⁵¹ учун Бекиси Султонни⁸⁵² олғони

Ҳазрат соҳибқиронға кадхудолик била қуб майли бор эрди ва йана шаҳзодаларға ҳам майли бу эрдиким, аларни мужаррад қўймағай. Бас, Шамъи Жаҳонким, Хизр Хожохоннинг ўғли эрди, подшоҳона хилғатлар кийдуруб Самарқанддин атоси қошиғаким, Мўғулистонда эрди, йибарди, то ҳазрат соҳибқирон учун синглини атосидин тилаб йибаргай. Ва Гиёсуддин Тархонни ҳам бу муҳим (иш) учун қуб пешкашлар била рахт ва қумош ва отлар подшоҳона йароғ била Шамъи Жаҳонға қўшуб йибарди ва ўзи Кониғил мурғзорида ўлтурди. Ва ул маҳалда маҳди аъло Маликат ого⁸⁵³ Ҳиротдин келди ва қуб пешкашлар келтуруб тортти.

Ва ҳазрати олий тўй тартибига ишорат (қилди). Шаҳзодалар ва беклар барча йароғларини шаҳардин чиқариб, хайма ва хиргоҳ ва саропардалар тикти. Чодирлари ва оқ уйлари барча зарбофт қумошлардин эрди. Бас, шодмонлиқ дастурхонини тортиб, комронлиқ ширасини торттилар. Уд ва анбар куйдуруб, димоғлар муаттар бўлуб эрди. Ва лаълдек бодалар ва олтун, кумиш сароҳийлар териб, муғаннийлар нағмалар татиб, созандалар соз чалиб, «Хушбод ва нушбод!» уни фалак узра чиқти. Комкор шаҳзодалар била номдор салотинлар ва олиймиқдор бузруглар, ақобиру ашрофким, ҳар

185a

соридин келиб эдилар, ҳар киши ўз ерига ўлтурди. Ва йасовулар эгарюгани олтун отларга миниб, эликларига олтуңдин гурзилар олиб, йасавулук қилур эрдилар. Ва соҳибқироннинг/ҳарамлариким, ҳар бири бир Билқиси замон эрди, бошлариға мурассаъ тағтоқлар ва олтун била тиккон тунлар кийиб, хуршидтек тахтлари устида ўлтурур эрдилар. Ва ойдек қизлар ва хизматкорлар хизматда туруб эрдилар. Ва жонпарвар сувчилар ва дилнавоз соқийлар барча карашма ва ноз била туруб, созандалар ва хонандалар барча ишларига машғул бўлдилар. Ва аларнинг ичида Хожа Абдулқодирким, нодирул-аср ва йағонаи замона эрди, уд оҳангини тузуб, Довудтек нағма этиб, бу дуони дер эди. Назм:

Жавод давлати шоҳи соҳибқирон,
 Жаҳони эрур хурраму шодумон.
 Ҳамиша жаҳонда эрур хуррами,
 Бари халқ ичадур майи бегами.
 Хуш ул шоҳеки, адл этти ва дод ҳам,
 Жаҳондин кетардир тариқи ситам.
 Гулу лолага токи бўлғайму ранг,
 Жаҳонға саботу заминда даранг.
 Ҳамини анинг юзи чун офтоб,
 Йааруқ бўлғай ва даҳрда комёб.

Бу тариқ била уч ойғача айшу ишрат қилди ва Бекиси Султон бегимни шаръи мутаҳҳара йўсуни била Искандар Мирзога берди. Ва андин сўнг Хонзода бегим ижозат тилаб, Бухоро йўлидин Табризға борди.

Ҳазрат соҳибқирон Дилкушойи боғини ва кўшқларини иморат солғони

185b
 Этти юз туқсон туққузда (1397) (куз бошида) соҳибқирон фармонладиким, «Кониғилининг бир ёнида боғи тарҳ солсунлар!» Бас, ҳунармандлар ва муҳандислар соат ихтиёр қилиб, йахши соатда ҳукм йўсуни била боғнинг тарҳига машғул бўлдилар. Мураббаъ тарҳи солдиларким, ҳар ёни минг беш юз қари эрди⁸⁵⁴ ва ҳар бир томида бир дарвоза қўйдилар ва олий тоқилар боғладилар ва кошин/била зебу зийнат бердилар. Ва ҳар буржида бир кабутархона кошинкорлиқ йасадилар. Ва боғ ичида ҳар турлук мевалиқ йағочлар тикдилар. Ва майдонлар ва гулистонлар тарҳ қилиб, майдонларнинг теграларида терак йағочлар тарҳ била тикдилар. Гоят такаллуфидин ани Дилкушойи от қўйдилар. Ва анинг ичида бир кўшки солди, уч тоқ била. Ул тамом бўлгондин сўнг ул боғни Тўқал Хонимким, Хиар Хожохоннинг қизи эрди ва соҳибқирон анииг учун киши йибариб эрди, боғни анга номзод қилдиким, ҳар қачон келса, бу боғни анга бергай.

Бас, Дилкушойи боғининг иморати тугангандин сўнг соҳибқирони динпарвар Тошканд сори мутаважжих бўлди ва Сайхун суйидин утуб, Оҳангаронда, Чинос қарйаси йақинида тушти ва анда қишлоқ солдурди. Ва соҳибқирон Йассаиға бориб, Шайх Аҳмад Йассавий мазорига бориб тавоф қилди. Деди: «Бу азиз Муҳаммад Ҳанифа ўғлонларидин турур», алайҳи ва ала олиҳи вассалом. Буюрдиким, ул мазорига устига иморати олий солдилар ва бир улуг тоқ боғладиларким, кўк била сўзлашур эрди. Ва бир гунбади мураббаъ, бир ёни утгуз қари боғладилар, ва ўзга ҳужралар солдилар. Ва фармон бўдиким, томларини рангин кошин била музайян қилсунлар. Ва Хожанинг қабрини оқ тош била йасадилар. Ва Мавлоно Убайдуллоҳ садри ул иморат устига қўйдурдиким, ихтимом қилгай. Икки йилдин сўнг ул иморат туганди. Ул иморат тугангандин сўнг андағи фақиру мискинларга куб садақалар бердилар. Ва андин қайтиб, ўрду сори кетти⁸⁵⁵.

186b
 Анда хабар келдиким, Тўқал Хонимни келтурурлар. Бас, барча оғолар ва бегимлар ҳукм била ўтрув бориб, ўн беш кунчилик йул ўтрув/бориб, аларга етиштилар. Қумошлар ва йахши отлар пешкаш торттилар. Ва қайтиб келурда ҳар ердиким, тушар эрдилар, тўйлар берур эрдилар. Панжшанба куни, рабиъ аввал ойининг гуррасида, торих саккиз юзда (22.11.1397)

юз оийн ва такаллуф била ул хонзодани ҳазрат соҳибқироннинг боргоҳига келтурдилар. Бас, фармон бўлди: «Улуғ туй тартиб этсулар!» Шайхулисом ва қуззот ва уламоларни ҳозир қилиб, ул хонлиқ гапҳарини (шаръи мутаҳҳара интизоми била) соҳибқирон ақдига киюрдилар. Ва оғолар ва шоҳзодалар барча «Муборакбод!» деб, сочиқлар сочтилар. Ва анча сочиқ сочиб эрдиларким, ер юзи кўринмас эрди ва куб андағи мулозимларким, ул сочиқдин олиб эрдилар, айшлар ва фароғатлар қилдилар. Ва бекларнинг хотунларига куб инъомлар қилди. Ва элчиларким, Хитой мамлакатининг (тўнғиз) хонидин келиб пешкашлар келтуруб эрдилар, беклар элчиларни соҳибқиронга кўрсаттилар ва сўзларини арз қилдилар.

Оқтоб Хут буржида етконда (19 феврал) соҳибқирон ҳукм қилдиким, «Амирзода Муҳаммад Султон Муғулистон сарҳадига бориб, забтга машғул бўлсулар!» ва Ашпарада қалъа солиб, зироат қилдургай. Ва Бердибек Сари Буға ва амир Ҳожи Сайфулдин ва Худододи Ҳусайний ва амир Шамсуддин Аббос ва ўзга бекларни қирқ мишг киши била шаҳзоданинг мулозиматида қўйди. Бас, алар юруб, Қулон уқбасидин ўтуб, Ашпарага етиб, анда туштилар ва иморат ва зироатқа машғул бўлдилар.

1866 Кун Ҳамал буржида етконда (21 март, 1398) соҳибқирони динпарвар қишлоқдин Самарқанд сори мутаважжих бўлдилар ва Хужанд суйидин ўтуб, Самарқандда келиб тушти./Амирзода Шоҳрух Ҳиротдин келиб, ҳазрат соҳибқироннинг дийдорига мушарраф бўлди. Соҳибқирон шаҳзода била кўрушуб, куб сурди ва шаҳзода тақи келтургон пешкашларини тортиб, дуолар деди⁸⁵⁷.

Неча кундин сўнг кўчуб, Кеш сори мутаважжих бўлди. Ва йўлда бир тоғи воқий турурким, ул тоғдин Самарқандгача етти йағоч йўл турур ва ул тоғнинг оғзида оқар сув чиқиб борур эрди. Соҳибқирон ул тоғқа чиқиб кўрдиким, иморатқа лойиқ ер турур. Ва ҳар ердаким, ўшандоқ (иморатқа) қобил ер кўрса эрди, ул ерда албатта бир иморат солур эрди. Мунда етконда ҳукм қилдиким, «Боғи солсуларким, бу сув анда боргай, ва ул боғнинг ичида қасри солсулар!» Бас, ҳукм била анда боғи солиб, туганғандин сўнг ани Тахти Қароча от қўйдилар. Ва ҳазрат икки кун анда туруб кўчуб, тоғ этагидин Йом работга бориб тушти ва андин кўчуб, Кешда етиб, турмай Элчи Балиғқа бориб туштилар. Ва неча кун анда туруб, айшу фароғат била ўткарди.

Соҳибқирони олиймакон Ҳиндустонга таважжух қилғонининг сабаби

187a Соҳибқирон Қундуз ва Бағлон ва Кобул ва Ғазнин ва Қашдаҳорни тавоибъ ва лавоҳиқлари била Ҳиндгача шаҳзода Пир Муҳаммад йКаҳонгирга бериб эрди. Бас, ул мамлакатларни шаҳзода забт қилиб, доду адл била ораста қилди ва андин юруб, ўзга вилоятлар сори мутаважжих бўлди. Ва беклари Сайфул Қандаҳорий ва амир Қутбуддин, (амир Сулаймоншоҳ амаксининг ўғли) ва Бадахшон шоҳлари (Шоҳ Лашқаршоҳ) ва Шоҳ Баҳовуддин ва Баҳдул ва Муҳаммад Дарвеш Барлос ва Қиморий Иноқ ва Темур Хожай Оқ Буға ва Сайфул Никударий ва Ҳасан Жондор ва Маҳмуд Барот Хожа ва ўзга беклар/юруб, Кўҳи Сулаймондағи⁸⁵⁸ авғонийларни чобтилар ва Синд суйидин ўтуб, Уч⁸⁵⁹ шаҳрини уруш била олдилар. Ва андин юруб Мўлтонга⁸⁶⁰ еттилар ва Мўлтон шаҳрини қамал қилдилар. Ва Мўлтоннинг ҳокими Сарангким, Маллунинг улуғ ағоси эрди ва Султон Ферузшоҳ ўлгондин сўнг бу икки ағо-ини мамоликни олиб эрдилар ва Султон Маҳмудким, Ферузшоҳнинг набираси эрди, ани подшоҳ кўтариб, Ҳиндустон ҳукуматини бу икки ағо-ини қилур эрдилар. Ва Маллу Султон Маҳмуд била Деҳлида эрди ва Саранг — Мўлтонда. Бас, мансур черики келиб Мўлтонни қамал қилиб, кунда икки қатла уруш солур эрдилар. Ва Темур Хожа Оқ Буға куб савъий қилур эрди. Ва бу хабар ҳазрат соҳибқиронга етти ва соҳибқирон ул маҳалда азимат қилиб эрдиким, Хитой кофирларига юругай. Ва беклар барча йиғилиб, соҳибқиронга арзадошт қилдиларким, Ҳиндустон мамлақатида, бовужуд улким, баъзи вилоятида аъломи дини Муҳаммадий алайҳиссалом, анда кўтариб эрдилар, мисли Деҳли

вилоятида ва гайруҳу, аммо баъзи вилоятларким, йақинида турур, кофир ва бутпараст турурлар. Соҳибқироннинг нияти доим ул эрдиким, кофирлар била газот қилғай. Бас, бу жиҳатдин черик йиғиштируб, Ҳиндустон вилоятига бормоқ учун озим бўлди⁸⁶¹.

Соҳибқирони гитиситон Ҳиндустон сори мутаважжих бўлғони⁸⁶²

1876 Ражаб ойида, торих саккиз юзда, барс йилда (март-апрел, 1398) соҳибқирони саодатмаид газо нияти қилиб, Ҳиндустон сори мутаважжих бўлди. Ва бу йахши ният учун *Насрун мин Аллоҳи ва фатҳуи қарибун*⁸⁶³ анга ҳазрат Изаатдин зоҳир бўлди: *Лақад насаракуму-ллоҳ би-Бадрин*⁸⁶⁴ анга рафиқ бўлуб, мадад қилди. Ва сонсиз черик била аввал баҳорда/ул вилоятлар сори мутаважжих бўлди. Ва шаҳзода Умарким, мирзо Мироншоҳнинг ўгли эрди, Самарқанднинг забтига ани Самарқандда қўйди. Соҳибқирони комкор Термиз вилоятига етиб, Хулмдин ўтуб, Ғазни ва Самангон йўлидин юриди, Бағлон уқбаларидин ўтуб, Андаробда тушти.

Соҳибқирон Катур⁸⁶⁶ сори мутаважжих бўлғони

Соҳибқирон Андаробга тушти. Ул ернинг улуг-кичиклари келиб, ҳазратни кўруб, Катур (ва сиёҳпўш) кофирларининг зулмидин дод тиладилар ва дедилар: «Биз бир жамоат музулмонлар, бизким бу ерда ватан қилиббиз, Катур кофирлари ҳар йил биздин қуб мол олурлар. Ва агар бермасак, эранларимизни⁸⁶⁵ ўлдуруб, хотунлар ва ўғлонларимизни асир қилурлар». Соҳибқирон бу сўзни эшиткондин сўнг ғайрати келиб, деди: «Бизга вожиб бўлдиким, аввал бу кофирларни йўқ этиб, ўзга сори борғайбиз». Бас, таважжих юзини Катур кофирлари сори қилиб, черикидин ҳар ўн кишидин уч йахши йигитни олиб, давлат ва саодат била отланди. Ва амирозда Шоҳрухни қолғон черики била Ғунон ва Йактур йайлоғида (ўғруқда) қўйиб юрубери⁸⁶⁷. Кунда икки қатла кўчуб юрур эрди, Парийон мавзеида етиб тушти. Амирозда Рустам ва Бурҳон ўғлонни (ўзга амирлар била Катурси Бузург ва сиёҳпўшлар тарафига), ўн минг кишини сўл қўлдаги кофирлар сори йибарди. Ва ўзи муборак нафаси била отланиб юрур эрди, токим Ховакка етти⁸⁶⁸. Анда бир бузуқ қўрғон бор эрди, буюрдиким, ани иморат қилғайлар. Ва беклар ва черик эли кўпроги анда отларини қўйиб, йайоғ бўлуб, тоғларга чиқтилар. Ва анда бир тоғ (бор) эрди, асру баланд ва ани Кабугархона дер эрдилар. Ва бовужуд улким, арпа пишар маҳали эрди ва ҳаво иссиқ. Аммо ул тоғда қор анча эрдиким, от юролмас эрди.

188a /Бас, кечадаким, қор музлар эрди, анинг устидин юрур эрдилар. Ва кундузким, йана муз очилур эрди, кийизларини ва зилжаларини ва гиламларини қорнинг юзида солиб, отларини бу тариқ била ўткарур эрдилар, токим йана бир баланд тоққа еттилар. Баъзи бекларким от келтуруб эдилар, отларини ендуруб, йайоғ бўлдилар. Ва ул тоғнинг йўли асру тор эрди ва қор тутуб эрди, қорда нағам уруб ўттилар, ва кофирлар даралар ичида ўлтуруб эрдилар. Бас, черикнинг ўнг қўл ва сўл қўлдаги беклар ва баҳодурлар тоғ устидин иплар била туштилар. Ва баъзилар қор устида ўзларини қўйаберур эрдилар, юқоридин юмаланиб, фурсатдин сўнг қўйи ерга етар эрдилар.

Ва соҳибқирон учун йағочдин нима йасаб, ҳалқалар анда биркиттилар ва узун иплар билан, ҳар ип юз эллик қари эрди⁸⁶⁹, ул ҳалқаларда боғлаб, соҳибқирон пок эътиқоди била анда ўлтуруб, неча киши ул ипларни тутуб, юқоридин қўйи йибарур эрдилар. Ва ҳар ердиким, ип етар эрди, икки киши бел ва каланд била анда ер йасар эрдилар, токим, соҳибқирон анда тураолур эрди. Соҳибқирон анда туруб, юқоридаги кишилар андин тушуб, соҳибқирон қошига келур эрдилар. Ва андин йана соҳибқиронни қўйи иплар била йибараберур эрдилар. Бу тариқа билан уч-тўрт қатлағача соҳибқирон қўйи етти. Бас, ҳазрат соҳибқиронким, сарафрозлиғида айогини афлок устига қўйар эрди, анда йайоғ бўлуб, бир йағоч йўл юриди. Нияти

хайр қилғони жиҳатидин ҳазрат Ҳаққ таоло ўз лутфу карами била ҳар неча қаттиқ иш бўлса эрди, анга осон қилур эрди. Хосса отларидин /бир неча отга бўйунларига ва аёғларига иплар боғлаб, тоғдин қуйи солди. Ва баъзи отни сақлолмай тоғдин учуб ўлди, икки от саломат тушуб, ҳазратқа еткурдилар. Соҳибқирон давлат била отланиб, беклар ва баҳодурлар ва черик эли барча йайоғ жиловидида туштилар. Ва ул ерларнинг кофирлари барча оддий ва қавий ҳайкал (киши) турурлар ва куброки йаланғоч эрдилар. Ва аларнинг улуғини «ғудо» ва «ғудошув» дер эрдилар. Ва аларнинг ўзга тили бор эрди, туркий ва форсийдин (ва ҳиндийдин) бошқа. Ва аларнинг кубраки ўз тилидин ўзга тилни билмас эрдилар ва ҳеч киши ҳам аларнинг тилини билмас эрди, магар ул кишиким, ўзга ердин келиб, алар ичида тургон бўлғай ва аларнинг тилини билгон бўлғай. Ва аларга бир қалъа бор эрди ва улуг сув анинг этакидин ўтар эрди ва сувниунг нари йузида бир улуг, асру балаид тоғ бор эрди. Ва ул кофирлар бир кеча-кундуз бурун соҳибқирон черикидин хабар тошиб ерларидин кўчуб, моллари била ул тоғ устида чиқиб эрдилар, бу умид билаким, ҳеч киши анда чиқаолмас.

Бас, Ислом черики еттилар, ҳеч кишини топмадилар; андак қуй тошиб олдилар ва ул кофирларнинг уйларига ўт уруб, куйдурдилар ва ул сувдин елдек ўттилар. Бас, ҳукм бўлдиким, «Черик ҳар тарафдин ул тоғ устига чиқсун!» Баҳодурлар такбир ва таҳлил деб, тоғ устига чиқабошладилар. Шайх Арислон Кўпнакхон тумани била (жавонғорнинг қанбулида) чиқиб, барчадин бурун кофирни суруб, тоғ устига чиқти. Али Султон Тавачи йана бир соридин (чиқиб, кофирларни жойидин сурди). Ва Шер Малик (жангу жадал вақтида кўб саъилар қилиб), тоғдин тушуб шаҳид бўлди. Ва Мубашшир Баҳодур йахши уруш қилди ва мардоналиқлар кўрсатти. (Ва Менгли Хожа ўз қўшунининг барча баҳодурлари била илгари юруб, тоғ устига чиқти). Ва Севинчак Баҳодур тақи ўз эли била борди ва йахши мардоналиқлар кўрсатти. Ва Шайх Али/Солбар кишисидин бурун (тоғ устида чиқиб), кофирларнинг тургон ерини олди. Ва Мула ва Камол ва Хусайн Малик Қавчин ва амир Хусайн Қўрчи йахши ишлар қилдилар (ва мардоналик ва баҳодурлуқ кўрсаттилар).

Бас, черик беклари ва қўшин ва ҳазоралар барча ҳамла қилиб, кўб киши кофирлардин ўлдурдилар. Ва гозийлардин ўн тўрт киши тоғдин учуб, шаҳид бўлдилар. Уч кеча-кундуз уруш эрди, кофирлар ожиз бўлуб, амон тиладилар. Соҳибқирон Оқ Султон дегон кишини⁸⁷⁰ аларга йибарди. Дедиким: «Бориб аларга дегин: агар алар тобеъ бўлуб мусулмон бўлурлар, мен бу вилоятларни аларга бериб, қайтиб вилоятимга борурмен. Йўқ эрса, бир кишини алардин тирик қўймағумдур!» Оқ Султон бориб бу сўзларни аларга деди. Алар ожиз бўлуб, чоралари йўқ эрди, изҳор қилдиларким, «Мусулмон бўлурбиз». Бас, Оқ Султон била бир неча улуг кишилари соҳибқирон қошига келдилар ва аларнинг сўзларини арз қилдилар. Соҳибқирон лутфу карамидин аларга тўнлар кийдуруб, ёндурди. Кеча бўлгонда ул бадбахтлар Шоҳ Маликбек устига шабихун келтурдилар. Шоҳ Маликбек алар била урушуб, кўб кишини дўзахқа йибарди ва юз элик кишини тирик туттилар, ва барчани боғлаб сувга ташладилар. Ва Ислом черики тоғ устига чиқиб, қолғов кофирларни ўлдурдилар ва хотунларини ва қизларини ва ўғлонларини асир эттилар ва кофирларнинг бошларидин миноралар кўпордилар. Ва бу фатҳ муборак рамазон ойида торих саккиз юзда (май-июн, 1398) булди. Ва бу торихни анда тошларда нақш била ёздилар, то рўзгори халойиқи ани ўқуб билгайларким, ҳеч замонда ҳеч подшоҳга мундоқ фатҳ муяссар бўлмагон турур, ҳатто Искандар Зулқарнайн ҳам бу ишни қилаолмағондур.

Ҳазрат соҳибқирони динпарвар Муҳаммад Озодни Рустам Мирзога ва Бурҳон Ўғлонга йибарғони ва ўзи Катурдин қайтқони

Амирзода Рустам ва Бурҳон Ўғлонким, қаротўнлуқ⁸⁷¹ кофирларга бориб эрдилар ва алардин ҳеч хабар келмайдур эрди, соҳибқирон катурийлардин бировни гажирчи қилиб, Муҳаммад Озод ва Давлатшоҳ ва Шайх Али ва

Идику Жақра Уйғур ва Шайх Муҳаммад ва Алини тўрт юз киши билаким, юз киши турк ва уч юз киши тожик эдилар, Муҳаммад Озодқа тобишуруб, алар сори йибардиким, хабар билгайлар. Ва Муҳаммад Озод ҳукм била тўрт юз кишини бошлаб юриди. Тор йўллардин заҳмат била ўтуб, баланд тоғлар устига чиқиб юрур эрдилар. Ва йигирми ерда қор жиҳатидин юролмамай, ўзларини юқоридин қуябериб, қуйи етгунча юмаланиб борур эрдилар. Бас, бу тариқа билан юруб, қаротўнлуқ кофирлар қалъаларига етиштилар. Ҳар неча кездилар, киши топмадилар (ва сасини эшитмадилар). Аммо қўб из кўрдиларким, бир дараға кириб борибтурлар. Ва ул сиёҳпўшларнинг изи эрмишким, мансур черикидин хабар билиб, ўтрав бориб, бир тор йўлни тутуб эрдилар. Бас, Бурҳон Ўғлон ва амирзода Рустам ва қўшун бекларидин Исмоил ва Аллоҳод ва Севинч Темур ва Йаҳё ва Одина ва Шайх Ҳусайн Сувчи ва Сайин Темур ва Шамсуддин ва Қуртуқа ва Ўрдушоҳ ва Давлатшоҳ Жабачи ва Сарой Малик Тавачи чериклари била ул тор ерда етиб, баъзи ўтуб, баъзи ўтмай гофил ўлтуруб, отларини ўтқа қўйабериб эрдиларким, сиёҳпўшлар каминдин чиқиб, аларнинг бошларига тўктилар. Бурҳон Ўғлон жайбаларини ташлаб қочиб эрди, бу жиҳатдин черик бир-бир бўлуб

190а эрди./Ва сиёҳпўшлар кўрдиларким, Ислон черики қочти, алар далер бўлуб, черикнинг кейнида суруб, қўб кишини болталари била ва матин била шаҳид қилдилар. Ва беклардин Шайх Ҳусайн Сувчи ва Давлатшоҳ Жабачи ва Одина туруб қўб уруштилар. Аммо сиёҳпўшлар кўмак этиб, ул икки баҳодурни шаҳид қилдилар.

Алқисса, Муҳаммад Озод аларнинг изларини тутуб юрур эрди. Бас, ул дараға еттиким, урушуб эрдилар, сиёҳпўшларға учраб уруштилар ва кофирлардин қўб кишини ўлдурдилар, жайбалар ва отларким, мансур черикидин олиб эдилар, барчани олдилар. Музаффар ва мансур Бурҳон Ўғлон ва қочқон черикка етиб қўшулдилар ва черик элидин ҳар кимки отини ва жайбасини таниди, олди.

Бас, Бурҳон Ўғлонға дедилар: «Бу кеча мунда турмоқ керак». Ул турмай, бир уқба устига чиқиб кетти. Ва черик тақи турмай, анинг кейнида уқбага чиқтилар. Ва бу беномуслўқким Бурҳон Ўғлонға бу юрушда воқий бўлди, Чингизхондин бери қийёт қавмида ҳеч кишига воқий бўлмайдур эрди ва ўзбек урушида ҳам мундақ иш қилиб эрди. Бас, ҳазрат соҳибқирон (подшоҳона аҳлоқ кароматидин ани афв этиб), бу юрушда ани анинг учун йибариб эрдиким, шояд мунда бир иш қилиб обрўй пайдо қилгай. Аммо ул ҳеч нима қилаолмай қўбрак беномус бўлди.

Ҳазрат соҳибқирони диннарвар Катур фатҳидин қайтиб, Али Сеистоний ва Жалол ал-Ислонни бир жамоат киши била йибардиким, чиқар йўлларини ихтиёт қилеунлар. Ва ҳукм эттиким, кофирларнинг зироатлариким, ҳануз кўк эрди, тубидин қазиб буздилар. Жалол ал-Ислон ва Али ҳукм била илгари юруб, чиқар ерларини пайдо қилиб, баъзи ерларни қор тутуб эрди,

190б қорларда /нағамлар солиб йўл эттилар ва уқбалардин ва тоғлардин ўтуб, Ховакка туштилар. Ва анда қуйғон отларига етиб, ўн саккиз кун йайоғ юругон беклар ва сипоҳийлар отландилар. Ва андин кўчуб, фатҳ ва ферузалўқ билан ўғруққа келиб қўшулдилар.

Бурҳон Ўғлон ва Муҳаммад Озод чериклари била еттилар. Ҳазрат соҳибқирон алардин хабар билиб, Бурҳон Ўғлонгаким, (жанг асносида кофирлар олдинин қочиб эрди), анга кўруниш бермади ва иноят кўзидин солди (ва ани ҳумоюн мажлисга йўл бермадилар). Ва Муҳаммад Озодким, тўрт юз кишиси била урушуб, кофирлардин қўб кишини ўлдуруб эрди, ани иноят ва шафқат била сарафроз қилди. Ва ул кишиларким, анинг била йакжиҳатлиқ қилиб урушуб эдилар, барчани инъомлар қилди.

Соҳибқирон шоҳзода Шоҳрухни Ҳиротқа йибарғони

Ҳазрат соҳибқирони саодатманд фарзанди аржуманди шоҳзода Шоҳрух-никим, (ул маҳалда салтанат ва подшоҳлиқ кўзининг қорачиги эрди), ижозат бердиким, Хуросонға боргай. Бас, алвидо маҳалида шоҳзодаға қўб насихат қилди ва саодат қулогини насихат жавҳари била ораста қилиб, қўчуб, юзига ўпуб ижозат берди.

Шоҳзода боргондин сўнг соҳибқирон тақи андин кўчуб, Кобул сори мутаважжих бўлди. Ва Роҳи Талдин Ҳиндукуш тоғига чиқиб, Панжхирдин⁸⁷² ўтуб, Борон жилгасига тушти; ва андин Кобулгача беш йағоч йул турур. Бас, соҳибқирон анда етконда муборак хотирида кечтиким, бу сувким мунда бор турур, андин ариқ чиқарса булур. Бас, черикка фармон қилдиким, бир улуг ариқ қазурди, узунлуги беш йағоч йул ва ани Жўйи Моҳигир от қўйдилар. Ва (ул сувдин) неча маъмур кент анда пайдо булди. Ариқ тугангандин сўнг юруб, Кобулга етиб, Дурин мурғзорида тушти.

Қалмоқ хонидинким, Тайзи Ўғлон эрди, элчи келгони ва Шайх Нуриддин Форсдин келгони

191a /Соҳибқирон Кобул шаҳрида Дурин мурғзорида давлат била тушуб ўлтуруб эрдиким, Дашт соридин Темур Қутлуқ Ўғлон ва Идиқунунг кишиси келдилар. Ва Жетадин Хиэр Хожа Ўғлоннинг элчиси келди. Беклар келгон элчиларни ҳазрат қошида келтурдилар. Соҳибқиронни кўруб дуодин сўнг сўзларини арз қилдилар. Ва барчанинг сўзи бу эрдиким: «Биз банда ва хизматкор турурбиз. Мундин бурун агарчи биздин беадаблиқ воқеъ бўлди, эмди барчадин ёниб, хизматдин ўзга андишаларимиз йўқтурур. Эмди умидимиз ул соҳибқирондин ултурурким, ҳар неким биздин воқеъ бўлди, муборак хотиридин чиқартиб, шафқат ва иноят била соғингайлар».

Ва Тайзи Ўғлон Улуг Юртда⁸⁷³ қаон била муҳолифат қилиб, қалмоқдин қочиб, соҳибқироннинг мулозиматиға келди. Соҳибқирон анинг била кўрушуб, кўб иззат тутуб, йахши суруштурди, зардўзлуқ тўн ва олтун камар, оқ уй ва ала боргоҳ ва отлар ва хачирлар ва қатор тевалар ва ҳар неким подшоҳларга керак турур, берди. Ва Тайзи Ўғлон соҳибқиронга мулозим бўлуб турди.

Ушбу маҳалда Шайх Нуриддин Сари Буганинг ўғли эрди ва беш йиллик юрушдин ҳукм била Форс вилоятиға бориб эрдиким, андағи молни забт қилгай. Бас, молни забт қилиб, Шероздин хизматға етишти. Тухфалар келтуруб, отлар ва вухушлар ва тевалар ва хачирлар ва рахту қумош ва олтун тикишлик тўнлар ва жарқонлар ва мурассаъ камарлар ва жайбалар ва саропардалар ва хайма ва хиргоҳлар ва сиқарлоту мухаммал чодирлар ва шомиёналар анча нима келтурдиким, ақл ҳайрон бўлуб эрди. Ва ул келтургон молни девонлар/уч кеча-кундуз ўлтуруб, муфассал қилдилар ва муфассални беклар соҳибқиронга кўрсатиб, арз қилдилар. Ва Шайх Нуриддинбек келиб, юкунуб турди. Ул сабоҳдаким, кун эмди зоҳир бўлуб эрди, молни келтуруб арз қилур эрдилар ва қатор-қатор юкдук тевалар ва хачирларни ўткарур эрдилар, наҳори дигаргача ўтти. Тайзи Ўғлон ва Даштдин келгон элчилар ани кўруб, ҳайрон қолиб эдилар. Ва ҳаргиз алар андоқ ғаройиб ва ажойиб ва латиф нималар кўрмагон эдилар ва ҳам эшитмайдур эдилар. Соҳибқирон лутфидин аларға ул молдин кўб нима инъом қилди. Ва Шайх Нуриддиннинг хидмати мақбул бўлди.

191b Андин сўнг соҳибқирон комкор Жетадин келгон ва Ўзбекдин⁸⁷¹ келгон элчиларға олтун камарлар ва зардўзлуқ тўнлар кийдуруб, кўб нешкашлар била барчани қайтариб хонларига йибарди. Шайх Нуриддин юкунуб, Бурҳон Ўғлон ва ул кишиларким, анинг била эрдилар, гуноҳларини тилади. Соҳибқирон барчани бағишлади. Ва ул маҳалда Султон Маҳмудхон сўл қўлнунг черики била ва амирзода Султон Ҳусайн ва амирзода Рустам ва Жаҳоншоҳбек ва Ғиёсуддин Тархон ва Ҳамза Тағай Буга Барлос ва амир Шайх Арислон ва Севинчак Баҳодур ва Мубашшир ва ўзга беклар ҳукм била Ҳиндустон сори мутаважжих бўлдилар. Ва мундин бурун Малик Муҳаммад Авгоний бир жамоат била келиб дод тилаб эдиким, «Малик Муса Авгонийким, каркан қабилисанинг улуги турур, оғомким, ҳазратнинг бандаларидин эрди, улдуруб, Эрёб қалъасини бузуб, бизнинг ҳазорани талаб, амлок ва асбобларимизни олиб турур. Ва ўғрилиқ ва йул урмоққа машғул

192a турур. Ҳеч киши ул /йўлдин саломат ўтолмас. Ва мен андин кўрқуб Ғазнинға борибмен. Эмдиким, эшиттимки ҳазрат давлат била келадурлар, мулозиматқа келдим. Ҳар неким ёрлик бўлса, андоқ қилурмен».

Соҳибқирон бу сўзларни эшитиб, ғазаб ва қаҳри келиб, аларнинг

дафъига машгул бўлди. Аммо ҳазрат соҳибқирон анга дедиким: «Сен ўзунгни кўрсатмагил. Мен анга киши йибариб чорлатайим. Агар келса, сенинг додингни андин олайим ва агар келмаса, сенга черик берайим, то бориб ағонгнинг қонини андин олгайсен». Бас, ўшул замон нишон битиб Мусога йибардиким, «Андоқ эшиттукким, сен Эрёб қалъасини бузуб хароб қилгон эрмишсен. Ва ул қалъа Ҳиндустон йўлининг бошида турур. Муносиб йўқ эрдиким, ул қалъа хароб бўлгай. Бу нишон етгач келиб бизни кўргил. Ва ул вилоятни сенга берайим, то ани иморат қилгайсен». Бу нишон Мусага еткондин сўнг ўшул замон пешкашлар била ҳазрат соҳибқиронга келди ва кўрунуш қилди. Аммо ҳазратнинг муборак кўнглида кеттиким, ани тобиълари била йўқ этгай, токи ўзга андин фитна ва фасод бўлмагай. Бу фикр қилгондин сўнг ҳазрат ани йахши кўруб, зардўзлуқ тўн ва олтун камар била кўнглини олиб, хотирини жамъ қилди ва дедиким, «Сенинг била киши қўшуб юборайим, то бориб Эрёб қалъасини иморатига машгул бўлгай. Сен кишиларинг била илгари бориб, қалъа ишига машгул бўлгил биз келгунча. Ва жаҳд қилгилким, биз боргондин бурун қалъани йасагайсен. Ва агар бўлмаса, қолгон ишини биз боргондин сўнг йасагайбиз. Сени анда қўйуб Ҳиндустонга боргайбиз». Ва Муса Камолни уч минг киши била анга қўшулди, ижозат бериб йибарди. Муса Эрёбга/етконда киши-қароси била иморатқа машгул бўлди ва ҳар кун икки юз ва уч юз киши ишлар эдилар.

1926

Эрёб қалъасини иморат қилгондин сўнг андағи ўғри (авғонийларни) ўлдургони

Ҳазрат соҳибқирони гитиситон маҳди аъло Сарой Мулк хоним ва амирзода Улуғбекким, бирга эдилар, Дурин мургзоридин ижозат бериб, Самарқандқа йибарди. Ва чаҳоршанба куни, зулҳижжа ойининг олтисиди, тарих саккиз юзда (21.08.1398) Кобулдин отланиб юруб Эрёбга етти. Ва черики бўлак-бўлак кетиб, ҳар киши ўз ерига тушти. Ва Муса киши-қароси била иморатқа машгул эрди. Бас, ҳукм бўлдиким, «Черик эли ҳам қалъа ишига машгул бўлеунлар!» Ва ул шаҳри эрдиким, ичида масжиди жумъа ва ўзга масжидлар бор эрди. Бас, ҳукм бўлдиким, «Шоҳ Маликбек ва Жалол ал-Иелом масжидларнинг иморатига машгул бўлеунлар!» Ишга машгул бўлуб, андоқ қалъа ўн тўрт кунда тамом бўлди. Соҳибқирон тавачиларга дедиким, «Черикка жар еткурсуларким, Муса киши-қароси била қалъадин чиққали қўймасулар!» Ва алар мундин фаҳм қилиб эрдилар. Соҳибқирон ойнинг ўн еттисиди, жумъа куни (31.08.1398) бир бўз отга миниб, қалъанинг тафарружиги келди. Ва беклар барча йайоғ жиловида юрур эрдилар. Ва Муса кишиларидин етти киши дарвоза устида туруб ишлар эрдилар. Соҳибқирон анда етконда дарвоза устида болохона бор эрди, болохонанинг дарчасидин ҳазрат қасдига ўқ оттилар. От ўқнунг унини эшитиб, ҳурукти. Ҳазрат Ҳаққ соҳибқиронни сақлаб, анга ҳеч зарар тегмади. Бас, соҳибқироннинг аччиги келиб, ўзга дарвозадин шаҳарга кириб, ҳукм эттиким, «Мусани мулозимлари била тутсулар!» Бир замонда барчани тутуб келтурдилар. Ва ул етти кишиким, дарвоза устидин ўқ отиб эрдилар, жонларидин кўрқуб уруштилар ва неча кишини заҳмдор қилдилар. Охир Қалака Сеистоний шоту қўйуб анда чиқти ва аларни ўлдурди. Ва ўшул куннунг чоштгоҳида Мусани икки юз киши билаким, тутуб эрдилар, Малик Муҳаммадқа тобшурдиларким, ул аларни қасос этти ва аларнинг бошларидин минора кўпордилар. Ва фармон бўлдиким, «Буларга тааллуқ эл ва хишамларини чобсулар!» Бас, бориб барчани чошиб, улуларини ўлдурдилар ва Эрёб қалъасини Малик Муҳаммадқа бердилар. Ва ул йўллар барча эмин бўлди.

193a

Соҳибқирон Шанузон сори мутаважжих бўлуб, Пурниённинг кофирлари устига борғони

Ҳазрат соҳибқирон Эрёб қалъасини иморат қилгондин сўнг шанба кунида, зулҳижжа ойининг ўн саккизида, тарих саккиз юзда (01.09.1398) Шанузон сори мутаважжих бўлди, тоғлар ва жангаллардин ўтуб, ул шаҳар-

1936

га етиб туштилар. Тонгласи айда туруб ҳукм булдиким, шоҳзодаи жувонбахт Халил Султон бир жамоат беклар била ўғруқни бошлаб, Қапчиғай йўлидан Бону⁸⁷⁵ сори равон бўлсулар!» Ва ўзи давлат била неча минг киши била Нағар қалъаси сори юриди. Ва сешанба куни ойнинг йигирми бирида (04.09.1398) анда етти. Ва мундин бурун Кобулдин Сулаймоншоҳбек ва ўзга беклар ҳукм билан Хуросон черики била келиб, Нағар қалъасини иморат қилиб йасаб эдилар. Бас, ҳазрат соҳибқирон анда етконда арз қилдиларким, Пурниёни эли авғонийлардин турурлар, аларни мутиъ қилмак керак. Соҳибқирон аларга киши йибарди, тобёъ бўлмадилар. Йана улким, ул маҳалдаким, шоҳзода Пир Муҳаммад Ҳинд мулкани чониб мол ва бурда келтурур эрди, алар келиб ул молдин бирор нима олиб кетиб эрдилар./Жангалларда ва тоғларда молларини беркитиб, ўғрилиққа машғул эрдилар. Бас, бу хабарларни соҳибқирон эшитиб, аччиғи келиб, ўшул кунда отланиб, алар сори юриди ва уч кундин сўнг аларга етиб, ҳукм бўлдиким, «Черик йайоғ бўлуб, жангалларга кириб, тоғларга чиқсулар!» Ҳукм йусуни била амал қилиб, кўб киши ул бадбахтлардин олиб ўлдурдилар ва авғонийларни асир эттилар. Шеър:

Кишиким, шаҳаншоҳдин тортса бош,
Ажаб эрмас бонига ёғса тош.

Кишиким, ризосиға қўймас қадам,
Юзидур қаро доимо чун қалам.

194a

Соҳибқирон ҳукм қилди: «Ул тоғда юрсунлар. Ҳар ердаким, ул бадбахтлардин киши учраса, тирик қўймасунлар!» Бу маҳалда ул қавмнунг улуғиким, оти Авбал эрди, ихлос йўлидин кириб, соҳибқироннинг хидматиға келди ва тавба ва истиғфор қилди. Соҳибқирон билдиким, сидқу ихлосдин йамонлиғидин қайтиб турур, гуноҳидин кечиб, кўб нима иноят қилди. Тақи Сулаймоншоҳбек Нағар қалъасини йасаганда калотийларнинг ҳашамаиға ва боқут элиға киши йибариб эрдиким, келиб қалъа ишиға мадад бергайлар. Алар сўзни эшитмай келмайдур эрдилар. Бас, қалъа тамом бўлгондин сўнг Сулаймоншоҳбекнинг кўнглиға туштиким, соҳибқироннинг келгонидин (сўнг) аларнинг бошиға боргай. Бўлгон черики била ул ҳашамлар устиға бориб эрди, бовужуд улким, алар кушлук ва кўб эл эрди, барчани босиб, хароб қилиб эрди ва баъзини ўлдуруб, баъзини асир қилиб, молларини талаб, музаффар ва мансур қайтиб ҳазрат қошида келди. Соҳибқирон ани махтаб, кўб нима иноят қилди ва жумъа куни, муҳаррам ойининг аввалида, торих саккиз юз бирда (13.09.1398) Пурниён қалъасидин қайтиб, Нағар қалъасиға тушти. Ва Сулаймоншоҳбекни черик билан Мўлтонға амирзода Пир Муҳаммад қошида йибарди ва Шоҳ Али Фароҳийни беш юз киши била Нағар қалъасида қўйди ва андин кўчуб Бону мавзёида тушти. Ва Пир Али Сулдуз ва амир Ҳусайн Қурчини бир жамоат киши била анда қўйди. Ва Бонудин кўчуб, жумъа куни ойнинг саккизинда (20.09.1398) Синд суйиға етиб тушти. Ва ўшул ердаким, Султон Ҳалолиддин Хоразмшоҳ Чингиздин қочиб ўзини сувға ташлаб эрди, Чингизхон сувдин ўтмай қайтти, соҳибқироннинг чодирини анда тиктилар⁸⁷⁶. Ва ҳукм бўлдиким, «Синд суйиға кўфрук боғласунлар!» Ҳукм била соҳибқироннинг черики икки кунда кўфрук боғладилар. Ва бу ерда баъзи элчиларким, келиб эрди, ижозат берди, мисли Саййид Муҳаммад Маданийким, ҳарамайн шарифайн Макка ва Мадина, шарафаҳумо Аллоҳ таоло, андин келиб эрди, андағи содотлардин арзадоштлар келтуруб эрдиким, барчанин кўзлари йўлда турур ва умидвор турурларким, муборак қадамлари ул ерларни мушарраф қилгай.

Кашмир элчисиким, Искандаршоҳдин келиб эрди ва изҳори итоат қилиб эрди. Бас, бу элчиларға кўб нима бериб, ижозат (берди). Ва Искандаршоҳким, Кашмирнинг подшоҳи эрди, анга айтиб йибардиким, «Дайбалпур⁸⁷⁷ шаҳрида (ўз черики била) келиб бизни кўрсун!»

Ҳазрат соҳибқирон Синд суйидин ўтғони сўзи

Муҳаррам ойининг ун иккисида, шанба кунда, торих саккиз юз бирда, барс йилда (24.09.1398) (Офтоб кузги эътидол нуқтасидин тўққуз даража

1946

ўтконда) Синд суйидин ўтуб, черик барча сув кўтариб, Жару чулига⁸⁷⁸ етиб туштилар. Ва ул чўл асуру йироқ чўл турур ва ани Жалолий чўли дерлар, ул сабабдинким, Султон Жалолиддин Хоразмишоҳ Чингизхондин қочиб, сувдин кечиб, бу чўлга кириб халос бўлди./Бас, соҳибқирон бу чўлга етконда Кўҳижудидидаги⁸⁷⁹ райилари келиб, ҳазратқа мутиъ бўлдилар. Ва мундин бурун неча ой Рустам Тагай Буга Барлос черики била Мўлтон сори бориб эрди ва андин Кўҳижудиди сори мутаваажжих бўлуб эрди ва анда етиб, неча кун таваққуф қилиб эрди ва райилар анга пешкашлар йибариб эрдилар. Бу жиҳатдин соҳибқирон аларни йахши кўруб, бош-айоглар кийдуруб, йана юртларига қайтариб йибарди.

Шаҳобуддин Муборакшоҳнинг қиссасиким, аввал мутобият йўлидин кириб, сўнг мухолифат қилди

Шаҳобуддин Муборакшоҳ бир жазиранинг ҳокими эрдиким, ул жазира Жамула суйининг⁸⁸⁰ йақосида турур, ва черики ва ҳашами кўб. Ва мундин бурун ул маҳалдаким, амирзода Нир Муҳаммад Жаҳонгир Мўлтонга бориб тушуб эрди, бу Шаҳобуддин тобиъ бўлуб, келиб амирзодани кўруб эди. Шоҳзода ани йахши кўруб, неча вақт мулозиматида сақлади. Шоҳзода анга ижозат бериб, вилоятига йибарди. Ўз мақомида етконда гурур деви анга йул уруб, ерининг маҳкамлигига гураа бўлуб, мухолифат ҳаваси қилди.

195a

Бас, соҳибқирон чўлдин ўтуб, Жамула суйига тушти, анинг мухолифатидин воқиф бўлди. Панжанба куни, муҳаррам ойининг ўн тўртида (26.09.1398) ҳукм қилдиким, «Амир Шайх Нуриддин тумони била ул жазира сори мутаваажжих бўлсун ва ҳар навъким билса жаҳд қилиб, ул ерни мусаххар қилсун!» Шайх Нуриддин ҳукм била юруб, ул жазирага етти ва Шаҳобуддин қалъасини йасаб, хандақини чуқур қаздуруб, сув тўлдуруб эрди. Черик анда етиб, қалъанинг бир ёнида улғу сув бор эрди. Мансур черики сувга кириб, қалъага йақин бориб, андоғ уруш воқий бўлдиким, сифат қилса бўлмас. Кеча бўлғонда черик қайтиб/тушти. Аммо Шаҳобуддин ўн минг киши била қалъадан чиқиб шабихун этти. Шайх Нуриддин воқиф бўлуб, ул кечада йахши ишлар қилди, ва Шаҳобуддиннинг черикини босиб қочурди. Ул бадбахтлардин кўб киши сувга кетти. Ул кеча ҳазратнинг хосса хоназодлари мисли Мансур ва Бураж Чехра ва инилари йахши ишлар қилдилар. Ўшул маҳалда соҳибқирон таъжил била суруб, ул жазирага етиб тушти. Шаҳобуддин хабар билиб қайтти, икки юз кема йиғиштуруб эрди; ўшул кечада эв-эли била кемаларда ултуруб, қочиб Уча сориким, Ҳинд вилоятига тааллуқ турур, Жамула суйига кириб қўйи борур эрди. Шайх Нуриддин мансур черики била аларнинг кейнида сувни йақолаб, уруша-уруша борур эрдилар. Неча манзил бориб, қайтиб соҳибқироннинг мулозиматида келди. Ул кеча Шаҳобуддин била йахши урушқон учун ҳазрат анга кўб иноятлар қилди. Шаҳобуддиннинг кемалари Мўлтонга йақин етти. Амирзода Нир Муҳаммаднинг черики ва амир Сулаймоншоҳким, Шоҳрух мирзонинг черикини бошлаб эрди, алардин хабар билиб йўлларини тутдилар ва аларни дарё ичида тутуб ўлдурдилар. Ва Шаҳобуддин хотуни била ўғлонларини сувга ташлаб, ўзи юз меҳнат била қочиб кетти.

195b

Бас, ҳазрат соҳибқирон Шоҳ Маликбекни жангаллар сори йибардиким, мухолифлардин ҳар ким анда қочиб кирган бўлса, аларни топиб ўлдургай. Бас, Шоҳ Маликбек жангалларга кириб, мухолифлардин кўб киши тониб ўлдурдилар ва сонсиз мол ва бурда ва галла ва ганимат неъмат олдилар. Беш-олти кун сувни йақолаб юридилар. Бас, Шаҳобуддин бўлғон кишиси билан/йўқ бўлуб, андин ўзга ҳеч киши хабар бермади.

Мансур черики кўчуб, якшанба куни, ойнинг йигирми тўртида (05.09.1398) Чиноба суйининг йақосида бир қалъа ўтрусида келиб туштиларким, анда Жамула суйи ва Чиноба суйи бир-бирига қўшилур эрди⁸⁸¹. Ҳукм бўлдиким, «Анда кўфрук боғлағайлар». Ва зафарпаноҳ черики ҳукм била кўфрук боғламоққа машғул бўлдилар. Чаҳоршанба куни, ойнинг йигирми еттисида (08.09.1398) кўфрук боғладилар ва ҳаргиз ул сувда ҳеч бир подшоҳ кўфрук боғламагондур. Ва Тармаширинхон⁸⁸² кўфрук боғламай сувдин кечиб турур. Аммо соҳибқирон давлатидин осонлиқ била кўфрук боғладилар.

190a Ҳазрат соҳибқирон (черик била) сувдин ўтуб, ул юзида тушти ва андин тонгласи кўчуб Таламба суйига етиб, шаҳарнинг ўтрусиди келиб тушти. Ва Таламбадин Мултонғача ўтуз пешгирда турур. Бас, райилар ва маликлар ва шаҳарнинг уламо ва содотлари чиқиб, соҳибқироннинг мулозиматиға келдилар. Ва ҳар бири ўз аҳволиға йараша пешкашлар келтуруб торгтиллар. Соҳибқирон барчани йахши кўруб, ўшул кун сувдин ўтуб тушти. Шанба куни, сафар ойининг бошида саккиз юз биринчи йилда (23.10.1398), Таламбанинг йақинида бир саҳройи бор эрди, анда бориб тушти. Ва Таламба шаҳрида моли амон солиб, содот ва уламони муъоф қилиб, ўзга элдин олдилар. Соҳибқироннинг эътиқоди бу икки тоифаким, содот ва уламо бўлғай, бениҳоят эрди ва буларни бисёр азиз тутар эрди. Ва ҳар вилоятким, анга мусаххар бўлур эрди, буларға риоят қилиб, кўб нима берур эрди. Бу ерда ҳам ўшандоқ, барча содот ва уламоларни хушвақт қилди. Аммо моли амонким, шаҳарда солиб эрди, баъзи ҳосил бўлуб, баъзи бўлмайду эрдиким, ҳукм бўлдики, «Ҳар ерда ошлик тобсалар, олеунлар!» Бу ҳукм бўлгондин сўнг черик эли шаҳар сори мутаважжиҳ бўлуб, шаҳарға кириб, ҳар нимаким тобтилар, олдилар. Ва ҳарчанд манъ қилдилар, бас келаолмадилар, содот ва уламодин ўзга ҳеч киши ул балодин қутулмади.

Ҳазрат соҳибқиронға дедиларким, бир жамоат шаҳарнинг улуглариким, Таламбанинг навоҳийсида турурлар, мундин бурун шаҳзода Пир Муҳаммадқа кириб эрдилар ва андин сўнг йана йаағи бўлуб, муҳолифат қилгон турурлар. Бу сўзни ҳазрат соҳибқирон эшитиб ҳукм қилдиким, «Шоҳ Маликбек ва Шайх Муҳаммад Ийгу Темур тумонлари била ул навоҳийларға бориб чопеунлар ва ул кишиларким, мутобиъат йулидин чиқиб муҳолифат қилгон турурлар, аларға гўшмоли берсунларким, ўзгаларға панд бўлғай!» Алар ҳукм била ул мудаббирлар сори юридилар. Жангалларға кириб, икки минг ҳиндуни ўлдурдилар, хотунлари ва ўғлонларини асир этиб, қайтиб ўрдуға келдилар. Сафар ойининг саккизида (20.10.1398) Таламбадин кўчуб, Жолға етиб туштилар. Бу Жол Биёҳ суйининг йақосида воқия турур, Шоҳнавознинг ўтрусиди турур⁸⁸⁴.

Соҳибқирон Кўкари сори таважжуҳ қилғони

196b Бу ерда ҳазрат соҳибқиронға арз қилдиларким, Шайха Кўкарининг иниси, Нусрат отлиқ, ўн минг киши била Жол суйини қалъа этиб ўлтуруб турур. Ва ул сув асру улуг ва чуқур сув турур. Соҳибқирон мунини эшитиб, ўшул замон отланиб, ўғруқни анда қўйуб, черики била сув йақосида тушти. Ва черикнинг ўнг қўл ва сўл қўлини тартиб бериб, ўнг қўлда Шайх Нуриддин ва амир Аллоҳод/турди. Сўл қўлда амир Шоҳ Малик ва Шайх Муҳаммад Ийгу Темур турди. Ғулдин илгари Али Султон Тавачи хуросоний пиёдалар била гурди. Ҳиндулар минг киши била қўл йақосида мансур черикининг муқобиласида келиб турдилар. Али Султон пиёдалар била ул сув ва балчиқ ичида кириб уруш солди. Ва анда йахши ишлар қилиб, Али Султон неча киши била захмдор бўлди. Ва Шайх Нуриддинбек ва Аллоҳод аларнинг кейнидин сув ва балчиқ ичида кириб, қилич зарби била ҳиндуларнинг жонларидин димор чиқардилар. Ва Нусрат отлиқ нақбатда кириб, маълум бўлмадиким, ул анда ўлди ё қочти. Бас, ҳиндулардин кўб киши ўлдурдилар, ва черик фатҳ ва нусрат била ҳиндуларнинг молларини талаб, от ва қўй кўб олиб, ул кўлдин ўтуб, Шоҳнавоз мавзесида туштилар. Ва бу Шоҳнавоз улуг кент эрди ва эли кўб ва анда ғалла анборлари кўб эрди, андоқким, черик эли ҳар нечаким, керак эрди, ошлиқ олдилар ва ҳануз неча омбор ўшандоқ туруб эрди. Ва андин баъзи беклар ҳукм била юруб, сувдин ўтуб, ҳар кимки қочиб эрди, чобтилар ва ҳар кимниким тобтилар, таладилар, кўб мол келтурдилар.

Соҳибқирон икки кун анда туруб ҳукм қилдиким, «Қолгон ғаллаким, анборда турур, куйдурунлар, то кофирларға андин файз бўлмағай». Анборларни куйдуруб, нанжшанба куни ойининг ўн учиди (25.10.1398) ҳазрат соҳибқирон Шоҳнавоздин кўчуб, Биёҳ суйининг йақосида Жанжон кентида-

ким, барча ўғруқ анда эрди, келиб тушти. Хукм бўлдиким, «Черик сувдин ўтсун!» Ушул кунда Ҳаримулк отлиқ Шоҳрух мирзонинг мулозимларидин Ҳиротдин келиб, саломатлиқ хабарини келтурди.

197a /Шаҳзода Пир Муҳаммад Жаҳонгир Мўлтондин
келиб соҳибқиронга қўшулғони сўзи

Мундин бурун Ҳиндустон юрушининг жиҳатида баёи қилиб эрдукким, амирзода Пир Муҳаммад Мўлтон шаҳрига бориб, олти ой қамал қилди. Ва шаҳарнинг ичидаки эли очлиқдин чидайолмай ит ва пишакни едилар. Ва Сарангким, шаҳарнинг ҳокими эрди, зарураттин ажз йўлидин кириб, шаҳардин чиқиб, шаҳзода қошига келди ва Мўлтон шаҳри фатҳ бўлди. Ва киши йибардиларким, соҳибқиронга бу фатҳдин хабар қилгай. Шаҳзодага тааллуқ отлари ва черикининг отлариким, Пашшаколда ўтка қўйиб эрдилар, барчаси зойиъ бўлуб ўлди. Шаҳзода бу жиҳатдин шаҳар ичида кириб ўлтурди. Даруғалар ва ҳокимларким, Ҳиндустон вилоятидин шаҳзодага эл бўлуб кириб эрдилар, барча йааги бўлуб, шаҳзода тарафидин боргон даруғаларни баъзи ерларда тутуб ўлдурдилар. Ва андоқ маҳалдаким, шаҳзоданинг черики йайоқ қолиб эрдилар, мухалифлар ҳар соридин бош чиқариб, кечалар шаҳар эшикигача келур эрдилар. Ва шаҳзода бу жиҳатдин асру гамгин эрдиким, хабар бўлдиким, ҳазрат соҳибқирон мунга етушти. Душманлар барча бу хабарни эшитиб, саргашта ва наришон бўдилар. Шаҳзода шодмон ва хуррам бўлуб, ҳазрат сори мутаважжих бўлди. Сафар ойининг ўн тўртида (26.10.1398) Биёҳ суйи буйида келиб, соҳибқироннинг дийдорига мушарраф бўлди. Ҳазрат ани қучуб йахши сурди. Жунайд Бурулдай ва агоси Бойазид ва Муҳаммад Дарвеш Тайхонийким, Хоразм юришида Жаҳоншоҳбекдин қочиб, қуб заҳмат била Ҳиндустонга кириб эдилар, шаҳзода Пир Муҳаммад Мўлтонни фатҳ қилгондин сўнг алар Ҳинд соридин шаҳзодага келиб эрдилар, шаҳзода аларни ўзи / била келтуруб эрди. Шаҳзода аларни ҳазрат соҳибқиронга кўрсатиб, гуноҳларини тилади. Соҳибқирон лутфу карамидин ёзуқлардин кечиб, қонларини шаҳзодага бағишлади, йасоқ таёқи уруб қўйдилар. Шанба куни, ойнинг ўн бешиди (27.10.1398) Биёҳ суйидин ўтуб, Жанжон мавзеъида бориб тушти: андин Мўлтонгача қирқ курух турур. Ва бу уч кунда барча черик баъзи кема била ва баъзи наҳангтек узларинини сувга солиб, ул дарёдин кечтилар. Соҳибқирон давлатидин ҳеч кишига зарар тегмади. Байт:

Худодин чу бўлғай кишига карам,
Анга ўзга ўт бирла сувдин не гам.

Вас, тўрт кунгача Жанжонда турдилар. Сешанба куни, ойнинг ўн саккизида (30.10.1398) шаҳзода Пир Муҳаммад тўй бериб, қуб пешкашлар торти⁸⁸⁵. Ҳазрат соҳибқирон ул нималарни барчасини беклари (вазирлари ва мулозимларига) бағишлади. Соҳибқирон билдиким, шаҳзоданинг отлари Пашшаколда зойиъ бўлуб турур ва черики кўпи йайоғ турур, ўттуз минг от шаҳзодага инъом қилди (ва барчаини отқа миндурди). Андин сўнг соҳибқирон Жанжондин кўчуб, Саҳвол⁸⁸⁶ кентига бориб тушти. Одина куни (01.11.1398) андин кўчуб, ойнинг йигирми бирисида (02.11.1398) Асволда тушти ва бир кун анда туруб, тонгласи кўчуб, Жаҳволда тушти⁸⁸⁷. Дайбалпурнинг эли мундин бурун шаҳзода Пир Муҳаммадқа кириб эрдилар. Ва шаҳзода Мусофир Кобулийни минг киши била анда даруғалиққа йибариб эрди ва шаҳзоданинг отлари Пашшаколда талаф бўлгон жиҳатидин булар йааги бўлуб, Султон Ферузшоҳнинг қуллари била/иттифоқ қилиб Мусофирни боргон минг киши била ўлдуриб эрдилар. Басе, соҳибқирон овозасини эшитиб, барча қочиб, Батнир ҳисорига кириб эрдилар. Бу маҳалдаким, соҳибқирон Жаҳволда етти, Шоҳ Маликбек била Давлат Темур Тавачини ўғруқда қўйиб хукм қилдиким, «Ўғруқни черик била Дайбалпур йўлидин отласунлар ва Деҳлига йақин Сомона мавзеъида⁸⁸⁸ бориб турсунлар, биз келгунча!» Вас, соҳибқирон ўғруқни йибариб, ўзи душанба куни, ойнинг йигирми тўртида (05.11.1398) ўн минг киши била илғор этиб, Ажудан сори

198a

мутаважжих бўлди. Шанба куни (10.11.1398) Ажуданга етиб, Шайх Мунаввар ва Шайх Саъд андаги элни мувофиқат йўлидин чиқориб, ўзлари била мушфиқ қилиб эрдилар. Алар барча Батнирға келиб эрдилар ва баъзи эл Шайх Мунаввар била Деҳлига бориб эрдилар, вале содот ва уламолар алар била муттафиқ бўлмай, ҳазратнинг иноят карамидин хабар билиб, ўз ерларига ўлтурдилар. Бас, ҳазрат анда йақин етконда барча ўтрув келиб, соҳибқиронни кўрдилар. Ҳазрат аларни йахши кўруб, сўруб истади. Ва соҳибқирон мавлоно Насируддин Умар ва Хожа Маҳмудшоҳнинг ўғли (Шаҳоб) Муҳаммаднинг анда даруга қўйдиким, ҳеч киши аларга мазоҳим бўлмагай ва қўймагайларким, черик кишиси андаги элни заҳмат бергай.

Соҳибқирон Батнир қалъасини фатҳ қилғони

Батнир қалъаси асру мустаҳкам ер эрди ва йўлдин йироқ ўнг қўл сори тушуб эрди. Ва тўрт ёни чўл эрди. Ва аларнинг суйи бир улуг қўлдин эрдиким, ул қўл шаҳарнинг йақинида эрди ва суйи Пашшакоқдин келур эрди. Ва ҳаргиз анда ёт черик бормайдур эрди. Ва ҳинд подшоҳларидин ҳам анда ҳеч подшоҳ бормайдур эрди. Дайбалпур ва Ажудан ва ўзга ерлардин эли соҳибқирондин қочиб, бу қалъага /келиб эдилар ва қўб киши анда йигилиб эди, андоқким, ул қалъада сигмас эрдилар. Бас, соҳибқирон сешанба куни ойнинг йигирми бешидида (06.11.1398) Ажуданга кириб, сидқу эътиқоди била Шайх Фарид Шакарғанжни, *қаддаса сирруҳу*, мазорига бориб тавоф қилди. Ул азизнинг руҳидин ҳиммат тилаб, андаги фуқаро ва масокинға қўб нима берди ва андин чиқиб Батнир сори мутаважжих бўлди ва бир кўталға етиб тушти. Ва андин Ажуданга ўн куруҳ турур ва Батнирғача эллик куруҳ бор эрди: ва уч куруҳ бир шаръий йағоч турур⁸⁸⁸. Ҳазрат соҳибқирон андин кўчуб, ул кеча тонг отқунча юруб, тонг отқонда қаровулларким, илгари бориб эрдилар, душман қаровулини қочуруб, икки кишини тушуруб келтурдилар. Чаҳоршанба куни, ойнинг йигирми олтисида (07.11.1398) чоштгоҳда соҳибқирон Батнир қалъасига етиб, наққора ва нафир чалиб, (сурон) солиб урушти. Ва ҳар нимаким, қалъадин ташқари эрди, олди ва қалъанинг даругасиким, ани Рову Дулчин дер эдилар ва ҳинд лўғати била рову (райи) «баҳодур»ни дерлар, ва қўб кишиси бор эрди. Ва андаги эл-улус тамом анга тобиъ эрди ва келур ва борур кишидин бож олур эрди ва бозургонлар андин қутула олмас эрди. Соҳибқирон анда етконда ул бедавлат кишисига ва қалъасига мағрур бўлуб, тобеъ бўлмай муҳолифат қилди. Ва мансур черики ўнг қўлдин кириб, Сулаймоншоҳ ва Шайх Нуриддинбек ва Аллоҳдодбек, сўл қўлдин мирзо Халил Султон ва Шайх Муҳаммад Ййгу Темур ва ўзга беклар таваққуф қилмай, шаҳарга юз қўйдилар. Ва аввал ҳамлада шаҳарбандни олиб, ҳиндлардин қўб кишини ўлдурдилар. Ва ушул кун туман беклари ва/қўшун беклари қалъанинг теграсида кириб, қўб қамал қилиб ўлтурдилар. Ва Рову Дулчин ҳинд баҳодурлари била қалъа эшикида туруб урушур эрдилар. Ва шаҳзода Шоҳрухнинг беклари Сулаймоншоҳбек ва Саййид Хожа ва Жаҳон Малик ҳамла қилиб, Саййид Хожа қилич етқурди. Ва Жаҳон Малик тақи йахши ишлар қилди. Ва мансур черики ҳар соридин юруб йақин бўдиким, қалъани олғайлар. Рову Дулчин қўрқуб, ажзу ниёз йўлидин кириб, бир саййидни ҳазрат қўшига йибардиким, букун анга амон берсунлар, то тонгласи шаҳардин чиқиб, хидматқа келгай. Бас, соҳибқирон анинг сўзини эшитиб, лутф ва марҳаматидин келгон саййиднинг сўзини қабул қилиб, черикни урушдин манъ қилди, шаҳарбанддин ташқари чиқиб тушти. Тонгласи Дулчин аҳдиға (вафо) қилмай, чиқмади. Соҳибқироннинг аччиғи келиб фармон бердиким, «Беклар ҳар киши ўз бўлжаридин нагам солесун!» Ҳукм била нагамга машғул бўлдилар. Ҳар нечаким, қалъа устидин тош ва ўқ отдилар ва ўт солдилар, ул баҳодурларға ҳеч тафовут қилмай уруш қилур эрдилар. Дулчин ва шаҳарнинг улўғлари бу ҳолни кўруб, аларға ваҳм тушуб, қўрқуб, йана тазарруъ ва зориға кирдилар. Ва арзадошт қилдиларким, «Ўз ҳаддимизни билдук. Эмди сидқ ва ихлосдин хидматкорлиққа юз қўйдук. Бизнинг ёзуғумизни бағишласунлар». Соҳибқирон йана лутфидин афв қилиб бағишлади. Ва Рову Дулчин ўглини қўш отлар била шаҳардин чиқариб, соҳибқиронга йибарди. Ҳазрат соҳибқирон анинг ўғлини йахши кўруб, хосса зарбофт тун

1996

кийдуруб ва олтун камар бериб йибарди. Жумъа куни, ойнинг йигирми саккизида (0.11.1398) Рову Дулчин шаҳардин ташқари чиқиб ва Шайх Саъиддин Ажуданий анинг била бирга эрди. Соҳибқиронни кўруб, кўб пешкашлар /тортти, уч тўққуз отким, барчанинг эгар юганлари олтун эрди, йахши жонуворлар келтурди ва пешкашлар тортти. Ва ҳазрат соҳибқирон тақи анга зардўзлуқ тўн кийдуруб ва мурассаъ камар бериб, йахши кўруб сўрди. Ва ул қалин элким, Ажудандин ва Дайбалпурдин келиб ул қалъага кириб эрдилар, ҳукм бўлдим, «Сулаймоншоҳбек ва Аллоҳдодбек дарвозаларни сақласунлар!» Шанба куни, ойнинг йигирми тўққузида (10.11.1398) ҳар ердин келгон элким/анда йигилиб эрди, барчани шаҳардин чиқариб, ўрдуға келтуруб, бекларға тобшурдилар ва уч юз йахши от қалъадин чиқардилар. Ва ҳазрат ул отларни баҳодурларға улаштурди.

Бас, Дайбалпур эликим, /Мусофир Кобулийни минг киши била ўлдуруб эдилар, беш юз киши алардин ўлдурдилар. Ва Ажудан элидин ҳам баъзиларни ўлдурдилар ва молларини таладилар. Ва соҳибқироннинг ҳазрат Парвардигор июнятидин андоқ толиъ каромат бўлуб эрдиким, ҳар киши анга тобиъ бўлмай хилофат қилса эрди ё соҳибқирондин қочиб ўзга сори борса эрди, албатта ул киши зору хор бўлуб, эликига тушар эрди.

Алқисса, Камолиддин Рову Дулчиннинг иниси эрди, соҳибқирондин кўрқуб, бовужуд улким, ағоси соҳибқироннинг мулозиматида эрди, ҳеч андиша қилмай дарвозаларни бойлаб, оғози мухолифат қилди. Ва Рову Дулчинни бу жиҳатдин тутуб беркиттилар. Ва соҳибқирон газаби кўб бўлуб, назм:

Буюрди ҳамул дам шаҳи номдор,
Ки черик элидин сигору кибор.
Ёпушсун бари қалъага зур этиб,
Адув кўзини ўқ била кўр этиб,
Қизил қон била қалъани ранг этинг.
Бузуб ани туфроқ била тенг этинг.

200a

Бас, мансур черики йана нагамларға машгул бўлуб, /қалъа элига йақин бўлдим, бу черик била урушса бўлмас ва қалъани олгондин сўнг бир кишини тирик қўймагуси турурлар. Дулчиннинг ўғли ва иниси қалъадин чиқиб, юзларини туфроққа қўйиб, дарвозаларнинг калидларини тобшурдилар.

Душанба куни, рабиъ ал-аввал ойининг аввалида (11.11.1398) Шайх Нуриддинбек ва Аллоҳдод қалъага моли амон учун кирдилар ва андаги райилар мол қабул қилмай ва аларнинг ичида кофирлар кўп эрди, алар мухолифат қилабошладилар. Басе, бу хабар соҳибқиронға етти, ҳазратнинг аччиғи келиб, ҳукм бўлдим, «Ул бадбахтларни қилич зарби била ўлдурсунлар!» Зафарпаноҳ черики бир замонда ул кофирлардин димор чиқордилар. Тонгласи черик барча ердин қалъага иплар била чиқиб, ҳисор ичида кирдилар ва ҳисор ичидаки бўлгон габрлар ўғлонларини ва хотунларини ўтқа ёндурдилар. Ва мусулмонлари хотунларини ва ўғлонларини қўйдек бошларини кестилар. Ва бу икки эл: бири габр ва бири мусулмон иттифоқ (била) уруштилар. Байт:

Бари тунду саркаш, бари тезжанг,
Ки, ҳар бириси эрди ҳам чун наҳанг.

2006

Бас, нусратшиёор черик ҳукм била шаҳарға кириб, қаттиқ уруш бўлди ва мансур черикидин кўб киши шаҳид бўлди ва баъзилар захмдор бўлдилар. Шайх Нуриддин йайоғ бўлуб урушур эрди, алардин бир баҳодур габрни чобти. Ва бир жамоат габрлар қиличлари била Шайх Нуриддинбекни ўртада олиб йақин эрдиким, ани олғайлар, Узун Мазид Бағдодий ва Феруз Сеистоний иттифоқ била ҳамла қилиб, неча киши ул габрлардин тушуруб, Шайх Нуриддинбекни андин чиқордилар. Охири нусрат ели ғозийлар сори/ бўлуб, фатҳ ва зафар Истом черикига мадад қилиб, ҳиндуларни босиб, ўн минг киши ўлдурдилар. Ва ул қалъанинг тому тошини қон била қин-қизил бўйадилар. Габрларнинг эвларига ўт солиб куйдурдилар, қалъани ва шаҳарни ер била тенг қилдилар. Ва андоқ бўлдим, магар ҳаргив анда, қалъада

ҳеч мутанаффис киши йўқ эрди. Ва ҳар нимаким, олтуну кумиш ва рахту қумошдин бор эрди, барчани олдилар. Ва соҳибқирон ул молини черикка бағишлади ва захм егон кишиларга иноятлар қилди. Ва Узун Мазид ва Феруз Сеистонийким, Шайх Нуриддинга қумак қилиб габрларнинг ичидин чиқориб эрдилар, аларга йахши иноятлар бўлди.

Соҳибқирон Батнирдин Сарасати ва Фатҳобод ва Амаруни сори мутаважжих бўлғони

Ул шаҳар бузулгондин сўнг соҳибқирон чаҳоршанба кечаси, оининг учида (13.11.1398) андин кўчуб, Канораи ҳавзи об мавзъида тушти. Ва ул кун анда туруб, панжшанба куни, оининг тўртида (14.11.1398) (Феруза қалъасида⁸⁹⁰ ферузлуқ била етиб ва андин кўчуб, ушул) кунда Сарасати⁸⁹¹ шаҳрига етти. Ва ул шаҳарнинг эли кофир эрди ва тунгузунг этини еб эрдилар. Соҳибқирондин хабар билиб, шаҳарни қўйуб, барча қочтилар. Ва мансур черики аларнинг кейнидин юруб, қўб киши ул кофирлардин ўлдурдилар. Ва ҳар наким аларда бор эрди: от ва тева ва қўй, барчани олдилар. Ва анда Одил Фаррош шаҳид бўлди.

201a Соҳибқирон бир кун Сарасатида туруб, тонгласи давлат била отланиб, андин ун саккиз қуруқ йўл юруб, Фатҳободда⁸⁹² етиб, ҳиндулардин қўб киши ўлдурдилар. Ва Фатҳободдин йақшанба куни (17.11.1398) юруб Ражабпур қалъасидин ўтуб, Амаруни қалъасига⁸⁹³ келиб туштилар. Анда ҳеч оқил киши йўқ эрдиким, ўтуб келиб ҳазратнинг/ аёғидаги туфроқни кўзига суртгай. Бас, бу ниҳатдин андаги элни ўлдурди ва иморатларини куйдурдилар. Ва душанба куни, оининг саккизида (18.11.1398) Амаруни қалъасидин кўчуб, Тўхна саҳросида⁸⁹⁴ тушти ва анда бир жамоат эл бор эрдиким, аларни жат дер эдилар ва қадимдан бери анда ватан қилиб, ўғрилиқ қилур эрдилар. Ва қорвоңларга мазоҳим бўлуб, зарар-заҳмат берур эрдилар ва саломат уткали қўймас эрдилар. Соҳибқирон анда етконда алар қочиб жангалларга кирдилар. Ва ул жангаллар қўбраки нишгар эрди, фармон бўлдиким, «Черикдин бир қушун кишини Тўкал Ҳинду Қарқара ва Мавлоно Носируддин Умар бориб ул ерларни чобсунлар!» Алар бориб анда икки юз кишини топиб ўлдурдилар ва от-улоғларини олиб, бир жамоатни асир қилиб келтурдилар.

Соҳибқирони комкор жатларга тааллуқ қалъаларига ва ултурурларига борғони

Соҳибқироннинг ҳиммати ул эрдиким, ҳар ердаким золими ва муфсиди бўлғай, анда бориб ул золимини мусулмонларнинг бошидин кетаргай ва йўллар эмин бўлғай. Бас, рабиъ ал-аввал оининг тўққузиди, сешанба куни (19.11.1398) Тўхнадин отланиб, ўғруқ била молини амир Сулаймоншоҳга тобшуруб, Шодмона сори йибарди ва узи Мунк қалъасидин ўтуб тушти. Ҳазрат соҳибқирон жатларким, жангалларда қочиб юрур эрдилар, аларга мутаважжих бўлди. Ва ул кун жатларга етиб, икки мингча киши алардин ўлдурдилар ва хотунларини ва ўғлонларини асир қилдилар ва аларнинг шаррини андин кутардилар. Ва ул йўллар эмин бўлуб, мусулмонларга фароғат бўлди. Шеър:

Шаҳаншоҳ давлатидин бўлди ул йўллар амон андоқ,
Ким, анда ҳеч киши ёд этмасди фитнаю шаррдин.

201b /Бас, ул йақинларда бир жамоат саййидлар бир кентда ултурур эрдилар. Соҳибқирондин хабар билиб, барча келиб ҳазратни кўрдилар. Ҳазрат тақи аларни иноят кўзи била кўруб, йахши сўрди ва барчани бош-аёғлар кийдурди. Ва аларга бировни даруга қўйдиким, аларга киши мазоҳим бўлмағай, зарар-заҳмат бермағай.

Чаҳоршанба куни, оининг унида (20.11.1398) Сулаймоншоҳбек била Мункдин Сомона шаҳри йақин бориб тушти. Ва ул кеча анда туруб,

202a

панжшанба куни (21.11.1398) Қаҳқар суйиға⁸⁹⁵ еттилар. Соҳибқирон тақи жатлардин фароғат топиб, келиб ўрдуға қўшулди. Тўрт кун анда турдиким, черик эли тамом йиғилдилар. Душанба куни, ойнинг ўн бешиди (25.11.1398) андин кўчуб, Кўпла кўфрукига етиб тушти. Ўнг қўлунг черики Султон Маҳмудхон ва амирзода Султон Хусайн ва амир Рустам ва амир Жаҳоншоҳ ва Гиёсуддин Тархон ва Ҳамза Тағай Буға Барлос ва Шайх Арислон ва Севинчак Баҳодур ва Мубашшир ва ўзга бекларким, Қобул йўлидин ҳукм била ўзга соридин Ҳиндустон вилоятига кириб эдилар, ҳар ердаким, шаҳар ва қалъага етиб эрдилар, барчани фатҳ қилиб, бу ерга етиб, ҳазрат соҳибқироннинг дийдорига мушарраф бўдилар. Ва сешанба куни, ойнинг ўн олтисида (26.11.1398) кўчуб, Кўпла кўфрукидин кечиб туштилар. Ва улуг ўрдуким, Дайбалпур йўлидин амир Шоҳ Малик бошлаб келур эрди, ул тақи келиб қўшулди. Ва бир кун анда туруб, панжшанба куни, ойнинг ўн саккизида (28.11.1398) Кўпла кўфрукидин кўчуб, беш курух йўл йуруб, Бакрон кўфрукига етиб тушти. Ва жумъа куни (29.11.1398) андин кўчуб, Кайтал кентига⁸⁹⁶ еттилар. Ва мундин Сомонагача ўн етти курух турурким, беш йағоч шаръий йўл /бўлғай. (Ва шанба куни (30.11.1398) Сомонага еттилар).

Соҳибқирон черикини йасол била отландуруб борғони

Шаҳзодалар ва бекларким ҳукм била ҳар қайсиси бир йўлга бориб шаҳарлар ва қалъалар фатҳ қилиб, барча келиб ҳазратқа қўшилгон эрдилар, барчага ҳукм бўлдиким, «Шаҳзодалар ва беклар, ўнг қўл ва сўл қўлдаги беклар барча йасол била ва йароғлари била отланиб юрусунлар!» Амирзода Пир Муҳаммад ва амирзода Рустам ва Сулаймоншоҳбек ва Ёдгор Барлос ва Шайх Нуриддинбек ва амир Мизроб ва Қиморий ва Темур Хожа Оқ Буға ва ўзга беклар ўнг қўлдин йасол туздилар. Султон Маҳмудхон ва амирзода Халил Султон ва амирзода Султон Хусайн ва Жаҳоншоҳбек ва Шоҳ Маликбек ва Шайх Арислон ва Шайх Муҳаммад Ийгу Темур ва Севинчак Баҳодур (ва ўзга беклар сўл қўлда) йасол туздилар. (Ва қўлда сонёиз тумон ва буюк тумон ва амир Аллоҳдод ва Али Султон Тавачи ва ўзга тумонот ва қўшун беклари турдилар). Бўлгон беклар барча тартиб билан отланиб юридилар. Черик йасол қилиб борғони олти йағоч йўлни гутуб борур эрдилар. Ва бу дастур билан йигирма куруҳким, олти йағочи шаръий бўлғай, йасол била Деҳли сори мутаважжих бўлуб юридилар. Назм:

Черик эрдиким, йўқ эрди анга сон,
Мунунгтек черик кўрмай эрди жаҳон.
Фигон айлади кавс ва қилди хуруш,
Алар ваҳмидин тушти даҳр ичра жўш.

2026

Душанба куни, ойнинг йигирми иккисида (02.12.1398) Асанди қалъасига еттилар. Ва Кайталдин Асандигача етти курух турур. Ва Сомона ва Кайтал ва Асандининг эли барчанинг дини маъжусий эрди. Бас, ул эллар уйларини куйдуруб, Деҳлига бориб эдилар. Соҳибқирон сешанба куни, ойнинг йигирми учиди (03.12.1398) Асанди ҳисоридин кўчуб, олти курух юруб, Туғлуғпур қалъасига еттилар⁸⁹⁷. Ва ул қалъанинг эли саиавийа кофирларидин/ эрдиларким, алар коинот ва ҳаводисни икки мабдаъ дерлар: бирини — Йаздон ва бирини — Аҳриман⁸⁹⁸. Ва зулмат ва нурни андин таъбир қилурлар. Ва ҳар неким, йахши нима турур Йаздондин билурлар ва йамон ишларни — Аҳримандин.

Алқисса, ул эл Ислом черикидин хабардор бўлуб, барча қочтилар. Мансур черики аларнинг эвларини куйдурдилар ва чаҳоршанба куни, ойнинг йигирми тўртида (04.12.1398) Панипат шаҳрига⁸⁹⁹ еттилар. Ва Туғлуғпурдин Панипатгача ўн икки курух турур. Андаги эл ҳам қочуб эдилар. Ва қалъа ичида бир анбор ошлиқким, ўн минг ботмон ошлиқ бор эрди, тобтилар. Черик элига ани улаштурдилар. Панжшанба куни, ойнинг йигирми бешиди (05.12.1398) олти курух йўл юруб, Панипат суйиға⁹⁰⁰ еттилар. Ва жумъа куни, ойнинг йигирми олтисида (06.12.1398) ўнг қўл ва сўл қўл беклари чериклари жайба кийиб, урушмоққа тайёр бўлуб юриди-

лар. Шанба куни (07.12.1398) ҳукм бўлдиким, ўнг қўлунг беклари Жаҳоннамой мавзъига чаким, ул иморатни султон Ферузшоҳ тоғнинг этакида солиб эрди ва андин Деҳлига чаким икки йағоч йўл турур ва анда бир улуг сув бор эрди. Ҳукм била ул ерларни чобтилар ва анда ултурғон хишамларни таладилар, ва асир қилдилар, музаффар ва мансур қайттилар. Душанба куни (09.12.1398) соҳибқирон Пулла кентининг муқобиласидин ўтуб, сувдин кечиб, Луни ҳисори сори таважжух қилдиким, ул ер ўтлог эрди⁹⁰¹. Луни ҳисориға етиб туштилар. Ва бу Луни қалъаси икки сувнинг ўртасида воқия турур: бири — Жавн суйи⁹⁰² турур ва бири Милан, ва улуг ариқлар эрдиким, султон Ферузшоҳ Калин суйидин чиқориб эрди. Ва Шоҳ Маллик-203а бек ва Аллоҳодбек ҳукм била қалъаға бордилар. Маймун Мишумким, / қалъанинг даругаси эрди ва андаги элда саодат дониши йўқ эрди, ўтрав чиқиб келмадилар, уруштилар. Ва соҳибқирон анда тушконда қалъада бир шайх киши бор эрди, ул чиқиб ҳазрат қошиға келди. Ва ўзга кишиларким, қалъада эрдилар, барча габр эрдилар ва Маллухоннинг навкарлари эрдилар. Бас, соҳибқироннинг мансур черики қалъа сори юридилар. Қалъаға йақин келиб нағамлар солиб, намози пешиндин намози дигарга чаким урушуб, қалъани олдилар. Ва қалъадаги габрлар хотунларини ва ўғлонларини куйдурб эдилар. Қалъани олиб, кофирларни қириб, қалъани бузуб қайттилар.

Соҳибқирон ул кеча қалъанинг тошида туруб, сешанба куни, рабиъ ал-аввал ойининг аегида (10.12.1398) қалъадин отганиб, Жавн суйидин ўтуб, Жаҳоннамойнинг ўтравсида келиб тушти. Ва сувнинг гузорларини эҳтиёт қилиб тушти. Бас, Деҳли йақин эрди, шаҳзодалар била ва беклар била кенгаш қилиб дедиким, «Деҳлига қамал қилмоқ керак». Кенгашдин сўнг соҳибқироннинг муборак кўнглида туштиким, Жаҳоннамой иморатини тафарруж қилгай. Бас, етти юз киши била барча жайбалик ва йароғлик, Ажудан суйидин ўтуб, Жаҳоннамойға борди. Ани тафарруж қилгондин сўнг кўнглига тушти, «Урушмоқ учун қайси ер муносиб бўлгай?» Бу фикрда эрдиким, Али Султон Тавачи ва Жунайд Буралдайким, иккаласи қаровул-луққа бориб эрдилар, Мухаммад Салафни Али Султон тутуб келтурди. Ва

203б Жунайд йана бирини келтурди. /Хабарлар сўргондин сўнг Мухаммад Салафни ўлдурдилар. Бу маҳалда Маллухон тўрт минг киши билан отлик ва йигирма беш минг йайоқ (ва йигирми етти фил) билан йағочлар ва боғлар ичидин чиқти ва Жаҳоннамойға йақин келдилар. Ҳазрат соҳибқирон сувдин черикига йақин етиб эрди ва мансур черикининг қаровули Саййид Хожа ва Мубашшир уч юз киши била аларға муқобиласида боруб туруб урушдилар. Уруша-уруша сувға йақин еттилар. Соҳибқирон Сепинчак Баҳодурни ва Аллоҳодни ҳукм эттиким, «Саййид Хожаға кўмак еткурсеунлар!» Бас, аларға ҳукм била елдек сувдин ўтуб, Саййид Хожаға кўмак бўлдилар. Иттифоқ била ҳамла қилиб, ўқ отабошладилар. Бас, соҳибқироннинг черикининг баҳодурларининг ишларини кўруб, туролмай қочтилар. Деҳлига кетиб бордилар. Саййид Хожа аларнинг кейинлариға тушуб кўб кишини тушуруб олди. Ва аларнинг бир йахши урушчи пили югуруб боргонда йиқилиб ўлди. Бас, бу воқиядин шу кун тутуб, нусрат ва фатҳ мундин зоҳир кўрунди.

Соҳибқирон Луни қалъасидин кўчуб, ўрдуға йиғилгон ҳиндуларни ўлдурғони

Жумъа куни, рабиъ ал-охир ойининг учида (13.12.1398) Жаҳонгушой ўтравсидин кўчуб, Луни қалъасининг кун чиқари сори бориб тушти. Ва ул юртда шаҳзодалар ва бекларким, ҳар сори чопқали бориб эрдилар, барча қайтиб кўб мол била келиб туштилар. Соҳибқирон қошиға келиб кўрунуш қилдилар. Соҳибқирон аларға боқиб, муборак тилини очиб дедиким, «Ғанимға йақин келибиз, ва уруш куни йақин турур. Керакким, барчамиз мардона бўлуб, ўз ишларидин ҳозир бўлгайсиз». Ҳар бирига бир навъ лутф 204а этиб кўнгул берди. Шаҳзодалар ва беклар /барча хушвақт бўлуб, ҳар бирининг бир кўнгли минг бўлди.

Ушул кунда Жаҳоншоҳбек ва ўзга беклар арз қилдиларким, «Бу ерғача ҳар вилоятдин бизнинг ўрду ичида ҳиндулар кўб йиғилгон турур, юз

мингдин қубрак турурлар ва барча бизнинг била душман турурлар. Ва булар била эътиمود йуқ турур. Эътимол борким, уруш куни булар алар сори қочиб боргайлар. Йана ул кунким, Маллухон қочиб шаҳардин чиқиб Жаҳонгушойга йақин келиб урушти, ҳиндуларда ул кун бисёр шодмонлиқ бор эрмиш». Бас, бу сўзларни арз қилгондин сўнг ҳукм бўлдимки, «Черик ичида бўлгон ҳиндуларни ўлдурсунлар. Ва ҳар ким ўлдурмаса, йашуруб сақласа, ул кишини ҳам ўлдурсунлар!»⁹⁰³

Ҳукм бўлгондин сўнг ул кун юз минг ҳиндуни, қубрак, ўлдурдилар. Ва Мавлоно Носируддин Умарким, донишманд киши эрди ва ҳаргиз бир товуқни ўлдурмагон эрди, ўн беш ҳинду анинг мулозиматида эрди, ҳукм бўлгондин сўнг барчани ўзи ўлдурди⁹⁰⁴. Ҳиндуларнинг углон-ушоқ ва хотунларини, барчани йиғиштуруб, ҳукм бўлдимки, «Черикдин ҳар ўн кишининг бир киши туруб булардин хабардор бўлуб, сақласунлар!»

Соҳибқирон андин шаҳар сори мутаважжих бўлди. Мунажжимлар келиб арз қилдилар. «Бу маҳалда соат йахши эрмас». Соҳибқирон алар сўзига қулоқ солмай, таваккал қилиб, тонгласи эрта намозини ўқуб, Мусҳаф тилаб, тафъул учун Каломуллоҳни очти. Бу оят чиқтиким, Юнус сурасида турур: *Иннама масалул-ҳайатид-дунйа камаин анзалнаҳу мина-с-самаи фахталата биҳи набатул-арди мимма йа'кулу-н-насу ва-л-ан'аму ҳатта иза аҳазати-л-арду зухруфаҳа ва-ззаййанат ва занна аҳлуҳа аннаҳум/ қадируна 'алайҳа атаҳа амруна лайлан ав наҳаран фа-жаалнаҳа ҳасидан кааллам тагна бил-амси казалика нуфассилу-л-айати ли-қавмин йатафаккаруна*⁹⁰⁵.

2046 Бу оятнинг таржимаси бу турурким, «Бу жаҳоннинг тириклиги йамғур суйига ўшарки, ул сувдин сабзалар ва наботлар ҳосил бўлур. Ва эл гумон элтгайким, андин мейва ва галла ҳосил бўлгуси турур. Токи бир нима воқия бўлгайким, ул нималар барча зойиғ бўлгай». Бу фол шаҳар ва муҳолифлар учун эрди. Бу оят далил бўлдимки, ангаким, душманларга завол бўлгуси турур.

Бас, ҳазрат соҳибқирон бу фолдин хушвақт бўлуб, йакшанба куни ойнинг бошида (15.12.1398) Жавн суйидин кечуб, сувдин ўтуб тушти. Ва черик анда тушконда эҳтиёт учун хандақ қазиб, йағоч ва хасу хашақдин ҳисортек хандақдин бири йасадилар ва говмешларни бир-бири била боғлаб анда турғуздилар.

Соҳибқирон Маҳмуд Султонким, Ҳиндустон вилоятининг подшоҳи эрди, урушқони зикри

Соҳибқирони динпарвар ҳиммат юзини Ҳиндустон сори қуйуб, ҳар ергаким етти, фатҳ қилди, нечукким юқори зикр қилдуқ. Рабиъ ал-охир ойининг еттисида (17.12.1398) саодат ва иқбол била отланиб, ўнг қўл ва сўл қўлдаги шаҳзодалар ва беклар барча отланиб, йасол тортиб, ер юзини черик тутуб, душманга таважжуҳ қилиб юридилар.

Душман соридин тақи Султон Маҳмудким, Ферузшоҳнинг набираси эрди, Маллухон, Тагайхон ва амир Али ҳинд сардорлари била ўн минг отлиқ ва қирқ минг йаёғ била барча мукамал, мусаллаҳ шаҳардин чиқиб йасол тортиб турдилар. Ва аларнинг эътимодлари (юз йигирми) филлари била эрди.

205a Ва пилларни жайба кийдуруб ораста қилдилар. /Пиллар устида тахтлар қуйуб, устида беш-олти товак ва тахиш отқучилар туруб эрдилар. Ва раъд отқучилар пилларнинг ёнларида туруб эрдилар. Агарчи бу сипоҳ соҳибқироннинг черики қошида ҳеч нима кўрунмас эрди. Аммо пилнинг салобатидин баъзи кўнгулсиз кишилар кўрқуб эдилар. Фозиллар ва донишмандларким, доим ҳазрат қошида мулозиматда эрдилар, мисли Хожа Фазл ва шайхулистом Саъд Жалол ал-Ҳаққ ва-д-дин Кашиий ва Мавлоно Абдулжаббор ва Мавлоно Нуъмониддин Хоразмий. бас, соҳибқирон булардин шафқат юзидин сўрдиким: «Сизлар қайда турарсизлар?» Алар пил ваҳмидин дедиларким: «Андаким, хотунларни турғузурсиз!» Соҳибқирон билдиким, булар кўрқубтурлар.

Соҳибқирон буюрдиким, «Черикнинг ўтрусига йағоч ва қамишдин ҳисори йасасунлар ва бари юзида хандақ қазисунлар ва хандақ йақосида

говмешларни йиғалаб тургузсунлар!» Соҳибқирон буюруб эрдиким, «Темурдин тиканлар йасасунлар!» Ва муқаррар қилиб эрдиким, «Ул тиканларни йайоғларга берсунларким, алар сақлаб, уруш кўйинда ҳар қачонким пилларни қўйаберайлар, ул тиканларни йўлларда сочқайлар!» Аммо соҳибқироннинг давлати андин ортуқ эрдиким, мундоқ нималарга анга эҳтиёж бўлмай.

Алқисса, икки тарафдаги черик бир-бирига йақин етиб, соҳибқирон бир пушта устидаким, ани Баҳоли дер эдилар, чиқиб муҳолиф черикини мулоҳиза қилиб, андин тушуб, эътиқоди била намозга машғул бўлуб, икки ракъат намоз ўқуб, ҳазрат Иззатдин фатҳ ва нусрат ва зафар тилади. Шейр:

Шаҳи покдин қўйди рўйи ниёз
Ба даргоҳи Ҳаққ — Холиқи бениёз.

/Деди: эй Худованди кулли банар,
Ки сендин эрур менга фатҳу зафар.

Демамким, чериким эрур бекарон,
Тилармен зафар сендин, эй Ҳаққ, ба жон.

2056

Ул кун ажойиб нимаким, воқиф бўлди, бу эрди. Соҳибқирон намоз ва ниёзда машғул эрдиким, баъзи бекларким, ҳировул эрдилар, мисли Шайх Нуриддинбек ва Шоҳ Маликбек ва Аллоҳдодбек, бас, буларнинг қўнгуллари кечтиким, агар ҳазрат соҳибқирон гўл кишисидин бизларга мадад берса, албатта бу душманга зафар тошқумиз турур. Ул ҳазрат намоздин сўнг отлашиб, черикка кириб ҳукм қилдиким, «Али Султон Тавачи ва Рустам Тағай Бугагим, гўлда туруб эрдилар, Олтун Бахший ва Башарий ва Муса ва Камол қўшунлари била ҳировуларга кўмак берсунлар!» Бас, аларга кўмак боргондин сўнг барчанинг қўнгуллари хуш бўлуб, муҳолиф сори юридилар. Ва мансур черикининг қаровуллари Саъид Хожа Баҳодур ва Севинчак Баҳодур ва Аллоҳдод ва Қиморий ва Сайин Темур Баҳодур ва Муҳаммад Дарвеш ва ўзга диловарлар муҳолиф черикини кўруб, камин қилиб турдилар. Муҳолифнинг қаровули буларга етиб ўтти. Булар каминдин шертке чиқиб, аларнинг бошларига тўқулдилар. Беш-олти юз киши душмандин тушуруб ўлдурдилар. Ва шоҳзода Пир Муҳаммад ўнг қўлдин аъдога ҳамла қилди ва Сулаймоншоҳбек тақи душманларга чобти. Ва шаҳзода Пир Муҳаммад чопиб пилга қилич текурди. Ва баҳодурлар ўнг қўлдин ва сўл қўлдин барча от солиб, Тағайхонни қочурдилар. Ва амирзода Султон Ҳусайн ва Жаҳоншоҳ Баҳодур ва Ғиёсуддин Тархон ва ўзга беклар қилич зарби била Малик Муаййиниддин ва Малик Ҳотийни қочурдилар. Дарвозагача аъдони қовладилар. Байт:

206а

/Чу қочти адув, кейнида чобтилар,
Худо лутфидин бу зафар тобтилар.

Аммо душманининг гўлида тургон баҳодурлари пиллари билан ҳамла қилдилар. Амирзода Рустам ва амир Шайх Нуриддин ва Шоҳ Маликбек аларнинг ўтирувларига бориб йахши ишлар қилдилар. Ва Шайх Нуриддинбек қилич еткурди ва Шоҳ Маликбек тақи йахшилар борди. Давлат Темур Тавачи ва Мангли Хожа ва қўшун беклари ўзларини пилларга уруб, ҳиндуларким, пиллар устида туруб эрдилар, барчани ўқ зарби била тушурдилар, ва пилларга (ва хартумларига) қилич ва ўқ била захмлар урдилар.

Ҳиндустон диловарлари туруб мардоналиқ кўрсатур эрдилар. Аммо чибиннинг на тоқати бўлмайким, пил қошида турғай, ё кийик шерга муқобила бўлмай.

Алқисса, ҳиндулар барча туролмай қочтилар. Ва бу сураким: *А лам таро кайфа фаъала Раббука би-асҳаби-л-фил*⁹⁰⁶ алар шаънида бўлуб, Султон Маҳмуд ва Маллухон қочиб шаҳарга кирдилар ва дарвозаларни боғладилар.

Амирзода Халил Султон пиллардин бир пилни (ҳайдовчисини несту нобуд қилиб), олдида солиб, утидек⁹⁰⁷ ҳайдаб соҳибқирон қошида келтурди. Соҳибқирон зафар ва нусрат била намози пешинда Деҳли шаҳрига келиб, дарвозага йақин тушти. Ва шаҳарни йахши эҳтиёт қилиб, ҳавзи хоссга бориб тушти. Ва ул ҳавзни Султон Ферузошох йасаб эди, ва андоқ улуг ҳавз эрдиким, бу юзидин ул юзигача анинг сўйидин шаҳар эли ичар эрдилар. Ул

сув Деҳли шахрининг элига етиб ортар эди. Ва Султон Ферузшоҳнинг мазори анинг ёнида турур.

2066

Бас, соҳибқирон /анда етконда барча шаҳзодалар ва беклар йигилиб келдилар. Байт:

Бари қилдилар шаҳға ул дам дуо,
Очиб тилларини дедилар сано.

Бу давлат бериб Ҳаққ таборак сенга,
Ки, бу фатҳ бўлеун муборак сенга.

Ҳар кишиким, ул кун на иш қилиб эрди соҳибқирон қошига ҳикоят қилу эрди. Соҳибқирон шаҳзодаларни ва бекларни, барчани саломат кўруб, ҳазрат Ҳаққ субҳонаҳу ва таолоға шукр деб, барчаға дуолар қилди.

Султон Маҳмудхон ва Маллухон Деҳли шаҳридин чиқиб қочқонлари ва соҳибқирон аларнинг кейнида илғор йибаргони

Соҳибқирон Султон Маҳмудхон била Маллухонни бости, алар қочиб шаҳарға кирдилар ва уруш қилғонидин пушаймон бўлуб, шаҳарға кириб ўлтурдилар. Чаҳоршанба кечасида (ойнинг саккизида) (18.12.1398) йарим кечада Султон Маҳмудхон Ҳавдорон дарвозасидин ва Маллухон Барака дарвозасидин чиқиб қочтилар ва жангалларда ва биёбонларда саргашта аломон ва алохон бўлуб юрур эрдилар. Бас, соҳибқирон хабар тобтиким, Султон Маҳмудхон ва Маллухон қочиб турурлар, Амир Саъид ва Темур Хожа Оқ Буга ва Ҳоваид Саъид Сулдуз ва Олтун Бахшийни (ва гайруҳуни) аларнинг кейнида йибарди. Ва алар татжил била юруб, қочқонларга етиб, куб кишини тушуруб олдилар. Маллухоннинг икки ўгли: бири Сайфхонким, ани Шарафуддин дер эдилар ва бири — Худодод, иккаласини тутуб қайттилар.

Ушул кеча Аллоҳдодбек ва ўзга бекларға фармон бўлдиким, «Шаҳарнинг дарвозаларини муҳофизат қилиб сақласунларким, шаҳардин киши чиқмағай!» Чаҳоршанба куни, ойнинг саккизида (18.12.1398) соҳибқирон 207a отланиб, Майдон дарвозасиға келиб тушти. Шаҳардин содот /ва қуззот ва акобиру ашроф барча чиқиб мулозиматда келдилар. Ва Фазлуллоҳ Балхийким, Маллухоннинг нойиби эрди, барча девонийлар била келиб соҳибқиронни кўрди. Машойихлар шаҳзодаларни ўртада солиб гуноҳларини тиладилар. Шаҳзодалар ва беклар барча юкунуб соҳибқирондин аларнинг гуноҳларини тиладилар. Ҳазрат лутфу карам била бағишлади ва буюрдиким, «Туг ва наққораларни дарвоза устига чиқориб шодиёна чалсунлар!»

Шаҳардин бўлгон пиллар била каркидонларни чиқардилар: юз йигирми иил чиқти ва филлардин шаҳзодаларға улаштурди ва баъзини Самарқандга йибарди. Ва икки пилни Табризга йибарди ва бирини Шерозға ва беш пилни Ҳиротқа ва бирини Ширвонға ва йана бирини Озарбайжонға йибарди.

Одина куни (19.12.1398) ҳукм бўлдиким, «Мавлоно Носируддин акобир ва ашроф била шаҳарға кириб, хутба ўқугайлар!» Ва ул шаҳарда андоқ расм эрдиким, хутбани Ферузшоҳ отиға ва ўзга кечкон шоҳларнинг отларига ўқур эрдилар. Соҳибқирон ул қондани бартараф қилиб, ҳумоюн отиға хутба ўқуттурди. Андин сўнг муншийлар ва дабирларға ҳукм бўлдиким, «Мушкафшон қаламлари била бу фатҳни иншо қилиб, вилоятларға фатҳнома-лар битиб йибарсунлар!» Фатҳномаларни муншийлар битиб, барча оламға йибардилар. Андин сўнг девонларға ва битикларға ҳукм бўлдиким, «Шаҳарға кириб, моли амон солесунлар!» Ва ўзи давлат била суҳбат ангиз қилиб, шаҳзодалар ва беклар барча йигилиб, айшу фароғатда ўлтурдилар. Соҳибқирон барчаға иноятлар қилди.

Панжшанба куни, ойнинг ўн олтисида черикдин бир жамоат киши шаҳарға бориб элга зарар-заҳмат берур эрдилар. Соҳибқирон муни эшитиб, 207b бир неча бекни йибардиким, аларни манъ қилгайлар./ Аммо азалда ҳазрат Ҳаққнинг тақдири бўлгон эрмишким, бу шаҳар хароб бўлгай. Ул манъ ҳеч фойда қилмай нималар воқиё бўлди, бир йамон ҳаракат бўлдиким, соҳибқироннинг ҳарами Чулпон ого Сутун мазориға тафарруж учун бориб

эрдилар. Ва ул иморатни Малик Жўна шаҳар ичида Жаҳонпаноҳда солиб эрди. Девонлар ва битикчилар дарвозаларда ўлтуруб, моли амони солиб, элдин олур эрдилар. Ва ул маҳалда неча минг кишиким, галла ва қанд олиш учун баротлари бор эрди, алар тақи ўрдуин келиб эрдилар. Ва йана ҳукм бўлуб эрдиким, «Баъзи кишиларким, шаҳарда турурлар ва алардин мухалифат тариқаси фаҳм бўлур, беклар аларни тутсулар!» Куб киши черикдин шаҳарга кириб эрди. Ва баъзи ҳиндулар Эски Деҳлидин чиқиб ва Жаҳоннаоҳға бориб урушабошладилар. Ва ул кофирлар ўғлон-ушоқларини ўтқа куйдуруб, ўзлари урушқа (машгул бўлдилар). Исломо черикидин ўн беш минг киши шаҳар ичида кириб эрди, ул кеча тонг отқунча шаҳарни таладилар. Тонгласи черик барча шаҳарга кириб, одина куни, ойнинг ўн еттисиди (27.12.1398) шаҳарни таладилар. Ва черик элига ўн кишига йигирми-ўттуз қизу хотун ўлжа тушуб эрди. Ва қизларнинг бошларидин аёғларигача олтунда эрдилар. Йакшанба куни (ойнинг ўн тўққузиди) Эски Деҳлига бориб, анда бир неча ҳинду қочиб кириб эрди ва масжиди жумъада йигилиб эрдилар. Шоҳ Маликбек ва Али Султон Тавачи беш юз мукаммал киши била анда бориб, ул кофирларни тутуб ўлтурдилар. Ул кун Деҳлини ғорат қилиб, бўлгон элини асир қилдилар. Ва ҳунарманд ҳиндулар куб эрди. Бас, ҳукм бўлдиким, «Ул ҳунарманд ҳиндуларни шаҳзодаларга ва оғоларга улаштурсулар!» Ва ҳазратнинг муборак кўнглида эрдиким, Самарқандда масжиди жумъа солгай. Бас, ҳукм бўлдиким, «Ҳар ҳиндуким, сангтарош

208а турур, /ани хосса учун сақласунлар!»

Соҳибқирон Деҳлидин қайтиб ўзга вилоятларга борғони

Соҳибқирони диниарвар ўн беш кун Деҳлида ўлтурди. Деҳли асру хароб бўлди. Ҳукм бўлдиким, «Содот ва қуззот ва уламои машойих Жаҳонпаноҳнинг масжиди жомийёсига йигилсулар!» Ва бир хосса кишисини даруға қуйдиким, аларга черикдин ҳеч киши музоҳим бўлмагай. Чаҳоршанба куни, рабиъ ал-охир ойининг йигирми иккисиди, торих сақкиз юз бирда (01.01.1399) Жаҳонпаноҳдин кўч қилиб, Ферузободқа бориб туштиким, шаҳардин ангача уч қуруқ турур. Ва бир соат ул ерни тафарруж қилди. Ва анда бир масжид Жавн суйининг йақосиди солиб эрдилар, барча тошдин, асру зебо ва латиф эрди. Ҳазрат ул масжидга кириб икки ракаъат намоз ўқиди. Ва Ферузобод дарвозасидин чиқиб, Сайид Шамсуддинким, Термиз саййидларидин эрди ва Алоуддинким, Шайх Кавкарийнинг ноиб эрди, Кутла шаҳрига элчиликқа бориб эрдилар, келдилар. Ва арзадонг қилдиларким, «Баҳодур Наҳодким, ул ернинг ҳокими турур, тобиъ бўлди. Жумъа куни мулозиматда келгуси турур. Ва икки оқ тўтиким, элчи била Баҳодур Наҳод йибариб эрди, келтуруб тортиллар. Ва ул тўтилар султон Тўғлуқшоҳ замонидин бери қолиб эрдилар, ва куб йиллар подшоҳларнинг сўхбатларида сўз айтур эрмишлар. Ҳазрат аларни кўруб, шу кун тутуб хуш ҳол бўлди.

Деҳлидин Вазирободқача олти қуруқ турур. Панжшанба куни (02.01.1399) Вазирободдин кўчуб, Жавн суйидин утуб, олти қуруқ юруб, Мудула мавзёида тушти. Одина куни, ойнинг йигирми тўртида (03.01.1399) Мудуладин юруб, (олти қуруқ ўтуб), Гата мавзёида тушти. Ва ул кун Баҳодур Наҳод ва ўғли Қалтош пешкашлар билан ва йахши тўхфалар била келиб, соҳибқиронни /кўрдилар. Ва соҳибқирон аларни йахши кўруб, қўб иималар июнат қилди.

208б

Шанба⁹⁰⁸ куни, ойнинг йигирми бешиди (04.01.1399) Гата мавзёидин кўчуб, Боғабатқа келиб тушти. Ва йакшанба куни ойнинг йигирми олтисиди (05.01.1399) андин кўчуб, беш қуруқ йўл юруб, Ишор мавзёидаким, икки сувнинг ўртасида турур, келиб тушти.

Мират қалъасини⁹⁰⁹ фатҳ қилғони

Ҳинд вилоятида машҳур қалъалардин бири Мират турур. Ҳазрат соҳибқирон йакшанба куни, рабиъ ал-охир ойининг йигирми олтисиди (05.01.1399) Рустам Тагай Буга ва Шоҳ Маликбек ва Аллоҳдодбекни Ишор мавзёидин

Мират қалъасига йибарди. Алар (сешанба куни, ойнинг йигирми саккизида (07.01.1393)) анда бориб хабар йибардиларким, Ил'ес Авгоний ва Мавлоно Аҳмаднинг ўгли бир жамоат габрлар билан Мират қалъасига кириб таҳас-сун қилмишлар, эл бўлмаслар ва урушурлар. Ва айтурларким, «Подшоҳ Тармаширин бу қалъага келиб ола олмасдур эрди. Сизлар худни дерсизлар». Бу сўз соҳибқироннинг хотирига йамон келиб, филҳол муборак нафаси била қаҳр ва интиқом юзини ул сори қилиб, бир ора қунуб, йигирми куруҳ йўл юруб, ойнинг йигирми тўққузиди (08.01.1399) Мират қалъасига келиб тушти. Ушул замон ҳукм қилдиким, «Қушун беклари ва тумон беклари ҳар киши ўз мўлжоридин нағам солсунлар!» Кеча бўлгунча ўн беш қари ерни қаздилар. Габрлар ани кўруб ҳайрон қолдилар ва эликлари сабт бўлуб, ишларидин қолдилар. Тонгласи Аллоҳодбекнинг қушуниким, вафодорлик билан машҳур турурлар ва қавчинлардин эрдилар, қалъанинг дарвозасига бориб такбир ва салот йибардилар. Ва Аллоҳодбекнинг навкарларидин Сарой отлиқ Қалаидарнинг ўгликим шершижоат эрди, барчадин бурун қалъанинг кунгурасига каманд солиб, қалъа устига чиқти. Ва андин сунг ўзга баҳодурлар ва беклар бетаваққуф чиқтилар. /Рустам Барлоским, Рустами Достон анинг қошида Золи эрди, Ил'ес Авгонийнинг сардорларини тутуб, иттек бўюнларини боғлаб, исломнаноҳ даргоҳида келтурдилар. Ва Васфий Габрким, барча габрларнинг улуғи эрди, урушда ўлди. Панжшанба куни, жумада ал-аввал ойининг аввалида (09.01.1399) Ислом баҳодурлари газо қиличларини тортиб кофирларким, қалъа ичида эрдилар, ўлдурдилар. Ва углон-ушоқларини, хотунларини асир эттилар. Нағамларда ўт қўйуб, бурж-бораси ер била тенг бўлди. Қитъа:

209а

Берур ҳар нафас ҳазрат Ҳаққ анго,
Карам бирла фатҳу зафар даҳр аро.
Бале, ҳар кишига Ҳаққ қилса лутф,
Эрур икки дунёда ул подшо.

Агарчи, бу иш соҳибқирон ишларидин жузъий иш эрди. Аммо бу жиҳатдинким, габрлар соҳибқиронни Тармаширин чоғлиқ билмадилар. Ва ҳазрат муни билиб, ғайрати келиб келди, бир замонда қалъани олиб, ул беадабларни ер юзидин кўтарди. Ва ул қалъаниким, подшо Тармаширин ола олмагон эрмиш, оз киши била бориб олди.

Соҳибқирон Ганг дарёсида бир жамоат габрлар била уруш қилғони

Қалъайи Мират фатҳ бўлгондин сўнг фармон бўлдиким, «Жаҳоншоҳбек сўл қўлнунг кишиси била газо сори мутаважжих бўлсун. Жавн суйининг юқорисида бориб чобқайлар ва ҳар ердаким, габрлардин учраса, газо қилгайлар!» Бас, ҳукм йўсуни била амал қилиб юриди. Ва соҳибқирон ўғруқни Шайх Нуриддинга тобшуруб, ўзи Ганг дарёси сори юриди. Мират қалъасидин Ганг дарёсигача ўн тўрт куруҳ турур. Йўлда Сулаймоншоҳбек келиб қўшулди. Соҳибқироннинг ҳиммати олий осори майл қилиб, одина куни, ойнинг иккисида (10.01.1399) ҳазрат Ҳаққдин нусрат /тилаб, Ганг дарёси сори юриди. Офтоб чиққонда Ферузпур мавзёиға еттилар ва гузар истадиларким, сувдин ўткайлар. Уч куруҳ сувни йақолаб юридилар, бир гузарга етиб туштилар. Аммо чун чуқур ер эрди, ҳар киши андин кеча олмай, баъзи сув билгучилар нари ўттилар.

209б

Соҳибқирон майл қилдиким, сувдин ўткай. Беклар юкунуб арз қилдиларким, амирзода Пир Муҳаммад ва Сулаймоншоҳбек ўнг қўлнунг кишиси била Ферузпурдин сувдин кечиб турурлар. Агар ҳазрат бу кун таваққуф қилсалар йахши бўлгуси турур. Бас, соҳибқирон бекларнинг сўзини қабул қилиб ҳукм бўлдиким, «Баъзи баҳодурлар сувдин ўтсунлар!» Амирзода Шоҳрух тумонидин Саййид Хожай Шайх Али Баҳодур ва Жаҳон Малик Малакатнинг ўгли ва ўзга баҳодурлар сувдин кечиб, Туглуғпур мавзёиғача йигирми куруҳ эрди, ўн беш куруҳ юруб ҳазратқа хабар йибардиларким, Ганг дарёсининг қуйи сори бир жамоат габрлар йигилгон турурлар. Бас,

210a

ҳазрат муни эшитиб ҳукм қилдиким, «Тумон бекларидин Мубашширбек ва Султон Али Тавачи қўшун бекларидин беш минг киши била отланиб ул сори юрусунлар!» Бас, алар боргондин сўнг соҳибқирон тақи отланиб алар сори юриди. Йўлда соҳибқиронга андак малолати воқий бўлуб, бир эликига оғриқ тегди. Ва мулозиматда юругон донолар муолажага машгул бўлуб, дорулар қилдилар. Ул маҳалда хабар келдиким, габрлардин қалин киши қирқ (саккиз) кемага кириб, сув ичида келурлар. Бу хабарким, ҳазратқа етти, соҳибқирон севинганидин тамом оғриги ўтуб бўлуб, азбаским газо била майли бор эрди, ул мараз муборак эликидин тамом кетти. Таваққуф қилмай, минг хосса кишиси била отланиб дарё сори юриди. Дарёга /йақин етиб, баҳодурлар габрлар сори чопиб, ўқ отабошладилар. Ва баъзи диловарлар ўзларини сувга солиб, наҳангдек сув юзида юруб, габрларнинг кемаларига етиб, уруштулар. Соҳибқирон давлатидин кемаларга кириб, кофирларни ўлдуруб, сув йўлидин дўзах ўтига йибардилар. Уғлон-ушоқларини асир қилиб келтурдилар. Бас, ул кемаларниким, габрлардин олиб эрдилар, йана бир жамоат баҳодурлар ул кемаларга кириб, қолгон габрлар сори юридилар. Ва аларда ўн кема қолиб эрди. Аммо ул жоҳиллар қалқонлар бошларига тортиб урушур эрдилар. Охир зафарпаноҳ черики аларга зафар била пора қилдилар.

Соҳибқирон бир кунда уч қатла кофирлар била уруш қилғони

210б

Соҳибқирон Ганг дарёсининг урушидин қайтиб, ўшул замон кўчуб Туғлуқпур мавзеъи сори юруб, анда етиб тушти. Йакшанба кечаси, оининг туртида (12.01.1399) йарим кечада Аллоҳодбекдин ва Боязид Қавчин ва Олтун Бахшийдинким, булар қаровуллуққа бориб эрдилар, икки киши келиб арз қилдиларким, «Пек йахши гузар топиб, сувдин ўтуб дарёнинг нари юзида қалин киши габрлардин барча от ва йароғ била кўрдилар. Таҳқиқ қилиб билдиларким, Муборакхон турурким, қалин киши жамъ қилиб, урушмоққа тайёр турубтурлар». Соҳибқирон муни эшитиб, саҳар вақтида газо нияти қилиб отланди. Субҳдин бурун минг киши била Ганг дарёсининг ўтуб, бир куруҳ йўл юруб, намоз вақти бўлди. Йўлда тушуб намоз ўқуб авродини адо қилди. Черики барча жайба кийиб газо ниятига отландилар, юруб душманга еттилар. Муборакхон ўн минг киши йаёғ / ва отлиқ тайёр туруб эди. Соҳибқироннинг муборак хотирига кечтиким, «Ҳиндулар қўб киши турур, ва бизнинг киши оз. Ва ўнг қўл ва сўл қўл кишиси биздин йироқ турур. Эмди худойга таваккал қилмоқ керак». Бу андишада эрдиларким, беш минг киши амирзода Шоҳрух тумонидинким, мундин бурун Саййид Хожа ва Жаҳон Малик била сувдин кечиб чобқали бориб эрдилар, еттилар. Андоқким, агар ваъда қилгон бўлса эрдилар, мундоқ маҳалда етишмас маҳал эрди. Бас, бу давлат ҳазрат Ҳаққнинг камоли лутфидин турур. Шеър:

Йори Ҳаққдин тилаки, Ҳаққ лутфи
Барча мушкилини ул қилур осон.
Тила андин неким тилар бўлсанг,
Ким эрур ул Карим ва ҳам Раҳмон.

211a

Соҳибқирон ул черик келгонидин севунуб, ҳазрат Ҳаққ, таборак ва таолога шукрлар қилиб фармон қилдиким, «Шоҳ Маликбек ва Алоҳодбек минг киши била душманлар сори юрусунлар». Ва аларни қўб киши деб кўнгулларига ваҳм ва ҳирос тушуб, ҳар неча қилиб тура олмай қочтилар. Мансур черики аларнинг кейнида тушуб, қўб киши ул кофирлардин тушуруб ўлдурдилар. Ва ўғлон-ушоқларини ўлжа қилдилар, сонсиз мол олдилар. Анча уди ва энақ⁹¹⁰ туштиким, сони йўқ эрди. Соҳибқирон бир замон анда тушуб эрдиким, Дараи Кублакким, Ганг дарёсининг йақосида турур, анда габрлардин қўб киши йиғилиб эрди. Ўшул замон беш юз киши била отланиб, Кубла сори мутаважжих бўлди. Ва черикнинг ўзгаси мол олмоққа машгул эрдилар. Соҳибқирон Дарага йақин етконда, бовужуд /улким, душман қўб эрди ва соҳибқироннинг кишиси оз, таваккал қилиб, беклардин Шоҳ Маликбек ва Али Султон Тавачи ва ўзга беклар ва баҳодурлар такбир

деб, салавот йибариб, алар сори чобтилар. Қилич зарби била ул кофирлардин тутун чиқордилар. Андин ҳам сонсиз мол тушти. Ва черик мол олмоққа машғул эрди ва соҳибқирон қонига юз кишидин ортуқ киши йўқ эрди. Бу маҳалда бир кофирким, оти Малик Шайх эрди, икки юз киши била отлиқ ва йайоқ фидоийлартек ўзини соҳибқиронга урди. Ҳазрат соҳибқирон ҳеч андиша қилмай ул габрлар сори юриди. Ва бир-бирига йақин етконда бир киши илгари келиб арз қилдиким, бу Шайх Кўкари турурким, зафарпаноҳ черикида мулозиматда турур. Ҳазрат соҳибқирон бу жиҳатдин анинг сори юриди. Ва Шайх габр баъзи кишиларга Ислом черикидин қилич еткуруб эрди. Ҳазрат ул ҳолни кўруб, анинг сори чобти. Бир уқ қорнига уриб, қилич била бошига чопиб отидин тушурди. Ани боғлаб, соҳибқирон андин сўз сўруб, ул жавоб бермай жон берди.

2116 Ушул соат йана хабар келдиким, Кубла дарасида мундин ангача беш курух йўл турур, габрлардин кўб киши анда йиғилиб турур. Аммо йўлда андоқ чангал турурким, андин ел ўтолмас эрди. Аммо кўброки қалин эрди ва андоқ азаматким, агар икки киши ани қучоқласа эрди, қўллари бир-бирига етмас эрди. Ва соҳибқирон ул кун икки навбат газо қилиб, ва маҳалли ул эрдиким, фароғат қилгай, бу хабар келди. Соҳибқирон газони фароғатдин йахшироқ кўруб, ўшул замон бир неча хосса кишиси била Дара сори мутаважжих бўдилар. Ва йўлда жангаллар кўб эрди ва кофирлар ҳам кўб киши эрди. Ва соҳибқирон қошида киши оз эрди. Муборак хотирига кечтиким, «Агар бу маҳалда фарзанд Пир Муҳаммад ва Сулаймоншоҳбек / етсалар эрди (Парвардигорнинг латоиф санъларидин) ва асру дар маҳал турур эрди». Ва ҳали улким, мундин бурун уч кун аларни йироқ ерга чобқали учун йибариб эрди ва ҳеч кишининг гумонида йўқ эрдиким, бу маҳалда алар ҳозир бўлгайлар. Йакшанба кўни намози дигар вақтида неким ҳазратнинг хотирида кечиб эрди, амирзода Пир Муҳаммад ва Сулаймоншоҳбек келиб соҳибқиронга қушудилар. Иттифоқ била габрлар сори юруб, аларга етиб, такбир ва салавот йибариб чобтилар ва қилич зарби била ул габрлардин кўбракини ўлдурдилар. Ва мол бисёр ва сонсиз қумош Ислом черикига тушти. Ва анча уди ва энак ва қўй ва тева туштиким, сони йўқ эрди. Ва бир кунда соҳибқирон уч қатла газо қилди.

Оқшом бўлгонда ул ерда андоқ ер йўқ эрдиким, тушкайлар, қайтиб иккинчи ердаким, газо қилиб эрдилар, анда бориб туштилар. Замона юз тили билан соҳибқиронни дуо қилиб айтур эрди, байт:

Сенга бўлгай, эй шоҳи Йаздонпаноҳ,
Мутиъинг бари еру хуршиду моҳ;
Жаҳон офарин сендин ўлеун ризо,
Ки бўлгай сенинг сақлағучунг худо.
Нигаҳдоринг ўлеун худойи жаҳон,
Жаҳон ичра тутсеун сени жовидон.

Ҳазрат соҳибқирон Кубла дарасига борғони ва анда бир тош кўрдиким, ўкуздек эрди, кофирлар ани иззат тутар эрдилар, соҳибқирон анда бориб, тафарруж қилғони

212a Даран Кубла бир тоғ этагида турурким, Ганг дареси андин утар. Ўн беш курух йўл юқорида бир тош бор эрди ўкузтек, ва дарётек сув андин чиқар эрди. Ва ҳинд гумроҳлари ул тошни пурситоиш килур эрдилар. Андоқким, бир йиллик йўлдин анга келур эрдилар. Ва габрлар ўлукларини куйдуруб, кулларини келтуруб ул сувга тукар /эрдилар. Ул ишни йахши иш билиб, олтун ва кумушни боргон габрлар анда сочар эрдилар ва сувга кириб, бошларига сув қуюб, соқолларини қирқар эрдилар.

Абу Наср Утбий, раҳимаҳу Аллоҳ, ҳинд куффорининг ҳикоятлариким, аларнинг бу сув билан нечук эътиқодлари бор эрмиш, «Китоби Йаминий»да келтуруб турур. Ул маҳалдаким, Носируддин Сабуктекин ва ўгли Султон Маҳмуд йиллар Ҳиндустонда кириб газо қилур эрдилар ва қалъалар ва мамлакатларни олдилар, охирдаким, Султон Маҳмуд Ҳинд вилоятига кириб Ислом черикини мунда еткурди.

Аммо ҳазрат соҳибқирон аввалидаким Ҳинд вилоятига кириб, шоҳзода-

лар ва бекларни ҳар бирини бир йўлда йибариб, ул йўлда шаҳар ва қалъа ва эл-улус бор эрди, барчани мусаххар қилиб Деҳлига еттилар. Деҳлини ҳам мусаххар қилдилар, нечукким, шарҳи юқори кечти. Деҳлини фатҳ қилгондин сўнг Ганг суйидин кечиб, бу ердаким, анинг васфини баён қилурбиз, еттилар.

Алқисса, ул дарада бир жамоат габрлардин қолиб эрдилар, моллари қуб. Душанба куни, жумада-ал аввал ойининг бешида (13.01.1399) Купла дараси сори мутаважжиҳ бўлди. Андаги габрлар хабар билиб, ўзларига мағрур бўлуб, ўшанда турдилар. Ислон черики йасол тартибида ул дарага еттилар. Унг қўлда амирзода Пир Муҳаммад ва амир Султоншоҳ турди ва сўл қўлда бир жамоат беклар турдилар. Ва гўлдин илгари Шоҳ Маликбек ва ўзга беклар тақбир ва салавот деб сурон солдилар. Ул кофирлар бу гавғони эшитиб, баҳодурларни кўруб, барча қўрқуб қочтилар. Ва Ислон черики аларнинг кейинларидин суруб, қуб киши тушуруб ўлдурди. Андин ҳам сонсиз мол тушти. Ва ул /мухолифлар шарридин ул ер пок бўлди.

Ушул кун соҳибқирон қайтиб Ганг дарёсидин кечиб тушти. Намози пешинда ҳазрат Парвардигорға шукр деб, намоз ўқуди. Ва андин кўчуб беш куруҳ йўл юруб, Ганг дарёсининг қуйи сори келиб тушти.

Соҳибқирони мамоликситон Ҳиндустон мамлакатидин қайтқони

Ҳазрат Парвардигор соҳибқирони диндорға тавфиқ рафиқ қилди ва соҳибқиронни Ҳиндустон сори газо учун йибарди. Бу ҳазратқа нусрат ва зафар йўлдош бўлуб, Ҳиндустон вилоятига кириб ўғлонларини ва бекларни ҳар қайсисини бир йўлдин йибардиким, ҳар ерда дин аъдоси бўлса, аларни ўлдуруб, қалъа ва ҳисорларини мусаххар қилгайлар. Булар Ҳиндга кириб, Деҳлигачаким, Ҳиндустон вилоятининг пойтахти эрди, мусаххар қилдилар. Ва ҳар ердаким, кофирлар бор эрди, ул ерни ул кофирларнинг зулмларидин пок этиб, Ислон нури била ёруқ эттилар, нечук, шарҳ қилдуқ.

Андин сўнг соҳибқирон аам этгиким, қайтиб ўз вилоятига боргай. Сешанба куни, жумада ал-аввал ойининг олтисидида (14.01.1399) саодат ва иқбол била Ганг дарёсининг йақосидин қайтиб, ўгруқ сори мутаважжиҳ бўлди. Беклар ва сардорлар йўлга кириб, тартиб била юридилар. Чаҳоршанба куни, ойининг еттисидида (15.01.1399) олти куруҳ йўл юруб тушти. Анда хабар келдиким, Сувалак тоғининг дараларидаким, ул ерни бир лак ва данги Ҳиндустон вилоятидин тутарлар, габрлардин қуб киши анда йигилиб турур. Муни соҳибқирон эшитиб ҳукм бўлдиким, «Черик эли кўчуб, ул тоғнинг йўлига кириб борсунлар!» Узи ўгруқдин илгари бўлуб, /баҳодирлари била илгор солиб, беш куруҳ (Сувалак) тоғқа қолиб эрдиким, бир ерда келиб туштилар. (Ул ерда) амирзода Халил Султон ва амир Шайх Нуридин ўгруқдин келиб соҳибқиронға қўшулдилар. Сулаймоншоҳбек ва ўзга беклар арзадошт қилдиларким, «Соҳибқирон давлат ва саодат била қайтиб, фаогат била ўлтурсунлар. Биз бандалар бориб ул габрларнинг ишларини кифоят қилурбиз». Соҳибқирони динпарвар жавоб бердиким, «Газо қилмоқ фарз турур ва боргон кишида икки фойда турур бири улким — охиратда савоби бўлгай ва бири улким — мол тушкай ва кофирларнинг моли ҳалол турур. Бизга ҳиммат ул турурким, охират савобидин баҳраманд бўлгайбиз. Ва агар мол тушса, Ислон черикига йибаргай. Ва ҳар кимдаким, йарог бўлмагай — йарог бергай. Бизким, подшоҳларға вожиб турурким, зуъафо ва масокинлардин хабардор бўлгайбиз».

Ушул кун ҳукм бўлдиким, «Жаҳоншоҳбекким, мундин бурун Жаҳон суйининг йақосидаги элларга чобқали бориб эрди, ёниб урдуға келсун, то газо давлатидин баҳраманд бўлгай!» Жаҳоншоҳбек ҳукм била олампахоқ даргоҳига келиб қўшулди.

Сувалак тоғини чобқонлари

Ҳазрат соҳибқирон шанба куни, жумада ал-аввал ойининг унида (18.01.1399) отланиб, Сувалак тоғи сори юриди. Ва ул дарада бир киши

2136

бор эрди, Баҳроз отлиқ. Ул лавин кўб киши йиғиштуруб, тоғнинг берклигига мағрур бўлуб ўлтуруб эрди. Нусратшиёор черики тоғ сори мутаважжих бўлуб, ўнг қўлдин амирзода Пир Муҳаммад ва Сулаймоншоҳбек ва сўл қўлдин амирзода Султон Ҳусайн ва Жаҳоншоҳбек ҳировул Шайх Нуриддинбек ва Шоҳ Маликбек ва ўзга беклар тартиб била юруб дарага кирдилар. Ва такбир била тилларини очиб, (такбир ва салавот айтиб), кофирлар сори чобтилар. Қилич зарби била ул тоғу тошни кофирларнинг қонлари била бўядилар. Кўб қаттиқ урушуб, охируламр зафар тавфиқ бўлуб, Ислом черики кофирларни бостилар, кубракини ўлдуруб, молларини таладилар. Ва анча ўкуз ва энак туштиким, сони йўқ эрди. Ҳар ўн кишига тўрт юз-беш юз энак-ўкуз тушуб эрди. Ва черик элидин ҳеч киши маҳрум қолмади.

Йакшанба кечаси (19.01.1399) соҳибқирон амирзода Пир Муҳаммаднинг эвиги бориб тушти. Тонгласи қайтиб, давлат ва саодат била ўрдуға бориб тушти ва андин кўчуб, Баҳраға бориб туштиким, тааллуқ Бакариға эрди. Ва ани Майюпур ҳам дерлар. Ва андин душанба куни, ойнинг ўн иккисиди (20.01.1399) Баҳрадин кўчуб тўрт курух юруб, Сова мавзёида етиб тушти. Черик ичида амал асру кўб жиҳатидин йақин-йақин кўчуб, оҳиста юруб эрдилар. Ҳар кунда уч курух, тўрт курухдин ортуқ бормас эрдилар. Сешанба куни ойнинг ўн учиди (21.01.1399) Гандарға бориб туштилар.

Сувалак тоғига тааллуқ жангалларға бориб газа қилғонлари

214а

Жумада ал-аввал ойининг ўн тўртида, чаҳоршанба куни (22.01.1399) соҳибқирон Гандардин кўчуб, Жавн суйидин ўтуб, Сувалак тоғининг ўзга ёнида бориб тушти. Ва анди эшиттиким, Ратан отлиқ райлардин биров кўб киши йиғиштуруб, баланд тоғларда ва берк жангалларға кириб муҳолифат даввоси бор ва андоқ жангаллар борким, Мозандарон жангалларидин ҳам йағочи қалинроқ турур. Ва ул йағочларни кесмагунча юрса бўлмас. Ҳазрат мунди эшитиб таҳаммул қилмадиким, тонг отқай. Ушул кечада машғаллар ёндуруб, черикни йасаб юрубурди. Ва ҳукм эттиким, «Жангалда кириб, йағочларни кесиб, йўл очсунлар!» /Черик жангалга кириб, йағоч кесиб йўл очилдилар. Паишанба куни, ойнинг ўн бешиди (23.01.1399) эрта сабоҳ Сувалак тоғига еттилар. Ва Ратан соҳибқирондин хабар билиб, черикини йиғиштуруб, мукамал ва мусаллах туруб эрди. Аммо соҳибқироннинг черикининг қаросини кўруб, туролмай қочтилар. Мансур черикининг тумон беклари ва қўшун беклари габрларнинг кейинларидин суруб, кўпрогини тушуруб ўлдурдилар. Ва ғозийларға йана андин анча мол туштиким, сони йўқ эрди. Ва йана бир кишига юз ва икки юз ўкуз ва энак тушти. Ўн бош ва йигирми бош бурда⁹¹ тушти. Амирзода Пир Муҳаммад ва Сулаймоншоҳбек ўзга дараларға бориб газа қилиб, кўб киши кофирлардин ўлдуруб, сонсиз мол олиб ёндилар. Ва Жаҳоншоҳбек тақи йана бурдаға бориб, ул тақи ҳиндулардин кўб киши ўлдуруб, сонсиз мол олиб ёнди.

214б

Одина кечаси Ислом черики барча бир ерда йиғилиб, икки тоғнинг ўртасиди туштилар. Одина куни (24.01.1399) андин кўчуб йана Сувалак тоғига кириб, андин Каркарат вилоятигача ўн беш йағоч йўл эрди, ва ул тоғ ичи тамом жангал эрди, ва анди ҳиндулар ва райилар кўб эрди, соҳибқирон алар сори мутаважжих бўлди. Жаҳоншоҳбек Хуросон черики била илгари юруб эрди ва Сайин Темур қаровул эрди. Чошттоҳ эрдиким қайтиб соҳибқиронга арз қилдиким, «Бу ерларда габрлар асру кўб турур ва ўзга ерларға ухшамас». Соҳибқирон гуруб Хуросон черикига ҳукм қилдиким, «Юруб чобсунлар!» Ул баҳодурлар кофирлар сори юруб, чопиб уруштилар. Кофирлардин кўб киши ўлдуруб, сонсиз мол олдилар. Ва ўшул кун намози пешинда Шайх Нуриддин қўшунидин /ва Али Султон Тавачидин киши келдиким, «Сўл қўл сори тоғ ичида бир дара бор ва анди габрлардин асру бениҳоят кўрунур». Соҳибқирон мунди эшитиб ўшул замон ул дара сори мутаважжих бўлди. Фармонладиким, «Шайх Нуриддинбек ва Али Султон Тавачи ул габрлар сори юрусунлар!» Алар ҳукм била юруб ул бадбахтлар билан уруштилар. Ва ҳазрат соҳибқирон тақи етишиб келди. Ислом черикининг баҳодурлари йайоғ бўлуб, тоғларға чиқиб, кофирлар била урушуб,

қўб киши ўлдурдилар. Ва қолгонлари бир-бир бўлуб ҳар сори қочтилар. Мансур черики қўб мол олиб ёндилар. Ва анча мол туштиким сони йўқ эрди. Ҳазрат ул кун охшомғача анда турди, то Ислом черики фароғат била молларни олдилар. Соҳибқирон ҳукм қилдиким, «Ҳар кишигаким, мол тегмаган бўлса, мол олгон кишилар аларға нима берсунлар!» Мол олгонлар олмагонларға анча мол бердиларким, барча тенг бўлдилар. Ул кеча ўшул дарада маймун асру қўб эрди; кеча келиб, черик ичида кириб нима олиб қочар эрдилар.

215а Соҳибқирон бир ойда (жумада ал-аввалнинг ўн олтисидан (24.01.1399). то жумада ал-охирнинг ўн олтисининг (23.02.1399) ниҳоятигача) икки тоғнинг орасидаким, Сувалак ва Карака тоғи эрди, бўлгон габрларни ва бутнарастларни мусаххар қилди ва етти улўф қалъани олди. Ва ул қалъалардин бири Шайхун қалъаси эрдиким, Малик Шайха Қўқарийнинг ич-уруғлари анда эрдилар ва мусулмон эрди. Ҳазратқа тобиъ бўлғони учун аларға ҳеч зарар-заҳмат тегмади. Аммо алардин пифоқ зоҳир бўлур эрди. Соҳибқирон мулозимларидин бир оқил киши фикр эттиким, «Булар ичида ҳар неким силоҳ бўлса, моли амонийға ҳисоб қилиб олмак керак». Алар ичида ҳар неким, /силоҳ моли амонийға ҳисоб қилиб олдилар. Ва йана нимаким, бир олтун арзимас эрди, ўн олтунга ҳисоб қилиб олур эрдилар. Бу жиҳатдин қалъанинг эли ҳар неким, силоҳдин аларда бор эрди, чиқариб бердилар. Андоқким, алар ичида аслаҳадин ҳеч нима қолмади. Ҳукм бўлдиким, «Қирқ бош ҳиндуким, Ҳиндушоҳ Хозинға тааллуқ турур, қалъага кирсунлар!» Ул ҳиндулар қалъага кириб, мухолифат қилиб, баъзи мусулмонларни ўлдурдилар. Бу жиҳатдин Ислом черикига вожиб бўлдиким, ул кофирларни ўлдургай. Қалъага кириб икки минг габрни ўлдурдилар. Ул ер кофирлардин нок бўлуб, Ислом нури била музаййан бўлди. *Вал ҳамду ли-Лаҳи аъля тавотиру ну'моҳи аз-заҳира вал-ботина.*

Ҳазрат соҳибқирон Ҷамму ливосига бориб газо қилғони

215б Соҳибқирони динпарвар Сувалак тоғининг кофирларидин хотирини жамъ қилиб, йакшанба куни, жумада ал-охир ойининг ўн олтисидан (23.02.1399) Мунсор мавзеъидин қайтиб олти курух йўл юруб, Байла қарйасига туштиким, бу кент Ҷаммуға тааллуқ эрди. Ушул кун Шайх Муҳаммад Ийгу Темур ва Мубашшир ва амирзода Халил Султон тумонидин Исмоил Барлос Байла сори мутаважжих бўлдилар. Ва ул ернинг эли барча диловар ва баҳодур эрдилар ва жангаллари асру берк ер эрди. Алар ўзларига мағрур бўлуб, исён йўлига кириб уруш қилдилар. Ислом черики ҳам уруш асбобиға машғул бўлуб, алар сори таважжуҳ қилиб борур эрдиларким, соҳибқирон қошидин биров келиб ҳукм келтурдиким, «Буқун алар била урушмасунлар ва таваққуф қилсунлар, биз келгунча!» Бас, душанба куни, ойнинг ўн еттисидан (24.02.1399) соҳибқирон давлат била отланиб, йасол бирла юруб, такбир ва салавот йибариб, гўлғулаларини етти кўкга еткуруб, еттилар./Кофирлар бу азимат ва шавкат ва ҳайбатни кўруб туролмай, кентдин жангаллар сори қочтилар. Баҳодурлар чошиб, чангалдаги йўлларига бориб турдилар, то черик фароғат била ул кентга кириб, таладилар ва ошлиқ ва озўқ бисёр олдилар. Андин кучуб турт курух юруб, туштилар.

Ушул кун Ўлжа Темур ва Фўлод ва Муътаמיד Зайнуддинким, Деҳлидин Кашмир вилоятига элчиликқа бориб эрдилар, Шоҳ Искандарнинг элчилари била урдуга келиб, соҳибқиронга кўрунуш қилиб, арзадошт қилдиларким, Шоҳ Искандар тобеъ бўлуб мулозиматқа келур эрди. Жаҳон мавзеъида етиб эрдиким, Мавлоно Зайнуддинким, анинг кишиси турур, элчиликка келиб, қайтиб борурда Шоҳ Искандарға етиб дедиким, «Девонийлардин ҳукм бўлдиким, «Ўттуз минг от ва юз минг олтун тангаким, ҳар танга икки йарим мисқол булгай, Кашмир вилоятидин саранжом қилиб келтурсунлар». Шоҳ Искандар бу сўзни эшитиб, деди: «Мен ўзум ёнмагунча бу сўз саранжом бўлмас». Ёниб бордиким, бу нималарни саранжом қилиб мулозиматқа келгай. Соҳибқирон бу сўзни эшитиб, дедиким, «Девонийлар Султон Искандарға зулм қилиб турурлар. Вилоятига муносиб нима солмагондурлар».

Бас, элчилар ҳазрат соҳибқиронга таъриф қилдиларким, «Султон Искандар асру йахши давлатхоҳлардин турур ва сидқу эътиқод била қуллуққа бўйун қўйиб турур». Соҳибқирон лутф этиб, йана киши йибардиким, «Султон Искандар девонийлар солгон молга муъаттал бўлмаеун, ул мол ҳосил бўлса. Ва агар ҳосил бўлмаса, ўзи келиб бизни кўрсун!»

216a Сешанба куни, ойнинг ўн саккизида (25.02.1399) Султон Искандарнинг элчилари била Муътаид Зайнулдинни Султон Искандарга йибарди ва қарор қилдилар: «Йигирми саккиз кунда / Синд суйининг йақосида ет-кайсиз». Бас, аларни йибаргондин сўнг бу ерда тоғ этагида бир кенте бор эрди, Ислоом черики ул кент сори мутаважжих бўлдилар. Ва андаги ҳиндулар хону-монларидин кечиб, кентда ўт солиб қўйдуруб, ўзлари қочтилар. Ислоом черики ул кентда кириб, озуқ олдилар. Ушул кун йана икки кентким, аларга йақин эрди, намоз пешин эрдиким, анда бориб чобтилар, мол ва ошлиқ қўб олдилар. Аро Темурким, соҳибқироннинг бандаларидин эрди, уқ еб захмлиқ бўлди.

216b Чаҳоршанба куни, ойнинг ўн тўққизида (26.02.1399) андин кўчуб, Жамму кентининг йақинида бориб тушти. Ва андин Жаммуғача тўрт курух эрди ва мундин Жаммуғача борар (йўл) зироат эрди. Панжшанба куни (27.02.1399) Жамму сори мутаважжих бўлдилар. Ва ул дарадаким, Жаммунунг суйи андин чиқар эрди, кирдилар. Ва тоғнинг этагида сўл қул сори Жаммунунг кенти эрди ва ўнг қул сори Манур кенти эрди. Ва бу икки кентда ҳиндулар бор эрди, барчаси қавий ҳайкал ва баҳодур ва асру берк жангаллар бор эрдиким, анда кирмак мушқил эрди. Ул бадбахтлар ўғлон-ушқларини тоғларга йибариб, ўзлари турдилар. Соҳибқирон ўз тадбиридин фикр қилдиким, ул ҳиндулардин черикка ташвиш тегмай, барчаси эликка тушгай. Ҳукм қилдиким, «Аларга бориб ташвиш бермасунлар ва Манур сори бориб чобсунлар!» Ислоом черики ҳукм била Манур кентини талаб, қайтқонда Жаммуга кириб ошлиқ олдилар. Соҳибқирон буюрдиким, «Неча минг киши каминларда ўлтурсунлар!» Ва ўзи қайтиб, Жамму суйидин ўтуб, тўрт курух йўл юруб, Чиноба суйиға⁹¹² етиб туштилар. Ва анда тўрт йағоч йўл юруб, барча зироат эрди ва ўт бениҳоят эрди, анда тушуб ўлтурдилар. / Аммо ҳиндуларким, қочиб жангалларга кириб эрдилар, ҳиндулар хаёл эттиларким, черик ёниб борди. Тулкидек жангалдин чиқтилар ва каминда тургон шерлардин гофил эрдиларким, ногоҳ ул баҳодурлар каминлардин чиқиб, ул кофирлар устига тўкулдилар. Қўб киши ул кофирлардин ўлдурдилар. Ва (амир) Шайх Нуриддин тумонидин Давлат Темур Тавачи ва Ҳусайн Малик Қавчин Жаммунунг райини эллик габр била тирик тутуб, соҳибқирон қошиға келтурди. Ҳазрат худойға шукр деб, эллик кишини банд қилдилар. Ва Жаммунунг райи урушда захм еб эрди, андин мол ҳосил бўлгай деб, захмини муъолажа қилдилар. Ва ваъда ва насихатлар била Ислоом давлатиға мушарраф бўлди ва ути этиким, алар ичида ҳаром эрди, еди. Ҳазрат анга қўб иноят ва шафқат қилди ва анда бир кун турди. Бу жиҳатдинким, Ислоом черикидин бир жамоат киши Лаҳовар вилоятиға бориб эрди, ул боргон кишилар ёниб келдилар.

Лаҳовар шаҳрининг⁹¹³ қиссаси ва Шайха Қўкарининг зикри

217a Ушул кун хабар келдиким, шаҳзодаларким, ҳукм била Лаҳовар шаҳрига бориб эрдилар, шаҳарни мусаххар қилиб, моли амон тилайдурлар ва Шайха Қўкарини тутубтурлар. Шайха Қўкарининг зикрини бурун баён қилиб эрдукким, соҳибқирон Ҳиндустон вилоятиға киргонда келиб ҳазратни кўруб эрди. Ва ҳазрат ани йахши кўруб андоқ сийладиким, андин йахшироқ бўлмагай. Ва ҳар ердаким етиб, ул ернинг ҳиндулари дедиларким, «Биз Шайха Қўкарининг кишисибиз», ҳазрат аларга музоҳим бўлмади. Ва икки сувнунг аросида бири Ганг дарёси ва бири Жавн суйида Шайха Қўкари ижозат тилаб, вилоятиға бориб, соврин ва пешкаш йасаб, Паноҳ суйидаким, ани Лаҳовар суйи⁹¹⁴ ҳам дерлар, анда келиб қўшулгай. Ҳазрат ани/ ижозат бериб, ўз вилоятиға бориб, айшу ишратқа машғул бўлди ва ҳар нимаким, муқаррар қилиб эрди, барчани унутуб, муҳолифат йўлиға кириб,

соҳибқирондин мулозимлари, Мовароуннаҳр вилоятидин келур эрдилар, мисли Мавлоно Убайдуллоҳ Садр ва Ҳиндушоҳ Хозин анда еттилар, Шайха Кӯкари буларга ҳеч (илтифот) қилмади. Бу жиҳатдин ҳукм бўлдимки, «Анинг вилоятини талаб, ўзини тутуб келтурусулар!» Душанба куни ойнинг йигирми тўртда (03.03.1399) нусратпаноҳ черики Чинова суйидин кечиб, беш куруҳ йўл юруб, туштилар.

Ул кун амирзода Мироншоҳнинг навкарлари Табриздин келиб, шаҳзода-нинг саломатлиқ хабарини келтурдилар⁹¹⁵. Ва Бағдод ва Миср ва Шом ва Рум ва Дашти Қипчоқ ва Қалъайи Аланчуқнинг хабарларини арз қилдилар. Ва ўшул кун Ҳиндушоҳ Хозинни Самарқанд сори йибардимки, то хабар вусули соҳибқиронни анда элтгай. Ва ўшул кун амирзода Пир Муҳаммад Умаршайхнинг навкарлари Форсдин келиб, саломатлиқ хабарини келтурдилар. Ва пешкашлар кўб келтуруб эрдилар, барчани торгтиллар.

Чаҳоршанба куни, ойнинг йигирми олтисиди (05.03.1399) Чинова суйидин кечиб, олти куруҳ юруб, бир езида тушти. Ва ўшул кун Табриздин келгон элчилардин бировни Самарқандга йибардимки, «Мундаки биз Ҳиндустон вилоятидин қайтиб келурбиз, андағи ўғлонлар ўғрув келсулар!» Панжпанба куни, ойнинг йигирми еттисиди (06.03.1399) олти куруҳ йўл юруб, бир жангалга йақин етиб, бир тепа устида ҳазрат соҳибқирон тушти. Ўшул кун жангал ичида бир шер пайдо бўлуб, Ислон черикининг баҳодурлари ул шер сори чобтиллар. Барчадин бурун Шайх Нуриддин шерга етиб ҳамла қилиб, қилич била шерни чобти. Бу маҳалда амирзода Пир Муҳаммад ва Сулаймоншоҳ Баҳодур ва амир Жаҳоншоҳ Лаҳовар шаҳридин қайтиб, /урдуга келиб, пешкашлар била соҳибқиронни кўрунуш эттиллар. Ҳазрат барча бекларга бағишлади. Аммо ул маҳалда иноят назари Муҳаммад Озодқа тушуб, хосса зарбофт тўн ва олтун камар ханжар бериб, уруққибши ичида ани сарафроз қилдурди. Ўшул кун ҳукм бўлдимки, «Унг қўл ва сўл қўлдағи беклар ва тумон беклари ва қўшун беклари, ҳар киши ўз юртига қайтиб борсулар!» Шаҳзодаларга ва бекларга ҳар бирига лойиқ тўнлар кийдуруб, отлар миндуруб, шафқат ва иноят била сарафроз қилди. Ва Ҳиндустондағи вилоятларнинг шоҳлариким, мутиъ бўлуб, хизматда келиб юруб эрдилар, барчага иноятлар қилиб, нишонлар бериб, вилоятларига йибардилар. Ва Хиэрхонким, Саранг ани тутуб қалъада банд қилиб эрди, ул аидин қочиб, Деҳли вилоятида Ажудан қошидаким, подшоҳи муеулмон эрди, бориб эрди, ҳазрат анда боргонда хизматқа келиб эрди. Бу маҳалда соҳибқироннинг иноят кўзи анга тушуб, Мултон вилоятини анга берди.

Ҳазрат соҳибқирон бу ердаким, тушуб эрди, ов қилмоққа асру муносиб эрди: ажойиб ва гаройиб жонуворлардин бениҳоят эрди — шеру бабр ва каркидону кўтапой ва ола кийик ва кўк сўғун ва товусу тўти ва ўзга ажойиб қўшлар кўб эрди. Соҳибқироннинг муборак кўнглига туштиким, ов солгай. Назм:

Буюрди шаҳаншоҳи нусратшиъор,
Ки, солгайлар анда черики шикор.

Юруб солдилар ов сипоҳи далер,
Ўшул ерда на бабр қолди, на шер.

На товус қолди, на тўти, даррож,
На лаклак била анда на қалдивож.

Ва анча жонивор олдиларким, сони йўқ эрди, каркидон кўб олдилар. Ва бу каркидон андоқ қушлук булурким, мункузи била отни/ уруб кўгарур. Ва анинг терисига ўқ ва қилич ҳеч нима иш қилмас. Ул кун анда зубун бўлуб, кўб андин ўлдурдилар.

Одина куни (07.03.1399) овдин фориг бўлуб, саккиз куруҳ йўл юруб, бир мавзёским, ани Жаҳон дерлар ва Кашмирнинг йўлида эрди, анда келиб тушти.

Кашмир вилоятининг сифати

Кашмир вилояти оламдағи маъмур вилоятлардин эрур ва машҳур турур. Ва анинг вазии асру ажойиб тушуб турур. Ва андаким, киши бораолур ва бу Кашмир тўртинчи иқлимнинг ўртасида, тўртинчи иқлимга тааллуқ

2176

218a

турур, арзи ўттуз уч даража турур ва ўттуз етти дақиқа. Ва тавили юз даража турур. Ва ул вилоят тавилоний тушуб турур, тўрт ёни тоғ турур. Ўканубидаги тоғи Деҳинга тааллуқ турур ва ғарби соридаги тоғи авгонийларга тааллуқ турур ва шарқи сори Туббатқа⁹¹⁶ тааллуқ турур. Ва шарқидин ғарбигача қирқ йағоч турур ва арзи шимолдин жанубгача саккиз йағоч турур. Тоғ ичида Ҳамавор дашти турур. Ўн минг маъмур кенти борким, барча оқар сувлар ва сабзалар ва боғлар ва зироат ва иморат турур. Ва ўн минг ерким, кентга ва зироатқа лойиқ ёлбас ерлари бор. Ул ерининг эли асру соҳибжамол ва латиф турур, нечукким аларнинг хублуғи оламда машҳур турур. Ва анда турлук-турлук гуллар ва йағочлар ва мейвалар асру кўб турур. Аммо совуғи асру кўб ва қаттиқ бўлур, қор ва йамғур кўб бўлур. Бу жиҳатдин анда хурмо ва нораңж ва лиму бўлмас. Ўзга мейвалардин барча бўлур. Шаҳри ўртада тушуб турурким, ҳар ёни йигирми йағоч турур. Ва бу шаҳарнинг оти Нагара⁹¹⁷ турурким, пойтахт турур ва подшоҳ анда турур. Ва Бағдод шаҳритек бу шаҳарнинг ўртасидин улуг сув борадур. Ва бу улуг сув бир булогдин чиқар ва ани Дайр булоғи дерлар. Ва бу сув Кашмирдин чиқиб Ҳиндустонга/ борур. Анда ани Дандона суйи ва 2186 Чинова суйи ва Жамму суйи дерлар. Йана тўрт улуг дарё Синд суйидек ва Биёх суйидек бир бўлур, Мўлтондин юкори чиқиб, Чинова суйига қўшулур. Ва бу сувлар Мўлтондин ўтуб Рова суйига⁹¹⁸ қўшулур. Ва андин сўнг Биёх суйи аларга қўшуб, Татта⁹¹⁹ еридин Уммон дарёсига⁹²⁰ тўкар. Ва бу шаҳарнинг қўргони худой қудратидин тошдин тушуб турур, андоқким устакорлар ани йасаб турур деб хаёл қилгайсен. Бу қўргон ҳаргиз ҳеч ери бузулмас ва ани киши иморат қилмас. Ва андаги эл анинг иморатидин ва йасамоғидин ҳеч фикрлари йўқ турур ва ҳеч киши ани уруш била ололмас. Ва эл йамғурдин ҳеч андишалари йўқ турур.

Кашмирнинг йўли уч соридин турур: бир йўли Мўлтон соридин эрур. Ва ул йўл андоқ турурким, андин от ва эшак юраолмас. Ва кишиким, ул йўлдин борур эрмиш, сувни ва озуқини ўзи кўтариб борур эрмиш. Ва Ҳиндустон сори йўли ҳам ўшундоқ турур. Ва ул йўлким, Туббат соридин турур, ул бу икки йўлдин осонроқ турур. Аммо ул йўлда неча кунлуқ йўли андоқ турурким, анда бир ўтким, ердин чиқиб турур, ул ўт оғутек турур. Ҳар галаким андин еса филҳол ўлур эрмиш. Ва от ва эшак ул йўлдин келаолмас.

Алқисса, ҳазрат соҳибқирон шанба куни, ойнинг йигирми тўққузиди (08.03.1399) Жаҳон мавзёида кўчуб, тўрт куруҳ юруб, Дандона суйига етиб тушти. Бас, ул сувга кўфрук боғлаштурди. Ҳукм қилдиким, «Черикдаги йайоғлари, турку-тожик ул кўфрукдин ўтеунлар!» Шоҳ Маликбек ва Жалол ал-Исломбек туруб, элини кўфрукдин ўткардилар.

Соҳибқирон давлат ва иқбол била Мовароуннаҳр сори мутаважжих бўлғони

219a Жумада ал-охир ойининг охирида, йакшанба куни (08.03.1399) аввал сабоҳда ҳазрат соҳибқирон/ черикдин бурун отланиб, Самарқанд сори мутаважжих бўлди. Илғор этиб, йигирми куруҳ йўл юруб, тушти, Дандона суйининг қўйи сори Сомнат мавзёидаким, Худ тоғига тааллуқ турур. Бас, андин душанба куни, ражаб ойининг аввалида (09.03. 1399) Сомнат мавзёидин отланиб, қалъага етиб туштиллар. Ва ўшул кун намози пешинда намоз ўқуб, Жалолий йўлига кириб суруб, тамоми шомда чўлдин чиқиб, Шаҳгон суйига етиб тушти. Ва бир жамоат бекларким, анда ўлтуруб, йўлларни ва қалъаларни сақлар эрдилар, мисли Пир Али Сулдуз ва ўзга беклар ҳукм билан Синд суйига кўфрук боғлаб эрдилар. Соҳибқирон келиб кўфрукдин ўтуб, тушгача анда тушуб ўлтурди. Аллоҳдобекни кўфрук бошида қўйдиким, кейиндин келгон черикни кўфрукдин ўткаргай.

Соҳибқирон намози пешинни ўқуб саодат ва давлат била отланиб, икки куруҳ йўл юруб тушти. Чоҳоршанба куни, ойнинг учиди (11.03.1399) андин кўчуб, Бону марҳаласида келиб тушти. Пир Али Тоз ва амир Ҳусайн Қавчин ва ўзга бекларким, авгонийларнинг дафъи учун анда туруб эдилар

ва етти ой эрдиким, соҳибқирон мулозиматидин йироқ тушуб эрдилар, бу ерда барчанинг кўзлари муборак жамолидин йаруқ бўлди ва бир тўққуз от ва минг говмиш торгтиллар. Соҳибқирон отларни аларга уқ берди ва говмишларни кўруб дедиким, «Буларни бир ердин талаб олгон турурлар. Анда элтиб, эйаларига берсунлар. Ва Пир Али бўлгон кишиси била анда турсунким, черик барча ўткунча». Панжшанба куни, ойнинг тўртидаким, (фарвардинмоҳи жалолийнинг аввали) (12.03.1399) наврўз куни эрди ҳазрат Ҳаққ иноятидин отланиб Нағар қалъаси сори мутаважжих бўлди.

2196 Одина куни (13.03.1399) қалъага етиб тушти. Ва ул кун ул юртдин шоҳзода Мироншоҳ (навқарига) /ижозат бериб, Озарбайжон мамлақати сори йибарди. Ва ўшул кун Маҳмуд Барот Хожа ва Ҳиндушоҳ Кобулийни Кобулгача йибардиким, андаги черикни йиғиштуруб, авғонийларнинг дафъи учун келтургай. Ва айтиб йибардиким, Сулаймоншоҳбекни ул маҳалдаким, Ҳиндустонга мутаважжих бўлуб эрди, ҳукм қилиб эрдиким, Нағар қалъасини иморат қилгай. Ул ҳукм билан бориб, ул қалъани иморат қилиб эрди. Аммо қалъадин ташқари бир улуг булог воқигъ бўлуб эрди, суйи асру зебо ва латиф эрди. Бу маҳалдаким, соҳибқирон мунда етиб кўрдиким, сув қалъадин ташқари турур, муборак хотирига кечтиким, бу булог қалъа ичида булгай. Бовужуд улким, фарзандларининг иштиёқи бор эрди, анда тушуб ултурди. Аммо маълум йўқ эрдиким, черик элидин не миқдор киши келгон турур. Бу маҳалда ахтачилар арз еткурдиларким, неча харвор тақа қолиб турур, ани не қилали? Ҳазрат муни эшитиб буюрдиким, «Ҳар каски черикдин ҳозир турур, аларга беринглар!» Бас, эл тақа ҳаваси учун ҳар бек келиб кишисини қўб этиб тақа олур эрди. Андин сўнг ҳукм қилдиким, «Қалъани улдуроқ қилсунлар, андоқким, булог қалъа ичида киргай!» Ва ҳар кимнинг беклардин кишисини қўб этиб тақа олиб эрди, ўшул дастур билан алардин киши тилаб ишга солдилар.

Шанба куни, ойнинг олтисида (14.03.1399) ул ишга машғул бўлуб яна душанба кунида (16.03.1399) намози дигарда ул қалъа тамом бўлди. Ва андоқ жаҳд қилдиким, беклар ўзлари хишт²¹ ва балчиқ ташидилар. Ул қалъа тугангандин сўнг амирзода Пир Муҳаммаднинг навқарларидин (Нусрат) Қиморийни уч юз киши (ўз кўшунидин) ва уч ўғлонким, Жўчихон наслидин эрдилар, барчадин улуги Йаруқ Ўғлон эрди, тўрт юз эвлук ўзбек била анда қўйдурди. Ва Эрб қалъасини ва Шанузон қалъасини / Шайх Нуриддинбекнинг амакисининг ўғли Шайх Ҳасан Сахт Камонга берди. Ва андин кўчуб, Канди Шайх Муборакшоҳ сори равон бўлди, анда етиб тушти.

220a Сешанба куни, ойнинг тўққузида (17.03.1399) андин кўчуб, Кирмоқ йўлига кириб юриди. Шайх Аҳмад Хожа Авғоний келиб ул дарада соҳибқиронни кўрди. Ушул кун Асика мавзеъида етиб Шайх Аҳмад Абдал эвига тушти. Анчаким эликидин келди, хизмат қилди. Чаҳоршанба куни (18.03.1399) Асика мавзеъидин кўчуб, Оромак даҳонасида кирди. Ул кун Мавлоно Неъматни Шоҳрух мирзога Ҳиротқа йибарди. Панжшанба куни (19.03.1399) Сурхоб кентига келиб тушти. Чошгта андин кўчуб, Кобулга келиб тушти. Ва анда Чўлпон Мулк ого ва баъзи оғоларким, отлари ҳориб эрди ва баъзи беклар ва тева қатор ва хачирлар ҳам бориб эрди, Мубашширни қўйдиким, аларни бошлаб ақарин келгайлар. Ва ўзи андин отланиб, намозшомга йақин Жўйи Навға келиб тушти. Ва ул ариге эрдиким, ҳазрат ўзи чиқориб эрди ва ани Жўйи Моҳигир от қўйиб эрди.

Жума куни (20.03.1399) андин кўчуб, Арабон мавзеъида келиб тушти. Ва ҳукм қидиким, «Анда работи солгайлар!» Андин отланиб, Шабарту ва Йангидарадин ўтуб, уқбадин икки йағоч йўл бери тушти. Ва ул кун ҳазратнинг элик-аёғига ташвиши вақигъ бўлди, андоқким, отқа минаолмади, муҳаффага кирди. Ва ул ердаким, ҳазратқа бу алам пайдо бўлди, ул ерни Нохушак дедилар. Ушул кун кечга йақин Шоҳрухнинг навқари Ҳиротдин келиб соғлиқ ва саломатлиқ хабарини келтурди. Ул ҳазрат алами жиҳатидин отлана олмай, ул кун анда турди. Ва йана тонгласи муҳаффада кириб юриди. Бас, хосса мулозимлари муҳаффанинг пойаларини буйунларига олиб, дарага кириб /борур эрдилар. Ва ул йўл асру тор йўл турур. Ва анда бир уқба борким, ани Сиёҳпаж дерлар. Дарадин ангача йигирми олти қатла сувдин ўтмак керак. Ва уқбадин нари дарадин чиққунча йигирми икки қатла сувдин ўтмак керак.

Душанба куни (23.03.1399) маҳди аъло Сарой Мулк хонимнинг мулозимлари ва Тумаи ого ва ўзга оғоларнинг ва шаҳзодаларнинг навкарлари Самарқанддин келиб, пешкарлар тортиб, саломатлиқ хабарини арзга еткурдилар. Ва ҳазрат соҳибқирон алардин неча кишини ва Туман оғонунг навқари Темур Қутлугни йибардиким, пилларни ўғруқдин (таъжил била) илгари суруб келтурсулар. Аммо ҳазратнинг алами жиҳатидин барча мулозимларнинг кўнгуллари паришон эрди.

Чоршанба куни, ойнинг ўн етгисиди (25.03.1399) ҳазрат Ҳаққ иноятидин ҳазрат соҳибқироннинг ул алами таскин топиб, мулозимлари барча севунуб шукр дедилар. Панжшанба куни (26.03.1399) Сароб мавзеъидин муҳаффада ўлтуруб, Бағлон сори мутаважжиҳ бўлди. Ахроз кентига келиб тушти. Анда таом ва шароб ичиб, йана отланиб, Қаро Булоқ мавзеъида тушти.

Амирзода Пир Муҳаммаднинг ҳарамлари ва Жаҳоншоҳбекнинг ҳарамлари ва Бағлоннинг улўғ арбоблари совринлар келтурдилар. Одина куни, ойнинг ўн тўққизиди (27.03.1399) андин кўчуб, Самангон мавзеъида тушти. Ва ўшул кун андин кўчуб, шанба куни, ойнинг йигирмисиди (28.03.1399) Хулм мавзеъида келиб тушти. Ва туш маҳалида андин кўчуб, йарим кечагача юруб, Жайҳун суйига йақин келиб тушти.

Соҳибқирон Жайҳун суйидин ўтконда хотунлари била ўғлонлари келгони

221a Йакшанба куни, ойнинг йигирми бирида (29.03.1399) чоштгоҳда соҳибқирон кема билан Жайҳун суйидин кечиб тушти. Ул тушкон ерда амирзода Улўғбек ва амирзода Иброҳим мирзо ва ҳазри муалло Бекиси Султон ва Тумаи ого ва ўзга шоҳзодалар била Самарқард ақобирлари барча ўтрав келиб, муборак дийдорига мушарраф бўлуб, барча дуо қилдилар. Ва анча кумиш ва олтун сочиқлар сочитиларким, дарё йақоси тўла кумуш ва олтун бўлди. Душанба куни (30.03.1399) Термизга келиб турди. Хонзода Алоал-Мулкким насаби шарифи ҳазрат Рисолатқа, салл Аллоҳу алайҳи васалламга тегар эрди, ул кун ҳазратқа тўй берди ва йахши пешкашлар торгити. Сешанба куни (31.03.1399) Термиздин кечиб, Жаҳоншоҳ қишлоғида тушти ва андин кўчуб, Турки Гармобада тушти. Панжшанба куни (02.04.1399) қалъадин утуб, Оби Борйақда тушти, жума куни (03.04.1399) Чекдалиқда тушти. Шанба куни (04.04.1399) Қўзи Мундоқда келиб тушти, ва йакшанба куни (05.04.1399) Дилбарчинга етдилар. Ва бу манзилда шоҳзода Шохрух Ҳиротдин келиб атосининг муборак дийдоридин кўзини равшан қилди. Шейр:

Ато бошига келди ул шаҳриёр,
Қилиб анда кўб дурру гавҳар нисор.
Кўрушуб ато бирла ул нурхунар,
Юкуиуб дуо қилди ул номвар.

221b Ушул манзилда Мироншоҳнинг ўғли амирзода Умар Самарқанддин келиб ҳазратни кўрди. Ҳиндустон борғонда соҳибқирон ани Самарқандда қўйиб эрди. Ул эл била йахши чиқиб, адл қилиб эрди. Соҳибқирон мунини эшитиб, ани йахши кўруб сўрди. Душанба куни (06.04.1399) андин кўчуб, бир ариғ йақосида тушти. Сешанба куни (07.04.1399) Кеш вилоятига кириб, Шайх Шамсуддин Кулор мазорига бориб тавоф қилди. Андин чиқиб ўзга машойихларнинг мазорига бориб тавоф қилди. Андин сўнг атосининг мазорига бориб тавоф қилди, кўб садақалар бериб фақир мискинларга иноятлар қилди. Ва ўн беш кун Оқсаройда ўлтуруб, айшу фароғат қилди. Шабон ойининг /ўн тўртида (21.04.1399) Кеш шаҳридин кўчуб, Рудак суйига бориб тушти. (Чаҳоршанба куни, ойнинг бешида Чинор мавзеъида бориб тушти). Ойнинг ўн олтисиди (панжшанба куни) (23.04.1399) уқбадин ўтуб, Қутлўғ юртда бориб тушуб, андин кўчуб, (одина куни ойнинг ўн етгисиди) (24.04.1399) Тахти Қарочага бориб тушти. Шанба куни, ўн

саккизда (25.04.1399) Қаро Тепа богида Жаҳоннамой кўшиқда бориб тушти. Ва йакшанба куни, ун туққизда (26.04.1399) Давлатобод богида бориб тушти. Душанба куни, ойнинг йигирмасида чоштвоҳда ҳазрат соҳибқирон давлат ва саодат била Боғи Дилқушо кўшиқга бориб тушти. Ва ул иморатни йанги тугатиб эрдилар. Анда тушканда подшоҳона суҳбати тутуб, барча шаҳзодалар ва оғолар ва беклар анда келиб ҳазратни кўрдилар ва сочиқлар сочиб, совриилар тортиб, муборакбод қилдилар.

Сешанба куни, ойнинг йигирми бирида (28.04.1399) давлат била Жаҳонгушойдин отланиб, Самарқанд шаҳрига кириб, ул шаҳарда Қусам ибн ал-Аббоснинг мазорига бориб тавоф қилди. Андағи мужовирларга кўб нималар бериб, намози пешинда Боғи Чинори нақши жаҳонга бориб тушти. Ва бу маҳалда пиллар етишти. Ва Самарқанд эликим, ҳаргиз пилни кўрмагон эрдилар, барча халқ тафарружқа чиқиб, Ҳаққ субҳонаҳу ва таоло санъига ҳайрон бўлдилар.

Ҳазрат соҳибқирон барча шаҳзодаларга ва шаҳарнинг бузурғларига тансуқ нималарким, Ҳиндустондин келтуруб эрди, кишига лойиқ савғотлар берди. Ва Сарангим, Маллухоннинг агоси эрди, икки пил билан амирзода Султон Муҳаммадқа йибарди. Ва шаҳзода Шоҳрух ижозат тилаб Ҳиротқа борди. *Вал-ҳамду ли-Ллаҳи Раббил оламин, вас-салом ала хайри халқиҳи Муҳаммадин ва олиҳи ажмаъин.*

Ҳазрат соҳибқирон масжиди жумъа иморатини Самарқандда бунёд қилғони

222а Соҳибқирони гитиситон Ҳиндустон вилоятига киргонда кофирлар била урушуб, буғларни синдуруб, оташкадаларни бузуб юрур эрди. Ул маҳалда ниёт қилдиким, «Мундин саломат қайтиб Самарқандқа борсам, анда масжиди жумъа солғаймен». Бас, чун/ нуерат ва саодат била қайтиб Самарқандда тушти, ҳукм қилдиким, масжиди жумъани бунёд қилдилар.

Йакшанба куни, рамазон ойининг туртида, тарих саккиз юз бирда, тавушқон йилда (10.05.1399) йахши соатда устодлар тарҳ солдилар. Сангтарошлар Форс ва Озарбайжон ва Ҳиндустондин келтуруб эрдилар, икки юз устодлар ишга машғул бўлуб, беш юз киши тоғқа бориб тош кесмакка машғул бўлдилар. Ҳар ердаким, меъморлар ва ҳунармандлар бор эрди, барча анда келиб ишга машғул бўлдилар. Тош келтурмак учун туқсон беш занжир пилким, Ҳиндустондин Самарқанга келтуруб эрдилар, ишга машғул қилдиларким, тоғдин тош келтурур эрдилар. Ва ҳар иш бошида бир шаҳзода била бир бекни муҳассил қўйди.

Ва бу маҳалда амирзода Муҳаммад Султонким, муғул сарҳадида ултуруб эрди, етишти. Туман оғонинг хонақоҳида соҳибқиронни кўрунуш қилиб, муборак жамолидин кўзини йааруқ этти. Ҳазрат шаҳзода билан кўрушуб, йахши сўруб, марҳаматлар қилди.

Соҳибқирон гоят ихтимомидинким, масжид ишида таъаллул бўлмағай, ўзи ҳар кун келиб ишлагонлар бошига туруб, ихтимом қилур эрди. Ва сўруб эрди. Масжиди жумъада тўрт юз саксон устун тошдин йасаб, ҳар бирининг узунлиги етти қари эрди, қўйуб йасадилар. Ва сақфини тошдин йасадилар ва тўрт ёнида тўрт минора йасадилар. Масжид тугангандин сўнг Дилқушо боғига бориб тўйлар берди. Устакорларга гўнлар кийдуруб, отлар миндурди. *Вал-ҳамду ли-Ллаҳи Раббил-оламин.*

Ҳазрат соҳибқирон йана Эрон сори етти йиллиқ йуруш йароғи қилиб борғонининг сабаби

222б Худой тақдиридин амирзода Мироншоҳ (етти юз туқсон саккизинчи йил кузиким, сичқон йилга мувофиқ турур), Хўйга йақин Пир Умар Нахчирбон мазорида ов солиб, ҳар ён чопиб /юрур эрди. Бир кийикни кўруб кўнглида кечтиким, ул кийикни тирик олғай. Отидин йиқилиб, ўзидин кетиб, беҳуш бўлуб ётти. Фурсатдин сўнг филжумла ўзига келиб кўзини очти. Беклар ва мулозимлари бу жиҳатдин барчанин кўнгуллари беҳузур бўлди. Шаҳзода уч кеча-кундуз ўшандоқ гоҳи ўзига келур эрди ва гоҳи ўзидин кетар эрди. Алқисса (муолижада хато бўлгани сабабидин) димогида халали воқеъ

булдиким, баъзи номуносиб ишлар андин зоҳир булур эрди. Ёз маҳалида Бағдод сори мутаважжих бўлуб, черик тортиб борди ва ҳар кунда икки куч қилиб борур эрди. Ва ҳаёлида бу эрдиким, Султон Аҳмад андин хабар эшитгач турмағуси турур. Шаҳзода Иброҳим Малик мазорига етти, Табриздин хабар келдиким, бир жамоат фитначи бадбахтлар иттифоқ қилиб, шарту аҳд қилиб турурким, бир фитна қилгайлар. Бас, бу сўзга ҳеч парво қилмай Бағдод сори юриди. Султон Аҳмад билур эрдиким, бу маҳалда Бағдодни киши қамал қилиб ўлтураолмас, шаҳарни беркитиб ўлтурди. Аммо Табриздин бир-бирининг кейнида элчи келиб, душманлардин хабарлар келтурдилар. Шаҳзода икки кундин сўнг отланиб, Бағдоддин Табриз сори мутаважжих булди. Ва бир куни икки қатла куч этар эрди. Табризга етконда ул жамоатким, йамон андишалар қилиб эрдилар, барчани тутуб ўлтурди.

223a Ушбу йилда Саййид Али Шакий Арлотдин мухолифати фаҳм қилиб, таҳқиқ қилмай, бориб вилоятни чобти. Шаҳзоданинг айшу ишрат қилгони вилоятларда машҳур булди. Ҳар ердаким, мухолифи бор эрди, далер бўлуб, мухолифат қила бошладилар. Бас, ул маҳалдаким соҳибқирон Ҳиндустонда эрди, Султон Тоҳирким, Султон Аҳмад Жалойирнинг ўгли эрди, бир жамоат кишиси билан Аланчуқ қалъасида эрди. Султон Санжар Ҳожи Сайфуддин ҳукм билан эртадин бери ул қалъани /қабаб ўлтуруб эрди, андоқким ҳеч киши қалъадин чиқаолмас эрди, аҳволлари асру хароб бўлуб эрди. Ул фурсатда гуржилардин кўб киши жамъ бўлуб, Саййид Али Шакий билан иттифоқ қилиб, Султон Тоҳирни қамалдин халос қилгайбиз, деб Аланчуқ сори мутуважжих бўлуб, Озарбайжон вилоятига кириб чобтилар. Кўб ерни бузуб, мусулмонларни таладилар. Султон Санжар алардин хабар билиб, қалъа эшигини кўпуб Табризга борди. Воқий бўлгон киссани мирзо Мироншоҳга арз қилди. Шаҳзода ўгли Або Бакр мирзони неча бек билан, мисли Султон Санжар ва Ҳожи Абдуллоҳ Аббос ва Муҳаммад Фиръавн ва Шайх Муҳаммад Тавачи — бу беклар била Аланчуқ сори йибарди. Аммо гуржилар қалъага еттилар. Султон Тоҳир қалъадин чиқиб аларга кўшулди ва қалъани Ҳожи Солиҳ ва Саййид Аҳмад Уғилшоҳий ва гуржилардин ҳам уч киши аларга топшурдилар. Бас, аларнинг мақсуди ул эрдиким, Султон Тоҳирни қамалдин халос қилгайлар. Султон Тоҳирни халос қилгондин сўнг қайттилар. Ушул ерда Табриз черики аларга етишти. Икки черик йасоллар ва сафлар тортиб уруштилар. Ва гуржилар асру кўб эрдилар, ўнг қўл ва сул қўлдаги баҳодурларни сурдилар. Саййид Али Шакий гўлга чошиб, Або Бакр мирзога етти. Бовужуд улким, шаҳзода ўн саккиз ёшида эрди, ўқ-ёй эликига олиб, бир ўқ Саййид Алига оттиким, ул ўқ бўйнига тегиб, отдин йиқилиб ётти. Аммо гуржилар голиб бўлуб, Табриз черикини суруб эрдилар. Шаҳзода саломат Табризга қайтиб борди. Ва гуржилар тақи ўз вилоятларига бордилар. Аммо шаҳзоданинг димоғида ҳалал пайдо булгон учун доим жогир ичар эрди ва нард уйнар эрди. Бир кун хотуниниким, Хонзода эрди, йамон сўкуб урушти. Хонзода қаҳр қилиб Самарқанд борди. Соҳибқирон Ҳиндустондин қайтиб Самарқандда келиб тушти: арзига еткурдиларким, / Табриз вилоятида фитналар пайдо бўлуб турур. Бу маҳалда Хонзода Табриздин келиб ҳазратни кўрди ва шаҳзоданинг аҳволини тямом арз қилди ва дедиким: «Агар соҳибқирон анинг фикрини қилмаса, ул йаагилиқ қилур. Моликим, ҳазратқа тааллуқ эрди, тасарруф қилиб, барчани бекларига улаштурди». Соҳибқирон бу хабарларни билиб, Эрон сори йана мутаважжих бўлуб, йароғига машгул булди.

Ҳазрат соҳибқирон етти йиллиқ йароғ қилиб, Эрон сори борғони

Назм: Эрур подшоҳ сойайи Ҳаққ баҳақ,
Аларнинг иши булди узга насақ.
Киши ишига ўхшамас кори шоҳ,
Кишига на нисбат ба зилли Илоҳ.
Бировнингким, эрур анинг олами,
Гофил булғали йахши эрмас дами.

Ҳазрат соҳибқирон (бир йиллик) Ҳиндустон юрушидин қайтиб, ҳануз сафар заҳмати андин кетмай эрдиким, йана Эрон сори мутаважжих бўлди. Тавачиларни ҳар сори чоптуруб, черикка жар еткурдиларким⁹²², «Етти йиллик йароғларини қилиб ҳозир бўлғайлар!»

Ҳазрат соҳибқирон Саййид Хожаи Шайх Али Баҳодур ва Жаҳон Малик Мулкат ва Пир Муҳаммад Пулодким, шаҳзода Шоҳрухнинг беклари эрдилар, Ҳиротқа йибардиким, «Бориб шаҳзодани Озарбайжон сори йибарғайлар, ва Сулаймоншоҳбек илгари Табризга борғай!» Беклар Ҳиротқа келиб шаҳзода Шоҳрухқа соҳибқироннинг ҳукмини арз қилдилар. Ушул замон шаҳзода буюрдиким, «Черик йигилсун!» Ва Сулаймоншоҳбек Саййид Хожа билан Табризга мутаважжих бўлдилар. Шаҳзода тақи черики йигилгондин сўнг саодат ва иқлол билан отланиб, Домгон ва Бистом йўлидин юриди. Жаҳармга етконда (бу маҳал Жайхундин кечаётган) соҳибқирондин Тўқал Қарқара келиб ҳукм келтурдиким, «Хуросон черики Шосмон ва Астробод ва Сори йўлидин юрусуларким, улуг ўрду Бистом ва Домгон йўлидин боргусидур!» Шаҳзода ҳукм била Шосмон йўлига кириб юрур эрди. Ул йўлда от-улоғ қўб зойиъ бўлди. Басе, ташвиш кўрдиларким, то Ферузқўҳга еттилар.

224a Соҳибқирон амирзода Муҳаммад Султонни /Туронзаминнинг забти учун салтанат сарири Самарқандда қўйди. Бердибек Сари Буга ва амир Хожи Сайфуддин ва Худодои Хусайний ва амир Шамсуддин Аббос ва Сиддиқ Тобон ва Аргуншоҳ Ахтачи ва Илёс Хожа ва Шайх Али Баҳодур ва ўзга бекларким, булар мўғул сарҳадининг забтига машғул эрдилар, аларни ушанда қўйди. Ва амирзода Искандар ибн Умаршайхни (Андигон тарафига) ул вилоят (сарҳадининг забти учун) йибарди.

Соҳибқирон чаҳоршанба кунни, муҳаррам ойининг саккизида, торих саккиз юз икки, тавушқон йилда (10.09.1399) отланиб, Қаро Тепа богида тушти. Ва андин кўчуб, уқбадин ўтуб Кешда тушти. Шайх Шамсуддин (Кулор) мазориға бориб тавоф қилди: хоссатан Хожа Муҳаммад ал-Ҳаким Термизийни ва Шайхи бузруквор Абу Бакр Варроқни ва ўзга машойихи киборни, қаддаса Аллоҳу асрорухум ажмаъини, тавоф қилиб, фақиру мискинларга қўб садақалар берди. Жайхун суйидин ўтуб, Балхқа бориб Ҳисори Ҳиндувонда тушти. Анда тақи ҳар ердаким, бир азиз бор эрди, тавоф қилди. Хоссатан Хожа Ақоша ва Хожа Замон ва Султон Аҳмад Ҳазравийа ва Фазл Айёз ва Суфён Сурий, *наввара Аллоҳ мазжаъихим*, барчага бориб тавоф қилди.

Амир Ёдгор Барлоским, Балхнинг даругаси эрди, қўб пешкашлар тортиб, хизмат қилди. Андин кўчуб Сариққамишда келиб тушти. Шаҳзода Шоҳрухнинг ҳарамлари Ҳиротдин келиб бу ерда соҳибқиронни кўрдилар. Ва амирзода Суюрғатмишким, (бу тарихдин тўрт ой бурун панжшанба, кунни рамазон ойининг саккизида, саккиз юз биринчи йилдаким (14.05.1399), уч юз йигирми биринчи жалотий йилининг учунчи хурдодмоҳиға мувофиқдур), Маликат оғодин туғуб эрди, ҳазрат қошида келтурдилар. Ҳазрат соҳибқирон ани кўруб севинди.

Оқ Бугабек тақи ушул маҳалда Ҳиротдин келиб соҳибқиронни кўрди.

224b Андин кўчуб, Жомға бориб тушти, Зинда Пил Аҳмад Жомнинг мазориға бориб тавоф қилди. Амирзода Рустамни Шерозга агоси қошига — Пир Муҳаммад мирзоға йибардиким, иккаласи иттифоқ билан Бағдоққа мутаважжих бўлғайлар. Ва Севинчакбекни икки минг киши била анга қўшди. Ҳазрат / соҳибқирон Харжирд ва Фароҳ саҳросида ов солдурди⁹²³. Икки кундин сўнг (черик давра йасаб), жирга бир-бирига етиб қўшулдилар. Соҳибқирон жиргага кириб, ҳар турлук жониворлардин қўб отиб йўлидин юруб, Райға бориб, Айвонак кентида туштилар. Шаҳзода Шоҳрухким, Мозандарон йўлидин борур эрди, бу ерда келиб соҳибқиронга қўшулди.

Сулаймоншоҳбекнинг қиссасиким, ҳукм била
илгари келиб эрди

Сулаймоншоҳким, ҳукм била илгари келиб эрди, Табризга мутаважжих бўлуб борурда Райга етиб тушти. Рай даругаси Баёи Қавчин келиб Сулаймоншоҳбекни кўруб, шаҳзоданинг димоғи ҳалал топқонини андин эшитти. Бас, Табризга бормоқ маслаҳат кўрмай, андин Ҳамадонга бориб турди. Амирзода Або Бакр амирзода Мироншоҳнинг беклари била кенгашиб, иттифоқ била хат битиб Сулаймоншоҳбекка йибардиларким «Албатта бу сори келсун!» Сулаймоншоҳбек Табризга бориб тушти. Икки кундин сўнг амирзода Мироншоҳни ҳазрат соҳибқиронга ўтрав йибардилар. Ва амирзода Або Бакрни ва Саййид Хожай Шайх Али Баҳодурни туй бериб, от миңдуруб, тўнлар кийдуруб, Қаробог сори йибардилар.

Соҳибқирон Рай ва Шаҳриёрдин ўтуб эрдиким, амирзода Мироншоҳ келди. Ул кун ҳазрат анга кўрунуш бермади. Ушул кун Амон отлиқ, амирзода Пир Муҳаммад Умаршайхнинг навкари Шероздин пешкашлар билаким, амирзода йибариб эрди, келиб кўрунуш этиб, пешкашларни тортти. Тонгласи амирзода Мироншоҳга кўрунуш бериб, амирзода юкунуб, қалин пешкашлар тортти. Аммо соҳибқирон анга ҳеч илтифот қилмади, ул жиҳатдинким андин йамон ҳаракатлар зоҳир бўлуб эрди. Ва Темур Хожай Оқ Буга ва Жалол ал-Ислом ҳукм билан Табризга бордиларким шаҳзоданинг аҳволини сўруб, таҳқиқ қилгайлар. (Алар тезда) Табризга бориб ноибларини ва омилларини тутуб банд қилдилар ва девоний дафтарларни тилаб, 225a / (неча йиллиқ) «ду данга» молким, девони аълои хоссага тааллуқ эрди, шаҳзода ани олиб харж қилиб эрди, барчани ҳавола қилдилар. Ҳазрат эшиттиким, шаҳзодага айшу ишратига боис бир жамоат созандалар бўлгон эрмишлар, алар жиҳатидин шаҳзода ишратқа машгул эрмиш. Бу жиҳатдин вилоятқа ташвишлар пайдо бўлгон турур. Ҳукм бўлуб эрдиким, аларни тутуб йасоққа еткургайлар. Шаҳзоданинг нойиблари Мавлоно Муҳаммад Кухистонийким, барча илмда беназир олим эрди ва Устод Қутбуддин Найий ва Ҳабиб Удий ва Абдулмўмин Гуяндаким, булар мусиқий фанида ягонаи рўзгор эрдилар, тутуб пойи дорга келтурдилар. Мавлоно Муҳаммад ҳазил била дедиким: «Хизмати Устод Қутбуддинким, барчадин пешво ва муқаддам эрур, керак бу ерда алардин илгари дорга мушарраф бўлгайлар». Жаллод аввал Қутбуддин Найийни дорга ости. Мавлоно Муҳаммадқа навбат етконда бу икки байтни назм қилиб ўқуди ва қазо ҳукмини ўз ҳукми била айтти, байт:

Поёни кор ва охир дур аст мулҳидо,
Гар боядат ва гар на ба даст ихтиёр ниет.
Мансурвор гар ба рандат ба нойи дор,
Мардона пой дор, жаҳон пойдор ниет⁹²⁴.

Ва аларнинг мусоҳибларини тақи дорга остилар.

Ҳазрат соҳибқирон Султонияга етконда Музаффар Назарий Исфаҳондин келиб, ҳазратни кўрди ва йахши тансуқ пешкашлар тортти. Соҳибқирон Қародара ва Ардабил йўлидин Қаробог сори мутаважжих бўлди. Ва Мугон ва Оқтом сахросида ов солиб Арас суйига етиб тушти. Ва ул сувдин кемадин кўфрук боғлаб, саломат ва саодат била кечтилар. Ва ўрдуи аъло Қутур кентиким, Умар Тобоннинг юрти эрди, анда қишлоқ қилдилар. Амирзода Або Бакр ва Сулаймоншоҳбек ул юртда келиб соҳибқироннинг мулозиматиға мушарраф бўлдилар. Ва амирзода Мироншоҳнинг беклари 225b ҳар бири ўзига лойиқ пешкашлар келтуруб торгтиллар. Мундин бурун Шаки вилоятининг даругаси Саййид Али Арлот гуржилар била иттифоқ қилиб, Аланчуқ қалъасига /бориб, ул муҳимда жонини бериб эрди, нечукким бурун шарҳ қилдуқ. Анинг ўгликим оти Саййид Аҳмад эрди, атоси ўрнида ўлтуруб эрди, атоси қилгон йазуқдин кўрқуб, Ширвонга амир Шайх Иброҳимга борди. Ва соҳибқирон Шайх Иброҳим била асру йахши эрди. Шайх Иброҳим соҳибқироннинг лутфу карамига эътиمود қилиб, ани ҳазрат қошиға келтурди ва гуноҳини соҳибқирондип тилади. Соҳибқирон лутфу карамидин йазуғидин кечиб, Шайх Иброҳимға бағишлаб, анга иноят-

лар ҳам қилди ва атосининг вилоятини анга берди. Шайх Иброҳим куб пешкашлар тортиб, тўй тартибига машгул бўлди ва анча қўй ултурдиким, баковуллар анинг улаштурмоғига ожиз бўлди. Ва узга суҳбат асбоби ҳам анга лойиқ эрди, тўйдин сўнг йана пешкашлар, қумошлар ва тевалар ва хачирлар ва соҳибжамол канизаклар била қуллар тортти. Булардин бошқа олти минг от пешкаш қилди.

Соҳибқиронга ҳар соридин йахши хабарлар келгони

Бу маҳалда соҳибқиронга ҳар соридин йахши хабарлар келди⁹²⁵.

Бири хабар улким, Темур Қутлуг Ўғлонким, соҳибқирон Тўқтамишхонни босқонда Жўчихон улусида ани хон қилиб эрди, бу ҳукмдинким: *Инна-л-инсана ла-йатга ан раъаху истағна*⁹²⁶ куфрони неъмат қилиб, муҳолифатдин дам урар эрди, бу маҳалда вафот бўлди. Ва ул улус бир-бир бўлгондур. Йана бири улким, Малик аз-Зоҳир Барқуқким, мамолики Миср ва Шом анга тааллуқ эрди, ул тақи ўлуб, беклари аросида муҳолифат бўлгон турур ва бир-бири била урушуб, қўб киши беклардин ўлгондурлар. Ва Фаражким, анинг ўғли турур, ҳеч ихтиёри йўқ турур ва Мисру Шомда гавғолар бўлубтур⁹²⁷. Ва йана Хитой вилоятида Тунгузхонким, ул вилоятнинг подшоҳи эрди ва кофир эрди, ул тақи ўлуб эрди ва анда тақи гавғо бўлуб турур. (Йана бири улким) Хизр Хожа Ўғлонким, Жета элининг хони эрди, ул тақи вафот бўлгон турур. Ва Шамъи Жаҳон Ўғлон ва Муҳаммад Ўғлон / ва Шер Али Ўғлон ва Шоҳ Жаҳон ўғлонким, (анинг ўғуллари эрди), бир-бири билан муҳолиф бўлуб турурлар. Ва амирзода Искандар Умаршайх беклари била (Андигондин черик тўплаб) ул сори мутаважжих бўлуб турур. (Ва соҳибқирон давлатидин Муғулистон душманларидин голиб бўлуб, аларга мақхур ва манқуб бўлуб турур).

Бу хабарлар барча бир кунда ҳазратқа келди⁹²⁸. *Ал-ҳамду ли-Ллоҳи Ваҳидил-Қаҳҳор*⁹²⁸.

Амирзода Искандарнинг қиссаси

Мундоқ эрмишким, чун Жета улусининг подшоҳи Хизр Хожа Ўғлон вафот бўлди, ўғлонлари бир-бири била муҳолиф бўлуб, эл-улуси паришон бўлуб эрди, амирзода Искандар бу хабарни эшитиб, фурсат ғанимат билиб, бовужуд улким, ўн беш ёшида эрди, Андижон черикини йиғиштуруб, беклари билаким, мулозиматида эрди, мисли Пир Муҳаммад Тағай Буғай Барлос ва Нурак Барлос ва Баён Темур Беккичик Жета ва Пир Ҳожи Малаш ва Шерматким, Баҳман Жониқурбонининг ўғли эрди, Муғулистонга мутаважжих бўлдилар. Ва ул бекларким, ҳукм била Жета сарҳадида ўлтуруб эдилар, мисли (Бердибек) ва Пир Муҳаммадбек ва Худойдоди Ҳусайний ва Шамсуддин Аббос ва Довуд Малик Барлос ва Сиддиқ Тобон ва ғайруҳум барча шаҳзодадин хабар билиб, мутаважжих бўлдилар. Шаҳзода Кошгарга етконда беклар келиб қўшулдилар ва иттифоқ била Муғулистон сори юрбердилар. Ва бориб Еркентни чоптилар. Ва андин ўтуб, Сарикқамиш ва Қалшин ва Алақул ва Ёрқўрғон ва Чаҳортоқ ва Куюкбоғ барчани чобтилар⁹³⁰. Учда етконда⁹³¹ андаги баъзи эл-улуским, бор эрди, баъзилари тобиъ бўлуб, баъзиларини кўчуруб Оқсув⁹³² йўлидин элттилар. Ва Учда бир маҳкам қалъа бор эрди, анда келиб қўб урушуб фатҳ қилдилар. Ва Оқсувда уч қалъа бор эрдиким, барчанинги йўли бир эрди. Ва андоқ берк қалъалар эрдиким, таъриф қилса бўлмас. Ул қалъаларга эътимод қилиб, баъзи эл анда кириб эрди, амирзодаи мушори илайҳи беклар била Оқсувга бордилар. Анда етконда уруш асбобиға машгул бўлдилар. Қирқ кунгача уруш қилдилар. Охир қалъадаги эли ожиз бўлуб, пешкашлар /чиқариб амон тиладилар. Ва шаҳзода аларга амон бериб, андин Бой⁹³³ ва Кусин сори чобқун йибардилар. Ва Бой йайлоқ эрди ва Кусин⁹³⁴ — қишлоқ. Амирзоданинги черики Бой ва Кусинни чопиб, Хизршоҳбекнинг ҳарамни Малик оғо ва қизи Ихсан Маликни асир эттилар. Ва Торимни⁹³⁵ тақи чопиб, қўб кишини андин кўчуруб келтурдилар. Ва ул

фатҳдин сўнг амирзода Искандар Оқсувдин Хўтан⁹³⁶ сори мутаважжих бўлдилар. Ва Хўтандин Хон Балиққим⁹³⁷, Хитой вилоятининг пойтахти турур, сув ва ободонлиқ йўлидин юз олтмиш бир манзил турур⁹³⁸. Ва андин Қаро Хожагача⁹³⁹ ўттуз беш манзил турур ва Қаро Хожадин Татқовулгачаким, Хитой сарҳади турур ва тоғдин йана тоғгача том уруб, дарвоза қўйиб турурлар⁹⁴⁰ ва уйлар ва ёмоналар йасаб турурларким, доим анда бир жамоат туруб сарҳадни муҳофазат қилурлар, ўттуз бир манзил турур. Андин (Ганжанфугачаким, Хитой шаҳарларидин турур, эллик беш манзил ва андин Ханамнайгача қирқ манзил ва андин) Хон Балиғгача қирқ манзил турур⁹⁴¹. Ва йана бир йўл бор эрмишким, Хўтандин Хитойгача қирқ кунда борса бўлур эмиш. Аммо анда ободонлиқ йўт эрмиш ва қумлақ эрмиш. Ва ул йўлда қудуқ қазарлар, ҳар қачонким сувга эҳтиёж бўлса. Агарчи суйи бот чиқар эрмиш, аммо ул сувдин ҳеч ичса бўлмас эрмиш. (Ажиби улким, аралари узоқ бўлмагон икки қудуқ қазисалар, бирининг суйи ҳолокатлик ва бирининг суйи ҳаётбахш эрмиш).

Хўтандин Кошғаргача ўн беш кунчалик йўл турур. Ва Кошғардин Самарқандгача йигирми беш манзил турур. Ва Хўтанда икки рудхона турурким, аларни Аранғош ва Қароқош дерлар. Ва ул сувлар ичида бўлгон тош йашм турур. Ва андин йашм тошини ўзга мамоликларга элтарлар. Ва бу рудхоналарнинг суйи Қаронғутоғдин келур⁹⁴².

Алқисса, амирзода Искандар Хўтанга етти, андағи эл пешкашлар билан чиқиб, тобиъ бўлдилар. Ва андағи қалъалар барча мусаххар бўлди. Ва амирзода Қаронғутоғ сори борди ва андин қайтиб, ул қиш Кошғарда ўлтурди. Мўтул кизларидин икки тўққуз хурдек қизлар Шайх Йасовул била 227а соҳибқиронга /йибарди. Ул Шом юришидаким, қиссаси келгуси турур, ул маҳалда соҳибқиронга борди. Ва бир тўққуз қиз ва бир тўққуз от амирзода Муҳаммад Султонга йибарди. Ва ул черики била Самарқанддин Туркистонга келиб эрдиким, Жетага боргай. Аммо амирзода Искандар Жетага борди: бу жиҳатдин анинг кўнгли қолди ва шаҳзода Искандар йибаргон отларини олмай, Самарқандга ёниб борди. Ва баҳор бўлгонда амирзода Искандар Андижонга келди ва андин амирзода Муҳаммад Султонни кўргали Самарқандқа мутаважжих бўлди. Оқ Кўталга етконда шоҳзода Искандарга дедиларким, «Шаҳзода Муҳаммад Султон сенинг билан йамон бўлуб турур ва сен боргач сени тутур». Бас, муни эшитиб қўрқуб, Андижонга ёниб борди ва қалъага кириб ўлтурди. Беклари Пир Муҳаммад Тағай Буға Барлос ва Пир Ҳожи Малаш бу маънони муҳолифатқа таҳаммул қилиб, Андижон черикини жамъ қилиб, қалъани ўртада олдилар. Амирзода Искандар алар билан сўзлашиб, қалъадин чиқиб, Гулистонга тушти. Ва ул боғи турурким, амирзода Умаршайх йасаб эрди. Ва алар амирзоданинг хосса навкарларини тутта банд қилдилар. Ва шаҳзода Муҳаммад Султонга киши йибардиларким, «Шаҳзоданинг муҳолифат ҳаёли бор эрди, қалъада кириб эрди. Биз анга тааллуқ навкарларини тутуб, ҳар неким маслаҳат бўлса андоқ қилурбиз». Шаҳзода Муҳаммад Султон муни эшитиб киши чобтурдиким, «Шаҳзода Искандарни мулозимлари била Самарқандқа келтурсулар!» Амирзода Искандарни навкарлари била Самарқандқа элттиллар. Кўҳак суйига етконда, амирзода Муҳаммад Султон анда ўлтуруб эрди, шоҳзода Искандарни анинг қошига келтурдилар. Шаҳзода Искандарни банд қилиб, Баён Темур Беккичким, отабеги эрди, йигирми олти киши билаким, барча шаҳзода Искандарнинг мулозимлари эрди, ўлтурди.

Соҳибқирон Дарай Хамша гуржи кофирларига борғони

227б Бу оятнинг муқтазоси биланким: *Йа аййўҳа-н-набиййу харриз ал-муъминина ала-л-қитал*²⁴³ соҳибқирони комкорнинг доим муборак кўнгида /бу эрдиким, кофирлар била газа қилгай. Бу жиҳатдин қишда торих саккиз юз иккида (1399-1400 йил қиши) давлат билан Қаробогда қишлоқ солиб эрдиким, газа нияти қилиб Гуржи сори мутаважжих бўлди. Ва Шайх Иброҳим била Сайди Аҳмадни тўн кийдуруб, йахши сийлаб ижозат берди. Андин сўнг ҳукм қилдиким, «Черикдин ҳар ўн кишидин уч киши яроғлари била ўн кунчилик озуқи билан. Ўзга қолгон черик билан ўғруқ ўшул ерда туреун!» Соҳибқирон нусратшиъор беклари била ва шаҳзодалар билан илғор

солиб, гуржиларнинг вилояти сори мутаважжиҳ бўлди. Ва ҳукм қилдиким, «Кемалар келтуруб, сувга кўфрук боғласунлар!» Кўр суйиға кўфрук боғлаб ўттилар. Шайх Иброҳим Ширвон черики билан келиб кўшулди. Сайди Аҳмад тақи мулозиматқа келди. Андин кўчуб, Шакидин ўтуб, Хамша дарасидаким, кофирларнинг ватан ва масканлари эрди, юриди. Ва ул даранинг ичи жангал эрди, андоқким, андин ута олмас эрди. Ҳукм бўлди-ким, «Черик жангалдаги йағочларни кесиб, йўл қилсунлар!» Черик эли ўн кун болту ва дамра ва арра билан йағочларни кесиб йўл йасаб юрур эрдилар. Андоқ энлик йўл йасадиларким, черик беш олти қушун бир-бирларининг ёнларида йасал билан юрур эрди⁹⁴. Ул маҳалда йигирми кунгача муттасил қор ёғар эрди. Ислон черики кофирларнинг юрт ва манзиллариға етиб, гоziёна такбир солиб, қиличларини тортиб, кофирларға кириб чопабошладилар. Ва ҳар кишини чоптилар, тирик қўймадилар. Хамшаким, аларнинг улуги эрди, қочти. Мансур черики анинг кейнида Оқсув дарасиғача қовлади ва кўб қўй ва ути ва тева олдилар.

228a Хамша қочқондин сўнг черик эли кофирларнинг уйлари кўйдурдилар. Ва бу кофирларға жоғир билан асру майллари бор эрди. Андоқким, агар алар ичида биров ўлса эрди, ани жоғир билан ювар эдилар. Бу жиҳатдин ҳукм бўлдиким, «Андаги булгон боғларни бузуб, тоқларни / тубидан чиқориб ташласунлар!».

Соҳибқироннинг давлатини кўрунгим, ўтгон қиш Ҳиндустон вилояти Деҳли шаҳрида Ганг дарёсининг йақосида бўлгон бутхоналарни бузуб хароб қилди ва бу қишким, ҳануз арода бир йил кечмайду, Гуржистон вилоятиға кириб бутхоналарни ва калисоларни буздилар.

Соҳибқирон Дараи Хамшадин қайтиб борғони

Соҳибқирон мансур черики бир ойгача юруб, Гуржистон вилоятида ҳар ердаким кофирлардин тобгилар, ўлдурдилар. Ва Хамшаким аларнинг улуги эрди, овора бўлуб қочти. Ва анда совуқ асру қаттиқ эрди ва йўллар қордин боғланиб эрди. Бу жиҳатдин черикка озуқ қолмай ва отлари кўб зойиъ бўлуб, талаф бўлди. Бу жиҳатдин соҳибқирон қайтиб Кўр суйидин кечиб, Қаробогда келиб қишлоқда давлат билан тушти. Ва ул юртда амирзода Халил Султонға худойи таоло бир ўғул каромат қилди. Ва ани Баргул от қўйдилар ва неча кун тўйлар қилиб, айшу фарогат қилдилар.

228b Бу маҳалда фармон бўлдиким, «Мирзо Мироншоҳнинг беклариниким, гуржиларнинг урушида тақсир қилиб турурлар, сўрсунлар!» Шаҳзода Шоҳрух ва беклар ултуруб сўруб таҳқиқ қилиб, наким воқиъ бўлгон эрди, арзға еткурдилар. Ҳукм бўлдиким, «Ҳожи Абдуллоҳ Аббос билан Муҳаммад Қазагонни олдилариға ва кейинларида йасоқ таёғи урсунлар. Ва Йамин Хамза Апардийким, барчадин бурун қочиб эрди, ани ўлдурсунлар!» Аммо шаҳзодалар анинг гуноҳини тилаб, ул қутулди, аммо йасоқ таёғи урулди. Ва ҳар биридин жаримона, деб уч юз от олдилар. Ва соҳибқирон амирзода Або Бакрим, ул урушда журъат кўрсатиб, бир ўқ билан Саййид Али Шакийни ўлдуриб эрди, анга кўб сийлади. Бу маҳалда Бурҳон Ўғлонким, доим йамон ҳаракат андин зоҳир бўлур /эрди, йана бир йамон ҳаракат зоҳир бўлди. Бу жиҳатдин ани ўлдурдилар ва ўглини ҳам ўлдурдилар. Навкарлари била қўшунини Рустам Фулодқа бердилар.

Амирзода Рустамким, Жомдин Шерозға мутаважжиҳ бўлуб эрди ва агоси амирзода Пир Муҳаммаддин йазуқ воқиъ бўлғони зикри

Юқори айтиб эрдукким, амирзода Рустам ҳукм билан Жомдин Шерозға мутаважжиҳ бўлди ва Севинчакбек икки минг киши билан анга қўшуб, бирга юридилар. Алар Йазд йўлидин ва Абаркўх йўлидин Шерозға етти, амирзода Пир Муҳаммад Қаробогда буларға тўй бериб, отлар миндуруб, тўнлар кийдуруб, амирзода Рустам ва Севинчакбек ва Ҳасан Жондор ва Ҳусайн Чигдоулким, бу икки бек Шероза эрди, амирзода Рустам билан

Беҳбеҳон⁹⁴³ ва Тустар йўлидин Бағдод сори мутаважжих бўдилар. Ва амир Саъид Барлос ва Алибек Исаким, Аббосбекининг қариндошлари эрдилар, забт учун Шерозда турдилар, ва соҳибқирондин ҳукм ўшандоқ келиб эрди, Амирзода Пир Муҳаммадкаким, ҳукм эрдиким, бу черикни бошлаб Бағдодқа боргай.

229a Амирзода Рустамнинг сўнгида отланиб юриди, икки-уч манзил юруб ўзини хасталиққа баҳони қилиб, Навбинжони Шулистондин⁹⁴⁶ қайтти. Амирзода Рустам мазкур бўлгон беклар била Ром Ҳурмуздаги Лури Астаркни⁹⁴⁷ чопиб, сонсиз мол олдилар. Андин илғор солиб Дизфулдин ўтуб, Дубандар мавзёида сокин ва ҳашамнишинларни таладилар. Ва андин юруб, Бадра ва Баксани талаб асир қилдилар. Ва андин ўтуб бир ерга еттиларким, амир Али Қаландарким, Султон Аҳмадининг навқари эрди, анда даруға эрди, уруш оҳангини қилди. Мансур черики бир ҳамла била ани босиб, ўн бир киши алардин асир қилиб, барчани ўлдуруб Мандалини⁹⁴⁸ таладилар. Аммо амирзода Пир Муҳаммадким, ёниб Шерозга келди, /бир жамоат бадфеъл тожикким, анинг хизматида эрдилар, ани йамон йўлга тутуб, йааги бўдилар. Ва навқарларидин биров келиб, бу ҳол ҳусусинда амир Саъид Барлосқа огоҳ қилиб деди. Бу айтқонлар тафтиш ва таҳқиқ бўлгондин сўнг шаҳзодани тутуб, Кўҳандиз қалъасида беркитти ва ўзи анинг муҳофизати учун қалъада туруб, Алибек Исани Шерозда қўйди. Соҳибқиронга бу воқиялардин хабар йибарди. Соҳибқирон эшиткондин сўнг ҳукм бўлдиким, «Аллоҳдодбек Шерозга бориб, ул кишиларким, шаҳзодани бу йўлда тутуб турурлар, аларни ўлдургай. Ва амирзода Рустамни акасини анинг ўрнида Шерозда қўйуб, амирзода Пир Муҳаммаднинг банд қилиб, банд келтургай!» Аллоҳдодбек ҳукм била юруб Шерозга еттилар. Ул йамон кишилардин бири Мавлоно Муҳаммад Халифа ва Саййид Жарроҳ ва Рустам Хуросоний эрдилар, аларни ушул кун йасоққа еткурдилар ва Муставий Қўшчининг элик-аёғини кестилар. Ва Муборак Хожа ва Муҳибб Шарбатдор ва Шайхзода Фаридни банд қилди. Ва соҳибқироннинг нишонини Ироқи Арабқа амирзода Рустамга йибарди. Ва Мандалида амир Али Қаландарни босқонда нишонни шаҳзодага келтурдилар. Амирзода мушори илайҳи мазмуни нишондин воқиф бўлуб, таваққуф қилмай Шерозга ёнди.

229b Ва Севинчакбек Жимжамол йўлидин Қаробог сори юриди. Амир Али Қаландарким, мансур черикидин қочиб эрди, Бағдодқа бориб сурат ҳолини Султон Аҳмадқа деди. Кўнглида ажойиб қисса воқиф бўлгондур. Мундоқ эрдиким, соҳибқирон Хузистон забтини Ширвонга бериб эрди. Ул анда бориб мол йиғиштурмоққа машгул бўлуб, элга зулм қилуб, қуб мол олди. Ва Жувайзада баъзи кишини ўлтуруб, минг киши билан Султон Аҳмад қошига борди. Султон Аҳмад ани азиз тутуб, нима иноят қилди. Аммо ул йашура Султон Аҳмаднинг мулозимларига /ва бекларига қуб йармоқ берди — баъзига ўн минг олтун ва баъзига йигирми-ўттуз минг олтун берди. Қазодин йигирми бергон йармоқининг муфассали Султон Аҳмаднинг бир навқарининг эликига тушти. Ул маҳалдаким, Султон Аҳмад мансур черикидин хабар билиб кўрқуб дарвозаларни боғлаб эрди, муфассални анга кўрсаттилар. Бир ваҳми минг бўлуб, Рофиъ дегон бир навқариниким, анга ўн минг олтун бергон эрмиш ва оти муфассалда эрди, Султон Аҳмад ани ўз элики била чобти. Ва ул маҳалда Ширвонни бир жамоат билан мисли Қутб Ҳайдарий ва Мансур билан Уйротқа йибариб эрдиким, чобқайлар. Едгор Ахтачини йибардиким, андаги бекларга айтқайким, Ширвонни тутуб ўлдургайлар ва бошини Бағдодқа йибарсунлар. Беклар ани ўлдуруб, бошини Бағдодқа йибардилар. Ва Султон Аҳмад бир ҳафтада ўз кишисидин икки минг кишини ўлтурди. Ва Вафо Хотунким, аноси ўрнида эрди ва кичикидин анга сут бериб парвариш қилгон эрди, Воситқа йибариб, оғзига ёстиқ қўйуб ўлдурди. Ўзга хотунлари ва хизматкорлариким, ҳарамиде эрди, қубракини ўз элики билан ўлдуруб, Дажлада ташлаттурди. Ва андин сўнг эшикини қоқиб, ошини бериб қайтар эрдилар. Неча кундин сўнг маҳрамларидин олти кишини чорлаб буюрдиким, Тавиладин етти кушлук от олиб, Дажладин нари элттилар. Ва бир кеча кема билан сувдин ўтуб, олти киши билан отланиб, Қаро Йусуф Туркмон элига мутаважжих бўлди. Ва неча кун бовурчилар таом келтуруб хизматкорларга бериб кетар эрдилар. Ва элни андин ҳеч хабари йўқ эрди. Султон Аҳмад Қаро 230a Йусуф Туркмонга дедиким, «Бориб Бағдодни талангизлар». Қаро Йусуф /навқарлари била Бағдодқа келиб, сувга йақин етиб турдилар. Султон Аҳмад

Бағдоққа кириб, туркманларни киргали қўймай, қуб нима аларга берди.
Туркманлар қайтиб бордилар.

Аммо Султон Аҳмадқа соҳибқирон черикидин асру хавфи бор эрди, доим жосуслар йибариб хабар тутур эрди. Торих саккиз юз икки охирида Султон Аҳмадқа (1401 июл) хабар келдиким, нусратшиёр черики Сивос сори келдилар. Ўзи билан фикр қилдиким, агар соҳибқирон Шом ва Румга кирса, қочар ери қолмас. Фараж отлиқ навкарини шаҳарда қўйиб, ўтул-ушогини олиб, Қаро Йусуф билан Бағдоддин юруб, Фурот суйидин кечиб, Рум сори қочиб бордилар. Ҳалабқа етконда Ҳалабининг ҳокими Темуртош черики билан шаҳардин чиқиб, йўлини тутуб уруштилар. Булар Ҳалаб черикини босиб, андин саломат ўтуб, Румга бордилар. Йўлда борурда нусратшиёр черикидин бир жамоат киши аларга учраб, урушуб аларни хароб қилдилар. Нечукким бу қисса келгуси турур.

Соҳибқирон қурултой қилиб, Гуржистонга боргони

Қиш келгонда, аввал баҳордаким, олам гулу райҳондин биҳиштбарин-дек музайян ва ораста бўлди, соҳибқирони комкор қурултойга фармон қилди. Шеър:

Чу қиш кетти ва келди фасли баҳор,
Қурултойга ҳукм этти ул шаҳриёр.
Йигилди бари беку шаҳзодалар.
Улуғдин кичик миру мирзодалар.
Улуғ тўй тортти шаҳи бохирад
Йигилди ўшул ерда ҳам неку бад.
Чу тўй ўлди охир шаҳи некном,
Кенганги ўшул ерда бо хоссу омм.

Соҳибқирони комкор қурултой қилиб, тўй тортқондин сўнг барча бекларга иноятлар қилди ва черикда йайоғларини отландурди ва дедиким: «Барчадин фарз бизга кофирлар уруши турур. Кофирларнинг ишини бир сори қилалай. Сўнг ҳар сориким, маслаҳат бўлса /юругайбиз».

2306 Барча бу сўзга иттифоқ қилиб, Гуржистонга мутаважжих бўдилар. Ҳазрат Ҳаққ таборак ва таолоға таваккал қилиб, Қаробогдин отланиб, гуржиларнинг подшоҳи малик Гурген сори мутаважжих бўлди. Бардаъа саҳросида етиб тушти. Тахуртанким, мундин бурун ҳазратнинг хизматида келиб эрди, пешкашлар билан келиб, соҳибқиронни кўрди. Соҳибқирон ани йахши кўруб, зарбофт тўн ва олтун камар, ханжар ва туг ва наққора бериб ижозат берди ва ишорат қилдиким, ўз вилоятининг муҳофизатиға машғул бўлгай ва ғофил бўлмагай ва Рум черикидин хабардор бўлгай. Соҳибқирон андин кўчуб, ов солиб юрур эрди, Гуржистонга йақин келиб тушти. Ва бир киши малик Гургенга йибардиким, «Тоҳирким, Султон Аҳмад Жалойирнинг ўғли турур, сенинг қошингда эрмиш, бизга йибаргил!» Элчи анга бориб соҳибқирон дегон сўзни дедилар. Бас, ул бадбахт гоят бадбахтлигининг жавоб бермадиким, давлатиға лойиқ бўлгай. Назм:

Кишидаки, йўқдур саодат насиб,
Агар ақли бўлмаса, эрмас ажиб.
Агар тили қилгай кишига хитоб,
Дегай сўз, вале, барчаси носавоб.

Элчи қайтиб сурат ҳолни арзадошт қилди. Соҳибқироннинг аччиғи келиб, ўғруқдин илгари бўлуб, таъжил билан юриди. Гуржи вилоятлариға кириб, такбир ва таҳлил овозасини солиб, жалодат эликларини очиб, ширку куфр элини ўлдуруб, юртларини ва уйларини буздилар. Мевадор йағочларини ва боғларини тубидин қуритиб буздилар ва ошлиқларини ер била тенг қилдилар. Ва гуржилар қўрқунчдин баланд тоғларға чиқиб қочтилар. Ва беркларким, анда бормоқ маҳал эрди, қалъалар йасаб эрдилар, анда горларда кирдилар. Ислон черикининг баҳодурлари андиша қилмай қалъалар сори

231a юридилар. Ва баъзи диловарлар/ жонларидин кечиб, сандуқлар ичига

кириб, занжирлар била боғлаб, юқоридин қуйи солдуруб, қалъаларга ва ғорларга етиб, сандуқ ичидин чиқиб кофирлар била уруштилар. Ўқ ва найза билан димор чиқардилар. Ва баъзи ерлардаким, ўқ ва найза тегмас эрди, ул ва нафт билан ул бадбахтларни куйдуруб эрдилар. Ҳар нечаки кофирлар қўб эрди, аммо ҳазрат Хаққ июнотидин нусрат ва фатҳ Ислом черикида эрди. Бу тариқ била ўн беш машҳур қалъани фатҳ қилдилар. Ва ҳар ким тилини калимаи шаҳодат била очиб Ислом давлатига кирар эрди, ул амон топар эрди. Ва ҳар кишиким, жаҳл ва залолат йулидин чиқмас эрди, сувлуқ қилич билан дўзах ўтига борур эрди. Соҳибқирон Тифлис муҳофазати учун Хуросон черикидин бир жамоат номдорлардин йайоғлар била қуйди. Ўзи давлат билан Дашти Муқронда келиб тушти. Гурген бадбахт Ислом черикининг мусибатини куруб тулкидек қочти. Гуржи вилоятининг улуглари тазаруъ ва зори била амон тиладилар, соҳибқирон хизматига пешкашлар била келдилар. Ҳазрат буюрдиким, андаги калисо ва дауракаким, аларнинг ибодат ерлари турур ва қўб йиллар эрдиким алар анда бутларини ибодат этар эрдилар, барчани буздилар. Ва ул ерларда масжидлар солиб, муаззин ва имом муқаррар қилиб, фарзу суннатнинг одобига машғул бўлдилар. Ва дини ислом била соҳибқирон давлатидин зебу зийнат топти. *Ал-ҳамду ли-Ллаҳи Раббил-оламийн.*

Соҳибқирон Жонибек Гуржи сори мутаважжих бўлғони

Малик Гурген Гуржининг вилоятини олғондин сунг йана Гуржистонга тааллуқ ўзга вилоятларига мутаважжих бўлди. Ўғруқни Дашти Муқронда қўйуб, Жонибек Гуржи ўлтурғон дарага мутаважжих бўлди. Шерь:

Чу тахт устидин қилди ул сарафроз,

Мақомин от устида чун сарвиноз.

/Анинг эликида черики бешумор,

Бари сафдару гуруҳи ханжаргузор.

2316

Ислом черики дарадин чиқиб, Жонибек Гуржининг ерини аёғ остида олиб, наққора ва нафир чолиб, зилзила ул тоғда солиб, барча вилоятни чобтиллар. Жонибек жонидин қўрқуб, юз қўрқунч билан итоат йулига кириб, ҳисордин чиқиб, калъасини тобшурди. Ислом черики қиличларини кофирлар қонидин суғориб қўб кишини жаҳаннамга йибардилар, ва юртларини куйдурдилар. Андин қайтиб ўрдуга келиб туштилар. Соҳибқирон амирзода Шохрух билан Саййид Хожай Шайх Али Баҳодурни Самава йўлига чобқали йибарди. Ва Жаҳоншаҳбекни унғ қўлнунг кишиси билан даранинг даҳонасига илгари йибарди. Ва соҳибқирон мансур черики билан Самава йўлидин юриди. Ҳар сориким, баҳодурлар чобқали бориб эрдилар, барча музаффар ва мансур қўб мол билан ёниб ўрдуга келдилар. Ва даранинг бошида бир қалъа бор эрди, Пил отлиқ, асру маҳкам ер эрди. Соҳибқирон анда етконда ҳукм бўлдики, «Қалъага уруш солсунлар!» Бас, ўшул кун қалъани олдилар ва андин кўчуб, Гуржи саҳросида тушти. Ҳазрат соҳибқирон Жаҳоншоҳбек била ўзга бекларни йибардиким, малик Гургенни истаб тобқайлар. Ул бадбахт шамолдек жангалларда, дараларда сарғашга юрур эрди. Мансур черики булак-булак ани истаб юрур эрдилар, неча хосса кишининг тобтиллар, аммо ани топмадилар. Ва андин тақи қўб мол олиб, ёниб ўрдуга келиб тушти. Соҳибқирон андин кўчуб, Кур суйидин ўтуб, давлат ва саодат била тушти.

Қалъаи Зарит ва ҳисори Сванетни фатҳ қилғонлари⁹⁵⁰

232а

Бу маҳалда ҳазрат соҳибқиронга арз қилдиларким, /гуржи элидин бир жамоат киши Қалъаи Заритқа кириб, ул ерни беркитиб ўлтуруб турурлар. Ул ер асру берк ер турур ва ҳаргиз тарихда киши эшитмайдураким, ул қалъани олғон бўлғай. Соҳибқирон илғор қилиб, ул қалъа сори юриди, анда етиб тушти ва қалъа урушининг асбобиға машғул бўлди. Манжаниқ ва

аррода ва ўзга нималар йасаб туруб, етти кундин сўнг фирмон бўлдим, «Жанги султоний солиб, ҳар тарафдин юрусунлар!» Баҳодурлар ҳар сори-дин юруб, уруш солиб, қалъани олиб, ер била тенг қилдилар. Ва андаги гуржиларни ғазо қиличи била ўлдурдилар. Ва черик эли ҳар сори чоғиб, ҳар ердаким, гуржи кофирлардин тобтилар, ўлдурдилар. Бу маҳалда таҳқиқ бўлдим, Гурген лаъин Сванет мавзёида ўлтуруб турур. Соҳибқирон ул йўлларга кишилар йибариб, ҳар сориким, черик эли чобқали бориб эрди, барча ҳукм била йиғилдилар. Черикнинг йаримини уғруқда қўйиб, йарими билан илғор этиб, Сванет сори борди. Шеър:

Равон бўлди ул шоҳи бо доду дин,
Ғазо азмиға шоҳи рўйи замин.
Черик гардидин бўлди кўк қоп-қаро,
Юриди адув сори ул подишо.

2326 Гурген Ислом черикидин хабар билиб, Сванетдин чиқиб овора бўлди ва Абхаз сори қочти. Соҳибқирон черики Сванет қалъасига етконда бир ҳамла билан олдилар. Ва Гургеннинг кейнида тушуб, анга тааллуқ кишиларига еттилар. Гурген Инғур сўйидин⁹⁵¹ утуб қочти. Ва чун билдиким, Тоҳирни сақлайолмас, ани атоси қошида Румга йибарди ва тазарруъ зори била Гурген Исмойилни соҳибқиронга йибарди, узрхоҳлиқ қилди ва дедиким, «Мандин ҳар йамон ишким, воқия бўлуб эрди, жазосига еттим. Агар ҳазрат гуноҳимдин кечса, лутфу карамидин йироқ бўлмағусидур. Ва муздин нари / шарт қилурменким, ҳаргиз итоат ва бандалик йўлидин чиқмағаймен ва моли хирож қабул қилиб, ҳар йил хазинага йибаргаймен».

Соҳибқирон Иван Гуржи сори таважжух қилғони

Малик Гурген бечоралик йўлига кириб, гуноҳига бўйун қўйиб, Исмойилни соҳибқиронга йибарди. Ҳазрат анинг гуноҳидин кечиб, Иван Гуржиким, гуржилар ичида бир улғу бек эрди, анинг вилояти сори таважжух этиб борди. Бас, зафаршиёор черики ул вилоятда кириб, барчани чобтилар ва ҳар ерданим, қалъа бор эрди, мусаххар қилдилар. Ва анди давлат ва нусрат билан тоғнинг этагидин юридилар ва таважжух юзларини Қароқалқонлиқ вилоятига қўйдилар⁹⁵². Ва ул ернинг эли сипоҳий ва отқучи эрдилар. Аммо нусратшиёор черики ул вилоятда кириб, ҳар ердаким қалъа бор эрди, барчани мусаххар қилдилар, ва ғазаб ўти била юртларини кўйдурдилар. Соҳибқирон давлатидин андаги гуржиларни таладилар ва кўб киши алардин ўлдурдилар.

Соҳибқирони гитиситон Гуржистондин қайтқони

233a Ҳазрат соҳибқирон Гуржистон ғазосидин фароғат топиб, андаги вилоятларни бир-бир қилиб, кўб киши кофирлардин ўлдурди. Музаффар ва мансур ва давлату саодат била қайтиб, йайлоқи Минқўлда келиб тушди. Анда тушконда арз қилдиларким, бир жамоат киши гуржилардин Хушкурд мавзёида ўлтуруб турурлар. Соҳибқирон мун и эшитиб ҳукм қилдиким, «Шайх Нуриддинбек черики билан илғор қилиб, алар сори юрусун!» Аммо соҳибқироннинг ҳиммати ул эрдиким, аксари ишиким, анда хайру савоби бўлғай, ўзи юруб ул ишни саранжом қилғай. Бу жиҳатдин неча кундин сўнг ўғруқни қўйиб, ўзи черик билан аларнинг кейнида юриди. Анда етконда беш кунда /етти қалъани олди. Ва андаги кофирларни ўлдуриб, қалъаларни буздилар. Мансур черики фатҳу нусрат била андин қайтиб, Минқўлда келиб ўрдуға қўшилдилар. Ва ул ерда неча кун фатҳу нусрат била ўлтуруб, айшу ишрат қилдилар.

Бу маҳалда Фарангдин элчилар келиб, Муродбекнинг ўгликим⁹⁵³, Румнинг қайсарларидин эрди ва фаранг эли ани асир қилиб эрдилар, ани келтурдилар. Беклар элчиларни соҳибқиронга кўрсатди, ҳазрат аларни йахши кўрди, тўнлар кийдуруб ёндурди. Ва алар Тарабзун йўлидин қайтиб

бордилар. Ва соҳибқирон Минқўлда икки ой ўлтурди; йахши ўтлоқ ва ҳавоси латиф ер эрди. Озуқ, от-улоғлар ўзига келди ва ҳар сори боргон жамъ бўлди. Ва ҳар ердаким, ҳокими ва даругаси бор эрди, барча тобиъ бўлдилар. *Вал-ҳамду ли-Длаҳи зул-жалол, вал-акром.*

Соҳибқирони гитиситон Сивос сори таважжух қилгонининг сабаби

Соҳибқироннинг Сивос сори боргонининг жиҳати бу бўлдиким, Йилдирим Боязидким, ул маҳалда Румда подшоҳ эрди ва азимат ва шавкати бурун кечкон қайсарлардин кўб эрди. Ва Румда кўб вилоят бор эрдиким, атолари ани олмайдур эрдилар, барчани ул мусаххар қилиб эрди, мисли Ойдин ва Ментеша ва Кирмиён ва Қарамон⁹⁵⁴. Ва Фаранг диёридин тўрт ойлиқ йўлни ўзига тобиъ қилиб, андин сўнг Қаро Умон Қози Бурҳонуддинким, Сивосни олди. ва Малатияким, Ҳалабга туташ турур, ани тақи мусаххар қилди. Ва Сивосда бир йигитиким, оти Мустафо эрди, даруга қўйди. Ва Малатияда, Мустафонинг ўглини ҳоким қўйди. Ва андин музаффар ва мансур қайтиб, Рум вилоятига борди. Ва азимати ва шавкати андоқ бўлдиким, /ун икки минг от сақлағучиси бор эрди ва черикининг сонини билмас эрди. Лоҷурма, бу жиҳатдин гурур пайдо қилиб, йамон андишалар кўнглида тушуб, Таҳуртанга элчи йибардиким, «Сен мундин бурун бизга тааллуқ эрдинг. Ҳолоким, керак бизга тобиъ бўлгайсен. Ва Арзинжон ва Арзируннунг хирожини бизга йибаргил». Таҳуртан сурати ҳолни арзадошт қилиб, ҳазрати аълога йибарди. Соҳибқирон билдиким, қайсари Румга гурур деви йўлаб йўлдин чиқориб турур. Бу жиҳатдин соҳибқирон қайсари Румга нома йибарди.

Соҳибқирони саодатнишон қайсари Румга элчи била нома йибаргани

Соҳибқирони жаҳонгир мунший равшанзамирни чорлаб ҳукм қилди: «Насиҳатномаким, Йилдирим Боязи, қа лойиқ бўлгай, иншо қилсун!» Дабирни балоғатшиор Мавлоно Шамсуддин мунший қаламдек фармонига бош қўюб, номанинг бошида ҳамду сипос худой ва таҳиййат ва дуруду сурурга ниййот била мувашшаҳ қилди. Назм:

Сари нома қилди ба номи худой,
Ким улдур ёри банда ва раҳномой.
Худойи замину худойи замон,
Эрур фарқи эҳсони барча жаҳон.

Мазмуни буким, «Худой бандага раҳмат қилурким, ўзининг қадр мартабасини билгай. Ва ўзи ҳаддидин аёғини узолмагай.

Букун биҳамди Аллоҳ таоло рубъи маскун мамолики бизнинг тахти тасарруфимизда турур. Ва оламнинг салотинлари бизга мутиъ турурлар. Ва офоқнинг сардорлари бизнинг амру наҳйимизда кириб турурлар. Ва жаҳоннинг гарданкашлари барча бизнинг бўсағамизда бош қўйиб турурлар. Назм:

Ки ер юзи барча сипоҳим эрур,
Кўк устидаги Хур кулоҳим эрур.
Жаҳон шоҳлари бандаи фармон менга.
Камина қулидур бу даврон менга.

234a Ва сенинг аслу насабинг кемачи туркмонларга етар ва бу бизга равшан турур, муҳтожи баён эмас. Гурурни бошингдин чиқоргил. Бу чоққачаким сенинг /вилоятингга таъарруз қилмадук, жиҳати бу эрдиким, эшитур эрдуким, сен фаранг кофирлари била газога машғулсен. Ва агар биз ул сори борсак, мусулмонлар ташвишда булурлар ва кофирлар шодмон бўлгайлар. Зинҳор-зинҳорким атолариининг тариқаларини сақлагил ва аёғингни ўз ҳаддингдин узотмагил, ўзунга мағрур бўлмагил. Вассалом».

Мактуб тамом бўлгондин сўнг бир жамоат доно кишилар била Йилдирим Боязидқа йибарди. Ва алар барқдек юруб, Рум сори бордилар. Румга етконда мактубни бердилар. Савдойи маҳол қайсари Рум бошида андоқ тушмайду эрдиким, нома ва насихат билан таскин тобқай. Жавоблар бердиким, барчаси каззоб ва носавоб эрди ва дедиким, «Муддати турурким, кўнглумда турурким анинг била урушқайбиз. Эмди баҳадд бўлдумким, чериким била анга боргаймен. Ва агар ул бери келмаса, Табриз ва Султониягача боргаймен». Байт:

Кўралики бу чархи нопойдор,
Кими ул ализ айлару, кими хор.

Соҳибқирон Сивос тасхирига таважжуҳ қилғони

Элчиларким, Румга бориб эрдилар, ёниб соҳибқирон хизматида келдилар. Ва Йилдирим Боязид дегон жавоби носавобни арз қилдилар. Ҳазратинг аччиғи келиб тушти. Аллоҳодбекким, ҳукм билан бориб эрдиким, Шероздин амирзода Пир Муҳаммадни келтургай, бу маҳалда хизматқа келиб, амирзодани банд қилиб келтурди. Ҳукм бўлдиким. «Улуг девонда амирзода Пир Муҳаммадни келтуруб, йаргу сўрсунлар!» Ани келтуруб сўруб йасоқ тайоғига еткурдилар ва бандини кўтардилар. Ва йамон йўлда тутқучилар Шайхзода Фарид ва Муборак Хожаким, ҳануз бандда эрдилар, йасоққа еткурдилар.

- 2346 Ҳазрат соҳибқирон ҳарамларини Сарой Мулк хоним ва/ Хонзода ва шоҳзодалар ҳарамларини ва шоҳзода Улугбек, амирзода Умар ва улуг агосини Аллоҳодбекнинг уҳдасида қилиб, Мавлоно Қутбуддин била Султонияга йибарди ва ўзи черики билан кўчуб йўлга кириб бордилар. Арзирумга етконда тушти. Таҳуртан ўтрув келиб соҳибқиронни кўрди. Ва икки кундин сўнг кўч қилиб, Арзинжондин ўтуб, (торих саккиз юз учда муҳаррам бошида (22.08.1400) илгор қилиб), Сивос сори юриди. Йўлда эшиттиким, Йилдирим Боязид углиниким, оти Курашчи турур ва Темуртошким, Румнинг улуг бекларидин турур ва ўзга беклар била Сивосқа йибариб турур ва соҳибқирондин хабар билиб йана Рум сори қайтиб турур. Бу хабарни соҳибқирон эшитиб, Рум сори мутаважжих бўлди. Ҳукм қилдиким, «Сулаймоншоҳбек ва Жаҳоншоҳбек ва Шайх Нуриддинбек ва Севинчак ва Саййид Хожайи Шайх Али Баҳодур ва Дона Хожа ва ўзга беклар илгор қилиб, аларнинг кейнидин кириб, чобсунлар!» Бу беклар бориб, Қайсарийадин ўтуб, аларни чобгилар ва сонсиз мол олиб қайтиб мансур черикка келиб қўшулдилар ва Сивосга йақин келиб тушдилар. Сивос шаҳри асру берк ва томлари барча тошдин эрди. Ва ҳар тош икки қари ва уч қари эрди ва тошнинг қалинлиги бир қари ва қалъанинг томини қалинлиги ўн бир қари ва бийиклиги йигирми қари ва етти дарвозаси бор эрди. Ва ул қалъа Аловуддин Кайқубод Салжуқийнинг⁹⁵⁵ иморатларидин эрди. Ва шимоли сори ва жануби соридаги хандақи асру чуқур эрди, андоққим нағам солса бўлмас эрди. Аммо ғарб соридаким, соҳибқирон тушуб эрди, нағам солса бўлур эрди. Ва шаҳар ичида Мустафоким, қайсари Рум соридин анда даруга эрди, тўрт минг кишиси бор эрди, қалъа ичида ўз ишига машғул эрди. Аммо соҳибқирон буюрдиким, «Нағамчилар ишларига машғул бўлеунлар!» Ва икки тарафдин уруш солдилар. Ун етти кундин сўнг нағамлар /тамом бўлуб, буржларнинг олтида етиб, йағочлар қўйдилар. Ҳукм бўлдиким: «Нағамларда ўт солсунлар!» Ўт солиб, нағамда қўйгон йағочлар қуйуб, қалъанинг буржлари йиқилди. Ва шаҳардаги эл саросима ва ҳайрон бўлуб, йақин бўлдиким, мансур черик шаҳарга киргайлар. Мустафо даруга ажзу зори била чиқиб, содот ва акобир ва ашроф ва уламоу машойих барча шаҳардин чиқиб ҳазратни кўрдилар. Фармон бўлдиким, «Мусулмонларга амон бериб, моли амоний олсунлар ва насроний ва арманиларни асир қилсунлар!». Йилдирим Боязидқа тааллуқ сипоҳийлар кўбраки арманий эрди. Тўрт минг арманийни черикка улаштурди. Сийёсат учун барчани тирикча чоҳларга солиб тупроқ тўлдурдилар. Ҳукм қилдиким, «Сивос қалъасини бузсунлар!» Бир замонда андоқ қалъани ер била тенг қилдилар.
- 235а

Бу маҳалда ҳазратқа дедиларким, Султон Аҳмад ва Қаро Йусуф Бағдоддин қочиб, Рум сори борадурлар. Хукм қилдиким, «Мансур черикидин бир жамоат баҳодурлар алар сори бореулар!» Хукм билаи бир жамоат баҳодурлар юруб Султон Аҳмаднинг уруқиға етиб, улуг эгачиси Султон Дилшодни ва хотунини ва қизини асир қилдилар. Узи қочиб Йилдирим Боязидқа борди.

Соҳибқирон Обулистонға⁹⁵⁶ борғони

2356 Ул маҳалдаким, соҳибқирон Сивос қалъасини қамал қилиб ўлтуруб эрди, бир жамоат ўғрилар Обулистондин келиб мансур черикининг отларини ўғирлаб элттилар. Соҳибқироннинг хотири қалъа соридин фориг бўлди, Обулистон сори мугаважжих бўлди. Ва амирзода Шохрух манглай бўлди. Сулаймоншоҳбек ва неча беклар ниҳзода била юридилар. Шаҳзода ва беклар илгор қилиб Обулистонға еттилар. Туркмонлар бу хабарни эшитиб, шаҳардин чиқиб, тоғлар сори ва биёбонлар сори бориб, /саргашта юруб эрди. Шаҳзодаи шижоатшиёгор аларнинг кейнида таъжил билан сурди ва аларға етти. Ва алар жон қўрқунчидин урушқа турдилар. Бир ҳамла билан аларни босиб, қўб киши алардин ўлдурдилар, ва от ва хачир ва тева ва қўй сонсиз олиб, ёшиб соҳибқиронға қўшулдилар. Ҳазрат соҳибқирон лутф ва ҳурмат билан туркмонларға киши йибариб, истилолатнома Малатийага йибарди. Ва Мустафонинг ўеликим, аларда даруга эрди, жоҳил ва подонлиғидинким, туркмонларда бордур ва Рум эли куброки ўшандоқ турурлар, борғон элчини тутуб, банд қилди. Бу хабар соҳибқиронға келиб, ҳазрат алар сори юриди. Ул бадбахтлар хабар тониб, кечада қочтилар. Ва соҳибқирон Малатийага етиб, ўшул замон ани мусаххар қилди ва гуржилар ва арманиларни асир қилиб, мусулмонларға амон бериб, моли амоний олдилар. Ҳазрат соҳибқирон Йаҳоншоҳбек ва ўзга бекларға хукм қилдиким, «Илгор қилиб бореулар!» Алар илгор қилиб Қохта қалъасигача чобтилар. Ва ҳар ерда эл ва хиншаминиши учрадилар ва Малатийадин Қохтагача мусаххар бўлди. Ул вилоятни талш, қўб мол била қайтиб ўрдуға келиб туштилар. Соҳибқирон Малатийани тавачи била Қаро Усмон Туркмонға берди ва парвардигор инояти билан оз фурсатда Рум сарҳади ва Шом сарҳади мусаххар бўлди.

Соҳибқирон Шом сори таважжух қилғонининг сабаби

236a Мушшийи қазо бурун рақам урғон эрминким, Шом вилояти баъзи ноқисулақлардин қутулғай. Ва ўзларига мағрур бўлгонлардин маъзур бўлғай. Соҳибқирон етти юз тўқсон бешда (1393) Бағдодқа келиб фатҳ қилгонда Совадин бир доно кишини Мисрға — Барқуққа йибарди. Ва Барқуқ гоят ақсизлиғидин ва Султон Аҳмаднинг ҳаводорлиғи /учун ул элчиларни ўлдурди. Ва йана бири улким, чун соҳибқирон Озарбайжон ва Ироқи Арабни мусаххар қилди ва андин Дашти Қипчоқ ва Черкас сори борди, Аталмиш Қавчинниким, Авник қалъасида қўйуб эрди, Қаро Йусуф Туркмон келиб анинг била урушиб, қаза тақдирин Аталмиш Қавчин Қаро Йусуфнинг эликиға тушуб эрди. Қаро Йусуф ани банд қилиб, сақлаб эрди. Ва йана бу маҳалдаким, соҳибқирон Гардун Ғулумни, Малатийа ҳудудин Фараж қошидаким, Барқуқнинг ўели эрди ва Барқуқ ўлгондин сўнг бу Фараж Миср ва Шомнинг подшоҳи бўлуб эрди, элчи йибариб эрди хатлар била. Ва хатнинг мазмуни бу эрдиким, «Атонгдин йамон ҳаракатлар куб воқий бўлди. Бири улким, элчиларимизни ўлдурдиким, ҳаргиз ҳеч подшоҳ бу ишни қилмас ва элчи ўлдурмак раво бўлмас. Ва Аталмиш Қавчинким, бизнинг навкарларимиздин эрди, банд қилиб турур. Анинг иши қиёматқа тушти. Эмди сен керакким ўзунга ва вилоятингга раҳм қилиб, Аталмиш Қавчинни бизга йибаргайсен. То сен фароғат билан Миср ва Шомда подшоҳлик қилгайсен. Ва агар хилоф қилиб, атоштек ишлар қилсанг, ҳар не келеа ўзунгдин билгайсен. Ва мусулмонларнинг қони сенинг бўйунингга бўлгуси турур». Элчилар Ҳалабқа еттилар. Аларни анда сақлаб, Фаражқа хабар йибардилар. Фараж бефаржом атосидек амал қилиб, киши йибариб, элчиларни банд қилди. Бу хабар соҳибқиронға етиб, газаби келиб, ул

вилоятларга озим бўлди. Тақи соҳибқирон келиб Рум сарҳадини олди. Йилдирим Боязид илгари келмай, ҳеч дам урмади⁹⁵⁷. Соҳибқирон Рум сарҳадин қайтиб, Мисру Шом сори мутаважжих бўлди.

2366 Соҳибқирони гардуналам/ Мисру Шом сори таважжуҳ қилғони

Ҳазрат соҳибқирон чун эшиттиким, Мисру Шом подшоҳи йибаргон элчиларни тутуб банд қилиб турур, ҳазратнинг аччиги келиб, Мисру Шом сори мутаважжих бўлди. Аммо беклар барча юкунуб арз қилдиларким, «Черик неча маҳал сенинг давлатингда Ҳиндустон вилоятига бориб, ул вилоят фатҳ бўлди. Ва андин қайтиб, ҳануз оро топмайду эдиларким, йана давлат билан отланиб Эронга келиб, Гуржистон вилоятига кириб, ул тақи фатҳ бўлди. Ва ул вилоятда бир кун бир ерда тушуб ором топмадилар. Ва Гуржистондин тақи Рум сори мутаважжих бўлуб, Рум ва Миср сарҳади ҳам мусаххар бўлуб, мунда ҳам черик бир дам оройиш қилмадилар. Эмди Мисру Шом сори мутаважжих бўлубсиз. Бу юруш бағоят мушкил турур. Ва ул элнинг тажаммули ва йароги оламда машҳур турур. Агар соҳибқирон қарам қилиб, черикни бир неча кун ижозат берса, то ўз эвларига бориб неча кун фароғат қилгайлар. Ва андин сунг тоза йароғ қилиб келсалар, йахшироқ бўлгуси турур ва давлатқа лойиқ иш кўрунур».

Ҳазрат соҳибқирон бекларнинг жавобиға деди: «Бу фатҳ ва нусрат атийа турурки, ҳазрат Ҳаққдин келур ва черикнинг азимати ва шавкатида ҳеч бад занн йўқ турур. Ва доим кўрубсизким, ҳазрат Ҳаққнинг инояти на ишлар қилиб турур ва қаттиқ ишларни бизга осон қилиб турур ва эмди душманларни забун қилиб турур. Ҳимматни баланд тутмак керак ва кунгулни худойға бағишламоқ керак, то ҳазрати Аллоҳ ҳар ишда мададор бўлгай». Барча беклар тилларини дуо билан очиб, дуо дедилар ва Мисру Шом сори бормоққа йақжиҳат бўлдилар. Ва соҳибқироннинг лутфу иноят
237a кузи черик элига тушуб, барчага иноятлар /қилди. Ва шоҳзодалар ва беклар бўлак-бўлак дастур билан йўлга кирдилар.

Биҳишти ва Айнтоб қалъасини фатҳ қилғонлари

Соҳибқироннинг мансур черики Мисру Шом йулига кирдилар. Фармон бўлдиким: «Амирзода Шоҳрух илғор йусуни била бир жамоат беклар била илгари бореунлар!» Шоҳзода Шоҳрух илғор бўлуб, Биҳишти қалъасига етиб тушти. Ва соҳибқирон тақи келиб тушти ва қалъа дара ичида эрди ва асру мустаҳкам. Ва ташқари бўлгон элни таладилар. Ва ул қалъа ичида Муқбил отлиқ бир номақбул даруға бор эрди ва гуруридин қалъани беркитиб ўлтурди. Ва ул маҳалдаким, соҳибқирон қалъанинг йақинида келиб, бир баланд ерда чодир тиктуруб ўлтурди, қалъа ичидин манжаниқ тоши отиб, хаймага отти. Соҳибқирон бу жиҳатдин газаби келиб, ҳукм қилдиким, «Қалъа урушининг асбобиға баҳодурлар машғул бўлеунлар!» Черик қалъага келиб, ўртада олиб, урушқа машғул бўлдилар. Йигирми манжаниқ йасамадилар. Бир манжаниқни ул манжаниқким, қалъа ичидин соҳибқиронга тош отиб эдилар, анинг ўтрувсига ўлтургузуб тош оттилар. Аввал тошким оттилар, соҳибқирон давлатидин ул тош аларнинг манжаниғига тегиб порара қилди.

Бу маҳалда амирзода Рустам Форс черики билан келиб ҳазратни кўруб, йахши пешкашлар бериб, дуолар деди. Соҳибқирон шаҳзодани йахши сўруб кўрушди. Аммо черикнинг баҳодурлари уруш солиб, нағамчилар нағам солиб, ҳисорни томининг тубини ковак солдилар ва манжаниқ тоши билан қалъада рахналар солдилар. Муқбил ул ҳолатни кўруб, қўрқуб, тазарруъ ва ниёз била ҳазратқа арзадошт йибарди ва дедиким, «Кўрқунчдин /чиқаолмам. Таваққулим ул турурким, бу бандани озод қилиб, қонимдин кечгайлар». Соҳибқирон деди: «Қалъани олгондин сунг ани озод қилурбиз. Агар бу қалъа эшикидин қубсак, эл ҳаёл қилгайким, қалъани ола олмай қубтук».
237b Бас, шанба кўни, сафар ойининг еттисида, тарих саккиз юз учда

(27.09.1400) фармон бўлдики, «Нағамларда ўт солеунлар!» Ўт солгондин сўнг буржлар йиқила бошлади. Қалъанинг ичидагилар ул ҳолатни кўруб, кўрқуб, Муқбилга тааллуқ навкарлари ҳар бири бир сори кетти. Ўшул замон содоту қазот ва қалъанинг улуг арбоблари пешкашлар чиқориб, шаҳзода Шоҳрухни ўзларига шафиъ қилиб арзадошт қилдиларким, «Муқбил бир камина банда турур. Агар лутфу карамларидин ани амон берсалар, аини марҳамат турур». Соҳибқирон Муқбилнинг гуноҳини шоҳзодага бағишлади ва келганлар барча дуъо деб, ҳисорга қайтиб, хутба ва сикка соҳибқирон отига ўқудилар.

Андин кўчуб Айнтоб⁹⁵⁸ сори мутаважжих бўлди. Ва ул шаҳарнинг қалъаси асру берк эрди ва қалъанинг томи ва тоши оқ тошдин эрди. Ва хандақи бор эрди, йассилиги ўтгуз қари ва чуқурлуғи етмиш қари ва хокрези тошдин эрди. Ул қалъага етгилар, қалъадаги бузурлар барча қочиб эрди ва бир жамоат раъийат ичида қолиб эрди. Черик анда етконда шаҳарни тобшурдилар ва бу шаҳар ҳам фатҳ бўлди. Ва бу шаҳарда неъмат ва даъват асру куб эрди. Черик эли барча маъмур бўдилар.

Соҳибқирон Ҳалаб сори бориб, Ҳалабни фатҳ қилғони

Соҳибқирон Айнтоб ва Биҳишти қалъаларини фатҳ қилди. Бу хабарлар Темуртошқа еттиким, Ҳалабнинг ҳокими эрди. Темуртош воқий бўлгон 238a ишни эшитиб, Мисрға киши йибарди. Миср подшоҳи хабардор бўлуб ҳукм қилдики, «Шомдаги вилоятларнинг/ ҳокимлари ва даруғалари Ҳалаб сори мутаважжих бўлсунлар!» Миср ва Шомдин черик келиб Ҳалабга йиғилдилар. Барча йароғ ва тажаммул била Шадунким, Дамашқ вилоятида беклар беги эрди, азимат ва тажаммул била Ҳалабга келди. Ҳўмс ва Ҳама ва Антакийя ва Тарабулус ва Набулус ва Баъалбакк ва Канъон ва Ғазза ва Рамла ва Қуддус ва Карак ва Қалъатуррум⁹⁶⁰ барча вилоятлардин беклари ва номдорлари чериклари билан Ҳалаб сори мутаважжих бўлди. Ва оз фурсатда сонсиз черик жамъ бўлди. Назм:

Йиғилди Ҳалабда чу беҳадд сипоҳ,
Ки бўлди қаро гардидин меҳру моҳ,
Сипоҳий йиғилдики ҳеч сони йўқ,
Барининг йароғи қилич бирла ўқ.

Черик йиғилгондин сўнг Темуртошким, беклар беги эрди, беклар билан кенгашиб деди: «Бу ишни саҳл тутса бўлмас, анинг учунким, бу кишиким бизга мутаважжих бўлуб келадур, асру давлатлиқ киши турур. Ва бу чоққача ҳар сориким боргондур, ҳар шаҳардаги қалъалар барчасини мусаххар қилибдур. Ва ҳар ким анинг била муҳолифат қилиб турур, албатта анинг эликида зору хор бўлуб турур. Ва оламдаги вилоятларнинг кубрагини мусаххар қилиб турур. Туркистону Хоразм ва Хуросону Зобулистон ва Ҳиндустону Табаристон ва Ироқайн ва Хузистону Гуржистон ва Озарбайжон ва Диёрбакар — барчани мусаххар қилиб турур. Ва андаги подшоҳларни аз фурсатда мутиъ қилиб, вилоятларини тасарруф қилгон турур. Ва Эрону Турондаги кишиларда маҳол йўқ турурким, анга тааллуқ вилоятларга тик боқа олғай. Менинг хотиримда андоқ келадурким, анинг била сулҳ қилғайбиз ва хутба ва сикка анинг отига ўқуғайбиз. Ва содоту қазот ва уламоу машойихни ўртага солиб эликимиздин келгунча лойиқ пешкашлар ва тансуқот била бир тойифа уламоу машойихни анга ўтрув йиборайимким, 238b бу жиҳатдин у тарафқа етиб/ боргайлар ва бу мамлакат андин саломат қолғай».

Темуртош бу сўзларни деди, баъзи кишилардаким ақл ва фаросат бор эрди, бу андишани йахшилади. Аммо баъзидаким, ақлу фаросат йўқ эрди ва ўзларига мағрур эрдилар, хоссатан, Шадунким, Дамашқ ҳокими эрди ва гурур ва такаббур бошида бор эрди, бу кенгашни қабул қилмай тилини лоф била очиб, каззоб сўзлар деди. Ва айттиким, «Ҳар кимни кўнгли кўрқар, муродидин маҳрум қолур. Ва бизнинг бу мамлакат ўзга мамлакатга ўхшамас. Андаги вилоятларнинг қалъалари балчиқ ва хом кирпучдин⁹⁶¹ турур.

Ва бизнинг қалъалар барча қора тошдин турур. Ва агар бир қалъага келиб урушсалар, бир йил керакким ани мусаххар қилгайлар. Бу не қўрқунч турурким, кўнглунгизда тушуб турур? Ва агар аларнинг уруш асбоби кўб турур, бизнинг қиличларимиз мисрий турур ва ёйларимиз дамашқий ва найзаларимиз арабий ва қалқонларимиз ҳалабий турур. Ва бу мамлакат улўғ шаҳарлардин бошқа олтмиш минг маъмур кент турурким, муфассалда турур. Агар ҳар кентдин ўн киши чиқса не миқдор киши йиғилгай? Анча киши жамъ бўлгайким, оламда сигмагай».

Алқисса, мундоқ лофлар урди. Ҳар нечаким, Темуртош ва ўзга доно кишилар муболага қилдилар, ҳеч ерга етмади ва урушқа муттафиқ бўдилар.

Ва бу тарафдин соҳибқирон Айттобдин кўчуб, оҳиста-оҳиста келур эрди ва ҳар кун йарим йағоч йўл бориб тушар эрди. Ва ҳар ердаким тушар эрди, хандақ қазиб, хандақнинг йақосида туралардин қўргондек йасаб ултурур эрди. Соҳибқироннинг секин келгани жиҳатидин душманларнинг кўнгулларида кечтиким, «Қўрқуб тез кела олмас, ва аларда анча қувват йўқ турурким илгари келгайлар». Бу жиҳатдин далер бўдилар ва шаҳардин чиқиб, хайма ва ҳиргоҳ уруб ўлтурдилар.

239а

/Панжшанба кун, рабиъ ал аввал ойининг тўққузид, Лу йилда (28.10.1400) Ҳалабқа йақин келиб тушти. Амирзода Султон Ҳусайн бир неча хосса навкарлари била душманларнинг қаровулига етти. Бовужуд улким, душман қаровули асру гўлаб эрди, андиша қилмай аларга чобти. Ва ул ҳамлада бир отлиқни найза билан тушурди ва ани боғлаб маъракадин чиқарди. Ва навкарлари тақи икки кишини тушурдилар. Ва черикнинг ўзгалари ул мардоналиқни кўруб қочтилар. Анинг учунким, ҳаргиз мундоқ уруш кўрмагон эрдилар.

Ва ўшул кун амирзода Або Бакр олтмиш киши билан илгари бориб душманнинг қалин кишисига йўлуқуб уруштилар, ва асру йахши урушуб, қайтиб ўрдуга ёниб келди. Тонгласи мансур черикидин баъзи баҳодурлар отланиб, душман муқобиласида бориб турдилар. Ва душман соридин бир киши илгари келмади. Ул кун ахшомгача туруб турдилар. Ҳеч киши аъдодин тебранмас жиҳатидин ёниб туштилар.

Учунчи кун соҳибқирон фармонладиким, «Черик дастури била ўнг қўл ва сўл қўлни тартиб бериб, йасол била отлансунлар!» Унг қўлда амирзода Мироншоҳ ва амирзода Шоҳрух ва беклардин Сулаймоншоҳбек ва Шоҳ Маликбек турдилар. Ва сўл қўлда Султон Маҳмудхон ва Жаҳоншоҳбек ва ўзга беклар турдилар. Ва гўлда ҳазрат соҳибқирон турди. Сурон солиб ва наққораю нафирлар чолиб, олам ичида зилзила тушти. Амирзода Або Бакр ўнг қўлдин чопиб, ўзини душманларга уруб, йахши ишлар қилди. Ва сўл қўлдин Султон Ҳусайн ва Жаҳоншоҳбек чопиб, душманни бир-бир қилдилар. Ва гўлдаги баҳодурлар ҳам баҳодурлуқ кўрсаттилар. Шадун ва Темуртош мундоқ ишларни кўруб хайрон бўлуб, бот туролмай, шаҳар сори қочтилар. Ва душман черики ул саҳрода паришон бўлуб, кубраги

239б

Дамашқ/ сори қочиб борди. Мансур черики аларнинг кейнида бориб кўб кишини тушурдилар ва баъзини ўлдурдилар ва баъзини от-йароғини олиб қўябердилар. Андоқ черикдин бир киши чиқиб Дамашққа хабар элтти. Ўзга черик эли барча эликка тушуб асир бўдилар. Ҳалаб черики қочиб шаҳарга кирдилар. Мансур черики аларнинг кейнида чопиб, ҳар кимгаким етар эрди, чопар эрдилар. Анча киши хандақ ичида туштиким, хандақ тўлди ва кўб киши анда ўлди. Ва йўлда ҳам анча киши ўлуб ётиб эрдиким, отлиқлар ўлук устида юрур эрди. Ва баҳодурлардин бир жамоат киши шаҳарнинг тасхирига юридилар. Ва ўшул шанба кун, рабиъ ал аввал ойининг ўн бирида, торих саккиз юз учда (30.10.1400) Ҳалабнинг шаҳрини фатҳ қилдилар.

Ҳалабнинг қалъасини урушуб фатҳ қилгонлари

Шадун ва Темуртош мансур черикидин қочиб қалъага кирдилар. Ва ул қалъа эмас эрди, балким бир тоғи эрди. Ва хандақини андоқ қазиб эрдиларким, сувга етиб эрди. Ва хокрездин хандаққача юз қари бор эрди ва

андоқ эрдиким, йайоғ анда чиқа олмас эрди. Бас, Шадун ва Темуртош қалъага эътимод қилиб, йана муҳолифат қилдилар. Ва буржу боруни мазбут қилиб урушқа машғул бўдилар. Нафт ва раъд андозлар⁹⁶² ҳар соридин ишларига машғул бўдилар.

240a Соҳибқирон шаҳарга кириб қалъанинг муқобиласида тушти. Ҳукм эттиким, «Черик хандаққа йақин тушсунлар!». Ва нағамчилар ишларига машғул бўлуб, ҳар ерда нағамлар солиб, қалъанинг тўрт ёнини ғори пилдек қилдилар⁹⁶³. Қалъа ичидаги баҳодурлардин беш киши иттифоқ қилиб дарвозадин чиқиб, нағамчилар сори келдилар. Ва мансур черикнинг баҳодурлариким нағамчилар қошида туруб эрдилар, нағамдин чиқиб ул беш кишини уқ зарби билан адам сори йибардилар⁹⁶⁴. Қалъа эли муни кўруб барча қўрқтилар. /Андин сўнг ўзга ҳеч киши қалъадин чиқмади.

Соҳибқирон қалъа элига раҳми келиб, бировни аларга йибарди. Сузи буким, «Бизнинг ишимиз черик билан ва азимат ва ҳашамат била эрмас. Балким ҳазрати Ҳаққ таборак ва таолодин турур. Қалъа ва тоғ ва дарё бизнинг қошимизда саҳл турур. Энди сизлар бу қалъага мағрур бўлмангиз ва чандин ҳазор мусулмонларнинг қониға кирмангиз. Барча тобеъ бўлуб, чиқиб келинглр. Йўқ эрса мусулмонларнинг қони бўйинунгузга бўлур ва аҳлу аёлингиз асир бўлгуси турур». Қалъа эли муни эшитиб билдиларким, ҳеч чора йўқ турур. Заруратдин Шадун ва Темуртош содот ва қазот билан мамлакат калидини ва хазина калидларини олиб, дарвоза калидини очиб чиқдилар. Ва ниёзу тазарруъ билан соҳибқирон қошига келдилар. Ҳукм бўлдики, «Шадун билан Темуртош бўлгон навкарларини тутуб банд қилсунлар!». Ва қалъанинг бяъзи буржу борасини буздилар. Андин сўнг соҳибқирон Мисрға — Барқуқ ўғлига киши йибардиким, «Шадун ва Темуртошни тутуб банд қилибмиз ва Ҳалаб шаҳри мусаххар бўлди. Агар Аталмишни⁹⁶⁵ бизга йибарсанг, биз ҳам буларни сенга йибарурбиз. Аталмишни бизга тез йибаргил!»

Андин сўнг соҳибқирон тафарруж учун Ҳалаб қалъасига кириб, икки кун турди, (сўнг) қалъадин чиқти. Жаҳоншоҳбекни қалъага йибардиким, забт қилгай: қалъа ичи тўла мол эрди ва бурунги подшоҳларнинг моли анда қўб эрди. Анча мол туштиким, ниҳояти йўқ эрди. Барча черик анда хушвақт бўлдилар.

240b Соҳибқирон андин тушкон молни ва ўғруқни Ҳалаб қалъасида қўйуб, Саййид Иззуддин ва Малик Ҳазоргирий ва Шоҳшоҳонким, Сейистон ҳокими эрди ва Муса Тўй Буға ва Султон Маҳмуд ва Баён Темур Оқ Буға ўгли ва Султон /Малик ва Мурод Қавчин ва Пойандайи Чехра ва Шайх Умар Тавачи — буларни ўғруқда муҳофизат учун қўйди. Ва ўн беш кун анда туруб, отланиб Шомға тааллуқ ўзга вилоятларга мутаважжих бўлуб юриди.

Ҳама шаҳрини ва Ҳўмс қалъасини фатҳ қилгонининг зикри

Ҳазрат соҳибқирон, ул маҳалдаким, Ҳалабда йақин ўлтуруб эрди, амирзода Пир Муҳаммад Маршайх ва амирзода Або Бакр ва амир Сулаймоншоҳ ва Севинчакбек ва ўзга бекларни Ҳама сори илғор йибарди. Алар анда бориб соҳибқирон давлатидин ташқаридаги шаҳарни олдилар. Аммо ичкаридаги қалъаси асру берк эрди, ани ололмай ўлтурдилар. Аммо чун соҳибқирон Ҳалаб ишидин фориг бўлуб Ҳама сори мутаважжих бўлди, йўлда уч-тўрт қалъани фатҳ қилди ва Ҳамага этиб тушти. Қалъадаги эшиттиларким, соҳибқирон ўзи давлат ва саодат била келди — тазарруъ ва ниёз йўлидин кириб, пешкашлар чиқориб, шаҳзодаларни ўртада солиб, соҳибқиронни кўрдилар. Ҳазрат аларнинг ёзуқларидин кечиб, аларни шаҳзодаларга бағишлади. Ва йигирми кун ул ерда таваққуф этиб ўлтурдиким, черик элининг отлари осойиш қилгай. Ҳазрат анда ўлтургонда шаҳзодалар била беклар иттифоқ қилиб, барча кўрунушқа келиб ўлтуруб арз қилдиларким, «Икки йил бўлдики бизинг черикимиз отдин тушмай, кеча-кундуз юруб турурлар. Ва душманларнинг отлари семиз ва ўзлари осуда турурлар. Агар маслаҳат бўлса, бу қиш Тарабулус дарёсининг йақосида қишласак, то черик осойиш қилгай ва от-улоғлари ўзига келгай. Аввал баҳорда душман

241a сори мутаважжих бўлак йахшироқ кўрунур», деб арза қилдилар. Соҳибқирон бу сўзга ҳеч илтифот қилмай Ҳўме сори таважжўх қилди. /Беклардин бир улў бек илгари бориб Ҳўмега етиб, ул элга иасиҳат қилди. Ва ҳазратнинг лутфу шафқатидин аларга умидвор қилиб, барча шодмон бўлдилар. Чун соҳибқирон Ҳўмега етиб тушти, шаҳар эли барча мутиъ бўлуб, пешкашлар билан чиқиб ҳазратни кўрдилар ва кўб ипоят ва лутфи бениҳоят кўрдилар. Ва Али Акбарни анда дарўга қўйди.

Соҳибқирон Баъалбакк шаҳрини фатҳ қилғони

Соҳибқирон Ҳўме қалъасидин мансур черики билан Баъалбакк шаҳрига мутаважжих бўлди. Ва бир манзил юруб, бир тузлақда келиб тушти. Ва анда ҳўкм бўлдим, «Мансур черикдин бир жамоат киши Сайда ва Байрут сори борсўнлар!» Черикдин бир жамоат баҳодурлар отланиб, ул сори юридилар. Ва соҳибқирон ўзи давлат ва саодат билан Баъалбакка етиб тушти. Ба ул шаҳарни кўруб, таъажжўбқа қолдилар. Анинг учўнким ул қалъа тамом тошдин эрди ва асру улў тошлардин йасаб эрдилар. Ва ҳар буржида тошларким қўйўб (эрдилар); узўнлиғи йигирми саккиз қари эрди ва йассилиғи ўн олти қари ва қалинлиғи етти қари⁹⁶⁶. Ва Баъалбакк анинг учўн дер эдиларким, ул бу оламда бир ажойиб ўзгача эрди. Ва эл ичида андоқ машҳур турурким, ани Сулаймон пайғамбар йасаб турур (дерлар). Валлоҳу аълам. Ва мундоқ қалъа соҳибқирон давлатидин ҳеч танишин ва заҳмат кўрмай мусаххар бўлди. Ва анда анча галла ва неъмат бор эрдиким, черикда кўб рафоҳият бўлди. Ул ернинг неъмат ва даъватидин барча ҳўзур қилди ва хотирлари тилаганча озўк кўтардилар.

Андин ҳазрат соҳибқирон Шайх Нурўддин ва Севинчакбек ва Шоҳ Маликбекнинг уттуз минг киши билан Дамашқ сори йибарди.

2416 Соҳибқирони саодатнишон Дамашқ сори мутаважжих /бўлғони

Баъалбакк тоғқа йақин эрди ва ул маҳалда қиш кириб, ҳаво совўк бўлуб эрди ва қору йамғур келур эрди. Соҳибқирон анда турмай, йакшанба кўни, жумада ал-аввал ойининг учида (22.12.1400) (Кўеш) жадийда (олтинчи даражада кирғонда) андин кўчуб, Нуҳ набий алайҳиссалоту вассалом зиёратига бориб тушти. Зиёрати саодатига мушарраф бўлуб, Дамашқ сори мутаважжих бўлди. Ул ерда жамоатиким, Сайда ва Байрутқа бориб эрдилар, ул ерларни чониб, музаффар ва мансур қайтиб қелдилар. Ва Шомдағи беклар Миср подшоҳикаким, оти Фараж эрди ва Барқўқўнўн ўғли эрди, Барқўқ ўлуб ул тахтада ўлтурўб эрди, соҳибқирондин хабарлар анга йибардиларким, «Мунга Темурбек келиб фалон қалъа ва фалон шаҳарни олди. Эмди Дамашққа мутаважжих бўлуб турур. Эмди агар сенга Дамашқ кераклик турур, фикрини қилгил». Фараж Мисрдағи черикни йигиштуруб, азимат ва шавкат билан Дамашқ сори мутаважжих бўлди. Назм:

Равон чун ки бўлди шоҳи Мисру Шом,
Ки тортқай йаағилардин интиқом.
Сипоҳий йигиштурди, бас, бешумор,
Бу умид илаким, қилай қору зор.

242a Бас, Дамашққа етиб, шаҳарга кириб, мазбут қилиб ўлтурди. Анда ўлтурғонда кўнглида бир фикри тушўб, бир ҳаромзодани дарвешлартек суратини таъбир бериб ва йана бир жоҳил фидоийни анинг билан қўшўб, ҳар бирига бир заҳаролуд ханжар бериб соҳибқиронга йибардиким, «Агар фурсат топсангиз иш қилгайсиз». Ул ҳаромзодалар Дамашқдин чиқиб, соҳибқирон Дамашққа йақин еткўнда келиб кўрунуш қилиб, кўб илтифот тобилар ва ҳазрат қошида кеча-кўнўз мулозиматда эрдилар. Бовужуд улким, неча қатла фурсат тобилар, аммо ҳазрати Ҳаққ ул соҳибқироннинг ҳофизи ва носири эрди, ҳеч иш қила олмадилар. Ва Хожа /Масъуд Семнонийким,

ҳазратнинг улуг девони эрди, ул бадбахтларнинг макридин хабар тошиб, аларни тутдилар. Аларни тутуб қовладилар, заҳаролуд ханжарлари зоҳир бўлди, этукларидин чиқти. Алардин сўрдилар воқияни, тамом шарҳ қилдилар. Соҳибқирон ҳазрат Ҳаққа шукр деб, фақиру мискинга қуб садақалар берди. Андин сўнг соҳибқирон деди: «Агарчи элчиға улум йуқ турур. Аммо бу ҳарамзодаким, ўзини дарвешлартек йасаб, дарвешларни бадном қилди, ани ўлдурмак керак!» Буюрдиким, ўшул заҳаролуд ханжар била ўлдуруб, мурдор жасадини ибрат учун куйдурдилар. Ва йана бирини қулоқ ва бурнини кесиб, Миср ҳоқимиға йибардилар. Ёрлиғ бўлдиким, «Мутафарриқ бўлгон черик барча жамъ бўлсулар!» Ва ўзи давлат ва саодат била отланиб Дамашқ сори мутаважжих бўлди. Ва бир нуштаға еттиларким, ани Қарақба дерлар, анга келиб тушти. Ва эҳтиёт учун хандақ қаздурди. Соҳибқирон пушта устиға чиқиб, йироқдин шаҳарни мулоҳиза қилди ва ҳукм қилдиким, «Қаровуллар бориб хабар келтурсулар!» Севинчакбек қаровуллар била мутобият қилди. Сайин Темур Баҳодур ва Дона Хожай Аначи ўгли ва Тукал Бавурчи ва Олтун Бахший ва Тукал Тамука Қавчин ўгли — булар барчаси қаровул билан илгари бориб, душманнинг қаровулиға учраб урушдилар. Ўнг қўл соридин Саййид Хожай Шайх Али баҳодур ва сўл қўлдин амирзода Рустам чоғиб қуб йахши ишлар қилдилар. Шом қаровуллари машриқ синоҳидин қочиб кетдилар. Мансур черики алардин қуб киши тушурди. Алардин нечани тирик тутуб, соҳибқирон қошиға келтурдилар. Анда Шадун била бир жамоат кишиниким, Ҳалабдин келтуруб эрдилар, барчани ўлдурдилар. Аммо бу кечада фалак шаъбда кўрсатти⁹⁶⁷ Амирзода Султон Ҳусайннинг кўнгли Жаҳоншоҳбекдин қолиб, хотир мулуллуқ бўлуб, бир жамоат муфсид тожиклар била иттифоқ қилиб, юзини давлатдин қайтариб қочиб, Дамашқ шаҳриға кирди⁹⁶⁸. Шомийларға ул ҳолатдин шодмонлиғ пайдо бўлуб, шаҳзодини юз тажаммул билан шаҳарға кийурдилар. Подшоҳ Фараж анинг келгонидин фараҳ қилиб, ўзига нусрат ва давлат билиб, шоҳзодини қуб иззат қилди. Амирзода Султон Ҳусайннинг навкарлари Барот Хожай ва Адук амир Шоҳ Маликка бу ҳолатдин хабардор қилдилар. Шоҳ Маликбек бу воқияни соҳибқиронға арз қилди. Кун чиққонда мансур черик кўчуб, Дамашқнинг қибласи сориким, Миср ва Канъон йўли турурким, кенг ер эрди, бир йағоч йўл йуруб тушдилар. Ҳукм бўлдиким, «Черик теграсида тошдин киши буйидин баландроқ томи қўпорсулар», ва хандақ қазиб ўлтурдилар. Тумонлардин ва ҳазоралардин киши чиқариб, жангдовуллуққа муқаррар қилди, то кеча черикдин воқиғ бўлғайлар. Ҳазрат соҳибқирон икки кундин сўнг Бўрон Подшоҳни Миср подшоҳиға элчиликка йибарди. Сўзи буким, «Бизнинг тажаммул ва сабримизни ишларда билдингиз. Ва неча қатла Аталмишни тиладук, йибармадингиз. Ва андак иш учун анча таъаллул қилдингизким, бизга вожиб бўлдиким, бу вилоят сори келгайбиз. Бу жиҳатдин қуб хароблиқ вилоятларингизга бўлди. Эмди Аталмишни бизга йибаринг, то қолгон вилоятларингиз амонда бўлғай. Хутба ва сикка бизнинг отимизға ўқунлар. Ва агар мундоқ қилмасангиз, вилоятингизда ҳеч ер ободон қолмағуси турур!» Элчи аларға бориб, анга қуб таъзим қилдилар ва аларнинг ичида раъд ва милтиқ отқувчилари қуб эрди. Аларни келтуруб элчиға кўрсатдилар. Ва элчиға (йана) ўзга қуб нималар бериб ёндурдилар. Ва бир жамоат улуг кишиларини йибариб дедиким, /

243а «Соҳибқиронға арз қилингим, беш кундин сўнг Аталмишни йибарабиз, то ул ҳазрат гуноҳимиздин кечгай. Ва мундин нари хизматда тақсир қилмағайбиз». Соҳибқиронға келиб сўзларини арз қилгондин сўнг келгон элчиларға тўнлар кийдуруб, сийлаб йибарди. Ва мамлакат эли ул сулҳ сўзидин асру шодмон бўлдилар.

Ҳазрат соҳибқирон Миср подшоҳи билан урушуб, зафар тобқонлари

Нусратшиғор черики ўшул юртда ўн кун таваққуф қилиб ўлтурди. Анда от-улоғларға ут қолмади. Фармон бўлдиким, «Юртчилар юруб ўтлоғ ер пайдо қилсулар, то анда кўчуб боргайбиз!». Юртчилар юруб Гуга⁹⁶⁹ ўтлогиким, Шомнинг шарқи сори тутур, бориб ул ерни кўруб, келиб арзадошт

2436

қилдилар. Ҳукм бўлдиким, «Черик андин кўчуб юрусунлар!» Урду кўчуб Гута сори мутаважжих бўлди. Дамашқ эли нодонлигинин хаёл қилдиларким, урду ёниб борадур. Ва азалда ҳам мундоқ муқаррар бўлгон эрмишким, Дамашққа ташвиши теккай. Хаёли фосид қилиб, шаҳардин чиқиб Дамашқ саҳросини туттилар ва йайоқу отлиқдин ер юзи тўлди. Қаровуллар ул ҳолатдин хабардор бўлуб, келиб соҳибқиронга арз қилдилар. Ҳукм қилдиким, «Черик тушуб ўзларига тошдин паноҳи қилгайлар!» Филҳол, черик тушуб бир томи тошдин кўпордилар. Ва соҳибқирон эллик киши билан бир тена устига чиқиб, бурунги одати билан икки рақъат намоз ўқуб, юзини туфроққа суртуб, ҳазрати Парвардигордин фатҳ ва нусрат тилади. Ва андин отланиб, наққора ва нафирларини чалдуруб сурон солдилар. Унг қўл черики, Шом черикиким, илгари келиб эрди, ҳамла қилдилар. Соҳибқирон сўл қўлнунг/ кишисига киши чобтурдики, амирзода Мироншоҳ ва амирзода Шохрух ва амирзода Або Бақр ва амир Сулаймоншоҳ ва ўзга тумон беклари барча келиб душман сори чобтилар. Ва икки черик бир-бирига етиб, урушқа машғул бўлдилар. Назм:

Икки соридин чопди икки сипоҳ,
Бариси диловар ва бари кийнаҳоҳ.
Тушар эрди ерга сари саркашон,
Чу йафроққа тушкай боду хазои.

Унг қўлда Султон Маҳмудхон ва амирзода Халил Султон ва амир Жаҳоншоҳ ва Гийёсуддин Тархон ва амир Тукал Ёдгор Барлос ва Шайх Арислон ва Туғлуқ Хожа Барлос ва Пир Али Сулдуз ва ўзга тумон ва ҳазора беклари зафарпаноҳ сипоҳи била сурон солиб урушқа кирдилар.

Севинчакбек ва Шоҳ Маликбек ва Саййид Хожайи Шайх Али Баҳодур қўл ҳировули бўлуб ва қўшун бекларидин Сайин Темур ва Муҳаммад Озод ва Тукал Бавурчи ва Дарё ва ўзга баҳодурлар барча майдон ичида кириб ишлар кўрсаттилар.

Ва андоқ сурон ва гавго қўбтиким, хаёл қилур эрдиларким, қиёмат куни ошкор бўлди. Байт:

Чиқарти йана кавс бонгу хуруш,
Муҳит била урди бир йўла жуш.

Оқибат ферузлуқ субҳи матлаъдин мансур черикига юз кўрсатиб, Шом сипоҳини қочурдилар. Ва нусратшиёор черики андоқ қалин черикни суруб, иморатлари ичида кийурдилар. Ва қўб киши йайоғ ва отлиқдин қилич зарби била ўлдурдилар. Ва бу воқита торих саккиз юз учда, 7-ю йилда, сешанба куни, жумада ал-аввал ойининг ўн тўққузиди (05.01.1401) воқия бўлди. Ва бу урушда Султон Ҳусайнким, ҳазратдин қочиб номийларга бориб эрди, амирзода Мироншоҳ ва амирзода Шохрухнунг муқобилаларига тушуб, Туплоқ Қавчин Султон Ҳусайннинг жиловидин тутуб Шохрух мирзога келтурди. Ўзи бориб соҳибқиронга хабар қилди. Ҳукм бўлдиким, «Ани банд қилсунлар!» Неча кундин сўнг шохзода Шохрух гуноҳини тилаб, йасоқ таёқи уруб қўйдилар. Аммо соҳибқирон қошига кирмас эрди.

Дамашқдин Миср подшоҳи Фараж чиқиб чобқони

244a Тонгласи нусратшиёор черики андин кўчуб, андак йўл юруб, бир тена этагига келиб туштилар. Ул кеча анда туруб, тонгласи фирмон бўлдиким, «Черик мукамал бўлуб, йасол тортиб, жирга билан шаҳар сори /юрусунлар!» Ва черикнинг олдида пилларни йасаб, ҳар бири бир гогдек, юруб эрди. Ва черикнинг йасоли уч-тўрт йағоч йўлини тутуб, юз салобат била шаҳарга йақин келдилар. Шаҳар эликим, бу йароқ ва тажаммулни кўрдилар, барча жонларидин умид мунқатиъ қилдилар. Ва билмас эрдиларким, мансур черики мунча киши бор эрмиш. Шаҳарга йақин бир чуқур ариқга келиб туштиким, ул ариқ черикка хандақтек бўлди. Андин сўнг ҳукм бўлдиким, «Отлиқлар аригдин ўтуб, душман муқобиласида бориб, саф тортиб турсунлар!» Иигитлар ва баҳодурлар ариқдин нари ўтуб, саф тор-

тиб турдилар. Шаҳардаги сипоҳий ва йайоғи агарчи қўб эрди, аммо қўрқунчдин ҳадлари йўқ эрдиким, илгари келгайлар. Миср ҳокими улуг беклари била мисли Наврўз Ҳофизий ва Йашбек ва Шадун Тоз ва Шайхий Хосакий ва бир жамоат муқарриб ва хоссалари била кенгаштигим, мундоқ қаттиқ воқеада, нима ишламоқ керак? Базъи дедилар, «Агарчи бизга кўз тегиб элимиз қирилди. Аммо шаҳарда эл қўб турур. Ва қалъамиз берк турур. Не ғам егайбиз?» Ва базъилар дедиларким, «Биз андоқ маҳалдаким, алар кўчуб борур эрдилар, мунча черик ва йароғимиз била ҳеч иш қила олмадук. Эмди худ алар била не иш қилгайбиз? Маслаҳат бу турурким, шаҳардин чиқиб, Мисрға кетиб боргайбиз. Ва шаҳарда эл қалин турур, ўз жонлари учун уруш қилиб шаҳарни сақларлар. Бари бизлар бу балодин қутулгайбиз».

Барчаға бу сўз маъқул тушуб, Миср подшоҳи Фараж пешкашлар била соҳибқиронға киши йибарди. Сўзи буким, «Ул беадаблиқким туну кун воқиф бўлди, шаҳардин бир жамоат авбошидин ва ғавғойи оммдин воқиф бўлди. Биз ўшул арз қилғон аҳд биландурбиз. Агар черик букун урушни муваффақ қилиб, саломатлиқ билап юртларига тушсалар, тонгласи ҳар неким фармон 2446 бўлса /ўшандоқ қилурбиз».

Элчи соҳибқирон қошиға келиб сўзларини арзадошт қилди. Ушул замон фармон бўлдиким, «Черик ёниб келсун!» Мансур черики ёниб, юрт ва манзилларига келиб туштиллар. Миср шоҳи бўлғон беклари била йарим кечада, жумъа кечасида шаҳардин чиқиб қочтилар ва Миср сори бордилар. Чақмоқ отлиқ биров алардин қочиб амирзода Шоҳрух қошида келиб воқифани арз қилди. Шаҳзодаий жувонбахт ани ҳазрати аъло қошида йибарди. Ҳазрат муни эшитиб фармон бўлдиким, «Амирзода Або Бакр ва Жаҳоншоҳбек сўл қўлдип шаҳарға йақин бориб тушсунлар, то киши шаҳардин чиқаолмағай. Ва улуг беклардин Севинчак ва Шайх Нуриддин ва Шоҳ Малик ва Аллоҳдод ва Бурундук ва Жаҳоншоҳ ва Али Султон ва ўзга беклар қочқонларнинг кейнидин борсунлар!» Булар бориб қўбракини тутуб ўлдурдилар ва от ва хачир ва тева — ҳар неким бор эрди, барчани ташлаб жонларини олиб қочтилар. Тонг отқонда соҳибқирони саодатнишон ҳукм қилдиким, «Шаҳарнинг теграсидаги эл-аймоқ ва кент-кечақларини чобесунлар!» Ўзи отланиб, боғистонлардин ўтуб, шаҳарни ўртада олиб тушти. (Ва соҳибқироннинг ўзи Қасри Аблаққим, қалъанинг ўтруссида турур, тушти. Ва шаҳзодалар ва черик шаҳар теграсидаги иморатлар ичида туштиллар ва ташқарида бўлғон маҳаллотни олдилар. Ва сонсиз мол, от ва йароғ, жайбау жўшн ва рахту қумош эликка тушти.

Ҳазрат соҳибқирон сидқу эътиқодидин Умм Салима ва Умм Ҳабиба ризвон Аллоҳи таоло мазорларига тавофға бориб, тавоф қилдиким, булар 245а Ҳазрат Рисолат салл Аллоҳу алайҳи васалламнинг ҳарамлари эрди. Ва Билол Ҳабашийнинг мазори анда эрди, ани ҳам тавоф қилди. Қайтиб давлат ва саодат била ўрдуға тушти. Аммо Дамашқдин содот /ва қазот ва машойих ва сулаҳо дарвозани очиб, итоат била чиқтилар ва пешкашлар тортиб, моли амоний қабул қилдилар. Ва ҳукм бўлдиким, «Мол олгани муҳассиллар таъин қилсунлар!» Бас, Шайх Нуриддин ва Шоҳ Малик ва Аллоҳдод ва битикчилардин Хожжа Масъуд ва Жалол ал-Ислом шаҳарға кирди ва ҳукм билан саккиз дарвозани ганч ва кирнуч била қўпордилар. Ва Боб ал-Фародисни очиб қуйдилар. Ва беклар ва нависандалар анда ўлтуруб, мол забтиға машғул бўлдилар. Ва жумъа куни масжида Умаййада хутба ўқудилар.

Дамашқнинг аркини фатҳ қилғони сўзи

Бовужуд улким, наҳарнинг мундоқ ҳоли бўлди, Диздор кутвол бир жамоат жундийларким анда эрдилар, ҳаёл қилдиларким, «Қалъамиз мустаҳкам ер турур». Ва бу ботил ҳаёл била ва қалъанинг берклигига ғурра бўлуб, муҳолифат зоҳир қилдилар. Ва дарвоқиф андоқ берк қалъа оламда йўқ эрди ва ичида захираси қўб эрди. Баҳодурлар аларнинг муҳолифатидин воқиф бўлуб, қалъа сори юруб, урушабошладилар. Ва раъд ва тош зарбидин кишига мажол йўқ эрдиким, илгари боргай. Ҳукм бўлдиким, «Шаҳзодалар ва беклар барча юруб, қалъа ишига машғул бўлсунлар!». Ва нағамчилар нағам солуб хандақдаги сувни чиқордилар ва мўлжор йасаб, ишларига

машгул бўдилар. Бу маҳалла ҳукм бўлдиким, «Шоҳзодалардин Шоҳрух мирзо ва Мироншоҳ мирзо ва беклардин Сулаймоншоҳбек ва Жаҳоншоҳбек ва ўзга беклар қишлоқни Канъонда солесунлар!» Ва алар ҳукм била Канъон сори юридилар.

2456 Амма нағамчилар қалъа тубида нағам солиб, жаҳд била иш қилур эрдилар. Буржу бора тубини ковлаб, йағочлар остида кийуруб, маҳкам қилдилар. Ва барчадин Буржи Тоҳирким, барча буржлардин баландроқ эрди ва Алтун Бахши анда туруб ишлар эрди, иши тайёр бўлди. Ҳукм бўлдиким, «Нағамларда ўт қўйсунлар!»/ Ул буржда ўт қўйиб, йағочлари қўйиб, бурж йиқилди ва улуг йўл бўлди. Баҳодурлар қалқонлар бошларига тутуб юридиларким, шаҳарга киргайлар. Қалъанинг йана бир ери йиқилиб, Хуросон ва Сейистон ва ўзга виоятлардин етмиш-сексон киши том устида қолдилар. Ва баҳодурларким қалъа сори юрур эрдилар, ани кўруб турдилар. Қалъадаги кишилар ул йиқилгон ерни қўпордилар. Амма асру қўб қўрқуб эдилар ва қўркунчдин чиқаолмайду эдилар, йана ҳукм бўлдиким, «Ўзга томларга ўт қўйсунлар!» Ўт қўйиб, қалъанинг йана бир буржи тушти. Диздор кутволким, қалъанинг улуги эрди, заруратдин дарвозани очиб чиқти ва хазинанинг калитларини топшурди. Ва Диздор кутволни йасоққа еткурдилар. Ва консиз мол олдилар. Ва бу қалъа ичида анборлар бор эрдиким, анбори ҳарамайн маҳсулидин ҳосил бўлуб эрди. Ҳукм бўлдиким, «Ҳеч киши ул анборларга музоҳим бўлмағай. Чунончи тавачилардин Сарой Мулк отлиқ ўн анбордин юз ботмон шаръий тоши била арпа олиб эрди, ани ётқузуб, олдин ва кетини таёқ урдурди ва баҳосини ҳавола қилиб олди ва ҳарамайн ходимларига берди. Ва анборларни аларга тобшуруб, қўб сийлаб, Қуддус сори йибарди. Ва жундийларким, барчалари қўл эрдилар, қўбраки черкадин, ҳабаший ва занги қўлларни қалъадин чиқориб шаҳзодаларга улаштурди. Ва шаҳардаги ҳунармандларни асир қилиб, уй-эли била шаҳардин чиқориб Самарқанда йибарди. Ва табиблардин Мавлоно Жамолиддин ва Мавлоно Сулаймонни кўчлари била Самарқанда йибарди.

246a Бу маҳалда соҳибқирон Қасри Аблақдин Бутжосбекким, Шом вилоятининг улуг бекларидин эрди, эвига тушти. Ва ул ерда бир иморат бор эрдиким, асру зебо ва латиф. Ҳазрат ул иморатни кўруб муборак кўнглида туштиким, мундоқ/ зебо шаҳар ва иморатларким, бу йил солиб турур, ҳеч қайсининг кўнглида кечмай турурким, ҳазратнинг кўнгли хуррамлари бу вилоятда ёниб турурлар. Анда бир иморати солгайким, ҳеч ким бундай иморат солмагондурлар, ажиб ва мурувват ҳиммат эликени бермишлар. Соҳибқирон буюрдиким, у ердаки икки мазор устида икки гунбад солгайлар. Ва бу ишнинг ихтимоми учун амирзода Або Бакр ва амирзода Халил Султон ва беклардин Шайх Нуриддин ва Али Султон ва Мангли Хожа барчани қўйиб, йигирми беш кунда икки олий гунбад оқ тошдин солдилар.

Ва ул вилоятда соҳибқирон отига тангалар уруб келтурдилар: юз мисқоллиқ ва эллик мисқоллиқ ва ўн мисқоллиқ тангалар урдилар. Ва черик ичида кумиш анча эрдиким, ҳеч сони йўқ эрди. Ҳукм бўлдиким, «Эрону Туронга фатҳномалар битиб йибарсунлар!» Балоғатшиёро муншийлар эликларида қалам олиб, шакар сўзлари била қағозларни тўлдуруб ҳар сори йибардилар. Ва элчилар елдек вилоятларга фатҳ ва давлатдин хабар элтдилар. Ва тангалардинким, Шом вилоятда ҳазратнинг отига уруб эрдилар, ҳарамларига ва ўғлон-ушоқларига — Эрону Туронга йибарди.

2466 Соҳибқирон Хожа Ҳасанни йибардиким, «Амирзода Мироншоҳ ва амирзода Шоҳрух ва бекларким анда бориб турурлар, Дарёйи Афранжда⁸⁷⁰ бориб Акка⁸⁷¹ шаҳригача чобсунлар. Алар бориб андаги вилоятни тамом чобгилар ва моли бисёр олиб, Канъонга ёндилар. Ва бу маҳалда соҳибқиронга андак марази воқиб бўлуб, қўб ташвиш тортти. Беклар киши йибариб, Канъонга боргон шаҳзодаларни келтурдилар. Алар келгонда йана ҳазрати Парвардигор доруҳонасиндин шифоҳи каромат тилаб, сиҳҳат тобти. Йана /ушул маҳалда соҳибқиронга бир андиша муборак кўнглида кечти.

2466 Шомнинг содот ва уламо ва аркони давлат барча ўлтуруб эрдиларким, ҳазрат соҳибқирон дедиким, «Доим биз эшитурбизким, ул маҳалдаким Марвонийлар аҳли байт била, хоссатан ҳазрат Мустафо салл Аллоҳу алайҳи ва салламнинг куёви ва писари амми била душманлиқ қилур эрмишлар. Ва эликларидин неким келур эркондур, урушмак ва ўлдурмак ва гайруҳу

аларнинг ҳаққида қилгондурлар, бизга бу сўзлар номаъқул кўрунур эрди. Анинг учунким, алар умматнинг йахшиси эрдилар ва зулмату кифрдин чиқиб, ислом нурига мушарраф бўлгон дурурлар. Алар аҳли байт била мундоқ мухалифат нечук қилгайлар? Бас, бу амр эмди, бизга таҳқиқ бўлдим, рост эрмиш. Агар мундоқ бўлмаса эрди, алар бу балога учрамас эрдилар». Чаҳоршанба куни, шаъбон ойининг гуррасида, торих саккиз юз учда (17.03.1401) ҳукм бўлдим, «Шаҳарни таласунлар!»⁹⁷² Байт:

Талаттурди ул шаҳрни шаҳриёр,
Асир этти ул элни хору зор.
Анингтеқ жаҳон ичра қўпди хуруш,
Ки кетти жаҳон аҳлидин ақлу ҳуш.

Дамашқ элини асир қилиб, моли бисёр олдилар ва анча мол туштиким, ҳар неча от ва тева ва хачирки, вилоятдин черик элига тушиб эрди, барчани юкладилар. Ва ҳануз қўб киши эрдиким, ерда қолиб эрди ва улог топмас эрдиким, юклагай ва мисрий ва қибрусий ва рудусий нафис кумушлардин ҳадсиз тушуб эрди⁹⁷⁸. Нақду жавҳарлар ва олтуну нуқралар ҳадсиз қўб эрди. Ва бу қиссани раъйулайин ўз кўзлари билан кўргон қўб кишилардин эшитгук.

247a Аммо Дамашқнинг иморати андоқ турурким, остиндаги табақаси тошдин ва ганчдин турур. Ва анинг устида бир табақа ва икки табақа ва баъзи ерда уч табақа йағочдин иморат солиб турурлар. Ва аксари иморати зангу рўгон бериб, наққошлиқ эрди. Бас, агар токи воқий бўлуб ўт тушса эрди, асло ул ўтни ўчурса бўлмас эрди./ анинг учунким қуруқ йағоч ва ёғ била зеб бериб турурлар. Бу маҳалда қазодин ҳеч қасд қилмай шаҳарга ўт тушти. Ва элнинг паринонлиғи жиҳатидин анга парво қилмадилар. Аммо ҳазрат соҳибқирон Шоҳ Маликбекни йибарди, то масжида жомийни ўтдин муҳофизат қилгай. Аммо худонинг газоби ул шаҳарга тушуб эрди, ҳар нечаким забт қилдилар, бўлмади. Ва андоқ йамон туташтиким, масжиднинг шарқи сори тошдин бир минора бор эрди, ул минора куйуб, тамоми қул бўлди. Ва Минораи Аруским, нубувват тили била ани Минораи Байзо⁹⁷⁴ дерлар ва ваъдаи мундоқ турурким, ҳазрат Исо, *ала набиййуно ва алайҳиссалот вассалом*, ул минора устида тушгуси турур. Ва бовужуд улким, бунёди йағочдин эрди ва тошини ганч билан оқартиб эрдилар, анга ўт тегиб, ҳеч тафовут қилмади ва саломат қолди. Дамашқ тамом куйди ва ичидаги бўлгон молни таладилар. Ишорат бўлдим, «Дамашқдин асир қилгон элни қўйиберсулар!» Ва Жалол ал-Исломга ҳукм бўлдим, бу амрга ихтимом қилгай. Барча асирларни йиғиштуруб, Дамашқ шаҳрига элттилар. Соҳибқирон Дамашқ шаҳридин кўчуб мурожиат қилди.

Соҳибқирон Шом вилоятидин қайтқони

247b Шанба куни, шаъбон ойининг тўртида, йилон йили аввалидаким, (20.03.1401), Офтоб ҳамал буржида келди, соҳибқирони гардунгулом Дамашқ шаҳридин кўчуб, Қаро Ваник йўлига кириб юруберди, Ғутага етиб тушти. Ва анда ҳукм бўлдим, «Икки нишон этеунлар. Бир нишон амирзода Муҳаммад Султон отиғаким, мўгул сарҳадида ўлтуруб эрди ва ул йўлунинг забти Худойдоди Хусайний ва Бердибек Сари Буга ва ўзга бекларга тааллуқ эрди, барча Эрон сори мутаважжих бўлеунларким, Ҳулогухоннинг тахтини анга бергум турур. Йана бир нишон улким, маҳди аъло Туман ого фарзандлар била бизнинг сори /мутаважжих бўлуб келесун!» Бас, нишонлар тайёр бўлуб, Дона Хожага бериб йибардилар. Ўрду Ғутадин кўчуб, Қаро Ваникдин утуб, Ҳумсга келиб тушти. Ҳумсдаги элидин ҳеч беадаб келмагон жиҳатидин ложурма саломат қолиб, зарар-заҳмат тегмади. Ҳукм бўлдим, «Амирзода Рустам ва амирзода Або Бакр ва амир Сулаймоншоҳ ва Шайх Нуриддинбек ўн минг киши била Тадмур шаҳригаким, Сулаймон алайҳиссаломнинг иморатлари эрди, бориб андаги ҳашамнишинларни чобеунлар. Ва сул қўлдин амирзода Султон Хусайн ва амир Бурундуқ беш минг киши била отланиб Антакийа сори борсулар. Ва гўлдин амирзода Халил Султон ва Рустам Тагай Буга Барлос ва Темур Хожга Оқ Буга ва Али Султон

Тавачи ва Давлат Темур ва Тукал Қарқара ўн беш минг киши била кўппак туркманларким, Фирот суйининг йақосида ўлтурубтурлар, аларга борсунлар!» Барча ҳукм била юруб, элларни чобтилар. Аввал ўнг қўлнинг кишиси Тадмур шаҳригача бориб чобтилар. Икки юз минг қўй ва қўб тева олдилар. Ва андаги эл барча от ва тевадарда қочиб, Макка саҳроси сори кеттилар. Ва шаҳзодалар андин қайтиб, чўл йўлидин ўтуб, Фирот суйига етиб туштилар. Ва андин сувни йақолаб оқори сори кеттилар.

248a Ва сўл қўлнинг черики Антакийга бордилар. Ул эл Аси суйини⁹⁷⁵ йақосида солиб эрдилар, барча саҳрога йақин бўлуб эрдилар. Аммо мансур черики анда еткондин сўнг ҳар нимаким тобтилар, олдилар. Ва Ҳалаб сори қайтиб келурда амирзода Халил Султонким, гўлдаги кишини бошлаб юруб эрди, учраб қўшулуб иттифоқ била Қалъатуррумга йақин туркмонларга еттилар. Алар жаҳддин туруб уруштилар. Аммо мансур черик бир ҳамла била аларни бир-бир қилдилар. Шайх Ҳасанким, алар ичида улуг эрди, ўлди. /Аго-инилари ҳар бири бир сори қочиб кеттилар. Ва алардин сонсиз от ва тева ва қўйлар олдилар, андоқким черик эли от, тева ва қўй сурмақдин ожиз бўлуб эрдилар. Ва чун нусратшиёор черики Ҳамага етти, андаги эл бадбахтлигларидин изҳори муҳолифат қилдилар. Соҳибқирон солгон иморатларни барчани бузуб эдилар. Ва бу йамон ҳаракат жиҳатидин ҳар нимаким, ул шаҳарда бор эрди таладилар ва элни асир этиб, шаҳарни куйдурдилар. Ва ҳазрат андин юруб, Ҳалаб сори мутаважжих бўлди. Ва Дамашқдин Ҳалабқача етмиш йағоч йўл турур. Анда етконда Саййид Иззуддин Ҳазоргирий ва Шоҳшоҳон ва Муса Туй Буга ва ўзга қўшун беклариким, Ҳалаб қалъасида туруб эди, ҳукм била шаҳарни бузуб ўрдуға бориб қўшулдилар. Ва соҳибқирон андин тўрт кўч била Фирот суйининг йақосида келиб тушти. Бу маҳалда амирзода Рустам ва амирзода Або Бакр ва ўнг қўл беклариким, сувнунг пастдаги тарафига илгор бориб эдилар ва амирзода Халил Султон ва амирзода Султон Ҳусайн гўл ва сўл қўл беклариким, сувнунг юқорисиға илгор бориб эдилар, барча келиб, пешкашлар тортиб, соҳибқироннинг муборак дийдорига мушарраф бўлдилар. Ва анча қўй йигилдиким, бир қўй бир динор бўлди. Амирзода Султон Ҳусайн бу юрушда йахши ишлар қилиб эрди, соҳибқирон гуноҳидин кечиб, кўрунуш берди ва анга қўб июнатлар қилди.

Соҳибқирон Фирот суйидин ўтуб ов солғони

248b Шоҳзодалар ва бекларким, чобқун бориб эдилар, барча саломат ва саодат била қайтиб, сонсиз мол била келиб ўрдуға қўшулдилар. Фармони олий бўлдиким, «Черик Фирот суйидин нари ўтсунлар!» Ва ҳазрат учун икки кема Тарра⁹⁷⁶ кентидинким, сув йақосида эрди, келтурдилар. Ва ўзга шаҳзодалар ва беклар ва барча черик сувга отларини солиб, /сувдин ўтуб, қалъайи Тарраға етиб туштилар. Ул қалъанинг даруғаси пешкашлар била келиб кўрунуш қилди. Ҳазрат лутф этиб, ул қалъани анга берди ва андаги эл саломат қолди. Ва ушул ерда Қаро Усмон келиб пешкашлар тортиб, соҳибқиронни кўрди. Ҳазрат тақи ани йахши кўруб сийлади. Бас, ҳазрат андин кўчуб юругонда муборак хотирида кечдиким, ов солгай. Шоҳзодалар ва беклар ўнг қўлдин ва сўл қўлдин жирга билан юруб, беш кунлук йўлни жирга солдилар. Назм:

Шаҳаншоҳ қилди чу майли шикор,
Кийик вақти эрди ва фасли баҳор.

Тўла эрди дашту кўҳ жоладин,
Еқуттек қизил ер юзи лоладин.

Онча сайд қилдиларким, ниҳояти йўқ эрди. Андин кўчуб Руҳа шаҳрига келиб тушти. Шаҳарнинг ақобирлари пешкашлар била келиб мулозимат қилдилар. Ва андин ўтуб, бир қалъаға еттиларким, арманийларнинг ери эрди. Ҳукм бўлдиким, «Ислом баҳодурлари аларнинг қалъасини чобқун қилсунлар!» Баҳодурлар юруб бир замонда ул қалъани олиб, ер билан тенг қилдилар.

Ва ул ерда Самарқанддин Хиндушоҳ Хазиначи келиб, соҳибқироннинг

дийдорига мушарраф булди. Ва ҳарамлардин Тукал хоним ва Тумон ого ва Сарой Мулк хонимнинг мулозимлари Султониядин пешкашлар била келиб, саломатлиқ хабарини келтурдилар. Булар барча Ҳиндушоҳ била келиб эдилар.

Соҳибқирон Мардин сори таважжух қилгони

Соҳибқирони диннарвар мансур ва музаффар Мардин сори мутаважжих булди. Ва ул ерда Ҳиндушоҳ Хазиначи ва ҳарамлардин келгон мулозимлари келиб кўрунуш қилдилар. Ва Султон Ҳисн Кайфаки Ҳасан Кайф номи била машҳур турур ва Султон Арзин ва узга беклар ва сардорларким, анда /
249a эрдилар, барча пешкашлар била келиб соҳибқиронни кўрдилар.

Мардиннинг ҳокимиким, мундин бурун соҳибқироннинг эликида асир бўлуб эрди ва неча маҳал эрдиким бандда эрди, бу маҳалда соҳибқирон лутф ва карами била гуноҳидин кечиб, шафқат этиб, йана вилоятини бериб эди. Ва ул аҳду шарт қилдиким, ҳаргиз соҳибқирон била мухолифат қилмағай ва то тирик булғай, банд ва хизматкор булғай. Аммо Шом юрушида не ўзи келди, не ўглини йибарди. Эшиттиким, соҳибқирон фатҳ ва фирузлуқ била ўниб келадуру, уз ишидин пушаймон бўлуб, кўнглида куб ваҳм тушти. Аммо соҳибқирон Мардинга йақин бориб тушти, лутфу иноятидин анга киши йибариб чорлади. Ул ҳазратдин кўрқуб келмади. Соҳибқирон ташқаридаги шаҳар ва бозорни куйдурди. Аммо ул ерда ўлтурса булмас эрди, чунки анинг атрофида от-улогқа ўт йуқ эрди. Соҳибқирон Қаро Усмоға, анинг шаҳри ва мамлакати йақин эрди, чорлаб от-тун бериб, куб сийлаб ҳукм қилдиким, «Мардин қалъасини қамал қилиб ўлтургил. Бу қалъани олмағунча қўймағайсен». Султон Соҳибқирон Ҳисн Кайфни ва Арзинжоннинг ҳокимини ва узга ерлардин келгон шаҳриёрлар ва бекларни тунлар кийдуруб, отлар миндуруб, ижозат берди. Ва бу маҳалда ҳазрат соҳибқирон Аллоҳодбекни Самарқанд йибардиким, андин Ашпарага бориб, мўғул сарҳадида ўлтүруб, забт қилғай.

Ҳазрат соҳибқирон Гуржистон ва Бағдод сори илғор йибаргони

Мансур черики Мардин шаҳридин кўчуб, ҳукм қилдиким, «Амирзода Султон Ҳусайн ва амирзода Пир Муҳаммад Умаршайх ва амирзода Або Бакр ва амир Жаҳоншоҳ ва амир Темур Хожан Оқ Буга /ва Саййид Хожан Шайх Али Баҳодур ва узга беклар Аланчуқ ва Гуржи диёри сори юрусунлар. Аввал Аланчуқ қалъасини фатҳ қилиб, андин сўнг Гуржистонга киреунлар». Шаҳзодалар ҳукм била юрубдилар. Ун йил эрдиким, Аланчуқ қамал эрди. Ва ҳазрат соҳибқирон Сивос ва Шом сори таважжух қилгонда амирзода Мироншоҳнинг мулозимларидин Шайх Муҳаммад Даруга ва амирзода Шоҳрух навкарларидин Фирузшоҳ ҳукм била анда бориб қамал қилиб ўлтүруб эдилар. Ва қалъа ичида булгон кишилар асру ожиз ва хароб бўлуб, кўбраки ўлуб эрди. Оз киши анда қолиб эрди ва озуқлари йуқ жиҳатидин эски териларни қайнатиб ер эдилар. Ва ул ҳам қолмайдур эрди. Зарураттин қалъадин чиқтилар. Ва қалъанинг кутволи Саййид Аҳмад Алишоҳни банд қилиб соҳибқиронга йибардилар. Шаҳзодалар Авникка етиб эдиларким, Аланчуқ фатҳидин хабар топтилар. Гуржистон сори мутаважжих булдилар, таъжил билан суруб еттилар ва ул вилоятни таламоққа машғул булдилар. Малик Гурген ул воқиъадин ҳайрон қолиб, ажзу ниёз билан киши йибариб дедиким, «Мен ҳазрат соҳибқироннинг камина қулидурмен. Соҳибқирон мунда етсалар, хизматда борғумдур». Шаҳзодалар киши чобтуруб, сурат воқиъани арзадошт қилдилар ва андин қайтиб бир йахши утлоқда бориб туштилар. Соҳибқирон ҳукм қилдиким, «Султон Маҳмудхон ва амирзода Рустам ва Сулаймоншоҳбек ва Музроб Жаку ва Рустам Тағай Буга ва Севинчак Баҳодур ва Тукал Барлос ва узга туман ва қушун беклари илғор била Бағдод сори юрусунлар!» Ҳукм билан юруб, Бағдодқа етиб, қибласи сори келиб туштилар. Фараж отлиқ Султон Аҳмад Жалойирнинг навқари эрди ва анинг қошида турклардин ва араблар элидин куб киши йиғилиб эрди. Бу жиҳатдин гурур пайдо қилиб, хаёли маҳол

250a бошида тушти ва уруш асбобиға /машғул бўлуб, қалъани мазбур қилди. Нусратшиёр черикининг овозаси тушти. Амир Али Қаландар Мандалидин ва Жон Аҳмад Баъқубадин⁹⁷⁸ чиқиб Мадоинға⁹⁷⁹ йақин Дажладин ўтуб туштилари. Ва Фаражшоҳ тақи Хилладин⁹⁸⁰ ва Микойил Сибдин⁹⁸¹ келиб, бир-бирига қушулуб, уч минг киши билан Бағдодқа мутаважжих бўлуб, нусратшиёр черикига юридилар.

Бу тарафдин амирзода Рустам ва Сулаймоншоҳбек ва ўзга беклар алардин хабар билиб отландилар. Дажланинг йиқосида амир Аҳмаднинг иморатида уруш воқия бўлуб, Жон Аҳмад кўб киши била ўлди. Ва йана бир жамоат узларини сувга солдилар ва кўбраки сувга бордилар. Бовужуд улким, мундоқ иш воқия бўлди, ақсиз Фараж ҳеч андиша қилмай ва кўнгли бўлмас эрдиким, вилоятдин кетгай. Йалғон сўзлар деб айтур эрдиким, «Султон Аҳмад менга деб турурким, «Агар Темурбек ўзи келса, шаҳарни бермағайсен!». Ва мен анинг сўзидин чиқмасмен».

Алқисса, соҳибқироннинг урдуси Табриз сори мутаважжих бўлуб юридилар. Йўлда борурда Насибин қалъасига⁹⁸² етиб тушти. Ҳукм қилдиким, «Қалъани мусаххар қилсунлар!» Қалъадаги даругаси била улуг-кичиклари соҳибқирондин хабар билиб, пешкашлар била қалъадин чиқтилари. Келиб муборак дийдорига мушарраф бўдилар. Соҳибқирон аларни йахши кўруб, ҳеч зарар-заҳмат ул элга тегмади. Андин кўчуб Мавсилға⁹⁸³ етиб тушди. Ҳукм қилдиким, «Дажла суйига кўфрук боғласунлар!» Кемалар била кўфрук боғладилар. Бир ҳафтада барча черик ўтти.

Соҳибқирон Бағдодқа бориб фатҳ қилғони

Бекларким, ҳукм била Бағдод сори мутаважжих бўлуб бориб эдилар, воқияотни арзадошт қилиб, соҳибқиронга йибардилар. Соҳибқирон ул воқиялардин хабардор бўлуб, муборак нафаси била бир жамоат баҳодурлари
250b била /илғор солиб, Бағдодқа мутаважжих бўлди. Чўлпон Мулк оғони ўрдуда қўйиб, амирзода Шоҳрух ва Шоҳ Маликбекка ўғруқни тобшуруб, ҳукм қилдиким, «Хабарон йўлидин ва Қалоғидин⁹⁸⁴ Табриз сори юрусунлар!» Ва нусратшиёр черики Олтун Кўпрук йўлидин Бағдод сори мутаважжих бўлди. Бағдодқа етиб, Дажланинг йақосида Қуббатул уқоб⁹⁸⁵ дарвозасининг ўтрусидида тушуб, хайма ва ҳиргоҳ уруб ўлтурди. Ва шаҳарнинг тўрт ёнида черик тушуб, чодирлар уруб ўлтурдилар. Ҳукм бўлдиким, «Нағамчилар ишларига машғул бўлсунлар!» Ва шаҳзодалардин амирзода Мироншоҳ ва амирзода Рустам ва амирзода Халил Султон ва беклардин Сулаймоншоҳбек ва Шайх Нуриддин ва Бурундуқ ва Жаҳоншоҳ ва Рустам Тағай Буға ва Али Султон ва ўзга беклар нағамчиларнинг бошларида туруб ишга машғул бўдилар.

Фаражи бедавлат тафаҳхуси аҳвол учун бировни элчилик баҳонаси била ташқари йибарди, соҳибқироннинг ич кучидин соҳиби вуқуф бўлғай. Элчи соҳибқирон қошига келди. Ҳазрат лутфу карамидин дедиким, «Бориб Фаражға дегинким, кўрқмасун, шаҳардин чиқиб бизни кўрсун. Ҳар неким анинг хотири тиласа, ўшандоқ бўлғуси турур». Ва элчиға тўн кийдуруб йибарди. Элчи келиб неким соҳибқирондин эшитиб эрди, Фаражқа деди. Фараж билдиким, ул сўзлар чин турур. Аммо жаҳли ва бадбахтлиғидин дедиким, «Бу сўзлар йалғондур. То тирикдурмен анинг била урушурмен». Ва бу маҳалда Хожа Масъуд Семноний ва Менғли Хожаким, мўлжарда туруб эдилар, қазо маштидин аларға ўқ теғиб ўлдилар. Соҳибқирон бу жиҳатдин ошuftа бўлуб, Луқмон Тавачини йибардиким, «Шоҳзода Шоҳрух ўғруқ била бери мутаважжих бўлсун!». Луқмон Қалоғи мавзеида⁹⁸⁶

251a етиб, шаҳзода ҳукм била қайтиб Бағдодқа келди. Бағдод эли ул /черикни кўруб ҳайрон қолдилар. Дарёнинг нари юзида ҳам, бери юзида ҳам черик тушти. Ҳукм бўлдиким «Қуббатул уқобнинг қуйисида кўфрук боғласунлар!» Кўфрук боғлаб, йахши отқучи йигитларни кўфрук бошида қўйдурдиким, кўфрукдин ўтуб, шаҳарни ўртада олиб туштилари. Бу маҳалда Саййид Аҳмад Алишоҳким, Аланчуқ қалъасининг ҳокими эрди, ани келтурдилар. Соҳибқирон буюрдиким, «Ўлдурсунлар!» Ва нишон йибардиким, «Аланчуқ қалъасини Муҳаммад Авбаҳийға тобшурсунлар!» Ва ул кишиким, Саййид Аҳмадни келтуруб эрди, нишонлар била ёндурди.

Ушбу маҳалда Мусабек Мовароуннаҳр вилоятидин амирзода Муҳаммад Султон қошидин келиб, саломатлиқ хабарлар келтурди. Ва бир лаълким, юз йигирми мисқол эрди ва Бадахшон конидин ҳосил бўлуб эрди, соҳибқиронга тортти.

Алқисса, Фаражи бедавлатким, Бағдод шаҳрида эрди, телбалардек ғ фидойилартек жонидин кечиб, урушур эрди. Мансур черики ҳар қачонким, бир нағамда ўт солиб, буржни ёқар эрдилар, алар филҳол ул ерни қўпорур эрдилар. Ва ёз маҳали эрди ва Бағдод ҳавоси асру иссиқ булур ва мансур черики андоқ ҳавода жайбалар кийиб мулжарларда туруб эрдилар. Ва неча қатла шоҳзодалар ва беклар юкунуб дедиларким, «Ижозат берингким биз бир йўла ҳамла қилиб, шаҳарга ёпушқайбиз». Ҳазрат деди: «Ашўқмангиз, шояд бу ишдин нушаймон бўлғайлар ва Фараж мутиъ бўлғай». Аммо азалда тақдири бўлуб эрдиким, ул шаҳар хароб бўлғай ва элига ташвиш етқай. Ул ақсиз элга кунда жаҳллари ортиб, урушур эрдилар. Қирқ кунгача соҳибқирон таҳаммул қилди ва шаҳар ичида қаҳат бўлди. Қирқ кундин сўнг 2516 йакпанба кунни зулқаъда ойининг йигирми еттисиди (09.07.1401)) /туш маҳалида шаҳардаги эл қалъа устидин иссиқлиқ жиҳатидин туролмай, эвларига бориб эдилар, ва қалъа устида ҳеч киши йўқ эрди, шаҳзодалардин амирзода Халил Султон ва беклардин Шайх Нуриддин ва Рустам Тағай Буға шаҳар сори юруб, қалъанинг томига шотулар қўйуб, аввал Шайх Нуриддинбек чиқти. Ва андин сўнг баҳодурлар ва Халил Султоннинг мулозимлари ва Рустам Тағай Буға қалъа устида чиқтилар. Ва нафир солиб, наққора уруб, сурон солдилар. Ва сувнунг юқори соридин амирзода Рустам ва Шоҳ Маликбек ва Бурундуқ ва Али Султон ва ўзга беклар бир йўла ҳамла қилиб қалъанинг томини тушурдилар. Мансур черик тўрт ёндин кириб, ҳисор эли ҳар сори қочабошладилар. Ҳар сориким қочиб борса эрдилар, анда ўқ ва қилич эрди. Фаражи бедавлат қизи била кемага кириб, сувнунг юқори сори қочиб борур эрди. Ва черик эли аларга ўқ отар эрди. Ўқ заҳмидин ўзларини сувға солиб, балиғ таъмаси бўлдилар. Ва маллоҳлар ҳукм била сувға кириб, Фаражнинг жасадини чиқордилар. Ҳукм бўлдиким, «Черик эли ҳар киши бир бош келтурсун?». Черик эли бу ҳукми эшитиб, бош келтурмак учун юридилар. Ва сиёсат бозори андоқ иссиқ бўлдиким, аҳли жаллоди сексон ёшлиқ бирни секкиз ёшлиқ тифл⁹⁸⁷ била тенг қўрар эрди. Назм:

Зи баским, йиқилди улун хору зор,
Қилиб бўлмас эрди аларни шумор.

Бало бўлди ўз ишидин, бас, малул,
Зи баским, талаф бўлди хайли жуҳул.

Тавачилар юруб бошларни йиғиштуруб, маноралар қўпордилар. Ва бу ишдин олам элига ибрат бўлдиким, ўзга қаҳтарлар-маҳтарлар билан густоҳлиқ қилмағайлар ва ўз ҳадини билғайлар.

252a Алқисса, бир жамоат уламоу машойихлар /ўзларини даргоҳи олийга солиб, саломат қолдилар. Соҳибқирон аларга лутф қилиб, барчага тўн ва от берди ва ўзга элни тамом қирдилар. Ва қалъа томини ер билан тенг қилдилар.

Соҳибқирон Бағдоддин Табриз сори борғони

Бағдод ҳавоси асру иссиқ эрди ва ўлуқлар исланиб, киши анда туролмас эрди. Соҳибқирони саодатнишон зулҳижжа ойининг биринчи ўнида (22.07.1401) саодат ва иқбол била бир йағоч йўл сувнунг юқори сори бориб, мазори мутабаррук имоми аъзам Абу Ҳанифа⁹⁸⁸, разий Аллоҳу анҳуға бориб тавоф қилиб, ҳиммат тилаб, ўшул ерда тушти.

Ва Мусабекким, Мовароуннаҳрдин келиб эрди нишонлар била қайтарди. Ва Намдакким, Хевақ даруғаси эрди, анинг йибардиким, то Мусабек амирзода Муҳаммад Султон ҳузуридин Хоразмга келгунча Хоразмни забт қилғай. Ҳукм бўлдиким, «Султон Маҳмудхон ва амирзода Халил Султон ва Сулаймоншоҳбек ва Бурундуқ ва Али Султон илғор била юрсунлар!» Алар ҳукм била Ҳилладин ўтуб, Нажафгача⁹⁸⁹ бордилар. Ул ерни азиз ва муқаррам тутуб, ҳеч навъ таъарруз қилмадилар. Ва зафарнамо черики Ҳилла ва

Восит ва андағи навоҳиларни барчани чоғиб, қўб мол олиб, қайтиб урдуға келиб туштилар. Ва соҳибқирон Шаҳразур ва Қалоғи йўлидин Табриз сори мутаважжих бўлди ва ўғруқни улут бекларга тобшуруб дедиким: «Сизлар ақарин келинлар ва ҳар киши тумондин ва қўшунидин айрилмасун!» Ўзи муборак нафаси билан илғор этиб, жувонбахт шаҳзодалар амирзода Мироншоҳ ва амирзода Шоҳрух ва амирзода Халил Султон бахту иқбол ва соадаттек мулозиматда юридилар. Ва курдлар ул йўлда кейин қолгон кишиларга мутағарриз бўлуб, ташиш берур эрдилар. Бу маънодин соҳибқирон хабардор бўлуб ишорат қилдиким, «Бир жамоат диловарлар камин қилиб турсунлар!» Бас, каминда /туруб эдиларким, ул муфсидлар паналардин чиқиб йўл бошида келиб туруб эдиларким, каминда тургон баҳодурлар ўттузча кишини тутуб, иплар билан бугўзларидин дарахтларга остилар. Соҳибқирон Жағату суйининг⁹⁹⁰ йақосида этиб тушти. Ҳазрати олия Сарой Мулк хоним ва Хонзода ва ўзга хонимлар ва шаҳзодаларнинг ҳарамлари фарзандлари била амирзода Улғубек барча ўтрув келиб Сина мавзеъида⁹⁹¹ соҳибқиронни кўрдилар ва қўб сочиқлар сочиб, садақалар бердилар. Ва андин давлат билан кўчуб Оқ йайлоқда тушти. Содот ва уламо ва ақобиру аъёни мамолики Эрон, хоссатан Табризнинг, барча ўтрув келиб, соҳибқиронни кўрдилар. Ва умид кўзлари муборак жамолидин йаруқ бўлди, Соҳибқирон аларни йахши сўруб, хилғатлар каромат қилди. Йигирми кунғача анда таваққуф қилди ва кейиндин ўғруқ булак-булак ва жамоат-жамоат келур эрди. Бу йигирми кунғача уламолар била суҳбат, масала ва масоил сўрар эрди. Ва муздин амирзода Рустамға ижозат бердиким, Шерозга боргай. Шаҳзода боргондин сўнг Ҳисни Жондор ва Ҳисни Жағдовулға⁹⁹³ ўрду сори мутаважжих бўлди.

Соҳибқирон амирзода Шоҳрухни Арзинжон сори йибарғони

Ул маҳалдаким, соҳибқирон Шомда эрди, Йилдирим Боязид Султон Аҳмад Жалойир ва Қаро Йусуф Туркмон сўзлариға кириб, Арзинжонға келиб, Тахуртан била урушуб, шаҳарни олдилар. Ва Тахуртан Қаро Йусуфнунг навкарлариға асир бўлди. Ва Арзинжон эли амон тилаб, Султон Аҳмад ва Йилдирим Боязиддин Тахуртаннинг гуноҳини тилаб, Арзинжонни йана анга берди. Аммо ўғлон-ушогини навоҳаи Бурсаға йибарди. Ўзи қайтиб Румға борди.

253a Бу маҳалдаким ҳазрат соҳибқирон Оқ Йайлоқдин /кўчуб Ужон⁹⁹⁴ сори мутаважжих бўлди, Хаштруд мавзеъида этиб тушти. Анда хабар келдиким, кайсари Рум Йилдирим Боязид бери мутаважжих бўлуб турур. Соҳибқирон бу хабарни эшитиб ҳукм қилдиким, «Амирзода Шоҳрух баъзи беклар била қайсари Рум сори мутаважжих бўлсун!» Сулаймоншоҳбек ва Шоҳ Маликбек ва ўзга беклар шаҳзоданинг мулозиматида юридилар. Ва Мнзроббекни Гуржистонға боргон шаҳзодаларға йибардиким, «Барча келиб шаҳзода Шоҳрух била иттифоқ қилсунлар!» Алар келиб, йўлда Мингкўл мавзеъида шаҳзодаға қўшулдилар. Шаҳзода Авникдин ўтуб Навин мавзеъида этиб тушуб эрдиким, Тахуртаннинг хоҳарзодаси Шайх Али келиб дедиким, «Боязид кўрқуб Тахуртанға киши йибариб турурким, «Мени соҳибқирон била йараштурғил». Ва айтиб турурким, «Агар мени соҳибқирон била йараштурсанг, мен сенинг ўғлон-ушогингниким навоҳаи Бурсаға йибарибмен, сенга йибарайим. Албатта андоқ қилғилким, ароларимизда дўстлуқ бўлуб, бориш-келиш бўлғай, то мусулмонларға ташвиш бўлмағай». Шаҳзодаи жувонбахт Шайх Али била киши қўшуб соҳибқиронға йибарди ва воқийотни арзадошт қилди ва ўзи ўшул ерда турдиким, ҳукми булғай. Аммо ҳазрат соҳибқирон Хаштруд мавзеъидин кўчуб Ужонға етти ва неча кун Кўшки Аргунда фароғат қилди.

Тумон ого билан шаҳзодалар Самарқанддин келгонлари

Муздин бурун айтиб эрдуким, соҳибқирон Дамашқ вилоятидин қайтқонда Самарқандқа нишон йибариб эрдиким, «Туман ого фарзандлар била келсун!». Нишон аларға боргондин сўнг таваққуф қилмай Самарқанддин

отланиб, соҳибқирон сори мутаважжих бўдилар. Келурда Бухорога етиб, андаги мутабаррук мазорларини тавоф қилиб, ҳиммат тилаб йўлга кирдилар. /Аму суйидин ўтуб чўлга кириб, Мохонга келдилар ва Тажан йўлидин Машҳаду Тусга бордилар ва андаги мазорларни тавоф қилиб, назрлар бериб, йўлга кирдилар. Султониядин ўтуб, Ужонга етдилар. Соҳибқирон алардин хабар билиб, камоли меҳру муҳаббатидин ўтрив бориб, аларга етиб, тушти. Амирзода Иброҳим Султон ва амирзода Саъд Ваққосни чорлаб кўрди. Ва маҳди аъло Туман оғонинг қизи Беки Султон бегим ва Сотқин оғоким, соҳибқироннинг уруги бўлур эрди, барча келиб йуқунуб ҳазрат била кўруштилар. Ва анча кун Ужонда туруб, йана андин кўчуб Табриз сори мутаважжих бўлди, давлат ва саодат била давлатхонага келиб тушти. Ва келгонларга барчани йахши сўруб, иноятлар қилди. Ул маҳалда Хожа Али Семноний Ҳиротдин ва Хожа Сайфуддин Лурий Сабзавордин келиб пешкашлар тортилар. Хожа Масъуд Семнонийким, Бағдод эшикида вафот бўлуб, соҳибқироннинг иноят кўзи буларга тушуб, иккаласини девон қилди. Ва бир жамоат Хожа Масъуднинг мулозимлари ангиз қилиб, Жалол ал-Исломга тақрир қилдилар. Ва хожаларким, йанги девон бўлуб эрдилар, бу сурат воқияни ҳазрат олийга арз қилдилар. Фармон бўлдиким, «Ани азал қилиб, банд этиб, муҳассилларга топшурсунлар!» Андин кўб нима ҳосил бўлди. Ва ул муҳассил азобидин ўзига пичоқ урди. Аммо ул захм кори йуқ эрди, йана икки-уч кунда йахши бўлди.

Соҳибқирон Гуржистон сори таважжух қилиб, Қаробоғи Арронга борғони

Неча кунким соҳибқирон Табризда турди, адл била машғул бўлуб, вилоят иши асру йахши бўлди ва мусулмонлар рафоҳиятда бўдилар. Соҳибқирон Гуржистон сори мутаважжих бўлуб отланди. Қумтепа мавзеъига етиб тушти ва анда Хожа /Исмойил Хавофийни ибрат учун дорга остурди. Андин кўчуб, Арас суйидин кечиб Нахчивонга тушти. Ва соҳибқирон ўғлонлари ва хотунлари ва жамиъи хос мулозиматлари била қалъа устига чиқиб, тафарруж қилиб, андин ёниб ўрдуга келиб тушти. Бу маҳалда Тахуртан келиб ҳазратни кўрди ва Йилдирим Боязиднинг сўзларини арзадошт қилди. Соҳибқирон бу сўзларни эшитиб, қаҳр ва ғазабидин таскин топиб, неча кун анда ўлтурди. Гуржистонга малик Гургенга киши йибариб, моли хирож тилади. Амирзода Пир Муҳаммад Умаршайх ва Султон Ҳусайн ва амирзода Або Бақр ва Йаҳоншоҳбек ва Темур Хожабек Оқ Буга ва ўзга беклар ҳукм била Мингкўлдин кўчуб, амирзода Шохрух қошида келиб эдилар. Барча соҳибқирон қошида келдилар.

Соҳибқирон Нахчивондин кўчуб, Шохбуз дарасига тушти. Тоғ ичида кириб юриди. Кўкча Тешизга етиб, ов солдуруб, кўб сайд олдилар. Ва андин юруб Шамқур мавзеъда тушти. Идикуким, Гийсуддин Тархоннинг ўғли эрди, Кермондин келиб пешкашлар тортиб, кўрунуш қилди. Ул муҳассилларким, Гуржистонга бориб эдилар, малик Гургеннинг иниси била келиб, кўб мол келтурди. Қушлар ва отлар ва қумош бениҳоят келтурди.

Малик Гургеннинг иниси соҳибқироннинг дийдориға мушарраф бўлуб, ағосининг сўзини арз қилди. Дедиким: «Ағом сизга бир камина қул турур ва бурунги жаҳл ва нодонлиғидин пушаймон турур. Эмди тавқиъи ул турурким, гуноҳидин кечиб, марҳамат ва лутф била ани сўрғайсиз. Муңдин нари то тирик турур, хизматдин ўзга иш қилмағусидур. Ва ҳар йил молу хирож хизонага тобшурғуси турур. Ва черикдин не миқдорким, муқаррар бўлса, йибарғуси турур». Соҳибқирон/ бу сўзларни эшитиб лутфу карамидин 254б гуноҳини кечиб, малик Гургеннинг инисини йахши кўруб, тун кийдуруб, ижозат бериб, ағосига йибарди. Дедиким, «Малик Гургенга дегинки, соҳибқирон айтадурким, «Сенинг гуноҳингдин кечтим. Вилоятингдин қайтиб борурмен. Аммо бу шарт билаким, муңдин нари ўз ҳадингни билгайсен ва мусулмонларни иззат тутқайсен. Аларга ҳеч жиҳатдин зарар-заҳмат бермагайсен ва бизга черик йибаргайсен» деб малик Гургеннинг инисини ижозат берди. Ушул ердин ҳазрат соҳибқирон Темур Хожа Оқ Бугани Самарқанд йибардиким, амирзода Умарнинг мулозиматида тургай. Ва неча кундин сўнг

андин кўчуб, Қаровултепага келиб тушти. Бу ерда хабар келдиким, амирзода Муҳаммад Султон Самарқанддин бери келур ва Нишопурга етконда анинг мулозимиди булгон Ҳожи Сайфуддинбек хаста бўлуб, раҳмати Ҳаққа восил бўлуб турур. Ҳазрат бу хабарни эшитиб кўнгли бисёр мулул бўлди. Анинг жиҳатидинким, Ҳожи Сайфуддинбек қадимий мулозими эрди ва қўб куч бериб эрди. Ҳазрат йиғлаб деди: *«Инно ли-Тлоҳи ва инно илайҳи рожийуна»*⁹⁹⁶.

Соҳибқирон Қаробогда қишлоқ буюргони ва амирзода Муҳаммад Султон Самарқанддин келгони

Қаровултепада бир ой ўлтургондин сўнг ҳазрат соҳибқирон андин кўчуб, Ганжа ва Бардаъадин ўтуб, Қаробогда келиб тушти. Хайма, ҳиргоҳ уруб ўлтурди. Муқаррар бўлдиким, аввал баҳорда Дашти Қипчоқ сори мутаважжих бўлгайлар. Ҳар киши ўз жойида бўлуб, Дарбанд сори хайма уруб қишлоқ солдилар. Ҳазрат соҳибқирон черикка озук бердурди.

255a Ушул маҳалда Дашти Қипчоқдин элчилар келиб соҳибқиронни кўрдилар ва хон тилидин дуолар дедилар ва мутобиъат ва инқиёд изҳор эттилар. Ҳазрат қаҳру ғазабидин таскин топти. Бу маҳалда хабар келдиким, амирзода /Муҳаммад Султон ҳукм йўсуни била Самарқанддин черики ила Ардабилдин ўтуб, Оқтомға етиб турур. Барча шаҳзодалар, амирзода Шохрух ва беклар Сулаймоншоҳбек ва Жаҳоншоҳбек ва Шайх Нуриддинбек ва Шох Малик ва ўзга беклар барча ўтрав чиқиб бордилар. Ва Арас кўфрукидин ўтуб, Аглоқ сўйининг йақосида шаҳзодалар келиб бир-бирини кўрдилар. Ва ҳар киши ўзига лойиқ пешкашлар торттилар ва бир-бирини кўруб, севунуб, барча соҳибқирон мулозиматиға келдилар. Шохзода Муҳаммад Султон йукунуб ҳазрат била кўрушти. Назм:

Кўрушти шаҳаншоҳ фарзанд ила,
Кўзин йаруқ этти жигарбанд ила.
Басе, сўрди шаҳзодани шаҳриёр,
Шаҳаншоҳи дин, шоҳи олийтабор.

Шаҳзода пешкашларким, келтуруб эрди, барчани тортти. Ва бекларким, шаҳзода била эрдилар, мисли Шамсуддин Аббос ва ўзга беклар, барча ҳазратнинг муборак дийдорига мушарраф бўлдилар. Ва алар тақи юкунуб пешкашлар торттилар. Ҳазрат соҳибқирон тақи фарзандидин шодмон бўлуб, қўб нима берди. Ва ул қиш ҳамма қиш суҳбат ва айшу фароғат била машғул бўлди. Ва амирзода Муҳаммад Султонға асру қўб иноят қилди. Жумла иноятидин бири ул турурким, тўққуз-тўққуз тибичоқ отким, барчанинг эгар-югани олтуиндин эрди, берди. Ва олтуин тож ва олтуин камар ва зарбофт хилъат берди.

Бу туй ва суҳбатлардин сўнг вилоят ишиға ва забтиға машғул бўлди. Амирзода Искандарким, гуноҳи учун шаҳзода Муҳаммад Султон ани банд қилиб ўзи била келтуруб эрди ва анинг қиссасини юқори шарҳ қилиб эрдук, ани соҳибқирон қошида келтуруб, улуг девонда йарғу сўруб, йасоқ тағғи уруб, бандини кўтардилар.

2556

Соҳибқирони саодатнишон ҳар сори илғор йибаргони

Мундин бурун айтиб /эрдуқким, Султон Аҳмад Жалойир соҳибқирондин қўрқуб Бағдодин қочиб Румға келиб эрди ва Йилдирим Боязидға сифиниб эрди. Соҳибқироннинг овозаси туштиким, Румға мутаважжих бўлди, Султон Аҳмад Йилдирим Боязиддин айрилиб, Ироқи Араб сори кетти ва Қальъатуррум йулидин Фирот сўйини йақолаб Ҳитға⁹⁹⁷ келди. Ва андин Бағдодқа борди. Бовужуд улким, Бағдодни хароб қилиб эдилар, келиб иморатиға машғул бўлди. Ва ўзга мухолифларким, жон қўрқунчидин ҳар ён қочиб бориб эдилар, барча жамъ бўлдилар. Бу хабар ҳазрат соҳибқиронға етти.

сохибқирон дедиким, «Аидин бурунким, душманларга қуввати пайдо бўл-
гай, аларнинг фикрини қилмак керак». Шаҳзодалар ва бекларни чорла-
тиб, барчани жамъ қилиб кенгаштилар. Кенгашдин сўнг ҳукм қилдиким,
«Тўрт бўлак киши черикдин ҳар бири бир йўлга кириб, адув сори юрусун-
лар. Бир йўлда амирзода Пир Муҳаммад Умаршайх ва Сулаймоншоҳбек
ва Жаҳон Малик ва Пир Али Тоз ва ўзга беклар Туристон ва Хузистон
борсунлар. Ва амирзода Або Бакр ва Жаҳоншоҳбек ва ўзга беклар Бағдо-
дқа борсунлар. Амирзода Султон Ҳусайн ва амирзода Халил Султон бир
жамоат черик била жазираларга борсун!» Битиб ёрлиқ бўлди. Ва ҳукм
бўлдиким, «Ҳар ердиким душмандин хабар тобсалар, анииг ишини бир
сори қилмағунча ором қилмасунлар!» Бовужуд улким, қиш маҳали эрди ва
ҳаво асру совуқ эрди ва ул йўлларда андоқ қор эрдиким, қор устида кийиз
солғунча ўтса бўлмас эрди. Шаҳзодалар ҳукм била отланиб, ҳар жамоат
бир йўлдаким, муқаррар бўлуб эрди, юридилар. Ва Тоши Хотун навоҳиси-
256а даги курдлар қор жиҳатидин тоғлардин қуйи тушуб ултуруб / эдилар,
аввал аларга етиб, талаб қўб киши ўлдурдилар. Ва бир жамоат тоғлар
сори қочиб бордилар. Аммо қор жиҳатидин боролмай, ажзу ниёз билан
амон тиладилар. Андин сўнг амирзода Або Бакр ва Жаҳоншоҳбек Бағдо-
д сори мутаважжих бўлдилар. Ва андоқ хабарсиз Бағдодқа еттиларким,
Султон Аҳмад кунглакда ва иштонсиз қочиб узини кемага солиб сувдин
ўтуб, ўгли Султон Тоҳир била тушуб Қилла сори қочти. Ва илғор келгон
кишилар ул кеча Бағдодта таваққуф қилдилар. Ва сабоҳ бўлгонда эшитти-
ларким, Султон Аҳмад Қиллага бориб туруп. Жаҳоншоҳбек Қиллагача
борди. Султон Аҳмад кўфрукни бузуб, Фирот суйининг қуйи сори —
Холид ва Молик⁹⁹⁹ жазирасига борди. Жаҳоншоҳбек бу ердин кулли во-
қиятдин арзадошти битиб, сохибқиронга йибарди.

Амирзода Султон Ҳусайн ва амирзода Халил Султон Ҷамжол йўлидин
кириб Мандалини таладилар. Қаландарбекким, Султон Аҳмаднинг навкари
эрди, Шаттдин¹⁰⁰⁰ ўтуб, андаги элу хашамни йиғиштуруб, Дажла йақосида
ултурди. Амирзода Халил Султон Жаҳонгир Барлоснинг ўгли Поянда Сул-
тонни беш юз киши билан сув йўқорисидин йибардиким, сувдин ўтуб
аларнинг кейнидин киргайлар. Ва ўзи черики била муқобиладин келиб
турди. Поянда Султон сувдин ўтуб, аларнинг кейинларини туттилар. Че-
рикким, муқобилада туруб эрди, ўзларини сувга солиб елдек ўттилар ва ул
бадбахтларга чопиб қўб кишини ўлдуруб, молларини таладилар.

Амирзода Пир Муҳаммад ва Сулаймоншоҳбек Шакий ва Филий хаша-
мини таладилар. Ва амирзода Рустамким, қишлоқ учун Шероздин Тустар-
га келиб эрди, ҳукм била келиб буларга қўшулди ва иттифоқ била Аббо-
дон ва /Восит сори таважжуҳ қилдилар. Ва Шайх Увайс Курд ғажирчи
256б бўлуб эрди, Купсар била Дажладин ўтуб, тун қайтиб, Саййид Аҳмад
Кабир мазориға етиб тавоф қилдилар. Ва андин икки кун юруб Аббодон
арабларига етиб чобгилар, от ва тева қўб тушти. Ва андин қайтиб йана
сувдин кечиб, Тустарга келдилар. Ва Сулаймоншоҳ Дўқумким, Тустарнинг
даругаси эрди ва Муҳаммад Ажаб Шерким, Дизфулнунг даругаси эрди ва
Темур Хожаким, Жувайзининг даругаси эрди ва Шамсуддин Деҳдорким,
Хузистоннинг амалдори эрди, барчани тутуб қўб мол олдилар. Ва амирзо-
да Рустам андин ҳукм билан Шероз сори мутаважжих бўлди. Ва шаҳзода-
лар ва бекларким, Ироқи Араб сори чобқунга бориб эдилар, барча ул қиш
анда турдилар ва мухолифларни чопиб, қўб мол олдилар. Ва аввал баҳор-
да ҳукм била сохибқирон сори мутаважжих бўлдилар. Ва амирзода Пир
Муҳаммад ва Сулаймоншоҳбек ва ўзга беклар барча равон бўлдилар.
Холис кўфрукким, Ҷабал Ҳамроға йақин туруп ва Бағдоддин ўн икки
йағоч ер йироқ туруп ва Қуббаи Иброҳим Моликдин тўрт йағоч бери
туруп, анда барча черик жамъ бўлуб, сохибқирон хизматига мутаважжих
бўлдилар.

Ҳазрат сохибқирон Рум сори таважжуҳ қилгонин сабаби

Қаро Йусуф Туркмон мусулмонларнинг ичида кириб, муддати эрдиким
зулм ва бедодлик қилур эрди. Ва йўлларни тутуб келгучи ва боргучиларни
зарар-заҳмат берур эрди. Ва Ҳижоз қофиласига музоҳим бўлур эрди. Аммо,

чун ҳазрат соҳибқирондин қочиб Румға борди, бу жиҳатдин соҳибқиронга доъийа булдиким, Румға мутаважжих бўлмай. Ва бу овоза Румға боргондин сунг қайсари Рум тақи ҳарб асбобиға машғул бўлди, черик йиғиштурмакка машғул бўлди. Аммо Рум вилоятининг ақобиру аозим ва уламоу сулаҳо

257а барча Йилдирим Боязидқа келиб насихатлар қилдиларким ва /дедиларким, «Бу подшоҳким, бери мутаважжих бўлуб турур, давлати асру қавий турур ва бу чоққача ҳар ким анинг била муҳолифат қилиб турур, мақхур бўлуб турур. Ва ҳар неча мушқил ишга юруб турур, давлатидин ул иш анга осон бўлуб турур. Ва ҳар шаҳар ва қалъа сориким борибтур, ул ерни оз таважжуҳ била олиб турур. Ва бу ишлар бир абае эрмас ва мундин ҳазрат Субҳоннинг инояти маълум турур. Мундоқ киши била муҳолифат қилмак йахши бўлмас. Анинг била муҳолифат қилмагил ва мувофиқ бўлмоқ керак, то вилоят амонда бўлмай». Йилдирим Боязидқа бу сўзлар маъқул тушуб, ўзи тақи қўрқуб эрди, Ислом қозиларидин ва бир беги била бир хатким битти, мазмуни итоат ва инқиёд турур, соҳибқиронга йибарди. Ва Қаробоғи Арронда олампапоҳ даргоҳида еттилар, юкунуб хатни бердилар. Ва хатнинг мазмуни бу эрдиким, «Чун инобати ҳазрат ҳаққ хизонасидинки, *тувта ал-мулка ман ташаъ*¹⁰⁰¹, подшоҳлиқ хилъати била ул ҳазратнинг иқбол қоматини ораста қилиб турур. Биз ҳам тобиъ ва мутиъдурбиз. Агар мундин бурун хилофи қоъида биздин баъзи нималар воқиъ бўлди, эмди мундин нари итоат ва инқиёддин уэга ишимиз бўлмағусидур».

Соҳибқирон дедиким, «Сизнинг подшоҳингиз доим фаранг кофирлари била газо қилур. Биз ҳам сизлар билан дўст турурбиз ва кўнглумизда ул андиша йўқ турурким, ул сори черик элитгайбиз ва Ислом вилояти хароб бўлмай, кофирлар мундин шод бўлмайлар. Аммо Қаро Йўсуф Туркмонким, мусулмонлар ичида кириб турур, ё улдуким ани улдуким мусулмонларнинг

257б хотирини андин жамъ этсун ё улким ани банд қилиб, бизга йибарсун. /Бу ишдин бирини қилса аромизда дўстлиқ бўлғуси турур».

Рум элчилари бу сўзни эшитиб, бари мулзам бўлдилар ва ҳеч жавоб бермадилар.

Неча кундин сунг овға отланиб, Арас суйидин утуб, Оқтомда барча ходимлари ва мулозимлари била ул саҳро ва тоғларни ихота қилдилар. Неча кундин сунг жирга бир-бирига етиб, черик аҳли бир-бирининг эликларини тутуб келур эрдилар. Ҳайвонот навъи ва жонворлар синфининг кўблигидин мислсиз кўб сайд оттилар. Ва овдин сунг ҳазрат соҳибқирон Тахуртанни ва Рум элчиларини ижозат берди. Ва элчилардин бир жамоат, мисли Муҳаммад Озод ва Тукал Бавурчи жиргага кириб кўб сайд оттилар.

Овдин фориг бўлгондин сунг қайтиб ўрдуга тушуб, суҳбатангиз қилди. Ва ул суҳбатда Румдин келгон элчиларга тўнлар кийдуруб, олтун камарлар берди ва дедиким, «Биз бу қиш мунда турурбиз. Аввал баҳорда Румға йақин борурбиз, кўрарбизким қайсардин бизга не жавоб келур. Агар йахши жавоб келса, *фа ҳува ал-мурод*¹⁰⁰², йўқ эрса кўрали, то не бўлғуси турур». Боязид Чимбой Элчиқдайни бир жамоат билан келгон элчиларга қўшуб, хат била Румға йибарди. Хатнинг мазмуни буким, «Салом ва таҳийятдин сунг сўз улким, элчиларингиз келиб, йахши сўзларингиздин соҳиб вуқуф бўлдук. Агар бу сўзлар чин турур, керакким Қаро Йўсуф Туркмонни бизга йибаргайсиз, ё инак шаррини мусулмонларнинг бошларидин дафъ қилгайсиз. Ва бир улук бегини бизга йибарсангиз, то аромизда шарт ва аҳд бўлмай ва аромизда бориш-келиш бўлмай ва мусулмонлар фароғатда бўлмайлар. Ва агар бизнинг сўзимизга амал қилмасангиз, ҳар неким воқиъ бўлса, ўзунгиздин билгайсиз».

Наҳри Барлосни қаздурғони

Ҳазрат Ҳаққ субҳонаҳу ва таолонинг раҳмати баҳрларини канораси йўқ турур. Ва қудрат ва илмини ниҳояти йўқ. Ҳазрат Малику Жаббор банданавоз баъзи бандалариға фазлу карамидин оламда меҳтару беҳтар қилур, то андин жаҳон ичида /осори хайр қолмай, мисли шаҳарлар ва иморатлар ва масжидлар ва хонақоҳлар ва работлар йасағайлар ва рудхоналар чиқарғай, то андин худой бандалариға файз етғай. Ва андин бу хайр иши оламда ёдгор қолғай. Ул жумладин бири бу турурким, бурунги подшоҳлардин биров Арас

258а

суйидин улуг ариқ чиқаргон эрмиш. Аммо замона воқиъотидин ул ариқ йана тулуб адам бўлгон эрмиш. Ов солурда соҳибқироннинг нузи ул эски ариққа тушуб, ҳиммати иқтисо бу қилдиким, ул ариқни қаздуруб, йана сувни анда жорий қилдургай. Хукм бўлдиким, тавачилар «Ул ерни бекларга улаштургайлар!» Тавачилар юруб ерни бекларга қисмат қилдилар. Бир ойда ариқни қазиб тайёр қилдилар. Ун йағоч йул суйи борур эрди. Ва андоқ чуқур қаздиларким, анда кема юрутса булур эрди. Ва ул сувнунг оғзи Арас суйидин эрур, мавзиёким, ани Қўшк чекиши дерлар ва аёғи ул ер турурким, ани Сурхапул дерлар. Ва ул ариғни Наҳри Барлос от қўйдилар. Ул сув била куб боғлар ва кентлар ва зироатлар маъмур бўлди.

Соҳибқироннинг бовужуд улким, доим иши юруш эрди ва бир ерда ўлтурмас эрди. Аммо андин анча иморат ва зироат ва бақаъоти хайр ҳар вилоятда ёдгор қолдиким, сони йўқ турур. *Ва ма ат-тавфиқ илла бил-Лаҳи 'алайҳи-т-тақлан ва минҳу ал-муста'ан'*¹⁰⁰³.

Соҳибқирон Қаробогдин қайтиб, Шамкур саҳроси сори борғони

2586 Чун Офтоб ҳутнунг етти даражасида еттиким, Зужасадайн буржи турур, соҳибқироннинг муборак қўнглида Рум ҳавоси тушти. Аммо бу жиҳатдинким алар доим узрға борурлар, соҳибқирон [ул] фикрда эрди. Аммо Румнунг подшоҳи соҳибқирон била йахши маош қилмас эрди. Бу жиҳатдин ҳазрат таваммул қилур эрди ва билур эрдиким, Рум улуг ер турур ва черики бисёр турур. Ва соҳибқироннинг черики уч йил эрдиким, бир ерда қарор /топмайдуру эдилар ва доим ишлари юрмак ва чопмак эрди. Умаро бу маънидинким, соҳибқирон Румға борғуси турур, барча андиша қилур эрдилар. Шамсуддин Муҳаммад Алмолиғий ҳазрат қошида истимоъ эрди. Барча беклар анга дедиларким, «Йахши маҳал тобсанг ҳазратқа арз қилиб дегинким, беклар барча дерларким, Рум юруши учун йахши фикр қилсунлар. Бу юруш ўзга юрушларга ўхшамас. Тақи мунажжимлар айтиб турурларким, Чигатой черикини Рум юрушида осиб булгай». Шамсуддин бу сўзни ҳазратқа арз қилди. Ҳазрат бекларнинг дағдағаларининг дафъи учун Мавлоно Абдуллоҳ Лисонни чорлаб фалак авзоъидин нималар сўрди ва муболага қилдиким, «Ҳар нимаким нужумда деб турурлар мандин йашурмағил». Мавлоно мушори илайҳи арзадошт қилдиким, «Бу йилнинг тақвимида битиб турурларким, сизнинг черикадаги баҳодурларнинг толиъи асру қувватлуқ турур. Ва мухолифларнинг толиъларида заъф воқиъ турур. Ва ўшул йилда Зу дувоба зоҳир бўлуб эрди, ҳамал буржида, андоқким кун ўлтурғонда зоҳир бўлуб эрди. То шафақ кетгунча мағрибда кўрунур эрди. Неча кундин сўнг субҳ вақтида машриқ соридин пайдо бўлуб эрди». Мавлоно Абдуллоҳ Мавлоно Муҳиддин Мағрибий нусхаларидин бир нусха ул мажлиса келтурди ва нақл қилдиким, «Чун Зу дувоба ҳамал буржида зоҳир бўлса, машриқ соридин черики келиб Рум вилоятини олгай ва Румнунг подшоҳи эликка тушқай».

259a Алқисса, панжшанба кунни ражаб ойининг ўн учида, торих секкиз юз тўртда (16.02.1402) қишлоқдин кўчуб Қаробогнинг бир ўтлог ерида тушти. Неча кун ўшул ерда ўлтурди. Тамоми қиш кетгонидин сўнг султони фалакким, етти иқлимнинг боғбони турур, қиш буржларидин чиқиб ҳамал буржидаким, аввал баҳорнунг буржи /турур, келди. Соҳибқирон йакшанба кунни, шаъбоннинг еттисида (12.03.1402), наврўзи жалолий бошида, от йилда саодат ва иқбол била отланиб, Қаробоги Аррондин Шамкур сори мутаважжих бўлди. Ва амирзода Муҳаммад Султон ҳукм билан Кур суйидин утуб, сувни йақолаб юриди. Соҳибқирон Мавлоно Абдуллоҳ садри Исфаҳоннинг моли учун йибарди ва Мавлоно Қутбулдин Қуммийки, ул ҳам садрлардин эрди, ани ҳам мол учун Шерозга йибарди. Ўзи Бардаъа ва Ганжадин ўтуб Шамкур саҳросида тушти ва неча кун анда туруб Олатоқ сори мутаважжих бўлди. Гуржистон сарҳадиға етиб Табдур суйининг йақосида тушти. Одина кунни, Рамазон ойининг тўртда, торих секкиз юз тўртда (07.04.1402) амирзода Шоҳруҳқа Ҳаққ таборақ ва таоло бир ўгул берди. Соҳибқирон эшитиб бисёр шодмон бўлди. Ул ўгулни Муҳаммад Жуки от қўйдилар, ва ани Хонзодаға тобшурдилар. Ва амирзода Муҳаммад Султон-

ким Кур суйидин ўтуб, нари юзидин юрур эрди, бир жамоат лакларким, Элбурзқўҳда ўлтурур эрдилар, аларни чоғиб мол бисёр оғди ва қайтиб соҳибқиронга қўшулди. Ҳазрат андин кўчуб Сарой Мулк хоним ва ўзга хотунлар ва шаҳзодаларнинг ҳарамларини ва кичик шаҳзодалар амирзода Улуғбек ва амирзода Иброҳим Султон ва амирзода Муҳаммад Жаҳонгир ва амирзода Ижал ва амирзода Бойсунгар ва амирзода Суюргатмиш — буларни барчани Султонийага ёндурди. Одинабекким, Панжшанбанинг ағоси эрди, буларнинг мулозиматида қўйди. Булар Султонийага кетиб бордилар. Ва ҳазрат дедиким, «Ёз Табризда турунг ва кузда Султонийага боринглар». Булар, ёз эрдиким, Табризга етдилар, ул ёз Табризда туруб, куз бўлгонда Султонийага бориб турдилар. Соҳибқирон андин кўчуб, Мингқўлга етти. Йана Йилдирим Боязидқа элчи йибарди, сўзи буким: «Сенинг била /шарт ва аҳдим ўшул турурким, бурун айтиб йибариб эрдук. Агар сўзларимиз била амал қилмасанг ва Камох қалъасиким¹⁰⁰⁴, доим бу вилоятқа тааллуқ эрмиш, бизнинг гумаштимизга тобшурсанг, Рум мамлакатини сенга мусаллам тутарбиз ва ҳар нечаким сенга черик керак бўлса, мадад учун йибарурбиз. Байт:

Эшитсанг, наким санга беҳбуд эрур,
Қилурбиз, наким санга мақсуд эрур».

Тартум қалъасини¹⁰⁰⁵ фатҳ қилғони ва шаҳзодаларким, қишда чобқунга бориб эдилар, қайтиб келгонлари

Ул ерда бир қалъа бор эрди, асру берк ер эрди ва ани Тартум дер эдилар. Икки юзча гуржи кофирларидин анда кириб, жузя бермас эрдилар ва мусулмонларга таъарруз қилур эрдилар. Ва келгучи ва борғучиларга музохим бўлуб, зарар-заҳмат берур эрдилар. Ва Тағиким, аларнинг улуги эрди, кетиб ўз ўрнида Гуржик деган бировни қўйуб эрди.

Алқисса, соҳибқирон аларнинг қиссаларини эшитиб ҳукм эттиким, «Шайх Нуриддинбек ва Шоҳ Маликбек ва қўнун бекларидин Муса Тўй Буга ва Саодат Темуртош ва Темур Малик ва ғайруҳу ул кофирлар сори бориб, қалъани муеаххар қилеунлар!» Булар тезлатиб анда етконда киши йибардиларким, «Агар мутиъ бўлуб жузя берурсиз, сизнинг била ҳеч ишимиз йўқтурур». Ул бадбахтлар қалъанинг берклигига мағрур бўлуб, урушмоққа кўнгул қўйдилар. Ислоҳ черики қалъа сори юруб уруш солдилар. Беш кўнғача уруштилар. Олтинчи кўнда қалъани олиб: андаги кофирларии ўлдурдилар ва қалъани ер била тенг қилдилар. Ва бу воқиядин сўнг Тағиким, бу қалъанинг ҳоқими эрди, ҳазрат соҳибқирон қошига келди. Ҳазрат анинг гуноҳини бағишлаб, амон берди.

Соҳибқирон андин кўчуб, Авникда етиб, неча кун анда таваққуф қилди. то Румга йибаргон элчилар келгай. /Бас, икки ой анда ўлтурди, ҳеч хабар элчилардин келмади. Соҳибқирон деди, «Ажаб ҳолати турур, ҳар нечаким Йилдирим Боязиднинг хотирини сақларбизким, бўлғайким, ул бизнинг била йахши маош қилғайким, анинг вилояти бизнинг черикимиздин солим қолгай. Ул андоқ иш қилурким, бизга лозим бўлурким, анинг сори борғайбиз. Бовужуд улким, анинг мулку молидин ҳеч тамаъимиз йўқтурур».

Маҳди аъло Туман оғони ва амирзода Саъд Ваққосниким, амирзода Муҳаммад Султоннинг ўғли эрди, бу ердин Султонийага йибарди. Ва ўзи давлат била кўчуб Рум сори мутаважжих бўлди. Арзирум мурғзориди келиб тушти. Шаҳзодаларким, қишда Қаробогдин Ироқи Араб сори бориб эдилар, душманларни мақхур қилиб, вилоятларини чоғиб, талаб. аввал баҳорда кўб мол билан Қалоги йўлидин йуруб, соҳибқирон сори мутаважжих бўлуб, Олатоқ ва Авникдин ўтуб, бу маҳалда келиб ўрдуға қўшулдилар.

Камох қалъасини фатҳ қилғонда Рум элчилари келғони

Машхур қалъаларким, оламда бор, бири Камох қалъаси турур. Ва бу қалъа бир тоғ устида воқиф бўлубтурур, ва анинг теграсида бир қалъа тушубтур тўла боғу бўстон ва зироату иморат эрди. Ва ажойиблардин анда

бири бу эрдиким, аввал баҳорда уч кун мутаволи чумчуқ боласи пишкон ва тайёр кўкди анда тушар эрди. Андоққим, ул ер тўлар эрди. Алар чумчуқлардин тутуб, туз уруб, кўзаларда ё хумларда солур эрдилар. Ва ҳамма ёзу киш андин ер эдилар.

2606 Амирзода Муҳаммад Султон соҳибқирон қошида келиб йукунуб дедиким, «Бу қалъанинг тасхирини манга буюрунгуз». Соҳибқирон анинг илтимосини қабул қилиб, тумон беклари била ул сори йибарди. Шаҳзода қалъа урушининг асбобиға машғул /бўлуб, йароғ қилур эрди. Соҳибқирон Арзинжонга етти. Амирзода Або Бакр ва амирзода Халил Султон ва амирзода Султон Хусайн ва амирзода Искандар ва Жаҳоншоҳбек ва Шайх Нуриддин ва Бурундўқбекни Муҳаммад Султон мирзога — Камох қалъаси сори йибарди. Алар шаҳзодага етиб, қалъанинг тўрт ёпини тутуб туштиллар. Ун кунгача уруш солур эрдилар. Ва сувиким, қалъа эли андин ичар эрдилар, ани олдилар. Ва шотулар ипдин йасаб, ун биринчи кун кечасида камарбанд шермардлар юқори чиқиб, ипларни тошларга бириктидилар. Ва амирзода Муҳаммад Султон бир жамоат баҳодурларни буордиким, ул шотулардин юқори чиқтиллар. Ҳисор эли воқиф бўлуб, урушабошладилар. Ва Алишерким, Бахтдавлатнинг ўғли ва амир Аббос амакининг ўғли эрди, неча киши билан шотудин тушуб вафот бўлди. Тонгласи мансур черик наққоралар чалиб уруш солдилар ва икки тарафдин раъд ва манжаниқ отабошладилар. Ва амирзода Муҳаммад Султон тақи [жанг] қилур эрди, анинг мулозимлари барчадин бурун чиқтиллар. Охируламр, мансур черики какликдек қалъага чиқиб фатҳ қилдилар.

261a Бу фатҳ хабари соҳибқиронга етти, филҳол, андин кўчуб қалъага келиб, қалъани мулоҳиза қилди. Арзинжондин ул қалъагача етти йағоч эрди. Қалъани Тахуртанга бердиким, муҳофизат қилгай. Андин сўнг Рум тасхирига жозим бўлди. Аммо муҳолифлардин кўб киши берк ерларда ва горлар ичида кириб эдилар. Шайх Нуриддинбек ва Али Султон Тавачи ва Давлат Темур Тавачи ҳукм била муҳолифлар сори мутаважжих бўлдилар. Мухолифлар мансур черикидин хабар билиб, қўрқуб барча мутий бўлдилар ва аларга ҳеч ташвиш тегмади. Андин сўнг соҳибқирон Сивос жилгасида /етиб тушти. Анда хабар келдиким, Чимбой Элчикдайким, Румга элчиликка бориб эрди, Рум элчилари била келадур. Аммо қазодин муқаррар бўлгон эрмишким, Румни ҳазрат соҳибқирон мусаххар қилгай. Йилдирим Боязидни шайтон васваса қилиб, савоб йўлидин чиқордиким, инқийд ва итватдин сўнг йана муҳолифат изҳорини қилди. Ва сўзларким, анга лойиқ эрмас эрди, айтиб йибарди ва Камох қалъаси учун номангўл сўзлар айтиб йибариб эрди.

Алқисса, Румдин келгон элчилар пешкашлар била келиб, соҳибқиронни кўрдилар. Ун қуш ва ун от тортиб, юкуниб, сўзларини эшитиб, йибаргон пешкашларни қабул қилмай деди: «Кишигаким саодат ёри қилмагай, насиҳат ва неххоҳлуқ фойда қилмае. Ҳар неча дедимким, ул мамлакатда бизинг черикдин ташвиш тегмагай. Аммо бўлмас ва Йилдирим Боязид ҳар кун бир сўзни айтиб йибарур ва бир сўз устида эрмас. Агар ул Қаро Йусуфни йибарса эрди ва Камох қалъасини бизга берса эрди, ўзи ва ҳам мамлақати саломат қолур эрди. Биҳамди-л.Тоҳким, Камоҳ қалъаси миннатсиз муйассар бўлди. Эмди анга айтинг, чун сўзимизни эшитмадинг, урушмақ учун мардона бўлгил».

Соҳибқирони саодатнишон йароғ кўргони

261b Соҳибқирони гитиситон Румга таважжуҳ этиб ҳукм қилдиким, «Мансур черик Сивос саҳросида жайба ва йароғ кўрсатсеунлар!» Соҳибқирон ўзи бир тепа устида шомийёна уруб ўлтурди. Мансур черики бўлак-бўлак барча мукамал бошларидин отларининг туйноғича темур ичида фарқ эдилар¹⁰⁰⁶. Ва бўлакким, соҳибқиронга йақин етар эрдилар, ул бўлакнинг беги илгари келиб, отидин тушуб, юкунуб, от тортар эди, дуо ва сано этиб кетар эрди. Соҳибқирон /тақи ул кишини махтаб, дуо қилур эрди. Ва ушбу тариқ била тумонлар ва ҳазоралар ва қўшунлар бир-бирининг кейнидин етиб, йароқларини кўрсатиб ўтар эрдилар, то навбат амирзода Муҳаммад Султоннинг черикига еттиким, булар Самарқанддин эмди келиб эдилар. Андоғ йароқ кўрсаттиларким, фалак мунча кўзлари била ҳаргиз мундоқ йароқ кўрмагон

эрди. Ва черики неча булак эрди ва бир булак бир ранг йароқ қилиб эрди: бир булаги қизил ва бир булаги йашил ва бир булаги сариқ ва бир булаги оқ. Ушбу тариқ билан хил-хил йигитларини йароқ билан кўрсатти. Ва шаҳзода ўзи илгари келиб, отидин тушуб, соҳибқиронга пешкашлар торгити ва дуо била тилини очиб деди. Назм:

Ки жовид булғай жаҳон сарбасар,
Сенинг амринга, эй шоҳи баҳру бар.
Фалак токи бўлди адамдин падида,
Сенингтеқ шаҳаншоҳ ҳаргиз надида.
Жамолингдин ўлди жаҳон барча шод,
Ки йўқ сен киби шоҳ бо адлу дод.
Сенинг давлатингда қилиббиз ҳужум,
Ки бир-бир қилали бари мулки Рум.
Шаҳаншоҳ анинг сўзидин бўлди шод.
Деди: «К-эй кўзум ичра нури савод.
Йамон кўздин Ҳаққ сени асрасун,
Паноҳида доим сени сақласун».

262a Ул сабоҳдин намози пешингача черик ўтти. Соҳибқирон намозга қўпуб ҳукм қилдиким, «Рум элчиларини отландуруб, черик аёғигача элтсунлар!». Ҳукм била элчиларни олиб юридилар ва черикнинг азимати ва шавкатини аларга кўрсатур эрдилар. Элчилар ул азимат ва шавкатни кўруб, кўнгуллари ваҳм тушуб титрайбошладилар. Тонгласи соҳибқирон элчиларни чорлатиб, тўн кийдуруб, ижозат берди ва дедиким, «Йилдирим Боязидқа айтингким, чун сенинг вилоятинга газо ва жиҳод расм турур, бизга қаттиқ келурким, ул вилоятда биздин ташвиш булғай. Бовужуд улким, сен маълум йўлдин /чиқибсен. Ҳануз таҳаммул қилурмен, то Таҳуртаннинг кишиларини йибаргайсен ва ўғлонларингдин бирини бизга йибаргайсенким, биздин анча марҳамат ва шафқат кўргайким, сенким атосисен, кўрмагон булғай. То мамлакати Рум сенга мусаллам булғай ва сен фароғат била тахт устида қарор тобқайсен ва андаги эл-улус фароғатда булғай, вассалом»¹⁰⁰⁷.

Ҳорук қалъасини фатҳ қилғони

Рум элчилари қайтиб боргонда соҳибқиронга арз қилдиларким, бу йақинда қалъа турурким, ани Ҳорук дерлар ва бир жамоа жатогилар анда кириб турурлар. Ҳукм бўлдиким, «Шайх Нуриддинбек ва Бурундуқбек ул қалъа сори мутаважжих бўлсунлар!». Алар ҳукм билан черик тортиб юридилар. Қалъага етконда уруш содидлар ва нағамчилар ишлар [била] машғул бўлуб, бир замонда қалъани йиқдилар. Бас, нусратшиҳор черики қалъага кириб, жатогиларни тутуб ўлдурдилар ва молларини талаб қайттилар.

Соҳибқирони динпарвар Қайсарийа¹⁰⁰⁸ ва Анкурийага¹⁰⁰⁹ борғони

Сивосдин бир жамоат кишиларким, йўлларни йахши билур эрдилар, арз қилдиларким, Туқат йўли жангал турур ва йўллар тор ва Йилдирим Бойазид кўб киши билан Туқатқа¹⁰¹⁰ келиб сув бошини [тутуб] ва қаровуллар тақи ул жангални кўруб Қайсарийа сори юруб турурлар.

2626 Соҳибқирон Али Султон Тавачини йибардиким, черикни қўймағайким, Қайсарийадин ўтгай. Соҳибқирон олти манзилда Сивосдин Қайсарийага етиб тушти. Анда етконда шаҳар элига амон бердилар. Ва бир жамоат бадбахтлар нағамларда ва тешукларда кириб эрдилар, нағам уруб барчани олдилар. Ул ернинг ошлиғи пишиб эрди, ҳукм бўлдиким, «Черик ўзлари учун озук юкласунлар!». Ва соҳибқирон амирзода Або Бакр ва /Шайх Нуриддинбекни қаровуллуққа йибарди. Ва черики била жайба кийиб, йасол йиғлаб Қайсарийадин Анкурийага мутаважжих бўлдилар. Ва уч

манзил юруб Йулгун суйига¹⁰¹¹ келиб туштилар. Туртинчи кун шаҳарга йақин келиб тушти. Анда хабар келдиким, Йилдирим Боязиднинг черикидин қаро кўрунди. Фармон бўлдиким, «Черик душман сори мутаважжих бўлсунлар!» Ва ҳар ердаким, тушар эрдилар, хандақ қаздуруб ўлтурур эрди. Шоҳ Маликбекни минг киши била тил олмақ учун йибарди. Кечада отланиб, ўн йағоч йўл йуруб, субҳқа йақин Йилдирим Боязиднинг черикидин қаровуллар чиқиб борурда булар каминдин чиқиб қаттиқ уруштилар. Қайсар эшиттиким, бир жамоат киши соҳибқирон черикидин илгари келиб турурлар, кунглида бисёр қаттиқ келиб, бекларини чорлаб, қаттиқ сўзлар деди. Ва тонг отқанда кўчуб, Қиршаҳр¹⁰¹² сори мутаважжих бўлди. Шоҳ Маликбек соҳибқиронга киши чобтуруб, уруш қиссасини ва Илдирим Боязиднинг Қиршаҳр сори борганини арзадошт қилди. Ул ҳазрат муни эшитиб, Илсёс Хожаким, Шайх Али Баҳодурнинг ўғли эрди, ва Сайин Темур ва ағоси Мурод ва Дона Хожа ва амир Хусайн Қавчин ва Султон Малик Уч Қаронинг ўғли ва ўзга баҳодурларни олтмиш киши билан йана тил олмақ учун йибарди. Ва Шоҳ Маликбек қайтиб кеча бўлгонда урдуга етиб тушти. Тонг отқонда соҳибқирон шаҳзодаларга таълимлар бериб деди: «Бу ерда икки иш қилмақ керак: бири улким, ушбу ерда таваққуф қилгайбиз, то ул замонким мухалиф еткунча бизнинг гала-қаро дам урғай; ва яна бири улким, йаагининг мамлакати ичра кириб талаб юругайбиз ва /ҳар сори чабқун йибаргайбиз, то Йилдирим Боязид боғроқ келгай ва анинг черики кўбраки йайоғ эрмиш».

263a

Бу сўзларким ҳазрат деди, барча сўнг дегон сўзини хушладилар. Ва андин кўчуб, давлат била юридилар. Ва амирзода Султон Хусайнни минг киши била юртда қўйди. Ҳукм бўлдиким, «Бурундўқбек ва ўзга беклар Анкурийага боргайлар. Ва агар душмандин черик келса аларнинг йўлини тутқайлар. Ва йайоқ черики алар била бийла борсунлар. Ул икки манзилдаким сув йўқ турур, қудуқлар қазсунлар!» Беклар ҳукм била юридилар ва Абдурраҳмон Тавачи йайоғ черикини бошлаб, алар била борди. Баҳодурларким, бурун тил олмақ учун бариб эдилар, саҳар вақтида мухалифларга еттилар ва урушуб, икки киши алардин туттилар. Бирини ўлтуруб, бирини тирик келтурур эрдилар. Қайсари Румнунг¹⁰¹³ ўғли минг киши била тил олмақ учун келиб эрди, кеча алардин хабар билмай бир дарада кириб эрдилар. Аммо мансур черикининг баҳодурлари тил олиб қайтиб барур эрдилар, аларга учраб, уруш бўлди. Бовужуд улким, олтмиш кишидин артуқ йўқ эрдилар, урушаборур эрдилар. Мухалифлар амирзода Султон Хусайннинг черикининг қаросини кўруб, ушал ерда турдилар. Ва баҳодурлар саломат юруб, зафарқарин черикка қўшулди. Ва беклар ва йайоғлар Анкурийа сори юридилар. Ва баъзи беклар илгари юруб, андаги элу ҳашамнишинларни чошиб, қўб мол олдилар. Ва йайоғлар ул йўлда қудуқ қазмоққа машғул бўлдилар. Ва нусратпаноҳ черики уч манзилда Анкурийага келиб тушти.

263b

Қайсари Рум Йаъқуб отлиқ бировни Анкурийага йибариб, /эрдиким, шаҳарни забт қилгай. Йаъқуб қалъани мазбут қилиб ўлтуруб эрди, тонгласи соҳибқирон тафарруж учун отланиб, қалъани ихтиёт қилди ва баҳодурларга ишорат бўлдиким, «Қалъанинг урушига машғул бўлсунлар!» Баҳодурлар бетаваққуф ҳисор сори юруб, уруш солдилар ва нағамлар уруб, сувларини олдилар. Баҳодурлар ул буржким, сув сори эрди, анда чиқтилар. Ва йақин эрдиким, қалъа фатҳ бўлғай, ногоҳ қаровуллар хабар келтурдиларким, Қайсари Рум черики била йақин келди ва мундин ангача тўрт йағоч бўлғай. Соҳибқирон буюрдиким, «Баҳодурларким, қалъага урушурлар, урушни қўйуб, келсунлар!» Баҳодурлар қалъадин қайтиб келиб, урдуга қўшулдилар. Соҳибқирон андин кўчуб, андак йўл сувни кейин қўйуб туштилар ва тушкон ерда хандақ қаздилар. Ва душман сори тоғ этакида бир кичик булог бор эрди. Ҳукм бўлдиким, «Бариб ул сувни кундакилар била тўлдурсунлар!» Соҳибқирон кеча бўлгонда хилватхонага кириб, Ҳазрат Жабборга ниёз ва тазарруъ била юзини туфроққа қўйуб, нусрат тилаб деди: «Бор худоё, бу муддатдаким, менга фатҳ ва нусрат рўзи бўлди, барча сенинг карамингдин эрди. Йўқ эрса, мандин не келгай? Умидим борким, чун доим лутфу карамингни мандин кам қилмагансен. Ҳоло ҳам ўшул умидим сендин бор». Ушбу ниёз била кеча тонг отқунча тазарруъ ва зори қилди.

Ҳазрат соҳибқирон черикини тартиб бергани

264a Соҳибқирон кеча тонг отқунча ҳазрат Ҳаққ субҳонаҳу ва таоло даргоҳида ниёз ва тазарруъ қилди. Тонг отқонда отланиб, черикини тартиб берурга машғул бўлди. / Баҳодурлар хайл-хайл хаймаларидин чиқиб, майдон сори мутаважжиҳ бўлдилар. Ва ҳар ким ўз ерига ва мулжарига бориб саф тартиб турар эди. Унг қўлда амирзода Шоҳрух ва амирзода Халил Султон турди. Ва беклардин Сулаймоншоҳбек ва Ёдгор Андхудий ва Рустам Тағай Буга ва Севинчак Баҳодур ва Давлат Темур ва ўзга беклар шаҳзода била турдилар. [Аларнинг қанбулида Султон Ҳусайн бўлди ва Али Султон ва Муса Тўй Буга ва ўгли]. Ва сўл қўлда амирзода Мироншоҳ ва Шайх Нуриддинбек ва Бурундуқбек ва Али Қавчин ва Мубашшир ва Таҳуртан ва Ҳожи Абдуллоҳ Аббос ва Султон Санжар Ҳожи Сайфуддин ва Умар Тобон ва Шайх Иброҳим Ширвоний ва ғайруҳу турдилар. Ва булардин илгари [аларнинг қанбулида] амирзода Або Бакр ва Жаҳоншоҳбек ва [Қаро] Усмон Туркмон¹⁰¹⁴ ва Тукал Барлос ва Пир Али Сулдуз турдилар.

Алқисса, черики эрдиким, анинг сони ва ҳисоби йўқ эрди, барчаси диловар ва баҳодур.

Ғўлда ҳазрат соҳибқирон турди. Ғўлнунг ўнг қўлида Тош Темур Ўғлон ва [амирзода Аҳмад Умаршайх ва] Шаҳсувор [ва Сарой] ва Жалол Бавурчи ва Таптуқ ва Йусуф Мугул ва Ҳожи Бобо Сувчи ва Искандар Ҳинду Буга ва Хожа Али Йусуф Апардий [ўгли] ва Давлат Темур ва Ҳусайн Барот Хожа ва Муҳаммад Қавчин ва [Сарой Хожа ва] Идрис Қавчин ва Шамсуддин Алмалигий ва Сарой Мулк Тавачи ва [Аргун Малик ва] Пир Муҳаммад ва Баҳовуддин ва Қаро Аҳмад ва Бек Валий Элчикдай ва Чақмоқ ва Давлат Хожаи Элчи Буга ва Абдуллоҳ ва Суфий ва Халил ва Муҳаммад Тавачи ва Асан Темур ва Шайх Муҳаммад ва Қараман ва Санжар ва [Ҳусайн ва Ҳасан ва] Умарбек Некруз Жони Қурбони [ўгли ва Бердибек Қавчин ва Жаҳоншоҳ ва Аҳмадий ва Ажабшер ва Маҳмуд ва Баҳлул ва амир Зийрак Жаку ва] ўзга беклар турдилар¹⁰¹⁵. [Ғўлнунг сўл қўлида Жалол ал-Ислом ва Тукал Қарқара ва Али ва Маҳмуд ва Шоҳ Валий Севинчак ва Жонибек ва Ёдгор ва Тангрибермиш ва Хожа ва Муҳаммад Халил Давлат Темур Тавачининг иниси ва Шайх Ҳусайн ва Мирак Элчи Малик ва Поянда Олтун Бахшийнинг иниси ва Луқмон Тавачи ва Султон Барлос ва Абдулкарим Ҳожи Сайфуддин ва Одил ва Қутбуддин ва Салим ва Жунайид Айон ва Жаҳон Мулк Милкат ва Туплоқ Қавчин ва Абдус Самад Ҳожи Сайфуддин ва Пир Муҳаммад Шингум ва Шайх Арислон Кўппакхон ва Давлат Хожаи Барлос ва Илёс Кўппакхоний ва Йусуф Барлос ва Али Аббос ва Саййид Хожа ва Шайх Али Баҳодур ва Усмон Тавачи ва Искандар Шайхий ва Шоҳшоҳон Сеистоний ва Иброҳим Қуммий ва Шоҳ Турон Сеистоний ва Шеровул ва Подшоҳ ва Баврон ва ўзга сардорлар турдилар.

Ғўлнунг бошида моҳчаи қавқ амирзода Муҳаммад Султон зафар авжидин келиб, солиси наййирайн бўлди ва айни шараф ва қудратда. Анинг иқболи соясида юлдузтек черик жамъ ва тартиб бўлди. Ул черик жамоатининг йасол интизоми амирзода Пир Муҳаммад Умаршайх ва иниси амирзода Искандар ва номдор навбатийлардин амир Шамсуддин Аббос ва Шоҳ Маликбек ва Илёс Хожаи Шайх Али Баҳодур ва Айон ва ўзга бекларнинг ихтимомларида самти истиқболда бўлди]. Назм:

Гуруҳики, ҳар бири ҳангоми кор,

Чиқарур эдилар адувдин димор.

Бариси далеру набарди озмой,

Фаридун киби барчага ақлу раъй.

Қирқ қўшун кишини туғ қотида тургуздилар. Ва неча пилким урдуда эрди, бариға кечимлар кийдурдилар ва пиллар устида йахши отқувчи бекларни ултургуздилар.

264b Йилдирим Боязид тақи черикини тартиб бериб, Рум /мамоликида бўлган номдорларни жамъ қилиб келтуруб эрди. Ул тақи черикини ороста килиб, сафларини йасаб эрди. Ул жумладин Лас Афранжийнинг ўгликим, Йилдирим Боязидқа қайин ағо булур эрди, йигирми минг киши афран-

жийлар била барча қаро тўнлар кийиб, бошларидин аёлларигача [фўлод ва темирдин ураниб — фақат кўзлари очиқ эрди], мукамал ва мураттаб туруб эрдилар¹⁰¹⁶. Ва йана бир ёнида ўгли Мусулмон Чалабийни Рум черики била турғузуб эрди. Ва Йилдирим Боязид ўзи гўлда турди ва уч ўгликим Муса ва Иса ва Мустафо эрди, буларни арқоси сори турғузди. Ва Муҳаммад Чалабийким, барча ўғлонларидин улуг эрди, Рум сардорлари, мисли Бол Фараҳ подшо ва Ийдбек ва Темуртош ва Хожа Феруз ва Исабек ва Ҳасан подшо ва Халил ва Мурод подшо ва Али подшо ва Саружа ва Абарнус ва Йаъқуб ва Йусуф ва Эл Тармон ва Тенгрибермиш ва Балбон ва Довуд ва Бани¹⁰¹⁷ ва Шаҳин [ва Йабанж Илдиғуз ва Аҳмадий Тоҳир ўгли ва Муҳаммадий ва Муқбил ва Бошачуқ] ҳар бири ўз ерига турдилар. Қайсар бўлгон черики била майдонга келиб, чошт эрдиким икки черик мукамал ва мусаллаҳ бир-бирига етиб, сафлар тортиб турдилар. Ва икки тарафдин наққора ва нафир чалдуруб, сурон солдилар.

Соҳибқирон Рум подшоҳи била урушуб, зафар тобқони

Икки соридин чериклар саф тортиб турдилар. Соҳибқирон ул маҳалда отдин тушуб, ниёз юзини ҳазрат Парвардигор сори қилиб икки ракъат намоз фатҳ ва нусрат учун ўқуди. Ва ҳар доимким, мундоқ уруш воқиоъ бўлса эрди, ҳазрат соҳибқирон ул намозни ўқур эрди. Бу жиҳатдин ҳазрат Ҳаққ субҳонаху ва таоло анга нусрат ва фатҳ каромат қилур эрди. Бу ерда ҳам икки ракъат намозини ўқуб, сидқу ихлос била отланиб, майдон сори келиб гўлда турди. Ва ҳукм билдиким, «Баҳодурлар илгари юруб, ишларига 265a /мангўл бўлсунлар!». Барчадин бурун ўнг қўлдин амирзода Або Бакр муборизат майдониға кириб, йигитлари била ўқ ёй эликларига олиб, мухолифлар сори юруб шайба тўкабошладилар, душманнинг сўл қўлини кўтариб бир-бир отдилар.

Жаҳоншоҳбек ва Қаро Усмонбек тақи от солиб, душманнинг сўл қўлдаги тургон черикини кўтариб урдилар.

Ва Курашчиким, қайсари Румнунг ўғлонларидин ул баҳодур ва паҳлавон эрди, туруб куб саъйи қилдиким черикини турғузаолгай. Турғуза олмай қочти. Ва соҳибқироннинг сўл қўлидин амирзода Султон Ҳусайн зафаршиёор черики билан от солиб, қилич ва найза зарби била душманлардин куб кишини тушурдилар. Ва амирзода Муҳаммад Султонга ғайрат бўлуб, соҳибқирондин ижозат тилади. Соҳибқирон деди: «Сўл қўл сори юригил ва аларға кўмак бўлгил!» Ва Афранжнинг диловарлари туруб куб ишлар қилдилар ва неча қатла бир-бирини сурдилар. Охируламр, нусратшиёор баҳодурлари Лас Афранжийнинг ўғлини черики била суруб қочурдилар. Ва йайоглари от аёғида қолиб, куб киши ўлди.

Алқисса, румийлардин анча киши ўлдурдиларким, ул саҳронинг туфроғи алар қонидин балчиқ бўлди. Байт:

Зи румий сипаҳ онча улдурдилар,
Ки тўлди бари ер юзи, баҳру бар.

Амирзода Пир Муҳаммад Умаршайх ва амирзода Искандар ва амир Шоҳ Малик баҳодурлар билан илгари юруб душманлардин куб кишини тушурдилар. Шайх Нуриддинбек ва Бурундўқбек йахши ишлар қилдилар.

Соҳибқирон кўрдиким аъдо заиф бўлди, ҳукм қилдиким, «Бир йўла от солсунлар!» Амирзода Мироншоҳ беклари била бир тарафдин ва амирзода 265b Шоҳрух/ беклари била бир соридин, барча иттифоқ била ҳамла қилдилар. Қиёмат кунни зоҳир бўлуб, бир сурон ва гавго оламдин қўпдиким, ҳаргиз бу даҳрдин мундоқ кун кўрмайдур эди. Малаклар фалакларда таҳаййур бармоғларини тишлаб, назорат қилур эрдилар.

Йилдирим Боязид амирзода Муҳаммад Султон сори чопиб, аларни сурди ва бир тепа устига чиқиб кўрдиким, черики бир-бир бўлуб турур, ҳайрон қолиб турди. Ва бир неча отлиқ ва йайоғ анинг қошида йигилдилар.

Ҳазрат соҳибқирон шаҳзода Шоҳрух била қайсари Рум сори мутаважжиҳ бўлди. Ва амирзода Мироншоҳ ва амирзода Султон Ҳусайн тақи Йилдирим Боязидқа таважжух этдилар. Қайсар ахшомгача туруб урушти.

Ва намозшомга йақин ул тепадин тушуб, ўзини мансур черикига уруб, черик аларга йўл бериб, чиқиб қочтилар. Аммо алардин кўб кишини ўқ била отиб ўлдурдилар. Йилдирим Боязид юз меҳнат ва машаққат била уртадин чиқиб кетти. Ва бир жамоат баҳодурлар анинг кейнида туштилар. Ва қочқонлар ҳаво иссиғидин сувсаб, кўб киши ўлди.

Насим фатҳ ва нусрат Ҳаққ субҳонаҳу ва таоло иноятидин мансур черики сори бўлуб, душманни бостилар. Соҳибқирон ўрдуга тушти ва Ҳаққ таолога шукру сипос беқиёс деди. Шаҳзодалар ва беклар барча йиғилиб, соҳибқирон қошига келиб юкунуб, мубаракбод дедилар. Ва бу фатҳ жумъа кунни, зул-ҳижжа ойининг ўн тўққузиди, торих секкиз юз тўртта (20.07.1402) воқия бўлди¹⁰¹⁸. *Вал ҳамду ли-Ллоҳ вал минна.*

Мансур черики қайсари Румни тутуб, соҳибқирон қошига келтургонлари

Ул жамоатким, Йилдирим Боязиднинг кейнида бориб эрдилар, Султон 266а Маҳмудхон Йилдирим Боязидқа етиб./ ани тутуб келтурди. Намози хуфтан эрдиким, Йилдирим Боязидни даргоҳи олампаҳода келтурдилар. Соҳибқирон фармонладиким, «Эликини ечиб, ҳурмат била кийурсунлар!» Бас, ани ҳазрат қошида иззат била кийуруб, ҳазрат ани кўруб, кўб иззат тутуб, ўз қошида ўлтурғузди ва дедиким, «Ҳар нечаким, сенга насиҳат қилдуқ, эшитмадинг. Ва бу воқия ўзунгдин сенга келди. Ва менга сўзлар айтиб йибардингким, зарурат бўлуб сенга келдим. Йўқ эрса, сен мулозимат билан бизнинг била маош қилур эрдинг. Сенга мундоқ кун учрамас эрди. Ва мен мунчаким таҳаммул қилдимки, шояд сен инсоф йўлига киргайсен ва мусулмонларга ташвиш бўлмагай. Ва агар сен менинг сўзумга кириб, йахши маош қилур эрдинг, мен сенга черик берур эрдимким, бариб ғазо қилур эрдинг. Ва черикдин бошқа нечаким сенга мол ва аслаҳа ва от ва йароғ керак бўлса эрди, мен йибарур эрдим. Азмойиш учун сендин Камоҳ қалъасини тиладим ва дедимки, бир йахши кишингни йибаргил, то шарт ва аҳд қилгайбиз. Ҳеч қайси била амал қилмадинг ва сендин муҳолифатдин ўзга иш зоҳир бўлмади. Бу жиҳатдин бу кунга учрадинг. Ва барчага равшан турурким, агар бу қиссаким, сенга воқия бўлди, агар менга воқия бўлса эрди, сен менга ва черикимга нелар қилур эрдинг. Аммо бу жиҳатким, ҳазрат Ҳаққ субҳонаҳу ва таоло менга нусрат берди, сенга ва сенга тааллуқ кишиларга йахшилиқдин ўзга иш қилмағумдур».

Йилдирим Боязид хижил ва мунфаъил бўлуб, гуноҳини бўйнига олиб деди: «Бали, мен хато қилдимки, соҳибқироннинг сўзини эшитмадим, бу жиҳатдин ҳаромни топтим. Агар соҳибқирон афв қилиб, гуноҳимдин кечса, мен фарзандларим /била то тирик бўлсам хизматдин ўзга иш қилмагаймен».

266б Соҳибқирон лутфу карамидин анга подшоҳона тўн кийдурди ва йахши сўзлар била кўнглини олди. Қайсар бу лутфу карамни кўруб дуолар қилгондин сўнг арзадошт қилдиким, «Ўғлонларим Муса ва Мустафо урушда менинг била эрдилар. Ва кўнглум алар сори турур. Соҳибқирондин тавқиъ ул турурким, киши йибариб, алар аҳволидин хабар билсалар. Агар тирик ва агар ўлук бўлсалар менга хабар келтургайлар».

Соҳибқирон ҳукм қилдиким, «Тавачилар юруб алардин хабар келтурсунлар!» Ва неча кундин сўнг Мусани топиб, соҳибқирон қошига келтурдилар. Ва соҳибқирон анга хосса тўн кийдурди ва атоси қошига йибарди. Йилдирим Боязид учун подшоҳона оқ уй тикиб эдилар. Соҳибқирон Йилдирим Боязидқа иноят ва шафқатлар қилиб, ҳар кун анга ўз қошида келтуруб, суҳбат тутуб, кўнгул берур эрди.

Соҳибқирон Рум мамлакатига шаҳзодаларни ва бекларни йибаргони ва фатҳномалар Эрону Туронга йибаргони

Ҳазрат соҳибқирон андин кучуб, Анқурийа мурғзориди келиб тушти ва Йаъқуб кутвол тазарруъ ва ниёз била қалъадин чиқиб, шаҳарни тобшурди. Ва ани Али Султон Тавачига тобшурдилар. Ва уммол ва девон ҳукм билан

моли амон учун Анкурийага кирдилар ва ул молини тушуруб, хазиначига тобшурдилар.

267a Соҳибқироннинг хотири қайсардин фароғат топиб, фармон эттиким, «Амирзода Муҳаммад Султон унғ қўлдин Бурсага борғайким, Румнунг пойтахти турур. Ва амирзода Або Бақр ва Жаҳоншоҳбек ва Шайх Нуриддинбек ва Севинчакбек анинг била бийла борсунлар». Ва дедиким, /«Шайх Нуриддин Бурсага кириб хазинани забт қилгай. Ва шаҳодалар ва беклар Асраиқа суйиким, Бўғози Искандар машҳур турур¹⁰¹⁹, бориб андаги эл-улуени чобсунлар. Ва амирзода Султон Хусайн ва амирзода Искандар ва Сулаймоншоҳбек ва Рустам Тагай Буга ва Саййид Хожани Шайх Али Баҳодур ва Пир Али Сулдуз ва ўзга беклар Қўнийя¹⁰²⁰ ва Оқшаҳр¹⁰²¹ ва Қаро Ҳисор¹⁰²² ва Аланийя¹⁰²³ ва Адалийага¹⁰²⁴ борсунлар!» Андин сўнғ ҳукм бўлдиким, «Муншийлар фатҳномалар Эрону Туронга битиб йибарсунлар!» Муншийлар мисли Мавлоно Шамсуддин Мунший ва ўзга муншийлар ўлтуруб фатҳномалар битиб, Эрону Туронга йибардилар. Ва бир фатҳнома Султонийага — ҳарамларга йибардилар ва йана бир фатҳнома Самарқандқа йибарди ва йана бир [фатҳнома] Кобул ва Зобул ва Синдга йибардилар. Ва йана бирин Форс вилоятига амирзода Рустамга йибардилар. Туркистон ва Кошғар ва Хўтан ва Бадахшон ва Хуросон ва Хоразм ва Мозандарон ва Табаристон ва Гилон ва Озарбайжон ва Ироқи Араб ва Ироқи Ажам ва Кач Мекрон ва Сейистон — барча вилоятларга фатҳномалар йибардилар. Ва фатҳномалардин бир фатҳнома Дорулибода Йаздқа етти. Хожа Ғиёсуддин Солор Семноийким, ҳазрат соҳибқирон ани анда девон қўйиб эрди ва бозор ичида бир тим солиб, иморатқа машғул эрди. Бу хабар етконда ул тимни Дорулфатҳ от қўйди ва андоқ тим ер юзида йўқ турур.

Алқисса, ҳукм бўлдиким, «Амирзода Халил Султон черики билан Самарқанд сори мутаважжих бўлсун ва андин ўтуб Туркистон сарҳадиға бориб, андаги йўлларни муҳофизат қилсунлар. Ва беклардин Мубашширбек ва Давлат Темур Тавачи анинг била бийла борсунлар!». Амир Оқ Буга Ҳиротда раҳмати Ҳаққа восил бўлди. Ҳукм бўлдиким, «Мизроббек шаҳзода била Хуросонғача бийла борсун ва Хуросонга етиб, анда турсун».

2676 Соҳибқирон Анкурийадин кўчуб, олти манзил /юруб, Сури ҳисорига келиб тушти. Ҳисор устига чиқиб барча ерни тафарруж қилди. Бу ердин амирзода Шоҳрухни ўн тумон киши била Кулҳисор ва Астанус ва Кабтарга йибарди. Соҳибқирон андин кўчуб, икки кеча-кундуз юруб, Кутаҳийага¹⁰²⁵ келиб тушти. Ва ул шаҳарнинг ҳавоси осурд йахши эрди ва мейваси куб эрди. Бир ойғача анда ўлтурди. Андаги элга амон бериб, моли амоний солиб олдилар. Ва Темуртошким, бу ернинг ҳокими эрди, андин куб мол ҳосил бўлди. Ва Кутаҳийага тушконда Шоҳ Маликбек ва Абдулкарим Ҳожи Сайфуддин ва қўшун бекларидин Ийдхожа ва Шайх Али Силойи ва Шайх Али Ҳожи Сулдуз ва ўзга бекларни Герета¹⁰²⁶ ва Хужаэли¹⁰²⁷ ва Ментешага йибарди. Румнунг бўлғон мамлакатига Дарёйи Мағрибғача¹⁰²⁸ нусратшиёбр черики тўлди. Ва қайсари Рум ўғлонлари била соҳибқирон қошида фароғат била ўлтурди.

Соҳибқироннинг муборак кўнглида кечдиким, неча кун фароғат қилгай. Шаҳодалар ва беклар била ўлтуруб фароғат қилгай. Шеър:

Шоҳи Турону хусрави Эрон,

Чунки бўлди муйассар анга жаҳон.

Хоссаким, бўлди фатҳ мулкати Рум,

Бўлди тобиъ чи шаҳр, чи бару бум.

Чунки берди худой фатҳу зафар,

Элига адл қилди ул сарвар.

Адлдин сўнғ фароғат айлади шоҳ,

Айшу ишрат била тамоми сипоҳ.

Сабоҳдин ахшомғача тонготқунча шаҳриёр соҳибқирон май чун аргувон офтобдек соқийлар эликидин нўш этар эрди. Ва муғаннийлар созлар чалиб, нағмалар қилиб, шаҳриёрға ситойиш қилур эрдилар.

268a Черикларким, вилоятлар сори бориб эрдилар, баъзилари ёниб, анча мол била келур эрдиларким, ҳеч сони йўқ эрди. Кишидаким, бир от йўқ эрди, анга илқилар бўлди. Ва улким, анинг куни юз меҳнат била /кечар эрди,

анга анча тажаммул бўлдим, ниҳояти йўқ эрди. Ва ҳазрат соҳибқирон Темуртошдин олган молни бекларга улаштурди.

Амирзода Муҳаммад Султоннинг сўзикаим, Бурса сори кетиб эрди

Амирзода Муҳаммад Султонким, ҳукм била Анқурийадин илғор қилиб Бурсага бориб эрди, андоқ таъжил билан сурдиким, беш кунда Бурсага етти ва ўттуз минг кишисидин тўрт минг киши анинг била бийла келди. Ўзгалар барча йўлда қолдилар. Шаҳзода Бурса шаҳрига етконда Йилдирим Боязиднинг ўгли Мусулмон Чалабий бурун келиб хазинадин анчаким эликига тушти, олиб кетиб эрди. Ва мамлакат улуглари ҳар кимдаким куч-қувват бор эрди, аҳли аёлини олиб, баъзилар Қушеш тоғига¹⁰²⁹ бориб эрдиларким, Бурса анинг этагида воқий турур; ва баъзи кишилар дарё йақосига бориб эдилар. Мансур черики аларнинг кейнида тушуб, барчани тутуб банд қилдилар. Ул жумладин Шайх Шамсуддин Муҳаммад Жазарий Бурсанинг улуглари била ва Саййид Муҳаммад Бухорий ва Мавлоно Шамсуддин Фанорий ва ўзга ақобирлар ва маволийларким шаҳардин чиқиб эрдилар, Гиря саҳросида¹⁰³⁰ мансур черики аларга етиб талаб, барчани тутуб, Шайх Нуриддинбек қошида келтурдилар. Ва қайсарнинг хотуни ва [икки] қизи Йангишаҳра¹⁰³¹ бировнунг эвида йашунуб эдилар ва Султон Аҳмад Жалоийрнинг қизикаим, Йилдирим Боязид ўгли Мустафо учун қалинлиқ қилиб эрди, булар барча эликка туштилар. Ва айтиб эрдүкким, Султон Аҳмад йана Бағдодқа борибдур ва анинг қиссаси юқори кечти.

Аммо Қаро Йусуф эшиттиким, зафарнаоҳ черики Қайсарийага етти, Бурсадин қочиб Ҳиллага ва Арабистонга кетти. Ва Бурсаким, пойтахт эрди, соҳибқиронга мусаллам бўлди.

2686

Шайх Нуриддинбек қалъага /кириб, Йилдирим Боязиднинг хазинасикаим, тўла жавоҳир ва қумош эрди, тасарруф қилдилар ва шаҳарни талаб, гонат қилдилар.

Амирзода Муҳаммад Султон сув йақолаб борди. Ва амирзода Або Бақр ўн минг киши била ўн қўлдин Изник¹⁰³² сори бордиким, Румнунг улуг вилоятларидин эрди ва анинг обу ҳавоси асру йахши эрди. Ва қалъаси тошдин эрди, асру баланд ва берк ер эрди ва бир дарвозасида бир дарёча тушуб юрур эрди¹⁰³³, суйи асру латиф ва зебо эрди ва Бўғози Искандарга йақин турур ва Истанбул ва Галата гузарига¹⁰³⁴ йақин турур.

Севинчакбекни черик била Катига сори дарё йақосига йибарди ва алар ул ерларни чопиб, дарёгача бордилар. Ва амирзода Або Бақр тақи Изникка бориб, дарё йақинигача чобти. Мусулмон Чалабий анда эрди, жетағийлардин қўб киши анга жамъ бўлуб эрдилар, чун эшиттиким, мансур черики пайдо бўлди, кемага кириб қочтилар ва Асрақийага¹⁰³³ бордилар, хотунлари асир бўлди.

Амирзода Або Бақр Изник фатҳ бўлгон хабарини амирзода Муҳаммад Султонга йибарди ва айтиб йибардиким, «Бу вилоятлар барча фатҳ бўлуб, Мусулмон Чалабий узини сувга солиб қочти». Шаҳзода Муҳолиж мурғзорида¹⁰³⁶ ўлтуруб эрди. Бу хабар анга етконда юз йахши кишисини соҳибқиронга йибарди. Ва амирзода Або Бақр тақи Оқ Султонни бини шунқор била соҳибқиронга йибарди. Ва Бурса Қутаҳийадин икки марҳала йўл турурким, жангал турур. Жетағийлардин¹⁰³⁷ қўб киши қочиб ул жангалда кириб эрдилар. Жангалдин чиқиб мансур черикнинг йўлини тутуб уруштилар. Аммо соҳибқирон давлатидин Муҳаммад Қурмиший Йасурий ва Иброҳим Аҳмад ва Фахриддин ва Муҳаммад Қаланлар ва Хиэр юз киши била туруб,

269a

ул жамоат била андоқ уруштиларким, малак фалакда таҳсин қилур эрди. /Охируламр, жетағийлар туролмай қочтилар. Алар ул жангалдин ўтуб, соҳибқирон қошига бориб хабарни арзадошт қилиб, пешкашларни торттилар.

Ва Шайх Нуриддинким, хазинани забт қилиб эрди, олтуну жавоҳирни Шамсуддин Муҳаммад Алмалиғийга тобшуруб, йахши кишиларини анга қушуб соҳибқиронга йибарди. Ул ҳам Қутаҳийада мулозиматқа етти. Олтуну жавоҳирларни соҳибқиронга тортти. Ва амирзода Або Бақр тақи қўб мол била илғордин қайтиб, Бурсага келиб, амирзода Муҳаммад Султонга қушудди.

Ва Севинчакбек тақи дарё йақосидин қайтиб, буларга қўшулди. Ва амирзода Муҳаммад Султон черики билан кўчуб, Йангишаҳр ўтлоғиким, Бурсага йақин эрди, тушти. Амирзода Або Бакр соҳибқирон ижозати била қайсарнинг улуг қизини олди.

Амирзода Султон Ҳусайн ва Сулаймоншоҳбек қиссалариким, чобқунга бориб эрдилар

Амирзода Султон Ҳусайн ва Сулаймоншоҳбек бир жамоат беклар била сўл қўл сори чобқунга бориб эрдилар, кийикий туркмонларини таладилар ва Оқшаҳр ва Қароҳисорни олдилар. Ва Сулаймоншоҳбек вилоят забти учун ҳар ерда бировни даруга қўйди. Черкас Сувчини Оқшаҳрда қўйдилар. Вилоятларда моли амони солдилар ва Чуқур Балиғ ва Қум Ҳамидни таладилар. Ва анча от ва тева ва қўй йиғилдиким, черик анинг сурмагини ожиз бўлди. Ва Моҳашаҳрни ва Оқсаройни олдилар ва булгон молни ўрдуга йибардилар¹⁰³⁸.

2696 Саййид Хожаи Шайх Али Баҳодур Эл Ойдин вилоятига¹⁰³⁹ мутаважжиҳ бўлди ва аларни талаб, дарё йақосигача борди. Мухолифлардин ҳар кимни тобтилар, ўлдурдилар. Ва қайсарнинг хазинасини ва Бурсадинким, Шайх Нуриддинбек забт қилиб эрди, қатор-қатор юклаб, Йилдирим /Бойазиднинг хотуни била қизларини келтуруб, соҳибқиронга арз қилди. Ҳазрат соҳибқирон Йилдирим Бойазиднинг хотунини ва қизларини киши-қаролари била Йилдирим Бойазидқа йибарди. Ва соҳибқирон давлатидин ул хотунким, бу чоққача кофир эрди, мусулмон бўлди¹⁰⁴⁰. Ва Шайх Шамсуддин Муҳаммад Жазарийни ҳам келтуруб эрдилар, соҳибқирон ани йахши кўруб, мулозим қилди. Ва амир Муҳаммадким, Қараманнинг ўғли эрди ва ун икки йил эрдиким, Йилдирим Бойазид ани банд қилиб эрди, соҳибқирон қошига келтурдилар¹⁰⁴¹. Соҳибқирон ани йахши кўруб, тож ва камар олтун ва зарбофт хилъат бериб, Қараман вилоятини, Қўния ва Лоранда ва Оқсарой¹⁰⁴² ва Анталія ва Аланияни булгон тавобитлари [била] анга иноят қилди ва Оқшаҳрни анга берди¹⁰⁴³. Ва андин бери ул вилоятлар бу чоққача анинг фарзандларига тааллуқ турур.

Ҳазрат соҳибқирон Кутаҳийадин кўчуб борғони

270а Ҳазрат соҳибқирон бир ойдин сўнгким, Кутаҳийа йайлоқидин узун умри била айшу ишрат била ўткарди, андин саодат ва иқбол била кўчуб борди. Йулда амирзода Муҳаммад Султон ва Шамсуддин Аббоским, Йангишаҳрда ўғруқ забтига туруб эрдилар, мулозиматқа келдилар. Ва амирзода Або Бакр ва Жаҳоншоҳбек ва Севинчак Баҳодур барча келиб ҳазратнинг дийдорига мушарраф бўлуб, пешкашлар торттилар. Анда Сайин Темур била Муродни ва ағо-инилариниким, алардин йамон ҳаракат зоҳир бўлуб эрди, йасоққа еткурдилар. Ва амирзода Муҳаммад Султон ва амирзода Або Бакр ва бекларким анинг била бийла эрдилар, ҳукм била қайтиб Бурсага бордилар. Ва соҳибқирон Тўнгузлуг¹⁰⁴⁴ сори мутаважжиҳ бўлди ва ўқбадин ўтуб, Олтунтош жилғасига¹⁰⁴⁵ келиб тушти. Ва анда Хожа Ферузким, Асрақийа анга тааллуқ эрди, ўлдурдилар. Ва йана ул ерда суҳбатқа /машғул бўлуб, моҳруйлар ва офтоб талъатларнинг эликларидин бодалар тутуб ичабошладилар. Ва муғаннийлар йахши унлар била ва зурафо мавзун таъблари била суҳбатни ораста қилдилар. Ва суҳбатда наким керак эрди, ҳаддин [зиёда] ва гоятдин афзун эрди. Назм:

Мажлиси эрди равзадин хуштар,
Соқийси ҳуру бодаси гавҳар.

Ҳар неким, анда тилар эрди дил,
Барча эрди ўшул замон ҳосил.

Ул суҳбатда ҳазрат соҳибқирон Йилдирим Боязидни чорладиким, кўнглини олиб, ани хушҳол қилдургай. Йилдирим Боязид мажлисада кириб ўлтурди. Соҳибқирон ани иззат тутуб, кўб ваъдалар қилди ва ул жумладин

бири бу эрдиким, Рум вилоятини бурунгидек йана анга бағишлади. Ва ул суҳбатда Йилдирим Боязидни асру хушхол қилди. Ва андин соҳибқирон кучуб, Тунгузлуққа борди.

Соҳибқиронга ҳар тарафдин элчилар келгонлари ва ҳазрат, тақи ҳар сори элчилар йибаргонлари

Ҳазрат соҳибқирон Мавлоно Бадриддин Аҳмад ибн Шайх Шамсуддин Жазарийни элчиликка Мисрға йибарди. Ва сўзи буким, «Рум мамлакати барча бизга мусаххар бўлди. Керакким, Миср ва Шомда хутба ва сикка бизнинг отимиз билан музайян булғай ва Аталмишни бизга йибарингиз. Ва агар андоқ қилмасангиз Румдин қайтиб, ул сори мутаважжих бўлурбиз!», деб фатҳнома билан неча кишисини қўшуб, [ва торих жумъа кунни, рабиъ ал-аввал ойининг бошида, саккиз юз бешда (29.09.1402)] Мисрға йибарди.

2706 Ва Мавлоно Умар ҳукм била алар била Адалиёга бориб, барчани кемага кийуруб, Искандарийа бандаридин утуб, Мисрға бордилар¹⁰⁴⁶. Ва Мавлоно Умар қайтиб келди. Ул маҳалдаким, соҳибқирон Кутаҳийада ултуруб эрди, икки киши Қўстантинийаким Истанбул била машҳур турур, мол ва бож учун Такур ҳузурига йибариб эрди ва ўзга икки киши Мусулмон Чалабийким, Асрақийага қочиб эрди ва Гузал ҳисордаким, атоси Истанбул утрусиде йасаб эрди, анда кириб ултуруб эрди, анга йибарди. Ва дедиким, /«Бизга келгил ё мол йибаргил. Йўқ эрса сенга черик боргуси турур!». Бу маҳалда Истанбулга боргон элчилар келдилар. Ва Такур алар била кишисини қўшуб йибариб эрди. Сўзи буким, «Ҳар неким ҳазрат соҳибқирон деб турурлар, миннат жонимга хизматда турубмен. Молу бож йибарурмен». Ва элчилар била қўб қизил тангалар била қумошлар ва отлар йибариб эрди. Соҳибқирон анга жузя муқаррар бўлгон жузяни қабул қилдилар. Соҳибқирон аларга тўнлар кийдуруб, ижозат берди.

271a Соҳибқирон Булақ мавзёида етконда, Мусулмонга боргон элчилар қайтдилар. Ва ул Шайх Рамазон отлиқ кишини, атоси қошида садр ва қози эрди ва вазир ҳам бўлуб эрди, ҳазрат қошида йибарди. Куб пешкашлар била жониворлар ва отлар ва қизил тангалар ва рахту қумош келтуруб тортдилар. Ва сўзи буким, «Мен бир камина хизматкорларингиздинмен. Ул ҳазрат атомни бағишлаб, ўз суҳбатида ултургузуб, лутфу карам қилурлар. Мен не учун хизматда тақсир қилгаймен. Ҳар маҳалким, ишорати алайҳи булғай, таваққуф қилмай хизматда келгум турур». Соҳибқирон анинг суъларидин хушхол бўлуб, анга хат битди: «Ҳар неким воқий бўлуб эрди, бўлди. Биз барчадин кечтук. Эмди керакким ҳеч андиша қилмай бот келгайсен, то ародин шармандалиқ кеткай. Ва инояту шафқатимиздин баҳраманд булгайсен». Шайх Рамазонни олтун камар ва зарбофт тўн била ва олтун тож била сарафроз қилиб, ижозат бериб, Мусулмонга йибарди. Ва Султон Маҳмудхонким, Шоҳ Маликбек билан чобқунга бориб эрди, хаста бўлуб Кичик Бурлагда¹⁰⁴⁷ вафот бўлди. Бу хабар соҳибқиронга етиб, басе, мутааллим бўлди. Ва Шоҳ Маликбек чериги била Кичик Бурлагда ва Оқ Тақа ва Адалиёким, дарёнинг йақосида турур, барчани чобти. Ва Адалиёда / Шайх Али Салой ва Шайх Ҳожи Сулдуз урушда ўлди. Шоҳ Малик андин тун қайтиб, дарёнинг йақосини чобтиллар ва Ментеша вилоятини ва Така элини¹⁰⁴⁸ таладилар. Ва қўб мол била қайтиб, ўрдуга келиб қўшулдилар.

Ва Саййид Али Хожаи Шайх Али Баҳодурким, Ойдин элига чобқунга бориб эрди, андин қайтиб Тунгузлуққа бориб эрди, ул ернинг ҳавоси йамон эрди, черики анда хаста бўлуб, қўб кишиси вафот бўлди. Ва ўзи тақи мариз бўлди. Соҳибқирон анга сураборди. Ҳазрат мақдамидин анга шифойи бўлди. Ва ул ерда бир булоғи бор эрдиким, сув андин чиққач тош бўлур эрди. Черикидин ҳар ким билмай андин ичти, ўлди.

Соҳибқирон қишлоқ учун юрт муқаррар қилғони

Соҳибқирон шаҳзодалар била қишлоқ учун кенгашти ва шаҳзодалар била бекларга ҳар бирига бир шаҳар муқаррар бўлдиким, «Анда бориб қишласунлар». Амирзода Муҳаммад Султонга киши йибардиким, андағи элни Саруҳон элида шаҳри Мағнисийада¹⁰⁴⁹ қишлоқ қилиб ултурсун!».

Шаҳзода Йангишаҳр ва Бурсадин кучуб, Мухолиж¹⁰⁵⁰ сори мутаважжих бўлди. Ва ул ерда неча кун таваққуф қилиб, андин илғор этиб, Баликасирига¹⁰⁵¹ борди. Ва ул шаҳар ва вилоятни талаб, бир ўтлогда тушти. Йарим кечада Илѐс Сувбоши жетағийлар билаким анда эрдилар, шаҳзодага шабихун келтурдилар. Ва Вафодор жигдавуллуққа¹⁰⁵² чиқиб эрди, алардин хабар топиб, шаҳзодага киши йибариб, воқиф қилдурди. Аммо мухолифлар ўрдуға тўктилар. Ва шаҳзаданинг кишиси чобқунға бориб эрдилар ва ул жамоатким, ўрдуға қолиб эрдилар, барча ғофил этиб эрдилар. Аммо шаҳзода отланиб, ўрдудин чиқиб, Жаҳоншоҳбек ва ўзга беклар жамъ бўлуб, ул бадбахтларни ўлдуруб, қирдилар ва йана қайтиб ўрдуға кирдилар.

2716 Ва шаҳзаданинг кейин қолгон бору бунаси етишти ва неча / кун ул ерда таваққуф қилди. Ва Жаҳоншоҳ ва Севинчакбекни Берғамма¹⁰⁵⁸ сори йибарди ва алар ул шаҳар ва вилоятни таладилар. Шаҳзода савоҳилни чопиб, Мағнисийаға борди ва анда қишлоқ солди. Мағнисийа бир тоғ этакида воқиф бўлуб турур ва суйи ва ҳавоси асру йахши турур ва қиши ёзидин ҳам йахшироқ.

Амирзода Шоҳрухни сўл қўл беклари била Кирмийан вилоятини¹⁰⁵⁴ қишлоқ учун муқаррар бўлди. Шаҳзода Улуғ Бурлағ ва Кичик Бурлағнинг йақинида қишлоқ солди. Ва соҳибқирон Тунгузлуғға еттиким, ул бир шаҳри эрди тўла неъмат ва латиф мейвалари ва суйи ва ҳавоси асру зебо эрди. Андаги элни июнатлар қилиб, ҳеч ташвиш бермадилар. Соҳибқироннинг черики Мендурас суйидинким¹⁰⁵⁵, Темуртош ашга кўфрук боғлаб эрди, ул кўфрукдин ўтуб туштилари. Ва бир ерда Ментешанинг ўғлонлари¹⁰⁵⁶ Амир Муҳаммад ва Исфандиёр хизматқа келдилар. Соҳибқирои аларни йахши кўруб, олтин тож ва камар берди. Исфандиёр мулозиматда туруб, Амир Муҳаммад қабул қилиб, муҳассиллар билаким, Илѐс Қавчин ва Ферузош ва Некруз Шарбатдор билан қайтиб вилоятига борди. Ва ҳазрат соҳибқирон Гўзал ҳисорға етиб, неча кун анда таваққуф қилди. Ва анда бир тоғи эрдиким, ул тоғда икки юз киши жетағийлардин анда туруб эрди. Ва черикдин ҳар кишиким, ўт ва ўтин учун ул тоғқа борур эрди, алар ул кишини тутуб ўлдурур эрдилар. Соҳибқирои алардин хабар билиб буюрдиким, кечада бир жамоат киши бориб ул тоғни уртада олдилар. Субҳда ул бадбахтларға етиб, барчани тутуб ўлдурдилар. Ва андин қайтиб ўрдуға қўшулдилар. Ва ул ерда Мавлоно Абдулжаббор Хоразмийким, беҳузур эрди, вафот бўлди. Ва соҳибқирон / неча кундин сўнг Гўзал ҳисордин кучуб, Айсалиқ шаҳрига келиб тушти ва неча кун анда туруб, андин моли амоний олиб, бировни анда даруға қўйди. Ва Насруллоҳ Тамғачини анда мол забти учун қўйди. Ва андин кўчуб Тираким¹⁰⁵⁷, Румда машҳур шаҳарларидин эрди, тушти. Ва анда тақи муҳассиллар қўйиб, моли амоний олдилар. Ул жамоат кишиким, Амир Муҳаммад Ментеша билан мол учун бориб эрдилар, қўб мол билан ва пешкашларким Амир Муҳаммад йибариб эрди, келтурдилар. Ва бу ерда келиб, барчани арз қилиб тортилар.

272a Бу маҳалда ҳазратқа дедиларким, дарё йақосида бир қалъа турурким, тошдин қўпориб турурлар. Уч ёни дарё турур ва бир ёни қуруқ сори турур. Ва ул ёниким, ҳашаки сори турур, хандақи асру улуғ қазиб турурлар. Ва фаранг кофирларидин анда қўб киши жамъ бўлуб турур ва ул қалъани Измир дерлар¹⁰⁵⁸. Ва ул ерни асру азиз тутарлар. Андоққим, ўзга вилоятлардин ҳар йил анга зиёрат учун келурлар ва назирлар ва садақалар берурлар. Ва анинг йақинида йана бир қалъа турур, ани тақи Измир дерлар ва андаги эл мусулмон турурлар. Ва бу қалъа билан ул қалъа аросида доим уруш турур. Ва булар ҳаргиз ҳеч ношоҳға мол ва хирож бермайдулар ва доим мусулмоиларға зарар-заҳмат берурлар. Ва Йилдирим Бойазиднинг атоси Мурод неча қатла черик тортиб боргон турур, ул ерни олмайду. Ва Йилдирим Боязид етти йил қамал қилиб ололмагонду. Ва мусулмонлар ул ҳисордин қўб заҳматда турурлар.

Соҳибқирон Измир сори бориб, қалъани фатҳ қилғони

272b Измир кофирларининг қиссасини соҳибқирон эшитти, Ислому ғайрати ҳаракатда келиб, аларнинг дафъини вожиб ва лозим билиб, ҳукм қилдиким, «Амирзода Нир Муҳаммад Умаршайх /ва Шайх Нуриддинбек ва ўзга

беклар ул қалъа сори мутаважжих бўлсунлар. Ва суннат тариқаси била аввал аларга элчи йибариб, ҳазрат Расул алайҳи афзалус-саловат ва ажма-лут-тахиййот динига даъват қилсунлар. Ва агар қабул қилмагайлар, жузъя ва мол муқаррар қилдурсунлар. Ва агар давлат ва саодат аларга мадад қилиб, иймон ва Исломга киргайлар, аларни йахши сийлаб, таъарруз қилмасунлар ва қайтиб келсунлар!» Шаҳзода билан беклар қабул қилиб, отланиб, таваққуф қилмай юридилар. Измирга йақин етиб элчи йибардилар ва андаги элга ваъда ва бимдин сўзлар деб йибардилар. Азалда ҳукм бўлуб эрдиким, аларга завол бўлғай. Насихат сўзлари аларга ҳеч фойда қилмади ва қаттиқ сўзлар жавоб деб йибардилар. Ва Маҳнуским¹⁰⁵⁹, қалъанинг ҳокими эрди, Фарангга тааллуқ вилоятларига, чун Руман ва Галата ва Сантус ва Верден ва Хинжил ва Вируна ва Сирудамли ва Самдук ва Амрур ва Атина ва Дараклу¹⁰⁶⁰ ва тавобигъларига киши йибариб мадад тилади. Ва Фарангдин бир жамоат сардорлар ва баҳодурлар анда жамъ бўлуб эрди, ва захира ва аслаҳа анда кўб тартиб қилдилар.

Ислом черикининг боргон кишиси бу ҳолдин огоҳ бўлуб, келиб арзадошт қилди. Шаҳзода тақи бу хабарларни арзадошт қилиб, соҳибқиронга йибарди. Бу хабарларни соҳибқирон эшитиб, ўзига фарз кўрдиким, газага мутаважжих бўлғай. Уғруқни Шаҳри Тира тоғи этагида қўйуб, бовужуд улким, қиш эрди ва йамғур ва қор доим ёғар эрди, газа нийати қилиб отланди. Ва ҳазрат Ҳаққ иноятининг Измир сори мутаважжих бўлди. Шанба куни, жумада ал-аввал ойининг (олтисида) торих саккиз юз бешда (02.12.1402) газага Измир сори юриди. Ва шаҳзодаларга ва бекларга киши чобтурди. Амирзода Муҳаммад Султон Магнисийа қишлоғидин ва амирзода Мироншоҳ 273a ва ўғли амирзода Або Бакр ва Жаҳоншоҳбек ва ўзга/ бекларким, алар била бийла эрдилар, барчаси ҳазрат сори мутаважжих бўлдилар ва Измир сори юридилар. Соҳибқирон зафарқарин ул қалъага йақин етиб, жушу хуруш фалак ичра солди ва ул сориким қуруқ эрди, анда келиб уруш солди. Манжаниқ ва аррода ва гайруҳу қалъага туздилар. Ва ҳисордаги эл ҳам урушмаққа машғул бўлдилар. Бу маҳалда амирзода Муҳаммад Султон ва амирзода Мироншоҳ келиб ҳазратқа қўшулди. Ва амирзода Муҳаммад Султоннинг йигитлари қалъа сори бориб йахши ишлар қилдилар.

Алқисса, икки тарафдин уруш эрди. Ва бир-бирига ўқ ва тахш ва раъдандоз отар эрдиларким, йамғурдек. Ва соҳибқирон ўзи илгари бориб, жадду жаҳд қилур эрдилар. Нағамчилар нағамлар солиб, тошларни чиқариб, ҳисорни буржларини йағочлар устида тутқондин сўнг ўт урдилар ва йағочлар куйгондин сўнг бурж-бора йиқилди ва кофирлардин кўб киши қалъа устига чиқиб тургонда чун буржлар йиқилди, алар тақи бош батубан йиқилдилар ва жаҳаннамга бордилар. Ва ғозийлар юруб раҳналардин кирдилар ва кофирларни мақхур этиб, қалъани мусаххар қилдилар. Ва ферузлуқ субҳи матлаъ наср мин Аллоҳи ва фатҳ қарибдин зоҳир бўлуб, мўминларнинг жонлари ва башарал-муъминин хабаринин мунаввар бўлди. Ва ул фатҳ мусулмонларга улуг ийд эрди. Кофирларни қирдилар ва Измир қалъасини буздилар ва аларнинг бошларидин миноралар қўпордилар. Ва Фаранг соридин мадад учун кофирлар йароғлари била улуг кемалар билан келиб, Измирдин ном-нишон кўрмадилар, ҳайрон бўлуб дарё юзида турдилар. Соҳибқирон бугурдиким, кофирларнинг бошларини раъдқа қўйуб, алар сори ташладилар. Кофирлар бошларни кўруб, қўрқуб қочтилар. Соҳибқирон /икки ҳафтага қолмай Измирни тасхир қилдилар. Андаги элким, бу 2736 фатҳни эшиттилар, барча таажжубқа қолдилар. Хоссатан Йилдирим Боязидким, ҳайрон қолиб эрди ва барчага маълум бўлдиким, соҳибқиронга бу иш ўзга ердин турур.

Йилдирим Бойазиднинг ўғлонларидин элчилар келгонлари

Шайх Рамазонким, Мусулмон Чалабийдин элчиликка келиб эрди, йана келди. Ва беклар ани соҳибқирон қошига кийурдилар. Ҳазратни кўруб пешкашлар торгити —отлару қушлар ва қизил тангалар ва рахту қумошлар. Арзадошт этиб йибариб эрдиким, «Чун соҳибқирон атом Йилдирим Боязидқа лутф ва марҳамат қилиб турурлар, барча ул ҳазратдин умидвор бўлуб,

жон била хизмат камарини боғлабтур. Ва ҳар неким амр бўлса жон била қабул қилурбиз». Келгон киши бу сўзни арзадошт қилди. Соҳибқирон лутфу карамидин қайсарзодага шафқат қилиб Асрақийани бўлгон тавобити билан анга мусаллам тутуб, нишон битиб, ол тамга босиб, анга йибарди. Ва зарбофт тўн ва олтун камар ва эгар-югани олтуллуқ от ва мурассаъ тож йибарди. Ва элчисини ижозат берди. Ва иниси Иса Чалабийдин ҳам Қутбиддин отлиқ бир киши элчиликка келди. Ҳазратни кўруб пешкашларини тортиб арзадоштини ўқудилар. Анга тақи лутф ва марҳамат қилди.

274а Ҳазрат соҳибқирон ҳукм қилдиким, «Қалъаи Фавжаким¹⁰⁶¹ бир кунчилик йул Измирдин йироқ турур ва дарё йақосида эрди, амирзода Муҳаммад Султон ул сори борсун!» Ва бир жамоат фарангийлар анда кириб эрдилар. Шаҳзодага ҳукм бўлгондин сўнг ул қалъага бориб тушти. Қалъа эли мансур черикининг келгонидин воқиф бўлуб, қўрқуб, барча тазарруъ ва ниёз била қалъадин ўтрув бориб, шаҳзодани кўруб жузъя қабул қилдилар. Шаҳзода / алардин жузъя олиб, соҳибқиронга хабар йибарди. Ҳазратдин ҳукм бўлдиким, «Йана шаҳзода Мағнисийага бориб қишлоғида ултурсун!» Ҳукм бўлгондин сўнг шаҳзода Мағнисийада келиб, ўғруқ турғон ерида келиб тушуб, фароғат била ултурди.

Соҳибқирон Измир қалъасидин қайтқони

Соҳибқирон Измирни мусаххар қилгондин сўнг йана Измир қалъасиким, анда мусулмонлар эрди¹⁰⁶², мутаважжих бўлди. Ва алар ҳазратдин хабар билиб, барча ўтрув келиб, соҳибқиронни кўрдилар. Ҳазрат аларга қуб шафқат қилиб, тўнлар кийдурди ва жайбалар ва ўқ ва ёй ва барча аслаҳадин аларга иноят қилдиким, ул сарҳадда газо қилгайлар ва қўймагайларким, кофирлар мусулмонларга ташвиш бергайлар. Мусулмонлар соҳибқирон давлатидин шодмон ва шуқуфта бўлуб, хушҳол бўлдилар. Соҳибқирон андин кўчуб, ўғруқда келиб тушти. Ва андин кўчуб, давлат ва саодат била юруб, Аёзлиқ саҳросида¹⁰⁶³ келиб тушти.

Амир Сулаймоншоҳким, Анкурийадин чобқунга бориб эрди, Асвоқ йулидин юруб, амирзода Мироншоҳга қўшулди ва ўзи неча киши билан соҳибқироннинг мулозиматиға мутаважжих бўлди. Ва бу ерда келиб, ҳазратни кўруб, йана бот қайтиб шаҳзодага қўшулди.

274б Ва Афранж мулкларидин Субах отлиқ, жазираи Сақзни¹⁰⁶⁴ мастаки андин ҳосил бўлур, анга тааллуқ эрди, соҳибқирондин хабарлар эшитиб, анга ваҳм бўлуб, қуб пешкашлар била бир кишисини йибарди. Ва дедиким, «Тобит ва фармонбардормен ва жузъя қабул қилурмен ва умидворменким, сўзум қабул бўлғай». Анинг элчиси ҳазрат қошиға келиб, пешкашларини тортиб, сўзларини арзадошт қилдилар. Соҳибқирон лутфу карамидин келгон элчини йахши сийлаб, жузъя муқаррар бўлгондин сўнг ижозат бериб, 274б йибарди ва ҳукм қилдиким, «Амирзода /Искандар Умаршайх ва Али Султон Тавачи ва ўзга беклар черик била илгор қилиб, Элбазамни¹⁰⁶⁵ чобсунлар!» Алар таваққуф қилмай бориб, ул навоҳийни чобтилар ва қуб мол олдилар. Ва андин музаффар ва мансур қайтиб, ўрдуга келди. Ва ҳазрат соҳибқирон Аёзлиқдин отланиб, Тўнгузлуқ жилгасида келиб тушти. Амирзода Муҳаммад Султонким қишлоқ Мағнисийадин чиқиб эрди, шаҳар йулидин таважжуҳ қилиб, неча хосса кишилари била илгари суруб, ҳазрат қошида келди, сўнг ҳазратни кўрунуш қилди. Соҳибқирондин фармон бўлдиким, «Ўнг қул ва сўл қулнунг черики Анкурийаға мутаважжих бўлсунлар. Ва Қайсарийаға бориб ўрдуга қўшулғайлар!». Ва шаҳзодалар Тўнгузлуқда турдиким, черики етишти. Ва соҳибқирон андин кўчуб, Султон ҳисорига¹⁰⁶⁶ бориб тушти. Ва бир жамоат жетагийларким, андаги тоғларда кириб эрди, ҳукм бўлдиким, «Барчани тутуб ўлдурсунлар!». Ва соҳибқироннинг лутфу карамидин Кутаҳийа ва Тўнгузлуқ ва Қиршаҳр¹⁰⁶⁷ ва Кирмиён улусини Йаъқуб Чалабийға бердиким, ул вилоятлар анга мерос эрди. Ва Йилдирим Бойазиддин қочиб Шомға бориб эрди. Шом фатҳ бўлгондин сўнг соҳибқироннинг мулозиматида эрди. Анга хилъат ва камар бериб, ул вилоятда қўйди. Ва ул вафот бўлуб, ўғлонларида турур.

Соҳибқирон Улуғ Бурлақ қалъаси йўлиға кириб борди. Амирзода Шоҳрух қишлоғидин келиб, соҳибқиронга қўшулди. Ҳазрат қалъаға еткондин

сўнг ҳукм бўлди, «Қалъа тасхирига машғул бўлсунлар!» Мансур черики таваққуф қилмай қалъани олдилар. Жалол ал-Исломга анда ўқ тегиб, вафот бўлди. Бу жиҳатдин қалъани ер била тенг қилдилар.

Эгридир¹⁰⁶⁸ ва Насибин қалъаларини фатҳ қилғони

275а Ҳамид вилоятида¹⁰⁶⁹ бўхайра турур, улуг ва узунлуғи йигирми йағоч ва йассилиғи тўрт йағоч ва неча рудхона/ суйини анда тўкар. Ва анинг теграида боғлару бустонлар ва зироатлари бениҳоя турур. Ва анда бир қалъа бор эрди, томи барча йўнган тошдин эрди ва тарихларда ани Фарахобод дерлар. Ва ул қалъанинг уч ёни сувга туташ турур ва бир ёни тоғқа туташ турур. Ва ул бўхайра ичида икки жазира эрди, шаҳарга йақин эрди: бирини Гулистон дерлар ва йана бирини Насибин. Ва Насибин улугроқ эрди. Анда қалъа йасаб, иморатлар ва боғлар ва зироатлари бор эрди. Ва бу маҳалда анда қўб киши йигилиб, сув жиҳатидин анга эътамид қилиб ултуруб эрдилар. Алардин ҳазрат соҳибқирон хабар топиб кўнглида туштиким, бу ерни мусаххар қилгай. Фармон эттиким, «Ўрду Оқшаҳрга¹⁰⁷⁰ боргай!». Йилдирим Боязид ул маҳалда мариз эрди. Соҳибқирон лутфидин неча табиби донони анга йибариб, муолижага машғул эрдилар: мисли Мавлоно Изуддин Масъуд Шерозий ва Мавлоно Ҳамолиддин Араб. Илди-рим Бойазидни ҳам ўғруқ била йибарди.

275б Улуг юртдин илғор солиб, аро қўнуб, шанба куни ражаб ойининг ўн еттисида торих саккиз юз бешда (10.02.1403) Эгридирга етти. Тонгласи соҳибқироннинг ишорати била амирзода Шоҳрух ва амирзода Або Бакр ва амирзода Искандар ва Султон Ҳусайн ва Шайх Нуриддинбек ва Шоҳ Маликбек ва Али Султон Тавачи ва Севинчакбек ва ўзга беклар ва баҳодурлар ҳисорга мутаважжиҳ бўлдилар. Баъзи тоғ устига чиқтилар ва баъзи тоғ этагидин уруш солдилар. Асру қаттиқ урушуб, соҳибқирон давлатидин қалъани фатҳ қилиб, шаҳарга кириб, муҳолифлардан қўб кишини ўлдурдилар. Ва баъзиким қолди, узларини кемага солиб, Насибинга қочиб бордилар. Фармон бўлдиким, уди терисидин кемалар йасаб ва йағочлардин амдлар боғлаб, дарёга киреунлар!» Амдлар ва кемалар тайёр /бўлгондин сўнг дарёга солиб, бўлгон шаҳзода кемаларга кириб, Насибин сори юриди. Ва ул ерни уртада олиб, наққора ва нафирларини чалдуруб, сурон солиб, қалъага мутаважжиҳ бўлдилар. Андағи элким, бу ҳолатни кўрдилар, барча саргашта ва ҳайрон бўлуб, Шайх Бобоким, анда ҳоким эрди, заруратдин қўрқуб, шаҳзодаларга кириб, амон тилади. Шаҳзодалар ани соҳибқирон қошига элттилар. Ҳазрат лутфу карамидин гуноҳидин кечиб ҳукм эттиким, «Ани уйи-эли била кўчурсунлар!»

Бас, мансур черики Насибинни мусаххар қилиб, молини ҳазратқа келтурдилар. Соҳибқирон барчани черикка улаштурди.

Бу маҳалда амирзода Муҳаммад Султон қошидин Мубашшир ўғли Уммат Султон келиб хабар келтурдиким, шаҳзодага андак марази воқиб бўлуб турур. Соҳибқирон бу хабардин бисёр мутаалам бўлуб, амон тавачини чобтурдиким, «Билур кишини йибарсинким, бизга таҳқиқ хабар келтургай!» Соҳибқирон андин кўчуб, Оқшаҳр сори мутаважжиҳ бўлди. Соҳибқироннинг йўли шаҳзода Шоҳрух ўлтурғон ерда тушти. Шаҳзода ҳазрат соҳибқиронни эвига тушуруб, меҳмондорлиқ қилиб, пешкашлар тортти. Ва амирзода Султон Ҳусайн ва Сулаймоншоҳбек тақи хизматлар қилдилар.

Ул маҳалда Амир Муҳаммад Қарамон Қўнийадин олампахоҳ даргоҳида келди ва қўб пешкашлар тортти. Соҳибқирон тақи ани йахши кўруб, сийлаб вилоятига йибарди.

Йилдирим Боязид вафот бўлғони зикри ва шаҳзодаи олиймакон мирзо Муҳаммад Султон тақи вафот бўлғони

Панжшанба куни, шаъбон ойининг ўн тўртида, саккиз юз бешда (09.03.1403) хабар келдиким, Йилдирим Бойазид зайийқи нафас ва ҳуноқ марази била кетиб турур. Соҳибқироннинг муборак кўнгли бу жиҳатдин қўб

мутаалам бўлди ва муборак кўзидин ёш чиқиб йиглаб: *Инна ли-Лаҳи ва инна илайҳи рожиъуна*, ўқуди. /Ҳазратнинг ҳимматида бу эрдиким, Рум мамоликини тамом забт қилгондин сўнг Йилдирим Бойазидқа бериб, йана ани тахти давлатқа ўлтургузуб, қайтқай. Аммо тақдир хилоф этиб, Йилдирим Бойазидни ўзга оламга элтти.

Соҳибқирон Оқшаҳрга етконда амирзода Муҳаммад Султон қошидин Дона Хожа келиб арз қилдиким, Мавлоно Фараж табиб шаҳзодага мусаҳҳал берди. Аммо ул мусаҳҳал иш қилмай, бухори димогига уруб, марази саръа пайдо бўлуб турур. Соҳибқирон мунӣ эшитиб, асру мушаввиш бўлуб, Дона Хожани қўш от била чобтурдиким, «Бизга йана бот хабар келтургил!» Ва ўзи давлат ва саодат била Оқшаҳрга келиб ҳумоюн ўрдусига тушти. Ва Йилдирим Бойазиднинг кишиларига аза эткуруб, йахши сўруб, тўнлар кийдурди. Ва ўгли Муса Чалабийни хосса тўн ва олтун камар берди ва юз от барчаси эгар-юганлик берди. Ва Бурсаким, Рум вилоятининг пойтахти турур, анга берди ва ижозат бериб, Бурсага йибарди. Ва Йилдирим Бойазиднинг сўнгакини подшоҳлар тартиби билан Бурсага элтиб, ўзи йасаган иморатиға қўйдилар.

Соҳибқирон урдунӣ Оқшаҳрида қўйуб, ўзи амирзода Муҳаммад Султон сори мутаважжих бўлди. Йўлда бир жамоат туркмонларким, улўлари Ҳизрбек ва Иброҳим эрди, итоат йўлидин чиқиб, бир тоғдаким, йўл анинг этагида эрди, кириб эдилар. Фармон булдиким, «Мансур черик аларнинг дафъи учун мутаважжих бўлсунлар!» Кечада юруб, субҳ эрдиким, аларни ўртада олиб, туркмонлардин қўб кишини ўлдурдилар. Ва баъзилари қочтилар. Булгон от ва тева ва қўйларини таладилар ва ўғлон-ушоқларини асир қилдилар. Йўлда шанба кунӣ, ойнинг ўн олтисида (11.03.1403) Давлат 2766 Хожай Элчи Буга келиб арзадошт қилдиким, шаҳзоданинг /марази қўброқ бўлуб турур. Ва андоқ бўлуб турурким, сўз деюлмас эрди. Ҳазрат бисёр гамгин бўлуб, таъжил билан сурди. Ва анда етконда шаҳзода қошига кириб, боши устида ўлтурди. Қўрдиким, шаҳзоданинг ҳолати ўзга навъ турур, ани муҳаффада кийуруб, ўша кун кўчти. Қароҳисордин уч манзил ўтуб, бир ерда келиб тушти. Ул ерда шаҳзодаи олиймиқдор ба живори ҳазрат Парвардигор кетти. Бу воқеа душанба кунӣ шаъбон ойнинг ўн саккизида, торих саккиз юз бешда (13.03.1403) қўй йилида, Ҳутнунг охирида воқий бўлди. Шаҳзоданинг ёши йигирма тўққиз эрди. Қитъа:

Туфроқ узра тўкти гуликим фалак ани,
Юз ноз бирла парвариш айлар эди мудом.
Бўлди малул тахт анинг фирқатида қўб,
Давлат анинг фироқида саргашта субҳу шом.

Соҳибқирон шаҳзода учун аза очқони

Ҳазрат соҳибқиронга бу воқийа учунким, йигит ўгли жавонлиқда саройи фонийдин олами боқийға кетти, асру малул ва паришон бўлуб, салтанат тахтидин тушуб, аза маснадиға ўлгурди. Ва дард билан йиглаб, бу мазмунни адо қилур эрди. Рубоъий:

Ҳижрон ситамидин ўлди гамнок кўнгул,
Бу гусса ва гамдин ўлди юз чок кўнгул.
Тўйгунча анинг юзини кўрмай кетти,
Бўлди бу бало ва гуссадин хок кўнгул.

Шаҳзоданинг бўлгон беклари ва мулозимлари қаро кийиб, қон йиглар эрди. Ва қаро кийилар бўйунларига осиб, бошларига туфроқ сочиб, фарёду фиғон қилур эрдилар. Соҳибқирон буюрдиким, «Шаҳзоданинг тобутини муҳаффада қўйуб, икки юз киши биланким, аларнинг улўи Илёс Хожай Шайх Али Баҳодур эрди ва Обонбек ва Дона Хожа ва Давлат Хожай Элчи Буга ва Уммат Мубашшир (ўгли ва Дайсал ва Шировул Кўкалтош ва 277а ўрдушоҳ) Султонияға элтиб, Қийдор найгамбарнинг /мазорида элтиб, амнат қўйсунларким, андин Самарқандқа йибаргумиз турур».

Алар кеткондин сўнг соҳибқирон ўрдуси сори ёниб борди. Ва Оқшаҳрдин кўчуб юраберди. Аза жиҳатидан черик эли барча қаро кийиб эрдилар ва баъзилари отларига минмай йайоқ борур эрдилар. Печа кундин сўнг беклар йуқунуб дедилар: «Черик барчаси мотам учун қарода эрурлар ва бу ҳол давлатқа лойиқ эрмас».

Соҳибқирон бу сўзни эшиткондин сўнг ҳукм қилдиким, «Эл таъзият тўнини ташлаб, ўзга тўнлар кийсунлар!» Ҳукм бўлгондин сўнг барча мотамдин чиқиб, йанги тўнлар кийдилар.

Мисрдин элчи келгони (сўзи)

Соҳибқироннинг элчилари Мисрға етдилар. Барқуқунг ўгли Малик Носирким, Миср ва Шомнинг подшоҳи (эрди), Рум фатҳининг хабарини эшитиб ва Йилдирим Боязиднинг қиссасини билиб, йақин билдиким, соҳибқирон била муҳолифат қилмоқ йахши эрмас. Ва ҳар ким хаёл қилиб йамон андишалар қилса, албатта анга заволи бўлғусидур, бас. Аталмишни йибармагон жиҳати учун кўб пушаймон бўлуб, беклари била кенгашиб, Аталмишни банддин чиқориб, ўз қошида келтуруб кўб иззат тутуб дедиким: «Хутба ва сикка соҳибқирон отига Мисрда ва Шомда ўқудилар». Аталмишқа дедиким: «Менинг ёзуқимни соҳибқирондин тилагил».

Икки йахши кишиси, бири Аҳмад ва бири Ақта Аталмиш била соҳибқиронга йибарди. Ва тақирларидин узр деб, арзадошт йибарди. Қабул қилдиким, ҳар йилда мол ва хирож йибаргай. Пешкаш учун олтун ва қумуш ва жавоҳир ва сонсиз мисрий қумошлар ва отлар ва қатор тевалар ва хачирлар йибарди. Алар Рум вилоятига киргонда Аталмиш алардин илғари бўлуб, ҳазратнинг мулозиматиға борди. Ва ҳазрат қошида келиб муборак дийдорига мушарраф бўлуб, Мисрнинг подшоҳидин дегон сўалари арзадошт/қилди. Элчилар келиб, беклар аларни соҳибқирон қошиға кийуруб, Фаражнинг арзадоштини арза қилдилар, ва келтургон пешкашларни тортдилар. Ҳазрат соҳибқирон марҳамат тилини очиб деди: «Ул атосидин кичик қолиб турур. Бизга вожиб турурким, анга марҳамат қилгайбиз». Келгон элчиларга зарбофт тўнлар кийдуруб, олтун камарлар берди. Ва Фараж учун тож ва мурассаъ (камар) ва олтун ва хосса тўн элчиларға тобишуруб, ижозат бериб, Мисрға йибарди.

Соҳибқирон (қаро) тотор элининг устига бориб, аларни кўчуруб Самарқанд йибаргони

Қаро тотор бир жамоати (турк) турурларким, ул маҳалдаким, Манғуқаон Ҳулогухонни Эронға йибариб эрди, аларни Ҳулогуға кўшуб йибариб эрди. Ҳулогухон Табриз тахтада ўлтуруб, аларни Рум ва Шом сарҳадиға кўчлари била йибарди. Ва Султон Абу Саъидхон ўлгондин сўнг Эрон вилоятида соҳибхтиер подшоҳ қолмади. Алар саркашлик қилиб, эллик икки булак бўлдилар ва ҳар бўлаги бир ерда юрт олдилар. Йилдирим Бойазидким, Сивос ва ул навоҳийни олди, аларни Рум черикига қўшулди ва ўз мамлакатада ер берди. Ул вилоят мол хирожи бўлмас жиҳатидин аларға оз фурсатда кўб мол бўлди. Соҳибқироннинг хаёлида кеттиким, буларни кўчуруб, Жета сарҳадиға юрт бергай. Бу маҳалдаким, буларнинг улуглари келиб соҳибқиронни кўрдилар, ҳазрат аларға зарбофт тўнлар ва олтун камарлар бериб, ваъдалар бериб эрди. Ва черикдин ҳеч киши аларға музоҳим бўлмайду эрди. Алар ўз юртларида фароғат била ўлтуруб эрдилар.

Бу маҳалдаким, Мисрдин элчилар келиб эрди, уч кеча-кундуз ўлтуруб, шаҳзодалар била ва беклар била кенгашиб, маслаҳат бу кўрдиларким, қаро тоторни кўчуруб, Самарқанд элтқайлар. Ва алар ўттуз-қирқ минг эвлук киши эрдилар. Фармон бўлдиким, «Черик барча отланиб, ҳар жамоат бир тарафдин юруб./ аларни андоқ ўртада олсунларким, ҳеч киши алардин қоча олмагай ва аларға риюят қилиб, зарар-заҳмат бермасунлар!» Ҳукм била амирзода Муҳаммад Султоннинг беклари била Жаҳоншоҳбек ва ўнг қулунг беклари Туғат ва Амасийа¹⁰⁷¹ сори таважжух қилдилар. Ва Сулаймон-

шоҳбек сул қўлуниг беклари била Қайсарийа ва Сивос сори юридилар. Андин сўнг ҳазрат соҳибқирон илғор этиб, Амасийа ва Қайсарийаким, аларнинг ўлтурур ери эрди, мутаважжих бўлди. Ва амирзода Шоҳрух ва Султон Хусайнға ҳукм бўлдиким, «Қалин чериклари била йўларни тутуб, ҳеч кишини кетгали қўймасунлар!»

Соҳибқирон йўлга кириб, Қарошаҳр¹⁰⁷² суйининг кўфрукидин ўтуб аларға етти. Ва киши йибариб аларни улуғларини чорлади. Алардин икки улуғ киши, бирининг Мурувват ва бири Ахи Турк отлиқ соҳибқироннинг хизматиға келдилар. Аларни ҳазрат йахши кўруб, тўнлар кийдурди. Ва онт ичтиким, «Сизларға зарар-заҳмат тегмагусидир. Аммо муддати бўлуб турурким, бурунги подшоҳларингиз ҳукми била вилоятингиздин чиқиб, бу вилоятларда келибсиз. Эмди худойиға юз шукрим, ул ердин мунгача барча бизники бўлуб турур. Бу маҳалдаким фурсат бор, сизлар керакким кўчларингиз била ва молу таворингиз била бурунги юрт ва манзилларингизға боргайсиз». Алар дуо била дедиларким, «Биз ҳазратнинг қулидурбиз. Ҳар не ҳукм бўлса турубтурбиз. Ҳеч чорамиз йўқтурур. Ва бандаларға мундин йахшироқ не давлат бўлғайким, соҳибқироннинг паноҳида бўлғайбиз».

Ҳукм бўлдиким, «Аларни бўлак-бўлак қилиб, ҳар бўлакни бир бекка тобшурсуиларким, алар била кўчуб йургай ва ҳеч киши аларнинг қўйларига ва от-ўлоғларига музоҳим бўлмасун. Ва алардин гофил бўлмасунларким, қочиб кетмағайлар».

Соҳибқирон Рум вилоятидин қайтиб борғони

2786 Ҳазратнинг хогири Рум вилоятидин / фароғат тобди ва барча мамлақати ва қалъалари мусаххар бўлуб, Румдин кўчуб юрубурди. Фармон бўлдиким, «Ҳарамлар учун Султонийаға нишонлар йибарсунларким, Сарой Мулк хоним ва Туман ого ва Чўлпон Мулк ого ва Хонзодаким, Муҳаммад Султон мирзонинг аноси эрди, барча оғолар фарзандлар била Султонийадин чиқиб Авник қалъасига келсунлар!»

Соҳибқирон Қайсарийаға етти, андаги эли товонлиғидин қочиб, нағамларға кириб эрдилар, ҳукм эттиким, черикидин бир жамоат киши аларға йақин етконда алар жонларидин қўрқуб уруштилар. Али Султон Тавачи бир нағам бошида келиб боқар эрдиким, қазодин бир ўқ келиб бўйниға тегиб, филҳол ўлди. Ва черик эли ул жамоатни туттилар ва Муҳаммадким, Али Султоннинг иниси эрди, ул жамоатни ўлдурди. Мансур черики андин кўчуб юриди. Сивосдин ўтуб бир ерда тушти. Лутфу карамидин Қаро Усмонни сийлаб, вилоятиға йибарди ва ўзи давлат била кеча-кундуз юруб Арзинжонға етти. Тахуртан хизматлар қилиб, пешкашлар тортти. Ва андин тақи кўчуб юриди. Икки кўчдин сўнг соҳибқирон лутфу-карамидин Тахуртанға хосса тўн кийдуруб, олтун камар бериб, вилоятиға йибарди ва кишиларким, Султонийадин хабар келтуруб эрдиларким, ўрду келадуруб, аларни йана чобтурдиким, таъжил қилиб илғари келсунлар. Бас, Арзирумға етконда амирзода Улуғбек ва амирзода Иброҳим Султон ва амирзода Муҳаммад Жаҳонгир ва амирзода Ийжал ва амирзода Саъд Ваққос келдилар. Соҳибқирон аларни кўчуб, юзларига ўпуб лутф билан сўрди.

279a Амирзода Муҳаммад Султоннинг аноси Хонзода хоним ўғлининг вафот /бўлғонини эшиттони

Оғоларким, Табриздин соҳибқирон сори мутаважжих бўлуб эрдилар, анда аза йароғини қилиб эдилар, Авник қалъасига келиб туштилар. Соҳибқирон йақин етконда Хонзодаға ул воқиядин хабардор қилдилар. Байт:

Эшитти хабарни чу ул нотавон,
Ўзидин кетиб, қолмади анда жон.

Барча оғолар қаро фўталар бошларига солиб, таважжуҳ ва зори қилур эрдилар. Соҳибқирон етконда йана йанги бошдин аза очтилар. Ва Хонзода

хоним андоқ нола ва зори қилур эрдиким, малойик кўкда йиғлар эрди. Йиғламоқ ва фарёд ҳаддин ошди. Соҳибқирон лутфу карамидин насиҳат қилиб, йиғламоқдин манъ қилди. Ва ош-сувға машғул бўлуб, фақир мискинларга куб нима бердилар. Ва ҳофизлар хатм қилиб, дуову тақбир дедилар. Ва уламоу машойихким, Табриздин келиб эрдилар ва ҳар вилоятлардин келиб эдилар, ваъз ва насиҳат этиб, соҳибқиронни ғамдин чиқардилар. Ишорат булдиким, «Қаро кийгонлар қароларини ташласунлар!» Барчага тўнлар бериб, қародин чиқардилар.

Соҳибқирон Гуржистон сори мутаважжих бўлғони

Соҳибқирон ўтган йилда малик Гургенким, Гуржининг подшоҳи эрди, аҳду шарт қилиб эрдиким, «Соҳибқирон хизматиға келурмен». Соҳибқирон Румдин қайтиб мунда тушконда ул аҳдига вафо қилмай келмади. Соҳибқироннинг гайрати келиб, Гуржистон сори мутаважжих бўлди. Ва Мардиннинг ҳокими Султон Иса соҳибқирондин хабар топти. Келиб ҳазрати кўрмагон жиҳатидин пушаймон бўлуб, кўркунчдин чора топмай, ҳазрат сори мутаважжих бўлуб, шоҳзода Шоҳрух қошига келди. Ва тақсиридин узрлар айтиб шоҳзодани шамаъ этиб, шаҳзода ани ҳазрат қошига келтурди. Султон 2796 Иса бошини йаланғоч қилиб, гуноҳқорлартек /кириб, юкунуб дуолар қилди ва тақсир этконидин узрлар деди. Соҳибқирон лутфу карамидин гуноҳидин кечиб, анга иноятлар қилди, хосса тўн кийдуруб, олтун камар ва мурассаъ тож берди. Ва анинг қизини Або Бакр мирзо қалинлик қилди.

Бу маҳалда Оқ Бугаи Гуржининг ўғли куб пешкашлар била келди. Беклар ани соҳибқирон қошига кийурдилар ва пешкашларини торттилар. Ўзга ҳар соридин ҳокимлар ва сардорлар келиб пешкашлар тортиб ҳазратни кўрар эдилар ва лутфу марҳаматидин баҳраманд бўлур эдилар. Ва ҳар кишига ҳар навъ лутфу иноят ва шафқат қилур эрди. Ва тожу камар ва тўн бериб вилоятиға йибарур эрди.

Шероз вилоятини амирзода Пир Муҳаммадқа иноят қилғони ва Исфаҳонни иниси амирзода Рустамға берғони

Мингқўлда тушконда соҳибқироннинг иноят ва шафқат кўзи амирзода Пир Муҳаммад Умаршайхқа тушуб, Шероз вилоятини йана анга берди. Мурассаъ тож ва олтун камар ва зарбофт тўн лутф қилиб, Лутфуллоҳ Баён Темур Оқ Буга ва Чулпоншоҳ Барлосни анга мулозим қилиб, Шерозга амирзода Рустамга киши йибариб дедиким: «Бизнинг сори мутаважжих бўлуб келсун». Ва амирзода Рустам Қасри Зард йайлоғида эрдиким, соҳибқироннинг элчиси келди. Ҳукмдин вуқуф тобқач, ҳазрат сори мутаважжих бўлди. (Жарбодикон аъмолларидин) Хонсорда¹⁰⁷³ этиб эрдиким, соҳибқирондин киши келдиким, «Исфаҳонни сенга бердук. Уғруқунгни анда йибаргил ва ўзунг Ружардга¹⁰⁷⁴ бориб, Урмиён қалъасини иморат қилгил».

Амирзода Пир Муҳаммад Шерозга борди ва амирзода Рустам Исфаҳон забтиға киши йибарди. Ўзи Ружардқа бориб, иморатқа машғул бўлуб, ул ерни маъмур қилди.

Соҳибқирон амирзода Або Бакрни Бағдоднинг иморатиға йибарғони ва Ироқи Арабни забт қилғони

280а Соҳибқирон шаҳзодалар ва бекларни чорлаб суҳбат қурди ва аларга дедиким: «Мундин бурунким Бағдод эли бизнинг била (муҳолифат) қилиб /мутиъ бўлмадилар, ҳам ўзларини ва ҳам вилоятларини хароб қилдилар. Бағдод Ислому вилоятларидин эрур ва оламда бир машхур шаҳар турур. Хайф бўлғайким, ул андоқ бузуқ қолгай. Хотиримиз андоқ тиларким, йана ул шаҳар ободон бўлғай ва ани иморат қилғайбиз».

Барча ҳозир ўлтурғонлар дуолар дедилар. Соҳибқирон ул ишни амирзода Або Бакрға буюрди. Ва Ироқи Араб вилоятини Воситгача ва Басра ва

Курдистон ва Мардин булгон тавобиялари била шаҳзодага иноят қилди. Ва беклардин бир жамоат киши, мисли Пойанда Султон Барлос ва амир Хусайн Барлос ва Севинчакбек ва Султон Санжар Ҳожи Сайфуддин ва Давлат Хожа Иноқ ва узга бекларни анга мулозим қилди. Ва Ироқи Арабдаги бекларни мулозим қилдурди. Ва ҳукм қилдиким, «Диёрбақр йўлидин кириб, муҳолифлардин ҳар кимни билсалар аларни дафъ қилгай. Куз булгондаким, ҳаво иътидол пайдо қилгонда Ироқи Арабга боргай. Аввал Қаро Йусуфунг дафъини қилгай. Ул дафъ булгондин сўнг Бағдод иморатига машғул булгай ва жаҳд қилиб, боғроқ ободон қилгайсен!»

2806 Қаро Йусуфким, Ироқи Арабқа келгон турур, анинг келгонининг сабаби бу эрмишким, ул Рум вилоятида эрди. Мансур черикидин хабар билиб, андин қочиб Ироқи Арабга келди. Туркмонларни йиғиштируб, Ҳитда¹⁰⁷⁵ келиб ўлтурди. Ва Султон Аҳмад Бағдоддин Ҳиллафа ўғли Султон Тоҳир қошига келди. Ва Ағо Ферузким, Султон Тоҳирнинг улуг кишиси эрди, туттурди. Султон Тоҳир андин қўрқуб, атосининг беклари била мисли Муҳаммадбек ва Қаландарбек ва Микойил ва Фаррухшоҳким, алар тақи Султон Аҳмаддин қўрқар эрдилар, алар била кенгашиб, иттифоқ қилиб, Султон Аҳмад била йаағи бўлуб, кечада кўфрукдин ўтуб, сувдин бери ўлтурдилар. Султон Аҳмад мундин хабар билиб, кўфрукни бузтуруб, / сувнунг йақосида келиб ўглига утирув ўлтурди ва Қаро Йусуфга киши йибарди. Қаро Йусуф келиб анга қўшулди. Бас, иттифоқ била иккаласи чериклари била сувдин ўтуб, ўғли била урушти. Ўғлини босиб қочурди. Ўғли қочиб боргонда бир ариққа еткондур. Ул ариқдан ўтай деб сувга тушуб ўлди.

Султон Тоҳир ўлгондин сўнг черики бир-бир бўлуб, ҳар сори кеттилар. Султон Аҳмад Қаро Йусуфдин қўрқуб Бағдодқа кетти. Қаро Йусуф Ҳилладин черик тортиб, Бағдодқа келди. Бағдодни олиб, Султон Аҳмад қочиб бир ерда йашунди. Қаро Ҳасан отлиқ бир киши ани кўруб, кечада келиб Султон Аҳмаднин андин чиқориб, овчасига кўтариб беш йағоч йўл юриди. Йўлда бир эвга учрадиларким, бир ўкузи бор эрди. Султон Аҳмад ўкузга миниб Тикритқа борди. Сариқ Умар Уйрот қирқ от эгар-югани била ва аслаҳалар пешкаш қилди. Ва баъзи бекларким, мутафарриқ бўлуб эрдилар, мисли (Шайх) Мақсуд ва Давлатёр ва Одил ва ғайруҳум анда келиб Султон Аҳмадқа қўшулдилар ва андин Шом сори кетти. Ироқи Арабни Қаро Йусуф Туркмон олди.

Соҳибқирони комкор амирзода Або Бакрни Бағдод сори йибарди ва йана бир кишини Ружардқа амирзода Рустамга йибардиким, «Бағдод сори мутаважжих бўлуб, амирзода Або Бакр била қўшулуб, иттифоқ била Қаро Йусуф Туркмоннинг дафъига борсунлар!» Ва ҳукм бўлди: «Тукал Арас (Буга) Ҳамадондин ва Таман Сувчи Неҳованддин ва шаҳзода Рустам Бағдодқа борсунлар!»

281a Амирзода Або Бакр ҳукм била йуруб, Ардабилга етти. Абдуллоҳким, ул ернинг ҳокими эрди ва улўғларини тутуб банд қилди ва ҳазрат соҳибқиронга йибарди ва Оқ Султон била йахши отлар йибарди. Ва Поянда Султон Барлос анда вафот бўлди. Ва амирзода Або Бакр ўғруқни анда қўйуб, илгор била Қаро Йусуфга мутаважжих бўлди. Ва амирзода Рустам Ружарддин / азимат қилиб, Қуббайи Иброҳим Молик йўлидин юруб, Бағдоддин ўтуб, Ҳиллада амирзода Або Бакрға еттилар.

Соҳибқирон Гуржистон вилоятига киргани

Соҳибқирони гитиситои Қардин кўчуб, саодат ва иқбол била юруб Гуржистонга кирди. Ва Ширвонот ҳокими Шайх Иброҳимким, кеча-кундуз хизматда эрди, ҳукм била илгари йуруб, Гуржистоннинг йўлларини забт қилди. Ва малик Гургенким, Гуржистоннинг подшоҳи эрди, соҳибқирондин хабар билиб, қўрқиб пешкашлар била элчи йибарди. Сўзи бу эрдиким: «Бандага на ҳад улким, ҳазрат ўзлари бир келгайлар. Ва бу камина хизматда туруб турур. Ҳар неким фармон бўлса, жон била ул амрға машғул бўлурмен. Аммо бу маҳалда ул тоқатим йўқ турурким, мулозиматқа келгаймен. Агар соҳибқирон бу каминага муҳлат берсаларким, неча кундин сўнгким хотирим ваҳмдин ором тобқай, хизматқа боргаймен».

Соҳибқирон анинг сўзларини эшитиб, қабул қилмади. Деди: «Анга

айтингиз: Сенинг ишинг узгаларга ўхшамас. Агар тиларсангким, неча кун тирик бўлгайсен, бизга келгил. Агар Ҳаққ таоло сенга иноят қилса, иймон келтургил. Мусулмон булгондин сўнг сени андоқ иноят ва шафқат қилурбизким, олам аҳли андин ҳайрон қолгайлар. Ва агар сенга иймон насиб бўлмагон бўлса, жузья қабул қилиб боргил, то вилоятинг амонда бўлгай ва сенга ўқ мусаллам бўлгай. Қўстантанийанинг ҳокими сенингтеқ кофир эрди, чун бизга келди, марҳамат ва шафқатдин ўзга нима кўрмади. Энди сен ҳам келгил. Агар келмасанг ва уэр этсанг, узрунгни қабул қилмасбиз», деб келгон элчиларни тўнлар кийдуруб, ижозат берди.

2816 Бу маҳалда Табризнинг даругаси Баён Қавчин девонлар била нависандалар била Озарбайжондин олампаҳо даргоҳида келдилар. Ва кўб пешкашлар келтуруб, /торгтиллар. Соҳибқирон барчани бекларга улаштурди, бас.

Гуржистоннинг ошлиги пишар маҳали бўлди. Ҳазрат соҳибқирон раво кўрмадиким, алар ошлиқларини кўтариб, аларга куч-қувват пайдо бўлгай. Бу жиҳатдин ҳукм қилдиким, «Шайх Нуриддин ва ўзга беклар илғор этиб, кофирларнинг вилоятлариға кириб, аларни мутафарриқ қилиб, ошлиқларини олсунлар!»

Черик боргондин сўнг гуржилар барча қочтилар. Шайх Нуриддин анча ултурдиким, черик эли фароғат била галлаларни ўруб, йанчиб, алоғлариға юклаб, ўрдуға элттилар.

Картин қалъасиким, Гуржистонда улуг қалъалардин эрди, фатҳ қилғони

Гуржистонда икки чуқурлуқ аросида бир тоғе воқий бўлуб турур, тўрт ёни ҳамвор, магарким, устакорлар йўнуб турурлар. Бийиклиги юз эллик қари ва жануби сорида йана бир парча тоғ воқий бўлуб турур, андин баландроқким, анда ип билан ё шоту билан чиқмоқ керак. Ва ул тоғда бир йўлидин ўзга йўли йўқ эрди. Ва теграсида андоқ ер ҳам йўқ эрдиким, черик анда ўлтура олгай. Бул жиҳатдин ул тоғни қалъа йасаб эрдилар. Ва ичида улуг ҳавзлар қазиб эрдиларким, йамғур суйидин тўлдурур эрдилар. Ва анинг ҳокими Назол¹⁰⁷⁶ отлиқ бир киши эрдиким, гуржиларда улуг кишилардин эрди. Ўттуз бек била ва қалин гуржилар била ул қалъада кириб эрди ва захираси кўб эрди. Ва гала-гала тўнғузлар ва қўйлари бор эрди ва жогирлари кўб эрди.

282a Соҳибқирон андин хабар билиб, анинг тасхириға озим бўлди. Аммо ани қамал қилиб ултуруб мушкул эрди ва оз кишини ҳам анда қўйса бўлмас эрди. Анинг учунким, Гуржистоннинг ўртаси эрди. Эл барча фикрда эрдиларким, нечук бўлгай./ Баъзи айтур эрдиларким, ҳазрат ўзи боргондин сўнг гуржилар ҳазратни кўрсалар, шоядким итоат қилгайлар. Ва агар мундоқ бўлмаса мушкул турур. Ва черик эли бу фикрда эрдилар. Аммо андин гофил эрдиларким, кўб азим ишлар борким, бир сабаб била осон бўлур.

Ҳазрат Ҳаққ иноятидин, алқисса, одина кўни, муҳаррам ойининг тўртида, торих саккиз юз олтида (24.07.1403) Ислом черики қалъои Картинга еттилар. Қалъадин пешкашлар йибардилар, изҳори мутобиъат қилдилар. Билдиларким, ҳазрат ани олмағунча қайтмағуси турур, қалъани беркиттилар ва уруш асбобиға машғул бўлуб, ўқ-тош отабошладилар. Соҳибқирон бекларга буюрдиким, қалъанинг тўрт ёнини тутуб туштилар. Ва дарвозани Шоҳ Маликбекка тобшурдилар. Фармон бўлдиким, «Қалъанинг ўтруссида йана бир қалъа қўпорсунлар!» Шоҳ Маликбек уч кунда бир қалъа йасадиким, уч минг киши анда сиғар эрди. Соҳибқирон буюрдиким, «Қалъа ёнида бўлжарлар йасасунлар, андоқ берким, қалъаға мушарраф бўлгай». Бир ҳафта мундин кечиб эрдиким, бир кечада макрит қавмиким, алартеқ киши тоғларда юрмас эрди, Беккичик отлиқ биров одина кечасида (мазкур ойининг йигирма бирида) ул тоғда чиқиб, ул бийик тош устида чиқиб, бир абажку олиб ўлдуруб, анда ўлтурғуздиким гуржиларға андин асло хабар бўлмади. Тонгласи Беккичик соҳибқирон қошиға (келиб), кечадаги қилгон ишини арз қилди. Соҳибқирон мун эшиткондин сўнг буюрдиким, «Ипақдин таноблар йасасунлар. Йағочлар анда йиғалаб шотудек қилсунлар. Макрит эли ул тоғда чиқиб бу шотуларни анда беркитсунлар, то баҳодурлардин бир жамоат анда чиқиб, қалъанинг тасхириға машғул бўлсунлар!»

2826 Ҳукм била йакшанба кечаси, ойнинг йигирма учиди (12.08.1403) Беккич билан уч киши узун таноблар/ олиб, юқори чиқтилар ва андин таноблар қуйи солиб, йасагон шотуларни юқори тортиб, беркиттилар.

Соҳибқирон давлатидин ул тоғ устида бир улуг дарахт чиқиб эрди. Танобларни ул дарахт боғлаб беркиттилар. Ва Шоҳ Маликбек қуйи туруб эрди, эллик киши Хуросон диловарларидинким, отларини битиб турурлар, ул жумладин Ер Арғидақ турур. Булар бир-бир юқори чиқтилар ва худойи таоло гуржиларга гафлат уйқуси бериб эрдиким, ҳеч воқиф бўлмадилар. Алассабоҳким, Хусрави хабар Парвиз тахти узра чиқти, Хуросон йигитларидинким, анда чиқиб эрдилар, биров беихтиёр фарёд қилиб такбир деди ва салот йибарди. Ва Муҳаммад нафирчиким, Шоҳрух мирзонинг нафирчиси эрди, нафир тортти. Гуржилар ул ҳолатдин хабардор бўлуб, заруратдин урушқа машғул бўдилар.

283a Соҳибқирон отланиб, ул қалъаким, Шоҳ Маликбек дарвозанинг утрусиди солиб эрди, анда кириб ултурди ва фармон бердиким, черик барча салавот ва такбир этиб, сурон солдилар. Қалъанинг йўли асру тор эрди, уч кишидин ортиқ киши юролмас эрди. Абдуллоҳ Сабзаворий илгари юруб, қилич била ул кофирларга ҳамла қилди ва кофирлардин димор чиқарди. Аммо ун икки захм анга тегди. Заҳмлардин бетоқат бўлуб, ёнди. Андин сўнг Муҳаммад отлиқ, туркмонлардин эликида гурзи олиб, кофирларга ҳамла қилиб сурди. Ул эллик киши барча анинг кейнидин юруб, баъзилари дарвоза сори югурдилар. Қалъадин ташқори тургон баҳодурлар зўр келтуруб эрдилар, икки ёндин нусрат ва фатҳ юзини кўрсатиб, қалъани фатҳ қилдилар. Гуржиларким, бу ҳолатни кўрдилар, барча иймон била тилларини очтилар. Баҳодурлар бир неча кофирлардин томдин қуйи ташладилар. Ўзгаларини, улуглари билаким,

283a /барчадин улуги Назол эрди, бўйунларини боғлаб ҳазрат соҳибқирон қошига келтурдилар. Ҳукм бўлдиким, муаззинлар юқори чиқиб бонги намоз дедилар ва кофирларни ўлдуруб, хотунларини ва қизларини асир қилдилар. Ва соҳибқирон Назолнинг хотунини Шайх Иброҳимбекка берди. Ва андин давлат ва иқбол била ёниб, ўрдуға тушти. Ва диловарларким, қалъага чиқиб андоқ иш қилиб эрдилар, барчани сийлаб зарбофт тўн ва олтун камар ва вилоят берди ва хайма ва ҳиргоҳ ва бодирчихона ва қатор-қатор тевалар ва хачирлар ва соҳибжамол қизлар берди.

Ва ул қалъани Хуросон йигитларидин Муҳаммад Турон отлиқ кишига берди. Ва бир жамоат хуросонийларни анга қўшудди. Ва андаги бўлгон кентларни ва элларни анга берди. Ва ул ер Ислом нури била ёруқ бўлуб, куфр зулмати андин кетти. Ва калисаларни масжидлар йасадилар. *Ал-ҳамду ли-Ллоҳи Раббил оламийн.*

Воқияларким, мундин бурун воқия бўлуб эрди, анинг зикри

Бу маҳалда мавлоно Қутбуддин Қуммий Шероздин бўлгон нависандалар билан ва девонийлар била олампаҳо даргоҳида келдилар. Ва пешкашлар учун отлар ва тевалар ва хачирлар ва қумошлар ва олтин-кумуш ва хайма ва ҳиргоҳ келтуруб тортиларким, анингдек молу йароғ киши кўрмагон эрди.

283b Соҳибқирон ул молни шаҳзодалар ва черикларга улаштурди. Андин сўнг Кермондин Идику Барлос ва Аҳмад Довудким, мол забти учун бориб эрди ва Сайфулмулк Ҳожи Абдуллоҳким, муҳассили мол эрди, келдилар. Алар тақи пешкашлар тортилар. Ва Кермон ақобиларидин Мавлоно Зиёуддин Сирож ва Шайх Садридинким, иккаласи қози эрдилар ва Саййид Ҳамза ва Шайх Маҳмуд Зангий Ажам «Китоби жўшу хуруш» отлиқким, соҳибқироннинг воқияотини назм қилиб эрди ва булар била китобни олиб келур эрдиким, йўлда Шайх Маҳмуд мазкур Тифлис суйининг кўфрукидин утарда сувга тушуб вафот бўлди. Угли Шайх Қутбуддин /ул китобни келтуруб, соҳибқиронга тортти. Соҳибқирон ани йахши кўруб, кўб нима иноят қилди. Ва Йазддин Йусуф Халилким, даруға эрди, Гийёсиддин Солор Семноний била келиб, пешкашлар келтуруб, ҳазратнинг дийдорига мушарраф бўдилар. Ва ҳазрат аларни йахши сўруб, иноят ва шафқат қилди. *Ва ҳува 'ала кулли шайъин қадирун*¹⁰⁷⁷.

Соҳибқирони сарафроз Абхаз сори таважжух қилғони

Соҳибқироннинг ҳиммати доим ул эрдиким, аҳли нуфр ва ширк оламда бўлмағай. Ва агар бўлса ҳам забун ва хору-зор бўлғайлар. Бас, Каргиини забт қилгондин сунг шаҳзодалар ва бекларни чорлатиб, қурултой этиб, кенгаштилар. Ва барчанинг раъйи мунга муқаррар бўлдиким, Абхазга борғайлар. Соҳибқирон ҳиммат эликини очиб, барча бекларга ва шаҳзодаларга инъомлар қилди. Ва Шоҳ Маликбек билан Шайх Нуриддинбекни ўзга беклар билан илгари йибарди. Фармон бўлдиким, «Гуржистонни Абхазгача чобсунлар!» Йўлда жангаллар эрди, йағочларни кесиб йўл этиб борур эрдилар. Ва ғазо нияти билан арманийларни ва гуржиларни чопиб, кофирларнинг вилоятларини бир-бир эттилар ва ҳеч ерда ободони қўймадилар. Ва неча кундин сунг кофирларнинг вилоятлари ичида кириб, етти юз маъмур ва ободон кентни бузуб, хароб қилдилар. Ва ул кофирларнинг вилоятлари ичида кириб, ҳар кимки учради, ултурдилар. Ва баъзилари қочиб бориб, тоғларда бордилар. Ғозийлар алар сори бориб, шотулар билан тоғ устига чиқиб, кофирларни тутуб ултурдилар. Ва баъзи ерлардаким, шоту билан чиқиб бўлмас эрди, сандуқларни занжирлар билан боғлаб, ўзлари сандуқ ичида кириб, сандуқларни йўқоридин қуйи йибариб, кофирларга стконда сандуқлардин чиқиб, урушуб, /ултурдилар. Ва хотунларини ва қизларини асир қилур эрдилар. Ва мундоқ ерлар анда куб эрди, барчани ушбу тариқ билан урушуб олдилар. Кофирларнинг ишларидин фароғат топиб, кентларига бориб, йағочларини ва боғларини қазиб буздилар. Чоршанба куни, рабиъ ал-аввал ойининг ўнида (27.09.1403) беклар музаффар ва мансур қайтиб, соҳибқиронга қўшулдилар. Жума куни (29.09.1403) ов солиб, куб жонивор олдилар. Ва Гуржистонда маъмур ер қолмади ва ҳар ердаким, гуржилардин тобтилар, ултурдилар.

Соҳибқирон Абхаздин қайтқони

Гуржи сардорлариким, мансур черикида асир эрдилар, мундин бурун Гургенга хабар йибариб эрдиларким, «Агар соҳибқирон Абхазга борса, вилоятда киши қолмагусидур». Бу хабар анга етиб, бир муътаминини пешкашлар билан соҳибқиронга йибарди. Гургеннинг элчилари соҳибқиронга келиб, бекларни шафиъ қилиб дедиларким, «Гурген бандалиқ мақомида турур. Ва ҳар неким буюрурсиз жон билан қилур. Сизлардин таваққуъи ултурурким, андоқ қилсангизким, соҳибқироннинг қаҳру ғазоби ором тобқай. Ва бу маҳалда анчаким эликидин чиқса хизматкорлик қилғай. Ўзга ҳар йил молу хирож йибарғай. Ва черикдин ие миқдорким ҳукм бўлса, йибарғай». Бекларга раҳм келиб, соҳибқирон қошига келиб, тақриб билан Гургеннинг сузини арз қилдилар ва дедиларким, «Соҳибқироннинг ҳиммати ултурурким, ривожни шаръи Мустафавий, алаҳиссалоту вассалом бўлғай, алҳамду ли-Ллоҳ таолоким, сизнинг замониғизда Ислом андоқ қавий бўлуб турурким, ҳаргиз мундоқ бўлмагон эрмиш ва мундин бурун подшоҳлар рози эрмишларким, алар бирор нима бериб мутиъ бўлғайлар. Ва бовужуди ул, кофирлар гоҳи мусулмонларга ташвиш берур эрдилар. Эмди сизнинг давлатингизда андоқ бўлдиларким, рози турурларким, уз юртларига ултурғайлар ва мусулмонлар аларга тасаллут ҳукмини утказарлар ва аларнинг дорулмулкларининг сарҳадига дохил бўла олғайлар ва алар устидин истиъло маошин дорутғайлар. Агар подшоҳона отифат бўлуб, аларга амон бахшида этсангиз, алар жузъя ва соврини бўйинларига олиб, ҳар не фармони олий бўлса, жонлари билан «Лаббайка!» деб, /итоаткорлик ва фармонбардорликни, бандалик ва хизматкорлик иқоматиини қиёмига еткурғайлар».

Беклар ҳарчанд, шу тариқа муболаға қилиб эрдилар, ҳазрат соҳибқироннинг табиъатидаги дин ҳамияти ва мусулмоний асабияти бу маънода розилик бермакка кунмади. Ва навбатийлар бу қазиййани уламолар ва муфтийларга еткурдилар. Алар мажлиси ҳумоюнда иттифоқ қилишиб арзадошт қилдиларким, «Чун бу тоифа кофирлар жузъя қабул қилдилар ва мусулмонларга мутаъарриз эрмаслар, ҳукми шаръий ултурким, аларга амон берилсун, қатлу торожнинг эликини алардин тортилсун».

Оқибат, ул ҳазрат уламоларнинг фатвоси ва бекларнинг шафқоатига

биноан Шайх Иброҳимким, ул ҳазратнинг шафиқларидин эрди, аларнинг илтимосини қабул этмакка ва элчилар аросидин хавфни кеткурмакка таъйин этти.

Ушул навоҳида неча кун ишрат ва ов рўзгорига машғул бўдилар.

Элчилар таъжил била ортлариға қайттилар. Илтифоти ҳумоюн била аларға минг танга олтун сикка берилди ва минг от ва нафис ақмишалар ва моллар ва олтун ва нуқра ва биллур ва бир қитъа лаъли хушрангим, вази ӯн саккиз мисқолким, бу навънинг бундоқ вази кам бўлур. Алар эса жузъя ва хирожни адо этмакка аҳд илтизом қилдилар.

Ҳазрат соҳибқирони динларвар муружиъатқа азм этти ва бир неча кучдин сўнг Тифлисқа етти. Ул атроф ва акнофдаги дайр ва калисоларни хароб эттилар. Ва чин Кур суйидин кечтилар, азимат ҳумоюн хотирига кечтиким, кечик ерида Қаробогқа қарата Байлақон иморатиға азм қилғай.

Байлақон шахрининг иморати, ҳисорининг биноси ва анинг хандақи қазилғони сўзи

285a Ҳазрат соҳибқироннинг олийҳимматида ул эрдиким, ҳар сафари асносида боргон ва бирор муддат иқомат бўлгон ерида мамоликка оройиш бермак ва хайрият пойдорининг рўзгори била машғул бўлур эрди. Ул жумладин Қаробогда қишлоқ қилгонда Ҷамшид фируза ҳиргоҳин қуруб, Хуршид партави вусул қилғонида, куз буржлари ўрталарида Офтоб раъйи ишроқ этуб, Байлақонни таъмир этмак доъийаси муборак хотиридин ўтди. Ул шаҳар муддати мадидким вайрон бўлуб, не бир иморати ва не бир жонивору ҳашорати бор эрди. Ул сарзаминда маҳсус ёрлиқ била хуш раво муҳандислар ва кордон меъморлар шаҳар тарҳиға машғул бўдиларким, анинг хандақи ва тўрт бозори ва бисёр эвлари ва ҳаммому нарвонсаройи ва майдонию боги ва ғайруҳуни асос этиб андоза қилдилар. Ва таноб тортиб шаҳзодалару беклар/ ани тақсимладилар. Черик тамоми жади бирла ишға машғул бўдилар. Ул иморатларнинг барчаси пишиқ гиштдин бир ой муддатида тамом этилди. Шаҳар боргоҳининг давраси буюк газ бирла икки минг тўрт юз газ ва деворининг арзи ӯн бир газ ва баландлик миқдори қарийб ӯн беш газ ва хандақининг эни ўттиз газ ва анинг чуқурлиги қарийб йигирми газ эрди¹⁰⁷⁹. Ва тўрт тарафидин ҳар бир тарафида эътиборли ҳисор буржи ва бошқа ерларида бошқа буржлар қўпордилар. Ва икки тарафида икки дарвоза ва ҳаммасида шарафа ва кунгура ва тош безаклари берилиб эрди. Бовужуд ҳақ улким, салотини комкор расо бир йилда итмомига етқарадигон ишларға ҳаво совуқлуғи ва йамгурга қарамай фақат бир ой муддат сарф бўлди.

Андин сўнг ҳазрат соҳибқирон мамолик оро раъйи бирла Байлақон ва Бардаъа ва Ганжа ва тамоми Аррону Арманзамин ва Гуржистонни Тарабзун бирла амирзода Халил Султон номзодиға фармон қилди. Ҷалол Ислонинг акаси Баҳромшоҳни Байлақоннинг муҳофизатиға таъйин этти.

Чун шаҳар обод бўлуб, маскун бўлгон ва ҳайвоноту набототи бўлгондин сўнг подшоҳона ҳиммати раво кўрдиким, Арас суйидин Байлақонға бир ариқ ўтқариб, сув кетурғай ва анинг маъмуру маскунлиғи камол топғай. Фармони қаозжараён судур бўлдиким, аркони давлат бул муҳим ишға машғул бўдилар. Тавочилар бутун ариқ масофасида асокирни тақсим этиб, наҳри равон қаздиларким, миқдори олти йағоч ва эни ӯн беш гази шаръий эрди. Бул иш ҳам бир ойда тамом бўлуб анжомига етқарилди.

Ҳазрат соҳибқирон раъйиат аҳволини таҳқиқ қилмоқ ва адлу эҳсонни ўрнатмоқ учун атрофи мамоликка уламо ва умарони йибарғони

Ул муддатким, Байлақон ери маркази Ислон бўлгонда тамоми Эронун Туроннинг атрофу акнофидин ақобиру аможид йиғилиб, боргоҳи олампа-ноҳда жамъ бўдилар. Ҳазрат ҳумоюн хотиридин кечдиким, боргоҳда мажлиси оммда номдор уламолар ва фузалойи тақвошиъорларнинг улкан йиғи-

нида масоили динийнинг муаззимоти ва фарзларнинг муҳиммоти ва исломий шуруъдин билгай. Мубоҳиси шариф булуб, ҳар масъала хусусида фойдали ва латиф сўзлар булди. Жумладин фазл ва камол ҳамда адл ва ихсон фазилатлари хусусида мубоҳисда ҳазрат соҳибқирон ҳимматидин уламо ва фузалога хитоб қилиб дедиким: «Уламо ҳар замонда иодшоҳларга буюк насиҳатлар қилгонлар ва хайрли ишларга тарғиб қилгонлар ва помуносиб ҳаракатни манъ этконлар. Бу асрда сизлар ҳеч иршод қилмайдурсизлар. Ва не қилмоқ ва не қилмамоқ хусусида менга ҳеч нимарса демайсизлар».

Алар уэр тили бирла дедиларким, «Аллоҳ таолога ҳамдлар булсунким, ҳазратқа бандалигимиз бизни йул кўрсатиш ва насиҳатлар амсолидин халос қилур. Балки сизнинг барча қилгон ишларингиз ва дегон сўзларингиз шадид ва рашод йулидадур».

2856

Соҳибқирони дарғнавол бу сўзларга эътироз билдириб дедиким, «Сиз менга /хушомад дерсизлар. Ва бу хушомад сўзларингиз менга хуш келмас. Ва бу сўзни сизларга анинг учун демадим, аҳл менга муътақид булгай ۋ менга андин фойда булгай. Худонинг июлтидин ишимиз андин ўтуб турурким, мундоқ нималар бизга эҳтиёж булгай. Менинг мақсудим бу турурким, сизлар ҳар бирингиз бир вилоятдин келгонсиз. Албатта ул вилоятнинг йахши-йамонидин хабардорсиз. Даруга ва девондин не нимаким воқиб булубтурур, менга шарҳ қилинлар. Агар шаръ била адл қилмайдурлар, байн қилинлар, то фикрини қилгаймен. Мутақаллиблар ва ситамкорларнинг эликларини ожизу фақир на мискинлардин қисқа қилдургаймел».

Уламо ва фузалоким бу сўзларни эшиттилар, барча иттифоқ била тилларини дуо била очтилар. Назм:

Анга ўқудилар бари офарин,
Дедиларким, «Эй шоҳи бо доду дин,
Жаҳон халқи сендин бари шод эрур,
Сенинг даврингда даҳр обод эрур».

Бас, ҳар кимнингким онча вуқуфи бор эрди, арз қилдилар.

Соҳибқирон ўшул мажлисда бир жамоат кишиким, илму тақво ва зуҳду фатво била машҳур эрдилар, ихтиёр қилиб, ҳар бирини бир вилоят сори девон била қўшуб, вилоятлар сори йибарди, то андаги раъойо ва фуқаро ва масокинларнинг аҳволидин хабардор булгайлар. Андин сўнг соҳибқирон деди: «Бу чоққача бизнинг ҳамиятимиз ул эрдиким, оламни очқайбиз. Шукур худойгаким, наким хотиримиз тилади, муяссар булди. Эмдидин сўнг ҳимматимиз улдурурким, халойиқ рафоҳият ва фарогатда булгайлар. Ва олам ободон ва маъмур булгай. Ғараз бу сўздин мақсуд бу турурким, эл мундин нори ҳар неким воқиб булса арз қилгай. Лобудда, то анинг дафъини қилиб, неким беҳбуд турур, қилгайбиз».

Соҳибқирон бу сўзларни дегондин сўнг барча аҳл хушвақт ва шодмон булуб, дуо била дедилар. Назм:

286а

Ё Рабб! Ин шаҳриёри одилга
Давлат ва умри жовидон бергил.
/Неки сендин тиласа бу Хусрав,
Караминг бирла сен равон бергил.
Бу жаҳон давлатини чун бердинг,
Давлату бахту ул жаҳон бергил.

Шаҳзодаларким, Ироқи Арабқа бориб эрдилар, аларнинг сўзи

Мундин бурун айтиб эрдукким, шаҳзодаларким, Ироқи Арабга бориб эрдилар, амирзода Рустам сўнг бориб Ҳиллада амирзода Або Бакрга етиб қўшулди. Ва шаҳзодалар Фирот суйидин ўтуб, қуйи сори Наҳрулғанам йақосидаким, Қарийайи Сибнинг муқобаласида воқиб турур, Қаро Йусуф Туркмонга еттилар. Ва шаҳзодалар била уч минг киши бийла эрди, узгалар кейин қолиб эрдилар. Ва Қаро Йусуф қалин киши била аригинг нари

юзида хандақ қазиб урушмоққа туруб эрди. Амирзода Рустамким, амирзода Або Бакрдин ёши улугроқ эрди, одоб била дедиким, «Сиз гўлда турунг. Мен илгари бориб урушайим». Амирзода Рустам жавобида дедиким, «Мен ҳукм била кумакка келибмен. Икки гўл булуб, ҳар биримиз бир тарафдин кирали». Мундоқ қарор бергондин сўнг тигларини тортиб, амирзода Рустам аригдин ўтуб, душманлар сори от солди. Ва уруш булуб, Қаро Йусуфнунг иниси Ер Алини тушуруб, филҳол бошини кестилар. Ўзга мансур черики тамом аригдин ўтуб йахши ишлар қилдилар. Мухолифлар бу ишни кўруб, туролмай қочтилар. Қаро Йусуф йамон аҳволи била бир неча киши била қочти ва бўлгон эл-улуси ўн беш минг эвлук кишиси эликка тушти. Ва сонсиз мол алардин олдилар: от ва тева ва қўй беҳад тушти. Ва Қаро Йусуфнунг хотунини асир қилдилар. Бўлгон уруг-қиёши била Нуайз Арабким, саҳродаги арабларнинг даругаси эрди, ва бу чоққача ҳеч кишига бош эндурамас (эрди), ани таладилар. Ва ўзга элларни талаб, хароб қилдилар.

286a Соҳибқирон Байлақон/ шаҳрини иморатига машғул эрдиким, амирзода Або Бакрнинг навқари Сариқ ва Қутлуқ Хожа ва амирзода Рустамнунг мулозими Оқ Берди Ўзбек келиб фатҳ хабарини келтурдилар. Ва Қаро Йусуфнунг инисининг бошини келтурдилар. Ва Ироқи Арабда мухолифлардин киши қолмади. Амирзода Або Бакр фароғат била қайтиб Бағдод вилоятига келиб тушти. Ва элини истимолат бериб, Бағдоднинг иморатига машғул бўлди.

Амирзода Умар Самарқанддин келгони ва вақоигьиким, Байлақон шаҳрини йасағонда воқигъ бўлди

Шаҳзода Мироншоҳнинг ўгли амирзода Умарким, Самарқандда эрди, соҳибқирон ани чорлаб эди, Самарқанддин мулозиматқа келди. (Бу жумъа куни, жумада ал-аввал оий бошида, торих саккиз юз олтида (16.11.1403) эрди). Ва ул маҳалда Туманнинг ўгли Черкас Неҳованддин келди. У Лури Кучекнинг ҳоқими Малик Иззуддинким, ул муддат жаҳолат ва залолат дўст бўлмай мухолифат қилиб юрур эрди, бошини келтурди. Ва арз қилдиким, «Терисини самон тўлдуруб осиббиз, то ўзгаларга ибрат бўлғай».

Ушбу маҳалда соҳибқирон мавлоно Қутбуддин Қумийким, Шероз вилоятда девон эрди ва эл била маош қилмайдур эрди, пешкаш деб уч юз минг олгун кўпнакий раёйодин олиб эрди. Соҳибқирон бу ҳолдин хабар билиб, ҳукм бўлдиким, «Шайх Дарвеш Аллоҳий ани тутуб, аёига кунда солиб, Шерозга элтеун. Олгон йармоғни андин олиб, раёйо ва мухтарифага берсун. Ва анинг навқарлариким, элга зулм қилиб турурлар, бўғузларидин остурсун!» Ва Хожа Малик Семнонийни забт учун Шерозга йибарди ва ҳукм бўлдиким, «Мавлоно Соьидким, Шероздин келиб эрди, ёниб, ҳар нимаким раёёдин артуқ олгон бўлсалар ёндураберсунлар!» Ҳукм бўлгондин сўнг бу жамоат Шерозга еттилар ва Аргун дегон девон навқарини бўғзидин остилар. Жумъа куниким (23.11.1403), барча эл жамъ булуб эрдилар, Мавлоно Қутбуддинни завола ва душоха билан келтурдилар. Ва Мавлоно 287a Соьид минбар устига чиқиб, ҳазратнинг/ ҳукмларини элга деди. Барча элдин фарёд чиқиб, дуо қилдилар. Уч юз минг олгун кўпнакийни келтуруб, ҳар кимдинким, олиб эрдилар, ёндуруб бердилар. Ва бул иш ул ҳазратдин ёдгор қолди. Андин сўнг амирзода Пир Муҳаммад Умаршайх Мавлоно Қутбуддинни банддин чиқориб, Самарқанд йибарди.

Ҳазрат соҳибқирон Қаробогда қишлоқ солғони

Соҳибқироннинг муборак хотири Байлақон шаҳридин фароғат тобти, андин Қаробог сори мутаважжих бўлди. Ва мундин бурун ҳукм қилиб эрдиким, анда қишлоқ солғайлар. Қишлоқ учун юртлар тутуб, эвлар солиб эрдилар. Шаҳзодалар ва беклар ҳар киши ўз юртига бориб туштилар. Ва ҳукм булуб эрдиким, «Амирзода Рустам Ҳулоғухонга тааллуқ улусни забти учун бўлсун!» Амирзода Рустам Қалоғи ва Синани йўлидин соҳибқирои хизматига келди. Соҳибқирон эшитиб эрдиким, Искандар Шайхий Феруз-

куҳ ва Демовандга¹⁰⁸⁰ боргон турур. Ва анинг ҳаракотидин муҳолифат зоҳир бўлур. Ҳукм бўлдиким, «Сулаймонбек анинг сори бореун. Агар Исқандар муҳолифат йўлидин чиқиб мутиъ бўлса, анга музоҳим бўлмасунлар. Ва агар исён йўлидин чиқмай муҳолифат қилса, Қумм ва Қошондаги йайоғини йиғиштуруб, ҳар ердаким бўлса анга бориб ишини йасасунлар!» Амирзода Рустам ва Сулаймоншоҳбек таваққуф қилмай юридилар. Ва Шайх Иброҳимбекким Ширвонотнинг ҳоқими эрди, кўб пешкашлар била келиб, соҳибқиронни кўрдилар. Ва минг от пешкаш тортиб, ул қиш ҳар ҳафтада бир баҳона билан тўйлар қилдилар, ва айшу фароғат додини бердилар.

Бу маҳалда Ироқи Арабдин Нуралвардким, Султон Аҳмад Жалойирнинг ўгли эрди ва ўн саккиз ёшида эрди, соҳибқиронга келтурдилар. Ани 2876 ўлдурдилар. Ул маҳалда Саййид Барака, /алайҳиррахма, соҳибқироннинг мулозиматиға келди. Соҳибқирони покэътиқод оқ уйдин ташқари чиқиб, Саййид била кўрушти ва Саййид шаҳзода Муҳаммад Султоннинг азасини еткурди. Ва дасторини бошдин кўтариб, зори ва нола қилди. Ҳазрат соҳибқирон Саййидни қучуб йиғладилар ва Мовароуннаҳр соридин Кеш ва Самарқанд ва Бухоро ва Термиз ва ўзга мавозиълардин содот ва акобир ва уламо ва машойихлари ва Термизнинг ховандзодалари Хожа Абдул Аввал ва Хожа Исомиддин ва Хожа Афзал Кашший ва Кашнинг шайхулисломининг ўғлонлари Абдул Ҳамид ва Абдур Раҳмон ва ўзга бузурғлар барча келиб аза еткурдилар. Ва насойиҳ қилдилар ва ояту ҳадис билан ҳумоюн хотирини таскин бериб, насихатлар дедилар.

Соҳибқироннинг муборак кўнгли тасалли тобқондин сўнг уламолар била сўҳбат тутуб, масала ва масойили диний баён қилур эрдилар.

Ва бу маҳалда Кермоннинг девонлариким, Идику жиҳатидин маблаг и олиб эрдилар ва соҳибқирон ани эшитиб сўрди. Аммо ҳазратнинг қариндоши Баён Оғонинг қизи, Идикунунг хотуни эрди, анинг хотири жиҳатидин Идикунунг ишини юз туман кўппакий билан қарор бердилар. Ва Идику ани қабул қилдиким, хазинаға тобшургай. Кермонни йана анга бердилар. Ва ижозат бердиким, Кермонга боргай ва Султон Боязидким, анда эрди, анга ҳукм бўлдиким, «Ўрду сори мутаважжих бўлсун!» Ва Навширвонким, Баён Оғонинг ўгли эрди, ани Озарбайжон ва Табризга йибарди, то андаги молни тушургай. Ва Пир Муҳаммад Пўлодким, амирзода Шоҳрухнунг навқари эрди, Сорининг ҳукуматиға йибарди. Ва Бек Малик оғоким, амирзода Пир Муҳаммад Жаҳонгирнинг ҳарами эрди, Ғазнин ва Қандаҳордин соҳибқирон мулозиматиға келди.

Шаҳзода Шоҳрух Гилон сори таважжух қилиб борғони

Гилон мулуқлари пешкашлар йибариб, ўзлари келмадилар. Соҳибқироннинг аччиғи келиб, ул сори таважжух қилмоққа йироқ қилди. Аммо бурун 288а /қаровуллардин Дарё Қавчин ва Билол ва Муҳаммад ва Али Султон Тавачи ва Боязид Буралди ва Баҳлул Барлосни йибардиким, «Гилон вилоятиға кириб, жангаллар ичида қишлоқ қилиб ултурсунлар!» Ва амирзода Шоҳрухқа ҳукм бўлдиким, «Гилон сори мутаважжих бўлуб, Қизил Йағочқа бореун. Ва фарзанди аржуманди амирзода Иброҳим Султон тумони била ва Жаҳоншоҳбек ва Шайх Иброҳим ва Рустам Тағай Буға ва Саййид Хожаи Шайх Али Баҳодур ва ўзга беклари била шаҳзода билан бийла юрусунлар!» Булар келиб Қизил Йағочқа етдилар. Гилоннинг ҳоқимлари хабар тобтиларким, соҳибқироннинг черики бери мутаважжих бўлуб турур. Киши йибариб, молу хирож қабул қилдилар. Шаҳзода бу қиссани арзадошт қилиб йибарди. Ва бир жамоатни Гилонга йибардиким, қабул қилгон молни келтургайлар. Ва Саййид Ризо Киёки, Даёлима¹⁰⁸¹ ва Гилонот вилоятида сиедат ва машҳур эрди ва фазилату илмда соҳибкамали замон эрди ва амир Муҳаммад Рештийким улуг ҳоқимлардин эрди, йахши пешкашлар тартиб этиб, иттифоқ била мутаважжих бўлдилар. Ва ўзга ҳоқимлар ва доруғалар ҳар бири бир навъ пешкаш билан соҳибқироннинг даргоҳида бордилар пешкашларини тортиб, арзадошт қилдиларким, «Бизлар банда ва хизматкорбиз. Молу хирож ва ҳар нимаким дерсиз, жонимиз билан берурбиз. Ва ҳар неким буюрусиз, туруббиз». Ҳазрат соҳибқирон аларни йахши кўруб, хилъатлар киюрди. Ва Ризо Киёнинг насаби соҳибқиронга зоҳир бўлуб, ани кўб таъзим

этиб андоқ қилдиким, Гилон вилоятининг эли андин миннатдор бўлғайлар. Аларга муқаррар бўлгон ипак моликим, ўн минг ботмон эрди, йаримини анга бағишлади. Ва фармон бўлдиким, «Муҳассиллар бу важҳни алардин тиламасунлар!» Камох қалъасиниким, Рум сарҳадида турур, етмиш отлик-ким, Аббосбекнинг уругларидин эрди, анга берди. Ва ани бир жамоат била анда йибарди.

2886 Ва бу маҳалда Қаробогда улуг воқияларидин бири бу бўлдиким, Саййид Баракага /марази воқия бўлуб, ҳар нечаким табиблар муолажа қилдилар, мувофиқ бўлмади. Оқибат: *Иржа'й ила Раббикни разийатан марзийатан*¹⁰⁸²ни қабул қилиб, бу саройи фонийдин олами боқийга мутаважжих бўлди. Ҳазрат соҳибқирон бу воқия жиҳатидин асру мутаалам бўлуб, йиғлади. Ҳукм бўлди: «Саййиднинг сўнгакини Андхудга элтиб, амонат қўйсунлар!»

Ул маҳалда соҳибқирон Ҳамадон ва Неҳованд ва Ружард ва Лури Кучекни бу вилоятларни бўлгон тавачи ва лавоҳиқи била амирзода Искандарга берди.

Мардин ва Вастондин ҳокимлари келгонлари ва амирзодаи марҳум Муҳаммад Султон Мирзога ош бергонлари

Қиш кетгондин сўнг Мардиннинг ҳокими Малик Иса кўп таҳаммул ва пешкашлар била даргоҳи олампаҳода келди. Ва қизиким, амирзода Або Бақра қалинлиқ бўлуб эрди, келтурди. Ва Малик Иззуддин тақи Вастондин пешкашлар била келди. Булар соҳибқирон қошига кириб, юкунуб келтургон пешкашларини торттилар. Фармон бўлдиким, «Ҳулогухоннинг улусининг беклариким, Озарбайжон ва Ироқи Арабда турурлар ҳар бири ё ўғлини ё инисини кўчи билан Самарқандга йибарсунлар!» Рамазон ойи бўлгонда (13.03.1404) шаҳзодаи саъид Муҳаммад Султоннинг фавтидин бир йил ўтуб эрди, аининг учун ҳукм бўлдиким, «Қўйлар ва отлар ўлдуруб, ош-сўв қилсунлар!» Содот ва ашроф ва уламо ҳар кишига ўз ерига қарор тониб, ош торттилар. Ва ондин сўнг хуш уллуқ ҳофизлар Қуръон тиловатига машғул бўлдилар. Ва дуо ва такбирдин сўнг фуқаро ва масокинга кўб садақалар бердилар.

2889 Андин сўнг маҳди аъло Хонзода ҳазрат соҳибқирондин ижозат тилаб Султонилга мутаважжих бўлдиким, анда бориб шаҳзоданинг сўнгакини мазори бузруквор Қайдор пайгамбардин, алайҳисалоту вассалом, Самарқанд элтқай. Ва ул маҳалда ҳазрат соҳибқироннинг муборак хотири ов солмоқ тилади. / Соҳибқирон саодат ва иқбол била отланиб, Арас суйидин ўтуб, беклар Оқтомда жирга солдилар. Ва уч кеча-кундуздин сўнг жирга бир-бирига етиб, апча жонивор йиғилдиким, сони йўқ эрди. Андин сўнг соҳибқирон овдин қайтиб, ўрдуга бориб тушти. Соҳибқирон Самарқанд ва Кеш ва Бухоро ва Мовароуннаҳрдин келгон содот ва уламони Рум ва Фаранг қумошларидин инъомлар қилди ва зарбофт хилъатлар ва йўрға отлар бериб, ижозат бердилар. Хуррам ва шокир бўлуб вилоятлариға қайттилар.

Соҳибқирони динпарвар етти йиллиқ юрушдин қайтқони

Бу юрушда Шом ва Рум мамлақати мусаххар бўлди, Мисрда сикка ва хутба отиға ўқудилар ва молу хирожни қабул қилдилар. Соҳибқироннинг муборак кўнглида туштиким, Хитой сори борғай ва андаги кофирларни дини Нелом йўлиға кетуруб, шаръ нури била музаййан ва ороста қилғай. Аввал баҳордаким, шаҳашшоҳи фалак қиш манзилидин чиқиб, ёз юртиға келди ва анинг мақламининг олам йана гулу лола ва райҳондин музаййан бўлди, байт:

Баҳор бўлди ва бўлди йана жаҳон гулзор,
Чаманда булбули бечора чекди нолаи зор.

Соҳибқирони динпарвар Қаробог қишлоғидин кўчуб, рамазон ойининг ўп тўртида, торих саккиз юз олтида, бичин йилда (26.03.1404) Самарқанд

сори мутаважжих булди. Ва Арас суйига кўфрук боғлаб, давлат ва саодат била утти ва Араснинг йақосидаги ўтлогда тушти, Неъматобод кентига йақин ва Наҳри Барлоским, соҳибқирон чиқоргон ариглардин турур, анинг канорида тушти. Ва амирзода Шоҳрухким, ҳукм билан Қизил Йағочқа бориб эрди, қайтиб келди.

Соҳибқирони саодатнишон Ҳулогухоннинг улусини амирзода Умарга бергони

2896 Ул юртда соҳибқирон буюрдиким, «Туй асбобиға машғул булсунлар!» Улуг туй этиб, Ҳулогухонга тааллуқ улусни амирзода Умарга берди ва нишон бериб, ол тамга бости. «Озарбайжон вилояти, Рум ва Истанбулгача ва /Шому Мисрғача анинг ҳукму фармонида булғай. Ва шаҳзодаларким, Ироқ ва Форса турурлар, анинг сўзидин чиқмасунлар ва анинг қурултойида ҳозир булсунлар!»¹⁰⁸³ Ва амирзода Мироншоҳким, (анинг) атоси эрди, бекларидин ва навкарларини, бир жамоат кишини анга берди. Ва ул маҳалда амирзода Умарни ижозат берди. Ва амирзода Мироншоҳни неча бек билан, мисли Рустам, амир Муеа ва Тўкал Едғор Барлос ва Жунайд Бурулдай ва ғайруҳу ўн минг йаҳши кишини йароғи билан анга берди. Ва ҳукм қилдиким, «Анинг сўзидин чиқмасунлар!». Ва шаҳзода Умарга дедиким, «Жаҳоншоҳбек сўзидин чиқмасун ва ҳар неким ул маслаҳат кўрса, анинг бирла амал қилғайсен!». Шаҳзодага тожу камар мурассаъ ва отким, эгар-югани олтун эрди, берди. Ва шаҳзодага кучуб, юзига ўпуб, ижозат берди. Ва анинг била қолгон бекларга нималар инъом қилиб, йаҳши сўзлар деб, кўнгул бериб, ижозат берди. Жаҳоншоҳбек соҳибқироннинг ҳажрида кўб йиглаб, зори қилди. Андин сўнг соҳибқирон амир Шайх Иброҳим ва Мардиннинг ҳокими Султон Иса ва Малик Иззуддин ва Қустандил Гуржи ва Тизак ва Жолиқ ва Бистом барчани хилъатлар бериб ва олтун камарлар инъом қилиб, барчани шаҳзода Умарга мулозим қилди. Ва шаҳзода Алатогнинг йайлоғи сори мутаважжих булди.

Ва ҳазрат соҳибқирон андин кўчуб, ов солиб, Оғлақ суйидин йақосида Балоравадқа келиб тушти ва анда неча кун туруб, рамазон оғи нечиб, ийд булди. Шанба куниким, ийд эрди (12.04.1404), намоз ўқуб, Мавлоно Низомуддин Шиблийким, уламолар ичида машҳур эрди, хутба ўқуди. Ва намоздин сўнг суҳбатлар тутуб, ийд қилдилар, даъватлар тортиб, мажлисдаги фозилларга иноятлар қилди.

Амирзода Рустам ва Сулаймоншоҳбекким, Рай сори кетиб эрдилар, аларнинг сўзлари

290a Бурун айтиб эрдукким, амирзода Рустам ва Сулаймоншоҳбек ҳукм билан Искандар Шайхий сори /мутаважжих бўлуб эрдилар. Райга етиб маълум қилдиларким, Искандар мутобиъат йўлидин чиқиб, муҳолифатдин дам урар эрмиш ва Ферузқўҳ қалъасини беркитиб, ўгли билан анда қўйгон турур ва ўзи Жилувун ва Рустамдорнинг¹⁰⁸³ жангали ва тоғлари сори қочиб бориб турур. Шаҳзода билан Сулаймоншоҳбек йигирми кун Райда таваққуф қилдилар ва Рай ва Қумм ва Кошон подаларини йиғиштуруб, Нур қалъасини қамал қилиб олиб буздилар. Ва анда Малик Қайумарс алар қошида келди. Ул Искандар Шайхий била душман эрди. Малик Қайумарсини тутуб, Искандар қошига йибариб дедиларким, «Сенинг душманингни тутуб сенга йибардук. Эмди Шайх, тарадуд қилмай, бизга келгил. Соҳибқирон қошида нечукким бурун эрдинг, эмди андин йахшироқ булгунгдур». Аммо Искандар қўрқуб келмади ва Қайумарс била йарашиб, ани ҳам йўлдин чиқориб, ўзи била муттафиқ қилди. Иккаласи шарт ва аҳд қилиб, изҳори муҳолифат қилдилар. Шаввол ойининг аввалидаким (12.04.1404), соҳибқирон Оғлақ суйининг йақосида тушуб эрди, Сулаймоншоҳбек қошида киши келиб, булгон воқийъотни арзадошт қилди. Ва ҳазрат соҳибқирон андин кўчуб, Хуросонга Мизроббекна киши йибардиким, «Андаги черик

била Сори ва Омул йўлидин Искандар Шайхийга мутаважжиҳ бўлсун!» Жумъа куни, шаввол ойининг еттисида (18.04.1404) Мовароуннаҳрдин амирзода Халил Султоннинг мулозимларидин биров келиб ҳазратни кўруб, сиҳҳат ва саломат хабарларини арзадошт қилди.

Амирзода Искандар била Шоҳ Маликбекни Рай сори йибарғони

2906 Соҳибқирон Ардабилга етти, Шоҳ Маликбек била амирзода Искандарни ва ҳазора бекларидин Пир Али Сулдузни бир жамоат била илғари Райга йибарди. Ҳукм қилдиким, «Халаж ва араб эллариким, Сова ва Қумм ва Кошон ва Чаро ва Пароҳон ва Кўҳруд йўлигача ўлтуруб турурлар, /алардин черик йиғиштуруб, бориб амирзода Рустам ва Сулаймоншоҳбекка қўшулсунлар!»¹⁰⁸⁴ Соҳибқирон Ардабил ва Миёнадин¹⁰⁸⁵ ўтуб, Саржамда¹⁰⁸⁶ тушти. Ва анда Дўкдайким, унинг қалъасида эрди, таъжил билан келиб соҳибқиронни кўрди. Ҳазрат анга хилъат ва камар бериб дедиким, «Ўзга маълум эрмаским бизни кўргайсен. Керакким, сен ул ерлардин хабардор бўлуб, гофил бўлмагайсен, Аҳмад Жалойирнинг ул қудрати йўқ турурким, ўзга муҳолифат қилгай. Аммо Қаро Йусуфдин гофил бўлмагайсен!» Бу насихатлар қилиб, ани ёидурди.

Соҳибқирон андин кўчуб, панжшанба куни, шаввол ойининг йигирмисида (1.05.1404) Султонияга етти. Ва анда муҳассилларким, Гилонга бориб эрдилар, келдилар ва мол бисёр келтурдилар. Шанба куни, ойнинг йигирми иккисида (2.05.1404) Султониядин кўчуб, манозил ва мароҳилни суруб, Қазвининг саҳросида туштилар. Амирзода Або Бакр эшиттиким, соҳибқирон қайтиб келадур, қўш от била юруб, Гулшан йўлидин тўққуз кунда Қазвин саҳросига стиб, ҳазратнинг дийдориға мушарраф бўлди¹⁰⁸⁷. Амир Ҳусайн Барлоғ ва Севинчакбек била эрди.

Сарой Мулк хоним ва Шайх Нуриддинбек дархост қилдиларким, шаҳзода атоси қошида бориб, Бағдодта бийла бўлғайлар. Ҳазрат аларнинг сўзини қабул қилиб, амирзодага ижозат бериб, тўрт юз минг олтун динор кўппакий ва юз бош от ва рахту қумош берди. Шаҳзода Султонияга қайтиб борди.

291a Соҳибқирон Қазвиндин кўчуб, Совуқ Булоққа етти¹⁰⁸⁸. Анда амирзода Або Бакрга икки юз от ва юз жайба ва юз минг олтун кўппакий инъом қилиб, фармон қилдиким, «Сулаймоншоҳбекнинг кейнида бориб, Искандар Шайхийнинг дафъига сатъий қилсунлар!» Шаҳзаданинг ҳарами Шоҳи Мулкким Ҳожки Сайфуддин қизи эрди, Дужайлким¹⁰⁸⁹, Бағдодқа тааллуқ турур, анга / суюрғал берди. Ва ул ижозат тилаб, Султонияга қайтиб борди. Аммо, шаҳзода Талгун ўқбасидин¹⁰⁹⁰ қор устидин ўтуб, Жакурда амирзода Рустам ва амирзода Искандар ва Сулаймоншоҳбекка қўшулди. Ва алар эҳтиёт учун хандақ қазиб ўлтурдилар. Ва анда етти кун ўлтурдиларким черик барча йиғилди. Ва йана соҳибқирондин ҳукм келдиким, «Искандарнинг кейнида борсунлар!». Барча ҳукм била юруб, йўлда жангаллар эрди, йағочларни кестуруб, йўл қилур эрдилар. Ва йўлларким, тоғнинг камарларида бор эрди, аларни бузуб эрдилар. Ул йўлларни йағочлар била ва тахталар била йасаб юруб эрдилар. Ва муҳолифлардин ҳар ким учраса эрди, ўлдуруб эрдилар.

Соҳибқирон Савуқ Булоқдин кўчуб, Рай вилоятиға кирди ва (зулқаъда ойи бошида) (11.05.1404) Сариққамиш мурғзорида келиб тушти. Андин ҳазрат соҳибқирон артуқиси от-улоғларини Рай ва Хувор¹⁰⁹² сори йибарди. Ва Бек Мулк оғоким, амирзода Пир Муҳаммадининг ҳарами эрди, ижозат бериб, ўғлонлари бийла Газин ва Қандаҳорға йибарди. Ва ҳукм бўлдиким, «Шамсуддин Аббос ва ўзга бекларким, тотор элини аларга топшуруб эрдилар, Хувор ва Семнон йўлидин борсунлар!» Ҳукм била бекларким, тотор элини кўчтуруб, ул эли суруб бордилар, ва Шоҳ Маликбек йиғиштурмак учун илғари келиб эрди, келиб ўрдуға қўшулди.

Соҳибқирон Сариққамишдин кўчуб, Гулихандон қалъасиким, Демованд тоғининг этагида воқиъ бўлгон турур ва бузук эрди, келиб анда тушти. Ул қалъани эҳтиёт қилгондин сўнг фармон қилдиким, «Бу қалъани ганч ва тош била иморат қилсунлар!»

Андин кўчуб ва Мованддин ўтуб, Ферузкўх тоғида келиб тушти.

2916 Машҳур қалъаларким, мазид ва муътабар ва анинг маҳкамлигини /ва анинг васфини китобларда битиб турурлар, Ферузкўҳ қалъаси турурким, бир улуг тоғ устида йасаб эрдилар. Соҳибқирони гитиситон душанба куни, ойнинг тўққузиди (19.05.1404) Ферузкўҳга тушти. Мансур черики қалъани уртада олиб туштилар. Баҳодурлар бориб манжаниқлар ва арродалар тартиб қилдилар. Ва раъд отқучилар раъд отабошладилар. Ва қалъанинг бир бурни тоғнинг этагида эрди ва сувга йақин эрди ва қалъа эли андин сув олиб ичар эрдилар. Баҳодурлар илгари бориб, сувни ўзга сори солдилар. Ва ҳар сувким, анда қолди, ани гандалик била булғадилар. Ва қалъадаги эли урушур эрдилар. Кеча булғонда шаҳзода Иброҳим Султоннинг навкарларидин Муҳаммад Озод ва Шайх Баҳлул ва Баён Тсмур ва Оқ Буға ва неча баҳодурлар билан камарларга бир-бир чиқиб, қўргоннинг тубига бордилар. Ҳисор эли андин хабар билиб уруштилар ва баҳодурлардин неча киши заҳмлиқ бўлди.

Тонг отқонда зафарпаноҳ черики нағора ва нафирларни чалдуруб, сурон солдилар ва ҳар соридин кемаларга чиқиб урушур эрдилар. Искандар Шайхийнинг ўгликим, қалъада эрди ва қалъадаги эли бу ҳолатни кўруб, барчага изтироб бўлуб, қўрқуб, ҳазрат қошига киши йибардиларким, «Биз хизматкор турурбиз. Бизга амон берсунлар». Соҳибқирон келгон кишига тўн кийдуруб, йахши сўруб йибарди. Ул киши йониб қалъага кириб, ҳазратнинг лутфу карамидин аларга хабар берди. Искандарнинг ўгли ва ўзга кишиларким қалъада эрдилар, барча қалъадин чиқиб, соҳибқироннинг хизматига келиб, қалъани тобшурдилар. Мундоқ қалъаким, оламда машҳур турур, соҳибқирон давлатидин икки кунда фатҳ бўлди. Соҳибқирон Зангий Тунийни анда кутвол қўйди.

292a /Тонгласи чаҳоршанба куни, ойнинг ўн бирида (21.05.1404) кучуб, йарим йағоч йўл бориб, бир ўтлоғда тушти. Ҳазрат олиёт Сарой Мулк хоним ва Туман оғони шаҳзодалар билаким, амирзода Улугбек ва амирзода Ижал ва амирзода Саъд Ваққос, барчани Самарқанд сори йибарди. Булар барча ҳукм била Султон Майдон йўлидин бордилар. Ва ҳазрат соҳибқирон фатҳ ва зафар била Искандар Шайхийнинг дафъига мутаважжих бўлди. Бу маҳалда хабар келдиким, тотор эли йаағи бўлдилар. Ва мунунг қисаси мундоқ эрмишким, бир кун тотор эликим, Хожа Тангрибермишнинг уҳдасида эрди, Дамғоннинг йақинида йаағи бўлуб, ани заҳмлар уруб ташлаб, ўзлари қочтилар. Гурани даругасиким, кейиндин келур эрди, Тангрибермишни бу ҳол била кўруб, таниб кўрдиким, тирик турур. Ани Дамғонга кийурдиким, муолижа қилгай. Ва бу хабар жиҳатидин ўзга куранлар ҳам азм қилдиларким, қочгайлар.

Аммо Шамсуддин Аббос ва Аталмиш ва Севинчак ўғли Шоҳ Вали ва ўзга бекларким, куранларда муҳассил эрдилар, ул ҳолдин хабар билиб, қўб киши алардин ўлдурилар ва неча булук алардин Астробод жангаларига кириб қочтилар. Ва ўзгаларни Шамсуддинбек суруб, ўзи била элти.

Соҳибқирон мундин хабар билиб, Баён Қавчин ва Фозил Сайфулмулк ва Дона Хожа ва Рустам Пўлод ва Қиморий Баҳодурни беш юз киши била қочқонларнинг кейнида йибардиким, «Ҳар ерда боргон булсалар аларга жаҳд қилиб етсунлар!». Ва андин сўнг амирзода Аҳмад Умаршайх ва Бурундўқбекни бир жамоат киши билан йибарди. Ва алар ҳукм била Дамғонгача сурдилар. Чун билдиларким, тотор элини Шамсуддин Аббос ва ўзга беклар алардин қўб киши ўлдуруб, ўзгаларни элтибтурлар, андин қайтиб ўрдуға келдилар.

2926 /Ва Баён Қавчин ва ўзга бекларким, тотор элининг қочқонларининг кейнида бориб эрдилар, Бистомдин¹⁰⁹² утуб, Лангарду уқбасидин¹⁰⁹⁴ кечиб, Мозандарон жангалига кирдилар. Қаронгон мавзёида Қулзум дарёсининг йақосида тоторга еттилар. Алар била урушуб, мансур бўлуб, ўн икки минг эвлук тоторни олдилар ва минг киши алардин соҳибқирон сори мутаважжих бўлди. Ва соҳибқироннинг ҳарамлариким, Самарқанд сори мутаважжих бўлуб эрдилар, Бистомга етиб, шаҳзода Шоҳрухнинг ўғруқи алардин айрилиб, Нишопур йўлига кириб, Ҳирот сори мутаважжих бўлдилар. Сарой Мулк хоним ва Туман оғо улуг ўғруқ била Жаҷарм ва Исфароин йўлига бордилар.

Соҳибқироннинг одати ул эрдиким, ҳар эш-кучким, воқия булса эрди, ўзи ани ихтимом қилиб, ани қилмағунча ором топмас эрди. Бу маҳалда соҳибқироннинг муборак қўнғида кечтиким, Искандар Шайхийнинг муҳиммати учун борғай. Ул маҳалда амирзода Шоҳруҳқа андак марази воқия булур эрди. Бас, ҳукм булдиким, «Шаҳзода Шоҳруҳ неча хосса кишиси била Ҳиротқа борсун ва черикини бизга қўшсун!» Шаҳзода ҳукм била черикини қўйуб, бир неча хосса киши била Хуросон сори мутаважжих бўлди. Ва соҳибқирони комкор Жилов сори мутаважжих бўлди. Ва ул йўлда тоғлар ва даралар қўб эрди, анда кириб неча кун юруб, Жиловнинг тоғига етиб, анинг устига чиқиб тушти. Искандари кофирнеъмат соҳибқирондин хабар билиб, андан қочиб, Санамдизга борди. Ва ҳазрат соҳибқирон жумъа куни, зулқадда ойининг йигирмисида (30.05.1404) Жиловга етти. Ва андаги эл Искандар била қочиб кетиб эрдилар. Ҳазрат андин кўчуб, ул йўлда бир дара бор эрдиким, анда / доим булут эрди ва доим қору йамғур ёғар эрди. Ва анда бир улғ сув бор эрдиким, анинг тезлиги жиҳатидин ҳеч киши ўта олмас эрди, на отлиғ ва на йайоғ. Ва бу даранинги йамон қаттиқ жиҳатидин Жаҳаннам дара дер эрдилар. Ва кўфрукким, бу сувга боғлаб эрдилар, Искандар Шайхий андин ўтуб, кўфрукни буздуруб эрди.

Соҳибқирон мунда етиб кўрдиким, сувдин ўтмак мушкил турур, ҳукм қилдиким, «Кўфрукни йасасунлар!»

Мансур черики учун йағочлар келтурур, бир-бири билан боғлаб, кўфрукни йасадилар. Тайёр булгондин сўнг душанба куни, ойининг йигирми учиди (2.06.1404) қирқ киши баҳодурлардин беш юз киши била кўфрукдин ўтуб, қоровуллуққа бордилар. Ва аларнинг кейнида Йусуф Барлос борди ва Саййид Хожаи Шайх Али Баҳодур ва андин сўнг амирзода Султон Ҳусайн ва Шайх Нуриддинбек ўтдилар. Ва тоғлар устида чиқиб ва жангалларни кесиб, йўл қилур эрдилар ва Искандар Шайхийнинг кейнида борур эрдилар.

Ҳазрат соҳибқирон кўфрукдин ўтуб, бир кунчилик йўл юруб, бир шатта устигаким, йағочи йўқ эрди, келиб тушти. Ва ул маҳалда муттасил йамғур ёғар эрди. Бу маҳалда Саййид Исмоилким, Кирисконда турур эрди ва бу Кирискон Термизнинг кентларидин эрди, келиб соҳибқиронни кўрди. Аммо ҳазрат булгон черикини йибардиким, «Жангалларда юруб, жаҳд этиб Искандарни тобсунлар!» Ва аларнинг гажирчилари Мозандароннинг саййидлари эрдилар. Қаровулларким, илгари бориб эрдилар, мисли Дарё Қавчин ва Шоҳ Малик Барлос ва Баҳлул Барлос ва Ҳайдар Барлос ва Шайх Дарвеш Аллоҳий ва Шайх Муҳаммад Қавчин ва (Бек Темур Қавчин) ва Худододи Чура ва Вафодор булар барча панжшанба куни, ойининг йигирми бешиди (04.06.1404) жангал ичида Қўлаум дарёсининг йақинида Искандарга етдилар. Ва Шайх Дарвеш Аллоҳий қўрқуб /қайтти бу баҳона билаким, «Йусуф Барлос черики била кейиндин келур эрди. Мен бориб ани тезроқ келтурайим». Ва Искандар икки юз йайоқ ва ўттуз отлиқким, барчаси уруқ-қийёши эрди, урушмоқ учун хаймасидин чиқдилар. Ва мансур черикининг қаровуллари йигирми кишидин артуқ йўқ эрдилар. Ва Искандарнинг баҳодурлуғини қўб кўруб, билур эрдиларким, ул шужоъ ва паҳлавон турур. Ва паҳлавонлиғ анга мерос эрди, анинг учунким, ул Бижан наслидин эрди¹⁰⁹⁶. Ва атоси Қайу наслидин ва аноси Бону Гиштаспким, Рустамнинг қизи эрди, анинг наслидин эрди. Икки тарафдин паҳлавонзода эрди. Бовужуд ул қаровуллар соҳибқирон давлатидин, қўрқмай қўнғулларини маргга қўйуб турдилар ва дедилар: «Агар қазо еткон булса, мунда улсақ йахшироқ турурким». Аммо соҳибқироннинг давлатиға сизиниб, Искандардин ҳеч андеша қилмай турдилар. Искандар отлиқлари била неча қатла ҳамла келтурдилар. Алар ерларидин тебранмай шубҳа қилдилар. Чун Искандар кўрдиким, иши илгари бормайдур, булардин қочди. Бовужуд улким, кишиси бор эрди, туролмай кетти ва чодирларини қўйуб, жангалга кирди. Қаровуллар тургон ерларига туруб, билмадиларким, ул қайси (йўлдин) кетти. Йусуф Барлос ва Сайфулмулк Ҳожи Абдуллоҳ Аббос кейнидин етдилар ва иттифоқ била Искандарнинг чодирларига кириб, ҳар неким бор эрди, таладилар. От ва тева ва хачир ва рахт ва қумош ва олгун-кумиш қўб олдилар. Ва неча анда туруб, тонгласи Севинчакбек, амирзода Рустам ва амирзода Або Бакр ва Сулаймоншоҳбек илгари келиб эрдилар, буларга етиб

қушудилар. Севинчакбек тоғлар сори Искандарни истагали борди ва анинг аммзодаси Луҳраспга етиб, қавлаб Искандарнинг ўғлини ва хотунини ва қизини асир қилди.

294а **Амирзода Султон Ҳусайн Искандар /била урушуб, Искандар
гойиб бўлгонининг зикри**

Амирзода Султон Ҳусайн ва Саййид Хожаи Шайх Али Баҳодур етмиш киши била қаровуларга етиб, алардин хабар билиб, иттифоқ била бу жангалларга кириб, Искандарни истагали бордилар. Дарёнинг йақосида анга еттилар. Ва анинг била икки юз йайоғ ва эллик отлиқ бор эрди. Барча кўрдиларким, соҳибқироннинг кишиси етти, барча жон кўрқунчидин урушқа турдилар. Амирзода Султон Ҳусайн аларга чониб, йана макр этиб, алардин қочти. Мухолифлар далер бўлуб, йайоқ-отлиқ жангалдин чиқтилар ва буларнинг кейнида юридилар. Амирзода филҳол ёниб, баҳодурлари била қиличларини тортиб, аларнинг бошига тўктилар. Ва йайоғлардин кўброкини ўлдурдилар. Ва Вафодор ул урушда йахши ишлар қилди ва анинг юзига найза уруб эрдилар, бовужуд ул захм (сўнг) йахши бўлди.

Искандар йана жангалга қочиб, Гилон сори қочти. Андин сўнг ўзга киши хабар бермади ва таҳқиқ билмадиларким, апинг аҳволи не бўлди. Баъзи киши дедиким, дарвеш бўлуб кетти. Ва баъзи дедиларким, ўшул жангалда юз хорлуқ била ўлди. Ва амирзода Султон Ҳусайн икки киши тушуруб эрди, бирини тирик Қазон Дарвеш била соҳибқиронга йибарди. Ва ҳазрат ўшул пуштадаким, бурун айтиб эрдук, анда эрдиким, Қазон Дарвеш ул кишини келтурди. Соҳибқирон андин хабар сўрди; тамом аҳволни шарҳ қилди.

Амирзода Султон Ҳусайн андин қайтиб Қулзум дарёсининг йақосида амирзода Рустамга келиб қушудди. Ва иттифоқ била дарёнинг йақосида Гилон сори ўттуз йағоч йўл бориб, бир ерда тушти. Ва амир Музроб Жақуйким, ҳукм била Хуросон черики била Омул йўлидин Искандарга отланиб эрди, келиб шаҳзодаларга қушудди. Ўзга бекларким, Искандар учун ҳар сори кетиб эрдилар, /барча бу ерда жамъ бўлдилар.

294б Чун Искандар йалғуз юз машаққат била андоқ кеттиким, андин не хабар ва не асар бор эрди, шаҳзодалар ва беклар барча қайтиб соҳибқирон қошига келдилар. Соҳибқирон бовужуд улким, ул баҳодурлар мунча юруб, ишлар қилиб эрдилар, аларга аччиғланиб, деди: «Не учун Искандарнинг кейнида бормадингиз?» Шоҳ Маликбекни аларга қушуб, Искандарни истагали учун Гилон сори йибарди. Ва алар бир кеча-кундуз жангал ичида балчиқ ерлардаким, биринч эккон ерлар эрди, юруб ҳеч ерда тушгали ер тонмай, отдини тушмай юридилар.

Бу маҳалда соҳибқирондин киши келдиким, «Ёнсунлар!» Барча ёниб келдилар. Соҳибқирон ул пуштадин кучуб, Жаҳаннам дарадин ўтуб, Нур қалъасигаким, Рустамдорнинг қалъаларидин эрди, келиб тушти. Ва анда ҳазрат соҳибқирон Искандарнинг уруқ-қийшиниким, тутуб келтуруб эрдилар, ҳазрат қошида келтурдилар. Соҳибқирон лутфу карами барчанинг гуноҳларини бағишлаб, озод қилиб қўйберди. Кечада амирзода Або Бакр ва амирзода Султон Ҳусайн ва Сулаймоншоҳбекдин хабар келдиким, «Жаҳаннамдара суйиға етиб, ута олмайбиз ва бизда анча қувват йўқ турурким, кўфрук боғлагайбиз». Ҳукм бўлди: «Муҳаммад Озод ва Тукал Бовурчи ўттуз кема билан бориб кўфрук боғласунлар!» Булар бориб кўфрук боғладилар. Шаҳзодалар ва беклар ўтуб, келиб ҳазратқа қушудилар. Кеча анда туруб, тонгласи Гилон сори юруб, Дашти Калора жилгасига келиб туштилар. Ва неча кун анда таваққуф қилиб ултурди. Бу маҳалда амир Гийёсуддин Аликим, Саййид Камолуддиннинг ўғли эрди, ҳазратнинг шафқат ва иноят кўзи анга тушуб, Омул мамлакатини¹⁰⁸⁷ анга берди. Ва бу Искандар била қадимдин душман эрди.

295а

**/Соҳибқирони гитиситон илғор била
Самарқанд сори мутаважжих бўлгонининг зикри**

Искандарким, кофирнеъматлиқ қилгон жиҳатидин ҳайвон суйидек нопадид бўлди¹⁰⁸⁸, ва анинг ўғлонлари била хотунлари ва уруғ-қийши моллари била барча асир бўлдилар. Ва анга тааллуқ вилоят мусаххар бўлди.

Соҳибқирони саодатманд Самарқанд сори мутаважжих бўлди. Ва шаҳзодаларким, Ироқи Араб ва Ироқи Ажам аларга тааллуқ бўлуб эрди ва Саййид Иззуддин Ҳазоргирий ағо-инилари била ва Саййид Али Мозандаронийни туй бериб, зарбофт тўнлар ва олтун камарлар бериб, ижозат бердиким, «Ҳар киши ўз вилоятига қайтиб борсунлар!»

Ва амир Саъид Барлосни амирзода Рустамга тобшурди ва Севинчакбекни амирзода Або Бакрга берди. Ҳукм била амирзода Рустам Исфаҳон сори ва амирзода Искандар Ҳамадонга бордилар. Амир Иззуддин Ҳазоргирий ва Саййид Али Омулга бордилар.

Нусратшиёр раъйати Калора даштидин кўчуб, етти кўч этиб, Лор вилоятига еттилар ва Мованд тоғининг этагидаким, подшоҳ Аргун анда кўшки иморат қилгон турур ва эмди ани Кўшки Аргун дерлар, якшанба куни, зулҳижжа ойининг йигирмиёчида (29.06.1404) келиб анда тушти. Ва андин кўчуб, йигирми иккисида (01.07.1404) Ферузкўҳга бориб тушти. Ва анда Сулаймоншоҳбекка мурассаъ тож ва зарбофт тўн ва олтун камар берди, Рай ҳукуматига йибарди. Ва андин кўчуб Султон Майдон йулига кириб, панжшанба куни, ойининг йигирми тўртгида (03.07.1404) Бистомга етти. Султон ал-Орифин Султон Боязид Бистомийнинг мазорига бориб тавоф қилди. Астробод ҳокими Нир Подшоҳким, бу юрушда кеча-кундуз мулозиматда эрди ва ҳазратнинг ижозати била илгари эрди, йана бу ерда келиб, кўб пешкашлар келтуруб тортти. Соҳибқирон анга тақи хосса тўн кийдуруб, тожу камар /бериб, вилоятига йибарди. Ва ушбу ерда Дона

2956 Хожаким, тоторларнинг кейнида бориб эрди, келиб ҳазратни кўруниш қилиб, бўлгон ҳолатни арз қилди. Ҳукм бўлдиким, «Аларнинг улугларини банд қилиб, Самарқанд элтеуилар. Ва вилоятнинг даругалари алар билан бийла бориб, Самарқандқа еткурсунлар!»

Соҳибқироии гитиситон ушул кун Бистомдин кўчуб Жагар қарйасига келиб тушти.

Ҳасан Сўфий Тархон шаҳзода Шоҳрухдин келиб, таҳқиқ қилиб дедиким, «Шаҳзоданинг умиди улдурким, келиб муборак жамолингизни кўргай. Аммо билмайдурум, қайси йўл била келгай». Соҳибқирон анга бир йахши от бериб деди: «Бориб шаҳзодага дегинким, Нишопур йулига келиб Жақжарон суйига керак бир-биримизни кўргайбиз» деб ани чобтурди. Ва соҳибқирон ўзи тез юруб берди. Муҳаррам ойининг аввалида, торих саккиз юз еттида (10.07.1404) Нишопурдин ўтуб, Ишқободқа бориб тушти¹⁰⁹⁹. Ва андин ойнинг учида кўчуб, жумъа куни (12.07.1404) Жомга келиб тушти. Зиндапил Аҳмад мазорига бориб тавоф қилиб, андин юруб Жақжарон суйига етиб тушти. Амирзода Шоҳрух Ҳирот шаҳридин чиқиб, мунда етиб, муборак дийдорига мушарраф бўлди, пешкашлар тортти. Ҳазрат ул нималарни бекарларга улаштурди.

Ва Оқ Буға ва Қаро Буға Жониқурбониким, ҳазратнинг гийбатида йамон андишалар қилиб эрдилар. Ҳиндушоҳ Шайх иккаласини бу маҳалда келтурди. Соҳибқироининг ҳукми била иккаласини андаги работ эшикидин бугуаларидин остилар. Ва Хожа Аҳмад Тусийни Хуросон вилоятида забти мол учун таъйин қилди. Ул қирқ кунда икки юз тумон кўппакий уммоллардин ҳосил қилди. Соҳибқирон ушул кун кўчуб, амирзода Шоҳрухни ижозат берди.

Курлонга етконда работқа етиб тушти. Темур Хожа Оқ Буғаким, /

296a Самарқанддин чиқиб ўтрув келиб эрди, мунда келиб тўққуз йўрга от пешкаш тортти.

Соҳибқирон андин отланиб, Мурғоб суйига келиб тушти ва Чечакту эли, Абақ Телбаким, аларнинг даругаси эрди, келиб шикоят қилдилар. Ушул замон ҳукм бўлди: аёғларини тешиб, иш ўткариб, боши тубон¹¹⁰⁰ остилар. Ва андин тез юруб берди. Вилоятларнинг даругалари ва аймоқотнинг юзбегилари ҳар соридин келиб отлар тортар эрдилар. Ва мулозимларинингким, отлари қолиб эрди ва отлари ҳориб эрди, отларини қўйиб, тоза отлар олиб минар эрдилар.

Соҳибқирон Шайхзода Боязид Лангарийга етти ва андин кўчуб, Андхуддин ўтуб, Дараигиз суйидин ўтуб, Алиободқа тушти. Ва андин кўчуб Одина масжид қарйасига тушти. Балх бузурглари барча ўтрув келиб, соҳибқиронга кўрунуш қилиб, пешкашлар торттилар.

Андин кўчуб, Жайхун суйидин кема билан ўтуб, Термизга бориб,

хонзода Алоалмулкнунг элда тушти. Ва хонзодаи мушори илайҳи ҳазратқа тўй бериб, пешкашлар тортти. Ва андин кўчуб, Қаҳлага ва Чекдалиқдин ўтуб, Дулбуржи мавзёида¹¹⁰¹ тушти. Ва андин Кеш шаҳрига бориб Оқсаройда тушти. Ва анда ўлтурмай, Шайхи бузругвор Шайх Шамсуддин Қулор мазорига бориб тавоф қилди. Ва андин отаси Тарагайбекнинг мазорига келиб, зиёрат қилди. Анда хатм ва дуо қилиб, отланиб, уқбадин ўтуб, Тахти Қароча боғига келиб тушти. Ва андин Қаротўпа боғига бориб, Қасри Жаҳоннамода тушти. Анда Хожа Йусуф ва Аргуншоҳ ва амирзода Қайдуким, амирзода Пир Муҳаммад Жаҳонғирнинг ўғли эрди, ўтрув келиб, соҳибқироннинг муборак жамолига мушарраф бўлдилар ва пешкашлар тортиб, дуо ва сано дедилар. /Маҳди аъло Тукал хоним узга оғолар била ўтрув келиб, барча муборак дийдорига мушарраф бўлдилар ва хилъатлар ва тўққузлар торттилар.

296б

Соҳибқирон андоқ тез келиб эрдиким, элнинг хабари асло йўқ эрдиким, ҳазрат мундоқ йақин келиб тушуб турур. Хабардор бўлгондин сўнг содот ва қазот ва акобир барча шаҳардин чиқиб, келиб соҳибқиронни кўрдилар.

Соҳибқирони саодатманд доруссалтана Самарқандга кирғони

Соҳибқирони гитиситон Жаҳоннамо қасридин саодат ва иқбол била отланиб, муҳаррам ойида, торих саккиз юз еттида (июл 1404) Самарқандда Боғи Чинорда келиб тушти. Ва андин шаҳарга кириб, шаҳзодаи саъид Мирзо Муҳаммад Султон мадрасасигаким, ани йанги йасаб эрдилар, ва ҳазрат ани кўрмайдур эрди, бориб зиёрат қилди. Ва андин йана Боғи Чинорга бориб, айшу ишрат била машғул бўлди.

Шаҳзодалар била ҳарамларким, Ферузқўҳдин илгари бўлуб йурур эрдилар, Мохон ва Марв йўлига кириб келур эрдилар ва ҳануз Марвга етмайдур эрдиларким, соҳибқирон киши чобтурдиким, «Тез келсунлар!» Маҳди аъло Туман ого Амуйа кентидин Жайхун суйидин кечиб, Бухорога етиб тушуб эрдиким, соҳибқироннинг йибаргон элчиси келди. Сарой Мулк хоним кейин эрди, уч кун анда турдиким, барча оғолар етиштилар. Андин оғолар ўғруқдин илгари бўлуб, таъжил била юридилар. Работи Малиқдин ўтуб, Қаҳор Минорага келиб туштилар ва андин Тоткант ва Куча Маликка келиб туштилар. Ва андин Самарқанд бориб, ҳазратнинг дийдорига мушарраф бўлдилар. Ва Сарой Мулк хоним Боғи Чинорда тушти ва Туман ого Боғи Биҳиштқа келиб ўлтурди.

Бу юришидаким, Шому Миср ва Рум фатҳ бўлуб эрди, ҳазрат дар гояти азимат ва шавкат келиб эрди.

297а

/Бу маҳалда ҳазрат муборак жисмига андак марази воқий бўлди. Ва бир ҳафтадин сўнг йана ғайб дорухонасидин шифойи каромат бўлуб, сихат тобти. Ва сихат бўлгондин сўнг Боғи Шимолга бориб, неча кун анда турди. Ва анда Бекиси оғондин фарзанди мугаваллуд бўлгон жиҳатидин тўйлар қилдилар. Ва андин сўнг Боғи Баландга борди ва неча кун анда туруб, шаҳарга кирди ва шаҳзодаи саъид Муҳаммад Султон мирзонинг мадрасасига тушти. Фармон бўлдиким, «Мадрасанинг ёнида гунбази олий солсунлар!» Хукм била гунбази солдилар ва сардоба қилдилар. Ва анинг ёнида бир боғча биҳишттек йасадилар.

Соҳибқирони гитиситон раъйойи ва хосе ва омм аҳволига машғул бўлуб, фақирну мискинларга кўб садақалар бериб сийлади. Масжиди жумъаким, ҳазрат ўзи солиб эрди, бориб тафарруж қилиб кўрдиким, эшикни кичик солибтурлар. Буюрдиким, «Бузуб, улугроқ қилсунлар!» Ва Хожа Маҳмуд Довудни туттурдиким, йахши мулоҳиза қилмагандур. Ва Сарой Мулк хоним солгон мадрасаким, масжиди жомий анинг муқобиласида турур, анда тушуб, девонлар ва амалдорларни туттурди. Ва сўрагондин сўнг ҳар кимдинким йамон ҳаракати воқий бўлуб эрди, ани йахши иззалар қилдилар. Ва ул жумладин Хожа Маҳмуд Довуд ва Муҳаммад Жалдиким, нависандаларнинг улуглари эрдилар, ва бу чоққачаким, ҳазрат йурушда эрди, алар Самарқандда девонлиқ қилур эрдилар, иккаласини тўй кунидаким, Конигилда қилди, ул кун остурди. Ва соҳибқирон Хоним мадрасасидин Боғи Чинорга борди.

Ва Идиқунунг элчиси Даштдин келиб, соҳибқиронга кўрунуш қилди. Ва шунқор ва ўзга пешкашларким, келтуруб эрди, тортти. Ва Идиқунунг сузиким, мазмуни изҳори итоат ва инқийёд эрди, арз қилди.

Ҳазрат соҳибқирон андин Боги Дилқушога борди ва неча кун анда айшу /ишрат қилди. Ва анда Фаранг вилоятининг подшоҳидин элчи келиб, қуб пешкашларким, барча тансуқ нималар эрди, келтуруб тортти. Ва мундин бурун фармон бўлуб эрдиким, «Боги Шимолнинг жануби сорисида (бир боги) йасасуларким, ҳар томининг узунлиги минг беш юз қари булғай ва ўртасида қасре солғайлар!» Бу маҳалда ул боғни тугатдилар¹¹⁰². Ҳазрат соҳибқирон йахши соатда анда бориб, тўй тартибига машғул бўлдилар. Ва шаҳзодалар ва оғолар барча сочиқлар бийла келиб, муборакбод дедилар. Ва ул туйда Фарангдин келгон элчи ҳозир эрди.¹¹⁰³

Соҳибқирони дарёдил Кониғилда улуг тўй этиб, буйга еткон шаҳзодаларни кадхудо қилғони

Ер юзидаги мамолик ҳр соҳибқироннинг назар ҳимматида ҳеч нима кўрунмас эрди. Ва ҳиқ ати ул эрдиким, оламда булгон вилоятларни мусаххар қилмағуича бир ерда ором топмағай. Ложурми, бу маҳалдаким, Самарқанда келиб тушти, муборак хотирига келдиким, андин бурунким, кофирлар ва динсизлар сори борғай, яъни Хитой мамлакати сори. Буюрдиким, шаҳзодаларким булуг ҳаддига этиб турурлар, аларни эвландурғай. Қурултойга амр қилиб (деди): «Барча вилоятларнинг ҳокимлари била содот ва қазот ва ақобиру машойихлари келсунлар!» Назм:

Буюрди шаҳаншоҳи соҳибқирон,
Ки оламда ҳар кимки бордур аён
Йиғилсун бари токи қилсақ сурур,
Ки бўлди йана вақти айшу ҳузур.
Талаб қилди ашрофи айёмни,
Талаб қилди ҳам хоссу, ҳам оммни.

Чинғизхон наслидин Тайзи Ўғлон¹¹⁰¹ ва Тош Темур Ўғлон арз қилдиларким, «Қурултой қилурсиз. Амирзода Шоҳрух Хуросондин ва амирзода Пир Муҳаммад Ғазниндин келеунлар!»

Соҳибқирон деди: «Пир Муҳаммад келеун. Аммо Шоҳрухқа маслаҳат йўқтурурким, бери келгай. Анинг учунким, Ироқ ва Озарбайжонда ултурғонларнинг орқалари анинг била қавий турур». Амирзода Пир Муҳаммадқа киши йибардилар. /Кониғилда йакшанба кунда, рабиъ ал-аввал ойининг аввалида, торих саккиз юз еттида (07.09.1404) бориб тушти. Ва ул ер анинг мақдамидин фирдавсариндек ораста бўлди. Ҳазрат учун тўрт саройнарда тортиллар ва улуг оқ уйларким, ўғлари олтуиндин эрди ва жавҳар била мурассаъ қилиб эрдилар, тиктилар. Ва ул икки суруглуқ чодирким, тани сиқарлотдин эрди ва ичи муҳмал ва таноблари инак ва суруқлари барча олтун била мунаққаш эрди. Фаррошлар бир ҳафтада ани саранжом қилиб урдиларким, анинг ичида ул минг киши ултурур эрди.

Ўзга шаҳзодалар ва беклар ҳар қайсиси саронардалар ва боргоҳлар ва хайма ва ҳиргоҳ урдилар. Вилоятлардин ҳокимлари била содоту қуззот ва ақобирлари барча келиб жамъ бўлдилар. Ва ул маҳалда Мангли Бугаи Ҳожиким, Барқуқшоҳнинг бекларидин эрди ва асру оқил ва фозил эрди ва Каломни ҳофизи эрди ва ўзга улумларда соҳибкамол эрди ва Малик Барқуқунг ўгли Малик ан-Носир Фаражким, Миер тахтида подшоҳ эрди, анинг қошидин элчиликка келди. Ва қуб пешкашлар келтуруб ва ажойибу фаройиб нималар бениҳоят келтуруб ва ул жумла ажойибдин бири заррофа эрдиким, Ҳаққ таоло санъатларидин турур, ва туққуз шўтурмурғ¹¹⁰⁰ келтуруб тортти.

Ва амирзода Халил Султонким, Луристонда эрди, келди. Ва ўзга беклардин Едгор Барлос ва Бердибек ва Худодод Хусайний ва Довуд Малик

Барлос ва Саодат Темур Тош ва Давлат Темур Тавачи ва ғайруҳу барча келдилар. Пешкашлар тортиб, ҳазратнинг дийдорига мушарраф бўдилар.

2986 Ва амирзода Пир Муҳаммад (Султон) Ғазниндин келди. Ҳазрат анинг (бирла) кўрушуб, амирзода Муҳаммад Султонким, ағоси эрди, ёд қилиб йиғладилар. Шаҳзода тақи пешкашлар тортти. Тонгласи соҳибқирон зарбофт тун ва тожи мурассаъ ва олтун камар берди ва навкарларига тўнлар кийдурди. /Барча аза либосидин чиқтилар.

Ва бу маҳалда Хожа Муҳаммад Тусийким, ҳукм билан Хуросон вилоятида девон эрди, келди ва бениҳоят мол келтурди.

Ул маҳалда соҳибқироннинг муборак хотири айшу ишрат сори эрди. Барча ҳунармандларким шаҳарда эрдилар, ойинабандликқа машғул бўлуб, ҳар ҳунарманд ўз ҳунарига лойиқ таъбиялар йасади. Ва бу тўйдин ғараз бу эрдиким, шаҳзодаларни кадҳудо қилгай¹¹⁰⁸. Соҳибқироннинг муборак хотирида кечтиким, амирзода Улуғбек ва амирзода Иброҳим Султон ва амирзода Ижал ибн шаҳзода Мироншоҳ ва шаҳзода Умаршайх фарзандларидин амирзода Аҳмад ва Сайди Аҳмад ва Бойқаро ҳар бирига бир қиз бергайлар. Муқаррар бўлгондин сўнг содоту қазот ва уламо жамъ бўлуб, Шайх Шамсуддин Муҳаммад Жазарий хутба ўқуб, никоҳ қилди. Ва қозийул қуззоти Самарқанд Мавлоно Жалолиддин ижобу қабул амрига қийом қилди ва шаҳзодаларни ҳанафий маъзабида иқд боғладилар. Ва олам эли тилларини муборакбодқа очтилар. Байт:

Дирам анча сочтилар анда аён,
Ки бўлди ҳаво абри гавҳарфишон.

Соҳибқирон давлатидин барча фақир мискин ғаний бўлди ва ҳазрат давлату саодат билан тахт устида чиқиб мажлисни ораста қилдилар. Ва хонимлар ва оғолар (ва келинлар) барча ўзларини йасаб, юз хашамат ва ноз била ўлтурдилар. Шаҳзодалар ва беклар ҳар бири ўз ерида ўлтурди. Ва элчиларким, етти иқлимнинг (тўрт тарафидин) келиб эрдилар, ўн икки пояннинг кўланкасида ўлтурдилар. Йасовуллар зарбофт тўнлар кийиб, олтун камарлар боғлаб ва мурассаъ эгар-юганлик отларга миниб, заррин чимоқлар эликларига олиб, ҳар сори чопиб, йасовуллуқ қилур эрдилар.

299a Ва филларни ораста қилиб эрди, мурассаъ шираларни олтун сароҳилар била тартиб бердилар. Ҳар сароҳи оғзида бир пиёла йашм тошидин ё биллурдинким, лаълу жавоҳир била мурассаъ эрди, қўйуб эрдилар. Бода ва қимиз ва бол ва мусаллас ва арақ ва (шарбаи муадд) барча тайёр қилиб эрдилар¹¹⁰⁷. Шаҳзодалар навбат била аёғ тутуб ичабошладилар. / Таомдин турлук-турлук ошлар торгтиларким, тил анинг шарҳида ожиз турур. Элким, ташқарида эрдилар, алар учун ширалар ва таомлар муҳайё қилдилар. Ва «Хушбоду нушбод!» уни олам ичида тушти. Ва офтобдек соқийлар олтун пиёлаларни тўлдуруб тутабошладилар. Йахши унлуқ муғаннийлар ун тортиб, газалу нақш айтур эрдилар. Ва турку, мўғулу, хитойу, арабу, ажамдин ҳарким ўз расми билан нима айтур эрди.

Ул жумладин Хожа Абдулқодирким, беназири олам эрди, қўбуз ва йатуғон ва удни шодлиқ мизробии била чала бошлади. Ул суҳбатда ҳар шоҳ ва шаҳзодага ва бекларга тўнлар кийдурдилар. Ва тожи мурассаъ ва олтун камар бердилар. Ва ҳар замон анча олтун танга ва кумуш тангадин анча сочар эрдилар, хазон мавсимида йағочдин йафроқ тўкулгандек.

Шаҳзодаларким, дамод эрдилар, ҳар бири ўз манзилига юруб, маъшқунунг висолига мушарраф бўдилар. (Ул суруру ҳузур охирида фармон бўлдиким, «Ҳар киши ўлтургон ерида истагон нимани ўзи бирла олсун ва анга монъилиқ бўлмасун!»).

Тонгласи соҳибқирон шаҳзодаларнинг эвларига бориб, сочиқлар сочтилар. Беклар тақи сочиқлар келтурди.

Элчиларким, ҳар тарафдин келиб эрдилар, барчага зарбофт тўнлар, олтун камарлар берди. Ва икки ойғача тўй баҳонаси била айшу ишрат қилдилар.

Тўйдин сўнг йана ҳазрат соҳибқирон вилоятнинг забтига машғул бўлди. Ҳукм қилдиким, «Ўзга ҳеч киши ичмагай!» Ўзи ибодат ва тоатга машғул бўлди¹¹⁰⁸. *Вал ҳамду ли-Длоҳи 'ала тародуфи ва 'ала тавофури*¹¹⁰⁹

Соҳибқирони гитиситон Хитойға бормоқнинг асбобига машғул бўлғони

Соҳибқирон аввал ҳолдаким, оламдаги вилоятларида ҳар бирида бир подшоҳ бор эрди, ва аларнинг муҳолифат ва мунозиъатлари жиҳатидин мусулмонлар ичида қўб ташвиш бор эрди. Ва ҳеч ерда амин ва амонлиқ қолмайду эрди. Ва йўллар ўғри ва қароқчи жиҳатидин боғланиб эрди. Ва
2996 ҳеч мусулмон ҳеч сори /боролмас эрди.

Ва зоҳир турурким, инсон пайкариким, оламнинг нусхаси турур, чун мизож мухталиф бўлса, анга қавий муеҳили берурларким, ул мараз андин зойил бўлғай. Ҳазрат Ҳаққ субҳонаҳу ва таолонинг тақдири била азалдин мундоқ муқаррар қилғон эрмишким, бу маҳалдаким оламнинг мижози эътидолдин ўтуб, мухталиф турур, ани соҳибқирони гитиситоннинг қаҳру ғазабидин эътидол тобқай. Ани ҳазрат Ҳаққ таборак ва таоло инсон ичидин кўтариб, давлат ва нусрат бериб кўнглига солдиким, бориб оламни олғай. Ҳаққ субҳонаҳу ва таоло лутфидин юруб, оз фурсатда улғу вилоятларни мусаххар қилди. Ва вилоятларни золимларнинг эликларидин қутқариб, адлу эҳсон била ораста қилди. Ва анинг адлидин андоқ бўлдиким, агар биров бир табақ олтун ё кумиш бошига қўйуб йалғуз саҳрода кириб бохтардин ховарғача¹¹¹⁰ борғай, ҳеч киши анга тик боқа олмас эрди. Аммо ул ҳолда қўб ерларни талаб асиру торож қилди зарурат жиҳатидинким, агар андоқ қилмаса эрди, олам низом топмас эрди.

Бу маҳалдаким, ҳазрат соҳибқирон Шому Рум ва Гуржистонда ва Эроннинг бўлғон вилоятини забт қилиб, йана қайтиб вилоятига, яъни Самарқандқа давлат ва саодат била келиб тушти ва тўйлар қилиб, неча кун айшу фароғат қилғондин сўнг шаҳзодалар ва беклар била кенгашиб дедиким, «Ҳазрат Парвардигор бизга мундоқ давлат бердиким, оламни қилич зарби бирла олдук ва Ер юзидаги подшоҳларни мутиъ қилдук. *Вал ҳамду ли-Ллоҳ таолоким*, ул нимаким бизга муяссар бўлди, подшоҳлардин кам кишига муяссар бўлғондур. Энди хотиримизда андоқ кечарким, мундин пари кофирлар сори мутаважжих бўлуб, ғазо қилғайбиз. Ва ул динсизларни
300а инояти илоҳий била /иймон йўлига кийурғайбиз. Хитойу Чин сори юрғайбиз. Ва андаги бутхоналарни ва оташкадаларни буздурғайбиз ва аларнинг ўрнида масожид ва хонақоҳлар иморат қилғайбиз»¹¹¹¹. Шаҳзодалар ва беклар барча тилларини дуо билан очиб, ситойиш ва офарин қилдилар.

Андин сўнг ҳукм бўлдиким, «Тавачилар юруб, тумонлар била ҳазоралар ва вилоятлардаги черикни таҳқиқ қилиб, сонларини артуқ этсунлар!» Ҳукм била тавачилар юруб, ҳар ердаким, билдиларким артуқ қилса бўлуб, сонларини артуқ эттилар ва дафтарларда биттирдилар. Андин сўнг ҳукм бўлдиким, «Барча улуснунг беклари ва вилоятларнинг ҳокимлари черик жамъ қилмоққа машғул бўлсунлар!» Ва тавачилар черик йиғиштирмоқ учун юридилар.

Соҳибқирон Кониғилдин Сарой Мулк хонимнинг мадрасасига келиб тушти. Ва амирзода Пир Муҳаммад жаҳонгирни тожу камар ва от бериб ижозат бердиким, Кобул ва Ғазнин сори борғай. Ва бўлғои мулозимларини тўн кийдурди. Ва амирзода Сайди Аҳмад Умарким, аноси шаҳзодаининг никоҳида эрди, анга тобшурди ва шаҳзода Ҳирот йулидин Қандаҳор сори мутаважжих бўлди.

Ва Мисрдин келгон элчиға хилъат ва камар била сарафроз қилиб, ижозат берди. Ва Мавлоно Абдуллоҳ Кашшийни бир жамоат киши била элчиликқа Мисрдин келгон элчиға қўшуб йибарди, ва мактубиким, йассилиғи уч қари ва узунлиғи етмиш қари¹¹¹², барчани олтун суйи била мавлоно Шайх Муҳаммад Хожа Ҳожий Муҳаммад Бандгири Табризлиқким, фазилати китобатда ва ҳусни хатда машҳури олам эрди, битди. Ва ул мактуби Мисрға (маликиға) йибарди. Ва ул мактубдаги сўзларидин бирининг (мазмун) бу эрдиким, «Қаро Йусуф (Туркмон) ва Султон Аҳмаднинг сўзларини арзадошт қилиб эрди. Ва айтуб эрдукким, Султон Аҳмад била Қаро
300б Йусуф / мансур черикдин қочиб, Мисрға бориб эрдилар. Ва Миср подшоҳи аларни тутуб сақлаб, соҳибқиронга арзадошт қилиб эрди. Ҳазрат соҳибқирон ҳукм қилдиким, «Султон Аҳмад Жалойирни банд қилиб ва Қаро Йусуфни бизга йибарсун!» Ва Миср подшоҳи учун кўп туҳфалар ва тожу

камар ва хилъату рахт ва қумош элчилар била йибарди. Ва узга элчиларким, Фаранг (ва Дашт) ва Жетадин ва узга вилоятлардин келиб эрдилар, барчани сийлаб ижозат берди. Ва ҳазрат соҳибқирон (маҳди аъло Мамлакат оғоким, фармони бирла туй маросимида ҳозир бўлуб эрди, Хиротқа ижозат берди) ва хазри муалло Бекиси Султонни абушқасиким¹¹³, Искандар Мирзо эрди ва Ҳамадонда эрди, анга йибарди. Ва ул Бухоро ва Марв ва Моҳон йўлидин мутаважжих бўлди.

Ва соҳибқирон Тошкент ва Сайрам ва Аспара ва Жета вилоятини Хитой сарҳадига амирзода Улғубек мирзога берди. Ва Андигон ва Ахсикат ва Тароз ва Кошгар ва Хутани амирзода Иброҳимга берди ва пишонлар бериб, ол тамга бостурди. Ва шаҳзодаларнинг бекларидин Пир Муҳаммад Тағай Буға ва Саодат Темур Тош ва Шайх Баҳлул Баён (Темур) Оқ Буға ва Муҳаммад Озодни йибардиларким, андаги черикни йигиштуруб, Тошкандда келгайларким, (барча черик йигилатурғон ер анда эрди).

Ва Темур Хожай Оқ Буғаким, андин гуноҳи воқий бўлуб эрди, банд қилиб, Мугулистонга, Исси Кулга йибарди.

Соҳибқирони гитиситон Хитой сори таважжуҳ қилғони

Ҳазрат Рисолат, саллаллоҳу алайҳи ва саллам башоратларидинким, *Ва башшар ал-му'минина би-ана лаҳум мин Аллоҳу фаллин кабирин*¹¹⁴, саллаллоҳу алайҳи ва салламу таслиман умматлариға бериб турур, бири бу турурким, агар бир нима ният қилгайким, «Байтуллоҳ тавофиға борурмен» ва боргондин бурун ажал анга етеа, бас, ҳазрат Ҳаққини караму лутфидин ҳар йилда анга ҳаж саवоби каромат бўлгай. Йироқ бўлмагайким, /агар бироз газа нияти қилгайким, ҳаж ва газонинг машаққати ва ранжи сафар бир турур. Анга тақи газа савабидин ноумид қўймагай.

301a

Мақсуд бу сўздин бу турурким, ҳазрат соҳибқирони комкор газа нияти қилиб, бовужуд улким қиш эрди ва қор ёғар эрди ва ҳаво совуқ эрди, совуққа ҳеч боқмай, бетаваққуф Хитой сори мутаважжих бўлди. Ва Бурундуқбекни буюрдиким, черикнинг сонини олгайким, ис миқдор киши бу юрушда боргуси турур. Бурундуқбек (Кониғилдаги ҳужжатларни) эҳтиёт била таҳқиқ қилиб, арзадошт қилдиким, Мовароуннаҳр ва Туркистон ва Хоразм ва Балх ва Бадахшон ва Хуросон ва Сеистои ва Мозандарон ва тотор қавмидинким, Румдин келтуруб эрдилар ва (Эронзамин ва Озарбайжон ва Ироқдин) икки юз минг отлиқ ва йайоғ жамъ бўлуб турур. Ҳукм бўлдиким, «Амирзода Халил Султон (ва амирзода Аҳмад Умаршайх) ва беклардин Худойдода Хусайний ва Шамсуддин Аббос ва тумонот ва ҳазоричот бекларидин била Тошканд ва Шоҳрухия ва Сайрамда қишлоқ қилсунлар. Ва амирзода Султон Хусайн сул қулнунг беклари била Йасси¹¹⁵ ва Сабронда қишласунлар!» Ва Самарқандда Аргуношохбекни қўйди ва ганжу хазина муҳофизатини Шайх Чураға бутурди ва ўзи давлат билан панжшанба куни, жумада ал-аввал ойининг йигирми учиде, торих саккиз юз еттида (27.11.1404), Офтоб Қава буржида эрдиким, Самарқанддин чиқиб, Оқсулот қишлоғига таважжуҳ қилди. Қаро Булоқ мавзеида бориб тушти. Шаҳзодалар ва беклар ҳар соридин йароғларини қилиб, чериклари била таважжуҳ бўлдилар. Ҳазрат Қаро Булоқдин кўчуб, Илон ўтти йўлиға кириб юриди ва Томлиққа келиб тушти. Ва анда тушконда улғу қор тушти ва ҳаво асру совуқ бўлди. Ҳазрат андин кўчуб, Оқсулотқа бориб тушти ва бу ер қумлоқ эрди ва ўтуни кўб. Ушбу ерда қишлоқ солиб, эвлар йасаб ўлтурдилар¹¹⁶.

3016

Шаҳзодалар /ва беклар ўзлари учун эвлар солиб эрдилар. Офтоб Жадий буржиға келгонда асру совуқ бўлди, андоқким сифат қилса бўлмас.

Оқсулотда ўлтурғонда баъзи воқияларким, воқий бўлди, анинг шарҳи

Ишқ ўтики, шери нар забундур андин,

Садгуна балоу ғам берундур андин.

Ки дўст бўлуб сенга вафолар қилгай,

Ки душман ўлуб, ҳосили хундур андин.

Амирзода Халил Султоннинг хотуни амирзода Алининг қизи эрди. Ва бу амирзода Али ҳазрат соҳибқироннинг хоҳарзодаси эрди. Қазодин амирзода Халил Султонга Шод Мулкким, амир Хожӣ Сайфулдинбекнинг тағмаларидин¹¹⁷ эрди, майли тушти ва анга андоқ ошиқ бўлдим, ҳеч ихтиёри қолмади. Соҳибқирон Самарқанддин чиққонда амирзода ани никоҳ қилиб олди. Шаҳзоданинг хотуни мундин воқиф бўлуб, чидаолмай, ул қиссани соҳибқиронга арз қилди. Ҳукм бўлдим, «Шод Мулкни ҳозир қилсунлар!» Шаҳзода ани қочурди. Соҳибқироннинг ачиги келиб ҳукм қилдим, «Ани топиб ўлдурсунлар!» Аммо амирзода Пир Муҳаммад Ҷаҳонгир гуноҳини тилади. Ва ул қисса неча кун таъхир бўлди¹¹⁸. Ва йана Оқсулотда ҳазрат эшиттиким, шаҳзода ани йашура ўзи била кетуруб турур, ҳукм бўлдим, «Ани келтурсунлар!» Баротбек бориб ани келтурди. Соҳибқирон буюрдиким, «Ани ўлдурсунлар!» Сарой Мулк хоним билур эрдиким, ҳазратни авлоди била асру шафқати бор турур, Шайх Нуриддинбекни ва Шоҳ Маликбекни чорлаб дедиким, «Соҳибқиронга арз қилингким, бу хотун шаҳзодадин ҳомила турур». Бу сўзни соҳибқирон эшитиб, ҳукм қилдим, «Ани маҳди аъло Туман огоға тобшурсунлар. Уғлон келтургондин сунг ўлонни сақлаб, хотунни бир қулга берсунлар!» Бу ҳукм булгондин

302a

буюрдиким, «Шаҳзодаларга /нишон битиб йибарингким, ҳар кишиким ўз ерида ўлтуруб турур, доди адл била машғул бўлуб, ҳалойиққа ташвиш бермағайлар. Ва девоналар ва муфсидларнинг сўзларига кирмасунлар. Ва раъйатларнинг аҳволидин хабардор бўлсунларким, қиёмат кунда шарманда бўлмағайлар!»

Нишонлар битиб шаҳзодаларга йибардилар. Амирзода Халил Султон

Тошкандга борди ва амирзода Султон Ҳусайн Саброн ва Йассига борди.

Черик учун вилоятлардин аробалар била ошлиқ келтурур эрдилар.

Соҳибқирон Оқсулотда (қарийб) эллик кун ўлтурди. Ва бу маҳалда Саййид Хожӣ Шайх Али Баҳодур Хуросондин Шоҳрух мирзо қошидин келиб, саломатлиқ хабарини келтурди. Соҳибқирон буюрдиким, «Тошканд сори бориб, андағи черикка озуқ улаштурсунлар!» Ва соҳибқироннинг беқлари ва бузурғлариким, черикда бор эрдилар, ҳар киши ўз ҳазорасидин ва қушунидин воқиф бўлуб, андоқ гамхўрлуқ қилсунларким, ҳеч кишига ҳеч нимадин эҳтиёж булмағай. Не емак ва не киймакдин ва от-улоғдин барчага кераки муҳайё бўлғай. Ложурма, черикнинг асбоби андоқ тартиб бўлдим, бир отлиқ киши андоқ йароқ қилиб эрдиким, ўн кишига неча кунгача анинг уҳдасидин чиқар эрди. Бу тартиб била барча асбоб муҳайё бўлди. Аслаҳадин ўқ-ёй ва қилич-қалқон, ҳар неким сипоҳийга керак турур, барча тайёр бўлди. Ва йана неча минг харвор ғалла муқаррар қилдиларким, аробалар била черик ичида бийла юруғай ва йўлда зироат қилғайларким, ёнғонда йарағай. Ва неча минг теваким бўғуз эрди, ҳамроҳ элттиларким, аларнинг сутини ичкайлар.

302b Андоқ йароғ ва асбоб ва азимат ҳеч подшоҳда кўрмагон эрди. Кониғилда қилгон туйни кўруб барча эл ҳайрон ва мутаъажжиб қолиб эрдилар, (дердиларким),/ мундоқ камолга йана заволи бўлмағай. Бу черикдаким, мундоқ азимат ва йароғ кўрдилар, ваҳмлари кубрак бўлуб, барча дуо била айтур эрдилар, назм:

Ки ё Рабб, бу шаҳға берибсен камол,
Анга бермағайсен жаҳонда завол.

Йамон кўздин асрағил ани мудом,
Ба ҳаққи Муҳаммад алайҳиссалом.

Соҳибқирон Оқсулотдин кўч қилғони

Ул маҳалдаким, Офтоб ҳануз Ҷадийнинг охирида эрди ва андоқ совуқ эрдиким, куб киши анда зоеъ бўлди ва отлар бисёр талаф бўлди ва куб кишининг от-улоғлари талаф бўлиб, элик-аёғларини совуқ олди. Ва баъзи кишининг бурун, қулоқлари тушти. Ва муттасил ҳаво булут бўлуб, қор ёғар эрди. Аммо соҳибқироннинг муборак кўнғлида ҳавойи ғазо ва жиҳод тушуб эрдиким, сабр қилмадиким, ҳаво эътидоли пайдо қилғай ва совуқлар бир сори булғай. Йўлларни сўруб, ўт ва сувини таҳқиқ қилиб, таваккал этиб,

мутаважжиқ бўлди. Ва ҳукм қилдиким, «Амирзода Халил Султон ва амирзода Аҳмад ва Худойоди Хусайний ва Едгоршоҳ Арлот ва Шамсулдин Аббос ва Бурундуқбек ва Муҳаммад Дарвеш Барлос ва Рустам Тағай Буға (Барлос ва ииниси Пир Муҳаммад ва Навширвон ибн Пўён Ако ва Абдулкарим Ҳожи Сайфуддин ва Пир Али Мангли Буға) Сулдуз ва Хованд Саъид Сулдуз ва Саодат Темур Тош ва ўзга бекларким, Тошканд ва Шоҳрухия ва Сайрамда қишлоқ қилиб эрдилар, Хутким йарим бўлса, барча кўчуб мутаважжиқ бўлсунлар!» Ва амирзода Султон Хусайниким, Дашти Қипчоқ сори, Йасси ва Сабронда эрди, анга тақи хабар қилдиким, «Баҳор бўлгонда таваққуф қилмай отлансун!»

303а Соҳибқирон Оқсултондин кўчуб, кечага йақин Узун Атога тушти. Ва андин кўчуб, Йўл Хожка атога бориб тушти ва андин кўчуб, Суткандта тушти. Ва андин кўчуб, Қиморшоҳ Атога борди ва андин Султон Шайхға ва андин Зарнуқда тушти. Ва Сайхун суйидин муз устидин утти. Ва дарё андоқ музлаб эрдиким, уч-тўрт қари қазмак керак эрдиким, сувға етмай./ Ул қиш Хут маҳалида Сайхун суйи андоқ музлаб эрдиким, қарвонлар аробалари бийла ва от-улоғлари бийла муз устидин борур эрдилар.

Соҳибқирон Сайхундин кўчуб, чаҳоршанба кўни, ражаб ойининг ўн иккисиди (14.01.1405) Ўтрорда келиб Бердибекнинг эвига тушти. Ва ғаройиби иттифоқотдин улким, ул уйдаким, соҳибқирон тушуб эрди, анда ут тушди. Ул ўтти филҳол ўчурдилар. Аммо бу маъно оқилларнинг хотирларига йамон келди ва ани шу кунда йамон тутти.шр. Ва эл ҳам ул маҳалда кечаларда йамон тушлар кўрар эрдилар. Ва эл бу жаннатдин йамон кўрқар эрдилар.

Аммо соҳибқирон Муса Камолни йибардиким, бориб тафаҳхус қилгайким, йўллардин ўтса бўлур ё бўлмас. У бориб эҳтиёт қилиб, келиб арзадошт қилдиким, ул йўлдин асло ўтса бўлмайду. Ва йана бир кишини Сайрам сори Уқба Қулонга йибардиким, ул йўлни тафаҳхус қилгай. Ул тақи бориб келди ва арзадошт қилдиким, Уқбада икки найзапинг бўйи чоғлиқ қор бор.

303б Бу маҳалда Тўқтаминшондинким, (Дашти Қипчоқ) саҳроларида царшон ва бадҳол юрур эрди, Қаро Хожаким, байри кишиларидин эрди, келди. Ва андоқ маҳалда етдиким, соҳибқирон девонхонада ўлтуруб эрди. Ва Тайзи Ўғлонким, Уқдай қаоннинг наслидин эрди ва Темур Тош Ўғлон ва Жақра Ўғлон Жўчихоннинг наслидин, ўнг қўл сори ўлтуруб эрдилар. Ва ўзга ёнда шаҳзодалар Улғубек Мирзо ва Иброҳим Султон ва Ййжал ўлтуруб эрдиларким, Тўқтаминшоннинг элчисини нек олиб кийурдилар, ва Тўқтаминшоннинг арзадоштини ўқуб (берди). Анда битиб эрдиким, «Ҳар не йамонлиқким, қилдим, барча меиға келди ва сазомни топтим. Агар ҳазрат тараҳхум қилиб гуноҳимдин кечалар, мундин сўнг ҳаргиз мундоқ ишлар қилмагаймен. Ва то тирик /бўлсам, хизматдин ўзга иш қилмагаймен». Соҳибқирон келгон элчини йахши сўруб дедиким, «Ҳоло Хитой сори мутаважжиқ бўлубтурбиз. Бу юришдин худой инояти била қайтсак, Жўчихоннинг улусини анга тобшурайим».

Соҳибқироннинг хотирида эрдиким, ўшул неча кунда Ўтрордин отланиб, ҳарамларини шаҳзодалар била қайтаргай ва Қаро Хожани тақи ижозат бериб, Тўқтаминшонга нималар билш йибаргай. Аммо тақдир қалами гайри улким, хотирида эрди, қилди. *Вал-ҳукму ли-Ллаҳил-алийул қадир.*

Ҳазрат соҳибқирон, яъни Темур Гурагон, анара Аллоҳ бурҳонахунунг вафот бўлғони қиссаси

Эъзоз ва икром насимиким, Одам ўғлига тегар ва қўб латойиф саодатмандларнинг жонларига еткурур. Ул жумладин бири улдуриким, ҳазрат Ҳаққ таоло дунёда бировни қадр ва манзилат берса, анинг қадри андин баландроқ турурким, ушбу оламда манзил қилиб тургай. Анинг учунким, бу жаҳон гаштзори бўш эрмас. Мунда бир неча кун ишлаб, зироат қилса, анинг фойда ва самараси ул жаҳонда бўлгуси турур. Ва ҳазрат Парвардигор инсоннинг дорулхилофасини андоқ йасаб турурким, ҳар жамоат бир йўлдин

ул хатга киргайлар. Ва анда пурсиштан ва бандалиқ қилур. Ва бу жиҳатдинким, бу жисм тағаййур ва табдили тобур, ани марг дерлар. Аммо филҳақиқат ҳижоби абадий йўқ турур.

Ул маҳалдаким, ҳазрат соҳибқирони гитиситон етти йиллиқ юрушдаким, бориб оламни мусаххар қилди ва андин қайтиб доду адлга машғул бўлуб, оламни андоқ ораста қилдиким, хотири тилагандек. Ва андин сўнг ҳамина хотирида бу эрдиким, эл била андоқ маош қилгайким, ҳеч киши андин мутааллам ва андуҳ бўлмағай. Бу ният билан келиб, Самарқанддаким
304а ватани аслий эрди, тушти. /Беш ой ҳануз ўтмайду эрдиким, Хитойу Чин кофирлари сори азм қилди. Ва Ўтрорға бордиким, андин Самарқандгача, етмиш олти йағоч йўл турур. Анда етконда шаьбон ойининг унида, ҳаоршанба куни (11.02.1405), лу ойида ҳазратнинг мизожи ўзга бўлиб, иситти. Ва ҳазрат соҳибқирон барча гуноҳидин тавба қилди. Аммо замон-замон марази ортар эрди. Ва Мавлоно Фазлуллоҳ Табризийким, анингдек табиби ҳозиқ оламда йўқ эрди ва алал хидом мулозиматда эрди, муолажаи мудавоға саъйи қилур эрди. Аммо кундин кунгача мараз кўбрак бўлур эрди ва ҳар замон ҳар иллати зоҳир бўлур эрдиким, бир-бирига мувофиқ эрмас эрди. Ва неча мухталиф маразлар воқий бўлдиким, агар бирини дафъ қилса эрди, йана бири кўбрак бўлур эрди. Аммо соҳибқироннинг ақлу ҳушида нуқсон йўқ эрди. Андоқ маразда черикнинг аҳволидин хабардор эрди. Аммо билдиким, бу иллатларға илож йўқ турур, қазоға ризо бериб, хотунлари била хосса улўг бекларини чорлаб, васият қилмоққа машғул бўлуб дедиким, «Таҳқиқ билурменким, руҳнунг қуши бу қафас-қолипдин кетгуси турур, худойға паноҳ элтгим ва сизларни худойға топшурдум. Керакким, мен боргондин сўнг фарёду фиғон қилмағайсизким, ҳеч фойда қилмас. Ва мени худойдин омуриш тилашгиз ва руҳимни фотиҳа ва дуо ва такбир билан шод қилгайсиз. Алҳамду ли-Ллоҳким, бутун Эрону Туронда кишига мажол йўқ турурким, муҳолифат қилғай. Ва ҳазрат Ҳаққдин умидим борким, агарчи гуноҳим кўб турур, аммо бу жиҳатдин менга раҳмат қилгайким, зolimларнинг эликларини маълумлардин қисқа қилибдурмен. Ва қўймадиким, менинг давримда қавийдин заиф куч егай. Агарчи дунёға вутуғи ва саботи
304б йўқ турур, нечукким менга вафо қилмади, сизларга ҳам қилмагусидур. Бале, дунё ишини муҳмал қўйманғизким, сабаби ошуб ва мусулмонлар ташвишда бўлғайлар. Анинг учунким, қиёмат кунда сўрарлар. Эмди Пир Муҳаммад Жаҳонгирким, валийаҳд қилибмен ва ўрнумга қойиммақом этибменким, Самарқанд вилояти аники бўлғай. Ва истиқлол ва тамкин била ўлтуруб, мамолик тадбиридин ва черик ва раъийат ҳолидин хабардор бўлғай. Сизлар, керакким, анга мутғи бўлуб, иттифоқ била анинг ишига машғул бўлғайсиз, то олам бузулмағай ва мусулмонларга ташвиш ва захмат бўлмағай. Ва неча йиллиқ саъйи қилгоним зоеъ бўлмағай. Ва андоқ керакким, сизнинг иттифоқингизни билиб, эл йироқдин ҳисоб олғайлар ва ҳеч кишига ул қувват бўлмағайким, муҳолифат қилаолғай».

Бу насихатлардин сўнг дедиким: «Беклар ва бузурлар барча ҳозир бўлуб, аҳд қилиб, онг ичсунларким, васият қилгон сўзумдин чиқмағайлар. Ва ўзга беклар ва сардорларким гойиб турурлар, алар тақи ушбу дастур билан амал қилғайлар».

Беклар бу сўзни эшитиб изтиробға тушуб, йиғладилар. Ва Шоҳ Маликбек ва Шайх Нуриддинбек тилларини очиб дедиларким, «Жонимиз сенга садақа, кошки бизнинг жонларимизни олиб, сенинг жонингни бағишлағай».

Соҳибқирон деди: «Фойда йўқтурур, бормоқ керак. Аммо сизлар ишларингизга мардона бўлунглар!» Алар дедилар: «То жонимизда бир рамақ бўлгусидур, ҳазратнинг амру фармонидин чиқмағумузтур. Ва агар банда валийнёмат сўзини эшитмай хилоф қилса, ҳаргиз ҳеч ишда бир хурдорлиқ тонмагуситурур. Бу чоққачаким биз бандалар хизматда эрдук, бандалиқдин ўзга ҳеч ишимиз йўқ эрди. Ва то тирик бўлсак, ушул тариқа билан амал қилгумиз турур». Ва бу сўзлари айтур эрдилар ва қон йиғлар эрдилар. Андин сўнг арзадошт қилдиларким, «Бўлса, амирзода Халил Султонға ва бекларким, Тошкандда турурлар, барча бери мутаважжих бўлғайлар. Ҳар нечаким биз бандалар сизнинг васият қилгон сўзларингизни аларға айтқайбиз. Аммо улким, алар сизнинг муборак тилингиздин эшитсалар, /ўзга бўлгуси турур». Ул ҳазрат дедиким, «Вақт танг турур ва мундин артуққа мажол йўқтурур. Аларким, гойиб турурлар ҳозир бўлаолмаслар ва дийдор
305а

қиёматқа қолди. Ва сизлар била тақи мулоқот ушбу турур. Би ҳамдил-Лоҳким диний муродотидин ҳеч нима кўнглумда орау қолмайтурур. Магар фарзанд Шоҳрухниким, бу замонда ани кўрмадим».

Ва оғолар ва хотунлар ва баъзи шаҳзодаларким, ҳозир эрдилар, барча ҳозир бўлуб, ҳазрат қошида ўлтуруб, мутарсид эрдиларким¹¹¹⁹, ҳазратнинг ҳоли не бўлғай. Ва бу сўзларни эшитиб, барча бетаҳаммул бўлуб, жазаъу фазаъга машғул бўдилар.

Ҳазрат соҳибқирон фарзандлар сори боқиб, дедиким, «Ҳар неким мамлакат маслаҳати учун айтгим, қулогингизга тутунглар ва раъйи ва фуқароу мискин ҳолатидин гофил бўлмағайсиз. Ва қиличнинг сонини маҳкам тутунгуз, то мендек подшоҳликдин бархурдор бўлғайсиз. Эрону Туронни муҳолифлардин ҳалос қилғайсизлар. Нечукким мен адлу эҳсон била оламини обод этибмен. Агар менинг васиятим била амал қилиб, адлу дод қилсангиз, кўб йиллар давлат ва мамлакат сизларда қолғуси турур. Ва агар сизлар аросида муҳолифат бўлса, йахши бўлмағусидур».

Андин сўнг соҳибқироннинг марази кўбрак бўлуб, ташқарида ҳофизлар Қуръон ўқумоқ била машғул эрдилар. Ишорати алайҳи бўлдиким, Мавлоно Ҳайбатуллоҳким, Мавлоно Убайдуллоҳнинг ўгли эрди, «Ичкари кириб, соҳибқироннинг боши сори ўлтуруб, Қуръон хатмига машғул бўлсун!»

Кеча бўлгонда, намозшом ва хуфтан аросида тавҳид калимасини неча қатла айтиб, жонини тобшурди. *Инна ли-Лаҳи ва инна илайҳи ражи 'уна*¹¹²⁰. Назм:

Дариғо, ул шаҳаншоҳи соҳибқирон,
Шаҳи тожбахши мамоликситон.

Дариғо, улким андоқ йана шаҳриёр,
Жаҳон ичида кўрмағай рўзгор.

Дариғо, улким андоқ шаҳи покдин
Фалак кўрмағай, балки рўйи замин.

Дариғо, ул шаҳаншоҳи бо тахту тож,
Ки шаръ ила дин тонди андин ривож.

Дариғо, улким андоқ йана бу спехр,
/Анингдек шаҳи кўрмағай моҳу меҳр.

3056

Бу воқеъа чаҳоршанба куни, шаъбон ойининг ўн еттисида, торих саккиз юз еттида (18.02.1405) воқеъ бўлди. Ва ул ҳазратнинг муборак ёши етмиш бирда эрди, мувофиқ адади «алиф+лом+мим» ким, Қуръоннинг аъзам сураларидин турур. Ва подшоҳлиги ўттуз олти эрди. Ва ҳазратнинг салтанатининг адади билан мувофиқ эрдиким, ул ҳазрат ўғлонлари ва набиралари ўттуз олти эрди.

Ва китобнинг охирида айтқумиз турур баъзи воқеъаларким,
ҳазрат соҳибқирон, анара Аллоҳ бурҳонаҳу, вафотидин сўнг
воқеъ бўлди

Не қилғаймен эмди бу сўзни баён,
Ки титрар бу сўздин замини замон.

Соҳибқирони саъид мағфур бу дори гурурдин саройи сурурға борди, бу воқеъадин жаҳону жаҳониён ичинда изтироб тушти. Аммо ҳазрат Ҳаққининг тақдири бу эрдиким, бу воқеъа бўлғай ва олам йана ўғлонларининг давлатидин ва адлларидин обод бўлғай. Ва жаҳон аҳли амну омонда бўлғайлар. Йўқ эрса бу ҳодисаким воқеъ бўлди, агар фалак зеру забар бўлса эрди, ҳеч ажаб эрмас эрди. Шаҳзодалар шоҳлиқ тожларини бошларидин ташлаб, сабр хилъатини қабо қилдилар. Ва оғолар ва хонимлар юзларини йиртиб, сочларини уздилар ва беклар барча йақоқларини йиртиб туфроқ ва қон устида агонадилар.

Субҳда Ҳиндушоҳ Хазоначи соҳибқиронни ғусул бериб, Мавлоно Қутбуддин (васиятида айтқонларининг) таълими ва (сунна вожиботлари ва тиловати Қуръон) бирла машғул бўлди). Ва андин сўнг беклари, мисли

Бердибек Сари Буга ва Шайх Нуриддин ва Шоҳ Малик ва Хожа Йусуф ва ўзга хосса кишилар иттифоқ қилиб, аҳд қилдилар ва онт ичтиларким, бири бири бирла муттафиқ бўлғайлар ва соҳибқирон васияти билан амал қилғайлар ва ғазога мутаважжих бўлғайлар.

306a Соҳибқироннинг воқеъасини йашурдилар ва оғоларни йиғламоқ ва зоридан манъ қилдиларким, душманлар бошқа хабар топмағайлар.

Беклар/ оғолар қошида келиб кенгаштилار. Амирзода Халил Султон ва амирзода Султон Ҳусайнға киши йибардиларким, «Ҳазрат соҳибқироннинг марази кўб бўлуб турур. Сизлар бир неча хосса кишиларингиз била жаҳд этиб, тез келинлар». Ва Хизр Қавчинни алар сори йибардилар. Амирзода Пир Муҳаммадқа хатлар битиб дедиларким, «Ҳазрат сени валийаҳд қилиб турур. Ва соҳибқироннинг иши ўзга бўлди. Жаҳд қилиб, Самарқандқа тез келил». Ва соҳибқирон қилгон васият сўзларини ҳам битиб йибардиларким, подшоҳ бўлгондин сўнг эл била нечук маош қилғай ва адлу дод била маош қилғай. Ва андоқ қилмағайким, душманлари шодмон бўлғай. Ва Шайх Темур Қавчинни шаҳзода Шоҳрухқа Ҳирот сори чобтурдилар. Ва Али Дарвешким, машҳур ба Сагича эрди, Табризға амирзода Умарға йибардилар ва Аро Темурни Бағлодқа амирзода Мироншоҳ ва амирзода Або Бакрға йибардилар. Ва йана бировни Ироқ ва Форс сори йибардилар.

Соҳибқироннинг наъшини Ўтрордин чиқоргонлари

306b Шаҳзодалар ва оғоларким, Ўтрорда эрдилар, панжшанба кечаси, оининг ўн саккизида (19.02.1405) намози хуфтанда тобутни қумош-қумошлар била тутуб, муҳаффа ичида кийуруб, Ўтрордин чиқордилар ва Самарқанд сори мутаважжих бўлдилар. Ва кеча Хужанд суйидин муз устидин ўтуб, сувнунг йақосида жангал ичида кириб гуштилар. Ва Ўтрордин сувғача икки йағоч йул турур. Субҳ бўлгонда соҳибқироннинг фирқат ўти андоқ туташтиким, мотамзада куйуб барча бестоқат бўлдилар ва таъзиятни йашура олмай, эру хотун йиғламоқ била фарёд зори кўтардилар ва андоқ фиғону шўри оламда туштиким, садоси гулбази афлоқдин ўтти. Беклар ва қавчинлар дасторларини бошларидин ташлаб, ўзларини туфроққа солдилар. Ва оғолар сочларини узуб, / юзларини йиртдилар ва кулу туфроқ бошлариға сочиб, фарёд этар эрдилар. Йиғламоқ ва фарёддин сўнг беклар насиҳат қилдилар ва дедиларким, «Қазоға ҳеч чора йўқтурур. Заруратдин сабр қилмоқ керак. Садоқат ва ҳайрат ва ойоти Қуръон била ўлгон кишининг шод этмак керак». Ул насиҳатлар ҳеч фойда этмас эрди. Аммо беклар насиҳат била дедиларким, «Ҳазрат Рисолатнаоҳ, алайҳис салоту вассаламдин киши оламда азиз ва мукаррамроқ йўқ эрдиким, худойи таоло бу жаҳон ва ул жаҳонни анинг учун йаратқон турур. Маҳали етконда алар таслим бўлуб, бу оламдин ўзга олам сори кетдилар. Мундоқ киши боргондин сўнг ким қолғуси турур? Ҳар нечаким, бу воқеъа мушкул турур, аммо сабр ва ризодин ўзга ҳеч чора йўқтурур».

Беклар, шаҳзодалар ва оғолар била кенгашиб, Хитой юришиға мутаважжих бўлгонлари

307a Оғолар ва шаҳзодаларға ҳазрат Рисолат, *салла Аллоху алайҳи ва саллам*, вафотидин ҳикоятларидин айтиб, насиҳатлар бергондин сўнг барча филижумла ором қарори бўлуб, таскин тобдилар. Ва жазаъу фазатни қуйуб сабр била машғул бўлдилар. Беклар оғолар қошида кириб кенгашиб, йиглаб дедиларким, «Мундоқ сипоҳ ва азиматким, йиглаб турурким, барча баҳодур ва паҳлавон турурлар. Ва бекларким, ҳар бири Исфандиёр ва Рустами замон турурлар. Ва мундоқ йароқким, бу черикда турур, Жамшид замонидин бери ҳеч киши кўрмайдур ва эшитмайдур. Ва мундин нари ҳам мундоқ черик мушкулким йиғилғай. Ва шак йўқ турурким, агар бу черик била муҳолифларнинг устида борсақ, таваққуфсиз барчани мусаххар қилурбиз ва куффору хоксордин димор чиқарурбиз. Ҳар нечаким, агар ҳазрат соҳибқироннинг хабари аларға етса, /биз мундоқ черик била борсақ, алар бу

хабарни инонмағусидурлар. Ва дегайларким, агар соҳибқиронга нима воқиб бўлса эрди, мундоқ черик бизга кела олмас эрди. Барча қўрқуб ё мутиб бўлғайлар ё вилоятларини ташлаб, овора бўлурлар. Ва қўбрак бу турурким, Ислон черики қалмоқ (ва Хитой) кофирларига музаффар ва мансур бўлурлар. Маслаҳат бу турурким, соҳибқироннинг руҳини шод қилиб ва худойга таваккал қилиб, Хитой сори борғайбиз ва кофирлар била урушуб, газо қилғайбиз. Ва андаги бутхоналарни куйдуруб, бутларни синдурғайбиз. Бу ишни кифоят қилгондин сўнг қайтиб вилоят забтига машғул бўлғайбиз. Бу улуг айб турурким, мундоқ черик йиғилиб ҳеч иш қилмай қайтқайбиз».

Оғолар ва шаҳзодалар барчаси бу кенгашни ҳушлаб муқаррар бўлдим, беклар Иброҳим Султонким, соҳибқирон ани ўзи била Хитой (юришига) элтур эрди, анинг била Хитой сори таважжух қилғайлар. Ва амирзода Халил Султонким, Тошкандда эрди, ул келиб қўшулғай. Ва амирзода Халил Султон ул маҳалда йигирми бирда эрди ва ўзга шаҳзодаларким мунда, ҳозир эрдилар, барчадин ёши улуг эрди. Бас, ани нодшоҳ кўтариб, беклар барча иттифоқ била Хитой сори борғайлар. Ва ул вилоятни олгондин сўнг қайтиб Самарқандга келғайлар. Ва анда барча шаҳзодалар ва беклар ва оғолар қурултой қилиб, соҳибқирон қилгон васиятлари била амал қилғайлар. *Ва мий Аллоҳил 'ади ват-таъйид.*

Соҳибқироннинг наъшини Самарқанд сори йибаргонлари

Кенгашдин сўнг соҳибқироннинг наъшини Қаро Йўсуф ва Али Қавчип ва неча хосса кишилар Самарқанд сори олиб бордилар ва дедиларким, «Тез юрғайсиз ва йўлда хабардор бўлғайсиз». Алар наъшни олиб, тез юруб, 3076 душанба кечаси, шайбон ойининг йигирми иккисиди (23.02.1405) Самарқандқа кийурдилар. /Ва ўшул кеча шаръ йўсуни била гунбазга кийуруб, туфроққа тобшурдилар.

Соҳибқироннинг наъшини йибаргондин сўнг барчанинг жароҳатлари тоза бўлуб, кўзларидин қон тўктилар. Ва йана бу жиҳатдин барча олам нолау афгон била машғул бўлдилар.

Нола ва афгондин таскин топқондин сўнг беклар оғолар била кенгашиб дедиларким, «Соҳибқирон васият қилиб эрдиким, «Валийаҳд ва қониммақом шаҳзода Пир Муҳаммадни қилғайсиз!» Аммо ул шаҳзода Ғазнин вилоятида турур. Шоядким, Ҳиндустонга боргон бўлғай ва биздин йироқ турур. Агар анинг учун турсак, ишимиз кечга қолур ва Хитойга боролмасбиз. Ва филвоқиға соҳибқироннинг вориси шоҳзода Шоҳрух турур. Анинг учунким, ул фарзанди саъбий турур ва шаҳзода Пир Муҳаммад набира турур. Ва барчага маълум турурким, соҳибқирон шаҳзода Шоҳрухни (ва анинг фарзандларини) барчадин қўбрак севар эрди ва ўзга андин подшоҳлиқ тури ва доду адлу мусулмонлиги барча элга зоҳир турур. Ва бу хабар анга етгуси турур. Ва ул хабар тобқондин сўнг барчадин бурун келгусидур. Ул келгондин сўнг мамлакатни анга тобшурмак керак, то ўзга киши фитна олмағай», деб кенгаш қилиб, оғолар ва хонимлар Сарой Мулк хоним ва Тўқал хоним ва Туман оғо ва ўзга хотунларни амирзода Улуғбек билан ва ўзга шаҳзодалар била соҳибқироннинг муҳаффаси кейнида Самарқандга йибардилар. Ва дедиларким, «Йахши эҳтиёт била юруб, гофил булмангиз» деб оғоларни отландуруб, Самарқанд сори йибардилар.

Ва оғолар боргонда йана фарёду фиғон қилдиларким, шарҳ қилса бўлмас. Ўшул кун чошт эрдиким, амирзода Иброҳим Султон ва беклар 308а Хитой сори мутаважжих бўлдилар. Сайхун суйидин ўтуб, бир йағоч йўл юруб, Утрорнинг кун чиқори сори /Уч аригда Қалдирама кўфрукида тушуб, хайма ва боргоҳ урдилар ва соҳибқироннинг наққорасини бурунгидек тузуб, чалдилар. Ва соҳибқироннинг Оқ уйини тикиб, шаҳзода Иброҳим Султон кириб ўлтурди. Андин амирзода Халил Султонга ва бекларким, Тошкандда эрдилар, аларга элчи йибардилар ва дедиларким, «Соҳибқироннинг наъшини Самарқандқа йибардук ва оғоларни ҳам наъшининг кейнида йибардук. Ва бизлар Хитой сори мутаважжих бўлдук». Ва амирзода Султон Ҳусайнга ҳам ушбу сўзни айтиб йибардилар ва дедиларким, «Черикларингиз била бери мутаважжих бўлғайсиз. Барчамиз керакким, Чукалак мавзёида йиғилиб,

бир-биримизни кўргайбиз ва васиятларким, ҳазрат соҳибқирон қилиб турур, анда сизга айтқайбиз ва йароқ қилиб, барчамиз иттифоқ била Хитой сори бориб, андаги кофирлар била ғазо қилгайбиз».

Ва Чукалакким, ваъдагоҳ ери эрди, бир кенти турур, Утрордин беш йағоч йўл йироқ ва кун чиқар сори эрди¹²¹.

Амирзода Султон Ҳусайн муҳолифат қилғони

Азалда тақдир йўқ эрмишким, Ислон черики Хитой сори борғай. Ҳар неким тадбир эттилар, тақдирга ҳеч рост келмади. Бовужуд улким, беклар соҳибқирон воқиясидин сўнг иттифоқ қилдиларким, соҳибқирон қилгон ниятни охиригача сткургайлар. Аммо бўлмади ва сиеҳр йана бир найранг кўрсаттиким, ул ният ўзга тавр бўлди.

3086

Ва бу қиссанинг шарҳи мундоқ эрурким, чуи соҳибқироннинг вафот бўлгон хабарини амирзода Султон Ҳусайн эшитти ва амирзодаи мушори илайҳи асру шўх ва фитна эткучи эрди ва соҳибқироннинг тирикида неча қатла йамон ҳаракатлар қилиб эрди, хоссатан Шом юришидаким, соҳибқирондин қочиб, душманларга кириб борди, Дамашқда ва Барқуқнунг /ўгли қошида борди. Ва бу жиҳатдин йақин бўлдиким, соҳибқироннинг черикига чаним захми бўлғай. Аммо ҳазрат Ҳаққ иноятидин соҳибқирон давлатида йана эликка тушти, нечукким юқори мазкур бўлгон турур¹²². Йана бу маҳалдаким, бу хабарни эшитти, йамон андишалар кўнглига тушуб, баъзи беклариким, сўл қўлнунг беклари эрдилар, аларга ижозат бериб, отларини олди. Икки минг киши била, барча қўш от, Хўжанд суйидин ўтуб, Қароқ йўлидин Самарқанд сори мутаважжих бўлдиким, макру ҳийла била Самарқанднинг бузурғларини бози бериб, ани шаҳарга кийургайлар. Элчиким, анга бориб эрди, қайтиб бу хабарни келтурди. Барча бекларининг кўнгулларига ваҳм тушти. Анинг учунким, маҳали йамон эрди.

Амирзода Султон Ҳусайннинг муҳолифатидин хабар билиб, беклар ҳар сори хабар йибаргонлари

Шайх Нуриддинбек ва Шоҳ Маликбек Султон Ҳусайннинг ҳаракатидин хабардор бўлдилар, филҳол Аргуншоҳбекким, Самарқандда эрди, анга хат битиб, киши чобтурдилар ва дедиларким, «Султон Хусусайн йана телбалиқ қилиб, черикиким, анинг била бийла эрди, барчани мутафарриқ қилиб, икки минг киши била Самарқанд сори боргон турур. Аргуншоҳ керакким шаҳардин хабардор бўлуб, гофил бўлмағай. Агар ул анда борса, албатта ани тутуб банд қилиб, йахши сақласунларким, анинг жиҳатидин фасоди воқия бўлмағайким, анинг сўзига эътимод йўқтурур».

Оғоларга тақи хат битиб йибардиларким, «Султон Ҳусайн мундоқ ҳаракат қилди. Алар ҳар ердаким еткон бўлсалар, ўшул ерда таваққуф қилсунлар, биз бандалар еткунча».

Ва Қарочаға хат битдиларким, «Миҳафидин хабардор бўлуб, жаҳд этиб шаҳарга сткурсулар ва Султон Ҳусайндин воқиф бўлсунким, наъш баҳонаси била ўзини шаҳарга солмағай».

309a

Ва амирзода Халил Султонга ва андаги /бекларга хатлар битиб, Султон Ҳусайн ҳаракатидин хабардор қилдилар ва дедиларким, «Ул фикрким, биз қилиб эрдук, бўлмади. Эмди маслаҳат ул турурким, эмди сизлар Ақарга, йахши ўтлоғи турур, анда қайтиб боргайсиз, то биз ҳам мундин сизга бориб, анда бир ерда ўлтуруб, соҳибқирон васияти била амал қилгайбиз. Ва ҳар неким маслаҳат бўлса, барча иттифоқ қилгайбиз».

Элчиларни йибаргондин сўнг шаҳзода Иброҳим Султон ва Шайх Нуриддинбек ва Шоҳ Маликбек Утрордин Самарқанд сори мутаважжих бўлдилар. Ва Бердибек анда турди.

Султон Ҳусайн муҳолифат бўлгон жиҳатидин барча черик жайбалар кийиб, йўлга кирдилар. Ва намозшом таъйин эрдиким, Сайхун суйидин муз устидин ўтуб туштилар. Ва ажойиб нималардин улким, шаҳзодалар била беклар ва черик барча ўткондин сўнг муз синди ва уч тева хазина тевалардин сандуқлар била сувга борди. Магар дегайсиэким, муз анга муътал

эрдиким, алар сувдин кечкайлар. Андин тун қайтиб, юруб саҳар вақти эрдиким хонимлар ва оғоларга еттилар. Ва ҳазрат илоҳи тақдиринин амирзода Халил Султон ва беклар, барча черик — турку тожикдин ва ироқий ва румийдин элчи келмақдин хабар топиб эрдиларким, Султон Хусайн черикни мутафарриқ қилиб, бир жамоат киши била Самарқанд сори боргон турур. Бас, бу хабар жиҳатидин алар ичида ваҳшати тушуб эрди, амирзода Аҳмад Умаршайх ва амир Худойдоди Хусайний ва амир Ёдгоршоҳ Арлот ва амир Шамсуддин Аббос ва Бурундуқбек ва ўзга бекларким анда эрдилар, барча иттифоқ қилиб оғолар била ва Шайх Нуриддинбек била ва Шоҳ Малибек била кенгаш қилмай, амирзода Халил Султонни подшоҳ кутардилар, ва анинг била байъат қилдилар.

Шоҳ Маликбек ва Шайх Нуриддинбек Тошкентдаги бекларга мактуб йибаргонлари

3096 /Шоҳ Маликбек ва Шайх Нуриддинбек хабар тобтиларким, Тошканддаги беклар барча иттифоқ қилиб, амирзода Халил Султонни подшоҳ қилиб кутариб турурлар. Аларга хатлар битиб йибардилар, мазмуни буюким, «Соҳибқирони саъид мағфур ўлар маҳалида васият қилиб муқаррар мундоқ қилдиким, валийаҳд ва қоиммақом амирзода Пир Муҳаммад Жаҳонгир бўлғай. Ва бу жиҳатдин бизлардин аҳд олиб, онтлар бериб турурким, бу аҳду шартни ўзга қилмағайсиз. Ва бизлар ўшул аҳду шарт билабиз ва андин қайтмасбиз. Ва хаёлким, сизлар қилибсиз, ҳазратнинг васият қилгон сўзи била мувофиқ эрмас. Ва сизлардин ажаб турурким, валийиёнмат дегон сўздин чиқиб ўзга хаёл қилғайсиз ва сизлардин тамъ бу эрдиким, агар ўзга киши мундоқ ишласа эрди, ани изза қилиб ўлдурғай эрдингиз. Билмадукким, сизлар мундоқ ҳаракат қилурсиз. Ва ҳар кимдаким ақл бор, билурким бу иш йахши эрмас, албатта. Албатта пушаймон бўлғусидур, зинҳорким хаёлотни фосид била амал қилмағайсиз. Ва ному номусунгузни ҳеч (поймол) қилмағайсизким, бу бадномлик оламда қолғуси турур».

Хат битиб, беклар барча муҳр этиб, Абука Чехра билан йибардилар. Беклар хатни ўқуб, мазмунини билдилар ва ўз ишларидин пушмон бўдилар. Аммо ҳеч фойда қилмас эрдиким, ихтиёрлари эликларидин кетиб эрди.

Бурундуқбек Тошканддин келиб боргон хатнинг жавобини келтурғони

310а Шаҳзодалар ва хонимлар ва беклар Оқсулотқа туштилар. Бурундуқ амир Жаҳоншоҳ ўғли Тошканддин келиб, хонимлар ва шаҳзодаларга кўрунуш қилиб, таъзият еткурди. Ва андин сўнг шайх Нуриддинбек ва Шоҳ Маликбек била кенгашиб, хатларким, Худойдодбек ва Шамсуддин Аббос битиб эрдилар, аларга кўрсатти. Ва хатнинг мазмуни улким, «Бу ишни бизлар давлат маслаҳати учун ва давлат забти учунким, /асру улуг воқеъа бўлди, қўрқуқким, гавгойи ва фитна бўлмағай, йахшилиқ жиҳатидин қилдуқким, аромизда бир боши бўлғай, то ҳар киши бош чиқара олмағай ва салтанат бу хонадонда қарор топқай ва олам бир-бир бўлмағай. Ва бизнинг гумонимизда ул эрдиким, сизлар тақи бу маслаҳатқа кириб, бизнинг била муттафиқ бўлғайсиз. Аммо соҳибқироннинг васияти ўзга эрмиш ва биз билмадук. Ул соҳибқироннинг ҳукми жонимиз устида турур ва то тирик бўлғайбиз, ҳаргиз хилоф қилмағайбиз. Ҳар неким маслаҳат кўрарсиз, биз анга тобиъ турурбиз».

Шайх Нуриддинбек ва Шоҳ Маликбек бекларнинг сўзларидин воқиф бўдилар. Бурундуққа дедиларким, «Бизлар барчамиз соҳибқирон қилгон васиятдин чиқмасбиз ва амирзода Халил Султонга тобиъ бўлмасбиз». Бурундуқбек ҳам аларнинг сўзини хушлаб, ул тақи шаҳзода била аҳд қилиб, онт ичтиким, «Соҳибқирон қилгон васиятини ўзга қилмағаймен». Ва мундин йана Худойдод Хусайнийга ва Ёдгоршоҳ Арлотқа ва Шамсуддин Аббосқа ва ўзга бекларга хатлар соҳибқирон қилгон васиятдин воқиф эттилар. Ва фосид хаёлларидин манъ этиб дедиларким, «Соҳибқироннинг ҳаққини ёд

3106

қилинг ва қиёмат кунида анинг юзидин шарманда бўлмангиз. Ва анинг сўзини ўзга қилмангизким, бу маънидин на худо рози турур ва на халойиқ. Зипҳорким ўзга ҳаёл қилмағайсиэ, наким соҳибқирон васият қилиб турур, анинг била амал қилинг», деб хатлар битиб, Бурундуқбек била йибариб дедиларким, «Андаги бекларга айтингларким, зинҳор андоқ қилмасунларким, ул азизнинг руҳи ташвиш бўлғай. Барча амирзода Пир Муҳаммад била аҳд қилинлар. Ва андоқ қилингим, амирзода Халил Султон ҳам тобиъ бўлғай. Барчангиз бу жиҳатдин аҳдномалар битиб йибарингим, аҳдномаларингиз Самарқандқа бизга келгай, то барча аҳдномаларни шаҳзодаи валий-аҳд Пир Муҳаммадқа йибаргайбиз».

Бурундуқбек хатлар била қайтиб борди.

Хонимлар ва оғолар кучуб, амирзода Улуғбек ва амир Шоҳ Малик била барча чериклари била мукамал бўлуб, ўнг қул сори юридилар. Ва Иброҳим Султон ва Шайх Нуриддинбек бир жамоат беклар била чериклари била мукамал бўлуб, сул қул сори мутаважжих бўлдилар. Ва барча Самарқанд сори мутаважжих бўлдиларким, ботроқ шаҳарга кириб, забтига машгул бўлғайларким, ногоҳ халали ва фитна воқиъ бўлмағай.

Ул маҳалда шаҳзодалар иккаласи ўн бир ёшда эрдилар. Ва амирзода Улуғбек (тўрт ойу) йигирма (етти) кун Иброҳим Султондин улуроқ эрди*.

Йўлда юруб Қўрчуқ мавзёида еттилар. Шоҳ Маликбек барчадин бурун юриди. Аммо Аргуншоҳбек Самарқанднинг дарвозаларини боғлаб, шаҳарни мазбут қилиб эрди. Анинг учунким, амирзода Халил Султон анга хатлар битиб кўб ваъдалар қилиб эрди. Ва хатда битиб эрдиким, «Шайх Нуриддинбек ва Шоҳ Маликбекким, Самарқанд сори мутаважжих бўлуб турурлар, аларни шаҳарга киргали қўймағайсен». Ва анга анча ваъдалар қилиб эрдиким, ани тамом ўзига тортиб эрди.

Шоҳ Маликбек илгари юруб, Самарқанд шаҳрига етти, дарвозаларни боғлиқ кўрди. Шайхзода дарвозасидин Чаҳорроҳа дарвозасига бордиким, Аргуншоҳбек ва Хожа Йусуф ул дарвозада ултуруб эрдилар. Аларга етиб сўзлашди. Аммо Аргуншоҳбек Шоҳ Маликбекни шаҳарга киргали қўймади. Ва сўзи бу эрдиким, «Соҳибқирон бу шаҳарни менга тобшуруб турур, то шаҳзода валийаҳд Пир Муҳаммад ва ўзга шаҳзодалар бир ерда йиғилмагунча, шаҳзода Пир Муҳаммадни подшоҳ кўтармагунча мен шаҳарни ҳеч кишига бермагум турур». Шоҳ Маликбек бу сўзни эшитиб билдиким, амирзода Халил

311а

Султонга ҳаводор эрур ва ҳаргиз /анга маъқул сўз деса, ул қабул қилмагусидур. Отининг жиловини қайтариб, йиғлаб-йиғлаб қайтти. Кўҳак суйидин ўтуб Алиободқаким, (Сугднинг улуг кентларидин турур), бориб, анда (Қўрчуқ уқбасидин ўтиб, Алиободқа келгон) шаҳзодаларга ва оғоларга қўшулди ва воқиъ бўлгон кайфиятни аларга деди ва Аргуншоҳдин аларга хабар берди. Алар бу жиҳатдин ғамгин бўлуб, соҳибқирондин ёд қилиб, кўб йиғладилар. Сарой Мулк хоним ва Туман оғо ва беклар кенгаш қилиб, маслаҳат андоқ кўрдиларким. Бухоро сори боргайлар. Оғолар дедиларки, Шайх Нуриддинбек Самарқанд бориб, андаги бекларга насиҳат қилгай, шоядким қабул қилгайлар. Барча бу маслаҳатни йахшилаб, Шайх Нуриддинбекни йибардилар. Сешанба куни, рамазон ойининг аввалида (03.03.1405) Шайх Нуриддинбек отланиб, Чаҳорроҳа дарвозасига ичкаридаги бекларни чорлатиб, кўб насиҳатлар қилди. Алар эшитмай, жавоблари ўшул эрдиким, Шоҳ Маликбекка айтиб эрдилар. Шайх Нуриддинбек отдин тушуб, йайоғ бўлуб, кўфрукдин ўтуб дарвозага етиб турди ва дедиким, «Бу иш ёрича эрмас. Мени йалғуз ичкари киргали қўйунлар, то бевалар била сўзлашиб, насиҳат қилиб чиқайимким, охир вақтда пушаймон бўлмағайлар». Ва ҳар нечаким муболига қилди, ани шаҳарга кийурмадилар. Шайх Нуриддин кўрдиким, алар насиҳат эшитмаслар, заруратдин отланиб, Алиободқа борди ва шаҳзодаларга ва хонимларга воқиъа бўлгон сўзларини шарҳ қилди.

Бурундуқбекнинг сўзиким, Тошкандга бориб эрди

Айтиб эрдуким, (Шайх Нуриддинбек) ва Шоҳ Маликбек андаги бекларга хат битиб, соҳибқирон қилгон васиятдин аларга айтиб йибарди.

* Улуғбек 22.03.1394 да, Иброҳим Султон 14.08.1394 да, тутилган эди. Бу ерда ҳижрий ойлар назарда тутилаётир.

Бурундуқ Тошканд бориб, хатни андаги бекларга кўрсатти. Алар Халил Султон била байъат қилгонларидин пушаймон бўлуб, йибаргон хатни уқуб, барча сўзларни мусаллам тутуб, иттифоқ била дедиларким, /«Тоғу тахт ул кишига бўлурким, ани соҳибқирони саъид мағфур васиятида айтибдур. Биз баидалар анга тағйир ва табдил булмакка ризо эмасмиз». Алар ҳаммаси шу маънода паймон қилдилар ва ул мажлисда аҳднома битиб, барча ўз муҳрларини қўйдилар. Амирзода Халил Султон ҳам заруратдин ризолиқ берди. Ва аҳдномани хат ва муҳр бирла ва туҳфа ва ҳадялар бирла Шайх Нуриддинбек ва Шоҳ Маликбек олдиға элчи этиб Аталмишни йибардилар, ва ул ердин таъжил била шаҳзода валийаҳд олдиға бореун деб. Амирзода Халил Султон Аталмишга таважжух бўлуб дедиким, «Биз амирзода Пир Муҳаммадқа ниёзмандбиз ва ихлос била арзадошт қилиб, ҳавохоҳдурбиз. Ва соҳибқирони саъид мағфурнинг васияти бирла сизни ул ҳазратнинг қоим мақоми деб билурбиз». Ул бу каби сўзлар била фириб бериб, дилларни мафтун этди ва баъзи бекларни ўзига ҳамроҳ қилиб, тахт ва подшоҳлиқни эликига олмакка фурсатни ганимат билиб, таваққуфсиз салтанат сарири Самарқандқа азм қилди. Шаҳарга келиб, подшоҳлиқ тахтига ўлтуруб, хосе ва оммни ўзининг чокари ва ғуломи қилдиким, *ал-нисон абийдул аҳсон*¹¹²³ дебдурлар.

Чун шаҳзода истило тариқиға кирди, андин сўнг Тошканд ва Сайрамда анга ҳамфикр ва ҳамдил бўлгон беклар ва мулозимларга ҳазрат соҳибқирондин қолгон барча от ва хачир ва теваларни улаштурди. Аларга тақи нуқуд ва қумошлар ва рахтлар ва жайбалар ва черик асбобларини ҳам улаштурди. Сўнгра андин кўчуб, салтанат сарири Самарқанд сори мутаважжих бўлди. Ва чун Сайхун суйиға йақин келди муқаррар қилдиким, Бурундуқбекни черик бирла Сайхун суйи бошиға, Шоҳрухиянинг юқорисига йибаргай.

312a Аидин сўнг шаҳзода сувдин кечди. /Амирлар Худойдод Хусайний ва амир Шамсуддин Аббос ва ўзга беклар ул уқбадин равона бўлдилар. Амир Бурундуқ андин бурун Худойдодбек ва Шамсуддинбек била хуфийна машварат қилиб, келишиб эрдиким, «Мен шаҳзодалар ва Шайх Нуриддинбек ва Шоҳ Маликбекнинг аёқлари ортидин борайим ва аларга қўшулайимким, аҳд шул эрди». Беклар анга дедиларким, «Бизлар ҳам иодшоҳи саъиднинг васияти муқтазосини тажовуз этмакни истамайбиз ва ҳукумат амирзода Халил Султонга бўлмакни истамайбиз. Бизнинг мақсадимиз андин айрилиб, Очиқ Фаркат¹¹²⁴ тарафиға бормакдир». Бурундуқбек аларнинг раъйини тўғри топди ва дедиким, «Сизлар неча кун Тошканд яқинида таваққуф қилурсизким, мен рўй берур воқеъани сизларга билдиурмен».

Бекларнинг амирзода Халил Султон била мухолифат қилгонлари сўзи

Чун Бурундуқбек ва Рустам Тағай Буға ва Абдулкарим Ҳожи Сайфуддин Сайхун суйиға келиб кўфрукдин ўтдилар, Бурундуқбек кўфрукни буздиким, токи киши кўфрукдин ўтмасун деб. Ва кўфрукнинг олотлариким, миҳ ва таноб ва йағочлар ва ғайруху эрди, аларни пароканда ва парипон қилди ва юзини Самарқанд тарафиға бурдики, шаҳзодалар сафиға қўшулгай.

Ул тарафдин Худойдодбек ва Шамсуддинбек ўз чериклари била қайтиб, Очиқ Фаркат тарафиға мутаважжих бўлуб эрдилар. Амирзода Халил Султон бу ҳолдин хабар топиб, дарё канорига келди ва буюрдики, кўфрукни йасасунлар, деб. Эртаси кун барча черики бирла кўфрукдин ўтди. Бурундуқбек икки сув аросига етқонда Жалол Бавурчиким, Шоҳ Маликбек Самарқанддин қайтқонида хонимлар ва шаҳзодалардин/ қочиб, аҳду шартидин кечиб амирзода Халил Султон ҳузурига келур эрди, ул ерда анга дучор бўлди. Ва Рустам Тағай Буға андин айрилиб, Алиободқа бориб, шаҳзодалар била қўшулди ва Бурундуқнинг қайтқонини аларга деди. Аммо Бурундуқбек шарманда ва хижолатзада амирзода Халил Султонга етиб, узрхоҳлук била тилини очиб, йанги бошдин шарт ва аҳд қилди. Ва онт ичти. Ва шаҳзоланинг бўлгон кишиси ул аҳдномаким, амирзода Пир Муҳаммад учун битиб эрдилар, андин қайттилар, ва салтанат қасдиға Самарқанд сори юридилар.

Бу хабарни Шайх Нуриддинбек ва Шоҳ Маликбек эшитиб, оғоларга ва хонимларга дедиким, «Муфсидлар йана фасодқа юз тутуб, амирзода Халил Султон била байъат қилиб турурлар. Ва аҳдларидин қайтиб, иттифоқ била Самарқанд сори мутаважежиқ бўлуб турурлар». Бу сўзни эшитиб, оғолар ва хонимлар барчанинг кўнгуллари бузулуб, йиғлайбошладилар. Ва дедиларким, «Хануз соҳибқирон фавтидин кўб кун кечмай турур, мундоқ ишлар қилурлар. Ва ул соҳибқироннинг руҳидин уялмаслар ва анинг ҳаққини унуттилар. Аммо умид ултурурким, агарчи мундоқ ишлар қилурлар, жазо-ларини бот тобқайлар».

Шоҳ Маликбек ва Шайх Нуриддинбек дедиларким, «Мунда ҳеч шак эрмаским, алар расво бўлурлар. Худойдин умидимиз улдурум, бизларга тавфиқ бергайким, то тирик бўлсак валийнёъмат ҳаққини унутмагайбиз, валийнёъмат қилгон васиятидин чиқмагайбиз. Ва анинг пок руҳидин ҳим-мат тилаб, шаҳзодаларнинг хизматиға жон била кушеш қилгайбиз. Ва эликимиздин келгунча бандалиқ қилгайбиз. *Ва мин Аллоҳил-авн ват-таъ-йид, нинаҳу Ҳамидул Мажидул*¹¹²³

Беклар оғолар била кенгашиб, Бухороға боргонлари

313а Шайх Нуриддинбек ва Шоҳ Маликбек бу сўзларни оғоларга арз қилиб дедиларким, «Қазиялар мундоқ бўлди, маслаҳат бу турурким, биз бандалар шаҳзодалар била Бухороға боргайбиз, сизлар Самарқандга /боргайсиз. Ва бизлар Бухородин амирзода Пир Муҳаммад қошида боргайбиз ва соҳибқирон қилгон васият сўзларини анга дегайбиз. Агар Ҳаққ таоло мадад қилса, аҳди бузулгонларини узрохоҳлик қилгайбиз».

Хонимлар ва оғолар барча бу сўзларни хушлаб, таҳсин қилдилар. Ва мундоқ қарор бўлгондин сўнг оғолар қошидин чиқиб, ўзга бекларким, анда ҳозир эрдилар, кенгаштилар ва дедиларким, «Барчага маълум-турурким, андоқким, бизлар соҳибқиронга маҳрам эрдук, ўзгалар йўқ эрди. Ва анинг давлатида ҳузуримиз барчадин артуқ эрди. Агар бизлар ул валийнёъматни унутсак, азал ва абад малъунларидин бўлгайбиз. Агарчи ҳоло бизга ихтиёр қилмай турур. Аммо анинг фармонидин чиқмасбиз. Агар ўзгалар қиёмат кунини соғинмайдулар, бизлар соғиниб кўрқарбиз. Эмди бизга ул доъия бўлуб турурким, амирзода Пир Муҳаммад қошига боргайбиз ва анинг хизматида белимизни боғлаб хизмат қилгайбиз, анинг учунким, соҳибқироннинг васияти бу эрди. Агар бу ишда жонимиздин кечсак кечарбиз ва аҳд паймондин кечмасбиз. Сизлар тақи соҳибқироннинг йақин кишиларидинсиз. Эмди бу ишда не-нима дерсиз ва сизнинг хаёлингизда не-нима кечар?»

Алар барча йиглаб, иттифоқ била дедилар: «Ҳар неким, соҳибқироннинг ҳукми воқиб бўлуб турур, биз анинг била амал қилурбиз. Ва мундин ўзга андишаларимиз йўқтурур. Мутобият камарини боғлаб, сизлар била муво-фиқбиз. Ҳар неким эликимиздин келса, жон била қилурбиз».

Ул бекларким иттифоқ қилдилар, Аталмишбек ва Тукал Қарқара ва Ҳасан Чигдовул ва Арислон Тархон (ва Уставий) ва Шамсуддин Алмолиғий ва Муса ва Камол ва Бастарий Вафодор ва ўзга бекларким, барча соҳибқироннинг маҳрамлари ва хосса кишилари эрдиларким, иттифоқ қилдилар.

Шаҳзодалар била беклар Бухороға боргонлари

313б Рамазон ойининг учиди (05.03.1405), /панжшанба куни (олиймакон шаҳзодалар) Улугбек Мирзо ва амирзода Иброҳим Султонким, соҳибқироннинг ҳарамлари ва фарзандлари, балким кўрар кўзлари эрдилар, бегимлар ва оғолар ва хонимларни хайрбод қилиб, йана соҳибқироннинг мусибати тоза бўлуб барчади фарёд ва зори чиқиб, нола қилдилар. Ва андоқ ҳолати воқиб бўлдиким, шарҳ қилса бўлмас, хоссатан маҳди аъло Сарой Мулк хоним ва Туман ого анча юзларига ва бошларига урдиларким, юзлари ва бошлари жароҳат бўлди ва қон юзларидин юра бошлади. Нолаю зоридин сўнг шаҳзодаларни кучуб, юзлариға упуб ижозат бердилар.

Алар Алиободдин кўнгуллари афкор ва кўзлари хунбор отландилар. Ва

Шайх Нуриддинбек ва Шоҳ Маликбек шаҳзодалар била Бухорога мутаваж-
жих бўдилар. Ва соҳибқирон хазинасиким, лаълу жавоҳир, олтуну кумиш
ва рахту қумош, ҳар неким бор эрди ўзлари била элтдилар. Ва Рустам
Тагай Бугани, илгари Бухорога йибардилар.

Соҳибқироннинг ҳарамлари Самарқандқа бориб, таъзият очқонлари

314а Соҳибқироннинг ҳарамлари баъзи кичик шаҳзодалар била, мисли Бойқа-
ро ва Ийжал ва Саъд Ваққос ва Суйургатмиш ва ғайруҳу бир жамоат
хосса кишилари била Алибоддин кучуб, соҳибқироннинг туг ва наққораси
била Самарқанд сори мутаважжих бўдилар, ва таъзият тўнларини кийиб,
нола ва фарёд била Чаҳорроҳа дарвозасига етдилар. Ичкаридаги беклар
йамон андишалар қилиб, аларни киргали қўймадилар. Ва ул кун алар
шаҳзода Шоҳрухнинг боғиким, дарвозага йақин эрди, анда бориб тушти-
лар, ва ул кеча анда турдилар. Тонгласи ҳазрат олиёт ва шаҳзодаларким,
мулозимат эрдилар, киши-қаролари била шаҳарга кирдилар ва Муҳаммад
Султон мирзонинг мадрасасига бордиларким, соҳибқиронни анда қўйиб
эрдилар. Анда тушконда аза очиб, фарёд ва фиғонга машғул бўдилар.
Оголар юзларини йиртиб, сочларини узуб, андоқ зори бирла йиғлар эрди-
ларким, шарҳ қилса бўлмас. Ва шаҳзодаларнинг хотунлариким, шаҳарда
эрдилар ва бекларнинг хотунлари ва бузурларнинг хотунлари барча қаро
кийиб, бўйунларига қаро кийизлар солиб, барча келиб жамъ бўлуб, фарёд
қилур эрдилар. Ва амирзода Муҳаммад Жаҳонгирким шаҳарда эрди ва
ўзга шаҳзодалар ва беклар ва акобиру ашроф, мисли Хожа Абдул Аввал
ва Хожа Асомиддин ва Саййид Шариф Журжоний ва Амирак Донишманд
ва ғайруҳу барча либосларини тагаййур бориб, ҳозир бўдилар. Ва самар-
қандийларнинг аҳли барча дўконларини боғлаб, нола ва фарёд қилур
эрдилар. Ва ҳолати бўлдиким, шарҳ қилса бўлмас. Пазм:

Шаҳрнинг эру хотуни барча
Қилдилар бу алам учун афгон.
Йақоларини қилдилар юз чок,
Кўзлари эрди барчанинг гирён.
Қаро тўнлар ичинда кирдилар,
Ойдек кечадаки бўлса аён.
Бўлди эл оҳидин қаро бу фалак,
Оҳ, бу дарддин ҳазор афгон.

Йиғлагондин ва оҳу фиғон қилгондин сўнг сўрдиларким, сабрдин ўзга
ҳеч чора йўқтурур. Ва барчага охируламр ушбу кун келгусидур, қазага ризо
бериб, таҳаммул ва сабр била амал қилиб ўлтурдилар.

Шаҳзодалар ва бекларким, Бухорога бориб эрдилар, аларнинг қиссалари

314б Жувоибхат шаҳзодалар амирзода Улғубек ва амирзода Иброҳим Султон-
ким, Алибоддин Бухорога бориб эрдилар, жумъа куни, рамазон ойининг
тўртида (06.03.1405) қалъа Дабусийга етдиларким, ул қалъа асру берк ва
мустаҳкам эрур. Ва Самарқанд сўйи¹¹²⁸ анинг тубидин ўтар. Ул ерда Мангли
Хожанинг иниси Баён Темур Хозин (Самарқанддин) келди ва Хожа Йусуф
ва /Аргуншоҳбекдин хатлар келтурди. Маъмуни буким, «Бизларким, шаҳар
дарвозаларини сизларга очмадук, хаёл қилмағайсизким, йааги бўлуб очма-
дук. Бизнинг мақсудимиз соҳибқироннинг васияти эрди ва ул васиятни биз
ўзга қилмасбиз. Ва амирзода Халил Султон келгусидур, ани ҳам шаҳарга
киргали қўймасбиз. Ва мунга мушфиқбизким, тахтғоҳни сақлағайбиз анга-
чаким, амирзода Пир Муҳаммад валийаҳд келгай. Ул келгондин сўнг
шаҳарни анга тобшурурбиз. Сизларга хабар йибардук, то кўнглунгуз қолма-
гай ва биздин маъзур тутқайсиз». Ва хатнинг охирида онтлар ичиб эрдилар-
ким, «Ушундоқ қилурбиз ва ўзга қилмасбиз».

Йана тушти олам аро юз хуруш,
Йана урди гам ути даҳр ичра жўш.

Равон бўлди ул гамда мардум берун,
Халойиқ кўзидин (бўлди) йана сел хун.

Ва андоқ нола ва фарёд ва жўшу хуруш элдин қўбтиким, шарҳ қилса бўлмас. Фарёду фиғондин сўнг қўйлар ва отлар ва утлар ўлдуруб, ош тартиб эттилар ва неча кун пайи ош бердилар. Ва андин сўнг соҳибқироннинг хосса наққорасини бир замони чорлаб, андин сўнг йирттилар.

316a Ҳазрат соҳибқирони покэйтиқодқаким, аеру ихлос ва сидқ ҳазрат Рисолат, салл Аллоҳу, *алайҳи ва салламнинг* авлодиға бор эрди, доим хотирида ул эрдиким, ўлгондин сўнг Саййид Барака алайҳир раҳмат вар ризвоннинг аёғи сори бўлғай. Неча кундин сўнг Саййиди мушори илайҳининг муборак сўнгагиким, Андахудда амонат қўйуб эрдилар, аларни келтуруб ул гунбазким, соҳибқироннинг холи хатти букун учун йасаб эрди, келтуруб дафн қилдилар. Ва ул /ҳазратни нечукким ният қилиб эрди, Саййид мушори илайҳининг аёғи сори қўмдилар. Ва амирзода Муҳаммад Султонни тақи анда (ул ҳазратнинг ёниға) қўйдилар. *Наввара Аллаҳ марақидиҳим би қанадил ил-мағфирати вал-ғуфрани ва "атараҳо би-насаим ал-унс мин ҳадаиқил жинони башарраҳум Раббуҳум би-раҳматиҳ минҳи вар ризван.* Самарқанднинг салтанати амирзода Халил Султонға қарор тобти. Хазина эшикин очиб, бекларига инъомлар қилди, эътидол сақламай олтуну кумушни буғдой тортқон тарозуси била улаштурди.

Амирзода Халил Султон подшоҳ бўлгонининг зикри ва йана завол тобқонининг сабаби

Хушманд, соҳибдил, доно подшоҳлик мартабасини ҳазрат Азза жалла жалолухунунг кўланкаси билур. Жаҳонбонлик ва фармон замонининг пойсини ҳазрат Ҳаққ қудратидин билур. Ва бу иш ҳар кишиға муяссар бўлмас, то киши бу амрга лойиқ бўлмагунча. Шоҳлик чатри ҳумой турурким, хосса бандаларигақим: *Йахтассу би-раҳматиҳи ман йашаъу*¹²⁹ саодат қанотини хосса бандаларининг бошларига очиб, кўланка солур, то бу мартабаға етқайлар. Ва шоҳлик черикнинг кўпи била ё мол била муяссар бўлмас.

316b Мақсуд бу сўздин ул турурким, шавкат ва комкорлик асбобидинким, амирзода Халил Султонға муяссар бўлди, олам бино бўлгондин бери мушкилким, кишиға мундоқ асбоб муяссар бўлмиш бўлғай. Ва насаб юзидин соҳибқироннинг набираси эрди. Ва соҳибқирон ўлгондин сўнг барча беклар ва черик Тошкантида анинг била эрдилар. Бу хабарни эшитиб, барча ҳайрон бўлуб эрдилар. Аммо соҳибқироннинг ҳозир ўлгонларидин андин улўғроқ киши йўқ эрдиким, ани подшоҳ кўтардилар. Ва бу ишни йахши иш билиб, Самарқанд келиб, Самарқанддаги беклар ва бузурғлар барча бу маъни била муттафиқ бўлуб, рози бўлуб, ани подшоҳ кўтардилар. Ва молу хазинани анга тобшурдилар. /Ва шаҳзода Халил Султон Самарқанд тахтида подшоҳ бўлуб, давлат била ўлтурди. Ул маҳалда Самарқанддек ер юзида маъмур шаҳар йўқ эрди. Ва атроф оламдаги фозиллар ва донишмандлар ва ҳунармандлар кўчлари била анда эрдилар. Ва хазиналарким, анда бор эрди — олтуну кумиш ва рахту қумош ва аслаҳа — ҳар нимадин хазиналар тула эрди, андоқким, агар барча олам нависанда бўлуб, ҳисоб этса эрдилар, бир хазинанинг уҳдасидин чиқа олмас эрдилар. Ва хайма ва хиргоҳ ва саропарда ва соябон не худким шарҳ қила олур, анинг учунким, Эрону Турондаги подшоҳларнинг йиллар йиғилгон хазиналари, Қалмоқдин Румғача ва Хиндустондин Шомғача, Хоразмдин Дашти Қифчоққача, Рус ва Булгор ва Фаранг — бу барча вилоятлардин ҳар нимақим, олиб эрдилар, барчани мунда келтуруб, жамъ этиб эрдилар. Ва ўтгуз олти йилким, ҳазрат соҳибқирон оламни мусаххар қилиб эрди ва вилоятларнинг молу хирожи мунда тушар эди, мундоқ хазина ва йароқ бу шаҳзоданинг эликиға тушти, тўрт йилда андоқ қилдиким, ул молдин ҳеч асар қолмади. Ва анинг давлатига заволи бўлгонининг сабаби бу эрдиким, нечукким бурун баён қилиб эрдуким, Шод Мулк отлиқ амир Ҳожи Сайфуддиннинг тағмаларидин эрди, анга ошиқ бўлуб, ҳазрат соҳибқирондин йашура ани никоҳ қилиб олиб эрди.

Аммо қўрқунчдин анинг висолига ета олмас эрди. Подшоҳ бўлгонда фароғат била анинг била айшу ишрат қилур эрди. Ва анинг сеҳридин асло чиқмас эрди. Ва ҳар неким, ул маслаҳат кўрса эрди, ушандоқ қилур эрди ва ўз ихтиёрини анга берди. Ва исроф эликини очиб, андоқ хазинани оз фурсатда талаф қилди. Ва андоқ кишиларни тарбият эттиким, вилоят алар жиҳатидин хароб бўлди. Ва бир жамоат/ ётларни ўзига муҳаррам қилиб, аларни бек этти. Ва ул нокасларнинг димоглари ҳайбат пайдо қилиб, баса, фасод қилур эрдилар. Ва йана бир йамон ҳаракат бу эрдиким, ул хотунким, анинг маҳбуби эрди, анга дедиким, «Соҳибқироннинг қамолари ва хотунлари қўб турур. Ҳар бирини бир бекка бермак керак, то бу беклар жолалари била давлатхоҳ ва ҳаводор бўлгайлар. Ва алар йакжиҳат бўлгонидин сўнг олам низом ва қарор тобқуси турур». Қўб васваса қилгондин сўнг ул шаҳзодаи ақлсиз бир жамоатиким, вожибул азм эрдилар ва анга барча анодек эрдилар, куч била ҳар бирини бир бекига берди. Ва дурларни ҳаромхўрлар билан бир ерда қўшди ва ёқут рамойини атиқ била тенг қилди. Шейр:

Бу иш қилди ва бўлмади шармисор,
На эл юзидин ул, на аз кирдикор.
Чу фориг эрур шаҳ зино, хушу бод,
Анинг мулки бот борғусидур барбод.

Бу ҳаракатидин барча черик ва раъйيات андин кўнгул узуб, анинг била йамон бўлдилар. Ва бу барча йамон мусоҳибларнинг мусоҳибатидин бўлди. Ва ножинс кишилар била ҳамнушин бўлгон жиҳатидин эрди.

Бу воқиға бўлгондин сўнг барча эл билдиким, соҳибқиронким, бу хотунни ўлдурғали буюруб эрди, бежиҳат эрмас эрмиш. Бали, ул кўнгулдаким, ал-ҳамомаат зиёни бўлғай, ҳеч нима каззоф била бўлмас. Албатта, анда бир сирри борким, ўзгалар ани фаҳм қилмаслар.

ХОТИМА

Соҳибқирони нек, ул ҳолатиким, йалғуз эрди ва не-нималар анга воқиъ бўлди ва ўғуллариким, айёми давлатида бор эрди, киши эрди. Ҳазрат соҳибқироннинг авсофи ва ахлоқи ҳамидаси, *анара Аллах бурҳонаҳу*,/ ҳазрат Ҳаққ таборак ва таоло тавфиқидин салтанат мартабасида етиб, жамъ қилиб эрди. Ва камоли муъаддалат ва диндорлигидин, заръйятпарварлигидин *Инна Аллаху йаъмуру бил-‘адл вал иҳсан*¹³⁰ била амал қилиб, барча фақир мискиндин хабардор эрди, нечукким юқорида андак шарҳ қилдук. Мақсуд бу сўздин бир неча фазилати турурким, соҳибқироннинг хоссаси эрди. Ва ҳазрат соҳибқироннинг тўққузунчи атоси Туманохон эрди, Бузинжар наслидинким, қиёт қавмидин эрдиким, Қиёт Турк ибн Йофаснинг ўғли эрди. Ва Йофас Нуҳ алайҳиссаломнинг ўғли эрди.

Аммо соҳибқироннинг атоси амир Тарагай эрди ва анинг атоси амир Баргул. Аммо буларнинг шавкат ва салтанат била хушлари йўқ эрди. Мулку салтанатни уруғ-қиёшларига тобшуруб, ўзлари дарвешлар ва сулаҳоларга мулозимат қилур эрдилар. Аммо подшоҳлиқ ва сурурлуқ ва ҳазратнинг аслида ёр экон жиҳатидин йигирми беш ёшида ҳиммат этагига элик уруб, тўққуз йил юруб, қўб ишлар қилиб, салтанат амрига машғул бўлди. Барча ишни йалғуз қилиб, гаҳи раъй ва тадбир била, гаҳи қилич зарби била иш қилур эрди. Ва мундоқ ишларким, ул қилди, ҳаргиз ҳеч киши қилмагондур, нечук китобда шарҳ қилиббиз. Ва ўтгуз беш ёшида салтанат тахтида ўлтурди ва мақоми аслини пойтахт қилди. Ва ўтгуз олти йил юруб, оламни мусаххар қилди. Чигатойхоннинг улусини ва Хулогухоннинг улусини ва ўзга улуг мамлакатларни мусаххар қилди, нечукким, шарҳ қилибтурбиз. Ва салтанат ва подшоҳлиқни андоқ қилдиким, андин артуқ

хаёл қилса бўлмас. Ва мундоқ салтанат ҳаргиз киши қилмагон турур. Анинг учунким, андин бурун ҳар подшоҳким оламни забт қилиб
318a турур, анинг учун узгалар бориб иш қилгон турурлар. Ва баъзи / вилоятларга бормаи биров-нима била сулҳ қилиб турурлар ва анинг била рози бўлгондурлар, нечукким тарихлари маълум турур. Аммо бу соҳибқирон ҳар ерким, йақин ва йироқ эрди, ул сори мутаважжиҳ бўлуб, андаги подшоҳни андин кутариб, ўғлонларидин бировни анда қўйуб кетти. Ва ўзга подшоҳлардек оз нима билан қониъ бўлмади.

Ва йана соҳибқироннинг иши бу эрдиким, агарчи қурултой қилиб, беклари била ва шаҳзодалар била мамлакат иши учун кенгаш қилур эрди. Аммо ул кенгаш била амал қилмай, ҳар неким ўзи маслаҳат кўрса эрди ё кўнглида тушса эрди, анинг била амал қилур эрди¹¹³¹. Ва ул тадбир давлати била мувофиқ тушуб, хогири тилагондек бўлур эрди. Ва нечукким кенгашда ўзи хаёл қилгон иш била ишлар эрди. Ҳар ердаким, борур эрди, ўзи илгари юруб иш қилур эрди ва узгаларга буюрмас эрди.

Бу соҳибқироннинг майли иморат била ва хайру эҳсон била асру қўб эрди. Ва андин қўб иморатлар ва масжиду хонақоҳ ва роботу кўфрук ва ғайруҳу оламда бисёр қолиб турур: Эроғу Туронда ва борур-келур кишилар ва мусофирлар ва андин қайда ҳар қайда тобарлар.

Ва йана ҳазрат Ҳаққнинг иноятларидин улдурурким, соҳибқирон саодатмандқа Ҳаққ субҳонаҳу ва таоло ўғлонлар каромат қилиб эрдиким, умид кўзи аларнинг жамолидин йаруқ эрди. Ва бу ўғлонлар ва набиралар ўтгуз олти киши эрди.

Бу тафсил била Жаҳонгир мирзо наслидин ўн бир ўғул эрдиким, барча соҳибқирон замонида эрдилар.

Мирзо Муҳаммад Султондин уч ўғул: Муҳаммад Жаҳонгир тўққуз ёшида эрди; Саъд Ваққос олти ёшида эрди; Йаҳё беш ёшида эрди; ва амирзода Пир Муҳаммад Жаҳонгир йигирми еттида эрди. Андин етти ўғул қолди, барчадин улуг Қайду эрди, тўққуз ёшида, Халид (етти
318b ёшда) эрди; Бузанжир, / Саъд Ваққос, Санжар, Қайсар, Жаҳонгир.

Ва шаҳзода Умаршайхдин гўккуз ўғул ва набира эрди; Пир Муҳаммад йигирми олтисида эрди; бир ўғли Умаршайх етти ёшида эрди; ва Рустам ибн Умаршайх йигирми тўрт ёшида; икки ўғли — Усмон олтисида эрди ва Султон Али бир ёшида; ва Искандар ибн Умаршайх йигирми бир ёшида, Аҳмад ўн саккиз ёшида, Сайди Аҳмад — ўн беш ёшида, Бойқаро — ўн икки ёшида.

Ва шаҳзода Мироншоҳ ўтгуз етти ёшида борди, етти ўғул ва набира андин қолди: Або Бакр — йигирми учда, икки ўғул била; Алангир — тўққуз ёшида, Усмон Чалабий — ўн тўрт ёшида; Умар ибн Мироншоҳ — йигирми иккида; ва Халил Султон — йигирми бир ёшида; ва Ййжал — ўн ёшида; Суйурғатмиш — олти ёшида.

Ва йана шаҳзодаи олий Мирзо Шоҳрух — йигирми саккизда, етти ўғул била: Улугбек ва Иброҳим Султон — иккаласи ўн бир ёшида; Бойсунгур — саккиз ёшида; Суйурғатмиш — олти ёшида; Муҳаммад Жуки — уч ёшида; Жон ўғлон — икки ёшида; Йарди — бир ёшида.

Соҳибқирон наслидин бу ўтгуз олти подшоҳ ва подшоҳзода эрдиларким, ул ҳазратнинг ҳаётида булар бор эрдилар.

Ва қизлари ўн етти эрди. Ва соҳибқирондин бир қиз эрди оти Султонбахт бегим; ва Умаршайх мирзодин уч қиз эрди; ва амирзода Муҳаммад Султондин уч қиз ва шаҳзода Мироншоҳдин тўрт қиз ва шаҳзода Шоҳрухдин бир қиз ва амирзода Пир Муҳаммад Жаҳонгирдин уч қиз ва амирзода Або Бакрдин бир қиз ва Халил Султондин бир қиз ва амирзода Султон Ҳусайнким, соҳибқироннинг (қизининг)

қизидан эрди ва Муҳаммадбек ибн Мусанинг ўгли эрди, ул маҳалда йигирми беш ёшда эрди.

319a Доъийайи азалда тақдир мундоқ бўлгон эрмишким, бу давлат ва саодат ва салтанат шаҳзода Шохрухда бўлғай. Соҳибқирондин (сўнг) ул подшоҳ бўлуб, баса ишлар қилди/ ва анинг воқиботи ва ҳолоти ўзга мақолада баён бўлгуси турур. *Валлоҳу аълам биссаваб.*

Хотима бир неча байтким биланким, ҳазрат соҳибқироннинг олий давлатидин воқиб бўлди.

Тилинг тортғил, эй котиб, ва бўл хамуш,
Неча қисса ўқуб қилурсен хуруш.

Демаким, жаҳондин бўлубтур ниҳон,
Темур ул шаҳаншоҳи соҳибқирон.

Ки то бўлгусидур фалак ичра меҳр,
Жаҳон ичра будур гардунспеҳр.

Дегайлар анинг қиссасин ошикор,
Бари аҳли дониш ба лайлу наҳор,

Чу ул кетти, поянда бўлсун мудом,
Бу хоқони диндори олиймақом.

Шаҳаншоҳи динпарвару додгар,
Адлидин берди даври хабар.

Шаҳаншоҳи Эрону Туронзамин,
Анга шоҳлар бандаи камтарин.

Бу олам анинг ҳимматида жави,
Юзидин маҳу меҳр бир партави.

Анинг қасрига бу фалак поя,
Фаридун анга бир фурумоя.

Анинг адлидин оламе шодмон,
Жафоу ситам тифгиндур ниҳон.

Анинг даврида бўлди кам дарду ғам,
Эшитмас киши эмди номи ситам.

Илоҳо, ки то бўлгусидур жаҳон,
Фалак узра хуршид бўлғай аён.

Паноҳингда тутғил сен эй кирдикор,
Ким асру эрур шоҳи никушигъор.

Бу хонким, эрур шоҳи оламтабор,
Ўзидек угуллари ҳам номдор.

Эрур ҳар бири сарви боғи биҳишт,
Атодек бари пок ва никусиришт.

Жавонбахт ва диндор ва покэтиқод,
Бари пок ва покиза ва покзод.

Бу шаҳзодаларни сен, эй кирдикор,
Йамон кўздин асрағил, эй Бирубор.

(Омийн ё Роббул олабийн!)

ИЗОҲЛАР

.

1. Китобнинг сарварагида у номланмаган ва сарлавҳа ҳам қўйилмаган. Бундан буён қавс ичида сўзлар биз томонимиздан келтирилади.
2. Қуръон. Ра'д сураси, 2-оят.
3. Матннинг шу ери ўта пикист бўлиб, Қуръоннинг шундай бошланган оятини ўқиш насиб бўлмади.
4. Рустам — Фирдавсий «Шоҳнома»сидаги афсонавий қаҳрамон.
5. Ҳотам — саховати ва саҳийлиги билан донг таратган машҳур араб, у Арабистон ярим-оролининг шимолидаги Той қабиласидан бўлгани учун Ҳотам Той дейилган. Саҳийлиги шу даражада бўлганки, меҳмон учун охириги туясини сўйган.
6. Кўчкунчихон — Шайбонийлар сулоласидан учинчи хон, Бухорода 1510—1531 йиллар ҳукм сурган.
7. Асарда келтирилган шеърларнинг аксариятини Муҳаммад Али таржима ва қайта ишлаш жараёнида форсчадан таржима қилган. Баъзан қофияни сақлаш мақсадида мисраъларнинг кейинги ярмини таржимасиз қолдиради. Лекин у кўпинча мавзуга мослаштириб, муаллиф услубида асарга ўз шеърларини ҳам киритган. Ушбу шеър жумладан унинг ўзига мансуб.
8. Шарафуддин Али Яздий — «Зафарнома»нинг муаллифи, Шоҳрух саройида хизмат қилган ва асарни ҳижрий 828 мелодий 1424-25 йили тугатиб унга тақдим қилган (муфассалроқ кириш мақолага қаранг).
9. «Зафарнома»да соҳибқирон асосан «Амир Темур» деб аталган бўлса ҳам Муҳаммад Али унинг ўз даврида асли номи билан Темурбек деяпти.
10. Муҳаммад Али ибн Дарвеш Али Бухорий ҳақида унинг Кўчкунчихон саройида хизмат қилгани ва унинг буйруғи билан Шарафуддин Али Яздий «Зафарнома»сини эски ўзбекчага ағдарганидан бошқа маълумот топилмади.
11. Қуръон. Ан-Нисо сураси, 59-оят.
12. Муҳаммад Алининг бу охириги сўзлари унинг феъли-атворини бироз ёритади ва унинг ўта камтар бўлганлигидан гувоҳлик беради.
13. Муҳаммад Али асарни ағдариш жараёнида Шарафуддин асаридаги мўғуллар ва Мовароуннаҳрнинг Амир Темургача тарихига алоқадор йирик Муқаддимани киритмаган.
14. Қуръон. Тоҳа сураси, 50-оят.
15. Пайгамбар ҳадисларини бундан буён изоҳсиз ва ҳаволасиз қолдирамай. Темурбекнинг отаси амир Тарағай ҳақида деярли маълумот сақланмаган. У ҳақда фақат Мовароуннаҳрнинг йирик ва бадавлат беқларидин бўлса ҳам сиёсат ва ҳарб ишларига аралашмай, кўпроқ диндор мусулмон бўлганлиги маълум.
16. Қуръон. Оли Имрон сураси, 37-оят.
17. Қазон султон деб муаллиф бу ерда Чигагой улусида 1343—1346 йиллар ҳукм сурган Қазонхонни назарда тутади. Лекин Темурбекнинг туғилиш тарихи қўйида кўрсатилишича, 25-шаббон 736 ҳижрий йили бўлиб, бу мелодий 1336 йил 8 апрелга мос келади ва мазкур хон даврдан анча илгаридир. Аммо бу тарих 1334—1338 йиллар ҳукм сурган Чигагой хони Бўзонхон даврига тўғри келади. Афтидан, Шарафуддинни иккала хон исмининг ёзилишида ўхшашлиги чалкаштирган кўринади.
18. Каш — ҳозирги Шаҳрисабз. Бу ерда муаллиф шаҳар номини «дилкаш» сўзи билан қофияда мослаштириб шу кўринишда келтирган. Лекин муаллиф қўйида шаҳар номини асосан Кеш шаклида ёзди. Шарафуддин ўз асарида Амир Темур туғилган жойни кўрсатишда «Наш вилоятда» дейиш билан чегараланиб, у туғилган шаҳар ё қишлоқни эслатмайди. Бироқ Амирнинг сиёсий душмани Ибн Арабшоҳ унинг туғилган жойи деб Хожа Илгор қишлоғини кўрсатган (қаранг: Ибн Арабшоҳ. Ажойиб ал-мақдур фи тарихи Таймур. Тошкент — «Меҳнат», I-китоб, 1992, 68-бет).
19. Такина Хотун — Амир Темурнинг онаси. Амир Тарағайнинг бундан бошқа тагин бир хотини, Қадоқ Хотун бўлганлиги маълум. Бу ҳақда қўйида 116а-бетга қаранг.
20. Қуръон. Аз-Зухруф сураси, 52-оят.
21. Қуръон. Аш-Шўро сураси, 5-оят.
22. Қочули Баҳодур — Амир Темурнинг аждоди.
23. Туманайхон — Чингиз аждодларидан бири.
24. Ватад — астрология тушунчаси, том маъноси қозиқ демакдир. Эклиптиканинг осмон

меридиани ва уфқ доираси билан кесишган тўрт нуқтасини ватадлар дейилган. Демак, ватадлар тўртта бўлган. Эклиптика чиқувчи даражасининг уфқ доираси билан кесишган нуқтасини биринчи ватад дейилган. Одатда тўртинчи ватад унинг астрологик уйга (Муҳаммад Али уни ўғузчасига эв деган) тўғри келган (қаранг: Абу Райҳон Беруний, Танланган асарлар, V ж., Биринчи китоб, Қонуни Масъудий, 1-5-мақолалар. Тошкент, «Фан», 358-бет).

25. Бу ерда шеъринг тарзда Амир Темурнинг болалик йилларидаги ҳаёти ва феъл-атвори ҳақида айтилганлар соҳибқироннинг ўз «Таржимаи ҳоли»да баён қилганига зид келмайди (қаранг: Амир Темур Гурагон. Зафар йўли (Таржимаи ҳол). Нашрга тайёрловчи, таржимон, сўз боши ва изоҳлар муаллифи Ашраф Аҳмад). Тошкент, «Фан», 1972, 31-бет.
26. Қуръон. Ал-Анъом сураси, 83-оят.
27. Қуръон. Бақара сураси, 251-оят.
28. Фаридун ва Исфадиёр — Фирдавсий «Шоҳнома»даги қаҳрамонлар.
29. Абу-н-Наер Шоҳрух Баҳодурхон (1377—1447) — Амир Темурнинг кенжа ўғли ва вориси, 1407 йилдан то умрининг охиригача 40 йил давомида Темурийлар мулкининг ягона ҳокими бўлди. Шарафуддин «Зафарнома»ни ҳижрий 829 (мелодий 1424-25) йили тугатиб, унга тақдим қилган.
30. Қуръон. Ал-Қалам сураси, 1-оят.
31. Абул Фатҳ Иброҳим Султон — Шоҳрухнинг иккинчи ўғли, Улутбек билан бир йили — 1394 йил 14 августда — туғилган.
32. Йаздон — Исломдан аввал пахлавий форс тилида худонинг номи. Лекин Исломдан сўнг форслар Аллоҳни ҳам шу ном билан атабдилар.
33. «Икки Иброҳим» деб Иброҳим пайгамбар ва Иброҳим Султон назарда тутиляпти.
34. Аҳмад — Муҳаммад пайгамбар.
35. Қазағонбек — амир Қазағон — чигатой амирларидан, у биринчи бўлиб, 1346 йили чигатой хонларидан Мовароуннаҳрда ҳокимиятни тортиб олган.
36. Йасур Уғлон — Чигатой авлодларидан. Юқорида айтганимиздек (7-изоҳга қаранг), Шарафуддин янглиштикка йўл қўйиб, Бўзонхон (1334—1338) билан Қазонхонни (1343—1346) адаштиряпти.
37. Чигатой — Чингизхоннинг иккинчи ўғли ва бунинг ўлимидан аввал 1227 йили қилган васиятига кўра Чигатойга улус сифатида бутун Марказий Осиё Шарқий Туркистонгача ва ҳозирги Афғонистон ерлари теккан. У 1227—1241 йиллар хонлик қилган.
38. Соли Сарой — Амударё бўйида Термиздан юқорироқдаги шаҳарча. Мўғулларнинг Мовароуннаҳрдаги қароргоҳларидан бири бўлган. У 1220/21 йил қишини Чингизхон шу ерда ўтказгани натижасида юзага келган (қаранг: Бартольд В. В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. — Сочинения, т. I, М.: 1963, с. 495). Ҳозир Сурхондарё вилоятида Сарой деган қишлоқ.
39. Дори Занги — Сурхон воҳасига шимолдан туташган қумлоқ чўллар.
40. Воҳши — чигатой хони Қўппакхон (1309, 1318—1326) томонидан Қашқадарё воҳасида қадимги Нахшаб (Насаф)дан 2,5 фарсах (тахм. 15 км) масофада барпо қилган қаср (қарши — мўғулчада «қаср» демакдир) атрофида шаклланган шаҳар (қаранг: Бартольд В. В. — мазкур асар, 190-191-бетлар). Кейинчалик Нахшаб вайрон бўлганидан сўнг воҳанинг бош шаҳри бўлиб қолди. Ҳозир Қашқадарё вилоятининг маъмурий маркази.
41. Мовароуннаҳр — Марказий Осиёнинг Амударёдан шарқдаги ерларга араблар томонидан берилган ном (Мовароуннаҳр — арабчада «дарёнинг нарёги» демакдир). Араблар берган ном эса қадимги юнонча Трансоксания («Окс» — «Амударё орқасидаги ерлар» демак) сўзининг эркин таржимаси ва бу юнонча ном эса қадимги Хоразм турклари тилидаги «Арияқ», яъни «нариёқ» сўзининг таржимаси деб ҳисобланади.
42. Туркистон деб бу ерда Сирдарёдан Қашқаргача ерлар назарда тутилади.
43. Бу ерда Шарафуддин Бўзон билан Қазон орасидаги Эсон Темур ва Муҳаммад хонларнинг подшоҳлик йилларини эътиборга олмапти. Бу ҳолда Бўзонхон тахтга ўтирган йил 1334 дан то Қазонхон ўлдирилган 1347 йилгача ҳижрий 14 йил ўтган бўлади (7, 26-изоҳларга қаранг).
44. Донишмандча Уғлон — амир Қазағон томонидан Чигатойлар тахтига ўтказилган қўғирчоқ хон. У аслида Чигатой наслдан бўлмай Чингизхоннинг учинчи ўғли Укдайхон наслдан; 1346—1348 йиллар ҳукм сурган.
45. Баёнқули ўғлон — Чигатой улусидаги 26-нчи мўғул хони, у фақат Мовароуннаҳрда хон эди ва унинг ҳукми Сирдарёдан шарқдаги ерларга ўтмас эди. У ерларда Чигатойларнинг бошқа уруғи ҳукм сурарди. У Чигатой авлодларидан бўлмиш Суюрғатмишнинг ўғли эди.
46. Арҳанг — ўрта асрларда Амударёнинг юқори оқими ҳозирги Шерхон яқинидаги кечик.
47. Сарой — Соли Сарой (28-изоҳга қаранг).
48. Хуросон географик тушунчаси турли даврларда ўзгариб турган. Илк ўрта асрларда Хуросон (қадимги форсчада — «шарқий ер» демакдир) таркибига Эроннинг Кошон шаҳридан шарқ ва шимол-шарқдаги ерлар, Туркманистоннинг Даргон ота параллелигача қисми, Шимол-ғарбий Афғонистон ерлари кирган. X асрда Сомонийлар давлатини Хуросон давлати дейилган. Ҳолбуки, бу давлат таркибига ҳозирги Эрон ва Афғонис-

- тон ерлари ва деярли бутун Мовароуннаҳр кирган. Темур даврида бу тушунча билан асосан ҳозирги Эроннинг шу номли остони ва Афғонистоннинг шимоли-шарқини қамралган.
49. Абу Саъидхон — Эронда Ҳулогу авлодларидан мўғул хони, 1317—1335 йиллар ҳукм сурган ва мусулмон бўлган. Шарафуддин сўзларига зид улароқ Эронда Абу Саъиддан кейин ҳам то 1353 йилгача бир неча мўғул хони ҳукм сурган (қаранг: Босворт К. Э. Мусулманские династии. М.: «Наука», 1971, с. 200). Бундан кейин Эрон Жалойирийлар, Музаффарийлар ва Куртлар сулоалари ҳамда сарбадорлар ўртасида тақсимлаб олинган.
 50. Хоразмшоҳ Жалолиддин Манкбурнинг мўғуллар билан 1220—1231 йиллар ўн бир йил қаҳрамонона кураши натижасида мўғуллар Эронни забт этишга муяссар бўлмаган эдилар. Мўғуллар фақат Эроннинг шарқи, жумладан Ҳирот вилоятини ва ҳозирги Афғонистон ерларини босиб олган эдилар ва бу ерлар кейинчалик Чигатой улусига қўшилган эди. Асли Афғонистон марказидаги Ғур улқасидан бўлган Шамсуддин Муҳаммад Курт 1244 йили Ҳиротни ўз мўлкига қўшиб олиб, мўғул хони Мунке (1251—1259) даврида пойтахтини шу шаҳарга кўчиради. Ва шундан то Амир Темур давригача Ҳиротни келиб чиқиши туркий бўлган Куртлар сулоласи бошқаради. Бу ерда Шарафуддин Али Йаздий эслатган Муъизуддин Ҳусайн (1331—1370) шу сулоланинг энг қудратли ҳокимларидан эди (қаранг: Бартольд В. В. Историко-географический обзор Ирана. — Сочинения, т. УП, М.: «Наука», 1971, с. 75-77).
 51. Сабзавор — Хуросоннинг шимолида Машҳаддан 300 км гарбда жойлашган шаҳар, Байҳақ ноҳиясига киради. XIV асрнинг 30-йилларида бу шаҳарда шиъа мазҳабидаги фидоийларнинг ҳаракати юзага келади. Улар шу қадар мутаасиб диндорлар эдики, ҳатто бошларини дорга беришга тайёр эдилар, ва шунинг учун «сарбадор» (яъни «бошни дорга», Шарафуддинда бузиб «сарбадол» дейилган) деб атаганлар. Улар 1337—1381 йиллар Сабзавор ва унинг атрофида сарбадорлар давлати ва сулоласига асос солиб, ҳукм сурдилар. Шайх Ҳасан Жувайний ва Важиҳуддин Масъуд — сарбадорларнинг сардорлари. Бироз сўнг Хуросон сарбадорлари таъсири остида Самарқандда ҳар сарбадорлар ҳаракати юзага келади.
 52. Андхуд (ҳозирги Андхўй) ва Шибирғон — Хуросоннинг шимоли-гарбидаги қадимги шаҳарлар; Чигатой улусига қарам бўлган. Ҳозир улар Афғонистоннинг шимоли-гарбида.
 53. «Зафарнома»нинг форсча нусхасида Пойи Мурғондан Кўҳдистонгача девор қурилгани ҳақида айтилган (қаранг: Шарафуддин Али Яздий Зафарнома. Танқидий матн. (Нашрга тайёрлаш, сўз боши, изоҳ ва кўрсаткичлар А. Уринбоевники. Тошкент, «Фан», 1972, 93а варақ).
- Кўҳдистон — Ҳиротдан шимоли-шарқдаги тоғлар.
54. Адув — арабча «душман» демакдир.
 55. Боштон дараси — Ҳиротдан шимоли-шарқда Каруҳ яқинидаги дара.
 56. Яъни қувладилар.
 57. Малик Бақир — Куртлар сулоласининг вакили, Малик Ҳусайннинг укаси.
 58. Муаллиф бу ерда «Ғурийлар» деб Куртлар сулоласининг келиб чиқиши жойи Ғурга нисбат бераётгани (50-изоҳга қаранг).
 60. Бодғис — Мурғоб ва Ҳарируд (Тажан) дарёлари оралигидаги водий ўлка.
 61. Бу ерда ва бундан буюн «бир бўлак киши» иборасини «бир гуруҳ одам» ва «қалин эл» иборасини «кўп одам» деб тушунмоқ керак.
 62. Ашқалча — Ҳирот яқинидаги қалъа.
 63. Яъни қамади.
 64. Қаронур — Сурхон воҳасидаги бир мавзё.
 65. Мунк — Хутталон вилоятида Кичик Сурхоб дарёси бўйидаги ўрта асрлардаги йирик шаҳар. Ҳозир унинг ўрнида Балжувон (Тожикистонда) шаҳри жойлашган.
 66. Қуръон. Ан-Нисо сураси, 87-оят.
 67. «Каминда эдиким» — яъни «пистирмада эди».
 68. Қундуз — Афғонистоннинг шимолида шу номлик дарёнинг ўнг соҳилидаги шаҳар.
 69. Темуршоҳ Уғлон — Мовароуннаҳрда Чигатой сулоласидан 27-нчи хон, 1359—1361 йиллар ҳукм сурган. Оврупа манбаъларида у Шоҳ Темур номи билан юритилади. Йасун Темурхон — Чигатой улусида 22-нчи хон.
 70. Шайх Сайфуддин Бохарий — Исмолда тасаввуф оқимининг энг йирик намояндаларидан, асли Ҳирот яқинидаги Бохарз қишлоғидан бўлган. Туғилган йили аниқ маълум эмас, лекин XII асрнинг охириги чорагига тўғри келади. Ҳаётини асосий қисмини Мовароуннаҳрда ва кўпроқ Бухорода ўтказган, шаҳардаги Хония мадрасасининг мудариси ва мутаваллийси бўлган, 1261 йил 20 октябрда вафот этган ва Бухорода қумилган. Мазори ва хонақоси ҳозирги кўнрақча сақланган.
 71. Туркларнинг сулдуз уруғи Марказий Осиёга мўғуллар билан келиб, Термиздан шарқроқда Амударёнинг икки соҳили бўйлаб ўрнашиб кўчиб юрган ва ўзбекларнинг таркибига кирган. Баён Сулдузбек шу уруғнинг энг йирик амири.

72. Ҳожи Барлос ибн Нуралқи ибн Намула ибн Йасу Мунка ибн Қорачар Нуён — Амир Темурнинг қариндоши ва барлослар уруғининг энг йирик амири.
73. Бақлон — матнда шундай, лекин қуйида асосан Боғлон шаклида келади; қадимги Тоҳаристон жанубидаги шаҳар, ҳозир Афғонистоннинг шимолида Пули Хумридан Хонободга олиб борадиган йўлда жойлашган.
74. Андароб — Боғлондан жануби-шарқда уч кунлик масофада Ҳиндукуш тоғининг асосий чўққисига яқин водийда жойлашган ўрта асрлардаги шаҳар, ҳозир сақланмаган.
75. Боязид Жалойир — Хужанд жалойирларининг бош беги — амири. Жалойирлар асли келиб чиқиши бўйича мўғул бўлиб, баён этилаётган вақтга келиб улар тўла турклашган мусулмонлар эди. Жалойирларнинг яна бир йирик қисми амир Темур даврида Ироқда бўлиб, у ерда мамлакат ва ҳокимият уларнинг қўлида бўлган.
76. Ҳусайн ибн Мусалло ибн Қазаганбек, машҳур амир Ҳусайн — Амир Темурнинг қайноғаси ва Моваоуннаҳрда ҳокимият учун курашда асосий рақиби: у амир Қазаганнинг набираси эрди. Амир Ҳусайннинг отаси амир Мусалло Қазаганнинг катта ўгли эди. У бу воқеалардан бир неча йил аввал ўман эди.
Амир Ҳусайн Қазаган ва Абдуллоҳлар тириклигида Афғонистон ва Амударё бўйларидаги ерларда ҳокимлик қиларди. У шахслар улганидан сўнг Мовароуннаҳр тахтига даъвогар эди.
77. Ўлжай Буга Сулдуз — сулдузлар уруғининг иккинчи йирик амири.
78. Шибиргон — Афғонистоннинг шимолида Жузжон вилоятидаги қадимги ва ҳозирги шаҳар; асосий аҳолиси ўзбеклар. Шаҳар Эроннинг Сосонийлар сулоласидан шаҳаншоҳи Шопур I (241—272) томонидан қалъа сифатида барпо қилинган ва унинг номи билан Шопуракан («Шопурнинг шаҳри») деб аталган, кейинчалик бу ном ҳозирги шаклини олган.
79. Наймонлар — аввалига мўғул қабилаларидан бири ва уларнинг аксариятини Чингизхон 1218 йилиеқ қириб юборган эди. Қолганлари Чингизхон юришларида иштирок этиб, кейинчалик турли туркий халқлар, жумладан, ўзбеклар ва қорақалпоқлар таркибига кирди. Уларнинг ўзбеклар таркибига киргани асосан Шимолий Хуросон ва Амударё бўйларида тарқалган эди. Апардийлар — наймонларнинг бир уруғи ва Мухаммад Хожа Апардий уларнинг йирик амирларидан эди.
Шарафуддин Али ва Мухаммад Али асарнинг бу бўлимида Амир Темур сийёсат саҳнасига чиқиши арафасида Мовароуннаҳр ва қўшни ерлар феодал тарқоқликда эканлигини ва бундан аҳоли-раъият азият чекаётганлигини кўрсатишди.
80. Бадахшон — Марказий Осиёдаги тоғли ўлка бўлиб, Панж дарёси уни иккига бўлган. Унинг кичикроқ қисми дарёдан шимолда жойлашган бўлиб, у ҳозирги Тожикистон таркибидаги Тоғли-Бадахшон автоном вилоятдан иборат. Ўлканинг йирик қисми Панждан жанубда ҳозирги Афғонистон таркибида; бунинг маркази Файзобод ўрта асрларда бутун Бадахшоннинг маркази ҳисобланган ва ўлканинг номи билан аталган. Бадахшондаги унча-мунча йирик музофот ёки қишлоқларнинг ҳокимлари ҳам ўрта асрларда ўзларини мустақил ҳис қилиб, «шоҳ» деб ҳисоблардилар.
81. Хутталон — Вахш ва Панж дарёлари оралигидаги тарихий ўлка, энг йирик шаҳри Мунк бўлган (65-изоҳга қаранг). Лекин Хутталон амирининг қароргоҳи Хулбук шаҳрида бўлган. Бу шаҳар ўрнида ҳозир Қўлобдан жануброқдаги Хулбоғ қишлоғи жойлашган (қаранг: Бартольд В. В. Географический обзор Мавераннаҳра. — Сочинения, т. 3, с. 119)
Кайхусрав Хутталоний — Хутталондаги Чигатой амири. У аввалига Амир Темурнинг сафдоши, кейин эса душмани бўлди.
Ўлжайту Апардий — хуросонли амирлардан.
82. Ҳизр Йасурий — нуфузли Чигатой амирларидан, Самарқанд вилоятидаги йасурийлар уруғининг беги.
Самарқанд атрофидаги Сарбал ва Тотканд манзиллари ҳақида аниқ маълумот топилмади.
83. Қўхистон (ёки Қўхдистон) — Хуросонда Ҳиротдан жануби-ғарбдаги тоғли ўлка. Амир Темур юришларига қадар у ерлар Ҳирот Қуртларига қарам эди. Маҳаллий бек Сатилмиш Малик Муъизуддин Ҳусайнга қарши исён кўтариб, 1360 йиллар атрофида паноҳ излаб Самарқандга қочган эди. Лекин у пайтлар Мовароуннаҳрда унга мадад берадиган куч йўқ эди. Шунинг учун у Шимолий Хуросон беклари билан иттифоқ тузишга мажбур бўлган.
84. Яъни қаршисига чиқди.
85. Йабгу саҳроси — ҳозирги Туркменистоннинг жанубида Сарахс билан Тошкўпри оралигидаги саҳро.
86. Туглуқ Темур (1359—1370) — Чигатой улусининг 28-нчи мустақил хони.
87. Бу ерда муаллиф Дувахон деб, 1291—1306 йиллар ҳукм сурган хон Дувани эмас, балки 1326 йили қисқа муддат хонлик қилган Дува Темурни назарда тутди.
88. Жета вилояти — кенг маънода ғарбда Сирдарёдан шарқда Иртиш дарёси ва Лобнор кўлигача ерлар. Қуйида муаллиф бу ерларни Мугулистон ҳам дейди. Аммо биринчи сўзининг том маъносига ва келиб чиқиши маълум эмас. Базми Оврүпа муаллифлари уни қадимги Шарқий Оврүпада яшаган гета қабиласи номи билан боғлайди. В. В. Бартольд бу сўзни «қароқчи» деб таржима қилади ва уни Болқонларда тарқалган шу

- маънодаги туркча «чете» сўзи билан боғлайди (қаранг: Бартольд В. В. Улутбек и его время. — Сочинения, т. 2, ч. II. М.: «Наука», 1964, с. 36).
89. Тармаширин деб, бу ерда Чигатой улусидаги 19-нчи мўғул хони, Исломи қабул қилган Аловуддин Тармаширин (ҳиндча «дхармашила», яъни «қонунга амал қилувчи» иборасидан олинган) назарда тугилади. У 1326—1334 йиллар ҳукм сурган ва у тахтга ўтирган йилидан то 1360 йилгача ҳақиқатан ҳам 33 йил ўтган бўлиб, бу йиллар Чигатой улусида муаллиф айтганидек саккизта хон эмас, тўққизта хон ҳукм сурди (қаранг: Босворт К. Э. Мусулманские династии, с. 197). Лекин муаллифимиз Бўзонхон билан Қазонхонни бир одам деб янглишгани учун хонлар сони саккизта бўлиб қолган.
 90. Хўжанд — Марказий Осиёдаги энг қадимги шаҳарлардан; ҳатто уни Искандар Зулқарнайн м.а. 328 йили сакларга қарши қалъа сифатида барпо қилган деб ҳисобланади.
Хўжанд суйи деб бу ерда Сирдарёни айтиляпти. Қуйироқда дарё қадимги номи билан Сайхун деб ҳам аталади.
Чаноқ Булоқ мавзёи ҳақида маълумот сақланмаган.
 91. Тошканд саҳроси деб муаллиф бир тарафдан ҳозирги Бука, Алимкент, Оққўрғон ва иккинчи тарафдан Сирдарё орасидаги қумлоқ чуллари назарда тутган.
 92. Мўғулча ўмоқ сўзи қабила маъносини англатади. Бу ерда эслатилган уч қабиладан аввалги иккитаси — кераит ва арканут мўғуллар эди. Чингизхон 1203 йили шу кераитларни енгиб, буйсундирганидан сўнг Шарқий Мўғулистоннинг ҳокими бўлган эди (қаранг: Бартольд В. В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. — Сочинения, т. I, М.: «Наука», 1963, с. 449). У икки қабила кейин турклашди.
Эслатилган қабилаларнинг учинчиси — қанқли (қангли)лар қадимдан ҳақиқий турк эди. Уларнинг амири Беккичик Туглуқ Темурнинг асосий лашкарбошиси эди.
 93. Матнинг шу еридан англашилича, Амир Темурнинг отаси амир Тарағай 1360 йил бошида вафот этган экан.
 94. Амир соҳибқироннинг бу сўзларидан кўринадики, у йигирма тўрт ёшидаёқ сиёсий жиҳатдан анча ҳушёр, доно ва олдини кўзловчи бўлган. Мовароуннаҳрда феодал тарқоқлик ва бошбошдоқлик ҳукм сурган бир пайтда мўғулларга нисбатан у тутган сиёсат бирдан-бир тўғри сиёсат бўлган. Акс ҳолда, агар Мовароуннаҳрнинг бирор амири Туглуқ Темурга қаршилиқ кўрсатишга уринганда мўғуллар бутун мамлакатни вайрон ва талон-тарож қилиши мумкин эди.
 95. Ҳожи Муҳаммадшоҳ Йасурий — Жета амири. Матнинг шу еридан кўринадики, йасурий уруғининг бир қисми Самарқанд атрофида тарқалган бўлса (82-изоҳга қаранг), бошқа қисми Жета тарафида бўлган. Бундан яна шу нарса кўринадики «мўғул» деб аталган Жета аҳолиси этник жиҳатдан Мовароуннаҳр аҳолисидан деярли фарқ қилмаган.
 96. Қорачарбек ёки Қорачар нуён — Амир Темурнинг аждодларидан ўзидан олдинги олтинчиси (72-изоҳга қаранг).
 97. «Киши-қароси» иборасини «қариндош-уруғи ва хизматкорлари» деб тушунмоқ керак.
 98. Бу ва қуйида келтирилган маълумотлардан кўринадики, амир Ҳусайн Қазанбекдан кейин Мовароуннаҳрда ҳоким бўлмаган ва фақат Кобулда ҳоким бўлган ва Мовароуннаҳрда мавқеъини ўрнатиш учун Амир Темурнинг ёрдамига таянган.
 99. Исфандиёр — Фирдавсий «Шоҳнома»сининг қаҳрамонларидан бири.
 100. Дарбанди Оҳанин, Дари Оҳанин, Темир Кануг ва Қаҳлага — Сурхон воҳасида Термиздан шарқда уч кунлик масофадаги дара (қаранг: Бартольд В. В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия с. 192). Ҳозир у ерда Дарбанд шаҳри жойлашган.
 101. Ҳисори Шодмон — ҳозирги Ҳисор.
 102. Қашим — Амударёдан жанубда Кундуз ва Файзобод орасидаги йўлнинг деярли ярмида жойлашган шаҳарча.
 103. Улут Майдон — Кешдан жанубдаги чул.
 104. Маъноси «Меҳмонга саховат қилинг» демакдир.
 105. Уқба — довон. Кеш уқбаси — Самарқанд ва Шаҳрисабз оралигидаги тоғ довони.
 106. Шайх Али Жаржарий — Термиз бекларидин бири. Амир Темур фаолиятининг бошланишида рақиби бўлган.
 107. Ангор мавзёи — ҳозирги Сурхондарё вилоятининг Ангор тумани.
 108. Эски Термиз деб мўғул истилосигача бўлган Термизни айтиляпти; у ҳозирги Термиздан бироз ғарбда Амударё бўйида бўлган. Ҳозир унинг харобалари Ҳаким Термизий мақбараси яқинида.
 109. «Ясоққа етқариш» — Чингизхондан қолган одат бўйича ўлимга ҳукм қилиш демакдир. Лекин айрим ҳолларда таёқ уриш билан ҳам чекланилган.
 110. Биз юқоридан биламизки (51-изоҳга қаранг), Сабзавор Хуросоннинг анча ғарбдаги шаҳри бўлиб, у Ҳиротга нисбатан Астробод ва Жўржонга анча яқин. Тахмин қилиш мумкинки, Хуроша кенти ва Жувайн булуки ундан ҳам ғарброқда деб, чунки Ҳожи Барлос хондан қочаётиб, Сабзаворда тўхтамаган ва ундан ҳам ўтган. Демак, матнинг шу еридан кўринадики, Темур давлати қарор топганига қадар ҳам Хуросоннинг деярли кўп қисми чигатойлар учун мулк бўлмаса ҳам бемалол юрадиган жой бўлган, яъни қандайдир даражада улар тасарруфида бўлган.
 111. Матнинг «Бу чоққача ул кент аларга тааллуқ турур» жумласига тенгкучли фикр ё

- гапни «Зафарнома»нинг форсча матнида учратмадик. (қаранг: «Зафарнома», танқидий матн, 99б varaқ). Демак, бу жумла Муҳаммад Алига тегишли. Бундан кўринадики, у асарнинг ўзбекча нусхасини тайёрлаётган пайтда, яъни 1510—1529 йиллар оралиғида Сабзаворнинг Хаворис кентига Ҳожи Барлос авлоди, яъни ўзбеки қавм ҳукм сурган. Агар у даврда бу ерлар Эроннинг Сафавий шоҳларига қарам бўлганлигини эътиборга олсак, Муҳаммад Али қўшни мамлакатдаги вазиятдан ҳам анча хабардор бўлганлигининг гувоҳи бўламиз.
112. Туглуқ Темурхон Мовароуннаҳрга иккинчи келишида, 1361 йил баҳорида амир Ҳусайини таъқиб қилиб, Ҳиндукуш тоғларидаги Ховақ довоғига бориб, Андароб атрофида тўхтаб, ёни шу ерда ўтказган.
 113. «Мамлакат забтини анга берди» иборасини «мамлакатни забт этишни Амир Темурга буюрди» деб тушунилмаслиги, балки мамлакатнинг ҳарбий бошқарилишини, яъни Амирлигини хон унга берди деб тушуниш керак. Энди йигирма беш ёшга тулган ёш Амир учун бу улкан шараф эди. Агар Туглуқ Темурхон 1360 йил бошида, яъни ҳали Темурбек 24 ёшга тулмаганида, Мовароуннаҳрга келганида ҳам унга илтифот билдирганини эътиборга олсак, ҳақиқатан ҳам Амир соҳибқирон шу қадар ёш йилларидан бутун Чигатой улусида ҳам ҳарбий, ҳам сиёсий жиҳатдан деярли биринчи шахс бўлиб етишгани ва кўзга кўринганини тан олишимиз керак бўлади.
 114. Қуръон. Фатҳ сураси, 23-оят.
 115. Қуръон. Оли Имрон сураси, 26-оят.
 116. Қуръон. Уша оят давоми.
 117. Қуръоннинг «Юсуф» сурасида айтилишича, акалари Юсуф алайҳиссаломни қудуққа ташлаганлар. У ердан уни Мисрга кетаётган савдогарлар чиқариб олган. Пировардида Юсуф Мисрда юксак сарой лавозимида эришган.
 118. Қуръон. Қалам сураси, 50-оят.
 119. Қуръон. Фатҳ сураси, 1-оят.
 120. Қуръон. Фатҳ сураси, 3 оят.
 121. Бу жумлалардан эл-улусга, халққа жабру зулм қилиш ёмонлигини аждодларимиз Марк ва Лениндан бир неча аср илгари билганликларидан далолат беради.
 122. Хевақ — Хева шаҳрининг асл номи.
 123. Пойоб — Ҳазорасп тарафида Амударёга яқин бир қишлоқ.
 124. Матннинг шу ери шикаст бўлгани учун бу оятни аниқ ўқиб бўлмади.
 125. Қуръон. Анбиё сураси 35-ояти ва Анкабут сурасининг 57-ояти.
 126. Тағай Буга Барлос ва Сайфуддин Никударий — Амир Темур фаолиятининг илк даврида сафдошлари, сўнг лашкарбошлари.
 127. Яъни камалак билан отиб йиқитилар.
 128. Дилшод ого — амир Ҳусайннинг хотинларидан бири, матндан кўринишича, бу юришга у фақат шу хотини билан чиққан. Кейинчалик амир Ҳусайн ўлдирилганидан сўнг Амир Темур бу хотинни ўз лашкарбошилари билан бирига олиб беради.
 129. Камалак ўқининг башоққа ўхшаш охири уни огаётганда бармоқ билан ушлаб турилгандаги ҳолатини муаллиф гуё ўқ башоқни бармоқни улаётганига ўхшатаётган.
 130. Йаағи — эски ўзбекчада душман демакдир. Ушбу сўздаги алифни биз бундан буён иккита «а» билан берамиз, чунки у пайтда алиф чўзиқ «а» шаклида талаффуз этилган бўлиб, ҳозир «о»га айланган.
 131. Яъни: Қуёш, Ой, Зухра, Миррих, Уторид, Муштарий ва Зуҳал. Катта Айиқ юлдуз туркумининг кўринувчи юлдузлари («Чумич») ҳам еттита.
 132. Ўлжай Туркон ого — амир Қазаганнинг набираси ва Ҳусайнбекнинг синглиси бўлиб, Амир Темурнинг иккинчи хотини ва Жаҳонгир мирзонинг онаси эди. Амирнинг биринчи хотини Турмиш ого Жақу Барлоснинг қизи бўлиб, Умаршайхнинг онаси эди (қаранг: Амир Темур, Таржимаи ҳол. 39-бет).
 133. Асарнинг форсча матнида шу ерда «турклар» эмас «туркманлар» (туркимонон) дейилган. Аслида тўғриси шундай бўлиши керак.
 134. Ҳожи Муҳаммад туркманининг номи асарнинг юқори қисмида эслатилмаган бўлса ҳам, у Амир соҳибқиронни аввалдан билган ва уни қаттиқ ҳурмат қилган кўринади.
 135. Гажирчи ибораси мўғулча бўлиб, аниқ маъноси йўл бошловчидир. Лекин бу иборанинг асарда тааммул этилишига кўра, гажирчи баҳодурнинг қуролини элтувчи, хизматкори ва урушда эгаси билан бирга урушиб, уни ҳимоя қилувчи вазифасини ҳам бажарган.
 136. Маҳмудий — Қорақум саҳросининг шарқидаги бир мавзё.
 137. Мохон — Хуросон шимолидаги шаҳарча, ҳозирги Мари ўрнида бўлган (қаранг: Бартольд В. В. Улугбек и его время. — Сочинения, т. II, ч. 2, с. 41).
 138. Тус — ҳозирги Машҳаддан 25 км шимолда Кашафруд дарёси бўйида жойлашган қадимги шаҳар; 809 йили машҳур халифа Ҳорун ар-Рашид шу ерда ўлган ва қўмилган. У Чингизхоннинг ўғли Тўлуй томонидан вайрон қилиниб яна тикланган. Баён этилаётган воқеалардан бироз аввал Алибек ва Муҳаммадбекнинг отаси Аргуншоҳ Тусни марказ қилиб, бир мулкка асос солган эди. Алибекнинг Амир соҳибқиронга қилган хонлиги эвазига бу мулк йўқ қилинган (қаранг: Бартольд В. В., Историко-географический обзор Ирана. — Сочинения, т. VII, с. 114—115).

139. Ғарбол — ғалвир демақдир.
140. Муборакшоҳ Санжарий — туркманларнинг санжарий уругининг беги; Амир соҳибқироннинг эгаменлигини тан олиб, унга буйсунган ва натижада катта мансабларга эришган.
141. Муаллиф бу ерда Гармсири Хирманд деб Сеистонда Ҳирманд, яъни Ҳилманд дарёсининг қуйи оқимидаги Гармсирни айтаяпти. Яна бир Гармсир Қоратегин тарафида бўлган.
142. Ҳазора ва нукударийлар аслида мўғул қабилалари бўлиб, Амир Темур давридан анча аввал турклашган эдилар.
143. Ҳузур—Қашқадарё воҳасидаги қадимги шаҳар, ҳозирги ноҳия маркази Ғузур.
144. Оқуй мавзеи ҳақида маълумот сақланмаган. Лекин Амир учун махсус оқ матодан тикилган чодирни ҳам оқ уй дейилган.
145. Қутлуқ Туркон оғо — Амир Темурнинг опаси ундан беш ёш катта бўлиб, ниҳоятда доно ва заковатли аёл бўлган. Амир барпо этган кўп бинолар ана шу аёлнинг маслаҳати билан ишланган.
146. Кеш атрофидаги Ачиги кентги ҳақида хабар сақланмаган.
147. Бу ерда «сув» — Амударё.
148. Афғонистон ерлари Чигатой улусининг мулки бўлгани учун Темур ва Ҳусайн каби улус амирлари бу ерларда ўзларини бемалол сезиб юраберганлар. Асли мулки Ҳўжандда бўлган амир Баҳром Жалойирнинг Ҳиндистонга кетишига қараганда, бу улус амирлари учун Ҳиндистонга боришда ҳам қаршилик кўрсатувчи бирор тўсиқ ёки куч бўлмаган.
149. Сеистон, шунингдек Сакастон, Сежестон — ўрта асрларда Эроннинг жанубидаги ўлка, бош шаҳри Заранж бўлган. 1756 йили Афғонистон давлатига асос солинганидан сўнг ўлканинг шимоли-шарқий қисми бош шаҳри билан бирга Афғонистон таркибига кирди.
150. Қалин киши — кўп одам демақдир.
151. Мекрон — Ҳиндистоннинг (ҳозир Покистоннинг) Эрон жанубига туташган ўлкаси. Лекин матнда араб имлосида келтирилган номни Сакрийн деб ўқиш мумкин. Форсча матнда эса Сакзийн дейилган (1036 варақ). Иккала ҳолда ҳам бу номларга мос жўғрофий объект йўқ. Шунинг учун Мекрон деб ўқишни маъқул топдик.
152. Бу одамнинг кейинги қилмишлари ва тақдири ҳақида қуйида 89а саҳифага қаранг.
153. Арсаф — Сеистондаги чўл.
154. Қўҳмард — Қўҳруд тоғ тизмасининг шарқи.
155. Сиддиқ Барлос «Қорачор нўннинг ўғлонларидан» бўлиши билан Амир Темурнинг уругдоши бўлади.
156. Ҳулм — Афғонистоннинг шимолида Мазори Шарифдан 50 км ча шарқдаги шаҳар. Ҳозирги номи Тошқўрғон ва аҳолиси ўзбеклар.
157. Суф дараси — Афғонистон шимолида Балх дарёсининг ирмоғи.
158. Хуросоннинг шимолида Кучан шаҳри яқинидаги мавзеъ.
159. Бу ерда номлари эслатилган бекларнинг ҳаммаси Амир Темурнинг уруглари ва сафдошларидир.
160. Номлари эслатилган уч бек Амударёнинг сўл соҳилидан бўлиб, улар соҳибқиронга муҳолиф эдилар.
161. Қорасув — Кофирнигон дарёсининг бир ирмоғи шу ном билан аталган. Лекин воқеа вассифига кўра сўз Балх атрофи ҳақида кетаётир. Демак, бу сув ҳам, Дараигиз ҳам Балхобнинг ирмоқлари бўлса керак.
162. Абдуллоҳ ариги — Балх яқинидаги канал, ҳозир сақланмаган.
163. Тайхон деб муаллиф Афғонистон шимолидаги Тохаристон Таллиқонини айтаяпти. Шаҳар Қундуздан 60 км шарқда Таллиқон номи дарё бўйида жойлашган. Ўрта асрларда бундан бошқа яна иккита Таллиқон бўлган: биринчиси Хуросон Таллиқони, у Маймана билан Боломурғоб оралигида бўлган, иккинчиси — Гилон Таллиқони, Решт яқинида бўлган.
164. Бадахшон деб бу ерда ўлка билан бирга унинг бош шаҳри Файзобод ҳам назарда тутилади (яна 80-изоҳга қаранг).
165. Дашти Қўланк мавзеи ҳақида маълумот топилмади. Лекин матнга кўра унинг тахминий ўрнини Вахш ва Панж дарёлари оралигида, Хутталонда, ҳозирги Қўлобга яқин жой дейиш мумкин.
166. Балжувон — Қўлобдан шимолроқдаги шаҳар. Ўрта асрларда уни кўпроқ Мунк дейилган.
167. Қуръон. Бақара сураси, 249-оят.
168. Қуръон. Зуҳо сураси, 2-оят.
169. Қуръон. Залзала сураси, 1-оят.
170. Бу арабий иборанинг ўқилиши шартли. Форсча матнда бунга мос ибора йўқ.
171. Қуръон. Бақара сураси, 20-оят.
172. Бу ерда номлари эслатилган беклар Амир соҳибқироннинг сафдошлари ва лашкарбошиқларидир.
173. Қуръон. Оли Имрон сураси, 13-оят.

174. Муаллиф бу ерда муболага қилаяпти. Аслида Гужарот Ҳиндистоннинг гарбида. Демак, Темур аскарлари душмани анча узоқ ерга қувлаб борганлар.
175. Тош ариқ — Кеш яқинидаги канал.
176. Чекдалик — Шахрисабздан жанубдаги дарёча, ҳозирги номи Кичик Урадарё.
177. Бир қўшунда 500 гача аскар бўлган. Демак, етти қўшунда қарийб 3500 аскар бўлган.
178. Хожа Шамс — соҳибқироннинг пирларидан бири бўлган.
179. Бу ерда ҳадис келтирилган. Маъноси: «Набий алайҳиссалом айтди: «Солиҳ туш — пайгамбарликнинг қирқ олтидан бир бўлагидир».
180. Қуръон. Сод сураси, 26-оят.
181. Қуръон. Юсуф сураси, 100-оят.
182. Қуръон. Фатҳ сураси, 27-оят.
183. Матннинг шу ерида икки ё уч сўз ўчган эди. Форсчадан тикланди.
184. Қуббаи метин — Шахрисабз яқинидаги мавзё.
185. Амир соҳибқирон «сўл қўлини алифдек ва ўнг қўлини долдек» қилишдан қўринадики, у камалак ёйини чап қўли билан ушлаб, ўнг қўли билан ватарини ва ўқ башоғини тортиган. яъни 1362 йили Сейистонда ўқ еган ўнг қўлини истаганича эгаберган ва уша ярадорлигининг асоратини сезмаган.
186. Қуръон. Зумр сураси, 74-оят.
187. Қуръон. Исро сураси, 46-оят.
188. Қуръон. Оли Имрон сураси, 126-оят.
189. Йом (ёки Жом) суви — Самарқанд яқинидаги дарёча, Зарафшоннинг ирмоғи.
190. Ҳижрий 765 йил мелодий 1363 йил 10 октябрдан 1364 йил 28 сентябригача муддат бўлиб, унинг бошланғич қарийб беш ойи қуён йилига тегишли бўлиб, қолгани 1364 йил эрта баҳоридан бошланган, Лу, яъни балиқ йилига тегишлик. Демак, мазкур галаба ва жанг 1364 йил баҳорида юз берган.
191. Қуръон. Исро сураси, 82-оят.
192. Билқис — Сулаймон пайгамбарнинг хотини.
193. Дизақ — ҳозирги Жиззахнинг қадимги номи Дизакни муаллиф шу шаклда келтирган.
194. Зинда Чашм — апардий амирларидан ва амир Ҳусайннинг бекларидан эди.
195. Қуръон. Раъд сураси, 38-оят.
196. Накбат — бахтсизлик демакдир.
197. Бу ерда Муҳаммад Али Амир соҳибқироннинг ҳаётида жафокашлик ва бахтсизликлар бўлганига шама қилиш билан бирга матннинг шу ерини ўз талқинида берган ва баъзи хабарлар ҳақида тўхталмаган. Шарафуддин баёнида бу ерлар муфассалроқ ёритилган ва 1365 йил баҳори Амир соҳибқирон учун қаҳрли бўлганлиги айtilган (қаранг: Шарафуддин Али Йаздий. Танқидий матн, 110б, 111а саҳифалар).
198. Ақар мавзёсининг ўрни аниқ маълум эмас. Матнга кура Чиносга яқин жой бўлса керак.
199. Гала-қаро жол топқай, яъни от-уловлар дам олсин демакдир.
200. Яъни мўлжалига.
201. Кандибодом — ҳозирги Конибодомнинг қадимги асл номи. Кандибодом суйи деб яна Сирдарёни назарда тутилган.
202. 1365 йил 21 май билан 21 июн оралиги.
203. Кўкнак — Тошкент воҳасининг гарбидаги мавзё.
204. Форсча матндаги жанги лойдаги мағлубиятда Темур Хожа Ўғлонга каттароқ айб қўйилади ва унга жарима солинганлиги ҳақида айтилади (қаранг: Шарафуддин Али Йаздий. Танқидий матн, 113а-саҳифа).
205. Бу ерда номлари эслатилган Мавлонозода Самарқандий, Хўрдак Бухорий ва Абу Бакр Қалавий Наддоф — мўғул хони Илёс Хожанинг Самарқандга бостириб келишида мамлакат ҳокимлари йўқлигида истилочиларга қарши курашда ижобий рўл ўйнаган раёият лидерлари. Аммо мўғуллар отларига ўлат келганлиги сабабли чекинишга мажбур бўлганларидан сўнг ҳокимият осонлик билан у шахсларнинг қўлига тегиб, улар юртда безорилик ва ноҳақлик қила бошлайдилар. Бу ҳодисани Шарафуддин ҳам, Муҳаммад Али ҳам анча софдиллик билан ёритганлар. Афсуски, рус ва совет муаррихлари сарбадорлар деб аталмиш мазкур лидерларни халқ ҳуқуқини ҳимоя қилувчи миллий қаҳрамонлар даражасига кўтариб, улар гўё мўғуллар зулмига қарши халқ ҳаракатининг бошлиқлари ва Амир Темур билан амир Ҳусайн эса халқ ҳаракатини бостиришга урунган золимлар қилиб кўрсатганлар. Аслида эса улар хужасизлик бағрида юзага чиқиб қолган авантюрачилар эдилар. Кейинчалик Темур билан Ҳусайндек мамлакатда тартиб ўрнатиш жараёнида уларни қатл этиб тўғри қилганлар.
- 205а. Қуръон. Шарҳ сураси, 5-6-оятлар.
206. Бастарк — бу ўқилиш узбекчада ҳам, форсча матнда ҳам ҳаракатлар билан кўрсатилган (қаранг: Шарафуддин. Танқидий матн, 115а саҳифа). Бу йайлоқ Арҳанг яқинида бўлган.
207. Ўлжай Туркон огонинг ўлими 1366 йил ёзида юз берган эди.
208. Қуръон. Бақара сураси, 156-оят.
209. Амир соҳибқироннинг Султонбахт бегимдан бошқа Тагайшоҳ исмли яна бир қизи бўлган. Лекин бу қизларнинг қайси бири катта эканлиги ва тутилган йиллари

- номаълум. Ибн Арабшоҳнинг айтишича, Султонбахт бегим ўзини эркакча тутиб, эркакларни ёқтирмаган. «Бу, Самарқандга келган Бағдод аёлларининг таъсири остида бузилганидан бўлиб, унинг хунук ҳикоятлари бор» (қаранг: Ибн Арабшоҳ. Амир Темур тарихи. 2-к. Сўз боши, араб тилидан таржима ва изоҳлар муаллифи Убайдулло Уватов. Тошкент. «Меҳнат», 1992, 84-саҳифа).
210. Чағонийён — Сурхон воҳасининг қадим ва ўрта асрлардаги номи. Сурхондарёнинг узи Чағонруд деб аталган. Воҳанинг бош шаҳрини ҳам Чағонийён деб аталган ва у ҳозирги Денов ўрнида бўлган (қаранг: Бартольд, т.1, с.122-123).
 211. Чакчак — Қашқадарё ва Сурхондарё вилоятларининг туташ еридаги ҳозирги Чакча мавзеъининг ўрта асрлардаги номи.
 212. Янгикент — Қарши билан Ғузор оралигида ўрталикда жойлашган кент.
 213. Нундак мавзеъи ҳақида маълумот сақланмаган. Лекин амир Ҳусайн Чағонийёнда тургани учун у жой Деновга яқин, балки гарброкда бўлган дейиш мумкин.
 214. Қатлаш мавзеъи ҳозирги Пачкамар сув омборининг ўрнига тўғри келади, чунки у иккала сув бирлашадиган ердадир.
 215. Мохон ҳақида — 137-изоҳга қаранг.
 216. Исҳоқ қудуги — Олот яқинидаги қудуқ.
 217. Яъни икки ярим ой.
 218. Шўрб қудуги — Чоржўй билан Марв оралигидаги қудуқ.
 219. Баймароғ мавзеъи деб қадимги Маймуғ назарда тутиляпти, у Қаршидан қарийб 30 км масофада бўлган. Маймуғ номлик шаҳарча Самарқанд яқинида ҳам бўлган.
 220. Узғанд деб бу ерда Сирдарёнинг чап соҳилида ҳозирги Қизил Ўрдага яқин бўлган шаҳар назарда тутиляпти.
 221. Ҳузор (Ғузор) яқинидаги Қўроғшун тўба Валвали кенти ҳақида маълумот тонилмади.
 222. Қуръон. Талоқ сураси, 3-оят.
 223. Қуръон. Рум сураси, 5-оят.
 224. Қуръон. Оли Имрон сураси, 159-оят.
 225. Ҳустор кенти — Қаршидан Амударёга боришда ораликдаги қишлоқ.
 226. Бу ерда Муҳаммад Али диққатсизлик қилиб, форсча «калонтари хоҳар» иборасидаги «калонтар», яъни катта сўзини тушириб қолдириб, Амир Темурнинг опасини ёки, эскича айтганда, эгачисини синглиси деяпти. Юқорида 186 саҳифада эгачиси деб таржима қилган эди. Аслида Қутлуг Туркон ого амирдан беш ёш катта эди.
 227. Ширинбека ого соҳибқироннинг бирдан-бир синглиси эди.
 228. Сайфуддинбек мўғулларнинг никудар уруғидан эди; турклашиш билан бирга уруғнинг номи ҳам ўзгариб нукуз бўлган.
 229. Бурдалиқ — Чоржўй билан Керки оралигидаги масофанинг ўртасида Амударёнинг ўнг соҳилида бўлган шаҳар.
 230. Шаҳрикант ёки Ширкат — Насаф яқинидаги шаҳарча.
 231. Шабихун — қўққисдан ҳужум қилиб, яна тезда гойиб бўлиш ҳарбий тактикаси.
 232. «Аҳсанта» — арабча сўз; бопадинг, қойил қилдинг маъноларини билдиради. Нафир — карнайнинг урушда чалинадиган тури.
 233. Бу икки мавзеъ ҳақида маълумотга эга эмасмиз. Матнга қўра улар Қарши атрофидаги қишлоқлар бўлса керак.
 234. Калобод дарвозаси деб Бухоро ички работининг II дарвозасидан бири назарда тутиляпти. У Қарши тарафига қараганлиги учун уни Қарши дарвозаси ҳам дейилган (қаранг: Бартольд В. В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. — Сочинения, т.1, с.153—155).
 235. Бухоро яқинидаги Бермас мавзеъи XII асрдан бери маълум бўлган (қаранг: Бартольд В. В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. — Сочинения, т.1, с.174).
 236. Эроннинг шарқида — Ҳирот ва унинг атрофларида 1245 йилдан 1389 йилгача Куртлар сулоласи ҳукм сурди. Улар аслида Афғонистоннинг марказий тоғли ўлкаси Ғурдан бўлиб, анча эронийлашган ўғуз турклари эди. Ҳирот ва унинг атрофлари билан бирга Ғурнинг талай қисми ҳам Куртлар қўлида эди. Мўғул истилоси Куртларга деярли таъсир этмай, улар ўз мустақиллигини сақлаб қолди. Бироқ Амир Темурнинг ҳарбий юришлари натижасида бу сулола вакиллари ҳам, давлатлари ҳам тугатилди. Малик Ҳусайн — Куртларнинг охириги вакиллари эди.
 237. Қуръон. Юнус сураси, 14-оят.
 238. Мовароуннаҳрда Жўйбар номли мавзеълар асосан Бухорода ва Самарқанд атрофида бўлган. Агар Амир соҳибқирон Амударёдан Амўйа (Чоржўй) кечикидан ўтганида Қаршига Бухоро орқалик Жўйбардан ўтган дейиш мумкин эди. У ҳолда бу йул анча айланмиш бўларди. Лекин биз юқорида кўрдикки у чап соҳилга Бурдалиқ кечикидан ўтиб тўхтаган эди. Демак, орқага қайтишда ҳам шу йулдан кетган бўлиши эҳтимол. Бу ҳолда Жўйбар Қаршидан гарбдаги ариқ бўйидаги мавзеъ бўлади.
 239. Камхо — шойнинг нафис бир тури. Бозургонлар — савдогарлар демакдир. Амирнинг аҳволи бир қадар ночор бўлиб турган пайтида бозургонларнинг қўллашига муҳтож эди. Шунинг учун уларнинг қимматбаҳо шойиларини қайтариб берган.
 240. Навқат, бошқача ўқилишда Навқад — Қарши билан Кеш оралигидаги кент, Қарши-

- дан 35 км ча ва Кешдан 30 км ча масофада бўлган. Уни ҳозирги Қорабоғ урнида бўлган деб ҳисобланади (қаранг: Бартольд В. В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. — Сочинения, т.1, с.189—190).
241. Ёзи — ёзлик ўтлоқ, айлов демакдир.
242. Қумош (кўпинги ақмиша) — газлама тури.
243. Шу ергача баён қилинган воқеалар 1364—1368 йиллар оралиғига тааллуқли бўлиб, у найтларда соҳибқирон катта қудратга эришмаган эди ва ўзи маъқул тонган йўсуни бўйича иш тутмай, лашкаридаги амирларга қўлоқ солишга мажбур бўлган кезлар эди. Кўп муваффақиятсизликларнинг сабаби ҳам амирларнинг ўзбошимчилигида эди. Лекин кўпинчалик аҳвол ўзгариб, амирлар кўпроқ Темурбекка қўлоқ соладилар. Шундай бўлса ҳам соҳибқирон кўп ҳарбий масалаларни эски одат бўйича амирларнинг маслаҳатига солади.
244. Раҳматоби — Оби Раҳмат, Сиёб, Қорасув — Самарқандни шарқдан ғарбга кесиб ўтган қадимги ариқ.
245. Садақ — камалак ўқлари турадиган ўқдон.
246. Ревтан — Самарқанддан бир фарсах (6 км) масофадаги Ревдод қишлоғи (қаранг: Бартольд В. В. Сочинения, т.1, с.139).
247. Фаринкент ва Сағарч — Самарқанддан 5 фарсах (30 км) масофада Иштихон яқинидаги кентлар.
248. «Иомга тушти» иборасини «Йом суви бўйида тўхтади» деб тушунимоқ ксрак (26а саҳифа 189-изоҳга қаранг).
249. Тўм суви — Қарин яқинидаги ариқ.
250. Арабча мақол, маъноси — «Хўшининг ўз вақти бор».
251. Қуръон. Иброҳим сураси, 20-оят.
252. Қурчўқ — Самарқанд яқинидаги тоғ довоми.
253. Тева Бўйини — балки, Пискент яқинидаги Туябўғиздир?
254. Кўкнак — Чинос яқинидаги мавзё.
255. Ложурма — арабча ибора, «албатта» демакдир.
256. Кеш ўрнида Шаҳрисабз номи асарда энди биринчи марта ишлатилиши.
257. Муҳаммад Али матнида Булунгур ўрнига Йалангур деб хато ёзилган. Биз форсча матнга кўра тузатдик.
Булунгур суви — Самарқанд вилоятида шу номли тумандаги дарёча.
258. Работи Малик — Кармана чўлида Харжаи қишлоғи яқинида Қорахонийлардан хон Намсулмулк томонидан 1078-79 йиллар қурилган работ.
259. Етти кудуқ йўли — Чинос билан Жўззах (Дизақ) оралиғидаги чўл орқали ўтган йўл.
260. Матнинг шу ери диққатга сазовардир. Каифусрав Хутталоний аввалига Амир соҳибқироннинг бекаридан бўлиб, кейин хойинлик қилиб, Жета хонининг, яъни Темур душманининг паноҳига ўз одамлари билан кетган эди. Энди эса у Амир билан қудаланиб, Жета қўшунидан икки минг кишини амирнинг хизматига келтирляпти. Асарда бунга ўхшаш ҳолатларни кўп учратамиз. Мовароуннаҳр ва Жета аҳолиси қисм ва гуруҳларининг бир тарафдан иккинчи тарафга бундай осонлик билан кўчишлари, биринчидан, ҳали ўша даврда Мовароуннаҳр ва Жета аҳолиси орасида маданий ва миллий фарқ айтарлик бўлмаган бўлса, иккинчидан, иккала ҳудуд аҳолиси ҳам тўла ўтроқ бўлмаганлигини кўрсатади.
261. «Илғори» юборилган гуруҳ махсус ҳарбий бирлик бўлиб, уни Шарафуддин ҳам, Муҳаммад Али ҳам эски ўзбекча сўз билан илғор дейди. Аслида бу арабча «муқаддам» тушунчасига тенгкучли бўлиб, мустақил туркий сўз ва тушунчадир. Одатда илғорнинг вазифаси душманининг илғор қисмлари билан жанг қилиш, ёки унинг асосий қисми билан иттифоқни қилиб, уни чаплатиш, «тил» сифатида асир олиш, душман тўғрисида аниқ хабар келтиришдан иборат бўлган. Лашкарнинг сони орттиши билан илғордаги аскарларнинг сони ҳам ортаборган. Биз қуйида кўрамаизки, кейинчалик Темур йигирма беш, ўттиз минг ва ҳагто ундан ҳам ортиқ сошли лашкарни илғорларга юбориб, ўзи асосий қисм билан фурсат кутиб туради. Бундай кўпсонли илғор лашкари ҳам ўз галида ўз илғори, иттифоқ, қоровул ва ҳировулига аскар гуруҳларини чиқарган.
262. Қуръон. Абаса сураси, 34-оят.
263. Асарда биз Жеталарга ва Олтин Ўрда аҳлига нисбатан бир неча марта «кофир» ибораси ишлатилганлигини кўрамаиз. Аслида бу мамлакатлар аҳолисининг асосий қисми алақачонлар Исломи қабул қилган бўлиб, фақат айрим майда гуруҳлар орасидагина будпарастлик қолган эди. Лекин уларнинг иккисига ҳам асосан кўчманчилик ҳукм сургани сабабли улардаги Илом сует эди.
264. Хумрак — Чирчиқнинг қўйи оқимидаги мавзё (қаранг: Бартольд В. В. Сочинения, т.1, с.231).
265. Барсин гузори ёки Барчин кечики — Сирдарёнинг қўйи оқимида унга Барчиндарё қўйиладиган жойидаги мавзё.
266. Ваҳший Рама деб муаллиф ҳиндларнинг қадимги эноси «Рамаяна»нинг бош қаҳрамонини назарда тутди. Шарафуддиннинг «Рамаяна»дан хабардорлиги унинг ўта ўқинишли эканлигидан ва шу билан бирга унинг даврида бу ҳинд асарининг форсча таржимаси мавжуд бўлганлигидан далолат беради.

267. Сайрам — Тошкентдан қарийб 130 км шимол-шарқдаги шаҳарча. қадимда Исфижоб номи билан маълум бўлган.
268. Чаманкент — ҳозирги Чимкентнинг қадимги асл номи.
269. Ўтроп — туркларнинг Сирдарё бўйидаги йирик шаҳри, шу номли дарёнинг Сирдарёга қуйилиш жойида унинг ўнг соҳилида бўлган. Қадимда уни Турабанд дейилган.
270. Форсча матида шаҳарнинг номи ҳозирги ўзбекчага яқин бўлган фақат Тошкент шаклида келтирилади (масалан, 128а саҳифага қаранг). Шаҳарнинг номи Эрон манбаъларида III асрдан бошлаб Чоч шаклида учратилади. Шу номни арабийлаштиришдан Шош ҳосил бўлган.
- Абу Райҳон Беруний айтишича, «Бинкат — Шош (вилояти)нинг маркази, туркчада Тошканд, юнончада Тош қалъа (қаранг: Абу Райҳон Беруний. Танланган асарлар, V жилд. Биринчи китоб. Қонуни Масъудий, 1—5-мақолалар Тошкент, «Фан», 1973, 426-бет). Беруний «юнонча Тош қалъа» дейиши Птолемей (II аср) «География»сидаги «Лисинос пурго» номининг таржимаси бўлиб, Птолемей ўз галида туркча Тошкент (канд) сўзини юнончага шундай таржима қилган. Бундан кўринадики, бундан қарийб икки минг йил бурун шаҳримиз икки ном билан — Тошкент ва Чоч деб аталган ва биринчиси туркча, иккинчиси суғдча бўлиб, шаҳар аҳолиси ҳам турклар ва суғдлардан иборат бўлган. Кейинчалик суғдлар турклашиб кетгач, суғдча ном бутунлай ўнутилган.
271. Яъни Арҳанг ва Соли Саройга кетдилар.
272. Қуръон. Аҳқоф сураси, 10-оят.
273. Қуръон. Хужурот сураси, 9-оят.
274. Қуръон. Нисо сураси, 128-оят.
275. Яъни ёлгон.
276. Ниёзий манзевъи — Шаҳрисабз ва Қарши орасидаги катта қишлоқ.
277. Қўҳак суви — Зарафшон дарёси; Самарқанддаги Қўҳак тепалиги яқинидап ўтгани учун шундай аталган.
278. Қинор Шақшор — шартли шундай ўқилди, матида ёзилиши ноаниқ.
279. Кумишкент ва Алиобод — Самарқанд яқинида Зарафшондан шимол тарафдаги қишлоқлар.
280. Яъни қайтдилар.
281. Ишканиш — Бадахшоннинг жанубий, Афғонистон қисмида Самангон дарёсининг irmoғи бўйидаги кент.
282. Муаллиф Кобулистон деб Кобул шаҳри билан бирга Кобул дарёси воҳасини назарда тутад.
283. Ишканишдан Кобул воҳасига Ҳиндқуш тоғ тизмаларидаги Ҳовон довоидан (уқбасидан) ўтилади.
284. Пулод Буга билан Оқ Буга иккиси ҳам Темурбекнинг амирлари, яъни Чигатой улусига мансуб турклардан эди. Демак, уларга қарам бўлган Кобул воҳаси ва шу билан бирга Марказий ва Шимолӣ Афғонистон шу улуснинг мулки эди.
- Шиси ҳам диққатга сазоворки, муаллиф асарининг шу еригача «Афғон» деган номни элатмади. Бу эса афғонлар XIV асрнинг иккинчи ярмида Кобул воҳасида бўлмаганликларидан дарак беради.
285. Қашм — Бадахшонда (жанубий) Таллиқон билан Файзобод оралиғида Машҳуд дарёчасининг ўнг соҳилидаги шаҳарча. Ҳозир номи Кишим деб талаффуз қилинади.
286. Жарм (ҳозирги Жўрм) — Қашмдан тўғри шарқда Қўкча дарёсининг ўнг қирғоғидаги шаҳарча. Демак, Қаркас уқбаси ва Жарм уқбаси шу икки шаҳар оралиғида Хожа Мўхаммад тоғ тизмасидаги довоилардир.
287. Жарм суйи — Қўкча дарёси.
288. Дараи Артинч — Қўкча дарёси билан Дарайим дарёсининг қўшилиш жойи.
289. Қўнгуз аланг — ҳозирги Шерхон яқинидаги кечик.
290. Жайба — аскарнинг шахсий моли ва ўлжалари солинадиган қоп.
291. Юқоридаги баёндан билмаздки Кайҳусрав Хутталоний миразо Жаҳонгирнинг қайнотаси ва, демак, Амир Темурнинг қудасидир. Шунга қарамай у ўз қудасига нисбатан дунманлик назор этаётир.
292. Форсча матида бу хат келтирилмаган (қаранг: «Зафарнома». Танқидий матн, 133а саҳифа, 13—18 сатрлар).
293. Ҳисори Ҳиндувон — Балх шаҳри работидаги қалъа.
294. Бена — Термиздан қарийб 20 км шимолдаги қишлоқ.
295. Саййид Барака — Амир соҳибқироннинг бош пири, гоъвий раҳбари. Амирнинг васиятига кўра унинг қабри Гўри Амирда Саййид Барака қабрининг оёқ тарафига қўйилган.
296. Қуръон. Аҳзоб сураси, 33-оят.
297. Авзач гузори — Кофирнигон дарёсининг Амударёга қуйилиш еридаги шу дарёдан кечик.
298. Шодийн тоғи — Мозори Шариф жанубидаги тоғ.
299. Хожа Ақоша кенди — Балх яқинидаги қишлоқ.
300. Демак, икки ўғлини ҳам қатл қилдилар.
301. Шарафуддин Али Яздий соҳибқироннинг тахтта ўтириш маросимини алоҳида сарлав-

- ҳа билан ажратиб, хабар ўрнига хушомадгўйлик маъносидаги шеърлар билан бир неча саҳифани тўлдирган. Муҳаммад Али у шеърларни тушуриб, воқиятни Амрининг Хусайнбек устидан галабаси бобига қўшиб қўйган.
302. Шуниси диққатга сазворки, Шарафуддин шу ерда Балхдан дарёдаги кўприккача масофа саккиз фарсах, (яъни қарийб 50 км) эканлигини кўрсатган (қаранг: «Зафарнома», Танқидий матн, 141а-саҳифа 18-сатр).
303. Зинда Чашм исми Ҳаёт булоғи (ёки кўзи, яна бошқа ўқилишга кўра «ҳашами», яъни хизматкорлари) маъносини билдиради. Муҳаммад Али бу ерда исмининг иккинчи қисми билан сўз ўйини қилаётти ва булоғ бошқаларники бўлди демоқчи. Форсча матида исмининг иккала қисми ҳам мутойиба қилинади: «Зинда Чашм анқариб зинда намонад ва чашмаи дар тахти тасарруфи дигарон даромад», яъни: Зинда Чашм ҳаётга яқин бўлмади ва булоғи ҳам бошқаларнинг тасарруфига тушти.
304. 1370 йил — ит йилининг кўзи назарда тутилади.
305. Бу келтирилган жумладан Амир Темур мамлакатининг маъмурий бўлиниши мўғуллар давридагидек ҳарбий бўлинишга асосланганлигини кўрсатади. Чунончи, ҳазора бўлими мингта тўла жиҳозланган отлиқ аскар, туманлар — ўн мингта шундай аскар тайёрлаб бериши керак бўлган. Даруга ҳам мўғулча мансаб бўлиб, ҳар бир шаҳар, туман ва вилоятнинг ўз даругаси бўлган. У ҳозирги комендантга мос келади (масалан, гарнизон коменданти).
306. Қуръон. Оли Имрон сўраси, 74-оят.
307. Воқеалар Хужанд атрофида юз бераётгани учун Ойша хотун суви ҳам ўша атрофдаги Сирдарё irmoқларидан бир бўлади.
308. Янги — Мовароуннаҳр шарқидаги қадимги шаҳар. У Авлиё Ота деб ҳам аталган, ҳозирги номи Жамбул.
309. Бу келтирилган иборалардан кўринадики, Амир соҳибқирон Жетага қилган иккинчи юришида ҳам айтарлиқ узоққа бормаган ва ҳозирги Жамбул вилояти ва Талос водийсидан нарига ўтмаган. Бунинг объектив сабаблари бор эди. Биринчидан, 1371 йил Ёзига келиб, у Мовароуннаҳрда ҳокимиятни қўлга олиб, ташқи душманларга қарши юриш уюштира олган бўлса ҳам, у йирик лашкар тўплай олмаган эди, ва, иккинчидан, амирларнинг иродасини ўзига тўла бўйсундира олмаган эди ва улар орасида ҳам мухолифлар ва хоинлар мавжуд эди. Кўпшак Темур воқеаси бунинг ёрқин мисолидир. Шунинг учун Амир мамлакатдан узоқланмай, тезда орқага қайтишга мажбур эди.
310. Қаро Самон — Утрор яқинидаги мавзё.
311. Муҳаммад Али шу саҳифа кўйисида Темур «хонзода»га ва Шайх Абуллайсга нисбатан жазо чоралари кўрганни айтса ҳам, бунинг сабабини айтмаган. Шарафуддин матида «хонзода Абулмаолий Термизий ва Шайх Абуллайс Самарқандий бундан аввал ул ҳазратқа мухолифат бобиди бир-бирига сўзлар айтиб, улар билан иттифоқ қилганлар» дейилган (қаранг: «Зафарнома», Танқидий матн, 145б-саҳифа, 6-8-сатрлар). Демак, улар мазкур фитнанинг бошлиқлари бўлган ва соҳибқирон уларга нисбатан ҳақли равишда жазо чораларини кўрган.
312. Матннинг шу еридан аён бўладики, соҳибқироннинг бу қизи — Тағайшоҳ Ака Беги, унинг кичик қиз экан, чунки унинг узатилмаганлиги англанаётти; ва Султонбахт бегим катта қизи экан (32б-саҳифа, 209-ноҳа қаранг).
313. Маълумки, 1220 йил кузида Чингизхон Мовароуннаҳрни забт этабошлаганида Хоразмнинг пойтахти Гурганчи камал қилишга иккинчи ўгли Чигатойни юборади. Лекин камал узоққа чўзилиб кетади ва фақат Чингизхон катта ўгли Жучини юборганидан кейингина шаҳар таслим бўлади. Шунинг учун кейинчалик Чингизхон Шимоли-гарбий Хоразми Гурганч билан бирга Жучига беради, Жануби-шарқий Хоразми эса Ҳева ва Кот билан бирга Чигатойга беради. Кейинчалик эса бу мулкларнинг биринчиси Жучи улуси (русларда Олтин Ўрда), иккинчиси Чигатой улуси бўлиб шаклланади ва бу улус ҳокимларининг қайси бири кучайса бой Хоразми ўз мулкига қўшиб олишга уринади. XIV аср ўртасига келиб иккала улус ҳам сусайганидан сўнг қўнғирот уругига мансуб ва Чингизийларга алоқасиз бўлган Хусайн Сўфий бутун Хоразмда ўз ҳукмини ўрнатади. Лекин Хоразмнинг ярим қисми Чигатой улусининг мулки бўлганлиги учун бу улуснинг қонуний бошлиғи сифатида ҳам, Чигатой дастурига кўра мамлакатни бошқаргани учун ҳам Амир Темур Хусайн Сўфийга мазкур талабларни қўйишга ҳақли эди.
314. Баргўлд Абдуразоқ Самарқандийга ҳавола қилиб, гўё Хусайн Сўфий Темурнинг элчисига: «Сизнинг мамлакатингиз — жанг вилояти (яъни кофирлар мулки) ва мусулмонларнинг вазифаси — сизлар билан жанг қилишдир» деган сохта сўзларни келтириб, сўнгра «Шундай қилиб XIV асрда чигатойлар давлати мусулмон давлати деб ҳисобланмаган» деган хато хулосага келади (қаранг: Бартольд В. В. Сочинения, т. II, часть 2, с. 53). Бироқ, негадир у Хусайн Сўфийнинг бошқа манбаъларда, хусусан Шарафуддинда келтирилган сўзларини инкор қилган. Натижада умуман муҳим бир тарихий давр ҳақида нотўғри хабарни тарқатган. Ундан ташқари Абдуразоқ Самарқандий 1413 йили тутилган бўлиб, Гийсиддин Али Яздий, Низомиддин Шомий ва Шарафуддин Али Яздийларга нисбатан бир мунча ёш бўлиб, Темурий сарой муаррихларининг кейинги авлоди ҳисобланади. Бутун сарой

- архивлари ва маълумотларининг «қаймоғи» аввалги уч муаллифнинг асарига кирган. Шунинг учун ишончлилик нуқтан назаридан Абдураззоқ Самарқандийнинг асари кейинги ўринда туради.
315. Улуфа — ем, озуқа.
316. Яъни Қарши чўлида.
317. Булақлар — бу ерда совғалар маъносиди.
318. Яъни ишонган кишисини.
319. Бу жумлалардан Қундуз, Боғлон ва Кобулнинг ҳокими чигатойлардан бўлганлиги яна бир бор исботланади. Ундан ташқари булардан Кобул тарафиди Темур даврида истиқомат қилган буралди эли («буралмоқ» сўзидан) туркий бўлганлиги англашилади.
320. Сеноя — Хоразмнинг ўрта асрлардаги кенти, Амударёнинг чап соҳилида Ҳазораси билан Даргон ота оралиғида бўлган.
321. Кот — Хоразмнинг энг қадимги шаҳарларидан бўлиб, Амударёнинг ўнг соҳилида жойлашган. 995 йилгача, Хоразмшоҳлар давлатининг нойтахти Ғурганчга (ҳозирги Туркменистонда Қўҳна Урганч) кўчирилганидан сўнг иккинчи даражали шаҳар бўлиб қолган; ҳозирги номи Беруний.
322. Бу ерда том — девор маъносиди.
323. Қайхусрав Хутталоний амр Темурнинг қудаси бўлатуриб, унга нисбатан нечанчи марта сотқинлик қилаётганига диққат қилинг.
324. Оқ Сўфийнинг хотини Шакарбека Олтин Ўрда хони Ғийсиддин Муҳаммад Ўзбекнинг (1312—1342) қизи эди. Бу эса Сўфийларнинг Ўрда хошлари билан қаттиқ боғлиқлигини кўрсатади. Оқ Сўфийнинг қизи Севинбека онаси тарафидан хонзода эди. Соҳибқирон 1374 йили тўнғич ўғли Жаҳонгир мирзонинг Севинбекага уйлантиради. Бу никоҳдан Муҳаммад Султон туғилади. Бу эса 1403 йили 29 ёшида вафот этади. Бироқ бундан анча аввал, 1376 йили Жаҳонгир мирзо ўлганидан сўнг Хонзодага Мироншоҳ мирзо уйланади ва бу никоҳдан 1384 йили Халил Султон туғилади.
325. Бу ерда Севинбека Хонзаданинг йароғи деб унинг сепини айтилаяпти.
- 325а. Хос — Котдан 30 км ча масофадаги кент.
326. Яъни ёзгириш билан.
327. Қайдухон — Ўқдай қооннинг набираси, унинг улуси фақат Помир-Олой тоғли ўлкаси эди, у 1269—1301 йиллар хонлик қилган ҳисобланади. Лекин амалда унинг мулки Чигатойларга қарам бўлиб қолган эди.
328. Демак, ҳозирги никоҳлардаги пул сочишларнинг тарихи ҳам анча эски экан.
329. Зифоф — тантанали никоҳ тўйи.
330. Фореча матида «етти юз етмиш бешинчи йил охирларида» дейилган. Демак, бу ҳолда тарих 1374 йил май-июн ойлари бўлади (қаранг: «Зафарнома». Танқидий мати, 151а саҳифа).
331. Муҳаммад Али бу ерда ҳам саҳв қилиб, «етти юз етмиш бешда» деган. Фореча матида «шаъбон ойи бошида тарих етти юз етмиш олтида» дейилган (қаранг: «Зафарнома», Танқидий мати, 151а-саҳифа, 7-сатр). Демак, бу ҳолда тарих аниқлашади ва у 1375 йил 5-6 январ бўлади.
332. Иккала муаллифда ҳам Қатагон дейилган бўлса ҳам асарнинг илк нусхаларидан бирида хаттот айби билан Қатвон ўрнига Қатагон ёзилиб қолгандир. Чунки, биринчидан, Самарқанд атрофида Қатагон работи бўлганлиги ҳақида бирор маълумот йўқ; иккинчидан, бу иккала исмининг арабча ёзилиши ниҳоятда ўхшаш бўлиб, кўчиринида янглишиш осон. Бу ҳолда Қатвон работи — Самарқанд билан Ғиззах орасида Қатвон чўлидаги Қатвондиза бўлади.
333. Чорун мавзёи — ҳозирги Алматидан шарқроқдаги шу номли дарёчанинг Или дарёсига қуйилиш ери.
334. Бу ерда «xabари тўқ» бўлиши бутунлай беҳабар бўлиб, гафлатдан қўнгли тўқлигини билдиради.
335. Барақа Ғуриён — Чорун дарёсининг ўрта оқимида кескин бурилган еридаги мавзё, ҳозирги Жаланаш ва Коген оралиғи.
336. Ила суви — Или дарёси.
337. Яъни Қамариддиннинг неча минг кишиси соҳибқиронга қўшилди демакдир.
338. Куран — мўғулча сўз бўлиб, русчага курень шаклида ўтган: ёғоч уйлар тўпини билдиради.
339. Пойтоғ мавзёсининг ўрни аниқ маълум эмас. Лекин матидаги баёнга кўра у Иссиқкўлнинг шарқи ё жанубидадир.
340. Учқармон — балки Учтурфондир? Бу сўзларнинг ҳам арабча ёзилиши ўхшаш ва ундан ташқари соҳибқирон лашкарининг юриш йўли ҳам буни инкор этмайди.
341. Отбоши — Иссиқкўлдан жануби-ғарбда шу номли дарё бўйидаги шаҳарча, ҳозир Қирғизистон ҳудудида.
Арна ёзи — Отбошидан жануби-ғарбда шу номли дарё водийси.
Демак, бундан кўринадики, соҳибқирон бу юришда Қамариддинни таъқиб қилиб, Иссиқкўлни шарқидан Учтурфон орқали айланаиб ўтган. Агар у кўлни ғарбдан айланганида у орқага қайтиши керак бўларди ва бу матида акс этарди.
342. Қуръон. Нисо сураси, 3-оят.

- 342а. Йасси Дабон — Фарғона водийсининг бошланғич ерида шарқдаги тоғ давони.
343. Демак, соҳибқирон 1375 йил баҳорда биринчи марта Фарғона водийсини шарқидан ғарбга кесиб ўтган.
344. Зашжир Сарой — мўғул хони Қазонхон томонидан Қаршидан қарийб 50 км ғарбда қурилган сарой ва унинг атрофида юзага келган мавзё.
345. «Адам бўлгай» — яъни йўқ бўлсин демакдир.
346. Ғузрувон — Афғонистон шимолида Таллиқон яқинидаги мавзё.
347. Форёб суви — Афғонистоннинг шимоли-ғарбида шу номли шаҳардан ўтувчи дарё. У Маймана ва Андхўйдан ўтганлиги учун шу шаҳарлар номи билан ҳам аталади.
348. Хос — Хорамада Қотдан шимоли-ғарбда қарийб 20 км масофадаги ўрта аср шаҳри, у Дархос деб ҳам аталган.
349. Кармина — Бухородан Самарқандга боришда қарийб 100 км масофадаги шаҳарча.
350. Қозоқ этноними асарининг шу еригача келганда, 1376 йилнинг иккинчи ярмига тааллуқли воқеалар муносабати билан энди биринчи марта эслатиляпти. Умуман «Зафарнома»да бу этноним яна фақат бир марта эслатилади. Амир соҳибқирон Дашти Қишчоқ ва Жета юртларига, яъни ҳозирги Қозоғистон ерларига умуман олганда ўн мартача юрган бўлса ҳам бизнинг муаллифлар ҳозирги Қозоғистоннинг фақат жануби-шарқдаги воқеалар муносабати билан қозоқ ҳазораси ҳақида фақат икки марта эслатадилар. Бундан шу хулосага келиш мумкинки, қозоқларга асос бўлган этник ғуруҳ ҳазора сифатида, яъни минг кишилик аскар жиҳозлай оладиган уруғ сифатида фақат XIV асрнинг иккинчи ярмида шакллана бошлаганлар.
- Шунинг учун Темур давридаги Дашти Қишчоқ, яъни Қозоғистон аҳолисини ҳеч қозоқ деб бўлмайди. У аҳоли этник жиҳатидан ҳам ва маданий жиҳатдан ҳам қозоқ эмасдилар, балки дашт ўбеклари эдилар. Кейинроқ бу қўчманчи ўбеклар Мовароуннахрга силжиганларидан кейингина (XIV аср боши) қозоқлар кучая бошлайдилар.
315. Шайх Бурҳониддин Қилич деб Шайх Сайфуддин Бохаранийнинг ўғли Шайх Бурҳониддин (XIII аср) назарда тутиляётган бўлса керак.
352. Отақум мавзени аниқлаш учун Амирнинг йўлига назар солиш керак. У Қамариддинни таъқиб қилиб, Фарғона водийсининг шарқда Андижон тарафида эди. Демак, у Самарқандга қайтишда Сайхун-Сирдарёдан кечинишдан олдин у ўтган қўмлоқ ер ё водий марказидаги қўмлоқлар ёки Бука билан дарё оралиғидаги қўмлоқлар бўлади.
353. Қуръон. Бақара сураси. 156-оят.
354. Қарочуқ тоғи қуйидаги баёнга кўра Ўтрор яқинидаги тоғ.
355. Оқсув — Чимкентдан 30 км шарқроқдаги мавзё, ҳозир ўрнида Белие води темир йўл бекати.
356. Ўрта асрларда Туркистонда Қаро Туба (Қоратена) номли мавзё бир нечта бўлган. Лекин бу ерда Ёттисув соҳасидаги назарда тутиляётганини аниқроқ бўлса-да чигатой қўшинларининг бу ғалги юришда етиб борган жойлари аниқ маълум эмас.
357. Бугом Ойқўл — Иссиқкўлнинг ғарбидаги Бугом жарликлари (Буамское ущелье).
358. Қўчқор мавзеи — Бугомдан жануброқда Чу дарёсининг шу номли irmогининг водийси. Ҳозир у ерда қирғизларнинг Қочкорка номли шаҳарчаси мавжуд.
359. Тўқтамини Ўғлон — Оқ Ўрданиннг ўзбек амираи, Жўчи авлоди, Тўй Хожа Ўғлоннинг ўғли. Маълумки, Чингизхоннинг катта ўғли Жўчи 1227 ўлганидан сўнг бунинг кичик ўғли Ботухон отасининг мулки бўлмиш Дашти Қишчоқ ва Шарқий Овруқони Жўчи улуси деб аталмиш мулкка бирлаштиради ва ўзига Волга бўйида пойтахт қилиб Сарўйини таштайди. Мўғулларнинг ўзи бу улусни кўпроқ Кўк Ўрда деб атаган. Лекин у билан бир вақтнинг ўзида Ғарбий Сибирда ундан бир ёш катта бўлган акаси Ўрда Оқ Ўрдага асос солади. Бу Ўрданиннг пойтахти аввалига Ғарбий Сибирдаги Тура шаҳрида бўлиб, кейинчалик Сирдарё бўйидаги Сигнаққа кўчирилади. Аввалига хон фақат Кўк Ўрдада Саройда бўлиб, Оқ Ўрдани амирларгина бошқарарди. Лекин кейинчалик Оқ Ўрдада ҳам Жўчининг катта ўғли Ўрданиннг авлодларидан хонлар бошқара бошлайди. Кўк Ўрда хони Ўзбекхон (1312—1342) даврида иккала Ўрда бирлаштирилиб, юксак қудратга эришади. Бу бирлашган ўрда Оврупада Олтин Ўрда номи билан машҳур бўлади. Ўзбекхоннинг даврида унинг кўпроқ Жўчи уруғига мансуб бўлган сараланган навкарлари Оқ Ўрдада ҳам хизмат қилади. Улар бу ерда «ўзбекнийлар», яъни «Ўзбекхоннинг одамлари» деб танилади. Ўзбек этноними ана шуларга бориб тақалади. Кейинроқ улар тўғридан-тўғри ўзбек деб аталаверади. Тўқтамининг отаси Тўй Хожа Ўғлон ана шу ўзбеклардан бўлиб, Мангшилоқнинг амираи эди. У қурултой ўзбеклардан чиққан Олтин Ўрда хони Ўрусхонга (1361—1376) қарини чиққани учун қатл қилинади. Тўқтамини (ёки Тўқтамини) отаси қасосини олиш учун Ўрусхон билан курашади ва енгилиб, 1376 йили амир Темур ҳузурига паноҳ излаб қочиб келишга мажбур бўлган эди (қараг: Греков Б. Д., А. Ю. Якубовский А. Тимур. — В кн.: Тамерлан. Эпоха. Личность. Деяния. М.: «Ураш», 1992, с. 30—31; Рун Гонсалес Де Клавихо. Дневник путешествия в Самарканд к двору Тимура (1403—1406). Перевод со староспанского предисловия и комментарий И. С. Митроковой. М.: «Наука», 1990, с.72, комментарий 256).
360. Форсча матида Ўйбагу ўрнида ўйнагу сўзи келтирилади (қараг: «Зафарнома», Танқидий мати, 1576 саҳифа).

361. Матндан кўринадики, соҳибқирон Жетага Етгисув тарафидан борган ва орқага чўл орқали қайтган. Бу ҳолда Узғанд Қизил Урда яқинидаги шаҳар бўлади (юқорида 220-низоҳга қаранг).
362. «...ани ўғул ўқиди» дейилиши соҳибқирон Тўқтамишни ўғлидек кўрганини билдиради.
363. Саброн — ўрта асрларда Сирдарёнинг ўнг соҳилида Туркистондан кейинги йирик шаҳар, ҳозир Саврон қишлоғи.
Сигнақ — мазкур йўналишда кейинги йирик шаҳар. Унинг харобалари ҳозир Сунақ қўрғон деб аталиб, Туман Ариқ темир йўл бекатининг яқинида жойлашган. Маълумотларга кўра, бу шаҳар мелоддан аввалги III асрда юзага келиб, унинг қадимги номи Сунақ бўлган ва XII асрдан бошлаб қипчоқ давлатининг пойтахти ва кейинроқ Оқ Урданинг пойтахти бўлган. Урухон давридан бошлаб эса Олтин Урданинг пойтахтларидан бири бўлган (қаранг: Камалиддинов Ш. С. «Китаб ал-ансаб» Абу Са'да Абдалкарима ибн Муҳаммада ас-Сам'ани как источник по истории и истории культуры Средней Азии. Ташкент, «Фан», 1993, с.117).
364. Бу Идику манғит қабиласидан бўлиб, Олтин Урда ўзбекларидан эди. Рус адабиётида у Едигей номи билан маълум. Юқорида эслатилган Идику Барлос бошқа шахс бўлиб, у Мовароуннаҳр барлосларидандир.
365. 24 йағоч қарийб 144 км ни ташкил қилади (1 йағоч — 5985 м).
366. Ғажирчи — йўл кўрсатувчи ҳақида яна 135-низоҳга қаранг.
Форсча матнда «саккиз кундан сўнг» деган иборалар йўқ (қаранг: «Зафарнома», Танқидий матн, 1596-саҳифа, 5-сатр).
367. Темур Малик Ўзгон — Урухоннинг тўрт ўғлининг тирик қолган охиригиси, у Олтин Урдада 1376 йил охиридан 1378 йилгача ҳокимлик қилган.
368. Уша пайтдаги одат бўйича бирор бек, амир бирор ҳокимга хизматга борса, унинг йиғитлари ва уруғи ҳам бирга борганлар. Шунга кўра Туман Темур Ўзбек ҳам соҳибқирон лашкарига ўз одамлари билан келгани шубҳасиз. Бу эса дашт ўзбеклари билан чинғотойлар чамбарчас боғланганликларини яна бир бор исботлайди.
369. Амир соҳибқироннинг бу ерда номи эслатилмаган 1377.08.20 тарихда туғилган ўгли Шоҳруҳ мирзо эди.
370. Олтин Урда Амир соҳибқироннинг хавфли рақибни эди. Шу сабабли у ерга ҳокимликка ўзининг йўлчи уруғидан ишончли одамни қўйиш унинг мақсади ва режаларига мувофиқ эди. Шунинг учун у Тўқтамиш бир неча марта рақибларидан енгилганига қарамай Амир унга ишониб, ҳар гал катта сарфлар билан унга лашкар жиҳозлаб берган.
371. Одатда Амир Темурнинг Россиядаги муҳолифлари унинг Хоразмга қилган юришлари ҳеч қандай сабабсиз ва боқинчилик юришлари эди деб кўрсатишга уринадилар. Бу юришларнинг асли моҳияти бутунлай ўзгача эканлиги бу асардан ва унинг айниқса шу ердан яққол аниқланади.
372. Уша пайт Туман оғо II ёшларда эди (юқорида 38а-саҳифага қаранг).
373. Эски Ўкуз — Амударёнинг қуйи оқимида Котдан сўнг ажралиб, Гурландан ғарброқдан ўтган ўзани. XIII асрда бу ўзан қуриган.
Ўкуз — Амударёнинг қадимги хоразмча номи. Шундан дарёнинг қадимги юнонча номи Оксус келиб чиқади.
374. Хоразм қалъаси деб Гурганч (Кўҳна Урганч) назарда тутиляпти. Шаҳарни Чингизхон вайрон қилган бўлса ҳам тезда ўзини тиклаб олган ва Темур даврига келиб яна пойтахт бўлиб турган эди (қаранг: Бартольд В. В. Туркестан ва эпоху монгольского нашествия. — Сочинения, т.1, с.524—252).
375. Форсча матнда ҳақиқатан ҳам «харбуза» — қовун дейилган. Лекин В. В. Бартольд бу сўзни «арбуз» — тарвуз — деб тушунган (қаранг: Бартольд В. В. Улутбек и его время. — Сочинения, т.11, часть 2, с.52).
376. Дарбоши — дарвозалар бошлиғи.
377. Юқорида бу воқеадан уч кун аввал Термиздан «янги қовун», яъни чиллаки қовун (агар ҳандалак бўлмаса) келтирилганини эсласак, бу воқеа 1379 йилнинг июл ойининг ўрталарида юз берганини биламиз.
378. Олимнинг тўлиқ исми Сам'онийга ва форсча матнга кўра тузатилди (қаранг: Камалиддинов Ш. С. «Китаб ал-ансаб» ас-Сам'ани, с.156; «Зафарнома», Танқидий матн, 163а-саҳифа). Муҳаммад Алида квадрат қавсдаги номларн ўрнига фақат Абдурахмон келтирилган ва бу исм кейинги олимнинг исми билан чалкаштирилган кўринади.
Абу Муҳаммад Абдуллоҳ ибн Абдулҳамид ибн Наср ибн Ҳумайд ал-Кашший (вафоти ҳ.249/863 йил) — кешлик машҳур муҳаддис, тафсиричи ва ҳанафий фақиҳ; кўп шоғирдлари бўлгани, бир неча асар ёзгани маълум.
379. Бу олимнинг исми Сам'онийга кўра тўлатилди.
Абу Муҳаммад Абдуллоҳ ибн Абдурахмон ал-Дорамий ас-Самарқандий (ҳ.181/797 й. — ҳ.255/869 й.) — самарқандлик машҳур муҳаддис, фақиҳ ва тафсиричи; араб мамлакатларида бўлган, фиқҳ ва ҳадисларга оид 4 асар ёзган (қаранг: Камалиддинов Ш. С., с.156).
380. Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий (ҳ.194./810 й. —ҳ.256/870 й.) — ўрта асрлардаги энг машҳур муҳаддис, «Ал-Йомин' ас-Саҳиҳ», яъни «Саҳиҳи Бухо-

- рийнинг муаллифи. Бу асар ҳозирги кунгача Ислом дунёсида Қуръондан кейин иккинчи ишончли китоб ҳисобланади. У ҳадис, фикҳ, тарих ва адабга тааллуқли 15 га яқин асар ёзган; Хуросон, Ироқ, Сурия, Ҳижоз ва Мисрда бўлган ва умрининг охирида ватанига қайтиб келиб, Самарқанд яқинидаги Ҳартаг қишлоғида вафот этган ва ўша ерга қумилган. У бирор муддат Насафнинг Поён маҳалласида яшаганлиги маълум. Келиб чиқиши бўйича Бухоро суғдларидан бўлган.
381. Абул-Ҳусайн Муслим ибн Ҳажжож ал-Қушайрий ан-Ниюпурий — IX асрда яшаган муҳаддис, фақиҳ ва адиб.
 382. Сичен — қадимги туркчада маймун.
 383. Ҳар бир қўшунда 500 аскар борлигини назарда тутсақ, 50 қўшун аскарларининг сони 25000 киши бўлади ва унинг қўмондони 14 яшар бола эканлигини эътиборга олинг.
 384. Бадгис (ёки Бадхис) — Туркменистоннинг жанубида Қўшк билан Тошкўприк орасидаги чул.
 385. 1380 йил Ҳутнинг 15-куни — 4 март.
 386. Демак, Амир Амударёдан Керки кечикидан ўтган. Андхуд ҳақида 52-изоҳга қаранг.
 387. Марваруд — Афғонистоннинг Туркменистон билан чегарасида Мурғоб дарёси бўйидаги шаҳар. Ҳозирги номи Марвчак.
 388. Мавлоно Зайниддин Абу Бақр Тайободий — соҳибқироннинг пирларидан бири, асли Ҳирот — Машҳад йўлидаги кичик шаҳарчадан. Ҳозир у Эроннинг Афғонистон чегараси яқинидаги Тейбет кентидир.
 389. Фушанж ёки Бушанж — Ҳиротдан 60 км ча гарбдаги ўрта аср шаҳри.
 390. Амир соҳибқирон айтилган бу шеърда у молпараст қилиб кўрсатилган. Бу хусусият унинг феъллида йўқ эди, чунки қўплаб молу-мулкни аскарларига ва раъиятга улашиб берарди. Бундай шеър Шарафуддинда йўқ. Демак, бу шеър Муҳаммад Алининг ижоди бўлиб, бунда унинг молга ҳирси акс эттирилган.
 393. Абу Муслим — Мовароуннаҳр ва Хуросон аҳолисининг Умавий халифаларга қарши қўзғалонини бошқарган машҳур қаҳрамон. Унинг бу қўзғалони натижасида халифалик 749 йили Аббосийлар сулоласига ўтди ва улар кейинчалик Абу Муслимни хойинларча ўлдирдилар. Унинг фаолияти асосан Марвда ўтган ва Тусда ўлдирилиб, ўша ерга қўмилган.
 394. Исфароин — ўрта асрларда Нишопурдан Ҳуржонга олиб борадиган йўлда Бўжнурдан жануброқдаги шаҳар. Бу шаҳардан жануби-ғарбга Жакарм тарафига иккинчи йўл ажралган. Ҳозир унинг фақат харобалари қолган.
 395. Юқорида матннинг 156 саҳифасига қаранг.
 396. Юқорида 209-, 312-изоҳларга қаранг.
 397. Қуръон. Бақара сураси, 156-оят.
 398. Соҳибқироннинг опаси Қўтлуқ Туркон ого ҳақида юқорида 186, 356 саҳифалар ва 165-, 226-изоҳларга қаранг.
 399. Алибек Жониқурбони Туркман ҳақида юқорида 176, 18а ва кейинги саҳифалар ҳамда тегишли изоҳларга қаранг.
 400. Абивард (ёки Бовард) Урта асрларда Марвдан Насога (Ашхободга) бориш йўлидаги шаҳар. Ҳозир Ашхободдан 110 км шарқда ва Қаҳқаҳа темир йўл бекатидан бироз гарбдаги қишлоқ.
 401. Калот қалъасининг дарвозалари ичида машҳури шу Дарбанди Аргуншоҳ дарвозаси ҳисобланади. Одатда бу дарвозани баъзилар Эроннинг мўғул хони Аргун (1284—1291) билан ва кўпчилик Алибек Жониқурбонинг отаси Аргуншоҳ билан боғлашади (қаранг: Бартольд В. В. Историко-географический обзор Ирана. — Сочинения, т. VII, с. 107).
 402. Қуръон. Йасин сураси, 9-оят.
 403. Яъни Ийгу Темур шу ерда ўлдирилди.
 404. Амирзода Султон Муҳаммад — аслида Муҳаммад Султон, Жаҳонгир мирзонинг ўгли.
 405. Яъни тўғри (тузук) йўлдан боришга қўймади.
 406. Демак, Амир соҳибқирон Қаҳқа (Қаҳқаҳа) қалъасини, Бартўлд айтганидек, янги қурмаган, балки эски қалъасини таъмирлаган (қаранг: Бартольд В. В. Историко-географический обзор Ирана. — Сочинения, т. VII с. 107).
 407. Матннинг шу еридан аниқлашадикки, Темурнинг ўзи томонидан қўйилган улус хони Суюргатмишхон оддий бек вазифасини бажарган ва хонлик шавкати ва алиматига эга бўлмаган.
 408. Ўрта асрларда Туршиз Хуросон улқасида Нишопур вилоятига кирувчи Пушт ноҳиясининг бош шаҳри бўлган. Ҳозир унинг номи Турбати Ҳайдария.
 409. Хобушон — ўрта асрларда Хуросон шимолидаги Устуво ноҳиясининг бош шаҳри бўлган. Унинг ҳозирги номи Кучон ва у Ашхободдан 200 км ча жанубда жойлашган. Ясси Дабон — Ашхобод билан Кучон орасидаги тоғ довони.
 410. Нақаб — чигирнинг тури.
 411. Нағам — қалъанинг остидан уни ўпириш учун кавланадиган чуқурлар (русларда «подкоп»).
 412. Оли Музаффар ёки Музаффарийлар (1313—1393) — Эрон ва Ироқда Ҳулогу улуси парчаланганидан сўнг Эроннинг жануби-ғарбида Форс вилоятида ҳокимиятни қўлга

- олган сулола. Бу сулоланинг асосчиси Шарафуддин ал-Музаффар аввалига Эроннинг мугул хони Газонхоннинг (1295—1304) хизматида булиб, Исфахон яқинидаги Майбул шаҳарчасининг ҳокими ва ўғли Муҳаммад Йаздининг ҳокими бўлган. Муҳаммад 1313 йили отасининг мулкини ҳам ўзига олади ва Эрондаги энг сўнгги мугул хони Абу Саъид 1336 йили ўлдирилганидан сўнг Муҳаммад аввалига бутун Форс вилоятини ва кейинроқ Кермонни ҳам қўшиб олади ва пойтахтини Шерозга кўчиради. 1356 йилга келиб Муҳаммад Форс ва Ироқи Ажамнинг ҳокими бўлади ва Озарбайжонни қўлга киритиш учун Жалоийрийлар билан курашади. Бироқ Амир Темур кудратига буйсуниб, оқил иш қилади.
413. Мозандарон — Каспий денгизига жанубдан туташган улка, урмонзор ва ботқоқликлардан иборат. Унга жанубдан тоғли улка Демованд, шарқдан Гургон ва ғарбдан Дайлам ва Гилон туташади.
414. Кабуджомо — Мозандароннинг шарқий чеккасидаги туман.
Ругд — шу ноҳияда айланаси 4000 қадам бўлган мавзъ (Бартольд В. В. — Сочинения, т. VII, с.222).
Шосмон — шу тумандаги яна бир кичик мавзъ.
415. Амир соҳибқирон орада Калотда рўй берган ҳодисаларни эшитганидан сўнг орқага қайтишга мажбур бўлган ва Нишопурдан 50 км шимолда ва Калотдан 60 км ча ғарбдаги Радконда тўхтаган. Ҳозир бу шаҳар ўрнида кичкина қишлоқ бор. Шумулгон ва Жармиқон мавзълари ҳозир сақланмаган.
416. Ўрта асрларда исён қўтариб, сўнг таслим бўлган йирик арбоб, одат буйича буйнига қиличини осиб, қўлида кафан билан ҳокимнинг олдига чиққан.
417. Бу қўрилган бўлимдан аниқланишича, соҳибқироннинг Мозандаронни босиб олиш нияти бўлмаган. У фақат айрим шаҳар ҳокимларига танбех бериш билан кифояланган.
418. Пандех — тулиқ шакли Панждех, яъни «беш қишлоқ» — Мурғоб дарёсининг унг ирмоғи бўйидаги мавзълар ўрнида фақат Тахта Бозор шаҳри мавжуд.
419. Қусам ибн ал-Аббос аслида шахзода эмас, балки пайгамбар алайҳиссаломнинг амакиваччаси эди. У 676 йили Ислом лашкари билан ғазот қилиб Самарқандга келганида, қалъа деворидан бир одам унинг бошига тош ташлаб ўлдирган. Сўнг у улган ерида кўмилган. Кейинчалик бу ерда Шоҳи Зинда ансамбли шакллانган Бу ансамблнинг ҳозирги номи эса Шаҳид Зинда иборасининг бузилиб айтимишидир.
420. Бу жумладан ўша пайтда, 1383 йил ёзигача ҳали Жета эли Исломни тула қабул қилмаганлиги кўринади.
421. Исси Кўл — Иссиқкўл.
Кўктуба — Иссиқкўлдан шарқдаги Барака Ғуриён мавзъидаги (66а саҳифа, 335-изохга қаранг) Кўктепа деган жой.
422. Сабзаворликлар Шайх Довуд Сабзаворий бошчилигида соҳибқиронга хоинлик қилганликлари ва у қўйган даругаси Тобон Баҳодурни ўлдирганликлари ҳамда унинг насиҳатига қўлоқ солмаганликлари учун Амир ўша даврнинг одати буйича шундай қаттиқ ва мудҳиш жаза чорасини кўришга мажбур бўлган.
423. Фароҳ — Ҳиротдан Сейстон пойтахти Заранжга боришда ярим йўлдаги йирик қалъа. Ҳозир ҳам у шу ном билан аталиб, Афғонистон таркибига киради. Шаҳар Фароҳруд дарёсининг шарқда жойлашган.
424. Риза ёки Жиза — Фароҳдан 70 км ча жанубдаги қалъа, ҳозир у сақланмаган.
425. Соҳибқироннинг сеистонликларга нисбатан бундай қаҳрининг сабаби — у 1362 йили бу ерда огир ярадор бўлганлигида эди.
426. Бу ерда Об дарёси назарда тутилаётгир. Амир Жетага қилган кейинги юришларида Иртиш дарёсидан ўтиб Олтой ва Обгача етган эди. Бу ҳақда сарой муаррихлари яхши хабардор эдилар.
427. Бу бўлимда «шаҳар» деб Сеистоннинг бош шаҳри Заранж назарда тутилади.
428. Яъни қуёш.
429. Амирзода Али — соҳибқироннинг жиёни.
430. Ғул ёки қўл — лашкарнинг асосий қисми бўлиб, лашкар сафининг орқароғида турган.
Ҳир ёки ҳировул — лашкарнинг илғор гуруҳларидан бири.
431. Димор — илдиз; димор чиқармоқ — илдизини қуритмоқ, яъни йўқ қилмоқ.
432. Яъни Сеистонни ҳазратта тазарруъ қилиб келган Шоҳшоҳон Тожиддин Сеистонийга берди.
433. Буст — ўрта асрларда Сеистоннинг пойтахти Заранждан кейин иккинчи йирик шаҳри; пойтахтдан 250 км шарқда Ҳилманд дарёсининг иккала соҳилида жойлашган. Ҳозир у Афғонистоннинг жануби-ғарбидаги кичик шаҳарча.
434. Қалъайи Тоқ — ўрта асрларда Заранждан 50 км ча жанубда Ҳилманд дарёсининг чап соҳилида Қалъайи Фатҳ рўнарасидаги қалъа, 1383 йил охиридаги вайронагарчиликдан кейин у қайта тикланмаган.
435. Ҳирманд — Ҳилманд дарёсининг ўрта асрлардаги номи; ундан ҳам қадимроқдаги номи Ҳиндманд бўлган. Дарё Кобулдан бироз ғарбдаги Пармон тоғ тизмаларида бошланиб, Заранж яқинидаги Ҳамун ботқоқлик ва кўлларига тушади.
436. Заранждан Буста икки йўл билан бориш мумкин эди: бири — Ҳаштруд буйлаб тўғри

- шарққа йўналган, иккинчиси — жануброқдан Ҳирманд дарёси бўйлаб. Бу ерда иккинчи йўл танланган кўринади.
- Кўка Қалъа — шу кейинги йўналишдаги қалъа, ҳозир сақланмаган.
437. Кач ва Мекрон — ўрта асрларда Эрон билан Ҳиндистон чегараларидаги қалъа ва ўлка. Мекрон — ҳозирги Покистон ҳудудидаги Балужистоннинг тоғлиқ қисми. Кач — Мекроннинг гарбий чеккасидаги Дашт дарёсининг юқори оқимидаги қалъа.
438. Матннинг шу еридан кўринадики, Мироншоҳ бу юришда Ҳинд океани соҳилларига яқинлашиб қолган.
- Биз юқоридан биламизки, Туман Никударий аслида Амир соҳибқироннинг одамларидан эди ва Амир 1362 йили Сеистонда ярадор бўлганида унинг ҳузурида даволанган эди (юқорида 18 аб, 19 аб саҳифаларга қаранг).
439. Мамақтув — соҳибқиронни 1362 йили Сеистонга биринчи келишида ярадор қилган малъун (юқорида 19 аб, саҳифаларга қаранг).
440. Сулаймон тоғи — ҳозир Покистоннинг марказий қисмида Синд дарёсининг ўнг соҳилига туташган тоғли ўлка.
- Матннинг шу еридан аниқланишича ва бошқа маълумотларга кўра ҳам афгонлар (матнда авгонлар) XIV асргача Сулаймон тоғлари ва унинг этакларида яшаганлар. Демак, улар аслида ҳиндистонлик бўлганлар. Бу ерда баён этилаётган давр — 1384 йил бошидан улар гарбга, ҳозир Афғонистон деб аталаётган ҳудудга силжий бошлаганлар ва шу сабабли улар соҳибқирон билан ёвлашганлар.
441. Қандаҳор — Афғонистоннинг жануби-шарқида Аргандоб билан Тарнак дарёси орасидаги шаҳар.
442. Қалот — Қандаҳордан 130 км шимолда Тарнак дарёсининг ўнг соҳилидаги шаҳар, Зобулистон вилоятига киради.
443. Бошқа манбаъларда Султон Маҳмуд Работи (Работи Султон Маҳмуд) ҳақида маълумот учратмадик. Эҳтимол, бу ном билан муаллиф Султон Маҳмуднинг пойтахти Ғазнада у барпо қилган работ назарда тутилаётгандир.
444. Зобулистон (Зобулистон) — Афғонистонда бош шаҳри Қалот бўлган вилоят.
445. Бу жумлалардан Темур ўз мулкида тафтиш, «узун қулоқлар» ишини жуда яхши йўлга қўйгани билинади.
446. Юқоридан биламизки, Хонзода — Оқ Суфийнинг қизи, аввал Жаҳонгир мирзога хотин бўлган эди. 1376 йили у мирао вафот этганидан сўнг у қачон Мироншоҳга теккани номаълум. Агар Халил Султон 1384 йил бошида туғилганини эътиборга олсак, Хонзодани Мироншоҳга 1382 йил атрофларида никоҳланган деб тахмин қилиш мумкин.
447. Насой ёки Насо — Ашхобод.
448. Дурун ёки Дарун — Ашхободдан Қизил Арватга бориш йўлида ҳозирги Баҳорден яқинида бўлган қалъа.
449. Деҳистон — ҳозирги Туркменистоннинг (Болқон яқин утмиш Красноводск эди) вилоятининг қадимги номи.
450. Эроннинг шимолида Журжон ўлкасидаги шу номли дарё.
451. Астробод — ўрта асрларда Эроннинг шимолидаги Журжон вилоятининг иккинчи шаҳри. Унинг ҳозирги номи Ғургон.
452. Домгон — Теҳрон — Нишопур йўлида Ғургондан жанубдаги қадимги ва ҳозирги шаҳар.
453. Гардкўх — Рай шаҳридан шарқроқда тоғдаги қалъа.
454. Рай — Эроннинг шимолидаги қадимги шаҳарлардан. Унга мелоддан аввалги 300 йил атрофида Искандар Зулқарнайнинг сафдоши Селевк Никатор қалъа сифатида асос солган ва юнонча ном билан Райга айланган. Ўрта асрларда у йирик шаҳар бўлган. XVIII асрдан Теҳроннинг аҳамияти ошабориб, Райнинг маъқеи йўқолаборган. Ҳозир у Теҳроннинг шарқидаги бир ноҳияси.
455. Рустамдор — Теҳрон ва Қазвиндан шимолда Шоҳруд (Сафедруд) дарёси атрофидаги тоғли вилоят.
456. 1336 йили Хулогўхон мулки емирилиб, Эрон бир неча давлатга парчаланганда Ироқ ва Гарбий Эронда турклашган мўғуллардан бўлмиш Жалойирлар ҳокимиятни қўлга олади. Шубҳасиз, булар Хўжанд жалойирларининг бир қисми бўлиб, Эрон ва Ироққа Хулогў билан келганлар. Султон Шайх Аҳмад Увайс шу сулоладан тўртинчи султон эди.
457. Султония — Эроннинг шимолий гарбида Теҳрон — Табриз йўлидаги шаҳар. Унга XIII асрда Элхон Аргун даврида асос солиниб, XIV аср бошида Султон Улжайту даврида тугатилган ва шунинг учун Султония деб аталган. Улжайту Эроннинг пойтахтини шу шаҳарга кўчирган ва у Амир соҳибқирон давригача пойтахт бўлиб турди.
458. Табризга — VIII аср охирида халифа Ҳорун ар-Рашиднинг (786—809) хотини Зубайда Хотун томонидан асос солган. Аввалига у узоқ муддат кичик шаҳар бўлиб турди ва XIII асрда мўғуллар даврида Эроннинг пойтахти бўлиб, улкан шаҳарга айланди. Амир Темур даврида у фақат Озарбайжоннинг пойтахти эди.
459. Омўл — Эроннинг шимолида Каспий денгизидан қарийб 20 км масофадаги шаҳар.
460. Сори — Омўлдан шарқроқда, денгиздан 30 км ча масофадаги шаҳар; Тажан номли дарёча бўйида жойлашган.

461. Халхол — Каспий денгизининг жануби-ғарбидаги вилоят ва шаҳар.
462. Муаллифнинг бу ерда келтирган сўзлари тула ҳақиқатдир. Ҳақиқатан ҳам Эрон элхонлардан сўнг майда мулкларга парчаланиб, ниҳоятда кучсизланган бўлиб, бу мулкларнинг ҳокимлари доим ўзаро рақобатда эди. Бу ҳокимлар ўртасидаги тўхтовсиз жанглардан халқ, раъйят ниҳоятда азият чекар эди. Тўхтамишнинг 1385 йил бошида Эроннинг шимоли-ғарбини торож қилиши Темурнинг ҳарбий-стратегик планларига анча ўзгартишлар киритди. Афтидан, Тўхтамишнинг бу хуружидан кейин Эрон ва унинг атрофида юз берган ҳарбий-сиёсий вазият Мовароуннаҳрнинг юқори доиралари орасида муҳокама қилинган кўринади. Шарафуддиннинг бу ерда кўюниб айтган сўзларини ўша муҳокаманинг матбуотда аксланиши деб қаралмоғи керак. Уша найда Тўхтамишга бирдан-бир қарши тураоладиган куч Темур эди. Амир соҳибқирон, агар авваллари Эроннинг шимоли ва жанубига асосан ўзининг эски душманларидан ўч олиш учун юриш қилган бўлса, энди Тўхтамишнинг айгоқ хуружидан сўнг унинг йирик ҳарбий юришининг олдини олиш мақсадида Эронни забт этишга қарор қилади. Акс ҳолда энди Тўхтамиш Эрондаги аҳволдан бутунлай хабардор бўлиб, уни босиб олиши ва Темур мулкига катта хавф солиши мумкин эди. Шарафуддин Али Яздий ва Муҳаммад Алининг айтишларича ҳам (қаранг: «Зафарнома», Танқидий матч, 178 б саҳифа) Тўхтамишнинг мазкур юришигача соҳибқиронда бутун Эронни босиб олиш нияти бўлмаган. Бу ишга у фақат Тўхтамишнинг Табризга келиб ваҳшийларча вайронагарчиликлар қилганидан сўнггина бел боғлаган, чунки бу мамлакат унинг қўлига ўтиши Темур ва унинг мулки учун ўта хавфли эди.
463. Ферузқў — Мозандароннинг шарқда тоғдаги мустақкам қалъа.
464. Лури Кучек — Кичик Лур — ғарбий Эрондаги Луристон ўлкасининг шимолий қисми; жанубий қисми Лури Бузург — Катта Лур деб аталади. Луристоннинг бу иккала қисми ўртасидаги чегара Оби Диз дарёси ҳисобланади. Кичик Лурнинг пойтахти — Хуррамобод.
465. Махоз ёки Махозе — Бағдоднинг шарқий чеккаси.
466. Наҳованд — ўрта асрларда Ҳамадондан 80 км ча жанубда Хуррамобод йўлидаги шаҳар. Ҳозир кичик шаҳарча.
467. Нахчивон XIV асрда мустақил хонлик бўлган.
468. Зиёулмулк — Нахчивондаги кичик кент.
469. Шанб Гозон — XIII аср охирида Табриз яқинида Эроннинг мўғул хони Ғазонхон (1295—1304) томонидан барпо қилинган шаҳарча. Ғазонхоннинг мақбараси шу шаҳарчададир.
470. Арас суви — Аракс дарёси.
471. Фореча матида кўпрукнинг номи Зиёулмулк дейилган (1796 саҳифа).
472. Бир қари бир шарбий газга. Яъни 0,453 см тенг эканлигини эътиборга олсак, тоқнинг кенглиги 27 м ортиқ бўлади. Арас дарёсидаги бу қўшдарвоза кўпрук ҳозир сақланмаган ва ўрни ҳам аниқ маълум эмас.
473. Қарс — шу номли дарё бўйидаги қалъа, ҳозир у Туркиянинг шимоли-шарқдаги кичик шаҳар.
474. Яъни деворлари тошдан эди.
475. Қуръон. Анфол сураси, 65-оят.
476. Оврүпалик муаррихлар Амир Темурнинг кўп урушлари сабабсиз бўлган деб кўрсатадилар. Лекин ўрта асрларда Ислоҳ дунёсида ҳам, бошқа динлар ҳукмрон бўлган мамлакатда ҳам теократик тузумлар ҳукм сургани учун у мамлакатлар олиб борган урушларни дин ақидалари билан оқлаш ўша давр учун объектив ҳақиқат эди. Шунинг учун бизнинг муаллиф Амирнинг Гуржистонга юришини Қуръон ояти билан асослаётти. Лекин бу юришнинг бошқа асоси ҳам бор эди. Бу ерда васф этилаётган воқеалардан анча авваллардан ҳам гуржи подшоҳлари Гуржистон ерларини бирлаштираолганларидан сўнг албатта қўшни давлатларга таҳдид солиб, зугум қилар эдилар. XIV аср охиригича қорайиб келиб Гуржистон яна кучая бошлаган ва гуржилар Шимолий Озарбайжоннинг Ганжа ва Шеки булукларининг баъзи ерларини тортиб олган эдилар. Майда булақларга парчаланиб ётган Озарбайжон мусулмонлари устида гуржи истилоси хавфи тугилиб қолган эди. Темурнинг Гуржистонга юриши шу хавфнинг олдини олди.
477. Совет давригача Гуржистон пойтахти Тифлис деб аталарди.
478. Қуръон. Тавба сураси, 14-оят.
479. Қуръон. Бақара сураси, 191-оят.
480. Қуръон. Оли Имрон сураси, 197-оят.
481. Малик Буқрот деб муаллиф бу ерда аниқ бир гуржи подшоҳини назарда тутмай, балки Исломи қабул қилган Бағратиони сулоласи подшоҳларидан бирини айтётган кўринади.
482. Қуръон. Таквир сураси, 5-оят.
483. Амир Темур Гуржистонда қўллаган, бу майдонни аскар билан ўраб, овлаш усулидан кейинроқ ҳам фойдаланади. Кейинчалик бу ов усули Темурийлар учун одат тусига кириб қолади. Ундан Бобур кўпроқ Ҳиндистонда фойдаланади.
484. Ҳозирги Озарбайжон Республикаси таркибидаги Қорабоғ Автоном вилоятининг ҳозиргидан бироз кенг ҳудудини қадимги римликлар Албания ва арманлар Арванк

- дер эдилар. Бу ерлар Ислом мамлакатлари таркибига кирганидан сўнг у Аррон деб атала бошлади. Бу ном Амир Темур давригача сақланди. Соҳибқирон бу ерни севиб қолиб, 1394 йилдан то 1404 йилгача кўп марта унда қишлади ва у Арронни ўз ватанидаги (Қарши яқинидаги) Қорабоғга ўхшатиб, шу ном билан атаган деган фикр бор.
485. Шеки — Озарбайжоннинг шимолида Мингечаурдан 50 км масофадаги шаҳар; Амир Темур даврида пойтахти шу шаҳар бўлган вилоят алоҳида беклик бўлган.
 486. Лакзал — Доғистон халқларидан бири.
 487. Тангут, ёки Тангут — аслида мўғул истилосигача Хитойнинг гарбида бўлган давлат. Чингизхон 1225 йили бу давлатни йўқ қилиб, аҳолисининг кўп қисмини қирган ва қолганларини мўғул аймақларига бўлашиб берган. Уларнинг бир қисми мўғуллар билан Доғистонга келиб қолиб, XIV аср охирида алоҳида вилоятда яшаган кўринади.
 488. Албурз кўҳи — Элбурс тоғи, шимолий Кавказдаги чўққи.
 489. Қабала — балки Қабардадир?
 490. Кур суви — Кура дарёси.
 491. Бардаъ ёки Бардаъа — ўрта асрларда Арроннинг пойтахти, йирик шаҳар бўлган. Ҳозир Озарбайжоннинг Мингечаур шаҳридан 45 км жанубда Тертер дарёси бўйидаги шаҳарча.
 492. Қуръон. Наҳл сураси, 125-оят.
 493. Ширвон — ўрта асрларда Кура дарёси билан Каспий оралигидаги алоҳида ўлка, унинг ҳокимлари Ширвоншоҳлар бўлган.
 494. Гилонот ёки Гилон — ўрта асрларда Каспийнинг жануби-гарбида Ширвондан жанубдаги ўлка. Ҳозир Эроннинг шимоли-гарбида шу номли остон, бош шаҳри — Решт.
 495. Ардабил — Жанубий Озарбайжонда Табриздан гарброқдаги шаҳар.
 496. Дарбанд йўли — Каспийнинг гарбий соҳили бўйлаб ўтган қадимги йўл.
 497. Бу келтирилган бекларнинг сўзлари Тухтамишхон Амир Темурнинг вассали-тобёи бўлганини яна бир бор исботлайди.
 498. Кўкча тенгиз — Урмия кўли.
 499. Шоҳрух мирзо бу пайт 10 ёшга тўлган эди (юқорида 73а саҳифага қаранг).
 500. Амирозда Халил Султон — Мироншоҳ ўгли бу пайт уч яшар эди (қаранг: юқорида 91а саҳифа, 446-изоҳ).
 501. Шамоҳа — Шимолий Озарбайжонда Сумгаитдан 100 км ча гарбдаги шаҳар. Маранд — Жанубий Озарбайжонда Табриздан 30 км ча шимоли-гарбдаги шаҳар. Бир-биридан анча узоқ бўлган икки шаҳарни бирлаштириб айтилиши сабаби бизга номаълум.
 502. Аланчўқ — Арарат тоғидан жанубдаги қалъа. ҳозир сақланмаган.
 503. Боязид қалъаси — Арарат тоғидан жануби-гарбда жойлашган, ҳозир Туркиянинг шимоли-шарқидagi Дўғубоюзит шаҳарчаси.
 504. Ҳижоз — Арабистон яриморалининг гарбида, Макка ва Мадинани ўз ичига олган тоғли муқаддас ўлка.
 505. Олатоғ — Кичик Осиёнинг шарқидa Ван кўлидан шимолдаги тоғ. Ҳозир Туркиядаги Аладоғ.
 506. Увник ёки Авник — Шарқий Анатўлияда Арзирум яқинидаги қалъа.
 507. Арзирум — Кичик Осиёнинг шарқидaги йирик шаҳар, унга Византия (Рум) императори Феодосий II (408—450) асос солган. Араблар ўрта асрларда уни Қалиқала ҳам деганлар.
 508. Чиечур суви — Арзирум яқинидан ўтган Қорасув дарёси қадимги номининг бузилиб айтилиши бўлса керак. Ёки шу дарё Чакчўр шаҳри ёнидан ўтгани учун, ўрта асрлардаги одат бўйича, дарё номини шаҳар номи билан боғланаётгандир.
 509. Арзинжон — Шарқий Анатўлияда Арзирум билан Трабзун оралигидаги шаҳар.
 510. Тахуртан — Арзинжоннинг мустақил амири. Амир Темур бу ерга келгунига қадар у султон Боязид Йилдиримнинг келишидан қўриқиб турарди, чўнки агар у Арзинжонга келса, Тахуртанининг мулкани бутунлай олиб қўйиши мумкин эди. Шунинг учун бу зийрак арбоб 1387 йили амир Темурга ўз хоҳиши билан бўйсўниб, мулкани сақлаб қолди. Соҳибқиронга ҳам мулкнинг чегарасида содиқ маҳаллий амирнинг Арзинжонда бўлиши ниҳоятда қўлай ва мақсадга мувофиқ эди.
 511. Эронда мўғуллар салтанатининг парчаланиб бориши натижасида Ван ва Урмия кўлларида шимолда туркманларнинг иваи уругидан келиб чиққан Қорақўйлу қабилa бирикмаси Қора Муҳаммад Турмуш бошчилигида 1380 йили мустақил бўлиб олади. Қора Муҳаммад ўғиллари Миср ва Қора Юсуфни жангларга юбориб, Шарқий Анатўлия ва Озарбайжонни талаб, ҳўкмани утказабўшлайди. Бахтига қарши Қора Муҳаммад соҳибқиронга қарши чиқади, ва зарба еб, қочишга мажбур бўлади.
 513. Ахлот — ўрта асрларда Ван кўлининг шимолидаги йирик қалъа, ҳозир кичик шаҳарча.
 512. Муш — ўрта асрларда Ван кўлининг шимолидаги йирик қалъа, ҳозир кичик шаҳарча.
 514. Одилжавоз (Адилжеваз) — Ван кўлининг шимолий соҳилида Ахлотдан шарқроқдаги шаҳарча.

515. Охирги гап форсча матида бундай: «... қўлни йақолаб, Бандимоҳидин тамоми лашкар билла утуб, Олатогда Абақа Сарой мургзорида ҳумоюн утрукқа қўшулди» (186а саҳифа, 15-16-сатрлар). Демак, бундан кўринадики, Абақа Сарой мургзори Аладоғни-нг этагида экан.
- Бу ерда эслатилган Бандимоҳи Ван қўлининг шимолига Олатогдан келиб тушадиган дарёча.
516. Ван ва Вастон — Ван қўлининг шарқидаги қалъалар.
517. «... гурра бўлиб» — мағрурланиб демакдир.
518. Бу ерда тарихий персонаж, мелоддан аввалги иккинчи минг йилликда ҳукм сурган Ассирия подшоҳи Шамшиадад билан афсонавий араб қабиласи Од қориштирилган.
519. Салмос — Эронда Урмия қўлидан 20 км гарбдаги шаҳар.
520. Форсча матида «Урмия туркининг ҳокими» урнига «Урмия ҳокими Тезак» дейилган (187а саҳифа, 10-сатр). Урмия вилояти — шу номли қўлга шарқдан туташган вилоят; бош шаҳри Марога бўлган.
521. Гилон ҳақида 413, 494-изоҳларга қаранг.
522. Шоҳ Шужоъ ва Оли Музаффар ҳақида 412-изоҳга қаранг.
523. Қуръон. Оли Имрон сураси, 26-оят.
524. Қуръон. Оли Имрон сураси, 26-оят.
525. Қуръон. Юнус сураси, 25-оят.
526. Қуръон. Исро сураси, 77-оят.
527. Қуръон. Сажда сураси, 17-оят.
528. Қуръон. Фажр сураси, 28-оят.
529. Бу ерда дуо келтирилган, маъноси: «Сизнинг иноятингиз сояси остида Аллоҳ унинг умрини узун қилсун».
530. Бу ерда ҳадис келтирилган, маъноси: «Аҳднинг фазилати иймондандур».
531. Қуръон. Йасин сураси, 26-оят.
532. Қуръон. Аҳзоб сураси, 12-оят.
533. Бу ерда Ироқ деб Араб Ироқи эмас, Ажам Ироқи, яъни Ҳамадон атрофи ва ундан жануброқдаги ерлар назарда тутиляпти.
534. Рай тарафидаги Сариққамиш — Техрон, Семнон билан Қум қўли оралиғидаги ерлар.
535. Жарбодикон — Исфаҳондан 75 км шимоли-гарбдаги шаҳар, ҳозирги номи Гулпойгон.
536. Табарак қалъаси Исфаҳондан ташқари Райда ҳам бўлган.
537. Қуръон. Муддассир сураси, 31-оят.
538. Форсча матида шу охирги сўздан сўнг ва «дахл» сўзидан аввал «Техрондан шаҳар ичида унинг аскари бор эди» жумласи келтирилган (189а саҳифа, 21-сатр).
539. Қуръон. Анфол сураси: 42-оят.
540. Амир Темурнинг ҳозирги замондаги душманлари, ҳатто бирга ишлаб, орамизда юрганлари ҳам, соҳибқиронга айб қўйишда одатда Исфаҳондаги қирғинни дастак қиладилар ва ҳозирги замон гуманизми нуқтаи назаридан вазълар айтиб, Темурга нисбатан нафрат уйғотишга интиладилар. Бу шахслар, биринчидан, ўша давр тарихий муҳитини билмайдилар ва, иккинчидан, Темурни билмайдилар. У кишилар ўзларининг «инсонпарварлик» кўзёшларини асосан совет даврида ва ундан биров аввал Россия империяси даврида тўқдилар. Лекин улар ваҳший Ермак Сибир татарларини қиргани ва бундан Иртиш дарёси қип-қизил қон бўлиб оққанини билсалар ҳам негадир чурқ этмайдилар. «Буюк саркардалари» Суворов Қора денгизнинг шимоли-гарбида ҳозирги Одесса вилояти ва Молдовада яшаган ва тарихда Бужақ татарлари деб маълум бўлган бутун бир халқни қатли омм қилиб йўқ қилгани ҳақида ҳам негадир ҳеч эсламайдилар. Энг инсонпарвар деб ҳисобланган Советларнинг аскарлари бир миллиондан ортиқ афгоннинг ёстиғини қуритганини қандай баҳолаш мумкин? Ахир бу XX асрнинг охирги чорагида, дунёдаги ҳамма оқ-қорани таниб бўлган пайтдаги йиртқилик-ку. Ҳозирги кунда ҳам ҳоҳ Афғонистон бўлсин, ҳоҳ Тожикистон, Гуржистон, Чеченистон ё Озарбайжон бўлсин, юзлаб ва минглаб одамлар ўлдирилишига кўпчилик бефарқ қараяпти.
- Бундан олти юз йил бурун эса асосий жанг қуроли қилич бўлиб, XX асрдаги узоқ масофадан туриб автомат билан тириллатишдан фарқли ўлароқ, душман билан бевосита рўпара туриб жанг қилинган. Ва каллаларнинг сапчадек узилиши жуда кенг тарқалган ва оддий бир нарса бўлган. Бу каллаларнинг Исфаҳондаги эгалари ақлдан озиб, 3000 бегуноҳ мусулмоннинг бошини ноҳақлик билан танасидан узганларидан сўнг улардан ҳақли қасос олиш керак эди. Гуноҳга нисбатан қасос қандай улчамда бўлиши XIV асрда ҳам, ҳозир ҳам маълум эмас. Биз биламизки, совет аскарлари Афғонистонда мабодо уларга қараб бирор қишлоқдан бир ўқ узилса, бутун қишлоқ аҳолисини қатли омм қилганлар, қиз ва аёлларини зурлаганлар. Бироқ Амир Темур Қуръонни яхши билатуриб, ундаги «Ла йаҳиббу Аллоҳ золимина» («Аллоҳ золимлари севмайди») оятларини жуда яхши билган ва золимлик қилмасликка, ноҳақ қон тўкмасликка ҳаракат қилган. Лекин матндан кўриниб турибтики, бебок исфаҳонликларнинг қатлини Тангрининг ўзи истаган.
541. Алам — байроқ демакдир.
542. Форс вилоятида жойнинг номи чигатой туркчасида бўлиши ажабланарли. Бу жой-

нинг асли форсча номи бошқача бўлиб. Тахти Қорача номи элхонийлар ёки чигатойлар орасида тарқалган бўлиши мумкин.

Кейинчалик, 1398 йили баҳорида Темур Самарқанд яқинида Тахти Қорача номли улкан бог ва қаср барпо этади ва бунинг машҳурлигидан Самарқанд билан Шаҳрисабз орасидаги тоғ давони Тахти Қорача деб аталади (қаранг: Ибн Аробшоқ. Амир Темур тарихи, 2-к, 83-саҳифа; Фасих Хавофи. Мужмали фасихи, 119, 172-саҳифалар; Бартольд В. В. Сочинения, т II., (2), с. 61).

543. Кермон — Эроннинг жанубидаги вилоят ва шаҳар.
544. Сиржон — Кермондан 160 км жануби-шарқдаги шаҳар, ҳозирги номи Саййидобод.
545. Андигон — ҳозирги Андигоннинг эски номи. Лекин муаллиф бундан бун фақат кейинги номни ишлатади.
546. Яъни душманнинг сафларини ёриб ўтиб, унинг орқасида бўлиб қолган. Лекин бу Умаршайхни тутиш учун душман ишлатган ҳарбий тактика бўлиши ҳам мумкин.
547. Форсча матида мавзёнинг номи Чақшмиш (192а саҳифа). Матиннинг маъносига кўра душман Андигонга Шарқий Түркистон орқали келган.
548. Ахсикат — Фарғона водийсининг ўрта асрлардаги пойтахти, Намангандан 15 км жануби-ғарбда. Косонсойнинг Сирдарёга қуйилиш ерида бўлган.
549. Кофуристон деб муаллиф бу ерда аниқ географик ё сиёсий бир ҳудудни айтаётгани йўқ, балки бу атамани «кофирлар юрти, Мугулистон» маъноларида ишлатапти. Ўрта асрларда ва ҳатто яқин пайтларгача Кофуристон деб Афғонистоннинг Кобулдан шимоли шарқидаги қисми — Панжшер ва Қунар дарёлари оралигини аталган. Ҳозир бу ерлар Каписа, Лағмон ва Қунар вилоятларини ташкил қилади.
550. Бу мавзёнинг номини В. В. Бартольд Чукалак деб ўқийди ва Олма отадан қарийб 100 км шарқдаги Чилик шаҳри билан уйғунлаштиради (қаранг: Бартольд В. В. сочинения, т. II (2), с. 72). Ҳолбуки, форсча матида «ба саҳрон Йўкалак, ки ба панж фарсахи Ўтрор воқиф аст ба жониби шарқий», яъни «Ўтрордан беш фарсах шарқда бўлган Йўкалак саҳросида» (192а саҳифа) деб аниқ айтилади. Бир фарсах 5895 м эканлигини эътиборга олсак, Ўтрордан бор-йўғи қарийб 30 км шарқдаги чўл — бу Арисдан шимолроқдаги чўл бўлади. Чилик бу ерлардан салкам 800 км шарқдадир.
551. Қўйитан — Хузур (Ғузур) билан Амударёдаги Қалиф (ҳозирги Чоршанга яқинида) оралигидаги Қўхитанг қишлоғи ва шу номли дарёча. Бу дарёча юқори оқимида Торқагчиғай ва қўйирогиди Дарё деб аталади.
552. Саййид Шариф Жўржоний (1340—1413) — машҳур файласуф, олим ва мутафаккир. Тўлиқ номи Зайнуддин Абул Ҳасан Али ибн Муҳаммад ас-Саййид аш-Шариф Жўржоний. Жўржонда (Гургон) туғилиб, Ҳирот. Кермон ва Мисрда ўқиган. 1387 йилдан соҳибқирон вафотигача Самарқандда яшаган ва 1405 йили Шерозга келган ва шу ерда ўлган.
553. Банди Амир — Форсда Абарқўҳ яқинидаги қалъа.
554. Абарқўҳ — Форс вилоятида Шероздан 180 км шимолдаги Абарқўҳ шаҳри. Ҳозир унинг ўрнида Зуберку номли кичик кент бор.
555. Шу охириги абзац форсча матида йўқ (193б саҳифа), ва умуман Шарафуддин Темурнинг Хитойга Низомиддин Кошғарий бошчилигида элчилар юборгани ҳақида эълатмайди. Муҳаммад Али айтишича, бу элчилик Эронга юришдан, яъни уч йиллик юришдан олдин, яъни қарийб 1386 йил бошларида юборилган. Хитой императорларини турк қавмлари қадимдан Табғачхон ёки Табғач деганлар. Бу ерда Муҳаммад Али шу биринчи сўзни бироз бўзиб айтаяпти.
556. Бу ерда сўз бутун Хоразм юрти эмас, балки унинг пойтахти Урганч ҳақида кетаяпти.
557. Қуръон. Алақ сураси, 6-оят.
558. Дара ёки Дараи Ниҳом — Ҳисор тоғ чўққисидаги дара.
559. Дарвоз — Хутталоннинг шарқидаги мавзё.
560. Қифчоқ Дароқ Сарой — Хутталондаги мавзё.
561. Уқбаи Бута — Хутталондаги давон.
562. Қуръон. Анфол сураси, 65-оят.
563. Аслида шундай — Муҳаммад Султон, Жаҳонгир мирзонинг икки ўғлидан бири, онаси Хонзода; Муҳаммад Али исми Султон Муҳаммад шаклида келтирилган.
564. Форсча матида тўйининг тарихи ҳам келтирилган — ҳижрий 790 йил (мелодий 1388 й.) (қаранг. «Зафарнома». Танқидий матн, 198а саҳифа, 4-сатр).
565. Форсча матида аниқроқ тарих келтирилиб «Лу (балиқ) йили қиш бошида», (яъни 1388 йил декабрида) дейилган ва Тўхтамиш черикининг таркибида рус, черкас, булғор, қипчоқ, қирим, каффа, аллон ва азоқлар бўлганлиги айтилган (қаранг: «Зафарнома», Танқидий матн, 198а саҳифа. 13-14-сатрлар).
566. Соғарч — Самарқанддан 5 фарсах (30 км ча) масофада Иштихон яқинида, Зарафшон бўйидаги қишлоқ.
567. Ачук Зарнуқ — Самарқанд билан Ўтрор орасидаги йўлдаги қишлоқ.
568. Арабча мақол, маъноси: «Кеч қолиш — офатдир».
569. Эди Берди Бахший — Тўхтамишнинг йирик амири.
570. Арж суви — Сирдарёнинг Саброн яқинидаги ирмоғи.
571. Йасси — Түркистон шаҳрининг эски номи.

572. Сарик Ӯзан — Еттисувдаги мавзё.
573. Оқсув — Чимкентдан Жаркентга олиб борувчи йўлда Меркедан шарқроқдаги мавзё, ҳозирги Беловодская.
574. Бу ерда Ӯтрор билан Талос оралигидаги кичик мавзёлар эслатишган.
575. Баҳробод саҳроси — Сабзавордан шарқдаги саҳро.
576. «Қабаб» — «қамал қилиб» демакдир.
577. Семнон — Тەҳрондан 200 км шарқдаги шаҳар.
578. Яъни Ӯт ёқиш манъ қилинади.
579. Форсча матнда шундай, ўзбекчада — қўрқма.
580. Олақул — ҳозир Қозогистоннинг шарқда Толдиқўрғон улкасидаги қул.
581. Қуръон. Оли Имрон сураси, 195-оят.
582. Қуръон. Саффот сураси, 173-оят.
583. Форсча матнда шундай, Муҳаммад Алида — Қарочур (қаранг: «Зафарнома», Танқидий матн, 202 а саҳифа, 14-сатр). Қароғучур — Қозогистон шарқда Олақул ва Сассиққулдан шимолда Аягуз дарёсининг юқори оқимидаги ерлар.
584. Иртиш дарёси Қароғучурдан қарийб 250 км масофада оқади.
585. Мазкур 30000 аскарнинг ярми Иртиш дарёсидан ҳозирги Шарқий Қозогистон вилоятидаги Усть-Каменогорск шаҳри яқинида Ӯтиб, Олтойга яқинлашганлар.
586. Чурка ёки Черга — Зайсан қулидан 40 км ча жанубдаги мавзё, ҳозирги номи — Акжар.
587. Эмил Гучур — Шарқий Туркистон билан Қозогистоннинг Чугучак яқинидаги чегарадош ерлари, Эмел дарёсининг ҳавзаси.
588. Йулдуз — Шарқий Туркистонда Или дарёсининг Кунгес ирмоғи бошланиш жойларида Улут Юлдуз ва Кичик Юлдуз дарёларининг водийси.
589. Дубшин Йулдуз — шу номли дарё водийсига Гулжа тарафдан Ӯтишдаги доvon.
590. Қаро Хожа — Турфондан 20 км шарқроқдаги қасаба. Форсча матнда шу ерда «Самарқанд билан Қаро Хожа орасидаги масофа уч ойлик карвон йўлидир» деган жумлалар бор (қаранг: «Зафарнома», Танқидий матн, 2026 саҳифа, 20-21-сатрлар). Ӯрта асрларда бир кулик карвон йўлини бир марҳала дейилган ва у қарийб 25 км ни ташкил қилган. Демак, уч ойлик карвон йўли қарийб 2300 км ни ташкил қилади.
591. Кукёр — Еркентдан 100 км жанубдаги шаҳарча. Демак, бу гуруҳ Эмил Гучурдан жануби-ғарбий йўналишда юрган. Сугулгонинг — Қашқардан 50 км жанубдаги шаҳарча, ҳозир номи Суглуқ.
592. Шу ерда Муҳаммад Али форсча матндаги қуйидаги жумлаларни тушуриб қолдирган: «Яна бир гуруҳ амир Жаҳоншоҳ ва Шайх Али Баҳодур Ӯттиз минг киши билан Сунқур навкарни гажирчи этиб, тайинланган йўл билан бориб, Қаро Арт ва Шўрғулқдин Ӯтуб, ҳар жойдаки йаағига еттилар, Ӯлдурдилар ва ғорат этдилар».
593. Суткул — Гулжадан 80 км шимолдаги қул, ҳозирги номи Сайрам Нур. Демак, Чечанлик ҳам Ӯша атрофда бўлган.
594. Кайтув мавзёи — Эби Нур қўлига шарқдан қуйилувчи шу номли дарё ҳавзаси.
595. Мазкур ҳудудларда Қаро Булоқ мавзёи иккита бўлган: бири — Зайсан қулидан 50 км жануби-шарқда, иккинчиси — Учтурфондан ғарбда, Товушқондаря бўйида бўлган. Буларнинг иккинчиси назарда тутилаётган кўринади.
596. Иккала матнда ҳам ном шундай — Қароташ. Ӯозирги хариталарда бундай ном қайд этилмаган. Балки Қароқош деб ўқилар, у ҳолда Хўтан яқинидаги шаҳарча бўлади.
597. Матннинг шу жойи ажаблантиради, чунки Қаҳлафа (ёки Қаҳлафа) қалъаси Сурхон воҳасида эканлигини биз юқоридан биламиз. Лекин бу ерда Кошғар яқинидаги жойлар тавсифланаяпти. Балки хаттот айби билан саҳв кетгандир.
598. Кошғар атрофида Учфармон номли шаҳар бўлмаган. Бу ерда Учтурфон ҳақида сўз кетаётганлиги аниқ.
599. Юқорида 588-изоҳга қаранг.
600. Бу ерда келтирилган тарих Самарқандга келиб тушиш куни эмас йўлга тушиш тарихини билдиради. Форсча матнда Самарқандга келиб тушиш тарихи еттинчи Рамазон (30.08.1389) деб кўрсатилган. (қаранг: «Зафарнома», Танқидий матн, 2056-саҳифа).
601. Фаркат (Фарқад, Барқад, Парқад) — Бухородан 27-30 км масофада Газли йўлидаги қишлоқ (қаранг: Сам'оний. Китоб ал-ансоб, 72-саҳифа).
602. Форсча матнда шу ўринда «ба лафзи форси» дейилган.
603. «Жаҳонгушои тарих» ёки «Тарихи жаҳонгушои» — машҳур тарихчи Аълоуддин Муҳаммад ал-Жувайнийнинг (1225—1283) тарихий асари; Хоразмшоҳларнинг ва мўғулларнинг тарихига бағишланган. Шарафуддин ҳозирча ўзи фойдаланган адабиётдан фақат шу асарни эслатади.
604. Бу келтирилган сўзлардан билинадики, Ӯша даврда битта Фаркат Қулдаги қушларнинг ўзи ҳозирги бутун Марказий Осиёдаги қушлар сонидан кўп бўлган экан. Агар мазкур қулдан ҳар ҳафтада элик туяқуш овланган бўлса, ҳозир бутун Марказий Осиёдан бир ойда элик туяқуш овлаб бўлмайди. Бир туяқуш юк камида 300 кг бўлади. Демак, бир ҳафтада Фаркат Қулдан 15 тонна қуш овланган.
605. «Ӯл қиш» — 1390 йил боши эди.

606. Султонбахт бегимнинг аввалги эри Муҳаммад Мирак қайнотасига соққинлик қилгани учун 1388 йил баҳорида қатл қилинган эди (қаранг: 1076 — 108 а саҳифалар).
607. Темурнинг ўз онаси Такина Хотун кўп йиллар аввал қаҳо қилган эди. Қадоқ Хотун — отасининг иккинчи хотини эди.
608. Қашқадарёнинг қадимги асл номи Қашкруд эди. Қашк ўрнига Хашка деб ҳам талаффуз қилинган. Кейинчалик эса Хашка ўрнига Қашқа дейилабошлаган.
609. Форсчада бу ўринда бундай жумла келган: «От йили баҳорида, ҳижрий етти юз тўқсон иккинчи йилда (1390, баҳор) ҳумоюнизул бўлган Оқёрда «... катта қурултойга фармон қилди» («Зафарнома», Танқидий матн, 207а саҳифа).
Бу қурултойдан асосий мақсад — Тўхтамишхон масаласи эди. Соҳибқироннинг шу пайтгача олиб борган жангларида лашкарининг сони юз минг кишига етмаган ва кўпинча душманга нисбатан камроқ бўлган эди. Тўхтамиш билан бўладиган жангда лашкарнинг сони ҳам аввалгидан зиёда бўлиши керак ва жиҳозланиши ҳам мукамалроқ бўлиши керак эди. Қурултойдан ана шу масалалар ҳал қилинган.
610. Форсчада Тўқал Бавурчидан кейин Нусрат Қиморий ҳам эслатилган (2076 саҳифа, 5-сатр).
611. Кўктўба — Зайсан кўлига тушувчи Бўғоз дарёчаси бўйидаги мавзё.
612. Алмолиғ — Ғулжадан 15 км ғарбда Или дарёсининг ўнг соҳилидаги шаҳар, Турк ҳоқонларининг қадимги пойтахти.
613. Қаротол — Балхаш кўлига тушувчи шу номли дарёчанинг юқори оқимидаги кент.
614. Бу ерда Қамариддин баҳрин ҳақида сўз кетаёттир.
615. Ичин Йувсин саҳроси — Зайсан кўли атрофидаги саҳролар.
616. Ўғар Кечти — Зайсан кўлидан шимолроқда Ирғиш дарёсининг чап соҳилидаги мавзё.
617. Тулас — Тоғли Олтойда тўласлар (ёки телеслар) яшайдиган мавзё.
618. Саммур — сувсар, қоқум — оқсичқон.
619. Форсчада «Ўша етти юз тўқсон иккинчи (1390) йил кузида» деб аниқ айтилган (208а саҳифа).
620. Порсин кенти номи Сам'оний ва Ёқут Ҳамавийда Порискас шаклида келтирилади (қаранг: Сам'оний. Китоб ал-ансоб, 109-саҳифа).
621. Қуръон. Исро сураси, 82-оят.
622. Яъни 1391 йил 19 февралдан 20-мартгача оралиқда.
623. «бегимлар ва оғолар» — соҳибқирон оиласидаги аёллар.
624. Темурнинг энг кичик хотини Чўлпон Мулк оғо ҳақида сўз кетаяпти.
625. Қаро Самон — Утрор яқинидаги мавзё.
626. Сариқ Ўзан — Қозоғистоннинг Турғай вилоятида Сариққўпа кўлига келиб қуйилувчи шу номли дарёча ҳавзаси.
627. Идику Ўзбек — Тўхтамишнинг бекларидан бўлиб, ўзбек уругидан келиб чиққан. 1395 йилда Тўхтамишхон Амир Темурдан енгилганидан сўнг то 1419 йилгача хонлик тахтида турли хонлар алмашиб турган бўлса ҳам аслида ҳокимият Идиқунинг қўлида бўлади. У рус солномагарига Едигей номи билан кирган.
628. Улуғ Тоғ — Жезқазгандан 100 км ча шимолроқдаги тоғ, ҳозирги номи Улутау.
Иккинчи Жаҳон урушидан олдин, 30-йиллар охирида Жезқазгандан 50 км ча ғарбдаги Қарсақпай кони яқинида, Қарамўла тоғи ёнбағрида ёзувлик тош топилган. Ёзув икки тилда: арабча ва ўзбекча. Арабчасидан фақат «Бисмиллоҳир раҳмонир раҳим» аниқ ўқилади. Уйғур ёзуви билан битилган ўзбекча ёзувда етти юз тўқсон учинчи йил, яъни 1391 йил ёзида Туроннинг султони Темур 200000 кишилик лашкари билан Тўхтамишга қарши юришга кетаётганлиги айтилган. Низомиддин Шомийда ёзув битилган куннинг тарихи — жумада аввалнинг 23-кўни, яъни 1391 йил 28-апрели, ҳам келтирилган (қаранг: Греков Б. Д., Якубовский А. Ю. Золотая Орда и ее падение. Изд-во АН ССР, М.:-Л., 1950, с. 357). Лекин кейинчалик космонавтика эраси бошланиб, Бойқўнғур ўша жой яқинида бўлгани учун у жойлар беркитилди ва мазкур ёзувли тошнинг тақдири ҳозир номаълум.
629. Йиланчуқ суви — Жезқазган вилоятининг шимоли-ғарбидаги Жиланшиқ дарёчаси.
630. Атоқабриғўй — Шимолий Қозоғистонда Қустаной вилоятидаги мавзё.
631. Яъни чўлда.
632. Жумада охир ойн 1391 йили 6-майда шанба кўни бошланган. Бу ерда айтилаётган воқеа мазкур ёзув битилгандан кейинги душанбада рўй берган. Бу эса жумада аввал ойнининг охирги душанбаси, яъни 3-майга тўғри келади.
633. Яъни васф қилиш қийин.
634. Султон Маҳмуд ибн Суюрғатмиш соҳибқироннинг ўзи томонидан қўйилган Чигатой улуси хони — «чўнтак» хони.
635. Муҳаммад Султон Баҳодур — Жаҳонгир мирзонинг ўғли.
636. Тўбал суви — ҳозирги Тобол дарёси. Демак, лашкарнинг шу пайтдаги жойи ҳозирги Қустаной атрофларида бўлган.
637. Яъни яшириндилар.
638. Демак, Қустанойдан ғарбга қараб юриб, Ўрол дарёсига етганлар.
639. Ўрол дарёсидан кечиб ҳозирги Магнитогорск ва Верхнеуральск оралиғида бўлган.
640. Ийик — Кама дарёсининг ирмоғи, жанубдан шимолга қараб оқади, ҳозирги номи Ик.

641. Мамоқ — рус солномаларида Мамай деб юритилган, Олтин Ўрда бекларидан. Ўглининг номи форсча матида ҳам келтирилмаган.
642. Қуръон. Бақара сураси, 156-оят.
643. Бу сўзлар лашкар қутб ёллари бўладиган жойларга етганидан далolat беради.
644. Қўшудача — Самара шаҳридан шимолда Красний Яр шаҳрида Сок дарёси билан қўшилидиган шу номли дарё ёқасидаги мавзё. Бу мавзё дарёнинг юқори оқимида Нурлат ва Шетала шаҳарлари оралигида бўлган. Дарёнинг ҳозирги номи Кондурча.
645. Қуръоний ибора: «Ҳажар» сурасининг 87-оятда «*سابان مینال-ماسین*» («икки жуфтлардан еттига») дейилган.
646. Бу арабий иборанинг маъноси: «Истаган тарафинга юз ўтур, сен қолибсан». Бонқа маънаъларда Саййид Барака уручдан олдин отидан тушиб, бир неча майда тошни олиб, душман тарафига отиб, «*Мааги қотти!*» деган.
647. Қуръон. Иброҳим сураси, 7-оят.
648. Қуръон. Талоқ сураси, 9-оят.
649. Атил суви — Волга дарёси.
650. Ўр Туба — Волганинг Толъяттидан шимолроқдаги соҳили.
651. Бу шеърнинг форсчаси бундай:

Гар бимонад ҳаёти мо боқий,
Ба кафф орим турки тақмоқий.

652. Бу ерда ҳиргоҳ деб ёғочдан ясалган ва кўчишларда бузилмайдиган уйлар назарда тутилган.
653. Бу ерда ўз ўтовини йўқотган киши уни бир-икки ойда ҳам топаолмаслиги ҳақида сўз кетади. Албатта, бу гаплар лашкарнинг ҳарбий тартибда жангга кетаётган пайти учун дахлдор эмас. Ҳарбий тартибда кетаётган замонда жангга алоқаси йўқ шахслар ўғруқда бўлиб, бу ҳарбийлардан бир-неча километр орқада бўлган. Тўхтамини устидан галабадан кейин эса хотиржамлик туфайли эркин юриш билан қайтилган. Ва бунда аскарлар билан ўғруқ аҳллари жумладан, «моҳиялкарлар» арлашиб кетган ва натижада бу одам ва ҳайволлар ҳамда арвалар масаси бир неча юз километрга қўзилиб кетган. Агар Темур лашкарининг умумий сони 200000 бўлганини ҳисобга олсак, асирлар ва турли хизматдагилар, ўғруқдагилар билан умумий одамларнинг сони миллиондан ошиб кетган. Бунни де Клавихо ҳам эътироф этган (қarang: Руи Фонсалес де Клавихо. Дневник путешествия в Самарканд к двору Тимура (1403—1406). М.: Наука, 1990, с. 79). Ҳақиқатан ҳам битта катта шаҳардек тўпдам орасидан бир ўтов кўришмай кетарди.
654. Форсчада «вилоятини» сўздан кейин «Ғазини ва Кобул ва Зобулистондан то Ҳинд ва Қандаҳор ҳадидгача ва у вилоят атрофларидан то Синд дарёсигача» деб аниқлаштирилган (224а саҳифа).
655. Форсчада Ҳубби Хожадан аввал «Ҳусайн Сўфий — Ғийёсуддин Тархонинг ўгли» дейилган.
656. Қуръон. Сабъ сураси, 28-оят.
657. Қуръон. Оли Имрон сураси, 31-оят.
658. Бу қуръоний иборани иккала матидан ҳам аниқроқ ўқиб бўлмади.
659. Жўйи Зар — Шофиркон туманидаги ариқ ва мавзё.
660. Шаввол ойининг биринчи кўни, ийди рамазон эди.
661. Хабушон — Ашхобддан 120 км ча жанубдаги Хуросон шаҳри, ҳозирги номи Кучон.
662. Жўржон суви — Гургон дарёчаси, Каспий денгизга жануби-шарқидан қўйилади.
663. Таранг тортилган камалақдан отилган ўқ камида 300 м масофага етишини эътиборга олсак, бу уч йўлнинг кенлиги ҳақида тасаввур ҳосил қилиш мумкин.
664. Омул — Каспий денгизидан қарийб 35 км жанубдаги шаҳар. Сори — ундан 60 км ча шарқдаги шаҳар. Бу икки шаҳар Мозандарон вилоятига кирарди. Моҳони Сер — Омулдан шимолда, денгиз бўйидаги шаҳар: «Тўрт яғоч» — 24 км ни ташкил қилади. Соҳибқироннинг бу ерларга юришидан мақсад — Мозандаронда шига мазҳабидаги саййидлар ҳокимиятини қўлга олиб, пайгамбар суниясига зид ўлароқ сунийларни таъқиб қилаётганлари эди. Албатта Амир аввалига масалани тинч йўл билан ҳал қилишга уринади. Лекин бу уринишлар кор қилмагач куч ишлатишга мажбур бўлади.
665. Бонги намоз — азон этиб намозга чақирини — Исломдаги асосий вожибларидан ҳисобланади. Мозандарон саййидлари бонги намозни инкор этиб, Исломдан четлашганлар ва уни сохталаштирганлар.
666. «Раъд отқучилар», аслида «раъд» деб момақалдироқ билан бирга келган чақмоқни айтилади. Демак, бу ерда момақалдироқдек гўмбўрлаб портловчи ва чақмоқдек оловли чақнагувчи қурол ҳақида сўз кетади. Бундай ҳодиса фақат порох портлаганида юз беради. Хитойлар ва улардан ўрганган мўғуллар порох билан XIII асрдан таниш эдилар. Туркий халқлар эса олтингургурглик чақмоқ тошларни қадимдан билар эдилар. Бу ҳолда «раъд отқучилар» — бомбанинг бирор турини портлатувчилар бўлиши мумкин. Порох ва энг содда тўплар XIV аср ўртасидаёқ бор эди.

667. Бу ерда Амр Темур Амударё кемачиларига Моҳон қалъасини денгиздан қамал қилишни буюрган. Чингизхон 1221 йил Хоразмнинг пойтахти Ғурганчи олинганда бутун тўғонларни бузган ва натижада Амударё сувининг талай қисми мелод бошидагидек Каспийга қуйилган. Амуй (Чоржуй)даги кемачилар дарёдан денгизга бемалол ўтиб, қалъани қамал қилганлар.
668. Қулаум дарёси деб Каспий денгизига айтиляпти.
669. Бу ерда ҳам Каспий денгиз билан Амударё туташганига далилат бор.
670. Шоҳрух мирзодан кейин номлари зикр қилинган икки амрзоданинг биринчиси Халил Султон — Мирношоҳ мирзонинг ўғли 1384 йили туғилган. Иккинчи амрзода — Рустан мирзо, Мирношоҳнинг ўғли. 1381 йили туғилган.
671. Шосмон мавзёи ҳақида юқорида 414-нзоҳга қаранг.
672. Қўҳистон — Хуросон Қўҳистони. Қайин — Машҳаддан 300 км ча жанубда Руде Шўр дарёси бўйидаги шаҳар.
673. Тутак — Самарқанддан 15 км масофада, Шаҳрисабз йўлидаги мавзё.
674. Шодмон — Мовароуннўҳрдаги бир хил номлик иккита қалъанинг Самарқанд яқинидагиси, иккинчиси Хутталонда бўлган.
675. Жилувун — Ҷуржон вилоятининг шарқдаги мавзё.
676. Бу тарих 1393 йил 19 январга мос.
677. Ақарин — секин, оҳиста демакдир.
678. Соҳибқироннинг Ҷур Султон оғо ва Ниғор оғо номли хотинларининг насаби биэга маълум эмас.
679. Шаҳриёр — Рўн ўлкасида Техрондан ғарброқдаги мавзё.
680. Қазвин — Техрондан 150 км шимол-ғарбдаги шаҳар.
681. Жимжимол — Султония билан Кермоншоҳ орасидаги мавзё.
682. Сонгур — Эроннинг ғарбда Кермоншоҳдан 60 км шимол-шарқдаги шаҳарча.
683. Бисутун — Кермоншоҳ билан Сонгур орасидаги тоғ. Шу тоғ қоясида Қадимги Эроннинг Аҳамонийлар сулоласидан учинчи шоҳи Доро I (м. а. 522—486) томонидан қолдирилган тош ёзувлар мавжуд. У ёзувларда шоҳга бўйсунган халқлар орасида хоразмликлар ва суғдлар ҳам эслатилган. Тоғни Беҳистун деб ҳам аталади.
684. Қуръон. Аъроф сураси, 34-оят.
685. Хузистон — Эроннинг жануби-ғарбдаги вилоят, пойтахти Аҳвоз.
686. Бўружирд — Ҳамадондан 90 км жанубдаги шаҳар.
687. Ава — бу номли шаҳар Эронда иккита бўлган: бири Қазвин билан Ҳамадон орасидаги йўл ўртасида, иккинчиси Сава шаҳридан Қумга олиб борадиган йўлда ундан 30 км ча масофада бўлган. Бу ерда уларнинг иккинчиси назарда тутилади.
688. Қушки Чупон — Авадан шимолроқдаги шаҳар, ҳозирги номи Қушқак.
689. Хуррамобод — Луристондаги шаҳар, Бўружирддан 70 км ча жануби-ғарбда.
690. Тустар — ўрта асрларда Хузистондаги йирик шаҳар, Аҳвоздан 70 км ча шимолда. Ҳозир Шустер деб аталади.
691. Зол суви — Қорун дарёсининг Тустар ақинидаги ирмоғи.
692. Хувайза — Аҳвоздан 60 км шимол-ғарбда Диз дарёсининг бўйида жойлашган. Шаҳарнинг асли номи Дизпуд бўлиб, «қалъа кўприк» маъносини аниқлаган.
694. Шонур Зул Ақтоф — Эроннинг Сосонийлар сулоласидан шаҳаншоҳи Шонур Иккинчидир, 310—379 йиллар ҳукм сурган. Форсча матида кўприк муфассалроқ таърифланган (қаранг: «Зафарнома», Танқидий мати, 232 аб саҳифалар).
695. Тустар шаҳри Қорун дарёсининг бўйида жойлашган. Афтидан, Шарафуддин шу дарёни Чаҳор Донга деб атапти.
696. Кермон ҳақида юқорида 543-нзоҳга қаранг. Бу шаҳарни Бардасир ҳам дейилган.
697. Деҳбид — Шероздан Йаздга бориш йўлида ундан 120 км ча масофадаги шаҳар. Марвиет — Деҳбиддан 70 км ча шарқдаги шаҳар.
698. Истаҳр — ўрта асрларда Форс вилоятида шу номли туман ва унинг марказий шаҳри. Шаҳар Шероздан 70 км шимол-шарқда бўлган.
699. Сиржон ҳақида 544-нзоҳга қаранг.
700. Фасо — Шероздан 125 км жануби-шарқдаги шаҳар, шу номдаги дарё бўйида жойлашган.
701. Варомин — Райдан (Техрондан) 60 км жануби-шарқдаги шаҳар.
702. Бу ерда ҳадис келтирилган, маъноси: «раҳм қилмаган раҳм кўрмайди».
703. «Тахаққ йили» — товўқ йили, «тахақу» ёки «тақагу» — қадимги туркчада товўқ демакдир.
704. Ром Ҳурмуз — Аҳвоздан 85 км шарқдаги шаҳар.
705. Ром Ҳурмуз суви — Жарроҳи дарёсининг шу шаҳар яқинидан ўтган ирмоғи.
706. Бу маршрут Ром Ҳурмуздан шимол-ғарбга Тустар тарафига йўналган бўлгани учун Заҳра саҳриси, Аргун суви, Меҳон ва Ширий суви шу оралиқдаги мавзё ва ирмоқлар бўлади.
707. Навбинжон — Шероздан 100 км ча ғарбдаги шаҳар, ҳозир сақланмаган.
708. Баҳром — Миррих (Марс)нинг форсча номи. Геоцентрик дунёқараш бўйича унинг сфераси Ой, Уторид, Зуҳра ва Қўёшникидан кейин бешинчи ҳисобланади.

709. Форсча матида «ва»дан кейин гап бундай тутаган «жумада аввал ойининг ун тўртида, жумъа куни бомдодиди (28.03.1393), бу товуқ йилига мувофиқ, Жавимга етти» (қаранг: «Зафарнома», Танқидий матн, 2366 саҳифа, 15-сатр).
710. Бу ерда отларга махсус нўлат «тангалар»дан ясалган зирҳ (совут) кийдирилганлиги ҳақида сўз кетаётир.
711. Нотила — Шоҳ Мансур билан Шероз яқинида жанг юз берган ер.
712. Форсча матида бу кишининг оти Одил Ахгачи (қаранг: «Зафарнома», Танқидий матн, 2376 саҳифа, 10-11-сатрлар).
713. Аллоҳдод — соҳибқироннинг лашкар амирларидан, унинг асл исми Худододи (Худой-доди) Ҳусайний. Бу асарда ҳам, бошқа шу воқеаларга алоқадор асарларда ҳам унинг номи икки хил шаклда келтирилади.
714. Ҳазоран хосса ёки қавчинлар — соҳибқироннинг шахсий гвардияси. Улар жангда фақат Амирнинг атрофида жанг қилганлар; умумий сони минг кишидан иборат бўлиб, мабодо улар орасида талаф бўлса, яна бошқа содиқ жангчилар ҳисобига уларнинг минг сонин (ҳазора) тиклаб турилган.
715. «Мўғул дастури билан чирладилар», яъни мўғул одатига кўра жанг тутаганидан сўнг саф тортиб қийқириш демакдир. Бундан кўринадики, соҳибқирон мўғулларга қарши қанчалик курашган бўлмасин, ўша даврда, яъни XIV аср охирида ҳали мўғулларнинг Тўрондаги таъсири ва анъаналари сақланган. Асарда Амир мўғул дастурига «кўра амал қилгани» ҳақида бир неча марта айтилади.
716. Козерун — Шероздан 70 км ча ғарбдаги шаҳар.
717. Боғи Майдон — Шероз яқинидаги боғ.
718. Форсчада Ғиёсиддинни «амир Жақунинг акаси» («биродари бузурги амир Жақу») дейилган (239-саҳифа, 20-сатр).
719. Қумиша — Исфаҳондан 60 км ча жанубда бўлган ўрта асрлардаги шаҳар.
720. Дарбанд билан Боқу изофада қўшилишига сабаб — Дарбанд Шамаха хонлигига қарам эди.
721. Бу айтилганлардан шу хулосага келиш мумкинки, Мироншоҳ мулкига Эроннинг Рай ва Астробод оралиғидаги ўрта меридианнинг ғарбидаги қисми кирган. Лекин бу мулкнинг ғарбда ҳам, шарқда ҳам аниқ чегараси бўлмаганлиги учун Мироншоҳ авлодлари билан Шоҳрух ўртасида Астробод ва Жўржон учун қиргин бўлиб турган.
722. Шарафуддин бу ерда келтираётган жўрофий номлар асосан ғарбий Эрон ва Ироққа тегишли бўлиб, улар аслида форсча ё арабча бўлиши мумкин. Чунончи, Оқсой ҳам Сафедруд (Оби Сафед) номли дарёчаларнинг биридир.
723. Ғарбий Эронда Оқ Булоқ номли жойлар кўп бўлиб, бу ерда уларнинг Ҳамадондан 90 км ча шимолдагиси назарда тутиляётир.
724. Қўра Қўрғон ва Ён Булоқ — Шаҳризур яқинидаги кичик мавзёлар.
725. Шаҳризур — Ироқда Сирвон дарёсининг ирмоғи Танжаро бўйидаги ўрта асрлардаги шаҳар. Ҳозир унинг ўрни сув омборининг остида қолган.
726. Қўкарчин — кантарнинг эски туркча номи.
727. Қилла — Бағдоддан 90 км ча жанубдаги шаҳар, Қарбалодан 25 км жануби-шарқда жойлашган.
728. Қарйатул Уқоб — Бағдоднинг жанубидаги қишлоқ, ҳозир шаҳар таркибидаги туман.
729. Қарбало — Бағдоддан 75 км жанубдаги шаҳар.
730. Ийбож Ўғлон — Жўчи наслидан бир зот.
731. Қарбало дашти ёки Дашти Қарбало — шаҳардан 50 км ча ғарбда бошланадиган саҳро, Ислом тарихида машҳур ва мангум шаҳар. Имом ал-Ҳусайн ибн Али ибн Абу Толиб Қарбало яқинида — шу даштда шахид қилинган.
732. Бу ерда ҳақид келтирилган, маъноси: «Аллоҳ муваффақ этгучидир, барча ишлар унга қайтади».
733. Восит — ўрта асрларда Ироқнинг жанубида шу номли шаҳар ва вилоят. Шаҳарнинг харобалари ас-Саъадия қўлининг ғарбий соҳилдан 10 км ча масофада.
734. Жағир — шароб, ичкилик. Шўни эътиборга олиш керакки, Ироқ аҳолиси қадимдан бери ҳурمودан ароққа ўхшаш оқранг кучли ичимлик (самогон) ясаганлар. Балки Амир Темурнинг манъ этиши шунга тааллуқлидир ва бунинг узумдан ясалган мусалласга алоқаси йўқдир. Чунки Амирнинг ўз саройида тантаналарда ҳатто хотинлар ҳам косалаб мусаллас ичганлар.
- Шатт суви — бу ерда Дажла.
735. Барқуқ — Мисрнинг мамлуклар (қўллар) сулоласидан султони аз-Зоҳир Сайфуддин Барқуқ, 1382-1389 ва 1390—1399 йилларда ҳукм сурган. Бу мамлукларнинг барчаси Дашти Қишчоқдан чиққан қипчоқ турклари бўлиб, уларни Мисрга аввалига Хоразмдан, сўнг Олтин Ўрдан юбориларди.
- Амир соҳибқирон 1393 йил кузига келиб Ироқни забт этганидан сўнг ғарбда Сурия билан, яъни мамлук султони Барқуқнинг мулки билан чегарадош бўлиб қолди. Бунинг устига Султон Аҳмад Жалойир Сурияга қочиб, Барқуқнинг наноҳида эди. Шўнинг учун Темурнинг Барқуққа мактубини биринчи дипломатик танбиҳ деб тушуномқ керак.
736. Тикрит — Бағдоддан 180 км ча шимолда Дажланинг ўнг соҳилидаги шаҳар.

737. Шу ерда Ироққа юришининг асосий мақсади аниқ ва равшан айтилган: йўлларни қароқчилардан тозалани ва мамлакатни муносиб ҳокимга топшириб, барча ерларда тула хавфсизликни уриштиш.
738. Амирнинг бундан кейинги маршрути Дажладан ғарбга йўналган ва Фурутнинг ўнг соҳилига ўтган кўринад.
739. Улут кўл — Фурутнинг ўнг соҳилидан 10 км ча масофада Рамади ва ал-Фаллужа шаҳарлари оралигидаги ал-Ҳаббония кўли.
740. Она — Фурут дарёсининг 42° меридиан яқинида жануби-шарққа бурилиш ерида ўнг соҳилидаги шаҳар.
741. Мосул — Ироқнинг шимолида Дажланинг ўнг соҳилидаги шаҳар.
742. Ирбил — Мосулдан 90 км шарқдаги шаҳар.
743. Фореча матида қалъанинг атрофида унинг буржларидан баянд бешта бурж ясалгани айтилган ва ҳар бир буржга мутасаддий бекаларнинг номлари келтирилган (қаранг: «Зафарнома», Танқидий матн, 2486-249а-саҳифалар).
744. Тикритлик Ҳасанбекнинг 1393 йилда Амир Темурга нисбатан сиёсати тикритлик Садам Ҳусайннинг 1991 йилда президент Бунна нисбатан сиёсатиға жуда ўхшайди. Тикритликларнинг феъл-хўйи 600 йилда ҳам ўзгармас экан.
745. Қуръон. Қориъа сураси, 1-2-оятлар.
746. Қуръон. Қориъа сураси, 5-оят.
747. Диёрбакр — Кичик Осиёда Дажланинг юқори оқимида ўнг соҳилидаги шаҳар, ҳозир Туркиянинг жануби-шарқида.
748. Бу сўзлар соҳибқирон юқори даражада инсонпарвар ва маърифатпарвар бўлганлигини билдиради.
749. Соҳибқирон муҳолифларнинг кўзини шамғалат қилиш учун кўпинча шундай чалитувчи ҳарбий тактика қўллаган.
750. Тавуқ — Дажланинг ўрта оқимидаги йирик кўл ирмоғи. Лекин Киркукдан 60 км ча жанубда шу маънодаги Дақуқ деган шаҳарча ҳам мавжуд.
751. Киркук — Ироқнинг шимолида Бағдоддан 600 км ча масофадаги шаҳар.
752. Катта Зоб — Дажланинг Мосул билан Ирбил оралигидан ўтувчи йирик ирмоғи. Фореча матида фақат «Об» — «сўв» дейилган ва дарёнинг номи эслатилмаган (252а саҳифа).
753. Руҳа ёки Урфа — Кичик Осиёнинг жанубидаги қадимги шаҳар. Ҳозир Туркиянинг Урфа вилоятининг бош шаҳри.
754. Мардин — Урфадан 140 км ча шарқдаги шаҳар.
755. Раъсаъгайн ўрта асрларда Суриянинг шимолида Хабур дарёси бўйидаги шаҳар, ҳозир Туркиянинг жануби-шарқида Сурияга чегарадош Ресюляйн шаҳри.
756. Ҳусайн — Диёрбакрдан 140 км ча шарқдаги шаҳар, ҳозир Туркиянинг жануби-шарқидаги Ҳусейни шаҳри.
757. Нимруд — ривоятларга кўра мелоддан аввалги 2599—2480 йиллар Бобил подшоҳи бўлган.
758. Ҳисн Кайф — Дажланинг юқори оқимида унинг ўнг соҳилидаги шаҳар, ҳозир Туркияда Диёрбакрдан 110 км ча шарқдаги Ҳасанкейф шаҳри.
759. Араин — Искандарун кўрфази яқинидаги шаҳар, ҳозирги номи Эрзин.
760. Ботмон — Диёрбакрдан 180 км шарқдаги шаҳар.
761. Жазира — Ироқнинг шимолида Фурут ва Дажла дарёлари оралиги.
762. Қуръон. Наҳл сураси, 127-оят.
763. Қуръон. Бақара сураси, 156-оят.
764. Ёски Мосул — Дажланинг чап соҳилида қадимги Ниневиянинг харобалари.
765. Осиё мамлакатларидаги қадимги астрономик дунёқарашга кўра йил икки яримдан иборат бўлган: Ёзги ва қишги яримлар. Ёзги ярим баҳорги тенгкунликдан кузги тенгкунликкача қолгани қишги ярим. Бу ерда «аввал Ёз» деб муаллиф март ойининг 21-идан бошланган кунларни айтаяпти.
766. Фореча матида тўлиқроқ толиғ келтирилган (қаранг: «Зафарнома», Танқидий матн, 257а-саҳифа).
767. Майдон — Ван кўлидан 40 км ғарбдаги шаҳарча.
768. Шаҳарнинг номи уч хил бўлишига қарамай у тарихда асосан Омид (Амид) номи билан танилган. Ола Тоқ (Олатог) — Ван кўлидан шимолдаги тоғ тизмаси.
769. Йатиқ Суфий — Хоразми Темур забт этунича у ерда ҳукм сурган Суфийлар сулоласининг охири намояндаси.
770. Миёфориқин — Диёрбакр билан Ботмон оралигида Дажланинг ўнг соҳилидаги ўрта аср шаҳри, уни Майфарқад ҳам дейилган. Аслида унинг ўрнида Византиянинг Миелофлоракион деган шаҳри бўлган.
771. Саҳройи Муш — Ван кўлидан 70 км ча ғарбдаги Муш шаҳри атрофидаги чўллар.
772. Аланчўқ — шу номли қалъа Озарбайжонда Табриздан шимолроқда мавжуд. Лекин матида Кичик Осиёда Ван кўлидан шимол ёки шимоли-ғарбдаги қалъа назарда тутиляпти.
773. Хуй — Эроннинг шимоли-ғарбида Урмия кўлидан шимолроқдаги шаҳар.
774. Яъни яра янгидан очилди.

775. Ойдин — ҳозирги Туркиянинг шимоли-шарқидagi шаҳарча.
776. Уч килиса — Еревандан ғарброқдаги шаҳар, арманлар учун муқаддас ҳисобланади. У ерда учта қадимги черков (килиса) бўлганлиги учун шундай аталган.
777. Арзишжон — Кичик Осийда Фуротнинг юқори оқимида ўнг қирғоги яқинидаги шаҳар.
778. Авник — ўрта асрларда шарқий Анатолияда Арас дарёси бўйидаги қалъа.
779. Қусатор — Кичик Осийнинг шарқида Сивас шаҳридан шимоли-шарқидagi тоғ.
780. Яъни «мўлжалидан».
781. Қуръон. Саффоt сураси, 4-оят.
782. Шу ном форсча матида кўра тикланди.
Ағуcқа (ёки Ағуcқа) номини муаллиф Месхетияга, яъни Жанубий Гуржистонга нисбатан атайлапти. Балки бу ном шу ўлкадаги Ахалцихе шаҳри номининг туркча айтилишидир. Кейинча бу ерлик туркларни «ағуcқа турклари» ва «месхет турклари» деб аташди.
1646-47 йиллар Ахалцихеда бўлган турк сайёҳи Эвлия Челеби бу шаҳарнинг помини атрофда истиқомат қилувчи аҳоли Ахыcқа, Ахыcқисқа, Ақсықа шақлларида айтилишини қайд этган (қарапг: Эвлия Челеби. Книга путешествия. Выпуск 3. М.: Наука, 1983, с. 185).
783. Бу жумлалардан англашилмишича, мирзо Иброҳим Султон мирзо Улугбекдан шамсий тўрт ойу 24 кунлик кичик экан. Табиийки, улар ҳар хил оналардан тутилганлар.
784. Мингқул дашти — шарқий Анатолуияда Мурот дарёсидан шимолдаги Мингқул шаҳри яқинидаги дашт. Шаҳарнинг ҳозир Туркиядаги номи Бингёл.
785. Мунадий — жарчи демақдир.
786. Қуръон. Нисо сураси, 95-оят.
787. Қуръон. Соффоt сураси, 173-оят.
788. Самур — Кавказда, ҳозирги Озарбайон билан Доғистон чегарасидаги дарё, Каспийга қуйилади.
789. Элбурзқўх — Элбурс тоғи.
790. Бу айтилганлардан кўринадики, 1395 йил февралининг охирида амр Темурнинг Тўхтамишга қарши иккинчи юриши арафасида лашкарининг қароргоҳи Шимолий Кавказда, ўзининг ўрдуси Самур дарёси бўйида Каспийдан 30 км (беш йағоч) ғарбда бўлган. Лекин Элбурзқўх, яъни Элбурс тоғи ва шу номли чуққисен мазкур ерлардан бир неча юз километр ғарбадир. Демак, бу ерда муаллиф «Элбурзқўх» деб умуман Кавказ тоғ тизмаларини тушунапти.
791. Ажам мамлақати деб ўрта асрларда араблар тор маънода Эронни ва кенг маънода умуман араб эмаслар мамлақатларини тушунганлар.
792. Дарбад — Доғистонда Самурнинг Каспийга қуйилиш еридан 35 км ча шимолда денгиз соҳилидаги шаҳар бўлиб, у ҳам «Элбурзқўх»дан анча узоқдадир.
793. Қайтоғ — ҳозирги қайтақ элати, уларнинг келиб чиқishi мўғуллардан ҳисобланади.
794. Тарқи — Доғистонда Махачқаладан бироз жанубдаги кенг. Ҳозир у темир йўл бекати.
795. Хуй суйи — Доғистонда ҳозирги Қўйсу, Сулоқнинг ирмоғи.
796. Севниж суйи — форсча нуҳада Оби Сунж (273а, 14) — Чеченистондан ўтган Сунжа дарёси, Гудермесдан шимолроқда Терек дарёсига қуйилади.
797. Тарак суйи — Терек дарёси.
798. Қурай суйи — ҳозирги Қабарда — Балқар АР ва Ставропол ўлкасининг жанубидаги Кура дарёси.
799. Чўлот вилояти деб шимолий Кавказнинг қайси жойи аталаётганини аниқлаб бўлмади.
800. Бу Аллоҳдод ё Худойдоди (Худодод) Ҳусайиний эмас. Лекин муаллиф Худододни ҳам баъзан Аллоҳдод дейди.
801. Умаршайх Мирзонинг ўғли Рустам Мирзо 1381 йили тутилган эди ва Тўхтамишхон билан бўлган 1395 йил апрелининг ўртасидаги жанг вақтида энди 14 баҳорини кўрган эди. Мазкур жангда бу ёш йигитча йирик жасорат ва баҳодирлик кўрсатиб, ҳақиқатан ҳам, муаллиф айтганидек «отосининг отини еткурди», яъни отасининг номини муносиб фарзанд бўлди.
802. Йағлибий баҳрини уруғидан бўлиб, баҳринлар асосан Йетада, яъни Мўғулистонда истиқомат қилардилар. Лекин уларнинг бир қисми Темурнинг лашкарида ҳам бор эди.
Бу ерда Йағлибий тилидан Дашт лашкарини «эранлар» дейилишини фақат сўз ўйини учун айтилган. Бу ерда у бундай аташи билан Темур лашкари устидан мазах қилаяпти, ва гўё ўзларни эркаклару булар урушига муносиб, қўрқоқ деб ҳисоблаяпти.
803. Форсча матида шу ерда «ўзбек йигитлари» дейилган ибора ўрнида «баҳодирони ўзбак» дейилган (276б). Аслида бу ерда ўзбек улусининг баҳодирлари йигитлари ҳақида сўз кетаяпти, ва бу билан умуман Олтин Ўрда ва унинг баҳодирлари ҳақида сўз кетади. Ҳақиқатан ҳам ўрта аср муаллифлари «ўзбек улуси» деб Ўзбекхонининг улусини, яъни Олтин Ўрдани атаганлар. Чунончи Муъиниддин Натанзий ўзининг «Мунтахаб аттавориҳи Муъиний» номли асарига «ўзбек улуси» (улуси ўзбек) иборасини фақат Олтин Ўрдага нисбатан XIV асрнинг ўрталаридан бошлаб қўллайдди (қарапг: Extraits du Muntakhab al-tavarikh-i Mu'ini (Anonline D'Iskandar), Publies par Zeen Aubiddin.

Zibrairie Khayyat. Teheran, 1957, pp. 88, 91, 93, 94, 96-98, 101, 349, 350, 364, 365 etc.). Худди шунингдек. Мирзо Улугбек ҳам ўзининг «Тўрт улус тарихи» номли асарида «Ўзбек улуси» иборасини Ўзбекхон улусига — Олтин Ўрдага нисбатан ишлатади (қarang: Мирзо Улугбек. Тўрт улус тарихи. В. Аҳмедов кириш сўзи, изоҳлари ва таҳрири остида. Форс тилидан Б. Аҳмедов, Н. Норқулов, М. Ҳасаний таржимаси. Тошкент, Чўшон нашриёти, 1994, 226, 229-бетлар).

Бироқ Б. Аҳмедов ўзининг «Государство кочевых узбеков» деган китобида Ўзбек улуси деб, XIV асрнинг 80-йилларидан Оқ Ўрдани, яъни Волга ва Урал дарёси ва тоғидан шарқдаги ерлар аталган, деган хато фикрни олга суради (қarang: Б. А. Аҳмедов. Государство кочевых узбеков. М.: «Наука», 1965, с. 38). Шу хатони у «Ўзбек улуси» деган китобида ҳам қайтаради (қarang: Б. Аҳмедов. Ўзбек улуси. Тошкент, «Нур», 1992, 31 с.).

Ўкак — Саратов яқинида Волга бўйидаги шаҳар.

804. Булар жангали — Булғор ўрмонлари, яъни Каманинг Волгага қуйилиш еридаги ўрмонли ўлка. Демак, шунга қўра Ўкак мавзёи ҳам, Туратур гузари (кечики) ҳам Волгоград билан Қозон оралиғига мос келади.
805. Матннинг шу еригача тавсифидан аниқланадики, Терек бўйидаги жангдан сўнг Темур лашкари билан Волганинг ўнг соҳилидаги ерларда қолган. Демак, бу ҳолда Дашти Қичоқ деб, бу ерда шу дарёнинг ўнг соҳилидаги ерларга нисбатан, яъни ҳозирги Россиянинг Волгоград, Саратов, Самара, Ульяновск областларининг ва Татаристоннинг ўнг соҳилдаги ерларига ҳамда Пенза области, Мордва ва Чувашистон ерларига нисбатан айтилаётти.
806. Матнга қўра Йўлуқлуқ Азуқлуқ мавзёи ҳозирги Волгоград областининг ҳудудларида бўлган.
807. Қародара — Жанубий Озарбайжондаги дареча.
808. Банди Моҳи — Курдистондаги тоғ давони.
809. Ўзи суйи — Днепр дарёси (қarang: Греков Б. Д., А. Ю. Якубовский. Золотая Орда и ее падение. М.: Л.: Изд-во АН СССР, 1950, с. 368).
810. Минкерман — қрим татарчасида Минг қўрғон демакдир. Шунга қўра бу мавзё Днепрнинг қуйи оқимида бўлади.
811. Форсча матнда шу ерда «баъзи улуси ўзбек» (277 б.), яъни ўзбек улусининг бир қисми дейилган. Лекин қандай бўлишидан қатъий назар бу парча ўзбек улусининг, яъни ўзбекларнинг бир қисми Днепр бўйларида ҳам яшаганлигидан далолат беради.
812. Матннинг шу еридан Сарамдай (ёки Ҳарамдай) ўмоғи (форсчадан «улус») Днепр билан Дунайнинг қуйи оқимлари оралиғи эканлиги англашилади.
813. Исрайқа саҳроси деб бу ерда Қора денгизнинг ғарбий соҳилида Дунайнинг қуйилиш еридан жанубдаги Бужоқ қумлик саҳроси назарда тутилади. Шуниси ажабланарлики, муаллиф бу ерда қадимги номни келтираяпти. Дунайнинг қадимги юнонча номи Истр бўлиб, мазкур қумлоқни қадимги юнонлар шу дарё билан боғлаб, Истрика деганлар. Шарафуддин шу номни шарқона талаффузга мослаштиради. Лекин бу сўз Фракия (ёки Сракия) номининг шарқона ёйилиши ҳам ҳақиқатга яқин.
814. Танақ суйи — Дун дарёси, асли тўғрироқ номи Тана. Қуйироқда шу ном келтирилади.
815. Шарафуддин «рус шаҳарларидан бири» номини туркча таржимада Қаросув шаклида келтирган. Аслида бу шаҳар Днепрга яқин жойлашган Чернигов, Чернобил, Черноречк ё Чернухи шаҳарларидан бири бўлса эҳтимол.
816. Шу ер форсча матнга қўра тузатилади. Муҳаммад Али матнда хато қилиб «сўл қўл» дейилган.
817. Темур Тўхтамишга қарши 1391 йилдаги ғалабали юришида унинг пойтахти Саройга зарар етказмаган эди. Шунинг учун Тўхтамиш ўзини тезда тиклаб олди ва Темур мулкига яна зўғум қила бошлади. Тўхтамишга қарши 1395 йилдаги юришда Темур душманининг асосий иқтисодий таянчи ва ҳарбий маркази бўлган Саройни вайрон қилади ва бу билан Тўхтамишга қақшатқич зарба беради. Фақат шундан кейингина Олтин Ўрда тезда ҳалокатга юз тутиб, бир неча майда давлатларга бўлиниб кетади. Бу ерда муаллиф «Ўрус» деб Русни ва «Ўрусжуқ» деб Малая Русни, яъни Украинани назарда тутади.
818. Қўп рус муаллифлари, жумладан А. Ю. Якубовский, (қarang: Б. Д. Греков, А. Ю. Якубовский. Золотая Орда и ее падение, с. 369-370) Темур Москвани олмаган ва Елецдан шимолга ўтмаган деб, бу воқеа ҳақида хабар берган Низомиддин Шомий ва Шарафуддин Али Яздийлар иккиси ҳам янгилиб, Москва деб аслида Рязани назарда тутганлар, дейдилар. Якубовский ҳатто Темур Коломна яқинида Ока бўйига келиб, нариги соҳилига, яъни Москва тарафига ўтмаган, чунки дарёнинг нариги соҳилида турган «буюк княз» Василий Дмитриевич (Дмитрий Донскойнинг ўғли) бошчилигидаги рус лашкарлари билан тўқнашишдан қўрққан, деган уйдирмаларни айтган. Яна унинг айтишича, гўё 1380 йилги Қуликов моёйдонида Мамайнинг енгилганлиги ҳақидаги хабарлар Темурни қўрқитганмиш. Энг аввало шунини айтиш керакки, 1395 йилга келганда Темурнинг қудрати шу қадар улкан эдики, у ўзини дунёда энг қудратли ҳоким ва ҳарбий бошлиқ деб биларди. Ҳақиқатда ҳам шундай эди. Қандайдир ҳеч кимга номаълум «буюк княз», яъни Темурнинг ёрдами билан тахтга келган ва тобёси ҳамда қўни кеча енгилиб, яқсон

- булган Тўхтамишнинг қарамидаги Василий Дмитриевичдан соҳибқирон заррача сесканмас эди. Греков ва Якубовскийлар Низомиддин Шомий билан Шарафуддин Али Яздийнинг қатор воқеалар хусусида хабарлари ростлигини тан оладилар. Аммо Москва хусусига келганда гўё уларнинг географик тасаввурлари аниқ эмасмиш.
- Бизнингча, бу гаплар Москвани азалдан енгилмас қилиб кўрсатишга қаратилган буюк рус шовинизмининг бир кўрinishидир. Мазкур шарқ тарихчиларининг «Зафарнома»ларида улар нафақат Москва, балки ундан анча шимолдаги, қутб доирасидан ҳам шимолдиги ерлар ҳақида анча аниқ тасаввурга эга булганликлари ҳақида далолат берувчи саҳифалар бор.
819. Болчимкин — Волганинг қўйи оқимидаги ўрта асрлардаги шаҳар.
820. Азоқ ҳисори — Дун (Тана) дарёсининг кўлга қўйилиш жойидаги қалъа-шаҳарнинг ўрта асрлардаги туркча номи, ҳозирги номи Азов.
821. Черкаслар деб, муаллиф фақат шу миллат вакилларини эмас, балки уларга қардош булган бошқа қабилаларни ҳам назарда тутган.
822. Форсча матнга кўра шундай тўзатдик. Ўзбекчада Пир Муҳаммад дейилган. Лекин юқоридан биланмизки, Пир Муҳаммад Ироққа юборилган эди.
823. Ос қавми — ҳозирги осетинлар, аслида бу кейинги ном гуржилаштирилган бўлиб, у гуржи тилида «ос — эти», яъни «ос юрти» демакдир.
824. Раъд тоши — тўпга солиб ўқ ўрнида отиладиган тош.
825. Симсим — бу ҳам Кула, Товус, Ёлгон ва Абаса каби Доғистондаги мавзё.
826. Қуръон. Фуссулат сураси, 46-оят.
827. Чўтур Қазоқ — Доғистондаги вилоят. Муаллиф номларини келтираётган Доғистондаги вилоят ва мавзёлар аслида географик жойлар эмас, балки ҳокимнинг номи билан аталаётган вақтинча сиёсий бирикмалардир.
828. Бўғоққум — Доғистоннинг шимолида Терекнинг ҳавзасидаги қумлоқ ер.
829. Мамақту ва Қози Қумуқ — бу ҳам Доғистоннинг шимолидаги қумуқлар яшайдиган ерлар.
830. Муаллиф бу ерда «жазиралар» деб Каспий денгизига Терек қўйиладиган ерда соҳилга яқин оролларни назарда тутган.
831. Ҳожини Тархон — ҳозирги Астрахан. Тўхтамишнинг йирик иқтисодий таянчларидан бири эди. Шунинг учун ҳам Темур Тўхтамишнинг қудратини синдириш учун бу шаҳарни бузишга қарор қилади.
- Шу сабабга кўра Саройни (Сарой Беркани) ҳам тўла вайрон қилишга қарор қилинади. 1395 йил ёзи бошидаги жангдан сўнг Саройга ҳужум қилинганида (817-изоҳга қаранг) у тўла вайрон бўлмаган эди. Бунинг вақти-соати 1396 йил бошига тўғри келди.
832. Бироз сўнг Саройга олиб борилганидан кейин Муҳаммадийни музнинг остида чўктириб ўлдирдилар.
833. Бу бўлимнинг бошланғич парчасида эслатилган вилоят, ўлка ва ерларнинг кўплари бизга юқоридан маълум. Баъзиларини изоҳлаймиз. Муаллиф, бизнингча бу ерда Темурнинг умуман шимол тарафга қилган 1391, 1395 йиллардаги ва бошқа юришларининг ҳаммасига яқун ясаляпти. Чунки «Сўл қўлга» юришни эслатиши бундан далолат беради. Чунки 1389 ва 1391 йиллардаги юришлар Жўчи улусининг, асосан сўл қўлига тааллуқли ерларида содир булган эди.
- Данги Хазар деб XI асрнинг ўрталаригача Шимолий Кавказдаги Волга — Дун оралигини ва Волганинг қўйи оқимида иккала соҳилидаги ерларни аталган. Пан номи форсча матида йўқ, бу ном билан Днепр бўйларидаги ерларнинг бир қисми аталаётган бўлса эҳтимол.
- Можар ёки Мажор — Шимолий Кавказдаги мулк.
- Бошқирд — Йайиқ (Урол) дарёсининг юқори оқимида бошқирдлар яшайдиган ерлар, ҳозирги Бошқирдистон Республикаси ерларига мос келади.
- Макас — моқшаларнинг, яъни мордваларнинг ўлкаси, ҳозирги Мордва АР ўрнига мос келади.
- Қрим номи ҳам асарда биринчи марта эслатилалпти, бу яриморлда Темур аскарларининг фақат бир гурўҳи булган.
- Аллон — Шимолий Кавказда осларнинг бир қисми яшайдиган ер. Ҳозирги Шимолий Осетия Республикаси ерларига мос келади.
834. Озарбайжон деб бу ерда Ширван мамлакати, яъни ҳозирги Озарбайжон Республикасининг ерлари назарда тутиляпти.
835. Ашқужа — матнга кўра Доғистоннинг Ислонга ўтмаган қисми.
836. Авҳар — Доғистоннинг бир қисми.
837. Форсча матида «беш-олти» (панж-шеш) дейилган. Демак, Муҳаммад Али бешни олтига кўпайтириб, ўттиз қилган.
838. Зирҳқирлар деб Доғистоннинг йирик элатларидан бири булган лазгиинларни айтилган. Улар мис ва бошқа маъданлардан хонаки асбоблар қаторида ҳарбий анжомлар — қалқон ва дубулгалар ҳам ясаганликлари учун қадимдан шу ном билан аталиб келганлар.
839. Бу ерда номи эслатилаётган амнрзода Рустам Умаршайх Мирзонинг ўғли бўлиб, у 1381 йили таваллуд топган эди.
840. Хўрмаз — Ҳинд океанидан Форс кўрфазига киришдаги бўғал ва шу номли бандар.

841. Ўзбекча матнда хато қилиб «саккиз юз тўқсон саккиз» дейилган.
842. Бу ерда эслатилган Темур даврида Самарқандда чалинган мусиқа асбоблари диққатга сазовордир. Арганун, яъни орган ҳозир нафақат самарқандликларнинг, балки бутун Марказий Осиё халқларидан биронтаснинг мусиқа асбоби эмас. Уд ва қонун яна аста-секин ўзбекларга қайтиб келаяпти. Бизда қўбуз ҳам деярли унутиб юборилган ва унинг ўрнини дутор олган.
843. Бу келтирилган парча Амир Темурнинг инсонларварлигини яна бир бор исботлайди.
844. Доробжирд — Сиржондан жануброқдаги вилоят.
845. Торим ёки Торун — Доробжирд вилоятида Руде Шўр бўйидаги шаҳарча.
846. Жаҳрум (ёки Жарум) ва Лор — Форс вилоятининг жанубидаги шаҳарлар; биринчиси Ардашир — Хурра туманига ва иккинчиси Доробжирдга қарашли бўлган.
847. Ўрта асрлардаги Хурмуз денгиздан анча шимолда, қарийб 30 қақирим масофада Миноб дарёси бўйида бўлган. Эски Хурмуз эса денгиз соҳилида, дарёнинг қуйилиш жойида бўлган.
848. Бу ерда эслатилган қалъалар Танг Зиндон, Кўшкак, Шомил, Мина, Манужон, Тазрак ва Тозиён орасида фақат Манужон йирик бўлиб, шаҳар мавқеида ва Жируфтдан Хурмузга олиб борувчи йўл устида Хурмуздан қарийб 120 қақирим шимолда бўлган.
849. Бу ерда Қуръони карим «Аъроф» сураси 34-оятининг иккинчи ярми келтирилган.
850. Хиър Хожа — 1396-98 йиллар Жета (Мўғулистон) хони эди.
851. Искандар Мирзо — шаҳзода Умаршайхнинг 1384 йили туғилган ўғли.
852. Бекиси Султон — шаҳзода Мироншоҳнинг Хонзода бегимдан кўрган қизи.
853. Маликат ого — Хуросон ва пойтахти Ҳиротда ҳукм сурган Шоҳрух мирзонинг хотинларидан бири.
854. Яъни боғни ҳар бир томони 750 метр бўлган квадрат шаклида лойиҳаландилар.
855. Демак, Аҳмад Йасавий мақбараси 1397 йил декабрида бошланиб, икки йилдан сўнг 1399 йил охирида тугатилганлиги англашилади.
856. Ашпара — Меркедан қарийб 50 км шарқда шу номли дарёча бўйидаги кичик шаҳар. Қуйида Аспара шаклида ҳам ёзилади.
857. Шу ердаги 1866 саҳифа бошидан ушбу жойгача амирзода Шоҳрухнинг Самарқандга келгани ҳақидаги жумла форсча матнда ва унинг ношири фойдаланган нусхаларда йўқ. Демак, Муҳаммад Али қандайдир тўлиқроқ нусхадан таржима қилган кўринади.
858. Кўхи Сулаймон ёки Сулаймон тоғлари тарихий Ҳиндистоннинг шимоли-ғарбида (ҳозирги Покистоннинг ғарбида) Синд дарёсининг ғарбий тарафида шимолдан жанубга қўзилган тоғ тизмаларидир. Афғонларнинг, яъни пуштуларнинг асли ватани ана шу тоғларнинг этаклари, воҳа ва водийлари бўлган. Ҳозирги «Афғонистон» деб аталувчи ҳудудга улар Темурийлар давлати сусайиши билан XV аср охиридан жойлашабошлаганлар.
859. Уч шахри ҳозирги Покистонда Панжоб водийсида, Сатлеж дарёсининг чап соҳилида дарёдан 25 км ча шарқда жойлашган.
860. Мултон — ҳозирги Покистоннинг Панжоб водийсида Сатлежнинг Тримоб ирмоғидан қарийб 25 км шарқда жойлашган шаҳар.
861. Шу бўлимнинг охири парчасидан кўринадики, биринчидан: Амир соҳибқирон Хитой юришини 1398 йилгачаёқ режалаштириб қўйган эди, иккинчидан: бу пайт унинг Ҳиндистонга юриш режаси йўқ бўлиб, фақат Пир Муҳаммад Жаҳонгир мулкидаги шароит тақозоси ва у ердаги бекларнинг талаби билан у Ҳиндистонга юриш қилган.
862. Шимолий ва Шимоли-ғарбий Ҳиндистонни Султон Маҳмуд Ғазнавий (998—1030) давридан бошлаб, келиб чиқинш Мовароуннаҳр туркларидан бўлган мусулмон сулолалари бошқарди. Аввалига бу сулолаларнинг пойтахти Лоҳурда бўлди. Лекин 1206 йили султон Кутбиддин Ойбек пойтахтни Деҳлига кўчирганидан сўнг Ҳиндистондаги мусулмонлар давлати Деҳли салтанати (ёки султонлиги) номини олади. 1320 йили Малик Ғозий Ғиёсиддин Туглуқ (1320—1325) Деҳли салтанатида Туглуқийлар деб аталган янги туркий сулолага асос солади. Унинг отаси Мовароуннаҳрдаги чигатой туркларидан (қораунаслардан) эди. Туглуқийлардан учинчи султон Ферузош (1351—1388) салкам қирқ йил ҳукм суриб 1388 йили ўлганидан сўнг Деҳли тахтига унинг набираси Султон Маҳмудшоҳни ўтказадилар. Лекин Мултон ва бошқа йирик шаҳарлар Деҳлидан мустақил бўлишга интилар ва йирик маҳаллий ҳинду феодаллар ҳам сепаратизмга — бошбошдоқликка интилар эдилар. Ана шуларнинг ҳаммаси Темур юриши арафасида Ҳиндистонда Исломнинг сусайишига олиб келадиган эди.
863. Қуръони карим. Сафот сураси 13-оят.
864. Қуръони карим. Оли Имрон сураси 123-оят.
865. Бу ерда «эранлар» ибораси «эрлар» маъносида ишлатилган ва эронийларга алоқаси йўқ. Форсча матнда шу уринда «мардон» (297а. 15), яъни «эрлар» дейилган.
867. Ғунон ва Йактур йайлоғи Боглон яқинидаги ўтлоқ.
868. Ховак — Ҳиндуқуш тоғ тизмасида Кабулдан шимоли-шарқда қарийб 500 км масофадаги тоғ давони, баландлиги 3848 метр.

869. 150 қари қарийб 75 метрга тенг, чунки бир қари бир шаръий газ, яъни 0,493 метрни ташкил қилади.
870. Форсча матида бу баҳодирнинг оти Оқ Султон Киши.
871. Бу ерда Муҳаммад Али «қаротулиқ» деб форсча «сиёҳпӯш» сўзини таржима қилаяпти.
872. Панжшҳр — шу номли дарё, водий ва урта асрлардаги шаҳар; дарё Кобул шаҳридан қарийб 150 км шарқда Кобулдарёга қўшилади. Унинг номи ҳозир Панжшер деб ўзгартирилган. Ҳозир шаҳарнинг фақат харобалари қолган.
873. Улуг Юрт ёки Буюк Улус — асли Мугулистон, яъни бутпараст ҳақиқий мугулларнинг юрти, Чингизхон асос солган тўрт улуснинг энг буюғи. Муаллиф бу ерда Тайзи Уғлон деб кимни назарда тутаятгани аниқ маълум эмас. Лекин у Чингиз авлодларидан эмас, чунки у қалмоқлардан эди. Қалмоқлар эса мугулларнинг гарбий шаҳобчаси эди. Тайзи сўзи мугулчада «шаҳзода» маъносини англатишига кўра, Тайзи Уғлон қалмоқ хонининг ўғли булиши мумкин. Қалмоқлар мугулларнинг асосий қисми билан муроса қилолмай, кейинчалик Мугулистонни бутунлай ташлаб кетишига мажбур бўладилар.
874. Муаллиф бу ерда «Ўзбекдин» (форсчада ҳам юрт маъносида «элчиёни Ўзбек» дейилган) деб ўзбекларнинг юртини назарда тутаяпти ва уни Дашти Қипчоқ номи-нинг синоними сифатида ишлатаяпти.
875. Бону — ҳозирги Покистондаги Банну шаҳри, Синд дарёсининг Куррам ирмоғининг ўнг соҳилида жойлашган.
876. Султон Жалолиддин Хоразмшоҳ — Буюк Хоразмшоҳлар сулоласидан энг охириги султон, 1221—1231 йиллар ҳукм сурган. Унинг султонлик йиллари мугуллар билан қаҳрамонона курашларда ўтди. 1221 йил кузида мугуллар устидан қатор ғалабаларга эришганидан сўнг султон Жалолиддин лашкарбошиларнинг келишмовчилиги ва суллаҳлиги туфайли ғалабалари самарасидан фойдаланаолмай, аксинча, чекинишга мажбур бўлади. У Ғазнин — Гардез йўлидан ва Куррам ирмоқ бўйлаб Синд дарёси тарафига чекинади. Ниҳоят 1221 йил 23 ноябр куни Чингизхон аскарлари Синд бўйида Жалолиддинга етиб оладилар. Кучлар тенг эмас эди, шундай бўлса ҳам Жалолиддин қаҳрамонона жанг қилиб, жангнинг учунчи куни 25 ноябрда қуршов ҳалқасига тушиб қолиш хавфи тутилганидан сўнг султон Жалолиддин бутун уст-боши ва оти билан ўзини Синд сувига ташлаб, дарёнинг сўл соҳилига ўтиб олади ва Тҳал саҳросида гойиб бўлади (қаранг: Буниатов З. М. Государство Хорезмшахов — Ануштегинидов, М.: «Наука», 1986, с. 157—158).
877. Дебалпур (Дипалпур) — Панжобдаги шаҳар, Лоҳурдан 300 км ча жануби-ғарбда жойлашган.
878. Жару чўли — Синд дарёси билан унинг ирмоғи Чиноб-Желама оралиғидаги саҳро.
879. Кўҳижуди — Тҳал саҳросидан шимолдаги Туз чўқи тоғи.
880. Жамула суйи — Желам дарёси.
881. Желам билан Чиноб дарёлари Ҳавели шаҳри ёнида бир-бирига қўшилади.
882. Аловуддин Тармаширин — Чигатой улусида 17-нчи мугул хони, 1326—1334 йиллар ҳукм сурган.
883. Таламба — Мултондан қарийб 100 км ча шимоли-шарқда Рови дарёсининг чап соҳилидаги шаҳар.
884. Соҳибқирон лашкари юришининг йўналиши Рови ва Сатлеж дарёлари оралиғида шимоли-шарқда қараган булгани учун Мол ва Шоҳнавоз шу оралиқдаги мавзёлардир. Ҳозирги атласлар ва хариталарда бу номлар кўрсатилмаган. Биёҳ суйи деб Сатлеж дарёси назарда тутилган бўлса эҳтимол.
885. Форсча матида амирзода Пир Муҳаммад Жаҳонгирнинг бобосига қилган тортиқлари ҳақида муфассалроқ айтилиб, «Аҳли ва арбоби қалам ул нимарсаларнинг китобати билан икки кун машғул бўлдилар ва аларни қалам била муфассал қилдилар» дейилган (қаранг: 309б, 2—8 сатрлар).
886. Саҳвол — ҳозирги Саҳивала темир йўл бекати, Мултон — Лоҳур оралиғининг уртасида жойлашган.
887. Асвол ва Жаҳвол — Саҳивала билан Дипалпур оралиғидаги мавзёлар.
888. Сомона (ёки Самана) — Деҳлидан 160 км шимоли-ғарбдаги шаҳарча.
889. Бир шаръий йағоч бир фарсахга, яъни қарийб 6 км га тенг эканлигини эътиборга олсак, бир куруҳ бир милга, яъни 1995 метрга тенг эканлиги кўринади.
890. Матнинг кўрсатишича, Темур лашкари билан Саҳиваладан тўғри шарққа юриб, Феруза қалъаси яқинида Сатлеж дарёсидан ўтган. Бу ҳолда Феруза қалъаси Ҳиндистоннинг шимоли-ғарбида Панжоб штатида Покистон чегарасига яқин жойлашган Ферузпур шаҳри бўлади ва Канораи ҳавзи об мазкур дарё соҳили бўлади.
891. Сарасати — Ҳиндистон Панжоб штатидаги ҳозирги Сирса шаҳри.
892. Фатҳобод — Сирсадан қарийб 40 км шарқдаги Фотиҳобод шаҳри.
893. Ражабпур ва Амаруни қалъалари ҳозиргача сақланмаган.
894. Тўҳна саҳроси — Фотиҳободдан 50 км ча шимоли-шарқдаги Тоҳана кенти атрофидаги саҳро.
895. Қаҳқар суйи — ҳозирги Саманадан 15 км ча жанубдан ўтадиган Гҳаччар дарёчаси.

896. Кайтал — Саманадан қарийб 35 км жануби-шарқдаги ҳозирги Кайтҳол шаҳри.
897. Туғлуқий султонлардан бири томонидан қурилган Туғлуғпур қалъаси сақланмаган. Лекин у Панипат яқинида бўлганлиги маълум.
898. Шубҳасиз, бу ерда оташпараст зардуштийлар ҳақида сўз кетаётир. Бу ерда айтилаётган ғоялар ўша динга мансубдир.
899. Панипат — Деҳлидан 70 км шимолда текис жойдаги шаҳар-қалъа. Бу шаҳар Темурнинг авлоди Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг ҳиндлар устидан галабаси билан машҳур.
900. Панипат суйи деб, Жамна дарёсининг Панипат орқали ўтган ирмоғини назарда тутилган.
- 901 Пулла ва Луни — Деҳлининг шимолида унга яқин жойлашган кент ва ҳисор.
902. Жавн суйи — Жамна дарёси.
903. Одатда баъзи ҳозирги замон олимлари Темурни қонхўрликда айбашларида Деҳли яқинидаги қиргинни далил қилиб келтирадилар. Лекин аслида кўп жангларда чиниққан ва турли шароит ва аҳволларни бошларидан кечирган Амир Жаҳоншоҳбек бошқа бекларнинг айтганлари ўша давр шароитида мазкур ҳинд асирларини йўқ қилиш учун ёрқин далил эди. Ҳақиқатан ҳам ҳар бир чигатоий аскарининг унга яқин ҳинд асири бор эди. Уларнинг умумий сони эса Темур аскарларидан бир неча бор кўп эди. Агар улар Деҳли аҳолисига қўшилиб қўзғалон қилсалар, тезда ўтғуқни қўлга олиб қуролланиб олишлари мумкин эди. Бу эса Темур лашкарининг умуман ҳаёти учун нақадар хавфли эди. Шунинг учун, фикрмизча, ўша ҳарбий шароитда Темур бирдан-бир тўғри йўлни танлаб, асирларни қиришга мажбур бўлган.
- Қирилган ҳинд асирларини Муҳаммад Али «юз мингдан кўпроқ» деган бўлса, форсчада «камроқ» (ақалли) дейилган (қаранг: 3186, 5 сатр). Ғиёсиддин Али уларни «юз мингга яқин» (қаранг: Ғийасаддин Али. Дневник похода Тимура в Индию, М.: Изд. Вост. лит-ра, 1958, с. 111) дейди. Ибн Арабшоҳ эса, Темурга нисбатан нафратини очиқ намоён қилиши ва бу йўлда унинг баъзи қаҳратон ишларини ҳаддан ташқари бўрттириб юборганига қарамай, бу қиргин ҳақида лом-мим демаган ҳам. Муъиниддин Натанзий ўлдирилган ҳиндларнинг сонини «қарийб панжох тумон ёки бештар» («қарийб эллик минг ёки ортиқроқ») деган (қаранг: Муиниддин Натанзий, с. 370).
- Демак, ҳамонки Деҳли яқинида қирилган асир ҳиндларнинг сони ҳақида манбаъларда яқдиллик йўқ экан, «Темур юз минг асир ҳиндни қирган» деб жар солишга асос йўқ.
904. Мавлоно Насириддин Умарнинг қилмишлари ҳақида ҳам манбаъларда яқдиллик йўқ. Бизнинг муаллифлар мавлоно ўлдирган асирларнинг сонини 15 деса, Ғиёсиддин Али 10 дейди (қаранг: Ғийасаддин Али, с. 111). Муҳаммад Али у «товуқни ўлдурмагон эрди» деса, Шарафуддин билан Ғиёсиддин иккиси у «қўйни ўлдирмагон эди» дейди.
905. Қуръон. Юнус сураси, 24-оят.
906. Қуръон. Фил сураси, 1-оят.
907. Яъни, сигирдек.
908. Иккала матнда ҳам шу ерда хато қилиб, сешанба дейилган. Ҳақиқатан ҳам, агар 4 январ 1399 сешанба бўлса, эртаси 5 январ якшанба бўлмайди.
909. Мират қалъаси — Деҳлидан 50 км шарқдаги ҳозирги Мератҳ шаҳри.
910. Уди ва энак — сигир, бузоқ.
911. Бурда — қул демақдир.
912. Чинова суйи — Чиноб дарёси.
913. Лаҳовар — ҳозирги Лоҳур.
914. Паноҳ суйи, Лаҳовар суйи — Синд дарёсининг йирик ирмоғи бўлмиш Рови дарёси, у Лоҳурдан ўтади.
915. Сохтакор ва маъюн Ибн Арабшоҳ Амир соҳибқироннинг Ҳиндистон юришидан тез қайтишининг асосий сабабларидан бири сифатида гўё у Мироншоҳдан олган хат бўлган деб кўрсатишга уринади ва Мироншоҳ номидан, лекин ўз иборалари билан шахсан ўзи тўқиган ҳамда амирзодага бутунлай бўҳтон бўлган бир мактубни келтиради. Ажабланарлиси шуки, соҳибқирон девонидаги ҳужжатлардан фойдаланган бирор муаллиф бу мактубни нафақат келтирмайди, балки эсламайди ҳам (қаранг: Ибн Арабшоҳ. Амир Темур тарихи, 1-китоб, Тошкент, «Меҳнат», 1992, 177—182-бетлар).
916. Туббат — ҳозирги Тибет.
917. Нағара — ҳозир Ҳиндистоннинг Панжоб штатидаги Нағар шаҳридир, Биас дарёси соҳилида жойлашган.
918. Рова суйи — Рови дарёси.
919. Татта — ҳозирги Покистон жанубидаги шаҳар. Синд дарёсининг денгизга қуйилиш ерида Карочидан шарқроқда жойлашган.
920. Уммон дарёси. — Арабистон денгизининг Ҳурмуз бўғозига ўтишдаги Уммон кўрфази.
921. Яъни, гишт.
922. Чор еткурмак — чорламоқ демақдир.
923. Харжирд ва Фароҳ саҳроси — Ҳиротдан жанубдаги саҳро.
924. Бу икки байтнинг маъноси ушбудар:

Мушрикнинг ишининг охири ва умрининг охири келди,
Кўзида йиғи ва қўлда карнай ихтиёрсиз.

Шафқатсиз жаллод дор остига ташлар,

Дор пойига мардона бор, жаҳонда ҳақиқат йўқ.

925. Шу жумла Амир Темур айғоқ (разведка) ишини яхши йўлга қўйганидан ва унинг айғоқчилари агроф мамлакатлардаги ички аҳволдан доим хабар бериб турганлари ҳақида далолат беради.
926. Қуръон. Алақ сураси, 6-оят.
927. Ҳулогухон бошчилигидаги мўғуллар Эрон, Ироқ, Шарқий Анатўлия ва Шомни 1256 йили истило қилган бўлсалар ҳам Шом (Сурия)дан тезда чиқиб кетишга мажбур бўладилар. XIII аср ўртасида Мисрда ҳокимиятга келган мамлуклар Шомни ҳам ўз мулкларига қўшиб оладилар. Одатда Дамашқ, Ҳалаб ва бошқа Шом шаҳарларида Мисрдаги мамлук султониининг ўғли ёки яқин қариндошлари ҳукм суради. Мамлуклар аслида Марказий Осиё ва Шимолий Кавказдан келтирилган гурк қуллар (арабча «мамлук») бўлиб, улар асосан ҳарбий хизмат бажарардилар. Уларнинг энг қудратлилари эса хизмат жараёнида йирик лавозимларга, ҳатто султонлик тахтига ҳам кўтарилар эдилар.
- Бу ерда номи эслатилган Малик аз-Зоҳир Барқуқ Қоҳирада 1382 йили тахтга ўтириб, то 1399 йил кузигача ҳукм суриб, вафот этади. Ўрнига тахтга ўтирган ўгли Малик аз-Зоҳир Фараж давлат ишларига нолойиқ, иродасиз шахс бўлиб, мамлакатни бошқара олмайди. Ва натижада, муаллиф айтганидек, мамлакатда гавголар келиб чиқади.
928. Бу бўлимда келтирилган хабарларнинг барчаси Амир Темурнинг етти йиллик юришини мантиқан асослаб, ўз-ўзидан уни шу юришга ундайди. Чунки бу ерда эслатилган ичида гавголар бўлиб турган мамлакатларнинг барчаси Темур мулкига қўшни эди ва хавф тугдирарди. Мироншоҳ қиссаси бунга далилдир. Агар шу юриш бўлмаса, Ироқ ва Озарбайжон тезда қўлдан кетиши мумкин эди.
929. Қуръони карим. Заум сураси, 4-оят.
930. Амирзода Искандарнинг Мўғулистонга юриши Фарғона водийсидан бошланганлиги учун бу ерда эслатилган жой номлари Шарқий Туркистоннинг мазкур водийга яқин жойларидир. Уларнинг энг асосийлари Кошғар ва Еркентдир. Қолган номлар аҳамиятсиз кичик жойларнинг номидир. Хусусан, Калинин Кошғардан шимоли-шарқдаги шу номли тоғ водийсидир.
931. Уч деб Учтурфонни аталган.
932. Оқсув — Учтурфондан қарийб 100 км шарқда жойлашган.
933. Бой ёки Бай — Оқсувдан 150 км шимоли-шарқдаги шаҳар. Хитойлар уни Байчен деганлар.
934. Кусин — Шарқий Туркистондаги қадимги Куча шаҳри.
935. Торим деб муаллиф шу номли дарё бўйида жойлашган биргина шаҳар — Чорани назарда тутгандир.
936. Хўтан — Шарқий Туркистоннинг жанубидаги қадимги шаҳар. Бу шаҳар билан Оқсув шаҳрини Такла Макон саҳроси орқали ўтган Арангқошларё туташтиради.
937. Хон Балиқ — бу воқеа юз бераётган пайт, яъни 1399 йил иккинчи ярмидаги Хитойдаги Мин сулоласининг пойтахти Пекиннинг туркча номи.
938. Бу ерда «манзил» деб карвон йўлидаги тўхташ жойи (манзили) назарда тутилганлиги. Бундай «манзил»ларнинг сувлик ва ободонлик жойдан ўтганлиги диққатга сазовардир. Чунки шу йўлдаги ҳар бир манзил одам яшайдиган жойда бўлиши шарт эмас. Икки манзил оралиги карвоннинг кундузи ўтган масофасига тенг бўлиб, у қарийб 30 км ни ташкил қилган. Мазкур ораликдаги бундай манзилларнинг сони 161 та бўлгани учун Хўтандан Пекингача обод йўл орқали ўтган масофа қарийб 4830 км ни ташкил қилган.
939. Қаро Хожа — Шарқий Туркистонда Урумчидан жануби-шарқда. Турфондан қарийб 30 км шарқроқда бўлган шаҳар. Хитойлар уни Гаочан — Хочо деганлар.
940. Бу ерда, тоғдан тоғгача ўтказилган том деб, шубҳасиз, Буюк Хитой деворининг бир қисми ҳақида айтиляпти. Муаллиф келтирган туркча Татқовул шаҳар номи қайси Хитой шаҳри эканлиги бизга аниқ маълум эмас. Лекин бу шаҳар Хитой чегарасида ва Буюк девор яқинида бўлгани учун уни Цзюцюань ёки Линьшуйи шаҳарларидан бири деб тахмин қилиш мумкин.
941. Бу ерда эслатилган манзиллар йигиндиси ҳақиқатан ҳам 161 ни ташкил қилади (35+31+55+40=161). Хитой шаҳарлари Ганжанфу ва Ханамнай аслида қайси шаҳарлар эканлиги аниқ маълум эмас. Лекин ўрта асрларда Хитойнинг Ғарб билан алоқаси Ланьчжоу орқали ўтганлиги учун Шарафуддин келтирган биринчи ном шу шаҳарга мос келади деб тахмин қиламиз.
942. Арангқош дарёси Хўтаннинг шарқий чекасидан ўтади, Қароқош дарёси эса ундан қарийб 30 км ғарбга ўтади. Ҳақиқатан ҳам бу дарёлар бошланадиган Хўтандан жанубдаги тоғларни ҳозир ҳам Қаронғутоғ дейилади.
943. Қуръон. Анфол сураси, 65-оят.
944. Яъни ясалган йўл шу қадар кенг эдики, бир қаторда 2500—3000 киши ёнма-ён юриб ўтса бўларди. Яна аниқроқ ҳисоблаб, бир киши эгаллаган жойни 0,6 м десак, йўлнинг эни 1500 м дан кам бўлмаганлигини кўраемиз.

945. Беҳбеҳон — Эроннинг Форс вилоятидаги шаҳар, Шероздан шимоли-ғарбда Форс кўрфазида деярли 70 км масофада жойлашган.
946. Навбинжони Шулистон — Шероз билан Арражон оралигидаги шаҳар.
947. Лури Астарк — Ғарбий Эронда Луристон вилоятида Ҷундишопур билан Дизфул оралигидаги шаҳар.
948. Мандали — Ироқнинг шарқдаги шаҳар.
949. Жимжамол — Озарбайжондаги шаҳар.
950. Сванети — Гуржистоннинг шимоли-ғарбидаги ўлка, аҳолиси сванлар.
951. Ингур суйи — Ингури дарёси.
952. Қорақалқонлиқ вилояти — жанубий Гуржистондаги Мцхета (Месхет) ўлкасининг туркча номи. Буларни Шарафуддин юқорида (1626 саҳифа) Ақусқа ҳам деган. Бу вилоят месхет туркларининг ёки ақусқа туркларининг асли ватанидир.
953. Бу ерда Рум қайсарини, яъни Усмоли султонини Муродбек деб муаллиф янглишяпти. Чунки султон Мурод I 1389 йилгача ҳукм сурган бўлиб, уша йилдан Усмоли салтанати тахтига Боязид I Йилдирим ўтирган эди. Фаранг деб бу ерда венецияликларни назарда тутиляпти.
954. Бу ерда Боязид Йилдирим забт этганига қадар Анатўлияда ҳукм сурган мустақил белликларнинг номлари эслатишган. Булардан Ойдин Анатўлиянинг ғарбида, Менгеша ундан бироз шарқроқда, Кирмиён — ундан жануброқда ва Қарамон — Марказий Анатўлияда жойлашган белликлар эди.
955. Аловуддин Кайқубод I ноитахти Қунияд 1219—1237 йиллар ҳукм сурган.
956. Бу бўлимда Обулистон атамаси Малатийа атрофидаги ерларга нисбатан ишлатиляпти. Бу ернинг қадимги номи Каппадоккия эди.
957. Форсча матида шу ерда Боязид Йилдиримнинг сусткашлигини чуқурроқ кўрсатилган ва соҳибқирон унинг мулкни бўлмиш Малатийа ва Сивосни мусаххар қилиб талаганида у аввал шижоат кўрсатиб хархаша қилган бўлса ҳам энди ҳеч бир эътироз билдирмади ва урушга майли борлигини кўрсатмади. Шунинг учун соҳибқирон Рум сарҳадидан Шом ва Миср тарафига юзланди дейилган.
958. Айнтоб — Суриянинг шарқда Фурот дарёсининг ўнг соҳилидаги шаҳар.
959. Ҳалаб — ўрта асрларда ҳам ҳозиргидек катталиги ва аҳамияти бўйича Сурияда Дамашқдан кейинги иккинчи шаҳар бўлган, Суриянинг шимолида Кувайк дарёси бўйида жойлашган.
960. Ўрта асрларда Сурияга тегишли бўлган бу шаҳарлар ҳозир турли мамлакатлар таркибига киради. Чунки Антакья — Туркия жанубида; Тараблус, Набулус ва Баъълбак — Ливанда; Канъон, Ғазза, Рамла ва Қуддус (Иерусалим) Фаластинда, Исроил давлати ҳудудидадир. Қарак ва Қалъатуррум шаҳарлари сақланмаган.
961. Кирпуч эски ўзбекчада гништ демакдир.
962. Нафтандоз — нефт отувчи олат, раъдандоз — оддий тўп. Матиннинг шу ери XIV—XV асрлар чегарасида мусулмон мамлакатларида тўплар ва бошқа ўт очиш қуроллари кенг қўлланилганлигидан далолат беради.
963. Қалъа остида нағам солиш — унинг остини кавлашдир. Бу ерда бир неча ерда филдек гор қазилганлиги ҳақида сўз кетаётди.
964. «Адам сори йибариш» — йўқлиққа, ўлимга юборишдир.
965. Аталмиш — 1393 йили соҳибқирон Мисрга юборган элчиси.
966. Баъълбак қалъаси деворлари тошларининг ўлчамлари кишини ҳайратга солади. Агар бир қари 0,493 метр эканлигини эътиборга оласак, муаллиф келтирган тош ўлчамлари метр тизимида қуйидагича кўринади:

узунлиги 28 қари = 13,8 м
эни 16 қари = 7,9 м
баландлиги 7 қари = 3,5 м

Демак, унинг ҳажми қарийб 382 м³ бўлади. Бундай катталиқдаги тошни бир неча фил ҳам кўтаролмайди. Бу тошлар ҳақидаги маълумотнинг рост-ўтгонлигини муаллифнинг виждонига ҳавола қиламиз.

967. «Шуъбада кўрсатти», яъни ҳийла-найранг кўрсатиш демакдир.
968. Амирзода Султон Ҳусайн соҳибқироннинг қизи Султон Бахт бегимдан набираси эди. Соҳибқирон авлодларининг ичиде фақат шу киши мутгаҳам бўлиб чиқди. Бу ерда у бобосининг қизи очиклигида унга нисбатан сотқинлик қилди. Амир Темур вафотидан кейин у биринчи бўлиб, бобосининг васиятига хилофлик қилади ва игвони бошлайди. Афтидан, бу ерда муаллиф эслатган «муфсид тожиклар» доим унинг атрофида уралашиб юрганлар ва қўлай фурсат келганда дарров Темур ва Темурийлар давлатини парчалашга уринганлар. Бизнингча, унинг димоғи айтарлик соғ бўлмаган, чунки биз матиннинг юқори қисмининг биламизки, онасининг феъли мўътадил эмас эди. Балки ундаги бу хусусият ирсий мерос бўлгандир.
969. Ғута — Дамашқнинг жануби-шарқда бог-ўтлоқлардан иборат ободон ер.
970. Дарёи Афранж — Ўртаер денгизи ёки Оқ денгиз.
971. Акка — Ўртаер денгизиде Фаластин соҳилидаги бандар шаҳар, ҳозир Исроил ҳудудида.

972. Чорёр халифаларнинг тўртинчиси, Муҳаммад пайгамбарнинг кўёви ва амакисининг ўгли («писари амми») ҳазрати Али 656 йили халифалик тахтига келганида бу пайт Сурияда ва унинг маркази Дамашқда ҳукм сураётган Умайя авлодлари, хусусан Муовийа ибн Абу Суфён, уни тан олмайдилар ва унга қарши курашадилар. Али билан беш йил давом этган кураш пировард оқибатда Муовийанинг галабаси билан тугайди. Ва Муовия 661 йили Али ўлдирилганидан сўнг халифалик лавозимига ўтириб, пойтахтни Маккадан Дамашққа кўчиради. Буни Арабистон яриморлидаги, Ироқ ва Хуросондаги кўп мусулмонлар тан олмайдилар. Чунки Сурия ва унинг пойтахти Дамашқ Византиянинг, яъни насроний кофирларнинг таянч марказларидан бири ҳисобланарди. Ҳақиқатан ҳам Умавийлар даврида пойтахт Дамашқ ва ҳатто Маккада ҳам куфрга оид одатлар, чунончи ичкиликбозлик ва маишатбозлик кенг тарқалади. Шунинг учун Умавий халифаларга кўп мусулмонлар ишончсизлик ва шубҳа билан қарардилар. Муаллифнинг бу ерда келтирилган сўзларида ана шу қарашлар акланган.
- Темур ҳам бошқа тақводор мусулмонлар каби ҳаромлик ўчоғи бўлган Дамашқни талаш керак деган хулосага келган.
- Муаллиф Умавийларни Марвонийлар дейишининг сабаби шуки, Умавийларнинг иккинчи шубҳасидан биринчи халифа 684 йил тахтга ўтирган Марвон I ибн ал-Ҳакам Алининг тарафдорлари билан кескин кураш олиб борган.
973. Қибрусий қумош — Кипр оролида ишланган газлама, рудусий қумош — Родос оролида ишланган газлама.
974. Минораи арус ёки Минораи байзо ўша 1401 йилдаги ўт тушишида бутунлай куйиб қол бўлган. Ва умуман Дамашқда Умавийлар масжидидан бошқа ўрта асрга тааллуқли иморат қолмаган.
975. Аси суйи — Антакийадан ўтиб, Уртаер денгизига тушадиган дарё.
976. Тарра — ўзбекча матидаги ёзув шундай ёки Тирра, Турра шаклларида ўқилишини тақозо қилади. Форсча матидаги ёзув Барра, Бирра, Бурра ўқилишларига мос келади. Фурот бўйида бу номларга мос келувчи шаҳар ҳозир йўқ. Афтидан у Ҳалаб — Урфа йўлида дарёнинг чап соҳилида бўлган.
977. Ҳисн Кайф ёки Ҳасан Кайф — Шарқий Анатўлияда Дажла дарёсининг ўнг соҳилидаги шаҳар ва ўрта аср қалъаси.
978. Баъқуба — Ироқда Бағдоддан 50 км шимолда Дажла дарёсининг чап соҳилидаги шаҳар.
979. Мадоин — Бағдоддан 10-15 км жанубда Дажланинг ўнг соҳилидаги қадимги шаҳар, ҳозир Бағдодга қўшилиб кетган. Шаҳарнинг бундай (том маъноси «шаҳарлар») аталishiга сабаб, 762 йили халифа ал-Мансур Бағдодга асос солгунига қадар у ерда бир-бирига яқин еттита кент бўлган. Шунинг учун араблар «мадина» (кент, шаҳар) сўзини кўпликда ишлатганлар.
980. Ҳилла — Бағдоддан 80 км ча жанубдаги шаҳар.
981. Сиб — Бағдод яқинидаги шаҳарча, ҳозир ўрни сақланмаган.
982. Насибин — ўрта асрларда Ироқнинг шимолидаги йирик шаҳар, ҳозир Туркиянинг жануби-шарқидagi Нусайбин шаҳарчаси.
983. Мавсил, ёки Мосул — Ироқнинг шимолида Дажланинг ўнг соҳилидаги қадимги шаҳар, аҳолиси асосан осурияликлар ва курдлардан иборат.
984. Хабарон ва Қалоги — Озарбайжондаги шаҳарлар.
985. Қуббатул уқоб — ўрта асрларда Бағдоднинг шимолий дарвозаси.
986. Луқмон Қалоги — ўрта асрларда Бағдоднинг шимолидаги мавзё.
987. Тифл — бола.
988. Абу Ҳанифа ан-Нуъмон ибн Собит ад-Диноварий ал-имом ал-аъзам (699—767) — Ислондаги тўртта асосий мазҳабдан бири — ҳанафий мазҳабининг асосчиси, фақиҳ ва муҳаддис. Қуфада эронлик бой шоҳи сотувчи савдогар — мавло оиласида туғилган. У 40 ёшигача билим олиш билан шугулланади, сўнг Қуфа, Басра ва Маккада илмий фаолият олиб боради. Лекин ота касби савдогарчиликни ҳам қўймайди. Халифа ал-Мансур уни янги асос солинган Бағдодга қозиликка таклиф қилади. Абу Ҳанифа бу таклифни рад этганидан кейин халифа аввалига уни қаматади ва сўнг калтаклатади. Бу жазодан сўнг Абу Ҳанифа қазо қилади.
989. Нажаф — Бағдоддан 150 км жанубда Фуротнинг чап соҳилидаги кент.
990. Жағату суйи — Озарбайжонда Урмия кўлига тушадиган дарёча, иккинчи номи Зарринруд.
991. Сина — Жағату дарёсидан шимолроқдаги мавзё.
992. Оқ йайлоқ — Табриз яқинидаги сайхонлик.
993. Ҳисни Жондор ва Ҳисни Жағдовул — Табриздан шарқроқдаги мавзёлар.
994. Ужан — Табриз билан Туркманчой оралигидаги шаҳарча.
995. Тижан — Шимолий Хуросонда шу номли дарё бўйидаги шаҳар, ҳозирги Тажан.
996. Қуръон. Бақара сураси, 156-оят.
997. Ҳит — Ироқда Ҳаббония кўлидан шимоли-ғарб тарафида Фуротнинг ўнг соҳилидаги шаҳар.
998. Тоши Хотун — Шимолий Ироқдаги туман.
999. Холид ва Молик — Ироқнинг жанубида кўллардаги орол.

1000. Шатт — Фирот ва Дажланинг Ироқнинг қуйисида бирлашишдан ҳосил бўлган Шатт ал-Араб дарё номининг қисқартирилгани.
1001. Қуръони карим, Оли Имрон сураси, 26-оят.
1002. *Фа-ҳува ал-мурод* — яъни, айти мудоао.
1003. Қуръони карим. Худ сураси, 88-оят.
1004. Камох — Шарқий Анатўлияда Фирот дарёсининг юқори оқимида чап соҳилидаги шаҳар ва қалъа.
1005. Тартум — Жанубий Гуржистондаги қалъа, ҳозир сақланмаган.
1006. Бу айтилган сўзлардан кўринадики, Амир соҳибқироннинг отлиқ аскарлари ўша даврдаги Оврупа ритсарларидан ҳам мукамал ярог билан жиҳозланган эдилар.
1007. Шарафуддин фақат Темурнинг Боязидга мактубининг мазмунини келтириб, Боязиднинг Темурга жавоби ҳақида эсламайди. Ибн Арабшоҳ Боязид номидан бир мактубни келтиради (қаранг: Ибн Арабшоҳ. Амир Темур тарихи, 1-китоб, 256—259 бетлар). Мактуб Темурга нисбатан ҳақоратли иборалар билан тўла бўлиб, у кўпроқ унинг ўзининг Темурга муносабатини акслантиради. Лекин, ҳар ҳолда Боязиднинг Темурга қўпол иборалар билан жавоб йўзлаганлиги ҳақиқатга яқин кўринади. Чунки унинг шу маънодаги жавоби ҳақида де Клавихо ҳам эслатади (қаранг: Рун Гонсалес де Клавихо. Дневник... с. 66—67).
1008. Қайсарийа — қадимги Цезарей, мелоднинг бошида Юлий Цезар томонидан барпо қилинган қалъа. Ҳозир Туркиянинг марказида Эржиёе тоғининг шимолий этагида жойлашган Қайсери шаҳри.
1009. Анқурийа — Марказий Анатўлиядаги қадимги шаҳар. Турли даврларда у Анкира, Ангура деган номлар билан ҳам эталган. Ҳозир Туркиянинг пойтахти Анқара.
1010. Туқат — Анатўлиянинг шимолида Йашил Ирмоқ дарёсининг чап соҳилида жойлашган шаҳар.
1011. Йўлгун суйи деб бу ерда Қизил Ирмоқ дарёси кўзда туғилаётган кўринади. Чунки бу маршрутда шу дарё ва унинг ирмоқларидан бошқа сув йўқ.
1012. Қиршаҳр — Қизил Ирмоқ дарёсининг ўрта оқимида ун соҳили тарафидаги шаҳар.
1013. Муаллиф турк султонининг оти Йилдирим Боязид билан бирга унинг Қайсар ва Қайсари Рум атамаларини ҳам ишлатди.
1014. Бу ерда эслатилган Қаро Усмон Туркмон соҳибқироннинг асосий душман ва Румга юришининг сабабчиларидан бири бўлган Қора Қўйунлу туркманларидан бўлган Қаро Усмон Туркмон эмас. Бу душман Боязид тарафида эди.
1015. Шу ерда Мухаммад Али ноўрин қисқартришга йўл қўйган. У ташлаган парчани биз форсчадан (409а саҳифанинг 9 сатридан бошланган) таржимада келтирамиз.
1016. Султон Боязид Йилдиримнинг отаси султон Мурод I нинг (1360—1389) серб қироли Лазар (1372—1389) билан Косово майдонида қилган жангида султон ҳам, қирол ҳам ўлдирилади. Лекин турклар ғалаба қозониб, янги султон Боязид Лазарнинг қизига уйланади. Бунинг ўғли княз Стефан (1389—1427) эса султонга тобеъ бўлиб, султоннинг Болқондаги бошқа мамлакатларни бўйсундириш учун олиб борган жанглариде ўз лашкари билан иштирок этиб, ёрдамлашади. 1402 йилдаги Анқара яқинидаги жангда ҳам Стефан ўзининг йигирма минг серб қўшини билан Боязид тарафида Амир Темурга қарши чиқади. Бизнинг муаллиф «Лас Афранжийнинг ўғли» деб ана шу Лазар ўғли Стефани айтган.
1017. Форсча матнда шу охириги икки исм бир кишининг исми «Довудийоний» шаклида берилган.
1018. Муаллиф бу ерда фақат Анқара яқинидаги жангнинг ўзини тавсифлаган ва Амир Темурнинг жангдан аввал ишлатган ҳарбий ҳийласи ҳақида айтмаган. Бу ҳақда де Клавихо муфассалроқ (қаранг: Рун Гонсалес де Клавихо Дневник... с. 68-69) маълумот борган.
1019. Исариқа суйи, Бўғози Искандар — Босфор бўғози. Ҳозирги турклар уни фақат Бўғоз дейдилар.
1020. Қўнийа — Ғарбий Анатўлиядаги қадимги Иконий шаҳри, 1077 йилдан 1307 йилгача Рум Салжүқийларининг пойтахти бўлган. Фақат XIV асрнинг охириги чорагида Усмонли давлатининг таркибига кирган.
1021. Оқшаҳр — Ғарбий Анатўлияда шу номли кўлнинг жанубидаги шаҳар.
1022. Қора Ҳисор — Ғарбий Анатўлиядаги шаҳар, ҳозир у Афйўн — Қорахисор деб аталади.
1023. Аланийа — Жанубий Анатўлияда денгиз соҳилидаги шаҳар. Унга Салжүқий султон Аловуддин Кайқўбод I (1219—1237) асос солгани учун Алоиййа деб аталган ва кейинчалик бу ном ўзгариб, юқоридаги кўринишни олган.
1024. Адалиийа — Анатўлиянинг ғарбий чекасида Гедиз дарёси бўйидаги шаҳар, ҳозирги номи Адала.
1025. Кутаҳийа — шимоли-ғарбий Анатўлияда Пўрсуқ дарёсидан ғарброқдаги шаҳар.
1026. Герета — шимоли-ғарбий Анатўлияда шу номли дарёнинг юқори оқимидаги шаҳар.
1027. Хўжаэли — Босфор бўғозининг шарқидаги яриморол вилоят.
1028. Дарёий Мағриб деб муаллиф Эгей денгизини атаган.
1029. Кушеш тоғи ҳозир Улудағ деб аталади.
1030. Гирия саҳроси — Бурсадан шарқдаги чўл.

1031. Ўангишаҳр — ҳозирги Ёнишеҳир, Бурсадан 50 км шимоли-шарқда.
1032. Ёаник — Мармара денгизидан шарқдаги бир хил номлик қўлнинг шарқий соҳилидаги шаҳар, қадимги Никея.
1033. Ёаник қўлига шимолдан. Самонли тогидан тушувчи дарёча ҳақида сўз кетаётди.
1034. Ғалата гузари — Истамбулнинг Осиёдаги қисмидан Оврупадаги қисмига ўтиш жойининг ва шу ердаги Оврупа қисмининг номи.
1035. Асрақийа — Истамбулга Оврупа тарафидан туташ ерлар, тарихий Фракия.
1036. Мухалиж мурғзори — Истамбулнинг Оврупа қисмидаги Олтин шох кўрфазига (халиж, мухалиж) шимолдан туташган ўрмонлар.
1037. Муаллиф матннинг бироз юқорисидан ва шу ерда эслатаётган жетағийлар (ёки чатоғийлар) болқонлик славянлардан ёлланган жанговар гуруҳлар.
1038. Бу ерда Марказий Анатўлиядаги шаҳар ва шаҳарчалар эслатилаётди. Хусусан, Оқсаро Туз қўлидан қарийб 40 км жануби-шарқдаги шаҳардир.
1039. Эл Ойдин вилёяти — Ғарбий Анатўлияда Катта Мендерес дарёсининг қўйи оқимидаги вилёят маркази. Ойдин шаҳри.
1040. Юқорида айтганимиздек (1016-изоҳга қаранг), бу хотин қирол Лазарнинг қизи эди.
1041. 1256 йили туркманларнинг афшар қабиласидан бўлган Қарамон ибн Нура Суфий Марказий Анатўлияда Қарамонлилар мустақил беглиги сулоласига асос солади. 1390 йилда Боязид беглик ерларини забт этиб, бек Аловуддин ибн Халилни ўлдириб ўғли Мухаммадни асир қилади. Темурнинг қўллаши билан ўн икки йил қамоқдан сўнг бу Мухаммад II номи билан яна бегликка ўтиради. Қарамонлилар беглиги Усмонлилар томонидан 1483 йили тамомла забт этилиб сулола тугатилади.
1042. Бу Оқсарой Марказий Анатўлиянинг жануби-шарқда Марашдан 45 км шарқда жойлашган.
1043. Бу ерда эслатилган шаҳарларнинг географиясидан кўринадики, Амир Темур Мухаммад II га Марказий ва Жанубий Анатўлиянинг узунлиги салкам 1000 км га қўзилган улкан қисмини мулк қилиб берган. Қўриш қийин эмаски, бу билан Темур узоқни қўзлаган. Қўйида биз кўрамизки, у Усмонлиларнинг ҳам мулкани қайтариб беради. Лекин Темур улар тезда кучайиб кетмасликлари учун улар забт этган Анатўлиядаги барча турк бегликларини қайта тиклайди ва бегликларга катта мулкларни беради. Бу эса Анатўлияда Усмонлиларга қарши рақобатни узоқ муддатга кучайтириб туради.
1044. Тўнгузлуг — Ғарбий Анатўлиядаги шаҳар. XI асрда бу ерларни Салжуқийлар забт этганларида атрофда тўнгуз кўп бўлгани учун шаҳарни шу ном билан атаганлар. Туркчада бу ном Дунузлу деб талаффуз этиларди. Лекин шаҳарнинг христиан аҳолиси исломлашиб, атрофдаги тўнгузлар ҳам қирилиб битганидан сўнг Усмонлилар даврида бутунлай мусулмонлашган шаҳар аҳли шаҳарларининг номидан орланиб, XV аср охиридан уни, денгиздан анча узоқ бўлишига қарамай, ўхшаш талаффузли Денизли номига алмаштирдилар.
1045. Ғарбий Анатўлияда Олтунтош номли бир неча мавзё бор. Бу ерда улардан Фракияга энг яқини, яъни Мармара денгизининг жанубий соҳилидагиси назарда тутилаётган кўринади.
1046. Бу ерда «Миср» деб мамлакатнинг пойтахти Коҳирани айтиляпти.
1047. Кичик Бурлаг — Кичик Осиёнинг жануби-ғарбидаги мавзё.
1048. Така эли — Кичик Осиёнинг энг жануби-ғарбида Ўртаденгизга туташган ўлка.
1049. Саруҳон эли — Кичик Осиёнинг ғарбида ўрта асрлардаги эл. Унинг маркази Магнесия шаҳри бўлган. Шаҳарнинг номи ҳозир Маниса шаклига ўзгарган. Ғедиз дарёсининг қўйи оқимида чап соҳилида жойлашган. Элнинг номи ҳозир Маниса деб аталади. Лекин Манисадан 25 км шимоли-шарқда эски номи билан Саруҳонли деб аталадиган шаҳар бор.
1050. Юқорида 1036-изоҳга қаранг.
1051. Баликасири — шимоли-ғарбий Анатўлиядаги шаҳар, ҳозирги номи Баликесир.
1052. Яъни — ҳожатга.
1053. Бергама — Ғарбий Анатўлияда денгиздан 25 км ча масофада Бақир дарёсидан ўнг тарафда жойлашган шаҳар.
1054. Кирмийон вилёяти — ўрта асрларда Кичик Осиёнинг жанубидаги вилёят, ҳозир бу ном сақланмаган.
1055. Мендурас суйи — Буюк Мендерес дарёси, Денизли шаҳридан 25 км масофада ўтади.
1056. XIV аср бошида Рум Салжуқийлари салтанати парчаланиб, бир неча бегликка бўлинади. Шу бегликлардан бири Ментеша ўғуллари деб аталиб, Кичик Осиёнинг жануби-ғарбида Спорад ороллари рўпарасидаги қисмида ўрнашади. Бегликнинг географик ўрни Ментеша деб аталабошлайди. Амир Темурнинг келгунига қадар бу беглик ҳали Усмонли давлати таркибига кирмаган ва мустақил эди.
1057. Тира — Ғарбий Анатўлияда Кичик Мендерес дарёсидан 10 км ча жанубдаги шаҳар. Демак, Гўзал ҳисори ва Айаслиқ шаҳри ҳам шу шаҳар атрофида бўлган.
1058. Измир (қадимги Смирна) — Ғарбий Анатўлиядаги шаҳар-қалъани Темурга қадар турклар забт этолмаган эдилар. Чунки шаҳар уч тарафдан сув билан ўралганлиги ва қўлай бандар бўлганлиги учун у доимо денгиз тарафидан Оврупадан мадад олиб турарди. Бу баён этилаётган воқеа пайтида ҳам унда франсуз ва италян ритсарлари кўп эди.

1059. Маҳнус деган исм латинча «магнус» — катта, буюк демакдир. Шунга кўра Измир ҳокими Ғарбий Оврупанинг бирор католик мамлакатидан келган ритсари бўлади.
1060. Бу ерда келтирилган христиан шаҳар ё мамлакатларининг номлари форсча матнда ҳам, ўзбекчада ҳам ниҳоятда ноаниқ ёзилган бўлиб, уларнинг ўқилиши шартлидир. Лекин, шундай бўлса ҳам уларнинг баъзиларини идентификация қилиш мумкин. Чунончи Руман — Рим, Галата — Келтика (Белгия), Сантус — Испания ё Италиядаги «санта». «сан» (авлиё) сўзи билан бошланган шаҳар номи, Верден — Франция ва Германиядани шаҳар, Вируна — Италиядаги Верона, Атина — Афина, Дараклу — Руминиядаги шаҳардир.
1061. Қалъаи Фавжа — Гедиз дарёсининг денгизга қўйилиш жойидан 10 км ча шимоли-ғарбда Эгей денгизи соҳилидаги шаҳар. Унинг ҳозирги номи Фўча.
1062. Бу ерда забт этилган христианлар Измирига яқин жойлашган мусулмонлар Измири ҳақида сўз кетаяпти.
1063. Аёзлиқ саҳроси — Буюк Мендерес дарёсига ўнг тарафдан туташган чуллар.
1064. Жазираи Сақз — Сакс ороли ёки сакслар ороли деб тушунуш мумкин. Бу ҳолда Британия оролларида бири ёки Германиянинг ери — Саксўния бўлади.
1065. Элбазам — бу жойни аниқлаб бўлмади, ўқилиши шартли.
1066. Султон ҳисори — Ғарбий Анатўлияда Ойдин шаҳридан 30 км ча шарқроқда Буюк Мендерес дарёсининг ўнг қирғоғидаги шаҳарча.
1067. Қиршаҳр — Марказий Анатўлияда Қизил Ирмоқ дарёсининг Урта оқимида ундан 20 км ча шимолда жойлашган шаҳар.
1068. Эгридир — жануби-ғарбий Анатўлияда шу номли кўлнинг жанубий соҳилидаги шаҳар.
1069. Ҳамид вилояти — ҳозирги Туркиянинг жануби-ғарбидаги Испарта элининг эски номн.
1070. Оқшаҳр ҳақида юқорида 1021-изоҳга қаранг.
1071. Амасийа — Шимолий Анатўлияда Яшил Ирмоқ дарёсининг ўнг соҳилидаги шаҳар.
1072. Қарошаҳр — Анқарадан 80 км ча шимоли-ғарбдаги шаҳар.
1073. Хонсор — Жарбодидондан (ҳозирги Гулпойгондан) 25 км жанубдаги шаҳар.
1074. Ружард ёки Буружард — Ҳамадондан 100 км жанубдаги шаҳар.
1075. Ҳит — Ироқда Бағдоддан 150 км ғарбда Фирот дарёсининг ўнг соҳилидаги шаҳар.
1076. Назол — ўзбекча матнда шундай, форсча матнда «Зол» (қаранг: 4366, 17 сатр). Бироқ Муъиниддин Натанзий бу шахснинг исмини Турол шаклида келтиради (қаранг: Муъиниддин Натанзий, 393 с.).
1077. Қуръон. Моид сураси, 120-оят.
1078. Байлақон — Кура дарёсининг Араксга қўйилиш дойидаги қалъа. 1079. Бу ерда буюк газ, яъни 0,54 м билан улчанган миқдорлар ҳақида сўз кетаётир. Бу ҳолда Байлақон қалъасининг давраси $2400 \times 0,54 = 1296$ м, деворининг эни $11 \times 0,54 = 5,94$ м, баландлиги $15 \times 0,54 = 8,1$ м, хандақнинг эни $30 \times 0,54 = 16,2$ м, чуқурлиги $20 \times 0,54 = 10,8$ м бўлади.
1080. Демованд — Техрондан шимоли-шарқдаги тоғ.
1081. Даёлима — Дайламнинг кўпчилиги, Каспий денгизининг жанубида Гилондан жануброқдаги вилоят.
1082. Қуръон. Фажр сураси, 28-оят.
1083. Мироншоҳнинг ўғли амирзода Умарга умумий майдони 3000000 км² ташкил қилган, зотан деярли бутун Яқин ва Урта Шарқ мамлакатлари тобё қилиб берилди.
1084. Бу ерда номлари эслатилган Ироқи Ажам шаҳарларидан Сова, Қумм ва Кошон юқорида кўп марта эслатилди.
Чаро — Кермондан 25 км жанубдаги шаҳар.
Кухруд — Қумм билан Кермон орасидаги тоғ тизмаси ва Исфаҳон яқинидаги шу номли шаҳарча.
Пароҳон шаҳри ҳозир сақланмаган.
Бу ерда эслатилган халажлар қарлуқ турк қабилалари бирлашмаларига мансуб бўлиб, улар ўрта асрларда Мовароуннахрнинг жануби ва Хуросонда кўп тарқалганлар. Ва улар жанубий ўзбекларнинг таркибига кирган. Халажларнинг Хуросондан ҳам ғарбдаги улкан майдонларда тарқалганлиги диққатга сазовар бўлиб, бу хабарни фақат Шарафуддин келтиради.
1085. Миёна — Табриздан 150 км ча жануби-шарқдаги шаҳар.
1086. Саржам — Миёнадан жануброқдаги мавзё.
1087. Бағдод билан Қазвингача энг қисқа бирдан-бир йўл Ханокин, Кермоншоҳ ва Ҳамадон орқали ўтган йўлдир. Демак, бизнингча, Гулшан йўли ана шу йўлдир.
1088. Қазвин билан Рай орасида. яъни Эроннинг энг шимолида Савуқ Булоқ деган туркий атаманинг бўлиши бу ерда ҳам халаж турклари бўлганлигини далилат беради.
1089. Дужайл — Бағдоддан шимолроқда Дажла бўйидаги мавзё.
1090. Талгун уқбаси — Қазвиндан ғарброқдаги тоғ давони.
1091. Рай вилоятидаги Сариққамиш шаҳардан бироз жануби-шарқда бўлган.
1092. Хувор — Райдан Семнон ва Дамгонга олиб борувчи йўл Райдан қарийб 100 км масофада «жануби-шарқ» йўналишини «шимоли-шарққа» алмаштиришдаги мавзё.
1093. Бистом — Шимолий Эронда Каспий денгизидан 90 км ча жануби-шарқдаги шаҳар.

1094. Лангарду ўқбаси — Шоҳқуҳ тоғидаги давон.
195. Жилов — Касий денгизининг жанубидаги Мозандарондаги қатъа. Демак, Темур йўлини узартириб, бироз орқага, шимоли-ғарбга бурган.
1096. Бу ерда номлари эслатилаётган Бижан, Қайу, Бону Биштасп — Фирдавсий «Шоҳнома»сининг қаҳрамонлари ва афсонавий шахслар.
1097. Албатта бу ерда Омул номлик бирор алоҳида мамлакат эмас, балки Каспий денгизининг жанубидаги Омул шаҳри ва унинг вилоятидан иборат мулк ҳақида сўз кетаётди.
1098. «Нопадид бўлди», яъни йўқолди, даф бўлди дейилапти.
1099. Ишқобод номи аслида Ашқобод деб ўқилиши ҳам мумкин ва бу Туркمانистондаги Ашқобод шаҳри бўларди. Лекин Ашқободдан шимоли шарқ йўналишидадир. Бу ҳолда соҳибқирон Ашқободга бориш билан ҳеч қандай сабабсиз йўлини бутунлай тескари тарафга бурган бўларди. Демак, бу ерда эслатилган Ишқобод Нишопур билан Ҳирот оралигида бўлган.
1100. Яъни «боши тубан» демоқчи.
1101. Дулбуржи мавзёи аслида Дулбарчин манзилининг ўзи бўлса керак. Чунки Муҳаммад Али бир номнинг ўзини турли хилда ёзади.
1102. Бу мураббаъ (квадрат) шаклдаги боғ ҳар томонининг узунлиги қарийб 750 м бўлган.
1103. Бу ерда Фаранг мамлакатидан келган бир элчи ҳақида сўз кетаётди. Демак, у ерда Испаниялик Руи Гонсалес де Клавиходан бошқа оврупалик бўлмаган. Бу ҳолда «Фаранг вилояти» Испанияни билдиради.
1104. Тайзи Ўтлон ҳақида юқорида 873-изоҳга қаранг.
1105. Шўтурмурғ — туяқуш.
1106. Яъни уй эгаси қилиш, уйлантириш демакдир.
1107. Бу ерда шилатилган ичимликлардан тўрттаси сниртликдир. Чунончи, бода мусалласга шакар қўшиб тайёрланган кучлик вино; мусаллас — узумни эзиб ясалган оддий енгил сниртлик ичимлик; арақ ичилишининг тарихи бизнинг заминимизда русларни-кидан ҳам қадимроқ экан; шарбаи муадд — ўт ёқиб, махсус тайёрланган спиртлик ичимлик, самогон.
1108. Келтирилган сатрлардан кўринадики, Темур художўй ва анча кексайиб қолганига (69 ёш) қарамай кучли ичимликларни ичаверган. Лекин у фақат махсус уюштирилган базмлар ва тўйларда ичган. Юқоридаги қисса баёнидан кўриш мумкинки, бундай ҳодисаларнинг кетма-кет иккитаси орасидаги муддат бир неча ҳафтадан баъзан ойларга ҳам чўзилган. Демак, Темур айшу-ишрат ва ичкилик базмларни севиш билан бирга узоқ муддат ўзини тийиб юраоладиган кучли иродага эга шахс бўлган.
1109. Қуръон. Анъом сураси, 45-оят.
1110. Яъни ғарбдан шарққача.
1111. Бу ерда муаллиф соҳибқирон номидан қандай сўзларни айтганидан қатъий назар, унинг Хитойга юришининг яна бир боиси бор эди. У ҳам бўлса шўки, 1368 йили хитойлар мўғуллардан мустақилликка эришиб, Хитойда императорларнинг Мии сулоласи тахтга келган эди. Энди аксинча, Хитой императорлари мўғулларнинг Улуғ улуси буюк хонлари устидан ўз ҳукмларини ўрнатган эдилар. Темур ва авлодларининг Ҳисатага қилган қатор юришлари натижасида унинг мулки Лобнор кўлигача етиб, Хитой империяси билан чегарадош бўлиб қолган эди. Император эса Темурга юборган мактубларида уни «ўғлим» дерди. Дипломатия тилида эса бу «сен менга тобеъсан» деганини билдирарди. Ҳатто император Темурдан йиллик солиқ тўлашини талаб қиларди. Шундай қилиб, Хитой императори ғарбдаги ерларга даъвогарлигини бир тутмас эди ва эртами ё кечми бу ерларга унинг ҳужум қилиш хавфи турарди. Ана шунинг учун ҳам Темур етти йиллик юришидан қайтганига ҳануз беш ой тўлмасидан шошилишч равишда Хитойга юришни бошлайди. Чунки унинг айғоқчилари уни Хитойдаги аҳволдан хабардор қилиб турардилар.
1112. Бу мактубнинг ўлчамлари диққатга сазовар. Агар бир қари бир гази шаръийга, яъни 0,493 м га тенг десак, яъни уни энг қисқа ўлчамда (0,875 м ва бундан ҳам катта ўлчамлари мавжуд бўлган) ҳисобласак, у ҳолда мактубнинг эни 1,479 м ва узунлиги 34,51 м бўлади. Унинг юзаси эса 51,04029 м² бўлади. Агар бу юзалик қоғозни оддий 1/16 босма табақ китоб юзаси 0,14x0,21=0,029м² га бўлсак кўрамызки, Амр Темурнинг Миср султонига юборган мактуби 3472 саҳифа ёки 217 босма табақни ташкил қилувчи улкан китобга тенг эканлигини кўрамыз. Албатта, у «мактубда» нима битилганлигидан қатъий назар, у Миср султони учун дастуруламал ва қонушлар кодекси вазифасини бажарганлиги шубҳасиз.
1113. Абушқаси — эри демакдир.
1114. Қуръон. Аҳзоб сураси, 47-оят.
1115. Йасси — Марказий Осиёнинг эски маданият марказларидан, Аҳмад Йассавийнинг ватани. Ҳозир Жанубий Қозоғистонда Чимкент вилоятида унинг ўрнида Туркистон темир йўл бекати жойлашган. Аниқлик учун такрорланди.
1116. Бу ерда эслатилган Оқсулот, Қаро Булоқ, Илон ўти ва Томлиқ — Арис дарёсининг Сирдарёга қуйилиш жойи атрофидаги мавзёлар.
1117. Тағма — қанизақ, никоҳдан ташқари ўринлиқ аёл.

1118. «Таъхир бўлди» — тугади демакдир.
1119. «Мутарид эрдилар» — қўрқардилар демакдир.
1120. Қуръон. Бақара сураси, 156-оят.
1121. Амирзода Султон Ҳусайнинг бу муттаҳамлик қилишлари ҳақида юқорида 968-изох ва мос саҳифага қаранг.
1123. «Ал-нисон абийдул аҳсон»: яъни нисон — аҳсоннинг бандасидир, демакдир.
1124. Очиқ Фаркат — ҳозирги Паркат.
1125. Қуръон. Ҳуд сураси, 73-оят.
1126. Самарқанд суйи — Зарафшон дарёси.
1127. Шероз — Самарқанддан 25 км масофадаги мавзё.
1128. Аййуб пайгамбар мазори — Чашман Аййуб.
1129. Қуръон. Бақара сураси, 105-оят.
1130. Қуръон. Наҳл сураси, 90-оят.
1131. Албатта, бу сўзларни муаррихнинг талқини деб тушуноқ керак. Чунки агар соҳибқирон ўзининг аввалдан ўйлаб қўйган фикрини амалга оширадиган бўлса, қурултой чакришининг ҳожати йўқ эди. Шубҳасиз, у қурултойда ўз фикрини ўртага ташлаб, сўнг айтилган фикрларга қўра унга тузатни киритган.

КЎРСАТКИЧЛАР

БИБЛИОГРАФИК НОМЛАР КЎРСАТКИЧИ

- Абдуразоқ Самарқандий . Матлаи саъдайн ва мажмаи баҳрайн. Таржимон ва нашрга тайёрловчи А. Ўринбоев. Тошкент, «Фан», 1969.
- Абу Райҳон Беруний. Танланган асарлар, V жилд, I китоб, «Қонуни Масъудий», 1—5-мақолалар. Таржимон А. Расулев. Масъуд муҳаррир А. Аҳмедов. Тошкент, «Фан», 1973.
- Амир Темур Гурагон. Зафар йўли (Таржимаи ҳол). Нашрга тайёрловчи, таржимон, сўзбоши ва изоҳлар муаллифи Алраф Аҳмад. Тошкент, «Фан», 1992.
- Аҳмедов Б. Ўзбек улуси. Тошкент, «Нур», 1992.
- Бартольд В. В. Географический очерк Мавераннахра. — Сочинения, т. I, М. «Наука», 1963, с. 114—237.
- Бартольд В. В. Историко-географический обзор Ирана. — Сочинения, т. VII, М.: «Наука», 1971.
- Бартольд В. В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. — Сочинения, т. I, М.: «Наука», 1963, с. 45—610.
- Бартольд В. В. Улугбек и его время. — Сочинения, т. II, часть 2; М.: «Наука», 1964, с. 25—177.
- Босворт К. Э. Муслиманские династии. Перевод с английского и примечания П. А. Грязневича. М.: «Наука», 1971.
- Буниятов З. М. Государство Хорезмшахов — Ануштегинидов. М.: «Наука», 1986.
- Гийасаддин Али. Дневник похода Тимура в Индию. Перевод с персидского, предисловие и примечания А. А. Семенова. М.: 1958.
- Греков Б. Д., Якубовский А. Ю. Золотая Орда и ее падение. М.: — Л.: Изд-во АН СССР, 1950.
- Дневник похода Тимура в Индию Гияс-ад-дина Али. С приложением соответствующих отрывков из «Зафар-намэ» Низам-ад-дина Шами. Издание Л. А. Зимина под ред. В. В. Бартольда, Петград, 1915.
- Ибн Арабшоҳ. Ажойиб ал-мақдур фи тарихи Таймур. Сўз боши, араб тилидан таржима ва изоҳлар муаллифи Убайдулла Уватов, I, II китоблар. Тошкент, «Меҳнат», 1992.
- Камалидинов Ш. С. «Китаб ал-ансаб» ас-Сам'они. Тошкент, «Фан», 1993.
- Миён Бузрук. Ўзбек тарихига оид тўрт муҳим китоб. «Маориф ва уқитувчи» журнали, 1927, № 9-10, 56—60-бетлар.
- Мирзо Улугбек. Тўрт улус тарихи. Б. Аҳмедов кириш сўзи, изоҳлари ва таҳрири остида, форс тилидан Б. Аҳмедов, Н. Норкулов, М. Ҳасаний таржимаси. Тошкент, «Чўлпон» нашриёти, 1994.
- Руи Гонсалес де Клавихо. Дневник путешествия в Самарканд ко двору Тимура (1403—1406). Перевод, предисловие и комментарий. И. С. Мироковой, М.: «Наука», 1990.
- Фасих Хавафи. Мужмал-и фасихи. Перевод, предисловие, примечания и указатели Д. Ю. Юсуповой. Ташкент, «Фан», 1980.
- Хождение за три моря Афанасия Никитина. М.: — Л.: 1948.
- Шарафуддин Али Йаздий. Зафарнома. Нашрга тайёрлаш, сўз боши, изоҳ ва кўрсаткичлар А. Ўринбоевники. Тошкент, «Фан», 1972.
- Эвлия Челеби. Книга путешествия. Выпуск 3. М.: «Наука», 1983.
- Қуръони карим. Матни абадан ўзгармасдир, маъкурдир.
- Eckmann J. Die tschagataische Literatur (Philologiae turicae fundamenta), t. II, Leiden, 1964, 366 S.
- Extraits du Muntakhab al-tavarikh-i Mu'ini (Anonime D'Iskandar), Publies par Zeen Auhiddin. Librairie Khayyam. Teheran, 1957.

КИШИ НОМЛАРИ ҚЎРСАТКИЧИ

- Аббос Бяходур — 276, 29а, 30а, 32а, 33а, 35б, 36б, 39а, 42а, 47б, 53а, 57б, 60, 70б, 94б, 104б, 105аб, 106а, 120а
- Абдуллоҳ мирзо иби амир Қазған — 9аб, 35б, 36а, 49а
- Абдуллоҳ Тайғу — 7а
- Абдулмалик Қарохон — 108а
- Абдуссамд Ҳожи Сайфуддин — 182б
- Або Бақр, мирзо Мирношоҳ ўғли — 116а, 129б, 180аб
- Абу Абдуллоҳ Муҳаммад иби Исмоил ал-Бухорий — 76а
- Абу Наср — 104а
- Абу Муслим — 80а
- Абу Муҳаммад Абдуллоҳ иби Абдурахмон ал-Дорамий ас-Самарқандий — 76а
- Абу Муҳаммад Абдуллоҳ иби Абдулхамид иби Наер иби Ҳумайд ал-Кашший — 75б
- Абу Саъид Барлос — 170б
- Абу Саъид Иснахбод Ғурӣй — 85б
- Абу Саъид Йасуд — 109б, 110а
- Абу Саъид Табасий — 178а, 179б
- Абу Саъидхон — 6а, 149а
- Абдулфатҳ, Муҳаммад Миракшинг ишси — 107б, 108б
- Абу Ҳашифа ан-Нуъмон иби Собит имоми аъзам (699-767) — 185б
- Абу-л-Ҳусайн Муслим иби Ҳажжож ал-Қушайрий ал-Ниспорий — 76а
- Ажлий — 19б, 21б
- Айваг Калта — 63б
- Ака Бегим (яна қаранг: Тағайшоҳ Ака Бегим) — 61а, 81а
- Али Акбар, хонзода — 56б
- Али, амирода (Алибек) — 86аб, 88а, 89б
- Алибек — 104б, 125б, 165б
- Алибек — 71а
- Алибек иби Аргуншоҳ Йонқурбони ўғли — 17б, 18а, 76б, 77аб, 80аб, 81аб, 82а, 83аб, 84аб, 85аб, 86аб, 86а, 112а
- Алибек Қўнгирот — 97б, 98а, 119а
- Али Дарвеш — 31аб, 32а, 67б, 80б
- Али Йасурий — 32б, 38а, 39а, 41б, 42а
- Али, кутвол — 136а
- Али Қўчапо — 103а
- Али Моеудий — 152б
- Али Муъаййидбек ўғли — 78а, 81б, 82б, 85а, 138б
- Али Ота — 47б
- Али Тархон — 182б
- Али Тоғ (яна қаранг: Пир Али Тоғ) — 109а
- Алишоҳ — 36б, 168б
- Али Ёғлон — 125б, 165а
- Али, Хизр Йасурий ўғли — 53б
- Алқа Қавчин — 57б
- Аллоҳдод Вафодор — 168б
- Аллоҳдод (яна қаранг: Худододи Ҳусайний) — 72а, 141а, 180б
- Аловуддин Иноқ — 106а
- Алоуддлава, Султон Аҳмад Иқолойир ўғли — 148а
- Али Ғончи, амир Муза ўғли — 129а
- Алфа, тавачи — 61б
- Амачи Сўфий — 108а
- Амир Али Садидий — 83б
- Амир Тарағай — 2б, 11а, 116а, 180б
- Амир Темур Ғурагон. (яна шушундек амир соҳибқирон) 2а, 2б, 11а, 11б, 12аб, 58б, 101б, 165б, 168а
- Амир Ғурӣй — 80а, 86а
- Амир Ҳожи (Ҳожибек, Ҳожи Барлос) — 14б
- Амир Ҳожибек, Сарн Буга ўғли — 104а
- Амирода Али, Темурнинг хоҳарзодаси — 301б
- Амон Сарбадол — 68а
- Амоншоҳ — 141а
- Анка Тўра — 105аб, 112аб, 113аб, 117а
- Антила Тархон — 123б
- Апачи Калта — 57б
- Арлавон Бахши — 13б
- Ардашер Қавчин — 57б
- Аргун Барлос — 99б
- Аргуншоҳ Ахтачи — 86б, 97а, 123а, 179аб, 183б
- Аргуншоҳ Бурдалиғий — 43а, 47а, 132а, 157б
- Атончук — 41аб
- Афросиёб, Фирдавский «Шоҳнома»си қаҳрамони — 116б
- Ахишоҳ, кутвол — 165б
- Баён Сулдуз — 7а, 9б, 10а, 12аб, 15аб, 16а, 24а, 33б, 44а, 56б
- Баён Темур, Беккич ўғли — 61б, 113а, 114а, 183б
- Баён Темур, Оқ Буга ўғли — 103а, 143а
- Баёнқудликхон Ёғлон — 6а, 7а, 9аб
- Баржаст Иноқ — 19б, 20а
- Бармоқчи — 93а
- Барот Хожа Қўқалтош — 41б, 70б, 87б, 105б, 106б, 129а, 145а
- Бароқан — 172а
- Барқуқ — 148б, 149а
- Бахт Малик ого, Илбс Йасурий қизи — 70а
- Бахти Хожа Ўзбек — 73а, 80а, 168б
- Баҳдул — 186б
- Баҳдул Муҳаммад, Дарвеш Барлос ўғли — 129а, 177б, 178а
- Баҳодур Қавчин — 107б

Баҳром, навкар — 34а, 37а
Баҳром Жалойир — 19а, 24а, 31б, 32а, 33а,
43б, 45б, 56б, 60б, 67а
Баҳром Насурий — 140б, 141а
Бахтишоҳ — 57б
Бек Еруқ Уғлон — 104б, 125б, 168аб, 171а
Бекиси Султон — 184б, 185а
Беккичик — 10б, 19б, 21б, 25а, 25б, 26а, 143а
Беккичик ўгли Темур — 22б
Бекни — 170б
Бекишоҳ — 38а, 40аб
Бек Наҳни Баҳодур — 117б
Бек ого, Умаршайх хотуни — 154б
Бек Пиримшоҳ Арлот — 58б
Бек Нулод ўғлон — 94а, 125б
Бек Хожа Хожабек — 171аб
Бердибек Сори Буга ўгли — 125а, 126а, 143а,
154б, 186а
Билқие — 26а, 185а
Бобо Сангу — 77а
Бойсунқур Мирзо — 183а
Боязид, бурулдай — 109а, 110а
Боязид, даруга — 162б
Боязид Жалойир, Боязидбек — 10а, 12аб, 14а,
15аб, 27а, 31а, 32а, 37б, 67б
Боязид Олтибармоқлик — 124б
Буён ого — 66б
Булод — 173аб
Бурулдой — 9а, 109а
Бурҳон ўғлон — 114а, 149б, 158б, 162б
Буқрот (Бағрат) — 96б, 97а
Бўриберди — 172а
Важиҳуддин Масъуд Сарбадор — 6б
Валибек — 80б, 81б, 84б, 91б, 92аб, 93аб,
94а, 95б
Гуларз — 143а, 177б
Гурген Милод — 104б
Давлат Хожа — 143а, 170б
Давлатшоҳ Баҳийи — 25б, 30б, 38а, 53а, 57б
Давлатшоҳ Жайбачи — 111б
Дакна Қавчин — 57б
Дарвешак Бургучи — 36б
Дарвешбўкка — 36а
Дилшод ого, Шамсуддинбек қизи, маҳди аъло —
66б, 67а, 83б, 86а, 153б
Дилшод ого, Ҳусайнбекнинг хотини — 17а,
56б
Довуд, пайгамбар — 185а
Довудбек, Дуғлат — 27а, 35б, 36а, 37б, 42а,
53а, 56б, 57б, 65а, 66б, 94б
Довуд Сўфий — 168аб
Довудилоҳ — 29а, 41а
Донишмандча ўғлон — 6а
Достон — 88аб
Дувахон — 10б, 26б
Дурбой Қавчин — 106б
Дуржи ибн Ёлчиқдай ибн Дувахон — 26б
Дуррана Баҳодур — 36б, 40а, 41аб, 42а
Дур Султон ого — 134а
Евмўрд — 41б
Едгор Анхудий — 100б
Едгор Барлоқ бинни Лола — 65а, 108б, 114аб,
124а, 134а, 169ю
Ер Али — 150а, 153а

Еруқ Темур — 72а
Жақа Тавачи — 126б
Жақуббек ибн Мўборак ибн Тўгон ибн Кодон
ибн Шаръа ибн Қорачор нуён (Жақу Бар-
лоқ) — 14а, 21а, 24а, 26а, 27б, 30б, 32а,
33а, 38а, 39а, 40б, 53а, 54б, 56б, 57б, 69б,
62б, 72а, 86б, 90б, 143а
Жаловатий, эҷи — 74а
Жалол Ҳамид — 124а
Жалол Ҳамид — 114а, 141а, 147а, 149б, 183б
Жалолиддин — қаранг: Шоҳ Жалолиддин
Жалолиддин Барлоқ — 21а, 24а
Жалолиддин Кеший — 61б, 62а
Жалолиддин Шужоҳ — 92а
Жалолиддин Ҳамидбек ўгли (яна қаранг: Жа-
лол Ҳамид) — 113а, 179аб
Жалолиддин Ферузқўҳий — 184а,
Ҳамид, афсонавий Эрон шоҳи — 88а, 160а
Ҳамид Корун, даруга — 133а
Жанги Қавчин — 58а
Жаҳонгир — 152б
Жаҳонгир Мирзо — 41а, 44а, 48б, 53а, 64а,
65б, 66аб, 68б, 69б, 70а, 84б, 180б
Жаҳонмалик Малакат ўгли — 182б
Жаҳонмалик ибн Ҳусайнбек — 50аб, 56б
Жаҳон Паҳлавон — 63а, 135а
Жаҳоншоҳбек Жақу (Жаҳоншоҳ Баҳодур) —
44а, 80а, 86б, 90аб, 96б, 100а, 108б, 109аб,
113б, 115б, 116б, 121а, 124а, 126а, 131а,
134а, 158б, 162б, 164б, 169а, 171а, 175а,
177б, 180аб, 183аб
Жаҳоншоҳ, Тайғу ўгли — 38б
Жиржис, пайгамбар — 152б
Жовурчибек — 29аб, 32а, 52б
Жўнайд — 109аб, 110а
Жўчихон — 71а, 72б, 74а, 94а, 97б, 110а,
118б, 125б, 126б, 127а, 128а, 166аб, 170аб,
171аб, 172аб, 175б
Зайнолобидин, Пир Муҳаммад Қурт ўгли —
111б
Зайнолобидин — 93а, 101а, 102б, 104аб, 140а,
143а
Зайниддин Абу Бақр Тайободий — 77б
Зийрак Жақу — 143а, 154б, 162аб, 168б
Зинда Чашм ибн Муҳаммад Хожа Анардий —
26б, 27а, 28а, 52а, 54б, 56б, 58аб, 59аб,
61аб,
Ибодуллоҳ Баҳодур — 33а
Иброҳим Йаҳё, пайгамбар — 146а, 153а
Иброҳим Султон, Абул Фатҳ — 4а, 163а
Иброҳимшоҳ — 135а
Идику Барлоқ — 71б, 80б, 154а, 183б
Идику Узбек (Едигей) — 71б, 118а, 119а,
122б, 127б, 143а
Иззуддин — 135б
Иббоз ўғлон — 147аб, 148а, 158б
Ийгу Темур Билғут — 78а, 83а, 89б, 92б, 99а,
102б, 107б, 111а, 112б, 123б, 124аб, 140а
Ийд Хожа — 90а, 107а, 122а
Ийжал, Мироншоҳ ўгли — 165б
Илёс — 78а
Илёс Насурий — 32б, 70а
Илёс Хожа Шайх Али Баҳодур ўгли — 95а
Илёс Хожа ўғлон, хон — 16а, 24аб, 25а, 26а,

28а
 Илс Уғлон — 165а
 Илғмиш Уғлон — 104б, 107а, 110б,
 Инкачак — 112б
 Исабек (шунингдек, Исабий) — 94а, 125б,
 165аб, 168б, 169а
 Исқандар — 57б
 Исқандар Мирзо, Умаршайх угли — 154б, 184б,
 185а
 Исқандар Шайхи, Бижан наслидин — 79аб,
 90а, 133а
 Исқандар Уғлон — 26аб, 27а
 Ислом, даруга — 136а
 Ислом ого — 56б
 Ислом, Элчи Хожа угли — 129а
 Исфандиёр, «Шоҳнома» қаҳрамони — 12б, 13б,
 36б, 45а, 88а
 Исҳоқ, Хизр Йасурий угли — 61а, 64б
 Иқболшоҳ Барғужа — 129а
 Йаъзшоҳ Йахё — 104а
 Йангишоҳ, Муборакшоҳ угли — 89б
 Йанги Қавчин — 93а
 Йасун Темурхон — 9б, 44а
 Йасур Уғлон — 5б
 Йатиқ Сўфий — 149бб, 151б, 157б, 158а
 Йағлибий — 94а, 165а, 169аб
 Йилгамиш Уғлон — 125б
 Йумқан угли Темур — 22б
 Йўл Темур — 24а
 Йўл Қутлуқ — 69а
 Кайхусрав Хутталоний — 10а, 12б, 15б, 22б,
 43б, 44аб, 45аб, 51а, 52а, 53а, 54б, 56аб,
 63б, 64аб
 Кайқубод Хутталоний — 56б
 Калан Дучи — 114а
 Камолбек — 165б
 Кепакчи Юртчи — 182б
 Кичик Сотқин — 72а
 Кобулшоҳ Уғлон — 26б
 Кузбак — 153а
 Кула — 172б, 173аб
 Кумаз — 60а
 Кунча Уғлон — 107а, 110б, 118а, 127б, 128б,
 168аб,
 Курт — 111б
 Кулаҳ — 41аб
 Қўк Буга — 125б
 Қўп拉克бек — 115б
 Қўп拉克 Мангит — 71б
 Қўп拉克 Темур — 29б, 49б, 60аб,
 Қўп拉克хон — 29б
 Қўп拉克чи Юртчи — 72б
 Қўча Малик — 63а, 107а
 Қўчқунчихон (1510—1529), Шайбонийлар су-
 лоласидан — 2а
 Лаълбек — 104б, 113б, 118а
 Лола Баҳодур — 107б
 Лола Хожа — 100а
 Лолам Қурчи — 143а
 Луқмон Подшоҳ — 92б, 93б, 131б
 Луқмони Ҳаким — 163а
 Мавло — 123б, 140б
 Мавлоно Абдуллоҳ Садр — 185б
 Мавлоно Абулфатҳ Лисон — 163а

Мавлоно Бадриддин — 42а
 Мавлоно Имодуллоҳин — 132а
 Мавлоно Низомуддин угли Мавлоно Қутбуддин
 — 80а
 Мазид Барлос — 178б
 Малакат — 182б
 Малаш Апардий — 117а, 143а
 Маликат ого — 184б
 Малик Барлос — 108а
 Малик Баҳодур — 27аб, 28б, 33а, 34., 36а,
 37аб, 44аб,
 Малик Изауддин Курт — 170б
 Малик Изауддин Шерозий — 94б, 100а, 101а,
 153б, 155аб
 Малик Муъизуддин Ҳусайн Курт — 6аб, 7аб,
 8аб, 10а, 40б, 41а, 48аб, 62а
 Малик Муҳаммад — 77б, 85б
 Малик Муҳаммад Авбахий — 140а
 Малик ого, Умаршайх хотуни — 154б
 Малик Пир Муҳаммад — 85б
 Малик Фахриддин — 85а
 Малик Гийсуддин — 6а, 62аб, 76а, 77б, 78б,
 79а, 81а, 82а, 83а, 83б, 85аб, 111б
 Маллу — 187а
 Мамарри, диловар — 79а
 Мамоқ (Мамай) — 123б
 Мамоқтув — 89б
 Мангли Буга Сулдуз — 20б, 21аб
 Маҳмуд Барот Хожа — 186б
 Маҳмуд Гули — 20а
 Маҳмуд Халхалий — 94а, 95б
 Маҳмудбек Хутталоний — 64б
 Маҳмудшоҳ Бухорий — 35б, 38а, 39а, 42а,
 64б, 141а
 Маҳмудшоҳ Йасурий — 92а
 Меҳтар Саодат — 140а
 Мизроб Жаку — 182б
 Мирак Элчи Буга угли — 78а, 182б
 Мирак — қаранг: Муҳаммад Мирак
 Мирак Элчи — 112б
 Мири Малик — 67б
 Мироншоҳ, амирода — 76б, 77аб, 81аб, 85аб,
 86б, 89а, 90а, 91а, 92аб, 98аб, 99а, 102б,
 107б, 110аб, 111аб, 112а, 116абб, 118а, 121а,
 125а, 126а, 128б, 133а, 135аб, 144аб, 146б,
 147а, 148б, 151б, 152б, 156аб, 157а, 158а,
 165б, 169б, 170а, 171аб, 172аб, 173б, 174б,
 175аб, 177аб, 180аб, 187б
 Миср, Қаро Муҳаммад угли — 99б, 159аб,
 160аб, 161аб
 Муъаййид Арлот (Муъаййидбек) — 23а, 35б,
 36аб, 38а, 52б, 53аб, 56аб, 69аб
 Мубашшир Баҳодур — 63а, 78аб, 83а, 90а.,
 91б, 98б, 114а, 123а, 134аб, 141а
 Муборакшоҳ Макрит — 66б
 Муборакшоҳ Санжарий — 18а, 33б, 41а
 Музаффар, Уч Қаро угли — 77а
 Музаффар Фароҳоний — 135б
 Музаффарийлар — 178а
 Мурод Барлос, Чўғом Барлос угли — 27б, 57б
 Мусабек — 21а, 23а, 31аб, 32а, 24б, 36аб,
 37аб, 41аб, 42б, 43а, 44аб, 47аб, 49б, 53аб,
 57а, 58б, 59а, 61а, 70б, 77а, 81а, 165б
 Мусика — 107б

- Муҳаммад Али ибн Дарвеш Али Бухорий (XVIa.) — 26
- Муҳаммадбек Жоинқурбони — 18а, 34б, 85а
- Муҳаммадбек Мусабек ўгли — 36а, 70б, 81а
- Муҳаммад Дарвеш, Идику Барлос ўгли — 67б, 80б, 97а, 158аб, 159а, 186б
- Муҳаммад Жаҳонгир, Муҳаммад Султон ибн Жаҳонгир Мирзо ўгли — 181б
- Муҳаммадий — 174б, 175а
- Муҳаммад Мирак — 64б, 99аб, 107б, 108аб, 109а
- Муҳаммад Миер — қаранг: Миер, Қаро Муҳаммад ўгли
- Муҳаммад Музаффар — 143а
- Муҳаммад Озод — 140а, 141а, 146б, 168б
- Муҳаммад, Пир Муҳаммад Курт ўгли — 111б
- Муҳаммад Султон ибн Жаҳонгир, амирзода — 70а, 76б, 77аб, 110аб, 120б, 121б, 122б, 125а, 126а, 130б, 131а, 134аб, 136б, 138б, 139б, 140б, 141а, 142а, 143б, 144а, 145б, 147аб, 151б, 152аб, 156б, 157а, 158а, 159аб, 162а, 168аб, 171б, 174б, 175а, 179аб, 180а, 181б, 183аб, 184аб, 186аб
- Муҳаммад Султоншоҳ ўгли — 72а, 87б, 93б, 95аб, 103а, 107б, 121аб, 125а
- Муҳаммад, Хитойи Баҳодур ўгли — 103а
- Муҳаммад Хожа Апардий — 7а, 10а, 54б, 58а, Муҳаммад Шер Баҳром ўгли — 89а
- Муҳаммад Шоҳ Малик — 183б
- Муҳаммад Қузагон — 77а
- Муҳаммад Қумий — 135а
- Муҳаммад Қўрчи — 137б
- Муҳаммад Ғайрухон ўгли — 174а
- Муҳаммадшайх Ҳожки — 83а
- Муҳаммад Ҳанифа — қаранг: Абу Ҳанифа ан-Нуъмон ибн Собит имоми аъзам (699—767)
- Наврўз Қўнгирот — 125б
- Навширвон — 75б
- Ноқашоҳ — 134б
- Некрўзбек — 83а
- Нигор ого — 134а
- Низомиддин Кошгарий — 106б
- Нимруд — 153а
- Нодиршоҳ Қароқўлий — 132а
- Нуриддин Абдурахмон Исфароиний — 145б
- Нурмалик Барлос — 103а, 183б
- Одил — 32а
- Одил Жуз — 159а
- Одил Малик, Ҳусайнбекнинг хотуни — 46б
- Одил Офтобачи — 141а
- Одил Султон, хон — 51б
- Одилшоҳ, Баҳром Жалойир ўгли — 66а, 67б, 68аб, 70б
- Оли Музаффар — 84аб, 106а, 136б, 137аб, 142аб, 143аб
- Олим Шайх — 57б
- Олтмиш Қавчин — 105б
- Омоншоҳ Баҳодур — 111б
- Орау Малик ого — 37б, 38а
- Оруғ Умар — 108б
- Отламишбек — 162а
- Отша — 20а
- Оқ Бугабек — 182б
- Оқ Буга Баҳодур Найман — 30б, 36б, 41б, 42б, 42а, 45б, 46а, 48а, 53а, 57б, 61б, 68аб, 70б, 77а, 85б, 86б, 87а, 93а, 108а, 112а, 113а, 139б, 140аб
- Оқ Буга Баҳри — 97б, 98а
- Оқ Буга Ўасуд — 109б
- Оқбуга — 125б
- Оқбелшоҳ Бўргучи ўгли — 99б, 100а
- Оқ Суфий — 64а
- Оқ Темур Баҳодур — 36б, 42б, 57б, 63б, 67б, 70б, 72аб, 83а, 87аб, 88аб, 89б, 95а, 108а
- Оқтов — 171а
- Оқчакий — 134б
- Ошиқ, навкар — 37б
- Панжшанба, навкар — 47б
- Пашойи — 63б
- Паҳлавон Маҳдий — 77б
- Паҳлавон Муҳаззаб Хуросоний — 106аб, 136б, 137б
- Пир Али Сулдуз — 154а
- Пир Али Тоз (яна қаранг: Али Тоз, Пир Али) — 109аб, 112б
- Пир Аҳмад — 138б, 143а
- Пирим, ясовул — 62б
- Пирим Суфий, Юсуф Суфий ўгли — 141а
- Пир Муҳаммад, Зинда Чашмининг иниси — 58б
- Пир Муҳаммад, Жаҳонгир мирзо ўгли — 70а, 84б, 91а, 110аб, 118аб, 129аб, 131а, 134аб, 136б, 138б, 139б, 140аб, 141а, 145б, 165б, 175а, 178аб, 186аб, 186б, 187аб
- Пир Муҳаммад Малик Ғиёсуддин ўгли (яна қаранг: Малик Пир Муҳаммад) — 79а, 85аб, 111б
- Пир Муҳаммад, Умаршайх Мирзо ўгли — 129б, 154б, 178аб, 181б
- Пир Муҳаммад Фўлод — 182б
- Пир Пошшо — 131б, 132а
- Пир Ҳожки Арлот, Тиланчи ўгли — 113аб
- Пир Ҳусайн Барлос — 77а
- Пулод Буга — 22б, 27аб, 28а, 38б, 42а, 43а, 48б, 52б, 68аб
- Рама, афсонавий маъбуд — 45б
- Рамазон Хожа — 90а, 97а, 109б
- Рамазон Қорача Арлот — 124а
- Рустам, Умаршайх мирзо ўгли — 129б, 133а, 169аб, 177б, 180аб, 183б
- Рустам, «Шоҳнома» қаҳрамони — 2а, 12б, 13б, 36б, 45а, 49а, 88аб, 126а, 160а
- Руқия Хоника — 44а
- Садр Туркман — 117а
- Сайин Темур — 86б, 123б, 140б
- Саййид Абдуллоҳ — 133а
- Саййид Али Шеки Арлот — 165а
- Саййид Барака — 54а, 56б, 86а, 126а, 131б
- Саййид Камолуддин Дароз — 93б, 94б, 131б, 132а, 133а
- Саййид Музаффар Коший — 102б
- Саййид Мургазо — 133а
- Саййид Разиуддин — 93б
- Саййид Ризоуддин — 95б, 131б
- Саййид Хожа, Шайх Али Баҳодур ўгли — 147а, 149б, 150б, 182б
- Саййид Шариф Жўржоний — 106а
- Саййид Ғиёсуддин — 94б, 131б, 132а
- Сайфал Барлос — 60б, 109б
- Сайфал Никударий — 90б, 186б

Сайфал Қандаҳорӣ — 1866
Сайфуддин Бохаронӣ — 96, 396
Сайфуддинбек Никӯдарӣ (Ҳоҷи Сайфуддин-бек) — 17аб, 20а, 26а, 27аб, 30б, 33а, 35б, 36аб, 38а, 42а, 47а, 47а, 53а, 57б, 61аб, 62б, 70а, 74аб, 75а, 76аб, 77а, 82б, 85б, 89а, 95а, 98аб, 99а, 102б, 111аб, 116аб, 121а, 124аб, 125а, 126а, 128б, 129б, 130б, 131а, 162а, 164б
Сайфуддин Қўлош — 135б
Сайфудмулк, Ҳоҷи Сайфуддин ўғли — 124а
Сакнак Тавачи — 170аб
Саранг — 187а
Сари Буга Ҳалойир — 35б, 36а, 37а, 42а, 45б, 46а, 53а, 56б, 57б, 67б, 68аб, 70б
Сариқ — 22б
Сариқ Атка — 77а
Сариқ Муҳаммад Туркмон — 144б, 146а
Сариқ Одил — 93а, 95б
Сарой — 125б
Сарой Мулк тавачи — 245б
Сарой Мулк хоним — 56б, 61а, 91а, 98б, 130б, 131а, 133аб, 134а, 143б, 144а, 145б, 158б, 163а, 164а, 165аб, 178аб, 180б, 181аб
Сароқ Қўлончи, гажирчи — 17б
Сатилмиш — 160а
Сатилмиш Қўҳистонӣ — 7а, 10а
Севинбека, Оқ Сўфӣ қизи — 64а
Севинч — 19б, 20а
Севинчак Баҳодур (Севинчак, Севинчакбек — 78б, 89а, 91б, 107б, 111а, 123а, 134аб, 138б, 165б, 178б, 178а
Севинчбек — 124б, 125а, 154а
Севинч Темур Телба — 105б, 129а
Севинч Қўтлуқ ого, Умаршайх хотуни — 154б
Сиддиқ Барлос — 19б, 20а
Сиддиқ Тобон — 117а
Сотқин — 104б
Сотқин ого — 163б
Сулаймон Барлос — 21а, 24а, 32а
Сулаймонбек — 125б
Сулаймонбек Ёасурий — 41б, 104б
Сулаймон пайгамбар — 28а
Сулаймон Сўфӣ — 107а
Сулаймоншоҳбек — 94б, 114аб, 116аб, 117а, 120б, 125а, 164а, 182б, 186б
Сулаймоншоҳ Қўтбудин — 129а
Султон Абу Неҳоқ ибн Увайс ибн Шоҳ Шужоҳ — 106а, 136б, 138б, 142б, 143а
Султон Али, Арзин ҳокими — 153б
Султон Али, Мардин ҳокими — 153а
Султон Аҳмад Ҳалойир — 95а, 99а, 143а, 145б, 146аб, 147аб, 148а
Султон Аҳмад, Шоҳ Шужоҳнинг иниси — 104а, 106а, 136б
Султонбахт бегим — 32б, 108а, 116аб, 180б
Султон Баҳодур — 78а
Султон Зайналобидин (яна қаранг: Зайналобидин) 136б
Султон Иброҳим, соҳибқирон ўғли — 90б
Султон Иса — 154б, 156б, 161б, 178б, 179а
Султон Маҳдий — 142б
Султон Маҳмуд, Қайҳуерав Хутвалонӣ ўғли — 106а

Султон Маҳмуд хон — 110а, 114б, 120б, 125а
Султон Маҳмуд гозӣ (Ғазнавий) — 129а
Султон Муҳаммад, амӣрзода — 83а
Султон Муҳаммад, Ёаъзшоҳ ўғли — 104а, 106а, 136б
Султон Муҳаммад, Абу Саъид Табасӣ ўғли — 178а, 179б
Султон Санжар, Ҳоҷи Сайфуддинбек ўғли — 117а, 124б, 180аб
Султон Солиҳ — 156б
Султон Ферузоҳ — 187а
Султон Хотун, Тағай Темурхон қизи — 79а
Султон Шайх Аҳмад Увайс Ҳалойир — 93а
Султон Шибли — 143а
Султон Ғазанфар — 142б
Султоншоҳ, Иброҳимшоҳ ўғли — 135а
Султон Ҳусайн, амӣрзода: Тағайшоҳ Ака Беги ва Муҳаммадбек ибн Мусабек ўғли — 81б, 133а, 178аб
Сўюрғатмишхон — 6а, 83б, 110а
Сўюрғатмиш ўғлон — 35б, 36б, 53б, 54б
Сўфи Қўнгирот — 125б
Табғурхон — 106б
Таваккал Баҳодур — 170б
Таваккал Бонурчи — 168б
Тагнак — 57б
Тақаш Апардий — 117а
Тақина Хотун — 3а
Тамука Қавчин — 18б, 20б, 21б, 57б, 77а, 140б, 177б, 278аб, 179б
Тарағайбек — қаранг: Амир Тарағай
Тармачи Бахши — 38б
Тармаширин — 10б, 31а, 56б
Тармочуқ Ёйғур — 42б, 43а
Таянгу ўғли Абу Саъид — 21аб
Тағай Буга Барлос — 17аб, 36б, 104б, 113б
Тағай Мерган — 182б
Тағай Темурхон — 79а, 92б,
Тағай Туркмон хотун — 56б
Тағайшоҳ, даруга — 42б, 43а
Таҳуртан — 99б, 100б, 159аб, 160а, 162а, 180б
Тезакчи Баҳодур — 36б
Тезгичи, юбеги — 60б
Темур — 43б, 113б
Темурбек (яна қаранг: Амир Темур Гурагон) — 57а, 63б, 78б, 93аб, 97б, 115б, 163а, 165а, 167а, 172б, 173а, 177аб,
Темур Малик ўғлон Ёрухон ўғли — 72аб, 73аб, 118а
Темуртош, Оқ Буга иниси — 80а, 105б, 108а
Темур Хожа, Оқ Буга ўғли — 104б, 129а, 134аб, 159а, 175а, 178аб, 186б, 187а.
Темур Хожа ўғлон — 19а, 27б, 29аб, 150б, 169а
Темур Қўтлуқ ўғлон — 107а, 110б, 111а, 127б
Тиллак Қавчин — 100а, 117а
Тилончи — 28а, 58б, 113аб
Тобон Баҳодур — 28аб, 56б, 57б, 58б, 77а, 81а, 86б
Товус — 172б, 173аб
Тожиддин Сеистонӣ — 87б
Той Хожа — 32а, 63а
Тош Темур ўғлон — 225б, 171а

Туманбек Никударий — 18а, 19аб, 20а, 89аб
Туманбек Темур Ўзбек — 71а, 73а
Туманойхон — 3а
Туман ого — 38а, 74б, 91а, 130б, 144а, 145б,
158б, 163б, 164а, 165а, 131а, 133аб, 134а,
165б, 180б, 180б, 181аб
Туман Туркман — 95б
Туманшоҳ — 104а
Туман ўгли Амлас — 20б
Туркон Арлот — 67б, 68аб,
Туркчи Жалойир — 51а
Туроншоҳ, навкар — 47б
Турур Султон ибн Хусайнбек — 56б
Тутан — 20а
Тут Темур — 25аб
Тутлуқ Сулдуз — 13а, 22б,
Тутлуқ Темурхон ибн Эмил Хожа ибн Дувахон
— 10а, 11б, 12аб, 15аб, 16а, 24а, 44а, 112а
Тутлуқ Хожа Барлос — 20а, 22б
Тўй Буга Шайх — 74а, 114аб
Тўқал Баҳодур — 105б
Тўқал Бавурчи — 106б, 117а, 141а
Тўқал Хоразмий — 16б, 17а
Тўқал, қораунас — 37а
Тўқал Ҳинду — 143а
Тулан Буга — 21а
Тулужон — 71б
Тўплоқ — 182б
Тура Малик Қавчин — 181б
Тухта Қия, Урусхон ўгли — 71а, 72б
Тўқтамишхон (Тўқтамиш Ўғлон, Тўқтамиш) —
71аб, 72аб, 73аб, 74а, 94а, 97б, 98аб, 104б,
107а, 110аб, 111аб, 112а, 114а, 118аб, 119аб,
122аб, 123б, 124аб, 125аб, 126аб, 127аб,
165аб, 166аб, 167аб, 168аб, 169аб, 170аб,
171аб
Убайд Хожа — 117а
Узун Улжайту — 91а
Улам ўгли — 20а
Улжайту Апардий — 7а, 10а, 26б, 27б, 38б,
44аб, 47б, 54б, 56б, 58б, 59а, 63а, 65а
Улжайту Тайанхоний — 42аб
Улус ого — 56б
Улугбек мирзо — 156б
Улуг Сотқин — 72аб
Улуг Темур — 10б
Умар Аббос ўгли — 78а, 83а, 92б, 93а, 95а
Умар, амирзода Мироншоҳ ўгли — 187б
Умар Тобон — 106б, 174б
Умаршайх мирзо — 55а, 70б, 75б, 82б, 104б,
105аб, 107а, 108аб, 110аб, 111а, 113аб, 114аб,
115аб, 116б, 117а, 120б, 124б, 125а, 126аб,
135аб, 136аб, 138б, 142а, 143а, 153б, 154аб,
159а
Умаршоҳ — 84аб
Усмон Аббос — қаранг: Усмонбек
Усмонбек (Усмон Баҳодур, Усмон Аббос) —
77а, 98а, 104а, 105а, 111а, 114а, 117а, 124б,
126б, 126а, 140б, 143а, 146б, 147аб, 149б,
152а, 162б, 163б, 169аб, 171а, 172а
Усмон, Орут Умар ўгли — 108б
Уч Қаро Баҳодур — 23а, 42б, 43а, 66б, 77а,
87а, 93а, 99а, 105б, 113б, 134а, 144а, 145а,
152б, 154б

Фаридун, «Шоҳнома» қаҳрамони — 116б, 160а
Фарҳод — 27б, 139б
Фирдавсий — 45б
Фирӯзбахт — 96а
Халилбек Апардий — 39б, 40б, 52б, 53б
Халил Султон, амирзода — 91а, 98б, 133а
Халил Султон ибн Хусайнбек — 56б
Халил ясовул — 79а
Ханки Қавчин — 107б
Хизр Хазиначи — 33б
Хизр Хожа Ўғлон, хон — 112а, 114б, 115а,
184б, 185аб
Хирман — 44аб
Хитойи Баҳодур — 40а, 47а, 48б, 54б, 57б,
60б, 68аб, 70б, 72а
Хожа Абдулмалик — 86а
Хожа Абдулқодир — 148б, 185а
Хожа Азизуддин Саъидий — 138а
Хожа Али Муъаййид, сарбадор — 80а, 95а
Хожа Аҳмад Йассавий — қаранг: Шайх Аҳмад
Йассавий
Хожа Имомиддин Воиз — 103б
Хожа Масъуд Сабзаворий — 138б, 152а
Хожа Рунниддин Саъид — 102б
Хожа Юсуф — 58б, 63а
Хожа Шайхзода — 63б
Хожа Шайх Қавчин — 111б
Хожа Юсуф — 109а
Хожа Ҳожи Муҳаммад Бандгирий Хаттот —
95б
Холид ибн ал-Валид — 157а
Хонзода (яна қаранг: Свинбека), Оқ Суфий
қизи — 64а, 65аб, 70а, 91а, 116а, 145б,
184аб, 185а
Хон Саъид ибн Хусайнбек — 56б
Худододи Хусайний — 67а, 92б, 106б, 114а,
117а, 120а, 125а, 126а, 168б, 169аб, 186аб
Хумори, Тамуқанинг иниси — 77а
Хумори, ясовул — 63а
Хусрав, Фирдавсий «Шоҳнома» қаҳрамони
— 121а
Чингизхон — 6аб, 63а, 166б
Чингайхон — 5б, 61б, 72а, 116аб
Чўғом Барлос ибн Элон ибн Учар ибн Лола ибн
Қорачор нўен — 15а, 57б
Чўлпон Мулк ого — 134а, 153б, 165аб
Чўпон Сарбадор — 54б
Шавқал — 175б, 176аб
Шаддоди Од — 100б
Шайх — 155а
Шайх Абуллайс — 61а
Шайх Али Аргун Барлос — 89а
Шайх Али Бадахшоний — 50а
Шайх Али Баҳодур — 41а, 42а, 48б, 53а, 57б,
60б, 63аб, 69а, 78а, 83б, 84аб, 85а, 86аб,
87а, 91б, 92б, 95а, 97б, 98а, 99а, 102б,
106б, 107а, 110б, 112б, 126а, 132аб, 133а,
135а, 147а, 149б, 182б
Шайх Али Бесуд — 92б
Шайх Али Муса — 132а
Шайх Али Ҳайрат — 150а, 152б
Шайх Аристон — 147а
Шайх Аҳмад Йассавий — 185б
Шайх Баҳдул — 149б

- Шайх Бурхонуддин Қилич — 69а
 Шайх Довуд Туркман — 122а
 Шайх Иброҳим — 97а, 177а
 Шайх Довуд Сабзаворий — 81а, 86б
 Шайх Йаҳё Хуросоний — 87а
 Шайх Маслаҳат Хужандий — 117б
 Шайх Микойил — 135а
 Шайх Муҳаммад, Баён Сулдуз ўгли — 24а, 33б, 44аб, 51а, 52а, 53б, 54б, 56б, 63б, 66а, 67б, 140а,
 Шайх Муҳаммад Муъаййид — 62б
 Шайх Нуриддинбек Сари Буга — 141а, 165а, 175аб, 178б
 Шайх Сода — 148б
 Шайх Темур Баҳодур, Оқ Темур ўгли — 104б, 107а, 120б, 145а
 Шайх Темур Сулдуз — 126б
 Шайх Увайс — қаранг: Султон Шайх Аҳмад Увайс Жалойир
 Шайх Шамеудин Кулор — 154б, 180б
 Шайх Шаҳсувор — 134б
 Шайх Ҳасан Жувайний — 6б
 Шайх Ҳасан, ҳоким — 95б
 Шайх Ҳожи Қиморий ўгли — 145а
 Шайхзода Соғаржи — 86а
 Шакарбека, Ўзбекхон қизи — 64а
 Шамсуддин Аббос — 87б, 90а, 107б, 114аб, 116б, 117а, 134а, 144а, 170б, 187аб
 Шамеудин Алмолигий — 166аб
 Шамсуддинбек — 28аб, 29а, 66б
 Шамсуддин Раҳдор — 136а
 Шамсуддин Уч Қаро — 86б, 129а
 Шамъи Жаҳон, Хизр Хожажон ўгли — 184б
 Шарафуддин Али Йаздий — 2а
 Шер Баҳром — 20аб, 22б, 24б, 26а, 27б, 28а, 31б, 32а, 33аб, 34а, 64б, 99а
 Шингум иўйон — 22б, 28а
 Ширвон — 229аб
 Ширинбека ого — 35б, 38а
 Широул — 28а, 43б, 43б
 Шопур Зул Актоф — 136а
 Шоҳ Баҳовуддин — 186б
 Шоҳ Жалолиддин — 108аб
 Шоҳ Йаҳё (яна қаранг: Йаздшоҳ Йаҳё) — 106а, 136б, 137аб, 138аб, 142а
 Шоҳ Лашкаршоҳ — 186б
 Шоҳ Малик Барлос, Ғиёсуддин Барлос ўгли — 100а, 149б, 179аб, 183б
 Шоҳ Малик Тархон — 114б
 Шоҳ Малик Қиличқай ўгли — 124б
 Шоҳ Мансур — 104а, 136аб, 137аб, 138аб, 139а, 140аб, 141аб, 142аб, 143аб
 Шоҳ Муҳаммад — 54б
 Шоҳрух мирзо — 73а, 98б, 110а, 118аб, 131а, 133аб, 134а, 139б, 141а, 143б, 149б, 150б, 156б, 158аб, 163аб, 164аб, 180аб, 182аб
 Шоҳшоҳон — 154а, 177б, 178аб
 Шоҳ Шужоъ — 84аб, 93а, 101а, 104а, 106а, 136б, 142аб, 143а, 154а
 Шоҳ Қутбуддин — 87б, 88аб
 Шунқор Жирғату — 63б
 Эди Берди Бахший — 110б
 Элчи Бугай Сулдуз — 29б, 30б, 37аб, 42а, 50б, 53а, 56б, 67б, 63б, 68аб, 70б, 75б, 78а, 86б
 Элчи Буга, ўзбек — 72а
 Эмин — 27а
 Юнус, алайҳиссалом — 152б
 Юсуф, алайҳиссалом — 24б
 Юсуф Сўфий — 64аб, 74аб, 75аб
 Юсуф Улжайту — 109а
 Юсуф Хожабек — 26а
 Ҳқдайхон — 6а, 116а
 Улан Буга — 112б
 Улжай Буга Сулдуз Баҳодур — 9б, 10а, 17а
 Улжа Буга Мажалкачи — 182б
 Улжай Туркон ого — 17б, 18б, 26а, 30б, 32б
 Унгаржоқ Ҳожибек ўгли — 29б
 Ҳрда Хотун — 31аб
 Ҳрнак Темур — 60а
 Ҳртоқ — 167а
 Ҳрунг Темур — 73б, 97б, 98а
 Ҳрус Буга, Сари Буганинг иниси — 77а, 78б
 Ҳрус Хожа — 73б
 Ҳрусхон — 68б, 71аб, 72аб, 73а, 74а, 118б, 170а
 Ҳрус Ҳақ Қиёт — 125б
 Ҳтургу — 173аб
 Ҳадоқ Хотун — 116а
 Ҳазаганбек (амир Қазаган) — 5б, 6а, 7аб, 8аб, 8аб, 9а, 12а, 49а
 Ҳазон Буга — 36б
 Ҳазончи Баҳодур — 71а, 167а
 Ҳазонхон — 5б, 6а, 56б, 175а
 Ҳайдухон — 65а
 Ҳайи — 123б
 Ҳайсари Рум — 260аб, 261аб, 262аб, 263аб
 Ҳамариддин, баҳрин — 86аб, 117а, 117б
 Ҳамариддин, дуглат — 49б, 66аб, 67б, 68аб, 69аб, 70аб
 Ҳаралтоғбек — 58а
 Ҳараттубек — 9б
 Ҳаро Кўппак — 72б
 Ҳаро Муҳаммад — 99б, 100а, 140б
 Ҳарончи — 94а, 98а
 Ҳаро Усмон Туркман — 99б, 158б, 159а, 170б
 Ҳароқон Баҳодур — 111б
 Ҳаро Ҳинду — 57б
 Ҳаро Ҳиндука Барлос — 32б
 Ҳизил Мир Али Уйрат — 152б
 Ҳийғубек — 125б
 Ҳиморий Иноқ — 57б, 92б, 95б, 145а, 186б
 Ҳиморий Йасавул — 122а, 141а
 Ҳимор Тақув — 114а
 Ҳиморшоҳ Барлос — 78б
 Ҳирон Буга Арислон — 57б
 Ҳишлиқ — 63а
 Ҳози Абдулатиф — 95б
 Ҳози Ғиёсуддин — 95б
 Ҳорачор нўён — 19б, 65а
 Ҳочули Баҳодур — 3а
 Ҳумрий — 46а
 Ҳусам ибн ал-Аббос — 86а
 Ҳутба Тархон — 111б
 Ҳутбуддин, амр — 186б
 Ҳутлуг Буга, Ҳрусхон ўгли — 71а
 Ҳутлуг Темур — 9а
 Ҳутлуг Темур Ҳглон — 118а
 Ҳутлуг Туркон ого — 18б, 36б, 67а, 81б, 86а
 Ҳўйричақ Ҳгул — 170а

Қўлингач Баҳодур — 126а
Қўртқа хотун — 65а
Ғайрухон — 174а
Ғиёсуддин Барлос — 100а, 143а
Ғиёсуддин Тархон — 63а, 73а, 114а, 129б, 141а,
143а, 152б, 170б, 182б, 184б
Ғурийбек, Малик Ғиёсуддин ўгли — 85а
Ҳазор — 46а
Ҳазрат соҳибқирон, (шунингдек, соҳибқирон) —
12аб, 13аб, 14аб, 15аб, 16аб, 17аб, 18аб,
19аб, 165б, 166аб
Ҳайдар Андхудий — 21аб, 26б
Ҳамди — 28б, 68б
Ҳамза, Мусабек ўгли — 77а
Ҳамидбек — 15б, 24а, 25а, 26аб, 27а, 28а,
113а, 123аб
Ҳарйамлик, Ёдгор Барлос ўгли — 124а
Ҳасанбек — 125б, 150аб, 151аб
Ҳасан Жондор — 117а, 124б, 182б, 186б
Ҳасан Суфий — 182б
Ҳасан Чигдовул — 165б
Ҳизр, алайҳиссалом — 14а
Ҳизрбек — қаранг: Ҳизр Йасурий
Ҳизр Йасурий — 10а, 12аб, 13а, 13б, 14аб, 32б,
56б, 61а
Ҳизр Йасурий ўгли Исҳоқ — қаранг: Исҳоқ,
Ҳизр Йасурий ўгли
Ҳинду Хожа — 29а, 42а
Ҳиндука Барлос — 21а
Ҳиндушоҳбек — 34б, 41б, 42а, 53б, 82б
Ҳинду Қарқара Қипчоқ — 53б, 54б, 143а
Ҳожи Барлос ибн Нуралқи ибн Намула ибн Йасу
Мунка ибн Қорачор Нўён, яна қаранг: амир
Ҳожи — 9б, 11а, 13б, 14б, 14аб, 15аб, 40б,
76б, 80б
Ҳожибек — 75а
Ҳожибек Арканут — 10б, 13б, 28а, 49б, 66а,
105а
Ҳожибек Жета — 117а, 118а
Ҳожибек Жониқурбони — 111б, 112а
Ҳожи Вазир, навкар — 62аб
Ҳожи Махмушоҳ Йасурий — 32б, 57б, 134а,
144а
Ҳожи Муҳаммад, туркман — 17б
Ҳожи Муҳаммадшоҳ Йасурий — 11б, 113а
Ҳожи Сайфуддинбек (яна қаранг: Сайфуддинбек
Ниқударий) — 168б, 172аб, 174б, 175а, 179аб,
180аб, 183аб, 184аб, 186а
Ҳожи Сайфуддин ўгли Сайфулмулк — қаранг:
Сайфулмулк, Ҳожи Сайфиддин ўгли
Ҳожи Хожа — 83б, 84б, 91а
Ҳотам Тоий — 2а
Ҳуббий Хожа — 129а, 132а
Ҳусайн Барлос Баҳодур — 35б, 36б, 57б, 66б,
67а
Ҳусайн ибн Али — 148а
Ҳусайнбек — қаранг: Ҳусайн ибн Мусалло
Ҳусайн ибн Мусалло ибн Қазаганбек, амир Ҳу-
сайн — 10а, 12аб, 13аб, 15б, 16аб, 17аб,
18аб, 19аб-22аб-39а, 43аб, 56б, 58аб, 64б,
89б.
Ҳусайн Малик Қавчин — 168б
Ҳусайн Суфий Тўнгдай ўгли — 31а, 61б, 62аб,
63аб, 63аб

Ҳусайн ўгли Қарончи — 20а

ЖУГРОФИЙ НОМЛАР КЎРСАТКИЧИ

Абарқуҳ — 106а, 107а, 136б, 137б, 138б, 143а
Абаса, мавзъ — 173б
Аббодон — 256аб
Абдуллоҳ ариғи — 21а
Абивард — 82а, 91б, 131а
Абла, жангал — 171а
Абхаз, улка — 232а, 283б, 274аб
Ава — 135а
Авзаъ гузори — 54а
Авник — 99б, 159аб, 160аб, 161аб, 162аб, 170б,
171б, 171а, 177б
Авҳар — 175а, 176аб
Адалиё — 267а, 270б
Аёзлиқ саҳроси — 274а
Ажам — 166б
Ажзу Маскант — 96а
Ажудан — 198а, 203а
Азоқ — 171б, 172а, 175б
Айаслиқ — 272а
Айвонак, кент — 224б
Аййуб пайгамбар мазори — 315а
Айнтоб, қалъа — 237аб, 238б
Айқан Сури суви — 112б
Айғир ёли, кечук — 122а
Акка — 246а
Алакўл — 226а
Аланийа — 267а
Аланчуқ, қалъа — 99аб, 158аб, 159а, 165б,
177аб, 178а, 180аб
Алачу, қалъа — 20б
Албурз, тоғ — 97а
Алиобод — 47б, 296а
Алиобод, *Сутлда* — 311, 312б, 313б, 314а.
Алиш — 72а
Алдон, вилоят — 175б
Алмолиғ — 117а
Ало Қиё, кечук — 114б
Амаруни, қалъа — 200б
Амасийа — 278а
Амрур — 272б
Аму суйи, Амударё — 7а, 11а, 15б, 29б, 30а,
34б, 35а, 39а, 40аб, 41а, 53б, 58б, 106а,
109а, 131б, 180б, 182б.
Амуя, кент — 38а, 296б
Анбор тепа — 110б
Ангор — 15а
Ангунон — 134б
Андароб — 9б, 187б
Андигон — қаранг: Андижон
Андижон (Андуқон) — 68б, 104б, 105аб, 110аб,
114а, 115б, 116б, 117а
Андхуд — 6б, 68а, 77а, 182б.
Анжо, қалъа — 58б
Анқурийа — 262аб, 263аб, 264аб, 265аб, 266б
Антакийа — 238а
Арабистон — 268а
Арабон, мавзъ — 220а
Аранғош, дарё — 226б
Арас суйи — 95б, 97б, 285а

Ардабил — 976, 1706, 1786, 2806
 Арж суйи — 111а
 Аржатов — 117а
 Арзин — 1536
 Арзинжон — 996, 159а, 162а, 260аб
 Арзирум — 996, 260а
 Арманзамин — 285а
 Армон, тоғ — 145а
 Арпа ёзи — 666
 Аррон — 2536, 285а
 Арсаф, чўл — 196
 Аржикур — 114а
 Арғун суйи — 139а
 Арҳанг — 6а, 9а, 22а, 456, 526, 52а, 546,
 109а
 Асанди, қалға — 202а
 Асвол — 1976
 Асвоқ — 274а
 Аси суйи — 2476
 Асика, мавзъ — 220а
 Асин майдон — 23а,
 Асик — 155а
 Астанус — 2676
 Астробод — 926, 93а, 1316, 135а
 Аспара — қаранг: Ашпара
 Атил суйи (Волга) — 127аб, 1696, 170аб, 175аб
 Атина — 2726
 Атоқабригўй — 1196
 Аҳроз, кент — 2206
 Ахсикат — 105а
 Ахлот — 100а, 1586
 Ахсикат суйи — 105а
 Ахтадек тур — 113а
 Ачук Зарнуқ — 1106
 Ашқалча — 86
 Ашқужа, вилоят — 1756
 Ашпара — 185аб, 186а
 Ақар, мавзъ — 276, 111а, 129а, 309а
 Ақуби, мавзъ — 38а,
 Ақусқа — 1626
 Ағлоқ суйи — 255а, 2896
 Аҳли, мавзъ — 174а
 Аҳроп тоғи — 174а
 Бавон, дара — 140а
 Бадахшон, шаҳар (Файзобод) — 51а
 Бадахшон, улка — 7а, 10а, 126, 226, 48аб,
 496, 50а, 546, 111а, 187а
 Бадра — 2286
 Бадробод, қалға — 866
 Бадғис — 77а
 Базтоз, вилоят — 1646
 Байлақон — 2846, 285а, 286аб
 Байрут — 241аб
 Банса — 2286
 Балжувон — 226
 Баликасири — 271а
 Баложар — 115а
 Балоравод — 2896
 Балх — 7а, 10а, 206, 21аб, 22а, 29ю, 48аб,
 49а, 52аб, 536, 546, 57аб, 59аб, 77а, 906,
 1086, 109а, 111а,
 Банди Амир — 106а
 Банди моҳи — 1706
 Банди осор — 1496
 Баракатош — 916
 Бардаъа — 2546
 Бардаъ — 97аб
 Байла, қарға — 215а
 Бақари — 2136
 Барака Ғуриён — 66а
 Барсин, гузор — 456
 Басари — 1566
 Басра — 1486, 1516, 152а, 280а
 Батнир, ҳисор — 198а
 Баъалбакк — 238а, 241а
 Баъқуба — 250а
 Бақлон, Боғлон — 96, 196, 20а, 30а, 626
 109аб, 131а, 1876
 Бақрон, қўфрук — 2016
 Бағдод — 95а, 1346, 1456, 146аб, 147а, 148аб,
 149аб, 152а, 177аб,
 Бағдодак, ариг — 107а
 Бағлон, яна қаранг: Бақлон — 1796
 Баҳра — 2136
 Баҳрия — 14896
 Баҳробод, саҳро — 112а
 Бева, мавзъ — 536
 Бергама — 2716
 Беш Бармоқ, саҳро — 1446
 Бешкент — 174а
 Бехбехон — 2286
 Биёҳ суйи — 196 аб
 Билан, мавзъ — 1116
 Бисгом — 2926
 Биеутун, тоғ — 1346
 Биҳишти, қалға — 237аб
 Бобал-фародис — 245а
 Бовард — 836
 Бой, йайлоқ — 2266
 Бойсун — 33а
 Боку — 144а, 177аб
 Болу, қалға — 1766
 Болчимкин — 1716, 1756
 Бон — 67а
 Боиу — 193а
 Борон, жилга — 1906
 Ботмон — 1536, 158а
 Боши Хотун, дарбанд — 1346, 1366, 1486
 Бош Тоғ — 1736
 Бошқирд, вилоят — 1756
 Боязид, қалға — 99аб
 Боғи Баланд — 297а
 Боғи Биҳишт — 110а, 2966
 Боғи Дилқушо — 185аб, 297а
 Боғи Зогон — 796, 183а
 Боғи Майдон — 1426
 Боғи Чинор — 2966
 Боғи Шимол — 1816, 182аб, 297а
 Булар жангали — 170а
 Бўлод, қалға — 173а
 Булунгур суйи — 44а
 Булғор — 3166
 Бурдалиқ — 356, 36а, 40а
 Буржи Тоҳир, *Дамашқла* — 245а
 Бурса — 2666, 267а
 Бурҳон, саҳро — 144а
 Бухоро, — 96, 186, 38а, 39аб, 406, 626, 686,
 74а, 81а, 82а, 1056, 110а, 1156, 116а, 1306

Бухориндоп — 186
Бутом Ойкул — 706
Бурибош — 112а
Бўри кечук — 122а
Бўружирд — 135а
Бўст — 89а
Бўгозқум — 1746, 1756
Вазиробод — 208а
Вали, йайлоқ — 134а
Ван — 100аб
Варомин — 138а, 180а
Вастон — 100аб
Вахш суйи — 108а
Верден — 2726
Вируна — 2726
Восит — 1486, 1516, 152а, 252а
Ганбузак, жилга — 1446
Ганг дарёси — 209аб, 210аб, 211аб, 212аб
Гандар — 2136
Ганжа — 2546
Ганжанфу — 2266
Гаран — 82а
Гардкўх, қалъа — 926
Гармруд — 1356
Гармсир — 196, 26а, 1376, 138а, 1446
Гармсир, *Форса* — 1536
Гармсири Хирманд — 18аб, 138а
Гарни — 956
Гата, мавзё — 208а
Герета — 2676
Гету — 96а
Гилонот, Гилон — 976, 101а, 288а
Гирбол — 138а, 183а
Гиря саҳроси — 288а
Гов Қурш — 916,
Гулистон, бог — 227а
Гулистон, орол — 275а
Гулихандон, қалъа — 291а
Гулишан — 2906
Гурд — 292а
Гуржистон, Гуржи — 96аб, 1626, 1646, 2276,
249аб
Гурзувон — 68а
Гўзал ҳисор — 2716, 272а
Дабусийа — 314а
Давлатобод, бог — 2216
Даёлима (Дайламнинг кўплиги) — 288а
Дажла суйи (яна қаранг: Мосул суйи) — 1466,
1496, 150а, 1556, 157а
Дайр, булог — 218а
Дакалак, мавзё — 63а
Далба Йайлоқ — 586
Дамашқ — 147а, 2396
Дамашқ, мавзё (Самарқандда) — 1336
Дандона суйи — 2186, 219а
Дара (Дарии Ниҳом) — 108а
Дарай Артинч — 50а
Дарайгиз — 21а, 546
Дарайгиз суйи — 546, 296а
Даралзар — 956
Дарай Қўбла — 2106, 211аб, 212аб
Дарай Хамша — 227аб, 228аб
Дараклу — 2726
Дараклу, қалъа — 1766

Дарбанд (яна қаранг: Дарбанди Боку) — 94а,
976, 98а, 166аб, 167аб, 1706, 1756, 176аб
Дарбанди Аргунпоҳ — 826
Дарбанди Боку — 144а, 167а, 177а, 177аб
Дарбанд моҳи — 100а
Дарбанди Оҳанин (қаранг: Ҳаҳлага) — 126,
13а, 156
Дарвеш қўпруги — 92а
Дарвоз — 108а
Даргизин — 1776
Дарёи Афранж — 246а
Дарёи Мағриб — 2676
Дарёи Қўлаум — қаранг: Қўлаум дарёси
Дашти Ҳаҳо — 1446
Дашти Қалора — 2946, 295а
Дашти Қўланк — 22а, 246
Дашти Хазар — 1756
Дашти Қипчоқ — 686, 706, 726, 73аб, 976,
1066, 1076, 1176, 129а, 130а, 1656, 166аб,
171аб, 1756, 1776, 178аб
Даҳна, қалъа — 896
Даҳча, дарвоза — 826
Дебалпур — 194а
Демованд — 287а
Дехбид — 137а
Дехистон — 916
Деҳли — 110а, 187аб, 198аб, 202аб, 203аб,
204аб, 205аб, 206аб, 207аб, 208аб, 212аб.
Деҳи Улвий — 1436
Диёрбакр — 152аб, 1536
Дизақ — 26а, 44аб,
Дизфул — 136а
Дилқушойи боғи — қаранг: Боғи Дилқушо
Дилқушо кўшкы — 2216
Домғон — 926, 134а
Дори Зағи — 56
Доробжирд — 183а
Дорулфатҳ, тям — 267а
Дубандор — 2286
Дубшин Йўлдуз — 114а
Дудонга суйи — 104а, 1386
Дулбарчин, манзил — 221а
Дулбуржи, мавзё — 296а, яна қаранг: Дул-
барчин, манзил
Дурин, мурғзор — 1906, 191а, 1926
Дурун, қалъа — 916
Етти қудуқ — 44а
Ёбқут — 114а
Ён Булоқ — 146а
Ёрқўрғон — 226а
Ҳабал Ҳамро — 2566
Ҳавим — 140а
Ҳавн суйи — 2026, 203а, 2046
Ҳадрсин, ариг — 107а
Ҳажарм — 2926
Ҳазира — 1536
Ҳайрон Қалиш — 726
Ҳайхун (яна қаранг: Аму суйи) — 7а, 9а, 12а,
216, 366, 496, 506, 50а, 546, 576, 58а, 61а,
626, 936, 946, 1066, 1306, 131а, 132а, 164а
Ҳаку — 105а
Ҳакур — 291а
Ҳалолний чули — қаранг: Ҳару чули
Ҳамжол — 256а

Жамму, кент — 216а
 Жамму, улка — 215а, 216аб
 Жамму суйи — 216аб
 Жамула суйи — 194б
 Жангалистон — 162б
 Жанжон, кент — 196б, 197аб
 Жарбодикон (Гулпойгон) — 102б, 143б, 279б
 Жаржан — 140а
 Жармикон — 85а
 Жарм суйи — 50а
 Жарм уқбаси — 50а
 Жару чўли — 194а
 Жарун, жазира — 183б
 Жахрум — 183б
 Жагату суйи — 252б
 Жаҳаннам дара — 293а
 Жақжарон суйи — 295б
 Жагар, қарйа — 295б
 Жаҳвол — 197б
 Жаҳон, мавзъ — 215б
 Жаҳонгушой — 221б
 Жаҳоннамой кўшки — 221б
 Жаҳоннамой, мавзъ — 202б
 Жаҳонпаноҳ, даҳа, Деҳлида — 207б, 208а
 Жаҳоншоҳ, қишлоғ — 221а
 Жета — 10б, 11б, 12аб, 13б, 15б, 16аб, 20б, 21а, 22б, 23а, 25а, 26б, 27аб, 28б, 29аб, 30а, 32а, 43б, 44б, 45аб, 46аб, 49аб, 50а, 59б, 60аб, 66аб, 68аб, 69аб, 70б, 86аб, 105аб, 114аб, 115аб, 116б, 117а, 183б
 Жилов — 292б, 293а
 Жилонун, мавзъ — 91б, 134а, 290а
 Жимжимол — 134б, 229а
 Жирбату — 154б
 Жовидон суйи — 139а
 Жол — 196аб
 Жол суйи — 196 аб
 Жом — 6б, 77б, 224а, 295б
 Жувайн — 15б, 80б
 Жукалак — 105б, 106а
 Жўржон, вилоят — 133а
 Жўржон суйи — 91б, 131б
 Жўсақ — 156б
 Жўйбар — 41а
 Жўйи Зар — 130б, 131а
 Жўйи Моҳигир, ариқ — 190б
 Жўйи нав — қаранг: Жўйи Моҳигир
 Жўйиқий — 17б
 Занжир Сарой — 57б, 67б, 75б, 93б, 106а, 175а
 Зарнуқ — 302б
 Заҳра саҳроси — 139а
 Зиёулмулк, кент — 95б
 Зинда Пил Аҳмад Жом мазори — 224а
 Зовулистон (Зобулистон) — 90б, 129а, 148б
 Зол суйи — 135б
 Иброҳим Малик мазори — 222б
 Ижал суйи — 79а
 Изник — 268б
 Ийик (Ик), дарё — 122б
 Ила (Или) суйи — 66б, 114б, 117а
 Илма Қуруқ, мавзъ — 144б
 Илон ўти — 301а
 Ингур суйи — 232а
 Ирбил — 150а, 152б
 Ироқ — 102б, 106а, 112а, 134а, 136аб, 137а, 148б, 175а
 Ироқи Араб — 149а, 151б, 152а
 Иртиш суйи — 113б, 117аб
 Исқандарийа — 270а
 Исрайқа — 171а
 Исси Қўл — 86б, 117а
 Истанбул — 268б
 Истаҳр — 137а, 153б
 Исфароин — 80б, 292б
 Исфаҳон — 102б, 103аб, 104а, 106а, 136аб, 137аб, 142а, 143б, 144а, 178а
 Исҳақ қудуги — 34б
 Ит Ичмас — 113а
 Ихтиёриддин, қалъа — 85б
 Ичин Йувсин, саҳро — 117а
 «Ишқалча», ҳисор — 80а
 Ишқамиш — 48б
 Ишор, мавзъ — 208б
 Ишқобод — 295а
 Иқбор, мавзъ — 13б
 Йабағу — 71а
 Йазд — 106а, 136б, 138аб, 143а, 177б, 178а, 267а
 Йайиқ (Ўрол), дарё — 122а, 128б
 Йалгон, мавзъ — 173аб
 Йалгузбоғ — 38б
 Йалгуз Йағоч — 108а, 116б, 131а
 Йасси — 67а, 111а, 185б
 Йасси (Туркистон) — 301а
 Йасси Дабон — 131а
 Йилон, мавзъ — 106б
 Йиланчуқ — 119б
 Йом, работ — 193а, 186б
 Йом суйи — 26а, 43а, 47а
 Йўлдуз — 114аб, 115а
 Йўлгун суйи — 262б
 Йўл Хожа ағо — 302б
 Йўлуқлуқ Азуқлуқ — 170а
 Кабтар — 267б
 Кабуджомо — 84б
 Кайтув, мавзъ — 114б
 Калин суйи — 202б
 Калобод дарвозаси — 39б
 Калора Дашти — қаранг: Дашти Калора
 Калот — 80а, 82аб, 83аб, 111б
 Калпин — 226а
 Камох, қалъа — 259б
 Канбату — 146б
 Кандибодом — 27б
 Канди Шайх Мўборакшоҳ — 220а
 Канораи ҳавзи об, мавзъ — 200б
 Каньон — 238а
 Карак — 238а
 Карамон — 233а
 Карбалло — 147а, 149б
 Карбалло дашти — 147а
 Каркарат, вилоят — 214а
 Каркас, уқба — 50а
 Кармина — 68б
 Картин, қалъа — 281б, 282аб
 Катидо — 268б
 Катта Зоб — 152б

Катур — 1876, 188аб, 189аб
 Кач — 89а, 183б
 Кач Хус — 139а
 Каш — қаранг: Кеш
 Кашм — 50а
 Кашмир — 194а
 Каъба — 55б, 61а, 70а
 Қаҳқар суйи — 201б
 Керай, ариқ — 63а
 Кермон — 104а, 106а, 136б, 143а, 178а
 Кету — 96а
 Кеш — 3а, 10б, 11аб, 12аб, 13б, 15б, 17б,
 18аб, 23аб, 23б, 24а, 31а, 42б, 43а, 47б,
 48аб, 49б, 52аб, 53б, 57б, 59а, 70а, 72б,
 75б, 76а, 81б, 110аб, 116а, 121а, 154б, 164а,
 182аб, 186б.
 Кив, қалға — 135а
 Киристон — 293а
 Киркук — 152б
 Кирмиён — 233а
 Кирмоч — 220а
 Кичик Бурлаг — 270б, 271б
 Кичик Йулдуз — 115б
 Кичик Тоғ — 119а
 Кобул — 12а, 48б, 49б, 62б, 86б, 109б
 Кобулистон — 48б, 129а
 Козерун — 142а, 183б
 Конирил — 30б, 129а, 184б
 Кот — 61б, 62б, 64б, 68б
 Кофуристон — 105б
 Кохта, қалға — 235б
 Кошон — 135б, 136а
 Кошгар — 115б
 Кубла дараси — қаранг: Дарам Кубла
 Кула, қалға — 172б, 173а
 Қулбуча — 144б
 Қумишкент — 47б
 Кум Ҳамид — 269а
 Куран, мавзъ — 115б
 Қурдистон — 101а, 134б, 135а, 136б, 145б,
 154б, 154а, 158б, 179а
 Қурлон — 295б
 Қурдту — 145а
 Қур суйи — 97а, 98а, 165а, 177а
 Қусин, қишлоқ — 226б
 Қусуй — 77 б
 Қутаҳийа — 267б
 Қутла, шаҳар — 208а
 Қушеш тоғи — 268а
 Қуюқбоғ — 226а
 Қуйитан — 106а
 Қуқалдара очиги — 43а
 Қуқари — 196аб
 Қуқа Қалға — 89а
 Қуқёр — 114а
 Қуқнак мавзъи — 29б, 43б
 Қуқуба — 86б, 117а
 Қуқча тенгиз — 98б, 254а
 Қуқҳисор — 267б
 Қунгуз — 114б
 Қуқсар, сув — 256б
 Қуқла, қуқфрук — 201б
 Қуқданг — 39а
 Қуқчин — 111б
 Қуқсатор — 159б
 Қуқча Маволи Тарка — 103б
 Қуқча Малик — 296б
 Қуқшак — 183б
 Қуқши Арғун — 295а
 Қуқши зар, йайлоқ — 178а
 Қуқши Чупон — 135а
 Қуқши чекиши — 258а
 Қуқшак суйи — 47б
 Қуқхистон (Қуқхистон) — 7б, 79б, 183а
 Қуқхижуди, тоғ — 194б
 Қуқхимард — 19б
 Қуқхи Сулаймон (Сулаймон тоғлари) — 187а
 Қуқхруд — 290а
 Лағмон — 109б
 Лаҳовар, вилоят — 216б
 Лаҳовар, шаҳар (Лоҳур) — 216б, 217а
 Лор вилояти — 295а
 Луни, ҳисор — 202б
 Лури Бузург — 94б, 95а, 138б
 Лури Кучек — 94б, 95а
 Луристон — 94б, 135а, 136б, 143а
 Луқмон Қалогӣ, мавзъ — 250б
 Мавсил, Мосул — 250аб
 Мадина — 194а
 Мадоин — 250а
 Майдон — 156б
 Майдон, Деҳли дарвозаси — 206б
 Майопур — 213б
 Макас, вилоят — 175б
 Макка — 5б, 194а
 Малус — 137б
 Мамақту, вилоят — 174б
 Манкара — 135б
 Маңдали — 228б, 250а
 Манужон, қалға — 183б
 Манур, кент — 216а
 Маранд — 95б, 198б, 158б
 Марв — 39б, 133б, 296б
 Марваруд (яна қаранг: Мурғоб) — 77б
 Марвинет, ҳисор — 137а
 Мардин — 153аб, 154аб, 155аб, 156аб, 161б,
 179б, 248б, 249аб
 Мароға — 101а
 Марун — 135б
 Масжиди Умаййа — 245а
 Масқав — 171б
 Маҳоз — 94б
 Мағнисийа — 271аб
 Маҳаффа — 146а
 Маҳмудобод — 165а
 Маҳрижирд, мавзъ — 179б
 Мекрон — 19аб, 89а, 183б
 Мендурас суйи — 271б
 Менгеша — 233а
 Меҳон — 139а
 Меҳрварон — 158а
 Мина — 290б
 Миёфорқин — 158а
 Мика, қалға — 176б
 Милан суйи — 202б
 Мина, қалға — 183б
 Мингқул — 163а
 Мингкамард, вилоят — 51а

- Мингкермон — 171а
 Минораи арус, Минораи байзо — 247а
 Мират, қалъа — 208б, 209а
 Миср — 148б, 149а, 153аб
 Мованд — 291а
 Мованд тоғи — 295а
 Мовароуннаҳр — 6б, 8б, 10аб, 15аб, 16аб,
 20б, 34б, 41а, 49б, 61б, 94б, 104б, 105а,
 106а, 164а, 175а.
 Можар, вилоят — 175б
 Мозандарон — 80б, 81б, 82а, 84б, 86б, 90б,
 91аб, 93б, 133а, 134а, 148б
 Мосул — 150а, 153а, 155б
 Мосул суйи — 152б
 Моҳон — 18а, 34б, 38аб, 40б, 41аб, 47а, 48б,
 82а, 131а, 133б, 134а, 296б
 Моҳашаҳр — 269а
 Моҳона — 131б, 132аб
 Мудула, мавзъ — 208а
 Муллауд — 114б
 Мунк (яна қаранг: Балжувон) — 9а
 Мунк қалъаси, Ҳиндистонда — 201а
 Мунсор, мавзъ — 215а
 Мурчил — 136б
 Мурғоб — 7а, 10а, 77б, 85б, 86б, 91а
 Муҳолиж — 268б, 271а
 Муҳолиж мурғзори — 268б
 Муш саҳроси — 100а, 158а
 Мултон — 187аб
 Муғулистон — 105а, 109б, 112а, 113б, 114аб,
 184б, 186аб.
 Навбинжон — 139а, 140а, 142аб
 Навбинжон Шулистони — 228б
 Навқат — 41б
 Намақзор, мавзъ — 95а
 Наргис, қалъа — 176б
 Насаф — 30а
 Насибин, орол — 274б, 275а
 Насой (Насо) — 91б, 92б
 Нахчивон — 95аб, 99б, 177б
 Нахчол, мавзъ — 107а
 Нағар, қалъа — 193аб, 194а, 219аб
 Нағара, Шимолий Панжобда — 218а
 Наҳрулганам — 286а
 Набулус — 238а
 Навбин Бурса — 252б, 253а
 Навин, мавзъ — 253а
 Нажаф — 252а
 Нахчивон — 254а
 Наҳри барлос, ариқ — 258а
 Неъматобод — 289а
 Неҳованд — 95а, 135б, 177б, 178б, 179а, 280б
 Ниёзий, мавзъ — 47а
 Нипопур — 77б, 80а
 Нойри Қўтали — 115а
 Ноҳушак, мавзъ — 220а
 Нур, қалъа — 290а, 295аб
 Об, дарё — 87б
 Оби Барйак — 221в
 Обулистон — 235а
 Одижавоз — 100а
 Одина масҷид, қарйв — 296а
 Одун қўзи, мавзъ — 61а
 Озарбайжон — 94а, 95аб, 98аб, 100б, 144а,
 148б, 158б, 175б, 177аб
 Ойдин — 159а, 162а, 233а
 Ой Ўқур — 112б
 Ойша хотун суйи — 60б
 Олақўл — 113а
 Ола Тоғ — 99б, 157а, 158аб, 170б
 Олой — 52а, 54б
 Олтой — 109б
 Олтуи Қурка — 117б
 Олтуишош — 269б
 Ол Қўшун — 111б
 Омид — 157а
 Омул — 93б, 131б, 132аб, 133а
 Омонқўҳ — 80а
 Омул — 93б
 Она — 149б
 Оромак Даҳанаси — 220а
 Отақум — 69б, 86б
 Отбоши — 66б, 69а
 Очиқ Фарқат — 312а
 Оқ Булоқ — 145б
 Оқ Бугра, мавзъ — 96а
 Оқёр — 116а, 121б
 Ой Яйлоқ — 252б
 Оқ Қўтал — 45а
 Оқсаро — 269а
 Оқсарой, *Марашида* — 269б
 Оқсарой, *Мовароуннаҳрда* — 75б, 181а, 183а
 Оқсой — 145а
 Оқсув — 70б, 111б
 Оқсув дараси, *Гуржистонда* — 227б
 Оқсулот — 301аб, 302аб
 Оқ Тақа — 270б
 Оқтом, *Озарбайжонда* — 177а, 225а
 Оқуй — 18б
 Оқшаҳр — 267а, 275аб, 276аб, 277а
 Оқ қиё — 38б
 Пан, вилоят — 175б
 Пандеҳ (Панждеҳ) — 85б
 Панжқир — 190б
 Панипат суйи — 202б
 Панипат, шаҳар — 202б
 Параҳон — 290а
 Пашшакол — 197аб
 Пил — 231б
 Пир Умар Нахчирбон мазори — 222а
 Пойи Мурғон — 7б
 Пойоб — 17б
 Пойтоғ, мавзъ — 66б
 Порсин — 117б
 Потила — 140б
 Пулла, кент — 202б
 Пурниён — 193а, 194а
 Работи Малик — 44аб, 68б, 296б
 Радкон — 85а
 Ражабпур, қалъа — 200б
 Рай — 92б, 93аб, 102б, 134а, 144а
 Рамла — 238а
 Раъсатъайн — 153а
 Раҳматоби (Обираҳмат) суви — 42б
 Ревтан — 42б
 Риза — 87аб
 Рова суйи — 218б
 Ром Ҳурмуз — 138б

Роҳи Тал — 1906
 Рудак суйи — 2216
 Ружд — 2796, 2806
 Рум — 144а, 171а, 177а6
 Рус, вилоят — 1706, 171а6, 1726, 1756
 Рустамдор, вилоят — 926, 936, 290а, 295а6
 Рут — 846
 Рух — 153а
 Рўман — 2726
 Сабзанор — 66, 156, 80а, 81а6, 85а, 866, 87а, 138а6
 Саброн — 71а, 1046, 111а, 119а, 1286, 301а
 Савур — 1566
 Савуқ Булоқ — 1776, 2906
 Сайда — 241а6
 Сайрам — 456, 61а, 105а, 303а
 Сайхун суйи (яна қаранг: Хўжанд суйи) — 436, 45а, 466, 47а, 52а, 536, 60а, 696, 71а, 72а, 105а, 117а, 1286
 Салим дарвозаси, *Шероҳда* — 137а, 142а
 Салмос — 101а
 Самангон — 1876
 Самарқанд — 9а6, 10а, 136, 16а6, 186, 26а6, 29а6, 30а6, 316, 32а6, 426, 43а, 44а, 46а6, 47а, 49а6, 536, 576, 616, 626, 62а6, 646, 65а, 66а6, 67а, 686, 696, 706, 72а, 73а, 746, 766, 806, 81а, 836, 85а6, 866, 886, 906, 916, 91а, 936, 956, 986, 99а, 1046, 105а6, 106а, 1076, 1086, 110а, 1116, 112а6, 1136, 1156, 116а6, 1176, 128а6, 129а6, 1306, 131а, 133а6, 1366, 142а, 143а, 1486, 1616, 162а, 164а, 1656, 1706, 1846, 186а6, 1876
 Самдук — 2726
 Симова — 2316
 Самона, мавзъ — 198а
 Самур суйи — 1666
 Санамдиз — 2926
 Сангус — 2726
 Саодат дарвозаси, *Шероҳда* — 137а
 Сарвасти — 2006
 Сарахс — 406, 776, 82а, 916
 Сарбал — 10а
 Саржам — 2906
 Сариқ Ўзан — 1116, 119а
 Сарикқамиш — 1026
 Сарикқамиш, *Жстада* — 226а
 Сарикқамиш, *Райда* — 291а
 Сарикқамиш, *Хуросонда* — 224а
 Сариқ Қўрғон — 145а
 Сармолука — 956
 Сармуқ, қалъа — 137а
 Сароб, мавзъ — 2206
 Саробхон Бидак — 139а
 Сарой — қаранг: *Соли Сарой*
 Сарой мамлакати — 74а, 1236
 Сарой, шаҳар — 1716, 1746, 175а
 Сарухон эли — 271а
 Сафидиз, қалъа — 59а
 Сафосун, қалъа — 1446
 Саҳвол — 1976
 Сағарч — 426, 43а, 114а
 Сағизгон — 114а
 Сағимши — 105а
 Саҳройи Муш — 158а6
 Свапет — 2316, 232а
 Севнич суйи — 167а6
 Сейстон — 966, 87а6, 88а6, 89а6, 906, 154а, 1776
 Семнон — 112а, 134а
 Сепоя — 626, 68а
 Сер, кент — 1316
 Сиб — 250а
 Сивасур — 158а
 Сивос, жилга — 2606
 Сивос саҳроси — 261а
 Сиёҳпаж, уқба — 2206
 Сим-сим — 174а
 Сина, мавзъ — 2526
 Синд — 1096
 Синд суйи (дарёси) — 187а
 Синани — 287а
 Сиржон — 104а, 106а, 1366, 1376, 1426, 143а, 1536, 1776, 178а
 Сирман — 19а
 Сирдамли — 2726
 Сичқон Дабон — 114а
 Сигнақ — 71а, 72а, 73а, 74а, 1046
 Сова, *Ҳиндистонда* — 2136
 Соли Қўли — 1126
 Соли Сарой — 56, 9а, 22а, 27а, 29а, 30а, 31а, 386, 396, 456, 51а
 Солор Булоқ — 44а
 Сомнат, мавзъ — 219а
 Сонгур, қалъа — 1346
 Сори — 936, 946, 1316, 132а6, 133а
 Сувалак, тоғ — 2126, 213а6, 214а6, 215а
 Сузангарон, мавзъ — 44а
 Сулаймон тоғи — 896
 Султон Артуз, йайлоқ — 183а, 184а
 Султон Майдон — 292а, 295а
 Султон Маҳмуд Работи — 90а
 Султон Шайх — 3026
 Султония — 93а6, 1346, 144а6, 1456, 155а, 1566, 1586, 159а, 1616, 164а, 165а6, 170а6
 Сури, ҳисор — 2676
 Сурхапул — 258а
 Сурхоб, кент — 220а
 Сутқул — 1146
 Сутун, мазор, Деҳлида — 2076
 Суф, дара — 206
 Сугулгонлиг — 114а
 Табарак, қалъа — 1026
 Табаристон — 87а
 Табриз — 93а, 94а, 95а6, 1446, 1706, 185а
 Тавуқ — 1526
 Табдур суйи — 259а
 Тавила — 2296
 Тадмур — 2476
 Тазрак, қалъа — 1836
 Тайхон (яна қаранг: Таллиқон) — 22а
 Така эли — 271а
 Таллиқон — 50а
 Талоқи Фатин, қўруқ — 137а
 Талгун уқбаси — 291а
 Танак, Тана суйи (Дон дарёси) — 117а6
 Танги Боло — 58а
 Танг Зиндон, қалъа — 1836
 Танггуг, вилоят — 97а

- Тараблус — 238а, 2406
 Тарак суйи — 1676, 1756
 Тароз — 3006
 Тарра — 248аб
 Тартум, қалъа — 2596
 Татта — 2186
 Татқовул — 2266
 Таламба, қалъа — 1956, 196а
 Тарун — 1356
 Тарқи — 167а, 1756
 Тахти Қароча, Самарқанд яқинидаги бог — 1866
 Тахти Қароча, Шерозда — 104а
 Тева Бўйни — 436
 Термиз — 15аб, 21аб, 486, 536, 566, 59аб, 636, 75а, 80а, 906, 1056, 1076, 1876
 Тертош — 1146
 Тижан — 2536
 Тикрит — 149а, 2806
 Тира — 272а
 Тири Мардон — 140а
 Тифлис — 96аб, 97а, 1646, 2846
 Товус, қалъа — 1726, 173а
 Тошиён, қалъа — 1836
 Торим — 183а
 Томлиқ — 301а
 Тоткант — 10а, 2966
 Тош ариқ — 24а, 25а
 Тоши Хотун — 2556, 256а
 Тошканд (шунингдек, Тошкент) — 26а, 276, 436, 456, 46а, 496, 52а, 85а, 105а, 117аб, 1286, 133а
 Тошқўфрук — 226, 23а
 Туббат — 218аб
 Тув Қуйи Мароғ — 113а
 Тумон тур, мавзё — 1446
 Туратур, Атил дарёсидаги гузар — 170аб
 Туркий Гармоба — 221а
 Туркистон — 58а, 84а, 114а
 Турон — 7аб, 766, 77а, 81а, 82а, 94а, 1026, 1156, 137а, 149а
 Туронзамин — қаранг: Турон
 Туршиз — 836
 Тус — 80а, 1116, 112а
 Тустар — 104а, 1356, 136аб, 179а
 Тустар саҳроси — 139а
 Тутак — 1336
 Тутлугпур, мавзё — 2096, 210а
 Тутлугпур, қалъа — 202аб
 Туҳна саҳроси — 201а
 Тубал (Тобол), дарё — 1216, 122а
 Тўлас — 117а
 Тум суви — 43а
 Тунгузлуг — 2696, 2716
 Тўқат — 262а, 278а
 Тўғра Ўтлуг — 1126
 Ужан — 253а
 Узун Ота — 3026
 Улуг Бурлаг — 2716, 2746
 Улуг Йулдуз — 1156
 Улуг Тоғ — 119а
 Улуг қўл — 114а
 Улуг Юрт — 191а
 Уммон дарёси — 9186
 Урдиён — 1146
 Урдум Сарой — 1136
 Урмиён, қалъа — 2796
 Урмия, вилоят — 101а
 Уч — 187аб, 226а
 Уч килиса (Эчмиадзин) — 159а
 Уч ариғ — 308а
 Учқармон, мавзё — 666, 1156
 Ушмун — 206
 Уқба Бута — 1086
 Фавжа, қалъа — 2736
 Фадак, қалъа — 1536
 Фаранг — 233а, 2726, 2976
 Фарахобод, қалъа — 275а
 Фаринкент — 43а
 Фарқати Қўл — 1156, 116а
 Фароҳ — 87а, 886
 Фароҳ саҳроси — 2246
 Фасо — 138а
 Фатҳобод, қалъа — 2006
 Фахробод — 165а
 Феруза, қалъа — 2006
 Ферузқўх, тоғ — 291а
 Ферузқўх қалъа — 946, 289аб, 290аб, 291аб
 Ферузобод — 208а
 Ферузпур, мавзё — 2096
 Форёб — 68а
 Форёб — суйи — 68а
 Форс, вилоят — 84аб, 91а, 0126, 1046, 106аб, 134а, 1366, 143а, 1486, 1536, 154аб, 175а, 1786
 Фулхур Дара — 144а
 Фурот суйи — 1466
 Фушанж — 776, 78аб
 Хабарон — 2506
 Хабшон — 836, 131а
 Халхол, вилоят — 956
 Харжирд саҳроси — 2246
 Хашка суйи (Қашқадарё) — 116а
 Хевақ — 166, 616
 Хинжил — 2726
 Хитой — 1066, 186а, 187а
 Ховак — 1876, 1906
 Ховас, мавзё — 446
 Хожа Ақоша, кент — 566
 Хожа Солбари, мавзё — 24а
 Холид ва Молик, жазира — 256а
 Хон Балиқ — 2266
 Хонсор — 2796
 Хоразм — 9а, 616, 62аб, 63а, 646, 65аб, 676, 68аб, 74аб, 75а, 756, 1056, 1066, 107аб, 108а, 1096, 110а, 133а, 1486
 Хос — 686
 Хувор — 291а
 Хузистон — 135а
 Хўзор — 186, 24аб, 336, 34аб, 356, 37а, 41аб, 106а
 Хўлм — 546
 Хумрак, мавзё — 45а
 Хурматур, қалъа — 154а
 Хўросон — 6а, 106, 156, 17а, 346, 35а, 38а, 39аб, 43а, 586, 766, 77аб, 78аб, 81а, 82а, 85а, 110а, 111аб, 112а, 116аб, 118а, 1486, 1796

Хуроша — 156, 806,
Хуррамобод — 946, 1356
Хустор — 90а
Хутталон — 10а, 22а, 246, 316, 54аб, 646,
108аб
Хушқурд, мавзё — 2326
Хўжанд — 126, 15а, 316, 33а, 46а, 52а, 67а,
105а, 107а, 1176
Хўжанд сўйи (яна қаранг: Сайхун, Ахсикат
суви) — 106, 26а, 276, 436, 446, 45а, 466,
1106, 111а, 1176, 1286, 186а
Хўжазли — 2576
Хўй — 1586, 1706
Хўй сўйи — 167аб
Чакчак — 336, 386
Чала Боши — 226
Чаманкент — 45
Чаноқ Булоқ — 106
Чанма кичик — 122а
Чаро — 290а
Чағонийн — 336, 54а
Чаҳордах, дарвоза — 826
Чаҳор Донга сўйи — 136а
Чаҳорроҳа, Самарқанд дарвозаси — 3106, 311а,
3136
Чаҳортоқ — 226а
Чекдалик — 24а, 34а, 38а, 42а
Чекдалик, *Ҳиротдаги* — 776
Черкас — 1716, 172а, 1756
Чечаклик — 1146
Чечакту — 1826, 296а
Чиёчур сўйи — 996, 158а
Чимлик — 1536, 155а
Чиноба сўйи — 1956, 196а
Чинор, мавзё — 2216
Чинос — 276, 1176, 1856
Чопар Айгир — 1126
Чоч — қаранг: Тошканд
Чукалак, мавзё — 308а
Чурка — 1136
Чуқур Балиг — 269а
Чўлаҳа, кент — 139а
Чўлот, вилоят — 1676
Чўтур Қазоқ, вилоят — 174аб
Шабарту — 196, 29а, 30а
Шайх Баҳдул мазори — 1496
Шайхзода Боязид Жангарий — 296а
Шайхзода, Самарқанд дарвозаси — 3106
Шайхун, қалъа — 2146
Шамкур, мавзё — 254а
Шамоҳа — 986, 177а
Шанби Ғозон — 956
Шанузон — 192а
Шанурон, қалъа — 2196
Шаровушиё — 113а
Шатт сўйи (Шагт ал-Араб) — 1486, 152а, 1556
Шахгон сўйи — 219а
Шахриёр, қалъа — 1346, 135а, 138а, 1536
Шахрисабз — 44а, 76а, 80а
Шеки — 966, 97а, 1646
Шероз — 83а, 936, 101а, 1036, 104аб, 106аб,
136аб, 138аб, 1406, 142а, 1706, 178аб, 183аб
Шероз, Самарқанд яқинида — 315а
Шибиргон — 66, 10а, 55а, 58аб, 596, 616

Ширвон — 97аб
Ширвон, вилоят — 98аб
Ширвонот — 94а, 97а, 144а, 177а
Ширин суви — 139а
Ширту ва Ўанги дара — 220а
Шодиён, тоғ — 546
Шодмон (Самарқанддаги) — 47а, 1336
Шодмона — 201а
Шом — 149а, 153аб
Шомил, қалъа — 1836
Шомиҳ — 148а
Шосмон — 846, 133а, 134а
Шош — қаранг: Тошканд
Шоҳбуз дара — 254а
Шоҳнавоз, мавзё — 196аб
Шоҳон — 916
Шулистон — 154а
Шумулқон — 85а
Шўҳабо, қалъа — 156а
Шўроб қудуғи — 356
Шўрхон қанда сўйи — 1386
Эгридир — 2746, 275а
Эгри ёр, мавзё — 107а
Элбазам (?) — 2746
Элбурзқўҳ, Элбурз тоғи — 1666, 172аб, 173аб,
1766
Элчи Балиг — 1866
Элчи Буга, майдон — 21а
Эмил Ғучур — 1136
Эрёб, қалъа — 1916, 192аб, 193а
Эрон — 6а, 74а, 766, 77а, 78а, 94аб, 1066,
1186, 1296, 130а, 131а, 1766, 146а
Эски Дехли — 2076
Эски Мосул — 155а
Эски Ўкз — 746
Эски Ҳурмуз — 1836
Янги — 61а
Янги кент — 34а
Яси Дабон — 836
Угар кечти — 117а
Ўзбек, юрт — 1916
Ўзганд — 67а, 71а, 105а
Ўзи сўйи (Днепр) — 171аб
Ўкак, мавзё — 170а, 1756
Ўлан Жарлиг — 1126
Ўр Тўба — 1276
Ўранг Чақал — 1116
Ўртоқ, уқба — 1126
Ўрун, мавзё — 1126
Ўрус (яна қаранг: Рус) — 1716
Ўрусжуқ — 1716
Ўтрор — 456, 52а, 536, 706, 71а, 72а, 1286,
303а
Ўтулчату, йайлоқ — 806
Қабала, мавзё — 97а
Қажирту — 1156
Қазвин — 1346
Қайин — 133а
Қайсарийа — 2346, 262аб
Қалдирма, куфрук — 308а
Қалмоқ, юрт — 3166
Қалот — 90а
Қалотн Сурх, тоғ — 1416
Қалотн — 2506, 252а, 260а, 287а

Қалъаи Зарит — 2316, 232аб
 Қалъаи Ойдин — қаранг: Боязид қалъаси
 Қалъаи Моҳона — 1316
 Қалъаи Сафид — 139аб
 Қалъаи Тоқ — 89а
 Қалъатуррум — 238а
 Қандаҳор — 90аб, 109б, 186б
 Қалчигай — 193а
 Қарача Қаро — қаранг: Омид
 Қарақба, пушта — 242а
 Қарйайи Сиб — 286а
 Қарйатул Уқоб — 146б
 Қари жилғаси — 89а
 Қаро — 49б
 Қаробог — 96б, 97аб, 177б
 Қаро Булоқ, *Жетада* — 114б
 Қаро Булоқ, *Туркистонда* — 301а
 Қаро Булоқ, *мавзъ* — 220б
 Қаровулғена — 254б
 Қаролара — 170б, 225а
 Қаронгон, *мавзъ* — 292б
 Қаронгутоғ — 226б
 Қаро Самон, *мавзъ* — 51а, 118а
 Қаросув — 21а
 Қаросув, шаҳар — 171а
 Қаро тепа, бог — 221б, 221а, 296а
 Қаро Тол — 73б, 117а
 Қаротош — 115а
 Қаро Тўба — 70б
 Қаро Хожа, қасаба — 114а, 226б
 Қарочуқ, тоғ — 70б, 119а
 Қарошаҳар — 278а
 Қароқ — 308б
 Қароқалқонлиқ, вилоят — 232б
 Қаро Қисмоқ — 66б
 Қароқош, дарё — 226б
 Қароган Буйурлағу — 113а
 Қарогучур — 113аб
 Қаро Ҳисор — 257а
 Қарс — 96а, 163а, 281а
 Қарши — 6а, 30а, 33б, 34б, 35аб, 36аб, 38а,
 39а, 40а, 41а, 43а, 62а, 67б, 106а, 116а,
 133б
 Қасри Аблақ — 244б, 245б
 Қасри Жаҳоннамо — 296аб
 Қасри Зард йайлоғи — 279
 Қатагон, работ — 66а
 Қатлаш — 34а
 Қаҳлаға — 12б, 13аб, 20б, 21аб, 23б, 30а,
 33а, 38б, 47б, 53б, 107б, 115б
 Қаҳқа — 83б
 Қизил Йағоч — 288а, 289а
 Қизилқоқ — 38а
 Қиморшоҳ Ато — 302б
 Қинор Шақшор (тахминан) — 47б
 Қира — 107б
 Қир Текин — 52а
 Қиршаҳр — 274б
 Қирқ Кўл — 123б
 Қирқ Тўбалик — 112а
 Қипчоқ Дароқ Сарой — 108б
 Қипчоқ Дашти — қаранг: Даиги Қипчоқ
 Қовун, ариқ — 63б
 Қоз — 114б
 Қози Қумуқ, вилоят — 174б, 175б, 176аб
 Қора Ваник — 247аб
 Қоратоғ — 117а
 Қоқма — 113а
 Қрим, вилоят — 175б
 Қуббай Иброҳим Молик — 146а, 256б, 281а
 Қуббай Метин, *мавзъ* — 62а
 Қуббатул уқоб, дарвоза — 250б
 Қубон — 171б, 172а, 175б
 Қуддус — 238а
 Қуён Қори — 112б
 Қулаум дарёси (Каспий денгизи) — 132аб,
 166б, 292б
 Қулон Қўтали — 115а
 Қулон, уқба — 196а, 303а
 Қулоғи — 144б, 145а
 Қумиша — 143б
 Қумкент — 107б
 Қумтепа — 253б
 Қундуз — 9а, 48б, 49б, 54б, 62б, 108б, 109б,
 111а, 131а, 179б
 Қундузча — 125а
 Қурай суғи — 167б, 169б, 170а
 Қутлуг юрт — 221б
 Қўстантнийя — 270а
 Қўбоқ — 113а
 Қўзи Мундоқ — 221а
 Қўнийя (Қўнийя) — 267а
 Қўнгуз Аланг — 50а
 Қўпқан Йағоч — 110а
 Қўра Қўргон — 146а
 Қўрчуқ, *мавзъ* — 310б
 Қўрчуқ, уқба — 311а, 312б
 Қўргошин тўба Валвалий — 35б
 Қўтур кенти — 225а
 Қўчқор, *мавзъ* — 71а
 Қўшун Қоя — 114б
 Қўҳандиз, қалъа — 154а
 Қўҳистон (Қўҳдистон) — 10а, 62а, 133а, 165а,
 178а
 Газа — 238а
 Газнин — 186б, 187аб
 Галата — 272б
 Галата гузари — 268б
 Ганий кўшк — 79а
 Гаффорулмулк кўфруки — 95б
 Ғунон ва Йақтур йайлоғи — 187б
 Ғута — 243а, 247б
 Ғур — 62а, 79б, 83б
 Ҳабаший, қалъа — 144б
 Ҳазор баро, қалъа — 89б
 Ҳалаб — 236а
 Ҳама — 238а, 240б
 Ҳамавор, дашт — 218а
 Ҳамадон, вилоят — 102б, 144б, 177б, 179а
 Ҳамид, вилоят, Анатўлияда — 274б, 275а
 Ҳарбия, қишлоқ — 149б, 152а
 Ҳарур, *мавзъ* — 138а
 Ҳаштканд — қаранг: Тошканд
 Ҳаштруд — 253а
 Ҳижоз — 74а, 99а, 256б
 Ҳилла — 146б, 147а, 148б, 151б, 250а
 Ҳинд мулки — 193б
 Ҳиндувон, қалъа (шунингдек, Ҳисори Ҳинду-

вон) — 49а, 52а, 55а, 56б
Ҳиндукуш, уқба — 486, 1096, 1906
Ҳиндустон — 19а, 29а, 56б, 110а, 186б, 187аб,
188аб, 100аб, 191аб
Ҳирманд (Хирманд) суви — 89а
Ҳирот. вилоят — 6а, 8б, 62а, 85б, 109б
Ҳирот. шаҳар — 7аб, 10а, 34б, 40б, 48б, 78б,
80а, 82а, 86б, 91а, 112а, 182б, 186б
Ҳисни Жағдовул — 252б
Ҳисни Жондор — 252б
Ҳисн Кайф — 153б
Ҳисор — 42б, 108а, 111а
Ҳисорак, мавзъ — 107б
Ҳисори Ҳиндувон — 52а
Ҳит — 280а
Ҳожн Тархон (Астрахан) — 174б, 175а
Ҳомид — қаранг: Омид
Ҳорук қалъаси — 262а
Ҳунайза — 136а, 138б
Ҳулм — 20б, 22а
Ҳурмуз — 179а, 180а, 183аб
Ҳусайн, вилоят — 153а
Ҳўмс — 238а, 240б, 241а

ЎТНИК НОМЛАР КЎРСАТКИЧИ

Авгонийлар — 89б, 187а
Ажам — 1б
Апарди — 7а, 108б
Араб — 1б
Арканут — 10б, 49б
Арқудан эли — 173аб
Арлот — 7а
Ашқужа эли — 175б, 176аб
Бадахшонийлар — 50аб, 51а
Баҳрин, қавм — 86аб, 112б, 169а
Булғачи — 114аб
Буралди — 62б
Бурулдай — 108б, 109а
Гуржилар — 96аб, 164а, 165аб
Дуглат — 49б, 66а
Дўлон жовун — 20б
Жалойирлар — 32аб, 43б, 68б
Жағалар — 11б, 12аб, 26б, 43б
Йасулар — 109б

Йасурийлар — 10а, 33аб, 38а
Ўирқун — 171б
Калжи — 171б
Карликот — 15б
Керай — 10б
Қўр буқа — 171б
Лаклар — 96б
Мамоқ эли — 74а
Марвонийлар — 246б
Манғит — 71б
Мўғул — 44б, 103б, 112а, 113б, 114а, 115а,
118а, 120а, 127б
Наймон — 10а
Ниқударий — 18б, 86б
Ос қавми — 172аб
Оқ Қўйлуқ — 152а
Парлон — 171б
Садидийлар — 83б, 84а
Салучи — 114б
Санжарийлар — 41аб,
Сарамдай, ўмоғ — 171а
Снўқпушлар — 187б, 188аб
Сулдуз — 9б, 10а, 154а
Таллиқон — 108б
Тағочи, эл — 89б
Тожиқ — 2а, 7аб, 116а, 180б
Туман, эл — 89б
Турк — 2а, 17б, 85б, 101а, 116а, 130б
Туркманлар (Туркмонлар) — 17б, 99аб, 100аб,
152а, 158аб, 159б, 160а
Тўқайн садаси — 89б
Ўйгур — 42б, 53а
Хуросонийлар — 48б
Черкаслар — 171б, 172а
Чигатойлар — 7а
Ўзбек — 71а, 169аб, 170а, 171а
Ўйрот — 150а, 152б
Ўриот — 9а
Қазоқ — 68б
Қайтоғ — 167а
Қанқли (қангли) — 10б
Қароунас — 38б, 39б, 41б, 43а, 44а
Қаро Қўйлуқ — 152а, 153а
Қипчоқ — 68б, 126а
Қўнгирот — 61б
Ҳазора — 18б

МУНДАРИЖА

Сўз боши	3
Зафарнома	9
Муқаддима	11
Темурбекнинг мутавааллид бўлгани ва оламини ўз жамоли билан йаруқ қилгани сўзлари	12
Қазағанбекнинг хуруж қилгани сўзи	15
Баён Сулдузбек Абдуллоҳ мирзонинг бошига черик тортиб келгани	19
Туглуқ Темурхон черик йиғиб, Мовароуннаҳр сори келгани	20
Ҳазрат соҳибқирон Ҳожи Барлос билан кенгашиб, ва яна йулдин айрилиб, Аму суйидин кечиб, Кеш вилояти сори келиб, Туглуқ Темурхоннинг беклари билан мулоқот қилгани	20
Ҳусайнбекким, Қазағанбекнинг набираси эрди, Баён Сулдузбек бошига черик тортиб келгани ва ҳазрат соҳибқирон била беклардин мадад тилагани	22
Ҳусайнбек яна ҳазрат соҳибқиронга киши йибариб мадад тилагани	23
Ҳазрат соҳибқирон ва Ҳизрбек Ҳожи Барлос била урушқонлари ва Ҳожи Барлоснинг қочқони сўзи	23
Ҳазрат соҳибқирон Ҳизр Йасурий билан урушқони	24
Туглуқ Темурхон Мовароуннаҳр сори иккинчи қатла черик тортиб келгани	25
Туглуқ Темурхон ўз вилоятига қайтиб боргани	26
Ҳазрат соҳибқирон Ҳусайнбекнинг кейнида боргани сўзи	26
Алибек Жониқурбонининг йамон ҳаракатлариким, Ҳусайнбек ва ҳазрат соҳибқиронга қилиб турур	28
Ҳазрат соҳибқироннинг Ҳусайнбекдин айрилиб, Кеш вилоятига боргани	28
Ҳусайнбек билан ҳазрат соҳибқирон Сейистон сори боргонлари	29
Ҳазрат соҳибқироннинг алиги йахши бўлгондин сўнг Арсаф сори боргани	30
Ҳусайнбек ва ҳазрат соҳибқирон Абу Саъид билан ва Мангли Буға ва Ҳайдар била уруш қилгани	31
Ҳусайнбек билан ҳазрат соҳибқирон Тайхон ва Бадахшон сори боргонлари	32
Ҳазрат соҳибқирон Тошкўпрукдин ўтуб, Жета черикини қочургани	33
Ҳазрат соҳибқироннинг туш кўргони ва ул тушдин севунуб, Илёс Хожохон сори черик тортқони	35
Ҳусайнбек била ҳазрат соҳибқирон Жета черики билан урушуб, музаффар ва мансур бўлгонлари	35
Ҳазрат соҳибқирон Ҳусайнбек билан қурултой қилгонлари ва Кобушоҳ ўлгонни хон кўтаргонлари	36
Лой урушининг шарҳи	37
Жета черики Самарқанд шаҳрини қамал қилгонлари	40
Ҳусайнбек билан ҳазрат соҳибқирон Самарқанд сори боргонлари	41
Ҳусайнбек билан ҳазрат соҳибқирон аросида мухолифат пайдо бўлгонининг сўзи	41
Ҳазрат соҳибқирон черик йиғиштурмак учун Самарқандқа боргани	43
Ҳазрат соҳибқирон Ҳусайнбекнинг устига черик тортиб боргани	44
Ҳусайнбекнинг макру ҳийла қилгонлари ва Ҳизр Хазиначини сулҳ учун соҳибқиронга йибаргани	44
Ҳазрат соҳибқирон Қаршига келгани	46
Ҳусайнбек ҳазрат соҳибқирон сори черик тортқони	49
Ҳусайнбек Бухорога бориб қамал қилгани	50
Ҳазрат соҳибқирон Аму суйидин ўтуб, Қарши черикининг устига келгани баёни	50
Ҳазрат соҳибқирон Жақубекни Ҳирот вилоятига, Малик Ҳусайн Курт қошига йибаргани	51
Ҳазрат соҳибқирон Мовароуннаҳр сори бориб, Ҳусайнбек черикини сиққони	52
Ҳазрат соҳибқирон саодат ва иқбол билан Самарқанд сори боргани	53
Ҳазрат соҳибқирон сори Ҳусайнбек черик йибаргани ва черики бузулуб қочқони	54

Хусайнбекнинг черики ҳазрат соҳибқирон қўқунчидан қочқони ва Хусайнбек қайтқони	56
Хусайнбек ҳазрат соҳибқирон билан яраш қилгонлари	56
Хусайнбекнинг Бадахшонга черик тортиб борғони	58
Ҳазрат соҳибқирон Жета сори борғони	59
Ҳазрат соҳибқирон Бадахшонга черик тортиб, Хусайнбек билан борғони	60
Ҳазрат соҳибқирон Бадахшон вилоятидин қайтқони	61
Ҳазрат соҳибқирон ва Хусайнбек иккинчи қатла бир-бирига муҳолифат қилгонлари	62
Ҳазрат соҳибқирон Хусайнбек билан урушуб, зафар тобқонлари	64
Ҳазрат соҳибқирон Балхдин Самарқандқа келгонин баёни	68
Ҳазрат соҳибқирон давлат ва саодат ва иқбол билан қуруттой қилғони	69
Ҳазрат соҳибқирон Шибурғонга черик тортиб борғони	69
Ҳазрат соҳибқирон Балх ва Термиз сори черик йибарғони	70
Ҳазрат соҳибқирон Жақубекни Шибурғонга йибарғони	70
Ҳазрат соҳибқирон (Жета) сори борғони	71
Ҳазрат соҳибқирон иккинчи қатла Жета сори черик тортиб борғони	71
Ҳазрат соҳибқирон Хоразм валийсига элчи йибарғони	72
Ҳазрат соҳибқирон Хоразмга борғони	72
Хусайн Суфий улуб, Юсуф Суфий анинг ерига ўлтурғони ва ул ҳазрат билан йараш қилғони ва ҳазрат Хонзодани шаҳзода Жаҳонгир учун тилагонининг сўзи	75
Ҳазрат соҳибқирон иккинчи қатла Хоразмга борғони	75
Ҳазрат соҳибқирон бекларини Хоразмга Хонзода хоним учун йибарғони	76
Шаҳзода Жаҳонгир Хонзода хоним билан зифоф қилғони	76
Ҳазрат соҳибқирон учунчи қатла Жета сори черик тортиб борғони	77
Ҳазрат соҳибқирон Дилшод ого билан зифоф қилғони	78
Ҳазрат соҳибқирон учунчи қатла Хоразмга борғони зикри ва Сари Буга билан Одилшоҳ йааги бўлгон учун йўлдан қайтқони	79
Туртинчи қатла ҳазрат соҳибқирон Жета сори борғони	80
Амирзода Жаҳонгирнинг вафот бўлғони зикри	80
Ҳазрат соҳибқирон Қамариддин бошига яна черик йибарғони	81
Ҳазрат соҳибқирон бешинчи қатла Жета сори борғони	82
Ҳазрат соҳибқирон Тўқтамиш Уғлонни Утрор ва Сабронга йибарғони	82
Ҳазрат соҳибқирон Урусхон урушига черик тортиб борғони	83
Ҳазрат соҳибқирон Урусхоннинг улусини чоққони	84
Ҳазрат соҳибқиронга саодатманд ўғул бўлғони зикри	84
Ҳазрат соҳибқирон Тўқтамишхонни йана йароғини қилиб, Темур Малик бошига йибарғони ва Темур Малик билан урушуб, зафар тобқони	85
Ҳазрат соҳибқирон Хоразмга элчи йибарғони	85
Ҳазрат соҳибқирон туртинчи қатла Хоразмга бориб, фатҳ қилғони	86
Соҳибқирони саодатманд Кеш қалъасини солиб, Оқсарой иморатини буюрғони	87
Соҳибқирони зафарқарин Ҳожи Сайфуддинбекни Малик Гийёсуддинга, Ҳирот вилоятига йибарғони	88
Ҳазрат соҳибқирон шаҳзода Мироншоҳни Хуросонга йибарғони	88
Ҳазрат соҳибқирон Эрон вилоятига черик тортиб борғони	89
Ҳазрат соҳибқирон Фушанж қалъасини мусаххар қилғони	89
Ҳазрат соҳибқирон, яъни Темур Гурагон Ҳирот сори бориб, ани тақи фатҳ қилғони	90
Ҳазрат соҳибқирон Тус ва Калот сори таважжўҳ қилиб борғони	92
Ҳазрат соҳибқирон Самарқанд сори қайтқони	93
Ака Бегининг вафот бўлғони зикри	93
Ҳазрат соҳибқирони зафарқарин Хуросон сори таважжўҳ қилғони	94
Ҳазрат соҳибқирон Туршиз сори бориб, қалъасини фатҳ қилғони	95
Форс вилоятининг подшоҳидинким, Шоҳ Шўжў эрди, элчи келғони	96
Соҳибқирон Мозандаронга борғони	96
Ҳазрат соҳибқирон Самарқанд сори борғони	96
Дилшод ого ва Қутлуг Туркон огонинг вафот бўлғони зикри	98
Соҳибқирон Жета сори черик йибарғони	98
Ҳазрат соҳибқирон Мозандарон сори мутаважжўҳ бўлуб, йўлдин Сейистонга борғони	98
Сейистон қалъасини қамал қилгонлари	99
Ҳазрат соҳибқирон Бўст сори борғони	101
Авғонийлар билан уруш қилгонлари	101

Ҳазрат соҳибқирони саодатманд Самарқанд сори мутаважжих бўлғони зикри	102
Ҳазрат соҳибқирон Мозаидаронга мутаважжих бўлғонининг сўзи	102
Валибек шабихун келтурғони	104
Ҳазрат соҳибқирон Темур Гурагон Ироқ сори таважжух қилғонининг зикри	105
Ҳазрат соҳибқирон Султонияга борғони	105
Ҳазрат соҳибқирон Темурбек яна Самарқанд сори қайтқони	105
Ҳазрат соҳибқирон уч йиллик йароғи билан Эрон сори борғони	106
Ҳазрат соҳибқирон Озарбайжон сори мутаважжих бўлғони	107
Ҳазрат соҳибқирон Гуржистон сори борғони	108
Ҳазрат соҳибқирон Қорабоғ сори ёниб борғони	108
Ҳазрат соҳибқирон Бардаъа сори бориб, Дашти Қипчоқдин Тўқтамишхоннинг че- рики келгонин зикри	109
Сарой Мулк хоним шоҳзодалар билан Самарқанддин келғони	110
Ҳазрат соҳибқирон гуркманларнинг дафъи учун черик тортиб борғони	111
Ҳазрат соҳибқирон Ван ва Вастон сори мутаважжих бўлғони	112
Ҳазрат соҳибқирон Ироқ ва Форс сори таважжух қилғони	114
Ҳазрат соҳибқирон Исфаҳондин Шерозга борғони	115
Ҳазрат соҳибқирон Самарқанд сори қайтиб борғони	115
Ҳазрат соҳибқирон Ироқ ва Форс вилоятини мусаххар қилиб, ҳукуматини Оли Му- заффарга бериб, ўзи давлат ва саодат билан қайтиб, Самарқанд вилоятига келғони	118
Ҳазрат соҳибқирон Самарқандда қўйгон бекларини газаб қилғони	118
Ҳазрат соҳибқирон бешинчи қатла Хоразмга борғони	119
Зикри баъзи қиссаларким, соҳибқирон Хоразм борғонида воқия бўлуб туруп	119
Ҳазрат соҳибқирон Тўқтамиш сори черик тортиб борғони ва музаффар ва мансур қайтқони	120
Ҳазрат соҳибқирон амирзода Мироншоҳни Хуросонга йибарғони	121
Ҳазрат соҳибқирон бешинчи қатла Мўғулистонга Хизр Хожа Ўғлон ва Анка Тўра бошига борғони	124
Ҳазрат соҳибқирон қурултой қилиб, яна баҳодур ва бекларни Мўғулистонга йибар- гониким, ҳар ерда мўғул қолгон бўлса, мусаххар қилиб келсунлар	125
Ҳазрат соҳибқирон Жета урушидин нусрат ва фатҳ билан қайтиб, Самарқандда кел- ғони	127
Ҳазрат соҳибқирон қурултой қилғони	128
Ҳазрат соҳибқирон Жета сори яна черик йибарғони	128
Ҳазрат соҳибқирон Дашти Қипчоқ сори мутаважжих бўлғони сўзи	129
Соҳибқирон черикнинг йароғини кўргони	131
Ҳазрат соҳибқирон Мирзо Мухаммад Султонни ҳировул этиб илғари йибарғони	133
Қаровуллар урушиб, Ийгу Темурбек шаҳид бўлғони зикри	136
Ҳазрат соҳибқирон Тўқтамишхон билан урушқони	137
Ҳазрат соҳибқирони саодатманд Қипчоқ даштидин фатҳ ва ферузтух билан ёниб, Са- марқанд борғони	140
Ҳазрат соҳибқирон Зобулистон ва Кобулистон вилоятини амирзода Пир Мухаммад Жаҳонгирга берғони	141
Ҳазрат соҳибқирон беш йиллик йароғи билан Эрон сори мутаважжих бўлғони	142
Ҳазрат соҳибқирон сиҳхат тобқондаи сўнг Жўйи Зардин отланиб Эрон сори борғони	144
Ҳазрат соҳибқирон Омул ва Сори ва Қалъани Моҳонани мусаххар қилғони	144
Ҳазрат соҳибқирон фатҳномалар Самарқандда йибариб, ҳарамларини ва саодат- манд ўғлонларини тилағони	146
Ҳазрат соҳибқирон иккинчи қатла Ироқ ва Форс сори таважжух қилиб борғони	147
Ҳазрат соҳибқирон Луристон ва Хузистонга илғор йибарғони	148
Форс ва Ироқ ҳокимлари ҳаққиндаги баъзи хабарлар зикри	149
Соҳибқирон Шероз сори таважжух қилғони	151
Ҳазрат соҳибқирон Шоҳ Мансур билан урушуб, Шоҳ Мансур ўлғони ҳикоят	153
Соҳибқирон Оли Музаффарни тушуруб, вилоятларни ўз бекларига берғони	154
Соҳибқирон Ироқ сори мутаважжих бўлғони	155
Соҳибқирони саодатнишон Ҳулоғухон тахтини амирзода Мироншоҳга берғони	156
Соҳибқирон Сариқ Туркмоннинг элини чобқонлари	156
Соҳибқиронни гитиситон Бағдод сори мутаважжих бўлғони	157
Амирзода Мухаммад Султон йўл урғувчиларнинг ишнини бир сори қилиб қайтқони	159

Соҳибқирон Миср вилоятининг подшоҳигаким, оти Барқуқ эрди, элчи йибарғони . . .	159
Ҳазрат соҳибқирон Тикрит қалъасига бориб, фатҳ қилғони сўзи . . .	160
Соҳибқирон қайтиб боргонда кейнида боргон шаҳзодалар келиб қушўлғонлари сўзи . . .	162
Соҳибқирон Диёрбакр сори борғони . . .	162
Соҳибқирон Руха сори таважжух қилғони . . .	163
Амирзода Умаршайх шаҳид бўлғони сўзи. . .	163
Соҳибқирон Ҳазира сори борғони . . .	165
Ҳазрат соҳибқирон иккинчи қатла Мардинга борғони . . .	165
Улғубек мирзо мутаваллуд бўлғонининг зикри . . .	165
Соҳибқирони комкор Ҳомид қалъасига бориб, фатҳ қилғонининг зикри . . .	166
Ҳазрат соҳибқирон Ола Тоқ сори қайтиб борғони . . .	167
Соҳибқирон черикни боқмагон қалъаларга ва тобиъ бўлмагон элларга йибарғони . . .	167
Авник қалъасининг фатҳ қилғони сўзи . . .	168
Ҳазрат соҳибқирон Авник қалъасидин қайтқони . . .	170
Ҳазрат соҳибқирон ғазо нияти била Гуржистон вилоятига борғони . . .	171
Шаҳзода Иброҳим Султон мутаваллуд бўлғони зикри . . .	171
Ҳазрат соҳибқирон йанги шоҳзода учун тўй қилғони . . .	171
Ҳазрат соҳибқирон Шоҳруҳ мирзони Самарқанднинг забти учун йибарғони . . .	172
Ҳазрат соҳибқирон Гуржистон кофирлари била ғазо қилғони . . .	173
Ҳазрат соҳибқирон иккинчи қатла Тўқтамишхон устига черик тортиб борғони . . .	173
Соҳибқирон черикнинг йароғини кўргони . . .	174
Соҳибқирони гитиситон Темур Гурагон Тўқтамишхон била уруш қилғони . . .	175
Тўқтамишхонининг кейнида Темурбек илғор этиб борғони . . .	177
Соҳибқирон Жўчхоннинг улусини мусаххар қилиб, Рус вилоятига борғони . . .	178
Соҳибқирони динпарвар Черкас сори борғони . . .	179
Соҳибқирон Элбуракўх сори борғони . . .	179
Соҳибқирони саодатшиғор Темурбек Кула ва Товус қалъалари сори борғони . . .	180
Соҳибқирони комкор Симсим сори мутаважжих бўлғони зикри . . .	181
Соҳибқирон Ҳожин Тархон ва Саройни чобқонлари . . .	181
Ҳазрат соҳибқирони нуератшиғор Дашти Қипчоқ ва шимолдаги вилоятлардин қайтқони . . .	182
Соҳибқирони саодатнишон шаҳзода Мироншоҳни Озарбайжон забтига ва қалъан Аланчуқни қамал қилмоқ учун йибарғони . . .	183
Сиржон фатҳининг қиссаси ва Йазд воқеъаси ва Баҳдуд Нехованда муҳолифат қилғонининг сўзи . . .	184
Соҳибқирони саодатманд фарзанди аржуманд амирзода Муҳаммад Султонни Ҳурмуз вилоятининг забти учун йибарғони . . .	185
Соҳибқирон комкор беш йиллиқ юришдин қайтиб, Самарқанда бориб тушқони . . .	185
Боғи Шимол тилло қасрини соҳибқирон иморат қилғони . . .	187
Соҳибқирони динпарвар Хуросон вилоятини Шоҳруҳ мирзога берғони . . .	187
Соҳибқирони динпарвар Кеш вилоятига борғони ва амирзода Муҳаммад Султон Форс (юришидин) келғони . . .	188
Соҳибқирон Хизр Хожажоннинг қизини ўзига тилағони ва шаҳзода Искандар учун Бекиси Султонни олғони . . .	189
Ҳазрат соҳибқирон Дилқушойи боғини ва кўшқларини иморат солғони . . .	190
Соҳибқирони олиймакон Ҳиндустонга таважжух қилғонининг сабаби . . .	191
Соҳибқирони гитиситон Ҳиндустон сори мутаважжих бўлғони . . .	192
Соҳибқирон Катур сори мутаважжих бўлгон и . . .	192
Ҳазрат соҳибқирони динпарвар Муҳаммад Озодни Рустам Мирзога ва Бурҳон Уғлонга йибарғони ва ўзи Катурдин қайтқони . . .	193
Соҳибқирон шаҳзода Шоҳруҳни Ҳиротқа йибарғони . . .	194
Қалмоқ хонидинким, Тайзи Уғлон эрди, элчи келғони ва Шайх Нуриддин Форсдин келғони . . .	195
Эрб қалъасини иморат қилгондин сўнг андаги ўғри (авғонийларни) ўлдурғони . . .	196
Соҳибқирон Шанузон сори мутаважжих бўлуб, Пурниёнинг кофирлари устига борғони . . .	196
Ҳазрат соҳибқирон Синд суйидин ўтғони сўзи . . .	197
Шаҳобуддин Муборакшоҳнинг қиссасиким, аввал мутобиъат йўлидин кириб, сўнг муҳолифат қилди . . .	198
Соҳибқирони саодатнишон Таламба қалъасига борғони. . .	199

Соҳибқирон Кукарн сори таважжух қилғони	199
Шаҳзода Пир Муҳаммад Жаҳонгир Мултондин келиб, соҳибқиронга қушулғони зикри	200
Соҳибқирон Батпир қалъасини фатҳ қилғони	201
Соҳибқирон Батпирдин Сарасати ва Фатҳобод ва Амаруни сори мутаважжих бўлғони	203
Соҳибқирони комкор жатларга тааллуқ қалъаларига ва ўлтурурларига борғони	203
Соҳибқирон черикини йасол билан отландуруб борғони	204
Соҳибқирон Луни қалъасидин кучуб, ўрдуга йилгилгон ҳиндуларни ўлдурғони	205
Соҳибқирон Маҳмуд Султонким, Ҳиндустон вилоятининг подшоҳи эрди, урушқони зикри	206
Султон Маҳмудхон ва Маллухон Деҳли шаҳридин чиқиб қочқонлари ва соҳибқирон аларнинг кейинда илғор йибарғони	208
Соҳибқирон Деҳлидин қайтиб, ўзга вилоятларга борғони	209
Мират қалъасини фатҳ қилғони	209
Соҳибқирон Ганг дарёсида бир жамоат габрлар билан уруш қилғони	210
Соҳибқирон бир кунда уч қатла кофирлар билан уруш қилғони	211
Ҳазрат соҳибқирон Кубла дарасига борғони ва анда бир тош кўрдиким, укуздек эрди, кофирлар ани иззат тутар эрдилар. соҳибқирон анда бориб тафарруж қилғони	212
Соҳибқирони мамолликентон Ҳиндустон мамлакатидин қайтқони	213
Сувалак тоғини чобқонлари	213
Сувалак тоғига тааллуқ жангалларга бориб газо қилгонлари	213
Ҳазрат соҳибқирон Ямму ливосига бориб газо қилғони	215
Лаҳовар шаҳрининг қиссаси ва Шайха Кукарининг зикри	216
Кашмир вилоятининг сифати	217
Соҳибқирон давлат ва иқбол билан Мовароуннаҳр сори мутаважжих бўлғони	218
Соҳибқирон Жайхун суйидин ўтконда хотунлари билан ўтгонлари келғони	220
Ҳазрат соҳибқирон масжиди жумъа иморатини Самарқандда бунёд қилғони	221
Ҳазрат соҳибқирон йана Эрон сори етти йиллик йуруш йароғи қилиб борғонининг сабаби	221
Ҳазрат соҳибқирон етти йиллик йароғ қилиб Эрон сори борғони	222
Судаймоншоҳбекнинг қиссасиким, ҳукм билан илғари келиб эрди	224
Соҳибқиронга ҳар соридин йахши хабарлар келғони	225
Амирзода Искандарнинг қиссаси	225
Соҳибқирон Даран Хамша гуржи кофирларига борғони	226
Соҳибқирон Даран Хамшадин қайтиб борғони	227
Амирзода Рустамким, Жомдин Шерозга мутаважжих бўлуб эрди ва агоси амирзода Пир Муҳаммаддин йазуқ воқиф бўлғони зикри	227
Соҳибқирон қурултой қилиб, Гуржистонга борғони	229
Соҳибқирон Жонибек Гуржи сори мутаважжих бўлғони	229
Қалъаи Зариг ва ҳисори Сванетин фатҳ қилгонлари	230
Соҳибқирон Иван Гуржи сори таважжух қилғони	231
Соҳибқирони гитисентон Гуржистондин қайтқони	231
Соҳибқирони гитиситон Сивос сори таважжух қилғонининг сабаби	232
Соҳибқирони саодатнишон қайсари Румга элчи билан нома йибарғони	232
Соҳибқирон Сивос тасхирига таважжух қилғони	233
Соҳибқирон Обулистонга борғони	234
Соҳибқирон Шом сори таважжух қилғонининг сабаби	234
Соҳибқирони гардуналам Мисру Шом сори таважжух қилғони	235
Биҳишти ва Айнтоб қалъасини фатҳ қилгонлари	235
Соҳибқирон Ҳалаб сори бориб, Ҳалабни фатҳ қилғони	236
Ҳалабнинг қалъасини урушуб фатҳ қилгонлари	237
Ҳама шаҳрини ва Ҳумс қалъасини фатҳ қилғонининг зикри	238
Соҳибқирон Баъалбакк шаҳрини фатҳ қилғони	239
Соҳибқирони саодатнишон Дамашқ сори мутаважжих бўлғони	239
Ҳазрат соҳибқирон Миср подшоҳи билан урушуб, зафар тобқонлари	240
Дамашқдин Миср подшоҳи Фараж чиқиб чобқони	241
Дамашқнинг аркини фатҳ қилғони сузи	242
Соҳибқирон Шом вилоятидин қайтқони	244
Соҳибқирон Фирот суйидини ўтуб ов солғони	245

Соҳибқирон Мардин сори таважжух қилғони	246
Ҳазрат соҳибқирон Гуржистон ва Бағдод сори илғор йибарғони	246
Соҳибқирон Бағдодқа бориб фатҳ қилғони	247
Соҳибқирон Бағдоддин Табриз сори борғони	248
Соҳибқирон амирзода Шохрухни Арзинжон сори йибарғони	249
Туман ого билан шаҳзодалар Самарқанддин келгонлари.	249
Соҳибқирон Гуржистон сори таважжух қилиб, Қаробоғи Арронга борғони	250
Соҳибқирон Қаробоғда қишлоқ буюргони ва амирзода Муҳаммад Султон Самарқанддин келғони	251
Соҳибқирони саодатнишон ҳар сори илғор йибарғони	251
Ҳазрат соҳибқирон Рум сори таважжух қилгонин сабаби	252
Наҳри Барлосни қаздургони	253
Соҳибқирон Қаробогдин қайтиб, Шамқур саҳроси сори борғони	254
Тартум қалъасини фатҳ қилғони ва шаҳзодаларким, қишда чобқунга бориб эдилар, қайтиб келгонлари	255
Камох қалъасини фатҳ қилгонда Рум элчилари келғони	255
Соҳибқирони саодатнишон йироғ кўргони	256
Ҳорук қалъасини фатҳ қилғони	257
Соҳибқирони динпарвар Қайсарийа ва Анкурийага борғони	257
Ҳазрат соҳибқирон черикини тартиб берғони	259
Соҳибқирон Рум подшоҳи била урушуб, зафар тобқони.	260
Мансур черики қайсарии Румни тугуб, соҳибқирон қошига келтургонлари.	261
Соҳибқирон Рум мамлакатиға шаҳзодаларни ва бекларни йибарғони ва фатҳномалар Эрону Туронга йибарғони	262
Амирзода Муҳаммад Султоннинг сўзим, Бурса сори кетиб эрди.	263
Амирзода Султон Ҳусайн ва Сулаймоншоҳбек қиссалариким, чобқунга бориб эдилар	264
Ҳазрат соҳибқирон Кутаҳийадин кўчиб борғони.	264
Соҳибқиронга ҳар тарафдин элчилар келгонлари ва ҳазрат тақи ҳар сори элчилар йибаргонлари	265
Соҳибқирон қишлоқ учун юрт муқаррар қилғони	265
Соҳибқирон Измир сори бориб, қалъани фатҳ қилғони	266
Йилдирим Бойазиднинг ўғлонларидин элчилар келгонлари	267
Соҳибқирон Измир қалъасидин қайтқони.	268
Эгридир ва Насибин қалъаларини фатҳ қилғони	269
Йилдирим Боязид вафот бўлғони зикри ва шаҳзодаи олиймакон мирзо Муҳаммад Султон тақи вафот бўлғони	269
Соҳибқирон шаҳзода учун аза очқони	270
Мисрдин элчи келғони (сўзи)	271
Соҳибқирон (қаро) тотор элининг устига бориб, аларни кўчуриб Самарқанд йибарғони.	271
Соҳибқирон Рум вилоятидин қайтиб борғони	272
Амирзода Муҳаммад Султоннинг аноси Хонзода хоним ўғлининг вафот бўлгонини эшиттони	272
Соҳибқирон Гуржистон сори мутаважжих бўлғони.	273
Шероз вилоятини амирзода Пир Муҳаммадқа иноят қилғони ва Исфаҳонни иниси амирзода Рустамга берғони	273
Соҳибқирон амирзода Або Бакрни Бағдоднинг иморатиға йибарғони ва Ироқи Арабин забт қилғони	273
Соҳибқирон Гуржистон вилоятиға кирғони	274
Картин қалъасиким, Гуржистонда улуг қалъаларди эрди, фатҳ қилғони.	275
Воқияларким, мундин бурун воқий бўлуб эрди, анинг зикри	276
Соҳибқирони сарафроз Абхаз сори таважжух қилғони	277
Соҳибқирон Абхаздин қайтқони	277
Байлақон шаҳрининг иморати, ҳисорининг биноси ва анинг хандақи қазилғони сўзи	278
Ҳазрат соҳибқирон раъийат аҳволини таҳқиқ қилмоқ ва адлу эҳсонни ўрнатмак учун атрофи мамоликка уламо ва умарони йибарғони	278
Шаҳзодаларким, Ироқи Арабқа бориб эдилар, аларнинг сўзи	279
Амирзода Умар Самарқанддин келғони ва вақоғийким, Байлақон шаҳрини йасагонда воқий бўлди	280
Ҳазрат соҳибқирон Қаробоғда қишлоқ солғони	280

Шаҳзода Шоҳрух Гилон сори таважжух қилиб боргани	281
Мардин ва Вастондин ҳокимлари келгонлари ва амирзодаи марҳум Мухаммад Султон мирзога ош бергонлари	282
Соҳибқиронни динпарвар етти йиллик юрүддин қайтқони	282
Соҳибқиронни саодатинишон Хулоғхоннинг улусини амирзода Умарга бергани	283
Амирзода Рустам ва Сулаймоншоҳбекким, Рай сори кетиб эрдилар, аларнинг сўзлари	283
Амирзода Искандар била Шоҳ Маликбекки Рай сори йибаргани	284
Ферузкух қалъасини фатҳ қилгани	285
Соҳибқирон Иқилов сори бергани	286
Амирзода Султон Ҳусайн Искандар била урушиб, Искандар гойиб бўлишининг зикри	287
Соҳибқиронни гитиситон илғор била Самарқанд сори мутаважжих бўлганининг зикри	287
Соҳибқиронни саодатманд доруссалтана Самарқандга киргани	289
Соҳибқиронни даредил Конигида улуг тўй этиб, бўйга еткон шаҳзодаларини кадхудо қилгани	290
Соҳибқиронни гитиситон Хитойга бормоқининг асбобиға машғул бўлгани	292
Соҳибқиронни гитиситон Хитой сори таважжух қилгани	293
Оқсулотда ўлтурғонда баъзи воқияларким, воқия бўлди, анинг шарҳи	293
Соҳибқирон Оқсулотдин кўч қилгани	294
Ҳазрат соҳибқирон, яъни Темур Гурагон, анара Аллоҳ бурҳонаҳунунг вафот бўлгани қиссаси	295
Ва китобининг охирида айтқумиз турур баъзи воқияларким, ҳазрат соҳибқирон, анара Аллоҳ бурҳонаҳу, вафотидин сўнг воқия бўлди	297
Соҳибқироннинг наъшини Утрордин чиқоргонлари	298
Беклар шаҳзодалар ва оғолар била кенгашиб, Хитой юришига мутаважжих бўлгонлари	298
Соҳибқироннинг наъшини Самарқанд сори йибаргонлари	299
Амирзода Султон Ҳусайн муҳолифат қилгани	300
Амирзода Султон Ҳусайннинг муҳолифатидин хабар билиб, беклар ҳар сори хабар йибаргонлари	300
Шоҳ Маликбек ва Шайх Нуриддинбек Тошкентдаги бекларга мактуб йибаргонлари	301
Бурундукбек Тошканддин келиб боргон хатнинг жавобини келтургани	301
Бурундукбекнинг сўзким, Тошкандга бориб эрди	302
Бекларнинг амирзода Халил Султон била муҳолифат қилгонлари сўзи	303
Беклар оғолар била кенгашиб, Бухорога боргонлари	304
Шаҳзодалар била беклар Бухорога боргонлари	304
Соҳибқироннинг ҳарамлари Самарқандда бориб, газният очқонлари	305
Шаҳзодалар ва бекларким, Бухорога бориб эрдилар, аларнинг қиссалари	305
Амирзода Халил Султон била Самарқанддаги беклар муттафиқ бўлгонлари	306
Амирзода Халил Султон Самарқанд тахтида ўлтуруб, подшоҳ бўлганининг зикри	306
Амирзода Халил Султон подшоҳ бўлганининг зикри ва йана завоқ тобқонининг сабаби	307
<i>Хотима</i>	308
<i>Изоҳлар</i>	311
<i>Кўрсаткичлар</i>	355
<i>Библиографик номлар кўрсаткичи</i>	356-357
<i>Киши номлари кўрсаткичи</i>	358
<i>Жуғрофий номлар кўрсаткичи</i>	305
<i>Этник номлар кўрсаткичи</i>	374

ШАРАФУДДИН АЛИ ЙАЗДИЙ

ЗАФАРНОМА

«Шарқ» нашриёт-матбаа концернининг
Бош таҳририяти
Тошкент — 1997

Муҳаррирлар: *Б. Сайидамонов, С. Рафъиддинов, И. Шоймардонов*

Безаклар: *М. Аъламовжикки*

Бадиний муҳаррирлар: *А. Баҳромов, Ф. Башарова*

Саҳифаловчи: *Р. Баязитова*

Техник муҳаррирлар: *Е. Лукьянова, Д. Габдрахманова*

Теришга берилди 12.06.96. Босишга рухсат этилди 10.12.96. Бичими 60x90¹/₈. Тип Бодони гарнитураси. Офсет босма. Шартли босма табоги 38,0. Нашриёт-ҳисоб табоги 48,0+1 б. т. илова. Адади 15.000. Буюртма № 381. Баҳоси шартнома асосида.

«Шарқ» нашриёт-матбаа концернининг босмаҳонаси,
700083, Тошкент шаҳри, «Буюк Турон» кўчаси, 41.

Й 11

Йаздий, Шарафуддун Али.

Зафарнома // Суз боши, табдил, изоҳлар ва кўрсаткичлар муаллифи ва нашрга тайёрловчилар: А. Аҳмад, Ҳ. Бобобеков; Масъул муҳаррир Б. Эшпўлатов. Нашрлар ва матбаачилар гуруҳи: И. Шогуломов ва бошқалар// Т.: Шарқ, 1997. — 384 б. + 16 илова.

ББК 63.3(5Ў)